Preot Prof. Dr. MIRCEA PACURARIU

ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

voi. 2

(SECOLELE XVII ŞI XVIII)

TIPĂRITĂ CU BINEGUVINTAREA
PREA FERICITULUI PÂRINTE

TEOCTIST

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMANE

EDIŢIA a Ii-a

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE **MISIUNE**
AL BISERICII ORTODOXE ROMANE
BUCUREŞTI — 1994

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC |I ^£*f UNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMANE

ISBN 973—9130—18—6

XXIX
MITROPOLITUL ANASTASIE CRIMCA AL MOLDOVEI

In secolul al XVII-lea cele trei ţări româneşti continuă să-şi ducă viaţa ca state separate de Imperiul otoman, prin teritorii, administraţie şi structuri social-economice proprii, prin cultură naţională. Se observă schimbări repetate de domni ; totuşi, între ei se numără personalităţi reprezentative, ca Matei Basarab, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu în Ţara Românească, sprijinitori ai culturii şi artei, Vasile Lupu, Constantin Cantemir şi fiul său Dimitrie în Moldova. în acelaşi secol se accentuează colaborarea politică (alianţe antiotomane) şi mai ales culturală-bisericească dintre cele trei ţări româneşti.

Biserica Ortodoxă Română — în toate cele trei ţări — cunoaşte acum perioada ei de apogeu, prin marii ei ierarhi cărturari : Anastasie Crimca, Varlaam şi Dosoftei în Moldova, Teofil, Ştefan, Teodosie şi Antim Ivireanul în Ţara Românească, Ilie Iorest, Simion Ştefan şi Sava Brancovici în Transilvania, prin numeroasele lăcaşuri de închinare ridicate acum, prin tipografiile înfiinţate în diferite centre bisericeşti din toate cele trei ţări şi prin producţia lor sporită de carte, prin multiplele legături interortodoxe, care au culminat cu Sinodul de la Iaşi, din 1642. Ca şi în secolele precedente, alături de românii aparţinători Bisericii Ortodoxe au trăit şi alte neamuri, de alte credinţe, care au putut să se organizeze sub raport bisericesc şi să-şi manifeste netulburaţi sentimentele lor religioase : catolici, mai ales în Moldova, mai puţini în Ţara Românească (ajutaţi de multe ori de domnii români), armeni şi evrei (mozaici) în Moldova ; cele patru confesiuni «recepte» din Transilvania (catolică, luterană, calvină sau reformată şi unitariană) şi-au continuat viaţa lor religioasă, avînd desigur o situaţie privilegiată faţă de români, a căror confesiune ortodoxă era doar «tolerată».

i august 1595, tronul Moldovei a fost ocupat de Ieremia Mo-
-are __ cu o întrerupere de cîteva luni, în mai-septembrie 1600,
uita de ocuparea ţarii de către Mihai Viteazul — a domnit
la moartea sa (30 iunie 1606). Domnia lui reprezintă o creş-i
influenţei polone în treburile interne ale Moldovei, el fiind
mentul docil al politicii polone împotriva planurilor lui Mihai
zul. Pe tărîm economic-sociail, se observă o creştere şi mai
a puterii boierimii. După moartea lui, a urmat o scurtă domnie
elui său Simion (pînă la 14 sept. 1607), apoi a fiului său Con-n
(1607—1611). In acest timp au început însă şi luptele între iii
celor doi fraţi, terminate cu stingerea familiei lui Ieremia.' iul
domnesc a fost ocupat succesiv de Ştefan Tomşa II, Aleii
Movilă, Radu Mihnea, Gaspar Graţiani, Alexandru Iliaş, Mi-
larnovschi, Alexandru Coconul şi Moise Movilă, toţi cu domnii
î scurte. Sub Radu Mihnea şi Alexandru Iliaş (care au domnit
te două ori şi în Ţara Românească), se constată o creştere a
:nţei greceşti în ţările noastre. La invitaţia lor, au venit la noi
roşi ierarhi, călugări şi dregători greci, a sporit numărul mînăs--
închinate Locurilor Sfinte din Răsărit. împotriva grecilor s-au is
mai multe mişcări, în amîndouă ţările române, n ciuda faptului că
au fost aşa de multe schimbări de domnie, iul mitropolitan de la
Suceava a fost ocupat pentru o foarte lun-îrioadă de timp — cu o
scurtă întrerupere — de un singur ie-mitropolitul Anastasie
Crimca sau Crimcovici, care i-a urmat eodosie Barbovschi.

'iaţa lui Anastasie Crimca pînă la alegerea ca mitropolit. Se
;a din botez Ilie, fiind fiul lui Ioan Crimca (Crimcovici) din Su-
i- şi al soţiei sale Cristina. Aceasta a murit în 1594, fiind în-
ită în biserica din Pătrăuţi. La 24 februarie 1587, Petru Şchiopul
liluit» pe «Ilie diiac, fiul Crimcoaiei din Suciavă», cu o silişte
e numită Unguraşi pe rîul Suceava, ca să întemeieze un sat.
îitorul i-a făcut această danie pentru că «a văzut dreapta şi cre-
oasa lui slujbă», în timpul unui atac al cazacilor. Prin 1589—
a cerut aceluiaşi domnitor să-i schimbe dania, primind satul
omireşti, lîngă Suceava. Nu ştim cînd şi unde s-a călugărit. Pro-
la Putna. Va fi învăţat carte tot la una din mînăstirile ţării.
599 era preot slujitor la biserica domnească din Suceava, n
anul 1600, la intrarea lui Mihai Viteazul în Moldova, mitro-ul
Gheorghe Movilă cu episcopii Agafton al Romanului şi Teo-s
al Rădăuţilor s-au refugiat în Polonia, împreună cu familia
litoare a Movileştilor. Nevoind să răspundă la invitaţia ce le-a

fost făcută de Minai Viteazul, prin protopopul Teodor, de a-şi relua scaunele vlădiceşti, un sinod, întrunit la Iaşi la 2 iunie 1600, a declarat pe vlădicii respectivi «căzuţi din scaunele lor şi neiertaţi», în prima jumătate a lunii iunie 1600, au fost aleşi doi episcopi noi : Filotei la Roman şi Anastasie Crimca la Rădăuţi. La 19 iunie, noul episcop Anastasie făgăduia credinţă lui Minai Viteazul şi fiului său Nicolae Pătraşcu, precum şi mitropolitului Dionisie Rally Pa-leologul, rînduit ca «întîistatător» al Bisericii moldovene. Păstoria lui Anastasie la Rădăuţi a fost de scurtă durată, căci în septembrie 1600, Mihai Viteazul pierdea Moldova, iar Ieremia Movilă îşi re.ocupa scaunul domnesc. Odată cu el s-au reîntors şi cei trei ierarhi care-şi părăsiseră scaunele în luna mai.

Anastasie a făcut loc lui Teodosie Barbovschi, retrăgîndu-se poate la moşia care-i fusese dăruită de Petru Şchiopul. La scurt timp după aceasta, a ctitorit o bisericuţă în hotarul satului său Dragomireşti, unde se afla o aşezare monahală mai veche. Pisania slavonă de deasupra uşii de intrare, din 27 iulie 1602, arată că noul lăcaş de închinare — cu hramul Sfinţii Prooroci Enoh şi Ilie şi Sf. Ioan Teologul — a fost ridicat de «smeriţii robi şi închinătorii Sfintei Treimi, Kir Anastasie Crimcovici, fost episcop la Rădăuţi şi pan Lupu Stroici, mare logofăt şi fratele său pan Simion, mare vistiernic». Prin 1602—1605, ajutat de logofătul Lupu (Luca) Stroici, a ridicat biserica mare de la Dragomirna, cu hramul Pogorîrea Duhului Sfînt. Noua ctitorie deschidea şirul unor remarcabile realizări arhitectonice în secolul al XVII-lea, care continuau epoca de strălucire a artei moldoveneşti din timpul lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş. Probabil, proin-episcopul Anastasie a vieţuit pe lîngă ctitoria sa pînă în primăvara anului 1606, cînd a fost ales episcop al Romanului. Vor fi stăruit pentru alegerea lui (mai corect pentru iertarea lui de către Ieremia Movilă) cei doi boieri din familia Stroici. A păstorit la Roman abia doi ani, pînă prin februarie 1608, cînd a fost chemat să ia locul lui Teodosie Barbovschi (-j- 23 februarie 1608). Documentar, ca mitropolit de Suceava, e atestat numai la 15 iunie 1608.

Mitropolit al Moldovei. Deşi a păstorit în împrejurări grele, cu dese schimbări de domni şi lupte pentru tron, mitropolitul Anastasie a căutat să păstreze[1] bune raporturi cu toţi, urmărind binele Bisericii şi al ţării sale. Desigur, el nu se va fi amestecat în afacerile politice ale ţarii, aşa cum au făcut unii din înaintaşii lui, mai ales că scaunul

se mutase acum la Iaşi, pe cînd cel mitropolitan a rămas, uare, la Suceava.

iul 1617 s-a iscat însă o neînţelegere între mitropolitul Anas- Radu Mihnea, care a dus la înlăturarea sa din scaunul miri. Pricina acestei neînţelegeri stă în faptul că mitropolitul >trivit multelor închinări de mînăstiri moldovene la Locurile acute de acest domn, ca şi afluenţei de greci la dregătoriile fost înlocuit cu mitropolitul *Teotan,* al treilea ierarh cu acest ire a păstorit în scaunul de la Suceava. Această schimbare ecut prin iunie 1617. De la Teofan III se păstrează o *Pravilă,* u cheltuiala sa la mînăstirea Bistriţa. Este amintit în cîteva la Radu Mihnea (1616—1619 şi 1623—1626) şi chiar de la său Gaspar Graţiani (1619—1620). Totuşi, acesta 1-a reaşezat .stasie în scaun, în primăvara anului 1619 (între 23 aprilie ai). 1622—1623 se găsea la Bistriţa din Oltenia ca «fost mitropo- >ucevei». Probabil 1-a însoţit pe Radu Mihnea care acum era n Ţara Românească. Proin mitropolitul Teofan se pare că s-â a mînăstirea Slatina, unde a mai trăit peste 20 de ani. 1G mai 1619, Anastasie Crimca este întîlnit din nou în scaunul)litan. A păstorit pînă la moartea sa, întîmplată la 19 ianuarie a fost îngropat în pronaosul bisericii mari de la mînăstirea turna, ctitoria sa.

tem urmări mai multe aspecte din activitatea lui Anastasie L, în calitate de întîistătător al Bisericii din Moldova. *irumător al vieţii bisericeşti.* Izvoarele vremii ne arată că vlă-Lnastasie a fost preocupat mereu de ridicarea morală, socială murală a clerului din Moldova. în această lucrare a găsit un statornic în domnitorul Miron Barnovschi.

îtfel, în toamna anului 1626 mitropolitul Anastasie a întrunit 1 sobor pe sufraganii săi de la Roman, Rădăuţi şi Huşi, luînd măsuri pentru îndrumarea vieţii monahale. Prin «aşezamîntul» lit atunci, se hotăra ca vieţuitorii din mînsătiri să nu mai aibă să nu împrumute bani cu dobîndă, egumenul să fie ales de ■ii mînăstirii pe un an, cu dreptul de a putea fi reales, să mă- cu toţii la masa de obşte, sa nu se primească călugăriţe sau emei în mînăstirile de călugări. Se prevedea apoi să nu mai fie ;i în mînăstirile moldovene «ungureni», adică români din Tran- iia. Această măsură a fost luată fie de teamă ca aceştia să nu [oarecari practici catolice sau calviniste, care să influenţeze în negativ pe călugării moldoveni, fie pentru a evit& neplăcerile

cu conducătorii politici ai Transilvaniei, care se vor fi plîns domnilor Moldovei că iobagii lor se călugăresc în mînăstirile de peste munţi. La începutul anului 1627, domnitorul Miron Barnovschi — în înţelegere cu mitropolitul — a hotărît scutirea tuturor slujitorilor mînăstirilor de orice dări, în afară de cele către domnie.

Patriot luminat şi organizator al asistentei sociale. Mitropolitul Anastasie Crimca s-a dovedit, în tot cursul păstoririi sale, un ierarh cu multă înţelegere faţă de nevoile credincioşilor săi.

A îndeplinit şi anumite misiuni diplomatice. De pildă, în 1612, a condus delegaţia moldoveana trimisă de Ştefan Tomşa II să încheie pace cu regele Poloniei. în 1616, a îndeplinit aceeaşi misiune, ca trimis al domnitorului Radu Mihnea.

Dragostea sa faţă de popor rezultă şi din conflictul avut cu Radu Mihnea, care 1-a înlocuit în anul 1617 cu Teofan, pentru că s-a împotrivit închinărilor de mînăstiri moldoveneşti la Locurile Sfinte. El însuşi a oprit închinarea ctitoriei sale de la Dragomirna.

Dar vlădica Anastasie şi-a arătat dragostea şi mila faţă de cei mulţi şi oropsiţi şi prin înfiinţarea unor modeste instituţii de asistenţă socială. Astfel, încă de la început, biserica mică de la Dragomirna slujea ca bolniţă, căci un document din 1612 de la Ştefan Tomşa o numea «bisericuţa bolniţă».

în anul 1619, a înfiinţat un spital în Suceava. După cunoştinţele pe care le avem pînă acum, acesta este primul spital din ţara noastră atestat documentar într-un oraş. Un document de la Gaspar Graţiani din 16 mai 1619 arată că domnul a dăruit mitropolitului «un loc în mijlocul tîrgului... Sucevii, din locul domnesc, ca să facă acolo, pe acel loc spital întru numele Domnului, ca să fie pentru cei săraci şi neputincioşi şi şchiopi şi orbi şi alţii care vor să se odihnească toţi aceia acolo, într-acel spital». Un document din anul următor, prin care se confirmau anumite danii făcute Dragomirnei, oferă unele ştiri cu privire la mijloacele de întreţinere a spitalului. Astfel, documentul respectiv menţiona că domnitorul Gaspar Graţiani i-a dăruit şi un vad de moară pe rîul Suceava, mai jos de satul Buninţi, «însă de la această moară, să aibă grijă să dea la bolniţă (spital, n.n.), la săracii din tîrgul Suceava, cît va fi voia egumenului, căci acea bolniţă a fost făcută în numele lui Dumnezeu de ctitorul sfintei mînăstiri, părintele şi rugătorul nostru chir Anastasie Crimcovici, mitropolit de Suceava».

Rezultă, din actele citate, că bolniţă de la Dragomirna şi spitalul pentru săracii din tîrgul Suceava s-au ridicat pe cheltuiala mitropolitului Anastasie Crimca şi s-au întreţinut din veniturile hărăzite de

îuşi în acest scop. Nu ştim cît a funcţionat spitalul din Suceava, mai avem o singura menţiune despre el, din 1641. *"titor* de *lăcaşuri sfinte.* Arătam mai sus că în anul 1602 Anasta-Irimca, ajutat de cei doi fraţi Stroici, isprăvise o bisericuţă pe i sa de la Dragomireşti (Dragomirna). Prin 1602—1605 a ridicat i ajutorul material al logofătului cărturar Lupu Stroici — bise-nare de la mînăstirea Dragomirna, cu hramul Pogorârea Duhului una dintre cele mai de seamă realizări ale artei medievale ro-sti. Se pare că a fost construită de un meşter cu numele Dima. scute fiind calităţile de mare artist ale lui Anastasie Crimca, punem că biserica a fost ridicată după indicaţiile sale. Ea im-mează şi se deosebeşte de celelalte monumente arhitectonice ara noastră, atît prin înălţimea sa neobişnuită (32 m, faţă de o ne de abia 9,60 m), cît şi prin împodobirea întregii turle cu nente săpate în piatră. Toate aceste elemente aşază biserica ştirii Dragomirna alături de biserica lui Neagoe Basarab de la a de Argeş şi de ctitoria mai tîrzie a lui Vasile Lupu, biserica i Trei Ierarhi din Iaşi. Dragomirna a inspirat apoi şi alte con-;ii de biserici moldoveneşti din secolul al XVII-lea (Solea, Bîr-Trei Ierarhi, Golia ş.a.), mai ales în ce priveşte elementele aentale. litropolitul ctitor s-a îngrijit în tot cursul vieţii sale de mînăs-

Dragomirna, făcîndu-i felurite danii sau solicitînd de la domnii anumite întăriri de danii sau scutiri. Alte numeroase danii i-a Lupu Stroici.

ti anul 1627, la îndemnul mitropolitului, domnitorul Miron Bar-:hi a ridicat ziduri puternice în jurul mînăstirii, după cum arată pţia turnului principal şi *Letopiseţul* lui Miron Costin. Acelaşi a dăruit Dragomirnei trei sate. Poate ca să-şi arate recunoştinţa ie acest binefăcător al Dragomirnei, Anastasie Crimca — sau din ucenicii lui miniaturişti — 1-a {pictat pe un document, prin lăruia un sat mînăstirii ctitorite de el în Iaşi.

îrija mitropolitului Anastasie faţă de Dragomirna se desprinde i «testamentul» său, scris pe paginile unui *Apostol,* manuscris n, aflat astăzi în Biblioteca de Stat din Viena, prin care arunca im asupra celui care ar închina mînăstirea Sfîntului Munte sau irhiei din Ierusalim. Tot acolo rînduia ca «nici călugări, nici egu-din ţară străină să nu fie aşezaţi în mînăstirea aceasta»,

iînăstirea Dragomirna mai păstrează pînă azi cîteva obiecte de iăruite de mitropolitul Anastasie, între care un epitaf, o perdea :ă din fire de aur, argint şi mătase, pe fond de catifea purpurie,

făcută de «smerenia sa arhiepiscopul Anastasie Crimcovici şi mitropolit al Sucevei, întru pomenirea sa şi a părinţilor săi Ioan Crimca şi Cristina», o cruce lucrată din lemn de cedru, cu 32 iconiţe (scene) sculptate.

Jefuită de cazaci în 1653, de tătari în 1758, Dragomirna a suferit unele adăugiri ulterioare, care i-au schimbat aspectul originar, încît în zilele noastre s-a procedat la o restaurare ştiinţifică a întregului complex mînăstiresc.

Către sfîrşitul vieţii, în zilele «binecinstitorului domn Io Miron Barnovschi voievod», deci între anii 1626—1629, Anastasie Crimca a înălţat o nouă ctitorie: eclisiarniţa de pe lîngă biserica Sfîntul Gheorghe din Suceava, pe atunci catedrală mitropolitană. Este de proporţii reduse, ca şi biserica mică sau bolniţa de la Dragomirna, şi de plan dreptunghiular, cu trei încăperi, separate prin ziduri groase (altar, naos şi pridvor).

Consemnăm şi faptul că la 1 iunie 1622, mitropolitul Anastasie a dăruit mînăstirii Secu şapte fălci de vie, cu cramă şi pivniţe, lîngă Cotnari, cu îndatorirea de a se face pomenirea sa şi a părinţilor săi. O altă danie, tot de 7 fălci de vie la Cotnari, a făcut şi mînăstirii Solea, ctitoria lui Ştefan Tomşa II. Presupunem că această mînăstire j a fost ridicată şi înzestrată la îndemnul mitropolitului Anastasie.

Caligraf şi miniaturist. Vlădica Anastasie Crimca a rămas în istoria Bisericii şi culturii noastre mai ales prin manuscrisele sale cu miniaturi, în limba slavonă. Bogata activitate miniaturistică, desfăşurată la Neamţ şi Putna în timpul lui Ştefan cel Mare, a fost continuată — şi depăşită — de «şcoala» creată la mînăstirea Dragomirna de către marele ei ctitor, la începutul secolului al XVII-lea.

Se cunosc peste 25 de manuscrise din timpul lui Anastasie Crimca, majoritatea împodobite cu miniaturi. Dintre acestea, şapte se găsesc în muzeul mînăstirii Dragomirna (trei *Tetraevanghele,* trei *Litmghiere* şi o *Psaltire),* toate cu miniaturi, două în Biblioteca Academiei Române *[Apostoli).* Majoritatea se găsesc însă în biblioteci de peste hotarele ţării : un *Apostol* în Biblioteca de Stat din Viena, scris pe pergament şi împodobit cu miniaturi de însuşi mitropolitul Anastasie în 1610, cinci în Muzeul de Stat din Moscova *(Sbornic* sau *Zlataust, Penticostar* pe pergament cu miniaturi, *Triod* înflorat, *Psaltire,* cu miniaturi, *Proloaje* sau vieţi de sfinţi pe ianuarie-aprilie), două într-o bibliotecă din Moscova *(Pateric* şi *Proloagc* pe lunile mai-august), trei în Biblioteca Saltîkov Scedrin din Petersburg *(Psaltire, Tipic* şi *Cronica universală* a bizantinului Simion Magistrul şi Logofătul), trei în Lvov.(un *Tetraevangliei* cu miniaturi, *Vieţile Sfinţilor* şi *Pandectek*

con), unul în Dresda (opera lui Petru şi Ioan din Damasc) ş.a. umărul manuscriselor rămase de la Anastasie Crimca şi ucesi a fost mult mai mare.

i cercetător rus — A. I. Iaţimirski — semnala şi existenţa unui cris cu «stihuri» (versuri) scrise de mitropolitul moldovean. Ar ctivitate necunoscută a sa, care l-ar face un precursor al maaitropolit-poet Dosoftei.

otăm, ca un amănunt semnificativ, că cele două volume de ge care au ajuns pînă la noi au fost dăruite de vlădica Anasvlitropoliei din Tîrgovişte.

anuscrisele din ţară, Apostolul de la Viena şi Tetraevanghelul /ov, cercetate pînă acum sub raport artistic, cuprind peste 250 niaturi, la care se adaugă numeroase frontispicii şi iniţiale înî, lucrate de mitropolit sau de «ucenicii» lui. între aceştia, poî pe diacul Dumitraşcu Belinschi, căruia îi aparţin trei dintre >crisele aflate la Dragomirna, monahul Teofil de la Voroneţ, care iat Tetraevanghelul de la Lvov, şi «zugravul Ştefan din Tîrgul ei», care 1-a împodobit, diacul Petru (Sbornicul de la Moscova), Vasile (Patericul de la Moscova), monahul Pahomie (opera lui şi Petru din Damasc), «popa Manoil din Suceava», căruia îi n Proloagele pe ianuarie-aprilie, şi lucrarea lui Simion Magis-Logctetul. ,

ste foarte greu de redat cele mai reprezentative miniaturi ale Dolitului Anastasie. Ne limităm doar la indicarea numărului de din cîteva manuscrise. De pildă *Tetraevanghelul* 1/1934 din are aproximativ 40 de miniaturi, cu scene din Noul Testament, *traevanghelul* 2/1934, din 1615, sînt redate 14 scene, iar *Liturîl* 3/1934, din 1616, are 20 de scene. în *Apostolul* aflat în Bica de Stat din Viena, lucrat în 1610, apar peste 40 de scene ?înd proorocii şi drepţii Vechiului Testament.' Tot atît de intete sînt şi cele aproape 50 de scene din *Tetraevanghelul* de ov înfăţişînd scene biblice, cîteva din cartea Facerii, restul din Testament, legate mai cu seamă de activitatea Mîntuitorului. ta interes cu totul aparte prezintă cele 50 de miniaturi din *Psal*-aflată în muzeul mînăstirii Dragomirna, scrisă în 1616. Pe lîngă scene întîlnite şi în alte manuscrise, apar scene legate fie de tă carte, fie de istoria poporului evreu, mai ales în legătură cu ■atul şi proorocul David. Cercetătorii operei artistice a lui Anas-Crimca au ajuns la concluzia că portretele din această Psaltire fost copiate din altă parte, ci au fost create de imaginaţia artis-

tului, sprijinită numai pe textul biblic. Trebuie relevat şi faptul că autorul introduce o seamă de elemente locale. De pildă, David şi Solomon poartă pe cap coroane asemănătoare celor ale voievozilor români, cetăţile au turnuri specific moldoveneşti, cîntareţii care acompaniază versetele psalmilor folosesc buciume, cobze, cornuri sau bat tobe şi talere, instrumente muzicale folosite de poporul nostru, în locul chimvalelor, harfelor, trîmbiţelor sau strunelor, proprii ritualului vechi-testamentar. Imortalizarea elementului naţional conferă acestor miniaturi o notă de originalitate, fiind singura de acest gen în miniaturistica românească. Celelalte manuscrise redau chipurile unor sfinţi (apostoli, evanghelişti, ierarhi, mucenici) şi felurite scene biblice, fie din Vechiul, fie din Noul Testament.

In toate aceste miniaturi, mitropolitul artist s-a inspirat din pictura bisericilor moldoveneşti şi a icoanelor care circulau pe atunci în Moldova, pe care el le-a întregit cu imaginaţia sa artistică, adăugind şi numeroase elemente locale (Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava şi cele amintite mai sus). Toate miniaturile se remarcă prin imaginaţie, inspiraţie, armonie de culori, reprezentînd adevărate opere de artă în acest gen, nu numai în plastica românească, ci şi în cea universală.

Mitropolitul Anastasie este considerat de unii cercetători oa primul autoportretist din pictura românească (alţii consideră că ar exista un autoportret mai vechi, în biserica din Strei-Hunedoara). Chipul său apare în manuscrisele sale de peste 15 ori. El stă cu mîinile împreunate pentru rugăciune, sau ţinînd o carte ori un pergament, îngenunchiat în faţa bisericii mici de la Dragomirna, în faţa sfinţilor ei patroni (Enoch, Ilie şi Ioan Teologul), a Sfinţilor Evanghelişti, a celor trei autori ai Liturghiilor răsăritene, sau în faţa Sfintei Treimi. Este înfăţişat întotdeauna în veşminte arhiereşti, purtînd un sacos împodobit cu multe cruci (polistavros), omofor alb cu cruci negre şi cu mitră pe cap. Din aceste autoportrete, constatăm că era de statură mijlocie, cu părul lung, barba rotundă şi căruntă.

Toate manuscrisele lui Anastasie Crimca au însemnări în care se arată că au fost scrise şi ilustrate de el — sau din dispoziţia sa —• «întru pomenirea sa şi a părinţilor săi Ioan şi Cristina», fiind dăruite «nou ziditei sale mînăstiri Dragomirna». Execuţia caligrafică a manuscriselor este uniformă, ceea ce dovedeşte caracterul de unitate ai şcolii miniaturistice de la Dragomirna.

Cîteva dintre manuscrisele lui Anastasie Crimca (Tetraevanghelele, Liturghierele) sînt legate în plăci de argint aurit (ferecatură), lu-

de Gligorie Moisiu, cel mai bun meşter în arta argintăriei româ-
Pe coperte sînt lucrate felurite icoane în relief. Dintre acestea, em Pogorîrea Duhului Sfînt din Tetraevanghelul 1/1934, sub care redat şi mitropolitul ingenunchiat, şi aceeaşi scenă în Tetraevan-il 2/1934, sub care este o inscripţie slavonă de opt rînduri, avînd jrţile laterale pe mitropolitul Anastasie şi pe domnitorul Ştefan ;a, îngenunchiaţi, fiecare cu cîte o cruce şi o tăbliţă în mîini. foate acestea ne fac să considerăm pe deplin îndreptăţită remarca cercetător că opera lui Anastasie Crimca constituie «o ultimă rire şi sclipire a miniaturisticii moldoveneşti», în faţa influenţei :înde a tiparului (G. Popescu-Vîlcea). De altfel, vlădica Anastasie şi ultimul mare reprezentant al culturii slavone în Moldova.

Concluzii. *Din cele expuse aci, reiese că mitropolitul Anas-sie a desfăşurat o bogată activitate pastoral-socială şi cultural-ar-stică, fiind unul dintre cei mai luminaţi ierarhi din trecutul Bi-ricii noastre. Cele două biserici ctitorite la Dragomirna, ecleslar-ţa de la catedrala mitropolitană din Suceava, cele două spitale î la Dragomirna şi Suceava, grija faţă de clerul de mir şi onahal, protestul său energic împotriva amestecului străin în eburile ţării şi ale Bisericii, manusc'isele împodobite cu mi-aturi,* ca *şi îndelungata activitate ca episcop şi mitropolit, aşază '. Anastasie Crimca în rîndul marilor ierarhi din trecutul Bisericii mâneşti. Prin multiplele sale realizări, el* a *deschis drumul vred-cilor ierarhi cărturari din perioada imediat următoare, luptători mtru apărarea tezaurului de credinţă ortodoxă şi pentru propăşi-a cultural-spirituală* a *Bisericilor pe care le păstoreau.*

BIBLIOGRAFIE

zvoare. Academia Română, *Documente privind istoria României,* A. Moldo-eacul XVII, voi. I (1601—1605), voi. II (1606—1610), voi. III (1611—1615), voi. 616—1620), voi. V (1621—1625), Bucureşti, 1952—1957; *Documenta Romaniae rica. A. Moldova.* Voi. XIX (1626—1628), Bucureşti, 1969. A se vedea şi Di-Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor moldoveneşti din* «Arhiva *Isto-Centrală a Statului»,* voi. I (1387—1620) şi voi. II (1621—1652), Bucureşti, - 1968. '

Lucrări. P. PARTENIE, *Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei* (J608—*1619—1629), viata şi activitatea sa,* Bucureşti, 1907, 61 p.; N. IORGA, *Un eu artist*: *Anastasie Crimca,* în *Oameni cari au iost,* voi. I, Văleni de Munte, (reprodus şi in ediţia din 1969, îngrijită de Ion Roman, voi. I, p. 176 _ 180)'» RIGORAŞ, *Situaţia clerului moldovenesc in prima jumătate a secolului al ■lea i retorma domnitorului Miron Barnovschi şi mitropolitul Anastasie Crimca* .M.S., an. XXXIII, 1957, nr. 1—2, p. 71—79; N. GRIGORAŞ, *Mitropolitul*

Anastasie Crimca, în M.M.S., an. XXXIV, 1958. nr. 3—*i*, p. 296—314 i I. LUPAŞ, *Fragment din jurămîntul arhieresc făcut de Anastasie Crimca* în *calitate de episcop al Rădăuţilor, la 19 iunie 1600 lui Minai Viteazul şi iiului său Nicolae Pătraşcu,* în M.M.S., an. XXXVII, 1961, nr. 1—2, p. 96—99; V. GONŢA şi AL. GONŢA, *Mitropolitul Anastasie Crimca, fondatorul celui dintîi spital în Moldova,* în M.M.S., an. XXXVIII, 1962, nr. 1—2, p. 33—39; ŞTEFAN S. GOROVEI, *Anastasie Crimca. Noi contribuţii,* în M.M.S., an. LV, 1979, nr. 1—2, p. 144—159.

N. IORGA, *Două manuscripte înstrăinate ale lui Anastasie Crimca,* în «Revista Istorică», an. IX, 1933, nr. 1—3, p. 17—18; SIRARPIE DER NERSESSIAN, *Une nouvelle replique slavone du Paris Gr. 74 et Ies manuscripts d'Anastase Crim-covici,* în *Melanges otetis ă Nicolas lorga.* Paris, 1933. p. 695—725; E. TURDEANU, *Le metropolite Anastase Crimca et son oeuvre litteraire ei artistique (1608—1629),* în «Revue de etudes slaves», tom. 29, 1952, p. 54—75 (şi în voi. *Btudes de litte-rature roumaine et decrits slaves et grecs des Principautes roumaines,* Leiden, 1985, p. 226—242); TEODORA VOINESCU, *Contribuţii la studiul manuscriselor ilustrate din mînăstirile Suceviţa şi Dragomirna,* în SCI A, an. II, 1955, nr. 1—2, p. 89—114; G. POPESCU-VILCEA, Din *odoarele de artă de la Dragomirna,* în B.O.R., an. LXXXV, 1967, nr. 11—12, p. 1240—1254; G. POPESCU-VILCEA, *Şcoala miniaturisiică de la Dragomirna,* în B.O.R., an. LXXXVI, 1968, nr. 3—5, p. 455—468; tir. 7—8, p. 959—972; nr. 9—10, p. 1186—1211 ;l nr. 11—12, p. 1343—1359; an. LXXXVII, 1969, nr. 1—2, p. 197—209 ;i G. POPESCU-VÎLCEA, *Anastasie Crimca,* Bucureşti, 1972, 110 p. + XL ilustraţii în text; G. POPESCU-VILCEA, *Miniatura românească,* Bucureşti, 1981, 138 p. + 203 ilustraţii.

XXX

MITROPOLITUL VARLAAM AL MOLDOVEI

)upă moartea lui Anastasie Crimca, scaunul vlădicesc de la a a fost ocupat, pentru scurt timp, de mitropolitul *Atanasie* -1632), fost egumen la Bistriţa — unde se călugărise —, apoi 5 de Rădăuţi (1613—1616) şi Roman (1616—1629). A murit la e 1632, fiind îngropat în pridvorul bisericii mînăstirii Bistriţa. ipă moartea lui, în scaunul mitropolitan a fost ridicat învăţatul ndrit *Varlaam* de la Secu, "unul din marii cărturari ai secolului I-lea. El a păstorit în timpul scurtelor domnii ale lui Alexandru 1631—1633), Miron Barnovschi (1633) şi Moise Movilă (1633— apoi în tot timpul domniei lui Vasile Lupu (1634—1653). Sub acest :or, Biserica a ajuns la o strălucire pe care n-o mai cunoscuse îpul lui Ştefan cel Mare.

stfel, sub el s-a înfiinţat cea dintîi tipografie din Moldova, în u apărut primele cărţi de cuprins teologic în româneşte, s-a în-un sinod la Iaşi, care a cercetat *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Movilă, un alt sinod care a luat măsuri împotriva acţiunii pro-e dusă de calvinii din Transilvania, s-au ridicat biserici şi mî-, între care biserica Sfinţii Trei Ierafhi din Iaşi, în care au fost e moaştele Sfintei Cuv. Paraseră va, au fost ajutate cele patru rhii ortodoxe şi alte aşezăminte bisericeşti din Răsărit. într-un de mediu prielnic pentru dezvoltarea culturii şi a vieţii biseri-şi-a desfăşurat activitatea vrednicul mitropolit Varlaam. *arlaam* se trăgea dintr-o familie de răzeşi, cu numele Motoc, irţile Vrancei. Asupra numelui satului în care a văzut lumina aărerile sînt împărţite (Baloteşti, Capoteşti — azi dispărut — eşti, Cofeşti, toate pe malul Putnei). Probabil din botez se nu-fasile. Se cunosc patru din fraţii şi surorile sale cu fiii lor.

învăţat carte grecească şi slavonească la «schitul lui Zosin», îiat în timpul lui Al. Lăpuşneanu de Zosim Vistiernicelul. In

preajma acestui schit, vornicul Nejstor Ureche şi soţia sa Mitrofana au ridicat, în 1602, mînăstirea Secu de astăzi. Acolo exista o şcoală de seamă, sub conducerea învăţatului călugăr Dositei, numit, în documentele vremii, stareţ, egumen, năstavnic sau dascăl. Călugărit la Secu, sub numele de Varlaam, a ajuns curînd egumen al mînăstirii. Pe lîngă grijile gospodăreşti, egumenul Varlaam a avut şi frumoase preocupări cărturăreşti. Acum a tradus în româneşte lucrarea ascetică *Scara* sau *Leastviţa* Sfîntului Ioan Scărarul (1618). Datorită rodnicei ,sale activităţi cărturăreşti, cît şi vieţii sale îmbunătăţite, a fost hirotesit arhimandrit.

A ajuns în curînd unul din oamenii de încredere ai domnitorului Miron Barnovschi (1626-—1629 şi 1633). Acesta, împreună cu mitropolitul Anastasie Crimca au încredinţat arhimandritului Varlaam o misiune la Kiev şi Moscova. A plecat în decembrie 1628, fiind însoţit de cîţiva dregători şi călugări, precum şi de mai mulţi slujitori. Avea asupra lui mai multe scrisori de recomandare către ţarul Mihail Feodorovici al Rusiei (1613—1645) şi către patriarhul Filaret Nichitici al Moscovei, din partea lui Miron Barnovschi şi a lui Anastasie Crimca, în care se arăta că este trimis în Rusia ca să cumpere icoane pentru mînăstirea Dragomirna şi pentru alte două biserici ctitorite de domnul moldovean (la Bîrnova şi în Iaşi).

în drum spre Moscova, solia s-a oprit la Kiev, unde era egumen - ■al Lavrei Pecerska fiul de domn român Petru Movilă. Varlaam i-a predat manuscrisul unui Octoih slavon de la Neamţ, cerut de Petru Movilă în vederea tipăririi unei noi ediţii slave, îndreptate *{Octoihul* a'apărut la Lvov, în 1630, fiind închinat lui Miron Barnovschi şi lui Petru Movilă,- pe carte apar şi stemele celor două ţări româneşti, în care domnise tatăl său, Simion Movilă). După o şedere de cîteva zile, solia a pornit spre Moscova, primind acum şi scrisori de recomandare către ţar şi patriarh din partea lui Petru Movilă şi a mitropolitului Iov Boreţki al Kievului. Ajunşi la /Moscova, solii moldoveni- au fost primiţi în audienţă de ţar, la 4 martie 1629. .Varlaam a comandat apoi mai multe icoane — după modelul ales de el — la doi zugravi din Moscova. A zăbovit în capitala Rusiei aproape un an, nefiind terminate icoanele. Cu toate acestea, la 20 decembrie 1629 a plecat spre ţară, dar fără icoane, căci patriarhul Filaret considera icoanele executate ca «necuvioase», fapt pentru care n-a îngăduit ieşirea lor din ţară. Le-a obţinut Vasile Lupu, mult mai tîrziu, prin 1639..

Ajuns acasă, aihimandritul Varlaam a găsit lucrurile schimbate, căci Anastasie Crimca murise, iar scaunul domnesc fusese ocupat de Alexandru Coconul (1629—1630), înlocuit curînd cu Moise Movilă

1631). S-a retras atunci la mînăstirea Secu. Nu peste mult timp murit mitropolitul Atanasie (13 iulie 1632). Frumoasele sale L duhovniceşti, cultura sa adîncă şi strădaniile neobosite' în Bisericii şi a ţării au făcut pe arhimandritul Varlaam vrednic ales în scaunul mitropolitan, trecîndu-se peste bătrînii episcopi TI an, Rădăuţi şi Huşi. A fost hirotonit întru arhiereu în ziua septembrie 1632. Cu acest prilej, a rostit o cuvîntare învăţatul şi predicator grec Meletie Syrigos (1586—1664), aflat pe atunci Primii ani de păstorire ai mitropolitului Varlaam au căzut' în ri destul de tulburi, din pricina prea deselor schimbări de domni, ■ontinuat apoi nestînjenită în tot cursul domniei lui Vasile Lupu.

;tivitatea culturală-tipografica. Din multipla activitate a mitropo- Varlaam, vom reţine, în primul rînd, pe cea cărturărească. La nul său, Vasile Lupu s-a îngrijit de înfiinţarea unei' tipografii la rima din Moldova. Faptul că în Moldova s-a înfiinţat aşa de tîr- tiparniţă (aproape la un veac şi jumătate după a lui Macarie în lomânească) ni-1 putem explica prin existenţa. atîtor centre de ifiere a manuscriselor —• îndeosebi în limba slavonă — care au licat introducerea mai timpurie a tiparului.
că din 1637, Varlaam cerea «ajutor pentru lucrul acesta» de la Moscovei, pe care-1 cunoscuse cu cîţiva ani în urmă, arătînd că ita de tipar o *Cazanie.* Nu ştim din ce motive nu a fost ajutat)scova. Peste trei ani, în 1640, Petru Movilă a trimis la Iaşi pri- matriţe, precum .şi meşteri tipografi de la Kiev, în frunte cu onahul Sofronie Pociaţki, numit conducător al tipografiei, care nit apoi şi alte însărcinări. In anul următor, Vasile Lupu îl tri- pe Sofronie la Lvov, să aducă şi de acolo material tipografic, a 20 decembrie 1642 ieşea de sub tipar o *Scrisoare de mulţumire* sgaţilor greci la Sinodul de la Iaşi din 1642 către Vasile Lupu, m şi hotărîrea de anatematizare a mărturisirii de credinţă pusă urnele patriarhului Chirii Lucaris (-j- 1638), luată de sinodul pa- al din Constantinopol în mai 1642, -sub preşedinţia patriarhului enic de atunci, Partenie I.

n acelaşi an a apărut un *Catihisis slavon,* necunoscut pînă acum, ăstrat în copie, într-un manuscris, la Petersburg. De aici încolo, tiparniţă a dat la lumină numai cărţi româneşti: de învăţătură bi- ^ască : *Cazania, Cele şapte Taine, Răspunsul la Catehismul cal- c, Pravila* şi *Paraclisul Născătoarei* de *Dumnezeu, "azania din 1643.* In 1641 a fost dată în lucru, iar în 1643 a ieşit ib teascurile tiparniţei de la Trei Ierarhi prima carte românească

din Moldova şi — în acelaşi timp — una din cele mai de seamă din istoria vechii culturi româneşti. Este cunoscuta *Cazanie* a lui Varlaam sau, cu titlul ei exact : *Carte românească* de *învăţătură dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi ia svănţi mari.* Este o lucrare masivă, cu 506 file (1012 pagini), ilustrată cu numeroase gravuri în lemn, reprezentînd scene biblice, chipuri de sfinţi, frontispicii, viniete, iniţiale înflorate etc. Acestea au fost lucrate de meşterul gravor Ilia, care a ilustrat şi unele din cărţile tipărite la Kiev şi Lvov. Presupunem că el n-a lucrat singur, ci ajutat de unii călugări moldoveni (poate de la Neamţ, Putna sau Dragomirna, unde exista o bogată tradiţie miniaturistică). Toate aceste podoabe grafice şi iconografice, cu mai multe caractere de litere, fac din Cazanie una dintre cele mai artistice opere tipărite din vechea cultură românească.

Cartea începea cu un «Cuvînt împreună către toată semenţiia romanească», adresat de Vasile Lupu la «toată semenţiia romanească pretutinderea ca să află pravoslavnici într-această limbă». Textul propriu-zis era foarte scurt : «Dintru cît s-au îndurat Dumnazău diintru mila sa de ne-au dăruit, dăruim şi noi acest dar limbii romaneşti, carte pre limba romanească, întâiu de laudă lui Dumnezău, după aceea de învăţătură şi de folos sufletelor pravoslavnici. Să (dacă) iaste şi de puţin preţ, iară voi să o priimiţi nu ca un lucru pămîntesc, ce ca un odor ceresc, şi priînsă cetind pre noi pomeniţi şi întru ruga voastră pre noi nu uitareţi şi hiţi sănătoşi». Deci, din însăşi foaia de titlu şi din cuvîntul domnitorului, se desprinde limpede ideea de unitate naţională, cartea fiind hărăzită tuturor românilor («dar limbii romaneşti»).

Urma apoi un «Cuvînt către cetitoriu», scris de «smeritul arhiepiscop Varlaam şi mitropolitul de Ţara Moldovei». Arăta aci motivele care l-au determinat să scrie : «limba românească n-are carte pre limba sa», cît şi «lipsa dascălilor şi a învăţăturii». «Pentru aceea, — continua el — de nevoe mi-au fost, ca un datornic ce sînt lui Dumnezeu cu talantul ce mi-au dat, să-mi poci plăti datorita, măcar de cît, pînă ce mă duc în casa cea de lut a moşilor miei». în partea finală, preciza că «t'iparul cu toate meşterşugurile cîte trebuesc» au fost trimise de Petru Movilă, iar cheltuiala tipăririi a fost suportată de Vasile Lupu.

Cazania are două părţi. Partea întîi cuprinde 54 de cazanii la du..minici (13 ale Triodului, 9 ale Penticostarului şi 32 ale Octoihului), iar partea a doua cuprinde 21 de cazanii la sărbătorile împărăteşti şi ale sfinţilor. Fiecare cazanie duminecală are patru părţi : cuvîntul introductiv la Evanghelie, pericopa evanghelică a zilei, învăţătura întîi

văţătura a doua. Această împărţire nu o întîlnim la cazaniile săr-
rilor şi ale sfinţilor.

S-a discutat mult asupra autenticităţii *Cazaniei* lui Varlaam. în oarea pe care a adresat-o ţarului Mihail Feodorovici în 1637, prin -i Solicita ajutorul la înfiinţarea unei tipografii, mitropolitul mol- ;an îi scria că are gata de tipar Cuvîntările la Evanghelii ale pa- hului Calist (sec. XIV).

Pe baza acestei afirmaţii, mulţi cercetători au socotit *Cazania* de 543 ca o traducere după cuvîntările acestuia. Dar în foaia de titlu azanfei se afirma că ea este «diîn multe scripturi tălmăcită din a slovenească pre limba romanească- de Varlaam mitropolitul de Moldovei». Iar în prefaţă el însuşi scria : «adunat-am diîn toţi)vnicii sventei Evanghelii, dascălii Besearecii noastre». Pe baza tor afirmaţii, unii cercetători au socotit că într-adevăr *Cazania.* o traducere, după un text tipărit la Lvov sau la Kiev. Abia în 1970, prof. Pândele Olteana a stabilit că izvorul principal azaniei lui Varlaam îl constituie *Cartea intitulată Comoara* (BiŞXiov t£6jj.Evov ftuoaopoţ) a lui Damaschin Studitul, cel mai bun teolog grec secolul al XVI-lea, un spirit multilateral, enciclopedic. Acesta originar din Salonic, învăţase în vestita şcoală din mînăstirea [ion (de unde îi vine şi numele^, a fost exarh al Patriarhiei -din stantinopol în Ucraina (1665—1672), episcop de Litski şi Rendinski poi mitropolit de Navpactos şi Arta, în Epir (-j- 1577). Dintre numeroasele sale lucrări, cea mai importantă este *Comoara* rită pentru prima oară în 1557—1558, la Veneţia. Cuprinde 36 de ntări la diminicile mai însemnate ale anului şi la unele sărbă-

Mai tîrziu au apărut peste 30 de ediţii, în neogreacă. *Comoara* Damaschin a cunoscut o largă răspîndire în lumea slavilor orto- >i, îndeosebi la slavii macedoneni şi la bulgari, unde a format un" /arat curent cultural, numit al «darnaschinelor» (se cunosc peste' manuscrise slavone). Unele din ele au circulat — în slavoneşte — L ţările noastre.

In *Cazania* de la 1643 sînt traduse şi prelucrate — integral sau ial — peste 20 de cuvîntări ale lui Damaschin Studitul, cuprin- peste 200 de pagini. Aii fost prelucrate însă într-un mod original şi ai anumite'cuvîntări, înlăturîndu-se repetările inutile, incursiu- , amănuntele nesemnificative, afirmaţiile neştiinţifice şi naive, sim-..| cîndu-se simţitor retorismul exagerat din originalul neogrec. N-au urmate întru totul nici versiunile slavone, care au tradus inte-1 şi exact textul neogrecesc al lucrării lui Damaschin.

In afară de această carte, Varlaam şi ceilalţi traducători s-au servit şi de alte izvoare la alcătuirea Cazaniilor sale. Prof. Atanasie Popa din Cluj a descoperit mai multe manuscrise care au circulat în Transilvania, anterioare *Cărţii de învăţătură* din 1643, dar care cuprind şi unele cazanii identice sau foarte apropiate cu ale acesteia (Codicele Drăganu, de prin 1630 ; Codicele Sibian, în Biblioteca Arhiepiscopiei din Sibiu, din 1639 ; Cazania de la Cluj, de prin 1640 şi Codicele Marţian). Înseamnă că aceste manuscrise au fost copiate de pe texte lomâneşti care au circulat înainte de 1643. Acest lucru reiese şi din-tr-o însemnare (epilog) a preotului Urs din Cotiglet-Bihor, care copiase o Cazanie în 1680 : «am scris această carte ce să chiamă păuce-nie dintru păuceniia lui Io Alixandru-Vodă din Ţara Moldovei». Deşi cazaniile preotului Urs sînt asemănătoare, aproape identice cu cele din *Cazania* lui Varlaam, totuşi el n-a copiat textul din această ediţie (sînt cazanii omise, altele în plus, ,evangheliile sînt luate după Noul Testament de la Alba-Iulia etc). Din toate acestea, pr.of. Ata---nasie Popa a ajuns la concluzia că a existat o Cazanie (păucenie) moldovenească mai veche, pe care o datează din timpul domniei lui Alexandru Lapuşneanu, deci din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Unele Cazanii fac parte din familia textelor (manuscriselor) rota-rizănte din Transilvania (cazuri de rotacism, multe fonetisme dialec-tale, anumite forme morfologice şi sintactice, lexicul — mai ales cu-vintele de origine latină azi dispărute etc). In aceste cazanii apar >i unele cuvinte de origine maghiară *(chelşug, lacăt, ratez, hotnog, camătă* etc), unele cuvinte şi expresii folosite numai în Transilva-nia *(cuminecătură, cocon, prunc, pită, muiere* etc), ca şi unele lucruri specifice Transilvaniei (de pildă, între «năroadele» venite la Ierusa-lim la praznicul Cincizecimii, se aflau şi : sîrbi, cehi şi nemţi). Toate acestea duc la concluzia că unii dintre «tîlcovnici» au fost cărturari transilvăneni sau mofdoveni care au trăit mult timp în Transilvania.

La concluziile acestea, se adaugă şi cercetările preotului Scarlat Porcescu de la Iaşi, care, analizînd critic-textul Cazaniei de la 1643, a constatat că ea *este opera mai multor traducători.* Lipsa de unitate în ce priveşte cuprinsul, structura şi dimensiunile cazaniilor, dar mai cu seamă limba lor, cu numeroase particularităţi dialectale, confirmă acest lucru. Anumite particularităţi ale graiului moldovenesc întîlnite în unele cazanii se datorează fie mitropolitului Varlaam, fie altor «tîlcovnici» moldoveni.

Concluzia generală care se desprinde de aci este aceea că mi-tropolitul Varlaam nu este traducătorul — şi cu atît mai puţin auto-rul — Cazaniei, care-i poartă numele. El numai a adunat traducerile

vechi, făcute de unii cărturari moldoveni şi ardeleni, fie după aschin Studitul (după textul grec sau după unul din numeroasele uscrise slave care au circulat la noi), fie după alţi autori, care ămas pînă acum necunoscuţi.

Acest lucru nu ştirbeşte cu nimic din contribuţia personală a lui aam. Dacă nu este autorul şi nici traducătorul *Cărţii* de *învăţă-* de la 1643, el are totuşi meritul că a *strîns într-o lucrare uni- vechile cazanii* traduse sau prelucrate din greceşte şi slavoneşte, circulau în manuscris, în Transilvania şi Moldova, *le-a stilizat* ;-a *dat la tipar, ca «dam întregului neam românesc.*

Cazania prezintă un interes deosebit din punct de vedere lingvis- Ea are cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române în ia jumătate a secolului al XVII-lea, o limbă apropiată de cea ilară, plastică, expresivă, curăţită de multele slavonisme ale lim- iterare româneşti din secolul al XVI-lea. De aceea, pe bună drep- , spunea un cercetător că ea «deţine în limba română un loc og Bibliei lui Luther în cultura germană» (G. Ivaşcu).

Circulaţia Cazaniei lui Varlaam. Prin conţinutul ei, cît şi prin mseţea graiului întîinit în predicile sale, *Cartea românească de iţătură* din 1643 a cunoscut cea mai largă răspîndire între ve- 3 tipărituri româneşti, a fost «cea mai citită carte din trecutul ;ru» (Dan Simonescu), încît ea a contribuit nu numai la apărarea xloxiei, ci şi la întărirea conştiinţei de unitate naţională romă- >că. Este interesant că ea s-a răspîndit mai mult în Transilvania, at, Bihor şi Maramureş, unde s-au găsit peste 350 de exemplar-e. Cazania era atît de preţuită aici, încît s-au născut şi procese între sau între credincioşi pentru stăpînirea ei. Astfel, în 1687 a avut un proces în părţile Orăştiei, în faţa «unui scaun protopopesc» ,• 1689 se judecau două sate din părţile Lăpuşului înaintea mitro- tului de atunci al Ardealului, numit tot Varlaam ; în 1738 un pro- înaintea unui «sobor preoţesc», altul în 1745, amîndouă în părţile ăraşului etc. Uneori, cîte un exemplar din Cazanie făcea cîte un TI lung prin toate ţinuturile locuite de români, fiind o adevărată :te călătoare». Pentru a ajunge în stăpînirea ei, credincioşii fa- *i* jertfe materiale vrednice de luare aminte. Aşa de pildă, cre- âoşii din satul Muntele Someşului Cald, la îndemnul preotului Ursan, au cumpărat un exemplar din Cazanie cu zece oi şi opt i.

în alte părţi se vindea cu 18—20 florini şi chiar mai mult. In iaşi secol Noul Testament de la Alba Iulia se vindea cu 9—25 ini, iar Biblia de la Bucureşti cu aproximativ 25 de florini. Ca

să putem aprecia aceste preţuri, reţinem că, potrivit hotărîrilor Dietei Transilvaniei, din 1642, o pereche de boi costa între 12 şi 30 florini, un miel între 0,30 şi 0,42 florini, un cot de stofă englezească între 2,50 şi 4,25 florini, iar ziua de muncă a unui zidar sau tîmplar se plătea cu 0,42 florini şi mîncare.

Preţuirea de care se bucura *Cazania* lui Varlaam reiese şi din aceea ca a fost retipărită — cu adaosuri sau cu omisiuni — în mai multe rînduri, fie sub titlul slav de Cazanie, fie sub cel grecesc de Chiriacodromion (Alba Iulia 1699; Bucureşti, 1732, 1768, 1858; Rîm-, nic, 1748, 1781, 1792; Buzău, 1834; Sibiu, 1855 etc. ; unele din aces-j tea, dar şi alte tipărituri, reproduc din podoabele Cazaniei din 1643). Se cunosc numeroase copii în manuscris făcute în Transilvania, fie după ediţia de. la 1643, fie după manuscrisele care circulau înainte de tipărire. Prin larga ei răspîndire, *Cazania* lui Varlaam a unit în acelaşi cuget şi în aceeaşi credinţă pe românii de pretutindeni, ca un nepreţuit «dar» limbii.româneşti.

Şapte Taine. A doua carte de seamă a mitropolitului Varlaam este cea intitulată *Şapte taine a Bisericii,* apărută la Iaşi, în 1644. Este o lucrare masivă, cu peste 340 de pagini. La tălmăcirea ei a lucrat şi logofătul Eustratie. Era o explicare a celor şapte Taine, subl formă catehetică, adică întrebări şi răspunsuri. Se aseamănă şi cu oi pravilă, căci fiecare taină era explicată şi pe temeiul canoanelor, cui felurite comentarii din dreptul bizantin şi canonic (de fapt, pe prima pagină apare şi titlul de : *Pravilă pe scurt... pentru ceale şapte taine...).* Cartea era menită să apere temeiurile credinţei ortodoxe împotriva protestanţilor care nu recunoşteau cele 7 Taine. S-a răspîndit şi în Transilvania, unde se cunosc copii, în manuscris.

S-a afirmat că tălmăcitorii au folosit opera *Cele şapte Taine* a arhiepiscopului Gavriil Severa din Filadelfia (-j- 1616), care apăruse într-o versiune slavă, la Kiev, în 1640. Ulterior, s-a dovedit cu deplin temei (P. Olteanu) că este o prelucrare după opera retorului Toma (Teofan) Eleavulkos (secolul XVI), prim-secretar patriarhal, fost profesor aHui Damaschin Studitul.

■ *Răspunsul la Catehismul calvinesc.* Cum s-a ajuns la tipărirea acestei cărţi? în 1642 s-a tipărit, în satul Prisaca, de lîngă Alba Iulia, «cu voia şi cu porunca» principelui Gheorghe Râkoczy I, «cu sfatul şi îndemnarea şi cu cheltuiala» predicatorului calvin al curţii princiare Gheorghe Csulai, un *Catehism* îri româneşte, dar cu un conţinut calvinizant. Răspîndit de cîrmuitorii calvini în cercuri cît mai largi de credincioşi români, în scopuri prozelitiste, un exemplar a ajuns şi în biblioteca învăţatului boier muntean Udrişte Năsturel, fratele doam-

a, soţia lui Matei Basarab. Acolo a fost găsit de mitropolitul i, cînd a fost trimis într-o misiune, la Tîrgovişte, de către .upu, pentru a face împăcarea sa cu Matei Basarab. Gitindu-L du-1 «plin de otravă de moarte sufletească», vlădica Varlaam, it de rolul care revenea ierarhilor din Ţara Românească şi a în acţiunea de apărare a Ortodoxiei româneşti din Transil- xîndată am chemat şi am strîns săbor dintr-o amîndoao păr- lin Ţara Rumânească şi din Ţara Moldovei», pentru a lua ati- împotriva *Catehismului.* Probabil, «soborul» s-a întrunit prin u 1645, credem că la Iaşi, unde era scaunul domnesc şi unde însuşi mitropolitul Varlaam (deşi, oficial, reşedinţa sa era tot ava).

sigur au participat ierarhii celor două ţări, ■egumenii marilor ri moldovene — inclusiv Sofronie Pociaţki de la Trei Ierarhi — î chiar unii dintre boierii cărturari : Udrişte Năsturel din Ţara jască, Eustratie Logofătul, Grigore Ureche Vornicul .şi alţii din a. Soborul a luat în cercetare un *Răspuns* la acel Catehism, t de vlădica Varlaam. A fost tipărit, în 1645, fie la Iaşi, unde >ră şi celelalte lucrări ale mitropolitului cărturar, fie la Dealu, susţine mai nou. Titlul complet era: *Cartea curea să chiamă sul împotriva Catihismusului calvinesc* (32 foi, format mic). Droape toţi cercetătorii consideră *Răspunsul* ca o lucrare ori- socotim totuşi că este o prelucrare după unele lucrări teo- de combatere a calvinismului, apărute în limbile greaca vonă.

linte de a cerceta cuprinsul *Răspunsului,* ne vom opri asupra oviei, căci în ea apare din nou ideea de unitate naţională. Mi- tul se adresa «către creştinii de Ardeal, credincioşi pravoslav- adevăraţi fii svintei ai noastre Bisearici apostoleşti, iubiţi crescu noi de un neam român, pretutir^direa tuturor ce să află în Ardealiului, ce sînteţi cu noi într-o credinţă», textul propriu-zis al *Răspunsului,* se reproducea mai întîi în-■a calvinilor aşa cum era expusă în *Catehism,* apoi S£ dezvolta, *3,* învăţătura ortodoxă asupra problemei respective. De notat *Răspunsul* său, Varlaam se folosea numai de citate din Sfînta iră, fără a recurge la învăţătura Sfinţilor Părinţi, deci folosea le arme ale calvinilor. Cu toate că nu s-a ocupat decît de le» 4, 9, 10, 12, 36 şi 54, totuşi n-a rămas nimic necombătut ncipalele învăţături calvine.

tă problemele de care se ocupa *Răspunsul* mitropolitului mol- 1 : 1. Despre Sf. Scriptură, dovedind că nu este singurul izvor

al revelaţiei ; 2. Despre credinţă şi faptele bune, arătînd că amîndouă; sînt necesare mîntuirii ,- 3. Despre predestinaţie, arătînd că omul poate face binele sau răul, iar mîntuirea nu depinde numai de voia absolută a lui Dumnezeu, ci şi de voinţa omului ; 4. Despre împăcarea cu Dumnezeu şi răscumpărarea omenirii prin patimile şi moartea lui Hristos. Pentru mîntuire nu e de ajuns numai credinţă, ci trebuiesc şi fapte, adică o viaţă trăită după învăţătura lui Hristos ; 5—'6. Despre Biserică, dezvoltînd învăţătura ortodoxă despre atributele ei, despre Biserică-depozitară a mijloacelor duhovniceşti rînduite de Hristos şi de apostoli pentru mîntuirea oamenilor, între care sînt şi cele şapte Taine ; în continuare, se ocupa de posturi ; 7. Despre cinstirea şi închinarea 'la sfinţi şi icoane, apărîndu-le împotriva atacurilor calvine.

Răspunsul lui Yarlaam are o deosebită însemnătate, pentru că ne arată că Bisericile Ortodoxe din Ţara Românească şi Moldova erau conştiente de rolul care le revenea în acţiunea de apărare a unităţii de neam şi de credinţă a românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor. Cîrmuitorii calvini din Transilvania au răspuns la cartea polemică a mitropolitului Varlaam abia în 1656, cînd au tipărit, la Alba Iulia, broşura intitulată *Scutul Catihizmuşului, ca răspuns den Scrăptura Svintă, împotriva răspunsului a doao ţări fără Scriptură Svîntă.*

Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu. Tot Varlaam a tipărit o carte cu acest titlu, probabil în 1645. După textul propriu-zis al paraclisului, cartea cuprindea 48 de versuri originale, despre pedepsirea necredincioşilor ,şi două povestiri biblice, în proză : înrobirea Ierusalimului de către Nabucodonosor şi istoria Suzanei. Versurile se apropie de cele populare, iar relatările în proză se remarcă printr-un stil cronicăresc, deosebit de expresiv. Se pare că Varlaam a fost influenţat în această versificare de un alt scriitor umanist grec, Ioanichie Cartanos (■j- 1550), care a publicat o carte cu extrase din Biblie (un florilegiu), tradusă şi în slavoneşte.

Notăm că şi în alte. tipărituri ale lui Varlaam, apar unele «versuri la stema Moldovei» *(Cazanie, Ceîc şapte Taine).* Acestea sînt cele dintîi versuri tipărite în limba română.

. Ultima carte tipărită în cursul păstoririi lui Varlaam se intitula *Carte românească de învăţătură la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeaţe* (Iaşi, 1646), cunoscută şi sub numele de *Pravila lui Vasile Lupu.* Era tradusă diri greceşte de învăţatul logofăt Eustratie. Partea întîi a Pravilei este traducerea în româneşte a unei legiuiri agrare sau «cod rural bizantin» (N6ţj.o<; f swpŢty.6;), care a cunoscut o largă răspîndire în ţările române, iar partea a doua este prelucrată după o carte a penalistului italian Prosper Farinaccius (1544—1618) : *Praxis et theo-*

riminalis, desigur după o versiune grecească (amîndouă izvoa-
vilei au la bază corpul de legi al împăratului Justinian). Se
însă şi unele influenţe juridice slave asupra *Pravilei,* Cuprin-
ziţii privitoare la toate materiile dreptului, cu deosebire ches-
nale.

itviţa. Arătam mai sus că în timp ce era egumen la Secu, Var-
tradus în româneşte ((adăugind şi o versiune slavonă mai ve-
;ra ascetică *Scara* (greceşte KXtţj.a£, iar în slavă *Leastviţa),* scri-
Sfîntul Ioan Scărarul sau Sinaitul, trăitor în Muntele Sinai
pentru întărirea vieţii duhovniceşti din mînăstiri. Traducerea
mas în manuscris. Cele 30 de cuvîntări ale Sfîntului Ioan Scă-1
fost traduse din greaca clasică în cea comună (neogreacă) de
manistul Maxim Margunios (1549—1602), episcopul Citerei,
id şi unele interpretări, unele explicaţii. Traducerea interpre-
ui Margunios a apărut, într-o primă ediţie, la Veneţia, în 1590.
n a tradus în româneşte tocmai această versiune a lui Margu-
îclusiv comentariile sau explicaţiile sale (cu cîteva omisiuni
nnate şi cu cîteva explicaţii în plus pentru cititorii români),
erea vădeşte un mare talent literar, încît dă uneori impresia
crări originale.

rsiunea slavonă pusă de Varlaam alături de textul românesc
anscrisă după o veche traducere, făcută de timpuriu după ori-
grecesc al Sfîntului Ioan Scărarul. De aceea, textul slavon este
dus faţa de versiunea românească, lipsindu-i comentariile lui
nios. La noi au circulat zeci de manuscrise slavone — în dife-
iacţii — ale acestei opere.

Ite **fapte din timpul păstoririi lui Varlaam.** *Biserica Stinţii Trei i şi aducerea moaştelor Cuvioasei Paraschiva.* Datorită sprijinu-
neros al lui Vasile Lupu, cultura, ar<ta şi, în genere, viaţa bise-
=ă au cunoscut o stare de înflorire, cum nu se mai întîlnîse în
>va din timpul lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş. Mitropolitul
im n-a fost un simplu martor al acestei vieţi culturale-bisericeşti
toare, ci el va fi îndemnat pe domn la săvîrşirea unora din fap-
ale. . •

Hre altele, Vasile Vodă Lupu a ctitorit minunata mînăstire Sfinţii
erarhi din Iaşi, o capodoperă a artei moldovene, care «s-a sfinţit^
îna arhiepiscopului Varlaam», la 6 mai 1639, după cum arată
ia slavonă aşezată deasupra uşii de intrare. Pictura a fost făcută
itru zugravi ruşi, cîţiva ani mai tîrziu. Ea a devenit pentru un
catedrală mitropolitană, căci mitropolitul Varlaam stătea mai

mult la Iaşi, unde era şi domnul, mai ales pentru îndrumarea mişcării culturale de atunci.

Pentru că Vasile Lupu plătise toate datoriile Patriarhiei ecumenice, Sinodul acesteia, în frunte cu ecumenicul Partenie I (1639—-1644), a hotărît să dăruiască domnului moldovean moaştele Sfintei Paraschiva, aflate pe atunci în Constantinopol. în iunie 1641, moaştele, însoţite de trei mitropoliţi greci, au fost aduse în Moldova. La Galaţi, alaiul cu sfintele moaşte a fost întîmpinat de Vasile Lupu, de episcopii Evloghie al Romanului şi Gheorghe al Huşilor, înconjuraţi de o mare mulţime de preoţi şi credincioşi. In ziua de 13 iunie, au fost aşezate în biserica mînăstirii Sfinţii Trei Ierarhi.

Colegiul de *la Trei Ierarhi.* în anul 1640, Vasile Lupu, desigur tot la îndemnul mitropolitului Varlaam, a pus bazele unui aşezămînt şcolar la Iaşi, considerat ca «prima instituţie cu elemente de învăţămînt superior din Moldova», după modelul celui înfiinţat la Kiev de Petru Movilă. La început se pare că a funcţionat în chiliile de la Trei Ierarhi, iar în 1641 Vasile Lupu a cumpărat o casă în apropiere.

Vasile Lupu a cerut de la Petru Movilă, mitropolitul Kievului, şi dascăli învăţaţi pentru şcoala sa. Mitropolitul i-a trimis un grup de profesori (se pare că patru), în frunte cu Sofronie Pogiaţki, fost rector al şcolii movilene din Kiev, care la Iaşi a primit mai multe însărcinări -. profesor de retorică şi rector, egumen la Trei Ierarhi şi conducător al tipografiei. Toţi profesorii erau oameni cu aleasă pregătire umanistă, primită desigur la şcolile din Polonia sau la Colegiul din Kiev. N-ar fi exclus ca între profesorii de la Iaşi să se fi numărat şi români, poate i logofătul Eustratie, care va fi comentat cu elevii săi pravilele şi obi- I ceiurile pămîntului, şi alţii.

între studiile predate în acest Colegiu se numărau: cele «şapte arte liberale», obişnuite în şcolile medievale : gramatica, retorica, dialectica (artes sermonicales), aritmetica, geometria, astronomia şi muzica (artes reales), la care se adăugau : teologia, filozofia şi dreptul. Se învăţau şi limbile latină, greacă, slavonă, ca limbi culte şi de circulaţie oficială, dar şi limba română, pe care o cunoşteau elevii (înj însemnările de călătorie ale lui Pavel de Alep se spunea că Vasile Lupu a înfiinţat «un mare colegiu *românesc»).* Dintr-un act mai tîrziu aflăm că Vasile Lupu a dăruit mînăstirii trei sate din ţinutul Roman pentru întreţinerea profesorilor,

După 1646, acest grup de profesori veniţi de la Kiev, în frunte ci Sofronie Pociaţki, a fost înlăturat. Conducerea şcolii a trecut în m^ unor profesori greci. Locul limbii latine a fost luat de limba greac£

ea umanistă a dascălilor kieveni a fost schimbată cu una ıtă, ortodoxă. Şcoala a dăinuit timp îndelungat, devenind, Academie, dar cu dascăli greci, pînă la începutul secolului (între profesorii ei de mai tîrziu, amintim pe Teodor Trasremia Cacavelas ş.a.). Se presupune că între elevii acestei numărat şi marii cărturari moldoveni Nicolae Milescu spăropolitul Dosoftei.

'aţă de preoţime. Vlădica Varlaam a obţinut de la toţi domcare şi-a desfăşurat activitatea anumite hrisoave, prin care late unele scutiri şi drepturi pentru clerul său. Astfel, la jirie 1633, deci numai la trei zile după hirotonie, obţine un la Alexandru" Iliaş, prin care se oprea orice amestec abugătorilor domneşti în judecarea şi «globirea preoţilor». La ie 1649, aceste drepturi ale preoţimii au fost reînnoite, prinDV dat de Vasile Lupu, prin care judecarea preoţilor şi căera încredinţată mitropolitului şi episcopilor eparhioţi. La 2 a obţinut de la Vasile Lupu un nou hrisov, prin care erau te şi întărite scutirile şi celelalte drepturi acordate preoţiintaşii săi în scaunul domnesc.

uriie cu *celelalte Biserici Ortodoxe.* Tot în incinta mînăstisrarlr din Iaşi s-au ţinut lucrările Sinodului din 16.42, care t *Mărturisirea Ortodoxă,* întocmită de mitropolitul Petru 1 Kievului. Desigur, rolul principal în pregătirea' lucrărilor a revenit mitropolitului Varlaam, în calitate de cîrmuitor ii din Moldova.

45, mitropolitul Varlaam a avut prilejul să primească, la Iaşi,)olitul Petru Movilă al Kievului, de care se simţea legat suEiind amîndoi oameni de carte şi apărători ai Ortodoxiei îmrozelitismului altor culte.

:elaşi an, la 2 iunie, mitropolitul Varlaam, cu sufraganii săi imenii marilor mînăstiri moldovene au dat o scrisoare de fere către ţarul Rusiei fostului mitropolit al românilor ardeIorest, înlăturat din scaun de cîrmuitorii calvini din Tran-

opolitul Varlaam a hirotonit cîţiva ierarhi străini. De pildă, artie 1645, a hirotonit întru arhiereu pe ieromonahul Paisie,. ii mînăstrii Galata, ales — prin stăruinţele lui Vasile Lupu — al Ierusalimului. Se pare că tot el a hirotonit şi pe unii piscopii ortodocşi — ruteni sau români — din Muncaci şi din reş. în ultimele luni de păstorire" a primit, la Iaşi, vizita pa-

triarhului Macarie al Antiohiei, însoţit de fiul sau, arhidiaconul Pavel de Alep.

Mai amintim încă un fapt — neîntîlnit în istoria Bisericii româneşti — legat de mitropolitul Varlaam. In anul 1639, patriarhul Ciril Contaris, rivalul şi urmaşul în scaun al lui Ciril Lucaris, a fost sugrumat, din ordinul autorităţilor turceşti. între cei trei candidaţi canonici, găsiţi .vrednici pentru ocuparea scaunului patriarhal vacant, se număra şi mitropolitul Varlaam al Moldovei. Ceilalţi doi erau mitropoliţii Partenie al Adrianopolului (care a şi fost ales) şi Porfirie al Niceii. Deşi Varlaam a rămas să conducă mai departe Biserica din Moldova — lucru mult mai folositor pentru ea — totuşi trecerea sa printre candidaţii la scaunul ecumenic arată nu numai prestigiul la care a ajuns ţara şi Biserica Moldovei sub Vasile Lupu, dar şi preţuirea de care se bucura Varlaam în tot Răsăritul ortodox.

Sfîrşitul mitropolitului. în aprilie 1653, Vasile Vodă Lupu a pierdut scaunul domnesc, retrăgîndu-se spre Hotin. Desigur, odată cu el a plecat şi mitropolitul Varlaam, care i-a fost colaborator preţios in tot cursul domniei. Din *Letopiseţul* lui Miron Costin aflăm că noului domn Gheorghe Ştefan «i-au citit molitva de domnie Ghedeon episcopul de Huşi, fiind mitropolitul Varlaam eşit la munte, la monăstirea Secul». Astfel, după o păstorire plină de fapte mari pentru ţara şi. Biserica Moldovei, mitropolitul Varlaam se reîntorcea în mînăstirea sa de metanie, de unde plecase în urmă cu 21. de ani.

A vieţuit la Secu încă patru ani. Este pomenit în mai multe acte ale vremii, interesîndu-se de starea materială a mînăstirii. Şi-a redactat în cîteva rînduri testamentul, ultimul fiind din 18 august 1657. Două din ele nu le-a putut iscăli «că au fost bolnav, fulgerat de mîini... ce unde-i trebuia punea pecetea». Probabil era paralizat. Toate lucrurile agonisite în cursul vieţii le lăsa mînăstirii Secu: sate, vii, prisăci, mori, case etc. Pentru rude, rînduia să se dea doar patru «bofoboace» 'de miere surorii sale Caterina (peste patru ani, ea însăşi făcea o însemnată danie mînăstirii Secu). Rînduia de asemenea ca nici un nepot să nu mai ceară nimic, căci «s-a îndurat» de ei iiind în viaţă.

La scurtă vreme după întocmirea diatei, mitropolitul Varlaam «s-a dus în casa cea de lut a moşilor săi», după cuvîntul său din «predoslovia» *Cazaniei* rămase de la el. A fost îngropat în mormîntul pe care şi 1-a pregătit singur, lingă" zidul de miazăzi al bisericii mînăstirii Secu, spre strana dreaptă. Data trecerii sale din viaţă nu a mai fost trecută pe lespedea de piatră de pe mormînt.

oncluzii. *Prin îndelungata şi multipla sa activitate, mi-[tul Varlaam şi-a înscris numele in rindul marilor ierarhi câr-din trecutul nostru. Şi-a adus un aport preţios la tipărirea de în limba româna, a sprijinit cu h&tărîre pe românii transil-i în lupta lor pentru apărarea Ortodoxiei, a stat în legătură sericile Ortodoxe de pretutindeni, a stăruit pe iîngâ domnii oentru preoţii săi, a avut un rol însemnat în pregătirea si-ui de la Iaşi şi la împăcarea dintre Matei Basarab şi Vasile Teolog, bun patriot, conştient de unitatea românească, mitro-d Varlaam a fost, mai presus de toate, unul din marii iăuri-li limbii româneşti literare, pregătind drumul marilor proza-noldoveni de mai tîrziu.*

BIBLIOGRAFIE

oare. *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică* Cen-*atului,* voi. II (1621—1652), Bucureşti, 1968.

N BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliografia românească veche,* tom. I, 1508—:ureşti, 1903, X + 572 p. şi tom. IV, *Adăogiri şi Îndreptări,* Bucureşti, + 375 p.

iţa bisericească în timpul lui Vasile Lupu. N. IORGA, Va-i, ca *următor al împăraţilor de Răsărit in tutelarea Patriarhiei de Constan-i a Bisericii Ortodoxe,* in «An. Acad. Rom.», M.S.I., s. II, t. XXXVI, Bucu-13—14,- p. 207—236; I. IRIMIA, *Personalitatea religioasă a domnitorului upu,* în rev. «Mitropolia Moldovei», an. XVIII, 1942, nr. 12, p. 569—634.

tivitatea mitropolitului Varlaam. ŞTEFAN DINULESCU, *No->re viaţa* şi *activitatea mitropolitului Varlaam al Moldovei (1632*—2653J, în i», an. V, 1886, nr. 1, p. 8—17, nr. 2, p. 74—82, nr. 3, p. 137—144, nr. 4, 221, n. 263—284, nr. 6, p. 334—365 (şi extras, Cernăuţi, 1886) ; D. RUSSO, *'al Moldovei, candidat la scaunul Patriarhiei ecumenice,* în voi. Studii is-*eco-română,* I, Bucureşti, 1939, p. 229—236; AUGUSTIN Z. N. POP, *Neamul itului cărturar Varlaam al Moldovei,* în BOR, an. LVII, 1939, nr. 5—6, 320; AUGUSTIN Z. N. POP, *Bibliograiia mitropolitului cărturar Varlaam ovei,* Bucureşti, 1940', 14 p. (extras din «Athenaeum», V, nr. 4, 1940); IOAN *Mitropolitul Varlaam al Moldovei* (3632—]653J, în voi. *Studii,* conferinţe *nicări istorice,* II, Cluj, 1940, p. 257—282; NICULAE ŞERBĂNESCU, *La trei ani de la moartea mitropolitului Varlaam al Moldovei,* în BOR, an. LXXV, . 10, p. 1012—1035 i AUGUSTIN Z. N. POPj *Viaţa mitropolitului Varlaam al îi,* în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 742—774 ; CONSTANTIN NONEA, *'le mitropolitului Varlaam* cu *Bisericile Ortodoxe din Kiev şi Moscova,* în n. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 807—819 s SCARLAT PORCESCU, *Locul mitro-i Varlaam în Biserica Ortodoxă şi în viaţa culturală a poporului român,* în in. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 841—861 ; SOFRON VLAD, *Trei sute de ani noartea mitropolitului Varlaam, în* MA, an. II, 1957, nr. 9—10, p. 640—653; ^ BASARAB, Conşfiinfa *originii romane şi a unităţii naţionale în opera mi-ilor Varlaam şi Dosoiiei,* în MMS,- an. XLIII, 1967, nr. 9—10, p. 605—611 ; ANU, *Mitropolitul Varlaam ctitor de scriere şi.de carte românească,* în GB, 1981, nr. 1—2, p. 81—103.

azania lui Varlaam. *Cazania,* ed. J. Byck, Bucureşti, 1943, 506 p. s V. HANEŞ, Vechile *noastre Cazanii: Coresi, Varlaam, Mînăstirea Dealu,* în iefenii *istoriei literare,* I, 1931, p. 133—161 ; GR. SCORPAN, *Locul Cazaniei* ■*laam în vechea noastră literatură omiletică din* sec. XVI şi XV/i, în «Cerce-orice», Iaşi, an. XIII—XVI, 1940, p. 545—596 şi an. XVII, 1943, p. 89—120: A MUREŞANU, Cazania iui VarJaam. Prezentare *în imagini,* Cluj, 1944, XVI +

248 p. ; ATANASIE POPA, *Cazania lui Varlaam. Prezentare grafică,* Timişoara, 1944,. 132 p. ; MIHAIL BULACU, *Cartea românească* de *învăţătură a marelui Varlaam mitropolitul Moldovei,* în GB, an. XVI, 1957, nr. 12, p. 908—920 ; LIVIU ONU, *Observaţii cu privire la contribuţia lui Varlaam In dezvoltarea limbii române literare,* in voi. *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba şi stilul scriitorilor,* Bucureşti,: 1958; ATANASIE POPA, *Există o Cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? In legătură cu Izvoarele Cazaniei lui Varlaam,* în «Cercetări de Lingvistică», an. X„ 1965, nr. 1, p. 73—84 *f* ATANASIE POPA, *Texte vechi în Cazania lui Varlaam,* în MA, an. X, 1965, nr. 1—3, p. 73—99; PÂNDELE OLTEANU, *Izvoare originale şi modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam,* în BOR, an. LXXXVIII,, 19.70, nr. 1—2, p. 113—151; PÂNDELE OLTEANU, Tzvoare *şi versiuni bizantine slave ale omiliei lui Varlaam la înmormîntarea lui Hristos,* în «Studii de slavistică», II,. Bucureşti, 1971, p. 57—89; PÂNDELE OLTEANU, *Unul din izvoarele neogreceşti ale* «Cazaniei» *mitropolitului Varlaam (1643):* «Comoara» *lui Damaschin Studitul,* în «Romanoslavica», XVIII, 1972, p. 163—185; SCARLAT PORCESCU, *Tiparniţa de la iiiserica Sfinţii Trei Ierarhi — laşi. Cea dintîi carte imprimată în Moldova, (1643), în* MMS, an. XLVII, 1971, nr. 3—4, p. 204—214; ION D. POPA, *Valoarea omiletică a Cazaniei lui Varlaam,* în BOR, an. LXXX1X, 1971, nr. 5—6, p. 550—563; ATANASIE: POPA, *Care este contribuţia lui Varlaam la Cazania sa -din 1643 ? Stadiul actual al cercetărilor,* în .MMS, an. XLVIII, 1972, nr. 3—4, p. 172—181 ; PÂNDELE OLTEANU, *Damaschin Studitul şi mitropolitul Varlaam ai Moldovei,* în MMS, an. LII, 1976, nr. 3—4, p. 211—244.

Circulaţia Cazaniei. Studiul citat al lui Florea Mureşanu; SEBASTIAN STANCA, *Pricină pentru o carte bisericească. Soborul vlădicului Varlaam* f=» aJ *Transilvaniei,* n.n.J *la 1689,* în RT, an. XX,' 1930, nr. 1—2, p. 31—34; I. LUPAŞ, Carfea *românească de învăţătură de Ia 1643 retipărită* într-o *ediţie transilvană la Alba-Iuliaîn 1699,* în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 791—806; PAUL MIHAIL, *Circulaţia Cazaniei mitropolitului Varlaam* în *Biserica românească,* în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 820—828; PAUL MIHAIL, *Ştiri noi privind circulaţia Cazaniei lui Varlaam,* în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 3—4, p. 372—388; FLORIAN DUDAŞ, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei,* Timişoara, 1979, 270 p. + 61 fig.; FLORIAN DUDAŞ, Cazania *lui Varlaam în Transilvania,* Cluj-Napoca, 1983, 505 p. + 77 fig.

N. CHIŢESCU, *Trei sute de ani de la «Răspunsul la Catehismul calvinesc» al lui Varlaam al Moldovei,* in BOR, an. LXIII, 1945, nr. 11—12, p. 618—638; TEODOR BODOGAE, *Mitropolitul Varlaam* ca teoiog, în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 775—790 j MIRELA TEODORESCU, Unde a *fost tipărită lucrarea lui Varlaam* : *«Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc» ?.,* în LR, an. XXVII, 1978, nr. 2, p. 163—171 (crede că la Dealu); VARLAAM, *Opere. Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc.* Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Bucureşti, 1984, 231 p. + 32 p. facs.

GH. GHIBĂNESCU, *Leastviţa lui Ioan Scărarul, traducere de Varlaam, mitropolitul Moldovei, către* 1638, în rev. «Arhiva», Iaşi, an. XXV, 1914, p. 65—107 (şi extras) j PAUL MIHAIL, «Leastviţa» *(Scara raiului). Traducerea lui Varlaam de la* Secu înfr-o nouă *redacţie,* în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 11—12, p. 1069—1083? PÂNDELE OLTEANU, *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor şi în identificarea versiunii neogreceşti a operei «Scara» tradusă de mitropolitul Varlaam,* în MO, an. XXII, 1970, nr. 5—8, p. 543—566.

DUMITRU GĂINĂ, *Pravila bisericească de la Iaşi (Şapte Taine, 1644),* în BOR, an. LXXXI, 1963, nr. 5—6, p. 558--569.

MIHAIL I. AVĂDANII, *Aşezămîntul şcolar de la Trei Ierarhi din laşi — prima instituţie cu elemente de învăţămînt superior din Moldova,* în MMS, an. XLVII, 1971, nr. 5—6, p. 361—374; an. XLVIII, 1972, nr. 9—12, p. 775—788 şi an. L, 1974, nr. 5—6, p. 353—367.

MELCHISEDEC ' (ŞTEFĂNESCU), *Viaţa* şi *minunile Cuvioasei Maicei noastre Paraschevei cei nouă şi istoricul sfintelor* ei moaşie, Bucureşti, 1889, 66 p.;' SCARLAT PORCESCU, *Siînta Parascheva cea nouă,* ■ în MMS, an. XXXII, 1956, nr. 3—4, p. 122—151.

XXXI

MITROPOLITUL PETRU MOVILĂ
SINODUL DE LA IAŞI
(1642)

n decursul veacurilor, poporul român dreptcredincios a dat Bise- noastre ortodoxe ostenitori vrednici prin cuvînt şi faptă, care au •ibuit la propăşirea Bisericii -şi a ţării. Dar din mijlocul poporu- omân au odrăslit mulţi oameni de seamă care şi-au pus toate ile de muncă în slujba altor Biserici şi popoare, aducîndu-şi un : preţios la renaşterea lor culturală, politică sau bisericească.

aceştia, la loc de frunte se numără Petru Movilă (Moghilă), mi- ilitul Kievului, a cărui personalitate a dominat întreaga viaţă bi- ească şi naţională a Ucrainei ortodoxe în prima jumătate a se- ui al XVII-lea.

/iaţa lui Petru Movilă. Viitorul mitropolit se. trăgea din familia Ieştilor, care, fh ultimul deceniu al secolului al XVI-lea .şi' pri- deceniu din cel următor, au ocupat — pentru mai mulţi ani — iele domneşti din Moldova şi Ţara Românească. S-a născut la ava, probabil în 1596, dată contestată în ultimul timp, ca fiu ii Simion Movilă ■—■ mai tîrziu domn în Ţara Românească şi ova ;— şi al soţiei sale Marghita, călugărită ulterior sub numele lelania. Un frate al tatălui său a f*st Ieremia Movilă, domn al ovei (1595—1606), iar altul, mitropolitul Gheorghe, de care ne-am at în alt loc. Cei trei fraţi erau ctitorii mînâstirii Suceviţâ". Tatăl trei fraţi, deci bunicul lui Petru, era, marele logofăt Ioan Mo- căsătorit cu Măria, fiica lui Petru Rareş. Petru era, aşadar, stra tul lui Petru Rareş şi al lui Ştefan cel Mare. Dintre fraţii lui , trei au ajuns domni în Moldova şi Ţara Românească : Mihail, iii şi Moise.

)upă moartea tatălui său, tînărul fiu de domn, împreună cu mama iţii săi au pribegit în Ţara Românească, apoi s-au aşezat defi-

nitiv în Polonia. Şi-a început învăţătura în casa părintească, continuînd-o fie la vestita şcoală a «Frăţiei» ortodoxe din Lvov (Liov, Lemberg), fie la Academia Zamoiska (din Zemosc), înfiinţată de hatmanul Jan Zamoiski, în care a învăţat limbile latină, greacă, slavonă şi polonă, la care se adăugau şi celelalte studii : gramatica, poetica, retorica, dialectica, teologia. Potrivit obiceiului nobililor polonezi, a trebuit să înveţe şi mînuirea armelor, luînd parte şi la două lupte ale polonilor împotriva turcilor, la Ţuţora şi la Hotin. Şi-a cumpărat apoi o moşie la Rubiejovka, în apropiere de Kiev, oraş pe care îl cerceta des, mai ales cu prilejul hramurilor cunoscutei mînăstiri Pecerska (Lavra Peşterilor), la sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului. Era pe atunci stareţ al mînăstirii arhimandritul Zaharia Kopîstenski (-j- 8 aprilie 1627), iar mitropolit al Kievului Iov Boreţki (1620—1631). Sub înrîurirea acestora, dar şi datorită înclinărilor sale înnăscute, s-a hotărît să se călugărească. După ce s-a pregătit duhovniceşte la moşia sa de la Rubiejovka, unde a zidit şi o biserică cu hramul Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava, a fost călugărit în Lavra Pecerska din Kiev, după anul 1625. în toamna anului 1627 a fost ales arhimandrit — egumen al mînăstirii, cu ajutorul cancelarului Toma Zamoyski, fiul lui Jan, protectorul familiei Movileştilor, alegere întărită şi de regele Sigismund III al Poloniei.

Pentru a înţelege mai bine activitatea desfăşurată de Petru Movilă ca egumen al mînăstirii Pecerska si apoi ca mitropolit al Kievului, trebuie să cunoaştem situaţia politică, socială, culturală şi bisericească a Ucrainei în prima jumătate a secolului al XVII-lea. In anul 1569, s-a încheiat aşa numita uniune de la Lublin, prin care Polonia se unea cu Lituania (Reczospolita Polska). întinsele teritorii de la Marea Baltică pînă la Marea Neagră, care formau pînă atunci marele cnezat al Lituaniei (cu oraşele Poloţk, Vilnius, Grodno, Brest, Jitomir, Kiev, Pereiaslavl), au fost alipite acum la regatul Poloniei, unul din cele mai puternice state din Europa medievală.

Aceste teritorii erau locuite aproape în întregime de ruşi albi (bieloruşi) şi ucraineni ortodocşi. Era firesc ca regatul polon catolic să urmărească întărirea catolicismului în aceste părţi, mai ales că, în Galiţia, Ortodoxia era destul de puternică, fiind patronată de cîţiva nobili ortodocşi (în 1539 se înfiinţase Episcopia ortodoxă de la Lvov, ca o continuatoare a celei din Halici, apoi altele). Credincioşii bieloruşi, ucraineni şi ruteni din regatul Poloniei erau grupaţi în jurul Bisericii, îrttocmai ca şi românii din Transilvania. în marile oraşe — Vilnius, Luţk, Lvov, Kiev — aceşti credincioşi ortodocşi au pus bazele

aţii» (bratstva), pentru apărarea Ortodoxiei şi pentru promo-
ilturii slavone tradiţionale.
saganda catolică-iezuită împotriva Ortodoxiei era însă în plină
are, încurajată de regele Sigismund III al Poloniei. Prin unei-
zuiţilor, o bună parte din episcopii şi preoţii ortodocşi din
jărţi au fost siliţi să îmbrăţişeze unirea cu Roma. Este cu-
unirea realizată în sinodul de la Brest-Litovsk, în 16—20 oc-
e 1596, denunţată abia după 350 de ani, în 1946. La scurt timp
ivîrşirea acestui act, au trecut la uniaţie numeroşi episcopi,
i devenit apoi duşmani ai Ortodoxiei (între ei şi învăţatul.
cop de Poloţk, Meletie Smotriţki, autorul unui Catehism ca-
orecum şi mulţi nobili, care urmăreau să facă parte şi pe>
in dieta — seimul — Poloniei. Bisericile ortodoxe au început
:lărîmate, închise sau vîndute celor de alte confesiuni, de la
todocşii trebuiau să le închirieze, averile bisericilor ortodoxe
mfiscate, iar credincioşii lipsiţi de drepturi şi siliţi să îinbră-
iniaţia. Cele mai multe biserici din Kiev — inclusiv catedrala
)liei — au ajuns în mîna iezuiţilor. S-au înfiinţaW-cplegii ie-
î diferite oraşe (Cameniţa, Vilnius, Bar etc), prin care se ur-
caţolicizarea şi — implicit — polonizarea nobilimii lituane,
se şi ucrainene, pînă atunci, în mare parte, ortodoxă. Cu toate
asupiiri, poporul dreptcredincios a rămas statornic în vechea
ă şi nu o dată cazacii zaporojeni s-au ridicat cu sabia în mînă
apărarea pămîntului strămoşesc şi a credinţei ortodoxe.
'ia prin 1620—1621, patriarhul Teofan al Ierusalimului — în
le la Moscova spre eparhia sa — a izbutit să restabilească ie-
ortodoxă în regatul polon, hirotonind şase episcopi ortodocşi,
i şi un nou mitropolit al Kievului, Iov Boreţki, în locul celor
rimiseră unirea cu Roma.
umeri *al havrei Pecerska*. în astfel de împrejurări vitrege a
Petru Movilă, la vîrsta de 31 de ani, arhimandrit şi egumen
ʳrei Pecerska din Kiev. Trebuie precizat că datorită dîrzeniei
mdritului Nichifor Tur, Lavra Pecerska a rămas în stăpînirea
cşilor în ciuda încercărilor mitropolitului Mihail Ragoza, trecut
xlul de la Brest la uniţi, de-a o trece în stăpînirea acestora. Lupta
L Ortodoxie a fost continuată de urmaşul lui Nichifor, egumenul
Pleteneţki (1599—1624), care a înfiinţat în mînăstire o tipogra-
î sub teascurile căreia au ieşit un număr însemnat de cărţi de
şi de apărare a Ortodoxiei. In acest scop, a strîns în jurul său
mă de oameni învăţaţi şi pricepuţi în probleme de tipar, a în-
■ *o* şcoală în mînăstire şi a pus bazele unei «frăţii ortodoxe» la

Kiev. Această rodnică activitate a fost continuată de arhimandritul Zaharia Kopîstenski, deşi a stat în fruntea Lavrei numai trei ani.

Primind această bogată moştenire de la înaintaşii săi, Petru Movilă a izbutit să ridice activitatea bisericească şi culturală a mînăstirii Pecerska la un prestigiu necunoscut pînă atunci. în timpul celor peste cinci ani de activitate ca egumen el a dovedit a fi o personalitate excepţională, cerută de situaţia critică în care se găsea Ortodoxia din regatul polon. Intre altele, s-a ocupat de restaurarea şi înfrumuseţarea mînăstirii şi a peşterilor în care se aflau moaşte de sfinţi, cît şi de întocmirea vieţii acelora. A continuat activitatea tipografică a predecesorilor lui, reorganizînd tipografia — pe care a înzestrat-o şi cu îitere latine — dînd la lumină mai multe cărţi de slujbă şi de învăţătură.

In anul 1631, a pus bazele unui colegiu, întîi în Lavră, mutat apoi în mînăstirea Bratska, din care s-a dezvoltat mai tîrziu vestita Academie duhovnicească de la Kiev. Nevoia unei asemenea şcoli se simţea atunci mai mult ca oricînd, pe de o parte, ca ortodocşii să nu mai fie nevoiţi să frecventeze şcolile iezuiţilor, pe de altă parte, ca să poată ridica nivelul cultural al clerului său şi, în felul acesta, să poată apăra cu temei adevărurile de credinţă ortodoxe.

In anul 1632, a avut loc alegerea noului rege al Poloniei. Cu acest prilej, arhimandritul Petru Movilă — ca reprezentant al mitropolitului din Kiev — a strîns în jurul său pe mulţi nobili poloni din Dietă, izbutind să impună alegerea ca rege a lui Wladislav IV (1632—1648). în felul acesta, noul rege s-a văzut silit să recunoască unele din vechile drepturi şi libertăţi ale ortodocşilor din regatul său, prin aşa numitele «articole de împăcare» (Articula de pacificatione sau Pacta conventa) dintre ortodocşi şi uniţi, semnate de Wladislav la 1 noiembrie 1632, cu cîteya zile înainte de încoronarea sa. Printre altele, au fost cîştigate : libertatea de cult a Ortodoxiei în regatul polon, recunoaşterea legală a Mitropoliei ortodoxe a Kievului, cu episcopiile sufragane : Lvov (singura episcopie ortodoxă menţinută tot timpul şi pînă atunci), Luţk, Przemysl şi Mstislav ; dreptul pentru Biserica Ortodoxă de a avea biserici, tipografii şi spitale (menţinerea frăţiilor ortodoxe şi dreptul de a înfiinţa altele; restituirea tuturor bisericilor ortodoxe din Kiev, răpite de uniţi; dreptul — pentru credincioşii ortodocşi — de a dobîndi orice demnităţi in stat etc. Cu toate acestea, luptele dintre ortodocşi şi uniţi au continuat, ajungîndu-se şi la ciocniri sîngeroase, încît ulterior multe din drepturile primite au fost revizuite, iar uniţii au rămas favorizaţi.

Mitropolit al Kievului. La 2 martie 1631, a trecut la cele veşnice politui Iov Boreţki al Kievului, fiind ales în locul său episcopul Kopinski de Przemysl. Nefiind recunoscut de autorităţile de solone, ca şi ierarhii hirotoniţi de Teofan al Ierusalimului, s-au noi alegeri de vlădici. în scaunul de «arhiepiscop şi mitropo- Kievului, Haliciului şi a toată Rusia» (e vorba de Rusia Mică) t ales arhimandritul Petru Movilă. La alegerea lui au tras greu Lmpănă atît originea sa voievodală şi relaţiile pe care le avea amenii politici ai vremii, dar, mai ales, pregătirea sa cartură- ă şi marile biruinţe ale Ortodoxiei din regatul polon, dobîn- prin vrednicia sa. Alegerea sa ca mitropolit a fost întărită de e Wladislav IV şi recunoscută de patriarhul ecumenic Ciril Lu-

La 28 aprilie 1633, a fost hirotonit întru arhiereu de către un • de ierarhi în frunte cu episcopul Ieremia Tissarovski, în cala cu hramul Adormirea Maicii Domnului (Uspenia) din Lvov, lirea căreia contribuiseră tatăl şi unchiul său, domnitorii Simion remia Movilă (era numită şi Volosskaia ţerkov). Abia la înce- lunii iulie 1633, ,şi-a făcut intrarea în Kiev. .

Rodnica activitate începută de Petru Movilă ca egumen al Layrei ska a fost continuată, cu şi mai multă însufleţire, după însă \-. sa ca mitropolit al Bisericii Ortodoxe ucraino-ruse din Polonia, irîm gospodăresc, se remarcă refacerea şi înfrumuseţarea unor ci şi mînăstiri din Kiev. Astfel a luat măsuri pentru restaurarea ralei mitropolitane Sfînta Sofia (lucrările au durat vreo 10 arii) mînăstirilor dependente de ea, Vîdubiţki şi Pustîno-Nicolaeysk, uite atunci de uniţi ortodocşilor. De asemenea, a fost înnoită ca principală a mînăstirii Pecerska, cu hramul Adormirea Maicii mlui (Uspenia), a fost restaurată din temelie biserica «Spasa», ita, după tradiţie, de marele cneaz Vladimir, a fost «dezgropata» ca Desiatinaia, ctitoria aceluiaşi cneaz, lăsată în ruină cîteva iri (aceasta a fost terminată numai i după moartea sa, din banii de el, prin testament). în afară de acestea, a ridicat cîteva spi- i azile, a pus bazele unor noi frăţii ortodoxe.

'entru întărirea disciplinei şi a vieţii religios-morale a clerului mitropolitul Petru a instituit vicari (unul pentru Ucraina, altul u Bielorusia — Lituania), precum şi protopopi, cu misiunea de ceta şi îndruma pe preoţi (înşişi protopopii erau controlaţi' de nii săi de încredere, recrutaţi dintre călugării cu învăţătură). El i cerceta adeseori pe episcopii săi sufragani. ■

fi fiecare an convoca «soboare» de protopopi şi preoţi, pentru a aiurite măsuri privitoare la bunul mers al treburilor bisericeşti.

A organizat un «consistoriu», format din călugări învăţaţi, pentru cercetarea şi judecarea abaterilor clerului. A luat măsuri împotriva recăsătoririi preoţilor, pentru întărirea disciplinei monahale, pentru oprirea femeilor creştine de a sluji la evrei etc.

Dar, în chip deosebit, trebuie subliniată *activitatea culturală* a mitropolitului Petru Movilă. Aşa, de pildă, a purtat o grijă permanentă şcolii sale din Kiev, care avea o programă de studii identică cu a şcolilor superioare din Occident, un personal didactic temeinic pregătit şi o bibliotecă bogată. Rectorul şi profesorii, numiţi de mitropolitul Kievului, erau recrutaţi dintre monahii cărturari — membri ai Frăţiilor Ortodoxe — sau dintre tinerii trimişi la studii de Petru Movilă (Isaia Kozlovski, Sofronie Pociaţki, Silvestru Kosov — urmaşul lui Petru în scaunul mitropolitan — Inochentie Ghizel şi alţii). Programa de studii era foarte bogată, punîndu-se accentul pe disciplinele umaniste : gramatica, poetica, sintaxa, retorica, dialectica, aritmetica, geometria, astronomia, muzica, filozofia, tealogia etc. Colegiul «movilean» din Kiev este considerat *cel mai vechi aşezămînt de învăţămînt superior la slavii ortodocşi.* La începutul secolului al XVIII-lea a devenit Academie. A răspîndit multă lumină nu numai în Biserica ucraineană, ci în întreaga Ortodoxie (au studiat acolo şi mulţi români, mai ales în secolul al XlX-lea), exercitînd o influenţă binefăcătoare asupra dezvoltării învăţămîntului superior din alte ţări ortodoxe. De pildă, după modelul lui s-a organizat o şcoală superioară la mînăstirea Trei Ierarhi din Iaşi de către domnitorul Vasile Lupu, în 1640, alta la mînăstirea Sfîntul Andrei din Moscova, de către un sfetnic al ţarului Alexei Mihailovici (devenită Academie slavo-greco-latină), amîndouă cu profesori trimişi de la Kiev.

în aceiaşi timp, s-a îngrijit şi de buna funcţionare a celorlalte şcoli ortodoxe din cuprinsul eparhiei sale (Viniţa, Luţk etc). Prin aceste şcoli, urmărea să formeze un cler cult, care să facă faţa atacurilor uniate şi iezuite.

Este de-a dreptul impresionantă activitatea tipografică desfăşurată în timpul arhipăstoririi sale. Pe lîngă tipografia din Lavra Pecerska, mitropolitul Petru a pus sub controlul său direct şi tipografiile din Lvov şi Vilnius, pentru ca să asigure unitatea de lucru, dar mai ales pentru ca lucrările care ieşeau de sub teascurile lor să nu cuprindă abateri de la învăţătura ortodoxă. Se cunosc aproximativ 50 de tipărituri îngrijite de Petru Movilă, în timp ce era egumen la Pecerska şi apoi mitropolit, unele lucrate de el însuşi, altele de ucenici sau colaboratori de-ai săi (la multe semna prefeţele).

\ tipărit trei categorii de cărţi : de slujbă, de evlavie sau de zi-
sufletească şi de apărare a Ortodoxiei. Vom arăta aici numai
a din ele. Dintre cărţile de slujbă semnalăm: *Liturghierul* (Pe-
:a 1629, 1638 şi 1639, Lvov 1636), *Evangheliarul* (Lvov 1636, Pe-
:a 1644), *Apostolul* (Lvov 1639), *Psaltirea* (Pecerska 1629, 1640 şi
Moghilev 1637), *Octoihul* (Lvov, 1630, 1639, 1640 şi 1644), Trio-
Pecerska, 1627, 1631, 1640), *Triodul înflorat* (Pecerska 1631, Lvov
Penticostarul (Pecerska 1631, Lvov 1642), *Antologhionul* (Pe-
:a 1636, Lvov 1638) etc.

Zea mai însemnată carte de slujbă a lui Petru Movilă a fost însă *doghionul* sau *Molitvelnicul* (Trebnicul) — cu peste 1500 de paşi 126 de slujbe — tipărit în Lavra Pecerska, în 1646. în cărţile jice tipărite pînă atunci pentru ucraineni se strecuraseră felurite ;li — mai ales nuanţe şi forme catolice, luate din cărţile tipărite niţi la Roma sau la Lvov — care au dus la deformarea multor lieli de cult ortodoxe. Pentru ca să înlăture acest neajuns, mitro-uil Petru a colaţionat felurite ediţii greceşti, paleoslave şi chiar ice, în vederea restabilirii textului original. Acelaşi lucru 1-a fă- >i în cazul altor cărţi de slujbă, dovedindu-se astfel un precursor moseutei reforme a patriarhului Nicon al Moscovei (1652—1666).)ildă, la tipărirea Octoihului de la Lvov din 1630, a cercetat şi nanuscris de la mînăstirea Neamţ, trimis de domnul Moldovei n Barnovschi. Pe lîngă slujbele propriu-zise ale Molitvelnicului, î Movilă a adăugat şi o parte originală şi anume explicarea sen- Dr liturgice şi dogmatice ale slujbelor respective, precum şi felul re trebuie să se pregătească preoţii pentru săvîrşirea lor. Este ade- t că se întîlnesc unii termeni luaţi din teologia catolică (materie, ă etc), ca şi unele atitudini conciliante faţă de celelalte confe- (de pildă, recunoaşterea botezului făcut prin turnare, precum *şf* lui făcut de catolici sau protestanţi, fără a cere completarea lui*-* fîntul Mir).

dintre cărţile de învăţătură sau de zidire sufletească menţionăm.; *tolele parenetice ale diaconului Agapet* (sec. VI) şi *Aşezămintele* ice *ale lui Dorotei* (sec. VI, 1628), Omiliile Sfântului Macarie *eanul* (1632), *Patericul sfinţilor care au strălucit in Pecerska*), fstoria lui *Varlaam şi Ioasai* (1637), Minunile *peşterilor* Kievu- 1638) etc, toate tipărite la Kiev. Tot în grupa acestor cărţi poate ezată şi *Evanghelia învăţătoare* sau *Cazania* tradusă din greceşte mărită la Kiev în 1637 (probabil anumite părţi din ea au fost tra- în româneşte de ieromonahul Silvestru în *Cazania* de la Govora-

Dealu din 1642—1644). A tipărit, de asemenea, o lucrare canonică-juridică : *Nomocanonul,* în anul 1629.

Principala sa lucrare de polemică împotriva catolicilor este intitulată *Lithos sau Piatră din praştia adevărului al sfintei Biserici ortodoxe ucrainiene* (Kiev, 1644), ca răspuns la învinuirile aduse Bisericii Ortodoxe şi slujitorilor ei de renegatul Casian Sakovici trecut ia uniţi, apoi la catolici (în lucrarea *Scurtă privire asupra rătăcirilor, ereziilor şi* superstiţiilor Bisericii Ortodoxe greco-rufene, două ediţii, Cracovia, 1641 şi 1642). Lucrarea a apărut în limba polonă, pentru ca să poată lua cunoştinţă de cuprinsul ei cercuri cit mai largi de teologi şi învăţaţi catolici. Pe lîngă respingerea învinuirilor şi calomniilor la adresa Bisericii Ortodoxe, lucrarea combătea şi două din marile puncte deosebitoare dintre ortodocşi şi catolici : filioque şi primatul papal. Lucrarea era o adevărată apologie a Bisericii ortodoxe din Ucraina şi Bielorusia, dar şi o însemnată lucrare polemică împotriva atacurilor iezuite şi uniate. Expunerea avea însă un caracter irenic şi obiectiv. Era folosit un material bogat, cules din hotărîrile sinoadelor ecumenice şi locale, operele Sfinţilor Părinţi şi scriitori bisericeşti din Răsărit şi Apus, vieţile sfinţilor, operele istorice sau teologice contemporane, fapte trăite de autor etc.

în privinţa autorului, mulţi cercetători consideră că Petru Movilă n-a putut alcătui singur un răspuns la cartea lui Casian Sakovici, dat fiind materialul imens pe care-1 cuprinde *Liihos-nl* (aproape 900 de pagini). Fără îndoială că la alcătuirea ei au lucrat mai mulţi teologi kieveni, sub directa îndrumare a mitropolitului, care a făcut numai redactarea generală a cărţii (de fapt nici n-a apărut sub numele său, ci autorul era numit «cucernicul păstor» (euaepto? ţrotfirjv).

Mărturisirea Ortodoxă. Cea mai însemnată dintre cărţile lui Petru Movilă este, fără îndoială, *Mărturisirea Ortodoxă* (Pravoslavnica Mărturisire). Nevoia unei cărţi de învăţătură pentru întreagă Ortodoxia se simţea atunci mai mult ca oricînd, dată fiind acţiunea prozelitistă protestantă şi catolico-uniată din ţările ortodoxe, fără să mai vorbim de faptul că alte confesiuni creştine aveau astfel de cărţi. Pe lîngă acestea, nu trebuie trecut cu vederea faptul ca nu cu mult înainte apăruse o mărturisire de credinţă calvinizantă la Geneva (ed. lat., 1629 î ed. greacă, 1633), pusă sub numele patriarhului ecumenic de atunci Ciril Lucaris, care era bine cunoscut în Ucraina şi Bielorusia, fiind şase ani profesor la Academia din Ostrog. întrucît Ciril Lucaris nu a dezminţit calitatea de autor care i se atribuia, un sinod întrunit la Constantinopol, în 1638, sub preşedinţia lui Ciril Contaris, urmaşul

aun, a condamnat atît opera cît şi persoana lui Ciril Lucaris.
au fost motivele care au determinat pe mitropolitul Petru
î alcătuiască o nouă carte de doctrină şi de morală creştină,
ierească pe credincioşii săi de catehismele altor confesiuni.
;ptembrie 1640, a convocat un sinod la Kiev, la care au luat
egaţi ai episcopiilor de Lvov, Przemysl, Mstislav şi Luţk, ai
şi mînăstirilor ortodoxe din Bielorusia şi Ucraina, în scopul
L unei mărturisiri de credinţă întocmită de mitropolit în limba
i titlul : *Expositio Udei Ecclesiae Russiae Minoris.* Lucrările
s-au desfăşurat între 8 şi 18 septembrie 1640, sub conduce-
jpolitului, în catedrala Sfînta Sofia din Kiev. Mărturisirea era
după cele trei virtuţi teologice — credinţa, nădejdea şi dra-
-, cuprinzînd 261 de întrebări şi tot atîtea răspunsuri. Partea
:uia Simbolul credinţei, în partea a doua se trata despre
explicîndu-se rugăciunea Tatăl Nostru şi fericirile, iar partea
:uprindea învăţătura despre dragostea faţă de Dumnezeu şi de
e. Întreaga lucrare se întemeia pe învăţătura Sfintei Scrip-
Sfinţilor Părinţi (Sfinţii Ciprian, Ioan Gură de Aur, Ciril al
aului, Ioan Damaschin ş.a.) şi pe canoanele Bisericii.
irma cuvîntării mitropolitului şi a lămuririlor date de învăţa-
gi Ignatie Oxenovici Staruşici şi Isaia Troiimovici Kozlovski,
Sinodului avi cercetat, rînd pe rînd, toate articolele Mărturi-
î au fost însă de acord cu două puncte ale ei, fapt pentru
hotărît să ceară părerea patriarhului ecumenic din Constan-
în cele din urmă, s-a ajuns la ideea convocării unui alt sinod,
iciparea delegaţilor mai multor Biserici Ortodoxe, care să ia
în cercetare *Mărturisirea* mitropolitului din Kiev.
adui de *la Iaşi.* Pentru că proiectatul sinod nu se putea întruni
Constantinopol, unde stapîneau turcii, nici la Kiev, aflat sub
ea polonilor catolici, Petru Movilă s-a gîndit să fie convocat
în Moldova, ţară ortodoxă şi ţara sâ de naştere, unde domnea
Lupu, cunoscut sprijinitor al Bisericilor Ortodoxe de pretu-
Patriarhul ecumenic Partenie I şi-a dat încuviinţarea ca sinodul
nă la Iaşi, trimiţîndu-şi doi delegaţi : pe Porfirie, fostul mitro-
I. Niceii, şi pe ieromonahul Meletie Syrigos (Sirigul) (1586—
iascăl şi predicator al Patriarhiei, cel mai învăţat teolog grec
■olul a'l XVII-iea. Era originar din Creta, învăţase la Veneţia
>va, a călătorit de mai multe ori în Moldova.
tropolitul Petru Movilă a trimis trei delegaţi din Kiev : Isaia
ski, egumenul mînăstirii Sfîntul Nicolae, primul rector al Co-
i movilean, Iosif Gorbaţki, rectorul în funcţie al Colegiului şi

egumen al mînăstirii Bogoiavlenska (mai tîrziu episcop de Mstislav), şi Ignatie Staruşici, fost şi el rector, iar acum predicator al catedralei Sfînta Sofia. Din partea Bisericii din Moldova au participat mitropolitul Varlaam şi episcopii săi sufragani : Evloghie al Romanului, Anastasie al Rădăuţilor şi Gheorghe al Huşilor, precum şi ieromonahul Sofronie Pociaţki, egumenul mînăstirii Sfinţii Trei Ierarhi şi rectorul şcolii înfiinţate aici de Vasile Lupu, probabil şi alţi egumeni.

Pe lîn-gă Vasile Lupu, care, ca împăraţii bizantini de odinioară, a prezidat sinodul, la lucrări vor fi asistat şi marii boieri din divan, printre care se numărau pe atunci Grigore Ureche vornicul, Eustratie logofătul şi alţii. Din Ţara Românească_ n-a participat nimeni, din pricina raporturilor neprieteneşti dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu. în orice caz, trebuie reţinut faptul că acum s-au întîlnit într-un sinod, pentru prima dată în istoria Bisericii, reprezentanţii celor trei mari ramuri ale Ortodoxiei: greacă, slavă şi română.

Lucrările Sinodului s-au deschis în ziua de 15 septembrie 1642, în trapeza mînăstirii Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi şi au durat pîna la 27 octombrie 1642, deci 43 de zile. Ştiri asupra desfăşurării sale avem din însemnările lui Meletie Sirigul, precum şi dintr-o scrisoare în limba italiană a medicului danez (după unii olandez) Scocardi (corect : Skovgaard), aflat la curtea lui Vasile Lupu. Credem că discuţiile s-au purtat în limba latină, pe care o cunoşteau mulţi dintre participanţi, dar şi în limba slavă, pe care o cunoşteau delegaţii din Kiev ,şi din Moldova.

La începutul lucrărilor, Meletie Sirigul a stăruit ca Sinodul să ia în discuţie şi hotărîrea de anatematizaie în 18 puncte a *Mărturisirii* pusă sub numele lui Ciril Lucaris, luată in sinodul patriarhal din Constantinopol, în mai 1642 (însuşi Meletie a scris o *întîmpinare* — 'AvxtppTjotţ la acea *Mărturisire).* Membrii ucrainieni şi moldoveni ai sinodului, ca şi domnitorul Vasile Lupu, n-au fost de acord cu propunerea lui Meletie, considerînd că acea Mărturisire nu este opera lui Ciril, ci a fost pusă numai sub numele său.

S-a trecut apoi la cercetarea tuturor celor 261 de întrebări şi răspunsuri din cartea alcătuită de Petru Movilă. Pe măsura discutării ei, ieromonahul Meletie Sirigul o traducea din latineşte în greaca vorbită. Discuţii mai aprinse au fost numai asupra celor două puncte cu care nu au fost de acord nici membrii Sinodului de la Kiev, în septembrie 1640. Petru Movilă scrisese că pe lîngă rai şi iad mai este un loc curăţitor, purgatoriul, şi că prefacerea darurilor la Sfînta Liturghie în Trupul şi Sîngele Domnului ar avea loc la rostirea cuvintelor : «Luaţi, mîncaţi... şi beţi dintru acesta toţi...» ; se vedea deci,;

nîndouă, o influenţă catolică. Cei prezenţi — şi îndeosebi Meletie ul — au apărat vechile adevăruri ortodoxe, arătînd că nu există ator şi că prefacerea darurilor are loc în timpul rugăciunii de ,are sau invocare a Sfîntului Duh (epicieza) rostită de preotul :or.

i3 27 octombrie s-au încheiat lucrările sinodului, iar la 30 octom- *Mărturisirea* — îndreptată şi tradusă în limba greacă — a fost să Sinodului patriarhal din Constantinopol. La 20 decembrie 1642, [aţii greci tipăreau la Iaşi o scrisoare de mulţumire, în greceşte, iată domnului moldovean, care găzduise sinodul. Dar pe Ungă :>are, mai era tipărită şi hotărîrea de anatematizare a *Mărturisirii lo-lucariene,* luată de Sinodul patriarhal, care n-a fost acceptată

Şi-

n martie 1643, Sinodul patriarhal din Constantinopol prezidat de enicul Partenie I, a aprobat ca traducerea greacă a lucrării lui Movilă să devină *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii soborniceşti ostoleşti a Răsăritului* ('Op&6oo£oS 6jj,oÂOŢia TTJ? y.aâ-oAtxTj? xal dTtGjToXtxTj? jîaa C7JC âvaioXixTjs). Această hotărîre a fost semnată — în anii ur-ri — şi de ceilalţi patriarhi răsăriteni : Ioanichie al Alexandriei, rie al Antiohiei şi Paisie al Ierusalimului. Astfel, lucrarea învă-îi mitropolit de neam român a primit aprobarea întregii Orto-, devenind — după Simbolul credinţei şi Dogmatica Sfîntului loan ischinul — a treia mărturisire de credinţă a Bisericii Ortodoxe. Iul acesta, am adus şi noi românii o contribuţie de seamă la rul de credinţă şi de învăţătură al întregii Ortodoxii, 'etru Movilă a publicat versiunea latină încă din timpul vieţii, nsterdam, în 1643, sub titlul *Confessio Udei orthodoxae* (o nouă : latină a apărut la Leipzig în 1659 sub titlul *Confessio orthodo-zatholicae et apostolicae Ecclesiae orientalis).* Pe baza acesteia, 45 a tipărit la Kiev o formă prescurtată a Catehismului, în două mi : polonă şi slavo-ucraineană (o houă ediţie slavo-ucraineană rut la Lvov în 1646).

rima ediţie în limba greacă a apărut la Amsterdam în 1667 iţa era semnată de Nectarie al Ierusalimului, cu data 1662), grija lui Panaiot Nikussios, marele dragoman al Porţii otomane, a a trimis, în 1672, regelui Ludovic XIV al Franţei unul din **scrisele originale ale *Mărturisirii* (grec-latin), păstrat** pînă **azi** în »teca Naţională din Paris (Parisinus Graecus 1265) — textul grec îstuia fiind tipărit abia în 1943 de preotul prof. univ. şi academi-Nlculae M Popescu.

După 1667, *Mărturisirea* lui Petru Movilă, considerată cartea simbol lică sau de doctrină a întregii Ortodoxii, a fost tradusă în mai mulţi limbi şi tipărită în numeroase ediţii. Se cunosc, de pildă 15 ediţii gre ceşti, începînd cu cea din 1667 (a doua la Leipzig în 1695, datoraţi profesorului Laurentius Normannus din Uppsala, iar a treia la Sna gov, în 1699, tipograf fiind Antim Ivireanul), apoi traduceri slavo-rus {începînd cu ediţia de la Moscova, din 1696), traduceri şi editări î; limbile rusă (1833 ş.a.), olandeză (1722), germană (1727), englez (1762 ş.a.), slavo-sîrbă (1764, 1777), maghiară (1791), bulgară (1888). îi Jimba română s-a tradus şi tipărit pentru prima oară la Buzău, în 1691 — prima traducere într-o limbă naţională — prin osîrdia logofătulu Radu Greceanu (era prima carte apărută în noua tipografie «dom nească» din Buzău). A ajuns, pînă acum, la 19 ediţii româneşti, unei traduse din nou, altele numai îndreptate (Bucureşti, 1745, 1827 etc. Neamţ, 1844, trad. de Filaret Scriban din ruseşte şi retipărită de ma multe ori).

Cartea lui Petru Movilă a fost cercetată şi apreciată de numeros teologi, din toate timpurile şi de toate confesiunile. Mult timp a fos folosită ca manual în şcolile teologice ortodoxe din Rusia, din ţării române sau din alte părţi. De aceea, pe bună dreptate, marele istori şi dogmatist rus Macarie Bulgakov (secolul XIX) socotea pe Petri Movilă drept «părintele teologiei ortodoxe moderne», iar profesoru Alexandru Elian remarca faptul că «opera lui Movilă şi-a cîştigat ui loc neatins de nici o altă lucrare similară din cadrul teologiei sim ■bolice ortodoxe».

Legăturile lui Petru Movilă cu ţările române. In afară de faptu că *Mărturisirea Ortodoxă* a fost aprobată de un sinod ţinut la laş: unde-şi avuseseră scaunul de domnie unchiul, tatăl şi doi din fraţi săi, Petru Movilă a păstrat legături neîntrerupte cu ţările româneşt: Aşa, de pildă, în 1631, pe cînd era egumen al Lavrei Pecerska, unu din fraţii săi, Moise, a ajuns domn în Moldova. Cu acest prilej, arhi mandritul Petru i-a închinat o carte bisericească tipărită atunci la Kiev *Triodul ales* (sau înflorat). Prefaţa, semnată de el, cuprindea — p cîteva pagini — şi unele «sfaturi» către fratele său, în care-i ar'ăt cum trebuie să se poarte un domn creştin, operă asemănătoare c *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către iiul său Teodosie,* desigur, far să se ridice la valloarea literară şi politică a acestora. în cartea s *Lithos,* vorbea de multe datini şi obiceiuri din Moldova (tăiatul mo ţului la copii, hramurile de mînăstiri etc), precum şi de zidirea ca tedralei mitropolitane din Alba-Iulia de către Mihai Viteazul. *Penti costarul,* editat în limba slavonă la Lvov **(1642)** în tipografia lui Miha

i, cu binecuvîntarea lui Petru Movilă, era dedicat domnilor ro-tatei Basarab şi Yasile Lupu.
sprijinit cu multă dărnicie şi patriotism activitatea culturală-ti-că din Ţara Românească şi Moldova. Tipografiile lui Matei Bale la Cîmpulung (1635), Govora (1637) şi Dealu-Tîrgovişte (1644) lui Vasile Lupu de la Iaşi (1640—1641), în care au apărut pri-ărţi româneşti (după cele din Transilvania din secolul XVI),
dăruite sau cumpărate de la Petru Movilă. Tot el a trimis şi ii tipografi de care era nevoie (Timotei Verbiţki, Ivan Kunoto- Ivan Glebkovici). în 1640, Vasile Lupu a întemeiat un Colegiu după chipul celui din Kiev, în care obiectele de studiu (poezia, a, filozofia ş.a.) erau predate în limbile latină, greacă şi sla- Vlitropolitul i-a trimis şi patru profesori, în frunte cu ieromo- Sofronie Pociaţki, care a primit, la Iaşi, însărcinarea de profe-rector al colegiului, egumen al mînăstirii Sfinţii Trei Ierarhi şi ător al tipografiei.
începutul anului 1645, Petru Movilă a avut ocazia să vizi-oldova, pe care n-o văzuse din copilărie. A venit ca să bine-sze căsătoria fiicei lui Vasile Lupu, Măria, cu nobilul lituan Ianusz Radziwill, căsătorie pe care o mijlocise el însuşi. Taina îi s-a săvîrşit în biserica Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi şi cu irilej mitropolitul kievean a rostit un «cuvînt duhovnicesc», treime în limba polonă, cunoscută de mire şi de invitaţii din i, iar două treimi în limba română, cunoscută de mireasă, de ei şi de nuntaşi. în acelaşi an, cuvîntarea a fost tipărită într-o i la Kiev, în limba polonă. Era un adevărat tratat teologic asu-nei căsătoriei, cu numeroase citate din Sfînta Scriptură a' Ve-
şi a Noului Testament.
ii adăugăm că pe frontispiciul multora din tipăriturile sale se >tema Movileştilor sau a celor două ţări române în care dom-ai săi. De altfel, el însuşi se intitula adeseori «fiu al voievo-ării Moldovei» sau «fiu de domn moldovean» (vodevodici). Unul rivnicii săi îl învinuia că s-a înconjurat numai de slujitori de oman. Toate acestea nu trebuie să le considerăm decît o ex-a dragostei sale faţă de neamul din care făcea parte, pă o păstorire de 13 ani împliniţi, mitropolitul Petru Movilă a la cele veşnice, în ziua de 22 decembrie 1646/1 ianuarie 1647
fiind îngropat în biserica cea mare a mînăstirii Pecerska. Prin sntul său, arăta că întreaga sa avere, moştenită de la părinţi, 't-o pentru restaurarea de biserici şi înfiinţarea de şcoli. O bună in agoniseala vieţii, care i-a mai rămas, o lăsa Colegiului de

la Kiev, iar o altă parte, catedralei Sfînta Sofia şi mînăstirii Pecerska, pentru refacerea lor şi pentru azilul de batrîni întemeiat de el.

Notam că la scurt timp după moartea sa, a început războiul de eliberare a poporului ucrainean, condus de Bogdan Hmieilniţki, împotriva Poloniei, iar în 1654 s-a proclamat unirea Ucrainei cu Rusia, începea deci o nouă epocă în viaţa poporului şi a Bisericii ucrainene. Drumul pentru noi înfăptuiri era pregătit şi prin munca de o viaţă întreagă a lui Petru Movilă.

Concluzii. *Mitropolitul Petru Movilă a rămas în istoria Bisericii Ortodoxe din Ucraina şi Bielorusia ca un adevărat reformator. Ierarh cu aleasă pregătire teologică şi umanistă, bun organizator şi iscusit diplomat, fondator al primei instituţii de învăţămînt superior în Bisericile Ortodoxe slave, întemeietor şi îndrumător al cîtorva tipografii, în care s-au imprimat felurite cărţi de slujbă şi de învăţătură, iniţiator al operei de revizuire a traducerilor slavo-ucrainene a cărţilor de slujbă, autor a numeroase lucrări teologice, între care se impune* Mărturisirea Ortodoxă, *carte de doctrină a întregii Ortodoxii, mitropolitul Petru Movilă a adus un aport preţios la renaşterea bisericească şi culturală a Ortodoxiei din Ucraina şi Bielorusia în prima jumătate a secolului al XVH-lea. Prin strădaniile sale, el a făcut să strălucească primele raze ale culturii apusene în ţările ruseşti, fiind astfel un precursor al marii opere de «occidentalizare» întreprinsă — pe plan mult mai larg — de omonimul său de la Petersburg, ţarul Petru I. De aceea, nu fără temei se întreba cercetătorul rus Iurii Venelin : căruia dintre aceşti doi i se cuvine calificativul de «cel mare» ? Adăugăm şi faptul că de numele său se leagă — într-un fel — şi crearea primei instituţii de învăţămînt superior din ţara noastră, precum şi înflorirea activităţii cultural-tipografice în limba română, în Ţara Românească şi în Moldova. Pentru toate acestea, Petru Movilă poate fi considerat — alături de învăţaţii moldoveni Nicolae Milescu Spătarul şi Dimitrie Cantemir, care au activat în ultima parte a vieţii lor în Rusia. — ca un mare dar duhovnicesc tăcut de poporul român Bisericii ucraino-bieloruse, dar şi Ortodoxiei întregi.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. ANTO1NE MALVY et MARCEL VILLER, *La Conicssion orthodoxe de Pierre Moghila, Metropolite de Kiev (*3633—*1646) approuvec par Ies Patriarches giecs du XVII-e siecle.* Text latin inedit avec introduction et notes critiques, Roma—

7, CXXXI + 223 p., voi. X, nr. 39 din «Oriontalia Christiana» ; (Cf. şi [ui M. Jugie, în *Echos d'Orient, XXXII,* 1929, p. 414—430) ; NICULAE M. şi GHEORGHE I. MOISESCU, 'OpGoSoSo? OiJioXofî*, *Mărturisirea Ortodoxă. : inedit ms. Parisinus 1265. Text român ed. Buzău 1691.* Editată de... Bucu-2 _1944, LXVIII + 352 p. + 8 pi. ;■ ALEXANDRU ELIAN, *Mărturisirea ţa a Bisericii Ortodoxe, 1642.* Traducere de..., Bucureşti, 1981, 183 p. r ă r i S. GOLUBEV, *Kievskii mitropolit Petr Mogila s ego spodvijniki* tul Kievului Petru Movilă şi colaboratorii săi), *2* voi. Kiev, 1883—1898; *]xt* _j_ 576 p. anexe (I) şi 521 p. text + 498 p. anexe; GHENADIE ENĂ-*Din istoria bisericească a românilor. Petru Movilă,* Bucureşti, 1883, 352 + elucrare după S. Golubev şi mitropolitul Macarie); EMILE PICOT, *Pierre* n voi. Emile Legrand, *Bibliographie hellenique,* IV, Paris, 1896, p. 104— sIEU (MIHĂLCESCU), *Petru Movilă şi Sinodul de la Iaşi,* în rev. «Mi-vloldovei», an. XVIII, 1942, nr. 12, p. 481—519 (şi extras 39 p.); I. MINEA, *recizări şi interpretaţi noi in legătură* cu *sinodul de la Iaşi (1642),* în «Mi-Moldovei», an. XVIII, 1942, nr. 12, p. 520—527; AL. ELIAN, *Contribuţia la «Mărturisirea Ortodoxă»,* în «Balcania», an. V, 1942, p. 79—138 (şi NICULAE M. POPESCU, *Pomeni tea de trei sute de ani a Sinodului de* in «An. Acad. Rom.», M.S.I., s. III, t. 25, meni. 8, 1942—43. Aceeaşi co-a fost tipărită sub titlul *Pomenirea mitropolitului Petru Movilă şi a Sile la Iaşi,* în B.O.R., an. LX, 1942, nr. 9—10, p. 387—402 (în acelaşi număr îi şi alte contribuţii la cunoaşterea lui Petru Movilă, a Mărturisirii Orto-a Sinodului de la Iaşi); TEODOR BODOGAE, *Dtn istoria Bisericii Orto-acum 300 de ani. Sinodul de la Iaşi,* Sibiu, 1943, IV + 153 p.; TEOFIL J, *La vie et l'oeuvre de Pierre Movila,* Paris, 1944, 260 p. ; TEODOR LE, *.Un capitol din relaţiile româno-ruse ; mitropolitul Petru Movilă,* în XXXVI, 1946, nr. 9—10, p. 403—419 (şi extras) ; NICULAE M. POPESCU, *ovilă,* în B.O.R., an. LXV, 1947, nr. 1—3, p. 9—29; IUSTIN MOISESCU, *iră cu Mărturisirea Ortodoxă,* în B.O.R., an. LXVI, 1948, nr. 5—8, p. 357— VN NLGRESCU, *Mitropolitul Petru Movilă înfăţişat în noua literatură teo-isă,* în «Ortodoxia», an IV, 1952, nr. 1, p. 135—160; MARIO RUFFINt, *religiosa* e *sociale di Pietro Movila metropolita di Kiev,* estraso da «Oiku->, 146—150, Roma, 1968, 126 p.; Z. HIJNEAC, *Academia Movileană din* ev, 1970, 172 p. (în lb. ucraineană); ERNST CHRISTOPH SUTTNER, *Noi precizări în legătură* cu *Sinodul de la Iaşi din anul 1642,* în B.O.R., an. 375, nr. 9—10, **p. 1107—1113;** ERNST CHRISTOPH SUTTNER, *Der Anteil ichen und dor Ruthenen an der* «Synode *von Iaşi des Jahres 1642»,* in m *Osten. Studien zur Osteuropăischen Kirchengeschichtc und Kirchenkunde,* Bând 18, 1975, p. 81—89; R. P. POPIVCHAK, *Pctcr Mohila, Metropolitan (1633—1646),* Translation and Evaluation qf this «Orthodox Confession of 1640), Washington, 1975; ALEXANDER SIDORENKO, The *Kievan Akademy ieventeenth Ccntury,* Otawa, 1977, XV -f 194 p. ; The Kiev *MohYla Aca-■ommemorating the 330th Anniversary* oi *its Founding (1632),* în *Harvard* n *Studies,* VIII, 1984 (12 studii); ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, Eveniment ia *Iaşi: Sinodul din 1642,* în voi. *Dascăli de cuget şi simţire românească,* i. 1981, p. 180—191 ; ŞTEFAN S. GOROVEI, *Petru Movilă. Contribuţii,* în an. LVII, 1981, nr. 10—12, p. 704—716; ŞTEFAN S. GOROVEI, Anastasie Şi *Petru Movilă. Completări bibliografice,* în M.M.S., an. LXI, 1985, nr. p. 724—729; SCARLAT PORCESCU, *Sinodul de la Iaşi 1642,* în voi. Ro-i isforia universaid, III, 1, Iaşi, 1988, p. 567—578; mai multe studii în M.A., <II, 1987, nr. 6, p. 49—77 şi an. XXXIII, 1988, nr. 1, p. 7—36 (semnate de itul Antonie Plămădeală, Ir. Paul Mihaii, Prof. I. C. Chiţimia, Pr. prof. Stăniloae, Oles Bilodil şi Victor Harlamov ş.a.).

Le (făturile lui Petru Movilă cutările române. P. P. PANAITESCU, *L'influence de l'ocuvre* de *Pierre Moghila, archeveque de Kiev dans Ies Principautes roumames.* Paris, 1926, 97 p. (Extrait des «Melanges de l'Ecole roumaine en France», V, 1926); P. P. PANAITESCU, Un *autograf al lui Petru Movilă* pe *un Tetracvanghel al lui Ştetan cel Mare,* în «Revista Istorică Română», an. IX, 1939, p. 82—87 ; P. P. PANAITESCU, *Petru Movilă* şi români/, în B.O.R., an. LX, 1942, nr. 9—10, p. 403—420 (si extras, 20 p. ; reprodus şi în voi. *Contribuţii la istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1971, p. 575—595); IOAN LUPAŞ, *Mitropolitul Petru Movilă şi relaţiunilc iui cu românii...,* în *Studii, conferinţe* şi *comunicări istorice,* voi. IV, Sibiu, 1943, *ţi.* 83—91 ; GABRIEL ŞTREMPEL, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc* in *secolul u 1 XVIl-lea,* în S.C.B., I, 1955, p. 15—42; P. P. PANAITESCU, O carie *necunacută* o *lui Petru Movilă dedicată iui Matei Basarab,* în voi. *Omagiu lui P. Contfantinescu-Iaşi,* Bucureşti, 1965, p. 295—301 ; MARIO RUFFINI, *Vinllusso di Pii-tio Movilă nei Principati romeni,* în *Oikoumenikon,* Roma, 1968, nr. 1, p.. 209—2,8 ; D. P. BOGDAN, *Les Enseignements de Piene Movilă adresse ă son irerc Moise Movilă,* în «Cyrillomethodianum», I, Thesalonique, 1971, p. 1—25 + 2 pi. ; G. M1HĂ1LĂ, Doua *scrieri literare ale Iui Petru Movilă adresate compatrioţilor săi,* în voi. *Contribuţii la istoria culturii* şi *literaturii române vechi,* Bucureşti.. 1972, p, 183—228.

XXXII

MITROPOLIŢII TEOFIL ŞI ŞTEFAN AI UNGROVLAHIEI

*upă vremurile de nesiguranţă şi frămîntări pe care le-au trăit ii Ungrovlahiei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi jăstorirea a doi vlădici greci — timp de peste trei decenii -—, :a din Ţara Românească a cunoscut o stare, de înflorire în cursul ngatei şi paşnicei domnii a lui Matei Basarab (1632—1654), pre- a urmaşilor săi imediaţi : Constantin Şerban Basarab zis Cîrnul - 1658), Mihnea III Radu (1658—1659), Gheorghe GMca (1659— Grigorie Ghica (1660—1664) şi Radu Leon (1664—1669). Ceea juie remarcat de la bun început este faptul că scaunele vlădi- iu mai sînt ocupate de acum înainte de ierarhi greci (cu o ex- la Rimnic), timp de aproape un secol. Era şi aceasta o urmare arilor anterioare îndreptate împotriva greciior, conduse de Băr- olnicul, Lupu paharnicul Mehedinţeanu şi Matei Basarab.

itropolitul Teofil. După retragerea din scaun a mitropolitului ie, locul său a fost ocupat de episcopul Teofil de la Rîmnic, pentru prima oară în scaun la 20 iulie 1636. înainte de a ajunge 3 la Rîmnic, probabil a fost egumen ia Bistriţa din Oltenia, căci entele pomenesc aici un egumen *c%.* numele Teofil, între anii 1617. în această calitate, în ianuarie 1611, a ascuns într-o peş- n apropierea mînăstirii moaştele Sfîntului Grigorie Decapolitul obiecte de preţ ale mînăstirii, spre a le feri de prada ostaşilor elui Gabriel Bâthory al Transilvaniei, care năvăliseră în Ţara ească. Tot aici a ascuns şi pe învăţatul mitropolit grec Matei al r, egumenul mînăstirii Dealu. La rugămintea egumenului Teofil, i Matei a scris mai tîrziu *Slujba şi viaţa Sfîntului Grigorie*

episcop de Rîmnic, a fost trimis, în 1631, de domnitorul Leon în Transilvania, ca să ia legătura cu Matei Aga şi cu boierii

pribegi, spre a-i sfătui să se reîntoarcă în ţară. S-a numărat şi printre însoţitorii lui Matei Basarab la Istanbul (Constantinopol), în 1632, cînd a fost recunoscut domn de turci.

Ajungînd mitropolit al Ungrovlahiei, Teofil s-a bucurat de încrederea deosebită a lui Matei Basarab. Acesta 1-a folosit şi într-o misiune diplomatică, trimiţîndu-1, în fruntea unei solii, la principele Transilvaniei Gheorghe Râkoczy I la AlbaUulia, în 1640. Desigur, Teofil a vizitat şi pe colegul său din Alba Iulia, mitropolitul Ghenadie. Se pare că acum i-a dăruit lui Ghenadie o instalaţie tipografică.

Mitropolitul Teofil s-a impus mai mult prin activitatea depusă în slujba culturii româneşti. Nu trebuie însă să trecem cu vederea faptul că viaţa eulturală şi artistică a Ţării Româneşti din acel timp se bucura de sprijinul generos al lui Matei Basarab, ad soţiei sale, doamna Elina, şi al fratelui ei, învăţatul logofăt Udrişte Năsturel. în cursul domniei lui Matei Basarab, se conturează trei curente culturale: cel slavon, sprijinit de familia domnitoare şi mai ales de Udrişte Năsturel, cel grecesc, sprijinit de unii .ierarhi, clerici şi dascăli greci veniţi în Ţara Românească, şi cel românesc, sprijinit de clerul de mir, monahal şi de marea masă a credincioşilor români. A ieşit biruitor cel din urmă, aşa cum vom relata mai jos.

în ce priveşte activitatea tipografică, ea încetase în Ţara Românească de pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea. S-a reluat abia acum, prin strădaniile lui Matei Basarab şi ale mitropolitului Teofil. Trebuie remarcat şi faptul că acum se tipăresc în Muntenia primele cărţi în limba română. Pentru că în acel timp păstorea în scaunul de mitropolit al Kievului românul Petru Movilă, Matei Basarab i-a solicitat o tipografie. Mitropolitul i-a îndeplinit dorinţa, trimiţîndu-i o tiparniţă completă, în 1635, care a fost aşezată în mînăstirea de la Cîmpulung.' Totodată au fost trimişi de la Kiev şi cîţiva meşteri tipografi, în frunte cu Timotei Verbiţki, fostul conducător al tipografiei de la Lavra Pecerska din Kiev. Acesta a rămas în Ţara Românească pînă prin anul 1642, cînd întîlnim în locul său pe Ivan Kunotovici, fost conducător al tipografiei Frăţiei Ortodoxe din Lvov, aflată tot sub îndrumarea lui Petru Movilă. Amîndoi au pregătit o seamă de meşteri tipografi de neam român, care le-au continuat apoi munca.

Se cunosc trei cărţi slavoneşti care au ieşit de sub teascurile tiparniţei de la Cîmpulung : *Evhologhionul* sau *Molitvelnicul* (1635), cu o lungă prefaţă a lui Matei Basarab, în care arăta cum a obţinut tipografia de la Kiev, *Antologhionul* (1643) şi *Psaltirea* (1650). Tot aici s-a tipărit, în 1642, o carte în limba română, intitulată *învăţătura preste toate zilele,* tradusă din greceşte. Ultimele trei cărţi au fost

cu îndrumarea şi cheltuiala ieromonahului Melchisedec, egu-
mînăstirii Cîmpuilunq.
1637, a luat fiinţă o nouă tiparniţă Ia mînăstirea Govora, în Oi-
le sub teascurile căreia au ieşit mai multe cărţi slavoneşti, dar
:s româneşti. Cele în limba slavonă erau : *Psaltirea* (1637, prima
aginată filă cu filă, la noi), *Psaltirea cu Ceaslov* (1638), *Ceaslo-*
38), *Paraclisul Precistei* (slavo-român, 1639). în 1640 au apărut,
âneşte, două cărţi de o deosebită însemnătate : *Ceaslovul,* pri-
te românească de cult tipărită, cunoscută pînă în prezent în
ua, şi *Pravila cea mică* (terminată de tipărit în 1641). *ivila de la*
Govora, numită şi *cea mică* (cu titlul complet : «Pra-easta iaste
direptătoriu de leage, tocmeale a sfinţilor apostoli,
de 7 săboară către aceasta şi a preacuvioşilor părinţi, învă-
r lumiei»), era traduşi din slavoneşte în româneşte de călu-
4ihail Moxa sau Moxalie din mînăstirea Bistriţa (prin 1620,
prelucrase în româneşte un *Cronograf,* adică o istorie, a lumii,
mnul lui Teofil, pe atunci episcop al Rîmnicului). Predoslovia
;ra semnată de mitropolitul Teofil (în parte era tradusă după
lui Petru Movilă ia Nomocanonul de la Kiev din 1629). ivila
propriu-zisă era o colecţie de legiuiri canonice (bisericeşti) e,
făcută după o traducere slavonă a unui nomocanon de ori-
zantină. Izvoarele slave — şi cu atît mai puţin cele greceşti —
st identificate pînă în prezent. Din aceasta- cauză, cercetătorii
! socotesc că *Pravila* este mai degrabă o compilaţie după aceste
, şi nu o simplă traducere a unora din ele. Apariţia -unei cărţi
eter canonic-juridic era determinată de trebuinţa unor îndrumări
antru preoţii duhovnici la darea canonului (epitimiei) în scau-
vedaniei, dar şi pentru a le da îndrumări cu privire la pedep-
care să le aplice credincioşilor în caz de abateri de la rîndu-
ieţii obşteşti, căci preotul avea — în acele timpuri — şi rolul
icător al păstoriţilor săi. Rostul cărnii era subliniat de însuşi
litul Teofil, în prefaţă: «Socotit-am că mai toate limbile au
i limba lor, de aceai cugetaiu şi eu... să scot ceasta carte, anu-
/ilă pre limba rumânească, sfinţiilor voastre fraţi duhovnici ru-
, carii sănteţi păstori oilor celor cuvîntătoare a turmei lui
>.

buie subliniat şi faptul că *Pravila de la Govora* a apărut în
raje diferite, unul pentru Ţara Românească, altul pentru Tran-
. Deosebirea dintre exemplarele celor două ediţii consta în
ă în prefaţa unor exemplare, numele mitropolitului Teofil era
cu al lui «Ghenadie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscopu şi mi-

tropolitu a toată Ţara Ardealului». Apariţia tirajului pentru Transilvania trebuie pusă şi în legătură cu calitatea mitropolitului Teofil de «exarh al Plaiurilor», desigur la solîcitatea mitropolitului Ghenadie, care simţea lipsa unei astfel de cărţi. El avea nevoie de o pravilă, fie ca să contrabalanseze acţiunea prozelitistă calvină, fie ca să aibă o nouă carte de legi în locul celei a lui Coresi, care, desigur, era epuizată. Mitropolitul transilvănean va fi rugat pe Teofil să tipărească Pravila şi pentru eparhia sa, cu prilejul soliei acestuia la Alba Iulia. Din această colaborare pe tărîm tipografic, se poate constata că exista o unitate sufletească între români, în ciuda graniţelor nefireşti care-i despărţeau. Rezultă că *Pravila de la Govora* apare ca «o lege oficială» promulgată de autoritatea de stat şi de cea bisericească, fiind prima colecţie tipărită de legi civile şi bisericeşti a statului medieval Ţara Românească şi a întregii Biserici Ortodoxe Române. Ea prezintă deci o mare importanţă pentru istoria dreptului românesc în general şi a dreptului canonic, în special. Un amănunt interesant este acela că pe Pravila mică era menţionat pentru prima dată la noi preţul de carte : 21 costande de argint.

In 1642 s-a început — tot la Govora — tipărirea cărţii intitulata *Evanghelia învăţătoare* (Cazania), cu peste 600 de pagini. Cuprindea cazanii la duminicile anului, la sărbătorile împărăteşti şi ale jsfinţilor, fiind «scoasă şi primenită de pre limba rusască pre limbă rumănească cu voia şi cheltuiala creştinului domn Matheiu Basarab voevod, iară cu osteneala şi izvodirea lui Silvestru ermonah». «Uriil Năsturel predoslov» semna o «Predoslovie cetitoriului», în care arăta ca «o am primenit de în limba rusească pre limba rumânească». Rezultă că traducerea a făcut-o ieromonahul Silvestru, ajutat de învăţatul logofăt Udrişte Năsturel, care semna şi prefaţa.

N-ar fi exclus ca tipografia de la Govora să fi stat sub îndrumarea episcopului de Rîmnic Ignatie Sîrbul, care era pomenit în aproape toate cărţile slavone tipărite aici. Acestea erau scrise în slavona de redacţie medio-bulgară, fiind revăzute, poate, chiar de episcop.

Nu trebuie trecut cu vederea că majoritatea cărţilor de la Govora au ieşit de sub tipar prin strădania egumenului mînăstirii, ieromonahul Meletie Macedoneanul, desigur un macedo-român, fapt ce rezultă din prefeţele sau epilogurile lor (*Psaltirea* din 1637, *Ceaslovul* din 1638, *Pravila* din 1640—1641, *Evanghelia cu învăţătură* din 1642 şi 1644). Din prefaţa lui Matei Basarab la *Molitvelnicul* de la Cîmpulung din 1635, reiese că Meletie Macedoneanul, «venit din ţările ruseşti», a fost trimis la Kiev, la Petru Movilă, împreună cu doi însoţitori, ca să aducă de acolo tipografia, pe care a aşezat-o în Cîmpulung. Poate

icest prilej, Meletie va fi cumpărat a doua tipografie, din banii pe care a aşezat-o la Govora, unde a fost rînduit egumen, sau cu i episcopului de Rîmnic. Meşter tipograf era ieromonahul Ştefan Ohrida, probabil tot un macedo-român, pomenit în *Psaltirea* şi *.Iovul* din 1638, în *Pravila cea mică,* precum şi în *învăţătură preste > zilele* de la Cîmpulung, din 1642. în Evanghelia învăţătoare de ovora era pomenit un tipograf Preda, fără îndoială un localnic, for-de meşterii ruşi veniţi de la Kiev.

Peste doi ani, deci în 1644, *Evanghelia învăţătoare* a fost reedi-la mînăstirea Dealu, lîngă Tîrgovişte, deci în apropiere de scau-domnesc şi de cel mitropolitan, unde se pare că s-a transportat gul material tipografic de la Govora. Noua ediţie avea aproape i de pagini (4 f. -f- 778 p. + 109 foi nenumerotate). Pentru pri-385 de pagini s-au folosit colile din Cazania de la Govora, reti-îdu-se titlul, prefaţa, tabla de materii şi restul cazaniilor. Oste-i tipăririi a purtat-o «Ivan Kunotovici, tipograf rus, cu ucenicii». Fot la Dealu s-au tipărit un *Liturghier slavon* (Slujebnic), în 1646, n anul următor, cunoscuta lucrare *Urmarea lui Hristos* a teolo-i Thonîas â Kempis (din Kempen, lîngă Koln, 1380—1470), tra-din latineşte în slavoneşte de Udrişte Năsturel. Prefaţa — sem-de el — era închinată mitropolitului Variaam al Moldovei. Car--a bucurat de o largă răspîndire mai ales la credincioşii ortodocşi mbă slavă. Tot Udrişte Năsturel a tradus din slavoneşte în romă-s romanul *Viaţa Sfinţilor Varlaam şi Ioasaî,* rămas în manuscris. \cestea sînt lucrările tipărite în cursul păstoririi mitropolitului I, dintre care cinci erau în româneşte : *Ceaslovul, Pravila, Evan-a cu învăţătură,* în două ediţii, şi *învăţătură preste toate zilele,* ire se mai adaugă *Paraclisul Maicii Domnului,* în slavoneşte şi neşte.

fot în timpul păstoririi lui, logofătul Udrişte Năsturel a înfiinţat)ală slavonă pe lîngă Mitropolie, la tTîrgovişte — se pare — cu rogram asemănător cu al şcolii movilene din Kiev, care a dăinuit către sfîrşitul domniei lui Matei Basarab. Prin elevii ei, s-a pre-t existenţa culturii slavone în Ţara Românească în aproape tot ui al XVII-lea. ■ -

)upă 1646, teologul Pantelimon Ligaridis (devenit mitropolit de , sub numele de Paisie), împreună cu Ignatie Petriţis, amîndoi din insula Hios, cu sprijinul lui Matei Basarab şi al postelnicului tantin Cantacuzino, au pus bazele unui colegiu umanist la Tîr-;te după modelul celor occidentale, cunoscut în actele vremii sub ile de «schola greca e latina». Primul dascăl preda Logica şi Re-

torica, iar al doilea, Gramatica. Limbile de predare erau greaca veche şi latina. Aceasta a fost prima şcoală de nivel superior în Ţara Românească. Probabil a dăinuit pînă către sfîrşitul domniei lui Matei Basarab.

Mitropolitul Teofil a păstrat strînse legături şi cu românii ortodocşi din Transilvania şi Moldova. Arătam mai sus că în 1640, cu prilejul soliei la principele Gheorghe Râkoczy I la Allba Iulia, a cercetat şi pe mitropolitul Ghenadie, căruia se pare că i-a dăruit o instalaţie tipografică. Către sfîrşitul anului 1640, a hirotonit, la Tîrgovişte, pe noul mitropolit al Transilvaniei, Ilie Iorest, iar în 1643, pe urmaşul acestuia, Simibn Ştefan. A fost în bune raporturi cu mitropolitul Varlaam al Mofldovei, în pofida neînţelegerilor existente între domnii lor, Matei Basarab şi Vasile Lupu. Astfel, în 1644, a primit în Tîrgovişte pe mitropolitul Varlaam, venit în Ţara Românească în vederea împăcării celor doi domni. Cu prilejul acestei misiuni, Varlaam a aflat în biblioteca învăţatului boier Udrişte Năsturel un exemplar din *Catehismul calvinesc,* apărut la Prisaca, lîngă Alba Iulia, în 1642. Constatînd că era «plin de otravă de moarte sufletească», mitropolitul moldovean a convocat un sobor al ierarhilor din Ţara Românească şi Moldova, spre a lua atitudine împotriva acelei broşuri. Soborul — la care a participat şi mitropolitul Teofil cu sufraganii săi — s-a întrunit în 1644 sau 1645, credem că la Iaşi, aprobînd cunoscuta lucrare a lui Varlaam, *Răspuns la Catehismul calvinesc.*

In 1638, Teofil a primit vizita patriarhului Mitrofan Critopulos al Alexandriei, care în primăvara anului următor a şi murit în Ţara Românească. Mitropolitul Teofil este pomenit şi în diferite acte interne. De pildă, în 1639, a luat parte, alături de sufraganii săi, Ignatie de la Rîmnic şi Ştefan de la Buzău, la soborul duhovnicesc şi mirenesc convocat de Matei Basarab, care a hotărît ca nici o mînăstire să nu mai poată fi închinată unei alte mînăstiri din ţară sau din afară.

Deci, sub vlădica Teofil au apărut în Muntenia primele cărţi juridice, teologice şi de cult în limba română. Prin sprijinul dat la traducerea şi tipărirea acestora, mitropolitul Teofil a fost socotit pe bună dreptate de Nicolae Iorga «unul din cei dintîi ctitori ai limbii româneşti în biserică» şi «începătorul tipăriturilor în această limbă pe pămînt românesc». Şi-a dat obştescul sfîrşit în primele luni ale anului 1648.

Mitropolitul Ştefan. După moartea lui Teofil, pe scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei a fost ridicat ieromonahul *Ştefan,* «catigumenul» mînăstirii Tismana (mai 1648). Şi acesta era român de neam, originar

tul Rîmeşti-Vîlcea, unde a ctitorit o biserică. Se pare că a fost t» la mînăstirea Bistriţa, apoi s-a călugărit la Tismana, unde a şi egumen. Şi-a însuşit o cultură aleasă pentru acel timp, avînd 'iată curată, c^yci numai aşa ne putem explica ridicarea sa în ii mitropolitan, trecîndu-se peste episcopii de Rîmnic şi de

i mitropolit, Ştefan a continuat şi desăvîrşit activitatea cultu- înaintaşului său, susţinînd curentul românesc, faţă de cel sla- :are se bucura de sprijinul lui Udrişte Năsturel. Sub el, tipo- a lucrat numai la Tîrgovişte, unde erau scaunul domnesc şi cel lolitan. Aici s-au tipărit un *Penticostal,* în limba slavonă (1649), de călugării sîrbi de la Hilandar şi care a cunoscut o largă dire în ţările slave ortodoxe, precum şi cîteva cărţi slavo-române îâ-neş'â. Astfel, în 1650, un diacon Minai" din Tîrgovişte a tipărit i ce *să cheamă pogribania preoţilor mireni şi a diaconilor,* avînd [în româneşte şi rugăciunile în slavoneşte. In 1651, s-a tipărit, ■Tîrgovişte, cartea întitulată *Mistirio sau Sacrament,* tradusă de)olit. Cuprindea rînduiala slujbei şi o învăţătură despre primele taine : Botezul şi Mirungerea. Tipicul şi învăţătura erau în româ- iar slujba, în slavoneşte. în prefaţa cărţii, mitropolitul Ştefan că lucrarea a văzut lumina tiparului «cu proasta nevoinţa şi os- ă a smereniei noastre... dă pre Molitvelnicul grecesc şi slove- ». în partea finală îndemna pe cititori să roage pe Dumnezeu reverse mila peste «această aripă de ţărişoară umbrită supt pu- a dreapta a lui Dumnezeu, cu izbăvire de vrăjmaşii văzuţi şi uţi...».

L 1652 a tipărit *Tirnosania,* adică slujba sfinţirii bisericii, carte re se simţea acum trebuinţă, dat fiind numărul mare de -biserici te în timpul lui Matei Basarab. Era tradusă «de pe. eleneşte şi ieste pre limba proastă românească, cu tot tipicul şi învăţătura >i aceasta avea tipicul în româneşte, iar slujba în slavoneşte. ot în 1652 a văzut lumina tiparului o nouă carte de legi, şi 3 *îndreptarea legii,* numită şi *Pravila cea mare* sau *Pravila de govişte,* o lucrare de aproape 800 de pagini. Era nu numai un isericesc, ci şi unul politic. A fost tradusă din greceşte în ro->te — la îndemnul mitropolitului Ştefan — de «Daniil Andrean liul din Ţara Panoniei» (originar din «Panonia», adică din Tran-iia), ajutat de dascălii greci Pantelimon (Paisie) Ligaridis şi Ig-Petriţis. Cartea are două prefeţe : una a traducătorului, alta a politului, care, de altfel, era în cea mai mare parte tradusă după ;a lui Matei Vlastares la Sintagma sa alfabetică (sec. XIV).

Pravila are două părţi mari şi un apendice. Partea întîi are numele de «îndreptarea legii» şi este împărţită în 417 glave (capitole). Dintre acestea, 314 sînt extrase din Nomocanonul lui Manuil Malaxos, într-o versiune mai completă, alcătuită pe la 1600 de mitropolitul Porfirie al Niceii. Celelalte 103 glave cuprind în întregime Pravila lui Vasile Lupu *{Carte românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti),* tipărită la- Iaşi, în 1646. Partea a doua a *Pravilei* -— care nu este împărţită în glave — poartă titlul de «Nomocanon» şi cuprinde, cu puţine excepţii, întreaga colecţie canonică a lui Alexie Aristen (secolul XII) şi comentariile acestuia la toate canoanele, pe scurt, apoi canoanele cîtorva Sfinţi Părinţi şi un fragment din tipicul lui Nichifor. Mărturisitorul, patriarhul Constantinopolului (secolul IX). Apendicele, cu 54 de glave, este format din întrebările şi răspunsurile-lui Anastasie Sinaitul (secolul VI). Deci, *îndreptarea legii* este o operă de codificare legislativă românească, o îmbinare de norme de drept canonic şi laic. *Pravila de la Tîrgovişte* era destinată şi pentru românii \ transilvăneni, lucru ce rezultă atît din cuprinsul ei, cît şi din circulaţia ei în Transilvania.

Mai amintim că de la mitropolitul Ştefan a rămas un *Slujehnic (Liturghiei-)* arhieresc slavo-greco-român, în manuscris, împodobit cu miniaturi, scris cu cheltuiala sa.

Din cele expuse, se poate constata că o parte din cărţile tipărite în timpul lui Matei Basarab erau în slavoneşte, o parte în româneşte, iar altele erau bilingve. Acest fenomen se explică prin aceea că în timpul său a fost o adevărată luptă între curentul slavon şi cel ro mânesc. Pe de o parte, cunoaşterea limbii slovone devenea tot mai anevoioasă, încît nici preoţii nu mai înţelegeau această limbă, în care trebuiau să slujească potrivit unei tradiţii adînc înrădăcinate. Pe de altă parte, schimbarea limbii de cult nu era uşoră şi nu se putea îndeplini deodată, pentru că nu erau nici cărţi de slujbă traduse în româneşte, iar introducerea limbii naţionale în cult putea fi conside rată de unii ca o alunecare în erezie, mai ales că în Transilvania vecină, calvinistul ducea o propagandă activă printre români în acest sens. O asemenea situaţie îngrijorătoare 1-a determinat pe mitropoli tul Ştefan să tipărească acele cărţi bilingve, adică să împace şi tra diţia slavonă, prin tipărirea slujbei în slavoneşte, dar în acelaşi timp să ţină seama şi de realităţile de atunci, care impuneau naţionalizarea slujbelor şi si vină în ajutorul preoţilor, traducîndu-le rînduielile de tipic în româneşte. Deci, marele merit al mitropolitului Ştefan este acela de a fi deschis larg porţile pentru pătrunderea limbii romă neşti în biserică. ^

jă 1652, mitropolitul Ştefan n-a mai tipărit nimic, căci ţara a irin mari frămîntări, provocate de luptele cu Vasile Lupu, încu victoria muntenilor la Finta, în 1653, şi de răscoala seimedorobanţilor (soldaţi cu plată în oastea ţării), izbucnită cu tainte de moartea iui Matei Basarab. Nu ştim din ce motive, litul Ştefan a intrat în legătură cu ostaşii răsculaţi. Pentru acest a ajuns în conflict cu domnul ţării, care — la 12 iulie 1653 — patriarhului ecumenic Ioanichie II îndepărtarea sa din scaun. ui a îndeplinit dorinţa domnului, caterisind — împreună cu sgu — pe mitropolitul Ştefan, pe care «l-au despoiat de cinstea rednicia arhierească», îndepărtîndu-1 din scaunul mitropolitan înd «să petreacă întocmai ca oamenii de rînd şi să i se zică nonahul». In acelaşi timp, se aproba şi promovarea episcopului de la Rîmnic în scaunul mitropolitan, cum ceruse însuşi Matei

ropolitul Ignatie Sîrbul. Acesta se trăgea dintr-o familie preolin sudul Dunării, fost preot de mir în Nicopole, de unde îi apelativul de «sîrbul» (un fiu al său, Voico, a ajuns paharnic Românească).

timp ce Matei aga din Brîncoveni încerca să obţină domnia jmâneşti, preotul Ignatie din Nicopole făcea legătura între el nicul paşă Abaza din Rusciuc (azi Russe). Acesta 1-a trimis în Făgăraş, unde era Matei refugiat, vestindu-1 să vină la Rusciuc, i-i da caftan de domnie în Ţara Românească. Obţinînd confirdomniei din partea Porţii, Matei Vodă, drept recunoştntru ajutorul dat, a adus pe preotul Ignatie în Ţara Româiar către sfîrşitul anului 1636, 1-a ridicat pe scaunul vlădila Rîmnic. în iulie sau august 1653, a ocupat scaunul mitroîn împrejurările amintite mai sus.

e sfîrşitul aceluiaşi an, mitropolituf Ignatie Sîrbul întîmpina •vişte pe patriarhul Macarie al Antiohiei. Acesta a făcut — ii 1653—1654 şi 1656—1658 — o lungă călătorie în ţările ronpreună cu fiul său, arhidiaconul Pavel din Alep, care a lăsat e însemnări de călătorie, pe baza cărora putem reconstitui muldin trecut. De pildă, despre mitropolitul Ignatie, Pavel din 'ia că era «un bătrîn venerabil, cunoscător de limbile turcă, greacă şi română». Au rămas în Ţara Românească pînă în 4. în acest timp, s-a întîmplat moartea lui Matei Basarab şi urmaşului său, Constantin Şerban Basarab Cîrnul. De la noi reptat spre Rusia.

Deci, mitropolitul Ignatie a fost cel care a făcut slujba înmormîntării prietenului şi binefăcătorului său şi a uns domn pe urmaşul său, Constantin Şerban Basarab. Noul domn 1-a trimis într-o solie la principele Transilvaniei Gheorghe Râkoczy II, în mai 1655, pentru a-i cere ajutor împotriva seimenilor şi dorobanţilor încă răsculaţi. Ierarhul muntean şi-a îndeplinit cu succes misiunea, încheind o înţelegere cu principele transilvănean, la Iernut (azi jud. Mureş), la 20 mai 1653. Se vede că a mai rămas un timp în Transilvania, căci la sfîrşitul lunii iunie era în Braşov.

în orice caz, în a doua jumătate a anului 1655, Constantin Şerban Vodă a reabilitat pe mitropolitul Ştefan redîndu-i scaunul. Probabil că acuzele pe care i le-a adus Matei Basarab cu doi ani în urmă nu erau întemeiate şi că a fost înlăturat pe nedrept, fapt pentru care noul domn 1-a rechemat şi i-a redat scaunul vlădicesc.

Mitropolitul Ignatie va fi depus «paretisis» (demisie, retragere) de bună voie sau îndemnat de domn, convins de nevinovăţia lui Ştefan. S-a retras în Oltenia, vieţuind la Rîmnic şi la Cozia. Uneori îl întîlnim la Tîrgovişte, pe lîngă domnitorul Mihnea III Radu, care, în septembrie 1659, 1-a trimis într-o nouă misiune diplomatică la Gheorghe Râkbczy II, aflat acum în Tîrgu Mureş, ca să încheie un tratat de alianţă împotriva turcilor, căci domnul muntean se ridicase împotriva lor. Tratatul s-a semnat la Tîrgu Mureş, dar planurile celor doi conducători nu s-au putut înfăptui. A murit în ultima parte a lunii decembrie 1662, fiind, poate, înmormîntat la Cozia (chipul său e zugrăvit în paraclisul acestei mînăstiri), căreia i-a făcut cîteva danii înainte de moarte.

Mitropolitul Ştefan a doua oară. A revenit în scaun înainte de 15 decembrie 1655, cînd este întîlnit din nou în acte. Probabil în cei doi ani cît scaunul a fost ocupat de Ignatie, Ştefan va fi stat la mînăstirea Tismana, unde îşi avea metania. Cu toate că n-a mai reluat activitatea tipografică, fie din cauza bătrîneţelor, fie din cauza nestatorniciei vremurilor, tipografia fiind poate distrusă de oşti străine, mitropolitul Ştefan s-a remarcat şi acum prin cîteva fapte de seamă. Astfel, la 16 septembrie 1656, a hirotonit pe Sava Brancovici ca mitropolit al Transilvaniei, cu reşedinţa la Alba Iulia.

tLa 24 octombrie 1656 a întîmpinat pe patriarhul Macarie al Antiohiei şi pe însoţitorii săi, care veneau pentru a doua oară în Ţara Românească. Patriarhul arab a rămas la noi pînă în toamna anului 1658, vizitînd, în 1657, principalele mînăstiri ale ţării, după cum reiese din bogatele însemnări de călătorie ale fiului său, arhidiaconul Pavel din Alep. în Duminica tuturor sfinţilor din anul 1658, patriarhul, împreună

nitropolitul Ştefan şi alţi arhierei au sfinţit biserica cu hramul ;ii împăraţi Constantin şi Elena din Bucureşti (actuala catedrală iarhala), începută de domnitorul (acum mazilit) Constantin Şerban. tîrziu, mitropolitul Ştefan a stăruit pe lîngă domnitorul Radu Leon 4—1669) s:i termine biserica.

în luna aprilie 1664 s-a întrunit, probabil la Tîrgovişte, un sobor, unte cu vlădicii ţării, în care s-au luat mai multe măsuri privind istirile ţării, reînnoindu-se cele luate în 1596 în timpul lui Mihai azul. în 1668, mitropolitul Ştefan a început *Condica Simtă* a Mi- :>liei Ungrovlahiei, în care urmau să fie înscrise, de aici înainte, [e de alegere, de hirotonie, uneori şi de înscăunare ale tuturor icilor hirotoniţi la Bucureşti. Aceasta constituie azi o sursă în- îată de informaţie pentru disciplina noastră.

Menţionam şi faptul că vlădica Ştefan este ctitor al bisericii din sşti—Vîlcea, în care se află pictat şi chipul său, şi al bisericii de i din Grămeşti-Pietreni, jud. Vîîceâ. Un portret foarte reuşit al spolitului se află pe tîmpla schitului Crasna din jud. Gorj, împă cu al lui Matei Basarăb.

Prin testamentul său, scris cu puţin timp înainte de moarte, a 500 de taleri noii catedrale mitropolitane din Bucureşti. Şi-a dat ÎSCUI sfîrşit la 25 aprilie 1668, fiind îngropat în catedrala din Tîrşte ; pe mormîntul lui s-a pus o lespede de piatră cu o inscripţie mba :omână.

Concluzii: *Beneficiind de sprijinul domnitorului Matei Barab, mitropoliţii Teofil şi Ştefan au deschis o epocă nouă In isria culturii româneşti, mai ales prin tipăriturile lor în limba roână : cărţi de slujbă, juridice şi teologice. Merită să fie reţinuţi deosebi strădania mitropolitului Ştefan de a traduce îndrumările nconale din cărţile de cult în româneşte, făcînd astfel începutul ocesului de românizare a slujbelor bibericeşti.*

între colaboratorii lor nii pot fi trecuţi cu vederea ieromonai Meletie Macedoneanul, Ştefan din Ohrida, Silvestru, Melchisec, Mihail Moxa, Daniil Andrean, care au adus un aport preţios traducerea şi tipărirea de cărţi în limba română. Probabil aceş-i erau «ucenicir> ai mitropolitului Teofil, ei formînd o adevărată coală» românească, ceea ce era, în acele vremuri, un act de iie curaj, dat2 fiind puternica tradiţie slavonă.

în ce priveşte tipăriturile slavone, acestea au avut o largă răsndire în toate bisericile de limbă slavă, mai ales în cele aflate b stăpînire otomană. Teofil însuşi spunea în prefaţa Psaltirii sla-

vone din 1637 că era hărăzită «şi *altor neamuri înrudite cu noi după credinţă... şi cu deosebire bulgarilor, sîrbilor, ungrovlahilor, moldovlahilor şi celorlalţi». In felul acesta, Matei Basarab a fost un mare protector al culturii bisericeşti la slavii sud-dunăreni. întreaga sa domnie a iost o perioadă de adevărat! renaştere culturală ortodoxă şi naţională, aşa cum nu mai fusese în Ţara Românească din timpul lui Neagoe Basarab.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. N. IORGA, Documente *greceşti privitoare la istoria românilor* (voi. XIV, partea I din colecţia Hurmuzaki), Bucureşti, 1915; EMILIA CIORAN, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în ţările române,* Bucureşti, 1900, 262 p.;[!] Voi. *Călători străini despre jăriie române,* VI, Bucureşti, 1976, p. 1—307 (Călătoriile patriarhului Macarie, de Pavel din Alep).

Istoria Ţării Româneşti 1290—1690. Letopiseţul cantacuzinesc. Ediţie critică de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, LXII + 253 p. (şi în *Cronicari munteni,* ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, voi. I, Bucureşti, 1961, p. 81—224).

IO AN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliogratia românească veche,* tom. I (1508 — 1716), Bucureşti, 1903, X + 572 p.; tom. IV (red. de IOAN BIANU şi DAN SIMONESCU), Bucureşti, 1944, XII + 375 p.

îndreptarea Legii, 1652. Ediţie critică, Bucureşti, 1962, 1013 p.

Lucrări: Mitropoliţii Teofil şi Ştefan. GEORGE I. NEGULESCU, *Şteian I mitropolitul Ungrovlahiei,* Bucureşti, 1900; V. DRĂGHICEANU, *Vechea biserică de lemn din Grămeşti-Vîlcea,* în BCMI, III, 1910, p. 110—114; V. DRĂGHICEANU, O *ctitorie mitropolitană: biserica din Rîmeşti-V'îlcea,* în BCMI, IV, 1911, p. 130—132; I. C. FILITTI, *Cu privire la mitropolitul Ungrovlahiei Teoiil,* în «Arhivele Olteniei», an. X, 1931, nr. 56—58, p. 448; NICULAE ŞERBĂNESCU, *Mitropoliţii Ungrovlahiei,* în «B.O.R.», an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 722—826 (774—779) j NICULAE ŞERBĂNESCU, *Precizări privind cronologia mitropoliţilor Ungrovlahiei* hi B.O.R., an. LXXIX, 1961, nr. 3—4, p. 376—380; DAN PLEŞIA, *Cînd a fost înscăunat mitropolitul Teoiil al Ungrovlahiei?,* în B.O.R., an. LXXXII, 1964, nr. 11—12 p. 1103—1106; ION V. DURĂ, *Biserica din Ţara Românească în epoca lui Mate, Basarab,* în B.O.R., an. LXXXIX, 1971, nr. 5—6, p. 577—592; RADU CREŢEANU *Mitropolitul Şteian I al Ungrovlahiei,* în M.O., an. XXIX, 1977, nr. 1—3, p. 119—139

Mitropolitul Ignatie Sîrbul. AL. IORDAN, *Ignatie mitropolitul Ţării Româneşti* în «Cercetări istorice», Iaşi, an. XIII—XVI, 1940, nr. 1—2, p. 384—404; I. IONAŞCU *Data morţii mitropolitului muntean Ignatie Sîrbul,* în «Revista Istorică Română» voi. XIII, fasc. 2, 1943, p. 37—51 (şi extras); LUCIAN GAFTON, *Episcopii di Rîmnic : Ignatie Sîrbul şi Ignatie Grecul,* în M.O., an. IX, 1957, nr. 1—2, p. 46—56 ŞERBAN RĂZEŞUL (Aurelian Sacerdoţeanu), *Despre mitropolitul Ignatie Sîrbul,* îr B.O.R., an. LXXVIII, 1960, nr. 11—12, p. 1054—1077; ŞERBAN RĂZEŞUL (Aureliar Sacerdoţeanu), larăş/ *despre mitropolitul Ignatie Sîrbul,* în B.O.R., an. LXXXII, 1964 nr. 11—12, p. 1084—1099.

Viaţa culturală. DAN SIMONESCU, *Viaţa literară şi culturală a mî năstirii Cîmpulung (Muscel) in trecut,* Cîmpulung, 1926, 72 p.; AL. PROCOPOVICI *De la Coresi diaconul la Teoiil mitropolitul lui Matei Basarab,* în voi. *Omagiu lu Ioan Bianu,* Bucureşti, 1927, p. 289—302; DAN SIMONESCU şi DAMIAN P. BOG DAN, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab,* în B.O.R., an. LVI 1938, nr. 11—12, p. 866—880 (şi extras); ŞT. PASCA, O *tipăritură munteană necu noscută din secolul al XVIl-lea : cel mai vechi Ceaslov românesc. Studiu istoric literar şi de limbă,* în *Academia Română. Studii şi cercetări,* XXXVI, Bucureşti 1939, p. 97—121 ; G. POPESCU-VÎLCEA, *Slujebnicul mitropolitului Şteian. al Un grovlahiei (1648—1668),* Bucureşti, 1974, 112 p. + XL ilustraţii[1] în text; VIRGI1 GÂNDEA, *L'humanisme d'Udrişte Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Va lachie,* în RESEE, VI, 1968, 2, p. 239—287 p şi în voi. *Raţiunea dominantă. Contri*

istoria umanismului românesc, Cluj-Napoca, 1979, p. 33 __ 77.1 GHEORGHE *V, Mînăstirea Govora şi egumenia lui -Meletie Macedoneanul (1),,* în «Bule-onumentelor Istorice», an. XL, 1971, nr. 2, p. 20—32; ALEXANDRU DUŢU, *ii români şi cultura europeană,* Bucureşti, 1974, 227 p. ; NICOLAE STOI-*Epoca lui Matei Basarab (1632—1654). La 350 de ani de la urcarea sa* în G.B., an. XLI, 1982, nr. 7—8, p. 515—535; WILLEM van EEDEN, *«Invă-reste toate zilele* (1642). Edition et etude Iinguistique,* tom. I—II, Amster-185, VIII + 811 p.; CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU şi LIDIA f, *Carte şi tipar in societatea românească şi sud-est europeană (secolele ʳJX),* Bucureşti, 1985, 264 p. j NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab,* Bucu-38, 226 p. (îndeosebi p. 81—93).

o l i l e . V. PAPACOSTEA, *Originea invăţămîntului superior în Ţara Ro-ă,* în «Studii», revistă de istorie, t. XIV, 1961, 5, p. 1139—1167; VICTOR 3STEA, O *şcoală de limbă şi cultură slavonă la Tîrgovişte, in timpul dom-Matei Basarab,* în «Romanoslavica», V. Istorie, 1962, p. 183—193.

a v i 1 e 1 e. LIVIU STAN, *Importanţa canonică şi juridică a Pravilei de la te,* în S.T., an. IV, 1952, nr. 9—10, p. 561—579; IORGU D. IVAN, *Pravila -a lungul vremii,* în S.T., an. IV, 1952, nr. 9—10, p. 580—609; GHEORGHE *îndreptarea Legii din 1652,* în «Studii», revistă de istorie, tom. XIII, 1960, 57—82; GHEORGHE CRONŢ, *Pravila de la Govora din 1640,* în «Studii», ie istorie, tom. XIV, 1961, nr. 5, p. 1211—1226; IOAN N. FLOCA, *Pravila iovora din 1640—1641,* în B.O.R., an. LXXXI, 1963, nr. 3—4, p. 297—319;

J MARINESCU, *Dispoziţiuni de drept laic in Pravila de la Govora din* B.O.R., an. LXXXI, 1963, nr. 3—4, p. 320—346; IOAN N. FLOCA, *Impor-nonică şi juridică a Pravilei de la Govora,* în M.A., an. IX, 1964, nr. 6 __ 8, 523; IOAN N. FLOCA, *Originile dreptului scris in Biserica Ortodoxă* Sobru, 1969, XVI + 212 p. (şi în M.A., an. XIV, 1969, nr. 1—3); STELIAN SCU, *Matei Basarab legislator,* în G.B., an. XLI, 1982, nr. 11—12, p. 916—936.

XXXIII

MITROPOLIA TRANSILVANIEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. MITROPOLIŢII ILIE IOREST ŞI SIMION ŞTEFAN

Lsin a doua jumătate a secolului al XVI-lea, au rămas felurite ştiri privitoare la mitropoliţii Transilvaniei, care-şi aveau reşedinţa în Alba Iulia (Bălgrad). între ei s-a remarcat Ioan de la Prislop, care a avut fericirea să păstorească şi în timpul lui 'Miliai Viteazul, domn, pentru scurt timp, al celor trei ţări româneşti, care a ridicat în Alba Iulia o nouă biserică mitropolitană şi o nouă reşedinţă vlădicească. Urmaşii săi au avut păstoriri destul de lungi, dar au avut mult de luptat cu încercările cîrmuitorilor de atunci ai Transilvaniei de a atrage pe români la calvinism.

Urmaşii lui Ioan de la Prislop. Primul dintre ei a fost mitropolitul *Teoctist,* care a avut o păstorire neobişnuit de lungă pentru acele timpuri. Este pomenit pentru prima oară în martie 1606, în *Cronica* protopopului Vasile de la biserica Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului (-j- 1659) şi mai tîrziu, în *Istoria* acelei biserici, scrisă de protopopul Radu Tempea II (1690—1742). în acel an, mitropolitul Teoctist, împreună cu mitropolitul Luca (din Cipru) al Ungrovlahiei au îndepărtat din slujbă «pentru necuviinţă şi mîndrie» pe preotul Neagoslav de la biserica Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului, venit aici din Ţara Românească. Cronicarul sas Andreas Hegyes, în însemnările zilnice pe care le-a lăsat, notează că la 26 august 1615 «vlădica din Bălgrad» a mers din nou la Braşov ca să aplaneze unele neînţelegeri între doi preoţi de la biserica Sfîntul Nicolae. Desigur, acest vlădică a fost Teoctist. Alte ştiri despre el ne oferă o piatră de mormînt cu o inscripţie slavonă descoperită în zidul turnului bisericii din Alba Iulia-Maieri. Această biserică a fost construită — începînd cu anul 1715 — din materialele provenite din dărîmarea «Mitropoliei» din

Iulia, zidindu-se atunci, pe latura de vest a turnului, în stînga rii, şi piatra de care este vorba. A fost pusă «în timpul episcopu- :hir Theoctist... preot chir Gheorghie, în anul (7131), iar de la erea Domn(lui) 1622, luna decembrie, 26 zile». Rezultă că mitro- nl Teoctist a păstorit pînă după această dată.

Mitropolitul Dosoîtei. Urmaşul său, *Dosoftei,* pare să fi fost ori- din Moldova, sau un transilvănean călugărit acolo. într-o în- are pe o Evanghelie slavonă, în manuscris, cu data de 21 aprilie el scria despre sine : «eu vlădica Dosoftei ce am fost în Roman îşi şi mai mare peste toate mînăstirile Ţării Moldovei, aşijderea că în Ardeal şi în Maramureş ,- şi am fost în ţinutul Sacmarului la Dobriţin...». înseamnă că a fost un timp «exarh al mînăstirilor» /[oldova, în accepţiunea de azi a cuvîntului, apoi episcop de Vad aramureş, într-o perioadă pe care nu o putem determina. N-ar :lus însă ca el să fi fost vicarul mitropolitului Teoctist, care era 1 de bătrîn, căci *Socotelile Braşovului* pomenesc, la 26 martie pe «vlădica al doilea» din Bălgrad, fără ca să-i dea numele, 'resupunem că a ocupat scaunul vlădicesc în 1623 sau în prima ju- ;e a lui 1624, căci ia 18 septembrie 1624, Gabriel Bethlen scutea ■eoţii români din Ţara Făgăraşului de dijmă. Fără îndoială că i un nou ierarh, mai tînăr şi mai dinamic, ca Dosoftei, a putut licite această scutire. Va fi stăruit pentru alegerea lui unul din ii moldoveni de atunci, Ştefan Tomşa II (1621—1623) ori Radu 2a (1623^1626), care erau în bune raporturi cu principele Ga- Bethlen (1613—1629). Ca mitropolit, a continuat să întreţină le- cu ierarhii, domnitorii şi egumenii unor mănăstiri din Moldova, litropolitul Dosoftei a rămas în istoria Bisericii noastre ca un ic ierarh, prin faptul că la 4 iulie 1627 a convocat un «sobor» sinod» la Alba Iulia, care a luat mai multe măsuri privitoare la morală a preoţilor şi credincioşilor transilvăneni. Printre altele, bilea un număr destul de ridicat de sărbători. Vedem în aceasta ;rcare a ierarhului şi a membrilor «sinodului» (protopopii epar-i unii mireni) de a uşura viaţa credincioşilor iobagi, stabilind îi multe sărbători, în care să nu se lucreze (de pildă, în iulie sărbători zilele de 8, 15, 17, 20, 22, 25 şi 27). Se fixau apoi :i în bani pentru preoţii care săvîrşeau fapte nevrednice de mi-i lor preoţească sau care nu săvîrşeau slujbele potrivit tipicului . Luielilor ortodoxe. O primă categorie de pedepse se aplicau preo- are nu-şi îndeplineau cu conştiinciozitate îndatoririle lor pasto- turgice : «preotul carele nu va şti psaltirea de-nţeles birşag 24

florinţi ,■ popa de nu va avea cărţi şi veşminte şi vase de antimis altarului şi a hramului, birşag 24 florinţi ,• popa de i se va trece rîndul bisericii peste zi mare sau sfînta duminică, pentru beţie, să fie birşag scaunului 24 florinţi; popa de nu va cînta liturghia cu 7 prescuri, birşag 12 florinţi» etc. Alte măsuri priveau pe preoţii nevrednici de însăşi chemarea lor preoţească, prevăzîndu-se pedepse de 12 sau 24 «florinţi» ori chiar înlăturarea din cler. A treia grupă de amenzi privea pe credincioşi: cei care nu posteau în două zile pe săptămînă plăteau 24 florini, cei ce răpeam fete 40 florini, cei care nu respectau sărbătorile 6 florini etc.

La scurt timp după acest sinod, vlădica Dosoftei *ta* fost înlăturat din scaun. Se pare că îndepărtarea lui se datora tocmai acelui sinod, care a urmărit îmbunătăţirea vieţii religioase-morale a clerului şi credincioşilor, lucru ce nu va 'fi convenit principelui Gabriel Bethlen. După relatările cronicarului Gheorghe Brancovici (c. 1645—1711), întregite cu ale cronicarilor saşi Georg Kraus (j- 1679) şi Georg Haner (•j- 1777), Dosoftei nu numai că a fost înlăturat din scaun, dar a fost şi întemniţat, iar principele 1-a pus să-i zugrăvească un castel din lernut.

Mitropolitul Ghenadie II. După înlăturarea lui Dosoftei, scaunul mitropolitan a fost ocupat de preotul nobil Gheorghe de Brad (cel pomenit în inscripţia din Alba Iulia-Maieri din 1622 : «preot chir Gheorghe»), numit în călugărie — şi ca mitropolit — Ghenadie. Presupunem că el a fost hirotonit la Tîrgovişte de mitropolitul de atunci al Ungrovlahiei, Luca din Cipru. Este atestat documentar ca mitrdpolit la 17 octombrie 1627. La 4 decembrie 1628 da o carte de întărire în slujbă protopopului Ianăş din Hunedoara, în care se intitula «Preasfinţitul arhiepiscop chir Ghenadie al scaunului Bălgradului şi Vadului şi Orăzii şi Sătmarului şi i] întregii ţări a Ardealului şi celelalte». Observăm că eparhia VaduKi apare aici, oficial, încorporată în Mitropolia propriu-zisă a Ardealului. Acest fapt s-a putut petrece cu puţin timp în urmă.

Cu toate că principele Gabiiel Bethen îşi va fi pus mari nădejdi în mitropolitul Ghenadie că-1 va ajuta în încercările sale de răspînclire a calvinismului printre români, nu cunoaştem nici o abatere a lui de la credinţa ortodoxă. Dimpotrivă, a întreţinut în permanenţă legături cu domnii, ierarhii şi egumenii din Moldova. Desigur, în urma refuzului lui Ghenadie de a-1 ajuta în acţiunea sa prozelitistă, Gabriel Bethlen a scris — se pare în mai multe rînduri — patriarhului ecumenic Ciril Lucaris (^ 1638), cerîndu-i consimţămîntul pentru trecerea ro-

iilor ortodocşi din Transilvania la calvinism. Nu se cunosc scrisorile Bethlen, ci numai răspunsul patriarhului, din 2 septembrie 1629, din ; se pot afla şi unele din argumentele invocate de Bethlen în spri- .1 încercării sale. El considera că preoţii români — prin calvi- a __ s-ar putea împărtăşi de lumina cărţii şi că trecerea lor la a învăţătură a lui Calvin ar fi salutată cu satisfacţie de regele diei (Gustav II Adolf, admirator al lui Ciril Lucaris), de electorul de idenburg şi de principii protestanţi ai Germaniei (!) Patriarhul a Lbătut însă cu multă demnitate toate argumentele principelui cal- între altele, îi scria : «noi nu putem nici cum să dăm ajutorul tru făţiş unei lucrări de felul acesta»,- şi apoi continua : <<Dacă i sărmană naţiune (românii, n.n.), lipsită de orice dreaptă învăţă- i, ar trece la credinţa luminăţiei voastre, din neştiinţă sau din silă..., n-o putem împiedica, din cauza depărtării mare a locului şi a ei noastre de putere ,• şi nici nu ni se cade nouă să ne luptăm îl decît cu cuvîntul. Dar dacă am sprijini din partea noastră pe sau în ascuns această părăsire de credinţă, am săvîrşi un păcat :are nu l-ar putea spăla toate chinurile pamînteşti». Ca unul care ilătorit în mai multe rînduri prin ţările române, patriarhul Ciril îi gea atenţia lui Bethlen asupra zădărniciei planurilor sale şi prin >te cuvinte : «Pentru îndeplinirea fericită şi paşnică a acestei imbări de religie), ar trebui mai întîi să se rupă legătura de sînge e sirrţire care zvîcneşte în taină, dar cu multă putere, între rodi din ţara Transilvaniei şi locuitorii din ţările Munteniei şi Mol-ei. Negreşit, domnii vecini ai ziselor ţări nu vor îngădui aceasta odată .şi foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel n cu îndemnuri tainice». Deci şi străinii erau conştienţi de uni- a de credinţă, de iimbă şi de origine a românilor din Transil- ia, Ţara Românească şi Moldova.

Cu aceasta, s-au încheiat şi încercările lui Bethlen de a atrage omâni la calvinism, căci a murit la sfccurt timp (15 noiembrie 1629). tica sa religioasă a fost continuată de noul principe Gheorghe âczy I (1630—1648). Astfel, la 9 aprilie 1638, la rugămintea lui nadie a întărit un decret dat de Betheln, în 1624, prin care preoţii Ţara Făgăraşului erau scutiţi de impozite faţă de fisc. Din cu-sul acelui decret, aflăm că încă din timpul lui Bethlen s-au impus i condiţii mitropolitului român, pe care «totdeauna nevătămate le ;ine şi le va plini şi să fie *ascultător* de *vlădica bisericii ungu-* n i de *legea dreaptă».* înseamnă că mitropolitul român era pus sub ;ltarea superintendentului calvin încă din timpul lui Gabriel len. Trebuie să ne reţină atenţia afirmaţia superintendentullui Ge-

leji Katona Istvân că Ghenadie «pe unele (condiţii) le ţinea, pe altele nu».

In primăvara anului 1640, cînd mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei a fost trimis de Matei Basarab în fruntea unei solii la Alba Iulia, pentru a duce tratative cu Gheorghe Râkoczy, acesta a cercetat şi pe colegul său Ghenadie. Probabil cu acest prilej, Ghenadie a rugat pe mitropolitul muntean să scoată o ediţie şi pentru Transilvania din *Pravila* de *la Govora.* în adevăr, pe unele din foile de titlu ale Pravilei, care a apărut în acel an, numele lui Teofil era înlocuit cu al Jui «Ghenadie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop $i mitropolit a toată ţara Ardealului», ceea ce înseamnă că acele exemplare s-au tipărit pentru nevoile preoţilor ardeleni.

Dar însuşi mitropolitul Ghenadie a izbutit să pună bazele unei tipografii la Alba Iulia, în ultimii ani ai păstoririi sale. Un ajutor preţios la înfiinţarea ei va fi avut din partea mitropolitului Teofil, căci în prefaţa *Evangheliei cu învăţătură,* tipărită în 1640—1641, amintea că «s-au aflat acest dascăl, popa Dobre, de au venit din Ţara Rumânească de au făcut tipare aicea în Ardeal». Evanghelia cu învăţătură era o reproducere — cu multe greşeli — a lucrării cu acelaşi titlu ai diaconului Coresi, din 1581. A ieşit de sub tipar abia în 1641, cînd în scaunul vlădicesc de la Bălgrad păstorea «Iorist arhimitropolitui», care continua şi prefaţa începută de înaintaşul său.

La 3 septembrie 1640, mitropolitul Ghenadie a trecut la cele veşnice. Deşi a păstorit în împrejurări vitrege, el a rămas un bun ortodox, căci nu s-a abătut cu nimic de la învăţătura Bisericii ortodoxe, ştiind să îndrume şi pe păstoriţii lui să păstreze adevărurile de credinţă ortodoxă.

Mitropolitul Ilie lorest. îndată după moartea lui Ghenadie, s-au ivit mai mulţi candidaţi pentru ocuparea scaunului mitropolitan: egumenul Meletie Macedoneanul de la Govora (a cărui' activitate tipografică este cunoscută),-protopopul din Haţeg şi ieromonahul lorestj din mînăstirea Putna. Meletie a fost recomandat lui Râk6czy de superintendentul Geleji Katona Istvân, căruia i 1-a recomandat Ştefan Csernatoni, un sol al lui Râkoczy, trimis adeseori în Ţara Românească. Dintr-o corespondenţă purtată între Geleji şi Râk6czy în cursul lunii septembrie 1640 aflăm că superintendentul a fixat viitorului mitropolit o listă cu 24 de condiţii pe care urma să le respecte. O simplă lectură a acestora arată că acceptarea lor ar fi dus la o completă calvinizare a Bisericii româneşti.

>intr-o nouă scrisoare a lui Geleji cu data de 8 octombrie 1640, că a fost numit un «moldovean», exprimîndu-şi regretul că n-a tumit cel recomandat de el. Noul mitropolit se numea din botez iar ca monah Iorest, era origjinar din Transilvania, fiind «din irie dat să crească pentru învăţătură de carte... în mînăstirea i şi în aceeaşi mînăstire a fost călugărit şi înaintat după oarevreme în treapta preoţiei». Aşa îl recomandau, mai tîrziu, ţaru- [ihail Feodorovici al Rusiei ierarhii din Moldova. Pe o Psaltire inuscris de la mînăstirea Putna se află şi însemnarea : «Ieromo- Iorest, vleat 7133 (1624), noiembrie 3», care ar putea să fie *i* de el însuşi, pe cînd era tînăr ieromonah în ctitoria lui Ştefan [are. Un preot, Manoil din Suceava, termina, în 1637, copierea *Oronici universale* a lui Simion Magistrul şi Logotetul,' în slavo- începută sub îndrumarea mitropolitului Anastasie Crimca şi con- ă sub a «ieromonahului Iorest, egumen» (azi se păstrează în bi- ca Saltîkov-Scedrin din Petersburg). Să fie viitorul mitropolit al ilvaniei sau e viitorul episcop de Rădăuţi din anii 1651—1656? rea lui ca mitropolit s-a făcut la stăruinţele lui Vasile Lupu, ;ra în raporturi prieteneşti cu Râkoczy. A fost hirotonit la Tîrgo- de mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei pe la începutul lunii no- ie 1640.

ăstoria sa a căzut în vremuri de restrişte, cînd acţiunea pro- tă condusă de Gheorghe Râk6czy I şi de Geleji Katona Istvân eţea tot mai mult. S-au făcut numeroase presiuni şi asupra mi- ituilui Iorest, ca să-i ajute la răspîndirea învăţăturii calvine. în scop, cu prilejul confirmării sale ca mitropolit, i s-a fixat un im în mai multe puncte, prin care îi cereau să lucreze în această ie. Ca mitropolit a continuat legăturile cu Moldova, fiind cerce- . călugări de la Putna. A făcut vizite canonice în diferite parohii, ind pînă în Maramureş. Arătam mai sus că în 1641 a ieşit de par, la Alba Iulia, o nouă ediţie *ăip Evanghelia cu învăţătură* î de Coresi, în care se intitula «Iorest arhimitropolit». La 18 fe- e 1642, Dieta Transilvaniei se plîngea de el că hirotoneşte preoţi iobagii români de pe moşiile nobiliare, ca să-i scape de iobă- e aceea, membrii Dietei cereau să i se interzică astfel de hiro- iar cei pe care i-a hirotonit să fie înapoiaţi proprietarilor, ca • Dar mitropolitul n-a îndeplinit nici una' din dorinţele calvinilor, amas statornic în credinţa ortodoxă, împreună cu păstoriţii săi. L 1642 (după unii cercetători 1640), s-a tipărit în satul Prisaca un *sm calvinesc,* în româneşte, care avea să primească acel renumit *ns,* din partea mitropolitului Varlaam al Moldovei. Catehismul

a apărut «cu voia şi cu porunca» principelui Gheofghe Râkoczy, ci cheltuiala predicatorului Gheorghe Csulai, cu «scrisoarea s-a osteni popa Gheorghe din Secul», iar cu tiparul, popa Dobre. Era împărţi[1] după cele trei virtuţi teologice, explicînd Simbolul (apostolic), cele 10 porunci şi Tatăl nostru, sub formă de întrebări şi răspunsuri. Sţ pare că una din cauzele înlăturării, vlădicii Iorest din scaun a fosj tocmai opoziţia sa la tipărirea şi difuzarea Catehismului. Va fi fosl întărit în convingerile sale ortodoxe şi de Sinodul de la Iaşi din septembrie—octombrie 1642, care a aprobat *Mărturisirea ortodoxă* ^ lui Petru Movilă.

în aceeaşi perioadă, relaţiile dintre Vasile Lupu şi Gheorghe Râkoczy erau pe cale de a se înrăutăţi, căci domnul moldovean urmă' rea cucerirea Transilvaniei. Din aceste motive, la începutul anulu 1643, Gheorghe Râkoczy, îndemnat de superintendentul Ştefan Gelej şi de predicatorul curţii, Gheorghe Csulai — care a urmat apoi Iu: Geleji —, a convocat «un sinod obştesc al tuturor protopopilor şi păstorilo^ români de ritul grecesc şi sîrbesc», în vederea judecării mitropolitului, învinuit de viaţa nedemnă de un slujitor al Bisericii. Vlădica Iorest a fost înlăturat din scaunul mitropolitan, aruncat în închisoare, iar bunurile i-au fost confiscate. A fost eliberat abia în noiembrie 1643, pe baza răspunderii ce şi-au .asumat 24 de garanţi (chezaşi), că va plăti 1.000 de taleri pentru vistieria principelui. S-a reîntors apoi în Moldova, aşezîndu-se la mînăstirea sa de metanie, la Putna. în iunie 1645 a plecat în Rusia, pentru ca să strîngă banii trebuitori în vederea răscumpărării garanţilor. Avea asupra sa o scrisoare de recomandare către ţarul Rusiei, Mihail Feodorovici Romanov, dată în Suceava, la 2 iunie 1645, de ierarhii moldoveni : mitropolitul Varlaam, cu sufraganii săi : Anastasie al Romanului, Ştefan al Rădăuţilor şi Ghedeon al Huşilor, avînd şi sigiliile egumenilor de la Putna, Moldoviţa, Slatina şi Bistriţa. Vlădicii moldoveni, după ce înfăţişau pe scurt viaţa mitropolitului Iorest, relatau şi suferinţele pe care le-a îndurat din partea cîrmuitorilor calvini ai Transilvaniei, îndeosebi din partea lui Gh. Csulai, care «a adus mărturii mincinoase şi i-a făcut mare nedreptate şi i-au luat tot ce avea şi l-au legat şi l-au închis în temniţă nouă luni, şi a suferit în surghiun şi împreună cu el o mulţime de preoţi creştini, nu pentru altă vină, decît pentru credinţa creştină, voind să-i convertească la calvinisnî». Cereau apoi ajutorul ţarului pentru mitropolitul Iorest, ca să-şi poată răscumpăra cei 24 de garanţi. A primit şi un «paşaport» din partea domnului Vasile Lupu.

Ajuns la Moscova, — probabil prin Kiev, unde va fi cercetat pe mitropolitul Petru Movilă —, fostul vlădică al românilor transilvăneni

DSt primit de ţarul Rusiei (la 26 august 1645), căruia i-a dăruit păr- >le din moaştele Sfîntului Dumitru. In schimb, ţarul i-a făcut da- i bogate în bani şi obiecte. După o şedere de cîteva luni la Mos- a, vlădica Iorest s-a reîntors în Moldova, răscumpărîndu-şi garanţii la Alba Iulia. Şi-a petrecut restul vieţii la mînăstirea Putna (n-a tis episcop de. Huşi, cum au crezut unii istorici). A murit aici, la ici bstrîneţi, căci pe un *Minei* slavon în manuscris, din acea mî- tire, se găseşte însemnarea : «Să se ştie cînd a murit vlădica Iorest, nul 7186 (=. 1678) luna martie 12».

Ţinînd seamă de viaţa sa curată, dar mai ales de rîvna şi pătimirea irată pentru apărarea Ortodoxiei, Sfîntul Sinod al Bisericii Orto- e Române a hotărît — la 28 februarie 1950 — ca mitropolitul Ilie st să fie cinstit ca sfînt mărturisitor de către întreaga Biserică :doxă Română, în ziua de 24 aprilie a fiecărui an, odată cu Sava icovici, unul din urmaşii lui în scaunul mitropolitan. Canonizarea solemnă s-a făcut la Alba Iulia, la 21 octombrie 1955.

Mitropolitul Simion Ştefan. îndată după înlăturarea lui Ilie Iorest scaun, soborul protopopilor a ales ca mitropolit pe ieromonahul *in* {din botez Simion) de la mînăstirea din Alba Iulia. Nu avem despre el pînă la alegerea ca mitropolit. Presupunem că a învăţat ? în gimnaziul din Alba Iulia, care funcţiona de prin 1580, transfor- îu «colegiu academic» de principele Gabriel BetMen, în 1622. terea ca mitropolit a avut loc la sfîrşitul lui februarie sau în pri- zile ale lunii martie 1643, căci dintr-o scrisoare a lui Geleji către Râkoczy, din 4 martie, aflăm că protopopii eparhiei se găseau în Alba Iulia şi că «popa Ştefan... este acum vlădică». Din ace- scrisoare aflăm că din cele 20 de protopopiate ortodoxe din Tran- nia, 17 se găseau sub autoritatea superintendentului calvin, stă situaţie a nemulţumit pe noul mitropolit, dar şi pe unii pro- *n* (de pe Cîmpie şi din Ţara Făgăraşului), care i-au declarat lui ii — în dimineaţa aceleiaşi zile — că nu doresc să iasă de sub tarea mitropolitului ortodox. Dîndu-şi seama de insuccesul pro- îdei calvine, Geleji sfătuia pe principe — în aceeaşi scrisoare — gădme lui Simion Ştefan să facă vizite canonice şi în protopo- le puse sub ascultarea lui. In aceste vizite, mitropolitul urma să isoţit de «popa Gheorghe şi de Molodiţ» (probabil Gheorghe din care a lucrat la traducerea Catehismului calvinesc şi Mihail deţ, viitorul episcop de Maramureş, din 1651) «fără de care să orbească nimic cu nimenea, ci adunînd preoţii români la fiecare popie, să-i sfătuiască a primi condiţiunile şi articolele...». Deşi-

gur este vorba de cele 15 puncte umilitoare care i-au fost impuse ț decretul de recunoaştere dat de Gh. Răkoczy I la 10 octombrie 16 lată principalele îndatoriri : să se predice în româneşte, dar numai di Şfînta Scriptură, înlăturîndu-se astfel Sfînta Tradiţie ; tineretul si instruit după Catehismul calvinesc ,- în locul Sfintei împărtăşanii să folosească pîine şi vin nesfinţite ,- să se înlăture ritualul botezului al înmormîntării, introducîndu-se — în locul lor —• rugăciunile şi c ţările folosite de calvini ; să se înlăture cultul icoanelor şi al, cruc să nu se pună piedici preoţilor şi credincioşilor care, «din însuflai Sfîntului Duh», doreau să treacă Ia calvinism ş.a. Se precizau apoi leva din drepturile pe care le avea superintendentul calvin asuj Bisericii Ortodoxe şi a mitropolitului. Astfel, «episcopul ortodox i gureşe» trebuia să fie consultat «în orice lucru greu în trebile re giunii», îşi dădea avizul la numirea, menţinerea sau îndepărtarea c slujbă a protopopilor şi se pronunţa — în caz de apel — asupra se iinţelor date de mitropolit şi protopopi.

In aceeaşi diplomă de oonfinmare erau menţionate şi comitate peste care se întindea jurisdicţia mitropolitului Ştefan : Alba, Crasn Solnocul de Mijloc, Dobîca, Cluj, Turda, Cetatea de Baltă (Tîrnavc apoi districtele Chioar, Bîrsa şi Bistriţa, scaunele secuieşti şi săseş în zonele care —• după părerea lui Râkoczy — erau cîştigate penti calvinism (Alămor, Orăştie, Haţeg, Hunedoara, Ilia, Criş şi trei pr< topopiate din Ţara Făgăraşului), «nu va putea să aibă nici o puter decît numai cît îi va îngădui domnul episcop ortodox unguresc» (!

Dacă mitropolitul Ştefan ar fi îndeplinit toate condiţiile care i-a fost impuse, fără îndoială că s-ar fi schimbat din temelii nu nume viaţa Bisericii, ci şi viaţa poporului rorrjân din Transilvania. Faptul c ele n-au fost îndeplinite se datorează nu numai curajului şi destoini ciei mitropolitului Ştefan, ci mai ales credincioşilor ortodocşi, car au ştiut să-şi apere cu dîrzenie legea strămoşească.

Un caz interesant prezintă parohiile româneşti din Ţara Făgăra şului care, încă din 1585, au fost puse — pentru mai bine de un dece niu — sub autoritatea preotului calvin maghiar din Făgăraş. Aceeaş situaţie s-a repetat la începutul secolului următor, în timpul princi pelui Gabriel Bethlen. în 1647, printr-un decret al lui Gheorghe Ră koczy I, toate bisericile româneşti din Ţara Făgăraşului erau scoas< de sub ascultarea mitropolitului şi puse sub conducerea protopopulu: Ştefan din Berivoi, dependent direct de principe. Noului protopop şi preoţilor s5i H se cerea să înveţe pe credincioşi Biblia şi Catehismul calvinesc. Drepturile acestui «protopop suprem» vor fi durat pînă prin

cînd principele Acaţiu Barcsai a pus Ţara Făgăraşului sub as-
;a mitropolitului Sava Brancovici.

1648, sub principele Gh. Râkoczy II, s-a tipărit un nou *Catehism* ■*ssc,* în româneşte, cu litere latine şi ortografie maghiară. Era din ungureşte de cunoscutul predicator calvin Fogarasi Istvân goj şi tipărit cu cheltuiala lui Acaţiu Barcsai — un român ma- :at din Bîrcea Mare (jud. Hunedoara), banul Lugojului şi Ca- eşului şi comite suprem al Severinului, mai tîrziu principe al lvaniei. Am arătat şi în alt loc că primul Catehism — cel din — a primit din partea lui Varlaam, mitropolitul Moldovei, cu- a replică : *Răspuns la Catehismul calvinesc.* Nu se ştie din ce : calvinii au răspuns mitropolitului moldovean, abia în 1656, 0 broşură tipărită la Alba Iulia cu titlul : *Scutul catichizmu- cu răspuns den Scriptura svăntă, împotriva răspunsului a doao ră Scriptură svăntă.* Se ocupa cu Sfînta Scriptură, combătînd deci a, sfintele icoane, sfintele taine şi apărînd învăţătura calvină. :i exclus ca autorul să fie superintendentul Gheorghe Csulai, luat locul lui Geleji (ţ 1649), iar în româneşte să-1 fi tradus preot romåno-calvin. Se cunosc multe cazuri de trecere cu forţa r biserici româneşti în stăpînirea calvinilor. De pildă, în 1652 a ipită biserica ortodoxă românească din Turdaş (jud. Hunedoara) 1 celor 26 de credincioşi calvini din sat, iar ortodocşii, siliţi să-şi biserică nouă, din nuiele.

sul Testament de la Alba Iulia. în pofida condiţiilor vitrege în i-a desfăşurat activitatea şi a nenumăratelor piedici care i s-au Iădica Ştefan nu s-a înstrăinat de credincioşii săi şi nici n-a în- it vreuna din sarcinile umilitoare pe care i le-au impus cîrmui- e atunci ai Transilvaniei. El nu şi-a uitat niciodată înaltele sale riri arhiereşti, ci a căutat în permanenţă să ţină trează conştiinţa xă şi românească în sufletele păstoriţilor. Dovadă sînt cele două ari româneşti apărute la Alba Iulia, sub îndrumarea sa : *Noul tent* din 1648 şi *Psaltirea* din 1651.

loul Testament sau împăcarea cu legea noao a lui îs. Hs. Dom- nostru» a văzut lumina tiparului la Alba Iulia, la 20 ianuarie Aceasta înseamnă că a fost dat în lucru de prin 1647, sau chiar 46. Trebuie subliniat în mod deosebit faptul că aceasta este *traducere integrală a Noului Testament tipărită în româneşte.* :erea Noului Testament din 1648 se încadrează în curentul larg st de culturalizare a poporului în limba lui, mai ales că tradu- erau conştienţi că limba noastră este de origine latină, deci

menită să devină o limbă de cultură, ca şi cele considerate «sfinte» j greaca, latina, slavona. în afară de aceasta, preoţii, fără să mai vorbim de masele largi de credincioşi, nu mai cunoşteau limba slavona, încît simţeau nevoia citirii cuvîntului lui Dumnezeu în limba vorbitj şi înţeleasă de toţi.

într-o primă «Predoslovie», semnată de «Simion Ştefan, arhiepiscoţ şi mitropolit scaunului Belgradului şi a Vadului şi a Maramureşului ş a toată ţară Ardealului», se aduceau mulţumiri protocolare lui Gh Râkoczy pentru «ajutorul» dat la tipărire. Deşi în prefaţă se spune că s-a tipărit cu cheltuiala lui Râkoczy, adevărul este că s-a tipări cu banii încasaţi de la preoţii români, după cum aflăm dintr-o seri soare a lui Geleji din 1643. în ce priveşte autorul primei predoslovii am dovedit într-un alt studiu că era scrisă de unul din fruntaşii calvin de atunci, poate Gh. Csulai, predicatorul curţii lui Râkoczy, deveni superintendent în 1649, cu a cărui cheltuială se tipsrise *Catehismu calvinesc*. Nu ar fi exclus să fi fost redactată în ungureşte, apoi tra dusă în româneşte. Mitropolitul a fost pus să o semneze, ca astfel si se dea mai multă autoritate întregii lucrări şi să poată fi difuzat printre credincioşii săi români (o situaţie asemănătoare prezintă şi pre feţele *Bibliei* din 1688).

Cea de a doua prefaţă «Predoslovia către cetitori» — nesemnatc prezintă un interes deosebit. La început da unele ştiri asupra tradu cătorilor. «Acest Testament — scria autorul — l-au început a-1 izvod ermonah Selivestru... şi el s-au ustenit căt s-au putut şi curînd îi s-a' tămplat lui moarte». Silvestru era originar din Ţara Românească, fos egumen la Govora, unde a tipărit *Sinaxarul* din *Psaltirea slavonă c Ceaslov* (1638). *Evanghelia învăţătoare* de la Govora şi Dealu, di: 1642—1644, a ieşit de sub tipar «cu osteneala şi izvodirea» aceluia:; «Silvestru ermonah». înseamnă că era un călugăr cu o aleasă pregă tire cărturărească, dobîndită fie în vreuna din mînăstirile ţării, fi poate în Colegiul lui Petru Movilă de la Kiev, înfiinţat cu cîţiva ar în urmă. Aşa ne-am putea explica faptul că a tradus Cazania «din limb rusească» (poate după Cazania de la Kiev, din 1637). La traducere Noului Testament s-a folosit şi o ediţie slavă tipărită «în ţar Moscului».

în continuare, se relata contribuţia altor cărturari români la rev zuirea şi îndreptarea traducerii lui Silvestru. «Iară noi, socotind : luînd aminte, găsit-am multă lipsă şi greşiale în Scriptura **lui, pentr** neînţelesul limbiişi cărţii greceşti. Pentr-aceia noi am început dintîi a-1 posledui şi unde n-au fost bine, am isprăvit şi am împlut şi a: tocmit din cît am putut».

î preciza apoi că nu s-a folosit un singur «izvod», ci «toate cîte itut afla» (Septuaginta, Vulgata, o traducere slavonă, tipărită la iva), fără să se îndepărteze de textul original, considerat «izvolorlalte».
iră îndoială că atît ieromonahul Silvestru, cît şi continuatorii *i* cercetat şi vechile traduceri româneşti, fie pe cele aflate în cris, fie pe cele tipărite : *Tetraevanghelul* din 1560—1561 şi *olul* din 1563, amîndouă tipărite de Coresi,' poate pericopele tielice din *Cazania lui Varlaam,* din 1643. In felul acesta, ediţia 48 se prezintă ca o încununare a străduinţelor cărturarilor roie pînă atunci de a transpune cuvîntul lui Dumnezeu în limba 3 a credincioşilor.
i naşte, în chip firesc, întrebarea : cine au fost continuatorii ieahului Silvestru ? în prima «predoslovie» — pusă sub numele olitului — se menţiona dispoziţia pe care acesta o primise din lui Râkoczy : «mi-ai poruncit să caut în popii miei preuţi cărşi oameni înţelepţi carii să ştie izvodi Testamentul cel Nou... nbă grecească şi slovenească şi latinească». Este deci limpede ănitorii la revizuirea şi completarea traducerii erau preoţi cărdin Ardeal, de neam român. Frecvenţa ardelenismelor în textul (crai, crăiasă, Patru, pahar, coşarcă, ciurdă, beutură, lampas, , îngrupare, muiere, tunat, oloi etc.) constituie o dovadă în plus lucatorii erau transilvăneni. Nu excludem însă posibilitatea ca de ei jă fi fost şi unii cărturari din Ţara Românească, poate ; Macedoneanul, care a avut un rol însemnat în tipărirea căr3 la Govora, sau Daniil Andrean «monahul din Ţara Panoniei», tradus *îndreptarea Legii* de la Tîrgovişte din 1652, amîndoi oae carte, apreciaţi şi de cîrmuitorii calvini ai Transilvaniei.
altă problemă pusă în a doua prefaţă a *Noului Testament* este a îmbogăţirii limbii literare româneştii. Traducătorii, preocuredarea exactă a textului, au constatat că în limba română nu termeni corespunzători pentru o serie 'de noţiuni. Din aceste au recurs la o soluţie foarte ingenioasă, lăsînd netraduse cufără corespondent în limba noastră, dar îmbrăcîndu-le într-o onetică şi morfologică românească. în felul acesta, au intrat a noastră — prin *Noul Testament* de la Alba Mia — o serie *logisme:* sinagogă, filosofi, maghi, iotă, teatron, canon, areoate sînt greceşti, ceea ce constituie o dovadă în plus că s-a ;i textul Septuagintei).
cea mai însemnată problemă pusa în această predoslovie se a necesitatea unei limbi literare unitare, pe care să o înţe-

leagă toţi românii. Fiind conştient de unitatea etnică a poporului român, autorul predosloviei şi-a îndreptat gîndul către toţi românii, nesocotind graniţele politice nefireşti existente între ei. «Aceasta încă vă rugăm să luaţi aminte — scria autorul — că rumânii nu grăescu în toate ţările într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip. Pentr-aceaia ou nevoie poate să scrie cineva să înţeleagă toţi, grăind un lucru unii într-un chip, alţii într-alt chip... Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni, carii îmbla în toate ţărîle, asia şi cuvintele acealea sînt bune carele le înţeleg toţi. Noi derept aceaia ne-am silit, den cît am putut, să izvodim asia cum să înţeleagă toţi, iară să (dacă) nu vor înţeleage toţi, nuni de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte ţări, de şi-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toţi "într-un chip». Plastica asemănare a cuvintelor cu circulaţia banilor (parafrazînd maxima latinească «verba valent sicut numi») arată că autorul era conştient de existenţa graiurilor şi a provincialismelor, dar şi de rolul cărturarilor vremii în formarea unei limbi literare comune pentru toţi românii. De aceea stăruia cu convingere pentru făurirea unei limbi literare comune, recomandînd, în acest scop, folosirea cuvintelor cu cea mai largă circulaţie (în accepţiunea geografică).

Dar cine este autorul predosloviei, căci ea nu este semnată ? Stilul ei, mult mai concis decît al primei predoslovii, cu o expunere care se remarcă prin caracterul ei obiectiv, concret, ordonat şi prin frazele în general mai scurte, ne arată că autorul nu este acelaşi cu al primei predoslovii. *Considerăm că este însuşi mitropolitul Simion Ştefan sau un cărturar român ortodox din anturajul său.* în orice caz, chiar dacă mitropolitul nu ar fi autorul, totuşi trebuie să admitem că predoslovia s-a scris sub îndrumarea şi supravegherea sa, deci poate fi socotit, în cel mai rău caz, autorul ei moral.

El va fi avut ca model pe marele său contemporan din Moldova, mitropolitul Varlaam, care, cu cinci ani în urmă, tipărise Cazania «pentru toată seminţia românească pretutindenea ce se află pravoslavnici întru-această limbă», socotind-o ca un «dar limbii româneşti». Era, de altfel, unul din puţinele mijloace prin care ierarhul putea să comunice direct, suflet de la suflet, cu păstoriţii săi, supuşi împreună unei asupriri politice şi religioase. Faptul că prefaţa n-a fost semnată trebuie interpretat ca o abilitate a mitropolitului, care voia să evite neplăcerile cu piuncipele şi cu superintendentul calvin.

în ce priveşte traducerea propriu-zisă, primul lucru care impresionează la citirea cărţii este acela că s-a folosit o limbă plăcută, mult apropiată de a poporului, de o mare frumuseţe literară. Fraza nu este

ibită unor influenţe străine, ci, dimpotrivă, este capabilă să ex-ae gîndurile fără nici un echivoc. Conştienţi de originea latină a >ii noastre, traducătorii s-au orientat spre aceasta, luînd din ea o e de fonetisme, forme şi cuvinte necunoscute pînă atunci: Ele-îtele slavone şi greceşti sînt folosite într-o măsură redusă. Cunoaş-a desăvîrşită a limbii vorbite i-a pus pe traducători în situaţia a da un text de o deosebită limpezime, care a putut fi urmărit cu rinţă de toţi românii din toate locurile în care erau «răsfiraţi» şi toate timpurile, pînă azi. De aceea, alături de *Cazania* lui Var-n, *Noul Testament* de la Alba lulia constituie temelia pe care s-a it, în secolele următoare, limba română literară. Textul este împărţit în «capete» (capitole), iar acestea in «stihuri» sete), orice capitol avînd «suma» (rezumatul) lui. Fiecare pagină rezervat un spaţiu pentru trimiteri la alte capitole sau versete din ta Scriptură. Aceste spaţii mai erau folosite şi pentru explicarea r termeni străini (latineşti, maghiari, slavoni) sau pentru expli->a — prin sinonime — a unor cuvinte româneşti cu circulaţie mai rînsă, dar şi pentru unele scurte comentarii (exegeză). Termenii licaţi sînt din variate domenii : teologie, administraţie (pretor, pu-an, ariopag), medicină (gangrena), numismatică (statir, denar, as-codrat), geografie (sîn de mare, vîntul evrochlidon), botanică iţă, izmă, cimbru). Se poate conchide că unele din cuvintele glo-au intrat în limba noastră direct din limba greacă şi latină, inul 16^8. De aceea, notele marginale din *Noul Testament* de la i lulia pot fi socotite ca un început de dicţionar explicativ în »a noastră.

Sînt apoi şi scurte comentarii la unele versete. De pildă : «Mă-s curund nu-ţi pune pre nime = sau nu popi pre nime» -, «era un at şi să îmbrăca în uşărnic şi vison = visonul era giulgiul supţire cumpu ce-1 făcea de-n inu, carele era într-un preţ ca aurul» ; ă iară vă zic voao : mai leasnă iaste cămilei pre în. urechea acu-a trece... = cămila se zice că-i funia corăbii, iar în cest loc să leage cămila».

O problemă teologică de mare importanţă legată de ediţia *Noului ament* din 1648 este a celor 24 de «predoslovii» (a Apocalipsei in-ată «summa»). Cu excepţia Epistolelor către Filimon, II şi III Ioan, a celelalte cărţi au cxte o scurtă «predoslovie» sau, în limbajul agic de azi, o «introducere» la cărţile respective. Din cele 672)agini de text, aproximativ 55 pagini cuprind asemenea conside-isagogice. După părerea cercetătorilor, cele 24 de «predoslovii» ărţile Noului Testament *sînt originale,* neputîndu-se stabili nici

o Ilegătură cu lucrările teologice maghiare contemporane, îndeosebi calvine. Probabil s-a folosit ediţia latină a Bibliei, apărută la Veneţia în 1587 (Biblia ad vetustissima exemplaria), care cuprinde traducerea Fericitului Ieronim, însoţită de trimiteri şi scurte consideraţii introductive la fiecare carte. Stilul acestor predoslovii este asemănător cu cel din predoslovia către cetitori, ceea ce înseamnă că au un singur autor. Predomină expunerea sistematică, logică, cu fraze concise şi clare, cu o grupare metodică a problemelor, deci se foloseşte un stil didactic. Predosloviile prezintă scurte date istorice şi geografice asupra oraşelor sau ţinuturilor cercetate de Sfinţii Apostoli, mai ales în cazul Epistolelor pauline, date despre autori, timpul, locul şi limba în care au scris, date asupra cuprinsului cărţii. Se face chiar şi etimologia numelor unor autori, din limba greaca sau ebraică. In unele predoslovii autorii se angajează în scurte dispute teologice cu filozofii păgîni, ereticii, catolicii etc. Se introduc unii termeni care nu apar In traducerea proprdu-zisă (epicurei, papişti, iejuviţi, stemă, istorie). Toate acestea arată formaţia umanistă a traducătorilor, cîştigată fie la unele şcoli din Transilvania, fie peste hotare.

De notat că în aceste «predoslovii» se făcea amintire şi de unii Sfinţi Părinţi şi scriitori bisericeşti (Sfîntul Ioan Gură de Aur, Sfîntul Atanasie cel Mare, Fericitul Ieronim, Teofilact al Ohridei etc), fapt ce ne arată că alcătuitorii lor nu erau calvini (nici filocalvini), ci români ortodocşi care au lucrat şi la traducerea propriu-zisă. Pe baza cercetărilor relatate aici, putem afirma că *Noul Testament de la Alba Iulia cuprinde zeci de pagini care pot ti considerate ca primul «manual» de introducere şi de exegeză biblică din teologia românească.* Trei predoslovii, (Marcu, Luca şi Ioan) au fost reproduse în Biblia de la Bucureşti din 1688, cu simple modificări grafice sau schimbări de termeni. Acelaşi lucru se poate constata şi în privinţa textului propriu-zis, căci *Biblia* de la Bucureşti a preluat traducerea de la Alba Iulia, mergînd uneori pînă la simplă transcriere sau la schimbări neînsemnate de limbă, cerute de însăşi evoluţia ei. A fost folosit apoi şi de ediţia *Noului Testament* de la Bucureşti, din 1703, tipărit de Antim Ivireanul (se cunoaşte şi o copie a Noului Testament, un manuscris, făcut în Ţara Românească la scurt timp după apariţie). Traducerea din 1648 a fost apreciată mai tîrziu şi de mitropolitul Andrei Şaguna, care s-a folosit de ea în opera de revizuire şi retipărire a *Bibliei* de la Sibiu, din 1856—1858. Sînt dovezi concludente că *Noul Testament* de la Alba Iulia se bucura de o autoritate deosebită între

irile bisericeşti din secolul al XVII-lea, datorită, în primul rînd, ii folosite, mult apropiată de cea populară.

La 25 decembrie 1651 s-a terminat de tipărit, tot la Alba Iulia, *lirea* (avînd şi titlul evreiesc Sefer tehilim). Ca şi Noul Testat-t, Psaltirea avea două «predoslovii» nesemnate, una adresată ripelui Gheorghe Râkoczy II, alta (la sfîrşitul cărţii) «către ci-i». Din citirea primei prefeţe — mai întinsă — ne dăm seama că st scrisă de un teolog calvin, poate de însuşi superintendentul jrghe Csulai. Fondul şi forma de expunere a acestei prefeţe sînt îănă-toare cu ale primei prefeţe a *Noului Testament* (cea pusă sub ele lui Simion Ştefan), ceea ce ne face să afirmăm că sînt scrise celaşi autor calvin maghiar (probabil iniţial au fost scrise în un-şte, apoi traduse în româneşte). A doua prefaţă dădea cîteva lari asupra noii ediţii a Psaltirii, arătînd că s-a tradus din. evre- şi din greceşte.

Şi în Psaltire apar glosări marginale (inclusiv confruntări între ii ebraic şi cel grecesc). S-a făcut împărţirea în capitole şi ver- fiecare capitol avînd un mic rezumat. în privinţa «izvoadelor» its, autorii celor două prefeţe arătau că s-a tradus din limbile ică şi greacă, ceea ce nu este exclus. O comparaţie cu *Psaltirea iană* şi cu *Psaltirea lui Coresi* din 1570 ne arată că au fost uti-î şi acestea.

Mitropolitul Simion Ştefan a trecut la cele veşnice în vara anului (probabil prin iulie), fiind atestat documentar, pentru ultima oară, ! mai 1656, cînd întărea ca protopop al Hunedoarei pe preotul

C o n c l u z i i l e *care se desprind din această sumară prezen-te sînt evidente. Mitropoliei Dosoftei, Ghenadie II, Ilie Iorest şi oi Simion Ştefan au fost confruntaţi în permanenţă cu tenta-ʳele principilor şi superintendenţilor calvini de a produce* dezbi-*rea bisericească a românilor prin calvinism. în această luptă de arare a credinţei, dar şi a fiinţei naţionale, s-a remarcat mai ales tropolitul Ilie Iorest, un adevărat martir al Ortodoxiei româneşti monizat ca atare în 1955, prăznuit la 24 aprilie). Iar urmaşul său, Tiion Ştefan, cu mijloacele care i-au stat la îRdemînă, cu dîrzenia abilitatea sa, la care se adaugă credinţa puternică a păstoriţilor,*

a *ştiut să treacă peste orice obstacole, lăsînd culturii acel dar nepreţuit care este* Noul Testament *din 1648. Ierarh >Cl alese preocupări cărturăreşti, însufleţit de un cald patriotism, mion Ştefan se încadrează în curentul larg umanisto-renascenti^^ de culturalizare a poporului şi de apărare a Ortodoxiei, reprezentf[a]* la noi de marii săi contemporani: Varlaam al Moldovei, Ştefan Ungrovlahiei, iar dincolo de hotare, de Petru Movilă al Kievul^[11]-*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: A. T. LAURIAN şi NICOLAE BĂLCESCU, *Magazinul istoric pe?n~ tiu Dacia*, III, Bucureşti, 1846, 378 + VI p.; TIMOTEI CIPARIU, *Acte şi tragmer^te latine şi româneşti pentru istoria Bisericii române, mai ales unite,* Blaj, 1855, XVI + 280 p.; NICOLAE DOBRESCU, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii romăr^s'* Budapesta,' 1905, 84 p.; I. LUPAŞ, *Documente istorice transilvane*, voi. I, 1599*' 1699, Cluj, 1940, XVI + 522 p.; AUREL RĂDUŢIU, *Actele româneşti tipărite Ia Alba Iulia în 1653,* în «Revista de Istorie», tom. 23, nr. 6, 1975, p. 889—912; IO^N BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliogratia românească veche,* tom. I (1508—171 Bucureşti, 1903, X + 572 p.

Lucrări generale: AUGUSTIN BUNEA, *Vechile episcopii româneşti a Vadului, Geoagiului, Silvaşului şi Bălgradului,* Blaj, 1902, 152 p.; ŞTEFAN MET^?' *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria,* voi. ' ed. II, Sibiu, p. 173—224.

Prozelitismul calvin: MELCHISEDEC (ŞTEFĂNESCU), *Biserica Ortodo^â în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul în veacul al XVH-lea şi c& două sinoade din Moldova contra calvinilor,* Bucureşti, 1890, 116 p.; ALEXANDf[1] CRAMA, *Instituţii calvineşti din Biserica românească din Ardeal,* Blaj, 1895, X ^ 476 p. i REVESZ IMRE, *La Reforme et Ies Roumains de Tramylvanie,* Budapesta, 41 p.; ERNST CHRISTOPH SUTTNER, *Die rumănische Orthodoxie des 16. und Jahrhunderts in Ausernandersetzung mit der Reiormation,* în *Kirche in Osten. Studi£n y.ur osteuropăischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde,* Miinster, Bând 25, ^ p. 64—120.

Mitropolitii transilvăneni: NICULAE M. POPESCU, *Chirii* ^ şi *Ortodoxia română ardeleană,* în «B.O.R.», an LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 425—44^ ! M1RCEA PĂCURARIU, *în legătură cu mitropolitul Teoctist al Transilvaniei,* în M.A' an. XV, 1970, nr. 11—12, p. 823—826.

ZENOVIE PÂCLIŞANU, *Condamnarea episcopului (sic) Ilie Iorest (1640—1643)'* în rev. «Cultura Creştină», Blaj, an. II, 1912, nr. 5, p. 135—140; IOAN LUPA?'. *Prigonirea mitropolitului Ilie Iorest din Transilvania,* în voi. *Studii, conierinţe $' comunicări istorice,* IV, Sibiu, 1943, p. 83—91 ; MIRCEA PĂCURARIU, *Mitropolit^' Ilie Iorest al Transilvaniei. La 300 de ani de la moartea sa,* în «B.O.R.», an. XCV»' 1978, nr. 9—10, p. 1149—1163.

TULIU RACOTĂ, *Mitropolitul Simion Ştefan,* în «R.T.», an. XXXVI, 1946, *Vu* 7—8, p. 384—387; nr. 9—10, p. 420—428; nr. 11—12, p. 482—492.

Noul Testament de la Alba Iulia: IOAN BĂLAN, *Testament1*1 Nou de Ia Bălgrad,* în «Cultura Creştină», an. III, 1913, nr. 14, p. 420—432 (reprod>Js şi în voi. *Limba cărţilor bisericeşti,* Blaj, 1914, p. 136—146); G. T. POP (GABRI^j ŢEPELEA), *Contribuia la studierea limbii şl literaturii vechi. Sinonimele în* W *Testament de la Bălgrad (1648),* în «B.O.R.», an. LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 742—75?'. G. F. ŢEPELEA, *Citeva precizări în legătură cu izvoarele şi glosele NouP'*

ament de la Bălgrad, în rev. «Limba Română», 1963, nr. 3, p. 274__ 282; G. F. SLEA, *Predosloviile Noului Testament de la Bălgrad (1648),* în rev. «Limba Ro-ă», 1964, nr. 2, p. 149—157; G. F. ŢEPELEA, *Alte precizări in legătură* cu *osloviile Noului Testament de la Bălgrad (1648),* în «B.O.R.», an. LXXXIII, 1965, 1—2, p. 113—124; G. F. ŢEPELEA, *Date noi despre izvoarele şi glosele Noului ament de la Bălgrad,* în «G.B.», an. XVI, 1967, nr. 9—10, p. 924—933 (o parte aceste studii sînt incluse în voi. Gabriel Ţepelea, *Studii de istorie şi limbă iră,* Bucureşti, 1970, p. 7—75, sub titlul: «Nou/ *Testament* de la Bălgiad)* ; N ILIESCU, *Consideraţii asupra gloselor din «Noul Testament» de la Bălgrad,* în *ele Universităţii din Timişoara,* seria Ştiinţe filologice, II, 1964, p. 21—34; STRATE, Un *moment important din istoria limbii române literare.- Noul Tes-nt de la Bălgrad (1648),* în M.M.S., an. LXVIII, 1972, nr. 9—12, p. 749—774 , 3ORIE MARCU, *Consideraţii asupra Noului Testament din 1648,* în «S.T.», an. ', 1973, nr. 9—10, p. 605—618; M1RCEA PĂCURARIU, 325 *de ani de la apa- «Noului Testament» de la Bălgrad,* în «B.O.R.», an. XCI, 1973, nr. 11 _ 12, 06—1215.

Voi. *Noul Testament.* Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de Simion Ştefan, mitropolitul Transilvaniei. Reeditat, după 340 de ani, din itiva şi purtarea de grijă a Prea Sfinţitului Emilian, episcop al Alba-Iuliei, 907 p. (îndeosebi studiile introductive semnate de Episcop Emilian, Virgil ea, Mircea Păcurariu, Grigorie Marcu şi Florica Dimitrescu).

XXXIV
MITROPOLIA TRANSILVANIEI
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA.
MITROPOLITUL SA VA BRANCOVICI

l-Jupă moartea lui Simion Ştefan, în scaunul mitropolitan vacant a fost ales protopopul văduv Simion Brancovici din Ineu i(jud. Arad), călugărit sub numele de *Sava.* Amănunte asupra vieţii sale —; uneori lipsite de obiectivitate — aflăm din cronica sîrbească scrisă de fratele său Gheorghe Brancovici (c. 1645—1711). Noul mitropolit se trăgea dintr-o veche familie sîrbească, venită, se crede, din părţile Hertegovinei, din- localitatea Korenici, nume care figura uneori şi în titulatura sa. Pe la sfîrşitul secolului XVI, familia Brancovici avea întinse proprietăţi în comitatele Arad, Zarand şi Timiş. Dintre înaintaşii mitropolitului Sava, cunoaştem pe Sava, «episcop de Lipova şi Ineu» (c. 1606—c. 1627) şi pe Longhin. Brancovici (1628—c. 1643), fratele tatălui său, hirotonit arhiereu pentru credincioşii din părţile Lipovei-Ineului de patriarhul ecumenic Ciril Lucaris (1628), retras înainte de 1643 la mînăstirea Comana din Ţara Românească. Tatăl lui Sava Brancovici, Ioan, slujise în tinereţe ca ostaş; a avut patru fii şi două fiice, cel mai mare fiind *Simion,* viitorul mitropolit.

Acesta s-a născut în jurul anului 1620, a învăţat carte în casa părintească, apoi la mînăstirea Comana, unde era retras unchiul său Longhin. De aici, s-a reîntors acasă, s-a căsătorit, avînd şi copii, care au murit de mici. De multe ori era nevoit să îmbrace şi haina ostăşească din pricina numeroaselor ciocniri pe care le aveau locuitorii din acele părţi cu turcii.

întîmplîndu*se să moară Grigorie Brancovici, protopopul Ineului, o altă rudă, credincioşii de acolo l-au sfătuit să-şi închine viaţa slujirii lui Dumnezeu, ca preot-protopop. îndeplinindu-le dorinţa, a plecat în Ţara Românească, la unchiul său Longhin, care a rugat pe mi-

>politul Ştefan al Ungrovlahiei să-l hirotonească întru preot. După rotonie, s-a reîntors Ja Ineu, unde a aflat că soţia îi murise între ap, iar bătrîna sa mamă se călugărise, sub numele de Măria.

Mitropolit al Transilvaniei. A îndeplinit slujba de preot-protopop _ tip de mai mulţi ani, pînă în 1656, cînd soborul de preoţi şi mireni todocşi, întrunit la Alba Iuliâ, l-a ales în scaunul de mitropolit al dealului. A trecut din nou în Ţara Românească, unde, după ce a ;t călugărit sub numele de Sava, a fost hirotonit arhiereu în cate-ila mitropolitană din Tîrgovişte, a treia zi după înălţarea Sfintei uci din anul 1656, de către mitropolitul Ştefan, vlădica Longhin anco viei, episcopii ţării şi unii arhierei străini aflaţi în capitala rii Româneşti. încărcat cu daruri, primite de la domnitorul Constan-

Şerban Basarab şi de la mitropolitul Ştefan, s-a reîntors apoi la ma sa din Transilvania, fiind primit cu mare cinste în reşedinţa sa la Alba Iulia.

La 28 decembrie 1656, a primit diploma de recunoaştere din par-L principelui Gheorghe Râkoczy II (1648—1660), prin care i se acorda jurisdicţie foarte întinsă, aşa cum n-a avut nici unul din înaintaşii : Transilvania propriu-zisă, Severinul, Zarandul, Bihorul şi Mara-reşul, cu excepţia Ţarii Făgăraşului şi a cîtorva biserici. Nu era ; sub atîrnarea superintendentului calvin şi nici nu i s-au impus e 15 puncte calvine, aşa cum se întîmplase cu Simion Ştefan, în 13. Acest lucru s-ar putea explica atît prin personalitatea sa — fă-d parte dintr-o familie de vlădici şi de luptători împotriva turci-

—, cît şi prin legăturile politice pe care Gh. Râkoczy II le înche-s înainte cu un an cu domnii români Constantin Şerban al Ţării nâneşti şi Gheorghe Ştefan al Moldovei.

Păstoria lui Sava, deşi îndelungată, a fost mult tulburată de ac-lea prozelitistă calvină care se ducea printre românii ortodocşi, pa-nată de înşişi principii Transilvaniei, dar şi de războaiele şi schim-ile politice petrecute atunci.

în ce priveşte politica religioasă, notăm că după moartea lui sorgbe Râkoczy I (1648), văduva sa, Susana Lorântffy, a făcut noi ercări pentru atragerea românilor (mai ales a celor din Făgăraş) calvinism. în acest scop, la 2 aprilie 1657, a numit nişte «vizita-» (un fel de inspectori calvini), care să inspecteze de două ori an toate parohiile româneşti din Ţara Făgăraşului, să se intereseze pregătirea preoţilor şi de îelul cum îşi desfăşoară activitatea. Chel-îlile lor de deplasare şi întreţinere le suportau preoţii şj credincio-români (în 1658, de pildă, au fost cercetaţi preoţii şi grămăticii

din 39 de sate). A doua zi, 3 aprilie 1657, principesa Susana Lorântffy a semnat un nou decret, prin care se înfiinţa o şcoală calvină românească în Făgăraş, alături de biserica şi şcoala reformată maghiară. Decretul respectiv era însoţit de o serie- de dispoziţii privitoare la organizarea şcolii, elevi, inspectori, învăţători, mijloacele de întreţinere etc.

Din lectura acestor dispoziţii, rezultă limpede că prin înfiinţarea şcolii nu se urmărea altceva decît «calvinizarea» viitorilor preoţi şi învăţători din Ţara Făgăraşului şi — prin ei — a maselor largi de credincioşi. De pilda, se prevedea ca învăţătorul şcolii sa fie absolvent al unei şcoli reformate maghiare, fiind îndatorat sa înveţe pe elevi Catehismul calvinesc şi cîntările calxăne folosite de comunităţile româno-calvine din Lugoj şi Caransebeş, să traducă rugăciunile calvine în româneşte etc. Se dispunea apoi ca toţi «grămăticii» români clin Ţara Făgăraşului să frecventeze cursurile acelei şcoli, urmînd ca după absolvire să funcţioneze ca învăţători şi preoţi în Ţara Făgăraşului. Absolvenţii buni învăţau — în continuare — şi la şcoala latinească. Elevii săraci erau întreţinuţi din contribuţiile preoţilor (cîte 25 d,« bani şi o găină) şi ale satelor (cîte 25 de bani) din Ţara Făgăraşului.

Cu toate scopurile de calvinizare şi maghiarizare urmărite de această şcoală, trebuie să recunoaştem că ea s-a numărat printre cele dintîi şcoli sistematice româneşti-. A dăinuit pînă către anul 1700, dînd mai multe generaţii de cărturari români. Politica de calvinizare a fost continuată şi în anii următori, cum vom relata mai jos.

Pe plan politic, menţionăm faptul că în ianuarie 1657, ambiţiosul Gheorghe Râkoczy II a pornit o expediţie în Polonia, în vederea ocupării tronului acestei ţări. Expediţia s-a încheiat cu înfrîngerea lui Râkoczy. Tot atunci, Poarta otomană a poruncit «staturilor» (dietei) transilvane să aleagă un nou principe. A fost ales Francisc Redei, pe care Poarta a refuzat să-1 recunoască. La începutul anului 1658, era reales Gheorghe Râkoczy, care a făcut apel la trupele austriece să se ridice împotriva turcilor. Acest fapt a provocat o cumplită expediţie de jaf în Transilvania, întreprinsă de turci, cu ajutor de la tătari şi cazaci. Turcii au izbutit acum să impună, ca principe pe Barcsai Akos-Acaţiu (1658—1660), fost ban al Lugojului şi Caransebeşului, care le-a cedat Ineul, Lugojul şi Caransebeşul, urcînd şi haraciul la 40.000 de galbeni, în acelaşi timp, o altă dietă, întrunită la Tîrgu Mureş, a declarat că rămîne credincioasă lui Gh. Râkoczy, astfel că existau acum doi principi. Transilvania devine teatru de lupte pentru satisfacerea unor ambiţii personale. în mai 1660, în lupta de pe

eşul Mic, Gh. Râkoczy a fost înfrînt şi rănit grav, sfîrşindu-şi zi- în luna următoare, la Oradea.

In ianuarie 1661, «staturile» ardelene au ales ca principe pe Ke- y Jănos, fostul comandant al trupelor lui Râkâczy, care a conti- politica sa antiotomană. Barcsai a fost prins şi ucis din ordinul Kemeny, în iulie 1661. In vara anului 1661, turcii au intrat din în Transilvania, impunînd «staturilor» alegerea ca principe a lui aii Apaffi (14 sept. 1661—15 apr. 1690).

în astfel de împrejurări, desigur că şi păstoria mitropolitului Sava 5-a putut desfăşura în linişte. De pildă, în cursul expediţiei tur- i din 1658, au fost arse şi jefuite catedrala şi reşedinţa mitropoli- din Alba Iulia.

Voind să-şi consolideze poziţia prin cîştigarea preoţimii ortodoxe, fiu Barcsai a dat, la 9 ianuarie 1659, o nouă diplomă de confir- ; lui Sava, acordîndu-i jurisdicţie şi asupra Ţării Făgăraşului, pe â teritoriile amintite în diploma lui Gheorghe Râkoczy II. în luna ătoare, Sava înfăţişa dietei transilvane, întrunită la Bistriţa, starea orabi'lă a clerului ortodox, din pricina contribuţiilor fiscale. Ur- sa a fost că la 15 martie 1659, Barcsai scutea pe preoţii români oate îndatoririle fiscale pe care le aveau faţă de vistieria ţării. 0 martie 1659, printr-un alt decret, erau acordate aceleaşi scutiri ţilor din Ţara Făgăraşului, accentuînd obligaţia acestora, precum tuturor preoţilor români transilvăneni, de a sta sub ascultarea apolitulu[1'] Sava.

tn pofida acestor privilegii acordate de Acaţiu Barcsai, vlădica . înclina totuşi spre politica antiotomană a lui Gheorghe Râkoczy. se explică faptul că în iulie 1659, dupi ce Barcsai a ocupat Alba , Sava nu mai era în scaunul mitropolitan, locul său fiind luat de *tadie III,* care se intitula «arhiepiscop de Bălgrad, Maramureş şi ată Ţara Ardealului». Se pare că acesta era rus de origine, din rlia, oraş din părţile de sud-vest 'ale Rusiei, numit din botez >rghe, fost preot în Alba Iulia. în însuşi decretul de confirmare de Barcsai în Sibiu, la 15 februarie 1660, era numit «Georgius [r]lensis Moscovita». [D]rin acelaşi decret, noul mitropolit era îndatorat să respecte o de condiţii, asemănătoare celor impuse lui Simion Ştefan în 1643. dată se arătau şi motivele care au dus la înlăturarea lui Sava ;caun : neîndeplinirea condiţiilor impuse şi amestecul în treburile ce ale ţării. Dar, cu toate că era înlăturat, Sava a continuat să enţină în drepturile sale şi să locuiască în Alba Iulia, de unde tea o scrisoare bistriţenilor, în decembrie 1659. înseamnă că acum

fiecare principe îşi avea mitropolitul său : Râkoczy pe Sava, iar Barcsay — retras la Sibiu —, pe Ghenadie. Se pare că acesta a şi murit la Sibiu, în vara anului 1660.

La 21 septembrie 1660, în calitate de «vlădică de Bălgrad şi de toată ţara Ardealului», Sava întărea o singhelie protopopului Ianăş din Hunedoara. La 18 aprilie 1661, chema un credincios la judecată.

Alegerea lui Mihail Apaffi ca principe al Transilvaniei, la 14 septembrie 1661, a însemnat pentru mitropoliul Sava o nouă luptă pentru menţinerea în scaunul vlădicesc. Se cunoaşte o scrisoare a protopopilor români, cu data de 12 martie 1662, prin care rugau pe noul principe să-1 menţină pe Sava în scaun.

Notăm că trei pomelnice cunoscute ale Mitropoliei Transilvaniei consemnează şi pe un vlădică *Daniil.* Istoricii l-au identificat cu călugărul Daniil, traducătorul *Pravilei Mari-* de la Tîrgovişte din 1652. Probabil Apaffi a încercat să-1 numească mitropolit al întregii Transilvanii. Dar la 20 aprilie 1662, Daniil era numit de Mihail Apaffi, ca «episcop» peste bisericile româneşti din Ţara Făgăraşului. Nu ştim unde a fost hirotonit şi cît a durat păstoria lui aici (documente mai tîrzii îl prezintă ca fost «mitropolit» cu sediul în Alba Iulia). Mai tîrziu a ajuns episcop la Strehaia (1672—1679), iar spre sfîrşitul vieţii s-a retras la schitul Babele din părţile Vrancei, unde a murit în 1688.

Abia la 23 aprilie 1662, Sava primea din partea lui Apaffi diploma de confirmare în scaunul mitropolitan. De data aceasta, Ţara Făgăraşului era scoasă de sub jurisdicţia sa, întrucât cu trei zile mai înainte o încredinţase lui Daniil.

Din 1662 pînă în 1680, Sava Brancovici a păstorit fără întrerupere. La 1 septembrie 1663, Mihail Apaffi a întărit decretul dat de Barcsai la 15 martie 1659, privind scutirea preoţilor români de dări. O altă grijă a lui Sava Brancovici a fost aceea a refacerii catedralei sale mitropolitane, care era distrusă în urma expediţiilor turceşti pe care le-am amintit mai sus.

Dar nu peste mult timp, vlădica Sava a ajuns la neînţelegeri cu principele şi cu ceilalţi cîrmuitori calvini ai Transilvaniei. f Astfel, în 1667, principele a încredinţat pe cei patru «epitropi» ai averii mitropoliei să ceară socoteală mitropolitului de toate veniturile încasate de la începutul păstoririi sale şi să ia măsuri pentru deschiderea unei şcoli şi pentru reînfiinţarea tipografiei. Cerea de asemenea sa fie ascultaţi preoţii români care ar fi suferit vreo nedreptate din partea mitropolitului.

Călătoria în Rusia. Deşi era într-o situaţie grea, vlădica a obţinut totuşi din partea lui Apaffi permisiunea să facă o călătorie în Rusia,

L cum făcuseră pe vremuri unchiul său Longhin şi mitropolitul Ilie est. A plecat din Alba Iulia — împreună cu fratele său Gheorghe, diaconi şi alţi cîţiva însoţitori — pe la începutul anului 1668, nd asupra sa o scrisoare de recomandare din partea lui Apaffi, cu a de 18 ianuarie 1668. Pe la mijlocul lunii februarie era la Iaşi, de le a trecut în Polonia. Acolo a primit o scrisoare din partea rege- Jan Kazimierz (1648—1688) către ţarul Alexei Mihailovici. Către şitul lunii mai a ajuns la Moscova, fiind primit de ţar, într-o primă lienţă, la 31 mai 1668. A prezentat ţarului mai multe daruri, pri- îd, la rîndul sau, felurite danii, în bani şi obiecte. în ziua urma- re, a depus la biroul ambasadorilor din Moscova o scrisoare (me- riu), în care recomanda necesitatea unirii tuturor popoarelor creştine Răsărit împotriva cotropitorilor otomani. «Este, în părţile acestea, scria el — mare mulţime de creştini pravoslavnici : sîrbi, bulgari, îâni ; toţi aceştia aşteaptă să fie de undeva năvală *a* creştinilor pra blestematului de turc, căci sînt în mare lipsă, necaz şi strîm- re». în ziua de Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel, mitropolitul Sava a it în biserica Uspenia din Moscova, alături de patriarhii Paisie Alexandriei şi Macarie al Antiohiei, prezenţi la lucrările Sinodului vocat în 1666—1667 pentru judecarea patriarhului rus Nicon. A zăbovit la Moscova pînă în luna august, cînd a fost primit într-o ă audienţă de ţar, primind alte ajutoare în bani pentru nevoile iricii pe care o păstorea. I s-a dat şi un hrisov, prin care i se în- iiia — lui şi urmaşilor — să meargă în Rusia, după ajutoare, din e în şapte ani.

Noi asupriri. După reîntoarcerea din Rusia, pentru mitropolitul a a început o perioadă de asupriri din partea lui Mihail Apaffi şi îlorlalţi cîrmuitori calvini, care şi-au dat seama că prin această torie i-a sporit încrederea în Ortodoxie şi hotărîrea de a rămîne Jrnic în credinţa strămoşească şi în toate rînduielile ei. Se adaugă ceasta şi teama lui Apaffi — om d^e încredere al turcilor — că i urmărise în călătoria sa şi interese de natură politică. De aceea, 0 februarie 1669, îndemnat de superintendentul calvin Kovâsznay r, Apaffi a dat un decret, prin care i s-au impus lui Sava noi "icţii, în esenţă identice cu cele impuse lui Simion Ştefan, în 1643. Cea mai grea îndatorire era aceea a subordonării mitropolitului de superintendentul calvin «atît în hirotonirea preoţilor şi a pro- pilor, precum şi în destituirea celor nevrednici sau reprimirea r ce făgăduiesc îndreptarea vieţii... în convocarea şi conducerea dului general românesc» etc. De asemenea, i se cerea să înfiinţeze româneşti, să reînfiinţeze tipografia, în care să publice cărţi noi,

să se săvîrşească slujbele numai în româneşte. Cu toate că acest< măsuri păreau favorabile Bisericii Ortodoxe, totuşi, prin ele nu st urmărea decît calvinizarea ei treptată. Dîndu-şi seama că prin reînfiinţarea tipografiei nu se urmărea altceva decît tipărirea de cărţi calvine, vlădica Sava a ţinut-o ascunsă ani de zile.

La 14 iunie 1674, Mihail Apaffi dispunea ca mitropolitul ortodox protopopii, preoţii şi toate bisericile româneşti să fie puse sub ascul tarea noului superintendent calvin Tiszabeczi Gâspâr. Acesta urma «si aibă de grijă de toate bisericile româneşti şi să le cîrmuiască dupc conştiinţa sufletului său». Mitropolitul era îndatorat să-i dea ascultare în toate. Era limpede că principele urmărea însăşi desfiinţarec Bisericii româneşti. Dar, cu abilitatea sa cunoscută, mitropolitul Save a ştiut să treacă şi peste aceste noi umilinţe pe care i le pregătec Apaffi.

In anul 1670, mitropolitul Sava a făcut o călătorie în Ţara Românească, unde Antonie Vodă din Popeşti (1669—1672) cu vlădicii ţării şi boierii din divan — printr-un hrisov din 25 aprilie 1670 — i-au întărit o danie anuală de 6000 de aspri, pe care au avut-o şi unii dintre înaintaşii săi.

în anii următori, se cunosc cîteva vizite canonice pe care le-a făcut în felurite parohii ale întinsei sale eparhii. Astfel, în 1672, sfinţea mînăstirea Moisei din Maramureş — se pare renovată atunci —, peste doi ani sfinţea biserica din Vlădeni, lîngă Braşov, iar în 1675 era în Braşov, pentru împăcarea unor neînţelegeri dintre preoţii de la biserica Sfîntul Nicolae din Şchei.

«Sinodul» mitropolitului Sava. In anul 1675, vlădica a convocat o adunare sau «sinod» la Alba Iulia, la care au chemaţi «titorii», juraţii scaunului mitropolitan (un fel de_ «epitropi», respectiv consilieri) şi protopopii eparhiei. Soborul a luat o seamă de hotărîri privitoare la întărirea vieţii moral-religioase a preoţilor şi credincioşilor români din Transilvania. După conţinutul lor, măsurile luate ar putea îi împărţite în patru grupe :

1. Românizarea slujbelor şi săvîrşirea lor în toate duminicile şi sărbătorile, ca şi miercurea şi vinerea, iar în timpul posturilor, zilnic ; 2. Disciplinarea preoţilor, cu vizite canonice făcute de mitropolit şi cu un control mai sever din partea protopopilor ,- 3. înlăturarea superstiţiilor, mai ales a celor legate de cultul morţilor ,- 4. Catehizarea credincioşilor maturi, dar mai ales a copiilor, de către preoţi, în biserică, îndatorirea, pentru credincioşi, de a participa la slujbe, de a se spovedi şi împărtăşi de patru ori pe an şi altele. Trebuie reţinut că Sava este cel dintîi ierarh despre care se ştie că a dat dispoziţii în

s cu privire la săvîrşirea slujbelor în româneşte, la «predicarea» intuiţii lui Dumnezeu şi la instruirea copiilor în biserică. Nu era o hotărîre prin care s-ar fi urmărit calvinizarea clerului şi a cre--ioşilor.

Dimpotrivă, din această simplă prezentare a hotărîrilor adoptate soborul din 1675, reiese că mitropolitul Sava era preocupat de ri-irea Bisericii sale la un nivel cultural şi moral cît mai înalt, ca şi înlocuirea limbii slavone în cult cu cea românească.

Profitînd de faptul că în 1675 fratele sau Gheorghe Brancovici a numit reprezentant (capuchehaie) al lui Mihail Apaffi pe lîngă rta otomană (i-a dăruit chiar o moşie, la Vinţu de Jos), vlădica a a putut obţine din partea lui noi drepturi pe seama Bisericii ;. Astfel, la 30 decembrie 1675, a dat o diplomă, prin care dispunea protopopii, preoţii şi bisericile româneşti să nu mai fie luate de jurisdicţia lui Sava Brancovici. In anul următor a obţinut de la iffi un decret, potrivit căruia preoţii români erau scutiţi de dări. 1678 şi 1679, Sava a primit noi decrete din partea lui Apaffi, în 2 se arăta că, deşi s-au ridicat numeroase acuze împotriva lui, [şi i se recunosc toate drepturile şi atribuţiile sale arhiereşti, in-iiv dreptul de a încasa dările de la preoţii lui.

Tot în legătură cu mitropolitul Sava trebuie să ne reţină atenţia numitul *«Zaconic ce sâ zice cartea legilor»*, un fel de statut de anizare a Bisericii româneşti din Transilvania în secolele XVI-XVII. i fragmentul păstrat s-a scris numai în iunie 1680 — deci la cî-i zile după destituirea lui Sava —, totuşi, rînduielile cuprinse în înt cu mult mai vechi, după cum rezultă chiar din text. Zaconicul)cupa cu atribuţiile soborului mare (la Mitropolie) şi ale «soboare-eparhiale» (la protopopiate), de preoţi, protopopi, de averea Mi-loliei ş.a.

Sfîrşitul mitropolitului. Deşi la prima vedere se părea că legătu-dintre mitropolit şi Apaffi erau biine, în realitate deveneau 'tot încordate. Situaţia i s-a înrăutăţit după ce a ajuns superintendent *ii* Mihăly, fostul predicator de la curtea lui Apaffi, un calvin con-;, om cult, cu studii în Anglia şi Germania. Se adăuga şi faptul tocmai atunci se descoperise un complot îndreptat împotriva lui aii Apaffi, condus de Beldy Pal. Printre aderenţii acestuia se afla jheorghe Brancovici, lucru pe care-1 recunoaşte el însuşi în *Cro-i* sa. N-ar fi exclus ca la mişcarea antiapafiană să fi aderat şi opolitul Sava, fapt care i-a agravat şi mai mult situaţia. Aşa ne im explica grabnicele măsuri de cercetare şi judecare a cazu-său.

iiiijl^^j'

Din dispoziţia lui Apaffi, la 2 iunie 1680 s-a constituit un «scaur de judecată» la Alba Iulia. Preşedinte era Alvinczi Pal din Vurpăr protonotarul principelui, prefectul bunurilor fiscale din Transilvania iar printre membri se numărau : protopopul calvin Veresmarty Jânoj din Benic, protopopul român Ioan Zoba din Vinţu de Jos, notarul soborului mare, un cunoscut filocalvin şi duşman al mitropolitului «împreună cu alţi bărbaţi — mireni şi din ceata bisericească — ştiu toii de legi», în total 101 persoane. Primul acuzator era superinten rientul Tofoi Mihâly, reprezentat prin Ştefan Paloş. Apărătorii mitro politului erau : fratele său Gheorghe şi negustorul «grec» (macedo român) Ioan Patăr (Pater Ianoş).

în aceeaşi, zi s-a pronunţat sentinţa de destituire a mitropolitulu — redactată în ungureşte — în care era învinuit că a dus o viaţă imo rală şi că a neglijat mînăstirea din Alba Iulia şi tipografia. Pe bazi acestor învinuiri nedrepte, Sava Brancovici a fost înlăturat «din dre gătoria episcopească şi din cea preoţească, pe temeiul canoanelor 81 şi 81 ale bisericii calvine din Ardeal şi canonul 75 al legii româneşti» urmînd să i se intenteze şi un proces civil, pe baza prevederilor dii Approbatae Constitutiones (partea I, titlul I, art. 3). Iată, dar, că mi tropolitul ortodox era judecat după «canoanele» calvine ! Scriind de spre osîndirea lui Sava, cronicarul maghiar Cserei Mihâly (1668—1756 relatează că Ioan Zoba a fost «mituit cu daruri» de principe, ca să-învinuiasca pe Sava de imoralitate. Acelaşi cronicar spune că «au pră dat întreagă averea» mitropolitului şi că l-au silit să plătească, 300' de taleri, pentru procurarea cărora a trimis pe fratele său Gheorglv în Ţara Românească.

Chiar în ziua în care s-a pronunţat sentinţa, Apaffi a adresat < scrisoare Sfatului orăşenesc din Sibiu, cerînd imediata sigilare a bu nurilor avute de cei doi fraţi Brancovici în casa în care locuiau 1 Sibiu. La inventarierea acelor bunuri, s-au găsit trei traiste, apoi al1 14 saci cu cărţi şi o tipografie cu toate piesele ei, apoi alte numeroas cărţi româneşti, maghiare şi latine, precum şi «un ziar legat în piele* probabil jurnalul său personal, care, dacă s-ar fi păstrat, ar fi consti tuit un însemnat izvor de informaţii privitoare la arhipăstoria SJ Alte bunuri — mai ales cărţi — s-au aflat la reşedinţa sa din Alb Iulia. Se desprinde de aici că mitropolitul Sava avea o frumoasă bi bliotecă, ceea ce reflectă preocupările sale cărturăreşti.

'După judecată, vlădica Sava a fost închis, fapt relatat de me mulţi contemporani. De pildă, Cserei Mihâly, pe care l-am pomen: mai sus, relatează că era scos din închisoare numai în cămaşă ; bătut cu biciul pînă cind «se rupea cămaşa... şi carnea de pe trupi

Aceleaşi lucruri. le relatează un cronicar sas, pastorul Andrei sch din Petreşti.

,a scurt timp după judecarea şi întemniţarea lui Sava, au început : facă felurite încercări pentru eliberarea lui. De pildă, fratele riheorghe, plecat în Ţara Românească, a cerut sprijinul domnito-

Şerban Cantacuzino. Acesta, prin Constantin Brîncoveanu, tri- său la Poartă, a încheiat o înţelegere cu adversarii politici ai paffi aflaţi la Constantinopol, în care se prevedea ca, în cazul irării lui, să se dea libertate credinţei ortodoxe în Transilvania, itropolitul Sava să fie reabilitat.

>esigur, principele Apaffi nu putea rărnîne străin de uneltirile ptate împotriva lui. Toate acestea l-au determinat să-1 elibereze itropolitul Sava, pentru a înlesni, în felul acesta, o apropiere de n Cantacuzino. Bătrîn şi bolnav, vlădica Sava n-a mai trăit mult ci a trecut la cele veşnice, probabil în aprilie 1683. La 1 mai fratele său Gheorghe dăruia bisericii din Veştem (jud. Sibiu) o jhelie, pe care lăsa o însemnare, cu rugămintea ca preoţii acelei ci să pomenească la liturghie şi pe «răposatul Sava Brancovici, politul Ardealului...».

dn cele expuse, rezultă că mitropolitul Sava Brancovici a păsto- jroape un sfert de veac, în împrejurări din cele mai grele. Per- tatea lui o conturează atît luptele necontenite pe care a trebuit poarte cu duşmanii credinţei ortodoxe, cît şi suferinţele pe care ndurat la sfîrşitul vieţii şi pe care le-a suportat cu demnitate resemnare creştinească. Relatînd suferinţele şi moartea sa mu- ţasc^i, Samuil Micu scria : «Tot norodul şi clerul românesc ca :ru adevărat ţine, cum de la cei bătrîni au luat, că Sava acesta întîmplările acestea le-a păţit pentru credinţă, că s-a împotrivit ui calvinesc şi 1-a lepădat şi n-a vrut a se uni cu acela», sntru toate acestea — ţinînd seama de viaţa lui curată, de sta-ia sa în Ortodoxie şi de lupta pentru apărarea ei —, Sfîntul al Bisericii Ortodoxe Române — în şedinţa sa din 28 februarie — a hotărît ca mitropolitul Sava să fie cinstit ca sfînt mărtu- în întreaga Biserică Ortodoxă Română, împreună cu înaintaşul i scaun, Ilie Iorest. Canonizarea lor solemnă s-a făcut la Alba la 21 octombrie 1955, iar prăznuirea li se face, în Biserica noas- fiecare an, la 24 aprilie.

rmaşii lui Sava Brancovici. înainte de 24 iunie 1680, soborul al tuturor protopopilor a ales un nou mitropolit, în persoana si/ *Buclai* din satul Pişchinţi (jud. Hunedoara:» Se pare că era

călugărit în Moldova. A fost hirotonit arhiereu la Bucureşti, de către mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei, asistat de doi episcopi greci.

După hirotonire, s-a reîntors la credincioşii săi din Transilvania, primind şi o scrisoare din partea lui Şerban Vodă Cantacuzino către principele Mihail Apaffi. Confirmarea lui de către principe s-a făcut abia la 28 decembrie 1680, cînd i s-au impus 19 îndatoriri (condiţii) calvine (cele 15 impuse lui Simion Ştefan în 1643, la care se adăugau şi cele 4 impuse lui Sava Brancovici în 1669). Din scurta lui activitate ca mitropolit, se ştie numai că a făcut unele vizite canonice în părţile Bistriţei, la începutul anului 1681. A murit la începutul anului 1682. După o ipoteză mai nouă, el ar fi mitropolitul român despre care scria Petru Maior în *Istoria Bisericii românilor* că a fost ucis, din porunca lui Appafi, în cetatea Eciu (azi în Brîncoveneşti — jud. Mureş), înseamnă că Iosif a fost cel de al patrulea mitropolit al Transilvaniei înlăturat din scaun de calvini în veacul al XVII-lea.

Mitropolitul Ioasai. în dorinţa de a opri acţiunea prozelitistă calvină, Şerban Cantacuzino a-căutat să impună pe scaunul de mitropolit al Transilvaniei un ierarh care sa nu accepte nici o abatere de la adevărurile de credinţă ortodoxe. De aceea, a recomandat lui Apaffi pe ieromonahul grec *Ioasai* — originar din Ahaia —, trecînd deci peste obiceiul alegerii mitropolitului de către soborul protopopilor ardeleni.

Fiind numit de Apaffi, s-a îndreptat spre Bucureşti, unde a fost hirotonit arhiereu de către mitropolitul Teodosie, la 2 aprilie 1682.

Numirea lui Ioasaf direct de către principe, fără consultarea soborului mare, a produs nemulţumiri în rîndul preoţilor şi protopopilor transilvăneni. La nemulţumirea lor se adăuga şi cea a superintendentului calvin Mihail Tofoi, întrucît Ioasaf respingea orice încercări de calvinizare a Bisericii care-i fusese încredinţată spre cîrmuire. Chiar în timpul şederii lui Ioasaf la Bucureşti, în vederea hirotonirii, cîţiva protopopi români filocalvini, în frunte cu loan Zoba din Vinţ, s-au prezentat la Apaffi, protestînd împotriva numirii lui Ioasaf.

Odată înscăunat la.Alba lulia, Ioasaf a început să facă rînduială în Biserică, înlăturînd nouă protopopi, unii acuzaţi de felurite abateri, alţii prieteni ai calvinilor. Din această cauză, mişcarea pornită împotriva lui Ioasaf s-a accentuat.

în urma stăruinţelor depuse pentru înlăturarea lui Ioasaf, s-a convocat un sobor de judecată la Alba lulia, în casa nobilului Szocs Pal, la 12—13 iulie 1682. Cu acest prilej au fost audiaţi 16 martori — desigur oameni ai autorităţilor de stat calvine —■ care au răspuns

întrebări. Mitropolitului i s-au adus mai multe învinuiri : că este şi nu cunoaşte suficient limba română, că a ajuns mitropolit îm-va obiceiului Bisericii Ortodoxe din Transilvania, prin simonie, esocoteşte învăţătura calvină şi că a înlăturat mai mulţi proto-din slujbă. Cu toate acestea, el şi-a continuat activitatea, căci iritatea preoţilor români erau de partea lui. In primăvara anului s-a întrunit un sobor la Sighişoara, la care au participat 223 de ţi şi cîţiva protopopi, cînd s-a pus din nou problema mitropoli-Ioasaf; majoritatea preoţilor doreau să-1 aibă mitropolit pe if. In toiul acestor frământări, vlădica a trecut la cele veşnice, *i* sfîrşitul anului 1683.

Mitropolitul Sava III din Veşlem. în locul său, soborul protopopi-convocat la Alba Iulia pentru 24 ianuarie 1684, prezidat de Gâspâr y, judecătorul suprem al comitatului Alba, a ales un nou mitro-al românilor transilvăneni, şi anume pe preotul *Sava* din Veştem Sibiu). Ca şi înaintaşii săi, a fost hirotonit la Bucureşti, de mi-jlitul Teodosie, primind mai multe cărţi de slujbă din partea lui an Cantacuzino, pe care el le-a dăruit unor biserici ardelene. Păs-lui a fost destul de scurtă, căci a murit în vara anului 1685. *Mitropolitul Varlaam.* îndată după moartea lui Sava III, Şerban acuzino a recomandat lui Mihail Apaffi ca mitropolit pe un preot nia, «om vrednic şi învăţat» şi desigur bun ortodox. Dorinţa dom-i muntean n-a fost îndeplinită, căci soborul protopopilor a ales nitîistătălor al Bisericii transilvane pe preotul Vasile, numit în jărie *Varlaam.* A fost hirotonit la Bucureşti, probabil în decem-1685.

Avînd o păstorire mai îndelungată decît cei trei înaintaşi ai Varlaam a izbutit să se remarce prin cîteva fapte de seamă. De t că sub Varlaam, mai precis în 1687, Transilvania a fost ocu-de trupele austriece, iar la 9 şi 10'mai 1688, Dieta a proclamat area Transilvaniei la imperiul habsburgic, rămînînd în această [1] pînă în anul 1918.

Chiar de la începutul păstoririi sale, Varlaam s-a arătat preocu-ie starea materială a preoţimii sale, rînduind ca fiecare preot să ească anumite ofrande în natură sau în bani de la credincioşii

Mitropolitul Varlaam a sprijinit şi tipărirea unor cărţi în limba ină, osteneala editării lor revenind protopopului Ioan Zoba din . Acest Zoba, duşmanul lui Sava Brancovici şi prietenul calvini-

lor, tipărise la Sebeş, încă în 1683, o carte intitulată *Sicriul* de *aur,* carte de propovedanie la morţi, cu 15 predici. In 1685 tot el tipărea la Alba Iulia o broşură cu titlul *Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare,* care era traducerea unei lucrări a predicatorului calvin Matko Istvan din Baia Sprie, apărută la Sibiu, în 1666. In 1687, loan Zoba împreună cu protopopul Gheorghe din Daia (ca «ispravnici şi nevoitori») au dat la tipar un *Ceaslovăţ,* cu o prefaţă semnată de cel dintîi. în acelaşi an, a apărut, tot la Alba Iulia, *Rînduiala diaconstvelor,* cu o prefaţă scrisă de acelaşi protopop.

în 1689 s-a tipărit, la Alba Iulia, un *Molitvelnic,* tradus din slavoneşte de acelaşi loan Zoba din Vinţ. Prefaţa, semnată de el, era dedicată lui «Varlaam arhiepiscop şi mitropolit sfintei Mitropolii a Bălgradului, al Vadului, al Si'lvaşului, al Făgăraşului şi al Maramureşului şi al episcopilor din Ţara Ungurească iproci». La sfîrşitul Molitvelnicului au fost tipărite trei predici la morţi (16 foi). După cercetări mai noi, Molitvelnicul ar fi avut trei ediţii. Atît Rînduiala diaconstvelor cît şi Molitvelnicul au fost tipărite de ieromonahul Chi-; riac, originar din Moldova (tot el tipărise, la Bucureşti, *Liturghierull* din 1680 şi *Evanghelia* din 1682). In acelaşi an s-a tipărit la Alba Iulia[1] o *Poveste la 40 de mucenici.*

Către sfîrşitul anului 1689, Varlaam este întîlnit în părţile de! nord ale Transilvaniei, făcînd vizite canonice. Astfel, la 4 decembrie! i 1689, prezida un scaun de judecată în satul Rogoz, în părţile Lăpu-j şului, convocat pentru aplanarea unor neînţelegeri cu privire la dreptul de proprietate asupra unei Cazanii a omonimului său din Moldova. Hotărîrea scaunului de judecată a fost scrisă de mitropolitul însuşi pe una din foile exemplarului disputat.

Din unele însemnări autografe, rezultă că Varlaam a cumpărat şi zălogit nişte pămînturi şi fineţe, pe care le-a dăruit apoi Mitropoliei. A trecut Ia cele veşnice în vara anului 1692. Cu el se încheie şirul celor patru mitropoliţi aleşi şi. hirotoniţi în cursul domniei lui Şerban Cantacuzino, care a purtat o grijă deosebită Bisericii Ortodoxe din Transilvania.

Mitropolitul Teoiil. Noul întîistătător al Bisericii transilvane ere preotul văduv Toma, fiu de preot din Teiuş, călugărit sub numele de *Teofil.* După alegerea sa de către soborul mare, a trecut munţii în Ţara Românească, fiind hirotonit la 18 septembrie 1692, în catedrala mitropolitană din Bucureşti, de către vlădica Teodosie. A p

diploma de recunoaştere din partea noului guvernator al Transil-
ei, Gheorghe Bânfi, cu obligaţia respectării celor 19 puncte im-
şi lui Varlaam. In anul 1693 făcea vizite canonice în eparhie.
testamentul său din 12 iulie 1697, lăsa Mitropoliei toate bunu-
sale «ce am agonosit mai de înaintea vlădiciei şi în vlădicie,
ărăcia mea». A murit la scurt timp după această dată. S-a susţinut
în vechea istoriografie bisericească — mai ales uni-- că sub
Teofil, în 1697, s-ar fi încheiat o unire a Bisericii Orto-i din
Transilvania cu Biserica Romei, cu toate formele legale. Cer-•ile
mai noi au dovedit că această pretinsă «unire» a fost ticluită
szuiţi, cu ajutorul unor falsuri. Cert este că spre sfîrşitul vieţii,
ii a fost asaltat de iezuiţi să accepte unirea cu Biserica Romei.
rtea lui, survenită prin iulie-septembrie 1697, 1-a scăpat de unel-
iezuiţilor, fiindu-i dat urmaşului său Atanasie Anghel să por-
:ă pe drumul greşit al dezbinării Bisericii pe care o păstorea.

C o n c l u z i i : *Din cele expuse se desprinde constatarea că Bi-rica Ortodoxă românească din Transilvania a avut de luptat, în doua jumătate a secolului al XVII-lea, cu acţiunea prozelitistă Ivină, patronată de cîrmuitorii politici de atunci. Mitropoliţii care păstorit în această perioadă în scaunul vlădicesc de la Alba Iulia marele merit de a fi rezistat cu tărie la toate încercările făcute ntru «calviniparea» şi chiar desfiinţarea Bisericii româneşti, încît ui din ei a ajuns să primească moartea mucenicească pentru sta-■nicia sa în dreapta credinţă.*

BIBLIOGRAFIE

z v o a r e : TIMOTEI CIPARIU, *Acte şi fragmente latine şi româneşti pentru Bisericii române, mai ales unite.* Blaj, 1855, XVI + 280 p. ;i GHENADIE EANU) CRAIOVEANU, *Condica Sfîntă,* Bucureşti, 1886, XXVI + 418 + . (extras din BOR, an. X şi XI, 1885—1887); NICOLAE DOBRESCU, *Frag- privitoare Ia istoria Bisericii române,* Budapesta, 1905, 84 p.; I. LUPAŞ, *snte istorice transilvane,* voi. I, 1599—1699, Cluj, 1940, XVI + 522 p.; RIŢIU, *Din cronica lui Mihail Cserei, 1661—1711, în Transilvania,* 1869 (şi *Părţi alese din istoria Transilvaniei,* voi. I, Sibiu, 1889); GHEORGHE BRAN-I, *Fragmente din Cronica lui...* Reproduse şi traduse de Silviu Dragomir, în -luj, II, 1923, Bucureşti, 1924, p. 1—70 (şi extras).

u c r ă r i g e n e r a l e : AUGUSTIN BUNEA, *Vechile episcopii româneşti a i, Geoagiului, Silvaşului şi Bălgradului,* Blaj, 1902, 152 p.; ŞTEFAN METEŞ, *Vodă Cantacuzino şi Biserica românească din Ardeal,* Văleni de Munte, 1 P-; ŞTEFAN METEŞ, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din sania şi Ungaria,* voi. I, ed. II, Sibiu, 1935, p. 266—333 (cap. Viaţa şi fap- tropolitului Sava Brancovici şi Biserica românească din Ardeal pînă la unirea

cu Roma); MIRCEA PĂCURARIU, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească* şi *Moldova în secolele XVI*—XVÎIf, Sibiu, 1968, XII -f 204 p.

M o n o g r a f i i : VASILE MANGRA, *Mitropolitul Sava II Brancovici* (1656—*1680),* Arad, 1906, XV + 181 p.; AUGUSTIN BUNEA, *Mitropolitul Sava Brancovici,* Blaj, 1906, 102 p. (tendenţioasă) j IOAN SANDU, Un *martir al Ortodoxiei: mitropolitul Sava Brancovici,* Sibiu, 1934, 17 p.; MARINA I. LUPAŞ, *Mitropolitul Sava Brancovici, 1656—1683,* Cluj, 1939, 126 p. ; MIRCEA PĂCURARIU, *Mitropolitul Sava Brancovici al Transilvaniei. La 300 de ani de la moartea sa,* în BOR, an. CI, 1983, nr. 3—4, p. 225—247.

* A l t e l u c r ă r i : IOAN LUPAŞ, *Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi mitropolitul Sava Brancovici* 3658—*1661,* «An. Acad. Rom.», M.S.I., II, t. XXXV, Bucureşti, 1913, 24 p., reprodus şi în voi. *Studii, conferinţe* şi comunicări *istorice,* I, Bucureşti, 1928, p. 165—193; IOAN LUPAŞ, *Odăjdiile mitropolitului Sava Brancovici,* în voi. *Studii, conferinţe* şi *comunicări istorice,* I, Bucureşti, 1928, p. 203—209; IOAN LUPAŞ, *Păstorirea mitropolitului Sava Brancovici-Br'mcoveanu şi călătoria lui la Moscova,* în voi. *Studii istorice,* V, Sibiu-Cluj, 1945—1946, p. 71—95; IOAN LUPAŞ, *Locuinţa sibiană* a *mitropolitului Sava Brancovici-Brînaoveanu,* în RT, an. XXXVII, 1947, nr. 7—10, p. 278—280 *y* VICTOR ClMPINEANU, *Mitropolitul Sava Brancovici. Legăturile cu Rusia şi lupta sa împotriva cotropitorilor turci,* în BOR, an. LXXIII, 1955, nr. 6, p. 551— 570; MIHAI COLOTELO, *Zaconicul Simţului Ierarh Sava Brancovici,* în BOR, an. LXXIX, 1961, nr. 7—8, p. 755—774; ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Sava Brancovici, mitropolit al Transilvaniei şi martir al Ortodoxiei,* în voi. *Calendar de inimă românească,* Sibiu, 1988, p. 175-jl93.

GHEORGHE CUNESCU, *Mitropolitul Iosii Budai. La' 300 de ani de la moarte (ianuarie 1682),* în M.A., an. XXVII, 1982, nr. 1—3, p. 139—150.

XXXV

MITROPOLITUL DOSOFTEI AL MOLDOVEI

J

rmaşii mitropolitului Varlaam. După retragerea lui Varlaam la *1,* în ultimele zile ale domniei lui Vasile Lupu, noul domn Gheorghe an (aprilie 1653, apoi 8 iulie 1653—3 martie 1658) a ridicat în mul mitropolitan pe episcopul *Ghedeon* de la Huşi. Acesta i-a citit litva de domnie»... «fiind mitropolitul Varlaam ieşit la munte, la îstirea Sacul», cum relatează *Letopiseţul* lui Miron Costin. Faptele tea s-au petrecut desigur în aprilie 1653. Vasile Lupu şi-a reocupat scaunul pentru vreo două luni. înseamnă că ridicarea luĂ Ghedeon :aunul mitropolitan s-a făcut abia prin iulie, cînd Gheorghe Ştefan upat definitiv scaunul.

Ghedeon este întîlnit în mai multe acte ale acestui domn. Fiind [său de încredere, 1-a trimis într-o misiune la Moscova, împreună oierul Grigorie Neaniul. La 7 mai 1656, au încheiat un tratat de ta cu ţarul Alexei Mihailovici (1645—1676). Prevederile tratatului fost aplicate din pricina domniei scurte a lui Gheorghe Ştefan, leon a fost îndepărtat din scaun către sfîrşitul anului 1659, cînd ins domn Ştefăniţă, fiul lui Vasile Lupu (1659—1661). S-a retras năstirea sa de metanie, la Secu. i

.ocul său a fost ocupat de *Sava,* fost episcop, pentru scurt timp, ate cele trei eparhii sufragane, de «postrig» tot din mînăstirea Este pomenit în numeroase acte ale domnitorilor Ştefăniţă Lupu stratie Dabija (1661—1665). Se vede că era om de încredere al iei lui Vasile Lupu, din moment ce acesta îi scria la 19 aprilie rugîndu-1 să fie pentru fiul său Ştefăniţă «ca un ocîrmuitor». în şi scrisoare, îl ruga să-i ceară lui Ştefăniţă să facă hrisoave de re pentru satele pe care le dăruise mînăstirii din Cetatea Neamţ. ca Sava a murit la 5 ianuarie 1664 şi a fost îngropat lîngă altarul

bisericii mari de la Secu, avînd deasupra mormîntului o lespede cu inscripţie.

îndată după moartea sa, Eustratie Dabija a readus în scaun pe fostul mitropolit *Ghedeon,* pomenit pentru prima oară la numai cîteva zile după moartea lui Sava. In 1670 primea vizita patriarhului Dositei al Ierusalimului. Este pomenit apoi şi în alte documente, mai ales ca martor în numeroase acte de vînzare-cumpărare. A păstorit pînă în iulie 1671, cînd a murit ori s-a retras la Secu, unde a şi fost îngropat, lîngă biserica mare. Un act din 29 iulie 1671 consemna pentru prima oară pe noul mitropolit al Moldovei, marele cărturar *Dosoftei.*

Viaţa mitropolitului Dosoftei. Cei mai mulţi istorici şi filologi care i-au cercetat viaţa şi ostenelile cărturăreşti au susţinut că .acest mitropolit se trăgea dintr-o familie de macedo-români, căci tatăl său se numea Leontari (Leontie), iar mama «Măria numită Misira».

In 1974, cu prilejul aniversării pe plan UNESCO a 350 de ani de la naşterea mitropolitului Dosoftei, s-a dovedit că s-a născut în Suceava. în adevăr, doi fraţi ai mitropolitului locuiau în Suceava, pe «uliţa Fruntea», iar un Cazacul, probabil cumnat al său, locuia pe «uliţa Mitropoliei». Izvoarele istorice ale vremii aduc mărturii despre mai multe rude ale sale care aveau aşezare statornică în Moldova. De pildă, în 1666 Alexandru Vodă Iliaş scutea de toate dările ţării pe Stanca, mătuşa lui Dosoftei, pe atunci episcop al Romanului, iar dintr-o dedicaţie scrisă de el însuşi pe un exemplar din *Psaltirea de-nţeles* aflăm că o soră a sa era căsătorită cu un oarecare Şerbul. Avem mai multe ştiri şi despre un nepot al mitropolitului, arhimandritul Pahomie, care trăia în Iaşi, iar în 1709 era la Moscova, unde cerea ajutoare ţarului Petru cel Mare al Rusiei. Aşadar, mitropolitul Dosoftei avea numeroase rude apropiate în Moldova, fapt care ne face să afirmăm că el era originar din această ţară, după toate probabilităţile din Suceava. La acestea adăugăm şi mărturia cronicarului Ion Neculce, care afirmă ca era «neam de mazîl». Deci, n-avem nici o mărturie că Dosoftei a venit în Moldova din altă parte, ci, dimpotrivă, era de aici, din Moldova,j făcînd parte dintr-o familie moldoveana.

S-a acceptat ca dată a naşterii sale anul 1624, stabilită de prof. Şt. Ciobanu. Se presupune că din botez se numea Dimitrie Barilă. Probabil şi-a început învăţătura la Iaşi, la Colegiul întemeiat tocmai pe atunci de Vasile Vodă Lupu. S-a îndreptat apoi spre Lvov, străvechi centru slav ortodox, unde a putut învăţa la Şcoala Frăţiei ortodoxe Adormirea Maicii Domnului, care, în tot cursul existenţei, s-a bucurat de sprijinul statornic al domnilor moldoveni. Notăm că şcoala respectivă se afla

■o vreme sub epitropia lui Chiriac Papară, o rudă a lui Dosoftei ilită în Lvov, care se trăgea dintr-o veche familie moldoveana, nită încă în hrisoave de la Ştefan cel Mare. în şcoala de la Lvov >rul mitropolit a învăţat limbile clasice (greaca şi latina), apoi ona bisericească şi polona, pe lîngă limba ucraineană, care se >ea acolo, devenind astfel unul din poligloţii vremii. La acestea dăugau disciplinele umaniste, obişnuite în şcolile vremii : poezia, rica etc.

După terminarea studiilor, a revenit în Moldova, călugărindu-se îînăstirea Probota, ctitoria şi gropniţa lui * Petru Rareş şi a Hei sale.

Datorită învăţăturii şi vieţii sale curate, în primele luni ale anului , a ajuns episcop al Huşilor, iar la începutul anului 1660, episcop 'omanului. A păstorit în scaunului vlădicesc al «Ţării de Jos» i de 11 ani, pînă în iulie 1671 — în timpul celei de-a doua domnii
1 Gheorghe Duca (1668—1672) —, cînd a fost ales mitropolit al iovei. A păstorit în condiţii grele, din pricina războaielor dintre ni şi turci. In 1674 a fost nevoit să se refugieze în Polonia, îm- nă cu fostul domn Ştefan Petriceicu. Noul domn, Dumitraşcu :acuzino (1674—1675), a ridicat în scaunul mitropolitan pe *Teodosie,* ii episcop de Rădăuţi şi apoi de Roman. Dosoftei a fost reaşezat :aun, probabil în primăvara anului 1675.

Consemnăm aici şi faptul că domnitorul Antonie Ruset (1675—) a dat *vn* hrisov, la 29 martie 1677, prin care rînduia ca reşedinţa apoliţilor .Moldovei să rămînă definitiv la Iaşi, pe lîngă biserica ui Nicolae Domnesc, restaurată acum. In jurul bisericii, acelaşi n a ridicat diferite clădiri, care să servească drept reşedinţă mitro- ană (se păstrează azi doar cea cunoscută sub numele de «casa iftei»).

In cursul celor peste 25 de ani de păstorire la Huşi, Roman şi Iaşi, ica Dosoftei a fost preocupat îndeosebi de probleme cărturăreşti, uind sau traducînd în româneşte felurite cărţi de învăţătură igică, de slujbă bisericească sau cu caracter istoric şi literar. A LS în amintirea urmaşilor săi ca un om de cultură superioară, încît icarul Ion Neculce scria mai tîrziu, în *Letopiseţul* său, aceste bine tate cuvinte de apreciere : «Acest Dosoftei mitropolit nu era om : (simplu, n.n.) de felul lui. Şi era neam de mazîl, prea învăţat, 2 limbi ştia : elineşte, latineşte, sloveneşte şi altă adîncă carte văţătură, deplin călugăr şi cucernic şi blînd ca un miel. In ţara tră pe ceasta vreme nu este om ca acela» (mazîl = domn sau

boier înlăturat din funcţie, ori membru al unei categorii sociale intermediare între boieri şi răzeşi).

Încă în timp ce-şi petrecea viaţa la mînăstirea Probota, se cunosc primele preocupări cărturăreşti ale lui Dosoftei. Astfel, s-a dovedit că în jurul anului 1650 a tradus pentru prima oară în româneşte *Istoriile* lui Herodot. Aceasta pare a fi prima traducere a sa, dar şi una din cele mai vechi traduceri europene cunoscute. Şi-a prefaţat lucrarea cu 26 de versuri intitulate «Stihuri predosloviei», care, prin rimă, imagini, fragmente şi chiar versuri, se întîlnesc şi în *Psaltirea In versuri,* de care vom vorbi în continuare, şi a încheiat-o cu 29 de învăţături moral-religioase şi politice ale împăratului bizantin Vasile Macedoneanul.

A mai tradus un *Pateric grecesc,* cartea *Mîntuirea păcătoşilor* a lui Agapie Landos şi fragmente din *Viaţa şi minunile Sî. Vasile cel Nou.*

Tot din această perioadă a început să se intereseze de felurite inscripţii din Moldova, a cercetat hrisoave emise de domni moldoveni, a cunoscut *Letopiseţul* lui Grigore Ureche, cronografe greceşti, cronici ruseşti, lucrările unor istorici poloni.

In timp ce era episcop la Roman a revizuit traducerea *Vechiului Testament* făcută de spătarul Nicolae Milescu la Constantinopol, între anii 1661—1664, care se va tipări apoi în Biblia de la Bucureşti, din 1688. Tot la Roman a lucrat o bună parte din *Psaltirea în versuri* ca şi *Viaţa şi petrecerea sfinţilor.*

Psaltirea în versuri. Pentru că vechea tiparniţă care exista în Moldova în timpul domnitorului Vasile Lupu şi a mitropolitului Varlaam nu mai funcţiona, mitropolitul Dosoftei a fost nevoit să-şi tipărească primele lucrări în afara hotarelor ţării, la mînăstirea ucraineană de la Uni ev, în Polonia. Acolo a {ipărit, în 1673, *Psaltirea în versuri,* prima lucrare poetică de mari proporţii în limba noastră, şi *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu,* «tălmăcit de pre limbă sloveniască pre limbă rumăniască», cu «soţeneala şi sîrguinţa lui». Acatistul este tipărit cu aceleaşi litere şi pe aceeaşi hîrtie ca şi Psaltirea, fiind legat mai totdeauna cu ea.

In «cuvîntul către cetitoriu», Dosoftei dădea cîteva îndrumări ermineutice, lucrate, după cum mărturisea el, de «tizul» său, patriarhul Dositei (Dosoftei) al Ierusalimului, pe cînd era diacon al patriarhului Nectarie. în textul propriu-zis, apar numeroase note explicative scurte, precum şi unele comentarii mai largi (la Ps. 28, 50, 86, 121).

în însăşi foaia de titlu a Psaltirii, se preciza că a fost lucrată «cu lungă osteneală, în mulţi ani, socotită şi cercată prin sfintele cărţi şi diaciia pre versuri tocmită, în cinci ani foarte cu osârdie mare». Iar

>refaţă mărturisea : «Ni s-au părut smerenii noastre a hi lucru de bă şi de folos de spăsenie (= mîntuire, n.n.) tălcovania aceştii ite cărţi a svîntului prooroc David, carea ieste plină de rugă, şi plină tainele cele mari a lui Dumnezău. Pentr-aceia, cu multă trudă şi ne îndelungată, precum am putut mai frumos am tălcuit ş-am scris :um au vrut Dumnezău, să poată trage hirea omului cătră cetitul Şi în adevăr Dosoftei s-a străduit să versifice cei 150 de psalmi, :cum a putut mai frumos», dînd culturii româneşti o lucrare masivă, *634 de versuri* (peste 500 de pagini).

Versificarea psalmilor a apărut în Apusul Europei, mai ales în a Reformei, cînd, în noile biserici protestante, fără icoane, fără ghie, sufletul îşi căuta înălţarea spre cele cereşti numai pe scările zului liric şi melodic. în Franţa, primul care a versificat 50 de mi a fost Clement Marot (1496—1544), urmat de Jean Calvin (1509—:) şi de discipolul său, Theodore de Beze (1519—1605), scriitor şi Dg, de Jean Passerat (1534—-1602) şi alţii. Psaltirea versificată în ia franceză s-a cîntat pînă tîrziu, trecînd şi în poezia populară, cum s-a întîmplat şi în alte ţări, fiind cea mai răspîndită Psaltire ită. Ea a găsit imitatori pretutindeni, în Germania, Italia, Spania, lia, Danemarca, Suedia, Boemia, Ungaria etc. Unele versificări hiare calvine au fost traduse şi în româneşte (Mihai Halici, Ioan :i ş.a.). în Polonia cea mai artistică versificare a Psaltirii a făcut-o gărul catolic Jan Kochanowski (1530—1584), cel mai de seamă poet nez pînă la Adam Mickiewicz (sec. XIX). Psaltirea în versuri a Cochanowski (tipărită în 1579) s-a retipărit în zeci de ediţii (24 pînă 541), cunoscînd o largă răspândire în toată Polonia, în acest curent general de versificare a Psaltirii trebuie să-1 aşe-şi pe mitropolitul Dosoftei, primul care a versificat această carte că într-o limbă naţională în cadrul Bisericilor ortodoxe. S-a sus-: mult timp — începînd cu Ioan Bianu, care i-a reeditat Psaltirea —)osoftei s-a inspirat, în versificarea psalmilor săi, din Jan îanowski. O asemenea afirmaţie este exagerată. Profesorii Nicolae i, Ovid Densusianu, Sextil Puşcariu, Augustin Z. N. Pop ş.a. admit *sugestia* care putea veni de la Psaltirea polonă, accentuînd însă originală a operei dosofteiene şi influenţa exercitată asupra ei de ni popular românesc. O raportare critică a celor două Psaltiri i limpede diferenţe metrice dintre cele mai însemnate, care exclud i dependenţă a Psaltirii lui Dosoftei de cea polonă. De altfel, s-a tatat că Dosoftei a tradus mai întîi Psaltirea în proză (tipărită abia '80) şi apoi a versificat-o.

Mul{i din psalmii mitropolitului moldovean stau mărturie că ei sînt inspiraţi din poezia populară românească. Citām, de pildă, cunoscutul psalm 46 :

Limbile să salte
Cu cîntece-nalte
Să strige-n tărie
Glas de bucurie,
Lăudînd pe Domnul
Să cînte tot omul.
Domnul este tare,
Este-mpărat mare
Preste tot pămîntul
Şi-şi ţine cuvîntul.
Supusu-ne-au gloate
Şi limbile toate
De ni-s supt picioare
Limbi de pre supt soare...

Versurile acestea prezintă asemănări vădite cu cele ale *Mioriţei:*

Fluieraş de fag
Mult zice cu drag,
Fluieraş de os
i
Mult zice duios etc,

sau cu unele din *Legenda mînăstirii Argeş :*

Cit îl auzea
Domnu-nveselea
Şi curînd pleca
Spre zid apuca
Cu nouă zidari
Nouă meşteri mari...

*

Psalmul 136 (137), care plîngea durerea evreilor **aflaţi în robie,** era versificat astfel :

La apa Vavilonului,
Jelind de ţara Domnului,
Acolo şezum şi plînsăm
La voroavă ce ne strînsăm
Şi cu inemă amară
Prin Şion şi pentru ţară
Aducîndu-ne aminte,
Plîngeam cu lacrămi herbinte.
Şi bucine ferecate
Lăsăm prin sălci aninate.

Şi acesta prezintă asemănări cu vechiul cîntec ciobănesc:

Jelui-m-aş munţilor De dorul părinţilor, Jelui-m-aş brazilor Tot de dorul fraţilor,

sau cu versurile *Mioriţei:*

Că la nunta mea
A căzut o stea...

Dar între psalmii versificaţi de Dosoftei se găsesc unii care, putem spune fără exagerare, îl arată ca pe un poet foarte talentat şi ca un strălucit precursor al lui Minai Eminescu şi Tudor Arghezi. Iată de pildă cîteva versete din psalmul 53 :

Doamne mă spăşeşte
Cu svîntul Tău nume
Fă-mi giudeţ pre lume
Şi-ntreg mă fereşte
Cu-a Ta putere
Grije cînd am multă
Tu, Doamne, mi-ascultă
Ruga din tăcere,

comparabile cu versurile eminesciene :

Rugămu-ne-ndurărilor
Luceafărului mărilor

Ascult-a noastre plîngeri ^ iv_
Regină peste îngeri, Din neguri te
arată Lumină dulce, clară, O, maică
prea curată Şi pururea Fecioară.

Tot aşa şi versurile :

Paste luciu de genune
Trec corăbii cu minune,
Acolo le vine toană
De fac chiţii gioc şi goană.
(la Eminescu : *Dintre sute de catarge...).*

Psalmul 102, unul din cunoscuţii psalmi de pocăinţă ai împăratu- prooroc David, ca şi alţii, se pare că au inspirat şi pe Tudor [iezi în *Psalmii* săi.

Merită să fie subliniat şi faptul că Dosoftei — fără a se înde- a de textul biblic — a introdus diferite cuvinte româneşti, loca- id anumite situaţii: vorbeşte, de pildă, de ocine, descălecări de , moşii, boieria lui Iuda, zimbri, bucium, cobuz, colaci, slănină, de pildă cîteva versuri de preamărire a lui Dumnezeu, dar care i potrivite şi pentru proslăvirea unui domn moldovean întors bi- >r de pe cîmpuriie de luptă :

Cîntaţi Domnului în strune,
In cobuz de viersuri bune
Şi din ferecate surle
Viersul de psalomi să urle,
Din bucium de corn de bour
Să răsune pînă-n nour.

în încheierea acestor consideraţii, trebuie să reţinem că între mii 131 şi 132, Dosoftei a mai adăugat opt versuri, în care arăta facerile păcii şi ale bunei înţelegeri între oameni. De asemenea, fîrşitul *Psaltirii* întîlnim 18 versuri alcătuite de cronicarul Miron in, în care sublinia originea noastră'romană şi unitatea poporului în. Ele au fost alcătuite de cronicar în limba polonă, iar Dosoftei redat aici în româneşte. Urmează alte 12 versuri — sub titlul DStrof» — care aparţin tot lui Dosoftei, în care vorbea despre iumul celor ce aleargă după bunuri pămînteşti. Pe ultima filă a 1 se află imnul «Pe Tine Dumnezeule Te lăudăm» al Sfântului Ni- de Remesiana, în slavoneşte.

Din exemplele pe care le-am citat, se desprinde constatarea că >ftei a fost un poet foarte talentat, care a reuşit să dea în romă- î o operă complexă şi originală, inspirîndu-se din izvoare felu- dar mai ales din poezia populară. Psaltirea în versuri este o Iu-

crare originală, o operă naţională românească, în care ierarhul-poetj a prezentat ţara şi realităţile ei politico-sociale, poporul cu viaţa şi năzuinţele lui.

Deşi a avut de luptat cu greutăţile începutului, cînd limba literară română era încă în curs de formare, Dosoftei a dăruit culturii româneşti o lucrare de mare valoare literară-artistică, cu mult superioară versificărilor de mai tîrziu ale Psaltirii, făcute de braşoveanul Teodor Corbea (începutul secolului XVIII) şi Ion Prale (tipărită la Braşov, 1827).

In sfîrşit, trebuie să ne reţină atenţia şi faptul că Psaltirea mitropolitului moldovean a circulat în toate ţinuturile locuite de români, intrînd în cîntecele de stea şi în colinde, precum şi în creaţia dramatică a Vifleimului (Psalmii 46, 47, 48, 49, 94, 96, 97, 101, 136, 137 etc). Mulţi dintre psalmii de da 1673 intraţi în colinde şi cîntece de stea, cu melodie proprie, au fost apoi culeşi şi publicaţi mai tîrziu de Anton Pann sau în alte culegeri de folclor (S. FI. Marian, T. Pamfile etc). în Transilvania şi Maramureş s-au copiat unii din psalmii săi de către logofătul Matei Voileanu şi logofătul Crăciun din Dumbrăveni, pe paginile unor cărţi de slujbă.

Primele cărţi de slujbă în româneşte în Moldova. Izbutind să refacă vechea tiparniţă a lui Vasile Lupu de la Iaşi, Dosoftei a dat la lumină *Dumnezeiasca Liturghie,* în anul 1679. Era a doua traducere a Sfintelor Liturghii în româneşte — după a lui Coresi din 1570 — şi prima făcută de un ierarh. Prin această traducere — şi prin cele care au urmat — Dosoftei a pus în mîna preoţilor principalele cărţi de cult, care să-i ajute la românizarea slujbelor bisericeşti. El a fost primul ierarh moldovean care a început munca grea şi neobosită pentru pătrunderea limbii române în biserică, în locul celei slavone, fiind urmat de ucenicul său Mitrofan, după ce a ajuns episcop de Buzău. Prima prefaţă a Liturghiei era asemănătoare cu cea semnată de Vasile Lupu la Cazania din 1643, precizîndu-se că noua traducere era hărăzită pentru «toată seminţia românească (pre)tutinderea ce să află într-această limbă pravoslavnici»... ca «dar limbii rumâneşti». In prefaţa a doua, semnată de mitropolit, se aduceau mulţumiri lui Gheorghe Duca Vodă pentru ajutorul dat la tipărire. Cuprindea cele trei Liturghii şi cîteva molitve. Meşter tipograf era Vasile Stavniţki, venit desigur din Polonia sau Ucraina.

în anul 1680 a tipărit *Psaltirea de-nţăles,* cu text paralel, slavon şi român. Se pare că Dosoftei a avut şi alţi colaboratori la traducere (poate pe ucenicul său, ieromonahul tipograf Mitrofan de la Biseri-

torul episcop de Huşi şi Buzău, semnat pe ultima foaie a ntr-o notiţă finală se menţionează că «s-au tălmăcit de pre lui S-itii Ieronim, carile-i eliniaşte şi lătiniaşte şi evreiaşte». iare că vlădica Dosoftei n-a fost mulţumit cu tiparniţa pe care ţbase la Iaşi, fapt pentru care s-a văzut nevoit să caute în ,e materialul trebuitor în vederea instalării unei noi tipografii. 23 martie 1679, adresa o scrisoare spătarului Nicolae Milescu 708), aflat acum la Moscova, în slujba tarului Alexei Mihailovici ■,75 _ 1678 a îndeplinit cunoscuta misiune în China), rugîndu-1 vină pe lîngă patriarhul Ioachim al Moscovei, să-i trimită un aografic şi litera necesară. La 15 august 1679, adresa aceeaşi te şi patriarhului, arătîndu-i că doreşte să tipărească felurite care le-a tradus din greceşte şi slavoneşte. Patriarhul moscovit •plinit rugămintea, dăruindu-i o tipografie întreagă, pe care o în ţară căpitanul Ionaşco Bilevici, fiind instalată la biserica Nicolae Domnesc din Iaşi.

tnai 1681, de sub teascurile noii tipografii a ieşit un *Molităvnic* ;s, în româneşte, «cu posluşania smereniei noastre Dosoftei litul Suciiavii». Ceea ce interesează mai mult este faptul că în lolitvelnic s-a tipărit — îndată după prefaţă — un *Poem cro- despre domnii* Moldovei, în 136 de versuri, alcătuit de Dosoftei, are precede poezia istorică a lui Dimitrie Bolintineanu. începea joş Vodă, continuînd cu toţi domnii Moldovei pînă la Gheorghe ʳodă, care era atunci în scaun, preamărlind faptele lor de arme Stîndu-le ctitoriile. Este prima scriere istorică românească . Meşter tipograf a fost ieromonahul Mitrofan — ajutat de i săi, Ursu şi Nicolae.

1683, mitropolitul a tipărit o nouă ediţie a *Liturghiei,* comple- i multe rugăciuni (molitve) care nu apar în prima. în acelaşi părit *Parimiiîe pieste an,* în care a reeditat —■ în primele pagini *mul cronologic despre* domnii Moldovei, cu mici adaosuri şi :ări faţă de cel din Molitvelnic. Tot în Paternii a tipărit şi suri de laudă la adresa patriarhului Ioachim al Moscovei pentru rea tiparniţei (f. 129 v). în aceeaşi carte (f. 130—133) Dosoftei uce 33 de versuri, în limba latină (cu caractere chirilice), cu pre- î sibilei Eritreea. Sibilele — în antichitatea greco-romană — emei inspirate, cu darul profeţiei (au prezis şi venirea Mîntui-)• Prezicerile lor — în formă poetică populară, adeseori în i — au avut o largă răspîndire. în literatura creştină, profeţiile 3r apar sub forma unor poezii religioase (uneori în formă versi- de acrostihuri). Deci mitropolitul Dosoftei reproduce în Paremii

o astfel de poezie în limba latină (desigur insa de origine răsăriteană), care prezice judecata din urma, dînd, după fiecare vers, şi traducerea lui în româneşte. Aceleaşi versuri au îost traduse de Dosoftei şi în limba poloneză, cu slove chirilice. Deşi versurile româneşti, ca şi cele polone «sînt alcătuiri artificiale, greoaie şi greşite ca limbă» (Şt. Ciobanu), pentru noi prezintă o mare importanţă, căci ne confirmă, încă o dată, pregătirea multilaterală şi cunoştinţele de limbi ale mitropolitului Dosoftei.

Intre anii 1682—1686, Dosoftei a tipărit o altă lucrare însemnată, şi anume *Viata şi* petrecerea svinjilor, în patru volume format mare (voi. I, septembrie—decembrie ; voi. II, ianuarie—februarie ; voi. III, martie—iunie şi voi. IV, iulie—august). Este o lucrare de compilaţie, alcătuită sau tradusă după mai multe izvoare greceşti şi slavone. După o lungă prefaţă către domnitorul Gbeorghe Duca, urmează o prefaţă scurtă către cititori, în care vlădica Dosoftei mărturisea că a lucrat «cu lungă nevoinţă şi cu lexicoane de-ajuns tălmăcită», sub opt domnitori, deci aproximativ 25 de ani, «într-atîta lungă vriame scriind şi tălmăcind cîte am putut birui în aceşti viaci grei a ţărîi — abiia cu mult greu am scris şi aciastă svîntă carte, de o am tălmăcit rurnăniaşte, pre limba proaste...». La alcătuirea compilaţiei sale Dosoftei a folosit prelucrarea neogreacă a Mineielor bizantine, făcută de Maxim Margunios (1549—1602), precum şi Viefiie sfinţilor a lui Simion Metrafrast (secolul X), amîndouă editate în tipografia grecească a lui N. Glykis din Veneţia. A folosit de asemenea unele vieţi de sfinţi încorporate în Cronografele lui Dorotei al Monembaziei şi Matei Cigalas, sau după *Mtntuirea păcătoşilor* a lui Agapie Landos, toate tipărite la Veneţia în secolul al XVII-lea. A folosit apoi şi unele din traducerile slavone, care circulau la noi în manuscris. O parte din texte se referă la viaţa Mîntuitorului şi la apostoli, cu material luat din aşa-numitele «evanghelii apocrife», iar altă parte cuprinde vieţi de sfinţi, martiri, cuvioşi etc.

Deşi cu multe elemente legendare folclorice, lucrarea.mitropolitului Dosoftei a circulat în toate ţările româneşti, constituind o lectură plăcută pentru puţinii cărturaTi de atunci, în special pentru preoţi. Ea a trezit gustul pentru citit, dar a contribuit şi la întărirea sentimentelor religios-morale ale credincioşilor români. Multe din Vieţile de sfinţi au şutat la baza ediţiilor de mai tîrziu ale acestei cărţi ori au fost reproduse în sinaxarele Mineielor. Un exemplar din Vieţile Sfinţilor a fost dăruit de însuşi Dosoftei schitului Petrid, de lîngă Turda, în 1687, întru pomenirea sa şi a părinţilor săi, Leonte şi Maria-Misira.

Nu este lipsit de interes să arătăm că mitropolitul Dosoffei a con-
uit şi la îmbogăţirea vocabularului limbii române literare. O serie ;ermeni noi, împrumutaţi din limbile greacă şi latină, au fost folosiţi tru prima dată în lucrările mitropolitului moldovean : loghic, gheo-rie, theologie, theorie, ighemon, cliros, enchiclopedie (în secolul ClX-lea s-a schimbat doar înfăţişarea lor fonetică), filosof ie, astro-îie, dogmă, senat, senator, caligraf, care au rămas în forma lor ială. Mai amintim că toate tipăriturile lui Dosoftei au pe primele ini şi aşa-numitele «stihuri la luminatul gherb (stemă n.n.) a ţarii dovei».

Trebuie relatat şi faptul că în timpul păstoririi 'lui Dosoftei s-au rimat şi cîteva cărţi în tipografia grecească înfiinţată la mînăstirea Sţuia, pe care le vom consemna în alt loc.

Ultimii ani de păstorire ai mitropolitului Dosottei. Vitregia vre-ilor a împiedicat de-acum înainte pe ierarhul cărturar să mai tipă-;că şi alte lucrări. în preajma Crăciunului anului 1683, o oaste mă a intrat în Moldova, luînd ca ostatec pe Gheorghe Duca şi :înd, în locul său, pe fostul domn Ştefan Petriceicu. Noul domn, îndu-se de o năvălire a turcilor şi a tătarilor, a hotărît sa ceară jinul ruşilor. De aceea, la începutul anului 1684, a trimis la ţarii iei Ioan şi Petru Alexievici pe mitropolitul Dosoftei şi pe cămi-îl Lupu, pentru a le cere sprijinul. Au ajuns numai pînă la Kiev, e au fost nevoiţi să se oprească din pricina ciumei. De acolo, lica Dosoftei a trimis o scrisoare celor doi ţari, la 3 martie 1684. ajutorul ruşilor n-a mai putut veni, pentru că în aceeaşi lună au it turcii în Moldova, aşezînd ca domn pe Dumitraşcu Cantacuzino, cuit, peste un an, cu Constantin Cantemir.

In 1686, regele Poloniei Jan Sobieski (1674—1696) a pornit un război împotriva turcilor. El a intrat în Moldova, crezînd că va :a atrage de partea sa şi pe Constantin Cantemir. A fost însă 3it să se retragă fără să-şi fi îndeplinit planurile. La retragere, a cu el în Polonia şi pe mitropolitul Dosoftei. DimLtrie Cantemir — *ʳiaţa lui Constantin Cantemir* — spune limpede că «polonezii au lat şi sfintele vase, ba şi moaştele Sfîntului Ioan cel Nou, împreună tiulţime de pietre scumpe şi de alte odoare de argint şi de aur le-au cu sine şi împreună cu ele pe însuşi mitropolitul, care mustra ura mare nelegiuirea ostaşilor, rugîndu-se de îndurare, a poruncit ia cu dînşii în robie». Acelaşi lucru îl relatează şi Ion Neculce în *piseţul* său.

în drumul lor spre Polonia, Dosoftei, desigur de teama unor noi jafuri, a luat moaşitele Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava, odoarele mitropoliei, precum şi documentele moşiilor ei.

Activitatea literară desfăşurată în Polonia. Mitropolitul Dosoftei şi puţinii călugări care îl însoţeau au fost nevoiţi să locuiască în cetatea Stryi, de lîngă oraşul Jolkiew (azi Nesterov, în Ucraina). Aved acolo grija duhovnicească a puţinilor credincioşi români stabiliţi în Polonia. Pentru bătrînul mitropolit au început zile grele, împreunate cu amărăciunile pribegiei. Din pricina nevoilor materiale în care se zbătea a fost nevoit să ceară ajutor de la ţarii Rusiei Ioan şi Petru — cunoscut, mai tîrziu, sub numele de «cel Mare» — şi de la patriarhul Ioachim. Atît cei doi ţari, cît şi patriarhul i-au trimis ajutoare băneşti în ciuda poftirilor lui Constantin Cantemir de a se reînloarce în ţară vlădica Dosoftei a rămas pentru tot restul vieţii în Polonia, departe de ţară şi de păstoriţii săi.

în această viaţă de amărăciune îi aduceau mîngîiere doar citire? cărţilor şi alcătuirea de lucrări proprii. Remarcăm, în primul rînd vechile sale preocupări poetice. A realizat o nouă versiune a *Poemulu despre domnii Moldovei,* în care continua lista lor pînă la Constantir Cantemir, care domnea atunci, avînd 79 de versuri în plus. Aceastc nouă versiune este însoţită de o notiţă cu 26 de rînduri (semnalaţi pentru prima dată în 1975), de o importanţă excepţională pentru isto riografia românească. între altele, era preocupat de originea români lor, combatînd cu vehemenţă pe Simion Dascălul, care afirma c< românii ar fi urmaşii «răufăcătorilor romani», scoşi din închisorii* Romei şi colonizaţi în Dacia. Explica temeinic continuitatea populaţie daco-romane pe teritoriul părăsit de autorităţile romane, subliniin< legătura poporului român cu întreaga «romanitate răsăriteană». Sîn mărturii preţioase pentru afirmarea unităţii etnice şi lingvistice < românilor şi a originii lor latine.

Vlădica Dosoftei a făcut şi importante traduceri din literaturi neogreacă în româneşte. Aceste traduceri s-au păstrat într-un mânu scris copiat în anul 1732, la Focşani, de un Gavriil Diacul. Manuscrisu cuprinde tălmăcirea renumitului *Cronograf al lui Matei Cigalas* (f. 1—365), urmată de cîteva versuri la stema Moldovei şi de altele (f. 365-369), care constituie introducerea (prologul) dramei *Eiofili.* Aceasti din urmă a fost scrisă de poetul cretan Gheorghe Hortatzis la începutu secolului al XVII-lea şi tipărită în 1637 şi 1676 (inspirată — la rîndu ei — din piesa Orbecche a italianului Giraldi, din secolul al XVI-lea] Subiectul dramei este luat din antichitatea egipteană : împăratul Egip

Filogon se împotriveşte la căsătoria fiicei sale Erofili cu Panarit, năr viteaz şi frumos, crescut din milă la curtea împărătească, iă se ştie că în realitate era el însuşi fiu de împărat. Panarit este [n chinuri din ordinul împăratului. Erofili, aflînd această veste se sinucide, iar Filogon este omorît de doica fetei şi de roabele Tragedia s-a petrecut în cetatea Memfis. Deşi fragmentară — ersuri —, aceasta este singura traducere românească din drama-lui Hortatzis, considerat unul dintre cei mai mari poeţi cretani. Psaltirea în versuri, fragmentul tradus de Dosoftei vădeşte un cabil talent literar. Aceasta a fost *prima operă din dramaturgia rsală tradusă în româneşte.*

1 mod deosebit trebuie subliniat faptul că mitropolitul Dosoftei îput acum şi o traducere în româneşte din literatura patristică, irorba de Expunerea *credinţei ortodoxe (Dogmatica) a* Sfîntului Damaschin, din care a tradus patru capitole din cartea întîi. ot în timpul exilului în Polonia, Dosoftei s-a angajat şi în unele isputele teologice existente atunci în Biserica Ortodoxă Rusă. tă Biserică trecea prin mari frămîntări, provocate, pe de o parte, loscuta reformă a patriarhului Nicon, iar pe de alta, de anumite fente între Biserica Rusiei (Moscova) şi a Ucrainei (Kiev). Expli-acestora trebuie căutată în faptul că Ucraina făcuse parte cîteva din regatul paion, unindu-se cu Rusia abia în 1654, în care n Biserica ucraineană au pătruns felurite influenţe polono-caton disputele teologice dintre Moscova şi Kiev a fost consultat şi (olitul Dosoftei.

stfel, la rugămintea mitropolitului Varlaam Iasinski al Kievului atriarhului Ioachim al Moscovei, Dosoftei a tradus din greceşte vo-rusă mai multe lucrări dogmatice-polemice ale unor Sfinţi i şi scriitori bisericeşti, mai ales cu privire la prefacerea Sfintelor . Din Sfîntul Ignatie Teoforul, episcopul Antiohiei, a tradus *isori* (de fapt, Sfîntul Ignatie este autorul a şapte scrisori, restul leautentice, puse greşit sub numele sau). A mai tradus şi *Consti-Sfinţilor Apostoli.* De asemenea, lucrarea Sfîntului Gherman I hui Constantinopolului (715—733), intitulată *Istorie bisericească ʳire mistică* (după ediţia de la Veneţia din 1639), care de fapt tîlcuire a Sfintei Liturghii. Din Simion, arhiepiscopul Tesalo-i, a tradus lucrarea intitulată *Dialog Împotriva ereziilor şi despre ta noastră* (tipărită în greceşte la Iaşi, în 1683). Un exemplar af a fost trimis la Kiev, iar o copie a fost trimisă patriarhului n al Moscovei, cu rugămintea de a se tipări acolo.

Ultima sa traducere (terminată în 1693) era o culegere de cuvîntări ale unor Sfinţi Părinţi *(Mărgăritare),* după textul neogrec al colecţiei de cuvîntări patristice tipărită la Veneţia (ed. I, 1675 ; ed. II, 1683). Această traducere a închinat-o şi a trimis-o ţarilor Rusiei Petru şi Ioan, cu rugămintea de a fi tipărită. Cuprindea 40 de cuvîntări, dintre care *34 de cuvintăii ale Siîntixlui Ioan Gură* de *Aur,* două *cuvîntări ale Simţului Etrem Shul* despre suflet şi cruce ş.a. Mitropolitul pribeag a alcătuit acum, tot în slavo-rusă, o culegere de texe patristice şi liturgice, intitulată *Despre prefacerea Sfintelor Daruri.* Sînt redate aici multe citate din lucrările unor Sfinţi Părinţi în legătură cu epicleza şi cu prefacerea Sfintelor Daruri la Sfînta Liturghie, cu glose marginale datorate lui Dosoftei.

Observăm că majoritatea acestor lucrări sînt traduceri din Sfinţii Părinţi, lucrări cu caracter dogmatic şi liturgic, necesare atunci pentru precizarea adevăratei învăţături a Bisericii Ortodoxe. Toate traducerile amintite mai sus se păstrează — în original şi în copii — în fosta bibliotecă sinodală din Moscova şi în fosta bibliotecă a catedralei Sfînta Sofia din Kiev. Deşi sînt traduse în slavo-rusă, Dosoftei are un stil destul de clar, uşor de urmărit, cu prea puţine greşeli.

Mitropolitul Dosoftei poate fi socotit astfel cel mai de seamă cunoscător al literaturii patristice şi postpatristice din întreaga cultură românească veche. Chipul său ni se înfăţişează într-o lumină şi mai puternică dacă ne gîndim că aceste traduceri au fost făcute în ultimii ani ai vieţii lui, în perioada exilului polonez.

între astfel de strădanii cărturăreşti, cu dorul ţării şi al credincioşilor săi moldoveni în suflet, mitropolitul Dosoftei s-a stins din viaţă la 13 decembrie 1693, în vîrstă de aproape 70 de ani. La căpătîiul său au vegheat cei cîţiva călugări din Moscova care însoţiseră moaştele Sfîntului Ioan cel Nou da la Suceava. Moartea mitropolitului Dosoftei a însemnat stingerea unui ierarh cărturar cu o frumoasă orientare umanistă, , care a răspîndit multă lumină în mijlocul poporului său şi care şi-a închinat întreaga viaţă propăşirii acestuia şi apărării credinţei ortodoxe.

Mitropolitul Dosoftei este primul nostru poet naţional, primul versificator al Psaltirii în tot Răsăritul ortodox, primul traducător din literatura dramatică universală şi al unor lucrări istorice în româneşte, primul traducător al cărţilor de slujbă în româneşte în Moldova, pri-

1 mare cunoscător al literaturii patristice şi postpatristice la noi, nul cărturar român care a copiat documente şi inscripţii şi care a it un aport preţios în procesul de formare a limbii literare româ-ti. *Psaltirea In versuri* a pus bazele poeziei româneşti culte, iar *iţa şi petrecerea svinţilor* stă — alături de *Cazania* lui Varlaam — :emelia prozei noastre literare. De aceea, pe bună dreptate afirma scriitor contemporan că «Mitropolitul Dosoftei este Eminescu se-ilui al XVII-lea», iar prof. univ. Zoe Dumitrescu-Buşulenga scria «Psaltirea în versuri este în cultură şi literatură ceea ce este Vo-eţul în pictură».

Urmaşii Iui Dosoftei. *Mitropolitul Teodosie.* Arătam mai sus că, urma refugierii mitropolitului Dosoftei în Polonia cu domnitorul ʳan Petriceicu, noul domn Dumitraşcu Cantacuzino (1674—1675) a sat în scaunul mitropolitan pe episcopul *Teodosie* al Romanului, ista, după o păstorire foarte scurtă la Rădăuţi, i-a urmat lui Do-ei în scaunul vlădicesc de la Roman, iar la începutul lui 1674, în mul mitropolitan. Păstorirea lui ca mitropolit a fost scurtă, fiind îenit în puţine acte interne.

Probabil la intervenţia patriarhului Dositei al Ierusalimului, Do-ei a fost reaşezat în scaunul mitropolitan, se pare în primăvara lui 1675. După spusele episcopului Melchisedec al Romanului (892), Teodosie a fost închis un timp la mînăstirea Sfîntul Sava Iaşi. S-a retras apoi în părţile de sud ale Moldovei, unde-1 întîl-semnînd ca martor în felurite acte, alături de fostul episcop *Seri* de Rădăuţi, acum «epitropul mînăstirii Miera», şi de episcopul a al Romanului, mai tîrziu mitropolit. Petrecea fie în mînăstirea tul Ioan din Focşani, ctitoria Iui Grigorie Ghica, domnul Ţării lâneşti, fie la mînăstirea Bogdana, în apropiere de Tg. Ocna, cti-a la îndemnul său de marele logofăt Solomon Bîrladeanu. Mitro-tul însuşi — ajutat de episcopul Lavrentie de Rădăuţi, fiul său îtesc — a ctitorit schitul «de la Cruce», numit şi «Brazii», depen-de Bogdana.

La 14 octombrie 1691 îşi întocmea diata, prin care lăsa epis-ului Lavrentie de la Rădăuţi moşiile cumpărate de el, din ţinutul îcei, obligîndu-1 să ridice o biserică. Actele din anii următori ne a că vlădica Lavrentie i-a îndeplinit dorinţa, ridicînd o biserică la luşeşti, pe apa Zăbrăuţului. Teodosie a fost omorît de tătari, tăin-•se capul la schitul ctitorit de el (după 15 august 1694, cînd e tat documentar ultima dată).

După plecarea lui Dosoftei în Polonia în 1686, scaunul mitropolitan a rămas vacant timp de trei ani, nădăjduindu-se că ierarhul pribeag se va putea întoarce la turma sa. în acest timp, adică în anii 1686—1689, treburile Mitropoliei au fost conduse, în calitate de locţiitor sau «epitrop», de *Calistru Vartic,* fost episcop de Huşi. Acesta era coborîtor dintr-o veche familie răzeşească din ţinutul Sucevei, fost preot de mir (numit Calistrat) în satul Văratic, în acelaşi ţinut, călugărit, după ce a rămas văduv, probabil la Neamţ. A fost episcop la Huşi, ales poate în 1676, iar către sfîrşitul anului 1682, silit să se retragă din scaun. A trăit apoi la biserica Tălpălari din Iaşi (avea şi un fiu în Iaşi, preotul Ursu de la biserica Sfîntul Nicolae de la Poartă, altul era egumen la Hangu).

Abia în vara anului 1689 a fost ales mitropolit *Sava* de la Roman, se pare cu metania la Putna. Este pomenit în mai multe acte interne (fie ca martor în acte de vînzare-cumpărare, fie ca membru în divanul domnesc). în timpul mitropolitului Sava au apărut, în tipografia domnească de la Iaşi, cîteva cărţi teologice în greceşte, precum şi *Tîlcuirea Sfintei Liturghii,* tradusă din greceşte în româneşte de dascălul Ieremia Cacavela (1697). Prin doamna Anastasia, văduva lui Gheorghe Duca Vodă, a isprăvit lucrările de restaurare (începute cu cîţiva ani în urmă) a bisericii Stretenia (numită şi Albă). Tot acum a zidit şi o nouă reşedinţă pentru mitropolit, în jurul acestei biserici Deci, din acel an, mitropoliţii Moldovei aveau o nouă catedrală şi c nouă reşedinţă în Iaşi. La 1 martie 1698 a participat — alături de fostul patriarh ecumenic Iacob, de episcopii sufragani, de marii boieri şi de egumenii mînăstirilor — la adunarea convocată de Antiot Cantemir, cînd s-a hotărît desfiinţarea dării pe vitele mari, numită văcărit. A păstorit pînă la sfîrşitul anului 1701 sau începutul lui 1702 cînd s-a retras din scaun. Probabil s-a aşezat la Putna, unde a murii după 1717.

Urmaşul său, *Misa.il,* venea tot din scaunul episcopal de la Roman, fiind călugărit la Secu, mînăstire care a dat numeroşi ierarhi Bisericii moldovene. Este amintit în mai multe acte ale domnilor vremii şi ce membru al divanului ţării. în 1703, desigur la rugămintea sa, Mihail Racoviţă a dat un hrisov pentru scutirea de dări a preoţilor din Iaşi în 1704 a fost vizitat de patriarhul Dositei al Ierusalimului. Cu acesi prilej, la 25 septembrie, s-a convocat divanul domnesc, la care au participat şi ierarhii ţării, stabilindu-se darea anuală pe care trebuie să o plătească domniei mînăstirile închinate Patriarhiei din Ierusalim

'07 făcea mai multe danii — prisăci şi vii — mînăstirii Secu. iria lui s-a încheiat după 1 august 1708, cînd s-a retras, urmîndu-i iun episcopul *Ghedeon* de la Rădăuţi.

Concluzii: *Din cele expuse se desprind condiţiile grele în* re *şi-au desfăşurat activitatea vlădicii Moldovei din a doua jumae a secolului al XVH-lea, datorită deselor schimbări de domni, ca incursiunilor unor oşti străine pe pămîntul Moldovei. între ei se pune figura luminoasă a ierarhului cărturar şi patriot Dosoftei.*

BIBLIOGRAFIE

zvoare: Direcţia Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor moldoveneşti hiva Istorică Centrală a Statului,* voi. III (1653—1675), voi. IV (1676—1700) şi (1701—1720), Bucureşti, 1968—1975; IOAN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Biblio-românească veche,* tom. I (1508—1716), Bucureşti, 1903, X + 572 p.; tom. IV, *iri şi îndreptări,* Bucureşti, 1944, XII + 375 p.

litropolitul Dosoftei: ŞTEFAN DINULESCU, *Viaţa şi scrierile lui îi mitropolitul Moldovei,* Cernăuţi, 1885 (extras din «Candela»); SILVIU DMIR, *Cînd şi unde a murit mitropolitul Dosoitei,* în «Convorbiri Literare», .III, nr. 10, 1911, p. 1131—1143 j I. BOGDAN, O scrisoare *din 1679 a mitro-li Dosottei,* în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., s. II, t. 34, Bucureşti, 1912; NU, *însemnări autograte scrise într-o carte veche de Dosoitei mitropolitul /ei,* în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Lit., s. II, t. 36, Bucureşti, 1915; ŞTEFAN NU, *Dosottei mitropolitul Moldovei şi activitatea lui literară...* Traducere din de Ştefan Berechet, Iaşi, 1918, IV + 220 p. (versiunea rusă a apărut la Kiev, 5, cu anexe documentare) j ŞTEFAN CIOBANU, *Contribuţiuni privitoare la a şi moartea mitropolitului Dosoftei. Discurs de recepţie,* Bucureşti, 1920, DIMITRIE DAN, *Dosoitei mitropolitul Moldovei. Schiţă biografică...,* Cernăuţi, >0 p. i D. GĂZDARU, *Contribuţii privitoare la originea, limba şi influenţa îlitului Dosoitei,* în «Arhiva», Iaşi, XXXIV, 1927, p. 122—145; HORIA \.N, *Precizări pe marginea exilului Iui Dosoftei în Polonia,* în rev. «Arhiva», -VII, 1940, p. 110—116; IOAN LUP AŞ, *Dosoftei mitropolitul Moldovei,* în *conferinţe şi comunicări istorice,* voi. IV, Sibiu, 1943, p. 105—116; P. P. TESCU, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului şi mitropolitul Dosottei al Moldovei, lejul unei scrisori inedite,* în B.O.R., an. LXIV, 1946, nr. 1—3, p. 93—109 (şi Bucureşti, 1946, 19 p.); I. C. NEGRU, *Mitropolitul Dosoftei,* în MMS, an. , 1957, nr. 1—2, p. 110—126; TEODOR BODOGAE, Un *autograf din 1687 al)litului Doscitei,* în MMS, an. XXXIV, 1958, nr. 11—12, p. 882—886; N. RAŞ, *Originea, formaţia şi preocupările istorice ale mitropolitului Dosoftei,* vista de Istorie», tom. 27, 1974, nr. 10; IUSTIN (MOISESCU), *Ctitoria mi-ului Dosoftei,* în MMS, an. L, 1974, nr. 9- 12, p. 729—738 ; ADRIAN BOTO-NUL, *Mitropolitul Dosoftei la Probota, iuid.,* p. 739—747; N. GRIGORAŞ, *Iul în care mitropolitul Dosoftei şi-a desfăşurat activitatea (1658—1693), ibid.,* -776; SCARLAT PORCESCU, *Activitatea cărturărească a mitropolitului i, ibid.,* p. 800—837; DAN SIMONESCU, *Mitropolitul Dosoitei al Moldovei,* >., an.XXVI, 1974, nr. 9—10, p. 738—746; PETRE I. DAVID, *Mitropolitul i, apărător luminat al Ortodoxiei, ibid.,* p. 753—764; ŞTEFAN BAZILESCU, *Mul Dosoitei, susţinător al conştiinţei naţionale, ibid.,* p. 765—774; IOAN , *Mitropolitul Dosoftei al Moldovei,* in MA, an. XIX, 1974, nr. 10—12, p. 7; GABRIEL ŞTREMPEL, *Mitropolitul Dosoitei. 350 de ani de la naştere, 'uscriptum,* 5, nr. 4, p. 86—92; DAN ZAMFIRESCU, *Dosoftei, poet naţional, Contribuţii la istoria literaturii române vechi,* Bucureşti, 1981, p. 119—141; ANU, *Mitropolitul Dosoftei, mare cărturar, făuritor de limbă şi cultură româ-* în GB, an. XL, 1981, nr. 9—10, p. 910—927.

P s a l t i r e a In versuri. E d i ţ i i : IOAN BIANU, *Psaltirea in versuri, publicată după manuscrisul original şi de pe ediţiunea de la* 1673, de..., Bucureşti, 1887, LVI+520 p.; N. A. URSU, *Dosoitei. Psaltirea in versuri, 1673.* Ediţie critică de... Cu un cuvînt înainte de înalt Prea Sfinţitul Iustin Moisescu, arhiepiscop al Iaşilor şi mitropolit al Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1974, LX + 1165 p.; N. A. URSU, *Dosottei: Opera* 3. Versuri. Ediţie critică de..., Studiu introductiv de Al. Andriescu, Bucureşti, 1978, CI + 544 p.

AUGUSTIN Z. N. POP, *Glosări la opera mitropolitului Dosoitei,* Cernăuţi, 1941, 45 p.; R. CIOCAN, La *genese du Psautier de Dosithee,* în «Balcania», VII, 2, 1944, p. 428—446 î L. GALDI, *Le Psautier commente du metropolite Dosithee,* în «Byzantinoslavica», Praga, 1949, p. 219—228; V. KERNBACH, *Un poet uitat: Dosoitei,* în rev. «Limbă şi Literatură», Bucureşti, 1955, p. 142—164; L. GALDI, Un *grand disciple rcumain de J. Kochanowski: le metropolite Dosithee. Contribution ă l'histoire de l'ancien vers roumain,* în «Studia Slavica», Budapest, VI, fasc. 1—2, 1960 (şi în extras); HENRYK MISTERSKI, *Izvoarele «Psaltirii în versuri» a lui Dosoitei,* în «Romanoslavica», XVII, 1970, p. 251, 259; AUGUSTIN Z. N. POP, *«Psaltirea în versuri» după trei veacuri,* în GB, an. XXXII, 1973, nr. 5—6, p. 531—538; I. D. LĂUDAT, *Dosoitei poetul,* în MB, an. XXIII, 1973, nr. 7—9, p. 459—472; NICULAE ŞERBĂNESCU, O sdrbdioare a *cărţii româneşti: Trei sute ele ani de la apariţia Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoitei al Moldovei,* în BOR, an. XCI, 1973, nr. 11—12, p. 1216—1237; GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară în «Psaltirea în versuri» a lui Dosoitei,* în MMS, an. L, 1974, nr. 9—12, p. 777—799; PETRU ZUGUN, *Comparaţia in Psaltirea in versuri a lui Dosoitei,* în MMS, an. LII, 1976, or. 1—2, p. 37—55.

Circulaţia Psaltirii în versuri. ROMULUS TODORAN, O *copie ardeleană a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoitei,* în «Buletinul Universităţii Babeş-Bolyai, Seria Ştiinţe Sociale», I, 1956, nr. 1—2, p. 291—297; MIRELA TEODORBSCU, O copie *ardeleană iragmentară a Psaltirii in versuri a mitropolitului Dosottei,* în LR, an. XVII, 1968, nr. 5, p. 4-19—455; AL. ALEXIANU, *Călătoriile psalmilor mitropolitului Dosoitei: Colindele Crăciunului,* în GB, an. XXVI, 1967, nr. 11—12, p. 1124—1142.

A l t e l u c r ă r i în v e r s u r i . ŞT. CIOBANU, *Versuri poloneze necunoscute în opera mitropolitului Moldovei Dosoitei,* Bucureşti, 1940, 13 p. + VI pi. (extras din *Melanges Drouhet);* DAN SIMONESCU, *Dosottei traducător din dramaturgia universală,* în rev. «Manuscriptum», an. **III,** 1973, nr. 3, p. 28—41 ; N. A. URSU, *Versuri ale Iui Dosoitei, atribuite lui Miron Costin,* în LR, an. XXIII, 1974, nr. 2, p. 137—152; ION RADU MIRCEA, *Dosottei — un rapsod al istoriei Moldovei,* în *Manuscriptum, 7,* 1976, nr. 1, p. 37—46; N. A. URSU, *Debutul literar al lui Dosoitei,* în LR, an. XXVI, 1977, nr. 6, p. 607—620.

L i t u r g h i e r u i . DOSOFTEI, *Dumnezăiasca Liturghie.* Ediţie critică de N. A. Ursu. Cu un studiu introductiv de I.P.S. Teoctist, arhiepiscop al Iaşilor şi mitropolit al Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1980, LIX + 352 p. ;■ PAUL MIHAIL, *Molitvenicul mitropolitului Dosoitei, 1681. La Împlinirea a 300 de ani de cînd a iost tipărit,* în MMS, an. LVII, 1981, **nr.** 4—6, **p. 315—333; PAUL** MIHAIL, Gravură *originală românească în secolul al XVII-lea: Molittelnicul mitropolitului Dosoitei din 1681,* în MO, an. XXXIII, 1981, nr. 10—12, p. 640—651.

A l t e **l u c r ă r i** a l e **l u i Dosoftei. G. LACEA,** *Untersuchung ilber die Sprache der «Viaţa şi petrecerea svinţilor* des Mitropoliten Dosottei,* în voi. G. *Weigand, Jahresbericht des Instituts iiir rumănische Sprache* zu *Leipzig,* 5, 1898, p. 51—144; D. PUŞCHILA, *Molitvelnicul lui Dosoilei. Studiu asupra limbii,* în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Lit, s. II, t. 36, Bucureşti, 1915, p. 1—114; SCARLAT PORCESCU, *Psaltirea de-nţăies, Iaşi, 1680,* în MMS, an. LVI, 1980, nr. 6—8, p. 605— 610; NICULAE ŞERBĂNESCU, Trei *sute de ani de la tipărirea la Iaşi a «Psaltirii de-nţăles a Siintului Împărat proroc David» de către mitropolitul Dosottei al Moldovei,*

DR, an. XCVIII, 1980, nr. 11—12, p. 1159—1172; ALEXANDRU ELIAN, *Milropo-Dosottei şi literatura patristică,* în BOR, an. XCII, 1974, nr. 11—12, p. 1350—t NESTOR VORNICESCU, *Scrieri patristice şi postpatristice în preocupările mitro-dui Dosoftei,* în MO, an. XXVI, 1974, nr. 9—10, p. 718—731 ; NESTOR VORNI-:U, *Dosoitei mitropolitul Moldovei, apărător al* epiciezei *euharistice,* în BOR, CCV, 1977, nr. 7—8, p. 727—753; DORU MIHÂESCU, *Une version roumaine odote au XVII-e siecle,* în RESEE, t. XVI, 1978, no. 3, p. 529—541 et no. 4 5—770; N. A. URSU, *Alte traduceri necunoscute din tinereţea lui Dosoitei,* ;, an. XXVII, 1978, nr. 5, p. 495—^507.

Casa Dosoftei. NESTOR VORNICESCU, *Reşedinţa mitropolitului Dosoitei i «Sfintul Nicolae Domnesc» din Iaşi,* în MMS, an. XXXIX, 1963, nr. 9—10, 2—609; ION ARHIP, *Casa Dosottei,* în *«Revista Muzeelor*,* nr. 1, 1971, p. 52—55. A se vedea şi următoarele contribuţii bibliografice: Biblioteca centrală uni-;ară Bucureşti şi Comisia Naţională a României pentru UNESCO, *Dosoitei -1693. Bibliograiie,* Bucureşti, 1974, XXX -fc 102 p.; I. D. LĂUDAT, 350 *de ani i naşterea lui Dosoitei mitropolitul Moldovei. Studii şi articole,* Iaşi, 1975, . (litografiat).

Urmaşii săi. MELCHISEDEC ŞTEFĂNESCU, *Cronica Romanului şi a Epis-i de Roman,* partea întîia, Bucureşti, 1874, 352 p.; DION1SIE UDIŞTEANU, *Im Vartic, episcop şi locţiitor de mitropolit in timpul relugiulm al doilea al politului Dosoitei al Moldovei,* în BOR, an. LXXXVII, 1969, nr. 3—4, p. 416— GRIGORE POPESCU şi GION D. IONESCU, *Date noi despre mitropolitul 3Sie al ll-lea al Moldovei,* In BOR, an. CIV, 1986, nr. 5—6, p. 94—101.

XXXVI

EPISCOPIILE ROMANULUI, RĂDĂUŢILOR ŞI HUŞILOR ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

În 1598, numărul episcopiilor moldovene a sporit, prin înfiinţarea eparhiei Huşilor. Dintre cîrmurtorii Episcopiilor de Roman, Rădăuţi şi Huşi în secolul al XVII-lea, s-au remarcat însă prea puţini. Vremurile grele prin care trecea ţara, ca şi instabilitatea lor în scaun, fiind adeseori înlăturaţi sau siliţi să se retragă, i-au făcut să se limiteze mai ales da probleme de natură gospodărească. Şirul lor — ca şi multe aspecte din activitatea lor — este destul de greu de stabilit, din pricina lipsei izvoarelor documentare.

înfiinţîndu-se Episcopia Huşilor, au survenit schimbări şi în componenţa teritorială a celor patru eparhii. Astfel, mitropolia cuprindea acum partea sudică din ţinutul Sucevei, apoi ţinuturile Iaşi, Neamţ, Hîrlău şi CMigătura (situat între Roman, Hîrlău, Vaslui şi Iaşi, cu reşedinţa în Tg. Frumos) ,• eparhia Romanului cuprindea ţinuturile: Roman, Vaslui, Trotuş, Bacău, Adjud, Tutova, Tecuci, Putna şi Covurlui; eparhia Rădăuţilor cuprindea nordul Moldovei, cu ţinuturile : Suceava, în partea ei de nord, Dorohoi, Ţeţina şi Hotin; iar noua eparhie a Huşilor avea ţinuturile Fălciu (care se întindea în dreapta Prutului pînă către Dunăre, iar în stînga Prutului cuprindea Codrul Tigheciului, pînă către hotarul Bugeacului stăpînit de turci), Cahul, Lăpuşna, Orhei şi Soroca.

Episcopia Romanului. După moartea episcopului *Agatton* (1606), scaunul vlădicesc a fost ocupat pentru scurtă vreme de *Anastasie Crimca,* care, prin februarie 1608, a fost ridicat în scaunul mitropolitan de la Suceava. Locul său la Roman a fost luat de *Mitrofan* de la Secu. în 1610 cumpăra o carte de cîntări pe psaltichie, în greceşte şi slavoneşte, pe care «a dat-o ucenicului său, ieromonahul Varlaam». S-ar

i să fie viitorul mitropolit, care-şi avea metania tot la Secu. A irit pînă pe la începutul lui 1613, cînd a fost îndepărtat ori s-a s din scaun. Dintr-un act din anul următor, rezultă că egumenul lugării de la biserica Sfînta Paraschiva din laşi, închinată Mun- Sinai, făgăduiau sa găzduiască pe călug-irii de (la Secu, în chilia *i* acolo de «chir Mitrofan, fost al Romanului». Mai itîrziu a ajuns op la Huşi şi apoi din nou la Roman.

¡3 30 martie 1613 era episcop *Pavel,* pe care-1 întîlnim ca martor ai multe aote de danie ale lui Ştefan Tomşa pentru ctitoria sa de >lca. Episcopul Pavel s-a retras din scaun, ca şi înaintaşul sau, ibil în prima jumătate a anului 1616 şi s-a aşezat la mînăstirea îţ. Mai tîrziu a ajuns episcop la Huşi.

Jrmaşul său *Atanasie,* — fost egumen, la minăstirea Bistriţa şi apoi op la Rădăuţi —, a avut o lungă păstorire la Roman, pînă la rutul anului 1629. Este întîlnit în peste 20 de acte ale vremii, fie artor, fie în adte prin care domnii ţării întăreau episcopiei diferite sau privilegii. La 21 aprilie 1629, vlădica Atanasie apare ca mi- lit de Suceava, în locul lui Anastasie Crimca.

n acest din urmă act era menţionat şi noul episcop *Dionisie,* fost dăuţi (1627^1629). Este amintit în numeroase acte fie ca martor, i acte prin care se întăreau Episcopiei unele proprietăţi. Probabil tima parte a anului 1633, sub domnia lui Moise Movilă (1633— s-a retras din scaun, aşezîndu-se ia Dragomirna, unde-1 întîlnim, 39, ca «fost episcop». înseamnă că îşi avea metania acolo şi desi- at acolo a fost şi îngropat.

'robabil locul său a fost ocupat, pentru scurt timp, de episcopul *iict* (Venedict). Prin 1631 acesta se afla în satul Budişor (Bu- ni părţile Bistriţei, iar în anul următor, la mînăstirea Suceviţa.

ianuarie 1634, era atestat documentar la Roman, ■a 19 mai

1636, Benedict era întîlnij la Suceviţa, ca «fost epis-

Presupunem că a fost hirotonit pentru credincioşii din Transil- . (poate pentru Episcopia de Vad), iar la Roman a cîrmuit nu- irovizoriu, după retragerea lui Dionisie.

Jrmaşul său a fost *Mitroian,* care mai păstorise la Roman în - 1613, apoi în trei rînduri la Huşi. A fost aşezat în scaunul cesc de la Roman în primele luni de domnie ale lui Vasile Lupu I, poate Ia stăruinţele mitropolitului Varlaam. Este atestat în a acte de la acest domn, pînă în 1639, cînd s-a retras la Secu, ur din cauza bătrîneţilor. Acolo a şi murit în 1641, fiind înmor- t lîngă zidul bisericii mari.

La începutul lunii iulie 1639, scaunul din Roman avea un nou episcop, pe *Dosoftei,* fost egumen la mînăstirea Tazlău, întîlnit în cîteva acte pînă în februarie 1641. Va fi murit în scaun, căci nu vedem ce motive ar fi avut să se retragă.

în locul său a fost mutat episcopul *Evloghie,* fost la Rădăuţi, care-şi avea metania la mînăstirea Solea, ctitoria lui Ştefan Tomşa. Ca episcop de Roman, a întîmpinat moaştele Cuvioasei Paraschiva, Ia intrarea în ţară (1641), împreună cu Anastasie al Rădăuţilor. De asemenea, a participat la lucrările Sinodului de la Iaşi din toamna anului 1642. Va fi murit în scaun Ia scurt timp după aceasta, căci în iunie 1644 era menţionat, într-un act de judecată, ca «răposat».

O păstorire mai lungă a avut episcopul *Anastasie,* fost la Rădăuţi, clin obştea mînăstirii Moldoviţa (1644—1657). Cu toate acestea, este întî'lnit în puţine documente de la Vasile Lupu şi de la Gheorghe Ştefan. în timpul păstoririi sale, Romanul a fost cercetat în două rînduri de patriarhul Macarie al Antiohiei, însoţit de fiul său, arhidiaconul Pavel din Alep (noiembrie 1653 şi octombrie 1656). Se pare că s-a retras din scaun. A fost îngropat în pridvorul bisericii de la Moldoviţa (-j- ianuarie 1660).

A urmat *Sava,* călugărit la Secu, fost episcop de Huşi şi Rădăuţi. La Roman este atestat documentar la 10 mai 1658, pentru ca, la 6 martie 1660, să-1 întîlnim în scaunul mitropolitan.

în acelaşi an, Romanul avea ca episcop pe marele cărturar *Dosoftei,* venit de la Huşi, menţionat în mai multe acte domneşti, pînă ia 4 iulie 1671. Peste cîteva zile a fost mutat în scaunul mitropolitan. Ca episcop de Roman, Dosoftei a lucrat la *Psaltirea in versuri,* pe care a tipărit-o apoi la Uniev, în 1673, precum şi la o parte din *Vieţile Sfinţilor.* Poate că şi alte lucrări ale sale au fost traduse sau întocmite tot aici.

în locul său la Roman a fost mutat episcopul *Teodosie* de la Rădăuţi. Dar la începutul lui 1674, Dumitraşcu Cantacuzino a ridicat pe Teodosie în scaunul mitropolitan, în locul lui Dosoftei, plecat în Polonia cu Ştefan Petriceicu. Scaunul de la Roman a fost ocupat de *Ioan,* fost la Huşi, cu metania la Secu. Este întîlnit în mai multe acte interne, alături de ceilalţi vlădici ai ţării. Episcopul Ioan, împreună cu vornicul Motoc din Odobeşti, a pus temelia mînăstirii Mera (Mdera), în părţile Vrancei, terminată apoi de Constantin Vodă Cantemir. A păstorit pînă la începutul anului 1685, cînd a murit, fiind îngropat la Secu, lîngă biserica mare.

A urmat o scurtă păstorire a episcopului *Sava,* pînă în prima jumătate a anului 1689, cînd a fost ridicat în scaunul mitropolitan.

L Roman **a** fost trecut episcopul *frlisail* de la Rădăuţi. Acesta este tîlnit în mai multe hrisoave domneşti, prin care se acordau felu-e scutiri episcopiei, sau ca membru în Divanul domnesc, alături ceilalţi vlădici ai ţării. A păstorit pînă spre sfîrşitul anului 1701, u începutul lui 1702, cînd a ocupat scaunul mitropolitan în locul Sava.

Ultimul episcop din perioada de care ne ocupăm a fost *Lavrentie,* nit de la Rădăuţi, avîndu-şi metania la mînăstirea Bogdana, diacon ucenic al fostului mitropolit Teodosie. Ca episcop de Roman a rticipat la felurite şedinţe ale divanului domnesc. La 23 martie 36 An ti oh Cantemir, în a doua sa domnie (1705—1707), acorda preo-)r şi diaconilor din oraşul Roman scutiri de toate dările către ;tieria domnească.

In timpul păstoririi lui Lavrentie, s-a întocmit un nou «aşeză-nt» al «breslei mişeilor» din Roman (asociaţie sau breaslă a săra-or de aici, ai cărei membri, conduşi de un staroste ales dintre ei, iu scutiţi de orice dări). Breasla se găsea sub patronajul episcopu-de Roman, care era astfel ocrotitorul ei, un fel de «preşedinte onoare» în limbajul de azi, întărind «aşezămîntul» sau «statutele» islei la venirea în scaun. Se cunoaşte un astfel de aşezămînt apro-de episcopul Lavrentie la 21 ianuarie 1704.

Lavrentie este amintit pînă în decembrie 1706. Probabil s-a re-» în cursul aceleiaşi luni, căci la 18 ianuarie 1707 Episcopia Ro-iului avea un nou cîrmuitor, pe *Pahomie* de la Neamţ.

Episcopia Rădăuţilor. După ridicarea lui Teodosie Barbovschi în unul mitropolitan, la Rădăuţi a fost mutat episcopul *Ioan,* cel din-cîrmuitor al noii eparhii a Huşilor, probabil cu metania la Rîşca. supunem că alegerea lui s-a făcut în prima jumătate a lunii apri-1605. Numele său este întîlnit în cîteva acte ale Movileştilor, pînă 5 iunie 1608. Şi-a sfîrşit viaţa în a (doua jumătate a aceluiaşi an. La 9 ianuarie 1609 era episcop la Rădăuţi *Ehem,* din mînăstirea doviţa, care-i urmase lui Ioan şi la Huşi. Prin hrisovul cu data nai sus, Constantin Movilă (1607—1611) poruncea starostelui din îăuţi şi altor slujbaşi domneşti să nu încaseze dări din satele copiei de Rădăuţi. Numele său mai este întîlnit în cîteva aote lanie de la domnitorul Ştefan II Tomşa (1611—1615).

La 1 octombrie 1613 era episcop *Atanasie,* fost egumen la Bis-. Poate că Efrem a fost înlăturat de Ştefan II Tomşa, care-1 va înuit de simpatii faţă de familia Movileştilor. Atanasie este în-

tîlnit în mai multe aote ale acestui domn, mai ales în cele de danie pentru mînăstirea Solea.

Probabil Alexandru Movilă (1615—1616) a fost acela care a redat scaunul vlădicesc de la Rădăuţi lui *Efrem,* în prima jumătate a anului 1616, iar Atanasie a fost mutat la Roman, în locul lui Pavel. Efrem a păstorit a doua oară pînă în primele luni ale lui 1623, cînd s-a retras din nou la mînăstirea Moldoviţa. Şi-a dat obştescul sfîrşit în 1626 şi a fost îngropat tot acolo, în camera funerară a ctitorilor, într-un mormînt pregătit de el însuşi în timpul celei de-a doua păstoriri. Mormîntul are o lespede frumos sculptată, cu un baldachin deasupra, amîndouă cu inscripţii în limba slavonă.

Episcopul Efrem a avut alese preocupări artistice şi cărturăreşti. Astfel, urmînd pilda unor înaintaşi din scaunele vlădiceşti ale Moldovei, a ridicat, între anii 1610—1612, o frumoasă «clisiarniţă» la mînăstirea Moldovita (refăcută în vremea noastră). A fost unul din îndrumătorii şcolii de copiere a manuscriselor slavone, care luase naştere la Moldovita încă din secolul al XVI-lea, aşa cum lucra şi şcoala de la mînăstirea Dragomirna, sub îndrumarea mitropolitului cărturar Anastasie Crimca. Se cunosc patru manuscrise de Ia Efrem, toate în slavona bisericească de redacţie medio-bulgară, şi anume: un *Tetraevanghel* (1613, azi la Suceviţa), o *Psaltire* (1614, păstrată la Moldoxiţa), un *«Anghelis»* adică un *Octoih,* scris în 1624, din care se mai păstrează o singură foaie, din fericire aceea cu însemnarea copistului, păstrată în Biblioteca Academiei, şi un *Liturghier,* copiat de ieromonahul Epifanie în 1626 (azi în Iugoslavia). Observăm că toate au fost copiate în timp ce era retras din scaun şi aşezat la mînăstirea Moldovita. Toate au însemnări, din care rezultă că au fost copiate cu cheltuiala episcopului Efrem, care le-a dăruit apoi mînăstirii Moldoviţa. *Tetraevanghelul* şi *Psaltirea* se remarcă prin ornamentaţia şi prin frontispiciile lor, prin scrisul elegant şi artistic, îneît se numără printre cele mai izbutite manuscrise copiate Ia noi.

Urmaşul lui Efrem în scaunul de la Rădăuţi a fost episcopul *Evloghie,* cu metania la Solea, sprijinit de Ştefan Tomşa (a doua dom nie 1621—1623), care voia, prin aceasta, să ridice prestigiul ctitoriei sale de la Solea. Probabil a fost înlăturat din scaun de Miron Barnovschi, în cursul anului 1627, cînd apare ca episcop la Rădăuţi *Dio nisie.* Acesta a păstorit pînă la începutul anului 1629, cînd, murind Anastasie Crimca, s-au făcut mai multe schimbări în ierarhia supe rioară. Atanasie al Romanului a fost ridicat în scaunul mitropolitan, iar Dionisie mutat la Roman. ".

3e pare că scaunul de la Rădăuţi a rămas văduvit aproximativ n. înseamnă că în scurta domnie a lui Alexandru Coconul (1629— I nu s-a făcut nimic pentru completarea scaunului vacant. Presu-m că numai urmaşul său Moise Movilă (1630—1631) a reaşezat :aun pe episcopul *Evloghie,* atestat documentar la 14 august 1630. istorit acum pînă pe la începutul anului 1639, cînd s-a retras din la Solea. De aci, nu ştim din ce motive, Vasile Lupu 1-a ridicat icaunul de episcop de Roman, între anii 1641—1644.

Locul său la Rădăuţi a fost ocupat de episcopul *Anastasie,* atestat mentar între anii 1639 şi 1644. A întîmpinat moaştele Cuvioasei schiva, la intrarea lor în ţară (13 iunie 1641), împreună cu Evlo-de la Roman, şi a luat parte la lucrările Sinodului de la Iaşi 1642. Se cunosc şi cîteva lucrări de artă rămase din timpul păsto-sale la Rădăuţi. Astfel, din porunca lui, s-a lucrat un pomelnic)rmă de triptic (un panou central de lemn, cu două părţi sau ca-laterale, tot din lemn, legate de partea centrală prin verigi de ni, îngropate, avînd un frumos ornament sculptat în partea supe-•ă). O însemnare pe el, din 1644, spune că s-a lucrat din îndemnul :opului, care 1-a dăruit mînăstirii Moldoviţa. Tot Moldoviţei îi ia şi o *Cazanie,* în 1644 (probabil Cazania lui Varlaam). Aceste i, ca şi o însemnare pe un *Liturghier* slavon din 1643, ne arată că ivea metania la Moldoviţa. Pe la mijlocul anului 1644 a fost it în scaunul vlădicesc de la Roman, în locul lui Evloghie, pe care ct de atunci îl amintea ca «răposat».

Urmaşul lui Anastasie la Rădăuţi a fost un *Şteîan,* semnat, alături :eilalţi vlădici ai Moldovei, în scrisoarea din 2 iunie 1645, prin recomandau ţarului Rusiei Mihail Feodorovici Romanov pe Ilie ;t, fostul mitropolit al românilor din Transilvania. Urmaşul acestuia a fost episcopul *Teofan,* cu metania la Putna, iţit de mai multe izvoare. De pildă, în 1646 un oarecare Ivanco ■piat un *Tetraevanghel,* cu cheltuiala hatmanului Gavriil şi a so-sale Liliana, în «Episcopia de Rădăuţi, sub episcopul Teofan, care ?it din sfînta mînăstire Putna». Probabil la rugămintea sa, Vasile L a dat un hrisov, prin care întărea mînăstirii Putna toate daniile te de Ştefan cel Mare (1647). Mai este întîHnit în cîteva acte de asile Lupu, pînă la 5 iulie 1651.

Urmaşul său a fost *Iorest,* probabil din 1651. La 5 aprilie 1656, ia hrisovul prin care Gheorghe Ştefan făcea bisericii Sfîntuil Ni-2 din Şcheii Braşovului o danie anuală de 8000 de aspri. S-a retras din scaun, în a doua jumătate a lui 1656, căci la înce-1 anului următor era episcop al Rădăuţilor *Sava,* fost la Huşi şi

viitor episcop de Roman. Iorest s-a aşezat la mînăstirea Secu, unde a şi murit (după 1661).

La 10 mai 1658 întîlnim un nou episcop la Rădăuţi cu numele *Teoian,* venit de la Huşi. Acesta a avut o pistorire mai lungă, fiind întîlnit în numeroase acte ale domnilor vremii pînă în octombrie 1666. S-a retras — dacă nu cumva a fost înlăturat de domnitorul Iliaş Alexandru (1666—1668) — pe la începutul anului 1667 şi s-a aşezat la mînăstirea Putna, unde-şi avea metania. A murit în. 1670, ca schimnic, fiind îngropat lîngă altarul bisericii îui Ştefan cel Mare.

In 1667, a fost trecut în scaunul vlădicesc de la Rădăuţi episcopul *Serafim* de la Huşi. în 1669 s-a scris din dispoziţia sa un *Ceaslov mare,* pe care 1-a dăruit mînăstirii Agapia. însemnarea de pe carte arată că se c lugărise aici. Nu se cunosc motivele care au dus la înlocuirea lui cu episcopul *Teodosie,* fost la Rădăuţi (1669 sau 1670). Fiindcă în-cursul lunii iulie 1671 Dosoftei al Romanului a fost mutat în scaunul mitropolitan, s-au produs schimbări şi în conducerea eparhiilor sufragane. Astfel, Tecdosie a fost mutat la Roman, iar în locul său la Rădăuţi a revenit fostul episcop *Seratim,* care pînu atunci va fi stat la metania sa, la Agapia. Este amintit în anii următori în mai multe acte. Prin 1685 s-a retras din scaunul episcopal. Este întîlnit ca proin-episcop în mai multe acte. Nu s-a aşezat la Secu, ci la mînăstirea Miera (Mira, Mera), în părţile Vrancei, căci apare acolo ca martor în cîteva acte de proprietate, alături de proin-mitropoiitul Teodosie şi de episcopul Sava al Romanului, ca «epitropul mînăstirii Miera». Probabil a şi murit aici.

Locul său la Rădăuţi a fost ocupat de *Misail,* care a păstorit din 1685 pîna la începutul anului 1689, cînd a luat locul lui Sava la Roman, acesta fiind ridicat în scaunul mitropolitan.

în aceste împrejurări, la Rădăuţi a fost ales *Lavrentie* de la Bogdana. Ca episcop, este întîlnit în numeroase acte de danie sau ca membru al divanului ţării, alături de ceilalţi ierarhi ai ţării. La începutul anului 1702, a fost ales la Roman, în locul lui Misail, ajuns mitropolit. Din «diata» fostului mitropolit Teodosie, aflăm că Lavrentie era fiull său duhovnicesc, slujindu-i şi ca diacon, li lăsa toate moşiile sale,l cumpărate în părţile de sud ale Moldovei, cu îndatorirea de a ridica un lăcaş de închinare pe apa Zăbrăuţului. Din unele acte mai tîrzii, rezultă că vlădica Lavrentie i-a respectat dorinţa, ridicînd o «mînăstire» pe valea Zăbrăuţului, cumpărînd, pe seama ei, mai multe moşii sau primind altele, ca danie, din partea unor credincioşi. Domnii ţării au acordat noii mînăstiri felurite scutiri.

'rebuie amintit şi faptul că în timpul păstoririi lui Lavrentie, mi-
litul Dosoftei, pe atunci pribegit în Polonia, a hirotonit ca episcop
ădăuţi pe arhimandritul Nicolae Vasilievici, din Suceava, care
în mînăstirea Moloniţa Strie în Polonia. Despre această hirotonie
mitropolitul Dosoftei patriarhului cu acelaşi nume al Ierusalimu-
i 1693 (însuşi Nicolae semna pe o carte, la 16 decembrie 1691).
ur n-a ocupat niciodată scaunul de la Rădăuţi. Iltimul episcop de
Rădăuţi, în perioada de care ne ocupăm, a fost *son,* cu metania la
Agapia (1702—1708), ajuns apoi mitropolit al 3vei.

piscopia Huşilor. în timpul primei domnii a lui Ieremia Movilă —
1600), mitropolit al ţarii fiind fratele său Gheorghe, a avut loc pt
de mare însemnătate pentru viaţa bisericească a Moldovei, şi e
înfiinţarea Episcopiei Huşilor. *Noua episcopie a luat naştere* în
1598. într-un hrisov al iui Ieremia Movilă din 15 decembrie 1598,
nenţionaţi ca martori şi ierarhii moldoveni de atunci: mitropo-
3heorghe Movilă, cu episcopii Agafton al Romanului, Teodosie
avschi) al Rădăuţilor şi *Ioan al Huşilor.* în schimb, actele de pînă
nai 1598, în care apar ca martori şi vlădicii ţării, menţionează
i pe primii trei ierarhi. înseamnă că înfiinţarea Episcopiei, pre-
}i alegerea şi hirotonia primului ei titular, episcopul Ioan, au
oc *Intre 6 mai şi 15 decembrie 1598.* De aci înainte, episcopul de
apare mereu în actele vremii, alături de ceilalţi ierarhi ai ţării,
iserica cu hramul Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel din Huşi, cti-
lui Ştefan cel Mare, a devenit catedrală episcopală. Noua Epis-
ocupa ultimul Ioc între cele patru eparhii moldovene, după Su-,
Roman şi Rădăuţi. De regulă, titularii ei erau promovaţi în ii
vlădicesc de la Rădăuţi, iar de aci la Roman. Am arătat care
tinderea teritorială a noii eparhii.

•imul episcop, *Ioan,* se pare că er^ călugărit la Rîşca. A fost
ui dintre ierarhii ţării, care, în 1600, la intrarea lui Mihai Vi-
în Moldova, nu şi-a părăsit scaunul. Ca episcop de Huşi, a avut
r de luptat cu greutăţile începutului, străduindu-se să dea noii
i o organizare cît mai corespunzătoare, după chipul celorlalte
i ale ţării. Ieremia Vodă Movilă a înzestrat episcopia cu mai
sate.

■îpă o păstorire de şapte ani, episcopul Ioan a fost mutat la
ţi, prin aprilie 1605. Poate în cursul aceleiaşi luni a fost ales la
flotei, cel care fusese cîteva luni episcop la Roman, în timpul
irii Moldovei de către Mihai Viteazul (iunie-sept. 1600). în 1597

era «arhimandrit şi egumen» la Galata. Ca episcop de Huşi e întîlnit în cîteva acte. A murit după 29 august 1607.

Noul episcop, *Efiem* de la Moldoviţa, a avut o păstorire scurtă, fiind mutat apoi la Rădăuţi.

La 21 decembrie 1610 apare, alături de ceilalţi vlădici ai ţării, episcopul *Iosif* de la Huşi. Presupunem că păstorea de pe la sfîrşitul anului 1608, deci din timpul lui Constantin Movilă (1607—1611). Este interesant că, în foarte multe acte ale domnitorului Ştefan II Tomşa (1611—1615), în care sînt trecuţi şi vlădicii ţării, nu apare numele episcopului de Huşi. Presupunem că Iosif a fost înlăturat din scaun de acest domnitor, ca om de încredere al Movileştilor — dacă nu cumva s-a refugiat cu Movileştii în Polonia —, iar scaunul de la Huşi a rămas mai mulţi ani vacant. Totuşi, la 16 iunie 1613, acest domn făcea Episcopiei o danie.

Abia la 20 mai 1617 apare în acte un nou episcop de Huşi, cu numele *Mitrofan* — probabil fostul episcop de Roman —, ales pe la începutul lui 1616, sub Alexandru Movilă. Numele său este trecut în mai multe acte ale vremii, fie ca martor, fie în acte domneşti de danie către Episcopie.

Acelaşi domn, apoi Gaspar Graţiani (1619—1620) porunceau slujbaşilor din ţinutul Fălciu şi din Huşi să nu; se mai amestece în treburile satelor Episcopiei. Probabil acest ultim domnitor 1-a înlocuit cu episcopul *Pavel* (c. 1620), fost la Roman.

Ajungînd domn Alexandru Iliaş (1620—1621), a reaşezat în scaun pe *Mitrofan,* în toamna anului 1620. Şi această păstorire a fost de scurtă durată, pînă pe Ia sfîrşitul anului 1622, fiind din nou înlocuit cu *Pavel,* desigur de către Ştefan II Tomşa, ajuns domn pentru a doua oară (1621—1623). De data aceasta, Pavel şi-a păstrat scaunul şi sub domnul următor, Radu Mihnea (1623—1626). Dar în cursul anului 1626, Miron Barnovschi a reaşezat în scaun pe episcopul Mitrofan. Episcopul Pavel s-a retras la mînăstirea Neamţ, unde a şi murit. Mitrofan a păstorit la Huşi — pentru a treia oară — pînă la începutul anului 1634, cînd a fost mutat în Roman. în această perioadă este întîlnit în mai multe acte ale lui Miron Barnovschi şi ale domnilor următori. Considerăm că desele schimbări de la Huşi între Mitrofan de Secu şi Pavel de Neamţ au fost nişte stări de provizorat, un fel de «locotenente episcopale».

A urmat episcopul *Gheorghe,* probabil fost egumen la Şecu, sub care Vasile Lupu a acordat mai multe scutiri Episcopiei. A luat parte la lucrările Sinodului de la Iaşi din 1642. Probabil s-a retras din scaun la începutul anului 1645.

Urmaşul său, *Ghedeon,* venit tot din mînăstirea Secu (c. aprilie 5), a păstorit pînă prin iulie 1653, cînd domnitorul Gheorghe Şte-1-a ridicat în scaunul mitropolitan. Locul său la Huşi a fost ocu-de *Sava,* care, în a doua jumătate a anului 1656, a fost trecut în Linul vlădicesc din Rădăuţi. Urmaşul lui la Huşi a fost episcopul *ian* (nu Iorest, cum au socotit unii istorici), ales înainte de 10 îarie 1657, cu o păstorire foarte scurtă. O păstorire tot aşa de scurtă vut şi ierarhul cărturar *Dosoftei* (amintit la Huşi la 10 mai 1658), ; apoi la Roman în primele luni ale anului 1660.

La 29 martie 1660, în scaunul de la Huşi păstorea episcopul *Serafim.* actele vremii, reiese că avea preocupări gospodăreşti. Domnii ;, mai ales Eustratie Dabija (1661—1665), i-au dat mai multe hrisoave danie. La 26 octombrie 1666, Iliaş Alexandru (1666—1668) ordona jătorilor domneşti să nu mai «globească» sau să mai judece pe :gării, călugăriţele şi preoţii de mir cu fiii lor necăsătoriţi, din cu-sul eparhiei Huşilor, ci numai episcopul Serafim să fie îndreptăţit judeca şi a-i învăţa şi a-i certa». Păstoria dui la Huşi s-a încheiat rimele luni ale anului 1667, cînd a fost trecut la Rădăuţi, în locul său a fost ales ca episcop *loan,* fost mulţi ani egumen al ăstirii «de la cetate», adică al mîn^stirii ridicate de Vasile Lupu !etatea Neamţ (devenită apoi metoc Secului), iar în 1666, egumen *ecu.* Şi el s-a arătat ca un bun chivernisitor al bunurilor Epis-ei. La începutul anului 1674, cînd Dosoftei şi-a părăsiit scaunul mi-olitan, plecînd în Polonia împreună cu domnitorul Ştefan Petriceicu, 1 său a fost ocupat de Teodosie al Romanului, iar la Roman a fost it loan de la Huşi.

în cursuil ultimilor săi ani de păstorire, teritoriul eparhiei Huşilor ;t adesea pustiit de turci şi de tătari, locuitorii sărăcind sau plecînd ejenie. De aceea, urmaşul său, *Soironie,* a cerut domnilor ţării multe hrisoave de danie, arătînd sărăcia la care ajunsese eparhia, stoiit pînă către sfîrşitul anului 1676.

în 1677, era episcop la Huşi *Calistru Vartic,* ales probabil în . Ca episcop, este întîlnit în actele vremii, alături de ceilalţi vlădici rii. La 20 ianuarie 1681 Gheorghe Duca îl împuternicea să-şi strîngă :onul vlădicesc» din eparhie şi să cerceteze viaţa religios-morali storiţilor săi. A cîrmuit eparhia Huşilor pînă spre sfîrşitul anului cînd a fost silit să se retragă din scaun. A trăit la biserica ilari din Iaşi, devenind apoi locţiitor de mitropolit, după plecarea >osoftei în Polonia, între anii 1686—1689 (în aceeaşi perioadă a ii locţiitor al fostei sale eparhii, a Huşilor).

La 11 ianuarie 1683, era episcop ia Huşi *Mitrofan,* fost călugăi la mînăstirea Bisericani. Este vorba de episcopul tipograf, ucenic aj mitropolitului Dosoftei, căruia i-a tipărit cîteva din lucrările sale *Psaltirea slavo-română* (1680), *Molitvelnical de-nţăles* (1681), *Viaţa ş petrecerea svinţilor* (1682—1686). La rugămintea patriarhului Dositei a Ierusalimului, afilat în Moldova, ieromonahul Mitrofan a făcut o tipo grafie grecească la Cetăţuia, lîngă Iaşi, unde a tipărit lucrările : *Desprt primatul papei,* a lui Nectarie al Ierusalimului (1682), *Dialog contrt ereziilor,* a lui Simeon al Tesalonicului (1683) şi *Slujba SlintUo Serghie şi Vach* (1685). A format de asemenea cîţiva ucenici, care i-ai continuat activitatea tipografică.

Munca sa rodnică de rlispîndire a cuvîntului tipărit a fost apre ciată îndeosebi de mitropolitul Dosoftei, care 1-a ajutat să fie ridicat 1< treapta de episcop al Huşilor. Dar în 1686, cînd Dosoftei a trebuit si plece în Polonia cu regele Jan Sobieski, a fost nevoit să-şi pară sească scaunul şi episcopul Mitrofan, care a trecut în Ţara Românească Aici s-a pus în slujba lui Şerban Cantacuzino, care 1-a numit condu cător al tipografiei domneşti din Bucureşti, îngrijind de tipărire; *Bibliei* din 1688 şi a altor cărţi. în 1691 a ajuns episcop al Buzăului desfăşurînd şi acolo o rodnică activitate, mai ales prin înfiinţare* primei tipografii din acel oraş. Episcopul Mitrofan, se înscrie între mari vlădici cărturari din trecutul Bisericii noastre, iar prin activitatea des făşurată în cele două ţări, el a adus o contribuţie însemnată la întă rirea conşitiinţei de unitate naţională românească.

După ce Mitrofan a părăsit Moldova, tot lui *Calistru Vartic* i s-c încredinţat cîrmuirea Episcopiei Huşilor, pînă Ia alegerea lui *Varlaan* de la Secu. Alegerea acestuia va fi avut loc în a doua jumătate < anului 1689, cînd s-au completat şi celelalte scaune vacante. Nou cîrmuitor s-a dovedit, în cursul celor aproape două decenii de arhi păstorire, preocupat mai mult de propriile sale interese decît de alt Episcopiei. A ridicat un schit din lemn, cu hramul Bunavestire, în satu Brădiceşti, în.părţile Huşilor, căruia i-a purtat apoi o permanentă grijă creîndu-i o înfloritoare situaţie materială. Episcopul a primit ca danie sau a cumpărat el însuşi zeci de moşii sau părţi de moşii pentri schitul său, mai ales în p^rrţile Huşilor.

Probabil prin decembrie 1708, Varlaam s-a retras din scaunul vlă> dicesc, aşezîndu-se la schitul său, căci în ianuarie 1709 era ales ui nou episcop. A murit prin 1712. împotriva canoanelor şi a rînduielilo: bisericeşti, Varlaam a lăsat prin testament ca schitul şi toate averile lui să treacă asupra fostului mare vornic Gavril Miclescu, se pare c rudenie. Dar mitropolitul Ghedeon cu sufraganii săi, Pahomie de Ic

an şi Calistru de la Rădăuţi, au hotărît ca schitul — cu toate rile lui — să fie de-acum înainte metoc al Episcopiei Huşilor. Cu sele sale bunuri, ierarhii următori au izbutit să refacă Episcopia tarea de ruină în care a ajuns prin lipsa de interes a lui Varlaam urma războiului ruso-turc din 1711, purtat tocmai în părţile Huşilor.

Concluzii: Se *constată numeroase schimbări la conducerea arhiei Romanului, pricinuite fie de retragerea vlădicilor din scaun, de înlăturarea lor de către domnii ţării. între ei s-a impus, ca i de carte şi de viaţă superioară, Dosoftei cărturarul.*

Aceeaşi instabilitate se observă şi In cazul vlădicilor de la dăuţi. Cei mai mulţi păstoreau abia cîţiva ani, fiind apoi mutaţi scaunul de la Roman. Unii s-au retras din scaun către sfhşitul '.ţii, alţii au fost înlăturaţi de domnii ţării. S-a remarcat, între ei, iscopul Efrem.

Tot aşa, vlădicii de la Huşi au fost schimbaţi foarte des de către nanii ţării ori au fost promovaţi în celelalte scaune vlădiceşti. re ei s-au remarcat Dosoftei şi Mitrofan, oameni de aleasă cultură, • care au păstorit aici prea puţin.

BIBLIOGRAFIE

:voare: ACADEMIA ROMÂNA, Documente *privind istoria României, XVII. A. Moldova,* voi. I (1601—1605), voi. II (1606—1610), voi. III (1611— voi. IV (1616—1620), voi. V (1621—1625), Bucureşti, 1952—1957; Direcţia or Statului, *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală ilui,* voi. I (1387—1620), voi. II (1621—1652), voi. III (1653—1675), voi. IV 1700), voi. V (1701—1720), Bucureşti, 1957—1975.

jcrări: Episcopia Romanului. MELCHISEDEC (ŞTEFĂNESCU), Cro- *omanului şi a Episcopiei de Roman,* partea întîi, Bucureşti, 1874, 352 p.; ilE UDIŞTEANU, *Un episcop de Roman necunoscut (— Dosoltei de la Tazlău),* an. VIII, 1956, nr. 7—8, p. 531—535; MIRCEA PĂCURARIU, *Contribuţii la Episcopiilor Romanului, Rădăuţilor şi Huşilor In secolul al XVII-Iea şi ui secolului al XVIII-lea,* în MMS, an. LV, 1979, nr. 1—2, p. 49—68 ; SCARLAT >CU, *Episcopia Romanului,* Bucureşti, 1984, 415 p.

liscopia Rădăuţilor. DIMITRIE DAN, *Cronica Episcopiei de Rădăuţi,* 1912, VIII + 264 p. + 21 fig.; I. IUFU, *Mlnăstirea Moldoviţa, centru cultural nt din perioada culturii in limba slavonă (sec. XV—XVIII),* în MMS, an. 1963, nr. 7—8, p. 428—455; I. ZUGRAV, *Trei manuscrise liturgice de la ii Efrem al Rădăuţilor,* în acelaşi număr, p. 456—472; RADU CONSTANTI- *Viaţa cuviosului Efrem — o scriere hagiografică necunoscută,* în BOR, III, 1980, nr. 7—8, p. 866—875 (se ocupă cu Efrem de Rădăuţi).

iiscopia Huşilor. MELCHISEDEC (ŞTEFĂNESCU), *Cronica Huşilor şi a ei,* Bucureşti, 1869, X + 463 + 175 p. ;i DIONISIE UDIŞTEANUL, *Calistru epitrop şi locţiitor de mitropolit In timpul refugiului al doilea al mitropo- Oosoitei al Moldovei,* în BOR, an. LXXXVII, 1969, nr. 3—4, p. 416—425 s POPESCU, *Episcopul Mitrolan al Huşilor,* în MMS, an. XLV, 1969, nr. 7—9, -504; SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Huşilor. Pagini de istorie.* Roman, 3P-

itru episcopul Mitrofan, să se vadă bibliografia la capitolul privind Episcopia în secolul XVII.

XXXVII

MITROPOLITII VARLAAM ŞI TEODOSIE AI UNGROVLAHIEI

Lvupă moartea lui Matei Basarab (1654), au urmat mai multe domnii scurte şi fără însemnătate. Au avut loc acum lupte necontenite între marile familii boiereşti ale Cantacuzinilor şi Bălenilor cu felurite uneltiri la Constantinopol, răpiri de averi, ucideri, pribegii peste hotare, care au adus mult rău ţării. Lucrurile s-au liniştit abia după ce scaunul domnesc a fost ocupat de Şerban Cantacuzino (1678—1688). Se înţelege că în astfel de împrejurări a avut de suferit şi Biserica.

Mitropolitul Teodosie. După moartea mitropolitului Ştefan (25 aprilie 1668), soborul ierarhilor, egumenilor şi boierilor alegători, întrunit la 20 mai 1668, a ales în scaunul vacant pe egumenul Teodosie de la mînăstirea Argeş. Cu prilejul alegerii, ipopsifiull Teodosie a rostit pentru prima oară crezul în româneşte (îl cunoaştem — împreună cu mărturisirea sa de credinţă — din *Condica Sfîntâ,* iniţiată de mitropolitul Ştefan). A doua zi, 21 mai 1668, a fost hirotonit întru arhiereu. La numai cîteva zile după alegerea şi hirotonirea sa, printr-un hrisov dat de Radu Leon la 8 iunie 1668, s-a hotărît, oficial, mutarea scaunului mitropolitan de la Tîrgovişte la Bucureşti. Biserica cu hramul Sfinţii împăraţi Constantin şi Elena, ctitoria domnitorului Constantin Şerban Basarab (1654—1658), a fost declarată, tot atunci, catedrală mitropolitană. Totuşi, şi înainte de această dată vlădicii Ungrovlahiei obişnuiau să stea în Bucureşti, alături de domnii ţării. Tot aşa, după 1668, unii din ei stăteau la Tîrgovişte. Pînă la declararea ctitoriei lui Constantin Şerban drept catedrală, mitropoliţii Ungrovlahiei au mai folosit trei biserici în acest scop şi anume : biserica Radu Vodă, ctitorită de Alexandru II (1568—1577), mînăstirea Stelea, ctitoria spătarului cu acelaşi nume, din a doua jumătate a secolului al XVI-<lea, refăcută de mitropolitul Grigorie I, şi biserica Sfîntul Gheorghe Vechi, ctitoria

i vornic Nedelcu, tot din a doua jum'Jtate a secolului al XVI-lea. :e trei se numeau «scaune mitropolitane» şi chiar «mitropolii», în privinţa originii mitropolitului Teodosie s-au purtat multe dis-i. S-a crezut, mult timp, că era originar din satul Veştem, de lîngă j, de unde i s-a atribuit şi apelativul de «Veştemeanul». în urma ■ noi cercetări, preotul Niculae Şerbănescu a susţinut că Teodosie născut în jurul anului 1620 «într-un sat de prin părţile de sub te ale judeţelor Argeş sau Vîlcea». Dar anumite fapte din viaţa !uc la constatarea că era născut în oraşul Rîmnic. Astfel, între 1677—1680, vlădica Teodosie a ridicat un lăcaş de închinare în lic, cu hramul Sfinţii Arhangheli Mihail şi Cavriil, cunoscut sub ele de «schitul Cetăţuia», închinat Mitropoliei, pe seama căruia a Dărat mai multe imobile, iar domnii ţării, Gheorghe Duca, Şerban acuzino şi Constantin Brîncoveanu, i-au hărăzit felurite scutiri şi legii.

în acelaşi oraş, mitropolitul Teodosie a refăcut biserica cu hramul ui Gheorghe în 1681 (fiind arsă în cursul războiului ruso-turc din 1736—1739, a fost reparată de un nepot al mitropolitului, Mihail, ; alţi credincioşi). Adăugăm şi faptul că un alt nepot al mitropo-ii cumpăra — în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea — multe locuri, tot în Rîmnic. Alte rude ale sale apar de asemenea te de proprietate la Rîmnic.

Ctitorirea a două biserici în acest oraş, cărora le-a purtat apoi o permanentă, ca şi rudele pe care le avea, stăpînirea de proprie-n acest oraş l-au făcut pe profesorul Toma G. Buîat ,să emită pă- — pe care ne-o însuşim — că mitropolitul Teodosie se trăgea ■o familie de români transilvăneni, stabilită însă în Rîmnicu-Vîl-in colonia străveche de «ungureni»-.

l-a călugărit la mînăstirea Cozia. Cîţiva ani a petrecut într-o ştire din Muntele Athos. La 12 ianuarie 1661, apare într-un act "eodosie proegumenul o.t Cozia», iar[l]]a 7 aprilie 1662, era amin-egumen al mînăstirii Argeş. Viaţa aleasă pe care a dus-o, dra-a de carte, priceperea în cele gospodăreşti, la care se adaugă şi mentul faţă de partida Cantacuzinilor, vor fi fost motivele care îs la alegerea sa în scaunul mitropolitan, la 20 mai 1668. liratonit şi înscăunat în ziua următoare, mitropolitul Teodosie n-a parte de o păstorire liniştită din cauza frămîntărilor şi a luptelor ce dintre cele dout mari partide boiereşti, a Cantacuzinilor şi a ilor, care voiau să aibă puterea în mînă. Amestecul său în aceste ntări, ca adept al familiei Cantacuzino — deşi se arătase cu dra-

goste de popor şi dornic să biruiască adevărul — i-a adus mullte necazuri.

Astfel, la 3 decembrie 1668, Teodosie împreună cu unii boieri au cerut domnitorului Radu Leon, prea mult înconjurat de greci, să-i alunge din ţară. Urmarea acestei mişc iri a fost mazilirea domnului şi înlocuirea sa cu Antonie Vodă din Popeşti (1669—1672). Sub acesta, vlădica Teodosie a luat parte — în fruntea întregului divan — la judecarea vornicului Stroe Leurdeanu (vinovat de uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino), care a şi fost condamnat la pedeapsa capitală (pînă la urmă nu s-a aplicat, ci a fost călugărit la Snagov).

După trei ani însă, Antonie Vodă a fost mazilit şi înlocuit cu fostul domn Grigorie Ghica (1672—1673), omul Bălenilor. Curînd după înscăunare, a început o aprigă prigoană împotriva Cantacuzinilor, mulţi dintre boieri ajungînd la ocnă sau la închisoare. între cei loviţi de urgia domnească se număra şi mitropolitul Teodosie, care ceruse pedepsirea lui Stroe Leurdeanu. în cursul lunii iunie 1672 a fost trimis în surghiun la mînăstirea Tismana, unde a stat aproape 7 ani (cîteodată şi la Cozia).

întrucît episcopul Varlaam al Rîmniicului a refuzat să primească scaunuil mitropolitan, a fost ridicat Ia această treaptă egumenul *Dionisie* de la mînăstirea Radu Vodă din Bucureşti, înscăunat la 24 iunie 1672. Acesta fusese călugăr şi eclesiarh la mînăstirea Adormirea Maicii Domnului din Cîmpulung, în timp ce funcţiona aici o tipografie, fiind şi corector al acesteia (în *Psaltirea* slavonă din 1650 semna : «smeritul ieromonah Dionisie eclisiarhul, corector»). A plecat apoi ila Muntele Athos, aşezîndu-se la mînăstirea Ivir. De aici, a fost trimis, în anul 1660, ca egumen la metocul din Moscova al acestei mînăstiri. După şapte ani a fost înlocuit şi poate s-a retras din nou la Ivir, ca în 1670—1671 să i se încredinţeze conducerea mînăstirii Radu Vodă din Bucureşti, închinată Ivirului. Faptul că a trăit la Ivir şi că a fost rînduit să conducă metocul acesteia din Moscova şi mînăstirea Radu Vodă care-i era închinată, iar mărturisirea lui de credinţă cu prilejul alegerii ca mitropolit s-a scris în limbile greacă, slavonă şi română, ne face să ne întrebăm dacă nu cumva era un georgian (din Iviria) sau un ucrainean, venit cu echipa de tipografi trimişi de Petru Movilă în Ţara Românească, după 1635.

Păstorirea lui ca mitropolit a fost de scurtă durată, căci — pro babil în prima jumătate a lunii decembrie 1672 — «s-a petrecut din tru această viaţă cu moarte firească», după cum preciza *Condica Sfîntă.*

Mitropolitul Varlaam. In locul său, domnitorul Grigorie Ghica **a** tat «cu sila» pe episcopul Varlaam de la Rîmnic. Acesta era ori-tar din părţile Piteştilor, după unii din satul Moşoaia, după alţii ar din Piteşti. In ce priveşte viaţa sa pînă la alegerea ca episcop, *,if* dă el însuşi aceste date autobiografice în «aşezămîntul» pe care-1 |l ea înainte de moarte pentru mînastirea Trivale : «den tînără vîrstă poftit chipul călugăriei, care l-am şi luat în sfînta mînăstire Co-*i*, şi după rînduiala sfintei mînăstiri ne-au ajuns rîndul de am şi imenit».

în toamna anului 1665, s-a retras de la conducerea mînăstirii, în-ptîndu-se spre Rusia, probabil din dorinţa de a-şi îmbogăţi cunoş-;ele, atras de faima mişcării culturale începute de mitropolitul Pe-Movilă. E posibil să fi rămas în Rusia mai mulţi ani, timp în care fi cercetat Kievul, Moscova şi alte centre culturaie-bisericeşti de Io. A adus cu sine din Rusia felurite odoare sfinte, dăruite unora ctitoriile sale de mai tîrziu, şi desigur cărţi, între care şi cele ale imandritului Ioanichie Galeatovschi, *Cheia înţelesului* şi *Cerul nou,* care a pus apoi să se tălmăcească in româneşte, iar pe cea dinţii ; tipărit-o, în 1678.

Reîntors în ţară a fost numit egumen la mînăstirea Glavacioc 1. Argeş). în această calitate era chemat uneori la lucrările diva- , ui domnesc, alături de vlădicii, boierii şi egumenii celorlalte mari işuri de închinare.

La scurt timp după aceasta, «prostindu-se de bună voia sa» epis-ul Serafim al RîmnieuiTui, egumenul Varlaam de la Glavacioc a fost mat să-i ia locul (către sfîrşitul anului 1670). Ca episcop, este ntit în mai multe acte de proprietate ale Episcopiei (cumpărări danii). Peste doi ani însă, murind mitropolitul Dionisie, domnito-Grigorie Ghica a cerut episcopului Varlaa' să primească scau-mitropolitan. înscăunarea s-a făcut la 24 decembrie 1672.

Deşi a păstorit numai şapte ani, rrfitropolitul Varlaam şi-a legat iele de o seamă de fapte vrednice de pomenire. Astfel, şi-a în-)tat atenţia asupra preoţilor de mir, care s-au plîns lui Grigorie :a «pentru multele nevoi ce să află întru dînşii», fiind «mai în-liaţi decît toate ceatele» şi ajunşi «la lipsă şi la pustiire». Dom-sfătuindu-se cu mitropolitul ţarii şi cu episcopii sufragani, a dat hrisov, la 15 aprilie 1673, prin care făcea unele uşurări preoţimii,

■

irînd «ca de acum înainte să dea numai într-un an odată, la vre-haraciului birul lor». Două hrisoave asemănătoare a dat şi noul n, Gheorghe Duca (1673—1678). Sub raport gospodăresc, Varlaam imit numeroase danii de sate, vii, mori, închinări de schituri sau

a cumpărat el însuşi numeroase proprietăţi şi a obţinut felurite scutiri pe seama Mitropoliei.

Ca şi alţi ierarhi din trecutul nostru, mitropolitul Varlaam a fost un mare ctitor de lăcaşuri sfinte, ridicate cu cheltuiala şi îndrumarea sa. între acestea se numără biserica de piatră a schitului *Trivalea,* ■—■ existent de mai înainte — situat azi într-un cartier al oraşului Pi-leşti. La 15 noiembrie 1702, schitul era închinat de ctitor mînăstirii Cozia, printr-un act de o mare frumuseţe literară şi adîncă duioşie. A fost înzestrat cu numeroase proprietăţi.

A doua ctitorie a iui Variaam este mînăstirea *Tumu* (1676), situată pe malul stîng al Oltului, nu departe de Cozia, căreia i-a fost închinată. Se pare că înainte vreme, în peşterile din apropierea mînăstirii, locuiau călugări sihastri. O tradiţie spune că aici a trăit la batrîneţe şi mama sa, schimonahia Xenia.

A treia ctitorie a mitropolitului Varlaam este schitul *Fedeleşoiu* (sau Fedeflesciori), situat în jud. Vîlcea (azi biserică do mir). La îndemnul său, doamna Măria, soţia iui Grigorie Ghica, a început ridicarea acestui lăcaş de închinare în 1673. Dar, către sfîrşitul aceluiaşi an, Grigorie Ghica a fost mazilit, încît lucrările de construcţie «au rămas asupra preasfinţitului mitropolit chir Varlaam», care «s-au nevoit de au isprăvit aceste toate cate se văd cu toată podoaba», după cum se poate citi în pisania schitului, pusă mai tîrziu. Biserica cuprinde piese de o deosebită valoare artistică, cum sint tîmpla şi uşile de la intrare. între personajele zugrăvite în interior, se remarcă familia lui Grigorie Ghica, Constantin Brîncoveanu — sub care s-a isprăvit lucrul — şi mitropolitul însuşi. Schitul Fedeleşoiu a fost înzestrat de mitropolit cu numeroase moşii, vaduri de moară, un pod peste Olt, la care se adaugă numeroase cărţi şi obiecte de cult. în 1750, Grigorie II Ghica 1-a închinat mînăstirii Pantelimon de lîngă Bucureşti (care avea şi spital) «pentru îndestularea şi buna chibzuire a spitalului cu săraci bolnavi».

Mitropolitul Varlaam a avut şi preocupări de ordin cultural. Astfel, spre sfîrşitul păstoririi sale a înfiinţat o tipografie la Bucureşti, undeva în cuprinsul mitropoliei. Activitatea tipografică încetase în Ţara Românească din anul 1652. Cunoscînd fălosul pe care-1 poate aduce o tipografie Bisericii şi neamului său, mitropolitul a înfiinţat «de iznoavă» o tipografie, aducînd şi «dascăli de tipografie». S-ar putea ca el să fi adus utilajul şi meşterii tipografi din Rusia, aşa cum va face şi contemporanul său, mitropolitul Dosoftei al Moldovei, care a obţinut o tiparniţă de la patriarhul Ioachim al Moscovei.

El n-a putut să tipărească decît o singură carte, *Cheia înţelesu-* în 1678, un volum de predici, sau *Cazania* arhimandritului Ioani-; Galeatovschi din Cernigov. Cartea avea o prefaţă, adresată «tu->r pravoslavnicilor creştini, carii sînt născuţi întru limba noastră lănească», de către «Varlaam, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop itropolit al Tărgoviştii şi al scaunului Bucureştilor, exarh Plaiului i toată Ungrovlahiia». în cele două foi ale ei, mitropolitul arăta i a înfiinţat tipografia şi cum a ales această carte pentru a fi dată ipar. Tot în prefaţă scria că prin «multă osârdie... şi cheltuială — tocmit dascăli învăţaţi şi le-am dat aciastă carte de o au scos di limbă rusească pre limba noastră dirept româneaşte». Nu ştim însă î au fost acei «dascăli învăţaţi». Să fie fraţii Radu şi Şerban Gre-nu ? Sau spătarul Nicolae Milescu ?

Cartea a fost tradusă după ediţia ucraineană tipărită la Lvov în 5, care cuprindea 64 de cazanii şi un scurt manual de omiletică ; româneşte s-au tradus numai 12 cazanii duminicale şi 6 la sărbă-le mai însemnate. Gravurile au fost lucrate de Ioan Bacov, care dovedit că este moldovean (Băcăuanul).

Activitatea atît de meritorie a mitropolitului Varlaam a fost în-uptă de noile schimbări politice survenite în Ţara Românească, î noiembrie 1678, scaunul domnesc a fost dat lui Şerban Cantacu-), unul din fiii postelnicului ucis în 1663. Noul domn a intrat în ureşti la Bobotează anului 1679. Printre măsurile pe care le-a luat >st şi aceea de a da satisfacţie celor ce au fost prigoniţi sub dom-anteriori din pricina ataşamentului lor faţă de familia sa. între ştia era şi fostul mitropolit Teodosie, aflat de şapte ani la Tismana. *ipiseţul Cantacuzinesc* relatează că, la 25 aprilie 1679, domnul a vocat «un mare sobor de arhierei ai ţării şi de alţi arhierei carii intîmplase atuncea aici şi toţi egumenii din toată ţara şi cu toată rimea». Soborul a găsit pe mitropolitul Teodosie nevinovat, iar mul i-a dat din nou cîrja, pentru cfrmuirea mitropoliei Ungrovla-. însuşi mitropolitul Varlaam a recunoscut că vlădica Teodosie avut nici o vină şi că a fost înlăturat pe nedrept din scaunul său. pt aceea, a depus cîrja, în faţa tuturor, renunţînd la scaunul mi-lolitan. Cu aceasta, se încheie păstoria sa atît de luminoasă şi de ată în fapte.

La scurt timp după aceasta, Varlaam a trecut munţii, în Transil-ia ,• a ajuns în Făgăraş, iar de aci la Alba Iulia, la principele Tran-aniei Mihail Apaffi, unde va fi cercetat şi pe mitropolitul Sava icovici. Se pare că a trecut şi prin Sibiu, apoi la Braşov, unde a as mai mult timp. în primăvara anului 1682 era la Iaşi, unde

domnea Gheorghe Duca, iar de aici, s-a reîntors în Ţara Românească, reluînd raporturile cu Şerban Cantacuzino.

Dornic de a cunoaşte cît mai multe lucruri, vlădica Varlaam a plecat să cerceteze Ţara Sfîntă şi Muntele Sinai. După această călătorie, s-a reîntors pentru totdeauna în ţara sa, stînd mai mult la Trivalea, uneori la Cozia. Este atestat mereu în actele vremii, legate mai mult de ctitoriile sale ; el cumpără — sau primeşte în danie — proprietăţi pe seama acestora, întărite prin numeroase hrisoave domneşti, de la Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu.

Cu puţin timp înainte de moarte, bătrînul ierarh a pus să i se scrie «aşezămîntul» pentru mînăstirea Trivalea (15 noiembrie 1702), rînduind ca ea să fie închinată Coziei. Actul era întocmit într-o frumoasă limbă românească, redînd şi unele crîmpeie din viaţa sa. Peste trei zile, la 18 noiembrie, şi-a dat obştescul sfîrşit la Cozia, aşa cum dorise el însuşi.

Mitropolitul Teodosie a doua oară. Reaşezat în scaunul din care fusese înlăturat pe nedrept, a păstorit pînă la moartea sa, întîmplată la 27 ianuarie 1708. Din activitatea pe care a desfăşurat-o în această perioadă, de aproape trei decenii, vom reţine numai pe cea culturală şi pe cea legată de apărarea Ortodoxiei româneşti în Transilvania.

Mitropolitul Teodosie a avut norocul să activeze sub cei doi mari domni iubitori şi sprijinitori ai artei şi culturii, Şerban Cantacuzino şi mai ales Constantin Brîncoveanu, în timpul cărora au activat cărturari de prestigiu ca : episcopii Mitrofan şi Damaschin de la Buzău, Antim Ivireanul, tipograf, episcop şi apoi mitropolit, Constantin Cantacuzino Stolnicul, fraţii Radu şi Şerban Greceanu şi atîţia alţii. Tot sub Teodosie s-au ridicat marile ctitorii brîncoveneşti (Potlogi, Mogoşoaia, Hurezi, Mamul, Brîncoveni, Şfîntul Gheorghe Nou din Bucureşti etc, fără să mai pomenim pe cele refăcute), multe din ele fiind sfinţite de el însuşi.

în tipografia înfiinţată de Varlaam la Bucureşti, ca şi în cele care au luat fiinţă la Buzău, Snagov şi Rîmnic, au văzut lumina zeci de lucrări, fie de slujbă bisericească, fie de zidire sufletească sau de apărare a Ortodoxiei, în limbile română, slavonă, greacă şi arabă.

Dintre tipăriturile care au ieşit la lumină sub mitropolitul Teodosie ne vom ocupa numai de cele mai semnificative, care au avut o legătură directă cu el. Prima carte tipărită de el a fost un *Litmghier,* în 1680. în însăşi foaia de titlu se menţiona că a fost tipărit «den porunca şi osârdia, cum şi cheltuiala» mitropolitului. Ca şi cărţile tipărite de înaintaşul său Ştefan, Liturghierul avea numai tipicul în româneşte, iar slujba era în slavoneşte (doar la sfîrşit sînt cîteva ru-

ii în româneşte). Tradiţia slavonă era încă atît de puternică, în- prima prefaţă a cărţii — semnată de mitropolit — se arăta că idrăznit să traducă întreg textul Liturghiei în româneşte, ci nu- picul : «...iară Liturghia toată a o prepune pre limba noastră şi uta, *nice am vrut,* n/ce *am cutezat,* pentru neîndestularea limbii, i lipsa dascălilor, pentru neînţelegerea năroadelor de rostul cel rat şi adînc al înnoirii...». Din aceeaşi prefaţă, se desprindea şi a curată a autorului faţă de neamul său, scriind : «jalnic şi pilîn- lucru iaste într-atîta micşorare şi călcare rodului nostru cestui iese carele odată şi el numărat între putearnicile neamuri şi tarii oameni să număra, iară acum atîta de supus şi ocărit iaste, ce învăţătură, nici ştiinţă, nici arme, nici legi, nici un obiceiu tot rodul ce să pomeneşte astăzi rumân (între rumâni ce zicem ndern şi pe moldoveni că tot dintr-o fîntănă cură)». In aceeaşi ţă se făceau referinţe directe la exploatarea pe care o exerci- urcii asupra «pămîntului şi rodului nostru», căci «simţim tiranica e păgînească într-însul hrănindu-se şi răsfirîndu-se». >ărerea noastră este că această prefaţă aparţine învăţatului Con-in Cantacuzino Stolnicul, fratele lui Şerban '(poate lui Teodosie aparţină numai partea privitoare la traducerea cărţilor de slujbă inâneşte). în adevăr, o lectură atentă a *Istoriei Ţării Româneşti* a Constantin Cantacuzino ne face să întrevedem în ea aceleaşi idei iriginii romane şi continuităţii noastre în Dacia, a strălucirii noas-e odinioară şi a exploatării pe care o îndurau ţările româneşti mpul său. Uneori ideile sînt reproduse exact prin cuvintele pre- din Liturghier (de pildă şi în Istorie apare expresia : «că toţi :ia — adică românii — dintr-o iîntînă au izvorît şi cură»). <\ doua prefaţă era semnată de ieromonahul Inochentie corecto-ii Chiriac tipograful. Presupunem că primul a tradus îndrumările onale în româneşte sau, mai degrabă, a revizuit unele din cele pe le-a găsit în Liturghierele care se'foloseau în manuscris, în 1682, s-a tipărit o *Evanghelie,* în româneşte. Din prefaţa ei re-i că traducerea aparţine stolnicului Iordache, fratele domnitorului. uie remarcat şi faptul că textul *Evangheliei* din 1682 este it şi de cel din Noul *Testament* de la 1648, cît şi de cel din ia de la 1688. El a fost reeditat în *Evanghelia greco-romanâ* de ■ucureşti (1693) şi apoi în alte ediţii ale Evangheliei, bineînţeles inătăţind textul de la o ediţie la alta. în ce priveşte prefaţa, deşi pusă sub numele lui Şerban Cantacuzino, cuprinsul ei arată că a scrisă de un teolog. Trebuie si reţinem şi faptul că acum s-au rit pentru prima oară pericopele evanghelice în ordinea citirii lor

la slujbe — aşa cum le cunoaştem pînă azi —, începînd cu Duminica învierii. Pînă atunci se tipăreau Tetraevanghele — de tip slav —• avînd textele în ordinea lor din Noul Testament, dar cu indicaţii marginale asupra zilelor în care urmau sa fie citite feluritele pericope evanghelice, ceea ce constituia, desigur, o mare greutate pentru preoţi.

în 1683, a apărut *Apostolul* în româneşte (reeditat de episcopul Damaschin, la Buzău, în 1704). Prefaţa — deşi e pusă sub numele iui Şerban Cantacuzino — ne dovedeşte, chiar de la prima lectură, că a fost scrisă de un teolog cu pregătire temeinică, ocupîndu-se de problema împărţirii cărţilor Sfintei Scripturi. Autorul le împarte în patru grupe : «legile» (Pentateuhul şi cele patru Evanghelii), «istoriile» (restul cărţilor pe care noi le numim azi istorice), «filosofia» sau cărţile «filosofeşti» (cele pe care noi le numim didactice, în care include apocrifele (!) şi didacticele propriu-zise) şi «proorociile». Credem că nu greşim dacă afirmăm că prefeţele Liturghierului, Evangheliei şi Apostolului au fost scrise de vreunul din ierarhii greci aflaţi pe atunci în Ţara Românească şi traduse apoi în româneşte.

în aceeaşi prefaţă se arăta că domnul a poruncit «ştiuţilor (oamenilor de carte, n.n.) şi învăţaţilor carii s-au întîmplat dascăli, de au tălcuit Sfînta Scriptură cea noao, spre bună înţeleagerea limbii noastre», precizînd că e vorba de *Evanghelie* (1682), iar acum de *Apostol* (Fapte, Epistolele pauline şi soborniceşti). Probabil este vorba de traduceri mai vechi, care circulau în manuscris, revizuite acum de mai mulţi oameni de carte, sub supravegherea stolnicului Iordache. Tiparul -— şi probabil corectura — au fost încredinţate unui ieromonah cu numele Damaschin «Gherbest» care a lucrat şi gravurile, dovedindu-se un artist de mare talent.

Ceea ce trebuie reţinut în chip deosebit este faptul că, prin *Evanghelia* şi *Apostolul* tipărite în 1682 şi 1683, s-a făcut un nou pas înainte în vederea introducerii limbii române în Biserică. Dacă din timpul mitropolitului Ştefan aveam tipicul în româneşte, acum, sub Teodosie, s-au introdus citirile din Sfînta Scriptură, iar ceva mai tîrziu, datorită lui Antim Ivireanul, aveau să se tipărească înseşi slujbele.

Biblia de la Bucureşti. Traducerea cărţilor Sfintei Scripturi în limba română a culminat cu tipărirea *Bibliei de la Bucureşti* din 1688, numită şi *Biblia lui Şerban Cantacuzino,* care încununează activitatea tipografică de pînă atunci. Tipărirea a început la 5 noiembrie 1687 şi s-a sfîrşit în septembrie 1688. în luna următoare, Şerban a murit, iar tronul a fost ocupat de nepotul său, Constantin Brîncoveanu. Acesta a dispus să se pună o nouă foaie de titlu la exemplarele nedifuzate

ă, In care se menţiona faptul că tipărirea s-a terminat sub el (la noiembrie). Este o operă de mari proporţii pentru acel timp, avînd de pagini, format mare, textul fiind imprimat cu litere mărunte două coloane, fiind un «monument literar de limbă, dar, în acelaşi p, şi un act editorial fără egal, raportat chiar la tehnica tipogra- modernă» (Dan Simonescu). Are două prefeţe, una pusă sub nu- e domnitorului Şerban Cantacuzino, adresată clerului şi credincio- r, iar a doua, semnată de patriarhul Dositei al Ierusalimului. So- im că prima prefaţă se datorează unuia din fraţii Radu şi Şerban iceanu, iar cea semnată de Dositei, în care apar numeroase refe- e la istoria poporului român (inclusiv ideea unităţii muntenilor, dovenilor şi ardelenilor), a fost tradusă în româneşte tot de unul fraţii Greceanu. S-a apelat la patriarh ca să o semneze spre a da nai mare autoritate noii Biblii româneşti, atît în faţa cititorilor lâni, cit şi în faţa întregii creştinătăţi, patriarhul fiind o figură re- zentativă a Ortodoxiei în vremea sa. Nu trebuie trecut cu vederea t faptul că prin tipărirea Bibliei de la Bucureşti (şi a celei în limba acă de la Veneţia, din 1687, a lui N. Glykis, tipărită tot cu sprijinul Şerban Cantacuzino), se urmărea creşterea prestigiului domnitori, el fiind considerat un exponent al popoarelor balcanice subju-s de turci şi un protector al întregii Ortodoxii. Aşa se explică şi ni că în prefaţa semnată de patriarhul Dositei se făcea amintire strămoşii domnului care au stat odinioară pe tronul Bizanţului.

La traducerea acestei prime ediţii integrale a Sfintei Scripturi în lâneşte şi-au adus contribuţia mai mulţi cărturari din secolul al II-lea din toate cele trei ţări româneşti. Acest lucru rezultă din işi prefaţa — pusă sub numele lui Şerban Cantacuzino — în care spunea : «Şi aceasta am făcut la tălmăcirea aceştii Sfinte Scripturi, nd multă nevoinţă şi destulă cheltuială : despre o parte puind das- ştiuţi (cunoscători, n.n.) foarte den limba elinească, pe prea înţepi cel dentru dascăli ales şi arhiereu Ghermano Nisis, şi, după "ecerea lui, pre alţii care s-au întîmplat ,• şi *despre altă parte, ai tri, oameni ai locului,* nu numai pedepsiţi (învăţaţi," n.n.) întru a stră limbă, ce şi de limba elinească avînd ştiinţă ca să o tălmă- sca, care luînd lumină şi *dentr-alte izvoade vechi* şi alăturîndu-le cel elinesc al celor 70 de dascăli, cu vrerea lui Dumnezeu o au îrşit pre cum să vede».

La baza textului Noului Testament a stat ediţia de la Alba Mia 1648. O simplă comparare a textelor ne încredinţează că de multe este vorba numai de schimbări neînsemnate de limbă, cerute de îşi evoluţia ei. Este semnificativ faptul că au fost reproduse inie-

grai din Noul Testament de la Alba Iulia şi trei din capitolele de «introducere» (isagogie), şi anume la Evangheliile de la Marcu, Luca şi Ioan.

In ce priveşte textul Vechiului Testament — cărţile canonice şi necanonice —, la baza acestuia a stat traducerea făcută de renumitul umanist moldovean Nicolae Milescu Spătarul (c. 1636—1708). Distinsul diplomat, memorialist, istoric, geograf, etnograf şi filolog, care a deţinut slujbe însemnate în Moldova şi Ţara Românească şi a făcut călătorii prin mai multe ţări europene, ca să ajungă apoi pînă în China, traversînd toată Siberia, scriind preţioase însemnări de călătorie, n-a rămas străin nici de problemele teologice. Prin anii 1661—1664, cînd se găsea la Constantinopol, ca reprezentant (capuchehaie) al lui Grigorie Ghica, domnul Ţării Româneşti, la înalta Poartă, a lucrat la traducerea Sfintei Scripturi în româneşte. A tradus după versiunea Septuagintei, tipărită de protestanţi la Frankfurt, în 1597, confruntată cu ediţia slavă de la Ostrog, şi cu unele ediţii ale Vulgatei. N-ar fi exclus ca el să fi avut la îndemînă şi vreo traducere anterioară, în manuscris. Avem trei mărturii că Milescu a tradus Sfînta Scriptură în româneşte : a cronicarului Dimitrie Procopiu din Moscopole (1720), a mitropolitului Gheorghe al Moldovei (1723) şi o însemnare pe o traducere în manuscris a Vechiului Testament, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în prefaţa căreia se spunea că traducătorii au avut la îndemînă şi «izvodul scris cu mîna» tradus de Milescu. Originaluil traducerii sale nu se păstrează. Avem numai o copie revizuită a ei, aflată azi în Ms. 45 al Filialei Cluj a Academiei Române, provenită din fosta Bibliotecă centrală din Blaj.

Cercetătorul N. A. Ursu a formulat ipoteza — plauzibilă de altfel, — că traducerea lui Nicolae Milescu a fost revizuită şi îndreptată pentru prima dată de mitropolitul Dosoftei al Moldovei, pe cînd era episcop la Roman. Dovedeşte acest lucru «prin prezenţa sporadică şi oarecum enigmatică în Biblia de la Bucureşti a unor cuvinte care caracterizează scrisul lui Dosoftei».

înainte de a fi dat la tipar, întreg textul Bibliei a fost revăzut de doi cărturari munteni, căci într-o notă finală se menţiona : «iară cu nevoinţa şi *îndireptarea* celor ce s-au întîmplat dascăli şi *mai mult desluşindu-se pre limba rumânească* de cei mici şi plecaţi dentru slugile Mării Sale Şărban biv 2 logofăt i braţ ego (şi fratele său, n.n.) Radul log(ofăt)». Este vorba deci de fraţii Radu şi Şerban Greceanu, care «au îndreptat» traducerea lui Nicolae Milescu, aflată în «prima formă», nestilizată încă, cu alte cuvinte «au definitivat-o» în vederea tiparului. N-ar fi exclus ca ei să se fi bucurat şi de îndrumarea ma-

:ărturar Constantin Cantacuzino, care îi va fi ajutat la tălmă-
unor locuri mai dificile. Sîntem îndemnaţi să susţinem acest
iatorită faptului că el i-a ajutat şi la traducerea *Mărgăritarelor ui Ioan Gură de Aur* (Bucureşti, 1691), şi a *Pravoslavnicei Măr*-
(Buzău, 1691). In munca lor, revizuitorii textului Sfintei Scrip-
>r fi fost ajutaţi şi de unii cărturari greci, lucru pe care-1 reţi-
1 din fragmentul din prefaţă pe care l-am citat. între ei se nu-
3hermano de Nissa şi poate chiar patriarhul Dositei al Ierusa-
i, aflat pe atunci în Ţara Românească, sub numele căruia e
;i o prefaţă. Aceştia fiind greci, au fost «consultaţi» mai ales
redarea exactă a sensului unor cuvinte sau expresii mai di-

ilosirea izvoadelor mai vechi, ca şi faptul că textul a fost re-
de cărturari munteni, nu scade cu nimic din valoarea *Bibliei*
3ucureşti, ci, dimpotrivă, i-o ridică, pentru că, în felul acesta, ea
izintă ca o încununare a tuturor strădaniilor cărturarilor ro-
ie pînă atunci, din toate cele trei ţări româneşti, de a traduce
ui lui Dumnezeu în limba română. Prin părţile reproduse din
erile mai vechi, se recunoştea valoarea literară a limbii aces-
lar se stabilea şi o continuitate în ceea ce priveşte limba li-
— între traducerile respective şi Biblia de la Bucureşti. Astfel,
F în circulaţie o limbă literară care reprezintă o sinteză a efor-
scriitorilor bisericeşti de pînă atunci de a scrie într-o limbă
şi înţeleasă de toţi românii, contribuind la dezvoltarea limbii
2 literare. Este adevărat că în text există numeroase cuvinte
li netraduse (ceea ce se recunoaşte chiar în prima prefaţă) sau
e şi fraze traduse confuz, lucru explicabil dacă ne gîndim la
în care s-a tradus, epocă de formare a limbii literare roti.
ortosirea textului a făcut-o proinepiscopul Mitrofan de Huşi
nic al mitropolitului Dosoftei al Moldovei — căci o însemnare
ultima pagină îl prezenta ca : «a tot meşterşugul tipografiei şi
>t-firii cuvintelor rumâneşti ostenitoriu».
ptul că n-au fost menţionate numele lui Nicolae Milescu şi al
olitului Dosoftei are următoarea explicaţie : Milescu a tradus în
e era reprezentantul la Constantinopol al lui Grigorie Ghica,
re a poruncit să fie ucis postelnicul Constantin Cantacuzino,
âitorului domn Şerban, care a tipărit Biblia. Iar Dosoftei, în
ra exilat în Polonia, ameninţat cu caterisirea. în astfel de con-
ireşte că menţionarea numelui lor între ostenitori nu era con-
ă oportună. Totuşi este vrednic de subliniat faptul că un exem-

plar din Biblie i-a fost trimis lui Dosoftei în Polonia, pe care el a făcut diferite comentarii marginale la Vechiul Testament, în limbile latină, greacă, polonă şi română.

Biblia de la Bucureşti este socotită şi ca o expresie a unităţii românilor de pretutindeni, căci Vechiul Testament a fost tradus — apoi revizuit —• de doi cărturari moldoveni, Noul Testament era opera cărturarilor transilvăneni (ediţia din Alba Iulia, 1648), ultima revizuire aparţinea cărturarilor munteni, supravegherea tiparului şi corectura au fost făcute de un moldovean, iar cheltuielile de tipar au fost suportate de Şerban Cantacuzino.

Prin larga ei circulaţie în toate ţinuturile locuite de români, Biblia de la Bucureşti a avut un rol însemnat în pregătirea unităţii poporului român. în însăşi foaia de titlu se preciza ca s-a tipărit «spre înţelegerea limbii rumâneşti» şi «pentru cea de obşte priinţă s-au dăruit neamului rumanesc». Iar în prefaţa pusă sub numele patriarhului Dositei al Ierusalimului, se arăta că rostul Bibliei era «ca să lumineze celor den casă ai Besearecii noroade : rumânilor, moldovenilor şi ungrovlahilor». Traducerile de mai tîrziu ale Sfintei Scripturi în româneşte au folosit — într-o măsură mai mare sau mai redusă — şi Biblia de la Bucureşti.

Remarcăm faptul că Biblia din 1688 cuprinde — pe lîngă cărţile zise «necanonice» — şi lucrarea «apocrifă» «A lui Iosip la Macavei carte, adecă despre singurul ţiitoriul gînd». Este vorba de lucrarea *Despre raţiunea dominantă* atribuită lui Iosif Flaviu (cercetătorii arată că ar aparţine unui anonim din Alexandria, din sec. I d.Hr.), tradusă în româneşte de Nicolae Milescu, se pare revăzută tot de Dosoftei al Moldovei. Aceasta *este prima scriere filozofică tradusă în limba română.* Cartea se ocupă cu capacitatea raţiunii de a domina sentimentele, fiind un amestec de cultură ebraică şi elenică, puternic influenţată de filozofia lui Plafon şi Aristotel. Editorii au anexat cărţii şi o erată, prima consemnată în istoria tiparului românesc.

Alte tipărituri. Dintre celelalte cărţi româneşti tipărite la Bucureşti în cursul păstoririi lui Teodosie mai amintim *Mărgăritarele Sfîntului Ioan Gură de Aur,* în 1691. Era o culegere din cuvîntările marelui Părinte bisericesc, traduse de fraţii Radu şi Şerban Greceanu, cum ne încredinţează cele două prefeţe semnate de ei, în care mărturiseau că au fost ajutaţi şi de stolnicul Constantin Cantacuzino.

In anii următori s-au tipărit *Evanghelia greco-română* (1693), cu prefaţa lui Şerban Greceanu, *Psaltirea* (1694) şi *Noul Testament* (1703), amîndouă tipărite de ieromonahul Antim Ivireanui, care senina şi prefeţele.

acelaşi timp, în tipografia Mitropoliei din Bucureşti au fost i lumină o serie de lucrări în limba greacă, în special polemice, pe catolici şi calvini care activau pe atunci mai ales în Tran-a învecinată. Acestea au apărut sub îndrumarea patriarhului Do-il Ierusalimului, care stătea mai mult în Bucureşti, ajutat de mtin Brîncoveanu. Iată cîteva din ele : *Manual împotriva schis-apistaşilor,* al ieromonahului Maxim Peloponezianul (1690), *în-axe la principiile catolice şi la problemele lui Chil Lucaris,* de Meletie Sirigul, şi *Manualul împotriva rătăcirii calvine* al hului Dositei al Ierusalimului (1690), *învăţătura dogmatică or-i* a lui Sevastos Kiminitis (1703) ş.a. Alte lucrări, de acelaşi n greceşte, au apărut tot atunci, la Snagov şi la Rîmnic, iar în va, la Iaşi.

ai amintim şi faptul că în timpul păstoririi lui Teodosie, domn "onstantin Brîncoveanu, s-au înfiinţat trei tipografii noi : la Buzău , prin strădaniile fostului episcop Mitrofan de Huşi, acum la , la Snagov (1696) şi la Rîmnic (1705), prin osteneala lui Antim nul. Rezultă că în timpul păstoririi mitropolitului Teodosie, s-a urat o intensă activitate editorială, culminînd cu tipărirea *Bi-*lin 1688.

Utropolitul Teodosie şi Biserica transilvană. O latură tot aşa semnată din activitatea mitropolitului Teodosie a fost şi cea de apărarea Ortodoxiei în Transilvania, în faţa încercărilor :e de înstrăinare a românilor ortodocşi de credinţa strămoşească. itatea sa de «exarh al Plaiurilor», mitropolitul Teodosie a hiro-în catedrala sa din Bucureşti şase mitropoliţi ai Transilvaniei : Budai, Ioasaf, Sava din Veştem, Varlaam, Teofil şi Atanasie

îl. i

i hirotonia lui Atanasie Anghel (22 ianuarie 1698), Teodosie ună cu patriarhul Dositei al Ierusalimului l-au pus sa semneze rturisire de credinţă foarte amănunţită, în 22 de puncte, care rostul de a-1 întări în dreapta credinţă, atrăgîndu-i atenţia în-bi asMpra învăţăturilor atacate de calvini şi de catolici. Cu toate ;a, Atanasie a uitat, la scurt timp, făgăduinţele făcute la Bucu-Şi a părăsit Biserica Ortodoxă, îmbrăţişînd uniaţia. Mitropolitul >sie îi scria, prin 1702, mustrmdu-1 pentru greşeala săvîrşită şi mîndu-1 «să-şi deschidă ochii şi să părăsească ce-a început». De putem vorbi de o adevărată jurisdicţie canonică a mitropolitului)sie asupra bisericilor ortodoxe din Braşov şi Ţara Bîrsei după narea lui Atanasie, hirotonind preoţi pe seama acestora şi întă-

rindu-i în dreapta credinţă prin mai multe scrisori adresate preoţilor şi credincioşilor din Şcheii Braşovului.

După o păstorire de peste trei decenii, mitropolitul Teodosie şi-a dat obştescul sfîrşit la 27 ianuarie 1708, fiind îngropat lîngă altarul catedralei mitropolitane din Bucureşti. A fost prohodit de patriarhii Gherasim Paladas al Alexandriei, Hrisant Notaras al Ierusalimului şi «toţi arhiereii cîţi s-au aflat aci», după cum ne informează *Istoria* lui Radu Greceanu. O inscripţie săpată pe stîlpul de piatră care-i străjuieşte mormîntul consemnează data morţii, anii vieţii (87) şi anii de păstorire.

Concluzii: *Datorită marilor domni sprijinitori ai culturii, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brlncoveanu, arhipăstoria mitropolitului Teodosie al Ungrovlahiei se înscrie printre cele mai rodnice sub raport cărturăresc. Sint de remarcat mai ales tipărirea* Bibliei de ia *Bucureşti şi continuarea procesului de românizare a slujbelor bisericeşti care se* va *desâvuşi apoi prin strădaniile urmaşului său Antim Ivheanul şi ale contemporanului acestuia — episcopul Damaschin Dascălul.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: *Istoria Ţării Româneşti 1290*—1690. *Letopiseţul cantacuzinesc.* Ediţie critică C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, LXII + 253 p. (şi în *Cronicari munteni,* ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, voi. I, Bucureşti, 1961, p. 81—224) [GHENADIE (ENĂGEANU) CRAIOVEANU, Condica *Stintă,* Bucureşti, 1886, XXVI + 418 + XIV p. (retipărire din B.O.R., an. VIII, 1884, IX, 1885 şi X, 1886); IOAN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliografia românească veche,* tom. I (1508—1716), Bucureşti, 1903, X + 572 p. j tom. IV (red. IOAN BIANU şi DAN I SIMONESCU), Bucureşti, 1944, XII ^ 375 p.

Lucrări generale: NICOLAE G. TURCU, *Biserica din Ţara Românească în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino,* în B.O.R., an. LXXXIV, 1966, nr. 1—2, p. 100—128.

Mitropolitul Varlaam. IOAN LUPAŞ, *Pribegia prin Ardeal a mitropo-\ litului Varlaam al Ungrovlahiei,* în voi. *Studii, conferinţe şt comunicări Istorice,* I, Bucureşti, 1928, p. 199—202; ŞTEFAN CIOBANU, Din *legăturile culturale* romdno-*ucrainiene. Ioanichie Galeatovschi şi literatura românească veche,* în «An. Acad. Rom.», M. S. Lit., s. III, t. VIII, 1938, 90 p. + XV pi. (se ocupă de Cheia întefesu-*lui);* NICULAE ŞERBĂNESCU, *Varlaam mitropolitul Ţării Româneşti, părintele tipo-i grafiei bucureştene (1672—79),* în B.O.R., an. LXXVI, 1958, nr. 12, p. 1120—1158 d NICULAE ŞERBĂNESCU, 300 de ani de *la Înfiinţarea tipografiei Mitropoliei Ţării Româneşti,* în B.O.R., an. XCVI, 1978, nr. 9—10, p. 963—1003.

Mitropolitul Dionisie. NICULAE M. POPESCU, *Dionisie mitropolitul Ungrovlahiei,* Bucureşti, 1914, 17 p. (extras din «Convorbiri literare», 1914).

Mitropolitul Teodosie. IOAN LUPAŞ, *Mitropolitul Teodosie* Veşfemea*nul* în R. T., an. XXXIII, 1943, nr. 1—2, p. 9—27 (şi în voi. *Studii, conferinţe ş\ comunicări istorice,* IV, Sibiu, 1943, p. 145—162) ; NICULAE ŞERBĂNESCU, Mrtropo*litul Teodosie al Ţării Româneşti,* în S. T„ an. IV, 1952, nr. 5—6, p. 330—3511 MARINA VLASIU, *Teodosie Veştemeanul* de *origine transilvăneană,* vJlceană *soi argeşeană ?* în M. A., an. III, 1958, nr. 3—4, p. 202—212; AURELIAN SACERDC

Tudor Spudei, viitorul mitropolit Teodosie al Ungrovlahiei, în M. O., an. 970, nr. 7—8, p. 639—652; T. G. BULAT, *Un schit de lingă Rlmnicul Vilcea*
Mitropoliei din Bucureşti: Cetăţuia, în M. O., an. XXIII, 1971, nr. 3—4, -230; IOAN DURĂ, *Mitropolitul Teodosie al Ţării Româneşti... Precizări şi ţii tipografice,* în B.O.R., an. CVI, 1988, nr. 9—10, p. 118—144.

b l i a de la B u c u r e ş t i . *Biblia adică dumnezeiasca Scriptură a* Veţi *Noului Testament. Tipărită întiia oară la 1688 în timpul lui Şerban Vodă zino, domnul Ţării Româneşti. Retipărită după 300 de ani în facsimil şi ire...,* Bucureşti, 1988, XXXIII p. -f 933 foi + p. 934—990; N. IORGA, *tn cu Biblia de la 1688 şi Biblia de la* Î667 a *lui Nicolae Milescu,* în «An. lom.», MSI, s. II, tom. XXXVIII, 1915—1916, Bucureşti, 1915, p. 37—54 (şi 17 p.); CONSTANTIN SOLOMON, BiWia *de la Bucureşti (1688). Contribu-•uă istorico-literare,* Tecuci, 1932, 48 p.; G. T. POP, *Biblia în traducerea lui Milescu,* în B.O.R., an. LXXX, 1962, nr. 9—10, p. 958—963; PETRE V. HANEŞ,
Milescu, traducătorul «Bibliei de la 1688», în G. B., an. XXI, 1962, nr. i 942—964; VIRGIL CÂNDEA, *Nicolae Milescu şi începuturile traducerilor* 3 în *limba română,* în «Limbă şi literatură», an. VII, 1963, p. 29—76 (repro-
în voi. *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc,* poca, 1979, p. 79—171; a se vedea şi p. 172—214); DOSOFTEI, *Opere, I.* ritică de N. A. Ursu, Bucureşti, 1978, p. 504—513;' alte studii în *Dacoromania. h fiir ostliche Latinität,* Miinchen, 7, 1988, 378 p.; VIRGIL CÂNDEA, *Semni-)olitică a unui act de cultură feudală,* în «Studii», revistă de istorie, an. XVI, ■. 3, p. 651—671 ; ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Biblia de la Bucureşti. Cine traducerea ?,* în B.O.R., an. XCVI, 1978, nr. 9—10, p. 1004—1018 (reprodus >]. *Dascăli de cuget şi de simţire românească,* Bucureşti, 1981, p. 217—241).

XXXVIII

MITROPOLITUL
ANTIM IVIREANUL

• .! 'hi.

Liste bine cunoscut faptul că domnia lui Constantin Brîncoveanu (1688—1714) a fost una dintre cele mai înfloritoare pentru cultura românească. La curtea lui se încrucişau două curente culturale diferite : cel italian, venit din Occident, şi cel grecesc, venit din sud-estul ortodox. între reprezentanţii celui dintîi consemnăm pe Anton Măria del Chiaro din Florenţa, secretarul lui Brîncoveanu pentru limbile occidentale, autorul unei lucrări despre Ţara Românească, tipărită la Veneţia în 1718, doctorul grec Iacob Pylarino, autorul unor lucrări medicale, predicatorii greci Gheorghe Maiota, cu studii la Roma şi Veneţia, şi Ioan Avramios, fostul paroh al coloniei greceşti din Veneţia. Cel de al doilea curent era reprezentat prin patriarhii Dositei şi Hrisant Notaras ai Ierusalimului, Gherasim Palladas al Alexandriei, Atanasie Dabbas al Antiohiei, care au trăit ani de zile la curtea lui Brîncoveanu. Se mai adaugă la aceştia şi profesorii de la Academia domnească de la Sfîntul Sava din Bucureşti şi alţi cărturari, ca : renumitul Sevastos Chimenitul (sau Kiminitis) din Trapezunt, Ioan Cariofil, Ioan Comnen, cu studii la Padova, Marcu Porfiropoll, Gheorghe Hrisogon, Panaiot Sinopeus şi alţii.

Dar pe lîngă aceşti învăţaţi de tneam străin, în timpul lui Brîncoveanu şi-au desfăşurat activitatea şi numeroşi oameni de carte români, ca stolnicul Constantin Cantacuzino, fraţii Radu şi Şerban Greceanu, cronicarul Radu Popescu, episcopii Mitrofan şi Damaschin de la Buzău.

într-un astfel de mediu propice pentru cultura românească şi-a desfăşurat activitatea Antim Ivireanud, care, din smerit călugăr-tipograf, a ajuns să deţină cele mai însemnate rosturi în viaţa culturală-bisericeasca a Ţarii Româneşti.

S-a născut în jurul anului 1650 in Iviria (Georgia sau Gruzia de azi), din părinţii Ioan şi Măria, numit din botez Andrei. Originea sa

ană o arată el însuşi în marea majoritate a cărţilor tipărite sau s de el, numindu-se fie Antim Ivireanul, fie Antim georgian de fie Antim ieromonahul, tipograful din Iviria. După informaţiile flo-ilui Anton Măria del Chiaro, a căzut de tînăr rob, probabil la turci, avadau adeseori Georgia, şi a fost dus la Constantinopol. Nu ît timp a stat în robie. Eliberat — fie datorită deosebitelor sale ■ de care vorbesc contemporanii, fie prin răscumpărare din Patriarhiei ecumenice sau a unor georgieni aflaţi sub stăpî-ircească — Andrei-Antim a trăit în preajma Patriarhiei, unde a t sculptura în lemn, caligrafia, pictura şi broderia. Tot în Con-topol a putut să înveţe limbile greacă, arabă şi turcă. Presu-că a urmat şi cursurile şcolii greceşti de pe lîngă Patriarhie, icrările sale originale îl arată ca pe un om cu multă învăţă-e care nu şi-o putea însuşi ca autodidact.

venit în Ţara Românească, probabil prin anii 1689—1690, adus nstantin Brîncoveanu, care avea nevoie de un om înzestrat cu i atît de alese pentru realizarea planurilor sale culturale. Cei uilţi cercetători socotesc că Antim a venit la noi ca mirean şi aici a fost călugărit şi hirotonit preot.

atim Ivireanul tipograf. Venit la noi, a învăţat temeinic limba ă, lucru ce-1 desprindem din tipăriturile sale româneşti, precum aa slavonă, care se mai folosea încă în slujba noastră biseri-. Majoritatea cercetătorilor socotesc că ieromonahul Antim a t meşteşugul tiparului la noi, în tipografia domnească din Bucu-aflată sub conducerea fostului episcop de Huşi, Mitrofan. Dar, iunie 1691, Mitrofan a fost ales în scaunul vlădicesc de la astfel că s-a încredinţat ieromonahului Antim conducerea ti-iei bucureştene. în octombrie 1691, a scos de sub tipar prima te, *învăţăturile lui Vasile Macedoneanul căire Hui său Leon,* s în greaca modernă de Hrisant Notaras, pe atunci arhimandrit; 1 următor, *Slujba Sfintei Paraschiva şi a Sfîntului Grigorie De-ul,* în greceşte; în 1693 *Evanghelia greco-română,* o realizare ifică de seamă, cu gravuri, frontispicii şi viniete lucrate cu o >ită măiestrie, avînd şi o «postfaţă» scrisă de el. în 1694 a o *Psaltire* românească, cu o prefaţă (dedicaţie) către Constan-ncoveanu, căruia i-a închinat şi cîteva «versuri la stema ţării», :e de «smeritul întru ieromonahi Antim Ivireanul».

1694 activitatea tipografică din Bucureşti s-a întrerupt pentru oadă de timp. Se pare că încă din acel an ieromonahul Antim

a fost trimis la Snagov, cu o parte din utilajul tipografic de la Bucureşti. Documentele vremii îl arată şi ca egumen al mînăstirii Snagov. In această veche aşezare monahală a luat naştere un nou centru tipografic, cu posibilităţi de imprimare în mai multe limbi, în vederea ajutorării creştinilor ortodocşi aflaţi sub stăpînire turcească. Astfel, în numai cinci ani (1696—1701), a imprimat 15 cărţi : şapte greceşti, cinci româneşti, una slavonă, una slavo-română şi una greco-arabă. Dintre cele greceşti merită să fie amintite : *Antologhionul* (1697), o carte masivă, cu peste 2.100 pagini, cuprinzînd nu numai extrase din Minele, ci şi Psaltirea, Ceaslovul, Octoihul, Triodul, Penticostarul, Liturghierul ş.a., *Manual despre cîteva nedumeriri şi soluţiuni* al lui Ioan Cariofil (1697), cu probleme teologice controversate, scrisă la cererea stolnicului Constantin Cantacuzino, *Mărturisirea ortodoxă* (1699) a lui Petru Movilă, cu un comentar al învăţatului grec (sau macedoromân) Visarion Macri din Ianina şi cu o scrisoare-prefaţă a patriarhului Dositei al Ierusalimului, *Eortologhionul* (Îndreptarul) lui Sevastos Chimenitul (1701), un manual de cronologie pentru elevii Academiei de la Sfîntul Sava din Bucureşti, *Proschinitarul Sfîntului Munte Athos* al lui Ioan Comnen (1701) ş.a.

în 1697, a apărut aici singura carte slavonă tipărită de Antim, *Gramatica slavonă* a lui Meletie Smotriţki, necesară elevilor care se pregăteau în şcoala de slavonie de la Bucureşti.

în 1701, ieromonahul Antim a imprimat *Liturghierul greco-arab,* prima carte ortodoxă cu caractere arabe. Tipărirea acesteia s-a făcut la rugămintea adresată lui Constantin Brîncoveanu de fostul patriarh al Antiohiei Atanasie III Dabbas. întregul utilaj tipografic, inclusiv turnarea literelor arabe, a fost lucrat de Antim.

Cărţile româneşti imprimate la Snagov erau: *Evanghelia* (1697), *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* (1698), lucrarea polemică a lui Maxim Peloponezianul, intitulată *Carte sau lumină* cu *drepte dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papiştaşilor* (1699; în greceşte se tipărise tot la Bucureşti, în 1690), în care se combăteau cele patru puncte «florentine», stăruind'asupra primatului papal. In 1700 a apărut cartea intitulată *învăţături creştineşti,* cu caracter didactic-moralizator, imprimată de ucenicul său Gheorghe Radovici, iar în 1701, *Floarea darurilor, o* lucrare cu conţinut moralizator, scrisă în Italia, care a avut o largă circulaţie în limba română. Ultimele două lucrări erau traduse din greceşte de ieromonahul «Filotei Sfetagoreţul», identificat cu «Filotei, sin Agăi Jipei», autorul primei Psaltichii româneşti cunoscute.

Iu poate fi trecut cu vederea nici faptul că la Snagov Antim a îs cu meşteşugul tiparului şi o seamă de ucenici. între aceştia ai de seamă a fost, fără îndoială, ipodiaconui Mihail Ştefan sau îovici, care a fost trimis la Alba Iulia, unde a tipărit un *Chiriamion* şi o *Bucoavnă,* în 1699, apoi a lucrat la Rîmnic. Prin 1708 trimis de Brîncoveanu şi de Antim tocmai în Georgia (Iviria), d bazele unei tipografii cu caractere georgiene la Tiflis (Tbilisi), ima în acea ţară — unde a imprimat un *Evangheliar,* un *Litur-* şi alte cărţi. A plecat apoi In Olanda, în vederea perfecţionării şteşugul tiparului, de unde i s-a pierdut urma. Alţi ucenici tipo- au fost Gheorghe Radovici, care a lucrat la Snagov şi la Tîrgo- ieromonahul Dionisie Fior, care a lucrat mai tîrziu la Bucureşti.

aceşti trei mari meşteri au deprins meşteşugul numeroşi alţi afi, pe care-i vom îatîlni în secolul al XVIII-lea la Bucureşti, c şi Buzău.

i anul 1701 a încetat pentru totdeauna activitatea tipografică la v, fiind reluată la Bucureşti. Nu cunoaştem motivele pentru care afla a funcţionat un număr de ani la Snagov, după care activi- ei a trebuit să fie reluată la Bucureşti. în orice caz, Antim şi-a t mai departe egumenia mînăstirii. Probabil a plecat de aici cu afla — în urma vreunor intrigi, fapt pe care-1 aminteşte el însuşi îoscuta sa «apărare» trimisă lui Brîncoveanu la 13 ianuarie **1712.** nii 1701—1705 constituie perioada cea mai fecunda din activi- sa tipografică şi artistică, imprimînd 15 cărţi, dintre care două nâneşte, una slavo-română, una greco-arabă şi 11 în greceşte, omâneşti erau *Noul Testament* (prima ediţie a acestei cărţi în Românească), avînd la bază textul ediţiei din 1648 de la Alba şi *Acatistul Maicii Domnului,* la care se adaugă un *Ceaslov român,* toate tipărite în 1703. In 1702, tipărise un *Cl'icslov greco-* tot la rugămintea patriarhului Atanafeie Dabbas. Cînd patriarhul ian a părăsit Ţara Românească, la rugămintea sa, Constantin veanu i-a dăruit şi utilajul tipografic cu caractere arabe. Insta-i Alep în 1706, tipografia arabă lucrată în Ţara Românească a lat numeroase cărţi liturgice şi de teologie pînă prin 1724, apoi •rganizată şi reutilată — a ajuns în alte localităţi, imprimînd :ărţi pînă în 1899.

ntre cărţile greceşti tipărite la Bucureşti, notăm *învăţătura dog- a prea sfintei Biserici răsăritene şi universale,* scrisă de Se- Chimenitul (1703), *Paralelele greceşti şi romane* de Plutarch

(1704), tradusă în greaca modernă de un fiu al lui Brîncoveanu, care se numea 'tot Constantin, diferite panegirice scrise de Ştefan, un alt fiu al domnului etc.

Episcop al Rîmnicului. în anul 1705 s-a produs o nouă schimbare în viaţa iui Antim Ivireanul. Fiind înlăturat în acel an episcopul Ilarion al Rîmnicului, în locul său a fost ales, la 16 martie 1705, «egumenul chir Antim de la Snagov», cum scria în actul de alegere din *Condica Sfîntă.* în ziua următoare a fost hirotonit întru arhiereu, desigur de mitropolitul Teodosie şi de alţi arhierei aflaţi la Bucureşti. Instalat în vechiul scaun de la Rîmnic, vlădica Antim a dovedit şi aici aceleaşi calităţi excepţionale de bun organizator şi om de carte. Prima sa grijă a fost să înfiinţeze şi aici o tipografie — prima în acest oraş — cu o parte din utilajul românesc şi grecesc folosit la Snagov (pe care-1 numea «rodul muncii mele»). în mai puţin de trei ani a tipărit la Rîmnic 9 cărţi, dintre care trei greceşti, trei slavo-române şi trei româneşti. Meşterul tipograf care i-a stat în ajutor'a fost ucenicul său Mihail Ştefan. Dintre cele greceşti merită să fie amintită cartea intitulată *Tomul bucuriei* (1705), care cuprindea cinci lucrări polemice (aproape 800 pagini) împotriva catolicilor, imprimată cu cheltuiala patriarhului Dositei al Ierusalimului.

Ceea ce trebuie reţinut în chip deosebit este faptul că Antim a început acum seria unor tipărituri româneşti, menite să ducă la triumful deplin al limbii române în biserică. Procesul de lungă durată al înlocuirii limbii slavone în cult cu limba română, început în urmă cu mai bine de un veac şi jumătate, era ameninţat acum să fie compromis, datorită influenţei crescînde a culturii şi a ierarhilor greci la noi, ca şi prin numeroasele cărţi greceşti tipărite în ţările române, multe chiar de Antim. în faţa acestui pericol, conştient de rostul său de cîrmuitor duhovnicesc al unor credincioşi de neam român, Antim Ivireanul a început tipărirea unui şir de cărţi de slujbă în româneşte. Pentru început, a continuat vechea tradiţie — existentă încă din timpul mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei —, adică imprimarea unor cărţi bilingve, cu tipicul, lecturile biblice şi sinaxarul în româneşte, iar cîntările şi rugăciunile în slavoneşte. Aşa au fost : *Antologhionul* (1705), *Octoihul mic* (1705) şi *Slujba Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul* (1706).

Paralel cu acestea, a început şi tipărirea de cărţi liturgice numai în româneşte. Astfel, în anul 1706 a (tipărit o carte foarte interesantă, intitulată *Evhologhion* sau *Molitvelnic,* dar avînd două volume distincte : volumul întîi este un *Liturghier,* iar volumul doi *Molitveînicul*

u-zis. Este un caz neîntîlnit în istoria vechilor tipărituri biseri-
De notat că aceasta este prima ediţie românească a Liturghieru-
Ţara Românească. Traducerea (sau revizuirea traducerilor an-
-e : Coresi, Dosoftei şi cele în manuscris) a fost făcută de Antim
iul. în ce priveşte *Molitvelnicul,* de asemenea reprezintă prima
românească în Muntenia, fiind tradus tot de el, după ediţia
iscă tipărită la Veneţia de Nicolae Glykis (1691). A tipărit şi o
lucrare originală, *învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţa*
de care să se slujească preoţii în lucrarea lor pastorală-li-
ă.

afară de aceste tipărituri, se mai pot urmări şi alte aspecte ale
aţii sale ca episcop de Rîmnic. Ca şi înaintaşii săi, s-a îngrijit
)rirea bunurilor episcopiei, cumparînd — sau primind în danie —
turi arabile, vii, păduri, mori ş.a. S-a îngrijit de restaurarea unor
lăcaşuri de închinare din eparhie. Un rol însemnat îi va fi re-
în restaurarea şi zugrăvirea mînăstirilor Cozia şi Govora, în care
strează şi chipul său zugrăvit (pisania de la Cozia îl arată ca
litoriu» la înfrumuseţarea ei).

titropolit al Ungrovlahiei. Activitatea sa la Rîmnic a încetat însă
mele luni ale anului 1708. Murind bătrînul' mitropolit Teodosie
grovlahiei, la 27 ianuarie 1708, vlădica Antim de la Rîmnic a
hemat să-i ia locul. Din *Istoria domniei lui Constantin Brînco-*
:, a lui Radu Greceanu, aflăm amănuntul interesant că răposatul
solit a lăsat prin «diiată» ca «să rămîie în urma lui păstoriu
i sa părintele Rîmnicului chir Antim». Desigur în faţa soborului
or n-a tras în cumpănă dorinţa din urmă a mitropolitului Teo-
ci meritele pe care şi le cîştigase Antim în cei aproape două-
le ani petrecuţi la noi şi prestigiul de care se bucura în faţa
ir Bisericilor Ortodoxe din Balcani şi din Orientul Apropiat, pe
e ajutase prin tipăriturile sale. Drept aceea, la 28 ianuarie 1708,
ui vlădicilor, egumenilor şi boierilor chemaţi să aleagă un nou
solit s-a pronunţat pentru Antim al Rîmnicului. Obţinîndu-se
area patriarhului ecumenic Ciprian, la 21 februarie 1708 i s-a
«s'trămuttarea» canonică de la Episcopia Rîmnicului în scaunul
aolitan, iar în ziua următoare, fiind Duminica Ortodoxiei, a fost
at sărbătoreşte în scaunul de întîistătător al Bisericii din Ţara
nească. Chemat la curte, unde Constantin Brîncoveanu i-a făcut
oasă oraţie dă păstoriia ce i s-au dat», noul mitropolit a răspuns
-o cuvîntare, în româneşte, din care desprindem dorinţa sa de
ie folos noilor săi fii duhovniceşti. El arăta că Dumnezeu 1-a

trimis «să vă fiiu păstor, părinte sufletesc, rugător cătră Dumnezeu pentru bună sănătatea şi spaseniia dumneavoastră şi a cinstitelor dumneavoastră case, purtător de grijă la cele ce ar fi spre folosul mîn~ tuinţii şi să vă fiiu de mîngîiare la scîrbele robiei cei vaviloneşti a lumii aceştia... şi dimpreună cu dumneavoastră să pătimesc la toate cîte va aduce ceasul şi vremia, pentru care lucru am datorie să priveghiez cu osîrdie şi făr de lene, zioa şi noaptea şi în tot ceasul, pentru folosul şi spaseniia tuturor de obşte, învăţîndu-vă şi îndreptîndu-vă cu frica lui Dumnezeu pre calea cea dreaptă».

Ca şi la Rîmnic, activitatea lui Antim Ivireanul ca mitropolit poate fi urmărită sub mai multe aspecte : îndrumător al activităţii unor noi tipografii, traducător de cărţi liturgice în româneşte, îndrumător al clerului, ctitor de lăcaşuri sfinte, chivernisitor al bunurilor Mitropoliei şi patriot luminat, cu dragoste adîncă faţă de poporul român şi de patria sa adoptivă.

Vom urmări, în primul rînd, activitatea sa de tipograf. îndată după înscăunare, a mutat tipografia de la Rîmnic la Tîrgovişte. Se pare că el — ca şi domnul — stătea o parte a anului în vechea capitală, la Tîrgovişte, altă parte, la Bucureşti. în Tîrgovişte, unde activitatea tipografică era întreruptă de peste o jumătate de secol, au văzut acum lumina 18 cărţi, din care 5 greceşti, una slavo-română (un *Ceaslov,* 1.714), una slavo-româno-greacă (un *Catavasier,* 1713, cu tipicul în româneşte, iar cîntările în slavoneşte şi greceşte, dar cu litere cirilice) şi 11 româneşti. Meşterul tipograf şi diortositoral cărţilor româneşti a fost ucenicul său Gheorghe Radovici, iar diortositorul celor greceşti, ieromonahul Mitrofan Grigoras. Cărţile greceşti erau următoarele: *Carte de peste tot anul, cuprinzînd; iară lipsă tot serviciul bisericesc* (1709), o carte masivă, de aproape 1600 de pagini, cu aproape toate cărţile de slujbă (Psaltirea, Ceaslovul, Octoihul, AntologhionuT, Triodul, Penticostarul, cele trei Liturghii şi diferite alte rînduieli), *Panoplia dogmatică,* cu felurite scrieri împotriva ereticilor rînduite de Eutimie Zigaben (1710), *Slujba Sfintei Ecate-rina cu Proschinitariul Muntelui Sinai* (1710), Maxime *ale unor vechi filosofi* (1713, traduse din italieneşte de Ioan Avramios) şi *Despre oficiile, clericii şi dregâtoriile Sfintei Biserici,* scrisa de patriarhul Hri-sant al Ierusalimului, la care se adaugă alte lucrări ale unor teologi greci (1715).

între cărţile româneşti, al căror număr era în vădită creştere,-consemnăm, în primul rînd, lucrarea originală intitulată : *învăţătură bisericească la cele mai trebuincioase şi mai de folos pentru învăţă-*

z *preoţilor* (1710), urmată de o nouă lucrare originală, cu titlul *)ete de poruncă la toată ceata bisericească, pentru ca să păzească tecarele din preoţi şi din diaconi, deplin şi cu cinste, datoriia ho-dui său,* o broşură cu 12 îndatoriri pentru preoţi (1714). A tradus greceşte cartea *Pilde îilosofeşti,* după Maximele unor vechi filo-
menţionată mai sus (1713). După afirmaţia lui Del Chiaro ar fi rit şi cunoscutul roman popular *Alexandria.* A tipărit acum mai
cărţi de slujbă în româneşte : *Psaltirea* (1710), *Octoihul* (1712), *wezeieştile şi sfintele Liturghii* (1713), care era o nouă ediţie a ce-din 1706, *Evhologhion adecă Molitvelnic* (1713), *Catavasierul* 4 şi 1715), *Ceaslovul* (1715) ş.a.

în 1715, a mutat tipografia de la Tîrgovişte la Bucureşti, unde a rit o lucrare în limba greacă : *Sfătuiri creştine-politice* către dom-rul Ştefan Cantacuzino, o culegere «din sentinţele vechilor dascăli lepţi». în acelaşi an a apărut la Bucureşti lucrarea patriarhului tei, *Istoria patriarhilor Ierusalimului,* sub îngrijirea şi cu cheltu-patriarhului de atunci Hrisant Notaras, meşter tipograf fiind preo-Stoica Iacovici (Antim nici nu era amintit). în 1716, în tipografia 1 pe care a înfiinţat-o la mînăstirea Tuturor Sfinţilor (Antim), ria sa, a apărut, tot în greceşte, lucrarea *Istoria sfintă adică iu-2* a lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, tatăl primului domn riot de la noi, Nicolae Mavrocordat.

Cu aceasta se încheie activitatea tipografică a lui Antim Ivireanul, ursul unui sfert de veac **(1691—1716),** a tipărit sau a suprave-t tipărirea a 63 de cărţi, dintre care 39 au fost lucrate de el în-După locul de apariţie, 21 au apărut la Bucureşti (una la tipo-a de la mînăstirea Antim), 15. la Snagov, 9 la Rîmnic şi 18 la)vişte. După limba în care au apărut, 30 erau în greceşte, 22 în neşte, una în slavoneşte, 9 bilingve (6 slavo-române, 2 greco-î şi una greco-română) şi una trilingvă (greco-slavo-română). Opt e tipăriturile sale aveau prefeţe saiţ dedicaţii semnate de el, iar a aveau «versuri la stema ţării», scrise tot de el şi închinate lui :oveanu.

-ărţile tipărite de el, sau cu binecuvîntarea sa, erau de o mare sitate : cărţi de slujbă, cărţi ale Sfintei Scripturi (Psaltirea şi Noul ment), cărţi de doctrină teologică ortodoxă, cuvîntări bisericeşti, de învăţătură pentru preoţi, lucrări de filozofie, cărţi populare etc. nseamnă că Antim Ivireanul a slujit neamul românesc, în primul pe calea tiparului, aducînd cuvînt de învăţătură, de îndreptare şi tărire duhovnicească pentru credincioşii săi. Dintre multiplele lui rtăţl, cea de tipograf se împleteşte aproape organic cu viaţa lui,

încît, pe drept cuvînt, putem spune că, alături de Coresi, Antim este cel mai mare tipograf din cultura românească veche.

Tot de activitatea sa tipografică se leagă şi strădaniile depuse de; el pentru introducerea completă şi definitivă a limbii române în sluj-l bele bisericeşti. Pătrunderea limbii române în slujba bisericească se prezintă ca o dezvoltare firească, lentă şi echilibrată. Primele încer. cari de a prinde în slovă tipărită unele vechi traduceri româneşti cart circulau în manuscris se datorează lui Filip Moldoveanul şi lui Coresi în Transilvania. în Ţara Românească, însă, unde tradiţia slavona ere mai puternică, lucrurile au evoluat mai încet. Astfel, sub mitropolitul Ştefan, pe la mjlocul secolului al XVII-lea, se tipăresc în româneşte rînduielile tipiconale, sub Teodosie, în ultimele două decenii ale aceluiaşi secol se introduc lecturile biblice în româneşte (Apostolul, Evanghelia, paremiile, sinaxarul). Mai rămîneau rugăciunea, adică slujba propriu-zisă a preotului, şi cîntarea, la traducerea şi tipărirea cărora a avut "un rol deosebit mitropolitul Antim. Pentru început, a tipărit şi el cîteva cărţi bilingve, pe care le-am amintit mai sus.

După acest început, vlădica Antim a păşit şi mai hotărît la românizarea slujbelor. Arătam mai sus că, în calitate de'episcop de Rîmnic, a dat la lumină *Liturghierul* şi *Evhologhionul* (Molitvelnicul) în 1706. Prin acestea s-au pus în mîna preoţilor — în româneşte — cărţile de slujbă cu cea mai largă întrebuinţare. în mod firesc, trebuia să vină acum şi în ajutorul cîntăreţilor. Drept aceea, după ce a urcat în scaunul mitropolitan, a tradus şi a tipărit la Tîrgovişte *Octoihul, Liturghierul* şi *Molitvelnicul,* în a doua ediţie, apoi *Catavasieriil* şi *Ceaslovul.* Desigur, dacă moartea silnică nu i-ar fi curmat firul vieţii, ar fi pus sub tipar şi celelalte cărţi de slujbă în româneşte : Triodul, Penticostaru'l şi Mineiele. Cu toate acestea, prin cărţile sale de slujbă în româneşte, «datina străină a primit o lovitură de moarte», după cuvîntul lui Nicolae Iorga.

Prin traducerea şi tipărirea acestor cărţi de slujbă în româneşte, mitropolitul Antim are meritul că a pus temelie nouă — modernă — limbii noastre bisericeşti, pe care a mlădiat-o în aşa fel, încît este înţeleasă şi folosită pînă astăzi. După aproape trei veacuri, în slujbele noastre bisericeşti se mai pot auzi cîntări şi rugăciuni aşa cum au fost tălmăcite de mitropolitul Antim. Vom da cîteva exemple. Troparul învierii, glasului al treilea era redat astfel : «Să se veselească cele cereşti şi să se bucure cele pămînteşti, că au făcut biruinţă cu braţul său Domnul ; călcat-au cu moartea prea moarte, începătoriu învierii morţilor s-au făcut *;* din pîntecele iadului ne-au izbăvit pre noi şi au dat lumii mare milă» *(Octoihul* din 1712). Rugăciunea de la parastas

adusă aşa : «Dumnezeul duhurilor şi a tot trupul, carele ai căl-
oartea şi pre diavolul ai surpat şi ai dăruit viiaţă lumii Tale, în-
(oamne odihneşte sufletul răposatului robului Tău (cutare), în loc
at, în JOC cu verdeaţă, în loc de odihnă, de unde au fugit du-
întristarea şi suspinarea...» *{Liturghienil* din 1713). Iar troparul
ii era tradus : «Hristos au înviat din morţi, cu moartea pre
e călcînd şi celor din mormînturi viaţă dăruindu^le» *{Catava-*
din 1715). Observăm deci că textele folosite azi sînt aceleaşi,
i mai bine de un sfert de veac între români, însuşindu-şi temei-
mba noastră, cunoscînd însă tot aşa de bine şi limba greacă din
raducea, mitropolitul Antim ne-a dat aceste izbutite tălmăciri ale
Dr de slujbă bisericească ce vor sta apoi la baza tuturor ediţiilor
oare. Prin aceasta, credem ca nu greşim dacă socotim pe mitro-
.1 Antim drept cel mai de seamă făuritor al limbii liturgice ro-
sti.

)pera literară a mitropolitului Antim Ivireanul. După ce i-am ur-
activitatea tipografică, urmează să ne ocupăm şi de operele sale
tale, fie tipărite, fie rămase în manuscris. Din prima grupă fac
cele trei broşuri, cu caracter pastoral, scrise pentru nevoile preo-
Prima — *învăţătură* pe *scurt pentru taina pocăinţa* — tipărită
mnic în 1705, era o broşură de 25 de foi, scrisă pentru preoţii
/nici. în prima parte explica taina mărturisirii, cu o învăţătură
e canon, iar în partea a doua dădea îndrumările necesare duhov-
j.i în scaunul mărturisirii.

atristat de «atîta neînvăţătură» cîtă observa la preoţii din timpul
mitropolitul Antim a tipărit în 1710, la Tîrgovişte, o *învăţătură*
ceaşcă la cele mai trebuincioase şi mai de *folos pentru învăţâ-*
oreoţîlor. Era un mic catehism în trei părţi, cu 14 capitole, necesar
ilor pentru catehizarea credincioşilor.

'u toate îndemnurile mitropolitului, preoţii nu s-au prea ostenit
ească învăţătura sa. De aceea, în 1714 a tipărit, tot la Tîrgovişte, iă
broşură cu titlul *Capete* de *porunGă la toată ceata bisericească...* le
17 foi ale broşurii, mitropolitul fixa 12 îndatoriri de căpetenie u
preoţi, ameninţîndu-i că în caz de nerespectare a lor, îi va
«în rîndul ţăranilor». Iată cîteva dintre aceste îndatoriri : 1. Preoţii
ivîrşească sfintele slujbe «cu toată socotinţa şi nevoinţa şi fă-
jărtva cea fără de sînge cu frică şi cu inimă umilită...» ; 4. Cei
voiau să primească taina preoţiei, trebuia «să şază un an în-
t» la arhiereul lor, iar cei cu oarecare învăţătură numai o ju-
■*G* de an, ca «să înveţe toată rînduiala preoţiei după cum o poh-
dreptatea şi porunceşte sfînta Biserică» ,• 5. Preoţii să nu se

amestece «în lucruri mireneşti»; 6. Cel care căuta să fie hirotonit prin dare de bani sau prin mijlocirea vreunui boier «să va pune la bir în rîndul ţăranilor» ; 7 şi 9. Preoţilor care vor umbla prin cîrciumi sau celor care vor vinde vin la casa lor, li se va lua darul preoţiei; 8. Nu se vor mai face noi hirotonii decît pe baza mărturiei a cinci credincioşi că nu este preot în satul respectiv ; 12. Oferee preoţilor ca model, cîte o «diată» (testament) şi o foaie de zestre.

Tot Antim a strîns într-un mic vdlum cîteva «din sentinţele vechilor dascăli înţelepţi» şi unele maxime, — în versuri — pe care ie-a oferit domnitorului Ştefan Cantacuzino (1714—1715), «ca să-şi înfrumuseţeze moravurile cu înţelepciune şi cu o purtare vrednică de un domn», precum şi cîteva rugăciuni. Cartea a apărut sub titlul *Sfâtuiri creştine politice* (Bucureşti, 1715), fiind redactată în greaca populară.

în afară de aceste lucrări tipărite, de la vrednicul cărturar Antim Ivireanul au rămas şi cîteva lucrări în manuscris. Cel mai însemnat manuscris este intitulat *Chipurile Vechiului şi Noului Testament, adică obrazele oamenilor celor vestiţi ce se atlă în «Sfînta Scriptură», în «Biblie» şi în «Evanghelie» şi adunare pre scurt istoriilor celor ce s-au făcut pe vremea lor, adeverind a îieştecăruia viaţa şi laptele, atîta a celora ce au vieţuit cu viaţă bună cît şi a celora ce au vieţuit cu viaţă necuvioasâ de la Adam şi pogorînd pînă la Hristos...* Lucrarea este cunoscută şi sub numele de *Arborele genealogic al lui lisus Hristos* sau *Rodoslovie,* pe care le foloseşte însuşi Antim în prefaţă. A fost scrisă în 1709 la Tîrgovişte şi dedicată lui Brîncoveanu. Manuscrisul original se păstrează în Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Kiev (la noi în ţară avem două copii, una făcută după original de popa Fior, dascăl de slavonie la biserica Sfîntul Gheorghe Vechi din Bucureşti, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, iar alta, realizată după ruloul acestuia în 1847, de zugravul C. Petrescu). Cele 22 foi nenumerotate ale manuscrisului cuprind cîteva izbutite «versuri la stema ţării», o dedicaţie către Constantin Brîncoveanu, apoi lucrarea propriu-zisă, care este o istorie rezumativă' a Vechiului Testament. Pe lîngă Sfînta Scriptură, autorul mai face numeroase trimiteri şi aluzii la istoricii şi filozofii vechi (losif Flaviu, Filon, Strabo etc), pe care încearcă să-i pună de acord cu faptele menţionate în Biblie, precum şi la unii Sfinţi Părinţi, lucru ce ne arată aleasa pregătire cărturărească a lui Antim. Textului i se adaugă 503 portrete în medalion, 3 schiţe şi 8 desene, tot în medalion, cu personaje din Vechiul şi Noul Testament. Medalioanele, cu cîteva excepţii, măsoară 32 mm în exterior şi 28 mm în interior, portretele fiind aşezate între două cercuri

ice. în cîmpul alb, fiecare medalion cuprinde şi numele per-
pe care-1 reprezintă. Sînt lucrate în laviu roşu, iar umbrele,
i majoritate, în aur. Este una din cele mai preţioase opere
Eice din răsăritul Europei. Meritul artistului constă nu numai
ţia tehnică deosebită, ci şi în faptul că n-a avut la îndemînă
zvor de inspiraţie, nici un manuscris asemănător. Ideea putea
sască în scena cunoscută sub numele de «Arborele lui lesei»,
la Muntele Athos şi în unele biserici din nordul Moldovei.
această scenă, şi în manuscrisul lui Antim apar oameni de
i antichităţii (Filon, Pithagora, Homer, Socrate, Aristotel, Pla-
Este vrednic de remarcat şi faptul că modelele sînt luate după
/ii care au trăit la noi (femei îmbrăcate în haine româneşti,
1 coroanele doamnelor noastre, regi cu înfăţişarea voievozilor

ivinţa autorului acestor portrete, nu se poate stabili cu cer-
dacă este mitropolitul Antim însuşi. După părerea cercetă-
îabriel Ştrempel, care s-a ocupat îndeaproape cu opera sa,
;onografiei, indicaţiile asupra locului pe care trebuiau să-1
versele personaje pe pagină, poate chiar conturul desenelor,
li'tropolitului Antim ,• realizarea deplină a- volumului rămîne,
ită, pentru noi, opera preotului Nicola». înclinăm totuşi să
:ă şi aceste «chipuri» aparţin lui Antim. Argumentele noas-
mai mult de ordin logic. Anton Măria del Chiaro ne spune
că «era înzestrat cu daruri aşa de rare, ştiind să facă într-un
unat orice fel de lucru de mînă, mai cu seamă săpături, desene
ii». Gravurile multora din tipăriturile sale au fost lucrate de
Tradiţia spune că ar fi lucrat frumoasele uşi de la biserica
n Bucureşti, ctitoria sa, şi că ar fi zugrăvit această biserică,
i capela Episcopiei Rîmnicului.

n ***Ivireanul*** *predicator.* Fără îndoială, cea mai valoroasă operă
ămasă de la Antim (în manuscris) 6 formează predicile sau
sale (din grecescul -*q* StSax^), rostite în cursul arhipăstoririi
iferite duminici şi sărbători, fie la Bucureşti, fie Ia Tîrgovişte.
: 28 de predici rostite de Antim : cinci la Duminica Floriilor,
:himbarea la Faţă, cîte două la Adormirea Maicii Domnului,
ea Domnului, la Sfinţii Constantin şi Elena, la Sfîntul Du-
Sfîntul Nicolae, la lăsatul secului de brînză şi cîte una la
nprejur, Bobotează, lntîmpinarea Domnului, Sf. Apostoli Petru
Sf. Arhangheli, Intrarea în biserică, Duminica vameşului şi
Şi una despre pocăinţă. La aceste 28 de predici se mai ada-
vîntări ocazionale : una la înscăunarea sa ca mitropolit, trei

cuvîntări funebre şi alte trei cuvîntări (mai degrabă învăţături) asupra tainei spovedaniei. Manuscrisele didahiilor mai cuprind şi cele două apărări trimise de Antim lui Constantin Brîncoveanu, în 1712, asupra cărora vom stărui mai încolo. întîlnim deci itoate genurile de predică : predica propriu-zisă sau predica sintetică, omilia sau predica - analitică, pareneza şi panegiricul.

Şi în predicile sale se remarcă faptul că Antim avea o cultură deosebită, căci el citează nu numai din cărţile Sfintei Scripturi, ci şi din numeroşi Sfinţi Părinţi (Ioan Gură de Aur, Atanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Efrem Şirul, Ioan Damaschinul ş.a.), sau pomeneşte unii filozofi şi poeţi greci din antichitate. Dar marele mitropolit face mereu apel şi la realităţile vieţii, la moravurile păstoriţilor săi, ia nevoile şi aspiraţiile poporului român. Din cuprinsul didahiilor, reiese că el era alături de popor, spunînd că le va fi «mîngîiere la scîrbele robiei cei vaviloneşti a lumii acesteia», ca «dimpreună să pătimească cu dumneavoastră la toate cîte va aduce clasul şi vremia...». Amintea adeseori de asuprirea socială şi naţională pe care o îndura poporul de jos din partea marilor boieri şi a turcilor. Astfel, într-o predică la Sfîntul Dumitru vorbea despre «neaşteptatele pagube, înfricoşeriie vrăjmaşilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile şi dările cele grele şi nesuferite...», arătînd apoi că «toţi pătimesc, toţi sînt în scîrbe, toţi suspină supt jugul cel greu al nevoii». Iar în cuvîntarea la înscăunare spunea că «sîntem încungiuraţi şi îngrădiţi între hotarele celor striini de fel şi împresuraţi de atîta nevoi şi scîrbe ce vin totdeauna neîncetat de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta...». Iar într-o cuvîntare la Schimbarea la Faţă, exclama cu durere : «Sîntem supuşi supt jugul pagînului şi avem nevoi multe şi supărări de toate părţile».

El condamna cu asprime pe boieri pentru jafurile, nedreptăţile şi tratamentul inuman la.care supuneau ţărănimea, biciuia în repetate rînduri luxul boieroaicelor. în acelaşi timp scotea în evidenţă şi alte păcate ale tuturor păturilor sociale : necinstirea părinţilor de către copii, a feţelor bisericeşti de către păstoriţi, frecventarea cîrciumiîor, nerespectarea zilelor de duminici şi sărbători, mai ales de către negustori, înjurăturile ş.a.

în privinţa stilului şi a limbii folosite, cercetătorul G. Ştrempel scria : «stilul mitropolitului Antim Ivireanul este natural : cum a gîndit, aşa a şi scris. El a ştiut să-şi nuanţeze stilul cu imagini artistice în aşa fel, încît să fie ascultat cu plăcere şi cu interes. Unele din aceste imagini sînt atît de plastice şi atît de frumoase, încît par ieşite de sub condeiul vreunui mare scriitor contemporan». Limba este

i, pe înţelesul tuturor, lipsită de frazeologie inutilă, fără ti- îxagerari... Frazele sînt construite de un om care mînuia perja şi nu trădează niciodată pe oratorul care a învăţat atît de mâneşte. Limba vioaie a predicilor, cu bogăţia de procedee face din opera lui Antim Ivireanul un preţios monument de Hnânească, ce se citeşte cu plăcere şi astăzi, după un sfert niu de la data cînd a fost elaborată». Iar Mihail Sadoveanu mitropolitul Antim «a ajuns sa vorbească şi să scrie o limbă, ;a mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor epocii», îhiile îl aşază pe mitropolitul Antim între cei mai de seama ori bisericeşti din toate timpurile, nefiind cu nimic mai prejos arii predicatori din Apus : Bossuet, Bourdaloue, Massillon sau Le Miniat, fost preot la biserica grecească din Veneţia, apoi de Calavrita, în Grecia, considerat un Ioan Gura de Aur al ii al XVTII-lea. După cuvîntul lui G. Ştrempel, Antim Ivirea-te primul mare orator bisericesc în limba română, care înlo- Cazania... cu predica vie, legată de viaţa de toate zilele, me- biciuiască şi să îndrepte stările de lucruri ce contraveneau creştine şi eticii sociale».

îezămîntal» mitropolitului Antim. Se cuvine sa relevăm acum aspect din multipla activitate a mitropolitului Antim Ivireanul. e vorba de ctitoria sa din Bucureşti, mînăstirea cu hramul Toţi zidită pe locul unei biserici mai vechi, din lemn, cu hramul Nicolae. De-a lungul vremurilor, credincioşii bucureşteni i-au : însă numele său, spunîndu-i «biserica sau mînăstirea Antim». :e i-a rămas pînă azi. A fost ridicată între anii 1713—1715. Pda-ei au fost întocmite de însuşi mitropolitud-ctitor, dovedind că i cunoştinţe de arhitectură (se păstrează două planuri lucrate Biserica a fost împodobită în interior şi în exterior şi înzestrată minte, odoare, cărţi şi alte obiecte, de cult, iar în jurul bise- au zidit chilii pentru călugări. Mînăstirea a fost înzestrată apoi Şii, **vii,** mori şi alte venituri, necesare nu numai obştii monaci şi pentru ajutorarea celor lipsiţi. Toate acestea s-au făcut oniseala sa.

ir mitropolitul nu s-a mulţumit numai să dea Bucureştiului unul le mai frumoase monumente de arhitectura, sculptură şi pictură, **isat** şi unul din cele mai interesante testamente, prin care rîn- în cele mai mici amănunte, cum să fie administrate bunurile irii şi cum să se organizeze o frumoasă operă de asistenţa so- din veniturile ei. Testamentul poartă titlul : *învăţături pentru n'intul cinstitei mînăstiri a tuturor sfinţilor, adecă Capete* 32,

întru carele să cuprind toată chiverniseala mînăstirii şi rînduiala milelor ce s-au hotorît să se tacă pre an la săraci şi la lipsiţi din venitul casei. La aceste 32 de dispoziţii, mitropolitul a adăugat ulterior alte 8 puncte cu «oarecari învăţături trebuincioase de folosul şi cinstea mînăstirii». Redăm, în rezumat, principalele dispoziţii ale Aşezamîntului. Prin cap. 1 rînduia ca mînăstirea lui să nu fie supusa nimănui : «să fie slobodă, nesupusă şi nestăpînită de nici un fel de obraz, nici de domnul ţării, nici de arhiereul carele va fi după vremi, nici de vreunul din boieri». Prin cap. 6 venea în ajutorul copiilor săraci, dornici să înveţe carte, rînduind ca tot din patru în patru ani să fie întreţinuţi cîte trei copii săraci, între 10 şi 15 ani, cărora să li se dea şase bani pe zi pentru mîncare şi îmbrăcăminte la Paşti. Unul din preoţii mînăstirii era îndatorat «să-i înveţe carte şi alte rînduiale ale bisericii», în româneşte şi slavoneşte. Cei care doreau să se facă preoţi trebuia să stea în mînăstire patru ani, ceilalţi doi. Rînduia, de asemenea, ca aceşti tineri, cînd vor dori să se însoare, sa primească de la mînăstife un ajutor de 15 taleri, iar cei ce se vor preoţi, alţi 13 taleri. Prin cap. 7—11 prevedea ca mînăstirea să dea 300 de taleri pentru îngroparea oamenilor săraci, să ajute cu bani, în fiecare zi de sîmbăta şi duminică, pe cei din temniţă, să cumpere haine la cîte trei oameni săraci şi la trei fete sărace în fiecare an la Joia Paştilor, să dea cîte 15 taleri în fiecare an, pentru măritatul unei fete sărace, să întreţină pe rînd, cîte trei zile, pe «trei străini dintr-altă ţară cînd s-ar întîmpla să vie întîi aici în ţară pentru milă», în cap. 22 îndatora pe egumen şi pe preoţii mînc'stirii să cerceteze pe cei bolnavi, incluşi[1]/ pe ţigani, «de vreme ce sînt şi ei botezaţi în numele Sfintei Troiţe şi sînt creştini ca şi noi». Cap. 31 prevedea ca în cazul înmulţirii veniturilor mînăstirii, «să se îndoiască» şi «această rînduiala a milosteniei ce s-au hotărît să se dea la săraci şi la altele cîte scriem într-aceaste capete». Cap. 17 se ocupa de tipografia de la Antîm, cu secţiile ei, românească şi grecească. Tot aici era trecut şi «blestemul» său asupra tipografului care nu şi-ar pregăti ucenici, «pentru ca să nu piară acest meşteşug din ţară, nici să se părăsească lucru cărţilor pentru folosul ţării şi pentru ajutoriul casei». Din cap. 18 aflăm de existenţa unei «vivlioteci», formată din cărţile sale.

Sprijinitor al Bisericilor Ortodoxe surori. Am arătat mai sus că purtarea de grijă a mitropolitului Antim s-a întins şi asupra credincioşilor de neam arab din Patriarhia Antiohiei, pe seama cărora a pus baze'le primei tipografii cu caractere arabe, precum şi asupra co naţionalilor săi, trimiţînd în Georgia pe cel mai destoinic ucenic a său, Mihail Ştefan, care a aşezat la Tbilisi o tipografie, prima în ţara

igine, cu caractere georgiene. De acelaşi ajutor s-au bucurat îcioşii de neam grec din Patriarhiile Constantinopolului, Aleşi Ierusalimului, tipărind pe seama lor cărţi de slujbă şi de în limba greacă. Prin toate acestea,' Antim a creat Bisericii şi ii român un prestigiu deosebit în rîndul popoarelor ortodoxe, sprijin deosebit a acordat şi credincioşilor români din Tran-Se mai păstrează şi azi în parohiile româneşti din Transil-Banat sute de cărţi tipărite de Antim Ivireanul. Una din ele, *au lumină,* o lucrare polemica în care erau combătute cele uncte «florentine», s-a tipărit în chip special ca să vină în 1 credincioşilor români din Transilvania, care erau ameninţaţi jnea prozelitistă a catolicilor. A trimis apoi la Alba Iulia pe 1 său Mihail, Ştefan, care a tipărit aici o *Bucoavnă* şi un *Chiomion,* amîndouă în 1699.

mitropolit, **avînd** şi calitatea de «exarh al Pdaiurilor» (sau al or», cum se intitula în foaia de titlu a Bibliei de la Bucureşti), asupra sa şi cîrmuirea duhovnicească a credincioşilor din Bra-Ţara Bîrsei, care n-au mai recunoscut pe vlădica Atanasie după ce s-a rupt de Biserica Ortodoxă. Vlădica Antim a tri-meroase scrisori de încurajare credincioşilor şcheieni, hiroto-e şi cîţiva preoţi. Se păstrează şi cîteva antimise de la el, cmai în Borşa Maramureşului.

triot luminat. Mitropolitul Antim s-a arătat şi ca un dîrz apă-1 intereselor Bisericii şi ale neamului românesc. A dovedit acest >rin zelul cu care a apărat drepturile sale — ca mitropolit al tomâneşti — asupra mînăstirilor închinate Sfîntului Mormînt, iva patriarhului Hrisant al Ierusalimului care poruncise călugă-reci din acele mînăstiri să se considere legaţi direct de Sfîntul nt şi să nu mai pomenească la slujbp pe ierarhul locului.

itropolitul Antim a fost şi un luptător hotărît împotriva opresiu-ceşti, militînd pentru apropierea de Rusia lui Petru cel Mare. a atiaidine s-a vădit mai ales în cursul războiului ruso-turc din :înd, după *Istoriile* lui Radu Popescu, ar fi determinat pe spă-Toma Cantacuzino şi alţi cîţiva boieri s-i treacă la ruşi. în urma i «trădări», situaţia lui Constantin Brîncoveanu a devenit foarte faţă de turci. Spre a înlătura orice urmă de bănuială asupra a propus **să-1** înlăture pe Antim din scaun, ştiind că este susţi-1 principal al politicii de apropiere cu Rusia. Desigur, domnul idemnat la aceasta şi de unii duşmani personali ai mitropoli-poate de patriarhul Hrisant, de mitropolitul Mitrofan de Nissa 5 unii boieri. Cînd domnitorul i-a cerut demisia, prin Mitrofan

de Nissa, Antim a întocmit două apărări, una la 13 ianuarie, alta la 3 februarie 1712.

Prima apărare avea 12 puncte, prin care mitropolitul respingea cu multă demnitate toate acuzaţiile ce i se aduceau, arătînd pe scurt şi activitatea pe care a desfăşurat-o la noi, ca egumen, ca episcop şi apoi ca mitropolit. între altele, scria că n-a «viclenit» niciodată pe domn şi casa sa, că n-a venit în ţară «de vreo sărăcie sau lipsă», că nu s-a gîndit niciodată că va ajunge arhiereu, iar în scaunul mitropolitan n-a ajuns «cu sila, nici cu mite, nici cu rugăciuni». In ce priveşte paretisisul, scria că nu îndrăzneşte să-1 dea, «căci călcăm porunca şi făgăduiala şi Dumnezeu nu glumeşte». La învinuirea că este străin şi că nu se cuvine să fie mitropolit, răspundea: «în Hristos sîntem toţ(i) una. Şi apoi n-am fost numai eu episcop şi mitropolit strein în Ţara Românească, ci au fost şi alţii mulţi, precum să văd în condice şi precum să politiceşte în toată Biserica, precum şi domni au stătut, şi de ţară şi de streini, ca în toată lumea, că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toţ(i)».

A doua apărare era mai scurtă şi în ea ruga din nou pe domn să examineze cu atenţie cazul său : «Iară Măria Ta fă ca un domn creştin şi milostiv şi nu mă lăsa să es obidit şi cu lăcrămile pe obraz, că va fi cu păcat. Şi precum nu te pripeşti la cele politiceşti a face răsplătire pentru cinstea domniei, aşa nu te pripi nici la cele bisericeşti, pentru cinstea lui Dumnezeu ; că răul a să face iaste lesne, iar a să desface iaste cu nevoe...». Magistralele apărări ale mitropolitului, cît şi o discuţie «în taină» cu domnul, l-au determinat pe acesta să-şi schimbe gîndul şi astfel a rămas şi mai departe la cîrma Mitropoliei.

Şi-a continuat nestînjenit activitatea pînă la moartea lui Constantin Brîncoveanu (1714), apoi sub urmaşul său Ştefan Cantacuzino (1714—1715), ucis la Constantinopol în 1716.

Sthşitul mitropolitului Antim. Abia după ce a ajuns la cîrma ţării primuil domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, au început zile grele şi pentru bătrînul mitropolit. în anul 1716, a început un nou război între turci şi austrieci. La vestea că armatele imperiale aflate în Transilvania ar fi trecut în Ţara Românească pe valea Oltului şi că se îndreaptă spre Bucureşti, domnul impus de turci a fost nevoit să plece din capitală, îndreptîndu-se spre Dunăre. A luat cu sine şi pe mitropolitul Antim şi pe cîţiva boieri. Ajunşi la Călugăreni, mitropolitul a avut o discuţie aprinsă cu domnul, dedlarîndu-i că se întoarce la Bucureşti întrucît nu-şi poate părăsi turma. Cu toate încercările aceluia, mitropolitul s-a reîntors la Bucureşti, unde, după in-

; lui Radu Popescu şi Mitrofan Grigoras, a continuat să unel-
npotriva domnului fanariot, împreună cu unii boieri, alegînd pe
Patraşcu Brezoianu. între timp, s-a aflat că venirea nem-era
decît un zvon, ceea ce 1-a făcut pe Mavrocordat să se :ă la
Bucureşti, în prima jumătate a lunii septembrie 1716. ;ezat în
scaun, a început de îndată pedepsirea potrivnicilor > care se
număra şi mitropolitul Antim. Fiind chemat la curte, e a sosit
aici, soldaţii turci aflaţi de pază — după cum ne ₜză
Mitrofan Grigoras — «l-au dat jos din rădvan şi smul-barba
şi părul capului şi tîrîndu-1 jos, l-au închis într-o că-:urţii,
ca să-şi aducă aminte de tot ceea ce făcuse». în timp închis în
temniţa palatului, domnul a cerut patriarhului ecu-eremia III
caterisirea mitropolitului. Acesta, împreună cu sinodului
său patriarhal, s-au şi grăbit să o dea. în sentinţa isire,
principala acuză care i se aducea era aceea că s-a făcut «faţă
de puternica împărăţie şi de preaînălţatul domnitor a ara
Românească». Pe temeiul acestor acuze, era scos din rîn-
ereilor şi caterisit. Din actul de alegere al urmaşului sau Mile
Nissa, consemnat în *CoTidica Siîntă,* se arăta că Antim a
mdamnat de mînia împărătească lla exil în Muntele Sinai, pen-
■Itirile lui în contra domnitorului Nicolae voievod şi pentru
ii politice». Se pot observa deci'foarte limpede adevăratele
are au dus la caterisirea lui (sentinţa a fost ridicată de sinodul
tal, prezidat de patriarhul ecumenic Athenagoras, la 8 martie
Aaiton Măria del Chiaro scria că a fost ridicat într-o noapte
it spre locul de surghiun, escortat de cîţiva ostaşi turci. Pe
aceştia l-au omorît şi i-au aruncat trupul fie în rîul Mariţa,
răbate Bulgaria şi se varsă în Marea Egee, fie în afluentul
a, Tungea, undeva în apropierea oraşului Enos (dincolo de.
opol). Nu se cunoaşte data exacla a uciderii lui. în orice caz,
loc după 22 septembrie 1716, căci la această dată el semna
ument privitor la diferite datorii ale sale. '
felul acesta, a pierit luminatul şi vrednicul Antim al Ungrovla-
:is din porunca turcilor, ca şi marele său binefăcător, Constantin
Brîncoveanu.

C o n c l u z i i : *Deşi era de aii neam, mitropolitul Antim şi-a*
toate cunoştinţele şi toată priceperea în slujba Bisericii şi a
orului nostru.- Personalitate complexă, Antim îvireanul a *slujit*
mul nostru mai ales pe calea tiparului, aducind cuvînt de învd-
ră, de îndreptare şi de întărire duhovnicească nu numai pentru

păstoriţii săi, ci şi *pentru credincioşii de limbă greacă, arabă şi georgiană. Astfel, prin munca lui, Ortodoxia românească s-a ridicat la un prestigiu deosebit in lata celorlalte popoare de credinţă ortodoxă.*

De tipărirea cărţilor sale se *leagă un alt mare merit al său şi anume desăvîrşirea procesului de românizare a slujbelor bisericeşti şi făurirea unei limbi liturgice româneşti, folosită pînă azi.*

Ca episcop şi mitropolit, Antim a întruchipat pe *adevăratul păstor, care-şi pune sufletul pentru . credincioşii săi. A dovedit aceasta prin cărţile sale de învăţătură pentru preoţi si credincioşi, prin predicile sale, cu* îndrumări *pentru viaţa morală-religioasă* a credincioşilor şi cu *osindirea păcatelor vremii, prin testamentul său, unul din cele mai frumoase şi mai mişcătoare modele ale genului, prin care lasă întreaga agoniseală* a *vieţii pentru opere de cantate, dar mai ales prin moartea sa* cu *adevărat mucenicească,* îndurafd *pentru că îndrăznise să* se *ridice împotriva turcilor şi a primului domn fanariot. Toate acestea ne fac să-1 socotim pe Antim Ivireanul drept cel mai de seamă mitropolit al Ungrovlahiei din toate timpurile.*

BIBLIOG"RAVIE

Izvoare: GHENADIE (ENĂCEANU) CRAIOVEANU, Condica *Simtă,* Bucureşti, 1886, XXVI + 418 + XIV p. (retipărire din «B.O.R.», an. VII, 1884, an. IX, 1885 şi an. X, 1886); M1TROFAN GRIGORAS, Cronica *Ţării* Româneşti, în D. Russo, *Studii'* istorice greco-române, tom. II, Bucureşti, 1939, p. 409—462 i RADU POPESCU VORNICUL, *Istoriile domniilor Ţării* Româneşti, ed. Constant Grecescu, Bucureşti, 1963, CX + 338 p.;t RADU LOGOFĂT | GRECEANU, *Istoria domniei Iul Constantin Basatab Brîncoveanu Voievod,* ed. Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970, p. 279 (ultimele două şi în voi. *Cronicari munteni,* ed. Mihail Gregorian, Bucureşti, 1961, voi. I, p* 225—577 şi voi. II, p. 5—272); ANTON MĂRIA DEL CHIARO, *«Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia»,* în voi. *Călători străini* despre *ţările române, VIII,* Bucureşti, 1983, p. 364—397.

Pentru tipărituri: IOAN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliografia românească veche,* tom. I (1508—1716), Bucureşti, 1903, X + 572 p. şi tom. IV (red. IOAN BIANU şi DAN SIMONESCU, Bucureşti, 1944, XII + 375 p.) î NICULAE ŞERBĂNESCU, *Antim Ivireanul tipograf,* în «B.O.R.», an. LXXIV, 1956, nr. 8—9, p. 690—766; DIMITRIE CORAVU, Precizări şi *contribuţii la bibliografia românească veche,* in .M.O.», an. XX, 1968, nr. 9—10, p. 722—729.

Didahiile lui Antim au fost publicate pînă acum în mai multe ediţii: I. Bianu (1886), Constantin Erbiceanu (1886), amîndouă cu biografia lui Antim scrisă de episcopul Melchisedec, N. Iorga (1911, numai zece predici) şi Petre V. Haneş (1915). Cea mai izbutită ediţie critică este cea publicată de Gabriel Ştrempel ca titlul: ANTIM IVIREANUL, *Predici. Ediţie critică, studiu introductiv* şi *glosar,* Bucureşti, 1962, 322 p.*;* acelaşi cercetător a publicat, apoi, întreagă operă a lui Antim sub titlul: ANTIM IVIREANUL, *Opere. Ediţie critică şi studiu introductiv,* Bucureşti, 1972, LXIV + 479 (cu toată bibliografia).

Studii şi monografii. Dintre monografiile închinate marelui mitropolit, amintim: NICOLAE DOBRESCU, Viafa şi *laptele lui Antim Ivireanul, mitropolitul* Ungrovlahiei, Bucureşti, 1910, 119 p.; GABRIEL POPESCU, Mitropolitul *Ungrovla-*

Antim Ivireanul, cîrmuitor bisericesc şi propovăduitor al Evanghelici, în S.T., XX, 1969, nr. 1—2, p. 5—97 (şi extras),- FANNY DJINDJIHASVILI, *Antim anul cărturar umanist,* Iaşi, 1982, 132 p. ; EUGEN NEGRICI, *Antim, logos şi malilate,* Bucureşti, 1971, 262 p. (studiu asupra Didahiilor).

Dintre multele studii amintim pe cele publicate în numerele festive ale re- lor noastre bisericeşti, închinate marelui mitropolit Antim : «B.O.R.», an. LXXIV, nr. 8—-9, p. 679—863 (semnate de Damian P. Bogdan, Niculae Şerbănescu,)r Brătulescu, Alexandru I. Ciurea, Ioan Rămureanu şi Teodor M. Popescu) ; t an. LXXXIV, 1966, nr. 9—10, p. 971—1006 (semnate de Stelian Izvoranu, acerdofeanu, T. G. Bulat) ; G. B., an. XXV, 1966, nr. 9—10, p. 831—844 (sem- de A. Sacerdoţeanu şi Virgil Molin) ; M. A., an. XII, 1967, nr. 1—3, p. 43—81 17—179 (semnate de Sofron Vlad şi Iorgu Ivan); M.O., an. XVIII, 1966, nr.), p. 771—851 (semnate de Firmilian, mitropolitul Olteniei, Niculae Şerbănescu, nescu, Emil Nedelescu, Virgil Molin, Gabriel Cocora, A. Sacerdoţeanu, Victor ilescu); M.B., an. XVI, 1966, nr. 7—9, p. 454—515 (semnate de Emanuel Copă- i, Teodor Bodogae, Dumitru Belu şi Mircea Păcurariu).

Se mai pot consulta: D. TEODOR (DAMIAN P. BOGDAN), *Despre n Ivireanul,* în S.T., an. VII, 1955, nr. 3—4, p. 236—263; MARIO RUFFINI, *•tropolitan Valacco Antim Ivireanul,* în *Oikumenikon,* voi. III, 1966, p. 357—398 ; *UEL* ŞTREMPEL, *Un cronogral ilustrat atribuit mitropolitului Antim Ivireanul,* tomanoslavica», XIII, 19CG, p. 309—353; MATEI CAZACU, *Cum a murit n Ivireanul,* în M.O., an. XXII, 1970, nr. 7—8, p. 671—691 ; STELIAN MARI-*IU, Dispoziţii canonice-juridice* în **Capete de poruncă» din anul 1714,* în G-B., «XIV, 1975, nr. 1—2, p. 131—138; DAN SIMONESCU, *Tendinţe sociale şi ce în predicile lui Antim Ivireanul,* In M.O., an. XXVII, 1975, nr. 11—12, 6—860; ŞTEFAN BAZILESCU, *Mitropolitul Antim Ivireanul — patriot şi îumi-. al poporului,* în acelaşi număr, p. 861—872 ; *i.* D. LĂUDAT, *Antim Ivireanul,* Tarea *culturală, oratorul, patriotul,* în M.M.S., an. LII, 1976, nr. 5—6, p. 360— GAVRIL ISTRATE, *Locul Didahiilor lui Antim Ivireanul în istoria limbii lite*-in acelaşi număr, p. 374—382; NICULAE ŞERBĂNESCU, *Încă o carto ţipă*-e *mitropolitul Antim Ivireanul,* în B.O.R., an. XCIV, 1976, nr. 3—4, p. 349—355; I NANU, *Un monument istoric de artă religioasă : ctitoria mitropolitului Antim mul,* în B.O.R., an. IXXIX, 1961, nr. 3—4, p. 223—318.

XXXIX

EPISCOPIILE RÎMNICULUI ŞI BUZĂULUI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA. EPISCOPIA STREHAIEI

,piscopia Rîmnicului. în secolul al XVII-lea, a fost păstorită de vlădici harnici şi pricepuţi, care s-au îngrijit de bunăstarea materială o eparhiei, de ridicarea de lăcaşuri sfinte, cum şi de întărirea vieţii duhovniceşti a păstoriţilor lor.

Primii episcopi. După moartea sau retragerea din scaun a **lui** Teofil, scaunul vacant a fost ocupat de episcopul *Eircm.* Se pare că se bucura de încrederea familiei lui Mihai Viteazul, din moment ce e pomenit în mai multe acte de danie ale mamei eroului, monahia Teo**fana.** Pentru prima dată e pomenit la 8 noiembrie 1601, ca martor într-o carte de danie a maicii Teofana, prin care aceasta închina mînăştirii Cozia, unde era călugărită, satele. Frăsinetul şi Studeniţa. In anii următori, apare din nou ca martor în unele acte de danie ale mamei marelui domnitor. Numele său este pomenit, de asemenea, în mai multe acte de proprietate, din care rezultă că s-a îngrijit şi de bunăstarea materială a eparhiei pe care o păstorea. Nu ştim cînd şi-a sfîrşit viaţa. Un episcop cu numele *Dionisie* a păstorit probabil între anii 1614—1613.

Episcopul Teoîil a fost ales la Rîmnic în 1618. în această calitate este amintit în cîteva solii (în 1631 trimis de Leon Tomşa în Ardeal, să ia legătura cu Matei Aga şi cu boierii pribegi ; în 1632 între însoţitorii aceluiaşi la Instanbul, cînd a fost confirmat ca domn) şi în cîteva acte de proprietate. A păstorit la Rîmnic pînă în vara anului 1636, cînd a fost ridicat în scaunul de mitropolit, al Ungrovlahiei.

Urmaşul său la Rîmnic a fost acel «popa *Ignaţie Sîrbul* den Necopoe» pomenit în *Istoria Ţării Româneşti* (Letopiseţul Cantacuzinesc), care a făcut legătura între Matei laga din Brîncoveni şi Abaza paşa din

iuc, cu ajutorul căruia a şi ajuns domn. Drept răsplată pentru iciile aduse, Matei Basarab, după ce a ajuns domn, a adus pe Ig-*t ca preot de mir, în Ţara Românească. Rămînînd văduv, domnul acut episcop de Rîmnic, în vara sau toamna anului 1636. Pentru a oara e pomenit ca episcop în prefaţa *Psaltirii* slavone de la >ra (1637). Apare apoi şi în prefeţele altor tipărituri govorene *slovul slavon* din 1638, *Evanghelia cu învăţătură* de la Govora 3a»lu), ceea ce ne face să credem că tipografia de la Govora, si-i în apropierea reşedinţei sale, a fost sub directa sa îndrumare, întru că tipăriturile slavone de aci erau într-o redacţie medio-îră, n-ar fi exclus ca el însuşi să fi făcut revizuirea acestora, putea, de asemenea, ca el să fi ocrotit pe cărturarii sud-dunăreni ;acedo-români poate — care s-au ostenit cu tipărirea cărţilor de ovora (Meletie Macedoneanul şi Ştefan din Ohrida). sFumele **lui** Ignatie Sîrbul este întîlnit în mai multe acte interne, î danii de moşii în favoarea Episcopiei, fie în alte acte. De pildă, 39 a luat parte la adunarea obştească a ţării care a hotărît să nu ai facă închinări de mînăstiri, iar în 1644 la soborul convocat "arlaam al Moldovei spre a lua atitudine împotriva primejdiei ne prin aprobarea *Răspunsului la Catehismul calvinesc.* In unele apare cu titlul de «arhiepiscop Rîmnicevskii i vsea Mehadiia», ibil în amintirea timpurilor cînd jurisdicţia Episcopiei de Rîmnic tindea şi în părţile Banatului sudic.

^ rămas la cîrma Episcopiei Rîmnicului pînă în vara anului 1653, Matei Basarab 1-a înlăturat pe Ştefan din scaunul mitropolitan promovat în această demnitate pe episcopul Ignatie. Ca mitro-a păstorit pînă către sfîrşitul anului 1655, cînd domnitorul Con-:n Şerban a reabilitat pe fostul mitropolit Ştefan, redîndu-i scau-arobabil fiind nevinovat. Probabil Ignatie a depus **cîrja** de bună S-a retras în Oltenia, vieţuind la Rîmnic şi la Cozia. în sep-:ie 1659, era trimis într-o misiune diplomatică la principele rghe Rakoczy II la Tîrgu Mureş. A murit după 20 decembrie cînd — fiind în pragul morţii — făcea o danie mînăstirii Cozia. ibil a şi fost **înmormîntat** în această mînăstire. Irmaşul imediat al lui Ignatie la Rîmnic se numea *Dionisie,* pro-

fost egumen la Cozia. A păstorit din 1653 pînă în prima parte J'lui 1657, cînd se va fi retras din scaun ; la 28 mai 1666 era it ca «răposat(ul) episcop Dionisie».

'n nou episcop de Rîmnic cu numele *Ignatie* zis «Grecul» este it pentru prima oară la 2 iunie 1657. Apelativul acesta, întîlnit te chiar în timpul vieţii sale, ca şi iscălitura sa în greceşte, sînt

indicii ca el a fost grec de neam. în anii următori, apare mereu în acte, pînă în anul 1667. Vlădica Tgnatie s-a îngrijit de bunăstarea materială a eparhiei sale, **dobândind** felurite proprietăţi, **după** cum reiese din unele acte. Presupunem că a murit în primele luni ale anului 1668, căci la 21 martie 1668 se întocmea actul de alegere al urmaşului său în scaun, consemnat în *Condica Siîntă* a Mitropoliei ; se vorbea de «fericitul chir Ignatie» care îşi plătise «obşteasca, datorie».

Urmaşul său a fost *Serafim,* originar din Slatina-Olt, un timp egumen al schitului Deleni, situat în satul cu acelaşi nume, la nord de Slatina, ctitorit de marele paharnic Drăguşin Deleanu. Probabil la recomandarea boierilor Deleni, înrudiţi prin neam cu Matei Basarab, a ajuns, în 1648, episcop al Buzăului. După ce a păstorit acolo 20 de ani, la 21 martie 1668 a fost trecut în scaunul vlădicesc de la Rîmnic (primul act din Condica Sfîntă a Mitropoliei aminteşte tocmai mutarea sa la Rîmnic). In această nouă slujire arhierească este menţionat în mai multe acte interne, de regulă acte de proprietate, fie participînd la Obşteasca Adunare a ţării, in care erau luate măsuri de interes general.

Episcopul Serafim a ctitorit schitul Strihareţ, existent pînă azi în oraşul Slatina, închinat Mitropoliei din Bucureşti, cîrmuită pe atunci de Teodosie. A cumpărat felurite proprietăţi pe seama ctitoriei sale ; alte numeroase danii i-au făcut şi unii credincioşi.

Fiind înaintat în vîrstă, Serafim s-a retras din scaunul vlădicesc în a doua jumătate a anului 1670, îmbrăcînd marea schimă monahală, sub numele de Silvestru. S-a aşezat la schitul Stihareţ, unde a trecut la cele veşnice prin anii 1672—1673, fiind îngropat tot acolo. Dacă la cele spuse pînă aci adăugăm şi activitatea desfăşurată de Serafim ca episcop la Buzău, vom avea o imagine şi mai limpede asupra acestui ierarh cu alese însuşiri gospodăreşti şi cu o viaţă duhovnicească superioară.

După «paretisisul» lui Serafim, locul său a fost ocupat de egumenul *Varlaam* de la Glavacioc. La 24 decembrie 1672, deci după o păstorire de abia doi ani la Rîmnic, a fost aies în scaunul de mitropolit al Ungrovlahiei. La Rîmnic este pomenit în cîteva acte de proprietate ale Episcopiei. De asemenea, a rugat pe domnitorul Antonie Vodă din Popeşti să dea un hrisov pentru scutirea de bir a fiilor de preoţi.

Episcopul" *Ştefan* era originar din părţile de sud ale Olteniei. Probabil s--a călugărit în mînăstirea Sadova, pe care a şi cîrmuit-o ca egumen aproape două decenii. în această calitate, a chivernisit cu pricepere gospodăria mînăstirii, izbutind să o înzestreze cu noi

etăţi, fie prin cumpărări, fie prin acte de danii ale unor cre-
şi. Datorită însuşirilor sale de bun gospodar egumenul Ştefan
; ales episcop al Rîmnicului, la 15 ianuarie 1G73.
i cei 20 de ani de păstorie la Rîmnic, s-a impus tot prin însu-
sale gospodăreşti, izbutind să mărească averea eparhiei aşa cum
Lcut nici unul din înaintaşii săi. în 1680 s-a ridicat, cu cheltuiala
opotniţâ mare a Episcopiei, iar în incintă a ridicat chilii de
Episcopul Ştefan este ctitorul mînăstirii Sărăcineşti-Vîlcea, îm-
ă cu monahia Marta, soţia răposatului clucer Radu Păuşescu
fiul ei Tănase Păuşescu. A fost zugrăvită de episcopul Damas-
peste vreo trei decenii. Din iniţiativa episcopului Ştefan, a în-
refacerea schitului Dobruşa-Vîlcea. Tot sub el au fost închi-
mai multe schituri la Episcopie, urmărind prin aceasta o îndru
mai sigură a vieţii monahiceşti din ele. ;

iste vrednic de amintit şi faptul ca episcopul Ştefan a. obţinut un
v de la domnul Gheorghe Duca, la 9 aprilie 1676, prin care
ia ca preoţii din eparhia Rîmnicului să plătească bir o singură
pe an, la vremea haraciului. Se cunosc apoi mai multe dispoziţii
ieşti, prin care i se încredinţau atribuţii judecătoreşti, în **re**
ţea anumitor pricini.

"atre sfîrşitul vieţii, episcopul Ştefan a îmbrăcat marea sdiiroă
ihaUi, sub numele de «Şava, arhieroschimonahul». A murit în
a jumătate a anului 1693 şi a fost înmorniîiitat în pridvorul bise-
mînăstirii Sărăcineşti. Rezultă, **din** toate cele de **mai** sus, că
opul Ştefan a fost unul din cei mai destoinici şi mai vrednici
hi rîmniceni din veacul al XVII-lea.

^oul episcop, *Ilarion,* se pare că era originar tot din Oltenia,
moment ce a ajuns egumen la mînăstirea Bistriţa. A fost ales
:aunul vlădicesc de la Rîmnic la 18 iunie 1693, după cum arată
l său de alegere din Condica *Stîntă.* S-a dovedit tot aşa de pri-
t gospodar-ca şi înaintaşul s?u, izbutind să mărească averea
:opiei prin felurite cumpărări sau danii.

La iniţiativa lui Ilarion s-a ispărvit restaurarea schitului Dobruşa-
ea, lucrare începută încă sub înaintaşul său. Tot la îndemnul
:opului Ilarion s-a refăcut schitul Iezerul, aşezat în **locuri** foarte
ise, în comuna Cheia-Vîlcea. O inscripţie de la schit arată că
ctitorit de Mircea Ciobanul şi doamna Chiajna în 1553, fiind
«prefăcut de iubitorul de Dumnezeu chir Ilarion'episcop, aju-
şi Antonie schimonahul», un călugăr cu viaţă îmbunătăţită, care
ăit într-o «peşteră», la schit, timp de 28 de **ani.** De asemenea, **în**
'Ui păstoririi lui Ilarion, Constantin Brîncoveanu a ridicat cîteva

din ctitoriile sale din Oltenia (Mamul, paraclisul şi bolniţa de la Hurezi etc), iar un ieromonah Paisie a început refacerea Govorei.

Vlădica Ilarion era preocupat şi de probleme cărturăreşti, căci un dascăl, cu numele Alexandru, a tradus «cu îndemnarea şi toata cheltuiala» sa un *Triod,* un *Penticostar* şi o *Psaltire cu tîlc.*

Toată această remarcabilă activitate a episcopului Ilarion a luat sfîrşit într-un chip neplăcut, în martie 1705. Fiind învinuit că este «schismatic», întrucît a îngăduit catolicilor să-şi zidească biserică în Rîmnic şi să-şi îngroape morţii în cimitirul Episcopiei, patriarhul Dositei al Ierusalimului, aflat în ţară, a convocat în martie 1705, cu aprobarea lui Constantin Brîncoveanu, un sobor arhieresc, în care s-a hotărît ca Ilarion să fie înlăturat din scaun, depus din treapta arhieriei şi trecut în rîndul monahilor simpli. S-ar putea să fie vorba şi de o intrigă a patriarhului Dositei al Ierusalimului sau a unuia din mulţii ierarhi greci veniţi la noi în ţară. Facem această presupunere întemeindu-ne pe faptul că hotărîrile necanonice privitoare la caterisirea şi trecerea sa în rîndul monahilor au rămas fără urmări. După părerea unor cercetători, Ilarion, păstrîndu-şi rangul şi titlul de episcop, a fost rînduit stareţ al mînăstirii Snagov, căci întîlnim un stareţ-arhiereu cu acest nume în 1707 şi 1712. La 29 iunie 1707, a luat parte la sfinţirea mînăstirii Sfîntul Gheorghe-Nou din Bucureşti, ctitoria lui'Brîncoveanu, ca «proin episcopul Rimnicului». Nu se ştie unde şi cînd a murit.

La 16 martie 1705, în scaunul vlădicesc de la Rîmnic a fost ales «egumenul chir Antim de la Snagov», care, deşi a păstorit aici numai trei ani, a înscris una din cele mai luminoase pagini din istoria eparhiei, mai ales prin realizările sale de ordin cultural.

Episcopia Strehaiei. In anul 1672, apare o nouă eparhie în Ţara Românească, la Strehaia, cu reşedinţa în mînăstirea de acolo — zidită de Matei Basarab — avînd jurisdicţie peste un teritoriu destul de restrîns, în părţile Mehedinţilor. Noua eparhie a avut un singur titular, pe episcopul (numit în unele acte «arhiepiscopul») *Daniil.* Unii istorici l-au identificat cu acel «Daniil Andrean monahul din Ţara Panoniei», adică din Transilvania — probabil din părţile ei ele "apus —■ care a tradus din greceşte *îndreptarea Legii* de la Tîrgovişte, din anul 1652. In frămîntările politice din Transilvania între anii 1659—1662, principele Transilvaniei Mihail Apaffi îl numea — la 20 aprilie 1662 — «episcop» în Ţara Făgăraşului. N-ar fi exclus ca înainte de această dată să fi ocupat pentru scurt timp chiar scaunul de mitropolit al Transilvaniei, în locul lui Sava Brancovici. Din Transilvania a trecut

o-ldova, aşezîndu-se la schitul Babele, metoc al mînăstirii Soveja, ia lui Matei Basarab, amîndouă în părţile Vrancei. Aici era ates-e mai multe acte, printre care şi unul de danie din 12 ianuarie de la Iliaş Alexandru, domnul Moldovei, prin care «a miluit pre oriul nostru pre Daniil, ce-au fost mitropolit la Beligrad, în Ţara reasca». Probabil vlădica Daniil se bucura de prietenia lui Gri- Ghica, domnul Ţării Româneşti (1660—1664 şi 1672—1673), pe 1-a putut cunoaşte pe cînd acesta a ridicat o biserică, cu hramul al Ioan Botezătorul, în Focşani. Poate 1-a ajutat în 1664, cînd a ut scaunul domnesc. Pentru a răsplăti pe Daniil pentru serviciile e, ca şi pentru devotamentul său, după ce-a ajuns domn a doua Grigorie Ghica a creat pentru el o Episcopie, în părţile Mehe-[or, cu reşedinţa la Strehaia. întemeierea noii Episcopii era con-iată şi de o pisanie pe un zid, la chiliile mînăstirii.

^cest lucru s-a petrecut în vara anului 1672, cînd a fost înlăturat scaun şi mitropolitul Teodosie, pentru ca la 24 decembrie 1672 ii participa la alegerea lui Varlaam al Rîmnicului ca mitropolit al iar la 15 ianuarie 1673 la alegerea egumenului Ştefan de la va ca episcop al Rîmnicului. La 15 aprilie 1673, era amintit în ivul lui Grigorie Ghica, prin care făcea unele uşurări materiale ţimii de mir. Vlădica Daniil mai este pomenit şi în citeva acte* roprietate, fie ca «episcop», fie ca «arhiepiscop».

Episcopia efemeră a Strehaiei a fost desfiinţată de Şerban Canta-io, la scurt timp după ce a ocupat scaunul domnesc. Făcuse acest î, pentru ca, să restabilească situaţia existentă mai înainte în rica ţării, mai ales că Episcopia Strehaiei era creată de Grigorie :a, duşmanul familiei sale. Presupunem că desfiinţarea s-a făcut prilie 1679, cînd i s-a redat scaunul mitropolitan lui Teodosie. Pe ica Daniil 1-a numit atunci «năstavndc» al ctitoriei sale de la Co-îni. Dar în 1681, aceasta a fost închinată la Sfîntul Munte Athos, nd în fruntea ei egumeni greci. în aceste împrejurări, Daniil s-a îs iarăşi în Moldova, la schitul Babele. Spre sfîrşitul anului 1685, din nou în Bucureşti, la alegerea şi hirotonia mitropolitului Varlaam idealului, semnînd şi el actul de alegere din Condica Sfîntă, ca niil proin ardelean». A murit pe la jumătatea anului 1688, în schi-Babele. Bunurile sale au fost urmărite de călugării greci de la oceni, care au convins pe Şerban Vodă Cantacuzino să aducă orţa în Bucureşti pe fostul mitropolit Teodosie al Moldovei, ca să are bunurile rămase de la el.

Deşi a avut o viaţă atît de zbuciumată, Daniil a slujit Biserica şi pe credincioşii din toate cele trei ţări româneşti, **dîrid** un frumos exemplu asupra felului în care a înţeles unitatea românească.

Episcopia Buzăului. In secolul al XVII-lea, pe scaunul vlădicesc de la Buzău au păstorit mai mulţi ierarhi de seamă, care au rămas în istoria noastră bisericească ca oameni de carte, ca ziditori de lăcaşuri sfinte, ca pricepuţi chivernisitori ai bunurilor eparhiei sau ca buni păstori ai dreptcredincioşilor creştini de pe meleagurile buzoiene.

După alegerea lui Luca din Cipru ca întîistătător al Bisericii din Ţara Românească, în toamna anului 1602, scaunul vacant de la Buzău a fost ocupat de episcopul *Chirii,* probabil în ultimele luni ale aceluiaşi an. In actele vremii apare abia în timpul lui Radu Şerban (1602—1611), şi anume la 24 februarie 1610, cînd participă la un scaun de judecată, alături de ceilalţi vlădici ai ţării. în anii următori numele său apare în alte acte interne.

iNu ştim din ce motive, a fost îndepărtat din scaunul vlădicesc ori a făcut paretisis, pentru că între anii 1619—1621, îl întîlnim egumen la mînăstirea Snagov. Poate să fi fost înlăturat de domnitorul Alexandru Iliaş (1616—1618 şi 1627—1629).

Episcopul *Efrem Trufaşei* este întîlnit în scaun la 7 ianuarie 1618, cînd Alexandru Iliaş îi dădea împuternicire «să judece în judeţul Săcuianilor de oameni necununaţi şi de rude şi de a patra împreunare şi de toate de ce iaste judecata piscupească, să aibă a-i judeca cum au fost lege şi mai dinainte vreme». Acest hrisov, prin care se recunoşteau drepturile sale episcopale, ne face sa credem că era de curînci ales în scaunul vlădicesc. Este întîlnit apoi în alte cîteva acte interne mai ales de îa Matei Basarab, care făcuse Episcopiei cîteva danii şi scutiri. De la episcopul Efrem a rămas şi o carte de preoţie — exemplar foarte rar — cu data de 16 iunie 1633. Ultima menţiune documentară despre el este din 30 ianuarie 1637, cînd era pomenit în prefaţa *Psaltirii* slavone de la Govora. Curînd după aceasta a trecut la cele veşnice.

Episcopul *Ştefan* apare documentar la 30 iulie 1637. Numele său este amintit şi, în cîteva tipărituri din timpul lui Matei Basarab : în *Ceaslovul* slavon de la Govora (1638), în *Evanghelia cu învăţătură* de la Govora (1642) şi în cea de la Dealu din 1644, toate tipărite cu «blagoslovenia» mitropolitului Teofil şi a episcopilor Ignatie de la Rîmnic şi Ştefan de la Buzău. Este pomenit şi în unele acte ale vremii, fie judecind felurite pricini de proprietate, fie în acte de danie sau de altă natură. De pildă, în 1639 a luat parte la Adunarea obştească a

d s-a hotărît ca nici o mînăstire să nu mai fie închinată unei ăstiri din ţară şi de peste hotare. în 1644, a participat — alămitropolitul **Teofi'l** şi episcopul Ignatie de la Rîmnic — la soinvocat de mitropolitul Varlaam al Moldovei, care a aprobat *ui la Catehismul calvinesc.* A păstorit pînă în 1648, cînd va din această viaţă.

paginile anterioare am amintit de episcopul *Serafim,* oriin Slatina Oltului, fost egumen la schitul Deleni, lîngă ridicat de marele" paharnic Drăguşin Deleanu. Prin fost ales episcop la Buzău, se pare la recomandarea r Deleni, înrudiţi cu Matei Basarab prin mame. în cei ni de păstorie la Buzău, episcopul Serafim s-a impus în ochii ca un om harnic, priceput şi cu o viată duhovnicească aleasă. 1649, Matei Basarab a dispus să fie dărîmată din temelie cadin Buzău, «arsă şi stricată de năvălirile varvariceşti», construlocul ei o nouă catedrală. Desigur, supravegherea lucrărilor a episcopul Serafim.

zbutit să sporească averea Episcopiei prin cîteva danii şi scumeşti. De pildă, în 1652, Matei Basarab îi întărea stăpînirea atru sate ; peste doi ani Constantin Şerbân Basarab îi hărăzea Ov[r]ani de sare pe an şi apoi, acelaşi domn scutea posluşnicii iei de toate dările. S-au primit şi cîteva danii din partea unor

21 martie 1668, Serafim a fost ales în scaunul vlădicesc de la unde a păstorit pînă în a doua parte a anului 1670, cînd a paretisis». S-â retras la schitul Stihareţ din Slatina, ctitoria sa, îmbrăcat marea schimă monahală, sub numele de Silvestru. tşit viaţa prin 1672—1673, fiind îngropat la Stihareţ. Episcopul i poate fi socotit ca unul din ierarhii de seamă ai Buzăului. 4 aprilie 1668, în scaunul vacant de la Buzău a fost ales iero-*xl Grigorie,* egumenul mînăstirii Brincoveni. Acesta a fost în î preot în Cîmpulung, iar după moartea soţiei, s-a călugărit ăstirea cu hramul Adormirea Maicii Domnului din acel oraş, ată de Matei Basarab, unde s-au tipărit patru cărţi, între anii 1650.

; episcop de Buzău, a ctitorit schitul Goleşti, cu hramul Sfinţii ■rarhi, situat în apropiere de Cîmpulung. La 14 octombrie 1676, -**mit** un act prin care-şi închina «acest mic schitişor» mînăstirii lung, «întru carea şi noi sîntem închinaţi Sfinţiei Sale (Maicii ilui, n.n.), dintr-întîiu, iar mai vîrtos întru tunderea călugăriei B». Schitul Goleşti a primit apoi mai multe danii din partea

episcopului, a fiului său Nicula şi a unor credincioşi în satul vecin Poenari. în pronaosul bisericii, sînt zugrăviţi «Grigorie episcup Buzevski», îmbrăcat în mantie arhierească, şi fiii săi «ierei Nicolae şi Ioan ierodiacon», cu soţiile şi copiii acestora.

Episcopul Grigorie e întîlnit în mai multe acte interne, mai cu seamă de proprietate, precum şi în *Condica Siîntă,* participînd la ale-\gerea unor. noi vlădici. Şi-a sfîrşit viaţa în primăvara anului 1.691. Deducem aceasta din faptul că la 10 iunie 1691, cînd a fost ales urmaşul său, *Condica Sfîntă* arăta că «mai nainte cu puţină vreme ş-au dat cea de obşte datorie».

Episcopul Mitrofan. Cel ales la 10 iunie 1691 era originar din Moldova-, călugărit la mînăstirea Bisericani. De tînăr a învăţat meşteşugul tiparului, începînd lucrarea de tipograf şi corector de cărţi la Iaşi, sub îndrumarea marelui mitropolit Dosoftei al Moldovei. Numele său este pomenit în *Molitvelnicul de-nţeles* şi în *Viaţa şi petrecerea sfinţilor.* La rugămintea patriarhului Dositei al Ierusalimului — aflat în Moldova — ieromonahul Mitrofan a pus bazele unei tipografii greceşti la mînăstirea Cetăţuia lîngă Iaşi, în 1682, în care a tipărit, alte cîteva lucrări. Datorită meritelor pe care şi le-a cîştigat ca tipograf, cît şi sprijinului mitropolitului Dosoftei, Mitrofan a fost ales episcop de Huşi, către sfîrşitul anului 1632.

în 1686, cînd Dosoftei al Moldovei a fost dus în Polonia de către regele Jan Sobieski, Mitrofan, ca adept al politicii mitropolitului său, a pribegit în Ţara Românească, de teama domnitorului Constantin Cantemir. Aici, s-a pus în slujba lui Şerban Cantacuzino şi apoi a lui Constantin Brîncoveanu, ajungînd conducătorul tipografiei domneşti din Bucureşti. în această calitate, s-a îngrijit de tipărirea *Bibliei* din 1688. Pe ultima foaie se putea citi : «a tot meşterşugul tipografiei şi îndireptării cuvintelor rumâneşti ostenitoriu, de Dumnezău iubitoriul Mitrofan episcopul de Huşi». în 1690. a tipărit lucrările : *întîmpinare la principiile catolice şi la chestiunile lui Chil Lucaris* a lui Meletie Sirigul şi *Manual împotriva rătăcirii calvine* a lui Dositei al Ierusalimului, într-un singur volum, în greceşte, iar în 1691, *Mărgăritarele (cuvîntările) Si'mtului Ioan Gură de Aur,* traduse în româneşte de fraţii Radu şi Şerban Greceanu. La sfîrşit era însemnarea: «la tot meşteşugul lucrului acestei sfinte cărţi şi ai diorthosirii limbii rumâneşti, primitoriul de osteninţe Mitrofan, proin episcop Huşskii».

La Buzău, a izbutit să înfiinţeze o tipografie «domnească», cu sprijinul lui Constantin Brîncoveanu. în timp de 11 ani, de sub teascurile acestei tiparniţe au apărut 10 cărţi, una în mai multe volume. Episcopul, ca ucenic al marelui cărturar Dosoftei, era unul din cei

au sprijinit românizarea slujbelor bisericeşti. Dar acest lucru era de înfăptuit dintr-odată, pe de o parte, pentru că munca de tăl-re era grea şi plină de răspundere, iar pe de altă parte, pentru adiţia slavonă era încă destul de puternică. De aceea, episcopul Dfan a urmat pilda mitropolitului Teodosie şi a înaintaşului aces-Ştefan, de a traduce în româneşte numai îndrumările tipiconale, carele, paremiile, Apostolul şi Evanghelia, precum şi unele ectenii,, d cîntările şi rugăciunile în slavoneşte.

Jirul tipăriturilor de la Buzău a început cu *Pravoslavnica Mărlu-i* a lui Petru Movilă (1691), prima traducere românească a aces-acrări, făcută de logofătul Radu Greceanu (ajutat la locurile mai le de stolnicul Constantin Cantacuzino). Avea două prefeţe, am-semnate de Radu Greceanu.

[n 1698, s-au tipărit cele 22 *Mineie,* care au văzut acum pentru a oară lumina tiparului la noi. Chiar pe foaia de titlu se preciza lineiele aveau «tipicul şi paremiile şi sinaxariul pe limba rumâ-:ă» (restul în slavoneşte), «însuşi episcopul Buzăului chir Mitrofan tipograf». Volumul pe septembrie avea — după foaia de titlu -*« risoare a mitropolitului Teodosie către Constantin Brîncoveanu, i sfîrşit, două «înştiinţări» ale lui Mitrofan : în prima cerea iertare irilor pentru greşelile de tipar, iar într-a doua, arăta că traduce-Iin greceşte în româneşte le făcuse acelaşi Radu Greceanu. *U* anii următori, s-au tipărit cîteva cărţi de slujbă, cu îndrumă-tipiconale, textele din Sfînta Scriptură (paremiile), sinaxarele şi ; rugăciuni în româneşte, iar restul în slavoneşte. Aşa au fost : •*loghionul* (1699 şi 1701), *Octoihul* (1700), *Triodul* (1700), *Penti-irul* (1701), *Psaltirea* (1701), *Liturghierul* (1702). A tipărit în ro-işte o broşură cu titlul : *învăţătură preoţilor* pe *scurt, de şapte ale Bisericii, cu drepte dovediri din pravila Sfinţilor Părinţi*). Unele din aceste tipărituri au prefeţe semnate de episcopul)fan *(Evhologhionul, Octoihul, Psaltirea),* altele, de mitropolitul osie *(Mineiul pe septembrie, Triodul, Penticostarul* şi *învăţătura Hor),* una de paharnicul Şerban Cantacuzino *(Liturghierul).* Toate cărţile lui Mitrofan de la Buzău sînt frumos şi îngrijit tipă-fiind închinate lui Constantin Brîncoveanu, marele protector al rii, prin lungi scrisori, dar mai ales prin versuri, pe care le întîl-aproape în toate tipăriturile, ceea ce arată că episcopul avea şi t poetic. Se remarcă vinietele şi gravurile lor, de o mare mă-e artistică.

episcopul Mitrofan are deci meritul că a continuat munca mitro-ilor'Ungrovlahiei, Ştefan şi Teodosie. prin aceste tipărituri slavo-

române, care reprezintă faza de tranziţie, spre deplina românizare a slujbelor bisericeşti. El poate fi socotit ca un precursor al introducerii definitive a limbii române în biserică, desăvîrşită cîţiva ani mai tîrziu de mitropolitul A'ntim Ivireanul.

între numeroşii tipografi şi gravori care s-au format în jurul său poate fi amintit Antim Ivireanul însuşi, care i-a urmat la conducerea tipografiei domneşti din Bucureşti, apoi : Ioanichie (Ioan) Bacov *(Bă.-.* căuanul), Chiriac Moldoveanul, şi mulţi alţii.

Menţionăm şi faptul că de la episcopul Mitrofan au rămas două traduceri în manuscris : o colecţie de sentinţe religioase-filozofice, tradusă în colaborare cu dascălul moldovean Atanasie, şi lucrarea intitulată *Albina,* o culegere de învăţături bisericeşti şi religioase din unii Sfinţi Părinţi şi filozofi antici, tradusă în colaborare cu dascălii Ilarion şi Atanasie.

Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că episcopul Mitrofan ^ ctitorit schitul *Bonţeşti,* în părţile Vrancei, devenit mai tîrziu metoc al Episcopiei, căruia i-a purtat apoi o grijă deosebită, făcîndu-i danii A cumpărat felurite bunuri sau a primit danii pe seama Episcopiei!

Rezultă că episcopul Mitrofan a fost unul din cei mai de seam^ ierarhi cărturari din trecutul nostru, nefiind egalat — la Buzău — deci] de episcopul Chesarie, cu un secol şi mai bine mai tîrziu. Şi-a da| obştescul sfîrşit în vara anului 1702, căci la 3 octombrie era ales cj episcop «dascălul chir Damaschin».

Noul episcop *Damaschin Dascălul* se trăgea dintr-o familie d^ moşneni, din satul -Voineşti (jud. Dîmboviţa). Nu ştim în ce împreju rări şi-a însuşit o cultură aleasă, remarcîndu-se ca un vrednic tăi măcitor al cărţilor noastre de slujbă, contribuind, prin aceasta, 1 crearea şi dezvoltarea limbii literare româneşti. Unii cercetători sus ţin că ar fi luat parte la tipărirea şi chiar la tălmăcirea Bibliei de 1 Bucureşti din 1688, părere neacceptabilă. în orice caz, în 1700, mitro politul Teodosie scria că *Octoihul* tipărit atunci la Buzău era «făcu aproape din nou cu multă muncă de *dascălul Damaschin* al nostru>: A fost dascăl la şcoala de slavonie din Bucureşti, ca unul ce ştia sla voneşte, greceşte şi latineşte, apoi dascăl al fiului stolnicului Con stantin Cantacuzino, viitorul domn Ştefan (1714—1715). •

Reputaţia de bun cărturar a făcut ca la 3 octombrie 1702, «dasc lul chir Damaschin» să fie ales episcop la Buzău, în locul lui Mitrofar Despre activitatea sa la Buzău avem ştiri destul de puţine. A conţinu activitatea tipografică a lui Mitrofan, tipărind *Molitvele vecerniei t utreniei* (o ediţie în 1702, alta prin 1703—1704), cu rugăciunile în si voneşte, tipicul în româneşte, *Psaltirea,* în 1703, cu psalmii în slave

3, iar indicaţiile tipiconale, molitvele după catisme şi cîteva «în-turi», în româneşte. în 1704 a retipărit *Apostolul,* în româneşte ediţia de la Bucureşti din 1683. într-o scrisoare a mitropolitului [osie către Damaschin, din 25 septembrie 1703, îi mulţumea **pen-** :ele cinci *Catavasiere* trimise în dar. Deşi nu avem nici un exem- din această carte, putem presupune că este vorba de o tipăritură , încă necunoscută. Din 1704, activitatea tipografică la Buzău a at pentru patru decenii.

\ rămas de la el şi o versiune românească (1704) a *Tîlcuirii :alipsei* a lui Andrei,' arhiepiscopul Cezareii Capadochiei (după icerea slavonă făcută de Lavrentie Zizanie). Tot în calitate de op de Buzău, Damaschin a înfiinţat o şcoală la Focşani, n primăvara anului 1708, probabil în martie, a fost ales în scau- i'lădicesc de la Rîmnic, în locul unui alt mare cărturar, Antim anul, care, la 28 ianuarie, trecuse în scaunul mitropolitan.

Concluzii: *In secolul al XVII-lea, în scaunul de la Rîmnic păstorit ierarhi vrednici de cinstire, ca Teofil, Ignatie Sîrbul şi irlaam, care au ajuns mitropoliti, apoi Serafim şi Ştefan, amîn- i ctitori de lăcaşuri sfinte. La Episcopia efemeră a Strehaiei a păş- it vlădica, Danii], care s-a pus în slujba credincioşilor din toate* fe *trei ţări româneşti.*

Episcopia Buzăului a fost păstorită de ierarhi ca Serafim şi Gri- rie, pricepuţi chivernisitori ai bunurilor .episcopiei şi ctitori de aşuri sfinte, iar în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, marii cărturari Mitrofan şi Damaschin, care au adus un aport ^ţios la introducerea limbii române în slujba bisericească.

BIBLIOGRAFIE

ivoare: GHENADIE (ENĂCEANU) CRAIOVEANU, *Condica Simtă,* Bncu- 886, XXVI+418+XIV p. (retipărite din «BÎO.R.», an. VIII, 1884, IX, 1885 şi 5); Academia R.S.R., *Documente privind istoria României.* B. *Ţara Românească,* XVII. voi. I (1601—1610), Bucureşti, 1915; voi. II (1611—1615), Bucureşti, voi. III (1616—1620), Bucureşti, 1951 ; voi. IV (1621—1625), Bucureşti, 1954 şi : indice (1601—1625), Buc, 1960;' Academia R. S. România, *Documenta Ro- Historica. B. Ţara Românească,* **voi.** XXI (1626—1627), întocmit de Damaschin bucureşti 1965, XLII + 596 p.

toria Ţării Româneşti 1290—2690. *Letopiseţul cantacuzinesc.* Ediţie critică de cescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, LXII + 253 p. (şi în **voi.** *Cronicari i,* ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, voi. I, Bucureşti, 1961, p. 81—224). piscopia •Rîmnicului: *Siînta Episcopie a Rîmnicului Noul Severin,* iti, 1906, CXXXIV + 695 p. j NICULAE ŞERBĂNESCU, *Episcopii Rîmnicului* 3.», an XVI, 1964, nr. 3—4, p. 171—212; DIMITRIE CORAVU, *Viaţa şi ac*-a *episcopului Şteian al Rîmnicului (1673*—2693J, în M.O., an. XX, 1968, nr. . 211—229. Asupra lui Teofil, Ignatie Sîrbul şi Varlaam ca episcopii de Rîm-

nic, vezi bibliografia indicată la capitolele privitoare la Mitropolia Ungrovlahie &ub arhipăstoria lor.

E p i s c o p i a S t r e h a i e i : IOAN BIANU, *Episcopia Strehaiei în anii* 2673—***1683.*** *Notă istorică,* în «An. Acad. Rom.», M.S.I., s. II, t. XXVI (1903—1904), p. **171-1** 131 ; ALEXANDRU LAPEDATU, *Episcopia Strehaiei şi tradiţia scaunului bănesi de acolo. Studiu istoric,* Bucureşti, 1906, 30 p. ; AL. T. DUMITRESCU, *Despre «Istorii Ţării Româneşti dintru început» şi autorul ei Daniil Panoneanul, iost mitropolit a Ardealului şi episcop al Strehăii,* în voi. Lui *Ion Bianu amintire,* Bucureşti, 1916 p. 227—255 ; VENIAMIN POCITAN BÂRLĂDEANU, *Episcopia Strehaiei,* în **«B.O.R.ij** an. XLVIII, nr. 7—8, 1930, p. 644—660; NICULAE ŞERBĂNESCU, *Despre Epis copia Strehaiei,* în «M.O.», an. VI, 1954, nr. 9—10* p. 488—510; NICULAE ŞERBĂ NESCU, *Documente despre Episcopia Strehaiei,* în «M.O.», an. VI, 1954, nr. 11—12 p. 633—688; NICULAE ŞERBĂNESCU, *Noi mărturii despre Episcopia Strehaiei ş episcopul ei Daniil,* în «M.O.», an. XIII, 1961, nr. 1—4, p. 71—79.

E p i s c o p i a B u z ă u l u i : TOMA G. BULAT, *Titularii Episcopiei Buzăului ii secolul XVII,* în «G.B.», an. XXX, 1971, nr. 5—6, p. 496—510 şi an. XXXI, nr. 7—8 1972, p. 825—850; TOMA G. BULAT, *Un mare episcop al Buzăului din secolul XVII Seraiim Slătineanu,* în «G.B.», an. XX, 196], nr. 1—2, p. 157—161 ; TOMA G. BULAT O *iundaţie a episcopului Serafim lingă oraşul Slatina,* în «M.O.», an. XIV, 1962 nr. 5—6, p. 370—375; VICTOR BRĂTULESCU, ***Documente,*** *inscripţii cu caracte istoric şi zugravi ţărani,* în «G.B.», an XIX, 1960, nr. 3—4, p. 256—266; IOAf[1] RĂUŢESCU, ***Ştiri*** *documentare privitoare la biserica din* ***Schitul*** *Goleşti (Muscel* în «G.B.», an. XXI, 1962, nr. 9—10, p. 864—876.

IOAN BIANU, *Mitrolan, episcopul Huşilor şi al Buzăului, mare tipograi,* îi *Almanahul Graficei Române,* Craiova, 1927, p. 44—49; NICOLAE TURCU, *Viat' şi activitatea cultural-tipograiică a episcopului Mitrolan al Buzăului,* în B.O.R., al LXXXIII, 1965, nr. 3—4, p. 280—296; GABRIEL COCORA, *Un mare tipograf* ;o *măn în circuitul european în secolul al XVII-lea : episcopul Mitrolan al Buzău lui.* în **voi.** *Tipar şi cărturari,* Bucureşti, 1977, p. 143—179 (şi în B.O.R., ap XCV, 1977, nr. 9—12, p. 981—997) ; ' DORU MIHĂIESCU, *Consideraţii asuprţ vieţii şi activităţii tipăritorului primei Biblii româneşti, Mitroian, episcopul de Huş* în M.M.S., an. LV, 1979, nr. 3—6, p. 314—334.

BARBU TEODORESCU, *Episcopul Damaschin şi contribuţia* sa *Ia crearea limb* române,* în M.O., an. XII, 1960, nr. 9—12, p. 627—645 (alte lucrări despre el s vor indica la capitolul : Episcopia Rîmnicului în prima jumătate a secolului **j** XVIII-lea) ; ANTONIE PLĂMĂDEALA, *Episcopi ai Buzăului* In *cultura română,* î **voi.** *Spiritualitate şi istorie la întorsura Carpaţilor,* II, Buzău, 1983, p. *55*—62 GABRIEL COCORA, *Episcopia Buzăului,* o *vatră de spiritualitate şi simţire romă nească,* Buzău, 450 p.

T i p ă r i t u r i l e de la B u z ă u : IOAN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bi bliogrufia românească veche,* tom. I (1508—1716), Bucureşti, 1903, X + 571 p.; ton IV {red. IOAN BIANU şi DAN SIMONESCU), Bucureşti, 1944, XII + 375 p.; *DA* NIELA BRATU, *Tipografii de la Buzău,* în G.B., an. XVII, 1958, nr. 8, p. 727—739 GABRIEL COCORA, *Tipografia şi tipăriturile de Ia Episcopia Buzăului,* în B.O.R an. LXXV1II, **1960,** nr. 3—4, p. 286—331 ; GABRiEL COCORA, *Tipografia de I Episcopia Buzăului,* în voi. Tipar şi *cărturari,* Bucureşti, 1977, p. 9—105.

XL

VIAŢA BISERICEASCĂ A ROMÂNILOR DIN BANAT, ARAD ŞI BIHOR PINĂ LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVII-LEA

regiunile din sud-vestul ţării noastre, în provincia istorică (azi judeţele Timiş şi Caraş-Severin), ştirile privitoare la viaţa :ească sînt foarte sărace şi confuze, încît cu greu se poate face î în istoria Bisericii Ortodoxe româneşti din acest colţ de ţară. descoperiri arheologice (inelul de aur cu simboluri creştine de le Herculane, precum şi inelele şi opaiţele creştine descoperite ;va localităţi din Banat) atestă existenţa unor creştini în aceste incă din secolul al IV-lea. La Morisena s-au descoperit funda-îei bazilici cu baptisteriu, de prin secolele IV-VI.

prima jumătate a secolului X exista în Banat un voievodat, con-i Glad, iar în primele două decenii ale secolului XI, un conducâ-:al cu numele Obtum sau Ahtum. După ce s-a botezat la Vidin, nul 1002, Ohtum a zidit la Morisena o mînăstire ortodoxă, cu 1 Sfîntul Ioan Botezătorul, în care a aşezat «călugări greci», ortodocşi. După ce Morisena şi ţinutul înconjurător au fost ocu-e regele maghiar Ştefan cel Sfînt, prin 1028—1030, în urma tră-ui Chanadinus (Cianadinus), sfetnicul lui Ohtum, în mînăstirea Ioan au fost aduşi călugări latini, în frunte cu episcopul Gerard, ugării ortodocşi au fost mutaţi în noua mînăstire Sfîntul Gheor-n Oroslanoş (azi Maidan). în 1020, între eparhiile supuse Arhi-piei de la Ohrida, se numără şi cea de Dibiscos, care a fost identi-cu străvechiul Tibiscum din timpul stăpînirii romane (azi Jupa, Caransebeş), iar mai nou cu «castrul Timiş», adică Timişoara . Deşi Banatul a fost ocupat de regii catolici ai Ungariei, au uat să existe aşa-numitele districte româneşti, în locul vechilor e şi voievodate din aceste părţi. Se cunosc mai multe districte,

cei mai însemnat fiind al Caransebeşului, fiecare cu un număr de sate, conduse, după obiceiul lor străvechi («legea românilor»). Cu timpul, înăsprindu-se dominaţia regilor unguri în aceste locuri, s-au luat felurite măsuri restrictive împotriva românilor ortodocşi, aşa cum se făcuse şi în Transilvania.

După dezastrul de la Cîmpia Mierlei din 1389, continuat cu celelalte cotropiri turceşti din Balcani (în 1459 dispare însuşi statul sîrbesc), o mare parte din sîrbi au fost nevoiţi să emigreze şi să se stabilească în Ungaria — mai ales în părţile de sud — precum şi în Banat şi Arad. Colonizările sîrbeşti în regiunile amintite au început din prima jumătate a secolului al XV-lea (1427), continuînd pînă în anul 1737, fiind organizate fie de cîrmuitorii lor politici, fie de cei bisericeşti. Aşezîndu-se in Banat, sîrbii au ajuns în contact cu românii, care aveau aceeaşi credinţă ortodoxă. Aşa se face că unii vlădici ortodocşi de la Timişoara, Vîrşeţ sau Caransebeş au fost de neam sîrb.

Timp de cîteva secole nu avem ştiri sigure despre existenţa unor ierarhi ortodocşi în Banat. Încercările unor istorici bănăţeni de a fixa şirul unor «mitropoliţi» ai Banatului cu sediul în Timişoara, începând cu Constantin (la 1286!) sînt naive, iar pretinsele lucrări ale dascălului Damaschin Udra din Caransebeş prin 1696—1699 privitoare ia acei mitropoliţi sînt simple fantezii. In schimb, avem ştiri despre rnînăstirile bănăţene de la Partoş, Sîngeorge, Mesici, Vărădia, Sredişte, Şemlac (Săraca), Ciclova, Voiloviţa, Ilidia, Zlatiţa, Caransebeş, Lipova, Mrăcunea etc, ctitorite de cneji, preoţi şi credincioşi ortodocşi români din acele părţi.

Ierarhi români în Banat. Ştiri despre existenţa unor ierarhi ortodocşi avem abia după 1552, cînd Banatul vestic a căzut sub stăpînire otomană, fiind transformat într-un paşalîc, cu sediul la Timişoara. Către sfîrşitul secolului al XVII-lea şi primele două decenii ale secolului următor, a început eliberarea treptată a acestor teritorii de.sub lurci, care au fost însă ocupate tot atunci de Habsburgi, rămînînd sub stapînirea lor pînă în anul 1918.

în 1557, s-a reînfiinţat Patriarhia sîrbă de la Ipek, prin sprijinul marelui vizir Mohamed Socolli, fratele patriarhului Macarie de la **Ipek.** Noua patriarhie şi-a întins jurisdicţia şi asupra Banatului de vest, aflat încă sub stăpînire otomană. Deşi s-a afirmat că în Banat exista o mitropolie, cu sediul la Timişoara, socotim că era numai o episcopie, ai cărei întîistătători se numeau uneori şi mitropoliţi (cum se întîmpla şi la Episcopia Romanului, de pildă) aflaţi sub ascultarea Patriarhiei de la Ipek. Astfel, la Timişoara sînt cunoscuţi cu numele :

.politul *Neofit* (c. 1608—1613), mitropolitul *losit,* zis cel Sfînt _ 1653), *Mihail,* «episcop al Timişoarei şi Becicherecului» (1686), e, episcop (1688) şi un alt *Vasile,* mitropolit (1692, poate identic imul).

Zel mai de seamă dintre ei a fost mitropolitul *Iosif,* probabil un L» sud-dunărean, trăitor un timp la Athos, care a păstorit prin —1653. S-a retras apoi ia mînăstirea Partoş, la sud-vest de Ti- ira, unde a trăit pînă prin 1655 sau 1656. Rămas în amintirea ncioşilor bănăţeni ca sfînt făcător de minuni, a fost trecut în 1 sfinţilor prin botărîrea sinodală din 28 februarie 1950. Canoni- lui solemnă s-a făcut la 6—8 octombrie 1956, în catedrala mitro- mă din Timişoara, unde i s-au aşezat moaştele, iar prăznuirea ace în fiecare an la 15 septembrie.

n părţile de sud ale Banatului **întâlnim** episcopi la *Vîrşeţ,* care reau peste credincioşii români din aceste locuri. în 1594, un 3p cu numele *Teodor* se număra printre conducătorii unei răs- împotriva turcilor, după înăbuşirea căreia a fost ucis. în seco- l XVII-lea sînt pomeniţi la Vîrşeţ episcopul *Simion* în 161^ şi politul *Antonie,* prin 1622—1623, cînd a fost în Rusia. Abia în întîlnim un nou cîrmuitor al eparhiei de la Vîrşeţ, pe *Teodosie,* :lul de mitropolit, care pleca atunci în Rusia, însoţit de trei ,că-i de la Vodjţa. Călugării au primit 350 de ruble de la ţar şi- s-au ; acasă, iar Teodosie a rămas în Rusia, unde a fost numit mitro-al Belogoriei şi Oboianei. După el nu mai sînt atestaţi în chip

alţi episcopi de Vîrşeţ. Abia în anul 1695 întîlnim pe *Spiridon a* de care ne vom ocupa în alt capitol.

ărţile de răsărit (Banatul de Lugoj-Caransebeş) au'ajuns sub stă- ;a principilor transilvăneni, din 1552 pînă în 1668 cînd au fost **tte** la paşalîcul de Timişoara. Aşa se face că asupra acestor lo- îşi întindeau uneori jurisdicţia mîtropoliţii Transilvaniei. De în 1562, principele Ioan Sigismund Zapolya acorda jurisdicţie a Caransebeşului mitropolitului Sava din Lancrăm, iar la 28 de- ie 1656 Gheorghe Râkoczy II extindea jurisdicţia mitropolitului Brancovici şi asupra Severihului. în 1693 mitropolitul Teofil a biserica **din** satul Sîrbova lingă Lugoj.

i Banatul anexat Transilvaniei a început o acţiune prozelitistă iă, ca şi în Transilvania, fiind patronată de principii calvini din îulia. Ea s-a desfăşurat îndeosebi în oraşele Caransebeş şi Lu- ^şa de pildă, între traducătorii *Paliei* de la Orăştie apar şi pre- >rii români calvini : Moise'Peştişei din Lugoj şi Ştefan Herce din sebeş, precum şi Efrem Zacan, «dascălul de dăscălie» din Caran-

sebeş. Prin 1640 predicatorul româno-catolic Ştefan Fogarasi din Lugoj a tradus — din ungureşte — cîntarile calvine (psalmii), pentru a fi folosite la slujbe de către puţinii români trecuţi la calvinism în cele două oraşe. Acelaşi Fogarasi a tradus în româneşte *Catehismul calvinesc* al profesorului Alstedius, pe care 1-a tipărit la Alba Iulia în 1648, cu litere latine şi ortografie maghiară, cu cheltuiala lui Acaţiu Barcsai «banul Lugoşului şi Caransebeşului şi fişpanul comitatului Severin», viitorul principe al Transilvaniei. Cu toate acestea propaganda calvină a rămas fără urmări în Banat.

Credincioşii români în Croaţia. Din cauza expansiunii otomane, numeroşi vlahi, pe care-i întîlnim în tot cursul evului mediu în Peninsula Balcanică, s-au refugiat înspre nord, unii din ei stabilindu-se în Croaţia, mai ales pe la mijlocul secolului al XVI-lea. în ţinutul ocupat de ei, numit «Vlahia mică», îşi aveau propria lor organizaţie politică şi bisericească. Informaţii interesante despre ei avem de la un misionar catolic, Rafael Levakovici. El scria — prin 1641 — că existau 11.000 de vlahi în părţile Zagrebului, în frunte cu un voievod precum şi cu un episcop cu numele Maxim *Petrovici.* Mînăstirile din Croaţia, în care vor fi vieţuit şi călugări vlahi, erau ajutate, tot pe atunci, de Vasile Lupu şi familia sa. Astfel, la 12 august 1650, domnul moldovean împreună cu mitropolitul Varlaam, sufraganii săi şi boierii din divan făceau o danie anuală mînăstirii Lipovina din Croaţia : 5.000 de aspri şi alţi 500 pentru cei care veneau să ridice dania. Fiul lui Vasile, Ştefăniţă Lupu, apoi Eustratie Vodă Dabija şi alţi membri ai familiei celui din urmă sînt trecuţi între ctitorii mînăstirii Hopovo din Sirmiu.

în august 1663 era hirotonit de mitropolitul Sava al Moldovei, ca episcop al vlahilor şi sîrbilor din Croaţia, *Gavriil Miakici.* Fiind implicat într-o mişcare antihabsburgică, împăratul Leopold I (1658—1705) a dispus să fie aruncat într-o închisoare din Silezia ; de acolo a fost mutat la Graz, unde a murit.

Viaţa bisericească a românilor din părţile Aradului. Pe cursul inferior al Mureşului, atît în dreapta cît şi în stînga sa, se întindea în evul mediu comitatul Arad, iar în nord-estul acestuia, pînă în Ţara Crişurilor, comitatul Zarand. Amîndouă — dar mai ales Zarandul — erau locuite de o populaţie românească, care-şi avea organizaţia ei specifică, în frunte cu cneji şi voievozi români. întrucît comitatul Aradului era situat la extremitatea teritoriului locuit compact de români, s-au aşezat aici şi alte neamuri, fie unguri — mai ales nobili —, fie sîrbi. Regii Ungariei au dăruit conducătorilor sîrbi felurite privi-

iii şi proprietăţi, pentru a-i folosi pe viitor drept scut împotriva ʳaziilor turceşti. De pildă, despotul Gheorghe Brancovici a stăpînit ;o cinci ani Siria, cu toate satele şi oraşele care-i aparţineau, iar iţei Corvinul a dăruit familiei Iakşici Nădlacul, cu mai multe sate comitatele Cenad, Timiş şi Caras. Cu toate acestea, numărul emi-mţilor sîrbi era foarte redus, mai ales dacă-1 comparăm cu al ro-nilor autohtoni, care constituiau marea masă a populaţiei. O sta-;ică din 1560 arăta în judeţul Arad abia două sate sîrbeşti, iar una 1667, un număr de 12 sate, cele mai multe situate în stînga Mu-ului. în judeţul Zarand erau numai două sate sîrbeşti.

Viaţa bisericească a credincioşilor români de aici es.te atestată ruinele unor biserici ortodoxe, din secolul al XV-lea sau mai vechi, Lipova, Siria, Hălmagiu, Dezna, Ceala şi altele. Existau, de aseme-L, mînăstiri ortodoxe, cum este Hodoş-Bodrogul, din secolele XIV— , una pe locul actualei mînăstiri Bezdin, din secolul al XHI-lea, î atestată de toponimicul «pîrîui mînăstirii» în localitatea Govojdia.

Nu avem însă ştiri despre existenţa unor ierarhi decît în secolul XVI-lea. Probabil pînă atunci preoţii din părţile Aradului şi andului erau hirotoniţi de mitropoliţii transilvăneni sau de vlădicii vi din sud. în orice caz, după 1557, cînd s-a reînfiinţat vechiul riarhat de Ipek, cu primul său titular Macarie, s-au putut aşeza dici nu numai în Banat, ci şi în teritoriile din dreapta Mureşului, lăduirea lor duhovnicească se întindea peste credincioşii români de cursul inferior al Mureşului, în fostele judeţe Arad şi Zarand roximativ judeţul Arad de azi), dar poate şi înspre nord, în Ţara şurilor, deci în actualul' judeţ Bihor. Reşedinţa lor era fie în Ieno-e (Ineul de azi, jud. Arad), fie în Lipova, fie în mînăstirea Hodoş-Lrog. Potrivit unei tradiţii locale, turcii ar fi ucis un episcop în ova, prin 1551—1552. în anul 1563, un episcop cu numele *Daniil* arca să-şi cumpere casă în Lipova, De la «mitropolitul» Daniil al ovei a rămas o **bederniţă** (azi în mbzeul Bisericii Ortodoxe Sîrbe Belgrad).

în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-a aşezat în Ienopole >orghe Brancovici, înrudit cu familia despoţilor sîrbi cu acelaşi ie. Principele Sigismund Bâthory (1581—1597) i-a dăruit domeniile a, Pîncota şi alte domenii în jurul Aradului şi Cenadului, precum itlul de «comite» al Ienopolei. Un nepot al său de fiu, Moise, a preot de mir, dar murindu-i soţia s-a călugărit sub numele de *'ei,* ajungînd episcop al Ienopolei, în ultimii ani ai secolului al Mea.

Ca preot de mir, vlădica Matei a avut un fiu cu numele de Solomon, care rnai tîrziu s-a călugărit (desigur a fost şi el preot de mir) sub numele de *Sava,* ajungînd episcop în locul tatălui său, avîndu-şi reşedinţa tot în Ineu. La 7 aprilie 1606, vlădica Sava a reuşit să cîştige cetatea Lipova de la turci, pe seama principelui Transilvaniei Ştefan Bocskay (1605—1606). Urmaşul acestuia, Sigismund Râkoczy (1607—1608), a dăruit lui Sava patru moşii, drept răsplată pentru dobîndirea Lipovei, precum şi o moară pe Mureş. Pe lîngă aceste proprietăţi, episcopul Sava a mai avut şi alte sate : Sînpetru Mare de lîngă Cenad, Pata, lingă Timişoara, Hodoş, sat pe care 1-a colonizat şi i-a dăruit mînăstirii Hodoş-Bodrog (probabil el a şi refăcut această mînăstire). Episcopul Sava a păstorit peste două decenii. Se pare că ajunsese la sărăcie, căci la 6 noiembrie 1627 vindea cele patru sate,' dăruite de Râkoczy, cu 350 de florini, cu condiţia să le poată răscumpăra fără judecată, dacă restituie banii primiţi.

La scurt timp după aceasta, Sava a trecut la cele veşnice, pentru că în 1628 patriarhul ecumenic Ciril Lucaris, a hirotonit un nou vlădică al Ineului, pe *Longhin Brancovici,* (din botez Lazăr), un nepot al lui Sava. Fiind călugăr în mînăstirea Beocin, la nord de Belgrad, a făcut o călătorie în Rusia, în 1624, pentru a strînge ajutoare, avînd cinstea de a vedea şi «ochii» ţarului, adică de a fi primit în audienţă, în 1629, ca «mitropolit» din mînăstirea Sfîntul Nicolae din Ienopole, a făcut a doua călătorie în Rusia, după ajutoare. Era însoţit de fratele său Ioan (tatăl viitorului mitropolit Sava Brancovici al Ardealului), un arhidiacon, un nepot şi trei slujitori. Ajungînd în oraşul de graniţă Putivlia, n-au mai fost lăsaţi să-şi continue drumul spre Moscova, ci li s-a înmînat aici dania. Nu se ştie cit a mai păstorit după reîntoarcerea din Rusia. înainte de 1643, probabil din pricina prozelitismului calvin patronat de principele Transilvaniei Gheorghe Râkoczy I, şi-a' părăsit scaunul, retrăgîndu-se la mînăstirea Comana, în Ţara Românească, ctitoria domnitorului Radu Şerban. Aici a făcut, «cu osteneala şi silinţa lui», o icoană a Maicii Domnului pentru Matei Basarab şi soţia sa, doamna Elina, terminată la 15 august 1643, care a ajuns mai tîrziu la mînăstirea Hilandar din Muntele Athos. In timp ce era retras la Comana, a fost cercetat în cîteva rînduri de nepotul sau Simion (Sava) Brancovici, care probabil a şi învăţat aici, hirotonit preot şi apoi mitropolit al Transilvaniei la Tîrgovişte, de către mitropolitul Ştefan al Ungrovlahiei. A murit după 16 septembrie 1656, data hirotonirii lui Sava ca mitropolit, fiind îngropat la mînăstirea Comana.

Se pare că urmaşul său a fost *Soironie,* «mitropolitul cetăţii Lipova şi Gyula», avîndu-şi reşedinţa în mînăstirea Hodoş-Bodrog. în

a făcut şi el o călătorie în Rusia după ajutoare, necesare restau-i mînăstirii sale. La 26 decembrie a fost primit în audienţă de ţarul cei Mihailovici Romanov (1645—1676), căruia i-a relatat lipsurile care trecea mînastirea sa. în februarie anul următor, ţarul dispusă i se dea bani pentru odăjdii, felurite cărţi de slujbă sau de iţătură. Nu ştim cît a mai păstorit după întoarcerea din Rusia, în 1664 este amintit un nou vlădica în părţile Aradului, *Ştefan* Lipova, hirotonit în mînastirea sîrbeasca Gracianiţa. Probabil acesta «vlădica sîrbesc» din anul 1664, care cerceta satele din Bihor, ca is al patriarhului ecumenic, adunînd dijme de la preoţii şi cre-ioşii de aici.

Ultimul episcop al Ienopolei a fost *Isaia Diacovici,* amintit în , care în 1706 a mutat scaunul episcopiei la Arad.

Viaţa bisericească a românilor din Bihor. Regele Ştefan cel Sfînt —1038) înfiinţase o episcopie catolică cu reşedinţa la Biharia, pro-1 în locul unei episcopii ortodoxe, din cadrul formaţiunii politice luse de Menumorut. Regele Ladislau I cel Sfînt (1077—1095), a it această episcopie latină la Oradea. Tot el a zidit prima mî-ire catolică în părţile Bihorului, la Sîniob.

Organizarea Bisericii catolice de aici a avut urmări negative asu-românilor. Se cunosc numeroase cazuri cînd ei au devenit iobagi isericii catolice pe fostele lor moşii. De pildă, cea mai mare parte jumătatea sudică a judeţului a devenit proprietatea episcopului lic din Oradea şi a capitlului său. în felul acesta, episcopul latin Oradea a devenit stăpînul feudal al multor ţărani bihoreni ajunşi ;are de iobagi. Pentru a-şi păstra proprietăţile, o parte din cnejii)ievozii români din Bihor s-au catolicizat, fapt care a duş apoi şi Laghiarizarea lor. în ciuda acestor condiţii vitrege, în tot cursul ui mediu a pulsat aici o intensă viaţă bisericească ortodoxă, tn Bihor se cunosc nume de preoţi şi protopopi români încă din a jumătate a secolului al XlV-lea, hirotoniţi probabil de un îreu de prin partea locului. De pildă, în 1349 episcopul latin. Di-e din Oradea, printr-o diplomă dată cneazului din Vintere, Petru lui Stanislav, acorda scutire de dările şi sarcinile iobăgeşti cîte preot român din fiecare sat din jurul Vinterei. Rezultă de aici reoţii erau supuşi aceloraşi sarcini feudale ca şi păstoriţii lor şi i fiecare sat existau mai mulţi preoţi.

Cu timpul, se pare că această scutire de sarcini iobăgeşti s-a ge-lizat, căci la fiecare schimbare de episcop latin, protopopii ro-din Seghişte, care aveau sub ascultare satele din jurul Beiuşului,

mergeau la Oradea, pentru ca să obţină diplome noi de întărire a acestor scutiri şi pentru recunoaşterea drepturilor lor protopopeşti. între protopopii de Seghişte care solicită astfel de scutiri sînt pomeniţi : Dan (1503), Ioan (1538) şi Petru (1554). Tot în aceste părţi se face amintire de cîteva vechi biserici româneşti, cum era cea din Seghişte, de prin secolul al XV-lea, împodobită cu picturi, Remetea, Rieni, mînăstirea de la Voivozi şi altele.

Oblăduirea duhovnicească asupra clerului şi credincioşilor din Bihor o aveau, de regulă, mitropoliţii ortodocşi din Alba Iulia. Astfel, în 1581, Coresi a tipărit *Evanghelie cu învăţătură* de la Braşov cu binecuvîntarea «luminatului mitropolit marele Ghenadie din tot ţinutul Ardealului şi al Orăzei». Iar mitropolitul Ghenadie II se intitula «arhiepiscop al scaunului Balgradului şi al Vadului şi al Orăzii şi al Sătmarului şi a toată ţara Ardealului». Prin diploma de confirmare a mitropolitului Sava Brancovici, din 28 decembrie 1656 i se acorda jurisdicţia — între alte comitate — şi asupra Severinului, Zarandului, Bihorului şi Maramureşului.

După 1556, Episcopia latină de la Oradea, a fost desfiinţată. Proprietăţile ei au fost luate- de principele Transilvaniei, precum şi de feluriţi nobili maghiari trecuţi la calvinism. Ca şi în Transilvania propriu-zisă, noua confesiune calvină a încercat să-şi cîştige adepţi printre preoţii şi credincioşii români din Bihor. Metoda folosită era aceeaşi ca şi în Transilvania : acordarea de drepturi materiale şi politice preoţilor, care treceau la calvinism. Se cunosc cazuri de români din judeţul Bihor, care primeau chiar «hirotonia» de la anumiţi predicatori calvini, maghiarizîndu-şi numele. Primul «preot» calvinizat din Bihor este Achim din Căbeşti, participant la lucrările «sinodului» calvin ţinut împotriva unitarienilor, la Oradea în 1569. La 15 ianuarie 1608, principele Transilvaniei Sigismund Râkoczy (1607—1608) a emis o diplomă, prin care acorda preotului calvinizat *Minai* din Nimăeşti, cît şi tuturor preoţilor români care vor îmbrăţişa calvinismul, toate scutirile şi drepturile de care se bucurau pastorii calvini. Totodată, punea în vedere autorităţilor de stat şi îndeosebi «cinstitului Sava, episcopul unor biserici sîrbeşti şi româneşti din stăpînirea noastră transilvană şi celorlalţi vlădici ortodocşi, prezenţi şi viitori», să nu tulbure pe preoţii români-calvini în exercitarea atribuţiilor lor. Deci erau scoşi de sub jurisdicţia episcopului Sava de la Ineu, căci el este ierarhul pomenit în diploma respectivă.

în 1641, principele Gheorghe Râkoczy I a numit pe preotul *Avram* din satul Burda, lîngă Beiuş, ca «episcop» în Bihor, în înţelesul pe care-1 dădeau calvinii episcopatului, adică un preot-inspector. Dar

pretins «episcop» român trebuia «să depindă întru toate de Măria dscopul ortodox (sic !) al Ungariei şi mai ales de protopopul şi **al** parţial (local) din comitatul Bihor». Peste doi ani, acelaşi princare a întrebuinţat atîtea mijloace pentru atragerea românilor la îism, a înfiinţat un protopopiat româno-calvin, pentru comitatul d, cu sediul în Ciuci, scos de sub ascultarea mitropolitului Si-Ştefan. Protopopului numit atunci i s-au pus anumite condiţii, subordonat **superintendentului** calvin. Se pare că el n-a mulţumit Ivini, căci în 1648 era numit conducător al acestui protopopiat al *Petru* din Ciuci. Şi el era scos de sub ascultarea mitrolui şi pus sub a superintendentului, cu. obligaţia respectării unor)riri (predica în româneşte, răspîndirea Catehismului calvin ş.a.). aştern şi cazuri de «înnobilări» ale unor preoţi români calvinicum a fost Ioan din Ucuriş, în 1650. Nu se ştie cît s-au bucurat epturile acordate de Gheorghe Râkoczy I «episcopul» Avram din L şi protopopul Petru din Ciuci.

>upă 1660, anul încheierii păcii de la Oradea, comitatele **din** vesirii noastre (Solnocul de mijloc, Crasna, Bihor, Zarand, Arad, ,) au ajuns sub stăpînire otomană (paşalîcul de Oradea). Aceste bări au dus, treptat, la încetarea prozelitismului calvin în Bihor. 64, este întîlnit un «episcop sîrbesc» in Bihor, trimis cu scrisori patriarhul din Constantinopol. Poate că este vorba de episcopul i din Lipova, amintit într-un alt act din acelaşi an. a 4 martie 1695, era amintit ca episcop al Oradiei *Efrem Bania*-trecut la Biserica Romei, iar în primul deceniu al secolului al '-lea *Petru Hristofor* (c. 1708—1712), se pare amîndoi macedo-**ai,** de care ne vom ocupa într-un alt capitol.

Concluzii: *Fiind situaţi în extremitatea de vest a ţării, ro-Inii din părţile Banatului, Aradului şi Bihorului au avut o viaţă ericească proprie. Cei din Banat ş'i-au împletit-o uneori cu a bilor refugiaţi aici din pricina cotropirilor turceşti din Balcani, arhi proprii apar abia din a doua jumătate a secolului al XVI-*i, *mai mult în legătură cu ierarhia sîrbească aflată sub jurisdic-Pairiarhiei de Ipek, reînfiinţată în 1557. Dacă unii episcopi sau itropoliţjyy din Timişoara, Vîrşeţ-Caransebeş, Ienopole-Lipova r fi fost sîrbi de neam, totuşi marea majoritate a credincioşilor care-i păstoreau au fost români.*

In Bihor şi partea de răsărit a Banatului, aflate sub stăpînirea ncipilor Transilvaniei, a început o susţinută lucrare de atragere românilor ortodocşi la calvinism, traducîndu-se cărţi de slujbă

calvină în româneşte şi instituindu-se preoţi, protopopi şi chiar «episcopi» români-calvini. în ciuda condiţiilor vitrege prin care au trecut, românii din aceste părţi şi-au păstrat neschimbată vechea lor. credinţă ortodoxă.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: N1COLAE IORGA, Documente *româneşti din arhivele Bistriţei,* 'partea I şi a Ii-a, Bucureşti, 1899—1900, CXVI + 103 p. (I), XLIX + 147 p. (II) ; NICOLAE DOBRESCU, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii române,* Budapesta, 1904, 84 p. ; NICOLAE IORGA, *Scrisori şi inscripţii ardelene* şi maramureşene, 2 **voi.,** Bucureşti, 1906, LXVIII + 302 p. + 336 p. (voi. XII şi XIII din colecţia *Studii şi documente cu privire la istoria românilor);* E. HURMUZAKI — N. IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor,* XV, partea I şi II, Bucureşti, 1911—1913.

Lucrări generale: AUGUSTIN BUNEA. *Vechile episcopii româneşti a Vadului, Geoagiului, Silvaşului şi Bălgradului,* Blaj, 1902, XII + 151 p.; NICOLAE IORGA, *Sate şi preoţi din Ardeal,* Bucureşti, 1902, 349 p. ; ŞTEFAN METEŞ, Jsfo-***lia*** *Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria,* voi. I, ed. II, Sibiu 1935, XXXVI + 596 p. .

Viata bisericească în Banat. NICOLAE TINCU-VELIA, *Istorioară bisericească politico-naţională,* Sibiu, 1865, XXIX + 326 p. ; GHEORGHE POPOVICI, *Istoria românilor bănăţeni,* Lugoj, 1904, XV + 424 p. ; ŞTEFAN POP, *Din trecutul diecezei Caransebeşului,* voi. I, Caransebeş, 1932, 110 p. ; GHEORGHE COTOŞMAN, *Din trecutul Banatului. Studiu introductiv de istorie naţional-bisericească,* Timişoara, 1934, 132 p. ; GHEORGHE COTOŞMAN, *Episcopia Caransebeşului pînă în pragul secolului al XlX-lca,* Caransebeş! 1941, VIII + 202 p.; I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului,* Timişoara,' 1977, 318 p. ; GHEORGHE COTOŞMAN, *Sfintul losit cel Nou mitropolitul Timişorii şi a toată ţara Banatului,* în M.B., 1956, an. VI, nr. 1—3, p. 64—89 (şi extras, 44 p.) j MARIO RUFFINI, *Un santo della Chiesa Ortodossa Romena : San Giuseppe Nuovo di Partoş, metropolita di Timişoara,* în *Oikumenikon,* Roma, IV, 1966, p. 251—262.

Viaţa bisericească în Arad. EMILIAN MICU, O *privire fugitivă în istoria bisericească a românilor,* în «Candela», an. VII, 1888, nr. 11, p. 634—648 (episcopul Sava din 1609) ; SILVIU DRAGOM1R, *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii româneşti cu Rusia în veacul al XVII-lea,* în «An. Acad. Rom.» Mem. Secţ. Ist., s. II, i. XXXIV, 1911—1912, Bucureşti, 1912, 183 p. ; SILVIU DRAGOMIR, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane,* în rev. «Transilvania», Sibiu, an. XLVIII, 1916, nr. 1—6, p. 12—33 ; GHEORGHE LITIU, *Episcopia Aradului. Schiţă istorică,* Arad, 1950, 56 p. ; EUGEN ARĂDEANUL (GLUCK), Con-*tribuţii cu privire la viaţa bisericească din părţile arădene în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea,* în M.B., an. XXXII, 1982, nr. 4—6, p. 258—263; GHEORGHE LITIU, *Istoria eparhiei Aradului,* în voi. *Episcopia Aradului, Istorie, viaţă cultuia'ă, monumente de artă,* Arad, 1989, p. 17—29.

ŞTEFAN LUPŞA, *Istoria bisericească a românilor bihoreni,* voi. I, pînă la 1829, 'Oradea, 1935,' 146 p.; FLORIAN DUDAŞ, Cariea *veche românească în Bihor, secolele XVI—XVII. Catalog,* Oradea, 1977, 204 p. 4- 36 reproduceri foto; FLORIAN DUDAŞ, *Vechile tipărituri româneşti din bisericile Bihorului, secolele XVI-XVIII,* Oradea, 1979, 220 p. + 38 reproduceri foto.

ŞTEFAN LUPŞA, Vechea *Episcopie* a *Sătmarului,* B.O.R., an. LVI, 1938, nr. 5—6, p. 193—204 (şi extras : Bucureşti, 1938, 14 p.).

XLI

VIAŢA BISERICEASCĂ A ROMÂNILOR DIN MARAMUREŞ A LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

prezentat, în altă parte, ştirile privitoare la viaţa bisericească nureş, legate mai ales de stavrophighia patriarhală din Peri. exarhi de acolo (între care cunoaştem pe Pahomie în 1391, ilăjeanul prin 1456—1458 şi pe Ilarie în 1494) aveau aceleaşi :a şi un episcop, cu excepţia hirotoniilor, rezervate «arhie- :ali». La 20 martie 1479, regele Matei Corvinul a dat acel :are dispunea ca preoţii români din Maramureş să fie scutiţi dări către stat, fiind sub ascultarea mitropolitului Ioanichie chik, metropolitanus Nandoralbensis).

rită faptului că de pe la sfîrşitul secolului al XlV-lea şi în- :elui următor s-au aşezat în Maramureş numeroşi ruteni, viaţa scă a românilor avea să se împletească pe viitor cu a noilor a începutul secolului al XV-lea, familia Koriatovici a ctitorit ire, cu hramul Sfîntul Nicolae, în Muncaci. în a doua jumătate lui al XV-lea, s-au stabilit în această mînăstire episcopi ruteni ;i, care au avut apoi acele neînţelegeri cu egumenii mînăstirii Mihail din Peri. în aceste împrejurări, credincioşii români de ajuns sub autoritatea vlădicilor ruteni de la Muncaci. Totodată tat drepturile de exarhi ale egumenilor de la mînăstirea Sfîntul din Peri. Maramureşul a rămas sub jurisdicţia episcopilor de căci pînă tîrziu, către începutul secolului al XVII-lea, de cînd orit aici episcopi proprii.

mul episcop de Muncaci, cunoscut cu numele, a fost *Luca* 5), urmat de *loan,* cel care a avut neînţelegeri cu egumenul lin Peri, în ultimul deceniu al secolului al XV-lea. La 9 octom- >51, Ferdinand de Habsburg, în stăpînirea căruia intrase Transil- (1551—1556), a pus în vedere autorităţilor să ajute pe episcopul

Vladislav (Ladislau.) din Muncaci să-şi poată încasa veniturile vladiceşti obişnuite de la preoţii ruteni şi de la mirenii ortodocşi din comitatul Maramureş. Peste cinci ani, la 10 februarie 1556, cornitele Gheorghe Bâthory dădea dispoziţia ca episcopului *Larius* (Ilarion) din Muncaci să i se dea în stăpînire mînăstirea Peri şi toate bunurile ei mobile şi imobile, ca să se aşeze în ea şi să-şi cîrmuiasca de acolo eparhia. După el, întîlnim la Muncaci pe episcopii : *Vladislav îl* (1568) şi *Gavxiil* (1573).

Jurisdicţia episcopilor ruteni din Muncaci asupra Maramureşului *a* încetat după 1570. Prin pacea de la Speyer (în Germania) din 16 august 1570 dintre împăratul Maximilian II de Habsburg (1563—1572), ca rege al Ungariei, şi Ioan Sigismund Zâpolya, principele Transilvaniei, cel din urmă recunoştea suzeranitatea împăratului şi-i ceda comitatele Bereg, Ugocea, Satu Mare şi Szabolcs, păstrîndu-şi stăpînirea asupra comitatelor Bihor, Solnocul de Mijloc, Crasna şi Maramureş. în felul acesta, Muncaciul (situat în judeţul Bereg) rămîneâ în Ungaria, iar Maramureşul era încorporat la Transilvania.

La scurt timp după aceasta, prin diploma din 3 august 1572, principele Ştefan Bâthory (1571—1575) numea «episcop» (de fapt mitropolit) al românilor din întreaga Transilvanie, inclusiv «părţile ungureşti», pe *Eitimie,* cel hirotonit la Ipek. El s-a retras însă după doi ani, încît la 6 iunie 1574, acelaşi principe numea ca «episcop al preoţilor români din Ardeal», pe Hristofor, fără să mai amintească de «părţile ungurene».

Probabil către sfîrşitul secolului al XVI-lea, Maramureşul a ajuns din nou sub autoritatea episcopilor de la Muncaci, căci diploma de confirmare a lui Spiridon al Vadului, din 6 februarie 1585, nu amintea Maramureşul între comitatele puse sub ascultarea sa.

în secolul al XVII-lea, pe lîngă episcopii ortodocşi ruteni din Muncaci, apar şi episcopi proprii pentru Maramureş — care pe atunci cuprindea şi sate aflate azi în afara hotarelor ţării noastre — avîndu-şi reşedinţa la Peri sau în alte mînăstiri. Ei erau schimbaţi foarte des, după bunul plac al principilor Transilvaniei sau al nobililor locali. Notam ca mulţi dintre ei au fost numiţi la recomandarea unor domni români, mai ales din Moldova, unii fiind hirotoniţi la Suceava sau la Iaşi. Trebuie notat şi faptul că în 1596, o parte din clerul şi credincioşii ucrainieni au acceptat unirea cu Roma, prin actul semnat atunci la Brest.

în 1596, Sigismund Râkoczy, care stăpînea cetatea Muncaci, trimitea pe *Vladislav* (Ladislau) la Suceava, pentru a îi hirotonit întru arhiereu. Observînd că acesta era înclinat spre unirea cu Roma, Râkoczy 1-a scos din scaun şi 1-a întemniţat. în locul său a fost numit

hie, egumen la mînăstirea Tismana, ajuns episcop cu ajutorul lui ii Viteazul, în prima jumătate a anului 1600, deci în perioada are domnul român stăpînea şi Transilvania. Prin această numire, rmărea întărirea Ortodoxiei în Ungaria de sus şi în comitatele ice ale Transilvaniei, în faţa primejdiei uniate. Despre păstoria i Muncaci şi Maramureş amintea el însuşi într-o scrisoare din în care relata că, plecînd de la Tismana, 1 s-a dat spre conducere scopia din Muncaci, mînăstirea Peri de lîn^ă Cîmpulung în Mara-■ş, Habra de lingă Baia Mare, ţinutul Chioarului». Dar în timpul păstoririi lui Serghie, întîlnim şi alţi episcopi orto-i în Maramureş şi comitatele învecinate. Astfel, la sinodul con-t de Minai Viteazul în Suceava, la 2 iunie 1600, cînd s-a hotărît lădicii moldoveni retraşi în Polonia să fie «căzuţi» din scaunele erau prezenţi şi doi arhierei ruteni : *Petronie* al Muncaciului şi n din Habra sau Habrul, lîngă Baia Mare (semnau amîndoi în meşte). Probabil erau episcopi înlăturaţi din scaun de unul din nitorii Muncaciului, înainte de Serghie.

Serghie a păstorit la Muncaci pînă după 1616. Prin 1623—1626, st chemat de Radu Mihnea din Polonia în Moldova, trimiţîndu-1 la fiul său Alexandru Coconul, care domnea in Ţara Româ-:ă. Acesta i-a încredinţat din nou egumenia mînăstirii Tismana. actul de numire — din 15 august 1626 — rezultă că «au fost ireu la Muncaci şi la Maramureş, aşezat de răposatul Minai Vodă au fost domn în pamîntul Ardealului».

Ze se întîmpla în acest timp în Maramureş? La 29 aprilie 1608, ipele Gabriel Bâthory al Transilvaniei (1608—1613) acorda epis-lui *Spiridon* al Vadului, jurisdicţie şi peste Maramureş, deşi sînt ii ca acest lucru se petrecuse cu doi ani în urmă. Se pare că stă măsură a nemulţumit pe preoţii şi credincioşii de aici, care plîns domnitorului Constantin Movilă al Moldovei, cerînd sa le rimis un episcop din Moldova. La rugămintea lor, domnul mol-an înştiinţa pe Gabriel Bâthory, la 30 august 1608, că a trimis piscop în Maramureş, rugind să-i dea «scrisorile de aprobare» şi i fie tulburat în exercitarea misiunii sale arhiereşti. Numele nou-piscop era *Silovon* (Silvan?), lucru ce-1 aflăm dintr-o altă scri-s a lui Constantin Movilă, către Francisc Mâgocsi, căpitanul ce-Muncaci. Probabil Silovon s-a aşezat în mînăstirea din Peri, şi Muncaci, unde păstorea încă vlădica Sernhie. ^u ştim cît a păstorit aci. Probabil pînă pe la începutul anului căci la 19 august acel an, Ştefan II Tomşa al Moldovei cerea

căpitanului Andrei Doczy din Muncaci să-i permită să trimită un episcop ortodox, potrivit rugăminţii ce i-au făcut credincioşii de acolo, mai ales că era un obicei străvechi ca neamurile «de lege grecească» din Ungaria să fie păstorite de vlădici veniţi din Moldova. Se pare că n-a fost trimis nimeni, căci prin decretul de numire al episcopului *Teoiil* la Vad, din 21 februarie 1615, i s-a acordat jurisdicţie şi asupra Maramureşului. Probabil după el va fi păstorit ca episcop *Dosoftei,* pe! care l-am socotit, prezumtiv, ca episcop de Vad şi Maramureş (cumi se şi intitula în acea însemnare din 1622 pe un Tetraevanghel slavon în manuscris).

Dar la 7 mai 1619 era amintit ca «episcop român în Maramureş» *Spiridon* care, cu puţin timp înainte, plecase în Moldova, lăsînd anu-mite obiecte şi bani la doi credincioşi din părţile Năsăudului.

La 2 august 1620, principele .Gabriel Bethlen încredinţa arhiereulu grec *Ieremia* păstorirea credincioşilor ortodocşi din comitatele Mara-mureş, Sâros, Zemplen şi Abauj, deci peste o parte din eparhia Mun caciului. Acest Ieremia era originar din Macedonia, fost călugăr le Athos, apoi 20 de ani mitropolit al Pelagoniei şi Perlapului. Din cauze opresiunii turceşti, s-a refugiat în Ţara Românească, iar de aici îi Transilvania, unde şi-a cîştigat încrederea principelui, care 1-a numi episcop pentru comitatele amintite. A păstorit numai pînă după Paş tile anului 1621, cînd a plecat în Rusia, apoi în patria sa, pierzîn du-i-se urma.

Schimbările politice survenite au avut repercusiuni şi asupra vie ţii bisericeşti de aici. Astfel, prin pacea de la Mikulov (azi îi Cehoslovacia) din 1622, Habsburgii cedau lui Gabriel Bethlen — îi stăpînire viageră — şapte comitate situate în nordul Transilvaniei ş Ungariei: Borsod, Abauj, Zemplen, Szabolcs, Ugocea, Bereg şi Sati Mare. în toate acestea, mai ales în cel din urmă, se afla şi o populaţi românească. De acum înainte, principii Transilvaniei se vor amestec direct şi în numirea episcopilor ortodocşi din Muncaci (aflat în Bereg

La 10 februarie 1623 Bethlen acorda episcopului *Petionie* juris dicţie asupra unor comitate din Ungaria, dar şi peste Maramure; Peste cîteva luni numai, la 1 iunie 1623, Maramureşul era atribu episcopului *Eftimie* de la Vad, probabil la rugămintea credincioşilo români de acolo, care voiau să fie păstoriţi de un ierarh din neami lor. La 1 ianuarie 1627, Bethlen numea ca episcop de Muncaci şi Mc ramureş pe *Ioan Grigorie,* care a păstorit pînă prin 1633.

La 16 octombrie 1633, principele Gheorghe Râkoczy I a îngădu]ui *Vasile Tarasovici,* ales episcop de Muncaci, să plece în Moldov pentru a fi hirotonit arhiereu. înseamnă că actul hirotoniei a foi

de mitropolitul Varlaam, care păstorea pe atunci, fiind con-
i 5 ianuarie 1634. Cu toate că i se acordase jurisdicţie şi
aramureş, se pare că nu a fost primit de credincioşii de aici.
634 a fost ales episcop în Maramureş *Dosoîtei* (unii l-au
it greşit cu fostul mitropolit al Transilvaniei din 1624—-1627),
1637 este întîlnit în acte un Dumitru Pop «preot al Moiseiului
>p al preoţilor de legea grecească din comitat». O cercetare
puţinelor acte din această perioadă ne face să credem că
ba de o singură persoană, adică preotul nobil Dimitrie Pop
ilugărit şi hirotonit sub numele de *Dosoîtei.* Astfel, la 28 no-
1634, nobilii din adunarea comitatului promiteau un ajutor
ului românilor Dosoftei», drept cheltuieli de călătorie la Alba
ntru a obţine diploma de recunoaştere din partea principelui.
a că el era pe atunci hirotonit, desigur în Moldova. în 1635
idunare se ocupa de beneficiile sale vlădiceştL
ist, probabil, înlăturat din scaun, căci la 16—19 iulie 1639, era
;ă o adunare generală a nobililor şi preoţilor maramureşeni,
îotărît să accepte ca episcop pe *Vasile Tarasovici.* în actul
cu acea ocazie, se menţiona că-1 primeau ca episcop numai
a.1 principelui Gheorghe Râkoczy I, în mod provizoriu («pînă
Ituia această episcopie»). Precizau că dacă nu le va respecta
9a de nobili», vor protesta în faţa principelui. Forma energică
i act arată că Vasile Tarasovici era primit cu aversiune de
)şii maramureşeni, la stăruinţele lui Râkoczy. Păstoria lui a
iţin, căci la sfîrşitul anului 1640 a fost arestat din ordinul
ntului cetăţii Muncaci şi aruncat în închisoare, de unde a fost
abia peste un an. A trecut la uniaţie prin 1642, dar după un
i nevoit să se retragă din scaunul episcopal de la Muncaci.
; mai 1643, Maramureşul a fost pus sub ascultarea episcopului
co din Muncaci. în 1645, acelaşi principe numea ca episcop
i pentru Maramureş — pe *Silvestru}pe* care unii istorici l-au
it greşit cu traducătorul *Noului Testament* de la Alba Iulia

oria acestuia a fost foarte scurtă, căci în 1646 *Vasile Taraso-*
st aşezat din nou în fruntea Episcopiei din Muncaci, cu juris-
în Maramureş. Mai multe însemnări contemporane îl arată
pînă în 1648. Cu toate acestea, în *Noul Testament* de la Alba
i 1648, Simion Ştefan se intitula «arhiepiscop şi mitropolit
i Bălgradului, a Vadului, a Maramureşului şi a toată ţara
ui». Nu avem ştiri că el să-şi fi întins jurisdicţia peste
reş.

La 12 aprilie 1650 principele Gheorghe Râkoczy II numea pe *Savu. (Sava)* ca episcop de Vad, dar jurisdicţia lui se întindea şi peste Maramureş, căruia i s-au fixat şapte condiţii calvinizante. Peste un an, principele înştiinţa pe bistriţeni că Sava plecase în Moldova.

La numai cîteva zile după plecarea lui, acelaşi principe numea pe *Mihail Molodeţ* ca episcop numai' în Maramureş, ca sufragan al mitropolitului din Alba Iulia. I s-au impus şi lui cele şapte condiţii pe care trebuise să le îndeplinească şi Sava (predicarea Evangheliei în limba poporului, supunerea faţă de superintendentul calvin din Alba Iulia ş.a.). Se pare că a fost hirotonit de Varlaam al Moldovei. A păstorit pînă pe la sfîrşitul anului 1656, cînd a murit sau a fost înlăturat din scaun. Este pomenit în cîteva însemnări de pe cărţile de slujbă bisericească.

In acest timp, la Muncaci păstorea episcopul *Ioanichie Zăican,* hirotonit, probabil, tot de Varlaam al Moldovei, prin 1650. In anii 1659—1660, la curtea Râkoczeştilor din Muncaci se găseau doi domni români pribegi : Gheorghe Ştefan, fost al Moldovei şi Constantin Şerban Basarab al Ţării Româneşti, Cel din. urmă a zidit acum o biserică de piatră în Muncaci, terminată — după cum arată o pisanie — la 13 mai 1661, sub episcopul Ioanichie Zăican. Dar peste cîţiva ani, acest domn intervenea la Sofia Bâthory, văduva lui Gheorghe Râkoczy II, să înlăture din scaun pe Ioanichie şi să pună în locul său pe *Petru Par tenie Rotosinschi* (1664), cu reşedinţa în mînăstirea din Muncaci. Acesta era ucenic al lui Vasile Tarasovici şi primise uniaţia, hirotonit ca arhiereu unit, în 1651, la Alba Iulia, de mitropolitul Simion Ştefan, asistat de doi vlădici, veniţi probabil tot din Maramureş sau judeţele învecinate : Sava (poate fostul episcop) şi Grigorie, Neputînd să ocupe atunci scaunul din Muncaci, a stat pînă în 3 664, la înlăturarea lui Ioanichie, în Ungvâr (Ujhorod).

După moartea lui Mihail Molodeţ, principele Gheorghe Râkoczy II, prin diploma sa din 28 decembrie 1656, a pus Maramureşul sub oblăduirea mitropolitului Sava *Brancovici* din Alba Iulia. Acelaşi lucru l-au făcut urmaşii săi Acaţiu Barcsai şi Mihail Apaffi. Numirea lui a fost anunţată în «congregaţia (adunarea) comitatului» din 4 martie 1662, iar la 28 iulie s-a prezentat personal în faţa ei cu decretul prin care i se acorda cîrmuirea duhovnicească peste credincioşii români şi ruteni de aici. Adunarea a luat act de numirea lui Sava Brancovici, punîndu-i anumite condiţii.

Deşi este pomenit în puţine acle ale comitatului, totuşi, mitropolitul şi-a exercitat jurisdicţia asupra Maramureşului în tot cursul păstoririi sale. în 1672 a sfinţit mînăstirea Moisei, închinată Putnei,

întreţinut apoi strînse legături culturale-duhovniceşti cu moldovene. Faptul că nu mai exista un episcop propriu în era un bun prilej pentru imixtiuni ale principilor Transil- mai ales ale nobililor locali în viaţa Bisericii de aici. De istirea Sfîntul Mihail din Peri, cu un trecut istoric atît de ipte, s-a ruinat, iar averea ei a fost luată în chip samavol- cipele Mihail Apaffi.

psă de izvoare documentare, nu putem şti daca au avut ju- supra Maramureşului şi urmaşii imediaţi ai mitropolitului if Budai, Ioasaf, Sava din Veştem şi Varlaam. In orice caz, al Varlaam se intitula, în .prefaţa Molitvelnicului tipărit la i, în 1689 : «arhiepiscopul şi mitropolitul sfintei Mitropolii ului, al Vadului, al Silvaşului, al Făgăraşului, al Maramu- al episcopiilor din Ţara Ungurească, iproci».

ită depărtării geografice, dar mai ales a vîrstei înaintate şi rilor prea scurte ale acestor mitropolit!, presupunem că Ma- l a ajuns din nou, îndată după îndepărtarea lui Sava Bran- i scaun, sub jurisdicţia Episcopiei rutene din Muncaci. Astfel, 3 mitropolitul cărturar Dosoftei al Moldovei a hirotonit ca ie Muncaci pe *MeAodie Racoveţchi,* stabilit în mînăstirea esigur el şi-a întins oblăduirea duhovnicească şi asupra cre- 3r români din Maramureşul învecinat.

la scurt timp, Transilvania a intrat în stăpînirea Habsburgilor. loma leopoldină din 4 decembrie 1691, principatul Transilva- subordonat direct împăratului,' confirmîndu-se privilegiile ce- naţiuni politice (unguri, saşi, secui) şi drepturile celor patru ecepte (catolică, luterană, calvină şi unitariană). Trecînd în sa unui stat catolic, era firesc ca să se intensifice acţiunea istă unita printre credincioşii ortodocşi din Maramureş, pre- între rutenii atraşi mai de mult lă noua confesiune. Astfel, iembrie 1689, a fost numit ca episcop unit de Muncaci grecul *imillis,* un ierarh învăţat şi misionar încercat. Chiar de la in- activităţii sale, a izbutit să atragă la uniaţie pe Racoveţchi. sit apoi un alt colaborator preţios, pe grecul Isaia, fost călugăr)s, care, după ce a îndeplinit felurite misiuni politice în Rusia, prins de austrieci şi întemniţat în Viena, unde a fost convertit :a Romei. Trimis ca preot «în Cărei şi Dobriţin», a ajuns prin- colaborator al episcopului Camillis în acţiunea de atragere a ilor din Sătmar şi Bihor la uniaţie. Isaia a pus bazele unei mî- la Bixad, în ţara Oaşului, intitulîndu-se «vicar» peste credin-

cioşii români din aceste părţi. A izbutit chiar să atragă cîţiva preoţi, dar în primăvara anului 1701, a fost ucis în mmăstirea sa.

Pentru a înlătura acţiunea prozelitista uniata, dirijată de Episcopia din Muncaci, preoţimea românească din Maramureş a ales un episcop din părţile locului, în persoana protopopului *losii Stoica,* nobil din Criciova. A fost hirotonit întru arhiereu în Polonia, de către fostul mitropolit Dosoftei al Moldovei, dus acolo de regele Jan Sobieski. La 15 mai 1690, ţinea un «parţialeş săbor» în satul Budeşti, judecind un proces de proprietate, la 17 aprilie 1698 un alt «sinod mare» la Sighet, pentru a judeca neînţelegerea ivită între două «jupînese» în biserica din Berbeşti, pentru locul care li se cuvenea în biserică, un sobor la Sarasău, la 29 septembrie 1704, într-o problemă de acelaşi gen. Notăm că «soborul» sau «scaunul de judecată» era format din protopopii celor trei «ieraşuri» : «de sus» (al Vişeului), al Cosăului şi «de jos» (al Sighetului), precum şi din cîţiva preoţi şi nobili mireni, ca «asesori» ai soborului.

Episcopul Iosif n-a avut o reşedinţă stabilă, ci sta fie în mînăstirea de lîngă Hust, fie în mînăstirea Uglea. Pe un antimis cu text slavon sfinţit de el, vlădica Iosif se intitula : «din mila lui Dumnezeu episcop ortodox al Maramureşului, exarh al stavropighiei patriarhale constantinopolitane, administrator al Mitropoliei din Bălgrad din Ardeal». Sînt greu de interpretat ultimele cuvinte : a fost locţiitor de mitropolit, în 1692, de la moartea lui Varlaam pînă la alegerea lui Teofil ? Sau — aşa cum cred unii istorici — se socotea singurul reprezentant autentic al Bisericii Ortodoxe româneşti din Transilvania, într-o vreme cînd mitropoliţii din Alba Iulia erau supuşi superintendentului calvin ?

în orice caz, episcopul Iosif Stoica rămîne în istoria Bisericii noastre ca un ierarh vrednic, care a ştiut sa-şi apere păstoriţii în faţa oricăror încercări ale episcopilor uniţi din Muncaci şi ale autorităţilor de a-i atrage pe români la uniaţie. Clerul şi credincioşii din Maramureş au fost cu totul străini de actul de unire săvîrşit de mitropolitul Atanasie Anghel în 1701. Istoricul Nicolae Bethlen (1642—1716), fost cancelar al Transilvaniei, relatează ca episcopul Iosif a întocmit şi o scrisoare împotriva unirii cu Roma, bazată pe texte din Sfînta Scriptură şi Sfinţii Părinţi.

Păstorirea lui Iosif Stoica s-a sfîrşit în împrejurări neplăcute. In 1705, pe baza unor false acuzaţii, vicecomitele Francisc Darvay 1-a obligat sa semneze un program în 20 de puncte, pe care să le respecte cu sfinţenie. Cu toate acestea, a fost întemniţat la Hust.

Preoţii şi nobilii români din judeţ au protestat energic, în mai te rînduri, împotriva arestării episcopului lor, dar fără rezultat. testele lor ne dovedesc că Stoica nu era atît de vinovat cum îl au duşmanii lui. Adevăratul motiv al arestării sale trebuie să-1 tăm în uneltirile episcopului unit Iosif Camillis, care urmărea să se la Sighet un vicar unit, în persoana lui Gheorghe Bizanczi. Pe altă parte, poate că însuşi principele Francisc Râkoczy, care ridi- ; armele împotriva Habsburgilor (răscoala «curuţilor» din 1703— 1) şi stăpînea acum Maramureşul, avea interesul să aşeze ca episcop pe *Iov Ţirca,* omul său de încredere. Acesta a fost — în 1697 — tracandidatul lui Atanasie Anghel la ocuparea scaunului mitropo- n din Alba Iulia. Prin 1706 Ţirca era în Moldova, desigur în ve- ;a hirotoniei ca arhiereu, de unde îi adresa o scrisoare lui Fran- Râkoczy, oferindu-i serviciile sale (semna «Ardialului episcop anilor»). In 1707, Atanasie Anghel — devenit episcop unit — a alungat din Alba Iulia de curuţii lui Râkoczy, refugiindu-se cu erialii la Sibiu, iar în vechiul scaun mitropolitan a fost pus Iov :a. Dar, după înfrîngerea curuţilor, a fost nevoit să se refugieze Maramureş, unde a ajuns episcop, în locul lui Iosif Stoica. Probabil :a şi-a avut partea sa de contribuţie la înlăturarea înaintaşului din scaun.

Nici în Maramureş nu s-a putut menţine mult timp. Din actele nării judeţene şi din cercetările făcute împotriva lui, rezultă că făcut vinovat de mai multe abateri de la rînduielile noastre bi- ceşti. Pe baza unor astfel de învinuiri s-a pornit o cercetare îm- riva lui, în septembrie 1709, iar la 5—6 februarie 1710 Comitatul «condamnat» la moarte, iar omul său de încredere, preotul Ştefan >s din Năneşti, a fost pedepsit cu o amendă de 400 de florini. Ţirca :butit să se refugieze din Maramureş, scăpînd astfel de pedeapsă. Din anumite izvoare catolice şi unite, reiese că după eliberarea Iosif Stoica din închisoare, a îndeplinit — paralel cu Ţirca — rite slujbe arhiereşti, mai ales pe teritoriul eparhiei Muncaciului otonii de preoţi, chiar în Muncaci, readucerea a 16 sate la Orto- ie ş.a.). Acest lucru este posibil, căci după moartea lui Iosif Cais (1706), situaţia eparhiei Muncaciului era foarte •tulbure. Se pare în 1711 Stoica a încercat să-şi ocupe scaunul său episcopal din ramureş, dar n-a reuşit din cauza opoziţiei preoţilor. A murit în laşi an.

Tot în 1711 a fost ales un nou episcop, în persoana protopopului nobil Ştefan din Petrova. A fost călugărit — sub numele de *Serafim* — şi hirotonit arhiereu în Moldova. Probabil pentru a-şi consolida situaţia şi a obţine mai uşor recunoaşterea ca episcop ' din partea noului regim habsburgic, Serafim a plecat la Alba Iulia, ca să discute cu episcopul unit Atanasie Anghel trecerea sa la uniaţie. Poate voia să înfiinţeze o episcopie unită independentă, pentru ca să apere Maramureşul atît de calvini, cît şi de episcopii ruteni de la Muncaci. Dar la 21 decembrie 1711, nobilii români din Maramureş au protestat solemn împotriva încercării lui Serafim «de-a introduce inovaţii împotriva legii şi a credinţei lor vechi», declarînd că nu-1 mai recunosc ca episcop. Au protestat de asemenea la guvern şi reprezentanţii calvini din adunarea judeţeană.

în asemenea împrejurări, Serafim a trebuit să adopte o atitudine mai conciliantă faţă de calvini şi astfel, la 16 mai 1713, «nobilul comitat» a admis ca el să-şi îndeplinească slujba episcopală şi în viitor. Se pare că acest lucru a nemulţumit pe catolici, socotind pe Serafim o piedică în calea acţiunii lor prozelitiste (în acelaşi an Serafim era bătut şi rănit de un funcţionar de stat).

în primăvara anului 1714, episcopul Iosif Hodermarszki din Muncaci, însoţit de catelanul cetăţii Hust, a venit în Maramureş, cerînd arestarea episcopului Serafim. A fost arestat şi închis la Hust. Pînă la finalizarea cauzei sale, adunarea judeţeană — formată în mare parte din calvini — a hotărît ca preotul Ionaş din Moisei să fie numit «inspector» al bisericilor româneşti din judeţ. Eliberat din închisoare, în 1715, Serafim n-a mai fost recunoscut ca episcop. Mai mult chiar, la 9 aprilie 1717, «nobilul comitat» a hotărît din nou arestarea lui.

Dar preoţimea din Maramureş voia să-şi aibă episcopul ei. Aşa se face că, în primăvara anului 1715, soborul preoţesc a ales ca episcop pe protopopul *Andrei* din «ieraşul Cosăului». Dar la cererea adunării judeţene adresata Guvernului de a întări pe noul ales, s-a primit un răspuns negativ. împrejurările erau acum prielnice pentru propagarea uniaţiei, aşa că episcopul Ghenadie Bizanczi al Muncaciului a numit ca vicar în Maramureş pe Procopie Hodermarszki, fratele fostului episcop Iosif, pricinuind multe neajunsuri preoţilor şi credincioşilor ortodocşi.

în 1718, preoţimea ortodoxă din Maramureş a ales ca episcop pe *Dosoftei Teodorovici,* egumen la mînăstirea Uglea, fost vicar episcopesc în timpul lui Iosif Stoica. A fost hirotonit, potrivit tradiţiei, în Moldova. El a păstorit timp îndelungat, iar prin 1733 se pare că a

şi o călătorie în Moldova. Cu toate că era înaintat în ,vîrstă şi tpe orb, Dosoftei a hirotonit numeroşi preoţi nu numai pentru mureş, ci şi pentru parohiile ortodoxe din Transilvania, întrucît, 1701, Biserica Ortodoxă de aici a rămas fără episcop timp de s ani. A avut de îndurat multe necazuri din partea: episcopilor [uncaci, a lui Procopie Hodermarszki şi a autorităţilor catolice. *l* august 1720, în urma cererilor lui Bizanczi, împăratul Carol VI _1740) a pus Maramureşul sub jurisdicţia Episcopiei din Muncaci. ftei a murit în mînăstirea Uglea, probabil în 1739. loborul convocat la Sighet de protopopul Ioan Stoica din Drăgoieşti, u alegerea unui nou episcop ortodox, a fost împiedicat de ităţi să-şi îndeplinească misiunea. Cu toate acestea, o însemnare [739 îl arăta ca episcop în Maramureş pe *Gavriil* din Bîrsana. nu se cunosc alte ştiri despre el, este neîndoielnic că el şi-a şurat activitatea în condiţii vitrege, mai ales că în 1732 comi-; «din părţile ungureşti» (Maramureş, Ugocea, Sălaj, Sătmar şi) au fost alipite la Ungaria. Românii din aceste părţi au rămas dependenţa Episcopiei rutene unite din Muncaci, care trimitea ieni în Maramureş. în scurt timp, majoritatea românilor mara-şeni au fost trecuţi cu forţa la uniaţie.

Concluzii: *Din cele de mai sus, se desprinde constatarea în secolul, al XVlI-lea şi începutul celui următor, în Maramureş păstorit episcopi ortodocşi români, aleşi de preoţimea de aici, erau apoi recunoscuţi de «congregaţia comitatului» şi de principii ansilvaniei.*

Oblăduirea lor duhovnicească s-a întins uneori nu numai peste le aproximativ 50 de sate din Maramureş, ci şi peste credincioşii mâni din Satu Mare, părţi din Sălaj şi chiar din Hajdu, Ugocea '.. Aceşti episcopi nu aveau o reşedinţă stabilă, ci şedeau, de julă, într-una din mînăstirile din Maramureş şi comitatele din rd: Peri, Uglea, Hust, Moisei, Birsana. în conducerea treburiloit arhiei, erau ajutaţi de protopopii celor trei «ieraşuri» şi de oborul» eparhial, format din mai inviţi asesori, <protopopi, cîţiva ioţi şi nobili mireni. Uneori îşi întindeau autoritatea asupra iramureşului episcopii ruteni de la Muncaci sau episcopii români la Vad şi mitropoliţii din Alba Iulia. De regulă, episcopii din iramureş erau hirotoniţi de mitropoliţii Moldovei, la Suceava apoi Iaşi. Deci, episcopii de Vad şi de Maramureş nu pot ii socotiţi tiragani» ai mitropoliţilor din Alba Iulia, în accepţiunea de azi cuvîntului; dimpotrivă, se observă o subordonare a lor faţă de tropoliţii Moldovei.

Se *constată dese schimbări ale episcopilor* de *Maramureş, după bunul plac al nobilimii locale sau al adunării comitatului, arestarea şi întemniţarea lor (Vasile Tarasovici, Iosii Stoica) şi chiar condamnarea unuia la moarte (Iov Ţirca). în ciuda condiţiilor vitrege* în *care au lucrat, expuşi la atîtea umilinţe şi asupriri din partea autorităţilor de stat, episcopii români din Maramureş au izbutit să împiedice, pînă,către mijlocul secolului al XVIII-lea, încercările autorităţilor catolice şi mai ales ale episcopilor ruteni uniţi de a înstrăina* pe *credincioşii români de «legea strămoşească».*

BIBLIOGRAFIE

I z v o a r e : NICOLAE IORGA, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene,* 2 voi. Bucureşti, 1906, LXVIII + 302 p. (I) + 336 p. (voi. XII şi XIII din colecţia *Studii şi documente* cu *privire la istoria romanilor);* IOAN BÂRLEA, *însemnări din bisericile Maramureşului,* Bucureşti, 1909, 245 p. (voi. XVII din colecţia *Studii şi documente* a lui N. Iorga) j ALEXANDRU CZIPLE, *Documente privitoare la Episcopia din Maramureş,* în «An. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., s. II, t. XXXVIII, Bucureşti, 1916, 128 p. (p. 249—376); Vezi şi recenzia lui Z. Pâclişanu în rev. *«Cultura Creştină*,* Blaj, an. VI, nr. 8, 1916, p. 238—244.

L u c r ă r i g e n e r a l e : AUGUSTIN BUNEA, *Vechile episcopii româneşti a Vadului, Geoagiului, Silvaşului şi Bălgradului,* Blaj, 1902, XII + 152 p.; NICOLAE IORGA, *Sate şi preoţi din Ardeal,* Bucureşti, 1902, 349 p. j ŞTEFAN METEŞ, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria,* voi. I, ed. II, Sibiu, 1935, XXXVI + 596 p.

L u c r ă r i s p e c i a l e : ANTAL HODINKA, A *munkăcsi gorog-Katholikus piispokseg tortenete*, Budapest, 1909, VIII + 856 p.; ANTAL HODINKA, A *munkăcsi gor szert piispokseg okmănytăra,* voi. I (1458—1715), Ungvâr, 1911 ; ŢIT BUD, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile şi mînăstirile române din Maramureş,* Gherla,' 1911, VI + 107 p.; ŞTEFAN METEŞ, *Contribuţii la istoria Bisericii româneşti din Maramureş (după Hodinka),* în «Neamul Românesc Literar», Vălenii de Munte, V, 1912, nr. 37—38 ; ZENOVIE PÂCLIŞANU, *Din istoria bisericească a Maramureşului,* în «Cultura Creştină», an. III, 1913, nr. 8, p. 228—234, nr. 9, p. 261—267, nr. 10, p. 295—300 şi nr. 11, p. 328—336 i N. IORGA, *Ceva despre episcopul maramureşan Iosii Stoica,* în «An. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., s. II, t. XXXVI, Bucureşti, 1914, 16 p. j SIMEON RELI, *Vechea Episcopie ortodoxă a Maramureşului şi legăturile ei cu Bucovina,* în «Candela», an. XLVIII, 1937, p. 185—203; ŞIMEON RELI, *Biserica ortodoxă din Maramureş in vremurile trecute,* Cernăuţi, 1938, 254 p. (şi recenzia Iul Zenovie Pâclişanu în .«Cultura Creştină», an. XVIII, nr. 6—7, 1938, p. 389—409); ŞTEFAN LUPŞA, Vechea *Episcopie* a *Sătmarului,* în B.O.R., an. LVI, 1938, nr. 5—6, p 193—204 (şi extras: Bucureşti, 1938, 14 p.); MICHAEL LAKO, *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica,* în *Orientalia Christiana Analecta,* nr. 143, Roma, 1955; MICHAEL LACKO, *Die Uzhoroder Union,* în *Ostkirchliche Siudien,* Wurzburg, Bând 8, 1958, p. 3—30; BARAN ALEXANDER, *Epafchia Maramorosiensis eiusque unio,* ed. II, în «Analecta Ordinis Ş. Basilii Magni», series II, secţie I, voi. XVII, Roma, 1962; OVIDIU GHITTA, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul* — episcopul *Serghie,* AHA, Cluj-Napoca, XXVII, 1985—1986, p. 375—383.

XLII

LITERATURA TEOLOGICĂ ÎN ŢĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

O parte din acest bogat capitol al literaturii române vechi a fost iţişat în capitolele privitoare la marii ierarhi cărturari din secolul KVII-lea şi începutul celui următor : Varlaam şi Dosoftei ai Mol-ei, Teofil, Ştefan, Varlaam, Teodosie, Antim Ivireanul ai Ungro-liei, Mitrofan al Buzăului. în cele ce urmează, vom reaminti, pe rt, unele din tipăriturile de importanţă majoră ale acestei perioade, i vom înfăţişa, mai pe larg, cîteva din lucrările teologice neti-te, scrise îndeosebi de mireni cu pregătire enciclopedică, deci şi i teologi, adevăraţi deschizători de drumuri în multe ramuri ale urii româneşti.

Numărul tipografiilor — patronate de domnii şi mitropoliţii Ţării îâneşti şi ai Moldovei — a fost în continuă creştere : Cîmpulung 5), Govora (1637), Dealu (1644), Tîrgovişte (1646), Bucureşti (1678), Iu (1691), Snagov (1696), Rîmnic (1705), Iaşi (1642), Alba Iulia 0), Sebeş (1683). Unele din ele au fost trimise de la Kiev (cele de -împulung şi Govora, în timpul lui Matei Basarab, şi cele de la în timpul lui Vasile Lupu), iar mai' tîrziu de la Moscova (cea de îşi, în 1681, la rugămintea mitropolitului Dosoftei). Aceste tipografii lat la lumină numeroase cărţi de slujbă, în româneşte şi slavoneşte, are se adaugă cele în greceşte şi arabeşte pentru credincioşii din ani şi Orientul Apropiat. In acest secol, s-a continuat acţiunea introducere a limbii române în biserică, întîi prin traducerea şi rirea în româneşte a rînduielilor tipiconale (sub mitropolitul Ştefan, at de mitropolitul Teodosie şi de episcopul Mitrofan de la Buzău), prin traducerea şi tipărirea în româneşte a lecturilor biblice, ă Apostolul şi Evanghelia (sub mitropolitul Teodosie), şi, în sfîrşit,

prin traducerea şi tipărirea întregii slujbe în româneşte (sub Antim Ivireanuî şi — independent de mişcarea din Ţara Românească — sub Dosoftei al Moldovei).

In acest secol, se tipăresc primele ediţii integrale ale *Noului Testament* (Alba Iulia 1648, Bucureşti 1703) şi' ale *Bibliei* (Bucureşti 1688), fără să mai vorbim de ediţiile *Psaltirii* (Alba Iulia 1651 etc.) sau ale *Apostolului* şi *Evanqheliei.*

Consemnăm apoi lucrările cu caracter omiletic. In 1640—1641 s-a retipărit, la Alba Iulia, *Evanghelia cu învăţătură,* după cea a lui Coresi din 1581. In 1642, s-a tipărit *Evanghelia învăţătoare sau Cazania de la Govora,* tradusă din slavo-rusă de ieromonahul Silvestru, retipărită peste doi ani —■ cu completări -,— la mînăstirea Dealu.

în aceeaşi perioadă, mitropolitul Varlaam al Moldovei a dat la tipar, la Iaşi, *Cazania* care-i poartă numele (1643), tradusă şi prelucrată după *Comoara* mitropolitului Damaschin Studitul şi după unele cazanii slavone care circulau în manuscris în Transilvania şi Moldova, în 1699, a apărut la Alba Iulia un *Chiriacodromion* cu 81 cazanii, avînd la bază textul Cazaniei lui Varlaam.

în a doua jumătate a secolului s-a tradus o colecţie de 18 predici (cazanii) după arhimandritul ucrainean Ioanichie Galeatovschi, tipărite la Bucureşti, în 1678, de mitropolitul Varlaam, sub titlul *Cheia înţelesului,* în 1691, fraţii Radu şi Şerban Greceanu tipăreau la Bucureşti cîteva din *Mărgăritarele* (cuvîntările) Sfîntului Ioan Gură de Aur.

Dintre cărţile de învăţătură sau de zidire sufletească tipărite în acest secol, notăm *Viaţa şi petrecerea sfinţilor,* în 4 volume, tradusă şi prelucrată de mitropolitul Dosoftei al Moldovei, după izvoare greceşti şi slave (Iaşi, 1682—1686).

în Ţara Românească a activat, pe la mijlocul secolului, acel *Daniil Andiean Panoneanul,* deci un transilvănean, care a tradus în româneşte *îndreptarea Legii* de la Tîrgovişte din 1652. După cercetări mai noi, el ar fi realizat — prin 1665—1670 — o traducere a Vechiului Testament, din slavoneşte şi latineşte (Ms. 4389 în Bibi. Academiei) ; i se atribuie, de asemenea, traducerea în româneşte a *învăţăturilor lui Neagoe Basarab, a Vieţii St. Niîon* de Gavriil Protul, a romanului *Varlaam şi Ioasaf,* ca şi a unor lucrări tipărite sub mitropolitul Ştefan.

în sfîrşit, consemnăm lucrările teologice propriu-zise, fie traduceri, fie lucrări originale. In prima categorie intră lucrarea *Şapte Taine a Bisericii* (Iaşi, 1644), prelucrată de mitropolitul Varlaam — ajutat de logofătul Eustratie — după teologul grec Toma (Teofan) Eleavulkos, carte îndreptată împotriva protestanţilor, care nu recunoşteau Sfintele Taine.

altă lucrare tradusă din greceşte a fost *Manualul împotriva iei papislaşiîor* al ieromonahului Maxim Peloponezianul, tipărită igov, în 1699, sub titlul *Carte sau lumină cu drepte dovediri din* **»le** *Bisericii Răsăritului asupra desghinării papistaşilor.* Era o dogmatică-simbolică, în care erau combătute cele patru puncte ntine». S-a tipărit pentru a se pune în mîna preoţilor şi a cre- >şilor români, mai ales a celor din transilvania, o carte de apă- a învăţăturilor ortodoxe atacate de catolici. Ieromonahul Iere- :acavela, profesor la Iaşi şi Bucureşti, dascălul lui Dimitrie Can- a tradus în româneşte *Tîlcuirea Sfintei Liturghii,* tipărită la tf1697.

i ce priveşte lucrările teologice originale, reamintim *Mărtuii- Ortodoxâ* a lui Petru Movilă, aprobată de Sinodul de la Iaşi din tradusă în româneşte de logofătul Radu Greceanu, ajutat de e său Şerban şi de stolnicul Constantin Caritacuzino (Buzău

A doua lucrare **originală** era *Răspunsul la Catehismul calvi-* al lui Varlaam, tipărit probabil la Iaşi, în 1645. Ambele lucrări i menirea de a apăra învăţăturile ortodoxe, prima împotriva ac- or prozelitiste catolice din Polonia — dar şi din alte ţări —, a împotriva celor calvine din Transilvania,

Q afară de acestea, s-an făcut mai multe traduceri din Sfinţii ţi — lucrări teolo jice, ascetice, cuvîntări —, majoritatea răma- manuscris (de pildă, *Leastviţa* Sfîntului Ioan Scărarul, în tra- •ea lui Varlaam, pe cînd era egumen la Secu). Au văzut lumina ilui numai *Mărgăritarele* Sfîntului Ioan Gură de Aur (Bucureşti,

n cele ce urinează vom prezenta cîteva din operele teologice îale din secolul al XVII-lea sau de la începutul celui următor, n-au fost amintite în alte capitole.

aicrările teologice ale lui Nicolae **Milescu.** Marele cărturar ust moldovean *Nicolae Milescu Spătarul* (c. 1636—1708), distins mat, poliglot, filolog, istoric, geograf, etnograf şi memoralist, a şi un adînc cunoscător al teologiei. După studii la Academia lească de la Iaşi şi la «marea şcoală» a Patriarhiei din Constan-ol, Milescu a fost, rînd pe rînd, grămătic (secretar) al domnito- Gheorghe Ştefan al Moldovei, spătar, pentru scurt timp, în Ţara înească, capuchehaie (reprezentant) al domnitorului Grigorie a la Poartă, pribeag prin Apus,- întîi la Berlin, apoi alături de 1 său domn Gheorghe Ştefan la Stettin, cu misiuni din partea :uia la Stockholm şi la Paris, din nou în Moldova, apoi la Con-

stantinopol, de unde, cu o scrisoare de recomandare din partea patriarhului Dositei al Ierusalimului, s-a îndreptat spre Moscova, fiind angajat în slujba Ministerului rus de externe, ca interpret pentru limbile greacă, latină şi română (1671). A rămas în slujba ţarilor ruşi pînă la moarte, încredinţîndu-i-se în 1675—1677 o misiune în China, , in timpul căreia a scris cunoscutele lucrări : *Jurnalul siberian* şi *Descrierea Chinei.*

în afară de traducerea Vechiului Testament — în care a inclus şt lucrarea filozofică *Despre raţiunea dominantă* sau *Pentru singurul ţiitorul gînd,* cum a intitulat-o el — prin 1655—1660, Nicolae Milescu a mai tradus în româneşte cartea *Mîntuirea păcătoşilor;* a teologului grec Agapie Landos. în 1661, pe cînd era în Moldova, a tradus *Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinţei noastre...* după Sfîntul Atanasie cel Mare al Alexandriei (din lucrările acestuia : *Alte cîteva întrebări şi întrebările către arhontele Antioh),* prima lucrare patristică la noi tradusă direct din originalul grecesc. Este o lucrare apologetică-dogmatică, în care erau lămurite adevărurile de credinţă privitoare la existenţa, fiinţa şi atributele lui Dumnezeu, persoanele Sfintei Treimi, întrupare, Sfînta Fecioară Măria, harul divin, natura şi numărul îngerilor, raiul, iadul, căderea diavolilor, păcatele, Sfînta cruce ş.a. Analizînd textul grecesc şi traducerea lui Milescu, se poate constata că el amplifică textul românesc, acolo unde i se părea că nu era destul de limpede, iar pe alocuri adaugă unele lămuriri pentru cititorii români. De pildă, expli-cînd numele lui Dumnezeu, scria : «Dumnezeu se zice în limba grecească Theos, iar pre limba letinească deus, iară rumâneşte să chia-mă Dumnezeu, care nume este luat de la letinie, în ce chip şi mai jumătate de limbă românească luat(ă) de la latini». Deşi traducerea are multe scăderi, totuşi, se poate constata că Milescu era un bun cunoscător al teologiei, îndeosebi al Sfinţilor Părinţi, un gînditor adînc, capabil să lămurească cele mai subtile probleme de apologetică şi dogmatică ortodoxă.

O lucrare dogmatică-apologetică a lui Nicolae Milescu a fost scrisă în 1667 la Stockholrn, unde a fost trimis de Gheorghe Ştefan cu o misiune pe lîngă regele Suediei Carol XI (1660—1697). Lucrarea a fost scrisă la rugămintea ambasadorului Franţei în Suedia, marchizul Arnauld de Pomponne, viitor ministru de externe al lui Ludovic XIV. Acest ambasador era nepotul de frate al lui Antoine Arnauld, figură marcantă a culturii franceze din secolul al XVII-lea, profesor la Sorbona, apărător al teologului olandez Jansenius şi al jansenismului, pe de o parte, împotriva iezuiţilor, pe de alta, împotriva cal-

Jansenismul era o mişcare religioasă, care-şi are numele de
ezul Cornelius Jansenius (+ 1638), profesor de teologie, apoi
de Ypres-Belgia, care şi-a expus ideile în cartea intitulată
IUS (1640). Mişcarea urmărea între altele, îndreptarea evla-i
credinţei catolice, ridicîndu-se îndeosebi împotriva practici-
ite. Deşi a fost condamnată de scaunul papal şi de regele
ea s-a răspîndit cu repeziciune în Franţa şi Ţările de Jos, ;i
centrul la mînăstirea Port Royal, grupînd în jurul ei o sea-
:ăturari francezi — clerici şi mireni — ca Blaise Pascal (cu
alele sale), Racine, Lancelot, fraţii Arnauld şi alţii, oine
Arnauld a purtat o lungă polemică cu pastorul calvin aude.
în anumite probleme teologice controversate, între care i a
prefacerii (transsubstanţierii), Claude susţinînd că Biseri-
doxă are aceeaşi învăţătură ca şi calvinii. Pentru a se infor-
jra învăţăturii ortodoxe despre prefacere, s-au cerut lămu-
prin ambasadorul amintit mai sus — de la patriarhul şi epis-
şi, dar nu s-a primit nici un răspuns. în astfel de împrejurări,
lorul a rugat pe spătarul Nicolae Milescu, aflat la Stockholm,
un scurt tratat dogmatic-apologetic, în care să expună învă-
>rtodoxă despre prefacerea darurilor. Aşa a scris Milescu —'
ă şi greacă — lucrarea intitulată *Enchiridion sive Stella Ori-
Occidentali splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, sci-
aece, de transsubstantione corporis Domini, alliisque contro-*.
(Manual sau Steaua Răsăritului strălucind în Apus, adică
Bisericii Răsăritene Ortodoxe despre prefacerea Trupului
ui şi despre alte controverse...). Lucrarea sa a fost trimisă la
înde Antoine Arnauld şi prietenul său Pierre Nicole aii pu-
sxtul latin în lucrarea lor intitulată Ia *perpetuite de la ioi de
catholique touchant l'Eucharistie* (1669, ed. II, Paris, 1704),
uns lui Joan Claude. Scrierea lui Milescu era prezentată sub
îcrii d'un *seigneur moldave sar la Oroyance des grecs.* Cu doi
inte, se tipărise la Amsterdam — în greceşte — lucrarea altui'
: moldovean, *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Petru Movilă, iar în
i tipărise, în acelaşi oraş, versiunea originală, latină, a Mărtu-.
Erau primele opere româneşti tipărite în Apusul Europei,
lucrare se arată că Biserica creştină a avut de înfruntat în
veacurilor felurite erezii, pe care a ştiut întotdeauna să le stă-i.
în continuare, erau expuse pe scurt unele din învăţăturile
ire la credinţa, cultul şi obiceiurile Bisericii Ortodoxe, pe care
ea «păzitoarea credinţei vechi a apostolilor», stăruind asupra
Euharistii. El scria, între altele, că noi ortodocşii «credem că

pîinea şi vinul, prin cuvintele Domnului, se schimbă şi se prefac substanţial şi cu adevărat în Trup şi Sînge, aşa încît, după sfinţire, nu mai rămîne substanţa pîinii şi a vinului, ci locul lor, prin voinţa şi lucrarea dumnezeiască, îl ia Trupul şi Sîngele lui Hristos».

Deşi era o mărturisire de credinţă particulară, neaprobată oficial de Biserica Ortodoxă, totuşi lucrarea lui Nicolae Milescu despre Sfînta Euharistie este una din cele mai valoroase lucrări dogmatice-apologetice ortodoxe din secolul al XVII-lea. In acelaşi timp, era a treia lucrare românească, din secolul de care ne ocupăm, îndreptată împotriva calvinismului (după *Mărturisirea lui Petru Movilă* şi *Răspunsul la Catehismul calvinesc).* Remarcăm totuşi că era redactată într-o manieră irenică, neobişnuită pe acele vremuri.

Mai notăm aci că în 1669, pe cînd se afla la Constantinopol, cărturarul român întreţinea relaţii cu cercurile diplomatice engleze şi îndeosebi cu pastorul anglican al ambasadei, Thomas Smith, un erudit teolog şi orientalist. La rugămintea acestuia, spătarul i-a oferit cîteva modele de texte bisericeşti în *limba română* (alfabetul chirilic şi explicarea literelor, rugăciunea Tatăl nostru în româneşte, cu slove chirilice şi cu litere greceşti, Simbolul credinţei în româneşte, Tatăl nostru în slavoneşte, cu litere slave şi greceşti, apoi Prea Sfîntă Treime, Sfinte Dumnezeule... în slavoneşte şi greceşte). Manuscrisul se păstrează în Biblioteca Bodleiana din Oxford. Acelaşi text al" Rugăciunii domneşti a fost oferit de spătar prietenului său, eruditul suedez G. Stiernhielrn, care 1-a introdus în prefaţa despre originea limbilor la *Evanghelia lui Uliila,* publicată la Stockholm în 1671.

După ca a trecut în Rusia, în 1671, Milescu a compilat sau a tradus în ruseşte cîteva lucrări care tratau şi anumite probleme teologice. între ele, *Aritmologhia* (1672), o carte filozofică cu precepte morale şi fapte disparate clasate cu ajutorul cifrelor, tradusă după Johann Lauterbach şi după umanistul german Joachim Camerarius (1500—1574), fost profesor în Leipzig şi Tub in gen, care a redactat — împreună cu Melanchton — *Confesiunea.* de la Augsburg din 1530. A mai tradus şi compilat, în special după izvoare elino-greceşti, şi alte lucrări : *Etica, Hrismologhion* (o carte istorico-parenetică), *Cartea despre sibile,* o serie de lucrări cu caracter istoric ş.a.

Aşadar, spătarul Nicolae Milescu, — socotit de contemporanii săi un «vir poliglotus et perdoctus», deci o figură marcantă a culturii europene, — prin lucrările menţionate aci, s-a dovedit şi un mare teolog şi apologet creştin.

ările teologice ale lui Dimitrie Cantemir. Al treilea umanist jan care a activat în ultima parte a vieţii în Rusia (după Petru şi Nicolae Milescu) a fost Dimitrie Cantemir (1673—1723). ■ de formaţie umanistă şi de reputaţie europeană, elev al nari» a Patriarhiei de Constantinopol — cu profesori formaţi ersităţile Apusului, îndeosebi la Padova — istoric, geograf, muzicolog, orientalist, cunoscător al multor limbi străine, : Cantemir a lăsat posterităţii şi unele lucrări filozofice, în ar numeroase elemente de teologie ortodoxă, precum şi lucrări e. De pildă, *Divanul sau gîlceava Înţeleptului cu lumea sau 1 sufletului cu trupul,* tipărită la Iaşi, în 1698, cu text româ- grecesc, era o carte de educaţie morală în spirit ortodox, o 2 îndrumare creştinească sau de zidire sufletească, cu o anto- î texte şi de învăţături luate din Sfînta Scriptură, din filozofii ii qînditorii mai noi. Tema lucrării este raportul dintre om şi 'rezentat sub forma unei dispute sau dialog între lume şi omul ;, trup şi suflet, materie şi spirit, păcat şi virtute, pe baza celor ie Sfîntul Apostol Pavel (la Gal. V, 17). în epoca patristică fost dezbătută de Sfîntul Grigorie de Nazianz, Sfîntul Efrem ar mai tîrziu de Filip Solitarul, scriitor ascetic bizantin din [(în lucrarea *Dioptia),* de Mihail Choniates în sec. XII (în a *Personificări felurite de gîlceava şi mai ales de judecată),* 3 Dimitrie Cantemir i-a putut avea ca model. A putut folosi, emenea, unele lucrări teologice şi filozofice medievale *arus biblicus,* o lucrare a teologului unitarian lituanian Andrei vatius ş.a.).

Lalizînd cuprinsul acestei lucrări, constatăm că Dimitrie Can- se situează — în gîndirea sa — între morala creştină şi etica că. Lucrarea are multe elemente profane, adevărurile de cre- e explica sau le apăra cu ajutorul raţiunii, ca un filozof, şi nu teolog. Detesta izolarea şi asceza(predicată de unii scriitori ici şi postpatristici, punînd accentul pe viaţa de aici, şi nu pe i dincolo. Cu toate acestea, Divanul poate fi considerat şi ca are de morală creştină şi de spiritualitate ortodoxă românească, ararea *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* (Imaginea i sacre, care nu se poate zugrăvi), scrisă în anul 1700, la Constan- 1, a fost concepută în două volume, din care a redactat numai .. Tratează diferite probleme de filozofie şi de teologie : teoria Sterii (socotind că izvorul ei este revelaţia divină), originea uni- ui (pe care-i socoteşte creat de Dumnezeu), progresul creaţiei o concepţie deistă, Dumnezeu nu mai intervine în desfăşurarea

vieţii universului după creaţie), problema timpului (noţiunea de timp fiind la el echivalentă cu aceea de eternitate a divinităţii), problema liberului arbitru şi a predestinaţiei, pe care caută să le împace. Deci toate* problemele filozofice pe care le pune caută să le rezolve în spiritul doctrinei creştine. Se pare ^că a fost influenţat de filozofia medicului şi alchimistului flamand Johan Baptist van Helmont (1577—1644). Forma de expunere este aceea a unei convorbiri între Creator şi creatură, într-o formă alegorică.

O alta lucrare, de data aceasta numai de teologie, a fost scrisă în perioada şederii sale în Rusia. Se intitulează Loca obscura *in Catechisi,* quae *ab anonyme authore sloveno idiomate edita et Pervoe ucenie oîrokom intitulata est, dîlucidata autore Demetrio Cantemiiio (Locuri obscure* în Catehismul tipărit în slavoneşte de un autor anonim sub titlul «Prima învăţătură pentru copii», lămurite de...). A fost scrisă în latineşte, apoi a tradus-o în ruseşte secretarul său I. Ilinski. Era un răspuns (245 pag. ms.) la lucrarea lui Teofan Procopovici, episcop de Pskov, mai tîrziu arhiepiscop al Novyorodului şi preşedinte al noului Sinod dirigent al Bisericii ruse, tipărită în 1720, sub titlul menţionat mai sus, avînd ca model catehismele protestante ale vremii *(întîia învăţătură* a apărut şi la Rîmnic, în trei ediţii: 1726 slavo-română, 1727 şi 1734 slavă). Cărturarul moldovean lămurea învăţăturile ortodoxe interpretate greşit de Teofan Procopovici — influenţat de protestanţi — făcînd obiecţiuni şi asupra planului Catehismului şi a felului în care era prezentat materialul.

Analizînd răspunsul dat de Cantemir, ne impresionează, în primul rînd, larga sa informaţie teologică. El redă o mulţime de citate biblice şi patristice, rugăciuni şi imne din cărţile de cult (Octoih, Ceaslov, Acatist), hotărîri ale Sinoadelor ecumenice ş.a., care-1 arată ca un adînc cunoscător al teologiei cu toate ramurile ei (dogmatică, morală, liturgică etc). De notat şi faptul ea el se situează pe poziţia de apărător al doctrinei şi al tradiţiilor Bisericii Ortodoxe faţă de învăţăturile luterane, calvine şi catolice.

In sfîrşit, amintim aci şi lucrarea *Sistemul religiei mahomedane,* scrisă tot în Rusia, în latineşte, tradusă apoi în ruseşte şi tipărită la Petersburg în 1722, care ar putea fi socotită prima lucrare privitoare la doctrina altei religii, scrisă de un român.

Deşi nu se ridică la valoarea lucrărilor sale istorice *(Descripţia Moldaviae, Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor, Istoria imperiului otoman),* lucrările menţionate mai sus îl aşază pe Dimitrie Cantemir printre premergătorii teologiei ortodoxe româneşti.

[**cărturari români cu preocupări teologice.** In afară de aceşti ri umanişti moldoveni, în secolul al XVII-lea întîlnim şi alţi -i, în Ţara Românească şi în Transilvania, care au îmbogăţit ra noastră bisericească cu felurite lucrări, unele tipărite, dar i multe rămase în manuscris.

umanist care a sprijinit mişcarea culturală a vremii sale — şi literatura teologică-bisericească de la noi — a fost logofătul *Năsturel* (c. 1596—1659), fratele doamnei Elina, soţia lui îasarab. Pe lînga unele versuri slavone şi predoslovii la cîteva file tipărite în timpul domniei acestuia, de la Udrişte Năsturel as şi unele traduceri. Astfel, a tradus din latineşte în slavo-ipera ascetică medievală *De imitatione Christi* a călugărului a Kempis (Thomas Hamarken van Kempen, lîngă Koln, —1470), tipărită la Dealu, în 1647. Avea cîteva versuri de laudă omn şi o prefaţă către mitropolitul Varlaam al Moldovei (în arăta, între altele, «înrudirea» dintre limba română şi cea Traducerea lui a avut o largă răspîndire la popoarele slave. ibuie şi traducerea în româneşte a cunoscutului roman popular ■*finţilor Varlaam şi Ioasaî* (1649). A rămas în manuscris, fă-e apoi numeroase copii, care au avut o circulaţie destul de largă.

începutul secolului al XVIII-lea, *Ştefan* şi *Radu Brîncoveanu,* mitorului, au alcătuit şi tipărit, în greceşte, cîteva panegirice (la Ştefan, Sfîntul Constantin ş.a.).

alt cărturar român cu preocupări teologice-bisericeşti a fost *Corbea,* fiul preotului Ion Corbea de la biserica Sfîntul Nicolae ei (călugărit la Sinaia, sub numele de Iosif), cu studii în Rusia, pentru limba latină la Curtea lui Constantin Brîncoveanu, nai tîrziu în slujba ţarului Petru cel Mare, împreună cu fratele i mare, David. Acest Teodor Corbea a scris un *Lexicon latino-(Dictiones latinae cum valachica interpretatione),* primul de îl în literatura română, la cererea episcopului Mitrofan al ii (tradus după *Lexiconul latino-maghiar* al lui Albert Molnâr, rg, 1604 şi 1711, Heidelberg, 1721). O altă operă de mare în-ite este *Psaltirea în versuri,* alcătuită după ce s-a stabilit în ii închinată ţarului Petru cel Mare. Sînt versificaţi toţi cei psalmi. Ca şi la Dosoftei, se resimte influenţa poeziei populare, oseşte o mare varitate de versuri (de la 5 la 13 silabe), acestea nbă vie, populară. Psaltirea a fost dăruită de el însuşi bisericii Nicolae din Şchei, în anul 1725 (azi se află în Biblioteca Uni-ii din Cluj-Napoca).

Consemnăm aici şi faptul că în Transilvania circulau unii psalmi versificaţi în româneşte, traduşi după cîntările calvine. Aşa au fost *psalmii* copiaţi cu litere latine şi ortografie maghiară de Mihail Halici tatăl, *Psaltirea* în *versuri* copiată de Ioan Viski din Sîntămăria Orlea (jud. Hunedoara), în 1697, cu 35 de psalmi traduşi după Francisc David şi Grigore Szegedy, iar restul după Albert Molnar Szenczi.

Un alt scriitor pe care trebuie să-1 amintim în Transilvania a fost *Gheorghe Brancovici* (1645—1711), fratele mitropolitului Sava, autorul unei «istorii a sud-estului european», pe care a intitulat-o *Cronica sloveanilor, Unicului, Misii cei din sus şi cei din jos,* scrisă în româneşte, la curtea lui Şerban Cantacuzino (1634—4687), pe care mai tîrziu a prelucrat-o şi a dezvoltat-o în limba sîrbă. în afară de această operă istorică, au mai rămas de la el trei texte cu conţinut bisericesc, în româneşte (păstrate azi la Belgrad) : o *Carte de rugăciuni,* un *Catehism* şi un text intitulat *Câtră adevăraţii călători.* Catehismul, în 44 de capitole, era o replică ortodoxă la acţiunea prozelitista calvină şi catolică. Din ultimul text s-au păstrat numai 13 paragrafe, în care sînt. cuprinse o serie de sfaturi privitoare la «călătoria» omului în această lume, pentru a-1 călăuzi pe calea înţelepciunii şi a-1 feri de ispite, cu - indicarea unor texte biblice potrivite.

Preoţi şi călugări cu preocupări istorice şi literare. Prima istorie universală în româneşte a fost alcătuită în anul 1620 — din îndemnul episcopului Teofil al Rîmnicului, viitorul mitropolit — de călugărul *Mihail Moxa* sau *Moxalie* se pare din mînăstirea Bistriţa, cel care, două decenii mai tîrziu, va traduce *Pravila cea Mică,* tipărită la Govora (1640). Era o cronică a lumii de la «crearea» ei pînă în anul 1489. în cea mai mare parte era tradusă — pe alocuri prelucrată — după Cronica bizantinului Constantin Manasses, scrisă în,greceşte, în versuri, în secolul al XH-lea şi tradusă în medio-bulgară în secolul al XlV-lea. Mihail Moxa a cunoscut numai versiunea slavă a cronicii bizantine — făcută în proză, cu omisiuni şi adăugiri faţă de original — care slujise ca model stilistic şi cronicarilor moldoveni din secolul precedent. El a folosit însă şi alte cronici bizantine, dar şi unele slave. Compilatorul român a încercat o aşezare a ştirilor istorice luate din izvoarele amintite în ordine cronologică, unitară. în plus, a introdus şi unele date privitoare la istoria românilor (de pildă, luptele lui Mircea cel Bătrîn împotriva turcilor conduşi de Baiazid ş.a.).

în acest secol a trăit şi un călugăr cu preocupări lingvistice, *Mardarie Cozianul,* autorul unui *Lexicon sîavo-românesc* (1649), lucrat

Lexiconului slavo-rusesc al românului Pamvo Berînda, tipărit în 1627.

impui domniei lui Matei Basarab, ieromonahii *Meletie Mace-1, Ştefan din Ohrida, Silvestru şi Melchisedec* au adus o con-de seamă la traducerea şi tipărirea de cărţi în limba română >ă, teologie, juridice).

rransilvania", *protopopul Vasile* de la biserica Sfîntul Nicolae 2ii Braşovului (f 1659) a redactat prima *Cronică* românească, di 1628—1633, deci anterioară cu cîţiva ani *Letopiseţului* lui Ureche. Originalul nu s-a păstrat, ci numai o variantă, in-tr-o Istorie a bisericii Sfîntul Nicolae, scrisă In secolul urmă-Radu Tempea II, precum şi o versiune germană. Autorul era entul unei străvechi familii preoţeşti, fiu al învăţatului proto-îai, colaboratorul diaconului Coresi. Cronica lui cuprinde ştiri ioada 1392—1633, mai mult de interes local : zidirea bisericii Nicolae din Şchei, şirul preoţilor, cu scurte ştiri din viaţa ăturile bisericii cu domnii munteni şi moldoveni, campaniile ale lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban în Translvania. Din - cronicii se desprinde deci şi ideea de unitate naţională iscă. .

(işti de manuscrise româneşti. Ca şi în secolele precedente, est răstimp au lucrat numeroşi copişti de manuscrise. Trebuie lem faptul că numărul manuscriselor slave este în continuă . Se remarcă doar, la începutul secolului, activitatea desfă-a mînăstirile Dragomirna, sub îndrumarea lui Anastasie Crimca, oldoviţa, sub îndrumarea episcopului Efrem al Rădăuţilor, de •am ocupat în alt capitol.

schimb, a crescut în mod simţitor numărul manuscriselor în omână copiate de călugări, în mînăstiri, dar şi de numeroşi le mir, pentru nevoile lor liturgice, omiletice şi pastorale. Este le manuscrise liturgice (cărţi de cult), teologice (cazanii, vieţi ;i etc.) şi cărţi populare (Varlaam şi Ioasaf, Alexandria etc). alt loc, am înfăţişat activitatea cunoscuţilor preoţi copişti î din *Măhaci* (sfîrşitul sec. XVI — începutul sec. XVII) şi *Sînpetrul Hunedoarei* (începutul sec. XVII), aşa că nu mai asupra lor.

numărul, destul de ridicat, al celor din secolul, al XVII-lea, năm doar pe *popa Vlaicu* din Ţara Românească (un Tetra-sl cu miniaturi pentru Căldăruşani, în 1643), pe *Ivanco* din (un Liturghier în 1643 şi un Tetraevanghel în 1646,, amîn-

două cu miniaturi), pe autorul anonim al *Slujebnicului* (Liturghier), scris pentru mitropolitul Ştefan al Ungrtivlahiei, unul din cele mai valoroase manuscrise cu miniaturi din cultura medievală românească. Cîţiva preoţi de mir din părţile Bihorului, au desfăşurat o activitate deosebit de rodnică în copierea de manuscrise liturgice. Faptul că în părţile de vest ale ţării s-a găsit un număr mult mai mare de manuscrise, în comparaţie cu celelalte ţinuturi româneşti, se explică prin aceea că în locurile respective n-a existat niciodată o tipografie, care să satisfacă trebuinţele bisericilor şi ale preoţilor români de aici. De la popa *Ursu* — fost un timp în Cotiglet — care a activat între anii 1660—1690 — se cunosc patru manuscrise : două *Molitvelnice* şi două *Cazanii.* între acestea, de o importanţă majoră este *Cazania* copiată in 1680, în Cotiglet, în epilogul căreia preciza că a «scris-o» după «păucenia lui Io Alixandru Vodă din Ţara Moldovei», identificat cu Alexandru Lapuşneanu. Aceasta înseamnă că în Transilvania circulau manuscrise de cazanii româneşti, folosite în Moldova înainte de apariţia *Cazaniei* lui Varlaam.

Un copist cu o activitate mult mai bogată a fost preotul *Patru, o* vreme paroh în Tinăud, care a activat între anii 1672—1688. Se cunosc de la el opt manuscrise sigure: o *Cazanie* (probabil după cea tipărită la Kiev în 1637), două *Molitvelnice,* un *Liturghier* (deosebit de Coresi şi de Dosoftei), *Ceaslovul* şi *Octoihul* etc. Tot în Bihor au activat diaconul *Ion* din Pociovelişte, preoţii *Ioan* şi *Jurj* din Luncasprie, *Florea* din Criştelec — j. Sălaj şi alţii.

In părţile Zarandului, un copist cu activitate deosebită a fost preotul *Mihai* —. pe la mijlocul secolului XVII — de la care au rămas vreo opt manuscrise liturgice. Către sfîrşitul secolului XVII şi primele două decenii ale celui următor a activat în Hunedoara, Bihor, Arad şi Banat copistul moldovean *Vasile Sturze.*

Un dascăl transilvănean trecut în Moldova, *Toader din Feldru* (jud Bistriţa-Năsăud), a întocmit o cuvîntare funebră, în româneşte, rostită în 1639, la înmormîntarea jupînesei Sofronia, soţia logofătului Pătraşcu Ciogolea din Calafindeşti-Suceava. în cuvîntarea lui, răspîndită în copii în manuscris, vorbea despre moarte şi zădărnicia vieţii, inspirîndu-se, poate, din Sfîntul Ioan Gură de Aur.

Concluzii: *Perioada de care ne-am ocupat a tost deosebit de fecundă în* ce *priveşte alcătuirea şi tipărirea de lucrări teologice originale. Marii ierarhi cărturari care au trăit acum au tipărit o seamă de cărţi de cult, precum şi cărţi teologice, traduse, prelucrate sau întocmite de ei înşişi. Mitropolitul Petru Movilă ca şi*

vipatrioţii lui de reputaţie europeană, Nicolae Milescu şi Dimi-5 Cantemir, au întocmit primele lucrări teologice care s-au bucu- de râspîndire şi apreciere în afara hotarelor ţării.

între preoţii de mir din Transilvania şi între călugării din Ţara mânească şi Moldova s-au remarcat şi cîteva figuri de cărturari deşti, care au tradus, au compilat sau au copiat felurite lucrări jrice, teologice şi moralizatoare, pentru trebuinţele lor sufleteşti i ale credincioşilor lor.

BIBLIOGRAFIE

pera teologică a]ui Nicolae Milescu. EMILE PI COT, *Notice ihique et bibliographique sur Nicolas Spathar Milescu, ambasadeur du tsar Mihailovic en Chine,* Paris, 1883, 60 p. (extrait des Melanges orientaux); PANAITESCU, *NicQlas Spathar Milescu (1636—1708),* Paris (1925), 145 p. des Melanges de l'Ecole Roumaine en France,. I, 1925, p. 35—181, versiunea : Iaşi, 1987, XLI + 110 p.); CONSTANTIN C. GIURESCU, *Nicolae Milescu ii Contribuţiuni la opera sa literară,* în «An. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist. s. VII, 1927, p. 231—284; DUMITRU CRISTESCU, *Opera teologică şi apolo-a spătarului Nicolae Milescu,* în «Ortodoxia», an. X, 1958, nr. 4, p. 495—510; NDRU I. CIUREA, *Mărturisirea de credinţă a spătarului Nicolae Milescu: Orientalis occidentali splendens»,* în «Ortodoxia», an. X, 1958, nr. 4, p. 511—- STRE V. HANEŞ, Un *tricentenar Milescu. Cartea cu întrebări (1661—1601),* în XXI, 1962, nr. 1—2, p. 74—96 ; PAUL CERNOVODEANU şi OLGA CICANCI, oi *despre spătarul Nicolae Milescu şi relaţiile lui* cu *teologul anglican* l *Smith,* în BOR, an. LXXXIX, 1971, nr. 3—4, p. 326—334; VIRGIL CÂNDEA, a *dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc,* Cluj-Nanoca, 1979, 105; NICOLAE MILESCU, *Aritmologhia, Etica şi originalele lor latine.* Ediţie studiu monografic, traducere, note şi indici de Pândele Olteanu, Bucureşti,)8 p.; N. A. URSU, O *traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu,* în *Cronica,* . XXI, nr. 44, 1986, p. 5.

era teologică a lui Dimitrie Cantemir. *Dimitrie Cantemir, ica,* Bucureşti, 1928 (trad. lucrării *Sacrosanctae scientiae imago...); Dimitrie ir. Divanul.* Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Virgil Cândea, Bucureşti, X + 570 p.; *Dimitrie Cantemir:* «loca *obscura».* Traducere şi comentariu de Bodogae, în BOR, an. XCI, 1973, nr. 9—10, VIII + p. 1063—1111 (şi extras); !■ *Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei mahomedane,* traducere, studiu :ttv şi comentarii de Virgil Cândea, Bucureşti, 1977, LXXIV + 687 p. (şi în [I, tomul II din *Opere complete,* Bucureşti, 1987, XLII + 710 p.).

udii. P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera,* Bucureşti, i8 p.; I. D. LĂUDAT, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera.* Iaşi, 1973, 272 p.; MIHOC, *Stinta Scriptură in opera lui Dimitrie Cantemir,* în ST, an. XXV, ', 1973, p. 341—351 ; NICOLAE N. STOLERU, *Divanul Iui Dimitrie Cantemir,* ti *primele tratate româneşti de învăţătură morală creştină,* în ST, an. XXV, , 1973, p. 325—365 ; NICOLAE CHIŢESCU, *Ortodoxia In opera lui Cantemir,* an. XXXII, nr. 9—10, 1973, p. 1097—1120; PETRU HORHOIANU, *Autenti-spirituală a lui Dimitrie Cantemir,* în MB, an. XXV, nr. 7—9, 1975, p. 334— CULAE ŞERBĂNESCU, *Dimitrie Cantemir. Trei sute de ani de la naşterea* OR, an. XCI, nr. 9—10, 1973, p. 1031—1062.

rişte Năsturel. PETRE V. NĂSTUREL, *Originea boierilor Năstureii,* ista pentru istorie, arheologie şi filologie», voi. X, 1909, p. 1—25 şi 200— L XI, 1910, p. 37—71 şi 282—286; EMIL TURDEANU, *Varlaam şi Ioasai.* i/e *traducerii Iui Udrişte Năsturel,* în BOR, an. LII, 1934, nr. 7—8, p. 477—481 ; f PREDESCU, *Udrişte Năsturel şi răsplndirea romanului religios «Varlaam* rf». în BOR, an. LXXXIII, 1965, nr. 1—2, p. 64—112; VIRGIL CÂNDEA,

Vhumanisme d'Udrişte Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en *Valachie,* în RESEE, VI, 2, 1968, p. 239—287; DAN HORIA MAZILU, *Udrişte Năsturel,* Bucureşti, 1974, 350 p.

Teodor Corbea. ŞTEFAN METEŞ, *Din relaţiile noastre cu Rusia. Fraţii David şi Teodor Corbea* în *slujba poporului român ca luptători contra unirii* cu *Roma, ca diplomaţi şi scriitori,* în MA, an. V, 1960, nr. 11—12, p. 836—862 j OCTAVIAN SCHIAU şi DOINA CURTICĂPEANU, *Psaltirea lui Teodor Corbea,* in Steaua, an. XVII, 1967, nr. 12, p. 59—68.

Gheorghe Brancovici. E. TURDEANU, *L'oeuvre inconnue de* Georges *Brankovic,* în *Revue des etudes slaves,* XIX, Paris, 1939, p. 5—16 (şi în voi. *Etudes de litterature roumaine et d'ecrîts slaves et grecs des Principautes Roumaines,* Leiden, 1985, p. 317—328);' P. P. PANAITESCU, *Istoria slavilor* în româneşte în *secolul al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brancovici şi Sinopsisul de la Kiev,* în RIR, voi. X, 1940, p. 80—129; *Cronica românească.* Ediţie critică de Damaschin Mioc şi Marieta Adam-Chiper, Bucureşti, 1987, 93 p.

Mihail Moxa. LUCIAN PREDESCU, *Mihail Moxa şi opera sa,* în BOR, an. LXXVIII, 1960, nr. 9—10, p. 907—920; DORU MIHĂESCU, *Cronograful lui Mihail Moxa,* în (Academia R.S.R.), *Memoriile Secţiei de ştiinţe filologice, literatură* şi *artă,* seria IV, t. III, 1981 (1983), p. 209—238 şi t. IV, 1982 (1984), p. 165—191 ■, MIHAIL MOXA, *Cronica universală,* Ediţie critică, însoţită de izvoare, studiu introductiv, note şi indici de G. Mihăilă, Bucureşti, 1987, 587 p.

Lexiconul lui Mardarie. GR. CREŢU, *Mardarie Cozianul. Lexicon s'.avo-românesc şi tîlcuirea numelor din 1649.* Ediţie îngrijită de..., Bucureşti, 1900.

Cronica prot. Vasile. ŞTEFAN METEŞ, *Cronica popii Vasilie din Şcheii Braşovului (cu note şi lămuriri),* în rev. «Drum Drept», Bucureşti, an. I, 1913, nr. 3, p. 165—188 i NICOLAE SULICĂ, *Cronica popii Vasilie din Braşov,* în AIIN, IX, Sibiu, 1943—1944 ; p. 331—343 (şi extras).

Manuscrise şi copişti. P. P. PANAITESCU, Manuscrise *slave din Biblioteca Academiei R.S.R.,* Bucureşti, 1959, XX + 406 p.; G. ŞTREMPEL, *Copişti* de *manuscrise româneşti pînă la 1800,* voi. I, Bucureşti, 1959, XLIII + 351 p. i GABRIEL ŞTREMPEL, *Catalogul manuscriselor româneşti,* 2 voi., Bucureşti, 1978—1983, 431 + 502 p.; MARIO RUFFINI, *Aspetti della cultura religiosa ortodossa romena medievale (secoli XIV—XVIII).* Roma-Milano, 1980, 250 p.; G. POPESCU-VlLCEA, *Miniatura românească,* Bucureşti, 1981, 138 p. + 203 ilustraţii color.

Preoţi cărturari din Bihor. VASILE MANGRA, *Cercetări literare-istorice...,* II. *Rolul diacilor din Moldova* în *cultura românilor din Transilvania* în *secolul al XVII-lea,* Bucureşti, 1896, 29 p.; ATANASIE POPA, *Cărturari bihoreni: popa Ursu din Cotiglet,* în MMS, an. XLIV, 1968, nr. 5—6, p. 298—309; ATANASIE POPA, Un *cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: popa Patru din Tinăud,* în LR, an. XX, 1969, p. 193—197-,[1] ATANASIE POPA, *Cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: Vasile Sturze Moldoveanul,* în MMS, an. XLII, 1966, nr. 1—2, p. 54—69; IOAN TURCU, Popa *Mihai, un interesant copist din secolul al XVII-lea,* în BOR, an. XCI, 1973, nr. 11—12} p. 1268—1289; FLORIAN DUDAŞ, *Manuscrisele româneşti din bisericile Bihorului, 2* voi. I. *Începuturile scrisului românesc* în *Ţara Crişurilor.* II. *Literatura medievală şi catalogul manuscriselor,* Oradea, 1985—1986, 272 p. + 75 fig. şi 370 p.; FLORIAN DUDAŞ, *Manuscrisele româneşti medievale din Crişana,* Timişoara, 1986, 200 p.

VASILE PÂRVAN, Un vechi *monument de limbă românească (1639*—Î668J, Bucureşti, 1904, 56 p. (extras din «Convorbiri Literare», an. XXXVIII, 1904 j se ocupă cu diacul Toader din Feldru).

XLIII

[NASURILE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA. VIAŢA MONAHALĂ

r

rebuie să subliniem de la bun început că secolul al XVII-lea cel mai bogat sub raportul ctitoriilor. Se ridică acum numeroa-năstiri şi biserici de către domnii celor două ţări, de mitropoliţi iscopi, de mari dregători, de călugări şi preoţi de mir, de ne-ri şi credincioşi de rînd. între marii ctitori de lăcaşuri sfinte, ;m numele domnitorilor Miron Barnovschi, Matei Basarab, Vasile Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu, al mitropoliţilor tasie Crimca al Moldovei, Ştefan, Varlaam, Teodosie şi Antim igrovlahiei, al episcopilor Serafim şi Ştefan ai Rîmnicului, al ma-Spătar Mihai Cantacuzino etc.

)e regulă, mînăstirile ctitorite de aceştia erau- clădiri mari, din i, uneori înconjurate cu ziduri de apărare. Ctitoriile preoţilor, că-ilor şi credincioşilor erau mai cu seamă aşezări sihăstreşti, în lo-•etrase, durate din lemn, încît multe din ele au dispărut în decursul ii. Toate mînăstirile erau înzestrate cu danii bogate (moşii, pă-munţi, vii, iazuri cu peşte, prisăci), hărăzite mai ales de ctitori, i de domnii ţării sau de unii credincioşi, la care se adăugau felu-cutin de dări, sare din ocnele ţării, uneori danii anuale din vis-ţării, oferite de domni. Numărul mînăstirilor închinate Locu-Sfinte a fost în continuă creştere, fapt care a produs nemulţumiri tdul clerului şi credincioşilor români, din pricina multelor abuzuri nor egumeni şi călugări greci trimişi să le administreze, fom consemna, în cele ce urmează, câteva din numeroasele mî-*i* ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei ridicate în acest secol. Se

înţelege că, pe lîngă acestea, şi-au continuat existenţa şi marile mînăstiri ridicate în secolele anterioare, cărora li s-au făcut diferite renovări ori li s-au adăugat noi clădiri.

Mînăstirile **din** Ţara Românească. în acest secol a trăit cel mai mare ctitor de lăcaşuri sfinte din trecutul poporului nostru, domnitorul Matei Basarab (1632—1654). Se cunosc aproape 40 de mînăstiri şi biserici ridicate din temelie sau refăcute de el. De aceea, Radu Popescu scria în *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* că «Matei Vodă viind în scaun, altă grijă nu avea, ci făcea mînăstiri pretutindeni şi biserici întru lauda lui Dumnezeu, care să văd pînă acum. Că pînă la acest domn puţine zidiri au făcut domnii cei mai dinainte ; iar Matei Vodă au înfrumuseţat ţara cu tot fealiul de zidiri : mînăstiri, besearici, case domneşti, care să pomenesc şi pînă astăzi»..

Astfel, Matei Basarab este ctitorul mînăstirilor : *Arnota,* în Munţii Vîlcii (înainte de 1638), pe locul unei aşezări mai vechi, în care a fost îngropat împreună cu soţia sa, doamna Elina, *Sadova* (jud. Dolj), refăcută din temelia, pe locul unei biserici de lemn a boierilor Craioveşti (înainte de 1640), *Căldăruşani* (jud. Ilfov, 1637—1638), aşezată într-o poziţie foarte pitorească, înconjurată din trei părţi de lacul cu acelaşi nume, una din cele mai monumentale din ctitoriile sale, Mâ*xineni* (azi în jud. Brăila), ridicată înainte de 1637 pe locul unei biserici mai vechi din nuiele, distrusă în cursul primului război mondial, *Plătăreşti,* lîngă Bucureşti (1646), *Strehaia* (jud. Mehedinţi, 1645), *Cornăţel* (1648, acum biserică de mir în satul Mînăstirea, jud. Călăraşi), *Negoeşti* (azi în jud. Călăraşi, 1648—1649), *Brebu* (jud. Prahova, 1650), schiturile *Bărbăteşti* **(jud.** Dîmboviţa, 1645—1646) şi *Pinul* (jud. Buzău, 1647—Î648), pe locul unuia din lemn, din secolul XVI. A rezidit apoi mînăstirile *Adormirea* sau *Negru Vodă din Cimpulung* (1635—1636), *Plumbuita,* în apropierea Bucureştilor (1647), *SI. Apostoli* din Bucureşti, *Brincoveni* (jud. Olt), ctitoria boierilor Craioveşti, *Cîrnul* (jud. Buzău, existentă din secolul XVI), Dragăneşfi-Teleorman ş.a. A refăcut *biserica Mitropoliei din Tirgovişte,* turnul-clopotniţă şi chiliile de la *minăstirea lui Neagoe de la Argeş,* a isprăvit mînăstirea *Slobozia* (jud. Ialomiţa), începută de postelnicul Ienache, clădirile din incinta de la Tismana şi de la Govora şi altele.

De asemenea, a zidit *catedrala episcopală din Buzău* (1649), existentă pînă azi (cu schimbările impuse în urma unor distrugeri) şi a refăcut *catedrala episcopală din Rîmnic.* La acestea se adaugă şi cîteva biserici de mir : *Siîntul Dumitru* din Craiova (rezidită în 1651, pe locul actualei catedrale mitropolitane), *Sîinţii împăraţi* (fostă Sfîn-

:olae, 1650—1651) şi *Sfîntul Nicolae-Androneşti* (refăcută în imîndouă în Tîrgovişte, *Sfinţii Apostoli* din Ploieşti (1637), *Sfln-zopie* din Gherghiţa-Prahova (1641), *Siîntul Gheorghe* sau dom-din Piteşti (refăcută), *Intrarea în biserică* din Caracal (refăcută), celelalte ţări româneşti a ridicat mînăstirea *Soveja* sau *Do-i* (jud. Vrancea) în 1644—1645, în urma împăcării sale cu Vasile (iserica din *Turnu Roşu* (fost Porceşti, jud. Sibiu), iar în afara ar ţării, bisericile din *Sviştov* şi *Vidin* în Bulgaria. La Muntele i refăcut şi repictat biserica mînăstirii *Xenofon* şi *biserica Sf.* din Marea Lavră (ctitoria lui Neagoe Basarab), a refăcut tra-înăstirii Hilandar şi altele.

nînd exemplul domnitorului, o seamă din dregătorii săi au ri-proximativ 50 de lăcaşuri de închinare pe tot cuprinsul Ţării ;şti. Astfel soţia sa, doamna Elina, a ridicat biserica din *Herăşti* i — jud. Giurgiu) şi a refăcut mînăstirea *Slătioarele* din Ocnele ir fratele ei Udrişte Năsturel — biserica zisă a *Tlrgului* din Tîr-, Marele vornic Preda Brîncoveanu, bunicul viitorului domn itin, a ctitorit mînăstirea *Dintr-un lemn* (jud. Vîlcea), pe locul schi din lemn, de la sfîrşitul secolului XVI sau începutul celui [VH-lea şi a refăcut mînăstirea *Gura Motrului* sau *Motru* (jud. nţi), ctitoria marelui logofăt Harvat, de la începutul secolului onstantin Cantacuzino postelnicul şi ginerele său Pană Filipescu 1 au ctitorit biserica *Adormirea* din Filipeşti-Tîrg şi au refăcut rea *Mărgineni,* pe Valea Prahovei, numită şi mînăstirea de la sau a lui Drăghici vornicul (după primul ei ctitor). Marele comis lihalcea a refăcut în piatră mînăstirea *Bradu* (jud. Buzău), pe neia din secolul XIV. Vornicul Dragomir a ridicat mînăstirea *ni* (jud. Teleorman), logofătul Danciu Pîrîianu a refăcut mînăs-*ilovragi* (jud. Gorj), slugerul Dumitru Filişanu — schitul *Crasna* "j, căpitanul de dorobanţi Buliga a refăcut mînăstirea *Topolniţa* :ehedinţi) etc.

>ele schimbări de domnie din a doua jumătate a secolului au scăderea numărului ctitoriilor voievodale. Amintim totuşi ctito-
Constantin Şerban Basarab (1654—1658) : biserica din *Dobreni* i. Giurgiu), ridicată pe cînd era mare spătar, iar mai tîrziu i cu hramul *Sfinţii împăraţi Constantin şi Elena* din Bucureşti 1658), isprăvită de urmaşii săi Gheorghe Ghica, Grigorie Ghica
Leon, care în 1668 a devenit catedrală mitropolitană. Soţia lui itin Vodă, doamna Bălaşa, a ctitorit schitul *Păuşa* lîngă Cozia şi it biserica *Sflnta Vineri* din Tîrgovişte. După ce a pierdut scau-

nul domnesc, Constantin Şerban a ridicat o biserică în *Tinăud* (Bihor) şi alta la mînăstirea *Silntul Nicolae* din Muncaci.

Gheorghe Ghica (1659—1660) a început zidirea mînăstirii *Siînta Treime* din Cerneţi (jud. Mehedinţi), isprăvită de Grigorie Ghica (1660—1664 şi 1672—1673). Cel din urmă a mai ridicat biserica *Adormirea* din Dragoslavele (jud. Argeş), mînăstirea *Sflntul Ioan* din Focşani şi schitul *Fedelesciori* (jud. Vîlcea), isprăvit de mitropolitul Varlaam.

Şerban Vodă Cantacuzino (1678—1688), pe cînd era mare postelnic, a ridicat biserica din Drdgăneşti-Prahova, iar ca domn, mînăstirea *Cotroceni,* pe atunci lîngă Bucureşti (1678) şi a refăcut biserica lui Neagoe Basarab de la *Argeş.* Soţia sa Măria a ridicat biserica *Doamnei* din Bucureşti.

Dintre ctitoriile marilor dregători din a doua jumătate a secolului pomenim : mînăstirea *Jitianu* de lîngă Craiova, refăcută de vistierul Ghinea Brătăşanu şi vistierul Udrişte, mînăstirile *Cornet* (sau din Lo-■viştea) şi *Bâjeşti*-Argeş, amîndouă ridicate de marele vornic Mareş Băjescu (1666), schitul Vdrzăreşfi-Rîmnicu Sărat de Radu Vărzaru mare armaş, mînăstirea *Aninoasa-Argeş* de clucerul Todoran, devenit Teodosie monahul, biserica din Lddeşfi-Dîmboviţa de logofătul cronicar Stoica Ludescu etc.

Cîteva schituri au fost ridicate de ierarhii ţării sau de alţi slujitori ai Bisericii. De pildă, mitropolitul Ştefan a ridicat bisericile din *Grămeşfi*-Pietreni şi JRîmeşfi-Vîlcea, mitropolitul Varlaam, schiturile *Trivale* de lîngă Piteşti şi *Turnu* de lîngă Călimăneşti şi a isprăvit schitul *Fedelesciori,* mitropolitul Teodosie a ridicat schitul *Cetăţuia* din Rîmnicu Vîlcea şi a refăcut biserica *Siintul Gheorghe* din acelaşi oraş, episcopul Serafim al Rîmnicului, schitul *Strihareţ* din Slatina, episcopul Ştefan al Rîmnicului, schitul *Sârăcineşti*-Vîlcea, Grigorie al Buzăului schitul Go7eşfi-Argeş, iar Mitrofan al Buzăului schitul *Bonţeşti.*

Alte biserici şi schituri erau ridicate de credincioşi din popor sau de preoţi şi călugări. De pildă : biserica *Negustori* din Buzău, de către negustorul Badea Obredi, schitul *Murgaşi-Do\],* de Ilie din Murgaşi, devenit Isaia monahul, schitul Panaghia-Sălcuţa din Dolj, de monahul Paisie, schitul Vdieni^Argeş, de călugărul Zaharia Grădişteanu, mînăstirea *Vălenii de Munte* de un Hagi Stoian şi soţia sa (închinată mînăstirii Cotroceni).

Ctitoriile lui Constantin Brlncoveanu. în cei peste 25 de ani de domnie, Constantin Vodă Brîncoveanu, urmînd pilda înaintaşilor săi, a ridicat din temelie cîteva biserici şi mînăstiri, a refăcut pe cele vechi şi a hărăzit tuturora danii bogate. încă pe cînd era boier, a zidit două biserici pe moşiile sale : una la *Potlogi* (jud. Dîmboviţa), în

ii alta la *Mogoşoaia,* lîngă Bucureşti, isprăvită în 1688, cu o lună ; de a ajunge domn.

1690, deci în al doilea an de domnie, a pus temelia mînăstirii l sau *Horezu* (jud. Vîlcea), cu hramul Sfinţii împăraţi Constantin na, în apropierea unui fost schit. Este cel mai vast ansamblu itectură medievală păstrat în Ţara Românească. Mînăstirea a fost. i cu o măiestrie deosebită, înconjurată cu ziduri şi turnuri de e, ca o cetate, avînd, pe lîngă biserica principală, alte cîteva ri şi paraclise, toate împodobite cu fresce de către cei mai iscu-eşteri ai vremii. Aşa au fost: *paraclisul* făcut de domn (1697), [*Sfinţii Apostoli* de egumenul Ioan, schitul *Siintul Ştefan,* de fiul domnitorului (1703), schitul *Sîintul Ioan Botezătorul* (azi în *bolniţa,* ctitorită de doamna Măria (1696—1699). Biserica mare sfinţită la 8 iulie 1693, de către mitropolitul Teodosie, înconjurat mare sobor 'de arhierei şi preoţi, în prezenţa domnului şi a îi sale, deşi lucrările de construcţie s-au isprăvit abia după ani.

jnastirea a primit din partea ctitorului numeroase Hanii: moşii, vii, felurite venituri şi scutiri, odoare, încît a ajuns una din cele ogate mînăstiri ale Ţării Româneşti. A rînduit în fruntea ei ca ;n pe arhimandritul Ioan, care a cîrmuit-o cu vrednicie aproape ani. Gîndul evlaviosului ctitor a fost ca mînăstirea Hurezi să : de îngropare pentru el şi întreaga familie, dar, din nefericire, îngropată aici o singură fiica.

at în Oltenia a mai ridicat două noi lăcaşuri de închinare : tirea *Mamul* (jud. Vîlcea), rezidită din temelie,- din piatră, pe celei vechi, din lemn, ctitorită de Buzeşti şi înnoită de mama sa i, şi mînăstirea *Brîncoveni,* în care era îngropat tot neamul său, a reclădit o biserică, pe locul celei vechi a boierilor Craioveşti, ită de Matei Basarab.

L Bucureşti a ctitorit trei biserici, tot pe locul altora mai vechi, năstirile *Sfîntul Ioan cel Mare, Grecesc, Sfîntul Sava* (ambele ate în secolul trecut), *Sfintul Gheorghe Nou.* La cea din urmă struit şi chilii noi, case pentru egumen şi pentru patriarhul Ieru-ilui, căruia îi era închinată. Biserica Sfîntul Gheorghe Nou era in cele mai izbutite realizări ale artei brîncoveneşti. A fost sfin-i 29 iunie 1707 de către patriarhul Hrisant al Ierusalimului, în-rat de şapte mitropoliţi şi alţi numeroşi preoţi şi călugări. Aici 5t aşezate şi osemintele. ctitorului, în anul 1720. O altă biserică t în *Doiceşti* (jud. Dîmboviţa). Împreună cu unchiul sau, spătarul Cantacuzino, a ridicat o mînăstire în Rîmnicul Sărat, cu hramul

Adormirea Maicii Domnului, închinată mînăstirii Sf. Ecaterina din Muntele Sinai.

în afară de aceste biserici, ridicate în întregime de binecredinciosul domn, el a mai făcut o seamă de îmbunătăţiri sau prefaceri la numeroase altele : mînăstirile Cozia, Arnota, Bistriţa, Strehaia, Sadova, Gura Motrului, Dintr-un lemn, Argeş, Dealu, Snagov, biserica domnească şi biserica Sfîntul Dumitra, amîndoua în Tîrgovişte şi altele.

în Transilvania a zidit o frumoasă biserică la *Făgăraş* (1697—1698), una în *Ocna Sibiului* (probabil pe locul celei din timpul lui Mihai Viteazul), precum şi mînăstirea *Sîmbăta de Sus* (în Ţara Făgăraşului, înainte de 1701), care dăinuiesc pînă azi. La *Ismail,* pe malul Dunării, o biserică cu hramul Sfîntul Gheorghe. în Constantinopol, a zidit biserica *Siînîul Nicolae* din Galata, la mînăstirea *Stîntul Pavel* din Muntele Athos, un *paraclis* şi o trapeză.

Soţia sa, doamna Măria, a zidit biserica *Dintr-o zi* din Bucureşti, în locul unei biserici mai vechi de lemn, *bolniţa* de la Hurezi, o biserică nouă, din zid, şi chilii la mînăstirea *Surpatele* (jud. Vîlcea), în locul celei din lemn şi a refăcut biserica mînăstirii *Viîorîta* (jud. Dîmboviţa).

Dintre dregătorii lui Brîncoveanu, care au ctitorit mînăstiri şi biserici, amintim în primul rînd pe Cantacuzini, rudele sale. Astfel, marele spătar Mihai Cantacuzino a ridicat — pe lînga mînăstirea *Adormirea* din Rîmnicul Sărat — mînăstirile *Sinaia,* în Munţii Bucegi (1690—1695), în apropierea fostului schit făcut de Nicolae Grozea Haiducul, călugărit spre sfîrşitul vieţii, închinată mînăstirii Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai, *Colţea* din Bucureşti (1701—1702), înzestrată cu şcoală şi cu spital (pe locul vechii biserici de lemn a lui Colţea clucerul), *Zlătari,* tot din Bucureşti (1705), schitul *Titireciu* din Ocnele Mari — Vîlcea, biserici în *Slănic* — Prahova, *Fundeni* (azi în Bucureşti) şi *Stîlpu* — Buzău.

învăţatul Constantin Cantacuzino stolnicul a ctitorit biserica zisă *Stolnicul* din Tîrgovişte şi una în *Afumaţi* — Ilfov ; spătarul Toma Cantacuzino, mînăstirea *Poiana* — Prahova şi biserica din *Filipeştii de Pădure* —■ Prahova (aceasta împreună cu mama sa Bălaşa) ; marele vornic Şerban Cantacuzino a ctitorit schitul *Bascovul* (Bascovele) din Argeş (1695) şi a refăcut străvechea mănăstire *Comana.*

în afară de aceştia, mai pot fi amintiţi şi alţi cîţiva boieri-ctitori : marele ban Cornea Brăiloiu, care a ctitorit mînăstirea *Baia de Aramă* (împreună cu Milco Băiaşul, vătaful minerilor), şi a refăcut pe cea de la *Ţînţăreni* — Gorj, stolnicul Mihalcea Cîndescu, care a zidit mînăstirea *Berea* — Buzău, Vişana, fiica armaşului Mărcuţă, care a

it mînăstirea vistiernicului Dan din marginea Bucureştilor, numită unei *Măicuţa,* marele vistier Crîstea Popescu, care a ridicat ca din *Popeşti* — Ilfov, slugerul Şerban Ştirbei, ctitorul mînăstirii *ţi* — Teleorman, ş.a. Mitropolitul Antim Ivireanul a ridicat tirea cu hramul *Toţi Sfinţii* din Bucureşti, cunoscută sub numele *ntim,* pe locul unei biserici de lemn, atribuită paharnicului L Merişanu.

hiar şi unii egumeni încearcă sa meargă pe urmele marelui itor: Ioan de la Hurezi a ridicat schitul *Sfinţii Apostoli* şi a it mînăstirea *Polovragi,* iar Paisie de la *Govora* a refăcut mî-ea pe care o cîrmuia, Paisie de la Bistriţa (poate identic cu cel ii sus) şi logofătul Pîrvu Cantacuzino au înălţat schitul *Ţigănia,* Bistriţa.

îînăstirile din Moldova. în primul deceniu al secolului al XVII-lea e să ne reţină atenţia mînăstirea *Dragomirna,* în apropierea ei, ctitoria mitropolitului Anastasie Crimca. în 1602, — ajutat gofătul Lupu Stroici şi fratele acestuia Simion Vistiernicul — cat o bisericuţă «pentru bolniţă», probabil lîngă o mînăstire mai de lemn. După ce a fost aşezat în scaunul mitropolitan, a ridicat ::a mare a mînăstirii Dragomirna, cu hramul Pogorîrea Duhului isprăvită în 1609, una din cele mai monumentale biserici din soastră. Cîţiva ani mai tîrziu, Miron Vodă Barnovschi i-a ridicat îicele ziduri înconjurătoare şi turnurile de apărare. :efan Vodă Tomşa a ctitorit mînăstirea *Solea* (jud. Suceava) şi :a *Albă* (sau Sfinţii Voievozi, domnească) din Roman, reclădită îrziu de marele spătar Vasile Cantacuzino. Miron Vodă Bar-hi a zidit biserica *Barnovschi* din Iaşi, mînăstirea *Bîrnova* (sau Ddrul Iaşilor, azi în Iaşi), amîndouă închinate Sfîntului Mormînt, tirea *Buhalniţa* (jud. Neamţ) şi a început biserica *Sfîntul Ioan îtorul* din Iaşi.

intre ctitoriile marilor dregători şi ale credincioşilor din primele ecenii ale secolului, reţinem mînăstirea lui *Nicoriţă* (sau a lui ră hatmanul sau Sfîntul Ioan cel Nou) din Iaşi, biserica *Bărboi* şi, ridicată de Ursu Bărboi vornicul, biserica din *Rădeana* (jud. I* ctitorită de marele logofăt Dumitraşcu Ştefan, schitul *Zagavei agavia,* în apropiere de Hîrlău, ctitorit de un preot Zagavei, -a *Precista (Adormirea)* din Galaţi şi altele.

'itoriile lui Vasile Lupu. Spre deosebire de Matei Basarab, care cat aproximativ 35 de mînăstiri şi biserici, Vasile Vodă Lupu t mai puţin, dar mai fastuos, mai scump şi mai trainic. Dintre

ctitoriile sale, cea mai bogată şi mai desăvîrşită din punct de vedere artistic este mînăstirea *Sfinţii Trei Ierarhi* din Iaşi (Trisfetitele). Zidirea ei a început, probabil, în 1635 şi s-a terminat peste patru ani, fiind sfinţită de mitropolitul Varlaam, la 6 mai 1639. înzestrarea ei a continuat şi în anii următori, iar împodobirea bisericii cu picturi s-a făcut între anii 1641—1642 de patru zugravi ruşi. La 13 iunie 1641, au fost aşezate aici moaştele Cuvioasei Paraschiva, primite de Vasile Lupu din partea Patriarhiei ecumenice, pentru plata datoriilor acesteia. Mînăstirea a îndeplinit un însemnat rol cultural-istoric. Aici a fost instalată prima tiparniţă din Moldova, de sub teascurile căreia au ieşit lucrările mitropolitului Varlaam, în trapeza ei s-au ţinut lucrările Sinodului din 1642 şi tot aici s-au deschis cursurile şcolii superioare întemeiată de Vasile Lupu, în 1640, mutată, în anul următor, într-o altă clădire.

Biserica Sfinţii Trei Ierarhi a devenit apoi necropolă domnească. Aici au fost îngropaţi: Vasile Lupu (-j- 1661), doamna Tudosca, prima sa soţie, Ioan şi Ştefăniţă (-j- 19 sept. 1661), fiii domnitorului. Mai tîrziu, au fost depuse aici osemintele lui Dimitrie Cantemir (1935) şi Alexandru Ioan Cuza (1947).

In afară" de Trei Ierarhi, Vasile Vodă Lupu a început refacerea mînăstirilor *Golia* din Iaşi — ctitoria logofătului Ioan Golia — şi *Hlincea,* în apropierea acestui oraş, ctitoria lui Zottu Tzigara şi a soţiei sale Măria. Amîndouă au fost isprăvite de fiul său Ştefăniţă, în 1660. A zidit apoi o biserică-mînăstire, cu hramul *Simţul Nicolae,* în Cetatea Neamţului (azi distrusă), închinată mînăstirii Secu, precum şi mai multe biserici de mir : *Sîîntul Dumitru* din Galaţi, *Sfinţii Atanasie şi Chirii* din Copou — Iaşi, *Scînteia* (jud. Iaşi), *Şerbeşti* (jud. Neamţ), *Tîrgu Neamţ* (biserica domnească), *Sfîntul Ioan Botezătorul* din Suceava, numită şi a Beizadelelor, *Sfîntul Dumitru* din Orhei, *Sfîntul Nicolae* din Chilia Nouă, a refăcut *biserica domnească din Bîrlad,* ctitoria lui Ştefan cel Mare, a isprăvit biserica *Sfîntul Ioan Botezătorul* din Iaşi, începută de Miron Barnovschi.

In afara hotarelor ţării sale, a rezidit biserica *Stelea* din Tîrgovişte (ctitoria lui Stelea spătarul, din 1582), în urma împăcării cu Matei Basarab (1645), biserica *Sîînta Paraschiva* din Lvov, a ajutat la refacerea mînăstirii *Siînta Lavră* din Peloponez.

Fratele lui Vasile Lupu, marele paharnic Gheorghe Coci, a ctitorit mînăstirea *Lipovăţ* (Zografu) lîngă Vaslui, biserica din *Bozieni* — Roman şi a refăcut schitul *Hangu* (Peonul), numit înainte schitul lui Silvestru, la poalele Ceahlăului. Un alt frate, Gavriil hatmanul şi soţia

ana au ridicat o biserică nouă din piatră, la mînăstirea *Agapia* -1647), care dăinuieşte pînă azi.

a doua jumătate a secolului, Gheorghe Ştefan Vodă a ridicat irea *Caşin,* lîngă Tîrgu Ocna, Ştefan Petriceicu *a* făcut din zid [*Onuirie* lîngă Şiret sau Mînăstioara, în locul celui din lemn, de preotul Mihu, la începutul secolului, iar Antonie Ruset a t biserica *SfIntui Nicolcte Domnesc* din Iaşi, în 1678, cînd a fost ată catedrală mitropolitană. •

îeorghe Duca Vodă este ctitorul mînăstirii *Cetăţuio.* de lîngă 669—1672), înconjurată de ziduri puternice de apărare. A înde-un însemnat rol cultural, prin tipografia grecească instalată aici. 580—1681, Gheorghe Duca a început zidirea unei noi catedrale olitane, cu hramul *întîmpinarea Domnului* (Stretenia), pe locul mai vechi, numită biserica Aibă. Pierzînd domnia, biserica a fost ită de soţia sa Anastasia şi fiul său Constantin Vodă Duca. Tot a Anastasia a zidit o biserică nouă la *Agapia din deal,* iar ntin biserica *Mavromol* din Galaţi.

>nstantin Cantemir (1685—1693) a isprăvit mînăstirea Mira sau Miera) în Vrancea — începută de vornicul Motoc şi epis-Ioan al Romanului — căreia fiul său Antioh i-a făcut ziduri urătoare şi o clopotniţă, precum şi mînăstirea *Silişteni,* în părţile ui, închinată Mirei (acum dispărută).

ntre ctitoriile marilor dregători din a doua jumătate a secolului, m mînăstirile *Dealu Mare* sau Hadîmbu, lîngă Iaşi, a postelnicu-le Hadîmbu, *Răducanu* — Tîrgu Ocna, a logofătului Nic.olae *Bogdana* sau de la Secătura, în apropiere de Tîrgu Ocna, a omon Bîrlădeanu, mare logofăt, *Clatia-Bucium* sau din codrul a lui Păun Vameşul, ffj/îcu-Lăpuşna, a stolnicului Mihai Hîncu, *i* lîngă Vaslui şi *Bursuci,* lîngă Bîrlad, ambele ctitorite de vor-javriil Costachi, *Răchitoasa* — Bacău, refăcută de Ilie Enache i spătarul, *Runcu* — Neamţ, zidită de Ionaşcu Isăcescu medel-, *Adam* azi în jud. Galaţi, schitul *Drăguşani* — Bacău, refăcut)fătul Miron Costin cronicarul şi numeroase altele.

cursul acestui secol, întîlnim cîteva schituri sau mănăstiri sau refăcute de ierarhi şi chiar de smeriţi călugări sau preoţi de *î* pildă, schitul *Brazi* de lîngă Panciu era ridicat de mitropolitul ie, ajutat de Lavrentie al Rădăuţilor, iar schitul *Brădiceşti* (azi Iaşi) era ctitoria lui Varlaam al Huşilor. Mănăstirea *Iţcani* de >uceava a fost refăcută de călugăriţele Nazaria şi Anghelina în ar biserica *Sfinţii Voievozi (Roşea)* din Iaşi a fost clădită din preotul Ursu, în 1660. .

întîlnim numeroase biserici din Iaşi sau din alte oraşe ale ţării, care serveau numai pentru nevoile sufleteşti ale meseriaşilor dintr-o anumită breaslă. De pildă, biserica Albă din Iaşi era a breslei argintarilor şi bogasierilor, biserica *Vovidenia* a abagerilor, bisericile *Tălpălari* (ctitoria marelui vistiernic Iordache Cantacuzino) şi *Curelari* erau ale breslelor respective etc.

în *Transilvania,* şi-au continuat existenţa vechile mînăstiri din secolele anterioare, la care se adaugă doar cîteva noi : mînăstirea de lemn din *Moglâneşti* (Topliţa), ctitorită — după tradiţie — de doamna Safta, soţia lui Gheorghe Ştefan al Moldovei, după ce pierduse scaunul, prin 1658 (cunoscută şi sub numele de «schitul Doamnei»), *Moisei,* în Maramureş (1672), iar înainte de 1701 şi cea de la *Simbăta* de Sus, în Ţara Făgăraşului, ctitorită de Constantin Vodă Brîncoveanu.

în secolul al XVIII-lea existau în Transilvania aproape 200 de schituri din lemn, ridicate din evlavia şi dărnicia credincioşilor de aici, aşezări modeste în care trăiau cîţiva călugări, uneori şi călugăriţe bătrîne. Cu alte cuvinte, erau tot un fel de aşezări sihăstreşti, în genul celor întîlnite în Ţara Românească şi Moldova, cu deosebirea că erau situate în apropierea unor sate, păstrînd astfel un contact mai viu cu credincioşii. Pentru că majoritatea acestora apar în izvoarele documentare ale secolului al XVIII-lea, le vom consemna în capitolul consacrat acestuia.

în *Banat,* se menţin mînăstirile amintite în secolele anterioare. La o însemnătate deosebită ajunge acum mînăstirea *Partoş,* în care a trăit o vreme Sf. Iosif cel Nou, mitropolitul Timişoarei. Vom consemna, şi mănăstirile bănăţene în capitolul privind secolul al XVIII-lea.

în orice caz, trebuie reţinut faptul că datorită împrejurărilor istorice specifice, mînăstirile din Transilvania şi Banat n-au îndeplinit niciodată rolul multiplu — de ordin cultural, social-umanitar şi chiar politic — pe care l-au avut cele din Ţara Românească şi Moldova. Mai reţinem şi faptul — cu profunde semnificaţii istorice — că între călugării din mînăstirile şi schiturile muntene şi moldovene mulţi erau români transilvăneni, ei contribuind astfel la întărirea conştiinţei de unitate naţională românească.

Vata monahală. După cum s-a putut constata din cele expuse pînă aici, numărul mănăstirilor şi schiturilor ridicate din temelie sau refăcute în cursul acestui secol a fost în continuă creştere. Zideau mănăstiri şi biserici nu numai domnii ţării, ci" şi marii dregători, unii vlădici, unii călugări, preoţi şi credincioşi din popor. Alături de mănăstirile mari, zeci, poate chiar sute de schituri şi aşezări sihăstreşti se găseau risipite pe tot cuprinsul ţării, mai ales în regiunile «de

aunte», prin codri şi alte locuri retrase. Acestea erau închinate ;tirilor mai mari — din care s-au desprins — sau mitropoliilor şi jpiilor, fiind cunoscute şi sub numele de metocuri sau metoace. închinate chiar şi unele mănăstiri din Transilvania. De pildă, pul era închinat la Tismana, poate chiar de la întemeiere, iar ştirea Moisei din Maramureş, sfinţită în 1672, era închinată Putnei. [umărul monahilor din mănăstiri şi schituri era destul de ridicat, şi unii boieri şi preoţi de mir se călugăreau spre sfîrşitul vieţii, călugări — şi chiar unii din vlădicii ţării — spre sfîrşitul vieţii cau «marea schimă monahală».

a şi în secolele precedente, au trăit şi acum o seamă de călugări iţă «îmbunătăţită», care au continuat străvechile tradiţii ale spi-taţii monahale româneşti. Evlavia populară a făcut din unii », deşi Biserica n-a dat pînă acum vreun act oficial de canoni-Mitropolitul Dosoftei, în *Viaţa şi petrecerea sfinţilor,* consem-numele cîtorva «sfinţi» moldoveni contemporani cu el, ca: *ie* de la Agapia, *Epifanie* de la Voroneţ, *Chiriac* de la Tazlău 660), retras în muntele numit «Măgura Tazlăului», unde a vieţuit mă cu alţi sihastri vreo 50 de ani, *Chiriac* de la Bisericani, care într-o peşteră din jurul mănăstirii ca la 60 de ani, unul din ii mari asceţi din trecutul Bisericii româneşti şi care poate fi ituri de marii sihastri din pustiurile Egiptului sau ale Iordanului, sştia se pot adăuga alţi sihastri, ca *Onuîrie, Silvestru, Iov* şi J, retraşi în «Măgura Tazlăului», cuvioşii *Vucol, Ghedeon* şi *an,* ale căror peşteri se mai văd şi azi în Muntele Ceahlău, /ăneanul *Lazăr sihastrul,* în jurul Putnei şi alţii. Ţara Românească şi-au continuat existenţa aşezările sihăstreşti laţii Buzăului, din zona Tîrgovişte—Cîmpulung *(Ioanichie* schiul trăitor în «Valea Chiliilor») sau în alte părţi. în peşterile din actualei mănăstiri Turnu au trăit ca sihastri *Daniil duhovnicul iii,* cu mai mulţi ucenici, care au ridicat «biserica de lemn», tă cu actuala biserică de zid de către mitropolitul Varlaam al lahiei. în Munţii Stînişoarei au trăit zeci de ani în peşteri tiahii *Neotit* şi *Meletie,* iar în apropierea schitului Iezerul îlcea) a trăit, timp de 28 de ani, schimonahul *Antonie.* acest secol avem ştiri şi despre cîteva călugăriţe cu viaţă Aşa au fost maicile *Casiana,* întemeietoarea unui schit pe valea Buhalniţa, *Sofia,* cu un schit în Munţii Ceahlăului, *Melania,* ilt schit tot în Ceahlău, toate adunînd în jurul lor mai multe î». Un caz aparte prezintă Cuvioasa *Teodora de la Sihla,* pe lavia populară a socotit-o «sfîntă», o adevărată Măria Egip-

teanca pe pămînt românesc, fiica unui mic slujbaş domnesc, căsătorită, după care s-a călugărit. A trăit ca pustnică în Munţii Buzăului, apoi a stat singură vreo 30 de ani, într-o peşteră din Munţii Sihla. Prin anii 1826—1834 moaştele i-au fost luate din peştera în care trăise' şi duse în Lavra Pecerska din Kiev.

Dar numărul mare de călugări a avut şi urmări negative, în sensul că a dus la scăderea prestigiului vieţii monahale, lucru ce-1 aflăm din două hrisoave de la Miron Vodă Barnovschi din 20 septembrie 1626 şi 20 martie 1627, care cuprindeau hotărîrile luate într-un «sobor», de vlădici, egumeni şi boieri, convocat pentru a pune rînduială în viaţa călugărească. Din hrisoavele respective aflăm şi unele stări triste din mănăstiri. De acum înainte se interzicea călugărilor să mai deţină bunuri personale, să facă negoţ sau să împrumute bani cu dobîndă. Toţi călugării era îndatoraţi să ducă viaţă «de obşte», luînd masa la trapeză, cu aceleaşi bucate, în frunte cu egumenul şi stareţul. Era interzisă consumarea băuturilor, dîndu-se dezlegare numai în zilele de praznic. Acest regim se aplica tuturor vieţuitorilor, chiar şi acelora care proveneau din rîndurile boierilor şi ale tîrgoveţilor ori erau veniţi din alte ţări. Călugării străini puteau fi găzduiţi numai trei zile.

în privinţa egumenului, se rînduia ca el să fie ales de sobor pe timp de un an, cu dreptul de a fi reales. Tot pe un an erau aleşi «vistiearnicul sau eclisiarhul», economul, metocarii (îngrijitorii de metocuri) etc. Tuturor mînăstirilor li se acordau — prin aceleaşi hrisoave — felurite scutiri, precum şi drepturi asupra locuitorilor din satele mînăstireşti. Dintr-un zapis al mînăstirii Cozia, din 5 februarie 1639, aflăm şi modul cum era organizată conducerea mînăstirii: egumen, proegumen, stareţ, eclesiarh şi dascăli.

Se vede că rînduielile disciplinare menţionate mai sus n-au fost respectate multă vreme, după cum rezultă dintr-un hrisov dat de Antioh Carrtemir, domnul Moldovei, la 30 iulie 1700. Prin acest hrisov, i se cerea mitropolitului Sava ca, împreună cu un dregător, «să aibă voie şi putere a merge şi a umbla pe la toate sfintele mînăstiri... şi pre la schituri şi pre la biserici domneşti», ca să cerceteze veniturile şi cheltuielile acestora, urmînd ca egumenii vinovaţi de nereguli de ordin financiar să fie judecaţi de domn. Din acelaşi hrisov, aflăm că «o seamă de călugări şi călugăriţe... şi-au părăsit mînăstirile», locuind la rude sau la curţile boiereşti. Domnitorul împuternicea pe mitropolit să-i trimită pe toţi aceia la mînăstirile lor şi să ia măsuri împotriva călugărilor care mai deţineau bunuri personale.

Mînăstirile mari — îndeosebi cele ctitorite de domni şi de marii boieri — deţineau o puternică bază economică, stăpînind sate întregi,

imînt arabil, păduri, vii, iazuri cu peşte, prisăci ş.a. Aceste pro-
iţi proveneau din daniile ctitorilor, ale domnilor ţării, ale călu-
>r, care-şi aduceau aici o parte din avere, sau ale credincioşilor
nstăriţi.

a cele mai multe mînăstiri se desfăşura şi acum o susţinută *Itate culturală,* copiindu-se manuscrise sau tipărindu-se cărţi. Ma-iparniţe din secolul al XVII-lea au fost instalate în incinta mînăs-■ : Cîmpulung, Govora, Dealu, Trei Ierarhi, Cetăţuia, Snagov, *a.* Cei mai de seamă tipografi din acest secol s-au recrutat din 1 călugărilor : Meletie Macedoneanul de la Govora, Mitrofan de sericani, ajuns episcop la Huşi şi Buzău, Antim Ivireanul, care rmat apoi numeroşi ucenici. De regulă, egumenii cărturari erau svaţi în scaunele episcopale sau mitropolitane. Totuşi, mulţi că-i cu învăţătură şi-au dus traiul potrivit pravilei călugăreşti între le mînăstirii lor, pînă la sfîrşitul vieţii, cum au fost *Mihail Moxa,* al unui *Cronogral* românesc şi traducătorul *Pravilei de la Govora, ;tru,* tălmăcitorul *Noului Testament* de la Alba Iulia, *Mardarie nul,* autorul unui. *Lexicon slavo-rornăn* (1649), la care se adaugă roşi copişti de manuscrise. Unii călugări erau sculptori, gravori, vi de biserici sau de icoane. Alţii erau meşteşugari, lucrînd pen-;voile mînăstirii şi ale celorlalţi vieţuitori : legători de .cărţi, pos-, croitori, cojocari, cismari, fierari, tîmplari etc. sau lucrau la la vii, în prisăci etc, alţii la biserică (preoţi, diacon, cîntăreţi la trapeză şi pivniţă (bucătari, chelari) etc. Deci fiecare călugăr o ocupaţie, pe lîngă îndatorirea principală de a participa la , la ceasurile rînduite de tipicul mînăstiresc. Erau scutiţi de numai călugării infirmi şi bătrîni.

Dlniţele din preajma mînăstirilor îndeplineau şi acum acelaşi *rol* îd *.umanitar,* acordînd asistenţă nu numai călugărilor bătrîni şi *n,* ci şi unor suferinzi proveniţi dintre laicii săraci. Aşa au fost a lui Anastasie Crimca de la Dragqmirna (tot el înfiinţase pri-)ital orăşenesc, la Suceava, în 1619), bolniţele de la Hurezi (1696— şi de la Sadova (1692—1693). în jurul anului 1700, spătarul Caniacuzino a ridicat, lîngă mînăstirea Colţea din Bucureşti, a sa, o «bolniţă şi case de streini, spre odihna şi mîngăierea Hristos a fraţilor noştri săraci care pătimesc de boale». Iar în mîntul» mitropolitului Antim Ivireanul pentru mînăstirea sa din -Şti existau o serie de prevederi, din care ne putem da seama rărea de ajutorare a celor în suferinţă pe care o săvîrşeau mî-le noastre în urmă cu aproape trei veacuri: «pentru îngroparea morţi, pentru mila celor închişi şi săracilor, pentru îmbrăcămin-

ţele celor goi, pentru măritatul unii fete, pentru chiverniseala celor streini... pentru cercetarea bolnavilor».

Ca şi în secolele anterioare, mînăstirile româneşti au fost expuse la multe devastări şi distrugeri din partea oştilor străine care cotropeau pămîntul românesc, fapte cunoscute fie din cronicile ţării, fie din unele acte de danie ale domnilor noştri. Mitropolitul Matei al Mirelor, de pildă, consemna în *Slujba Sfîntului Griciorie Decapolitul* jafurile pe care le-au săvîrşit ostaşii principelui Gabriel Bâthory în 1611, cînd au intrat în Ţara Românească şi «au prădat toată ţara şi toate mînăstirile». Pavel ds Alep, în însemnările sale de călătorie, descria jafurile făcute de turci la mînăstirile din Ţara Românească, în 1658.

Iar Miron Costin relata în *Letopiseţul* său jafurile săvîrşite în mînăstirile moldovene (Putna, Dragomirna etc.) de către ostaşii lui Timus Hmelniţchi în 1653, cînd veniseră în ajutorul lui Vasile Lupu. Dintr-un document din 1659, aflăm că la mînăstirea Hlincea ostaşii străini «au prins pe călugări şi i-au muncit (chinuit, n.n.) şi le-au luat toate averile şi bucatele, lăsîndu-i numai cu trupurile, iar dresurile ce le-au avut toate le-au rupt şi le-au călcat în glod...».

Alte suferinţe s-au abătut asupra mînăstirilor moldovene în 1686, cînd au intrat în ţară ostile regelui Jan III Sobieski al Poloniei. Multe mînăstiri au fost atunci jefuite, altele incendiate. Se înţelege că în astfel de împrejurări, mulţi dintre vieţuitorii acelor mînăstiri îşi pierdeau viaţa sau erau luaţi în robie.

închinările de mînăstiri la «Locurile Sfinte» din Răsărit au sporit in chip neobişnuit, în dauna ţării şi spre adînca nemulţumire a clerului şi credincioşilor români. De cele mai multe ori, călugării români erau alungaţi din mînăstirile închinate şi siliţi să se aşeze în altele.

Abuzurile egumenilor şi călugărilor din mînăstirile închinate l-au determinat pe Matei Basarab sa decidă, în 1639, împreună cu ierarhii şi membrii sfatului domnesc, ca un număr de 22 de mînăstiri să-şi redobîndească vechea autonomie, cu alte cuvinte, să fie «dezînchinate» şi ca pe viitor să nu se mai facă alte închinări.

Cu toate că această măsură energică a domnului muntean a fost confirmată şi de Patriarhia ecumenică, la 9 aprilie 1641, totuşi, ea n-a fost respectată întru totul de urmaşii săi, care au mai făcut şi alte închinări.

Concluzii: *La mînăstirile ridicate In secolele* XIV—XVI, *s-au adăugat o seamă de ctitorii noi, ale domnilor ţării, ale marilor dregători şi ale unor slujitori ai Bisericii. Cele mai multe au înde-*

it şi acum acelaşi însemnat rol cultural şi bisericesc pe *care avut şi in secolele anterioare. Ca un fapt negativ, trebuie să gistrăm închinarea prea multor mînâstiri şi schituri româneşti Locurile Sfinte», fapt care a dus nu numai la sărăcirea lor, ci şi rii înseşi, prin multele bunuri româneşti care erau duse peste uele ei.*

BIBLIOGRAFIE

oarele sînt cele indicate pentru istoria Mitropoliilor Ungrovlahiei şi Mol- secolul al XVI-lea.

ntru bibliografia tuturor mînăstirilor din acest secol, consulta: NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al monumentelor din Bucureşti,* 1961, 363 p.; NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităţilor meritelor feudale din România, 2* voi. I. *Ţara Românească,* (Bucureşti), 1970, II. *Moldova,* Craiova, 1971, 426 p.; NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bi-*c *al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova,* Bucureşti, 1974,

itoriile lui Matei Basarab. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Matei cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru. Ştiri noi despre lăcaşurile* voi. *Prinos patriarhului Nicodim,* Bucureşti, 1946, p. 167—176 (şi extras,. T. G. BULAT, O *ctitorie a lui Matei* Vodă *Basarab in mijlocul Bărăganului: lui Ienache, Vai de ei,* în GB, an. XXVIII, 1969, nr. 3—4, p. 393—408; ANDREESCU, *Mînăstirea Brebu,* în GB, an. XXVIII, 1969, nr. 9—10, p. O; T. G. BULAT, O *ctitorie a lui Matei Basarab azi dispărută : Măxineni-Sărat,* în GB., an. XXIII, 1964, nr. 3—4, p. 265—293; T. G. BULAT, O *buzoiană a lui Matei Basarab uitată*: *mînăstirea* Pinu, în GB, an. XXVII, . 1—2, p. 118—124) ANDREI GlLEA, O *ctitorie transilvană a lui Matei din anul 1653*, în MA, an. III, 1958, nr. 1—2, p. 87—96 (biserica din Turnu /ENIAMIN NICOLAE, *Mînăstirea Căldăruşani,* Bucureşti, 1973, 159 p.; VE-NICOLAE, *Ctitoriile lui Matei Basarab,* Bucureşti,'1982, 244 p.; NICOLAE ICU, *Epoca lui Matei Basarab (1632—1654). La 350 de ani de la urcarea* ■*on,* în GB, an. XLI, 1982, nr. 7—8, p. 515—535; NICOLAE STOICESCU, *isarab,* Bucureşti, 1988, 222 p. (îndeosebi p. 94—125). Să se vadă şi STEL1AN ESCU, *Două contribuţii la istoria religioasă din Ţara Românească în* se- *XVIt-lea,* în GB, an. XIX, 1960, nr. 3—4, p. 305—315 (hrisovul din 1639 îînăstiri).

itoriile lui Constantin Brîncoveanu. V. DRAGHICEANU, O *brîncovenească dispărută: biserica Siîntul Ioan grecesc din Bucureşti,* în *linare lui Nicolae Iorga,* Cluj, 1931, p. 138—142; T. G. BULAT, O *ctitorie nească închinată Siîntului Munte Sinai (Rimnicul Sărat, 1700),* în GB, an. •63, nr. 11—12, p. 1031—1049; AURELIAN SACERDOŢEANU, Constantin *anu şi ctitoriile sale din Oltenia,* în Md, an. XVI, 1964, nr. 9—10, p. (şi alte articole la p. 727—757); HORIA CONSTANTINESCU, *Biserica năstiri Rîmnicu Sărat, ctitorie brîncovenească şi monument de artă feudală,* i. XXIV, 1965, nr. 1—2, p. 30—71.

te ctitorii: ŞT. ANDREESCU, *Trei veacuri de la întemeierea mînăstirii 1 a bisericii de la Băjeşti,* în MO, an. XVIII, 1966, nr. 7—8, p. 674— 687 (2 UR1ŢESCU, *Mînăstirea Văleni-Argeş,* în GB, an. XXVIII, 1969, nr. 7—*8,* 08.

năstirile şi bisericile din Moldova. G. BALŞ, *Bisericile mol-l din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933, 655 p. + 1 h; ORAŞ, *Biserica Sfinţii Trei Ierarhi din laşi,* în MMS, an. XXXVII, 1961, nr. 351—436 (şi extras); despre *mînăstirea Cetăţuia* mai multe studii în MMS, II, 1972, nr. 7—8, p. 498—600.

tru botniţele mînăstireşti să se vadă bibliografia indicată la «Mînăstirile ui al XVl-iea».

XLÎV

ARTA BISERICEASCĂ ÎN ŢĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

în cursul acestei perioade în Ţara Românească se înregistrează realizări arhitectonice şi picturale deosebite în cursul domniei lui Matei ■ Basarab; iar mai tîrziu, în timpul lui Şerban Cantacuzino şi mai ales Constantin Brîncoveanu, sub care s-a închegat un nou stil în arta munteană. în Moldova, arta — cu toate formele ei — a fost în regres. O perioadă de strălucire a cunoscut numai în timpul domniei lui Vasile Lupu. In Transilvania se înregistrează de asemenea un declin, în comparaţie cu arta românească din secolele XIII—XV.

Arhitectura bisericească. In *Ţara Românească* a cunoscut, în secolul al XVII-lea şi în primul sfert al secolului următor, o perioadă de maximă înflorire. Numărul bisericilor din această perioadă — mai ales sub Matei Basarab şi Constantin Brîncoveanu — este impresionant. în general, sînt construite după vechile forme, consacrate în secolul anterior, cuprinzînd aceleaşi încăperi, adică pronaos, naos, absida altarului ; se adaugă, uneori, un pridvor cu arcade şi stîlpi de zidărie.

O primă categorie de biserici sînt cele de plan dreptunghiular alungit, avînd spre răsărit o absidă (altar), iar deasupra pronaosului un turn-clopotniţă. Acestui tip îi aparţin : biserica domnească din Gherghiţa, biserica mînăstirii Strehaia (cu o clopotniţă care are proporţiile şi aspectul unui puternic turn de apărare), bisericile din Goleşti, Doiceşti, Sfinţii împăraţi din Tîrgovişte, iar mai tîrziu Sfîntul Nicolae din Făgăraş, ctitoria lui Brîncoveanu ş.a.

Alte biserici sînt de plan trilobat — cu una sau două turle — iar pronaosul dreptunghiular sau pătrat, cu bolţile (o cupolă sau două, sau un simplu semicilindru) ascunse sub acoperiş. Unele biserici din această categorie au o singură turlă pe naos (ca şi Cozia, din sec. XIV), cum este cazul bisericilor mînăstirilor Arnota, Plata-

Plumbuita, Dintr-im lemn etc. La alte biserici din această cate-
e s-a ridicat a doua turla, deasupra pronaosului (după modelul
îanei sau Galatei din Iaşi), exemplul cel mai caracteristic fiind
ricile Stelea din Tîrgovişte, iar mai tîrziu Antim din Bucureşti,
tau însă şi biserici de plan trilobat cu trei turle, avînd ca pro-
i biserica mînăstirii Dealu (Brebu-Prahova şi Gura Motrului în
nia).
0 alta categorie de biserici de plan trilobat au pronaosul su-
îrgit şi fragmentat, cu stîlpi de sprijin pentru susţinerea bolţilor.
această categorie fac parte biserica mînăstirii Căldăruşani, bise-
Sfinţii împăraţi (azi catedrala patriarhală) din Bucureşti, biseri-
mînăstirilor Cotroceni, Hurezi şi Sfîntul Gheorghe Nou. Toate
sază — mai mult sau mai puţin fidel — planul, structura şi plas-
monumentală şi decorativă a cunoscutei biserici a lui Neagoe
.rab de la Argeş.
De pildă, catedrala patriarhală din Bucureşti are planul triconc,
latru turle, imitînd îndeaproape planul bisericii lui Neagoe de la
îŞ, cu deosebirea că e de dimensiuni mai mari şi are pridvorul
his, cu stîlpi masivi din zid. în exterior, biserica e înconjurată
in brîu de piatră — cu trei ciubuce care se răsucesc din loc în
— şi două şiruri orizontale de cărămizi aşezate în dinţi de fie-
'ău. Cele două registre ale faţadelor sînt decorate cu arcade oarbe,
le turlelor sînt alcătuite din firide retrase din ce în ce mai mult.
ui catedralei patriarhale este reprodus şi de biserica mînăstirii
oceni. Cele 12 coloane din pronaos — cu capiteluri şi vaze
>rate cu flori de crin —. imită coloanele din pronaosul bisericii
Meagoe de la Argeş. Pridvorul deschis de pe latura de vest e
;nut de opt coloane de piatră, decorate cu alveole, caracteristice
arabe.
Exista însă şi biserici de plan trilobat care au turnul clopotniţă
at deasupra pronaosului (cum aveaii cele de plan dreptunghiular,
jherghiţa sau Strehaia). Aşa sînt : bisericile din Călineşti-Prahova,
şti, schitul Cornet, Colţea din Bucureşti ş.a.
In această diversitate de modele arhitectonice, se impun însă
iele elemente specifice Astfel, este caracteristic *pridvorul deschis*
itrare, cu stîlpi. sau coloane legate prin arcade, la început semi-
îlare, apoi în acoladă sau trilobate. Iniţial, coloanele erau din
midă, apoi din piatră, cu bazele şi capitelurile profilate. Prid-
il deschis se generalizează către sfîrşitul secolului XVII şi înce-
1 celui următor, fiind unul din elementele specifice «stilului
covenesc».

în ce priveşte decoraţia exterioară, toate aceste biserici au faţadele împărţite în două registre, separate printr-un brîu, procedeu obişnuit încă de la mijlocul secolului al XVI-lea şi care se va extinde şi la monumentele de mai tîrziu, pînă după mijlocul secolului al XJX-lea Felul cum sînt tratate feţele celor două registre este diferit. Cîteodată sînt netede, alteori sînt decorate cu panouri dreptunghiulare ori cu partoa superioară arcuită, mărginite fie de pilaştri de secţiune dreptunghiulară, puţin ieşiţi în afara zidului, fie de ciubuce semicirculare. Ancadramentele uşilor şi ferestrelor sînt mai peste tot din piatră.

Se cunosc şi cîteva nume de meşteri din această perioadă, ca *«Dragomir zidarul»,* care a construit biserica schitului Cornet-Vîlcea şi cea din Băjeşti-Argeş, în pronaosul căreia i s-a zugrăvit şi portretul. La complexul de la Hurezi, lucrările au fost conduse de «Manea *vătaful de zidari»,* al cărui portret a fost zugrăvit în pridvor.

în *Moldova,* la arhitectura tradiţională se adaugă numeroase forme artistice noi, împrumutate fie din Ţara Românească, fie din lumea barocului, fie din Orientul caucazian sau islamic. Toate aceste elemente au dus la diversificarea arhitecturii moldoveneşti, care n-a mai izbutit să formeze un stil unitar. Se remarcă apoi încercarea de fortificare a rnînăstirilor şi chiar a bisericilor de mir. Aceasta se datora distrugerii vechilor cetăţi moldoveneşti de altădată, din ordinul turcilor, urmărind ca lăcaşurile de închinare fortificate să contribuie, măcar în parte, la apărarea ţării.

Cel mai însemnat monument ridicat la începutul acestui secol a fost Dragomirna. Silueta zveltă şi înălţimea neobişnuită a bisericii, forma poligonală a pridvorului ca şi decorul exterior al turlei, cu motive sculptate de origine orientală, brîul de piatră, cu aspect de funie răsucită, care încinge faţadele exterioare la mijloc, accentuează nota barocă ce începe să se facă simţită în arhitectura bisericească a Moldovei.

Aceaşi tendinţă barocă de diversitate şi de somptuozitate se observă şi în arhitectura celui mai celebru monument al secolului al XVII-lea, biserica Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi. Arhitectul a fosf. influenţat de planul bisericii mănăstirii Galata şi de decoraţia interioară şi exterioară de la Dragomirna. Biserica Sfinţii Trei Ierarhi este de plan trilobat, cu împărţirile obişnuite, în pridvor, pronaos, naos şi altar. Absidele naosului şi cea a altarului sînt semicirculare în interior şi poligonale în exterior. Are două turle, una pe naos, alta pe pronaos

Un alt monument din Iaşi este biserica mînăstirii Golia, rezidită de Vasile Lupu, de dimensiuni neobişnuife (39 m lungime, 13 m lăţime

m înălţime, în vîrful turlei de pe naos), cu şase turle, din care ie pe pronaos şi naos de dimensiuni mari. încă în 1711, Petru are, ţarul Rusiei, remarca faptul că la Golia se împletesc trei arhitectonice : cel tradiţional bizantino-moldovenesc, al Renaş-i influenţa arhitecturii ruseşti (modul de construcţie al bolţilor). :a cuprinde cele cinci încăperi obişnuite marilor mînăstiri din >va : pridvor, pronaos, gropniţă, naos — cu abside laterale săpate jsimea zidurilor — şi altar. Faţadele sînt din blocuri mari din cioplită, decorate în stilul clasic al Renaşterii tîrzii. Pilaştrii de cîte 12 m, cu capiteluri corintice, împart faţadele în panouri în mijlocul cărora se află cîte o fereastră şi, în acelaşi timp, ia o cornişă masivă, care are o friză decorată cu muluri şi console, isericile pomenite au servit drept model şi pentru unele eonii ulterioare. Astfel, Dragomirna a inspirat pe constructorii mî-ilor Solea şi Bîrnova, tot din prima jumătate a secolului al leu. Mînăstirea Caşin, ctitoria lui Gheorghe Ştefan, e inspirata Goîia, iar arhitectul de neam român *Gligorie Corncscul,* care at la Cetăţuia, ctitoria lui Duca Vodă, a copiat planul bisericii Trei Ierarhi, evident fără decoraţia acesteia.
ste semnificativă biserica fortificată Precista din Galaţi (1645), m triconc, cu turlă pe naos şi turn-clopotniţă pe pronaos. Ultimul deasupra bolţilor, este amenajat pentru apărare, cu metereze urile podului. Turnul-clopotniţă de asemenea are metereze şi un , fiind conceput ca un turn de cetate.
n plan aparte prezintă biserica Sfîntul Sava din Iaşi, rezidită în ie marele postelnic lanache, sub conducerea unui arhitect străin, ʳ*ghe din Constantinopol.* Este construită după un plan simplu, mghiular, avînd două turle, de aspect musulman, foarte joase şi î diametru neobişnuit de mare, turle neîntîinite în arhitectura ceaşcă românească. Turnul-clopotniţă, alipit pronaosului pe faţada re miazăzi, are o înfăţişare sumbră,' de fortăreaţa, cu o tainiţă îtereze, iar deasupra camera clopotelor.
e lîngă aceste monumente, o seamă de biserici continuă planul ic tradiţional (Bogdana, Agapia, Hlincea, Sfîntul Onufrie din . Un element nou, caracteristic arhitecturii bisericeşti moldovene **est** secol, îl constituie turnul-clopotniţă ridicat pe pridvorul bise-r, avînd, în general, doua etaje : tainiţa şi camera clopotelor ui Nicolae-Suceava, Nicoriţa-Iaşi, Vovidenia-Iaşi, Şerbeşti, ni etc). La alte biserici apare un nou element caracteristic : dis-vele de apărare, care constau în izolarea podului bisericii şi itarea unor metereze în pereţii lui.

Dintre clădirile anexe ale mînăstirilor moldoveneşti din acest secol, pe lîngă cele obişnuite (chilii, case egumeneşti, trapeze etc), amintim «clisiarniţa» de la Moldoviţa, ridicată din dispoziţia episcooului Efrem al Rădăuţilor, cu mai multe încăperi pentru păstrarea odoarelor şi, în genere, a tezaurului mînăstirii, zidurile înconjurătoare ale Dragomirnei, groase de 1,70 m şi înalte de 10 m, prevăzute cu cinci turnuri de apărare (patru pe colţuri şi unul pe clopotniţa la intrare) ridicate de Miron Barnovschi, prezentîndu-se ca o mînăstire fortificată, sala gotică de la mînăstirea Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi, zidurile şi masivul turn-clopotniţă de la Golia şi altele.

în *Transilvania,* în ciuda condiţiilor grele în care şi-a desfăşurat activitatea Biserica Ortodoxă, s-au ridicat totuşi numeroase lăcaşuri de închinare ortodoxe, majoritatea din lemn. Predomina vechiul tip de biserică-sală, cu o navă dreptunghiulară şi absida altarului. Remarcăm bisericile din Teiuş, ctitoria slugerului Mihail Raţ, descendent al domnului muntean Mircea Ciobanul (1606), Ciula Mare (jud. Hunedoara), ctitoria protopopului Ioan Muntean din Tuştea (1680), Bungard (judeţul Sibiu), ctitoria negustorilor macedo-români din Sibiu («companiştii greci», 1690—1691), Geoagiul de Sus (jud. Hunedoara), Adormirea Maicii Domnului din Alba Iulia — Lipoveni (1690—1691) etc.

Bisericile ctitorite de unii domni munteni adoptă anumite elemente specifice stilului arhitectonic din Ţara Românească. De pildă, bisericile din T.urnu Roşu (fost Porceşti, jud. Sibiu), ctitoria lui Matei Basarab, cu un plan treflat, faţadele cu brîu muntean, cu arcade oarbe pe registrul inferior şi cu panouri dreptunghiulare pe cel superior, Tinăud (jud. Bihor), ctitoria lui Constantin Şerban Basarab, tot cu plan treflat, apoi cele trei ctitorii brîncoveneşti : biserica Sfîntul Nicolae din Făgăraş (pridvor deschis, brîu muntean, turlă pe pronaos), biserica mînăstirii Sîmbăta de Sus (plan treflat, pridvor deschis, brîu, turlă pe naos) şi biserica din Ocna Sibiului (brîu, cu arcade oarbe în registrul inferior).

Pictura. în secolul de care ne ocupăm, pictura din *Ţara Românească* a cunoscut un curs ascendent. Din îmbinarea iconografiei tradiţionale, din secolele anterioare, cu unele influenţe venite din afară, mai ales din arta postbizantină athonită, zugravii români au izbutit să realizeze, către sfîrşitul secolului, o artă cu trăsături proprii, specific românească, a cărei vitalitate s-a menţinut şi în secolul următor.

Numărul zugravilor români a fost în continuă creştere, încît au putut să înfrumuseţeze, mai ales în timpul domniilor lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu, nu numai ctitoriile domneşti, ci

ele ale marilor boieri sau chiar ctitorii mai modeste. Meşteşugul iei se deprindea prin practică, de la un meşter mai priceput ansmitea ucenicilor săi cunoştinţe de ordin teoretic şi tehnic, lte ori era practicat din tată în fiu. Zugravii lucrau asociaţi în i mai mari, sau un dascăl (meşter) era ajutat de cîţiva ucenici, area pe scară larga a zugrăviei în asemenea formaţii a dus la *i* __ într-o formă neoficială, desigur — a unor «şcoli de zu- ■>, în jurul unui artist cu renume, formă care se va menţine i prima jumătate a secolului al XlX-lea. Dar în asemenea con- e lucru, se observă lipsa de unitate stilistică în marile ansam- icturale.

ire sînt caracteristicile sau elementele de bază ale artei picturale Lra Românească în secolul al XVII-lea şi începutul celui urmă-n primul rînd se remarcă o amplificare a scenelor cu vieţi de (sinaxarul), ca urmare a răspîndirii literaturii hagiografice la 3 generalizează tema judecăţii de apoi pe peretele de răsărit ivorului, portretele votive se transformă în ample portrete de î, în grup numeros, în pronaos (cum e cazul la Hurezi), apar te de meşteri (tot la Hurezi), se dezvoltă decoraţia florală şi :trică etc.

L secolul. al XVII-lea, se pot urmări două etape în evoluţia ii din Ţara Românească. în prima sa jumătate se face trecerea arta secolului al XVI-lea la cea a secolului de care ne ocupăm, te cuvinte, este o perioadă de tranziţie, care a culminat cu :a activitate artistică desfăşurată în timpul lui Matei Basarab. ia etapă corespunde domniilor lui Şerban Cantacuzino şi Constan- încoveanu şi primelor decenii ale secolului al XVIII-lea, ea fiind de înflorire a stilului brîncovenesc.

in prima perioadă, cel mai interesant ansamblu păstrat îl con-î frescele de la mînăstirea Arnota (1644). Se presupune că aparţin imlui *Stroe* din Tîrgovişte. Pe lîngă temele tradiţionale, biseri- sînt de remarcat portretele votive, al lui Matei Basarab şi al aei Elina, în pronaos, precum -şi o frumoasă decoraţie florală, icoperă zonele libere dintre medalioane.

•oncomitent cu pictura murală, sub Matei Basarab a înflorit şi a pe lemn. Cele mai reprezentative sînt icoanele de la Arnota, lai ales tîmpla schitului Crasna-Gorj (destinată iniţial bisericii ii Dumitru din Craiova). La baza crucii din scena Răstignirii de eastă tîmplă este înfăţişat un tablou votiv, cu Matei Basarab şi politul Ştefan, amîndoi în genunchi, îmbrăcaţi în veşminte spe- demnităţii lor.

Dintre zugravii de icoane din prima jumătate a secolului, îl putem pomeni tot pe *Stroe* din Tîrgovişte, de la care s-au păstrat două icoane valoroase, la biserica schitului Bradet: Iisus Hristos şi înălţarea. Probabil tot el a lucrat icoana Maicii Domnului cu pruncul, aflată în biserica din Ruda-Bîrseşti'(Argeş).

Din a doua jumătate a secolului, pomenim picturile murale ale bisericii din Săcuieni-Dîmboviţa, lucrate de zugravii *Ianache* şi *Mihail Monahul* (1607), apoi picturile schitului Topolniţa-Mehedinţi, opera zugravilor *Gheorghe* «grecul» şi *Dima* «românul» (1673). Biserica din Băjeşti-Argeş, ctitoria marelui vornic Mareş Băjescu, a fost împodobită de zugravul *Tudoran,* care a realizat unul din cele mai expresive şi mai reuşite ansambluri de pictură (1669). Sînt remarcabile aici îndeosebi portretele : ctitorii, Antonie Vodă din Popeşti, patriarhul Dositei al Ierusalimului, care se afla atunci la noi, şi Dragomir zidarul, primul portret de meşter cunoscut pînă acum în pictura Ţării Româneşti.

O nouă fază în istoria picturii din Ţara Românească s-a manifes tat în cursul domniilor lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu. Se pot urmări acum două direcţii diferite : cea autohtonă, reprezentată de Pîrvu Mutu, şi cea balcanică, de factură athonită, reprezentată de zugravul grec Constantinos. ' "

Primul reprezentant de seamă al picturii bisericeşti în această perioadă a fost *Plrvu Mutu* (1657—1735). Fiu al unui preot — Ioan din Cîmpulung (călugărit sub numele de Paisie) — învăţase zugrăvia la călugărul Evghenie din mînăstirea Negru Vodă, apoi şi-a desăvîrşit pregătirea în Moldova, unde a avut prilejul să cunoască marile ansambluri pictate sub Ştefan cel Mare, Petru Rareş şi Movileşti, precum şi arta iconarilor ruşi. Reîntors în Ţara Românească, a zugrăvit biserica mînăstirii Aninoasa-Argeş, ca apoi să devină pictorul favorit al familiei Cantacuzinilor. Opera sa cuprinde ansamblurile de pictură rrmrală de la bisericile mînăstirilor Cotroceni (1682), Mărgineni, Sinaia, Poiana, Mamul-Yîlcea, bisericile din Filipeşti-Tîrg, Filipeştii de Pădure, Măgureni, schitul Lespezi, toate în jud. Prahova, Bordeşti-Buzău, Fundenii Doamnei, Colţea, Sfîntul Gheorghe Nou clin Bucureşti ş.a.

Om de cultură, cunoscător al principalelor monumente de pictură din Ţara Românească şi din Moldova, la curent cu noile creaţii picturale athonite, cu ale Renaşterii italiene tîrzii şi cu ale barocului (ajunse la noi mai ales prin intermediul gravurilor), Pîrvu Mutu a izbutit să realizeze un stil propriu în pictura bisericească, atît în ce priveşte aplicarea programului iconografic, cît şi în interpretare. El a reuşit să impună stilul său ca un stil românesc, mai ales prin mulţimea ucenicilor săi cu care a lucrat şi pe care i-a format (el însuşi

în 1705, «Pîrvul dascăl zugravul Mutul»). El n-a exce-
i temele bisericeşti tradiţionale, ci mai ales în portrete,
erîile sale de ctitori. Capodopera sa o constituie tabloul votiv
onaosul bisericii din Filipeştii de Pădure, care grupează întreaga
s a Caiitacuzinilor, cu 55 de personaje, bărbaţi, femei, copii, cu
miii diferite, izbutind sa dea totuşi un ansamblu omogen, o
>ziţie unitară. La Măgureni sînt 60 de portrete. Deosebit de izbu-
:nt portretele de copii. Tot aşa de interesante sînt şi autopor-
> artistului, cele mai izbutite fiind la Filipeştii de Pădure, Bor-
Rîmnicul Sărat. Aceeaşi preocupare pentru portret o manifesta
redarea chipurilor de sfinţi. Ilustrînd Psalmul 149, redă hore şi
i, cu personaje în costume de epocă. Se remarcă peste tot, în
a sa, influenţa mediului înconjurător.

iralel cu pictura murală, Pîrvu Mutu a pictat şi icoane, cele'
ibutite fiind Cina de la stejarul Mamvri (Sfînta Treime), azi la
tirea Sinaia, icoanele de pe tîmpla bisericii Cotroceni, o icoană
cii Domnului. Nu cunoaştem alte opere ale lui Pîrvu Mutu după
a lui Constantin Brîncoveanu. După o călătorie la Ierusalim,
ilugărit la Mărgineni sub numele de Pafnutie, iar mai tîrziu a
cat marea schimă la schitul Robaia. A murit în 1735. ugravul grec
Constantinos a împodobit cu fresce biserica Doam-in Bucureşti,
pridvorul bisericii mari de la mînăstirea Dintr-un biserica mare de
la Hurezi (1693—1694), biserica domnească din /iste, biserica de
la Mogoşoaia. Alături de el apare ca ajutor grav *Ioan,* tot grec.
Din cercetarea picturilor murale ale lui antinos, rezultă că a fost
un bun cunoscător al artei postbizan-îrzii şi al celei româneşti, al
inovaţiilor din pictura barocă, bun ator, colorist şi portretist,
redînd realist chipul omenesc, aducînd i faţă de distribuirea
scenelor şi faţă de tratarea tradiţională, năstirea Hurezi,
Constantinos apare în calitate de şef al zugra-români — mireni şi
călugări : *Ioan,t Andrei, Stan, Neagoe, îoa-Preda, Iosif, Marin ş.a.*
— care au împodobit măreaţa ctitorie Constantin Brîncoveanu.

i Hurezi, echipa de zugravi a elaborat un program iconografic
ular, căutînd să scoată în evidenţă două teme majore : icono-
Sfîntului împărat Constantin, patronul ctitorului, şi tabloul vor
nîndouă avînd profunde semnificaţii istorico-ideologice. în isto-
Lstrată a vieţii împăratului Constantin, care ocupă cea mai mare
din peretele răsăritean al pronaosului, imaginea centrală repre-
lupta **lui** Constantin cu Maxenţiu la porţile Romei. Ca exponent
iticii antiotomane, Brîncoveanu voia să reamintească, prin această

imagine, puterea biruitoare a crucii, care 1-a condus în lupta pe împăratul Constantin. Tot pe pereţii pronaosului, care trebuia să devină gropniţă domnească, Constantinos şi colaboratorii săi au redat un impresionant cortegiu de personaje : neamul Basarabilor, al Cantacuzinilor, membrii familiei lui Brîncoveanu, egumenul Ioan ş.a. în compoziţia principală a tabloului votiv se văd Constantin Brîncoveanu cu cei patru fii şi doamna Măria cu cele şapte fete. Deci, era un fel de pledoarie în favoarea ideii de dinastie ereditară. în pridvor, unde s-a zugrăvit scena Judecăţii de apoi, exista o altă galerie de portrete, aceea a «ispravnicilor» şi meşterilor care au lucrat la Hurezi : ispravnicii Badea, Apostol şi Cernica Ştirbei, apoi Istrate lemnarul, Vucaşin Caragea pietrarul şi Manea vătaful zidarilor. Restul programului iconografic respecta, în linii mari, tradiţia.

Zugravul Constantinos şi colaboratorii lui au lăsat la Hurezi unul din cele mai izbutite ansambluri picturale din întreaga artă medievală românească. Impresionează mulţimea şi varietatea temelor, cu numeroase personaje în mişcare, cu suprafeţe largi ornamentate cu flori (la schitul Sfinţii Apostoli aproape jumătate din pereţi sînt cu ornamente). Se pune un accent deosebit pe tratarea narativă, se manifestă interes pentru realitate, introducîndu-se astfel schimbări în iconografia tradiţională. Sînt reprezentate scene din viaţă, hore cu lăutari, personaje în costumele epocii, amănunte rezultate din contemplarea directă a naturii ş.a. De aceea, pe bună dreptate scria bizantinologul francez Charles Diehl : «Puternica tradiţie bizantină este dominantă la mînăstirea Hurezi, poate cel mai frumos monument dintre toate în România... aceste fresce sînt printre cele mai remarcabile pe care le-a produs arta românească şi, în acelaşi timp, ele dovedesc continuitatea artei româneşti şi a artei bizantine, ele arată strălucirea extraordinară ce o dă artelor domnia lui Constantin Brîncoveanu».

Alte ansambluri de la Hurezi au fost pictate de zugraVi români, dintre care o parte lucraseră şi la biserica mare : paraclisul de *Preda* şi *Marin* ,• bolniţa de *Preda, Nicolae* şi *Eîrem ;* schitul Sfinţii Apostoli de ierodiaconul *Iosii* şi *Ioan* ,■ schitul Sfîntul Ştefan de *lanache, Istrate* şi *Hrănite* (Stan şi Ioachim lucraseră la biserica domnească din Tîrgovişte, împreună cu Constantinos şi Ioan).

In felul acesta, s-a creat la Hurezi, sub îndrumarea lui Constantinos, o «şcoală» de zugravi, care a polarizat toate forţele creatoare locale şi care a răspîndit noul stil brîncovenesc, nu numai în Ţara Românească, ci şi peste hotarele ei, îndeosebi în Transilvania. Trebuie să menţionăm aci că zugravul Constantinos, ca şi Antim Ivireanul de altfel, s-a integrat cu totul în atmosfera de viaţă românească, în mediul

-artistic din timpul domniei lui Brincoveanu (chiar semna : ntinos din Ţara Românească»), încît putem sa-1 socotim un Lt al artei bisericeşti româneşti. Aproape toţi zugravii de la au lucrat-şi la alte mînăstiri zidite-sau refăcute în timpul lui eanu : Sfîntul Nicolae din Făgăraş, bisericile mînăstirilor Sur-jovora şi Polovragi, naosul bisericii mari de la Cozia, pridvo-istirii Bistriţa, biserica schitului Păpuşa, biserica mînăstirii Să-i, biserica Sfîntul Dumitru din Craiova ş.a.

oldova, impunătorul ansamblu de pictură de la Suceviţa re-t __ după cuvîntul cercetătorului francez Paul Henry — «tes-1 artei clasice moldoveneşti». în adevăr, Suceviţa înseamnă ui de tranziţie de la arta înfloritoare a secolelor XV şi XVI n declin din secolele XVII şi XVIII. La foarte scurt timp după i, au fost zugrăvite catedrala episcopală din Roman (din care păstrează doar decoraţia pronaosului şi pridvorului) şi bise-re a mînăstirii Dragomirna (altarul şi naosul), zugrăvită de *ăciun, Mătieş, popa Ignat* şi *Gligorie.*

irmat apoi o perioadă de criză în activitatea zugravilor mol-Domnitorii Miron Vodă Barnovschi şi Vasile Lupu s-au în-spre Rusia, în căutarea de icoane şi de meşteri zugravi pen-ricile pe care le-au ridicat. Este cunoscută misiunea arhiman-Varlaam de la Secu, viitorul mitropolit, la Moscova, pentru ucă icoane pentru ctitoriile lui Barnovschi.

va ani mai tîrziu, nepreţuita ctitorie a lui Vasile Lupu, biserica ii Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi, a fost înfrumuseţată de zu-îoscoviţi *Siclor Pospeev, Deico Iacoviev* şi *Pronca Nichitin,* tri-ţarul Mihail Feodorovici, îa cererea voievodului moldovean, de ei, au lucrat şi cîţiva zugravi români, între care un *Nicolae* it în acte sub numele de «cel bătrîn»), care s-a numărat prin-trimişi la Moscova să Ceară zugravi, şi un *Şteian,* întîlniţi în numeroase acte interne. Din picturile realizate de ei nu păstrează decît cîteva fragmente în frescă, în fosta catedrală litană din Iaşi. Tot numai fragmente se păstrează şi din an-originar de pictură din biserica Golia din Iaşi (1660), realizat ivul *Matei Ioan.*

a doua jumătate a secolului se păstrează frescele din bise-lăstirii Hlincea şi biserica din Tîrgu Trotuş care reprezintă artei moldoveneşti. Nu ştim în ce stil a lucrat zugravul te din Ianina (probabil un **macedoromân)** la biserica mînăsti-ţuia (1672), ctitoria lui Gheorghe Duca Vodă, pentru ca fres-e au fost repictate — culoare peste culoare — în secolul al

XlX-lea. El venise în ţară **împreună** cu fraţii săi, *Mihai* şi *Dima,* tot zugravi, care probabil l-au ajutat la zugrăvirea Cetăţuiei. S-au aşezat cu toţii în ţinutul Bacăului, unde s-au şi căsătorit, devenind proprietari de moşii (un fiu al lui Gheorghe, Ioniţă, era tot zugrav). Despre Mihai ştim că a zugrăvit biserica schitului Floreşti, ctitoria lui Gavril Costachi, tîmpla schitului Cetatea Mică-Vaslui ş.a.

In ce priveşte icoanele portative din Moldova, se observă o înrîurire sigură exercitată de arta autorilor picturii din Biserica Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi. în acelaşi timp, icoanele de pe tîmpla bisericii ridicate de Vasile Lupu la biserica din Cetatea Neamţ (o parte sînt «zi la mînăstirea Neamţ) sînt influenţate de arta barocă.

în *Transilvania,* se cunosc puţine lucrări de pictură bisericească. Explicaţia trebuie să o căutăm atît în dispariţia cnejilor români, care subvenţionaseră executarea cunoscutelor ansambluri picturale din bisericile ortodoxe din secolele XIV—XV, cît şi m faptul că doctrina calvină, acceptată oficial. de cîrmuitorii politici de atunci ai Transilvaniei, nu recunoştea cultul icoanelor.

Un interesant ansamblu pictural se păstrează în biserica Sîîntul Nicolae din Hunedoara, executat de către meşterii zugravi *Constantin* şi *Stan,* în 1654. Cheltuielile au fost suportate de negustorii Dumitru Mărcocianul şi Nicola Crăciun.

Biserica din Turnu Roşu-Sibiu va fi fost zugrăvită de meşteri trimişi <le ctitorul ei, Matei Basarab, domnul Ţării Româneşti. Se mai văd şi azi chipul său şi al doamnei Elina, pe peretele exterior de nord, ţinînd biserica pe mîini (deasupra intrării se vede stema Ţarii Româneşti, cioplită în piatră).

Lucrări de zugrăvire s-au executat şi la biserica Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului. De pildă, în socotelile Braşovului pe anul 1694, se afirma că oraşul plătise 6 florini zugravului care a refăcut chipul iui Mihai Viteazul din biserica Sfîntul Nicolae (probabil era zugravul *Rada,* prezent în Braşov în 1697). La biserica Sfîntul Nicolae din Făgăraş, lucrează meşterul zugrav Preda din Cîmpulung, cu fiii săi Preda şi Teodosie, trimişi de Constantin Brîncoveanu. Probabil tot atunci au fost zugrăvite şi biserica mînăstirii Sîmbăta de Sus şi biserica din Ocna Sibiului, ctitorite de domnul muntean.

în Maramureş ne reţin atenţia mai multe lucrări : tîmpla bisericii din Budeşti-Josani, din care se mai păstrează trei icoane de mari dimensiuni (Iisus pe tron, Maica Domnului cu pruncul şi Sfînta Paraschiva) şi opt prăznicare, uşile împărăteşti ale bisericilor din Onceşti, din 1621 (Bunavestire şi cei patru evanghelişti) şi din Budeşti-Susani, din 1623 (cei patru evanghelişti), o icoană a Sfîntului Nicolae în bise-

n Poienile Izei, din 1604, o icoană înfăţişînd pe Sfîntul Apostol *}i* pe Sfîntul Nicolae în biserica din Onceşti, din 1639. Se pare srima jumătate a secolului al XVII-lea a existat un atelier de în mînăstirea Moisei, care a lucrat pentru mai multe biserici iramureş şi din ţinuturile învecinate. In biserica din Susenii ui (jud. Bistriţa-Năsăud) s-au păstrat trei icoane lucrate de. rav anonim pentru o biserică de pe Cîmpia Transilvaniei, care, [1 făceau parte dintr-un iconostas. In sudul Transilvaniei, **două** de la biserica din Tîrnăviţa (jud. Hunedoara), lucrate de un , se află azi în Colecţia Episcopiei Aradului.

încheiere, amintim icoana Maicii Domnului zugrăvită de preo- *a* din Iclodul Mare (Cluj), din 1681, care a ajuns. în posesia rii Nicula (jud. Cluj), considerată icoană făcătoare de minuni.

Iptura *în piatră* cunoaşte o nouă fază a evoluţiei sale. Re- il ornamental, de regulă geometric; din secolul anterior, este treptat cu o luxuriantă ornamentaţie florală de tip occidental. . se va generaliza către sfîrşitul secolului al XVII-lea, precum 1 următor.

jorie Cornescu, cel care a lucrat la Cetăţuia, a fost adus în jmânească pentru restaurarea sculpturii în piatra de la bise- Neagoe Basarab de la Argeş şi pentru lucrarea unor pietre nînt de la Cotroceni. Arătam mai sus ca la Hurezi a fost zu- ntre meşteri, şi *Vucaşin Caragea* pietrarul, care a lucrat sculp- i piatră şi de la alte ctitorii brîncoveneşti. Sub conducerea putut forma, la Hurezi mai ales, o seamă de meşteri locali, grup de sculptori s-a putut forma sub conducerea lui *Lupu i,* autor al sculpturilor ctitoriilor spătarului Mihai Cantacuzino. i adus din Italia şi pe meşterul *Mira,* care a lucrat la biserica ii din Rîmnicul Sărat şi la altele. Se folosea marmoră adusă mstantinopol sau de la Albeşti. Ceea ce caracterizează activi- estor meşteri pietrari este noua lor viziune artistică, îmbogă- înnoirea formelor, felul de îmbinare al motivelor florale şi , dispuse pe vrejuri şi dm care răsăreau alte frunze şi tulpini. ie împletesc armonios şi cu unele elemente împrumutate din tica Renaşterii şi a barocului (scoica, mascaronul = cap fan- u grotesc de om sau animal, capul de înger înaripat ş.a.). Ai- combinaţiile floral-vegetale se adaugă elemente figurative animale, dintre care unele fantastice, delfini, lei etc), apoi ieraldice. Deşi avem un repertoriu eteroclit, meşterii au iz-

butit să menţină un echilibru decorativ, chiar în cele mai bogate ansambluri sculptate.

Sînt reprezentative pentru noul stil, mai ales portalele, lespezile de morminte, stîlpii pridvoarelor de la bisericile Doamnei, Cotroceni, Hurezi, Doiceşti, Brîncoveni, Cozia, Colţea, Sfîntul Gheorghe Nou, Antim, iar mai tîrziu Văcăreşti, Stavropoleos, foişorul zis al lui Dionisie de la Hurezi ş.a.

Dacă în domeniul picturii în Moldova nu avem opere reprezentative, în schimb sculptura în piatră a cunoscut o înflorire considerabilă. Ea tinde să ia locul picturilor exterioare din secolul al XVI-lea, repertoriul ornamental primind o varietate necunoscută pînă atunci. Impresionează î» chip deosebit decoraţia sculptată a faţadelor bisericii Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi, acoperite în întregime cu minuţioase sculpturi în piatră, de inspiraţie orientală, cu împletituri şi palmete tradiţionale, cu motive geometrice şi motive florale de inspiraţie orientală (armeano-georgiană, arabo-turcă, persană), dispuse în benzi orizontale. Meşterii decoratori au fost desigur orientali, familiarizaţi cu astfel de podoabe sculpturale. Demne de remarcat sînt şi decoraţiile sculptate de la Dragomirna, Golia, numeroasele pietre de mormînt din biserici şi mînăstiri, pisaniile, în care apare stema' ţării ş.a. De notat că la fondul tradiţional, se adaugă o viziune decorativă barocă, atît la sculptura în piatră cît şi la cea în lemn.

în *sculptura în lemn* se folosesc de asemenea motive vegetale şi zoomorfe. Pentru prima jumătate a secolului sînt reprezentative : tîmpla bisericii schitului Crasna (care are pictaţi, la baza crucii, pe Matei Basarab şi mitropolitul Ştefan), tîmpla bolniţei de la Bistriţa (uşa acestei bolniţe a fost lucrată de un ieromonah Vasile în 1654), uşa bisericii Sfinţii împăraţi din Tîrgovişte ş.a.

Către sfîrşitul secolului, sculptura în lemn ajunge la deplina sa maturitate, cu ornamentaţie preponderent vegetală (vrejuri, frunze, fructe, flori), la care se adaugă motivele zoomorfe şi antropomorfe, ca urmare a pătrunderii elementelor Renaşterii şi barocului. Putem aminti aci iconostasele (tîmplele) bisericilor de la Cotroceni, Filipeştii de Pădure, Măgureni, Domnească din Tîrgovişte, Arnota (1694), Hurezi (biserica mare şi paraclisul), Colţea, Fedeleşoiu, uşile de la Tismana (lucrate de meşterul Nichita), mobilierul de la Hurezi, Colţea ş.a. Se pare ră tot secolului XVII îi aparţine tîmpla bisericii din Bungard, ridicată fie «companiştii greci» din Sibiu (probabil a fost dăruită de soţia lui Şerban Cantacuzino). Este o piesă de mare valoare artistică, lucrată în lemn de tisă, poleit cu foiţe de aur (azi se păstrează în capela Institutului Teologic din Sibiu).

ura în lemn de asemenea s-a dezvoltat, prin Ioan-Ioanichie ii care a lucrat în Moldova şi apoi în Ţara R.omânească (la *ieia înţelesului,* Bucureşti, 1678, şi la cîteva tipărituri de mai

tre piesele de **broderie** din prima jumătate a secolului men- louă epitrahile, unul dăruit mînăstirii Stăneşti-Vîlcea de so- troe Buzescu, altul dăruit mînăstirii Mărgineni de Radu Şer- îndouă au în partea inferioară portretele donatorilor, poca de mare efervescenţă artistică de la sfîrşitul secolului ■lea şi începutul celui următor, notăm trei epitafe lucrate în întregime din fir de aur. şi de argint (la Cotroceni, Tismana :a Doamnei din Bucureşti), care transpun din pictură în bro- borîrea de pe Cruce şi Plîngerea. De la Hurezi, cel mai impor- tru artistic al vremii, au rămas numeroase piese de broderie, în fir de aur şi de argint, extrem de ornamentate (motive , florale şi geometrice), executate cu minuţiozitatea unei mi- Unele din ele au păstrat numele artistei care le-a lucrat : 'a din Constantinopol.

Moldova se pot aminti acoperămintele de mormînt al doamnei , soţia lui Vasile Lupu, şi al fiului lor loan, interesante mai îtru minuţiozitatea cu care sînt redate costumele, mai multe dvere, poale de icoană etc, dăruite de Vasile Lupu bisericii rei Ierarhi din Iaşi. Veşmintele liturgice se păstrează în marile ile ţării şi în cele mînăstireşti (de pildă, epitrahilul şi sacosul **[itului** Varlaam, în Muzeul de Istorie al României).

:e priveşte **argintăria,** multe piese erau lucrate în atelierele or saşi din Transilvania sau în cele din Balcani, îndeosebi de rovăţ. Multe din ele au fost dăruite unor aşezăminte biseri- peste hotare (chivotul lui Matei Basarab şi al doamnei EMna, îînăstirii Lavra de la Athos etc).

re sfîrşitul secolului XVII şi la începutul celui următor, nule candele de argint aurit, chivote, anafornițe, ripide,'sfeşnice, ri de cărţi au fost executate pentru ctitoriile Cantacuzinilor ales ale lui Brîncoveanu de meşterii argintari saşi *Sebastian i Thomas Lang* din Sibiu, *Geoig* May //, *Johonnes Hcnning, Uemesch* şi un *E.* V., toţi din Braşov. Se remarcă şi în acest i diversitatea motivelor florale. între piesele mai reprezenta- nţionăm anafornițele pentru Cotroceni, Hurezi şi Bistriţa, chi- ! de la Cotroceni şi Hurezi, candelele de la Cotroceni şi Să-

rindar, ripidele pentru Cotroceni şi Bistriţa, mai multe ferecaturi de cărţi etc.

In Moldova, la începutul secolului al XVII-lea, meşterul *Gligorie Moisiu* din Suceava a lucrat mai multe piese de argintărie (ferecaturi, discuri). Unele din ele au fost dăruite de mitropolitul Teofan III mînastirii Slatina.

Gustul pentru fast al lui Vasile Lupu se reflectă în obiectele de cult pe care le-a dăruit ctitoriilor sale, îndeosebi Trei Ierarhilor (candelabre, candele, căţui etc). Se observă îmbinarea elementelor tradiţionale argintăriei moldoveneşti şi transilvane cu forme şi decoraţii orientale.

Muzica bisericească. Odată cu introducerea limbii române în slujba bisericească, era firesc să se traducă şi cîntările bisericeşti. Se cunosc zeci de manuscrise psaltice greceşti la noi, din secolul al XVII-lea. Cunoaştem psalţi de prestigiu, în a doua jumătate a secolului, ca Iovaşcu Vlahul «protopsaltul Curţii Ungrovlahiei», Damian de la Vatoped, supranumit «dascălul şi protopsaltul Moldovlahiei», Cosma Macedoneanul şi alţii.

Dar, după părerea muzicologilor, în acest secol s-au folosit şi manuscrise psaltice româneşti. în timpul lui Constantin Brîncoveanu, epocă de mare înflorire culturală şi artistică, apare la Bucureşti o adevărată «şcoală muzicală» cu o existenţă de aproape un secol. Dintr-0 însemnare pe o *Alexandrie* în manuscris, din 1704, aflăm că un Bucur grămăticul din Sîmbăta de Sus, din Ţara Făgăraşului, învăţase cîntările bisericeşti în Bucureşti, la dascălul Coman la care învăţau şi alţi 50 de tineri. Mai tîrziu, la şcoala de la Colţea, apare între dascăl şi un Dima cîntăreţul. La 24 decembrie 1713, ieromonahul *Pilotei mi (fiul) Agăi Jipăi»,* psalt la Mitropolia din Bucureşti, termină de seri o *Psaltichie tumănească,* primul manuscris muzical cunoscut cu textu în limba română. în prefaţă, arată că a tălmăcit «pre a noastră de ţar şi de obşte limbă» la îndemnul mitropolitului Antim Ivireanul (518 pagini, cu 977 cîntări cu note muzicale, 226 numai cu text). La majoritatea cîntărilor, Filotei a păstrat întocmai linia melodică cu care circula versiunea grecească a textului, altele au îost uşor adaptate la prozodia şi topica limbii române, iar altele prescurtate. în sfîrşit, notat şi o veche creaţie autohtonă, *Canonul Floriilor,* şi una cu conţinut laic, *Rugăciunea lui Filothei pentru Constantin Brîncoveanu.*

Concluzii. *Arta românească a cunoscut, In acest secol, perioadă de înflorire, sub Matei Basarab şi Vasile Lupu, iar către sfirşitul secolului, sub Şerban Cantacuzino şi mai ales sub Con-*

ntin Brîncoveanu, 3n timpul căruia arta munteană a înregistrat naximă strălucire. în Transilvania, s-a dezvoltat, in condiţii vi-je, o artă bisericească influenţată de cea din Ţara Românească Moldova.

BIBLIOGRAFIE

;zi lucrările de sinteză de la capitolul *Arta în secolele XIV*—XV.

icrări speciale. Arhitectura. N. GHICA-BUDEŞTI, *Evoluţia arhi-în Muntenia. III.* Veacul *al XVII-lea,* în BCMI, XXV, fasc. 71—74, 1932; Ş *Bisericile şi mînăstirile moldoveneşti clin veacul al XVII şi al XVIII-lea,* ti, 1933, 655 p. + 1 h. + 1036 fig. în text; DAN BĂDĂRĂU, *Fost-a Enache is'tantinopol arhitectul bisericii Trei Ierarhi din Iaşi ?* în SCIA, an. III, 1956, 2 p 284—290; C. BOBULESCU, *Gligorie ~Cornescu, arhitect al mlnăstirii i,* în MMS, an. XXXIV, 1958, nr. 11—12, p. 872—881; VASILE DRĂGUŢ, ă *artistică uitată: epoca lui Miron Barnovschi,* în BMI, 1, 1973, p. 15—*24;* 3ORAŞ, *Mînăstirea Cetă}uia,* Iaşi, 1977, 95 p.; ANA DOBJANSCHI şi VICTOR f, *Aria în epoca lui Vasile Lupu,* Bucureşti, 1979, 111 p. + 104 ilustr.; N THEODORESCU, *Civilizaţia românilor între medieval şi modern, 2* voi., ti, 1987, 276 + 228 p.

•IDREI GÂLEA, O *ctitorie a lui Matei Basarab în Ardeal*; *biserica din Porceşti, judeţul Sibiu,* în voi. *Omagiu I.P.S. Sale Dr. Nicolae Bălan, mitro-Ardealului,* Sibiu, 1940, p. 423—425; CORNELIU CREANGA, *Contribuţia Iui tin Brîncoveanu la zidirea unei biserici In Ocna Sibiului,* în MA, an. XI, . 1—3, p. 146—155; IOANA CRISTACHE-PANAIT şi EUGENIA GRECEANU, *româneşti din raionul Alba-Iulia,* în MA, nr. 4—6, an. XI, 1966, p. 316—330 1—12, 1966, p. 717—729; IOANA CRISTACHE-PANAIT şi EUGENIA GRE-*Biserici româneşti de zid, monumente istorice din Ţara Făgăraşului,* în MA, 1970, nr. 9—10, p. 627—636 şi an. XVI, 1971, nr. 7—8, p. 567—579; EUGENIA LNU, *Ţara Făgăraşului, zonă de radiaţie a arhitecturii de la sud de Carpaţi,* an. XXXIX, 1970, nr. 2, p. 33—50.

ctura. Pîrvn Mutul. C. BOBULESCU, *Zugravii Pîrvu Mdtul, Constantir.os (1632—1735) şi Nilon Udrescu, stareţul mînăstirii Secului (1657—1765), cu ralia lui Ghenadie Pîrvulescu arhimandritul,* Bucureşti, 1940, 54 p. (extras liva Românească», V, 1940, p. 103—106); TEODORA VOINESCU, *Zugravul lutul şi şcoala sa,* în SCIA, II, 1955, nr. 3—4, p. 133—157; IOANA 2HE-PANAIT, *Pîrvu Mutu zugravul,* în GB, an. XXIV, 1965, nr. 7—8, p. 691—ODORA VOINESCU, *Un maestru al portretului: Pirvu Mutu,* în «Arta , an. XIII, 1966, nr. 12, p. 3—9 ; P. Ş. NĂSTUREL şi N. VĂTAMANU, *Icoana a paraclisului de la Spitalul Colţea, operă a lui Pîrvu Mutu,* în BOR, an. , 1968, nr. 1—2, p. 183—188; TEODORA VOINESCU, *Pîrvu Mutu zugravul,* \, 1968, 24 p. + 32 pi.; EUGEN GH. ppPESCU, *Icoanele catapetesme! iserica mînăstirii Cotroceni — opera zugravului Pîrvu Mutu,* în GB, an. 1973, nr. 5—6, p. 590—600? CORNELIA PILLAT, *Pictura murală in epoca i Basarab,* Bucureşti, 1981, 103 p. *ţfc* 106 ilustr. hors texte.

ti zugravi.: VICTOR BRĂTULESCU, *Zugravul Constantinos,* în MO, an. 10—12, 1961, p. 688—698; TEODORA VOINESCU, *Şcoala de pictură de la a* voi. *Omagiu Iui George Oprescu,* Bucureşti, 1961, p. 573—587; VICTOR ÎSCU, *Elemente de artă picturală şl sculpturală la mînăstirea Sinaia,* în «X, 1962, nr. 1—2, p. 47—73 ; FLORENTINA DUMITRESCU, *Vomamentation peinture murale de l'epoque du prince Constantin Brîncoveanu,* în RRHA, P. 95—110; CORNELIA PILLAT, *Ansamblurile de pictură de la mînăstirea şi biserica din Dobreni,* în BCI, an. XL, 1971, nr. 3, p. 95—110; CORNELIA *Tradiţie şi inovaţie* în *iconografia picturii Ţării Româneşti în epoca lui Matei* în SCIA, Seria arta plastică, 1973, nr. 2, p. 273—295; CORINA POPA, *Con-Şi loan — autorii ansamblului de pictură de la biserica Doamnei* — i în RMM, seria MIA, 45, nr. 2, 1976, p. 33—46.

Biserica Golia din Iaşi, începută în forma actuală de Vasile Lupu în 1650 şi terminată de fiul său Ştefănită în 1660, pe locul vechii biserici a logofătului Ioan Golia, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Este o biserică monumentală (30 x 13 m., înaltă de 30 m.), construită din blocuri de piatră fătuită, încoronată cu şase cupole. Impresionează bogăţia decoraţiei sculptate de factură barocă.

Biserica mînăstirii Cetăţuia din Iaşi, ctitoria domnitorului Gheorghe Duca din anii 1669-1672, ridicată de arhitectul român Gligdrie Cornescul, după planul bisericii Sf. Trei Ierarhi din Iaşi, dar fără decoraţia exterioară.

mf!B

'ortal în pridvorul bisericii Golia din Iaşi, cu numeroase sculpturi în piatră şi Moldovei.

Biserica fortificată Precista din Galaţi (1645), cu plan triconc şi turlă pe naos. Ultimul nivel, deasupra bolţilor, este integral amenajat pentru apărare, cu metereze în ziduri, ca şi turnul-clopotniţă cu foişor de pe pronaos.

Biserica mînăstirii Strehaia—jud. Mehedinţi, ctitoria lui Matei Basarab (1645). Se remarcă turnul-clopotniţă pe pronaos, cu elemente de fortificaţie, precum şi decoraţia exterioară. Pridvorul deschis a fost adăugat de Constantin Brîncoveanu în 1690.

Biserica mînăstirii Polovragi -jud. Gorj, rezidită de Danciu Pîrîianu în 1647, pe locul unei biserici mai vechi, în plan triconc şi cu turlă pe naos. Pridvorul a fost adăugat în timpul lui Brîncoveanu, cînd biserica a fost pictată de meşteri formaţi în şcoala lui Constantinos de la Hurezi.

Sfinţi ierarhi în altarul bisericii mînăstirii Arnota, pictaţi de zugravul Stroe din Tîrgovişte.

Biserica din Turnu Roşu (fost Porceşti), jud. Sibiu, ctitoria lui Matei Basarab(1653).

Biserica schitului Crasna-jud. Gorj, ctitoria marelui sluger Dumitru Filişanu din 1636, una din cele mai remarcabile realizări arhitecturale ale epocu lui Matei Basarab.

Biserica mînăstirii Hurezi, ctitoria lui Constantin Vodă Brîncoveanu (1690-1693),în plan triconc, cu turle pe naos şi pronaos, cu un pridvor cu arcade susţinute de zece coloane de piatră.

Biserica din Ocna Sibiului, ctitoria lui Constantin Brîncoveanu (1701), plan dreptunghiular şi faţade specific munteneşti (arcade oarbe, brîu, riză cu ocniţe pătrate).

Biserica din Făgăraş, ctitoria lui Constantin Brîncoveanu din 1697, i plan dreptunghiular, cu turn-clopotniţă pe pronaos şi pridvor deschis i arcade.

Biserica mînăstirii Sinaia, ctitoria spătarului Minai Cantacuzino din anii 1690-1695, cu turlă pe naos şi turn-clopotniţă pe pridvorul deschis, cu coloane de piatră decorate cu motive vegetale.

Constantin Brîncoveanu şi fami-
rescă în biserica mînăstirii Surpa-
lucrată de zugravi formaţi în
da de la Hurezi" (1706).

i

Frescă din pronaosul bisericii mari de la Hurezi, lucrată de zugravul Constantinos ucenicii săi. în stînga se văd „ispravnicii" care au îndrumat lucrările de construcţie: Bade Apostol şi Cernica Ştirbei, precum şi meşterii: Istrate lemnarul, Vucaşin Caragea pietrarul Manea, vătaful zidarilor.

Neamul Cantacuzinilor, în pronaosul bisericii mari de la Hurezi,

ii

[redacted]

1 votiv al marelui spătar Mihai Cantacuzino şi al familiei, în biserica din Pădure—jud. Prahova, lucrat de zugravul Pîrvu Mutu.

Zugravul Pîrvu Mutu, autoportret în biserica din Bordeşti—Rm. Sărat. Azi în Muzeul de Artă al R.S.R.

C A. STOIDE, *Ştiri despre cîţiva zugravi moldoveni din secolele al XVII-lea şi al XVIU-lea,* în MMS, an. XXXV, 1959, nr. 7—8, p. 421—431 ; IRINEU CRĂCIUNAŞ, *Pictura bisericii de la minăstirea Cetăţuia,* in MMS, an. XLVIII, 1972, nr. 7—8, p. 498—524.

MARIUS PORUMB, *Zugravii iconostasului bisericii Si. Nicolae din Hunedoara,* în «Acta Musei Napocensis», X, 1973, p. 677 şi urm.; MARIUS PORUMB, *Uşile împărăteşti de la Onceşti şi Budeşti-Susani. Contribuţii privind icoanele maramureşene din sec. XVII,* în «Studia Universitatis Babeş-Bolyai», Series Historia, fasc. 1, 1971, p. 31—38 i MARIUS PORUMB, *Pictura icoanelor din mînăstirea Moisei şi iradiaţia ei în zonele Înconjurătoare* în *veacul al XVII-lea,* în «Marmaţia», Sighet, voi. III, 1975 j MARIUS PORUMB, /coane *din Maramureş,* Cluj-Napoca, 1975, 48 p. + 50 pi.

Miniatura şi xilogravura. GHEORGHE BULUŢA şi SULTANA CRAIA, Manuscrise *miniate şi ornate din epoca lui Matei Basarab,* Bucureşti, 1984, 81 p. + XL pi.; NESTOR VORNICESCU, *Două xilogravuri clişee-vechi la mînăstirea Siîntul Ioan cel Nou din Suceava,* în BOR, an. LXXXVI, 1966, nr. 1—2, p. 209—229; NESTOR VORNICESCU, O *xilogravură din anul 1661; Imaginea celor două căi,* în MMS, an. XLII, nr. 5—6, 1966, p. 302—316,- NESTOR VORNICESCU, *Identiiicarea unui xilograf roman din secolul XVII,* în MMS, an. XLVIII, 1972, nr. 1—2, p. 26—34.

Sculptura. TEODORA VOINESCU, *Observaţii asupra stilului br'mcovenesc. Portalul,* în SCIA, Seria artă plastică XV, 1968, 1, p. 3—23; FLORENTINA DUMITRESCU, *Observaţii asupra stilului brlncovenesc. Decoraţia iconostasului,* în SCIA, Seria artă plastică, XV, 1968, 1, p. 25—40; FLORENTINA DUMITRESCU, *Aspects de la decoration des iconostases de Valachie ă la lin du XVII-e siecle,* în RRHA, 1968, V, p. 73—81 ; PA VEL CHIHAIA, *Un sculptor român din epoca brîncovenească : Lupu Sărăţan,* în «Revista Muzeelor», an. V, 1968, nr. 1, p. 17—22;' FLORENTINA DUMITRESCU, *Trăsături specilice ale sculpturii in lemn brincoveneşti,* în voi. *Pagini de veche artă românească,* II, Bucureşti 1972, p. 257—306.

Broderia. DINU G. GIURESCU, *Broderiile de la Trei Ierarhi din Iaşi,* în MMS, an. XXXVI, 1960, nr. 3—4, p. 215—238.

Muzica bisericească. GHEORGHE CIOBANU, Muz/ca *bisericească la români,* în BOR, an. XC, 1972, nr. 1—2, p. 162—195 ; NICU MOLDOVEANU, *Izvoare ale cîntării psaltice In Biserica Ortodoxă Română. Manuscrise muzicale vechi bizantine (greceşti, româneşti şi româno-greceşti) din România pină la începutul secolului al XlX-lea,* în BOR, an. XCII, 1974, nr. 1—2, p. 131—280 (şi extras, 151 p.) ; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Manuscrise psaltice româneşti şi bilingve in notaţie cucuzeliană în marile biblioteci din România,* în BOR, an. XCIV, 1975, nr. 9—12, p. 1005—1038 + 22 anexe; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Monumente muzicale. Filotei sin Agăi Jipei — prima Psaltichie românească cunoscută pînă acum,* în BOR, an. LXXXVII, 1969/ nr. 9—10, p. 1066—1075 (şi în *Studii de Muzicologie,* VI, Bucureşti, 1970, p. 99—134) ; SEBASTIAN BARBU BUCUR, Monumente *muzicale în Biserica Ortodoxă Română : Filotei sin Agăi Jipăi — Prima Psaltichie românească,* în GB, an. XL, 1980, nr. 10—12, p. 772—796, nr. 3—5, 1981, p. 475— .510 şi BOR, an. XCIX, 1981, nr. 3—4, p. 370—406;. SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Filothei sin Agăi Jipei. Psaltichie rumănească.* I. *Catavasier,* Bucureşti, 1981, XV -f 514 p.; II. *Anastasimatar,* Bucureşti, 1984, 344 p.; III. *Stihirariul,* Bucureşti, 1986, 484 p. ; SEBASTIAN BARBU BUCUR, iovaşcu *Vlahul «protopsaltul Curţii Ungrovlahieit şi epoca sa,* în BOR, an. CVI, 1988, nr. 7—8, p. 62—104.

XLV

PREOŢIMEA ORTODOXA ROMÂNA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

in puţinele ştiri pe care ni le oferă izvoarele istorice, încercăm [acem o scurtă prezentare a stării culturale, sociale şi materiale a oţilor de mir în această perioadă.

Preoţimea din Ţara Românească şi Moldova. Numărul preoţilor destul de ridicat. Aproape în fiecare sat existau mai mulţi preoţi iiaconi. De regulă, slujeau în duminici şi sărbători, în zile de bată, cînd savîrşeau pomenirea celor răposaţi, iar în timpul postu-r slujeau şi în zilele de miercuri şi vineri. în satele cu mai mulţi)ţi şi diaconi, slujeau pe rînd, fiecare cîte o săptămînă. Cei mai Irstă şi care se bucurau de mai mult prestigiu în faţa credincioşilor leau, din partea ierarhului locului, darul duhovniciei. Toţi trăiau ofrandele credincioşilor pentru slujbele pe care le săvîrşeau, fie dserică, fie pe la casele acestora. Toţi munceau la cîmp alături de lincioşii lor. Unii cunoşteau felurite meşteşuguri legate de nevoile ricii (copişti, tipografi, zugravi de biserici, legători de cărţi, ptori în lemn şi piatră), sau chiar din cele rezervate, într-un fel, ai mirenilor (tîmplari, croitori etc). Nu purtau haine preoţeşti iale,. ci se îmbrăcau ca şi ceilalţi ţărani, de care se deosebeau • prin barbă şi plete.

Deşi aveau, în general, puţină învăţătură, erau cei mai buni în-nători ai păstoriţilor pentru toate nevoile acestora. De pildă, ei ctau felurite acte juridice (testamente, foi de zestre, acte de are-cumpărare, acte de donaţie etc), sau figurau ca martori în tea. Multe dintre ele erau întărite de mitropolitul sau de episcopul lui. Neînţelegerile mai mărunte dintre săteni erau, de multe ori$_f$ etate şi judecate de preoţi.

Nivelul de pregătire al preoţilor era destul de scăzut. Cunoştinţele lor se reduceau la scris, citit, cîntări bisericeşti, rînduielile tipiconale şi unele învăţături de credinţă. Deşi slujeau în slavoneşte, presupunem că puţini dintre ei cunoşteau temeinic această limbă, încît cei mai mulţi învăţau rugăciunile pe de rost. Din această cauză a început, în acest secol, acţiunea de tălmăcire în româneşte a tipicului, apoi a cititor biblice şi a cîntărilor. Unii dintre slujitorii altarului se pregăteau în familie, în cazul cînd preoţia «se moştenea» din tată în fiu. Probabil preoţii din oraşe şi cei de la bisericile «domneşti» aveau o pregătire mai bună, dobîndită în şcolile mînăstireşti de atunci sau chiar în şcolile superioare înfiinţate de domnii ţării (Colegiul de la Trei- Ierarhi al lui Vasile Lupu, şcoala slavonă şi Colegiul greco-latin de la Tîrgovişte, în timpul lui Matei Basarab, Academia de la Sfîntul Sava din Bucureşti a lui Constantin Brîncoveanu).

în privinţa stării sociale-materiale a preoţimii, ştirile documentare sînt ceva mai bogate. De la bun început se impune constatarea că preoţii duceau aceeaşi viaţă grea ca şi păstoriţii lor, fiind supuşi aceloraşi împilări din partea dregătorilor şi a marilor proprietari de pămînt.

Existau şi preoţi hirotoniţi dintre «rumâni», mai ales aparţinători mînăstirilor, adică dintre oamenii lipsiţi de libertate personală, legaţi de pămînt şi aserviţi intereselor proprietarilor de pămînt. Prin hirotonie, ei şi toţi descendenţii lor se eliberau din starea de «rumâni», plătind un preţ de răscumpărare, fie dînd în loc alţi «rumâni», fie oferind bunuri materiale (vii cu inventarul lor, vite mari, oi etc). La începutul secolului al XVIII-lea, s-a oprit hirotonirea «rumânilor». Antim Ivireanul stabilea, în ale sale *Capete de poruncă* (Tîrgovişte, 1714), că «rumânul neertat de stăpînu-său nu se poate nici, cu un mijloc să se preoţească, iar de-1 va erta cu carte, să se preoţească. Ci după preoţie, cîţi copii va face, să nu mai fie volnic nimeni să-i rumânească, că sînt slobozi».

Dacă mînăstirile se bucurau de multă atenţie din partea domnilor celor două ţări, acordîndu-li-se atîtea danii, nu se poate spune acelaşi lucru despre preoţii de mir. Cei din Ţara Românească erau îndatoraţi la anumite impozite (dăjdii), pentru slujba lor (un fel de «impozite profesionale»), pe care, de regulă, le plăteau separat de restul locuitorilor. Acest lucru rezultă, bunăoară, dintr-un hrisov din 15 iunie 1629, prin care Alexandru Iliaş ceda ca «mertic» Episcopiei Buzăului toate dările pe care le plăteau către vistieria domnească preoţii din acea eparhie, după cum «au fost dat şi de alţi domni». Din acest act se constată că preoţii de la oraşe plăteau doi galbeni anual, diaconii

galben şi jumătate, iar «popii de ţară» plăteau numai jumătate dările celor de la oraşe.

La 23 iulie 1631, Leon Vodă Tomşa a dat uri hrisov în acelaşi s, pentru preoţii din eparhia Buzăului, precizînd, în plus, că erau tiţi de o serie de impozite. în schimbul acestor scutiri, preoţii erau atoraţi «a păzi sfintele biserici cu slujbă şi cu pravilă dumneze- :ă şi în zi şi în noapte, să se roage pentru sănătatea domnului», şi «pentru toată creştinătatea». Deci, dările preoţilor erau destul reduse în comparaţie cu alte categorii sociale. Probabil preoţii din rinsul Mitropoliei şi al Episcopiei Rîmnicului se bucurau de ace- regim. Preoţii de la biserica curţii domneşti din Bucureşti aveau regim special, fiind scutiţi de toate dările către vistierie. Dar în i care au urmat, dările preoţilor au început să crească, mai ales timpul domniei lui Matei Basarab, caracterizată, de altfel, printr-o alitate foarte aspră.

Starea grea a preoţilor este relevată în cuvinte pline de duioşie - un hrisov dat preoţilor din eparhia Rîmnicului de Grigorie Ghica 15 aprilie 1673. Ţinînd seama de această stare grea a lor, cît şi faptul că «pînă şi păgînii (turcii, n.n.) fac cinste preoţilor şi "îndi- tătorilor legii lor şi le fac multă milă şi cinste, cum să cuvine», anul, împreună cu mitropolitul Varlaam, cu episcopii Ştefan al Rîm- ilui, Grigorie al Buzăului şi Daniil al Strehaiei şi cu marii dregă- au hotărît ca de-acum înainte preoţii din eparhia Rîmnicului să obligaţi să plătească vistieriei cîte 750 de galbeni anual, precum > altă sumă de bani — neprecizată — la înnoirea domniei, fiind tite de mai multe dări. Aceleaşi scutiri le-a acordat şi Gheorghe :a Vodă, la 2 martie 1674. în hrisovul acestui domn, se prevedea ca oţii din eparhia Rîmnicului să plătească o dare anuală de 750 de aeni, cei de la Buzău 500, cei din noua eparhie a Strehaiei 150 spr.e cei din cuprinsul Mitropoliei nu se spunea nimic). Dar aceste scutiri n-au fost întotdeaima respectate, lucru constatat le Şerban Cantacuzino, care, la 23 iunie 1682, hotăra ca preoţii acum înainte să dea numai la haraciu birul direptu şi sama cea e şi la înoirea domnii poclonul legiuit».

Fiscalitatea excesivă din timpul lui Constantin Brîncoveanu a avut lări şi asupra preoţimii. Din *Condica vistieriei* din acea vreme aflăm preoţii plăteau dări foarte numeroase. în urma plîngerilor pe care ÎU adresat domnului, acesta a hotărît, în 1698, să acorde preoţilor, ruptoare» pentru «ca să nu fie supăraţi în toată vremea cu dăjdii, rînd cu ţara». Drept aceea, li se impunea din nou doar plata unor i globale : 7000 de galbeni preoţii şi diaconii din cuprinsul Mitro-

poliei, 2800 cei din eparhia Rîmnicului şi 2000 cei din eparhia Buzău-lui. Observăm deci o creştere enormă a dărilor faţă de cele din 1673. In afară de aceasta, preoţii mai plăteau numeroase dări pe averea personală, ca şi restul contribuabililor. Totuşi, la unele din aceste dări pe avere, preoţii se bucurau de anumite reduceri, în comparaţie cu restul locuitorilor.

Din cauza acestui aspru regim fiscal aplicat preoţilor, Ştefan Vodă Cantacuzino, la scurt.timp după ce a ajuns domn, a dat un hrisov, la 27 aprilie 1714, prin care acorda tuturor preoţilor şi diaconilor scutire «de toate dăjdiile». De-acum înainte, ei urmau să plătească numai «ploconul» mitropolitului sau al episcopului eparhiot, cîte un galben pe an.

Din hrisovul lui Grigorie Ghica menţionat mai sus, cunoaştem şi obligaţiile credincioşilor faţă de preoţii parohi : «să-i facă clacă cu plugul de toamnă o zi, de primăvară o zi, la secere o zi, la coasă o zi». Cei care nu puteau face aceste patru zile de clacă pe an, precum şi «fieştecare mahalagiu», deci credincioşii din oraşe, erau datori să dea preotului cîte un «obroc» de grîu de patru ocale (c. 80 1).

în Moldova, regimul fiscal al preoţilor era asemănător cu al celor din Muntenia. Fiind supuşi la felurite dări către vistierie, unii dintre domnii ţării au acordat scutiri întregului cler. De pildă, la 8 iulie 1632, Alexandru Vodă Iliaş, acum domn al Moldovei, a hotărît, împreună cu cei patru vlădici şi cu boierii din sfatul domnesc ca «să fie cinul preoţesc slobod de toate nevoile», scutind «pe toţi preoţii din toată ţara- noastră Moldova, de toate dările cîte au fost asupra lor pînă acum».

Dar aceste uşurări de dări n-au fost respectate de domnii următori, fapt care 1-a determinat pe Constantin Cantemir, în 1691, să fixeze o dare anuală de doi ughi pentru fiecare preot şi alţi doi ughi la înnoirea domniei.

O situaţie mai bună aveau ca şi în Muntenia preoţii de la bisericile domneşti care au primit, în repetate rînduri, scutiri de dări.

In afara dărilor către domnitor, preoţii plăteau anumite taxe şi către chiriarhul locului. în *Descrierea Moldovei,* Dimitrie Cantemir nota că mitropolitul (probabil şi cei trei episcopi sufragani) primea anual, de la fiecare preot din eparhia sa, «două sute de aspri ca dajdie şi o piele de vulpe sau jder».

Abaterile clerului, de orice natură ar fi fost, erau judecate de chiriarhul locului, şi nu de dregătorii domneşti. Astfel, la 24 februarie 1649, deci în timpul lui Vasile Lupu, s-a hotărît, în sfatul domnesc al Moldovei, ca fiecare chiriarh să judece în eparhia sa pe călugări,

gărițe, preoți și diaconi, iar pe episcopi să-i judece mitropolitul. ;ămîntul lui Vasile Lupu privind neamestecul autorității civile în cată slujitorilor Bisericii a fost întărit și de Gheorghe Ghica în și de Ștefăniță Lupu în 1659, în afară de crima de omor, care i să fie judecată în Divan. Alte hrisoave domnești, mai tîrzii, esc aceste dispoziții.

Rînduielile respective s-au păstrat mult timp, căci Dimitrie Can-r scria în *Descrierea Moldovei* că «pentru greșeli mai mici fiecare edepsește de către mai marele său : diaconul de preot, preotul de spop, ieromonahul și călugărul de egumen sau arhimandrit, pro-pui, egumenul și arhimandritul de episcop, episcopul de mitro-mitropolitul de domn... Pentru greșeli mai mari, care trebuie psite sau cu moartea ori cu luarea preoției, numai preoții, iero-ahii sau călugării stau sub judecata episcopilor lor. Iar stareţul, nandriții și arhiereii nu se pot pedepsi decît de către domn», ui că în secolul următor cunoaștem numeroși preoți caterisiți, fi de la slujbă, «puși la opreală» în cîte o mînăstire, ne face să em că și în perioada de care ne ocupăm se aplicau aceleași >pse. Un rol însemnat în viața bisericească de atunci aveau *protopopii,*
unul sau chiar mai mulți în fiecare județ. Ei erau oamenii de îdere ai ierarhului locului, pe care-1 informau de cele ce se pe-în eparhie și-1 ajutau în administrație. Ei recomandau candidați irotonie, cereau dispense de căsătorii în grade de rudenie sau ;au mărturii în cazuri de divorț, săvîrșeau anchete în parohii, cau abaterile clerului în subordine, în numele chiriarhului, figu-ca martori în felurite acte juridice etc.

O parte din aceste atribuții le reveneau datorită faptului că pe ci mitropoliții și episcopii eparhioți erau aceia care pronunțau ințe de divorț, dădeau dispense de căsătorie și pedepseau pe cei trăiau în concubinaj. Trebuie să menționăm că mitropoliții — >ri și episcopii — erau însărcinați adeseori de domnii țării cu carea unor procese civile și penale (de moștenire, proprietate, ucideri etc), deci aveau atribuții judecătorești foarte largi.

Preoțimea **ortodoxă din Transilvania.** Știrile despre preoții români leni sînt ceva mai bogate. Avem și cîteva referințe ale unor ni asupra lor. De pildă, un german care a fost un timp în servi-domnitorului Gheorghe Ștefan al Moldovei — pribegit și prin LSilvania — scria că «preoții sînt la fel cu poporul, ca port și ca odărie țărănească ,• între ei și oamenii de rînd nu este altă deo-

sebire decît aceea că ştiu să citească şi să scrie şi că poartă părul lung, pe cînd oamenii de rînd se tund». Iar în 1702, iezuitul Andreas Freyberger scria : «preoţii poporului sau parohii slujesc Liturghia în dumineci şi în zilele de sărbători, dar nici o dată în zilele săptă-mînii. Ei se ocupă cu lucrul cîmpului : ară, grăpează, seceră, treieră grîul, ca şi ceilalţi ţărani ; găseşti cîte şase preoţi în satele mai mari... ca îmbrăcăminte nu se deosebesc de ceilalţi ţărani... La adunări nu ţin deloc cuvîntări compuse după puterea lor. Iar în zilele de sărbă-tori şi duminica, după ce s-a "terminat Liturghia, predică dintr-o carte veche (Cazania) şi nu pronunţă nici ce nu e cuprins în ea».

Numărul preoţilor era destul de ridicat. Unele sate aveau mai mulţi preoţi (în 1691, adunarea comitatului Maramureş hotăra să nu fie mai mult de doi preoţi într-un sat). Unii din ei ave.au şi alte îndeletniciri : dieci (cîntăreţi), copişti de manuscrise, zugravi de bise-rici şi de icoane, legători de cărţi.

De obicei, preoţia se moştenea din tată în fiu, încît o parohie era păstorită, poate sute de ani, de preoţi din aceeaşi familie (ade-vărate «dinastii» preoţeşti se pot urmări însă în secolele XVIII—XX). In aceste cazuri, tatăl era şi dascălul fiului care se pregătea să-i urmeze la altar.

In genere, nivelul de pregătire al preoţilor era foarte scăzut. In sinodul convocat de mitropolitul Atanasie Anghel la Alba Iulia, în septembrie 1700, s-a hotărît, între altele: «Diecii care vreau să se preoţească să aibă carte de la protopop şi să ştie Psaltirea de înţeles şi glasurile şi toate tainele Bisericii şi pînă nu va fi la Mitropolie 40 de zile, pînă atunci vlădica să nu-l preoţească; şi popor să-i caute protopopul, căruia să-i dea o piele de vulpe».

Candidaţii la preoţie se pregăteau, de obicei, în casele părinteşti, dacă proveneau din familii preoţeşti, sau la unele din modestele schituri şi mînăstiri 'din Transilvania. Alţii se pregăteau chiar şi în şcolile mînăstireşti din Ţara Românească şi Moldova. Se pare că erau angajaţi uneori şi călugări de peste munţi care pregăteau pe viitorii preoţi. In 1685 «popa Lupul şi cu fratele nostru cu protopopul din Moisei» (Maramureş) scriau bistriţenilor despre «un călugăraş al nostru ce ne este dascăl şi şeade în casa noastră de ne învaţă un *fecior al nostru* ce *este popă».* înseamnă că îşi completa pregătirea după hirotonie. Alţii se pregăteau în şcolile înfiinţate de autorităţile de stat calvine, la Alba Iulia, Lugoj, Caransebeş, Haţeg, Hunedoara şi Făgăraş.

Existau însă şi preoţi cu o cultură mai aleasă, cum erau cei de la biserica Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului, care aveau posibi-

să înveţe în şcoala acelei biserici, reorganizată în 1597 de opul cărturar Mihai, colaboratorul lui Coresi. Unul din aceştia, opul Vasile (f 1659), a scris o *Cronică* a bisericii la care slujise, i şi în secolele anterioare, preoţii şi mai ales protopopii de la a Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului aveau o situaţie cu leosebită faţă de restul preoţilor români din Transilvania, avînd jătire şcolară mult mai temeinică. Erau folosiţi şi acum ca sri la cetate», fiind trimişi adeseori în solii la domnii români te munţi.

imeroşi preoţi de mir — mai ales din Bihor — erau copişti de crise. Am pomenit şi în alte capitole pe preoţii : Grigorie din i (sfîrşitul sec. XVI — începutul sec. XVII), Ioan din Sînpetrul oarei, Flore din Crişteleс, Ioan şi Giurgiu din Lunca Sprie, Urs)tiglet, Patru din Tinăud ş.a. Un preot cărturar a fost şi proto-Ioan Zoba din Vinţ, care a tradus şi tipărit la Alba Iulia felu-:rări moralizatoare, cărţi de predici şi de slujbă, ţi preoţi erau zugravi de biserici şi de icoane. Pomenim, de pe preotul Luca din Iclodul Mare, în părţile Dejului, care a o icoană a Maicii Domnului, ajunsă în mînăstirea Nicula, unde mit făcătoare de minuni.

n cercetarea feluritelor mărturii ale vremii, ne putem face *o* te şi asupra *vieţii religios-morale* a preoţilor transilvăneni. Fap-ei erau aleşi de credincioşi, din mijlocul lor, şi erau reco-ţi la hirotonie nu atît pentru învăţătura lor, cît mai cu seamă viaţa lor curată, pentru însuşirile lor sufleteşti, este un in-că preoţii noştri de acum trei veacuri aveau o viaţă morală Dară. Trăind în post şi rugăciune, ferindu-se de abateri de na-îorală, dînd o creştere sănătoasă numeroşilor lor copii, preoţii ădată puteau fi cu adevărat o pildă vrednică de urmat pentru iţii lor. Neputînd propovădui adevărurile evanghelice prin «cu-din lipsa unei pregătiri corespunzătoare, ei «predicau» credin-r prin faptă, adică prin însuşi exemplul vieţii şi activităţii lor amiliilor lor. Poate tocmai această viaţă duhovnicească înaltă riţilor şi dispreţuiţilor «popi valahi» făcea pe mulţi credin-aparţinători confesiunilor «recepte», să solicite rugăciunile lor, de care se plîngeau adeseori autorităţile de stat sau reprezen-:elor «trei naţiuni».

eoţii slujeau în duminici şi sărbători, iar în posturile mari obiş-să slujească şi în zilele de miercuri şi vineri. Numărul sărbă-era destul de ridicat, după cum aflăm din hotărîrile sinodului -at de mitropolitul Dosoftei, în 1627. Desigur numărul exagerat

al sărbătorilor avea şi o explicaţie de ordin social, urmărindu-se reducerea numărului zilelor de robotă. în soborul convocat de mitropolitul Sava Brancovici în 1675, se hotăra ca preoţii «de pe la oraşe şi de pe la biserici unde sunt mai cu dobîndă şi plata li se dă mai bună», să slujească zilnic ; ceilalţi preoţi erau obligaţi să slujească în zilele de duminică, miercuri şi vineri, în sărbători, iar în timpul posturilor zilnic.

Unii preoţi, cu o situaţie materială mai bună, erau ctitori de lăcaşuri sfinte. De pildă, vechea biserică din Hunedoara (secolul XV) a fost refăcută în 1634 «cu osteneala şi împreună cu toată cheltuiala protopopului Ianăşi ot Hinidoara i protopop Nicolae I Vasilie snă protopop Ianăşi i Staţie gineri-sau şi cu mila a mulţi neguţători...». Iar biserica din Ciula Mare, de lîngă Haţeg, a fost ridicată, în 1680, prin osteneala şi cheltuiala protopopului Ioan Muntean din Tuştea.

Numeroasele biserici din tot cuprinsul Transilvaniei, Banatului, Bihorului şi Maramureşului, durate din -lemn, după posibilităţile materiale ale credincioşilor, erau desigur ridicate din îndemnul şi cu purtarea de grijă a smeriţilor lor slujitori. Iar podoabele lor, îndeosebi «ştergarele româneşti», aflate şi azi în multe biserici de sat din Transilvania, fără îndoială că erau lucrate şi de mîna preoteselor. Cărţile de slujbă erau procurate uneori de preoţi care făceau cîte un drum lung şi obositor pînă la Rîmnic, Bucureşti sau alte centre eparhiale extracarpatice.

Este adevărat că se cunosc şi abateri disciplinare ale preoţilor. Dar conducerea Bisericii — mitropolitul şi soborul mare — au luat măsuri, în cîteva rînduri, pentru îndreptarea răului. De pildă, soborul convocat de mitropolitul Dosoftei la Alba Iulia la 4 iunie 1627 lua felurite măsuri pentru ridicarea vieţii morale a clerului român. între altele, se prevedeau pedepse în bani («gloabe») pentru preoţii care nu-şi îndeplineau cu conştiinciozitate îndatoririle lor sau nu aveau cele trebuitoare pentru săvîrşirea slujbelor.

Peste o jumătate de veac, în 1675, cînd mitropolitul Sava Brancovici a convocat în sobor la Alba Iulia pe toţi juraţii scaunului mitropolitan şi pe protopopii eparhiei, s-au luat noi măsuri pentru întărirea vieţii religios-morale a clerului şi a credincioşilor (înlăturarea superstiţiilor, măsuri disciplinare pentru preoţi, măsuri privitoare la săvîrşirea slujbelor etc).

Cunoaştem cazuri de abateri disciplinare judecate de înşişi mitropoliţii din Alba Iulia. De pildă, în 1606, mitropolitul Teoctist, împreună cu Luca al Ungrovlahiei au înlăturat din slujbă pe preotul Neagoslav de la biserica Sfîntul Nicolae din Şchei (originar însă din

Românească), învinuit de «necuviinţă şi mîndrie». Din *Istoria icii Slîntul Nicolae din Şchei,* scrisă de protopopul Radu Tempea II, aştern felurite neînţelegeri ale preoţilor de acolo, judecate tot de poliţii din Alba Iulia. Unii erau recăsătoriţi, dat fiind faptul că sinod» calvin ţinut la Aiud în 1569 a admis căsătoria a doua a ilor români. La dorinţa lui Mihai Viteazul, Dieta Transilvaniei, acată la Alba Iulia în iulie 1600, a luat măsuri împotriva unor . de preoţi. Dar, acestea erau cazuri izolate, căci majoritatea preo-

aşa cum am spus mai sus, duceau o viaţă morală superioară, d sluji drept pildă de urmat pentru credincioşii lor. -ntîlnim şi în cursul acestui secol preoţi care au participat la irile poporului român pentru dreptate socială şi împotriva asu-

otomane. De pildă, protopopul Simion Brancovici din Ineu — •ui.mitropolit al Ardealului — s-a ridicat adeseori împotriva tur- care stăpîneau pe atunci părţile vestice ale României de azi, încît ia spuneau despre el că «ziua e preot, iar noaptea vrăjmaş înar- ji stricător de pace». în 1659 se înrolase în oastea principelui rghe Râkâczy II, împotriva turcilor, preotul Gheorghe din Ciurila, unţii Apuseni, în fruntea unei cete de 600 de oameni. După ce itat împotriva turcilor la Deva, Hunedoara, Baia de Criş, Beiuş, sa, Zlatna şi în alte părţi, a fost prins, chinuit şi tras în ţeapă găraş. *'tarea social-materială* a preoţilor transilvăneni era mult mai grea

a fraţilor lor din Muntenia şi Moldova. De cele mai multe ori, iu iobagi ca şi păstoriţii lor, îndurînd împreună aceleaşi împilări artea proprietarilor de pămînt, străini de legea şi de limba lor. din ei erau obligaţi să facă robotă, adică să lucreze cu braţele vitele pe moşia proprietarului local sau să-i dea un «onorar», ; bani, fie în natură (piei de vulpe, ceară etc). în acelaşi timp, i obligaţii şi către fisc, deci către vistieria principatului, alţii conducerea marilor oraşe (Făgăraş, Braşov, etc). Lceasta tristă stare de lucruri, pentru preoţi şi credincioşi deo-fă, a avut şi o parte pozitivă, în sensul că între ei s-a format nsă legătură sufletească, încît — spre deosebire de preoţii con-lilor «recepte» — preotul român era identificat întru totul cu icioşii săi, atît la bucurii, dar mai ales la necazuri. O ameliorare iului lor s-a făcut abia în timpul scurtei domnii a lui Mihai zul, care a cerut Dietei — convocată la Alba Iulia, între 20—27 1600 — scutirea de robotă a tuturor preoţilor români. Dar ei au putut bucura mult timp de aceste scutiri, ci dimpotrivă, după gerea domnului român la Miraslău, soarta li s-a înrăutăţit. Astfel,

în ianuarie 1601, Dieta hotăra ca preoţii români să dea cîte doi florin pentru nevoile oştirii care a alungat pe Minai, iar cei care l-ai sprijinit să fie pedepsiţi sau alungaţi din Transilvania.

Starea grea a preoţilor români reiese şi dintr-un act emis d< principele Gabriel Bâthory la 9 iunie 1609, prin care le acorda dreptu să se mute împreună cu familile lor, pe orice altă moşie, scutindu-şi de robotele iobăgeşti obişnuite. Drepturile respective au fost con firmate şi de principele Gabriel Bethlen, la 25 iunie 1614. Mai tîrziu la 18 septembrie 1624, a scutit pe preoţii din Ţara Făgăraşului de «decii jna» (zeciuiala) către fisc. De altfel, preoţii din această regiune au primii scutiri de dijme şi în alte împrejurări, fie de la principe, fie de 1 căpitanul cetăţii Făgăraş (unii preoţi din Ţara Făgăraşului era «nobili»). Tot Gabriel Bethlen acordase în 1614 preoţilor clin Bihoj Crasna şi Solnocul de Mijloc aceleaşi drepturi pe care le aveau preoţi calvini. Desigur, prin aceste măsuri Bethlen urmărea şi îndeplinire! cunoscutelor sale planuri de «calvinizare» a preoţilor români şi, pri ei, a credincioşilor.

La 15 martie 1659, principele Acaţiu Barcsai — la rugăminte mitropolitului Sava Brancovici — scutea pe preoţii români de «dare dijmelor şi a nonelor». Iar peste cinci zile, acorda, printr-un decre deosebit, scutire de dări pe seama preoţilor din Ţara Făgăraşulu Sub principele Mihail Apaffi, mitropolitul Sava Brancovici a izbut să obţină — în patru rînduri — scutiri de dări către fisc pe searri preoţilor săi. Dar înlesnirile acordate de principii Transilvaniei slujj torilor Bisericii Ortodoxe au nemulţumit pe reprezentanţii celor «tr naţiuni» recepte. Mai mult chiar, împotriva măsurilor repetate al principelui, Dieta întrunită la Sighişoara, în 1680, a abrogat toal scutirile acordate pînă atunci preoţimii.

Starea preoţilor români s-a înrăutăţit după ce Transilvania ajuns în stăpînirea Habsburgilor (1688), cînd ei erau supuşi atît obl gaţiilor faţă de «domnii de pămînt», cît şi unor contribuţii excesi\ către fisc. De pildă, în 1689, Dieta Transilvaniei a impus preoţilc români o contribuţie specială de 13.250 florini, 7000,cible de grî 300 măji de carne, 29 bucăţi de vin, 900 cible de ovăz şi 200 care de fi

în afară de dările către fisc şi de obligaţiile către nobilii lo proprietari de pămînt, preoţii transilvăneni erau îndatoraţi . să d< cîte un florin pe an mitropolitului. Acesta mai primea de la fieca biserică, anual, cîte 24 de bani, 4 piei de miel, 22 de lumînări, i pentru o sfinţire de biserică un florin.

I!u ocazia vizitelor canonice pe care le făceau vlădicii români ironii (de care se plîngeau adeseorii nobilii maghiari şi saşi), ;au felurite daruri din partea preoţilor şi a credincioşilor (pînză >ături, cereale, miere, lumînări, vite, oi, bani etc). La rîndul lor, cii erau obligaţi sa dea o «dajdie» principilor din Alba Iulia, după unele izvoare, ar fi constat din 32 de piei de samur, 4 de rîs, ini de jder şi 25 de florini.

>ar care erau «venitele» («taxele stolare») pe care le primeau ii de la credincioşii lor? Dintr-un act din 1682 de la preoţii din B Nasăudului, aflăm că mitropolitul Sava Brancovici stabilise ca îl să primească de la fiecare «casă» cîte 10 bani anual, o mierţă iu şi zile de clacă şi pielicele de miel. Preoţii năsăudeni se plîn-însă că nu pot să-şi încaseze aceste venituri. La 27 iunie 1688, itropolitul Varlaam, soborul mare întrunit la Alba Iulia a stabilit i amănunţit veniturile preotului, hotărînd ca «tot omul să-i dea i de grîu şi una de ovăs şi o zi de coasă şi alta de secere pînă ră şi în ziua de Sînpetru un caş ; cine n-are oi să plătească caşului în ziua de Paşti 2 potori. De botez 12 bani, de cununie tii. Şi dacă se va strica ceva la casa popii, satul să direagă, ereg biserica aşa să grijească şi casa popilor». Desigur, aceste ri erau neîndestulătoare, căci satele erau mici, cu credincioşi iobagi, iar în unele din ele slujeau mai mulţi preoţi. Aşa se ă unii dintre ei se plîngeau mitropolitului sau chiar autorităţilor că nu-şi puteau încasa veniturile preoţeşti.

rem ştiri interesante şi despre *protopopii* transilvăneni. Ei erau e mitropolit şi de soborul mare din Alba Iulia, fiind confirmaţi ba lor fie de principe, fie de autorităţile locale (comitat, cetate îrau membri de drept ai «soborului mare» al Mitropoliei (din iceau parte şi unii preoţi), care se întrunea la Alba Iulia, o î an, de regulă prin iunie, avînd ca atribuţii alegerea mitropo-a «juraţilor» Mitropoliei, precum şi t felurite probleme adminis-Ca oameni de încredere ai mitropolitului («chip vlădicesc»), >pii inspectau pe preoţi, încasau dăjdiile vlădiceşti, pronunţau *i* de divorţ, aplicau amenzi.

toată Transilvania erau aproximativ 50 de protopopi. Ei aveau venituri din parohiile de sub ascultarea lor. Toţi protopopii anual cîte 10—20 florini cetăţii sau principelui, în afară de s de Crăciun, Paşti şi Rusalii. ,

i protopopi au ajuns la situaţii deosebite, datorită orientării calvine. De multe ori, aşa cum am arătat şi în alt loc, principii

calvini numeau protopopi fără să mai întrebe pe mitropolit (Petri din Ciuci, Ştefan din Berivoi, pe care i-am amintit în alt loc). Aceştii erau puşi sub ascultarea superintendentului calvin, avînd dreptul di a face vizite canonice în satele respective, de a predica româneşti şi de a ajuta la propagarea doctrinei calvine.

O situaţie privilegiată a avut şi protopopul filocalvin Ioan Zobi din Vinţ, ridicat de Mihail Apaffi la rangul de nobil, împreună ci fratele său şi cu toţi urmaşii lor. Deşi era un bun cărturar, totuşi e *n* avut un rol odios în judecarea şi condamnarea mitropolitului Sav. Brancovici. Se cunosc cazuri şi de alţi preoţi «înnobilaţi», desigur to pentru orientarea lor filo-calvină.

Viaţa religios-morală a credincioşilor. Viaţa aleasă a călugărilo români, a preoţilor de mir şi a familiilor lor, slujbele bisericeşti di] duminică şi sărbători, cazaniile care se citeau în cadrul lor, spove daniile, posturile de peste an, hramurile marilor mănăstiri, can atrăgeau mii de închinători — toate au avut o influenţă covîrşitoan asupra vieţii duhovniceşti a credincioşilor români. Dar pe lîngă acestea secolul al XVII-lea şi începutul celui următor au oferit credincioşi lor o seamă de pilde vrednice de urmat. Mitropoliţi ca Varlaam ş Dosoftei ai Moldovei, Iosif al Timişoarei, Ilie Iorest şi Sava Br^ncovic ai Transilvaniei, dar şi atîţia «pustnici» sau «sihastri» trăitori ma ales în «sihăstriile din Subcarpaţii Moldovei şi Munteniei, mulţi soco tiţi de credincioşi ca «sfinţi», au fost pilde vii de adevărată viaţi duhovnicească. Sub înrîurîrea acestora atîţia tineri şi tinere, dar ş bărbaţi şi femei în vîrstă, mai ales văduve, din toate păturile social^ şi-au părăsit familiile, luînd «jugul lui Hristos» în mănăstirile sai schiturile existente pe atunci fie pe pămîntul românesc, fie la Munteli Athos, ori chiar în Ţara Sfîntă.

în Ţara Românească şi Moldova se cunosc în acest timp şi cîţivi «mucenici» care şi-au jertfit viaţa pentru Hristos, întocmai ca martiri daco-romani din primele veacuri creştine. De pildă un tînăr din părţiL Olteniei, cu numele Ioan, a fost ucis de turci la Constantinopol, 1 12 mai 1662, pentru că n-a vrut să abjure credinţa creştină şi s accepte islamismul. Patriarhia ecumenică 1-a trecut în rîndul sfinţilo în acelaşi an, fiind cunoscut în sinaxare sub numele de «Ioa: Românul» sau «Valahul». Biserica noastră a hotărît generalizare cultului său abia în 1955, fiind prăznuit în fiecare an la 12 mai, ziu muceniciei sale. Tot în 1955, Sf. Sinod a canonizat pe mitropoliţi Ilie Iorest şi Sava Brancovici ai Transilvaniei, ca vrednici apărătoi

nţei ortodoxe, întrucît au suportat închisoare şi au fost înlă-
lin scaun pentru convingerile lor ortodoxe şi refuzul de a
î cu calvinii.

15 august 1714 domnitorul Constantin Brîncoveanu al Ţării
şti, împreună cu cei patru fii ai săi — Constantin, Ştefan,
Matei — precum şi sfetnicul său Ienache Văcărescu, au fost
iţi la Constantinopol, pentru că au refuzat să abjure credinţa
şi să treacă la mahomedanism. O eventuală apostazie a lor
nit urmări negative asupra credincioşilor români, care poate
st siliţi să le urmeze exemplul, lucru ce ar fi zdruncinat din
întreaga viaţă religios-morală a poporului nostru. Desigur,
ar pentru credinţa ortodoxă a impresionat adînc pe contem-
încît numele domnitorului martir a intrat chiar şi în cîntecele
ele populare româneşti. Canonizarea lor oficială, ca şi a vred-
mitropolit Antim Ivireanul, înecat în 1716, sub învinuirea
redinţă faţă de puternica împărăţie otomana», încă nu s-a făcut,
i aşteptată de credincioşii români.

eaga viaţă a celor menţionaţi aci a fost străbătută ca un fir
iubirea faţă de Dumnezeu, de semeni şi de ţară, de stator-t
dreapta credinţă. Prin aceasta ei au săvîrşit o lucrare de
sau de renaştere duhovnicească în sufletele şi în viaţa ere-
lor români. Toţi aceşti «mucenici», ca şi atîtea mii de călugări,
i credincioşi cu viaţă «îmbunătăţită», rămaşi anonimi, definesc
litatea românească a veacului al XVII-lea. *

Concluzii. Se *poate desprinde uşor constatarea că preoţii 'ir din cele trei ţări româneşti au dus aceeaşi viaţă grea ca storiţii lor. Cei din Transilvania erau expuşi la* o *Întreită iune: naţională, socială şi religioasă. In pofida greutăţilor riale prin care treceau şi a lipsei de învăţătură mai înaltă, fost buni îndrumători ai poporului credincios, atît în vremurile* ice *cît şi în cele de restrişte.*

BIBLIOGRAFIE

oare. ACADEMIA ROMÂNA, *Documente privind istoria României. A.* Veacul XVII, 5 voi. (1601—1620), Bucureşti, 1952—1957; B. *Ţara Românească.* -VII, 4 voi. + indice, Bucureşti, 1951—1954; TIMOTEI CIPARIU, *Acte ?nte latine şi româneşti, pentru istoria Bisericii române...,* Blaj, 1855, 80 p.; N. IORGA, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene,* 2 voi., 1906, LXVIII + 302 p. (I) + 336 (II); I. LUPAŞ, Documente istorice e, voi. I, 1599—1699, Cluj, 1940, XVI + 522 p.; AUREL RĂDUŢIU, *măneşti tipărite la Alba Mia în 1653,* In «Revista de Istorie», tom. 28, 5, p. 889—912.

Lucrări. C. BOBULESCU, *Fete bisericeşti în războaie, răzvrătiri şi revoluţii,* Chisinău 1930, VI ■+> 118 p. i ŞTEFAN BERECHET, *Dreptul vechilor noştri ierarhi la judecarea mirenilor,* în BOR, an. LVI, 1938, nr. 11—12, p. 741—761 (şi extras, 23 p.)i' NICULAE M. POPESCU, *Preoţi de mir adormiţi în Domnul,* Bucureşti, 1942 224 p.; ŞTEFAN LtTPŞA, *Clerici români meşteşugari,* în ST, an. II, 1950, nr 7—8, p. 395—426; NICULAE ŞERBĂNESCU, *Atitudinea preoţimii iată de dreptele năzuinţe ale poporului,* în BOR, an. LXXV, 1957, nr. 3—4, p. 220—242; N. GRIGORAŞ, *Situaţia clerului moldovenesc în prima jumătate a secolului al XVH-lea şi relorma domnitorului Miron Barnovschi şi mitropolitul Anastasie Crimca,* în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 1—2, p. 71—79; AURELIAN SACERDOŢEANU, *Eliberarea preoţilor din *rumănie>* în *secolul al XVH-lea în Ţara Românească,* în BOR, an. LXXXVI, 1968 r. 11—12, p. 1392—1410; STEL1AN MARINESCU, Competenta şi *atribuţiile judiciare ale clericilor* în *secolele XIV—XVIII,* în BOR, an. LXXXVIII, 1970, nr. 7—8, p 796—sili STELIAN MARINESCU, *Redactarea unor acte juridice de către clerici în trecutul hostru,* în MO, an. XXIII, 1971, nr. 9—10, p. 691—707; N. STOICESCU, *Regimul iiscal al preoţilor din Ţara Românească şi Moldova pînă la Regulamentul Organic,* în BOR, an. LXXXIX, 1971, nr. 3—4, p. 335—354.

Pentru preoţimea din Transilvania să se vadă : N. IORGA, Safe şi *preoţi din Ardeal,* Bucureşti, 1902, 349 p.; ION MATEI, *Preoţimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea. Studiu istoric.* Sibiu, 1911, 67 p.; ZENOVIE PA.GLIŞANU, *Contribuţii istorice privitoare la situaţia materială* a *preotimii române din Ardeal,* în CC, an. VI, nr. 5, 1916, p. 135—140; CANDID C. MUŞLEA, *Istoria bisericii Slîntul Nicolae din Şcheii Braşovului,* 2 voi., Braşov, 1943—1946, 427 + 455 p.; ALEXANDRU HERLEA, VIRGIL ŞOTROPA şi IOAN FLOCA, *Vechile legislaţii transilvane. I. Approbatae Constitutiones, 1653,* în MA, an. XXI, 1976,. nr. 7—9, p. 425—615 (şi extras).

XLVI

LEGATURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU BISERICILE ORTODOXE DE LIMBĂ GREACA IN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

În acest secol, la 1642, s-a convocat Sinodul de la Iaşi, la care participat reprezentanţii celor trei mari ramuri ale Ortodoxiei : acă, slavă şi română, care au aprobat cunoscuta *Mărturisire* a ropolitului de neam român Petru Movilă al Kievului, devenită te de doctrină a întregii Ortodoxii. Era o dovada a prestigiului sebit la care se ridicase Ortodoxia românească în acel timp.

Legăturile românilor cu Bisericile ortodoxe de limbă greacă au rit considerabil prin patriarhii, mitropoliţii, profesorii, egumenii :ălugării greci veniţi la noi, mulţi din ei sfîrşindu-şi chiar viaţa pămînt românesc ; prin ierarhii greci care au păstorit la noi (Luca Cipru şi Grigorie ai Ungrovlahiei, Ignatie Grecul de la Rîmnic) ; ir prin unii arhierei «titulari» greci, aleşi la noi şi hirotoniţi pe ma unor vechi scaune episcopale de mult dispărute, dar care ineau în ţările noastre ; prin tiparniţele greceşti înfiinţate la noi, rare s-au imprimat cărţi de slujbă şi de apărare a Ortodoxiei (Iaşi, ureşti, Snagov, Rîmnic, Tîrgovişte) ; prin Academiile greceşti de firgovişte, Iaşi şi mai ales prin cea de la mînăstirea Sfîritul Sava Bucureşti, la care au activat dascăli greci, unii din ei oameni de tă cultură, cu elevi **greci dar mai mult români**,- **prin** ajutoarele eriale acordate de domnii români — mai ales sub forma «în-ţării» de mînăstiri — «Locurilor Sfinte» din Răsărit (cele patru •iarhii apostolice, **mînăstirile din** Muntele Athos, Meteore, Muntele ii etc-). Această intensă activitate cultural-bisericească a fost po-lă datorită sprijinului statornic şi generos al domnilor români, din s menţionăm aci **pe Vasile Lupu, Matei Basarab,** Şerban Cânta-

cuzino şi mai ales pe Constantin Brîncoveanu, sub care cultura grecească pe pămînt românesc a cunoscut o remarcabilă înflorire.

Creşterea continuă a influenţei greceşti în viaţa politică, economică, socială şi cultural-bisericească a ţărilor româneşti extracarpatice a provocat nemulţumirea şi aversiunea maselor largi româneşti, încît s-a ajuns la cîteva mişcări împotriva grecilor aşezaţi la noi (a lui Bărcan Stolnicul, Lupu Paharnicul Mehedinţeanul în 1617, mişcările care au dus la numirea ca domni a lui Matei Basarab şi Vasile Lupu). închinările de mînăstiri la Locurile Sfinte au dus la abuzuri şi neorînduieli, încît domnitorul Leon Tomşa, grecizat de altfel, a fost silit să dea un «aşezămînt» împotriva călugărilor greci, prin care se reînnoia dreptul ţării de a-şi alege pe cine voia în fruntea eparhiilor şi a mînăstirilor, iar Matei Basarab a hotărît să procedeze la «dezînchinarea» unor mînăstiri (1639). Cu toate acestea, situaţia n-a putut fi remediată decît pentru scurt timp, căci amestecul grecesc în treburile ţării a început să se facă din nou simţit.

Vom înfăţişa, în cele ce urmează, cîteva aspecte esenţiale ale legăturilor Bisericii Ortodoxe Române cu Bisericile Ortodoxe surori, stăruind asupra celor pe care nu le-am semnalat în capitolele anterioare.

Legăturile cu Patriarhia ecumenică. Domnii rpmâni au acordat un sprijin material permanent acestei Patriarhii, ai cărei titulari i-au vizitat în mai multe rînduri, venind după ajutoare. Mitropoliţii celor două ţări româneşti erau recunoscuţi de patriarhii ecumenici, cărora le plăteau o dare anuală.

Cel mai de seamă patriarh ecumenic în această perioadă a fost *Ciril Lucaris,* care a întreţinut permanente legături cu ţările noastre, încă în primăvara anului 1594, pe cînd era ieromonah, a trecut prin Moldova, în drumul său la cneazul ortodox Vasile clin Ostrog, în voievodatul Volhiniei din Polonia, unde a fost trimis de patriarhul Meîetie Pigas al Alexandriei, ca să întărească pe credincioşii ortodocşi de, aici ameninţaţi cu uniaţia. în 1601, s-a reîntors la Alexandria, oprindu-se din nou la Iaşi, la curtea lui Ieremia Movilă, unde a rostit cîteva cuvîntări, în Duminicile Trioduiui şi Penticostarului. A ajuns la Alexandria, numai cu două zile înainte de moartea lui Meletie Pigas (•)• 13 septembrie 1601), căruia i-a urmat în scaun. în 1612 a ajuns locţiitor de patriarh ecumenic, dar nu s-a putut menţine decît o lună. Din Constantinopol,' s-a îndreptat spre Ţara Românească, la colegul său de studii de la Veneţia şi Padova, Radu Mihnea, fiind primul patriarh de Alexandria care a vizitat ţările noastre. Aici a scris, în latineşte, un tratat despre doctrina şi organizarea Bisericii

jxe, cerut de un pastor olandez (1613). A trecut pentru cîteva
i Moldova, la domnitorul Ştefan Tomşa, unde a rostit cîteva
ari. S-a reîntors apoi în Ţara Românească, unde a ţinut alte
ari la Mitropolia din Tîrgovişte şi a sfinţit mînăstirea Radu
din Bucureşti, închinată tot atunci mînăstirii Ivir din Muntele
Acum a fost închinată Alexandriei mînăstirea Stăneşii, iar
ani mai tîrziu Segarcea.

1620 era din nou în Ţara Românească, fiind ales tocmai alunei,
îoiembrie 1620, în scaunul de patriarh ecumenic. A păstorit în
ii cu totul vitrege, fiind înlăturat de turci din scaun de cinci
tai ales prin intrigile iezuiţilor, şi compromis prin publicarea
Aărturisiri de credinţă calvină, pusă sub numele său, la Geneva,
19 şi 1633. în cele din urmă, a fost sugrumat din ordinul sulta-
la 29 iunie 1638, şi aruncat în apele Bosforului. Ca patriarh
nic, Ciril Lucaris n-a mai trecut prin ţările noastre, dar a raen-
legăturile cu ele prin scrisori. De o mare însemnătate este
area sa din 2 septembrie 1629 către principele Gabriel Bethlen
nsilvaniei, prin care respingea cu indignare propunerea acestuia
şi da consimţămîntul la trecerea românilor transilvăneni la
ism.

n capitol însemnat în legăturile noastre cu Constantinopolul 1-a
tuit domnia lui Vasile Vodă Lupu, adevărat protector al Patriar-
\ceasta avea numeroase datorii făcute cu ocazia ocupării scau-
la care se adăuga şi «tributul» anual pe care era obligată să-1
scă turcilor. Domnul moldovean a luat asupra sa achitarea
>r acestora. în schimb, a cerut să se instituie o comisie de trei
atru epitropi, aleşi de sinod, care să coordoneze treburile eco-
e, recunoseîndu-şi dreptul de control asupra acesteia, urmărind
Viitor să nu se mai aleagă ierarhi prin simonie. Pentru acest
• nepreţuit oferit de domnul român, patriarhul *Partenie I zis cel*
i şi sinodul său au hotărît să-i dăruiască moaştele Cuvioasei
"hiv.a (păstrate pînă atunci în biserica Sfîntul Gheorghe din
). Ele au fost aduse în Moldova şi aşezate în biserica Sfinţii Trei
ii din Iaşi, la 13 iunie 1641.

u toate acestea, în septembrie 1644, Partenie I cel Bătrîn a fost
rat din scaun şi înlocuit cu *Partenie II zis cel Tînăr,* cu concursul
asile Lupu. în octombrie 1646, acest Partenie II a fost înlăturat
:aun tot prin Vasile Lupu, care i-a plătit şi datoriile făcute în cei
ni de păstorire. De aceea, Nicolae Iorga scria, pe bună dreptate :
duitor al întregii vieţi ortodoxe, supraveghetor al ei de fiecare
răsplătitor darnic, dar şi pedepsitor fără cruţare, făcător şi

răsturnător de patriarhi, găzduitor al fruntaşilor Bisericii răsăritene, convocator de sinoade şi îndreptător al credinţei prin hotărîrile acestor adunări ţinute în umbra lui, Vasile Vodă merită un loc mare în istoria întregii lumi ortodoxe» *(Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de răsărit,* p. 207).

Dintre ceilalţi patriarhi de Constantinopol care au călătorit prin ţările române consemnăm pe *Atanasie Patellaros,* fost mitropolit al Tesalonicului, iar în 1634 — pentru abia 40 de zile — patriarh ecumenic. A stat ani în şir la mînăstirea lui Păun Vameşul de lîngă Iaşi, închinată la Xiropotam în Sfîntul Munte. în 1652, Vasile Lupu a reuşit să-1 pună pe Atanasie din nou în scaunul patriarhal, dar nu s-a putut menţine decît 15 zile. A plecat din nou în Moldova, trăind în mînăstirea Sf. Nicolae din Galaţi, iar de aici în Rusia, unde a primit daruri bogate din - partea ţarului. La reîntoarcere a murit într-o mînăstire din Ucraina (1654).

Unul dintre urmaşii săi, *Partenie IV Moghilalul,* fost patriarh ecumenic în cinci rînduri (între 1657—1685), a călătorit în Ţara Românească prin 1655. Pentru a-şi putea cîştiga mijloacele de existenţă, patriarhii care s-au succedat în sca\m i-au încredinţat cîrmuirea Mitropoliei Proilaviei (1667—1671), apoi a Tîrnovei şi a Vidiriului. A murit la Bucureşti, după anul 1688.

Un alt patriarh de Constantinopol, *Dionisie IV Seroglanul (Muselinul),* fost mitropolit de Larissa şi deţinător al scaunul ecumenic în cinci rînduri (între 1671—1694), ierarh învăţat, înrudit cu Cantacuzinii, puternici pe atunci în Constantinopol, a avut strînse legături cu ţările noastre (slujise şi ca secretar al lui Matei Basarab). In 1681 — ca fost patriarh — a venit în Ţara Românească, la Şerban Cantacuzino, pe care a izbutit să-1 împace cu Gheorghe Duca al Moldovei. In vara anului următor, cu ajutorul lui Şerban Cantacuzino, şi-a reluat scaunul patriarhal pentru a treia oară. în 1687, după ce a pierdut din nou scaunul, a venit tot în Ţara Românească, unde, în anul următor, a slujit la înmormîntarea binefăcătorului său, Şerban Cantacuzino, şi a uns ,domn pe Constantin Brîncoveanu. Cu ajutorul acestuia, şi-a reluat scaunul, pentru a cincea oară, în 1693, dar nu 1-a putut păstra decît şapte luni. In aceste împrejurări, a venit din nou în Ţara Românească, la Tîrgovişte,- unde şi-a dat obştescul sfîrşit (1696), fiind îngropat în fosta catedrală mitropolitană de acolo.

Contracandidatul lui Dionisie IV, *Iacob,* care a păstorit în scaunul ecumenic în trei rînduri (între 1679—1688), a venit în ambele ţări în cîteva rînduri. în 1693, a slujit la înmormîntarea lui Constantin Cantemir, alături de patriarhii Gherasim al Alexandriei şi Dositei al

limului. S-a stins din viaţă la Iaşi, în 1700, fiind îngropat în tirea Golia, unde se mai păstrează piatra sa de mormînt. i rugămintea patriarhului *Calinic II,* Constantin Brîncoveanu a t din temelie biserica Sfîntul Nicolae din Galata (Constantinopol), usese distrusă de un incendiu.

jgăturile cu Patriarhia Alexandriei. După Ciril Lucaris, ţările e au mai fost cercetate şi de alţi patriarhi din Alexandria Egip- Urmaşul său, Gherasim Spartaliotis (1620—1636), a trimis în Românească, Moldova şi Rusia pe ieromonahul Ioanichie, viitor rh, pentru a strînge ajutoare. Învăţatul patriarh *Mitrolan rnlos* (1636—1639), cu studii în Apusul Europei, unde a petrecut zece ani, autorul unei *Mărturisiri de credinţă* care-i poartă e, a vizitat ţările noastre ca ieromonah şi însoţitor al lui Ciril is. în 1638, a venit din nou, aflîndu-şi sfîrşitul la Tîrgovişte, în vara anului 1639, fiind îngropat tot aici.

rmaşul său, *Nichiîor Klarozanis,* a ocupat scaunul alexandrin îtorul lui Vasile Lupu, în 1639. In acelaşi an era în Moldova şi ra Românească. în 1645 a venit pentru a doua Oară la Curtea asile Lupu, de unde voia să plece în Rusia, dar nu i-au îngăduit ,• în acelaşi an şi-a aflat sfîrşitul în Moldova, atriarhul *Ioanichie Diodios* (1645—1657) a ocupat scaunul tot utorul domnului moldovean, la care a venit să solicite ajutoare, irhul *Paisie* (1657—1678), care a luat parte la sinodul ţinut la ava în 1666—1667 pentru osîndirea patriarhului Nicon, la reîntoar-s-a oprit şi în ţările noastre. Urmaşul său, *Partenie Prohoros* —1688), a cercetat de două ori ţările române înainte de a fi patriarh, ca exarh al mînăstirilor româneşti închinate Sfîntului unt, iar după alegere a petrecut aproape doi ani în Moldova şi Românească, cercetînd, cu acest prilej, mînăstirile Stăneşti şi cea din Oltenia, închinate Patriarhiei de Alexandria. Qtimul patriarh alexandrin din acest secol a fost *Gherasim as* (1688—1710), care a întreţinut strînse legături cu Constantin oveanu şi cu Cantemireştii, cercetînd ţările noastre în trei rînduri. tima sa călătorie la noi a slujit la înmormîntarea mitropolitului isie al Ungrovlahiei, alături de Hrisant al Ierusalimului, şi tot loi au fost de faţă la înscăunarea noului mitropolit Antim inul, la 22 februarie 1708, în Duminica Ortodoxiei. Tot cu prilejul ei călătorii, a binecuvîntat. cununia unei fiice şi a unui fiu al snstantin Brîncoveanu. Acum, domnul muntean a închinat Patriar-

hiei de Alexandria mînăstirea Zlătari din Bucureşti cu toate bunurile ei. Reiese că din cei şapte patriarhi de Alexandria care au păstorit în secolul al XVII-lea, unul singur n-a trecut prin ţările noastre.

Legăturile cu Patriarhia Ierusalimului. Nevoile materiale în care se zbăteau, asupririle din partea turcilor, la care se adăuga acţiunea iezuiţilor stabiliţi în Ţara Sfîntă, au făcut pe mulţi patriarhi greci din Ierusalim să urmeze exemplul celegilor lor din Constantinopol şi Alexandria, venind după ajutoare în ţările române. Astfel, patriarhul *Tcoian* (1608—1644), luptător energic pentru apărarea Ortodoxiei, a cercetat în mai multe rînduri ţările noastre. în 1617, era la Iaşi, la curtea lui Radu Mihnea, cunoscut sprijinitor ^ al grecilor, care a închinat acum Sfîntului Mormânt mînăstirea Galata. Da aci a trecut în Polonia (1620—1621), contribuind la reorganizarea Bisericii Ortodoxe ucrainiene, decăzută în urma «unirii» de la Brest din 1596, hirotonind şase episcopi şi pe mitropolitul Iov Boreţchi al Kievului, reorganizind mînăstirile şi punînd bazele unor «frăţii» ortodoxe. Reîntors la Ierusalim, pentru apărarea Bisericii sale în faţa primejdiei catolice, Teofan a venit din nou în Moldova în 1628, cînd scaunul domnesc era ocupat de Miron Barnovschi. Acesta a închinat acum Ierusalimului ctitoria sa din Iaşi, biserica Adormirea, cunoscută sub numele Barnovschi, cu două sate. A revenit în Moldova în timpul lui Vasile Lupu, pe care 1-a determinat să plătească toate datoriile Patriarhiei, care se ridicau la 56.000 florini. Mulţumită acestui ajutor substanţial, peste cîteva decenii, un alt patriarh de Ierusalim, Dositei, declara că «de la căderea Constantinopolului, nici un bazileu sau domnitor nu a făcut atîta bine scaunului patriarhal de Ierusalim». în 1643 era din nou la Iaşi, sfinţind Sfîntul Mir, cu cheltuiala lui Vasile Lupu şi primind închinarea bisericii Adormirea Maicii Domnului din Ismail, refăcută de marele paharnic Gheorghe, fratele domnului. în drum spre scaunul său, şi-a dat obştescul sfîrşit, fiind îngropat în insula Halki.

îndată după moartea sa, Vasile Lupu a reuşit să impună alegerea ca patriarh a lui *Paisie,* egumen la Galata şi exarh pentru mînăstirile româneşti închinate Sfîntului Mormînt. Hirotonia lui s-a făcut la Iaşi, la 23 martie 1645, de către un sobor de arhierei, din care fâeea parte şi Varlaam al Moldovei. După o scurtă şedere la Ierusalim, a pornit spre 'ţările ortodoxe, după ajutoare. în Ţara Românească a primit o danie anuală de 50 de taleri din partea mînăstirii Polovragi. De aci a trecut în Moldova, apoi în Rusia. La reîntoarcere, a încercat să mijlocească o apropiere a domnilor români de ţarul Alexei Mihailovici,

re i-a adus o scurtă întemniţare din partea turcilor. A murit în *a* cursul unor noi călătorii în oraşele din jurul Mării Negre, ădaniile lui au fost continuate de patriarhul *Nectarie* (1661— ales la stăruinţele lui Vasile Lupu — deşi mazilit — şi ale lui ie Ghica al Ţării Româneşti. A venit în Moldova, stînd în ii de la Sfîntul Sava din Iaşi, de unde s-a reîntors la Ierusalim aeroase daruri din partea lui Eustratie Vodă Dabija. Cu banii , a refăcut numeroase biserici din Ţara Sfîntă.

1669, s-a retras de bunăvoie din scaun, urmîndu-i *Dositei,* olitul Cezareii Palestinei, care, deşi în vîrstă de numai 28 de izbutit să apere şi să ridice ca nimeni altul, nu numai prestigiul hiei de Ierusalim, ci al Ortodoxiei întregi. Aproape patru i, Dositei a fost îndrumătorul activităţii cultural-teologice în greacă şi mai ales apărătorul însufleţit al Ortodoxiei în faţa lor catolice şi protestante. A fost ridicat pe scaunul patriarhal vreme de mari frămîntări, cînd asupra Patriarhiei apăsa datoria *i* de 100.000 de taleri, iar iezuiţii îşi desfăşurau nestînjeniţi atea în Ţara Sfîntă. Era firesc ca şi el sa înceapă lungi călătorii irile române, unde mai fusese în două rînduri, ca însoţitor al esorilor săi Paisie şi Nectarie, călătorii care au durat ani de -ar putea spune, fără exagerare, că adevăratele reşedinţe ale sitei erau în Bucureşti şi Iaşi, nicidecum în Ierusalim. în 1670, Bucureşti şi apoi la Iaşi, unde a primit din partea prietenului leorghe Duca Vodă închinarea mînăstirilor Cetăţuia — ctitoria ia —■ şi Hlincea de lîngă Iaşi. Din daniile primite, a refăcut a Naşterii Domnului din Betleem, pe care a sfinţit-o cu prilejul lui convocat la Ierusalim, în martie 1672, care a reluat discuţia Mărturisirii de credinţă atribuită lui Ciril Lucaris şi a aprobat *ia* lui Dositei intitulată Pavăza *Ortodoxiei.*

1673 era din nou în Ţara Românească şi Moldova. Grigorie al Ţării Româneşti a închinat acum Şfîntului Mormînt mînăs- -ălui (jud. Olt), ctitoria Buzeştilor, şi schitul Ungurei (Buzău). rile catolicilor — care oferiseră o sumă enormă de bani turcilor cumpărarea Şfîntului Mormînt — îl recheamă la Ierusalim, nevoit sa-1 răscumpere cu banii strînşi în ţările române. în rmători era în Moldova, cînd Antonie Vodă Ruset închina rhiei mînăstirea Caşin, ctitoria lui Gheorghe Ştefan. Tot atunci, olitul Dosoftei îi închina mînăstirea sa de metanie, Probota, anina Safta, văduva lui Gheorghe Ştefan, închina Bistriţa, cti- ui Alexandru cel Bun, **fără** vreun **drept** ctitoricesc (peste cîţiva asitei a renunţat la aceste două mînastiri).

în 1680, patriarhul Dositei a pornit într-o nouă călătorie, care a durat cîţiva ani, străbătînd toată lumea ortodoxă din Ţara Sfîntă în Balcani, ţările române, Rusia şi Georgia. Urmărea nu numai strîngerea de ajutoare materiale, ci şi închegarea unor legături cu Rusia _ aflată în continuă dezvoltare — în vederea eliberării popoarelor subjugate de turci.

în 1680—1682 a înfiinţat o tipografie grecească la mînăstirea Cetăţuia de lîngă Iaşi, reşedinţa sa. din Moldova, în care au fost tipărite mai multe cărţi de slujbă şi lucrări teologice-polemice. în 1688 era în Ţara Românească, fapt confirmat — între altele — de prefaţa *Bibliei* de la Bucureşti, semnată de el, deşi autorul era învăţatul Constantin Cantacuzino Stolnicul. în 1693, a obţinut de la Constantin Duca un hrisov de întărire a mînăstirilor închinate Sfîntului Mormînt : Galata, Barnovschi, Bîrnova, Sfîntul Sava, Hlincea, Dealul Mare (lîngă Iaşi), Dumbrăviţa (lîngă Focşani), Tazlău şi Caşin. în Ţara Românească i se mai închinase, în timpul lui Brîncoveanu, mînăstirea Sfîntul Sava din Bucureşti, refăcută acum.

în 1697—1698 este întîlnit din nou în Ţara Românească. La hirotonia tînărului şi nestatornicului mitropolit Atanasie Anghel al Transilvaniei, săvîrşită la Bucureşti, la 22 ianuarie 1698, 1-a pus — împreună cu mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei — să semneze acea mărturisire de credinţă în 22 de puncte, care avea rostul sa-1 întărească în dreapta credinţă, atrăgîndu-i atenţia îndeosebi asupra învăţăturilor atacate de calvini sau de catolici. în 1701, patriarhul Dositei a trimis o scrisoare lui Atanasie, alta lui Ştefan Raţ, promotor al uniaţiei, mustrîndu-i pentru lepădarea lor de la dreapta credinţă, iar în 1702, a adresat — împreună cu mitropolitul Teodosie — o pastorală către credincioşii din Transilvania, înştiinţîndu-i că au aruncat anatema asupra lui Atanasie şi îndemnîndu-i să nu se abată de la credinţa ortodoxă.

Apărătorul neobosit al Ortodoxiei s-a stins din viaţă la Constantinopol, la 7 februarie 1707, în vîrstă de 66 de ani, după o păstorire de 38 de ani ca patriarh, plină de lupte cu catolicii şi cu protestanţii sau cu autorităţile otomane pentru apărarea Sfîntului Mormînt şi a Ortodoxiei, în general. El reprezintă un moment de seamă în istoria legăturilor Patriarhiei Ierusalimului cu ţările române.

Politica sa bisericească a fost continuată ■*— deşi cu mai puţină energie — de nepotul său, patriarhul *Hrisant Notaras* (1707—1731), care i-a urmat în scaun. Călătorise mult prin ţările noastre ca exarh al Sfîntului Mormînt şi ca însoţitor al lui Dositei, care 1-a folosit în numeroase misiuni diplomatice. A fost ales patriarh cu sprijinul

ncoveanu. In 1707 era în Bucureşti, împreună cu alţi ierarhi la sfinţirea bisericii Sfîntul Gheorghe Nou, ctitoria lui /■eanu, care a fost închinată Patriarhiei de Ierusalim în acelaşi an. ;iva ani mai tîrziu, a ajuns la neînţelegeri cu Antim Ivireanul, isant oprise pomenirea ierarhului locului în mînăstirile închinate tiiei sale şi chiar în bisericile de pe moşiile aparţinătoare In 1714, cînd a fost mazilit şi apoi ucis binefăcătorul său ntin Brîncoveanu, era la Iaşi, la Nicolae Mavrocordat. A con- legăturile cu primii domni fanarioţi (în 1727—1728 face o nouă in amîndouă ţările române) pînă la moartea sa (1731). *Istoriile domnilor Ţârii Româneşti,* de Radu Popescu, se arăta 1724 a murit la Bucureşti mitropolitul Maleahi al Betleemului, ăise în Ţara Românească în jur de 30 de ani, în calitate de nic» al mînăstirii Sf. Gheorghe Nou şi al celorlalte aşezăminte îşti închinate Sfîntului Mormînt.

gaturi cu alte aşezăminte bisericeşti din Răsărit. în afară de Patriarhii, s-au făcut închinări de biserici şi mînăstiri roma- i la alte aşezăminte greceşti din Răsărit. Amintim numai din ele.

Inăstirea Siînta Ecaterina din Muntele Sinai avea închinată, î la sfîrşitul secolului XVI, mînăstirea Balica sau Sfinţii Arhan- lin Iaşi. în 1610 i s-a închinat biserica Sfînta Paraschiva din ^ctitorită de marele vornic Nestor Ureche (tatăl cronicarului), ă documente din 1606 se vorbea de «dughenile călugărilor de ai», aflate în Iaşi, semn că daniile româneşti se înmulţiseră. ii tot acum i-a fost închinată mînăstirea Sf. Ecaterina din şti, ctitoria vornicului Ivaşcu Golescu (sfîrşitul secolului XVI, ;ă la începutul celui următor de Pană vistierul). în cursul lui de care ne ocupăm, i-au fost închinate şi alte mînăstiri ro- :i (Mărgineni—Prahova, Adormirea din Rîmnicul-Sărat, Adam— şi altele). La mînăstirea Sfînta Ecaterina s-a descoperit un al lui Constantin Brîncoveanu şi o serie de obiecte de pro-ţă românească.

enţionăm şi faptul că la mîriăstirea *Sfîntul Sava* de lîngă Ieru-s- au găsit *Psaltirea* de la Alba lulia din 1651 şi *Biblia* din 1688. mrul Sfîntului Mormînt se păstrează felurite odoare româneşti : ighelie de la Matei Basarab, un epitrahil de la Gheorghe Ştefan, :e de la Eustratie Vodă Dabija, avînd la bază, în basorelief, său şi al doamnei Dafina etc.

Către sfîrşitul secolului al XVîI-lea, sînt consemnate şi două «pelerinaje» româneşti la Ierusalim şi Muntele Sinai. Este vorba de călătoria făcută în 1682 de postelniceasa Elena (Ilinca), soţia lui Constantin Cantacuzino şi mama lui Şerban, cu fiul ei, spătarul Mihai, şi cu fiica sa Stanca, "cu mai mulţi ostaşi ca însoţitori. Ei au întîlnit acolo pe fostul mitropolit Varlaam al Ungrovlahiei, care, după pierderea scaunului mitropolitan şi o pribegie prin Transilvania şi Moldova, a pornit într-o călătorie la Locurile Sfinte.

Legăturile **cu Muntele Athos.** Ajutoarele româneşti către mînăstirile din Sfîntul Munte au continuat în tot cursul secolului al XVII-lea, mai ales sub forma închinării unor mînăstiri, schituri şi biserici de la noi către marile aşezăminte mînăstireşti atonite. O parte din veniturile mînăstirilor închinate era trimisă la Athos, pentru întreţinerea mînăstirii de care depindeau. Din această cauză, se înregistrează mai puţine danii anuale în bani decît în secolul precedent. închinarea atîtor mînăstiri româneşti — vechi ctitorii voievodale — a dus la abuzuri şi neorînduieli, dar mai ales la nemulţumirea credincioşilor români, încît Matei Basarab a procedat la «dezînchinarea» unora din ele. Cîrmuirea mînăstirilor închinate era încredinţată unor egumeni greci, trimişi de la Sfîntul Munte.

La rîndul lor, numeroşi călugări de neam român se aşezau la mînăstirile şi schiturile de la Athos, trăind alături de călugării greci, ruşi, georgieni, sîrbi, bulgari sau de alte neamuri. Numeroase obiecte de artă, manuscrise şi cărţi provenite din Ţara Românească şi Moldova se păstrează pînă azi în muzeele şi bibliotecile din Sfîntul Munte.

In cele ce urmează, consemnăm doar cîteva din mînăstirile închinate şi cîteva danii. Reţinem, înainte de toate, faptul că acum au fost închinate două mînăstiri româneşti către marea biserică a Sfîntului Munte din *Kaiies,* unde îşi aveau reşedinţa protosul şi reprezentanţii celor 20 de mînăstiri atonite (biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului, numită şi Protathon). Este vorba de mînăstirile Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi, ctitoria lui Vasile Lupu, şi Cotroceni din Bucureşti, ctitoria lui Şerban Cantacuzino, închinate de ei înşişi, împreună cu numeroasele lor moşii şi metoace. Veniturile acestor mînăstiri erau trimise direct la Karies, de unde erau împărţite ajutoare tuturor mînăstirilor-de la Athos.

La Marea *Lavră,* Matei Basarab a zidit o biserică nouă cu hramul Sf. Mihail din Sinada, în care a fost zugrăvit împreună cu soţia sa, doamna Elina. Tot el i-a dăruit două frumoase Evangheliare, într-unui fiind reprezentaţi domnitorul cu soţia, îngenunchiaţi în faţa Sf. Mihai.

tastă mănăstire s-a bucurat mai tîrziu de danii însemnate din partea Grigorie Ghica şi Constantin Brîncoveanu.

0 situaţie materială deosebită avea şi mînăstirea *Vatopedi,* căreia fost* închinate mînăstirile Golia din Iaşi,- Precista din Galaţi, Doi din Iaşi, Mira sau Mera, în Vrancea. Mînăstirii georgiene *Iviron* fost închinate cîteva mînăstiri din Ţara Românească, în primele snii ale secolului al XVII-lea : Radu Vodă din Bucureşti (care avea metocuri : schitul Tutana—Argeş şi biserica din Bălteni—Ilfov), vacioc—-Argeş şi Stelea din Bucureşti. La acestea se adaugă daniile ale din partea domnilor ţării : Radu Şerban Basarab şi Grigorie :a ai Ţării Româneşti, Gheorghe Ştefan al Moldovei ş.a. Cîteva mînăstiri româneşti au fost închinate mînăstirii *Zografu,* s-a bucurat necontenit de ajutoarele domnilor români : biserica ista (Adormirea) din Vaslui, mînăstirea Dobrovăţ, ctitoria lui an cel Mare, închinată de Vasile Lupu, şi mînăstirea Căpriana, inată de Constantin Cantemir, care avea o avere enormă dincolo [3]rut (23 de moşii cu 50.000 ha). O situaţie materială deosebită 1 şi mînăstirea *Dohiariu,* căreia marele postelnic Ianache Karadja iăruit 12 moşii în Ialomiţa, ridicînd aici o mînăstire, terminată de Matei Basarab, cunoscută sub numele de Slobozia lui Ianache. Dintre celelalte mînăstiri de la Muntele Athos cărora le erau în-ate unele mînăstiri româneşti, amintim *Cutlumuşul,* căreia :andru Vodă Iliaş i-a închinat mînăstirea Clocociov din Slatina, :ută de el, iar Matei Basarab i-a acordat ajutoare pentru refacerea irii, *Xiropotamu,* căreia i s-a închinat mînăstirea Sf. Ioan Botezăto-Plumbuita), de lîngă Bucureşti, *Caracalu* (mînăstirea Sfîntul Nicolae 'smail), *Pantocrator* (mînăstirea Căscioarele-Vlaşca), *Siîntul Pavel* ăstirea Jitianu de lîngă Craiova şi Todireni—Suceava), *Siîntul elimon* sau *Rusicon* (biserica Uspenia din Botoşani, vechea ctitorie amnei Elena Rareş, iar Constantin Brîncoveanu i-a făcut repa-radicale şi un paraclis cu hramul \Sfinţii Constantin şi Elena), *menu* (mînăstirea Bursuci sau Ciocăneşti-Vaslui, închinată de cti-Gavriil Costachi, marele vornic al Ţării de Jos), *Simonpetra* (avea nată mînăstirea Mihai Vodă din Bucureşti, de la sfîrşitul secolului t şi care a primit acum două metocuri : mînăstirea Izvorani, ctito-iitropolitului Luca, iar mai tîrziu schitul Beştelei-Piteşti. în 1626 închinat vechea mînăstire Bolintinj biserica mare de la *Simon-* a fost repictată cu cheltuiala lui Matei Basarab) ; *Xenofon* (bise-nare refăcută de acelaşi domnitor, care a fost zugrăvit acolo, îm-iă cu doamna Elina, avea închinat schitul Zdrelea, sau Roaba din ia). Alte mînăstiri au primit ajutoare în bani : *Dibnisiu* (de la Matei

Basarab şi Constantin Brîncoveanu), *Constamonitu* de la Radu Mihnea şi alţii).

Alte ajutoare româneşti s-au îndreptat către *mlnăstirile de la Meteore* şi din *Ianina*. De pildă, mînăstirea Golgota (Dîmboviţa), ctitorită de Pătraşcu cel Bun, refăcută de Nicola vistierul, originar din Ianina, la începutul secolului al XVII-lea, a fost închinată mînăstirii Schimbarea la Faţă din Meteore. în 1640 Nucetul din Dîmboviţa era închinată mînăstirii Rusicon de lîngă oraşul Tricala. Mînăstirea Butoiul (Dîmboviţa) era închinată la Sfîntul Ştefan din Meteore. Prin 1701—1702, a fost închinată mînăstirii Sfinţii 40 de mucenici din Rumelia biserica Dancu din Iaşi.

Cîteva mănăstiri româneşti erau închinate unora din *Epir*. De pilda, mănăstirea lui Ghiorma banul, sau «a grecilor» din Bucureşti (ctitorul fiind un epirot) a fost închinată Episcopiei din Pogoniani din Epir. Mănăstirea Valea, în părţile Argeşului, ctitoria lui Radu Paisie din prima jumătate a secolului al XVI-lea, deţinătoare a mai multor moşii, a fost închinată mănăstirii Gura din aceeaşi eparhie epirotă. Mănăstirile Bradu, în părţile Buzăului, şi Codreni, în judeţul Ilfov, erau închinate la mănăstirea Molivdoskepastu, în apropiere de Dipaliţa, în aceeaşi eparhie (mănăstirea respectivă primise şi o subvenţie anuală de 3000 de aspri din partea Iui Radu Mihnea al Ţării Româneşti).

Alte mănăstiri româneşti erau închinate celor din eparhia Ianina, tot în Epir. De pildă, mănăstirii Sfinţii Părinţi, lîngă Ziţa în Epir, îi erau închinate mănăstirile Sărindar (sau a «Coconilor») din Bucureşti (fostă pe locul Casei Armatei), deţinînd peste 30 de moşii şi Mislea din judeţul Prahova, ctitoria lui Radu Paisie, tot cu un număr însemnat de moşii. După 1689 mănăstirea Sfinţii Părinţi a fost declarată «stavropighie» a Patriarhiei ecumenice, ajungînd în această situaţie şi cele două metocuri româneşti. Mănăstirea Sf. Ioan cel Mare (sau grecesc) din Bucureşti — pe locul clădirii C.E.C. — (rezidită de Constantin Brîncoveanu) era închinată la mănăstirea Sf. Prooroc Ilie situată tot în apropiere de Ziţa (au devenit şi ele «stavropighii» patriarhale). Mănăstirea Băbeni, lîngă Rîmnicu Sărat, împreună cu metocul ei, schitul Bordeşti, erau închinate la mănăstirea Vellas, în apropiere de oraşul cu acelaşi nume, în eparhia Ianina, iar mănăstirea Deduleşti, în aceeaşi regiune a Rîmnicului Sărat, era închinată la mănăstirea Sfinţii Apostoli din Kaţika, sat lîngă Ianina.

Alte două mînăstiri din Epir, Sosinu şi Brodetsi, deşi nu aveau metocuri la noi, **s-au** bucurat de ajutoare din partea domnilor români (Neagoe Basarab, Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu ş.a.)

lănăstirii Mavromol din Bpir îi era închinată ctitoria cu acelaşi din Galaţi a lui Constantin Duca, din 1700—1703. lîteva biserici şi mînăstiri din Ianina şi împrejurimi erau ctitorite ahii din Epir. De pildă, mînăstirea Sfinţii Apostoli din Dipaliţa itoria fraţilor Panu Arsenie şi Teodor, iar mînăstirea Sosinu era tă de un negustor «din Valahia» Ioan Simota şi fraţii săi Chiriţă anoil (probabil erau tot din aceste locuri). Mînăstirea Vlasiu, tot unţii Pindului (districtul Cardiţa), era o ctitorie a vlahilor jţi Gheorghe slugerul cu soţia sa Cheraţa şi fiul lor Constantin nicul, amîndoi cu slujbe în Moldova, în timpul lui Vasile Lupu strează şi portretele lor votive).

i 1624, Radu Mihnea, pe atunci domn în Moldova, închina mî-ii Sfîntul Ioan Botezătorul din Sozopole, ctitoria lui Aron Vodă îşi, dar după şase ani Alexandru Coconul o închina mînastirii 1 Ioan din insula Halki. Mînăstirea Hlincea a fost închinată isile Lupu celei din Arghirocastro, azi în Albania. Mînăstirea 1 Ioan din Focşani, ctitoria lui Grigorie Ghica Vodă, a fost ată mînastirii Sfînta Anastasia de lîngă Tesalonic. Mînăstirea Lavră din Peloponez, lîngă orăşelul Calavrita, a fost ridicată ,torul lui Vasile Lupu.

înăstirea Sfîntul Ioan Evanghelistul din insula Patmos a primit din partea lui Antonie Vodă al Ţării Româneşti (3000 de aspri şi a domnilor moldoveni Gheorghe Duca, Constantin Duca şi î Cantemir (4000 de aspri anual). Se păstrează acolo, pînă azi, ighelie dăruită de Constantin Brîncoveanu.

in aceste închinări, mînăstirile de la Athos şi din celelalte ri Sfinte» au putut să se dezvolte şi să progreseze din punct de s bisericesc şi cultural. De multe ori, ajutorul românesc a salvat existenţa lor, în faţa permanentelor neajunsuri făcute de stă-i otomană.

îamintim că în 1639 Matei Basarab, cu dregătorii din sfatul se au hotărît să redea autonomia la 22 de mînăstiri din Ţara teascd, datorită abuzurilor comise de călugării greci şi să nu i facă închinări în viitor, măsură care a fost aprobată în 1641 Patriarhia ecumenică. Intre mînăstirile scoase acum din starea •endenţă faţă de «Locurile Sfinte» se numărau mai ales mînăstiri de regulă ctitorii domneşti (despre unele nu se ştie cînd şi la năstire au fost închinate) : Tismana, Cozia, Argeş, Bistriţa, a, Dealu, Glavacioc, Snagov, Cotmeana, Valea, Bolintin, Căl-ni, Brîncoveni, Sadova, Arnota, Gura Motrului ş.a. în pofida

acestei schimbări în politica românească faţă de aşezămintele bisericeşti de limbă greacă, hotărîrea energică a domnului muntean n-a fost respectată de urmaşii săi, mai ales în epoca numita «fanariotă».

Cultura grecească în ţările române. Datorită numeroşilor ierarhi şi cărturari greci care au trecut ori s-au stabilit definitiv în Ţara Românească şi Moldova, s-a putut dezvolta aici o rodnică activitate culturală. în"limba greacă, s-au copiat manuscrise, s-au alcătuit şi s-au tipărit lucrări originale greceşti, s-au deschis şcoli cu limba de predare greacă.

Trecînd peste poemele lui Mihai Stavrinos şi Gheorghe-Palamed, îa începutul secolului al XVII-lea, închinate lui Mihai Viteazul, vom aminti mai întîi pe mitropolitul *Luca* al Ungrovlahiei, originar din insula Cipru, caligraf iscusit, de la care au rămas mai multe manuscrise greceşti, îndeosebi Evangheliare. Un alt cărturar grec care a trăit mult timp la noi a fost mitropolitul titular *Matei al Mireloi,* originar din Pogoniana, în Epir, cu studii la Constantinopol, fost protosinghel al Patriarhiei. A îndeplinit importante misiuni la Moscova, apoi la Lvov, unde se pare că a fost trimis să întărească în credinţă pe ortodocşi, în-urma actului de unire cu Roma, săvîrşit la Brest. în 1605 a fost ridicat la treapta de mitropolit titular al Mirelor Lichiei, după care a venit în Ţara Românească, dîndu-i-se egumenia mînăstirii Dealu (1609). A rămas la Dealu pînă la moarte (1624). De multe ori a fost însărcinat de domnii ţării să judece anumite procese sau să facă unele cercetări, mai ales în probleme de proprietate. Alături de mitropolitul Luca din Cipru, a fost cel mai de seamă caligraf şi miniaturist grec al timpului său. Manuscrisele copiate de el — al căror număr se ridică la 53, din care 24 de Liturghiere — se păstrează la Athos, în Grecia, la Ierusalim şi în alte părţi. între lucrările sale originale, scrise la Dealu, amintim : *Slujba Simţului Grigoiie Decapolitul* de la Bistriţa, cu date asupra aducerii moaştelor aici, dar şi asupra năvălirii oştilor principelui Gabriel Bâthory al Transilvaniei în Ţara Românească, în iarna anilor 1610—1611. A prelucrat *Viaţa şi slujba Cuvioasei Paraschiva,* după Eftimie al Tîrnovei, a tradus din slavoneşte, în greceşte, *învăţăturile lui Neagoe Basarab către Hui său Teodosie.* A scris şi cîteva lucrări istorice propriu-zise : *Povestire* pe *scurt despre neaşteptata cădere din domnie a lui Şerban Vodă zis şi Radul şi despre venirea în Ţara Românească a lui Radu Voievod, ţiul lui Mihnea, Sfaturi în versuri către Alexandru Vodă Iliaş, Istoria celor săvîrşite în Ungrovlahia, începînd de la Şerban voievod pină la Gavriil voievod,* tot în versuri. Părţile privitoare la anii 1602—1613

ucrările sale au fost prelucrate şi prescurtate de *Letopiseţul cuzinesc*. De notat că la Matei al Mirelor întîlnim o critică aentă a boierimii, a slujbaşilor care strîngeau birurile, dar şi a atrioţilor săi aşezaţi în Ţara Românească — de multe ori abuzivi demnîndu-i să nu uite că sînt numai oaspeţi. Un ucenic al lui din Cipru, *Antim,* a copiat la noi peste 20 de manuscrise; patru le — împodobite cu portretele lui Matei Basarab şi al doamnei __ au fost dăruite celor patru Patriarhii «apostolice».

1 timpul domniei lui Matei Basarab, cu toată mişcarea anti-îscă pornită cu cîţiva ani în urmă, s-a înfiinţat o «schola graeca ina», la Tîrgovişte, în 1646, de către umaniştii greci Pantelimon dis (viitorul mitropolit Paisie de Gaza) şi Ignatie Petriţis, amîn-n insula Hios. Aceştia au ajutat şi pe «Daniil Andrean monahul ira Panoniei» la traducerea *Pravilei Mari* de la Tîrgovişte din 1652. i Moldova, a stat un timp marele teolog şi predicator grec ie *Syrigos* (1586—1664), care a rostit o cuvîntare la hirotonia >olitului Varlaam (23 septembrie 1632), apoi a participat la ile Sinodului de la Iaşi din 1642, traducînd *Mărturisirea Orto*-i lui Petru Movilă din latineşte în greceşte.

olegiul întemeiat de Vasile Lupu la Iaşi, în 1640, cu profesori Kiev, a trecut după 1646 în mina unor dascăli greci, încît de îainte limba de predare a devenit greaca, în locul celei latine, profesorii greci aflaţi la Iaşi în a doua jumătate a secolului al ea, ca profesori ai fiilor de domni, pot fi amintiţi, Teodor Traiul şi mai ales ieromonahul Ieremia Cacavelas din Creta, cu la Londra, Leipzig şi Viena. Acesta a tradus din greceşte în este o *Tîlcuire a Sfintei Liturghii,* tipărită la Iaşi, în 1697, a egheat tipărirea *Tomului dragostei* al lui Dositei al Ierusalimu-1698 şi a scris o prefaţă la *Divanul sau gilceava înţeleptului cu* a fostului său elev Dimitrie Cantemir. în 1714, şcoala a fost zată ca Academie, după modelul celei de la . Sfîntul Sava cureşti.

rugămintea patriarhului Dositei al Ierusalimului, ieromonahul an — viitorul episcop la Huşi şi Buzău — a pus bazele unei ifii greceşti la mînăstirea Cetăţuia de lîngă Iaşi, unde îşi avea iţa, cu ajutorul lui Gheorghe Duca Vodă. Era a doua tipografie sca în Răsărit, după cea înfiinţată de Ciril Lucaris la Constan-

• Prin aceasta, Dositei urmărea tipărirea de cărţi de slujbă preoţii greci, dar mai ales de cărţi teologice, de apărare a xiei împotriva prozelitismului catolic şi protestant.

Aici au văzut lumina tiparului *întâmpinarea contra primatului papei* a lui Nectarie al Ierusalimului (1682), *Dialogul "împotriva ereziilor* a lui Simion al Tesalonicului şi *Explicarea Sfintei Liturghii* a lui Marcu Eugenicul al Efesului (1683). Meşter tipograf a fost ieromonahul Mitrofan. Cheltuielile de tipar au fost suportate de domn. Se pare că tipografia a fost mutată apoi la mînastirea Sfîntul Sava din Iaşi, alt metoc al Sfîntului Mormînt, unde au apărut: *Slujba Sfinţilor Serghie şi Vach* (1685), *Manual împotriva lui loan Cariofil,* scris de însuşi patriarhul Dositei (1694), *Cuvînt împotriva hotărîrii Sinodului de la Florenţa,* al teologului loan Eugenicui — fratele lui Marcu — (1694), *Tomul împăcării* (1692—1694), cuprinzînd lucrările mai multor teologi greci din secolele XIV—XV împotriva latinilor (Macarie mitropolitul Ancirei, Macarie Macri, Matei Vlastares ş.a.) şi *Tomul dragostei asupra latinilor* (1698) reunind, de asemenea, scrierile mai multor teologi greci despre primatul papal, filioque şi alte probleme controversate (Sfîntul Grigorie Palama, patriarhul Filotei Kokinos, împotriva lui Nicefor Gregoras, patriarhul Ghenadie II Scholarios, Marcu Eugenicul ş.a.).

în timpul lui Constantin Brîncoveanu se întîlnesc în Ţara Românească o seamă de ierarhi şi cărturari greci, găsind cu toţii teren, prielnic de activitate. Pe lîngă patriarhii pe care i-am amintit (Dionisie IV Seroglanul şi Iacob al Constantinopolului, Gherasim al Alexandriei, Dositei şi Hrisant Notaras ai Ierusalimului), au trăit un timp la Bucureşti şi mitropoliţii Atanasie al Dristrei, Auxentie al Sofie'i, Climent al Adrianopolei, Maxim de Ierapoleos, Neofit de Sevastia, Mitrofan de Nissa ş.a. Sub Şerban Cantacuzino era în Ţara Românească Ghermano de Nissa, care a ajutat la revizuirea traducerii *Bibliei* de la Bucureşti şi alţii.

Alături de ei, sînt amintiţi şi alţi cărturari greci, clerici şi mireni, chemaţi mai ales ca profesori la Academia domnească de la mînastirea Sfîntul Sava din Bucureşti. S-a admis că Şerban Cantacuzino înfiinţase o şcoală — cu limba de predare greaca veche — poate la îndemnul patriarhului Dositei şi al stolnicului Constantin Cantacuzino, fiind apoi reorganizată de Constantin Brîncoveanu, după 1689. Ea corespundea acum unei facultăţi de filosofie şi litere din cadrul universităţilor apusene, căci la baza studiilor sta clasicismul greco-roman şi îndeosebi opera lui Aristotel. în 1707, Constantin Brîncoveanu a dat un regulament de reorganizare a Academiei, după ce ridicase pe seama ei o nouă clădire, la Sfîntul Sava. Rezulta din actul respectiv că se predau pe atunci studii filozofice (logica, retorica, psihologia şi metafizica), filologice-istorice (interpretări din marii scriitori greci antici : Sofocle,

itarh, Tucidide, Xenofon, Demostene ş.a.), teologice (Sfînta Scrip-
ă, scrierile unor Sfinţi Părinţi etc.) şi ştiinţe exacte (astronomie,
că, matematică). Unul dintre conducătorii ei a fost învăţatul Sevastos
nenitis din Trapezunt (-j- 1702), fostul rector al Academiei («şcoala
imului») de pe lingă Patriarhia de Constantinopol. între ceilalţi
fesori care au activat la Academia din Bucureşti, trebuie amintiţi
rcu Porfiropol, originar din Cipru, Gheorghe Hrisogon din Trape-
it ş.a. La aceştia se adaugă şi numele altor învăţaţi care au trăit
noi : Ioan Cariofil, teolog şi filosof (ţ 1692), autorul unui *Manual
pre cîteva nedumeriri şi soluţiuni* (Snagov, 1697) lucrare teologică-
smică, al *Vieţii Simţului Ioan Românul* (-j- 12 mai 1662) şi al unor
neride, ambele rămase în manuscris, «iatrofilozoful» Ioan Comnen,
lic, scriitor şi gînditot, devenit mitropolit al Dristrei, sub numele
Ierotei, Gheorghe Maiota, predicator al Curţii, cu studii în Italia,
aiot Sinopeus, fost şi el student al universităţilor italiene, Ioan
amios, predicatorul curţii, ieromonahul Mitrofan Grigoras, corector
:ărţi greceşti, autorul unei *Cronici a Ţării Româneşti,* cu descrierea
elor petrecute între 1714—1716, ieromonahul Galaction Vidali şi
. Cîtiva tineri greci şi-au făcut studiile superioare cu ajutorul lui
icoveanu, ca Gheorghe Hipomenas din Trapezunt, doctor în medi-
şi filozofie de la Padova ş.a.

Paralel cu tipografia grecească din Iaşi, în timpul lui Constantin
coveanu şi cu îndrumarea statornică a lui Antim Ivireanul, au
fiinţă patru secţii greceşti pe lingă tipografiile din Bucureşti,
jov, Rîmnic şi Tîrgovişte, în care au fost imprimate peste 30 de
'. în limba greacă, fie cărţi de slujbă, fie lucrări teologice-polemice,
:uvîntări. Dintre cărţile de slujba consemnăm : *Evanghelia greco-
înă* (Bucureşti, 1693), *Antologhionul,* care cuprindea Psaltirea,
>ihul, Ceaslovul, Penticostarul, Triodul, **Mineiul,** Liturghierul gov,
1697), *Psaltirea* (Snagov, 1700), *Slujba stinţirii bisericii* ureşti,
1703) ş.a.

Dintre cărţile teologice amintim următoarele : *Manual împotriva
mei papistaşilor,* a lui Maxim Peloponezianul (Bucureşti, 1690),
LS şi tipărit şi în româneşte, în 1699, cu -titlul *Carte sau lumină,
ipinare la principiile catolice,* a lui Meletie Sirigos şi *Manual
triva rătăcirii calvine,* al lui Dositei al Ierusalimului (Bucureşti,
, *Manual despre cîteva nedumeriri şi soluţiuni sau despre cerce-
şi confirmarea citorva dogme necesare ale Bisericii,* a lui Ioan
'fii (Snagov, 1697), *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Petru Movilă,
■ «expunere introductivă» despre cele trei virtuţi teologice, a
îonahului Visarion Macri din lanina (Snagov, 1699), *Eortologhion...*

despre siguranţa cronologiei, despre toate sărbătorile şi teoriile lor, despre Sfintele Paşti, despre unele canoane bisericeşti..., a lui Sevastos Kimenitis (Snagov, 1701), *învăţătura dogmatică a Prea Sfintei Biserici răsăritene şi universale,* a lui Sevastos Kimenitis (Bucureşti, 1703), *Tomul bucuriei,* cu mai multe lucrări polemice împotriva latinilor {Rîmnic, 1705), ultima din trilogia polemică anticatolică tipărită de Dositei al Ierusalimului, *Panoplia dogmatică* a lui Eutimie Zigabenul (Tîrgovişte, 1710) şi altele. La acestea se adaugă numeroase panegirice în cinstea sfinţilor, scrise fie de profesorii Academiei din Bucureşti, fie de fiii lui Constantin Brîncoveanu, *Proschinitarul Sfîntului Munte Athos,* al lui Ioan Comnen (Snagov, 1701), *Slujba Sfintei Ecatcrina şi Proschinitarul Sfîntului Munte Sinai,* a lui Mitrofan Grigoras (Tîrgovişte, 1710), *Maxime ale unor vechi filosofi,* tradusă din latineşte de Ioan Avramios (Tîrgovişte, 1713) ş.a.

Majoritatea cărţilor apărute în Ţara Românească aveau menţiunea că s-au tipărit cu cheltuiala lui Constantin Brîncoveanu, pentru a «fi împărţite în dar credincioşilor». în prefeţele lor — unele semnate de Dositei —- se aduceau mulţumiri şi elogii lui Brîncoveanu pentru ajutorul dat.

Concluzii. *Rezultă că domnii români au fost sprijinitorii statornici ai aşezămintelor culturale-bisericeşti ale grecilor in perioada «turcocraţiei». Cultura greacă a găsit largi posibilităţi de afirmare în ţările noastre, prin şcolile şi tipografiile înfiinţate la noi, prin sprijinul acordat cărturarilor greci şi elevilor acestora. Ajutoare materiale substanţiale au fost acordate celor trei Patriarhii de limbă greacă şi mînăstirilor de la Muntele Athos, Muntele Sinai, Meteore şi din alte părţi. în felul acesta, ţările române reprezentau cu adevărat «Bizanţul de după Bizanţ», după expresia atit de fericită a marelui istoric Nicolae Iorga.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoarele sînt cele indicate la capitolele privitoare la secolul XVI.

Lucrări. Legături cu Patriarhia de Constantinopol. N. IORGA, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol,* în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXXVI, Bucureşti, 1913, p. 207—236 (şi extras 30 p.); N. IORGA, *Cîteva ştiri nouă relative la legăturile noastre cu Biserica constantinopolilană in a doua jumătate a secolului al XVII-lea,* In «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXXVIII, Bucureşti, 1915, p. 20; FR. PALL, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulierement avec le Patriarcat de Constantinople,* în «Balcania», VIII, 1945, p. 66—140; NICULAE M. POPESCU, *Chirii Lucaris şi Ortodoxia română ardeleană,* în BOR, an. LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 425—446; MARIN M. BRANIŞTE, *Patriarhi de Constantinopol prin ţările române în a doua jumătate a secolului al XVH-lea,* în MO, an. X, 1958, nr. 1—2, p. 45—61 ; C. A. STOIDE, *Din legăturile Patriarhiei de Constantinopol cu Moldova în epoca lui Vasile Lupu,* în MMS, an. XXXIV, 1958, nr. 7—8, p. 564— 569; ALEXANDRU ELIAN, *Legăturile hMUopoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia* >'•*

onstantinopol şi cu celelalte Biserici Ortodoxe de la Întemeiere plnâ la 1800, BOR, an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 904—935;, T. G. BULAT, *Daniile lui mstăntin Vodă Brîncoveanu pentru Orientul Ortodox,* în BOR, an. LXXXII, 1964, . 9—10, p. 931—944 î IOAN IVAN, *Patriarhi ortodocşi în Moldova,* în MMS, i. LI, 1975, nr. 9—12, p. 668—698;' IOAN DURA, *Les voievodes de Valachie et • Moldavie et les patriarches orthodoxes d'Orienl dans la seconde moitie du Vll-e siecle,* în *Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg,* voi. VIII (XII), 1980/81, 291—338 (şi versiunea românească în GB, an. XLI, 1982, nr. 9—10, p. 729—754).

Legături cu Patriarhia de Alexandria. N. IORGA, *Domnii români asile Lupa, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu în legătură cu patriarhii 'exandriei,* în «An. Acad. Rom.», M. S. I., s. III, t. 13, Bucureşti, 1932, 10 p.; MITRIE G. IONESCU, *Relaţiile ţărilor române cu Patriarhia de Alexandria,* icureşti, 1935, 68 p. f PETRE Ş. NĂSTUREL, *Vechi tipărituri româneşti în Biblioteca •triarhiei din Alexandria,* în «Ortodoxia», an. IV, 1952, nr. 3—4, p. 516—525; •AN PULPEA-RĂMUREANU, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu ţările române,* S.T., an. VIII, 1956, nr. 1—2, p. 59—80.

Legături cu Patriarhia de Ierusalim. DUMITRU STĂNILOAE, *aţa şi activitatea patriarhului Dosoitei al Ierusalimului şi legăturile lui eu ţările mâne,* în «Candela», an. LX, 1929, nr. 4—6, p. 208—276 (şi extras : Cernăuţi, 1929, + 69 p.); NICOLAE IORGA, *Ceva din legăturile domniilor româneşti* cu *leru-Umul,* în «An. Acad. Rom.» Mem Sect. Ist. s. III, t. XIII, Bucureşti, 1932—1933, 109—129 (şi extras); PAUL MIHAILOVICI, *Regestele actelor moldoveneşti din hiva de Constantinopol a Siîntulul Mormînt,* în RSIAB, t. XXIV, 1934, p. 361—3 (şi extras, Chişinău, 1934, 56 p.) j CONSTANTIN VELICHI, *Documente moldo-neşti (1607*—2673) *din arhiva metocului Siintului Mormînt din Constantinopol,* «Buletinul Institutului Român din Sofia», an. I, 1941, nr. 1, p. 211—258 şi 1942, 2, p. 493—556; NICOLAE CHIŢESCU, O *dispută dogmatică din veacul al 'Il-lea la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brîncoveanu şi iţim Ivireanul,* în BOR, an. LXIII, 1945, nr. 7—8, p. 319—352; P. P. PANAITESCU, *triarhul Dositei al Ierusalimului şi mitropolitul Dosoitei al Moldovei,* în BOR, LXIV, 1946, nr. 1—3, p. 93—109; ILIE GEORGESCU, *Legăturile ţărilor române Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în ţările române (veac. XVII—XVIII),* în , an. VIII, 1956, nr. 5—6, p. 349—362; ION BRIA, *300 de ani de la apariţia irturisirii lui Dositei patriarhul Ierusalimului,* în «Ortodoxia», an. XXIV, 1972, 4, p. 617—621 ; ION I. ICĂ, *Mărturisirea de credinţă a lui Mitroian Critopulos. ■emnătatea ei istorică, dogmatică şi ecumenică,* în MA, an. XVIII, 1973, nr. 3^4, 209—473 (şi extras: Sibiu, 1973); PAUL MIHAIL, *Alte acte româneşti de la nstantinopol (1596—1860);* în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. nopol,* Iaşi, XII, 1975, p. 235—288; IOAN V. DURA, *Dositei al Ierusalimului influenţa lui în ţările române şi în Biserica lor,* Atena, 1977, 292 p. (în limba greacă).

Legături cu Muntele Athos. N. IORGA, *Muntele Athos în legătură ţările noastre,* în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. II, t. XXXVI, 1913—1914, 447—517 (şi extras: Bucureşti, 1914, 71 p.); G. CIORAN, *Legăturile ţărilor* idne *cu Athosul şi îndeosebi* cu *mînăstirile Cullumuş, Lavra, Dohiariu şi Stîntul Uelimon sau Rusicon,* Atena, 1938 (în greceişte); TEODOR BODOGAE, *Ajutoarele lâneşti la mînăstirile din Stîntul Munte Athos,* Sibiu, 1940, LII + 354 p.; MIAN P. BOGDAN, *Despre daniile româneşti la Athos,* în «Arhiva Românească», VI, 1941, p. 263—309 (şi extras: Bucureşti, 1941, 47 p.); GHEORGHE I. >ISESCU, *Contribuţia românească pentru susţinerea Muntelui Athos în decursul icurilor,* în «Ortodoxia», an. V, 1953, nr. 2, p. 238—278; VIRGIL CÂNDEA şi NSTANTIN SIMIONESCU, *Mont Athos. Presences roumaines,* Bucarest, 1979, p.;' PETRE Ş. NĂSTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur rs relations du milieu du XlV-e siecle ă 1654,* Roma, 1986, 375 p.

Legături cu alte Biserici de limbă greacă. N. IORGA, *Fundaţiuni gioase ale domnilor români în Orient,* în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect Ist. s. II. KXXVI, 1913—1914, p. 863—880 (şi extras); N. IORGA, *Fundaţiunile domnilor >âni în Epir,* în «An. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., s. II, t. XXXVI, 1913—1914, 381—916 (şi extras); N. IORGA, *Legăturile româneşti cu Muntele Sinai,* în «An. id. Rom.», Mem. Sect. Ist., s. III, t. XIII, Bucureşti, 1932—1933, p. 335—346 (şi

extras); GHEORGHE I. MOISESCU, *Legăturile ţărilor române cu mlnăstirile* Meg *Spileon şi Stinta Lavră din Peloponez,* în BOR, an. LII, 1934, nr. 1—2, p. 20—3 (şi extras) ; MARCU BEZA, *Urme româneşti in Răsăritul Ortodox,* ed. II, Bucureşt 1937, 211 p.; TOMA G. BULAT, *Danii româneşti pentru creştinătatea grecească puţi ianoscuie,* în GB, an. XXII, nr. 3—4, 1963, p. 256—268.

Cultura grecească tn ţările române. Lucrări generale. IO AN BIANl şi NERVA HODOŞ, *Bibliograha românească veche,* tom. I, 1508—1716, Bucureşt 1903, IX + 572; CONSTANTIN ERBICEANU, *Cronicarii greci care au scris despi români în epoca fanariotă. Textul grecesc şi traducerea românească,* Bucureşt 1888, LXXII + 361 p.; CONSTANTIN ERBICEANU, *Bibliografia greacă sau cărţii greceşti imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă şi dedicate domnitorild ţi boierilor români. Studii literare,* Bucureşti, 1903, VIII + 210 p.; CONSTANŢII ERBICEANU, *Bărbaţi culţi greci şi români şi profesorii din Academiile de Iaşi* 4 *Bucureşti din epoca zisă fanariotă* (1650—1821), Bucureşti, 1905, 42 p. («An. Acad Rom.», Mem. Sccţ. Ist., s. II, t. XXVII); NICOLAE IORGA, *Byzance apres Byzana Continuation de i'Histoire de la vie byzantine,* Bucarest, 1935, 272 p. + 22 pi. (ţ ediţia rom. : *Bizanţ după Bizanţ,* Bucureşti, 1972, 300 p.); D. RUSSO, *Studii istoric greco-române. Opere postume,* tom. I—II, Bucureşti, 1939, IX + 692 p. + 52 p (capitolele despre.- Matei al Mirelor, Ioan Cariofil, Gheorghe Hrisogon, Mitrofa Giigoras şi cap. Elenismul In România); OLGA CICANCI, *Literatura în limb greacă în Moldova şi Ţara Românească în veacul al XVH-Iea,* în «Studii», revist de istorie, an. XXIII, 1970, nr. 1, p. 17—42; OLGA CICANCI, *Cărturari greci î ţările române (sec. XVII — 1750),* în voi. *Intelectuali din Balcani în România (sec XVII—XIX),* Bucureşti, 1984, p. 15—67.

Lucrări speciale. Cărturari greci. IULIAN ŞTEFĂNESCU, *Viaţa Sfinte Paraschiva cea nouă de Matei al Mirelor,* în RIR, an. III, 1933, p. 347—377 (ş în voi. *Opere istorice,* Bucureşti, 1942, p. 49—75); DAN SIMONESCU, Le *chroniqueu Mathieu de Myre et une traduction ignoree de son histoire,* în RESEE, t. IX, 1966 nr. 1—2, p. 81—114 (şi în GB, an. XXVII, 1968, nr. 3—4, p. 436—456); DUMITRI DIMA, *Mitropolitul Matei al Mireior şi importanţa operei sale pentru români,* î ST, an. XVIII, 1966, nr. 7—8, p. 408—419; DAN ZAMFIRESCU, *Matei al Mirelo. si Letopiseţul cantacuzinesc,* în voi. *Studii şi articole de literatură română veche* Bucureşti, 1967, p. 184—204; OLGA GRATZIU, *Die dekorierten Handschritten de Schreibers Matthaios von Myra (1596—1624),* Athenes, 1982, 202 p. + 196 pi.; D. V ECONOMIDES, *Ioan Avrami'e,* în BOR, an. LXII, 1944,. nr. 4—6, p. 141—159; PETRE Ş. NĂSTUREL, *Contribuţii la viaţa lui Ioan Cariofil, în legătură cu Biserica romă' ncască,* în MO, an. X, 1958, nr. 7—8, p. 511—527; ARIADNA CAMARIANO CIORAN, *Jeremie Cacavelas et ses relations avec Ies Principautes Roumaines,* îr RESEE, t. III, 1965, nr. 1—2, p. 165—190; T. G. BULAT, *Ioan Comnen «iatro-fiiozotul ţvofesor la Academia domnească şi mitropolit al Dristrei* (+ 1719), în BOR, an LXXXIV, 1966, nr. 3—4, p. 356—368;! CLEOBULE D. TSOURCAS, *Ger mănos Locro arrheveque de Nysse et son temps (1645—1700). Contribution de ihistoire culturell* des *Balkans au XVlI-e siecle,* Tesalonicfue, 1970, 120 p.

Academiile greceşti. V. PAPACOSTEA, *Originile învăţămîntului superio în Ţara Românească,* în «Studii», revistă de istorie, an. XIV, 1961, nr. 5, p. 1139—1167 (şi în RESEE, 1963, nr. 1—2, p. 7—39); ION IONAŞCU, *Cu privire la dat întemeierii Academiei domneşti de Ia Stîntul Sava din Bucureşti,* în «Studii», revist de istorie, t. XVII, 1964, p. 1251—1271 ; VICTOR PAPACOSTEA, *La fondation d l'Academie grecque de Bucarest. Les oriaines de l'erreur de datation et sa pene tmtion dans l'historiographie,* în RESEE, t. IV, 1966, nr. 1—2, p. 115—145, et 1966 nr. 3—4, p. 413—436; ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Academiile domneşt din Bucureşti şi Iaşi,* Bucureşti, 1971, 328 p.

Tipografiile. DAN SIMONESCU, *Le monastere de Cetătzuia (Iassy) loy de culture de l'Orient orthodoxe,* în «Balcania», VI, 1943, p. 357—365; DAÎ* SIMONESCU, *Le livre grec imprime en Roumanie (1642—1830),* în *Symposium - I'epoque phanariote,* Thesaloniki, 1974, p. 127—134; AUREL JIVI, *Opere teologic bizantine editate în ţările române de către patriarhul Dositei al Ierusalimului,* în ST an. XXVlt; 1975, nr. 3-^, p. 219—225; CORNELIU DIMA DRĂGAN, *Patriarhu Ierusalimului Hrisant Notaras şi cultura română. Contribuţii documentare,* în MMS an. LI, 1975, nr. 9—12, p. 699—704.

XLVII

LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU ALTE BISERICI ORTODOXE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

In afară de sprijinul permanent pe care l-au acordat ţările române -or Bisericilor de limbă greacă în cursul secolului al XVII-lea şi rimii ani ai celui de al XVIII-lea, de ajutorul românesc au bene-t şi Patriarhia din Antiohia Siriei, cu credincioşi de limbă arabă, ricile slave sud-dunărene şi Biserica ucraineană din regatul polon, chimb, unele aşezăminte bisericeşti româneşti — mai ales din silvania şi Banat — au început să-şi îndrepte privirile spre pra-ivnica Rusie, aflată în plină ascensiune politică, economică şi rală, de unde au început să solicite ajutoare materiale.

Legăturile cu Patriarhia Antiohiei. în afară de Patriarhiile greceşti onstantinopol, Alexandria şi Ierusalim, ţările române au sprijinit laterial şi spiritual — şi Patriarhia ortodoxă a Antiohiei, cu linţa în Damasc, ai cărei credincioşi erau, în marea lor majoritate, eam arab. Cel mai de seamă patriarh antiohian din secolul al -lea a fost *Macaiie III Zaim* (1647—1672). Datorită greutăţilor ma-le în care se zbătea scaunul său patriarhal, stăpînit secole de-a ii de arabi (secolele VII—XI), de cavaleri cruciaţi apuseni (seco-XII—XIII), din nou de arabi (secolele XIII—XVI), iar din 1517 irei, oatriarhul Macarie III **a** fost nevoit să întreprindă o lungă orie în Moldova, Ţara Românească, Ucraina şi Rusia, pentru jerea de ajutoare. Călătoria **a** durat şapte ani (1652—1659), clin patru ani i-a petrecut printre români. Din fericire, avem o iere amănunţită a călătoriei sale în aceste patru ţări ortodoxe, ă de fiul şi însoţitorul său, arhidiaconul Pavel de Alep. Notele de călătorie sînt de un interes istoric excepţional, căci relatează rg fapte petrecute în Moldova în ultimele luni de domnie a lui

Vasile Lupu, înlăturarea lui şi urcarea pe tron a lui Gheorghe Ştefan (1653), iar în Ţara Românească faptele petrecute la sfîrşitul domniei lui Matei Basarab, urcarea pe tron a lui Constantin Şerban Basarab (1654), mazilirea lui şi urcarea pe tron a lui Mihnea III Radu în 1658, uns ca domn de însuşi patriarhul Macarie. Pe lîngă aceste fapte de natură politică, în însemnările lui Pavel de Alep se găsesc descrieri ale unor monumente de artă, aspecte din viaţa social-economică şi bisericească. Pentru Ţara Românească sînt prezentate ştiri mult mai numeroase, datorită faptului că aici au stat timp mai îndelungat (1653—1654 şi 1656—1658), străbătînd ţara de la un capăt la altul, cercetînd zeci de biserici şi mînăstiri. Cu toate necazurile pe care le-au îndurat în cursul celor şapte ani petrecuţi în această călătorie, mai ales cu prilejul schimbărilor de domni la noi, împreunate cu lupte şi cu venirea turcilor şi a tătarilor, patriarhul şi însoţitorii săi au izbutit să strîngă sume însemnate de bani, cu care au plătit datoriile Patriarhiei şi au început lucrările de restaurare a reşedinţei şi a catedralei patriarhale din Damasc.

In timp ce se afla în Ţara Românească, patriarhul Macarie a cunoscut un Letopiseţ al Ţării Româneşti într-o versiune grecească, pe care 1-a tradus în limba arabă, sub titlul *Istorii şi ştiri* pe *scurt despre domnii Ţării Româneşti şi despre petrecerea lor în vremea şederii lor în domnie, precum am pulut culege şi aduna. Şi începutul este în anul 6800 al lumii* (= 1292). A fost descoperit nu de mult în biblioteca mînăstirii Deir es-Sir, în apropiere de Beirut. Iar Pavel de Alep a întocmit o *Istorie a voievodului Vasile Lupu al Moldovei şi a războaielor sale,* descoperită într-o bibliotecă din Zahle (Liban).

Patriarhul Macarie a murit în 1672, după ce mai făcuse un drum în Rusia, la Sinodul convocat la Moscova pentru condamnarea patriarhului Nicon, în 1666—1667 (în 1668 a cunoscut acolo pe mitropolitul Sava Brancovici al Transilvaniei).

Unul dintre urmaşii lui Macarie, patriarhul *Atanasie III Dabbas* (1685—1694), după ce a pierdut scaunul (în lupta cu patriarhul Ciril V, fiul lui Pavel de Alep), a venit în Ţara Românească, unde domnea Constantin Brîncoveanu, petrecînd la noi mai bine de patru ani (1700—1704). Aici a întocmit o *Istorie a patriarhilor de Antiohia,* tradusă pentru Brîncoveanu în limba greacă populară. La rugămintea sa, domnul român a însărcinat pe ieromonahul-tipograf Antim Ivireanul sa lucreze literele necesare pentru imprimarea unor cărţi în limba araba. Şi astfel, au apărut, pe pămînt românesc şi cu cheltuiala lui Brîncoveanu, două cărţi cu caractere arabe : *Liturghierul,* la Snagov, în 1701 şi *Ceaslovul,* la Bucureşti, în 1702, amîndouă cu text paralel, grec şi

ab (în Ceaslov, din cele peste 700 de pagini, aproximativ 260 erau tmai cu text arab).

în 1704, Atanasie a părăsit Ţara Româneasca, primind din partea i Brîncoveanu şi materialul tipografic cu caractere arabe. în 1705, triarhul ecumenic Gavriil III 1-a numit arhiepiscop al Ciprului, poate : la rugămintea lui Brîncoveanu. Aici a tradus în limba arabă lu- irea lui Dimitrie Cantemir *Divanul sau gîlceava Înţeleptului cu nea,* tipărită la Iaşi, în 1698, în limbile română şi greacă (în arabă dat titlul Sănătatea înţeleptului şi nebunia osînditei lumi). în afară autograful lui Atanasie (în Biblioteca Naţională din Paris), se îosc încă şase copii ale traducerii arabe. în 1706 a ajuns la o alegere cu Ciril V, împărţind patriarhatul Antiohiei în două. masie şi-a stabilit reşedinţa la Alep, unde a stat pînă în 1720, cînd ămas singurul cîrmuitor al Patriarhiei. Aici a instalat tipografia uită de la Brîncoveanu, imprimînd mai multe cărţi în limba arabă : *ltirea (1706,* cu stema Ţării Româneşti şi cu o prefaţă închinată lui icoveanu), *Evanghelia (1706* şi 1708), *Mărgăritarele Siîntului Ioan ă de Aur* (1708), un *Octoih Mare* (1711), *Predicile* patriarhului anasie II al Ierusalimului (1711), *Piatra scandelei* a teologului grec Miniat (1721) ş.a. în 1724, tipografia a fost mutată la mînăstirea imand lîngă Tripoli, iar de aici o parte din ea, la mînăstirea Sfîntul î din Saeg, în sudul Libanului, unde, reorganizată, a tipărit zeci :ărţi bisericeşti şi şcolare pînă în 1899. Numeroase cărţi greceşti rite la noi sau *Mărturisirea* lui Petru Movilă au fost traduse în 'a arabă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi mai tîrziu. uscrisele lor se păstrează pînă azi în marile biblioteci din Siria, n şi Iordania.

Legături cu Biserica Georgiei. în afară de faptul că Georgia (Iviria, Gruzia) ne-a dat pe marele cărturar Antim Ivireanul, mai tim că domnitorul Constantin Brîncoveanu, la rugămintea re- georgian Vahtang VI (făcută prin patriarhul Hrisant al Ieru- lului), mitropolitul Antim a venit în sprijinul Bisericii şi a cre- oşilor ortodocşi din patria sa, trimiţînd acolo pe meşterul tipograf ii Ştefan (Iştvanovici) «cu ucenicii săi». Acesta a întemeiat primul *'T* tipografic în Georgia (pînă atunci se tipăriseră cărţi cu carac- jeorgiene la Roma şi Moscova). Cu ajutorul regelui Vahtang VI, aii Ştefanesvili» a imprimat la Tbilisi nouă cărţi în limba geor- : *Evanghelia, Psaltirea* şi *Apostolul* (în 1709), *Liturghierul, ovul* şi *Molitvelnicul* (în 1710) ş.a. A început şi tipărirea unei dar n-a fost terminată.

In 1712, Mihail Ştefan a plecat în Olanda, unde i s-au pierd urmele. Ucenicii săi georgieni i-au continuat activitatea, pînă în 172 tipărind alte cărţi bisericeşti şi laice (între care şi poemul lui Şo Rustaveli, *Viteazul în piele de tigru* ; unii cercetători gruzini susţi că l-ar fi tipărit însuşi Mihail).

Mînăstirea georgiană Iviron de la Athos s-a împărtăşit, în curs veacurilor, — mai ales în cel de care ne ocupăm —, de numeroa ajutoare din partea domnilor români, pe care le-am semnalat în cai; toiul precedent. Mitropolitul Dionisie al Ungrovlahiei (1672) a trc un timp la Ivir, iar de aici i s-a încredinţat conducerea mînăsti] Radu Vodă din Bucureşti, care era închinată Ivirului.

Legăturile cu Bisericile slave sud-dunărene. Ajutorul domnii români s-a revărsat şi asupra unor aşezăminte bisericeşti din Bulgari aflată sub stăpînire otomană, încă din ultimul deceniu al secolului XlV-lea. Matei Basarab, ctitorul atîtor biserici şi mînăstiri în ţara s a ridicat două biserici şi pe teritoriul Bulgariei de azi, una la Vidi cu hramul Sfînta Paraschiva, alta la Sviştov, cu hramul Sfinţii Apostc Petru şi Pavel. Amîndouă păstrează chipurile lui Matei Vodă şi doamnei Elina, pe peretele ctitorilor.

Doi dregători ai lui Vasile Lupu, slugerul Cheorghe şi fiul S£ postelnicul Constantin, vlahi originari din Epir, unde au ctitorit mînă tirea Vlasiu, au fost zugrăviţi la mînăstirea Bacicovo din Bulgari ceea ce arată că ei au contribuit la refacerea acestui lăcaş.

In a doua jumătate a secolului, Grigorie Ghica domnul Ţării Romi neşti a zidit o biserică pe seama Mitropoliei din Dristra (Silistre după cum rezultă dintr-un hrisov de la Alexandru Vodă Ipsilani din 1777. Domnii români au ajutat şi cele cinci biserici din Arbănaş în apropierea Tîrnovei. într-una din ele era îngropat un fiu al lt Constantin Brîncoveanu. Acest domnitor a ajutat şi Episcopia di Cerven (Cervenvoda), în apropierea oraşului Russe. Mînăstirea Sfinţ Apostoli din Bucureşti (sau Arhimandritul) — existentă încă de pe sfîrşitul secolului al XVI-lea, refăcută din zid de Matei Basarab, fost închinată unei mînăstiri din Tîrnovo, în Bulgaria, fapt penti care era cunoscută şi sub numele de «mînăstirea Tîrnovului» (în 17C *â.* fost reparată de mitropolitul Axentie al Sofiei, originar din Tîrnovo Mînăstirea bulgară Zografu din Sfîntul Munte a primit de asemene numeroase danii şi i s-au închinat mînăstiri româneşti.

Din Bulgaria a venit şi unul din mitropoliţii Ungrovlahiei, Ignati «Sîrbul», fost preot de mir la Nicopole, de unde prietenul său Mat<

) 1-a ridicat în scaunul episcopal de la Rîmnic şi apoi în cel ilitan.

existat legături şi cu Biserica Ortodoxă Sîrbă. De pildă, unii. sîrbi, în drumul lor spre Rusia — şi chiar spre Locurile —, făceau lungi popasuri la Tîrgovişte şi Iaşi. Astfel, în 1653, iul Gavriil Raici din Ipek (originar din localitatea Stări Vlah !), *a* spre Moscova, s-a oprit şi în ţările noastre. (la Tîrgovişte dt pe patriarhul Macarie al Antiohiei). In 1661 era în Ţara iască urmaşul său, patriarhul Maxim al Ipekului. în ianuarie fost hirotonit la Tîrgovişte, de către mitropolitul Ştefan, arhi-ul Simeon Kordici, ca episcop de Svidniţa, în Croaţia. Dar siere a fost arestat şi închis în Zagreb. Din această cauză, în 1663, mitropolitul Sava a hirotonit, la Iaşi, ca episcop pentru ʳreanotiei» (Croaţia), cu reşedinţa în - mînăstirea Mareea, pe Miakici. A fost arestat şi închis şi el, în 1670, sfîrşindu-şi upă ani îndelungaţi de detenţie, pentru că nu acceptase :u Roma.

tei Basarab şi Vasile Lupu, iar mai tîrziu Constantin Brînco-au acordat ajutoare materiale unor mînăstiri sîrbeşti : Cruşedol, , Mileşevo, Rakoviţa, apoi Trebinje în Herţegovina, Lipovina fia (o danie de 5000 de aspri, plus 500 cheltuieli de drum pentru i ridicau banii, de la Vasile Lupu), Sopociani şi Studeniţa în nia. Numeroase danii a primit şi mînăstirea sîrbească Hilandar ttele Alhos.

le manuscrise şi cărţi slavone tipărite la noi au circulat în e din Bulgaria şi Iugoslavia de azi. De pildă, un *Slujebnic* scris de ieromonahul Epifanie de la Moldoviţa pentru Efrem iiţilor în 1616, a fost dăruit episcopului Iosif al Pojarevaţului, a dăruit mînăstirii Şişatovaţ, în 1627. în predoslovia *Psaltirii* de la Govora, din 1637, se menţiona că a fost dată la lumină ai pentru folosul sufletesc al românilor, ci şi al bulgarilor şi Din sudul Dunării au venit doi dintre îndrumătorii tiparului c în timpul lui Matei Basarab : egumenul Meletie Macedo-a Govora şi ieromonahul Ştefan din Ohrida, desigur «vlahi» te părţi.

mai stăruim asupra legăturilor bisericeşti ale românilor din aad şi Bihor cu Biserica sîrbă, întrucît însăşi istoria Bisericii ti din aceste părţi — pe care am prezentat-o în altă parte — altceva decît o istorie a legăturilor bisericeşti româno-sîrbe. ortodocşi de la Ienopole — Lipova, Timişoara şi Caransebeş,

în cele mai multe cazuri de neam sîrb, îşi întindeau oblăduirea duhovnicească asupra sîrbilor ortodocşi, dar şi asupra românilor, care formau majoritatea populaţiei din aceste părţi.

Legăturile cu Bisericile ucraineană şi rusă. In acest secol, însăşi păstoria lui Petru Movilă ca mitropolit la Kiev constituie cel mai însemnat capitol din istoria relaţiilor bisericeşti româno-ucrainiene. Am arătat şi în altă parte că tipografiile lui Matei Basarab de la Cîmpulung (1635), Govora (1637) şi Tîrgovişte (1646), sau cea a lui Vasile Lupu de la Iaşi (1642) au fost dăruite sau cumpărate de la Kiev. Tot de acolo au venit şi meşterii tipografi : Timotei Alexandrovic'i Verbiţki, fostul conducător al tipografiei din Kiev, Ivan Kunotovici, venit de la Kiev, Ivan Glebkovici, toţi în Ţara Românească şi care au pregătit o seamă de ucenici de neam român. Mai tîrziu,, mitropolitul Dosoftei al Moldovei şi-a tipărit primele lucrări în tiparniţa mînăstirii ortodoxe ucrainene din Uniev *(Psaltirea în versuri* şi *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* în 1673).

In schimb, Miron Barnovschi al Moldovei a sprijinit înfiinţarea! tipografiei din Lvov şi a subvenţionat editarea a două cărţi de cult în limba slavonă pe ale căror pagini a fost reprodusă stema Moldovei, iniţiativă continuată şi de Moise Movilă.

în 1640, cînd Vasile Lupu a pus bazele Colegiului de la Iaşi, tot Petru Movilă i-a trimis un grup de profesori, în frunte cu ieromonahul Sofronie Pociaţki, numit, în acelaşi timp, egumen al mînăstirii şi apoi conducător al tipografiei. In 1642, la lucrările Sinodului de la Iaşi, care a cercetat *Mărturisirea Ortodoxă* a mitropolitului Petru Movilă, au-fost trimişi şi reprezentanţi ai Bisericii pe care o cîrmuia, pe care i-am amintit în alt loc.

In cursul acestui secol s-au tipărit la noi două lucrări traduse din slavo-rusă şi ucraineană. *Evanghelia învăţătoare* de la Govora din 1642, continuată la Dealu în 1644, era «primenită de în limba rusească» de ieromonahul Silvestru. în 1678, s-au tipărit la Bucureşti cîteva din cazaniile arhimandritului Ioanichie Galeatovschi din Cernigov, sub titlul *Cheia înţelesului.* Numeroase cărţi apărute în tiparniţele ucraino-ruse au circulat şi în ţările noastre.

Domnii români au contribuit Ia ridicarea unor lăcaşuri de închinare pe seama credincioşilor ucraineni aflaţi sub stapînirea Poloniei catolice. Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lvov, cunoscută şi sub numele de «biserica moldovenească», a fost începută în anul 1591, cu ajutor moldovenesc — în special din partea Movileştilor — şi terminată abia în 1629, cu ajutorul lui Miron Vodă Barnovschi. în

;tă biserica a fost hirotonit Petru Movilă întru arhiereu, la 28 ie 1633. Ea a primit numeroase danii din partea unor credincioşi fara Românească, din Moldova şi chiar din sudul Dunării. De negustorul Alexe Balaban din îanina a restaurat aici para-[Sfinţii Trei Ierarhi. Legăturile cu Moldova s-au întrerupt la mtul secolului al XVIII-lea, cînd biserica a trecut în stăpînirea ncioşilor uniţi.

Vasile Vodă Lupu a refăcut din temelie biserica cu hramul Sfînta schiva din Lvov (pînă atunci era minăstire de călugăriţe, cu hra-Vovidenia), pentru care a cumpărat şi o moşie, în apropierea îlui. Se păstra aici stema Moldovei, precum şi iconostasul sculp-1 stil specific moldovenesc.

Numeroase alte biserici au fost ajutate de unii domni, boieri şi credincioşi români. De pildă, biserica Sfîntul Onufrie din Lvov, are au fost îngropaţi mai mulţi credincioşi români, mînăstirea Uniev, în pomelnicul căreia sînt trecuţi mai mulţi binefăcători Moldova, mînăstirea Zadovska, ajutată de Elisabeta, soţia lui nia Movilă, mînăstirea Hustinski din Volhinia, ajutată de Irina, acestora, mînăstirea din Buczacz, restaurată de sora ei Măria ţki, mînăstirea Krecovski, căreia i-a dăruit un sat Ana, o altă a lui Ieremia Movilă. însuşi mitropolitul Petru Movilă a cti-o biserică, cu hramul Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava, pe a sa din Rubiejovka.

Măria, fiica lui Vasile Lupu, căsătorită cu Ianusz Radziwill, a rut vechea biserică de lemn a sloboziei ruseşti din Kejdani, lîngă ius, oferind leafă pentru doi preoţi şi doi slujitori. Prin testa-;ul ei (-j- 1662) lăsa aproape şase sute de mii de galbeni pentru)rarea unor mînăstiri ortodoxe din Ucraina, precum şi icoane şi :te de preţ Frăţiei Ortodoxe din Wilno. Ştefan Vodă Petriceicu, a trăit mult timp în Polonia, precum şi unii din boierii săi, au it mînăstirea Ugorniţki şi biserica ,din oraşul Stanislawow (azi o-Frankovsk, Ucraina). în biserica satului Socola, acelaşi domn :ugrăvit, în mărime naturală, pe peretele ctitoricesc.

0 mînăstire ortodoxă cu rosturi însemnate în viaţa credincioşi-Lcraineni a fost Schitul Mare, în Pocuţia, numit şi Maniava, după 1 pe care este aşezat. A fost întemeiat de călugărul Iov Kneaghi-u, în 1611—1612, fiind ajutat şi de doamna Elisabeta, soţia lui nia Movilă, aflată pe atunci în Polonia, la moşia ei de la Ustia, mai ales de fiica sa Măria Potoţki. Aceasta a închinat Schitului i mînăstirea Suceviţa, ctitoria familiei sale, cu toate moşiile şi turile ei. Dania a fost întărită de Vasile Vodă Lupu, apoi de fiul

său Ştefăniţă şi de Grigorie Ghica. Mînastirea s-a susţinut mai bine de un veac din veniturile Suceviţei. în secolul al XVIII-lea i-au dăruit moşii în Moldova cîţiva boieri. In pomelnicul ei sînt trecuţi numeroşi domni şi boieri, încît se poate afirma că era o ctitorie exclusiv moldovenească. Schitul Mare a fost desfiinţat de austrieci în 1785, cînd vieţuitorii săi au trecut în Moldova, stabilindu-se mai ales la mînastirea Coşula-Botoşani. Putem conchide că alături de mitropolitul Petru Movilă, domnii moldoveni şi-au adus un aport preţios la renaşterea culturală-bisericeasca a ucrainienilor ortodocşi din regatul polon. ,

Domnii români au venit şi în sprijinul credincioşilor carpato-ruşi aparţinători de eparhia Muncaciului. Episcopii de Muncaci şi Maramureş din secolul al XVII-lea îşi întindeau oblăduirea duhovnicească atît asupra credincioşilor români, cît şi a carpato-ruşilor din aceste părţi. Fostul egumen de la Tismana, Serghie, a fost aşezat ca episcop de Muncaci, la recomandarea lui Mihai Viteazul. Unii episcopi erau trimişi din Moldova (Silovon, în 1608), alţii erau hirotoniţi de mitropoliţii de la Suceava şi sufraganii lor.

Constantin Şerban Basarab, domn al Ţării Româneşti şi pentru scurt timp al Moldovei, după ce a pierdut scaunul domnesc, a pribegit şi prin Muncaci, unde a ctitorit o biserică de piatră, în locul uneia mai vechi din lemn, la mînastirea Sîîntul Nicolae în apropierea oraşului, terminată, după cum arată pisania, la 13 mai 1661.

în cursul secolului de care ne ocupăm s-au întărit şi *legăturile* cu *Biserica Ortodoxă Rusă.* Acum apar în documentele vremii primii ierarhi, călugări şi preoţi români plecaţi în Rusia fie pentru ajutoare, fie pentru procurarea unor obiecte de cult trebuitoare bisericilor lor. De regulă, aveau asupra lor scrisori de recomandare din partea vlădicilor lor. Cei mai mulţi dintre ei erau primiţi de însuşi ţarul Rusiei, care le oferea anumite daruri sau bani, alţii erau opriţi în oraşul de graniţă Putivlia, unde primeau ajutorul ţarului. De pildă, în 1629—1630, a călătorit la Moscova arhimandritul Benedict, probabil un grec, dintr-o mînăstire din Bucureşti, avînd scrisori de recomandare de la patriarhul Teofan al Ierusalimului şi de la Grigorie al Ungrovlahiei,. iar în Kiev a primit alte scrisori de la mitropolitul Iov Boreţchi şi arhimandritul Petru Movilă. Tot pe atunci a călătorit în Rusia arhimandritul Varlaam de la Secu, viitorul mitropolit, trimis de Miron Barnovschi şi de mitropolitul Anastasie Crimca să cum-

icoane pentru mînăstirea Dragomirna şi pentru alte două bise-
;titorite de domn. S-a oprit şi la Kiev, la Petru Movilă, pe atunci îen la Pecerska, prezentând manuscrisul unui *Octoih* (tipărit la în 1630). La Moscova a stat aproape un an, fiind primit în mţă de ţar, dar s-a întors fără icoane, căci patriarhul Filaret n-a mulţumit de execuţia lor. In anii următori, Vasile Lupu a trimis soli şi scrisori la Moscova pentru primirea icoanelor. In 1641, Mihail Romanov (1613—1645) i-a trimis patru zugravi pentru rea bisericii Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi.

•rin anii 1649—1651, Arsenie Suhanov, stareţul mînăstirii Troiţka leeva Bogoiavlenski, a îndeplinit o însemnată misiune diploma-je lîngă Vasile Lupu şi Matei Basarab, lăsînd şi un «jurnal de

i vara anului 1656, noul domn moldovean Gheorghe Ştefan —1658) a trimis într-o misiune la Moscova pe mitropolitul son, care a încheiat un tratat de alianţă cu ţarul Alexei Mihai-

înt cunoscute şi legăturile mitropolitului Dosoftei al Moldovei triarhul Ioachim al Moscovei, de la care a obţinut o tipografie, *79,* prin mijlocirea spătarului Nicolae Milescu, aflat în slujba ■ ruşi. La rugămintea aceluiaşi patriarh, a tradus apoi unele patristice în ruseşte, în anii exilului său în Polonia.

i cursul acestui secol, **întâlnim** primii călugări şi vlădici din Tran-ia şi Banat plecaţi după ajutoare în Rusia. In 1628 au pornit lusia trei călugări de la mînăstirea Prislop, avînd scrisori de andare din partea egumenului lor Antonie, a mitropolitu-lenadie al Transilvaniei — în care se relata că mînăstirea era e unor nobili maghiari cu o mie de galbeni — şi a principelui 1 Bethlen. Călugării au fost opriţi (în orăşelul de graniţă Pu-primind acolo darul ţarului, fără să li se îngăduie să meargă scova.

toamna anului 1629, a sosit în Putivlia mitropolitul Longhin viei din Ienopole, cu cîţiva însoţitori. Au primit şi ei darul tot în Putivlia.

ste cîţiva ani, a plecat în Rusia fostul miiropolit al Transilva-e Iorest, însoţit de călugărul Gherman şi de un nepot, avînd o re de recomandare din partea mitropolitului Varlaam şi a su-lor săi. A fost primit în audienţă de ţar la 26 august 1645,

căruia i-a oferit în dar părticele din moaştele Sfîntului Dumitru. A primit, în schimb, felurite daruri, din care şi-a plătit apoi datoria de 1000 de taleri către principele Transilvaniei, pentru care se puseseră chezaşi 24 de credincioşi ai săi.

La 26 decembrie 1651 a fost primit în audienţă de ţarul Alexei Mihailovici mitropolitul Sofronie al Lipovei, care-şi avea reşedinţa în înînăstirea Hodoş-Bodrog. El a primit ajutoare în bani pentru refacerea mînăstirii sale şi diferite cărţi. în 1662, era la Moscpva «mitropolitul» Teodosie din Vîrşeţ, însoţit de trei călugări din mînăstirea Vodiţa, primind un ajutor de 350 de ruble din partea ţarului, pentru refacerea mînăstirii.

Tot pe atunci a păstorit în Alba Iulia, pentru foarte scurt timp însă, mitropolitul Ghenadie III, care a înlocuit pe Sava Brancovici, originar din oraşul Putivlia, din Rusia,

Ultimul ierarh ardelean care a călătorit în ■ Rusia a fost Sava-Brancovici cu cîţiva însoţitori. A fost primit în audienţă de ţar, la 31 mai, apoi la 2 august 1668, primind felurite daruri în bani sau în obiecte. La praznicul Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, a slujit în biserica Uspenia din Moscova, alături de patriarhii Paisie al Alexandriei, Macarie al Antiohiei şi ierarhii ruşi. Ţarul i-a îngăduit — lui şi urmaşilor — să meargă tot la şapte ani după milostenie în Rusia. împrejurările politice nu i-au mai îngăduit să facă alte călătorii.

în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, au călătorit la Moscova, după ajutoare, preotul Oprea, apoi protopopul Vasile Hoban, amîndoi slujitori la biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului.

Cam în acelaşi timp se întîlnesc în Rusia cîţiva călugări din Ţara Românească. Viitorul mitropolit al Ungrovlahiei Dionisie (1672) a fost cîţiva ani cîrmuitorul metocului din Moscova al mînăstirii Ivir. In 1665 călătorea în Rusia egumenul Varlaam de la Cozia — viitorul episcop de Rîmnic şi apoi mitropolit al Ungrovlahiei — aducînd de acolo felurite odoare şi cărţi. în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, mai mulţi călugări — mai ales egumeni — munteni şi moldoveni pleacă în Rusia pentru a solicita ajutoare de la ţarul Petru cel Mare (1682/1692—1705), în vederea refacerii şi înzestrării mînăstirilor lor. Consemnăm pe egumenul Filotei şi «nastavnicul» Antonie de la Putna, arhimandriţii Lavrentie din Suceava, Paisie de la Coşula, Isaia de la Humor, egumenul Pavel de la Rîşca, ieromonahul Paisie de la Cozia, egumenul Ioil de la Vintilă Vodă, o egumenă Eupraxia şi alţii.

i 8 noiembrie 1700, mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei tri- 0 lungă scrisoare patriarhului Adrian al Moscovei, prin care-i ştiri despre stările din Biserica sa (tipărire de cărţi româneşti, ie, greceşti şi arabe, grija domnitorului faţă de biserici şi şcoli), > suferinţele îndurate de popoarele creştine aflate sub turci, ai ales de prozelitismul desfăşurat de catolici la Locurile Sfinte, [onia şi în Transilvania. Mitropolitul muntean cerea mijlocirea rhului pe lingă ţarul Petru pentru eliberarea popoarelor creştine sub dominaţie otomană. Desigur, scrisoarea a fost întocmită" emnul lui Constantin Brîncoveanu. în 1702, domnul muntean a la Moscova o delegaţie, în frunte cu ceauşul David Corbea, eotului Ioan Corbea de la biserica Sfîntul Nicolae din Braşov- pentru încheierea unei convenţii secrete cu Rusia. In scrisoarea 1 ţarului, i se cerea să intervină la Curtea din Viena pentru a prigonirea credincioşilor din Transilvania. împrejurările poli- -au făcut cu putinţă atunci realizarea unei alianţe româno-ruse tate împotriva imperiului otoman. Reamintim şi rolul lui Ni- Milescu Spătarul la întărirea legăturilor româno-ruse. Mai no- Doi şi faptul că în Biblioteca Academiei Române şi în alte mari eci din ţară se găsesc sute de lucrări slavone, ucrainiene şi tipărite la Moscova, Kiev, Lvov, Cernigov, Ostrog şi în alte care au circulat prin ţările noastre.

Concluzii. *Ţările române.s-au manifestat ca ocrotitoare şi jinitoare aîe Bisericilor de limbă arabă, georgiană şi slavă in cursul secolului al XVH-lea şi începutul celui următor. Ele au ribuit la apărarea Bisericilor sud-siave subjugate de turci, dar i apărarea Bisericii Ortodoxe ucrainene în faţa acţiunii proze-* fe *a Bisericii catolice din regatul polon, care-şi întindea siă- 'ea şi asupra Ucrainei ortodoxe. S-au intensificat şi legăturile riceşti cu Rusia, aflată în plină ascensiune şi care- a început >reia treptat rolul de sprijinitoare a Bisericilor Ortodoxe aflate dominaţie otomană.*

BIBLIOGRAFIE 'oarele sînt, în general, cele indicate în eapitolele privitoare la seao-

gături cu Patriarhia Antiohiei. Izvoare. EMILIA CIORAN, te *patriarhului Macarie de Antiohia In ţările române,* Bucureşti, 1900, VI + VASILE RADU, Voyage rfu *patriarche Macaire d'Antioche. Etude pre-* ■ *Valeur des manuscrits et des traduclions. Texte arabe et traduction* - 1 + 3 voi. Paris, 1927, 1930, 1933 şi 1949; *Călători străini despre ţările*

române, voi. VI, Bucureşti, 1976, VIII + 307 p. (cuprinde *Călătoriile patriarhului Macarie* de Pavel de Alep).

L u c r ă r i . DAN SIMONESCU şi EMIL MURACADE, Tipar românesc *pentru arabi în secolul al XVUI-lea,* în «Cercetări Literare», III, Bucureşti, 1939, p. 1—32 (şi extras); DAN SIMONESCU, *Carii arabe tipărite de români în secolul al XVIII-lea* (1701—1747), în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 5—6, p. 524—561 j MIRCEA PĂCURARIU, *Legăturile ţărilor române* cu *Patriarhia Antiohiei,* în ST, an. XVI, 1964, nr. 9—10, p. 593—621 ; V1RGIL CÂNDEA, Une *politique culturelle commune roumaine-arabe dans la prmeiere moitie du XVIH-e siecle,* in «Bulletin de l'Asso-ciation Internationale d'Etudes du Sud-Est Enropeen», III, 1965, no. 1, p. 51—56 *y* DAN SIMONESCU, *Impression de livres arabes et karamanlis* en *Valachie et* en *Moldavie au XVIIl-e siecle,* în «Studia et Acta Orientalia», V—VI, 1967, p. 49—75 (şi extras); VIRGIL CÂNDEA, *Sources roumaines et grecques dans* ies *bibliothe-ques du Proche-Orient,* în «Bulletin d'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen», Bucarest, VIII, 1970, no. 1—2, p. 66—78; VIRGIL CÂNDEA, *Letopiseţul Ţării Româneşti (1292—1664)* în versiunea *arabă a lui Macarie* Zaim, în «Studii», an. XX, 1970, nr. 4, p. 673—692; CONSTANTIN MOSOR, *Călătoria pa-tiiarhuku Macarie al Antiohiei în ţările române şi importanţa ei pentru Istoria Bisericii Române,* în GB, an. XXXI, 1972, nr. 1—2, p. 73—90; FRANCISC PALL, *Noi mărturii inedite despre călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei în ţările române,* în BOR, an. XCIV, 1976, nr. 3—4, p. 343—348.

L e g ă t u r i cu Georgia. DAMIAN P. BOGDAN, Legăturile *ţărilor române cu Georgia,* în «Studii», revistă de istorie, an. IV, 1951, nr. 4, p. 131—141 ; DAN. DUMITRESCU, *Activitatea tipografică a lui Mihail Ştefan în Gruzia,* în «Studii», revistă de isotrie, t. XI, 1958, nr. 4, p. 135—138; VIRGIL MOLIN, Contribuţii noi *la istoricul relaţiilor culturale cu Orientul ortodox (1709—1112). Un ipodiacon ungrovlah, Mihail Hui lui Ştefan, meşter de tipar în ţări străine,* în BOR, an. LXXIX, 1961, nr. 3—4, p. 319—338 i GHEORGHE POP, *Tipar românesc în Georgia,* în voi. *Probleme de bibliologie,* 1967, p. 29—46; FANNY DJINDJIHAŞVILI, *Antim Ivireanul cărturar umanist,* Iaşi, 1982, 132 p. (îndeosebi p. 47—53).

L e g ă t u r i l e cu B i s e r i c i l e s l a v e . B i s e r i c a s î r b ă . EMIL TUR-DEANU, *Din vechile schimburi culturale între români şi iugoslavi,* în «Cercetări Literare», an. III, 1939, p. 141—218; MARCEL ROMANESCU, *Mile domneşti în Srem şi Herţegovina,* în «Arhivele Olteniei», an. XIX, 1940, nr. 107—112 (şi extras : Craiova, 1941, 11 p. + 3 pi.); GEORGE RADOJCICI, *Relaţii sîrbo-române în veacurile XIV—XVII,* Novi-Sad, 1956 (în limba sîrbă); SILVIU ANUICHI, *Pomelnicele mănăstirii Cruşedol şi relaţiile* ei cu *Biserica Ortodoxă Română,* în MB, an. XXXII, 1982, nr. 4—6, p. 322—330.

B i s e r i c a b u l g a r ă . H. HRISICU, Cîteva *ctitorii româneşti în Bulgaria,* în rev. «Boabe de grîu», an. III, 1932, nr. 3—4, p. 88—96; PAUL MIHAILOVICI, Măr/uni *româneşti din Bulgaria şi Grecia 1468—1866,* în RSIAB, XXIII, 1933, p. 327—435 (şi extras: Chişinău, 1933, 112 p.); CONSTANTIN C. GIURESCU, Două *ctitorii ale lui Matei Basarab în Bulgaria,* în RIR, XI—XII, 1940—1942, p. 390—391 ; AL. ALEXIANU, Doi români *ctitori* în Bulgaria şi în *Pind* (1643—1644), în BOR, an, LXXXIII, 1965, nr. 7—8, p. 771—776; TUDOR MATEESCU, *Din legăturile* Episcopiei de Cerven cu *ţările române (sec! XVII—XIX),* în BOR, an. XCIV, 1976, nr. 1—2, p. 176—179.

B i s e r i c a u c r a i n e a n ă . P. P. PANAITESCU, L'iniiuence de l'oeuvre *de Pierre Mogila, archeveque de Kiev dans Ies Principautes roumaines,* Paris, 1926, 97 p. ; P. P. PANAITESCU, Fundafiuni religioase *româneşti în Galiţia,* în BCMI, t. XXII, 1929, p. 1—19; SIMION RELI, *Ctitoriile religioase româneşti din Polonia,* în «Candela», an. XLI, 1930, nr. 10—12, p. 453—464; ION I. NISTOR, Ctitoriile româneşti în *Polonia şi Ucraina,* în rev. «Codrul Cosminului», Cernăuţi, t. VIII,

53—i934, p, 83—109; ŞTEFAN CIOBANU, *Dm legăturile* ***culturale*** *romăno-ucrai-* ■ne. *loanichie Galeatovschi şi literatura românească veche,* în «An. Acad. Rom.», :m. Secţ. Ist, s. III, t. VIII, nr. 8 îşi extras: Bucureşti, 1938, 90 p.); GABRIEL REMPEL, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVIl-lea,* SCB, I, 1955, p. 15—42; PAUL MIHAIL, *Manuscrisul slav de la Schitul Mare : Galiţia ailat Ia Iaşi,* în MMS, an. XXXVIII, 1962, nr. 7—8, p. 587—603 (şi >ria schitului); TR. IONESCU-NIŞCOV, *Din istoria relaţiilor moldo-ucrainiene prima jumătate a secolului al XVU-lea,* în BOR, an. LXXXIII, 1965, nr. 11—12, 1033—1096; ARCADY JONKONSKI, *Les relations culturelles enlre l'Ucraine et Moldavie au XVII-e siecle,* Paris, 1973; EKKEHARD VOLKL, *Das rumanische stentum Moldau und die Ostslaven im* 25. *bis 17. Jahrhundert,* Wiesbaden, 1975,

B i s e r i c a rusă. SILVIU DRAGOMIR, *Contribuţii privitoare la relaţiile* ***•ricti*** *româneşti cu Rusia în veacul XVII,* în «An. Acad. Rom.», Mein. Sect. s. II, t. XXXIV, Bucureşti, 1912, p. 1064—1248 (şi extras: 183 p.); PAUL IAILOVICI, *Legăturile culturale bisericeşti dintre români şi ruşi în secolele* —XX.- *Schiţă istorică,* în RSIAB, t. XXII, 1932, p. 199—276 (şi extras ; Chişinău, !, 78 p.); G. BEZVICONI, *Românii în Rusia* în rev. «Din trecutul nostru», îinău, an. IV, nr. 31—34, 1936, p. 140—167; G. BEZVICONI, *Călători ruşi în dova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, 464 p.; D. P. BOGDAN, *Cărţi ruseşti în i Românească sub Constantin Brîncoveanu,* Sn BOR, an. LXXIV, 1956, nr. 6—7, 43—557; CONSTANTIN NONEA, *Legăturile mitropolitului Varluam cu Biseri- Ortodoxe din Kiev şi Moscova,* în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. -819; G. BEZVICONI, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse,* Bucureşti, , 347 p.

XLVIII

DEZBINAREA BISERICII ORTODOXE ROMÂNEŞTI DIN TRANSILVANIA ÎN 1698—1701

'ătre sfîrşitul secolului al XVII-lea, în urma victoriilor militare ale trupelor imperiale austriece împotriva turcilor — mai ales după înfrîngerea lor sub zidurile Vienei, în 1683, — în principatul Transilvaniei se inaugurează, treptat, regimul austriac al Habsburgilor. In astfel de împrejurări, principele Transilvaniei Mihail Apaffi (1661—1690) intră în tratative cu imperialii, încheindu-se chiar un acord la Viena, în 1686.' în anul următor trupele imperiale pătrund în Transilvania şi, prin tratatul de la Blaj (27 octombrie), erau puse la dispoziţia acestora 12 cetăţi şi oraşe, cu obligaţia plătirii unei contribuţii băneşti, fiind recunoscute — în schimb —, privilegiile ţării şi domnia ereditară a lui Apaffi. La 9 mai 1688, datorită presiunii exercitate de generalul austriac Caraffa, Dieta Transilvaniei a fost nevoită să accepte «protectoratul» împăratului Austriei.

La 4 decembrie 1691, împăratul Leopold I (1658—1705) a dat o diplomă (numită leopoldină, după numele său), în 18 puncte, care a fost un adevărat statut sau constituţie a principatului Transilvaniei pentru mai bine de un veac şi jumătate. în virtutea acesteia, principatul urma să fie condus de un guvernator, ales de Dietă şi confirmat de Curte, el fiind în fruntea unui consiliu de 12 membri (guvern). Pe lîngă Guvern, în 1694, s-a înfiinţat şi aşa numita «Cancelarie aulică transilvană», cu sediul la Viena, care avea rostul de a face legătura între Curte şi Principat.

Problemele financiare erau conduse de un «Tezaurariat», iar cele militare de Consiliul de război al Curţii, al cărui reprezentat în Transilvania era «comandantul general». Organul suprem judecătoresc era «Tabla regească», iar ca organ legislativ rămînea Dieta. Prin crearea acestor organe executive ale puterii centrale, se urmărea pierderea oricărei independenţe a Transilvaniei.

Prin aceeaşi diplomă se confirmau privilegiile celor trei naţiuni itice — unguri, saşi şi secui — precum şi drepturile celor patru ligii recepte» : catolică, luterană, calvinistă şi unitariană. Rămîneau vigoare şi vechile legiuiri transilvane : *Aprobatele, Compilatele şi partitumul lui Werboczi.* In funcţii publice urmau să fie numiţi nai «indigeni» : unguri, saşi şi secui, fără deosebire de religie, servăm că diploma avea în vedere numai trei naţiuni politice şi ru religii recepte, excluzînd poporul român şi credinţa lui orto- :ă, socotite doar «tolerate». Se legifera din nou întreitul jug la e era supus poporul român : naţional, social şi religios.

Prin pacea de la Carloviţ, din 26 ianuarie 1699, Poarta recunoş- trecerea Transilvaniei sub stăpînirea Imperiului habsburgic. Ba- ul — devenit teatru de război, pentru vreo trei decenii, între turci austrieci —■ ajunge în stăpînirea definitivă a celor din urmă abia 1718. în ciuda încercărilor lui Francisc Răkoczy II, din anii 1703— 1, de a recîştiga independenţa Transilvaniei, ea a rămas în stăpî-5a Habsburgilor pînă în 1918.

îndată după trecerea Transilvaniei în stăpînirea Habsburgilor, ştia au început o acţiune energică pentru consolidarea dominaţiei în această acţiune, un rol însemnat a revenit Bisericii romano- olice. De aproximativ un veac şi jumătate, calvinii deţineau o si- tie privilegiată în principatul transilvan, catolicii fiind înlăturaţi oape cu desăvîrşire din viaţa politică. Odată cu trecerea Transil- iei în stăpînirea Habsburgilor catolici, puterea calvinilor trebuia)ită, în vederea întăririi confesiunii catolice, care — între cele ru confesiuni recepte — era cea mai slabă. Cu alte cuvinte, tre-i schimbat raportul de forţe în favoarea catolicismului. în acest p, au fost iniţiate o serie de acţiuni în favoarea Bisericii catolice : ituiri de moşii pierdute şi de biserici, danii noi, la care se va uga şi lucrarea iezuiţilor, reveniţi în Transilvania, odată cu starea habsburgică ,- s-au refăcut Epistopiile catolice maghiare din dea (1692) şi Alba Iulia (1715).

Dar recîştigarea poziţiilor economice, politice şi religioase pier-î în favoarea calvinilor sub principii Transilvaniei — majorita- de confesiune calvină — nu se putea face decît prin sporirea lărului catolicilor. întrucît recatolicizarea luteranilor, calvinilor şi arienilor era, practic, imposibilă, misionarii iezuiţi şi-au îndreptat iţia asupra românilor ortodocşi, care erau mai numeroşi decît e cele trei naţiuni recepte laolaltă. Prin atragerea românilor or-)cşi la unirea cu Biserica Romei se urmărea, pe de o parte, creş-a numărului catolicilor şi — implicit — creşterea rolului politic

al «statului catolic ardelean» (reprezentanţii catolicilor în Dietă), iar, ne de altă parte, ruperea legăturilor, de orice natură, cu românii ortodocşi din Ţara Românească şi Moldova.

Care era situaţia Bisericii româneşti în această vreme ? Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi pînă către sfîrşitul celui de al XVII-lea, se desfăşurase o puternică acţiune prozelitistă calvină printre români, iar mitropoliţilor ortodocşi din Alba Iulia li se fixaseră, în mai multe rînduri, acele condiţii oneroase de care ne-am ocupat cu alt prilej. Cîţiva mitropoliţi au fost înlăturaţi din scaun, pentru neîndeplinirea condiţiilor impuse de cîrmuitorii calvini ai Transilvaniei. Se adăuga şi situaţia economică-socială a preoţilor ortodocşi, care erau siliţi să îndeplinească robota, în rînd cu păstoriţii lor iobagi, de multe ori să dea dijmă chiar şi preoţilor luterani şi calvini. Iar în cursul războiului turco-austriac din 1683—1699, preoţii români au fost impuşi cu felurite dări extraordinare de război, în timp ce preoţii altor confesiuni — cu sesii parohiale, salarii şi venituri însemnate — erau scutiţi, pe motiv că aparţineau unor confesiuni recepte. De toate aceste nemulţumiri ale clerului ortodox, au ştiut să profite iezuiţii în încercările lor de atragere a românilor la «unirea» cu Roma. Menţionăm că uniri de acest fel au avut loc şi la Brest, în 1596, cu o parte din clerul, nobilimea şi credincioşii ucrainieni din regatul polon, apoi la Muncaci, în 1646, a rutenilor din Ucraina subcarpatică.

Un pretins sinod de *«unire» în 1697.* Istoricii iezuiţi (urmaţi de cei greco-catolici români) au susţinut că primele încercări de unire s-ar fi făcut încă din 1697, deci în timpul arhipăstoririi mitropolitului Teofil. în unele cărţi scrise de iezuiţi, s-au tipărit trei, procese verbale ale unui pretins sinod întrunit la Alba Iulia, în februarie 1697, în care s-ar fi hotărît unirea cu Biserica Romei, prin acceptarea celor patru puncte deosebitoare, o hotărîre sau rezoluţie în acelaşi sens, semnată de mitropolitul Teofil, la 21 martie 1697 şi o scrisoare către cardinalul Leopold Kollonich, arhiepiscopul de Esztergom şi primatul Ungariei, din 10 iunie 1697, semnată de Teofil, de 11 protopopi şi un preot, prin care se confirmau hotărîrile menţionate mai sus.

Cercetările efectuate mai tîrziu de istoricii Ioan Crişan, Gheorghe Popovici, dar mai ales de Ştefan Lupşa şi Silviu Dragomir, au stabilit că primele patru piese n-au fost reproduse după original, ci după anumite copii în limba latină, limbă pe care protopopii nu o înţelegeau şi, poate, nici Teofil. Este dubios faptul că — după ei — soborul s-a întrunit în februarie, iar actele au fost semnate abia în martie şi iunie. Trezesc nedumeriri şi anumite cuvinte şi expresii care apar

în actele respective, neobişnuite în alte acte ale vremii. De pildă, Teofil era numit «episcop al Bisericii româneşti din Transilvania», deşi, în mod obişnuit, el se intitula «arhiepiscop şi mitropolit al Ţării Ardealului» sau «arhiepiscop al Mitropoliei Bălgradului şi a toată Ţara Ardealului». în sfârşit, cercetările grafologice au stabilit că iscălitura mitropolitului din scrisoarea către Kollonich nu-i aparţine, ci este o imitare puţin reuşită a ei, deci o plastografie. Semnăturile protopopilor sînt pe pagina a treia, fapt care ne face să credem că a fost luata din dosarul cu semnături ale vreunui sobor anterior. Se adaugă şi faptul că pretinsul sinod nu se putea ţine decît în prezenţa superintendentului calvin, care mai avea încă drept de control asupra Bisericii româneşti.

Toate acestea arată că sîntem în faţa unor *acte false,* plăsmuite :le iezuiţi mai tîrziu. înseamnă că nu s-a ţinut nici un sinod de mire în 1697 şi că mitropolitul Teofil n-a fost amestecat în nici un el de tratative de unire a Bisericii sale cu cea catolică. De altfel, alsitatea actelor respective se poate deduce, în chip logic, punîndu-se ntrebarea : dacă mitropolitul Teofil şi protopopii săi ar fi acceptat mirea în 1697, ce rost ar mai fi avut încercările de unire din 1698 1perfectarea ei în 1701, aşa cum se va constata în continuare?

Alegerea mitropolitului Atanasie Anghel. în vara anului 1697 (după 2 iulie 1697, cînd îşi semna testamentul), mitropolitul Teofil a tre-it la cele veşnice. Printre candidaţii la ocuparea scaunului mitro-3litan vacant s-a ivit şi tînărul ieromonah — după unii cercetători rodiacon — Atanasie (din botez Anghel), fiu de preot din Bobîlna — unedoara sau Ciugud-Alba, absolvent al şcolii calvine din Aiud sau Iba Iulia, călugărit în mînăstirea-reşedinţă din Albă Iulia. El a izbu-să cîştige — prin însemnate sume de bani — bunăvoinţa guver-torului Transilvaniei şi a altor dregători, iar în septembrie 1697 plecat în Ţara Românească, pentru ca să primească, potrivit ve-iului obicei, darul arhieriei. Se pare că la Bucureşti se cunoşteau enţiile catolicilor de a atrage pe fomâni şi că noul candidat — ăr şi fără multă învăţătură — nu prezenta destulă încredere. De îea a fost ţinut la Bucureşti vreo patru luni, pentru a i se completa 'ăţătura şi a fi întărit în Ortodoxie. A fost hirotonit întru arhiereu a la 22 ianuarie 1698, de către mitropolitul Teodosie al Ungro-hiei, care hirotonise şi pe înaintaşii săi, de la Iosif Budai încoace.

Dar, spre deosebire de aceştia, lui Atanasie i s-a cerut să iscă->că un îndreptar dogmatic, liturgic şi canonic, în 22 puncte, alcă-de patriarhul Dositei al Ierusalimului, aflat pe atunci în Ţara lânească şi de mitropolitul Teodosie. Această mărturisire de ere-

dinţa (numită de unii «îndreptar» sau «instrucţiune») se ocupa în-deosebi de învăţăturile ortodoxe atacate de calvini (Sf. Tradiţie, cele şapte Taine, slujba înmorrnîntării, cultul sfinţilor şi al icoanelor, mîntuirea prin credinţă şi fapte bune) sau de catolici (împărtăşirea cu pîine şi vin — trup şi sînge, deci nu cu azimă, prefacerea darurilor la epicleză). Ca şi înaintaşii săi, noul mitropolit a primit din partea lui Constantin Brîncoveanu numeroase daruri, veşminte şi cărţi, iar la 25 mai 1698 îi înnoia ajutorul anual de 6000 de bani, pe care-1 primea Mitropolia Ardealului de mai mult timp, ştiind «că se învăluieşte ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind întră multe feliuri de eretici necredincioşi şi să năpăstuieşte de dînşii în multe chipuri».

Dar în acest timp iezuiţii începuseră lucrarea lor nefastă între români. In septembrie 1697, iezuitul Paul Ladislau Bârânyi din Alba Iulia a plecat la Viena', spre a prezenta Curţii un memoriu al «statului catolic» ardelean în vederea unirii românilor cu Biserica Romei. Cu toate insistenţele catolicilor, împăratul a dat o «rezoluţie» abia la 14 aprilie 1698, potrivit căreia li se oferea românilor posibilitatea de a se uni cu oricare din cele patru religii «recepte» sau de-a rămîne în vechea îor credinţă (se pare că au lucrat în acest sens cancelarul Nicolae Bethlen şi guvernatorul Transilvaniei Banffi, amîndoi calvini). Preoţii care acceptau să se unească cu vreuna din religiile recepte urmau să se bucure de privilegiile clerului confesiunii respective, subliniindu-se în mod deosebit că aceia care se vor uni cu Biserica Romei, recunoscând pe papă drept cap al Bisericii «se vor bucura de privilegiile preoţilor catolici». Rezoluţia imperială era într-adevăr ispititoare pentru preoţii români, căci în schimbul recunoaşterii primatului papal, urmau să fie scutiţi de iobăgie şi de ne-sfîrşitele contribuţii faţă de stat (mai ales în timpul războaielor) şi faţă de «domnii de pămînt». în plus, unirea cu Biserica Romei — potrivit rezoluţiei — nu atrăgea după sine părăsirea credinţei lor ortodoxe.

La scurt timp însă, cardinalul Leopold Kollonich a venit cu unele întregiri la formula scurtă a recunoaşterii primatului papal care apare în rezoluţia lui Leopold I. La 2 iunie 1698, el adresa un «manifest» către preoţii români ardeleni, prin care preciza că urmau să se bucure de privilegiile Bisericii şi preoţilor catolici numai aceia care vor mărturisi şi vor crede tot ce învaţă Biserica romano-catolică şi mai ales cele patru puncte deosebitoare dintre Bisericile ortodoxă şi catolică (numite «florentine», întrucît s-au formulat la Sinodul de la Florenţa din 1439): 1. Papa este capul întregii Biserici,- 2. Sfînta

părtăşanie se poate face şi cu pîine nedospită (azimă) ; 3. Duhul nt purcede de la Tatăl şi de la Fiul (filioque) ; 4. în afară de rai iad mai exista un loc curăţitor numit purgator. Pe baza acestor uă acto, iezuiţii au pornit o nouă acţiune de atragere a românilor unirea cu Roma. Un rol de seamă au avut iezuiţii unguri Paul iislau Bârânyi (transferat în 1700 în Slovacia) şi Gabriel Hevenessy.

«Manifestul de unire». Singurul act despre care s-a spus că exmă hotărîrea clerului român de a se uni cu Biserica Romei este i numitul «manifest de unire» sau «cartea de mărturie», din 7 ocibrie 1698, semnată de 38 de protopopi. Cum arată actul respectiv care e cuprinsul lui ? Se prezintă ca un caiet cu trei file, primele ia formate dintr-o foaie (coala) îndoita, la care s-a adăugat şi t încă o filă, tăiată în jumătate, dintr-o altă coală.

Să urmărim, pe pagini, cuprinsul actului. Pe pagina întîi se află :laraţia de unire propriu-zisă, redactată astfel :

«Noi mai în gios scrişi, vlădica, protopopii şi popii besericilor lâneşti dăm în ştire tuturor cărora să cuvine, mai vârtos Ţărăi lealului. Cercînd schimbarea aceştii lumi înşelătoare şi nestarea îeperirea sufletelor, căruia în măsura mai mare trebue a fi decât te, den bună voia noastră ne unim cu Beserica Romei cea cathoască şi ne mărturisim a fi mădulările ceştii Biserici sfinte cathoască a Romei prin ceasta carte de mărturie a noastră şi cu acele relighiomuri voim să trăim cu carele trăesc mădulările şi popii ştii Biserici sfinte, precum înălţia sa împăratul şi coronatul craiu Iru în milosteniia decretumului înalţii sale ne face părtaşi, care i a nalţii sale nevrând a o lepăda cum să cade credincioşilor ţii sale, această carte de mărturie şi nalţii sale şi ţărăi Ardealului ăm înainte. Pentru care mai mare tărie, dăm şi peceţile şi scrisomânilor noastre. S-au dat în Belgrad (Alba Iulia, n.n.) în anii inului 1698, în 7 zile a lui octomvrie».

După acest text, a fost adăugat ulterior un «post-scriptum», cu rînduri, scrise mai mărunt, ca să încapă totul pe aceeaşi pagină. următorul cuprins :

«Insă într-acesta chip ne unim şi ne mărturisim a fi mădulările tei, catholiceştii Biserici a Romei, cum pre noi şi rămăşiţele noasdin obiceiul Besericii noastre a Răsăritului să nu ne clătească. Ci e ţărămoniile, sărbătorile, posturile, cum pană acum, aşa şi de n nainte să fim slobozi a le ţinea după călindariul vechiu şi pre titul vlădica nostru Athanasie nime păn-în moartea sfinţii sale -aibă puteare a-1 clăti den scaunul sfinţii sale. Ci tocma de i s-ar

tămpla moarte să stea în voia soborului pre cine ar alege să fie vlădică, pre care sfinţia sa papa şi înălţatul împărat să-1 întărească şi patriarhul de suptu biruinţa înalţii sale să-1 hirotonească. Şi în obiceiul şi dregătoriilor (sic) protopopilor carii sănt şi vor fi, nici într-un fel de lucru nime să nu se mestece, ci să să ţie cum şi păn-acum. Iar de nu ne vor lăsa pre noi şi pre rămăşiţele noastre într-această aşezare, neceţile şi iscăliturile noastre care am dat să n-aibă nici o tărie. Care lucru l-am întărit cu pecetea Mitropolii noastre pentru mai mare mărturie». Urmează sigiliul, cu legenda: «Acesta iaste pecetu Mitropoliei Belgradului». El a fost aplicat mai înainte de a se scrie aceste 13 rînduri, după cum ne dovedesc ultimele două rînduri, mai scurte decît celelalte, ca să nu treacă peste rondela sigiliului.

Pagina a doua cuprinde declaraţia de unire redactată în limba latină. Se observă, însă, diferenţe esenţiale între texte, care privesc însuşi fondul actului. Cîtă vreme în textul român protopopii mărturiseau vag că doresc să se unească «cu Beserica Romei cea catholicească» şi să fie «mădularele ceştii Biserici sfinte», mai mult dintr-un sentiment de lealitate faţă de împărat («cum se cade credincioşilor nalţii sale»), în textul latin se preciza că se unesc «din insuflare dumnezeiască» şi cu acceptarea unor învăţături noi : «primind, mărturisind şi crezînd toate cîte le primeşte, le mărturiseşte şi le crede ea (Biserica romano-catolică, *n.n.)*, dar mai ales cele patru puncte în care ştiam că ne deosebim pînă acum, care ni se arată în prea milostivul decret şi în diploma prea sfintei sale maiestăţi».

Vorbind despre această falsificare evidentă a unui act public, istoricul unit Nicolae Densuşianu scria : «Avem înaintea noastră o traducere din cele mai mişeleşti şi criminale, falsificarea unui' document public, a unui tratat politico-bisericesc, pentru a supune poporul român catolicilor, şi a desfiinţa Biserica română de Alba Iulia...».

Paginile 3, 4 şi 5 cuprind semnăturile a 38 de protopopi, cu 37 de peceţi (doi din ei au folosit o singură pecete). în spaţiul dintre semnături, au fost transcrise cu litere latine, în latineşte, numele şi sediul protopopilor.

Pe pagina a cincea, după semnaturi, urmează un «codicil» în 7 rînduri, cu următorul cuprins: «Şi aşa ne unim aceşti ce seri (sic!) mai sus, cum toată legea noastră, slujba Besericii, leturghia, posturile şi carindariul nostru să stea pre loc, iară să (dacă, *n.n.)*, n-ar sta pre loc acele, nici aceste peceţi sa n-aiba nici o tărie asupra noastră şi vlădica nostru Athanasie să fie în scaun şi nime să, nu-1 hărbu-

tăluiască». Urmează o pecete aplicată mai tîrziu, ceea ce reiese din faptul că acoperă două litere din rîndul penultim.

Rezultă că acest «codicil» nu era altceva decît o redactare prescurtată a post-scriptumului de pe prima pagină. Codicilul prezintă an interes deosebit, întrucît expertizele grafologice au dovedit că îste scris de însuşi mitropolitul Atanasie. Pagina a şasea a rămas aescrisă.

Să cercetăm acum «manifestul de unire» luat în întregimea lui.)in textul propriu-zis rezultă că protopopii acceptau «din bună voia» or să se unească cu Biserica Romei şi să rie socotiţi «mădulările» celei Biserici, fără să se precizeze în ce condiţii urma să se facă nirea. Rezultă apoi că la baza acestei uniri stăteau interese de ordin laterial, din moment ce se preciza : «cu acele privelighiomuri voim i trăim cu carele trăesc mădulările şi popii aceştii Biserici sfinte». îte limpede că unirea nu era determinată de frămîntări de conştiinţă tu de vreo nemulţumire a clerului împotriva legii lor. Dimpotrivă,)St-scriptumul de pe prima pagină, ca şi codicilul de pe pagina a neea cereau categoric păstrarea integrală a doctrinei ortodoxe («le■*a»),* a organizării bisericeşti (alegerea vlădicului şi drepturile prosopilor) şi a cultului («slujba Bisericii, leturghia, posturile şi caidariul nostru»). Iar în partea lor finală, se preciza că nerespecea acestora anula întregul act de unire: «nici aceste peceţi să iiba nici o tărie asupra noastră».

Ţinînd seama de aceste trei texte româneşti, dar mai ales de [inele două, se naşte în chip firesc întrebarea: la ce şi-au dat iziunea protopopii români ? La textul latin nu ne putem referi, moment ce el era diferit de cel românesc, neexprimînd voinţa topopilor, ci a iezuiţilor, care-1 redactaseră. înseamnă că protoii înclinau numai spre o *unire de principiu,* determinată de nee materiale în care se zbătea clerul român.

Se adaugă şi cîteva obiecţii de ordin formal. Aşa cum am arătat, tea de mărturie» este redactată pe' trei foi, dintre care una îicu două adausuri ulterioare. Apoi, *lipseşte iscălitura mitropolif, ceea ce ne face să considerăm întregul act ca nul.* Cu toate tea, mitropolitul scrie cu mîna sa codicilul de la pagina a cin- Pe de altă parte, în intitulaţie apar şi «popii besericilor rumâ», alături de protopopi, ceea ce nu se întîmplă în alte acte ale rului. Este suspect şi faptul că protopopul Gheorghe din Daia, îraşul» (secretarul) sinodului, semnează în rînd cu ceilalţi pro» şi nu imediat sub act — alături de mitropolit — cum se face od obişnuit într-un act oficial. Transcrierea în latineşte a nu-

melor localităţilor în care domiciliau protopopii este plină de gre şeii. După felul în care sînt transcrise, autorul pare să fie un iezui polon. Profesorul Silviu Dragomir arăta că n-ar fi exclus ca proto popii să fi semnat un alt act, punîndu-se în locul lui declaraţia d< unire. Probabil acel act cu semnăturile protopopilor era format dii două foi, aşezate una într-alta, din care primele trei pagini erau ci semnături, iar celelalte albe. Plăsmuitorul a întors ultima foaie albi! (p. 7 şi 8) în fruntea actului, devenind paginile 1 şi 2, pe care s-ai scris textele de care ne-am ocupat mai sus (român şi latin). Nemai-fiind aşezate acum una într-alta, în formă de caiet, ultima foaie c fost tăiată în două, jumătatea cu semnăturile fiind lipită de celelalte foi (devenind p. 5, cu semnături şi 6, albă). în orice caz, după curr observă profesorul S. Dragomir, «redactarea textelor românesc şi la-tinesc de declaraţie, după obţinerea semnăturilor, pentru a forma UE act autentic şi unic, este o înşelare a bunei credinţe a semnatarilor deci un fals, săvîrşit cu intenţia de a ne face să credem că avem în faţă o declaraţie autentică a reprezentanţilor Bisericii române». Apoi, un act redactat «în sinod» s-ar fi scris pe o coală întreagă, n-ar fi avut adaosuri şi foi lipite, ar fi purtat semnătura mitropo-litului, a «notarului» şi apoi ale celorlalţi protopopi membri ai si-nodului.

Toate obiecţiunile făcute pînă aici *duc la concluzia să hotâ-rîrea de unire nu s-a luat în sobor, ci semnăturile au fost culese individual, cu ocazia trecerii protopopilor respectivi prin Alba lulia sau foile cu semnăturile au fost luate de la un alt act. De altfel, nici un izvor contemporan nu face amintire de vreun sinod la 7 octom-brie 1698.* Iar în 1701, cînd braşovenii şi credincioşii Pater Ianoş şi Ga'vriil din Ţagul Mare au protestat solemn împotriva unirii, nu se aminteşte nimic de pretinsul sinod din 1698. Rezultă atunci că *în-tregul «manifest de unire» nu este altceva decît un fals săvîrşit de iezuiţi.*

Probabil întregul manifest să fi fost redactat, la începutul anu-lui 1701, cînd Atanasie a fost chemat la Viena şi s-a constatat că nu există nici o declaraţie de unire din partea reprezentanţilor Bise-ricii Ortodoxe româneşti. In cursul tratativelor duse atunci cu Ata-nasie, el va fi scris şi acel codicil de la sfîrşit. Desigur, pentru ca să nu fie prinşi cu acest fals, iezuiţii au tăinuit actul respectiv. El n-a fost prezentat nici Curţii din Viena, nici arhiepiscopului de Eszter-(;om, nici guvernului Transilvaniei, ci s-a păstrat în arhiva iezuitului Gabriel Hevenessi, consilierul cardinalului Kollonich, şi a ajuns apoi în Biblioteca Universităţii din Pesta. Aici a fost descoperit de isto-

unit Nicolae Densuşianu, în 1879, care a atras atenţia asupra ebirilor dintre cele două texte şi asupra falsurilor făcute de ie-
Probabil autorităţilor menţionate aici li s-a prezentat numai volantă, care s-a tipărit în 1699, care cuprindea rezoluţia im-ilă din 1698, manifestul lui Kollonich şi' textul latin al actului nire.

devenim acum la alte fapte petrecute în toamna anului 1698 şi nitul Ini 1699. Cu prilejul sesiunii Dietei ardelene din octombrie-mbrie 1698, Bârânyi a înaintat un memoriu, în numele preoţimii neşti ardelene, prin care cerea scutirea ei de impozite, pe baza uţiei imperiale din 14 aprilie 1698. Dieta, formată în cea mai parte din calvini şi luterani, a hotărît, la 23 noiembrie, să tri-un memoriu împăratului, prin care să-1 roa~e să nu acorde li-ţi naţiunii române, — inclusiv preoţilor ei —, chiar dacă şi-ar îba religia. In acelaşi timp, s-a hotărît să se facă o anchetă în ; româneşti, pentru a se constata care preoţi şi credincioşi rose declară pentru unirea cu Roma, urmînd ca rezultatul să fie **atât** Dietei, în sesiunea ei de la Sighişoara, la începutul anu-399.

Rezultatul anchetei — efectuată în 1699 — este deosebit de grăi-} parte infimă a clerului declara că doreşte să ţină «credinţa» politului, alta a avut o atitudine echivocă. Majoritatea preoţi-a care se adaugă toţi reprezentanţii credincioşilor, au declarat dese să rămînă în legea lor cea veche. Credincioşii din Cătata, Idă, declarau : «Noi, tot satul, legea şi religia noastră în care î născut, nu o părăsim. E treaba popilor cu care religie vreau unească ; noi nu ne- amestecăm în aceasta, dar dacă vom vedea eau să introducă la noi înnoiri, unul ca acela nu va mai fi nostru». Sute de alte răspunsuri sînt asemănătoare, credincioşii indu-se foarte ataşaţi de «legea» lor ortodoxă.

esigur, rezultatele anchetei n-au pi\tut rrulţumi pe împărat, pe •iscopul de Esztergom şi pe iezuiţi. De aceea trebuiau luate noi i pentru perfectarea unirii, mai ales că stăpînirea habsburgică msilvania era acum pe deplin consolidată, în urma păcii de la ***riţ*** (26 ianuarie 1699). La 16 28 februarie 1699, împăratul Leopold o diplomă (cunoscută sub numele de *diploma întlia leopoldină),* e îşi exprima satisfacţia pentru convertirea românilor, grecilor enilor (!), declarînd validă şi efectivă unirea lor cu Biserica , cu acceptarea tuturor învăţăturilor ei şi îndeosebi a celor puncte controversate. Prin aceeaşi diplomă, se acordau preoţi-mâni uniţi toate scutirile şi privilegiile de care se bucurau

preoţii catolici. Probabil diploma a fost emisă la stăruinţele cardinalului Kollonich, care va fi prezentat împăratului unirea clerului ca un fapt îndeplinit în condiţii perfecte.

Prevederile diplomei au produs însă, cum era de aşteptat, împotrivirea cercurilor conducătoare şi a nobilimii din Transilvania. De pildă, guvernul transilvan a înaintat un protest, la 14 iulie 1699, în care se sublinia că prin «unire» «popii români nu au devenit catolici veritabili sau uniţi adevăraţi, nici prieteni sau aderenţi ai catolicismului, ci nişte oameni eliberaţi de impozite şi de iobăgie, dispuşi să lupte împotriva domnilor de pămînt».

Dar împăratul n-a ţinut seamă de acest protest, şi la 26 august 1699 a emis un nou decret, prin care se reconfirmau dispoziţiile din 14 aprilie 1698, cu privire la unirea românilor, obligînd Guvernul să-1 publice şi să-1 respecte. Tot atunci, a primit dispoziţii, în acelaşi sens, şi generalul comandant din Transilvania, Rabutin. După cum se poate observa, problema religioasă a românilor transilvăneni devenise o preocupare de stat, fapt care a determinat şi «staturile)) ţării (dieta) să-şi schimbe atitudinea, botărînd să se publice decretul din 14 aprilie 1698 şi să se facă o nouă anchetă (cu 10 comisii, fiecare cu 4 membri, cîte unul de fiecare confesiune recepta), pentru a cunoaşte poziţia preoţilor şi credincioşilor români în problema unirii lor cu religiile recepte. Ancheta s-a efectuat în toamna anului 1699, cu rezultate asemănătoare celei din ianuarie. De remarcat că însuşi mitropolitul Atanasie a poruncit protopopilor şi preoţilor să nu se prezinte în faţa comisiilor de anchetă.

Atitudinea echivocă a lui Atanasie. Dar toate aceste măsuri nu erau suficiente pentru a asigura progresul unirii, căci poporul era împotrivă, iar Atanasie şi clerul său aveau o atitudine şovăielnică, fn adevăr, deşi a luat parte la discuţii şi a consimţit în principiu să se unească cu catolicii, totuşi nu a semnat actul unirii, fiind desigur împotriva schimbării de credinţă, îndeosebi a celor patru puncte, ceea ce rezultă şi din codicilul scris de el însuşi.

Se adăuga şi faptul că el continua legăturile cu Ţara Românească. Astfel, în anul 1699 a tipărit, la Alba Iuiia, două cărţi cu conţinut pur ortodox : *o Bucoavnă,* adică un abecedar şi un *Chiriacodiomion,* care reproducea, în mare, Cazania lui Varlaam de la 1643. Meşter tipograf era Mihail Ştefan (Iştvanovici) trimis de Constantin Brîncoveanu, la cererea lui Atanasie şi a soborului, cum aflăm din prefaţa semnată de acest tipograf. Tot în prefaţă, Brîncoveanu era prezent ca «patronaş adevărat al Sfintei Mitropolii de aici din Ardeal...». No-

m că Atanasie a fost pîrît lui Kollonich că a tipărit în aceste cărţi mbolul credinţei fără adausul «filioque».

La 15 iunie 1700, Constantin Brîncoveanu dăruia Mitropoliei din ba Iulia moşia Merişani din judeţul Argeş, ştiind că ea «să învăaşte ca o corabie în mijlocul valurilor mării, aflindu-se între multe iuri de limbi streine, fiind şi lipsită de cele ce sănt de agiutoriu ntei Mitropolii...». La 6 septembrie 1700, a dat un nou hrisov, prin ■e scutea de orice biruri pe 20 de «ungureni» (ardeleni), care lu-u pe acea moşie.

La 14 septembrie 1700, obişnuitul sobor sau sinod mare al pro-opilor Mitropoliei, întrunit la Alba Iulia, a stabilit 28 de «pon-ri» sau hotărîri privitoare la viaţa religios-morală a preoţilor şi dincioşilor. De pildă, se prevedea înlăturarea din preoţie a celor Dvaţi de beţie, bigamie, nepurtarea costumului preoţesc, nesăvîr-a slujbelor în duminici, sărbători şi post sau săvîrşirea lor la lincioşii din alte parohii; preoţii fumători sau cei care nu aveau ninte şi vase liturgice în biserici urmau să plătească felurite nzi în bani.

Se cerea în mod expres ca preoţii să se străduiască sa slujească ă predice în româneşte, «să înţeleagă creştinii». Se prevedeau ite amenzi pentru credincioşii care nu respectau sărbătorile şi urile, care nu plăteau preoţilor taxele stolare ori nu cercetau bi-a etc. Se hotăra, de asemenea, să nu mai fie hirotoniţi decît :i» care ştiau «Psaltirea de înţeles şi glasurile şi toate tainele icii», cu o practică de 40 de zile la Mitropolie. Se menţinea ral mare la Mitropolie şi soboarele mici la protopopiate. Se re-ă faptul că în cele 28 de botărîri nu se face nici o amintire — i vagă — despre unirea cu Biserica Romei.

?u toate acestea, Paul Bârânyi a ticluit o nouă pseudoistorie ită într-un codice manuscris al său) în legătură cu un sinod, îit la 4—5 septembrie 1700, la care(ar fi participat 54 de pro-i români, însoţiţi de cîte doi preoţi şi trei mireni din Transil-şi Maramureş. Acest sinod ar fi votat, în unanimitate şi de voie, unirea cu Biserica Romei, cu primirea celor patru puncte. i a. induce clerul şi credincioşii în eroare, Bârânyi a lansat un îst, în numele lui Atanasie, prin care vestea preoţilor hotă-acestui pretins sinod din 1700 cu privire la unirea cu Roma, u-le să o îmbrăţişeze, să o mărturisească şi să o apere.

ebuie însă reţinut că nu există o declaraţie originală de la retins sinod, ci numai o copie, în limba latină, fără semnă--ă e un fals rezultă şi din împrejurarea că este amintită şi

prezenţa la sinod a protopopului braşovean Vasile şi a unor ma ramureşeni, deşi este lucru binecunoscut că braşovenii au fost ce mai aprigi duşmani ai unirii, iar clerul şi credincioşii din Maramure n-au fost amestecaţi în această problemă.

Apoi, acel «sinod» nu este amintit în nici unul din izvoareli (cronicile) contemporane. De altfel, ce rost mai avea un nou sinod din moment ce — după spusele iezuiţilor — s-ar fi ţinut unul *îi* februarie 1697, altul la 7 octombrie 1698 ? Concluzia este limpede *sinoadele «de unire» din 1697, 1698 şi 1700 sînt pure plăsmuiri al iezuiţilor, in vederea întăririi propagandei lor unioniste.*

Atanasie la Viena. Am relatat mai sus că mitropolitul avea o ati tudine echivocă în problema unirii, căci nu semnase textul roma nesc al «cărţii de mărturie», iar pe cel latin presupunem că nu 1-aprobat deloc ,• a tipărit cărţi cu caracter ortodox şi a continua legăturile cu Ţara Româneasca, primind moşia Merişani.

Datorită acestor fapte, iezuiţii încep să ridice felurite acuze şj calomnii împotriva lui. A fost acuzat de Cristofor Ghebhard, supe; riorul iezuiţilor din Sibiu, că declarase lui Dindar, agentul lui Brîn coveanu, că nu este unit. Unul din protopopii săi îl acuzase că scris lui Brîncoveanu, că unirea s-a încheiat numai de formă, ca s se anuleze dările preoţilor. Odată ar fi declarat protopopilor: «vc sînteţi uniţi, eu nu». Desigur că duplicitatea mitropolitului nu pute să-i mulţumească pe iezuiţi.

Notăm că în anul 1700, datorită crizei prin care trecea uniree aşa numiţii «misionari dacici» din «provincia Austria» ai ordinuk iezuit au fost înlocuiţi — în vederea continuării şi perfectării unirii - cu misionari militari (castrenses). De pildă, Bârânyi a fost mutat 1 Trnavia. Spre a cunoaşte adevăratele sentimente ale lui Atanasi* Bârânyi, şi apoi misionarii militari au rugat pe cardinalul Kollonic să-1 determine să facă o mărturisire de credinţă publică. în cele di urmă, s-a ajuns la soluţia chemării sale la Viena, ca să încheie uni rea, pe care o consimţise numai în principiu. Şi cum Atanasie s temea să facă o asemenea călătorie, comandantul general imperial £ Transilvaniei, Rabutin, a trimis la Alba Iulia pe iezuitul ceh Care Neurautter, misionar militar din Sibiu — care devenise principali promotor al unirii, în locul lui Bârânyi — ca să convingă pe mitre nolit să primească invitaţia.

Prevazînd consecinţele neplăcute ale plecării sale la Viena, Ata nasie a convocat în Alba Iulia, la 7 ianuarie 1701, vreo 30 de pre topopi şi mai mulţi preoţi, care să apiobe o declaraţie că doresc c

să-şi ţie scaunul în pace, cu cinste, precum ş-au ţinut şi alţii», «dintr-alţi mireni sau streini nime să n-aibă a să amesteca în irile \ľlădiceşti fără ştirea soborului nostru». Actul era semnat cnotaraşul» soborului şi de toţi cei,prezenţi, punîndu-şi pecetea, um şi o formulă prin care îşi exprimau dorinţa de menţinere a Uanasie în scaun. Aşadar, avem în faţă un act autentic, redactat jbor şi confirmat prin iscăliturile şi peceţile celor prezenţi, deci deosebit de actul din 7 octombrie 1693.

înzestrat cu acest act, Atanasie a plecat la Viena, spre sfîrşitul ianuarie 1701, însoţit de călugărul Meletie (după unii, ar fi vicarul său, ceea ce ni se pare îndoielnic), de secretarul său, era un calvin, de iezuitul Carol Neurautter şi de epitropii Miliei Ştefan Raţ şi Mihail Puiu.

'e baza informaţiilor primite de la Alba Iulia şi desigur ale lui autter, s-au formulat 22 de acuzaţii împotriva lui Atanasie, de-de către iezuiţi, — dar în numele preoţilor săi —, nemulţumiţi mzurile lui, cît şi de opoziţia împotriva unirii. Ele aveau rostul 1 compromite în faţa cercurilor conducătoare din Viena, ca apoi nich să-1 şantajeze şi să-1 oblige să accepte unirea. Iată prin-ile învinuiri : a prefăcut mînăstirea-reşedinţă în circiumă, orga-să petreceri, aducînd în acest scop femei şi ţigani lăutari cu a băut, poruncind protopopilor să danseze, merge la vînătoare, ază ca rudele sale să se amestece în treburile Mitropoliei, hi-;şte pe bani tineri fără pregătire, admite recăsătorirea preoţilor, e dări noi preoţilor, îşi ţine secretar calvin, are nereguli în nea Mitropoliei, întreţine relaţii cu domnul Ţării Româneşti, esincer faţă de unire şi altele. în faţa acestui rechizitoriu, Ata-a fost pus în situaţia de a fi condamnat, pe baza lui, sau de chitat, făcînd tot ce îi va cere Kollonich, promiţîndu-i-se, în), felurite drepturi pentru el şi clerul său.

îpă lungi frămîntări şi discuţii, Atanasie s-a hotărît pentru ac-äa unirii. în urma acestui fapt, la 19/30 martie 1701, împăratul d I a emis patru acte privitoare la noua Biserică unită din vania (cu cîteva zile înainte au fost înnobilate rudele lui ie). Primul act era decretul de confirmare a lui Atanasie ca >p» al naţiunii române din Transilvania şi părţile unite cu ea, arhiepiscopului romano-catolic maghiar din Esztergom. In schim-estei degradări, Atanasie primea titlul de consilier imperial, i Şi un lanţ de aur, împodobit cu cruce şi cu portretul împă-pentru «meritele sale înalte şi speciale... pentru învăţătura iţia lui, pentru viaţa lui exemplară, pentru bunele moravuri

şi celelalte virtuţi ale sale» (deci acuzaţiile de «viaţă imorală» s-au uitat!). în aceeaşi zi s-a dat *un* .ordin către tezaurarul Ştefan Apor să instaleze pe Atanasie la Alba Iulia, un alt ordin către camera imperială să-i dea un salariu anual de 4000 florini şi, în sfîrşit, o nouă diplomă, numită a *doua leopoldină* (prima fiind socotită cea din 16 februarie 1699). Diploma, care poate fi considerată ca *adevăratul act de întemeiere a Bisericii unite,* avea 15 articole. Primul din ele asigura Bisericii şi clerului unit drepturi identice cu acelea de care -se bucura Biserica romano-catolică. Prin articolul al doilea preoţii uniţi erau scutiţi de toate sarcinile servitutii feudale, asimilîndu-i cu cei care se bucurau de prerogativele nobilimii. Articolul al treilea prevedea înglobarea în «statul catolic» nu numai a clerului unit, ci şi a laicilor, chiar a «plebeilor» (deci a ţăranilor), care se vor uni după norma stabilită de «teologul» iezuit, fără a mai fi socotiţi ca toleraţi. Acest articol nu a fost însă pus în aplicare niciodată.

Articolele următoare prevedeau : confiscarea *Bucoavnei* din 1699, instituirea unui «teolog» iezuit pe lingă Atanasie, fără ştirea căruia nu va putea face nimic, interzicerea corespondenţei cu Ţara Românească, dreptul pentru împărat — care devenea «patron suprem» al noii Biserici — de a numi pe episcopii următori dintr-o listă de trei candidaţi şi altele.

Originalul acestei diplome a dispărut, desigur în urma înţelegerii tacite dintre Curtea din Viena şi «staturile» ardelene (nobilii din Dietă), fiind ascunsă probabil de iezuiţi. în lipsa acestei diplome, | în original, Curtea din Viena a refuzat mereu să acorde drepturi românilor, mai ales cele prevăzute în primele trei articole. A fost descoperită abia în 1938, în Biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu.

La 24 martie 1701, Atanasie a fost hirotonit, pentru a doua oară, ca preot, iar în ziua următoare ca episcop, în capela Sfînta Ana a iezuiţilor clin Viena, de către cardinalul Kollonich şi de episcopii catolici din Gyor (Raab) şi Nitra.

La 7 aprilie 1701, Atanasie a plătit cele primite printr-o declaraţie umilitoare, în 16 puncte, socotită de Nicolae Iorga drept «cel mai înjositor act public săvîrşit pînă atunci de vreun vlădică românesc». Stilul ei foarte confuz ne face să credem că a fost redactată în latineşte de Neurautter şi apoi tradusă în româneşte, de el şi de Atanasie, unul slab cunoscător al limbii române, altul al celei latine, între altele, făgăduia : «a fi smerit pînă la moarte capului sfintei Biserici creştineşti — a să şti sfîntului papii de Roma a unsprezece Clement şi rămăşiţele sfinţii sale», jurînd că va pomeni la slujbe

papă, în locul patriarhului de Constantinopol; «pe teologul şi inicul popa roman catolic îl primesc, ca un părinte dătător de ;», fără de care nu va lucra nimic în eparhia sa; în art. 6 făgă-a : «de astăzi încolo mă leapăd de toată curăspundănţiia şi dă-ira în ştiinţă prin scrisoare şi prieteşugul şişmaticilor, a ereticilor i craiului sau Vodii ţărăi munteneşti,- nici o carte de acom îna-; cu aceia respuns nu voi avea şi- nici pre bucureştan mai mult mieu arhiepiscop şi mitropolit a fi nu-1 voi cunoaşte ,• dară eu -una cu tot săborul mieu arhiepiscopului de Estergom mă sme-:, pre acela a fi mitropolitul meu îl cunosc; de acesta, în toate :are se cade vlădicului ca de al lui mai mare arhiepiscop a-1 as-a, asculta-voi...». Ca răspuns la cele 22 de învinuiri, se angaja iu mai admită amestecul tatălui şi fraţilor săi în treburile Mitro-ei, să nu hirotonească decît candidaţi cu învăţătură, dar cu avizul ogului, să nu mai săvîrşească faptele care i-au fost imputate (dan-vînători etc).

Abia la începutul lunii mai 1701 s-a putut întoarce acasă, cu aşi însoţitori, doar locul secretarului calvin fiind luat de cehul an Wenceslaw Frantz. La 25 iunie 1701, i s-a făcut instalarea nnă în scaunul de episcop unit, în prezenţa unui mare număr de ţi şi credincioşi, chemaţi din vreme. Au luat cuvîntul Ştefan -, apoi Neurautter, care a citit diploma a doua leopoldină şi alte decrete aduse de la VÎena. Se" pare că Atanasie n-a vorbit :. In acest fel, şi-a încetat existenţa vechea Mitropolie ortodoxă nească a Transilvaniei, locul ei fiind luat de o episcopie unită. *de-abia din anul 1701 se poate vorbi de «unirea» cu Biserica n sau de «uniaţie».*

.a 17/28 iunie 1701 s-a ţinut obişnuitul sobor mare, în care s-a din nou diploma a doua leopoldină şi o scrisoare a lui Kollonich preoţii români, prin care-i îndemna să nu recadă în «schismă», îdu-le «binefacerile» pe care le cî$tigaseră prin «unire». La 8 ibrie 1701 s-a ţinut un nou sinod, cu citirea aceloraşi acte.

upta împotriva uniaţiei. Dar tot acum au început şi protestele riva unirii. Primul care şi-a ridicat glasul împotriva ei pare să ;gustorul Pater Ianoş, epitropul Mitropoliei, care a trimis o lungă are lui Atanasie, pe cînd se afla la Viena (13 martie 1701), îndu'-l pentru călcarea jurămîntului făcut la Bucureşti şi atră--i atenţia asupra urmărilor nefaste ale actului său. el mai vehement protest l-au înaintat credincioşii din Şcheii ™iui, care-i scriau lui Atanasie : «Noi, părinte, papistaşi morţi

iar vii nu vom îi... gata sîntem sîngele să ni se verse, decît legea părinţilor noştri să pierdem». Tot în cursul anului 1701 au protestat si românii din Ţara Făgăraşului, din judeţul .Hunedoara şi din alte părţi, încît Atanasie a fost silit să îngăduie credincioşilor braşoveni, făgărăşeni şi hunedoreni să rămînă în vechea lor credinţă, cu condiţia de a nu lucra împotriva unirii şi de a-i plăti obişnuita dare vlădicească.

La începutul lunii septembrie 1701, a prezentat un memoriu guvernului Transilvaniei nobilul român Gavriil de Tagul Mare (Nagyczeg) — azi Ţagu, jud. Bistriţa-Năsăud — cu cîţiva însoţitori, în numele credincioşilor din Alba Iulia, cărora uniţii le luaseră cele două biserici din oraş. A înaintat apoi noi memorii împotriva uniaţiei, în numele tuturor credincioşilor ortodocşi din Ardeal, protonotarului Ioan Saroşi, generalului comandant Rabutin şi altora. Continuînd să agite spiritele,- Gavriil, împreună cu alţi credincioşi, au fost arestaţi şi închişi la Sibiu. în temniţă, a întocmit alte două memorii, sfătuind autorităţile să renunţe la unire, căci românii se vor răscula ori vor emigra. Cei mai bătrîni dintre întemniţaţi au murit acolo, iar Gavriil a fost eliberat abia în septembrie 1706, după cinci ani de detenţie.

După cum era şi firesc, mitropolitul Teodosie — în calitatea sa de «exarh al Plaiurilor» — a făcut cunoscut Patriarhiei Ecumenice căderea lui Atanasie. Patriarhul Calinic II, împreună cu sinodul sau, l-au anatematizat în şedinţa sinodală din 5 august 1701. Mitropolitul Teodosie, căruia i s-a comunicat sentinţa, nu i-a trimis-o îndată lui Atanasie, nădăjduind, poate, în întoarcerea lui, ci abia la 3 mai 1702, cînd i-a răspuns la o scrisoare, prin care îi ceruse cărţi de slujbă şi alte lucruri. Mitropolitul muntean îi făcea o aspră mustrare pentru rehirotonirea de la Viena, calificînd-o drept «comedie» şi pentru lepădarea sa de la dreapta credinţă. în cuvinte tot aşa de aspre îl mustrase şi patriarhul Dositei al Ierusalimului, aflat în Ţara Românească, reproşîndu-i îndeosebi călcarea jurămîntului depus la Bucureşti, cu prilejul hirotonirii întru arhiereu. Iar la 3 iulie 1702, patriarhul Dositei şi mitropolitul Teodosie adresau o scrisoare românilor ortodocşi din Braşov, Sibiu şi din alte părţi ale Ardealului, prin care-i înştiinţau că au anatematizat «pe mincinosul mitropolit şi vînzător de credinţă şi noul Iuda, Atanasie», îndemnîndu-i să rupă orice legături cu el şi să caute să întoarcă la dreapta credinţă pe toţi cei amăgiţi de iezuiţi şi de Atanasie. De altfel, credincioşii din Braşov şi Ţara BîrSei au intrat acum sub oblăduirea duhovnicească a mi-

oliţilor Ungrovlahiei (după 1724 sub a episcopilor de Rîmnic), îrîndu-se de sprijinul mitropoliţilor Teodosie şi Antim Ivireanul domnitorului Constantin Brîncoveanu.

Concluzii. *Din cele expuse aici, se desprinde faptul că ezbinarea Bisericii româneşti din Transilvania a fost opera iezuilor, a cardinalului Kollonich şi a împăratului Leopold 1 (el însuşi <:escut de iezuiţi), iar mitropolitul Atanasie a fost n*umai unealta *rin care au lucrat aceştia. Pentru atingerea scopului urmărit de* i *s-au folosit de cele mai necinstite mijloace ; fals în acte pulice, şantaj, promisiuni care n-au fost îndeplinite etc.*

De pildă, au plăsmuit- istoria *a trei sinoade de unire, în 1697 i 12 protopopi, în 1698 cu 38 de protopopi şi în 1700 cu 54 de i-otopopi, preiinzînd că s-ar fi unit «de bună voie» cu Biserica omei şi odată cu ei întreg poporul român al Transilvaniei. Dar :tul propriu-zis de unire cu Biserica Romei poate fi considerat imai cel semnat de Atanasie la Viena, la 7 aprilre 1701, iar actul icial de stat privind înfiinţarea noii Biserici şi Episcopii unite din ansilvania este diploma împăratului Leopold I din 19 martie '01.*

Urmările actului nefericit încheiat de Atanasie au fost dintre *de mai dureroase :' s-a pierdut autonomia Bisericii româneşti din* ʳ*ansilvania, iar în locul vechii Mitropolii ortodoxe cu sediul la Iba lulia s-a creat o Episcopie unită, supusă arhiepiscopului ro-ano-catolic maghiar din Esztcrgom* • pe *Ungă noul episcop unit fost impus un «teolog iezuit», care-1 controla în toate actele sale, cit avea mai multă putere declt însuşi episcopul; împăratul a venit «patron» al Bisericii unite, avînd dreptul de a numi pe vinii episcopi, dintr-o listă de trei candidaţi şi de a acorda bene-H (mijloace de trai) episcopilor şi altor demnitari bisericeşti*; *şi-a cetat activitatea tipografia mitropolitană din Alba lulia; s-au ot legăturile culturale-bîsericeşti cu "Mitropolia Ungrovlahiei; s-a odus dezbinare, ură şi neîncredere între fiii aceluiaşi popor ro-în, care au putut astfel să fie mai uşor stăpîniţi de Habsburgi, trivit principiului: «divide et impera».*

Faptele relatate mai sus — îndeosebi cele două anchete efec-ite în cursul anului 1699 — dovedesc că uniaţia a fost îmbrăti-\ă numai de o parte intimă a clerului — din interese de ordin iterial —, pe *cînd restul credincioşilor — care nu aveau motive ■Şi schimbe credinţa şi nu ştiau nimic de «manifestuh protopo-or sau de declaraţia dată de Atanasie la Viena, — au rămas în chea lor «lege» ortodoxă.*

BIBLIOGRAFIE

I z v o a r e . PETRU MAIOR, *Istoria Bisericei românilor atît a cestor dincoace cit şi* «• *celor* dincolo de *Dunăre,* Bucla, 1813, 392 p. ; TIMOTEI CIPARIU, *Acte şi iraqmente latine şi româneşti pentru istoria Besericei române, mai ales unite,* Blaj, 1855 XVI + 280 p.; NICOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam tiistoriam Ecciesiae Orientalis in terris coronae* S. *Stephani,* 2 voi. Oeniponte (Innsbruck), 1885 CXX + 1088 p. i GEORGE BARIŢIU, *Părţi alese din istoria Transilvaniei,* voi. I, Sibiu, 1889, XX + 774 p.

L u c r ă r i . IOAN CRIŞAN, *Geschlchte der Kirchlichen Union der Rumănen im Siebenbiirgen unter Leopold I,* Hermanstadt, 1882 (şi trad. rom. Adaus *la istoria uniaţiei bisericeşti* a *românilor din Transilvania sub împăratul Leopold î,* în «Anuarele» (Programa) III şi IV ale Institutului teologic-pedagogic din Sibiu, 1886/87 şi 1887/88, p. 3—24 şi 3—46); N1COLAE DENSUSIANU, *Independenţa bisericească a Mitropoliei române de Alba-Iulia,* Braşov, 1893, 44 p., cu "răspunsul tendenţios al lui AL. GRAMA, *Cestlunl din dreptul şi Istoria Bisericii româneşti unite,* 2 voi., Blaj, 1893 i GEORGE POPOVICIU, Uniunea românilor *din Transilvania* cu *Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold l,* Lugoj, 1901, VIII + 263 p. j ALEXANDRU POP, *Desbinarea în Biserica românilor* din *Ardeal şi Ungaria* 1697—1701, ed. II, Bucureşti, 1921, 90 p.; ŞTEFAN POP. *in jurul hirotonirii a doua* a lui *Atanasie Anghel,* în «Cultura Creştină», an. III, nr. 15, 1913, p. 458—467 (şi răspunsul lui Zenovie Pîclişanu, tn nr. 17, p. 526—**531)** j SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal* în secolul XVIII, voi. I, Sibiu, 1920, VIII + 259 şi + 225 p.; IOAN LUP AŞ, *Desbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumina documentelor din* întlia *jumătate* a veacului *al* XVIII-Iea, în «Studii, conferinţe şi comunicări istorice», voL I, Bucureşti. 1928, p. 231—267 *j* KURT WESSELY, A doua *diplomă leopoldină,* în «An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.», s. III, t. XX, m. 12, Bucureşti, 1938, 18 p. + 14 pi. j ŞTEFAN LUPŞA, *Biserica ardeleană şi «unirea» din anii 1697—1701,* în «BOR», LXVI, 1948, nr. 9—10, p. 465—500; nr. 11—12, p. 541—571 şi LXVII, 1949, nr. 1—2, p. 35—64 (şi extras: Bucureşti, 1949, 102 p.); ŞTEFAN LUPŞA, **Unlrea» ardeleană* în 1701 *după Întoarcerea lui Atanasie din* Viena, în «Anuarul XXV (VII) al Institutului teologic universitar», Sibiu, 1918—49, p. 3—32 (şi extras: Sibiu, 1949, 32 p.) ji LEON PĂDUREANU (- Liviu Stan), Adevărul ***asupra *untrU» religioase*** *de la 1700,* în «Ortodoxia», I, 1949, .nr. 4, p. 47—103 j MIHAIL DAN, /n *jurul unirii cu Roma,* cu deosebită *privire asupra rolului iezuitului Carol Neurautter,* în «M.B.», VIII, 1958, nr. 7—9, p. 296—328; SILVIU DRAGOMIR, Românii d/n *Transilvania şi unirea cu Biserica Romei,* în SMIM, III, 1959, p. 323—339 (şi extras);' SILVIU DRAGOMIR, *Românii din Transilvania şi unirea* cu *Biserica* Romei, în «B.O.R.», LXXX, 1962, nr. 9—10, p. 863—937 (şi extras : Bucureşti, 1963, 97 p. + 1 pi.); O. BÂRLEA, Die Union *der Rumănen (1697 bis 1701),* în voi. W. de Vries, Rom und *die Patriarchate des Ostens, Freiburg*-Miinchen; 1963 (Orbis Academicus, Bd. III, 4, p. 132—180 şi 394—423, tendenţioasă); MATHIAS BERNATH, *Habsburg und die Antănge der rumănischen Nationsbildung,* Leiden, 1972, XV + 249 p. (îndeosebi p. 47—135); DUMITRU STĂNILOAE, *Uniatismul dm Transilvania, opera unei întreite silnicii,* în «BOR», LXXXVII, 1969, nr. 3—4, p. 355—390 (reprodus şi în voi. *Uniatismul din Transilvania, încercate de dezmembrare a poporului român,* Bucureşti, 1973, p. 11—48.

ŞTEFAN METEŞ, Românii *din ţinutul Haţeg, jud.* Co/ocna *şi* scaunul Mureş *iată de unirea cu Roma* (1699), în «Renaşterea», Cluj, 1947, nr. 20—23; nr. 29—30 şi 35—40, 1948; ŞTEFAN METEŞ, *Românii din Ţara Birsei, a Făgăraşului* Şi *Trei Scaune şi unirea cu Roma,* în «MA», VIII, 1963, nr. 1—3, p. 109—130.

ALEXANDRU LAPEDATU, *Pater Ianoş,* în voi. «Prinos lui D. A. Sfurdza», Bucureşti, 1903, p. 301—310; SEBASTIAN STANCA, *Pater Iani de Alba Iulia,* in «RT», XXXII, 1942, nr. 1—2, p. 34—40; PA VEL BINDER, *Membrii tamiliei Pater din Transilvania, sprijinitori ai Ortodoxiei şi tactori de unitate naţională,* în MA, an. XXIV, 1979, nr. 4—6, p. 347—352.

XLIX
BISERICA UNITĂ DIN TRANSILVANIA ÎN PRIMELE TREI DECENII ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA

Siserica unită sub Atanasie Anghel. Unirea unei părţi a clerului dincioşilor din Transilvania cu Biserica Romei a produs — chiar început — mari tulburări în viaţa românilor de aici. Nemulţu-de ordin religios împotriva noii stăpîniri habsburgice se îm-au cu cele de ordin social-politic. Într-o astfel de atmosferă ă a izbucnit, în 1703, cunoscuta răscoală antihabsburgica din ia şi Transilvania condusă de Francisc Râkoczy II numită şi ila «curaţilor». El a izbutit să siringă sub steagurile sale oa-de toate neamurile şi de toate stările sociale : români, unguri, , slovaci, iobagi, oameni liberi, orăşeni, nobili mari sau mici. 1 Transilvania, mişcarea avea mai mult aspectul unei răscoale ieşti cu caracter social, avînd conducători proprii : Gligor Pin-intea Viteazul) în Baia Mare, Marcu Haţeganu în Bihor ş.a. Lup-iintru curuţi (armata lui Râkbczy) şi imperiali sau lobonţi (ar-Habsburgilor) au durat mai mulţi ani, cu victorii de ambele La Dieta din 7 iulie 1704, întrunită la Alba-Iulia, Fr. Râkoczy t proclamat principe al Transilvaniei, cu condiţia să respecte sndenţa ţării şi să nu o unească cu Ungaria.

ttre 1705—1708, Transilvania a trecut dintr-o stăpînire într-alta, uţilor şi a lobonţilor. Abia în 1711, Alexandru Kâroly, condu-il nobilimii şi locţiitorul lui Fr. Râkoczy, a ajuns la o înţele--u Habsburgii, la Satu Mare, încît răscoala poate fi considerată iată.

ceste schimbări politice au avut urmări şi asupra vieţii biseri-a românilor. Atanasie Anghel şi-a început păstoria în împre-foarte vitrege. El trebuia să facă faţă multelor împotriviri la ale credincioşilor din Braşov, Făgăraş, Hunedoara, Alba-Iulia

etc ale nobilului Gavriil din Ţagul Mare, care iniţiase o ridicare în masă împotriva unirii şi care au refuzat să-i recunoască autoritatea episcopală. Din Ţara Românească nu mai primea nici un ajutor material şi nici un cuvînt de încurajare, ci dimpotrivă, scrisori de mustrare din partea lui Dositei al Ierusalimului şi a mitropolitului Teodosie, la care se adăuga şi sentinţa de anatematizare a patriarhului ecumenic Calinic II. La toate acestea, se adăuga un rău şi mai mare : teologul iezuit. Instituit prin diploma leopoldină din 19 martie 1701, teologul, în calitatea sa de «causarum auditor generalis» avea rostul de-a controla întreaga activitate desfăşurată de noul episcop unit.

Primul teolog a fost iezuitul praghez Carol Neurautter, fost misionar militar în Sibiu, însoţitorul lui Atanasie la Viena. Iniţial, a fost numai un simplu consilier al lui Atanasie (luînd locul lui Paul Bârâny), stînd tot pe lîngă comandamentul militar din Sibiu, de unde SG deplasa din cînd în cînd la Alba-Iulia. Abia în toamna anului 1702 a fost instalat oficial, la Alba-Iulia. El primise din partea cardinalului Kollonich împuterniciri deosebite : să participe la sinoadele anuale ale protopopilor, să însoţească pe episcop în vizitele canonice, să cenzureze cărţile care vor fi tipărite la Alba Iulia, să cerceteze corespondenţa episcopului, să-şi dea avizul asupra candidaţilor la hirotonie, să-i verifice gestiunea, să-1 instruiască pe episcop în felurite probleme teologice, să-1 mustre în caz de neîndeplinire a obligaţiilor ce şi-a asumat prin declaraţia dată la Viena la 7 aprilie 1701 şi chiar să-i dea îndrumări de bună purtare. Din aceste instrucţiuni, rezulta rolul odios de controlor, de spion şi de patron al teologului iezuit pe lîngă episcopul român unit, care devenea un personaj cu totul secundar, încît, după cuvîntul lui Samuil Micu, «vlădieul sa putea zice a theologului vicareş». Iar istoricul Mihail Dan scria că «în instituţia teologului se exprima suprema înjosire naţională şi totala aservire religioasă a românilor trecuţi la unire». Neurautter şi-a îndeplinit acest rol doar cîteva săptămîni, căci a murit pe neaşteptate, la 2/3 noiembrie 1703, în vîrstă de numai 35 de ani. Locul său a fost ocupat de vechiul şi cunoscutul autor moral al unirii Paul Ladislau Bârâny. Pentru cîţiva ani a fost mutat la Pesta, urmîndu-i Ioan Prenthaller, pentru un an, apoi Francisc Saunyog. Ei s-au îngrijit de tipărirea unor catehisme catolice româneşti *(Plinea pruncilor sau învăţătura credinţa creştineşti strînsă în mică sumă,* Alba Iulia 1702, *Catehismul lui Canisius,* tradus de Gheorghe Buitul, Cluj 1703 şi *Catehismul mare,* Sibiu 1709).

anul 1707, în timpul luptelor dintre curuţi şi lobonţi, Francisc ty, care ocupase Alba-Iulia, a aşezat în scaunul mitropolitan pe *hca,* pentru că Atanasie se refugiase cu imperialii la Sibiu. Iov (în mirenie Ioan) Ţirca,. vechi aspirant la scaunul mitro-i, se pare că a fost hirotonit în Moldova, unde se afla prin Păstoria lui a durat puţin timp, fiind silit să părăsească Tran-ia, odată cu trupele lui Râkoczy, ajungînd — iarăşi pentru scurt — episcop în Maramureş. Aşa s-a încheiat această primă în-e de a reînvia vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei. **psit** de sprijin din partea clerului şi a credincioşilor săi, pre-i de ajutorul material al Ţării Româneşti, supravegheat îndea-3 de teologul iezuit, episcopul Atanasie a făcut o încercare de rare a uniaţiei în anul 1711. Împrejurările erau favorabile, căci »Tă atît împăratul Leopold I, cît şi cardinalul Kollonich, care ut un rol aşa de însemnat în realizarea unirii, iar noul împărat I (1705—1711) se arăta mai tolerant în actele sale de guver-it. Iniţiatorii acestei încercări de refacere a unităţii bisericeşti Protopopul Vasile, «notarăşul» soborului mare şi fratele său, pro-ul Petru din Daia. Ei au izbutit să înduplece nu numai pe pro-i, ci şi pe Atanasie însuşi. Soborul protopopilor care a înlă-uniaţia se pare că a avut loc în iulie 1711. Pentru aproape o **ate** de an, se poate spune că unirea cu Roma" încetase. Toate nţele teologului depuse pe lîngă Atanasie au rămas zadarnice, la 18 noiembrie 1711, iezuitul Gabriel Hevenessi a izbutit să iă lui Atanasie şi protopopilor să revină asupra hotărîrilor şi că o nouă mărturisire de credinţă în favoarea unirii. Cei doi popi au fost destituiţi tot atunci, într-un sobor restrîns, condus **suiţi.**

-hinuit de remuşcări pentru dezbinarea pe care a produs-o, Ata-a murit, destul de tînăr, la 19 august 1713. La înmormintarea i Alba lulia, au rostit cuvîntari doi iezuiţi, unul în latineşte, în ungureşte, arătîndu-se, şi prin aceasta, starea de umilinţă în ajunsese Biserica românească.

iinoadele electorale pentru alegerea unui nou episcop. După moar-ui Atanasie Anghel, primul episcop unit al românilor transilvă-se impunea, desigur, ale:;erea unui succesor. Această problemă ost deloc uşoară, ci a produs multă tulburare în rîndul clerului credincioşilor, timp de 10 ani. Alegerea urmaşului lui Atanasie **itat** şi mai mult clerului «unit» interesele meschine care au stat za aşa-zisei «uniaţii» din 1698—1701.

îndată ce s-a aflat vestea morţii lui Atanasie, au început să se îndrepte îndemnuri către protopopi de a părăsi uniaţia şi de a alege un vlădică ortodox, îndemnuri venite mai cu seamă din Ţara Românească, în aceste împrejurări, conducerea treburilor Episcopiei şi-a asumat-o teologul iezuit Francisc Szunyog, care, de fapt, era adevăratul ei cîrmuitor încă din timpul vieţii lui Atanasie. Acesta a fost, de altfel, şi motivul pentru care unii protopopi români l-au îndemnat să primească să le fie episcop. Szunyog a refuzat însă, motivînd că rînduielilc ordinului său îl împiedică să primească o asemenea demnitate.

La 9 noiembrie 1713, s-a întrunit la Alba Iulia sinodul protopopilor uniţi care să aleagă un nou episcop. După îndelungate dezbateri, au propus spre confirmare împăratului pe secretarul lui Atanasie Anghel, *Wenceslaw Frantz,* un laic originar din Boemia. Teologul Szunyog a recomandat în termeni călduroşi arhiepiscopului de Esztergom, primatul Ungariei, pe Frantz. Primatul, la rîndul lui, însuşindu-şi propunerea sinodului, pe baza informaţiilor favorabile ale teologului iezuit, 1-a recomandat spre confirmare Curţii din Viena.

Lucrurile n-au mers aşa de uşor precum se părea, pentru că între timp se ivise un nou candidat, în persoana românului renegat *Ioan Giurgiu Patachi,* originar din satul Strîmbu (Horgospatak, azi jud. Cluj), cu studii la Cluj, Viena şi Roma (unde a obţinut şi doctoratul în teologie), hirotonit preot romano-catolic. El încercase să ajungă episcop al rutenilor uniţi din Muncaci şi chiar episcop romano-catolic la Alba Iulia, dar fără rezultat. Şi-a găsit acum cîţiva protectori cu influenţă, între care guvernatorul Transilvaniei, contele Sigismund Kornis şi vicecancelarul Kaszony, care au stăruit pe lîngă cercurile conducătoare din Viena să fie înlăturat Frantz şi numit protejatul lor. Au trimis chiar şi o delegaţie de români uniţi la Viena, în frunte cu Ştefan Raţ din Alba Iulia — cel care-1 însoţise pe Atanasie la Viena în 1701 — ca să protesteze împotriva alegerii lui Frantz Intrigile şi demersurile acestor doi potentaţi au dus la izbîndă, căci alegerea lui Frantz n-a fost aprobată, dispunîndu-se o nouă alegere, cu indicaţia de a se propune trei candidaţi din care împăratul să confirme pe unul din ei, potrivit diplomei a doua leopoldine.

Sinodul s-a întrunit, pentru a doua oara, la 16 aprilie 1714, cînd protopopii alegători au propus trei persoane : pe Wenceslaw Frantz, pe care-1 recomandau drept «cel mai potrivit, care ne-a captivat sufletul şi inima», pe protopopul Pavel din Haţeg şi Dumitru din Alba Iulia. De Ioan Patachi nu se făcea nici o amintire, neobţinînd nici un vot.

mă cum era şi firesc, rezultatul alegerii a nemulţumit pe Pa-
;i pe protectorii lui. De aceea, vicecancelarul Kâszoni înaintează
:moriu-protest la Viena, în care arăta că ar trebui căutat un
ndidat, cu o mai bună pregătire. Arăta că Patachi n-a ajuns
:andidaţi deoarece protopopii care l-ar fi voit n-au fost invitaţi
Dd, iar făqărăşenii au fost opriţi să-1 voteze. în felul acesta,
ncelarul a izbutit să anuleze din nou hotarîrile sinodului elec-
iar Curtea din Viena a dispus convocarea unui alt sinod, care
bă în vedere şi pe preotul Ioan Patachi. .
;1 de al treilea sinod electoral s-a întrunit tot la Alba Iulia, la
embrie 1714. Erau de faţă şi doi membri ai «statului catolic»
îs Lippai şi Ştefan Francisc Letay), precum şi superiorul iezui-
in Alba Iulia, Laurenţiu Petz, şi nou-numitul teolog iezuit Gâspâr
Cu acest prilej, 40 de protopopi prezenţi au declarat că îşi i
votul dat la sinodul precedent, celor trei candidaţi, propunînd
ui prim pe Wenceslaw Frantz. In privinţa lui Patachi, declarau
1 doresc episcop, întrucît a dispreţuit credinţa ortodoxă trecînd
catolică, iar acum, dacă ar deveni unit, n-ar face-o din convin-
::i numai din dorinţa de-a ajunge episcop. îşi exprimau apoi te-
că ajungînd episcop, va schimba rînduielile Bisericii Ortodoxe.
, de data aceasta a început să-i surîdă norocul şi lui Patachi,
că a primit şi el un vot: al protopopului Ionaşcu Monea din
Veneţia, din părţile Făgăraşului, care era şi secretar (notar) al
lui. Protopopul Ionaşcu a încercat sa prezinte şi voturile a trei
făgărăşeni, pe care îi convinsese la o consfătuire în satul Şona.
iodul a protestat împotriva unui asemenea procedeu ilegal, a
deci limpede că nici această încercare de a-1 introduce pe i
între cei trei candidaţi nu izbutise. Cu toate acestea, pro-i
săi nu s-au declarat înfrînţi, ci au căutat noi pretexte pentru
anuleze şi hotărîrile ultimului sinod. Aşa se face că Statusul
, în rapoartele înaintate forurilor superioare de stat, motiva că
1 n-a fost convocat pentru a face alegerea, ci numai ca să fi-
ocul unde să- se. întrunească sinodul electoral propriu-zis. Ur-
cîeci, să fie convocat sinodul, pentru ca să propună trei can-
între care să figureze şi Patachi. Scopul evident care se ur-
era acela de-a obţine anularea alegerii. Pe baza obiecţiiLor **în-
de** Statusul catolic, guvernatorul Transilvaniei, contele Sigis-
Kornis, a dispus convocarea unui nou sinod electoral, care să
zidat de consilierul guvernial contele Mikes Mihâly, avînd ca
ir şi interpret pe nobilul de origine română Iosif Boer. Şi în-'
contele Mikes locuia în Sibiu, s-a hotărît ca şi protopopii să

fie convocaţi aici, ceea ce s-a şi făcut. Dar la 10 decembrie 1714, s-au întrunit la Alba Iulia patru protopopi, care au întocmit două memorii, pe care le-au înaintat arhiepiscopului de Esztergom şi vicecancelarului Kâszoni. Ei declarau că-şi menţin propunerile anterioare şi că nu se vor întruni într-un alt sinod electoral decît pe baza unui decret dat de împărat. La 2 ianuarie 1715, protopopii au protestat din nou împotriva faptului că sînt convocaţi la Sibiu şi nu la Alba Iulia, potrivit vechiului obicei, stăruind din nou să fie confirmat Wenceslaw Frantz.

Cel de al patrulea sinod electoral urma să se întrunească la Sibiu, în ziua de 9 ianuarie 1715. Dar în această zi, pe lîngă preşedintele Mikes şi secretarul-interpret Iosif Boer, nu s-a prezentat decît protopopul Ionaşcu Monea, cu votul său şi al celor trei preoţi amăgiţi de el. Cu toate acestea, «sinodul» s-a declarat legal constituit, iar contele Mikes a întrebat — prin interpret — dacă «sinodul» îl doreşte episcop pe Patachi. «Sinodul», recte Ionaşcu Monea, declară că îşi retrage votul dat anterior lui Frantz şi că îl propune pe Patachi, socotindu-1 mai capabil decît candidaţii sinoadelor anterioare. Cu tot comicul situaţiei, în ziua următoare, Statusul romano-catolic a recomandat împăratului spre confirmare pe Ioan Patachi, întrucît a fost «ales» de «sinodul» Bisericii române unite. A fost recomandat în acelaşi timp şi de vicecancelarul Kâszoni, protectorul său.

Recunoaşterea şi instalarea lui Ioan Patachi. Guvernul a aprobat propunerea făcută la 24 martie 1715 şi 1-a propus pe Patachi pentru întărire împăratului Carol VI (1711—1740). Acesta i-a dat cuvenita întărire la 23 decembrie 1715.

Cu toate că alegerea noului episcop durase mai bine de doi ani, pînă la înscăunarea lui a mai trecut timp destul de îndelungat. în această vreme Curtea din Viena a încredinţat conducerea Bisericii unite unor «directori» iezuiţi: Iosif Bardia (1713—1716) şi Gheorghe Regai (1716—1723), care a continuat să funcţioneze apoi ca teolog, pînă în 1738 (cu o întrerupere în 1731).

Dar acum s-a petrecut un alt fapt dureros pentru Biserica românească din Transilvania. în jurul anului 1714 fosta catedrală şi reşedinţa mitropolitană din Alba Iulia, ctitorite de Mihai Viteazul, au fost dărîmate din temelii, pentru a se ridica o fortificaţie a cetăţii, care, pînă la urmă, nu s-a mai făcut. In felul acesta, se căuta şi înlăturarea urmelor materiale de orice fel ale legăturilor românilor transilvăneni cu fraţii lor din Ţara Românească şi Moldova. Se punea deci şi problema găsirii unei reşedinţe pentru noul episcop Ioan Patachi.

tă schimbare era cerută pe considerentul că în 1715 a fost resta-icaunul episcopal romano-catolic de Alba Iulia (desfiinţat în iar canoanele catolice nu îngăduiau doi episcopi într-o cetate, eea, Guvernul din Viena a hotărît — la 4 octombrie 1716 — ca Episcopie să-şi aibă reşedinţa în Făgăraş, căci ţinutul înconju-era locuit mai mult de români, nefiind prea departe nici de nul Transilvaniei (Cluj), nici de generalul comandant (Sibiu).

acelaşi timp, împăratul a aprobat să se dea noii episcopii o care să-i aducă un venit anual de 3000 de florini, urmînd >ta ardeleană să o caute. Dieta transilvană a împlinit dispoziţia ală, atribuind noii episcopii două moşii, la Gherla şi la Sîm-le Jos.

ind întărit de către împărat ca episcop al «românilor, grecilor, lor şi sîrbilor» din Transilvania şi din părţile alăturate (ungu-Curtea din Viena a cerut şi papei Clement XI (1700—1721) să me pe Ioan Patachi. *Dar papa a aflat abia acum de existenta credincioşi «uniţi» cu Roma în Transilvania,* căci Atanasie An-uncţionase fără Gonfirmare^ papală. După îndelungate stăruinţe gă Congregaţia «De Propaganda Fide», care voia să numească Transilvania doar un «vicar apostolic», la 6 iulie 1716 Congre-şi-a dat avizul favorabil pentru înfiinţarea noii Episcopii unite, scretul respectiv («Indulgendum esse») reieşea limpede că Epis-era socotită o fundaţie nouă şi nicidecum o continuare a vechii >olii Ortodoxe din Alba Iulia. Patachi era jndrumat să revină ui grecesc» (ortodox) şi să intre în «ordinul Sf. Vasile» (basi-căci altfel nu putea să fie numit episcop al unor credincioşi îători acestui «rit».

î toate acestea, confirmarea lui a mai durat încă cinci ani, pînă ie 1721, timp în care s-a purtat o lungă corespondenţă între şi scaunul papal pe tema viitoarei Episcopii. Abia la 23 no-e 1720, Consistorul roman, după ce a cerut şi avizul Congre-«De Propaganda Fide», a luat o hotărîre definitivă pentru în-ea Episcopiei, iar la 23 februarie 1721 papa Clement XI a dat în acelaşi sens.

îr în luna următoare papa a murit, Incit a trebuit să se aştepte ea noului papă Inocenţii! XIII (1721—1724), care, la 15 iulie % dat alte două bule (ambele înrep prin cuvintele *«Rationi con-*f. Prin cea dintîi se decreta înfiinţarea Episcopiei unite din Fă-peniru «grecii, rutenii, românii şi sîrbii din Transilvania», ri-biserica românească (ortodoxă !) din Făgăraş la rangul de ca-

tedrală episcopali, iar prin cea de a doua, papa îl confirma pe Ioan Patachi ca episcop al Făgăraşului.

Astfel, prin numirea lui Patachi se desfiinţa şi puţina autonomie pe care ,o mai lăsase Bisericii româneşti din Transilvania cea de a doua diplomă leopoldină, căci se trecea la organizarea — de către papă şi împărat —, a unui aşezămînt nou, care nu mai avea nimic comun cu vechea Mitropolie ortodoxă de la Alba Iulia.

După aceste lungi aşteptări, Patachi s-a văzut în sfîrşit recunoscut ca episcop unit al Făgăraşului. Dar pînă la instalare a trebuit să mai aştepte doi ani, căci s-a ivit o nouă piedică în calea sa, şi anume lipsa unei catedrale episcopale. Este adevărat că papa ridicase biserica din Făgăraş la rangul de catedrală, clar acesta era un abuz, pentru că bjserica respectivă era ortodoxă, folosită ca lăcaş de cult de credincioşii ortodocşi din Făgăraş, fiind ctitorită, în 1697—1698, de domnitorul ortodox Constantin Brîncoveanu. Spre a-şi atin~e scopul, Patachi a recurs şi de data aceasta la metodele sale obişnuite. Credincioşii ortodocşi din Făgăraş erau păstoriţi în acest timp de un preot cu numele Toma, pe care Patachi 1-a rugat să-i îngăduie să fie instalat ca episcop unit în biserica brîncovenească la care slujea. Dîndu-şi consimţămîntul, în dimineaţa zilei de 6 august 1723, Patachi a fost întîmpinat de credincioşii români, aduşi din dispoziţia căpitanului Făgăraşului în piaţa oraşului. Teologul iezuit Gheorghe Regai 1-a salutat printr-o cuvîntare rostită în limba latină, apoi s-au îndreptat spre biserică, din pridvorul căreia protopopul Ionaşcu Monea, zelosul său adept, i-a ţinut o nouă cuvîntare. Intrînd în biserică, i s-a adresat o altă cuvîntare în limba maghiară, de către un preot ro-mano-catolic, apoi preotul Toma a săvîrşit Sf. Liturghie, bineînţeles, după rînduiala ortodoxă. Săvîrşindu-se Sf. Liturghie, s-au citit bulele papale de înfiinţare a Episcopiei şi de numire ca episcop a lui Ioan Patachi.

în zilele următoare, Patachi a încercat să înduplece pe preotul Toma să treacă la uniaţie cu toţi păstoriţii săi. Neizbutind, 1-a oprit să mai slujească cele sfinte. Prin înşelătorie a obţinut apoi cheile bisericii, punînd stăpînire pe ea cu ajutorul unor soldaţi, pe care i-a pus la dispoziţia sa colonelul comandant Moosburg din Făgăraş. Toma şi epitropul bisericii au fost arestaţi şi aruncaţi în temniţa cetăţii, unde au fost ţinuţi în obezi o săptămînă şi jumătate, pînă ce comandantul general al Transilvaniei, contele Konigsegg din Sibiu, a poruncit să fio eliberaţi. Odoarele bisericii au fost ridicate şi predate lui Patachi.

În astfel de împrejurări, credincioşii ortodocşi din Făgăraş au fost)iţi să se adreseze generalului comandant din Sibiu şi, în cele din ă, însuşi împăratului din Viena, căruia i-au înaintat o plîngere, iată şi de credincioşii din alte oraşe. O plîngere asemănătoare mis împăratului şi doamna «Măria (Marica), văduva lui Constantin coveanu, ctitorul bisericii. Camera aulică transilvană a rînduit r să se facă o cercetare şi, convingîndu-se de abuzurile lui Pa- i, i-a poruncit, în două rînduri, să restituie biserica ortodocşilor, iuda acestor dispoziţii, Patachi, ajutat de vechiui său protector, :ancelaiul Kâszoni şi de membrii catolici ai cancelariei aulice ;ilvane, a rămas şi pe mai departe stăpîn al bisericii răpite de ■edincioşii ortodocşi. Doamna Marica a mai intervenit o dată în nbrie 1727, la Curtea din Viena, dar aceasta n-a mai dat nici un ins,- astfel că se consfinţea tacit actul ruşinos săvîrşit de episcopul Patachi.

Jlserica unită sub Ioan Patachi. Ca episcop, a cîrmuit noua eparhie patru ani. Ca orice novice, s-a dovedit însă foarte sîrguitor în)văduirea «uniaţiei» şi în asuprirea preoţilor şi credincioşilor şi statornici în dreapta credinţă. Astfel, în cadrul soborului mare în februarie 1725, care a adoptat 14 hotăriri privitoare la viaţa os- morală a clerului şi credincioşilor, Patachi a luat măsuri şi :riva preoţilor hirotoniţi «în alte ţări». De asemenea, a hotărît icerea broşurii *«învăţătură bisericească de cele şapte Taine»,* tă la Rîmnic în 1724, întrucît aceasta învăţa că prefacerea da- r are loc la epicleză, pe eînd Patachi învăţa pe preoţii săi ir face la cuvintele «Luaţi mîncaţi...» şi «Beţi dintru acesta toţi...», e aceea, vorbind despre păstorirea lui Patachi, istoricul unit Maior (1756—1821) scria că el intenţiona ca «unele obiceiuri pă- eşti să bage întră români», adică să le catolicizeze legea stră- scă. Intenţiile sale nu s-au putut înfăptui, căci a murit destul ăr, ca şi înaintaşul său în scaun, avînd abia 46 de ani, în ziua octombrie 1727, pe cînd se afla în satul Sîmbăta de Jos. Unii au că i s-ar fi pus otravă în cafea. Aşa s-a stins din viaţă omul pentru satisfacerea intereselor sale meschine, a pricinuit atîta are între credincioşii români din Transilvania.

ipă moartea sa, Curtea din Viena a numit ca «director» al Epis- vacante pe Adarn Fitter, rectorul colegiului iezuit din Cluj în 1729). El a prezidat chiar sinodul protopopilor, întrunit în lănăştur între 15—18 noiembrie 1728, luînd măsuri pentru în-

tărirea uniaţiei (nerecunoaşterea preoţilor hirotoniţi de vlădici ortodocşi, oprirea copiilor uniţi de a frecventa şcoli ortodoxe ş.a.).

In continuare, Episcopia a fost condusă de teologul iezuit Gheorqhe Regai, pînă în 1732 (cu o întrerupere în 1731). Păstorirea lui Patachi, precum şi încredinţarea ce s-a dat iezuiţilor de a conduce Biserica românească în timpul sedisvacanţei episcopale, a umplut de amărăciune, dar şi de teamă pe preoţii şi credincioşii uniţi, «crezînd — după cum spune Petru Maior — că nu numai strămoşeasca lege, ci şi tocmeala cea bisericească a românilor,' de care pînă astăzi foarte sînt lipiţi cu inima românii — se va schimba în lege şi tocmeală latinească». Pentru acest fapt, continuă Maior, mulţi din cei amăgiţi au început să revină la Ortodoxie.

C o n c l u z i i l e *care se desprind de aici slnt evidente. După actul din martie 1701, Biserica unită din Transilvania a ajuns într-o situaţie tristă, condusă de «teologi»* şi *«directori» iezuiţi şi de românul renegat Ioan Giurgiu Paiachi, toţi urmărind impunerea întregii învăţături şi a ritului catolic în Biserica româneasca. Toate promisiunile făcute în cele două diplome ale împăratului Leopold I nu au iost duse la îndeplinire, incit clerul şi poporul român au rămas în starea tristă de pînă atunci, adică toleraţi, lipsiţi de drepturi în propria lor ţară.*

BIBLIOGRAFIE

I z v o a r e : PETRU MAIOR, *Istoria Besericei românilor, atît a cestor dincoace cît şi a celor dincolo de Dunăre,* Buda, 1813, 392 p.; TIMOTEI CIPARIU, *Acte şi iragmente latine şi româneşti pentru istoria Besericei române, mai ales unite,* Blaj, 1855, XVI + 280 p.; IOAN M. MOLDO VAN, *Acte sinodale ale Bisericii române de Alba Iulia si Făgăraş,* 2 voi. Blaj, 1869—72, VI + 196 + 124 p.; NICOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae* S. *Stephani,* 2 voi., Oeniponte (Innsbruck), 1885, CXX + 1088 p.

L u c r ă r i g e n e r a l e : SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a românilor ardeleni în secolul XVIII,* voi. I, Sibiu, 1920, VII + 224 + 225 p.; ZENOVIE PÂCLIŞANU, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. «Teologul» vlădicilor uniţi,* în «An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.», s. III, t. I, Bucureşti, 1923, p. 149—192 (şi extrasul, 44 p.); LIVIU PATACHI, *Românii ortodocşi şi revoluţia rakocziană. Cauzele religioase ale participării lor,* în «R.T.», XXXVII, 1947, nr. 7—10, p. 332—337 şi nr. 11—12, p. 420—426; LIVIU PATACHI, *Românii ortodocşi în luptă cu catolicismul după 1700,* în «S.T.», an. II, 1950, nr. 5—6, p. 218—235; B. BÂRBAT, *L'institution de l'oflice du «theologien» dans l'Eglise Roumaine Unie,* în *Orientalia Christiana Periodica,* 29, 1963, p. 155—200.

L u c r ă r i s p e c i a l e : SILVIU DRAGOMIR, *Alegerea şi numirea episcopului unit Ioan Patachi,* în «R.T.», IX, 1915, nr. 16—18, p. 216—276; vezi şi răspunsul lui ZENOVIE PÂCLIŞANU, *Alegerea şi denumirea episcopului unit Ioan Patachi,* în «Cultura creştină»', Blaj, VI, 1916, nr. 2, p. 37—43 şi nr. 3, p. 68—75; ZENOVIE PÂCLIŞANU, *Contribuţiuni la biogratia episcopului Ioan Patachi,* în «Cultura creştină», XVII, 1937, nr. 2—3, p. 129—137; OCTAVIAN BÂRLEA, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumănische unierie Kirche zwischen 1713*—Î727, în Acta *Historica VI. Socielas Academica Dacoromâna,* Monachii (Miinchen), 1966, 219 p.

BISERICA DIN ŢARA ROMÂNEASCA SUB REGIMUL FANARIOT. MITROPOLIA UNGROVLAHIEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

egimul fanariot. Anii 1711 în Moldova şi 1716 în Ţara Româ-
ă au deschis o nouă pagină în istoria celor două ţări române ex-
trpatice, prin inaugurarea aşa-numitului regim fanariot sau tur-
lariot. Turcii, nemaiavînd încredere în domnii români (mai
lupă trecerea lui Dimitrie Cantemir de partea ruşilor, în 1711), au
; la cîrma celor două ţări greci din cartierul constantinopolitan
, al cărui centru îl forma Patriarhia Ecumenică. După numele
ii cartier s-au numit şi noii domni ai ţărilor române, fanarioţi,
pt, domnii fanarioţi erau nişte simpli guvernatori şi executanţi
icioşi ai poruncilor Porţii, avînd o dublă misiune : să menţină
române sub dominaţie otomană şi să le integreze cît mai mult
ternul economic turcesc, pentru a asigura aprovizionarea Porţii
rupelor de ieniceri cu cele necesare. Totuşi, ţările noastre şi-au
it în continuare autonomia internă ; ele n-au fost ocupate de
nici transformate în paşalîcuri, aşa cum s-a întîmplat cu ţările
îice şi cu Ungaria.

ub raport politic, social, economic, cultural şi bisericesc, regimul
ot a fost o perioadă de mari oprimări şi suferinţe pentru poporul
i. Unele teritorii aparţinătoare pînă atunci Ţării Româneşti şi
•vei au ajuns în stăpînirea imperiului habsburgic şi a Rusiei
>. Domnii se schimbau mereu, media unei domnii fiind foarte
; în Ţara Românească au fost 40 de domni, iar în Moldova 36,
e se adaugă şi cîteva ocupaţii ruseşti şi austriece. De fapt,
Poartă stabilise în practică durata unei domnii la trei ani. Odată
mnii veneau o serie de favoriţi, dornici de îmbogăţire, care
u cele mai de seamă dregătorii în stat. Mulţi din ei au rămas

la noi. Prin domni şi prin cei veniţi odată cu ei, se făcea tot mai simţită influenţa grecească în toate sectoarele de activitate (administraţie, Biserică, şcoală etc.). Limba greacă era considerată limbă cultă, fiind folosită în biserică, în şcoală, în societatea înaltă.

Se înţelege că în cursul puţinilor ani de şedere în scaun — uneori chiar numai cîteva luni — domnii fanarioţi jefuiau ţara, pe.de o parte, pentru a plăti dările la care era obligată ţara faţă de turci, iar pe de altă parte, pentru a-şi achita datoriile contractate la ocuparea scaunului domnesc, şi de a aduna banii necesari ca să poată obţine din nou domnia, în cazul unei maziliri. Pentru rezolvarea crizei economice prin care trecea Imperiul otoman, se sporesc obligaţiile ţărilor române. Dintre obligaţii, tributul sau haraciul a crescut în mod neobişnuit. Cu mult mai apăsătoare erau darurile sau sumele de^ bani cu care se cumpărau scaunele domneşti, scoase la adevărată licitaţie, obţinerea lor fiind în funcţie de numărul pungilor care erau oferite înalţilor dregători turci. La obţinerea domniei se plătea o sumă de bani numită mucarer (era şi un mucarer mic, care se plătea în fiecare an). Darurile sau peşcheşurile au cunoscut şi ele o creştere destul de mare. La acestea se adăugau obligaţiile în natură care oscilau după nevoile Porţii (grîne, făină, oi, cai, unt, miere etc). Acestea trebuiau transportate, deci era nevoie de munca a mii de oameni şi animale (alte transporturi se efectuau în timp de război). Se înţelege că exploatarea cea mai cruntă o îndurau masele ţărăneşti. Asuprirea nemiloasă şi fiscalitatea excesivă a dominaţiei otomane exercitată prin domnii fanarioţi, explică lupta întregului popor pentru înlocuirea lor cu domni «pămînteni», lucru ce s-a petrecut abia în anul 1821, în urma revoluţiei cu caracter naţional şi social, condusă de Tudor Vladimirescu.

Biserica în timpul regimului fanariot. Sub raport bisericesc, constatăm că în Ţara Românească noul regim se inaugurează cu uciderea mitropolitului Antim Ivireanul, din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, primul domn fanariot. Scaunele vlădiceşti din Ţara Românească au iost ocupate în mai multe rînduri de ierarhi greci, e adevărat, în multe cazuri, cu înţelegere faţă de poporul român. De pildă, în tot cursul regimului fanariot, scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei a fost ocupat de 12 vlădici, dintre care 6 greci şi 6 români, la Rîmnic de 2 greci, iar la Buzău, din 11 episcopi 5 au fost greci. In Moldova situaţia era cu mult mai bună, neacceptîndu-se decît doi greci, în urma unor presiuni îndelungate. In schimb, se constată un fapt îmbucurător, şi anume că vlădicii nu mai erau schimbaţi după bunul plac al

urmilor, ca în secolele anterioare, ci rămîneau în scaun pînă la sarte sau se retrăgeau ei înşişi spre sfîrşitul vieţii.

Sub domnii fanarioţi — mai ales în Ţara Românească — se sta-[esc numeroşi arhierei titulari, precum şi călugări de neam grec. jrhiereii titulari» sau onorifici deţineau titlurile unor foste scaune tropolitane sau episcopale, aflate acum sub stăpînire turcească şi re, de fapt, nu mai fiinţau de multă vreme. La noi, trăiau pe lîngă tropolii sau episcopii, ori ca egumeni ai unor mînăstiri închinate. ţi clericii greci aşezaţi în ţările române căutau să ajungă fie arhie-titulari, fie egumeni de mînăstiri, fie în diferite slujbe la mitropolii, scopii, sau la curţile domneşti, fie profesori la şcolile domneşti.

Se menţine şi acum numărul ridicat al mînăstirilor închinate, ve-urile lor fiind trimise la Locurile Sfinte. Se înţelege că şi egumenii erau tot de neam grec, oameni care se îngrijeau numai de inte-ele lor şi ale Locurilor Sfinte, lăsînd de multe ori mînăstirile res-:tive în paragină. In multe din ele începe folosirea limbii greceşti slujbe.

De o grijă a domnilor fanarioţi faţă de Biserica românească din nsilvania. aşa cum cunoaştem din secolele anterioare, nu se mai te vorbi acum. Se înregistrează doar un ajutor — destul de slab, altfel, — dat credincioşilor transilvăneni de vlădicii celor două-extracarpatice.

Un alt fapt care trebuie menţionat este şi acela că, în condiţiile e create pentru Biserică de regimul fanariot şi "de clericii greci iţi pe pămînt românesc, privirile, gîndurile şi simţămintele ierar-r şi ale clerului de mir şi monahal se îndreaptă spre Rusia. Intîlnim : bisericeşti la curtea ţarinei Ecaterina'a Ii-a, vlădici români re-i cu ostile ruseşti în Rusia, ca Antonie al Moldovei şi Misail al iului, Pahomie al Romanului retras la Kiev, fără să mai vorbim ijutorul dat de Rusia Bisericii ortodoxe din Transilvania, oprimată utorităţile habsburgice catolice.

Urmaşii lui Antim Ivireanul. *Mitropolitul Mitrofan.* După înlătu-*i* abuzivă din scaun a lui Antim Ivireanul, domnitorul Nicolae rocordat a numit în locul său pe *Mitrofan,* mitropolit titular de a. Era de neam grec, născut în insula Tassos, călugărit de tînăr îînăstirea Dionisiu din Muntele Athos. De aici a venit pentru : timp la noi, ca egumen al mînăstirii Cotroceni, apoi s-a reîntors thos, a umblat pe la Constantinopol, de unde a venit iar în Ţara înească, în timpul lui Constantin Brîncoveanu. Acesta a cerut să irotonit mitropolit titular pentru scaunul de Nissa, trăind la mî-

năstirea Sfîntul Ioan Botezătorul din Bucureşti. A ajuns unul din oamenii de încredere ai domnitorului şi chiar duhovnic al său. Aşa se face că în 1712 1-a însărcinat să-i ceară lui Antim demisia din scaun, probabil că nu a fost străin de acuzaţiile care i se aduceau, mai ales că din corespondenţa lui Mitrofan cu patriarhul Hrisant al Ierusalimului reiese că între el şi Antim existau oarecari neînţelegeri. In 1714 s-a tipărit, cu cheltuiala sa, un *Liturghier* grecesc, la Veneţia.

în septembrie 1716, cu hotărîre patriarhală şi la dorinţa domnitorului Nicolae Mavrocordat, Mitrofan a fost mutat din scaunul de Nissa, în cel al Ungrovlahiei. Cu toate că a susţinut politica filoturcă a lui Nicolae Mavrocordat, Mitrofan s-a dovedit totuşi un ierarh cu atitudine binevoitoare faţă de români. Acest lucru reiese şi din două scrisori pe care le-a adresat patriarhului Hrisant al Ierusalimului, rugîndu-1 să îndemne pe Nicolae Mavrocordat, care era numit pentru a doua oară domn în Ţara Românească, să nu vină cu prea mulţi greci, ca să nu supere pe români şi să fie cu îngăduinţă chiar şi cu aceia care i-au greşit în cursul primei domnii.

Este condamnabilă însă atitudinea sa faţă de Antim Ivireanul, căci în 1717, cercetînd socotelile băneşti ale răposatului mitropolit şi găsind unele datorii neplătite, a sechestrat averea mînăstirii Tuturor Sfinţilor. Aşezămîntul lui Antim pentru ctitoria sa a fost desfiinţat, mînăstirea fiind trecută sub cîrmuirea Mitropoliei, iar averea ei folosită în alte scopuri decît cele prevăzute în testamentul ctitorului.

Deşi din corespondenţa sa cu Hrisant al Ierusalimului reiese că intenţiona să dea la tipar unele cărţi greceşti, totuşi, în cursul celor trei ani de păstorire, Mitrofan n-a tipărit nimic. Într-o scrisoare adresată aceluiaşi patriarh, la 18 ianuarie 1719, îl informa că a deschis o «şcoală de grecie», care avea ca dascăl pe Gheorghe din Ţrapezunt.

S-a retras din scaun, probabil în vara anului 1719, şi a murit în vara anului următor. La 29 august 1720 era amintit ca «răposatul mitropolit» de către urmaşul său Daniil, într-o scrisoare către credincioşii din Şcheii Braşovului.

Mitropolitul Daniil. Sfîrşindu-se păstoria lui Mitrofan, în locul său a fost ales episcopul *Daniil* al Buzăului. Acesta era român de neam, fiul lui Manole comis din Topoloveni. înainte de călugărie se numea «Dumitraşcu Topoloveanu» sau «Dumitraşcu logofăt». Rămînînd văduv de tînăr, s-a călugărit, sub numele de Daniil, la mînăstirea Aninoasa, în părţile Muscelului, ctitoria marelui clucer Tudoran Vlădescu, călugărit şi el sub numele de Teodosie. A fost hirotonit ieromonah, ajungînd în scurt timp egumen al acelei mînăstiri.

Fiind înzestrat cu însuşiri deosebite, în 1716 a fost ales episcop Buzăului, unde a păstorit trei ani, timp în care a izbutit să spo-iscă simţitor averea acestei Episcopii, prin daniile făcute de unii irici şi credincioşi sau prin cumpărare.

La 19 august 1719 a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei, în locul Mitrofan. De la Rîmnic nu putuse să fie chemat episcopul Damas-in, mai vechi în hirotonie şi cu mai multă învăţătură, căci acum tenia era ocupată de austrieci (1718—1739).

Ca mitropolit, a desfăşurat o rodnică şi multiplă activitate, în da împrejurărilor în care a păstorit, în primii ani ai regimului ariot. în primul rfaid, a fost un harnic, priceput şi corect gospodar averii Mitropoliei, izbutind să b sporească, prin felurite danii sau n cumpărări.

Mitropolitul Daniil a arătat o grijă deosebită pentru restaurarea >r biserici şi mînăstiri. între acestea, trebuie amintită mînăstirea inoasa, pe care a restaurat-o şi înfrumuseţat-o, i-a făcut case, o potniţă, zid înconjurător, i-a dăruit moşii şi a obţinut diferite scu-pe seama ei, încît pe bună dreptate poate fi socotit ca al doilea or.

La Bucureşti, a reînnoit *paraclisul Mitropoliei,* ctitoria mitropo-lui Teodosie, făcîndu-i o nouă zugrăveală şi înzestrînd-o cu o tîm-artistic şi bogat sculptată. A refăcut din temelie biserica *«cu sfinţi»* *«cu sibile»* din Bucureşti, numită aşa după figurile de filozofi :i şi sibile pictate pe pereţii ei exteriori, ctitorie a unui preot cu iele Hierea (ca monah Filotei), de la sfîrşitul secolului al XVII-lea. î ctitorul bisericii *Vergu* (a Vergului), din Bucureşti, împreună cu upîneasă Ancuţa, fiica popii Vladului».

în afară de acestea, mitropolitul Daniil s-a arătat şi un susţină-al tiparului. A scos de sub sechestru tipografia lui Antim, pe care şezat-o tot în ctitoria acestuia, mînăstirea Tuturor Sfinţilor, iar 1720 a început să dea la lumină mai multe cărţi de slujbă în âneşte. Iată cărţile tipărite în cursul păstoririi sale: *Octoihul* (1720 î ediţia lui Antim din 1712,- noi ediţii în 1730 şi 1731), *Evholo-<nul* (1722; o nouă ediţie în 1729, sub numele de Molitvelnic), *nghelia* (1723), *Catavasierul* (1724), *Slujba slîntului botez* (1725), ba *marelui canon al Siîntului Andrei Criteanul* (1726), *Triodul ămlnii mari* (1726, cuprinde însă şi slujba învierii), *Liturghierul* 8, după al mitropolitului Antim din 1713; o nouă ediţie în 1729), *ilovul* (1731). Ca o lucrare originală, poate fi consemnată o *Pasto-pentru Postul Mare* (4 foi). Majoritatea acestor cărţi s-au tipă-:u cheltuiala mitropolitului. La tipărirea lor au ostenit vrednici

tipografi, ca ieromonahul Sava, dar mai ales preotul Stoica Iacovici. Prin aceste tipărituri, mitropolitul Daniil a înlăturat ultimele rămăşiţe ale limbii slavone, contribuind, în acelaşi timp, la deplina aşezare a limbii româneşti în slujbele bisericeşti.

A avut o largă înţelegere şi pentru credincioşii români din Braşov şi Ţara Bîrsei, rămaşi fără un cîrmuitor bisericesc, în urma dezbinării de la 1698—1701. Aceştia au fost un timp sub cîrmuirea sa duhovnicească, trimiţîndu-le cărţi şi scrisori de încurajare şi hirotonindu-le preoţi.

A murit la 11 decembrie 1731, fiind îngropat la Mitropolia din Bucureşti, după cum ne arată inscripţia de pe piatra sa de mormînt. Din cele înfăţişate aici, reiese că Daniil a fost unul dintre vlădicii vrednici de pomenire care au păstorit pe scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei.

Mitropolitul Ştefan. în primele zile ale anului 1732, scaunul Ungrovlahiei a fost ocupat de *Ştefan* (1732—1738), român de neam, fost episcop al Buzăului (1719—1732). El a continuat tipărirea de cărţi româneşti: *Chiiiacodromionul,* avînd la bază Cazania lui Varlaam, cu o lungă prefaţă semnată de mitropolit (1732), *Psaltirea* (1735), *Antologhionul* şi *Octoihul* (1736).

Mitropolitul Ştefan a murit de ciumă la mînăstirea Căldăruşani, la 23 septembrie 1738, de unde a fost adus la Bucureşti şi înmormîntat la Mitropolie, alături de vlădica Teodosie.

Mitropolitul Neofit Criteanul. O atenţie deosebită merită mitropolitul *Neofit Criteanul* sau *Cretanul* (1738—1753). Era grec de neam, născut în insula Creta («de la Crit»), de unde şi apelativele amintite. A venit în Ţara Românească în calitate de dascăl al copiilor domnitorului Constantin Mavrocordat, fiind pe atunci ieromonah. Toţi contemporanii săi recunosc că era un om cu aleasă pregătire cărturărească.

Ca o preţuire a ştiinţei sale de carte şi ca o răsplată pentru învăţătura pe care a dat-o fiilor săi, Constantin Mavrocordat a stăruit pe lîngă patriarhul ecumenic şi sinodul său ca Neofit să fie ridicat la rangul de mitropolit titular al Mirelor Lichiei, fiind hirotonit la 27 ianuarie 1737. La 7 noiembrie 1738, după moartea mitropolitului Ştefan, acelaşi domnitor şi dregătorii ţării au hotărît «mutarea» lui Neofit al Mirelor în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei, păstorind apoi cu vrednicie pînă la moartea sa, întîmplată la 16 iunie 1753.

Se pot prezenta felurite aspecte ale activităţii sale ca întîistătător al Mitropoliei Ungrovlahiei. Sub aspect material-gospodăresc, s-a ară-

:a un priceput gospodar, cumpărînd felurite proprietăţi pe seama opoliei şi hotărnicind o parte din moşiile ale căror hotare erau Icate de vecini. De asemenea, în timpul său au fost închinate Mi-jliei mai multe schituri şi biserici.

Mitropolitul Neofit a rămas în istorie şi ca un vrednic ierarh care ptat pentru înlăturarea unor vechi nedreptăţi sociale. Astfel, la irtie şi 5 august 1746, alături de domnitorul Constantin Mavro-at, de înaltul cler şi de reprezentanţii boierimii, a luat parte la .nea întreprinsă pentru desfiinţarea rumâniei, constatîndu-se că ea ra «de nici un folos», ci dimpotrivă, «de mare pagubă sufletului inesc». Urmînd această hotărîre, el a premers cu exemplul, dezro-la 15 martie 1746, pe toţi rumânii şi urmaşi acestora de pe mo-Mitropoliei. în actul încheiat cu acest prilej, el spunea că «de ie ce răscumpărarea robilor iaste mai cinstită decît toate celelalte stenii cîte se fac (după socoteala Sfinţilor Părinţi), pentru aceasta ierenia noastră iertăm şi slobozim pe toţi rumânii, atît ai Sfintei apolii de la Tîrgovişte, cît şi aceşti de aici din Bucureşti, pe ei feciorii lor, pe nepoţii şi strănepoţii lor...».

[3]entru ca să nu fie acuzat de nimeni că Mitropolia ar fi păgu-prin această măsură, Neofit a cumpărat pe seama ei «cu banii i (iar nu din veniturile Mitropoliei), moşia ce se chiamă Patroaia Dîmboviţa), cu biserică de piatră, cu case de piatră, cu pivniţă iatră şi cu pogoane de vie, drept taleri 3.500, care o am lăsat în acestor rumâni, pe care i-am slobozit, a căror preţ nici pînă la i 1.500 nu făcea». Reiese de aici că fapta mitropolitului nu era ă din constrîngere, iar agoniseala sa înţelegea să o cheltuiască losul celor mulţi, în loc s-o trimită peste hotare, aşa cum făceau :lerici greci.

dentificarea mitropolitului Neofit cu interesele poporului pe ca-aăstorea rezultă şi din faptul că în 1753 a luat parte la mişcarea ptată împotriva domnitorului Matei Ghica, devenit nesuferit în 1 maselor largi populare, prin impozitele şi abuzurile sale. Un)r ocular relatează că «Neofit, ţinînd parte' boierilor români, deo-a poruncit să tragă clopotele; şi strîngîndu-se tot norodul -Bucureş-a luat crucea în mînă şi a strigat: «Urmaţi-mă !». S-au îndreptat)ţii spre trimisul sultanului, căruia i s-au plîns de toate aba-domnului. în urma acestei mişcări, Matei Ghica a fost mutat oldova.

:iind sfetnic apropiat al domnitorului Constantin Mavrocordat, politul a participat la elaborarea «constituţiei» acestuia din 1741,

cerînd să se înscrie în primele patru capitole anumite prevederi privitoare la cler şi anume scutirea mînăstirilor şi a preoţilor de orice fel de dări şi precizînd, într-un capitol special, rostul protopopilor de judeţe.

Mitropolitul Neofit a fost deosebit de activ şi pe tărîm cultural. Ca unui care fusese mult timp profesor, a acordat o mare atenţie şcolilor. De aceea, domnitorul Grigorie Ghica, printr-un hrisov din 17 ianuarie 1749, pentru reorganizarea şcolilor din Bucureşti, rînduia ca ispravnic al dascălilor pe mitropolitul Neofit, hotărînd ca «de acum înainte să aibă arhieria ta purtarea de grijă a şcoalelor, strîngînd de la preoţii ţării darea după an, care s-au orînduit lor şi dintr-aceea să împartă didascălilor simbriile cele tocmite». Un hrisov asemănător a dat şi Matei Ghica, la 13 octombrie 1752.

Pe lîngă acestea, în 1746 mitropolitul însuşi a întemeiat o şcoală în mediul rural, la Pătroaia, în care să înveţe carte în mod gratuit copiii ţăranilor. între altele a luat măsuri «ca să fie şi un dascăl, care să înveţe pe copiii creştinilor fără de plată şi căruia am hotărît să i se dea 50 de lei pe an, afară de hrana lui şi de o haină de postav». Spirit practic, Neofit a cerut aprobarea domnului pentru deschiderea unui tîrg anual de 10 zile la Pătroaia (20—30 iunie), urmînd ca venitul vămii să fie folosit pentru întreţinerea şcolii. Constantin Mavrocordat a încuviinţat propunerea mitropolitului (lucru ce l-au făcut şi domnii următori, care au mărit durata tîrgului), impunîndu-i obligaţia să meargă el însuşi în fiecare an la Pătroaia «pentru învăţătura norodului». Şcoala de la Pătroaia, cu învăţămînt gratuit pentru copiii de ţărani, a supravieţuit mitropolitului Neofit, căci ea se poate urmări documentar pînă în anul 1774.

O activitate şi mai rodnică a desfăşurat mitropolitul Neofit în privinţa tipăriturilor bisericeşti. Astfel, în tipografia zisă «de la şcoala Văcăreştilor», a tipărit, în 1741, următoarele patru cărţi : *învăţătura bisericească* a mitropolitului Antim Ivireanul într-o nouă ediţie (cuprinde şi o listă a vlădicilor, egumenilor şi marilor dregători de atunci), cartea intitulată *întrebări bogosloveşti* (tradusă din greceşte după Sfîntul Atanasie cel Mare şi alţii), un *Liturghier* şi un *Molitvelnic.* în tipografia Mitropoliei şi în tipografia domnească s-au tipărit, în primul rînd, o seamă de cărţi de slujbă în româneşte : *Catavasierul* (1742), *Evanghelia* (1742, 1750 şi 1753), *Triodul* (1742 şi 1746), *Apostolul* (1743), *Penticostarul* (1743), *Antologhionul* (1743), *Liturghierul* (1746), *Octoihul* 1746 şi 1752), *Ceaslovul* (1747 şi 1748), *Psaltirea* (1748) şi altele. Aşa-

sub păstoria lui Neofit s-au tipărit în româneşte aproape toate le de slujbă, contribuindu-se astfel în mod substanţial la introdu-i limbii poporului în biserică. Pe lîngă acestea, s-au tipărit şi o de cărţi de învăţătură : *Cazaniile* predicatorului grec Ilie Miniat, ise pentru prima oară în româneşte (1742), *Pravoslavnica Măr-ire* a lui Pentru Movilă (1745), *Mărgăritarele* Simţului Ioan Gură air (1746, tipărite pentru a doua oară în româneşte) ş.a. La ma-itea acestora cheltuielile de tipar au fost suportate de mitropolit, erii care au ostenit la tipărirea lor au fost preotul Stoica Iacovici, trie Pandovici, Barbu Bucureşteanul şi alţii.

Mitropolitul Neofit a scris şi două lucrări originale, rămase în ma-ris, ambele cerute de Constantin Mavrocordat: una în care răs-ea la întrebarea dacă se pot împărtăşi cu Sfintele Taine «cei ce vut vise voluptoase», şi alta despre miruit, în care vorbea de ros-miruirii» credincioşilor cu untdelemn din candela de la iconostas. A. avut un rol însemnat la înfiinţarea şi înzestrarea bibliotecii Mi-)liei. Catalogul cărţilor arată preocupările de carte ale acestui ie-luminat.

Mitropolitul Neofit a rămas în istoria Bisericii noastre şi prin două 3 pastorale pe care le-a făcut în eparhia sa şi o parte din epar-lîmnicului. Prima a durat din 2 iunie pînă la 1 septembrie 1746, 13 săptămîni. In acest timp, mitropolitul a străbătut şase judeţe *t.*, Vlaşca, Dîmboviţa, Muscel, Argeş şi Vîlcea), a trecut prin 6 3 şi 20 de aşezări rurale, a vizitat — şi de multe ori a slujit — 3 mînăstiri şi schituri şi 16 biserici de mir. A doua călătorie a nit la 22 iunie 1747 şi a durat pînă la mijlocul lui septembrie, 12 săptămîni. Cu acest prilej, ierarhul muntean a străbătut opt te (cele din 1746, cu excepţia judeţului Vîlcea, în plus: Olt, arman şi Prahova), a trecut prin £ oraşe şi 26 aşezări rurale, îitat 14 mînăstiri şi schituri, 14 biserici de mir, în oraşe şi sate. tindeni a predicat, a săvîrşit botezuri, spre învăţătura preoţilor, irumat pe preoţi şi pe credincioşi. Dar mai presus de acestea, lăsat preţioase însemnări de călătorie în neo-greacă, cu o seamă ate istorice, geografice şi etnografice. A copiat pisanii, inscripţii e pietre de mormînt, punînd astfel bazele primului «Corpus» de ipţii la noi, consemnează tradiţii locale etc. El ne apare astfel ca recursor al cercetărilor istorice de mai tîrziu. Jurnalul primei orii este scris de el însuşi, doar inscripţiile sînt copiate

de o altă mînă, probabil un diac de slovenie. Pentru a doua călătorie, relatările sînt însă mai sumare, doar primele rînduri fiind scrise de Neofit în greceşte, iar restul de un diac însoţitor, în limba română. In timpul păstoririi sale a hirotonit mai mulţi arhierei, fie su-fragani ai săi de la Rîmnic sau Buzău, fie arhierei titulari. In 1746 mitropolitul Neofit a fost încredinţat de patriarhul ecumenic să facă înscăunarea şi investirea mitropolitului Libiei Matei Psaltul, fost egumen al mînăstirii Zlătari, ca patriarh al Alexandriei. Tot în cursul păstoririi sale, Ţara Românească a fost vizitată de patriarhul Silvestru Cipriotul al Antiohiei, care a tipărit la Bucureşti o *Psaltire* în limba arabă, în 1747 (alte cărţi în limba arabă a tipărit în aceeaşi perioadă la Iaşi).

Concluzii. *Din toate acestea se desprinde constatarea că Mitropolia Ungrovlahiei a font păstorită In primele patru. decenii ale regimului fanariot de ierarhi vrednici, intre care s-au remarcat Daniil, Ştefan şi Neofit Criteanul. Cel din urmă, deşi grec de neam, s-a arătat ca un vrednic urmaş al lui Antim cel din Iviria, căci — fără să ne gîndim a-1 pune alături de acela —* în *tot timpul păstoririi sale a lucrat pentru binele poporului român. Spirit progresist, pătruns de învăţătura timpului, mitropolitul Neofit a fost un bun cărturar, care a sprijinit curentul de traduceri în limba română şi a lăsat preţioase ' însemnări de călătorie cu felurite date istorice. S-a identificat cu nă-zuinţele poporului pe care-1 păstorea, luînd poziţie Împotriva exploatării fanariote, contribuind la desfiinţarea rumâniei şi la răspândirea cunoştinţelor de carte în mediul sătesc. Toate acestea tac din el o figură reprezentativă a ierarhiei muntene în secolul al XVIH-lea.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. GHENADIE (ENĂCEANU) CRAIOVEANU, Condica *Silntă,* Bucureşti, 1886, XXVI + 418 + XIV p. (retipărire din B.O.R., .VIII (1884), IX (1885), X (1886); Notele de călătorie ale mitropolitului Neofit s-au publicat da GHENADIE ENĂCEANU în B.O.R., II (1875—1876), p. 315—327; 633—640, 737—744; III (1876—1877), p. 7—22, 175—183; XIV (1890—1891), p. 718—724; MIHAIL CARATAŞU, PAUL CERNOVODEANU şi NICOLAE STOICESCU, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neolit l Cietanul.* Traducere şi prezentare de... în B.O.R., an. XCVIII, 1980, nr. 1—2, p. 243—315; IOAN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliograiia românească veche,* tomul II (1716—1808), Bucureşti, 1910, 571 p.; tom. IV, Adăugiri şi îndreptări (semnat IOAN BIANU şi DAN SIMONESCU), Bucureşti, 1944, XII + 375 p.

Lucrări. Viaţa bisericească sub fanarioţi. GH. M. IONESCU, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahlei,* voi. II (1708—1787), Bucureşti, 1914; IOAN F.

3ULESCU, *Reforme, rînduieli şi stări bisericeşti in epoca tanariotă* în BOR CXXIV, 1963, nr. 5—6, p. 522—545; CONSTANTIN BRADEA, *Cronicile'greii situaţia Bisericii româneşti* în *prima jumătate a secolului al XVIII-lea* în LXXXIV, 1966, nr. 5—6, p. 574—583; ALEXANDRU I. CIUREA *Cîteva* 3 *esenţiale ale regimului turco-fanariot în istoria Bisericii Ortodoxe din Ro-* în B.O.R., an. LXXXIX, 1971, nr. 7—8, p. 838—843 (vezi şi versiunea fran- n voi. *Symposium — l'epoque phanariote,* Thessaloniki, 1974, p. 17—28). *litropoliţii Ungrovlahiei.* N. IORGA, O *tipăritură necunoscută a mitropolitului in Mitrofan.An* B.O.R., an. LVII, 1939, nr. 1—2, p. 1—3; LUCIAN FLOREA e *din viaţa şi activitatea mitropolitului Mitroian al Unarovlnhiei* în GR' [VI, 1967, nr. 3—4, p. 275—282. ' '

)AN RĂUŢESCU, *Mănăstirea Aninoasa din judeţul Muscel,* Cîmpulung 1933 258 p.; NICOLAE C. TURCU, *Viaţa şi activitatea mitropolitului Daniii al II-Jngrovlahiei,* în S.T., an. XVII, 1965, nr. 7—8, p. 472—487.

. MIHORDEA, *Un colaborator al lui Constantin Mavrocordat la desiiinţarea ei: Mitropolitul Neotit,* în B.O.R., an. LXXXIII, 1965, nr. 7—8, p 715—734- AE C. TURCU, *Activitatea mitropolitului Neofit I al Ungrovlahiei* în B O R XXIV, 1966, nr. 5—6, p. 533—551 ; PETRE Ş. NĂSTUREL, *Le journal des v'isi-loniques du metropolite de Hongrovalachie Neophyte le Cretois,* (extras din al celui de al H-lea Congres de studii cretane, Atena, 1969, p. 328—333). *Hura.* TIT SIMEDREA, *Tiparul bucureştean de carte bisericească în anii 1740* în B.O.R., an. LXXXIII, 1965, nr. 9—10, p. 845—942; MIHAIL CARATAŞU,)/ *privitoare la biblioteca Mitropoliei din Bucureşti în secolul al XVIIII-Iea,* $., serie nouă, Bucureşti, XIII, 1974, p. 133—149.

LI

EPISCOPIILE RIMNICULUI ŞI BUZĂULUI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Episcopia Rîmnicului. In timpul regimului fanariot, pe scaunul vlădicesc de la Rîmnic au păstorit zece episcopi, dintre care numai ultimii doi au fost de neam grec. Faptul că influenţa grecească la Rîmnic a fost mai slabă decît în celelalte două centre vladiceşti (Bucureşti şi Buzău) a făcut cu putinţă ca activitatea cărturărească în limba română să cunoască aici o înflorire deosebită. La aceasta a contribuit şi faptul că între vlădicii din această perioadă s-au numărat şi cîţiva cărturari de seamă, ca Damaschin, Chesarie şi Filaret, care au adus un aport preţios la opera de tălmăcire şi tipărire a cărţilor de slujbă în româneşte.

Urmaşii lui Antim Ivireanul la Rîmnic. Episcopul Damaschin. După alegerea lui Antim Ivireanul ca mitropolit al Ungrovlahiei (28 ianuarie 1708), în scaunul episcopal de la Rîmnic a fost ales episcopul Damaschin de la Buzău. Date asupra vieţii şi activităţii sale ca episcop de Buzău am înfăţişat într-un alt capitol. După înscăunarea la Rîmnic, Damaschin s-a dovedit a fi un bun gospodar, preocupîndu-1 păstrarea, sporirea şi buna îngrijire a averii Episcopiei. Documentele vremii ne dau mărturie despre aceste preocupări. Astfel, a cumpărat moşii, vii, case, vaduri de moara etc, a zugrăvit schitul Iezerul şi a zidit schitul Păpuşa.

Păstoria lui la Rîmnic s-a desfăşurat însă în împrejurări grele pentru el şi pentru toţi păstoriţii săi. în urma unui război turco-austriac încheiat prin tratatul de pace de la Pasaroviţ din 21 iulie 1718, Oltenia a fost ocupată de austrieci. A rămas *în această situaţie pînă în urma unui nou război turco-austriac, încheiat cu pacea de la Belgrad, din 1739, cînd Oltenia a fost realipită la Ţara Românească. In asemenea împrejurări, episcopul Damaschin s-a arătat ca un bun diplomat

ărător energic al drepturilor Bisericii sale, înfruntînd oficiali-austriacă. încă din februarie 1717, cînd nici nu se încheiase i, dar austriecii se aşezaseră în Oltenia, Damaschin a condus o aţie de boieri la Viena, ca să trateze situaţia viitoare a Olteniei. :est prilej, a înaintat Curţii un memoriu în 10 puncte, cerînd ca ca de aici să-şi păstreze vechile drepturi, iar mînăstirile să fie e de încartiruiri de trupe. împăratul Carol VI (1711—1740) i-a ; cererea printr-un decret, dat la 30 mai 1717, dar mînăstirile au iuat totuşi să fie supuse încartiruirilor.

,a 22 februarie 1719, împăratul Carol VI a emis un alt decret, care se reglementau problemele privitoare la administraţia Ol- ;, precum şi o proclamaţie către locuitori. Cu privire la Biserică, orda libertate religioasă, cu protejarea cultului ortodox. Episcopia icului era scoasă de sub jurisdicţia canonică a Mitropoliei Un-ahiei şi pusă sub cea a Mitropoliei sîrbe din Belgrad. Era apoi in-ă închinarea de mînăstiri la Locurile Sfinte din Răsărit, precum ce legături cu ele. Mînăstirile erau supuse, din punct de vedere listrativ, Guvernului austriac, care întărea şi alegerea egumeni - n privinţa privilegiilor şi a scutirilor, ele urmau să fie mai întîi tate de Administraţia austriacă din Oltenia, care apoi să rapor-cele constatate Curţii. Pînă la confirmarea lor, mînăstirile şi 3 preoţilor urmau a fi exceptate de încartiruiri.)esigur trecerea Episcopiei de Rîmnic sub jurisdicţia canonică a politului sîrb din Belgrad, amestecul Curţii în alegerea şi numi-gumenilor, ca şi punerea mînăstirilor sub controlul administra-ustriece au nemulţumit pe episcop, dar şi pe egumenii în funcţie, ceea, la 29 noiembrie 1719, episcopul, împreună cu egumenii de la Hurezi, Ştefan de la Bistriţa, Ştefan de la Arnota şi Pa-2 de la Govora, au înaintat Curţii un memoriu în 11 puncte, prin cereau — între altele — ca Episcopia Rîmnicului să fie ridicată ngul de mitropolie, motivîndu-se că a mai existat pe vremuri o polie, în Oltenia, la Severin, urmînd ca ea să atîrne canonic de irhul de Constantinopol. De asemenea, cereau pentru episcop ui de îndrumare şi control al mînăstirilor — pentru care preco-o mai bună îndrumare —, cereau ca în demnitatea de episcop t fie promovaţi decît români şi altele. Merită să ne reţină atenţia netul 10 din memoriu, prin care cereau să se înfiinţeze o şcoală nească în Rîmnicu Vîlcea, sub îngrijirea episcopului, urmînd ca fie întreţinută din contribuţia mînăstirilor şi a preoţilor, precum îcoală latinească în Craiova, sub îngrijirea şi cheltuiala adminis-

traţiei austriece. Fireşte, autorităţile nu s-au grăbit cu aprobarea dezideratelor episcopului-cărturar.

Cu toate neajunsurile survenite prin noua situaţie politică, episcopul Damaschin Dascălul n-a uitat nici o clipă de preocupările sale cărturăreşti. Convingerea sa că un credincios care vine la biserică trebuie să înţeleagă ceea ce se citeşte şi se cîntă aici, a, făcut ca preocuparea centrală a activităţii sale să fie traducerea cărţilor liturgice în limba română. Această muncă istovitoare a început-o încă de cînd era episcop de Buzău, izbutind ca pînă la sfîrşitul vieţii să traducă aproape toate cărţile de slujbă în româneşte. Păcat însă că n-a putu să pună sub tipar decît o foarte mică parte din truda sa; deşi a ajuns episcop la Buzău după Mitrofan, iar la Rîmnic după Antim Ivireanul, amîndoi iscusiţi tipografi, totuşi Damaschin n-a continuat osteneala lor în tipărirea cărţilor, aşa cum s-ar fi cuvenit.

La Rîmnic activitatea tipografică încetase odată cu urcarea lui Antim Ivireanul în scaunul mitropolitan, ceea ce ne duce la presupunerea că a dus tipografia cu el. Damaschin a izbutit să reia firul tipăriturilor abia către sfîrşitul vieţii sale. Pentru aceasta, ceruse în prealabil încuviinţarea autorităţilor austriece. Primind-o, a tipărit în 1724 un *Ceaslov*. A doua lucrare era intitulată *învăţătură pentru şapte Taine*, iar în 1725 a tipărit o *Psaltire*. Atît a izbutit să tipărească din numeroasele sale tălmăciri ale cărţilor de slujbă. Prin noiembrie 1725 ceruse acordul autorităţilor de a difuza cărţile sale în Transilvania şi Banat, lucru ce nu i s-a admis (Învăţătura pentru şapte Taine a fost interzisă de Sinodul Episcopiei unite, în 1725). Totuşi, osteneala sa de tălmăcire a cărţilor n-a fost zadarnică, pentru că au valorificat-o din plin urmaşii săi în scaun şi ucenicii săi. Astfel, dintre tipăriturile ulterioare, îi aparţin lui Damaschin: *Molitvelnicul* din 1730, *Triodul* din 1731, *Liturghierul* din 1733, *Catavasierul* din 1734, *Antologhionul* din 1737, *Penticostarul* din 1743, *Ceaslovul* din 1745, *Evanghelia* din 1746, *Mineiele* revizuite şi tipărite de episcopul Chesarie în 1776-1780 şi altele. Toate acestea au apărut apoi în mai multe ediţii, încît cercetătorul Barbu Teodorescu afirma, pe bună dreptate, că «tipografia Rîmnicului nu a făcut altceva, între 1724 şi 1830, decît să tipărească şi să răspîndească în toată ţara» manuscrisele rămase de la Damaschin. Tot el a tradus în româneşte *Tîlcuirea Evangheliilor* a lui Teofilact al Ohridei, rămasă pînă azi în manuscris. Episcopul Damaschin a murit pe neaşteptate, la 5 decembrie 1725, pe cînd ieşea din biserică. Din toate acestea, se poate desprinde constatarea că Damaschin a fost o figură culturală ramarcabilă, fiind un apărător dîrz al drepturilor Bisericii sale şi un mare iubitor al limbii române, încît poate fi

lerat — împreună cu Mitrofan de la Buzău şi Antim Ivireanul ;pt cel mai hotărît susţinător al introducerii limbii române în :ă.

popsiîiul» Ştefan. După moartea lui Damaschin Dascălul, .o adu- >lectorală, formată din egumeni şi boieri, întrunită prin septem- 726, a ales trei candidaţi. Dintre aceştia, mitropolitul sîrb Moise ici al Belgradului şi Carloviţului a propus împăratului Carol VI iimenul Ştefan de la Govora." In luna următoare împăratul 1-a nat, dispunînd să fie înscăunat şi să depună jurămîntul de cre- înscăunarea i s-a făcut la Craiova, abia în martie 1727, în pre- episcopului Nicolae Dimitrievici de la Timişoara, delegatul mi- itului sîrb, nefiind însă hirotonit arhiereu. Hirotonia i-a fost tă mereu de Moise Petrovici, prins.de alte treburi, încît «ipop- Ştefan şi-a dat obştescul sfîrşit, la 20 august 1727, stînd în jil-î biserică. Se spune că ar fi fost otrăvit «de nişte oameni fără ui Dumnezeu». Acest Ştefan, în 1726, pe cînd era egumen la a, a îngrijit corectura cărţii *întîia învăţătură pentru tineri,* apă-i limbile slavonă şi română.

nscopul Inochentie. Rămînînd iarăşi vacant scaunul episcopal, trunit o nouă adunare electorală, prin septembrie 1727, care a ; tot trei candidaţi, ca şi la alegerea precedentă. Pe baza reco- rii autorităţilor locale austriece, împăratul a confirmat, la 11 Z28, pe egumenul Inochentie de la Brîncoveni (mai înainte fu- gumen la Motru). A fost hirotonit la Belgrad de mitropolitul [oise Petrovici şi instalat la Rîmnic tot de episcopul Nicolae ievici al Timişoarei.

i episcop, Inochentie a avut de luptat cu numeroasele greutăţi e i le-au făcut autorităţile austriece, care căutau să restrîngă i mult drepturile Bisericii româneşti din Oltenia. De pildă, la ilie 1729 s-a dat un nou decret imperial, prin care se cerea o *i* cît mai amănunţită a mînăstirilor închinate şi neînchinate, vedea ca averile celor închinate să se ia de către fisc, aşa cum procedase în trecut. Prin acelaşi decret, preoţii şi diaconii erau de obişnuitul «plocon» care se da episcopului. In schimb, pen- :rea un nou venit tezaurului împărătesc, erau îndatoraţi la im- către fisc, ca şi ceilalţi locuitori. Episcopul era îndatorat să a treia parte din veniturile sale în tezaurul imperial. în sfîrşit, unea în vedere comandantului general al Transilvaniei, care laşi timp era şi «oberdirectorul» Olteniei, să fie atent să nu i peste măsură numărul preoţilor şi al diaconilor. Acest decret it indignarea episcopului şi a întregului cler. Pe la sfîrşitul anu-

lui 1729 sau începutul celui următor, Inochentie a înaintat Curţii un memoriu-protest, semnat de el, de 14 egumeni şi de mai mulţi preoţi. A.lte numeroase memorii a înaintat generalului-comandant Wallis din Sibiu. în 1732 s-a plîns de administraţia austriacă în cadrul Congresului Bisericii sîrbe de la Belgrad, la care participase, în calitate de episcop sufragan. în 1733 s-a dus la Viena, pentru a prezenta plîngerile sale împotriva cîrmuirii austriece. Inochentie înscrie astfel o pagină de luptă îndîrjită împotriva noilor stapînitori, ca şi înaintaşul său Damaschin.

Ca păstor de suflete, merită să ne reţină atenţia o circulară pe care a trimis-o clerului în 1731, cuprinzînd felurite îndrumări privitoare la buna desfăşurare a misiunii sale (savîrşirea slujbelor, îngrijirea bisericii, ţinuta preoţilor etc).

Deşi a păstorit în vremuri tulburi, episcopul Inochentie a acordat cuvenita atenţie activităţii editoriale. Dispunînd de preţioasa moştenire al ui Damaschin a dat la tipar cîteva lucrări, între care unele făceau parte din traducerile acestuia: *Molitvelnicul* (1730), *Ceaslovul slavo-român* (1731), *Triodul* (1731), *Liturghieml* (1.733), *Catavasierul* (1734), toate în româneşte si o noua ediţie (a treia) din *întîia învăţătură pentru tineri* (1734), în slavoneşte (ed. I în 1727).

Trebuie amintit şi faptul că episcopul Inochentie a purtat şi grija duhovnicească a credincioşilor din Braşov şi Ţara Bîrsei, care au refuzat să recunoască pe episcopii uniţi din Transilvania. Un timp, aceştia au fost sub ascultarea canonică a mitropoliţilor Ungrovlahiei, dar după ocuparea Olteniei de austrieci, fiind acum atît Transilvania cît şi Oltenia între graniţele imperiului habsburgic, credincioşii de aici au trecut sub oblăduirea duhovnicească a episcopilor de Rîmnic. încercări se făcuseră încă sub Damaschin. Dar abia sub Inochentie, la 20 ianuarie 1728, generalul-comandant şi oberdirector al Olteniei, Tige, din Sibiu, a decis trecerea lor oficială sub jurisdicţia Episcopiei de Rîmnic. Episcopul Inochentie le-a trimis mai multe scrisori, a aplanat unele neînţelegeri dintre preoţii bisericii Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului şi a hirotonit preoţi pe seama acesteia.

După o păstorire de aproape opt ani, harnicul şi luminatul episcop Inochentie a trecut la cele veşnice, la 1 februarie 1735. Prin «diată» a lăsat mînăstirii Motru cea mai mare parte din agoniseala vieţii sale.

Episcopul Climent. La 28- iunie 1735 s-a întrunit, probabil la Craiova, adunarea electivă formată din egumeni şi boieri, care a propus trei candidaţi. Pe baza recomandării administraţiei din Craiova şi a generalului-comandant Wallis din Sibiu, oberdirectorul Olteniei,

din Viena a confirmat la 1 octombrie 1735, pe egumenul Cli-;
la Bistriţa. A fost hirotonit abia în aprilie 1737, de mitropolitul
tie Ioanovici de la Belgrad şi apoi instalat de Administraţia din
i, întrucît episcopului delegat de mitropolitul din Belgrad i s-a
intrarea în Oltenia.
ui episcop era originar din satul Pietrarii de Jos (jud. Vîlcea),
it la Hurezi, fost egumen la Polovragi şi la Bistriţa. Primii ani
jriei sale au fost foarte tulburi, căci în 1735 a început un răz-
e Rusia şi Turcia, iar în 1737 a declarat-război Turciei şi Aus-
zboiul a fost cîştigat de turci, încît în toamna anului 1737 ad-
iţia austriacă a fost nevoită să părăsească Oltenia. Ostile tur-
tătărăşti au cuprins tot atunci cea mai mare parte din Olte-
:ît episcopul Climent a fost nevoit să-şi părăsească reşedinţa
s refugieze în munţii Lotru. Sfătuit de domnitorul Constantin
ordat, a coborît din munţi făcînd act de supunere faţă de turci
i, ca să scape ţara de jafuri. La 15 februarie 1738, adresa o
laţie către clerul şi locuitorii din partea de nord a judeţului
îndemnîndu-i să se supună turcilor, ca să evite actele de răz-
ale acestora. In acest sens, a şi mijlocit pe lîngă un paşă din
t să nu pornească cu oastea -împotriva lor. De aceea, pe bună
> era considerat, în prefaţa Cazaniei din 1748, ca «mijlocitoriu
şi îmblînzitoriu de cumpliţi oşteni».
arma biruinţei oştilor otomane şi după lungi tratative diploma-
. 18 septembrie 1739, s-a încheiat pacea de la Belgrad.
pe care de fapt austriecii o pierduseră încă din 1737,
nit la Ţara Românească. In aceste împrejurări, episcopul
s-a reîntors de la Craiova (unde se. refugiase în cursul lup-
a Rîmnic, devenind sufragan al Mitropoliei Ungrovlahiei, în
căreia se afla pe atunci Neofit Criteanul.
na grijă a episcopului Climent, după reîntoarcerea la Rîmnic,
iceea de a reface catedrala episcopală, clopotniţa, reşedinţa şi
! din jur, arse în cursul războiului. Tot la Episcopie a ridicat
elie o bolniţă (1745), existentă şi azi, cu cheltuiala sa. Tot din
ii, uneori ajutat de fraţii şi rudele sale, a zidit cîteva schituri
ici de mir în judeţul Vîlcea : schitul Pietrarii de Jos, în satul
al, schitul Pătrunsa, pe locul unde-1 născuse mama sa, schitul
bisericile din Bodeşti, Bărbăteşti, Goranu etc. Altor biserici le-a
lurite danii, încît a fost trecut în rîndul ctitorilor. Aşadar, epis-
liment se prezintă ca unul din cei mai mari ctitori de lăcaşuri
averea episcopiei a sporit-o fie prin danii făcute de diferiţi pre-,
gări şi credincioşi, fie prin cumpărări.

Trebuie să amintim şi faptul că în 1746 a luat parte la acţiunea de desfiinţare a rumâniei, întreprinsă de domnitorul Constantin Mavrocordat.

în primii ani de păstorire avusese şi el cîrmuirea duhovnicească a credincioşilor din Braşov şi Ţara Bîrsei, care a încetat odată cu realipirea Olteniei la Ţara Românească.

Deşi a păstorit în vremuri atît de frămîntate, episcopul Climent a găsit răgazul cuvenit şi pentru continuarea activităţii tipografice. Este adevărat că majoritatea cărţilor de slujbă tipărite sub el erau editate după manuscrisele rămase de la marele său înaintaş Damaschin. Climent are însă meritul că a luat iniţiativa, a supravegheat tipărirea şi a suportat cheltuielile de tipar. Cu alte cuvinte — ca şi Inochentie —'- a pus în faptă gîndurile şi intenţiile înaintaşului său, după cum spunea şi ieromonahul tipograf Lavrenţie în predoslovia *Antologhionului* din 1737 : «unul (a fost) cu multă dăscălie şi altul cu multă cheltuială».

Iată cărţile de cult tipărite în timpul păstoririi sale, pe baza traducerilor lui Damaschin: *Antologhionul* (1737 şi 1745), *Octoihul* (1742), *Ceaslovul* (1742 şi 1745), *Penticostarul* (1743), *Psaltirea* (1743 şi 1746), *Evangheliarul* (1746), *Apostolul* (1747), *Catavasierul* (1747, cu imprimarea primelor cîntece de stea), *Liturghierul* (1747), *Molitvelnicui* (1747). Pe lîngă acestea, în 1748 a retipărit *Cazania* lui Varlaam, căreia i-a adăugat cîteva cazanii din cea de la Govora-Dealu (1644) şi din Chiriacodromionul de la Alba Iulia (1699). Apoi; a tipărit cîteva cărţi mai mărunte, unele scrise de el însuşi. Una din ele se intitula : *Capete de poruncă la toată ceata bisericească,* cu o pastorală la începutul Postului Mare, tipărită în 1743 (un exemplar se păstrează în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu). Cuprinde 12 porunci adresate preoţilor privitoare la îndeplinirea slujbei lor, multe din ele reproduse sau prelucrate după broşura cu acelaşi titlu a lui Antim Ivireanul. în 1746 a apărut lucrarea *învăţătură bisericească pe scurt pentru şapte Taine* (ediţia III). In anul următor a apărut un rezumat din ea sub titlul: *Întrebări şi răspunsuri pentru şapte Taine,* care era un mic catehism, sub formă de întrebări şi răspunsuri, desigur întocmit de episcop (sau de unul din colaboratorii săi), pentru nevoile preoţilor. In 1747, a adresat clerului o nouă *pastorală,* privitoare la sărbători. Aşadar, episcopul Climent n-a nesocotit nici îndatorirea sa de păstor sufletesc al preoţilor şi credincioşilor săi.

în toată această intensă activitate tipografică a fost ajutat de cîţiva colaboratori, ca ieromonahul Lavrenţie din mînăstirea Hurezi, diortositor, autor de predoslovii şi chiar traducător, precum şi de ti-

ifii Dimitrie Pandovici şi fraţii Mihai şi Constantin Atanasievici ■-o renumită familie de tipografi rîmniceni).

^.juns la vîrsta bătrîneţelor, episcopul Climent a urmat pilda mul- din vlădicii noştri din trecut, care se retrăgeau de bună voie din i, spre a lăsa locul lor altora, care să conducă cu mai multă ener- i pricepere. De aceea, văzîndu-se «ajuns la multă slăbiciune din ia bătrîneţelor şi a dese boale» şi nemaiputînd săvîrşi «ale arhie- ilujbe», s-a retras din scaun la 8 mai 1748. A murit la 31 ianuarie Înainte de moarte îmbrăcase marea schimă, sub numele de **ia.**

Deci, episcopul Climent a avut o păstorire dintre cele mai rodnice, ltli i se datoresc refacerea catedralei episcopale, a reşedinţei şi rilor din jur, ridicarea unor schituri şi biserici de mir, tipărirea multor cărţi de slujbă şi de învăţătură. Adăugind la acestea şi astea sa faţă de păstoriţi, arătată în cursul luptelor purtate pe ntul' Olteniei, vom avea o imagine şi mai limpede asupra străda- r vrednicului episcop Climent.

Episcopia Buzăului. In cursul epocii fanariote, pe scaunul vlădi- de la Buzău au păstorit 11 episcopi, dintre care 5 au fost greci, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în primele două iii ale secolului al XlX-lea. Deci, în prima jumătate, au fost nu- idădici de neam român.

^*rimii episcopi.* După alegerea lui Damajschin Dascălul la Rîmnic, 08, în locul său a fost ales *Ioasai,* proegumenul mînăstirii Argeş, însoţit pe mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei, în pribegia uia prin Transilvania, după ce fusese îndepărtat din scaunul mi- ilitan. N-ar fi exclus ca să-1 fi însoţit şi în călătoria sa la Ieru- L şi Muntele Sinai.

Se pare că a ctitorit schitul Scăueni (azi în jud. Vîlcea), împreună rigorie proegumenul de la Cozia, căci la 16 ianuarie 1693 postel- Grigorie Băleanu le da ocină în acel sat «să-şi facă o sfîntă ică, ca să le fie de odihnă şi de aşezămînt». Biserica era aminti- 1699, devenind mai tîrziu metoc al mînăstirii Cozia. -a Buzău, a păstorit din 14 aprilie 1708 — data alegerii — pînă Jartea sa, întîmplată, probabil, în vara anului 1716. La 1 octombrie 1716 a fost ales episcop egumenul *Daniil* de la oasa, care, la 19 august 1719, a devenit mitropolit al Ungrovlahiei. uzau, a sporit — ca şi Ioasaf — averea Episcopiei, prin felurite i şi cumpărări.

Hrisov de danie de la Consuntin Brîncoveanu, din 25 mai 1698, prin care reînnoia Mitropoliei Transilvaniei dania anuală de 6000 de aspri.

< J 3 J ">

Hiliiig/

Manifestul de unire din 7 octombrie 1698, pagina întîia.

CK«fAÂ<rt *YfHTOfh* ***THKÂ*** CoglUJ

AW ^KMfiVHfM **uni** nni'Tt IAJ? *Jţ,tmni<Tt* ,
X V A V H CKAPAÂTI A"" ^c î Î f '
cr»n*H Wo AOr eu* +
ÂAt SAA^'lH iMHl 4Â
II i
A/.IkHt tlTIAHtiţl **KATI**
CK4;A/'TI TfHrofîi FHKA .
rf ClflAl iwHIţîV **Klf** M#AT* KH^H îl
ÂKVMk JlOMH-fIfH **Q.'fA**

Stemele Moldovei şi Ţării Româneşti în Octoihul tipărit de episcopul Cîiment la Rîmnic,în 1742.

X M fi H B K â
{ R I D îi A*âf i c e l s d l f li

f ,fa«iţsff<>pf« Âî ftf
I , MAH H4HH<TC W ţţH KA t\i
f,t IT04TC ! K* »»TC ţt

jpVip'i'iî KJ»P*IM H<l
^tr^r,<fp(K^Aiî ^
Tr'tHÎC C^IWt n«M*K1Tl
îcMrpim'A ^MHN% lîcri,
H A^MCH1? 51» UIH jf flpH ^H p t^HKÎ.
|>1A W A'inif^ XMH)!AL, UJH
(t ^n^<r«
U1H

1^1 UIH npc n«K«n-omi KApi'Hcvno " i
K4U1H nu r '

Foaia de titlu a Ceaslovului tipărit de scopul Climent la Rîmnic,în 1740.

I-a urmat episcopul *Şleian,* fost eclesiarh la Mitropolie, ales la 14 septembrie 1719. Şi acesta a ajuns mitropolit, în 1732, după moartea lui Daniil, căci acum fiind Oltenia sub austrieci, episcopul de Rîmnic şi egumenii marilor mînăstiri de peste Olt nu mai puteau figura între candidaţii la scaunul mitropolitan.

După trecerea sa la Bucureşti, scaunul de la Buzău a fost ocupat de *Misail,* «dichiul» (administratorul) «Mitropoliei» din Tîrgovişte, ales la 8 ianuarie 1732. Se crede că era originar din Şcheii Braşovului, căci avea aici un frate, cu numele Stoica Sinaiu zis Stoica Teodorovici. Desigur a fost călugărit şi a vieţuit într-o mînăstire din Ţara Românească, aşa cum făceau numeroşi credincioşi transilvăneni. Dintre ştirile pe care le avem din timpul păstoririi sale, amintim numai dreptul ce i-a dat mitropolitul Neofit Cretanul ca să poarte sacos la slujbe — în eparhia sa — ca şi mitropolitul. Era un om de carte şi bun gospodar. In primăvara anului 1739 a făcut parte dintr-o delegaţie trimisă la Adrianopol, sa ceară reducerea sarcinilor băneşti impuse ţării. După o păstorire de 7 ani, la 14 octombrie 1739 a fost luat de ostile ruseşti, care se retrăgeau de la noi. A murit la Kiev, în 1740, căci un act din 20 decembrie acel an îl dă ca răposat.

Probabil înainte de a pleca, lăsase în păstrarea unui negustor din Şcheii Braşovului, Gheorghe Hîrsu, o însemnată sumă de bani, destinaţi pentru construirea unei biserici. Dintr-un act aflat în Arhiva magistratului din Braşov, aflăm că era vorba de o nouă biserică la mînăstirea Menedic (Vintilă Vodă). După retragerea lui Misail, negustorul a folosit banii în scopuri personale, încît noul episcop, Metodie, a fost nevoit să se plîngă domnitorului Ţării Româneşti şi să se judece cu negustorul în faţa divanului domnesc pînă ce a primit banii. Faptul că Misail avea un frate în Braşov şi pe acest negustor om de încredere, au dus la presupunerea că ar fi fost originar de aici.

Scaunul vlădicesc vacant a fost cîrmuit un timp de arhimandritul Sofronie, egumenul mînăstirii Argeş. Abia la 2 ianuarie 1741 s-a făcut alegerea unui nou titular, în persoana eclesiarhului Mitropoliei din Bucureşti, *Melodie.*

Cu toate că a păstorit puţin, vlădica Metodie are marele merit că a repus în funcţie tipografia Episcopiei, care nu mai lucra din 1704. Datorită osârdiei sale, au ieşit de sub tipar cinci cărţi româneşti: *Acatistul către Prea Sîînta Născătoare* de *Dumnezeu,* un *Ceaslov,* un *Apostol,* un *Catavasier* (toate în 1743) şi un *Evhologhion* sau *Molitvelnic* (1747). Toate au fost tipărite cu cheltuiala episcopului, meşter

jraf la primele patru fiind Ioan Stoicovici, iar la cea din urmă Iu Irimia.

Episcopul Metodie a acordat o deosebită atenţie celor două şcoli funcţionau' în incinta Episcopiei, una grecească, alta slavonească. 46, s-a înfiinţat o nouă şcoală grecească la Focşani.

\. fost şi ctitor de lăcaşuri sfinte. Prin grija lui s-a refăcut cate- episcopală din Buzău, căreia i-a făcut şi cîteva danii de obiecte îlt. A zidit o nouă biserică la schitul Cislău (existent din a doua tate a secolului XVI) şi alta la rnînăstirea Menedic, numită şi lă Vodă după numele ctitorului. Amîndouă au fost demolate- de opul Chesarie, ridicînd altele, în locul lor.

,a 20 iunie 1742, episcopul Metodie a obţinut un hrisov de la itorul Mihail Racoviţă, prin care se recunoşteau Episcopiei me-ile închinate anterior. Din anii următori, se cunosc cîteva noi în-ri de schituri şi biserici la Episcopie. A sporit averea Episcopiei :umpărări de moşii sau daniile unor credincioşi, piscopul Metodie şi-a dat obştescul sfîrşit la 23 martie 1748. Deşi t o păstorire scurtă, a desfăşurat o rodnică activitate culturală,. :cească şi gospodărească, situîndu-se astfel, în rîndul celor mai ici episcopi buzoieni.

C o n c l u z i i . *Din cele expuse, reiese că în ciuda vitregiilor i care a trecut în prima jumătate a secolului ai XVIII-lea,. scopia Rimnicului a prosperat din toate punctele de vedere, irită ostenelilor vlădicilor ei, între care s-au remarcat Damaschin calul, Inochentie şi Climent.*

Toţi cei cinci vlădici care au păstorit la Buzău în prima juma- a secolului al XVIII-lea au fost oameni cu alese preocupări wdăreşti, ctitori de lăcaşuri sfinte, iubitori ai neamului lor. \ru vredniciile lor, doi dintre ei aă fost ridicaţi în scaunul opolitan.

BIBLIOGRAFIE

i s c o p i a Rîmnicului. Izvoare. Aceleaşi ca la capitolul Mitropolia ihiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Vezi şi ŞERBAN PAPA-, *Oltenia sub stăpînirea austriacă, 1718—1739,* Bucureşti, 1971, 342 p. (în-p. 285—302).

c r ă r i generale. *Slinta Episcopie a Rimnicului Noul Severin,* Bucu-)6, CXXXIV + 695 p.; NICOLAE DOBRESCU, *Istoria Bisericii Române din în timpul ocupaţiunii austriece (1716*—7739;. Cu 220 *acte şi fragmente ine-*;se *din arhivele din Viena,* Bucureşti, 1906; NICULAE ŞERBĂNESCU, *Rîmnicului,* în «M.O», XVI, 1964, mr. 3—4, p. 171—212.

Lucrări speciale. ALEXANDRU LAPEDATU, *Damaschin episcopul şi dascălul, traducătorul cărţilor noastre de ritual,* Bucureşti, 1906, 21 p. (extras din Convorbiri Literare, XL, 1906, p. 563—581); M. REGLEANU, *Contribuţii la cunoaşterea episcopului de Rîmnic Damaschin,* în «Hrisovul», I, 1941, p. 442—449; BARBU TEODORESCU, *Episcopul Damaschin şi contribuţia sa la crearea limbii literare române,* în «M.O.», an. XII, 1960, nr. 9—12, p. 627—645.

VIRGIL MOLIN, *Tiparniţa de la Rîmnic în timpul păstoriei lui Ioanichie* (cit. Inochentie), în «M.O.», XV, 1963, nr. 3—4, p. 187—196; MIHAI MANOLACHE, *Viata şi activitatea episcopului Inochentie al Rîmnicului (1727—1735),* în «M.O.», an. XIX, 1967, nr. 9—10, p. 743—754.

MIRCEA PĂCURARIU, *Episcopul Climent al Rimnicului,* în «M.O.», an. XVII, 1965, nr. 1—2, p. 22—49; RADU CREŢEANU, *Un mare ctitor de locaşuri siinte: Climent al Rîmnicului,* în «M.O.», an. XXII, 1970, nr. 7—8, p. 663—670 j NIKOLA GAVRILOVICI, *Cum a iost hirotonit episcopul Climent al Rîmnicului de către mitropolitul Vichenlie Ioanovici, în 1737,* în «Analele Societăţii de Limbă Română», Panciova, 1972—1973, nr. 3—4, p. 173—192 + 2 pi. (în sîrbeşte).

Tipărituri. AURELIAN SACERDOŢEANU, *Tipogratia Episcopiei Rîmnicului (1705—1825),* în «M.O.», an. XII, 1960, nr. 5—6, p. 291—349; DIMITRIE CORA-VU, *Tipografi de la Rîmnic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea,* în «M O » XIX, 1967, nr. 1—2, p. 45—58; ALEXANDRU DUŢU, Coordonate *ale culturii româneşti în secolul XVIII (1700—1821). Studii şi texte,* Bucureşti, 1968, 398 p.

Episcopia Buzăului. TG.BULAT, *Titularii Episcopiei Buzău din secolul al XVUI-lea,* în «G.B.», an. XXXII, 1973, nr. 11—12, p. 1295—1305; an. XXXIII, 1974, nr. 1—2, p. 84—95; 1974, nr. 3—4, p. 307—315; 1974, nr. 5—6, p. 489—506; I. IONAŞCU, *Episcopul Misdil şi averea Episcopiei Buzăului după ridicarea lui de ruşi,* în «îngerul», Buzău, an. X, 1939, nr. 6—7, p. 504—537; T. G. BULAT, *Episcopul Misail al Buzăului. Ştiri noi despre călătoria şi moartea sa în Rusia,* în «GB..», an. XX, 1961, nr. 9—10, p. 811—815; GABRIEL COCORA, *Episcopul Metodie al Buzăului,* în «GB», an. XXIV, 1965, nr. 7—8, p. 667—683.

Tipărituri. DANIELA BRATU, *Tipogratii de la Buzău,* în «G.B.», an. XVII, 1958, nr. 8, p. 727—739; GABRIEL COCORA, *Tipografia şi tipăriturile de la Episcopia Buzăului,* în «B.O.R.», LXXVIII, 1960, nr. 3—4, p. 286—331 ; GABRIEL COCORA, *Tipogralia de la Episcopia Buzăului,* în voi. *Tipar şi cărturari,* Bucureşti, 1977, p. 9—105.

LII

[SERICA DIN MOLDOVA SUB REGIMUL FANARIOT. ITROPOLIA MOLDOVEI ÎN PRIMELE ŞASE DECENII ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA

In timpul regimului fanariot în Moldova (1711—1821), se ob-i — ca şi în Ţara Românească — aceleaşi schimbări dese de ii (în total 36), care duceau la creşterea tributului către Poartă, •urilor şi peşcheşurilor către feluriţi potentaţi, precum şi a obliga-
în natură. Toate acestea contribuiau la sărăcirea ţării şi la o ne-isă exploatare a locuitorilor ei. Spre deosebire de Ţara Romă-:ă, în Moldova se înregistrează şi însemnate pierderi teritoriale care a dus la scoaterea lor de sub jurisdicţia Mitropoliei Mol-i şi la crearea de noi eparhii, fără nici o legătură cu Biserica din s-au desprins. Pe pămîntul Moldovei s-au purtat dese războaie turci şi ruşi. La acestea se adăugau şi desele jafuri şi pustiiri itarilor. Se înţelege ca ţărănimea era supusă unei exploatări ne-ise din pricina regimului fiscal excesiv, dar şi din partea marilor ietari de pămînt, la care se adăugau şi desele bejenii şf nenoro-lin timpul războaielor. Elementul grec se întăreşte, mai ales în de stat. De aceea, pe bună dreptate scria Ion Neculce în *Leto-îl* său : «Oh ! oh ! oh ! şi vai! vai de ţară ! Ce vremi cumplite ns şi la ce cumpănă a căzut. Săracă 'ţară a Moldovei, ce norocire ăpîni ca aceştia ai avut! Ce sorţi de viaţă ţi-a căzut! Cum a ămas om trăitor în tine ?».

a ce priveşte Biserica, remarcăm un fapt îmbucurător şi anume i a fost singura instituţie în care n-a putut pătrunde elementul se. Spre deosebire de Mitropolia Ungrovlahiei, unde au păstorit vlădici greci şi şase români, din cei nouă mitropoliţi care au. rit la Iaşi, numai unul a fost grec, impus, în împrejurări excep-e, de domnul fanariot de atunci. Iar la cele trei eparhii sufra-de la Roman, Rădăuţi şi Huşi, înregistrăm un singur episcop

crrec, la Roman, doar pentru cîteva luni, de asemenea impus de domnul fanariot de atunci, peste voia ţării.

în astfel de împrejurări favorabile pentru Biserica Moldovei, s-a menţinut şi relativa independenţă sau autocefalie faţă de Patriarhia Ecumenică. Mitropolitul Moldovei înştiinţa pe patriarh de alegerea sa, dar fără să-i ceară gramata de întărire, nu-i trimitea nici o sumă de bani, nu-1 înştiinţa de cele ce făcea în Biserica sa, ci îl pomenea numai la slujbe şi îi cerea Sfîntul Mir. Alegerea ierarhilor se făcea de către divanul domnesc la care luau parte şi egumenii mînăstirilor mari, iar la urmă, sinodul ierarhilor îi făcea ipopsifierea, adică îl mai alegea o dată, de formă. Toţi cei patru vlădici ai ţării făceau parte din divanul domnesc, mitropolitul fiind preşedinte de drept, în absenţa domnitorului. Şi-au păstrat şi în această perioadă diferite atribuţii în treburile politice, judecătoreşti, economice şi şcolare, pe care]e-au avut şi în secolele anterioare.

Cei mai mulţi vlădici s-au amestecat în viaţa politică a ţării, de regulă avînd o atitudine de simpatie faţă de Rusia, pe care o credeau eliberatoarea ţărilor creştine de sub jugul otoman.

Primii mitropolit!. Şirul lor se deschide cu *Ghedeon.* Avea metania la Agapia, de unde a fost ridicat pe scaunul vlădicesc de la Rădăuţi (c. 1702). In a doua jumătate a anului 1708 a urmat lui Misail în scaunul mitropolitan de la Iaşi. Dintre faptele mai de seamă petrecute în timpul păstoririi sale, putem reţine cîte\'a vizite ale unor personalităţi politice şi bisericeşti de peste hotare. De pildă, în 1711, a ieşit întru întîmpinarea ţarului Petru cel Mare al Rusiei, la Prut, alături de Dimitrie Cantemir şi marii dregători ai ţării. în 1714—1715, a primit la Iaşi vizita patriarhului Hrisant al Ierusalimului, iar în 1715 vizita lui Samuil al Alexandriei.

Sub mitropolitul Ghedeon s-a reluat şi activitatea tipografică, deşi cu slabe rezultate. Astfel, în 1714, a apărut cartea intitulată *Sinopsis* (acatistul, paraclisul şi alte slujbe), iar în 1715 un *Liturghier,* ambele cu rugăciunile în slavoneşte, dar cu tipicul şi cîteva rugăciuni în româneşte, precum şi *Arătarea credinţei ortodoxe* a lui Ioan Damaschinul, în greceşte. De notat că toate aceste trei cărţi au apărut în «tipografia Sf. Mormînt» instalată în mînăstirea Sfîntul Sava din Iaşi.

Mitropolitul Ghedeon este pomenit şi în numeroase acte ale vremii, fie ca martor în acte de vînzare-cumpărare, fie ca membru în divanul domnesc. A murit prin noiembrie-decembrie 1722, lasînd Mitropolia cu o datorie de şapte pungi; în schimb, i-a lăsat prin testament trei moşii.

Urmaşul său a fost mitropolitul *Gheorghe,* cu metania la mînăsti- Neamţ. A fost o vreme preot-slujitor la catedrala episcopală din an. Din 1718 pînă la alegerea ca mitropolit a păstorit la Roman, 14 ani egumen la Bistriţa. De numele său se leagă o «povestire» relatare — datată în februarie 1723 — despre originea icoanelor ;oare de minuni de la Neamţ şi Bistriţa şi despre începutul ra- jrilor Bisericii Moldovei cu Patriarhia ecumenică şi statutul de cefalie al Bisericii moldovene încă din secolul al XV-lea. A iz- să reînvie activitatea tipografică. Se pare că sub el s-a refăcut ea tiparniţă a Mitropoliei, căci în foaia de titlu a *Antologhionului* 1726 se menţiona că «s-au tipărit în Sfînta Mitropolie din Iaşi...». :elaşi an a apărut şi un *Octoih.* Amîndouă au cîntările în slavo- *i,* iar tipicul şi lecturile biblice în româneşte. Mitropolitul Gheor- n-a neglijat nici problemele gospodăreşti, căci a plătit datoriile ttaşului său şi a înzestrat Mitropolia cu felurite bunuri. A murit 24 decembrie 1729.

La începutul anului 1730, a fost trecut în scaunul mitropolitan >*nie* de la Rădăuţi. Acesta era originar din Cernăuţi, călugărit la a, petrecînd un timp şi în mînăstirea Horecea. Prin iunie 1728, a ales episcop la Rădăuţi, unde a păstorit abia un an şi cîteva luni. îitropolit, este amintit în mai multe acte interne, legate de obiş- le preocupări gospodăreşti ale ierarhilor în acele timpuri. De a cumpărat mai multe proprietăţi pe seama Mitropoliei. A ridi- > biserică de lemn şi chilii la mînăstirea Horecea de lîngă Cer- , în amintirea timpului petrecut aici înainte de-a ajunge episcop, du-i apoi şi unele danii.

Sub el s-a tipărit la Iaşi, în 1731, o *Psaltire* în limba slavonă, iar ml următor broşura *învăţături preoţeşti despre şapte taine,* după i de la Rîmnic din 1724.

n anul 1734, domnitorul Constantin Mavrocordat, în prima sa iie în Moldova (1733—1735), a scutit Mitropolia de toate dările u averile ei mişcătoare, dîndu-i şi o însemnată subvenţie lă, dar cu îndatorirea de a reface biserica Mitropoliei şi de-a grijă de şcoala grecească şi de şcoala slavonească din Iaşi, acor- burse şi alte ajutoare elevilor săraci şi merituoşi, tăzboiul ruso- austro-turc din 1735-1739 a avut urmări neplăcute u mitropolitul Antonie. La 16 septembrie 1739, s-a încheiat o înţie între comandantul armatei ruse Miinnich şi reprezentanţii ovei, între care şi mitropolitul, prin care se recunoştea indepen-L Moldovei. Dar peste două zile, s-a încheiat pacea de la Belgrad, Rusia, Austria şi Turcia, încît trupele ruseşti au fost nevoite să

se retragă din Moldova. Din pricina atitudinii sale filoruse, mitropolitul Antonie a trebuit să-şi părăsească scaunul, retrăgîndu-se cu trupele ţariste în Rusia (tot atunci a fost dus în Rusia şi episcopul Misail al Buzăului). Refuzînd poftirea lui Grigorie II Ghica de a se reîntoarce în ţară, a ajuns mitropolit de Cernigov şi în urmă de Bielgorod (de unde trimitea daruri mînăstirii sale de metanie, Putna). A murit la eparhia sa din Bielgorod, în ianuarie 1748.

Mitropolitul Nichifor. Plecarea mitropolitului Antonie în Rusia a fost un fericit prilej pentru domnitorul fanariot Grigorie II Ghica {1735—1741) de-a impune divanului alegerea grecului *Nichiîor*, mitropolit titular de Sidis (probabil la începutul lui 1740). Divanul s-a învoit cu mare greutate, cu condiţia ca «după dînsul altul străin să nu mai fie». Nichifor era originar din Moreea, a fost dascălul lui Grigorie II Ghica, iar o fiică a lui era căsătorită cu un boier moldovean. A fost călugărit la Neamţ, apoi a fost ridicat la treapta de mitropolit titular de Sidis. Trăind între români, s-a arătat ca un ierarh cu dragoste faţă de păstoriţii săi din Moldova. Era un om cu învăţătură, fapt pentru care a sprijinit activitatea tipografică, precum şi cunoscutele reforme ale domnitorului Constantin Mavrocordat.

Trebuie subliniat faptul că în timpul păstoririi sale au funcţionat trei tipografii : a Mitropoliei, o tipografie particulară la Iaşi şi o nouă tipografie pe lîngă Episcopia din Rădăuţi, înfiinţată în 1744. Ne vom ocupa aici numai de primele două. Astfel, în tipografia mitropolitană — care a desfăşurat în general o slabă activitate — s-a tipărit *Evangheliarul* (1741), *Evhologhionul* sau *Molitvelnicul* (1741 şi alte ediţii), *Paraclitichi* sau *Octoihul* (1742) şi altele despre care nu avem date sigure.

Din 1743 pînă în 1752, a funcţionat la Iaşi o nouă tipografie, a grecului Duca Sotiriovici din Thasos, adus şi încurajat în munca sa de domnitorul Constantin Mavrocordat, care i-a acordat şi unele privilegii, în tipografia acestuia s-au imprimat mai ales cărţi de slujbă în româneşte: *Psaltirea cu tîlc* (1743), *Liturghierul* (1747), *Triodul* (1747), *Psaltirea* (1748), *Octoihul* (1749), *Rînduiala osfeştaniei mici* (1749), *Ceaslovul* (1750), *Canonul Siîntului Spiridon* (1750), *Sinopsis, adică adunare a celor şapte taine* (1751), *Adunare de rugăciuni* (1751), *Thnosania* (1752). Rezultă că pe la jumătatea secolului al XVIII-lea activitatea editorială la Iaşi a fost foarte bogată.

Trebuie amintit şi faptul că în această perioadă s-au tipărit la Iaşi şi cîteva cărţi în limba arabă — de care ne vom ocupa în alt loc — datorită strădaniilor patriarhului Silvestru al Antiohiei. Acesta

Mit două călătorii în ţările româneşti în 1729—1730, apoi în 1744—, cînd a stat aproximativ cinci ani pe lîngă domnitorii Ioan şi ;tantin Mavrocordat, fie la Iaşi, fie la Bucureşti, punînd bazele tipografii arabe la mînăstirea Sfîntul Sava din Iaşi. in 1743 a vizitat Moldova patriarhul Partenie al Ierusalimului. *D* atenţie deosebită trebuie să acordăm reformelor fiscale şi ad-strative ale lui Constantin Mavrocordat făcute succesiv în a doua treia domnie în Moldova (1741—1743 şi 1748—1749) şi în a patra îie din Ţara Românească (1744—1748). Aceste reforme au dus, în din urmă, la desfiinţarea rumâniei, în Ţara Românească, la 5 st 1746 şi a veciniei în Moldova, la 6 aprilie 1749. Dar refor- lui Constantin Mavrocordat au urmărit — între altele — şi ridi- i nivelului de pregătire şi a stării materiale a clerului de mir şi ihal. Astfel, prin aşa-numitul «aşezămînt» sau «constituţie» din 1741 din Moldova, marii boieri, mînăstirile şi preoţii de mir erau ţi de dări. în schimbul acestor scutiri, toţi slujitorii Bisericii erau ;oraţi sa înveţe carte, ca apoi să înveţe şi ei pe alţii. Cronica uită lui Enache Kogalniceanu spune că «s-a ocupat de capul preo- să-i înveţe carte, frămîntîndu-i în tot chipul». Toţi preoţii erau [aţi să stea 40 de zile «la vlădicie», adică la reşedinţa fiecărei iii, pentru ca să înveţe şi să facă practică liturgică. La sfîrşit examinaţi, urmînd ca aceia care nu vor corespunde să fie ca- siţi. A poruncit ispravnicilor ca acolo unde vor găsi preoţi sau >ni neştiutori de carte, sa fie puşi la bir în rînd cu ţăranii. !n cea de-a treia domnie, a continuat lucrarea de luminare a lui moldovean. Din aceeaşi Cronică aflăm că toţi preoţii şi dia-din Iaşi erau obligaţi să se prezinte zilnic la biserica Curţii ieşti, unde le erau .predate rînduielile slujbelor bisericeşti de «un preot ce-1 avea Măria sa, învăţat la carte grecească şi ro- ;asca» încît «foarte se spăriese preoţii şi care nu prea ştia carte, Duca de învăţa de-al doilea...». în Acelaşi timp,- ierarhii ţării au it dispoziţii să nu mai hirotonească nici un preot sau diacon utor de carte.

De temeiul acestor dispoziţii, mitropolitul Nichifor a dispus, la ue 1749, ca în şcolile de pe lîngă bisericile din Iaşi, tinerii care egăteau pentru preoţie să înveţe mai mult decît alţii, spre a de- e bine toate rînduielile slujbelor bisericeşti.

^-au fost trecute cu vederea nici şcolile din Moldova. Astfel, la îcembrie 1747, domnitorul Grigorie II Ghica, împreună cu divanul iese — din care făceau parte şi vlădicii ţării —, au hotărît ca ngă şcoala de la Mitropolie sa se înfiinţeze alte şcoli, la cele trei

Episcopii, aşa cum se prevăzuse, de. altfel, chiar din «aşezămîntul» lui Constantin Mavrocordat, din 1741. Hrisovul rînduia ca dascălii şcolilor să fie plătiţi dintr-o dare specială a preoţilor pentru şcoli, ei fiind scutiţi şi de bir. Chiriarhii locului erau îndatoraţi «să facă necontenită cercetare şcoalelor». în 1749 s-au înfiinţat şcoli la bisericile Sfîntul Nicolae, Sfînta Vineri şi Sfîntul Sava din Iaşi, la care au fost aduşi copiii «prostimei» (celor de jos, n.n.) şi puşi să înveţe Catehismul.

în acelaşi timp, a luat felurite măsuri pentru ridicarea vieţii monahale : îndepărtarea din mînăstiri a celor cu viaţă necorespunzătoare, interzicerea de a mai locui călugării în alte părţi decît în mînăstiri, interzicerea primirii la călugărie fără aprobarea chiriarhului, îndatorirea, pentru egumeni, de a răspunde de buna administrare **a** averilor mînăstireşti.

Fără îndoială că toate aceste măsuri, progresiste pentru acel timp, ar fi dus la înviorarea vieţii duhovniceşti din Moldova, la ridicarea prestigiului şi a pregătirii clerului de mir şi monahal. Dar, în condiţiile de atunci, n-au putut fi puse în întregime şi permanent în aplicare, mai ales după ce Constantin Mavrocordat a pierdut scaunul domnesc.

Mitropolitul Nichifor a păstorit pînă către sfîrşitul lunii octombrie 1750. îmbătrînit şi bolnav, n-a mai putut să poarte grijă de treburile bisericeşti, încît Mitropolia a ajuns «la mare pagubă şi datorie şi cu totul lipsită, rămînînd numai piatra». Un grec a încercat să-1 ademenească să-i cedeze scaunul mitropolitan, în schimbul unei sume de bani. Dar împotriva acestei încercări s-a format p adevărată coaliţie a episcopilor, egumenilor mînăstirilor neînchinate şi a boierilor de neam român, care au izbutit să impună demisia (paretisisul) mitropolitului Nichifor şi alegerea, în scaunul vacant, la 13 noiembrie 1750, a lui Iacob Putneanul, episcopul de Rădăuţi.

Retragerea lui Nichifor din scaunul mitropolitan a fost un act cu urmări binefăcătoare pentru Biserica Moldovei, căci s-a înlăturat primejdia pătrunderii grecilor în fruntea eparhiilor noastre, Biserica rămînînd şi pe mai departe singurul aşezamînt care şi-a păstrat nealterat caracterul românesc.

Mitropolitul Iacob Putneanul. în plină epocă fanariotă, cînd jaful şi exploatarea păturilor ţărăneşti ajunseseră la culme, iar limba şi cultura grecească se infiltraseră adînc în rîndurile boierimii, căutînd chiar să înlăture limba română din cult, scaunul de mitropolit **al** Moldovei a fost ocupat de vrednicul de pomenire *Iacob Putneanul.*

După anumite înseninări păstrate la mînăstirea Putna, mitropolitul ib era originar din Rădăuţi, născut la 20 ianuarie 1719 (data este mbil greşită, căci ar însemna să fi fost călugărit la 12 ani şi să fi LS episcop la 26 de ani). în 1762, cînd îşi făcea diata scria că era vîrsta bătrîneţelor», dovadă că era născut înainte de 1719. A fost gărit la mînăşţirea Putna, fiind hirotonit apoi preot-ieromonah. astă mînăstire a rămas şi In epoca fanariotă un însemnat centru rultură bisericească. Aici funcţionau : o şcoală elementară, o lă pentru pregătirea preoţilor şi «o şcoală latinească» pentru cei doreau să adînceasca studiile teologice şi umaniste.

Nu ne îndoim că şi tînărul monah Iacob a urmat cursurile acestor . Pregătirea dobîndită aici, ca şi viaţa sa aleasă şi spiritul de or-sator, au făcut pe vieţuitorii ctitoriei lui Ştefan cel Mare să-i îdinţeze cîrmuirea mînăstirii, în 1744. Iar la 11 august 1745, egu-*il* Iacob era ales episcop al Rădăuţilor. în cei cinci ani de păs-2, a tipărit un *Liturghiei-* (1745) şi a înfiinţat o şcoală pe lîngă :opie (1747).

M 13 noiembrie 1750 a fost aleţs în scaunul de mitropolit al Mol-i, în locul grecului Nichifor. Deşi a păstorit numai 10 ani, a des-at o rodnică activitate culturală, socială şi patriotică, la care se jă fireşte şi activitatea administrativ-gospodărească (plata dato-înaintaşului său, înfrumuseţarea clădirilor din incinta Mitropo-tc).

Activitatea culturală. Pentru a stăvili influenţa grecească şi a da ia orientare vieţii culturale din ţara sa, mitropolitul Iacob a în-o acţiune susţinută de tipărire de cărţi — de cult, teologice şi re — în limba română. în primii ani de păstorire, a imprimat i cărţi în tipografia lui Duca Sotiriovici, instalată la Iaşi. Prima tipărită de Iacob se intitula *Sinopsis, adică adunare a celor şup-ne şi a celor şapte laude a sfintei Biserici şi canoane din sllnia 'ă* ce *smt trebuincioase la taina duhbvniciei,* carte hărăzită preo-1751). Cheltuielile de tipar — cum se arăta în foaia de titlu — ;t suportate de mitropolit. Tot în 1751 se imprimase —■ în aceeaşi afie, cu cheltuiala unui boier — cartea numită *Adunare de ru-ii* (în faţa textului, cartea avea titlul: *Sinopsis de molitve din* ■e, *adunate de prea înţeleptul Ghenadie Scolarie, patriarhul Ţa-ului).* în anul următor s-a imprimat, tot în tipografia lui Duca >vici, o *Tîrnosanie* «scoasă de pre elinie... cu toată osîrdia şi iala» mitropolitului.

obabil în cursul aceluiaşi an, mitropolitul Iacob a mutat la Iaşi afia din Rădăuţi, socotind că va fi mai de folos Bisericii şi ţării

să lucreze aici, sub directa sa îndrumare. Avînd acum propria sa tipografie, mitropolitul Iacob a putut să-şi continue lucrarea de tipărire de cărţi româneşti într-un ritm şi mai susţinut. Prima carte ieşită de sub teascurile noii tipografii a fost un *Penticostal* (1753), avînd o frumoasă prefaţă, semnată de mitropolit. Meşter tipograf a fost diaconul Ioan Simeonovici, venit din Ardeal, iar diortositor ieromonahul Cosma Vlahul (probabil un «vlah» din sudul Dunării). Acelaşi tipograf a scos la lumină un *Evhologhion* (1754). în anul următor s-a tipărit un *Antologhion,* de către meşterii Grigorie Stan Braşoveanul şi Sandu din Iaşi (fiu de tipograf), care lucraseră şi la Rădăuţi. După această dată, Grigorie Braşoveanul a lucrat singur. între cărţile de cult publicate în anii următori pot fi amintite: *Apostolul* (1756), *Psaltirea* (1757), *Liturghierul* (1759). Prin toate aceste cărţi de slujbă, mitropolitul Iacob a sprijinit triumful definitiv al limbii române în bisericile din Moldova.

Pe lîngă acestea, a tipărit şi cîteva cărţi de învăţătură pentru preoţi. Aşa au fost *Altavita sufletească* (1755), o carte cu conţinut moralizator (desigur o traducere, fiind acum tipărită pentru prima oară în româneşte), *Sinopsis adică adunare de multe învăţături* (1757, numită în prefaţă «Cereasca Floare»), o carte pentru preoţi, cu îndrumări privitoare la săvîrşirea Sfintei Liturghii şi la combaterea superstiţiilor.

Mitropolitul Iacob a fost preocupat şi de educarea copiilor prin şcoală. In urma hrisovului din 1747, pentru şcoli, a înfiinţat o şcoală pe lîngă Episcopia din Rădăuţi. După ce a ajuns mitropolit, a purtat grijă de şcolile din Iaşi şi de dascălii lor.

Dată fiind lipsa manualelor şcolare, în anul 1755, s-a tipărit, din «porunca» sa, un Abecedar, cu titlul: «*Bucvar* sau începere de învăţătură celor ce vor să înveţe cartea cu slove slavoneşti...». în prefaţa Bucvarului, mitropolitul se adresa părinţilor, stăruind să-şi dea copiii la învăţătură, care este «începerea înţelepciunii», spre a nu-i lipsi de «hrana cea sufletească» şi de «povăţuirea cea bună». Abecedarul lui îacob Putneanul a umplut un gol de mult simţit în literatura didactică românească. El s-a bucurat de o largă răspîndire, chiar şi în Transilvania, fiind apoi reeditat, cu unele completări, la Viena, în 1771, fapt ce dovedeşte superioritatea sa faţă de alte Bucoavne.

Mitropolitul Iacob a îndemnat şi în alte împrejurări pe părinţi ca să-şi dea copiii la şcoală. De pildă, în cartea *Sinopsis* din 1757, avea şi o «învăţătură pentru ca să-şi dea fieştecare om feciorii lui la carte», o minunată pledoarie în acest scop, în care arăta că învăţătura este «lumina trupului», care duce la «înălţarea firii omeneşti».

ştim cine a tradus sau a alcătuit aceste cărţi. Probabil monahul ie, «diortositorul» unora din tipăriturile amintite aici. Acest ie «dascălul slovenesc» a tradus în româneşte *«Vieţile sfinţiţi* porunca şi cu cheltuiala mitropolitului (se păstrează Vieţile r pe lunile septembrie, octombrie, martie, mai şi aprilie, copiate lui Evloghie, Gheorghe).

'tor la Putna. Mitropolitul Iacob şi-a legat numele şi de restau- :titoriei lui Ştefan cel Mare, distrusă de un cutremur în anul)e aceea, între anii 1756—1760 a pornit la restaurarea întregii ri. A refăcut mai întîi biserica — adăugîndu-i şi pridvorul care rează şi azi, — apoi zidul înconjurător cu turnurile (inclusiv i nou deasupra porţii de intrare) şi chiliile. După retragerea unul mitropolitan (1760), a continuat lucrările de reconstrucţie, jutat şi de episcopii săi sufragani, de domnitorul Constantin [ă şi de unii credincioşi.

t în perioada de refacere a mînăstirii, mitropolitul a hotărît, ior de arhierei şi egumeni şi cu bisericesc sfat de obşte», ca ea fie închinată nicăieri», ci să rămînă «tot slobodă şi singură pe rînduiala celor vechi ctitori». Cu alt prilej, a hotărît ca iul Putnei să fie ridicat la rangul de arhimandrit, cu dreptul de mitră la slujbe.

rugămintea sa, domnii ţării au întărit Putnei vechile privile- i-au acordat unele danii şi scutiri. De pildă, s-a întărit egu- i vechiul drept de judecată asupra locuitorilor din satele ei, cu a criminalilor şi a tîlharilor. Mitropolitul însuşi a făcut Putnei lânii.

tivitatea social-politică. Mitropolitul Iacob s-a dovedit şi un r energic al poporului împotriva exploatării turco-fanariote. lă, în toamna anului 1758, tătarii au jefuit şi au ars satele ene, încît din 18 ţinuturi ale ţării lj au fost complet distruse, fanarioţii aflaţi în fruntea ţării să fi luat vreo măsură. în estor nenorociri, mitropolitul Iacob în fruntea unor egumeni ri aHaţi în Iaşi, a înaintat o plîngere .«sultanilor» tătari, ce- î să înceteze distrugerea ţării şi uciderea locuitorilor. Acesta un act de mare curaj şi de demnitate patriotică, purces din ea adîncă a mitropolitului faţă de păstoriţii săi. tudinea sa de apărător al poporului obidit s-a manifestat şi larie 1759, cînd în fruntea cîtorva mii de ţărani şi orăşeni să-n Iaşi (cu prilejul tîrgului ţinut atunci), s-a îndreptat spre domnească, cerînd alungarea grecilor jefuitori, îndeosebi pe a

lui Iordache Stavrache, favoritul domnitorului Ioan Teodor Callimachi (1758—1761).

în curînd, mitropolitul a ajuns la alte neînţelegeri cu acest domnitor, din cauza reintroducerii văcăritului, darea pentru vitele mari, introdusă în Moldova de Constantin Duca, una din sarcinile cele mai urîte de ţărani. Nemulţumirile provocate de această dare au făcut ca ea să fie desfiinţată de un sobor de vlădici şi mari dregători întrunit la Iaşi, în 1698, sub domnitorul Antioh Cantemir, aruncîndu-se blestem asupra celui ce-ar îndrăzni să o reintroducă. Cu toate acestea, unii domni fanarioţi n-au ţinut seama de blestemul arhieresc, ci au introdus darea din nou. Cronicarul Ion Cânta scria că în anul 1757, domnitorul Constantin Racoviţă, după «duhovnicescul sfat al preasfinţitului Iacob mitropolitul Moldovei» a desfiinţat văcăritul, dîndu-şi seama că «toată ticăloşia şi stricăciunea ţării» erau aduse cu «acea dajde stricătoare şi urîtă». Desfiinţarea văcăritului s-a făcut cu mare solemnitate, la Liturghia săvîrşită în catedrala mitropolitană din Iaşi în ziua de 1 martie 1757, în prezenţa domnitorului, a înaltului cler, *s* dregătorilor şi a unor delegaţi ai ţinuturilor.

Desigur, desfiinţarea acestei dări, la care mitropolitul şi-a avut contribuţia sa preţioasă, însemna o mare uşurare pentru ţărănime, dar, în acelaşi timp, era o lovitură pentru domnii fanarioţi şi oamenii lor, dornici de. îmbogăţire. Din această pricină, abia după două săptămîni, noul domnitor fanariot Scarlat Ghica, numit în martie 1757, a stăruit pe lîngă mitropolit să dezlege blestemul de la 1 martie, pentru a reintroduce darea, lucru pe care 1-a respins cu multă demnitate.

în august 1758, a fost numit domn Ioan Teodor Callimachi înconjurat de numeroşi fanarioţi. Pentru a-şi plăti datoriile făcute la ocuparea scaunului, a stăruit şi el pe lîngă mitropolit să dezlege blestemul, în faţa refuzului său categoric, domnitorul şi marii boieri au început să facă presiuni asupra lui, pentru a-1 determina să renunţe ia scaunul mitropolitan. Aşa se face că în primele luni ale anului 1760, mitropolitul Iacob a demisionat, retrăgîndu-se la Putna, mînăstirea sa de metanie. Prin retragerea sa, Biserica Moldovei, şi tot poporul, de altfel, au pierdut un cîrmuitor şi un apărător dîrz şi energic, un ierarh cu conştiinţă curată şi cu dragoste adîncă faţă de păstoriţii săi asupriţi fără milă de fanarioţi şi de marii boieri. La 20 februarie 1760, domnul a dat mitropolitului paretisit un hrisov, prin care-i acorda anumite drepturi şi scutiri.

Aşezat la mînăstirea Putna, fostul mitropolit Iacob, încă în plină putere de muncă, a continuat şi aici strădaniile cărturăreşti şi gos-

şti. între altele, a reluat acţiunea de refacere a mînăstirii, în-
încă din timpul arhipăstoririi sale. De asemenea, a încurajat
iţile culturale desfăşurate în mînăstire (şcoala de aici, copie-
manuscrise etc). In colaborare cu arhimandritul Vartolomei
;anu, a înfiinţat — prin 1774 — «o şcoală duhovnicească», cu
gram de studii asemănător celui de la şcoala lui Petru Movilă
3V, care a dăinuit pînă după 1782. Astfel, prin strădaniile mi-
tului Iacob, s-a trezit interesul pentru învăţămîntul în limba ro-
în plină epocă fanariotă.

tropolitul Iacob a trecut la cele veşnice la 15 mai 1778. Cu
ile înainte de moarte, îmbrăcase marea schimă monahală, sub
i de Eutimie (Eftimie). A fost îngropat în pridvorul bisericii,
de părinţii săi, călugăriţi la bătrîneţe, ieroschimonahul Adrian
ahia Măria. Prin testament rînduia ca din bunurile sale mişcări
nemişcătoare o parte să rămînă mînăstirii, iar restul să se ă
la călugări, la săraci sau la cei care îl slujiseră, in faptele
sale, mitropolitul Iacob Putneanul s-a dovedit un cu o
aleasă viaţă duhovnicească şi cu un caracter integru, 3
rîvnă pentru binele Bisericii şi al ţării sale. In plină epocă
ită, a avut curajul să se ridice împotriva abuzurilor şi a ex-
ii nemiloase la care erau supuşi credincioşii moldoveni de
lomnii fanarioţi şi marii boieri. în acelaşi timp, a dus o luptă
ită împotriva influenţei greceşti în viaţa noastră bisericească,
socupat de tipărirea de cărţi teologice, de slujbă şi de învăţă-
î limba română, de educarea copiilor, sprijinind şcolile de la
i, Iaşi şi mînăstirea Putna, fapte care au dus la înviorarea
iţii cărturăreşti în limba română din Moldova. Toate aceste
1 aşază pe Iacob Putneanul în rîndul marilor ierarhi care au
t în scaunul mitropolitan de la Iaşi.

Concluzii. *Privind Întreaga desiăşurare a vieţii bisericeşti Moldova, Intre anii 1708—1760, constatăm că toţi mitropoliţii fost vrednici chmuitori ai credincioşilor moldoveni. Dacă pri- ierarhi au fost preocupaţi mai mult* de *probleme gospodăreşti, din urmă s-au ocupat mai intens de activitatea tipografică, iară)oată atinge nivelul la care a ajuns această activitate in Ţara mnească, adică la Bucureşti şi la Rîmnic. Fără îndoială, figura mai luminoasă a ierarhiei moldovene In această perioadă a mitropolitul Iacob Putneanul.*

BIBLIOGRAFIE

I z v o a r e. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor am Moldova din Direcţia Arhivelor Centrale,* voi. V, 1701—1720, Bucureşti, 1975,. XIV + 657 p.

Vezi şi DAN SIMONESCU, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi,* 1762. Studiu şi text, Bucureşti, 1939, 334 p.; ION NECULCE, *Letopiseţul' Tării Moldovei şi* O samă de cuvinte. Ediţie critică şi studiu introductiv de GabrieL Ştrempel, Bucureşti, 1982, 934 p.; PSEUDO-ENACHE KOGĂLNICEANU—IOAN CÂN-TA *Letopiseţul Ţării Moldovii...,* Ediţie critică de Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu. Studiu introductiv de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1987, XCI + 265 p.

IOAN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliogralia românească veche,* tomul II (1716—1808), Bucureşti, 1910, 571 p. şi tomul IV. *Adăogiri* şi *îndreptări,* Bucureşti,. 1944, XII + 375 p.

N. IORGA, Condica de hirotonii a Mifropoliei Moldovei, în «Buletinul Comisiei Istorice a Românilor», voi. III, Bucureşti, 1924, p. 1—2.

CONSTANTIN ERBICEANU, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei şi a catedralei mitropolitane din Iaşi,* Bucureşti, 1888, XCVIII + 548 -f LVI p.

L u c r ă r i. AL. PAPADOPOL — CALIMACHI, *Şedinţa marelui sobor al* Mol-i *dovei în mînăstirea Treistetitele, la 6 aprilie* 1749, în «Convorbiri literare», an. XXI,. 1887, p. 2—17 şi 106—123; N. IORGA, *Reformele în Biserică ale lui Constantin Vodă Mavrocordat,* în «Ramuri», Craiova, 1909, p. 129—133 ; ILIE MINEA, «Reforma» *lui Constantin* Mavrocordaf. Generaiifâfi şi *păreri vechi,* în «Cercetări Istorice», Iaşi, an. II—III, 1926—27, p. 97—243; GH. GHIBĂNESCU, *Ponturile religioase ale-lui Constantin Vodă Mavrocordat (1742),* în «Anuarul Şcoalei normale de învăţători «Vasile Lupu» din Iaşi pe anul şcolar 1929—30», p. 44—54; ŞTEFAN GOROVEI, O' *biografie nescrisă : mitropolitul Gheorghe IV al Moldovei,* în M.M.S., an. LXIII, 1988, nr. 4, p. 75—82.

A c t i v i t a t e a c u l t u r a l - t i p o g r a f i c ă. C. TAGLIAVINI, O *Psaltire-românească necunoscută din 1748,* în «An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Lit.», s. III, t. XI, nr. 8, Bucureşti, 1942 (şi extras 12 p. + V pi.); CONSTANTIN TURCU, Cărfi, tipografi şi *tipogratii din Moldova* în *secolul al XVIII-lea,* în «M.M.S.», an. XXXVI, 1960, nr. 1—2, p. 21—31 ; T. G. BULAT, *Tiparniţele moldoveneşti de carte bisericească de la mitropolitul Varlaam la mitropolitul Veniamin Costache (1641*—3803);. în «M.M.S.», an. XLVII, 1971, nr. 5—6, p. 349—361.

I a c o b Putneanul. N. GRIGORAŞ, *Mitropolitul Iacob I Putneanul,* în «M.M.S.», an. XXXIV, 1953, nr. 9—10, p. 791—810 ; TEOCTIST (ARAPAŞU), *In slujba Ortodoxiei româneşti, a năzuinţelor de unitate naţională şi de aiirmare a culturii române*: *Mitropolitul lacob Putneanul,* M-rea Neamţ, 1978, 128 p. (extras-din «M.M.S.», an. LIV, nr. 5—8, 1978, p. 458—500).

LIII

EPISCOPIILE ROMANULUI, RĂDĂUŢILOR ŞI HUŞILOR ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

sa şi în cazul secolelor anterioare, este greu de stabilit şirul >pilor pentru această perioadă, din pricina lipsei izvoarelor do-îtare. Spre deosebire de Mitropolie, la cele trei episcopii nu m nici un ierarh de neam grec, ci numai români. La acest fapt urător se mai adaugă şi acela că nu mai întîlnim schimbări de episcopi sau înlăturarea lor din scaun, aşa cum am putut fa în secolele XVI—XVII. Este adevărat însă că dintre vlădicii reastă jumătate de veac s-au remarcat prea puţini oameni de ctitori de lăcaşuri sfinte sau de aşezăminte de cultură. Ca şi îtrt, ei erau preocupaţi mai mult de administraţia sau buna chi-ire a eparhiilor şi a bunurilor materiale ale acestora.

liscopîa Romanului. Retrăgîndu-se episcopul Lavrentie în de-ie 1706, scaunul vacant a fost ocupat de un smerit călugăr cu îmbunătăţită din obştea mînăstirii Neamţ, ieromonahul *Paho-*[3]otrivit ştirilor rămase de la un ucenic al său care i-a scris Pahomie era fiu de preot din satul Gledin din părţile Bistriţei, ansilvania. Ca mulţi alţi credincioşi ardeleni, a trecut munţii în va, dornic de o aleasă viaţă duhovnicească, aşezîndu-se la mî-^a Neamţ. Aici a fost călugărit sub numele de Pahomie, prin în locul celui de Petru Pencu, pe care s-ar părea că 1-a avut >tez (pe un portret al său apare numele «Pahomii Pencovschi»). nit ierodiacon şi ieromonah, a fost ales curînd mare eclesiarh irmă egumen al mînăstirii. După numai doi ani, a părăsit egu-îndreptîndu-şi paşii spre Rusia, atras de faima lui Dimitrie, olitul Rostovului, — trecut mai tîrziu în rîndul sfinţilor — care mult pentru înviorarea vieţii creştine. Ajuns în Rusia, a cerce-

£at aşezămintele bisericeşti ale acestei ţări, între care şi renumita iavră a Peşterilor de la Kiev şi a cunoscut mulţi slujitori de seamă din Biserica Ortodoxă Rusă. A avut prilejul să-şi îmbogăţească mereu cunoştinţele şi să se ridice pe scara virtuţilor, mai ales prin contactul • cu Sfîntul Dimitrie, pe care 1-a însoţit în multe din călătoriile sale pastorale. în timpul şederii în Rusia, a strîns o seamă de cărţi ru seşti şi slavoneşti, fie de slujbă, fie de învăţătură creştinească ■— între care şi lucrarea în manuscris a Sfîntului Dimitrie *Rostul de aur* —;, icoane şi alte obiecte bisericeşti, pe care le-a dăruit apoi mînăstirii Neamţ sau Episcopiei de Roman. După doi ani de şedere în Rusia, ieromonahul Pahomie s-a reîntors în Moldova. Nu s-a mai aşezat la mînăstirea sa de metanie, ci, cu voia soborului, s-a retras lîngă Muntele Chiriacul, în apropiere de mînăstirea Neamţ, împreună *cu cîţiva ucenici, trăind după rînduielile lui Dimitrie al Rostovului.

Dar nici aici n-a rămas prea mult timp. întîmplîndu-se să fie cunoscut de cîţiva boieri moldoveni care s-au abătut prin părţile acelea, aceia l-au recomandat domnitorului Antioh Cantemir (1705—• 1707), ca să-1 aibă în vedere la alegerea de episcop al Romanului, în urma morţii lui Lavrentie. Aşa se face că la începutul anului 1707, smeritul ieromonah Pahomie a fost ridicat în scaunul vladicesc de la Roman, fiind hirotonit la 18 ianuarie 1707.

Ca episcop, a dat dovadă de alese însuşiri duhovniceşti, cărturăreşti şi gospodăreşti. Astfel, la numai cîteva zile după hirotonie, a întărit aşezămîntul aşa-numitei «bresle a mişeilor», de care am mai pomenit şi în altă parte. A purtat o grijă deosebită faţă de mînăstirea Neamţ, reparînd biserica şi chiliile, care erau într-o stare de ruină în urma unei pustiiri a turcilor, i-a făcut o catapeteasmă nouă, a înzestrat-o cu vii, cărţi şi odoare bisericeşti. în noiembrie 1711 a uns ca domn al ţării, la Iaşi, pe Nicolae Mavrocordat (1711—1715), căci mitropolitul Ghedeon era fugit de frica turcilor.

După aproape şapte ani de păstorire, episcopul Pahomie şi-a depus de bună voie cîrja în mîna domnitorului Nicolae Mavrocordat (sfîrşitul anului 1713). Va fi fost îndemnat la aceasta fie de nenorocirile care s-au abătut asupra ţării în urma războiului ruso-turc din 1711, cînd ţara a fost pustiită de tătari, fie de aducerea la cîrma ţării a primului domn fanariot, fie de dorinţa sa de a trăi departe de lume, după rînduielile duhovniceşti ale dascălului său, Sfîntul Dimitrie al Rostovului. Din actele vremii rezultă că s-a retras la Neamţ, deşi va fi stat mai mult la sihăstria sa de lîngă muntele Chiriacul.

Ajutat de ucenicii săi, a pus aici (se pare pe cînd era la Roman) temelia unui schit din lemn, cu hramul Acoperămîntul Maicii Dom-

ii (în slavoneşte Pocrov), care se sărbătoreşte la 1 octombrie, mai în Biserica rusească. De aci, a rămas şi numirea schitului, exis- pînă azi. Prin strădaniile lui Pahomie, schitul Pocrov a fost în- rat cu toate cele trebuitoare. La 15 ianuarie 1714, a obţinut un ov prin care era scos de sub autoritatea mînăstirii Neamţ, iar în [următor, profitînd de prezenţa patriarhului Samuil al Alexan- i la Iaşi, Pahomie a obţinut de la el o carte prin care era întărită i neatîrnare, precum şi alte drepturi ale schitului. Cu toate aces- către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, Pocrovul şi schiturile din au ajuns sub ascultarea mînăstirii Neamţ.

Era preocupat şi de probleme cărturăreşti, strîngînd numeroase i (unele erau comandate la Bucureşti), făcînd şi anumite însem- pe cîteva din ele, pe care le-a dăruit apoi mînăstirii Neamţ şi tului Pocrov.

Dar lui Pahomie nu i-a fost dat să se bucure prea mult de li- e. Din pricina tătarilor, care au intrat în Moldova, la sfîrşitul lui 1716, Pahomie a fost nevoit să pribegească în Transilvania şi i în Polonia. După cîteva luni, a revenit la Pocrov, dar de teama tnului Mihail Racoviţă care-1 bănuia că ar fi avut legături cu boieri trădători şi cu o oaste austriacă trimisă în Moldova .(care ;at o vreme în părţile Neamţului), a fost nevoit să plece din nou ribegie. A plecat pentru a doua oară în Rusia, stabilindu-se la mînăsti-
Pecerska din Kiev, unde a trăit pînă la moarte (1724). Pe un ou al său pictat mai tîrziu — aflat la Pocrov — sînt zugrăviţi Ifîntul Apostol Petru, Sfîntul Pahomie şi Sfîntul Pimen, ceea ce duce la presupunerea că înainte de moarte a îmbrăcat marea mă sub numele de Pimen. Acolo a şi fost îngropat, în paraclisul tul Ştefan. Cu puţin înainte de moarte şi-a întocmit testamen- trimis la Pocrov printr-un ucenic al său, care a adus şi unele iri. în el arăta toate ostenelile depuse pentru refacerea mînăsti- Meamţ, precum şi daniile pe care i le-a făcut. Rînduia ca la Po- 7 să se ducă o viaţă duhovnicească, cu post, rugăciune şi muncă, iu fie călugărit nimeni decît după trei ani de noviciat, să nu fie îit să slujească nici un preot străin, decît după ce călugării se încredinţa că a fost hirotonit canonic. în partea finală, cerea ror să poarte de grijă schitului ctitorit de el, iar călugărilor de Jeamţ să-i respecte neatîrnarea. Prin toată activitatea sa, dar mai ales prin viaţa sa îmbunătă-
prin călătoriile sale în Rusia şi legăturile cu Sfîntul Dimitrie, mi- lolitul Rostovului, şi prin schitul ctitorit de el, episcopul Pahomie

se înscrie între marii ierarhi care au păstorit în străvechiul scaun al Romanului. Ucenicii săi i-au continuat strădaniile duhovniceşti şi cărturăreşti.

Alţi episcopi de *Roman.* în urma retragerii lui Pahomie, probabil în ultimele luni ale anului 1713 a avut loc alegerea urmaşului său, în persoana episcopului *Sava* de la Huşi, cu metania la mînăstirea Pîngăraţi. Ca episcop de Roman, a primit vizita patriarhului Hrisant al Ierusalimului, în ianuarie 1715. Cu acest prilej, patriarhul a întărit statutele sau «aşezămîntul breslei mişeilor» din Roman. Numele lui Sava e pomenit în cîteva acte interne, ca membru în divanul ţării sau ca martor în felurite acte de proprietate. Sub el, Episcopia a suferit o grea pierdere, ale cărei urme se resimt şi azi, mai ales de către aceia care cercetează trecutul nostru bisericesc. Prin 1716—1717, Moldova a fost din nou pustiită de oşti austriece şi tătărăşti. Voind să scape o parte din odoarele şi documentele Episcopiei de jaf, episcopul Sava a dispus ca ele să fie duse la mînăstirea Pîngă-raţi. Dar carele sau căruţele în care erau transportate s-au răsturnat în apa Bistriţei, pierzîndu-se astfel acte şi odoare bisericeşti de mare •valoare artistică şi documentară.

Sava a murit ori s-a retras din scaunul vlădicesc, la sfîrşitul anului 1717 sau la începutul celui următor, pentru că la 20 aprilie 1718 era episcop *Gheorghe,* viitorul mitropolit. In această zi, Mihail Racoviţă reînnoia Episcopiei două hrisoave, cu felurite scutiri pentru preoţii din Roman şi slujitorii Episcopiei. în anii următori, a obţinut din partea aceluiaşi domn noi hrisoave de întărire a drepturilor Episcopiei, în locul celor pierdute în apa Bistriţei.

în iunie 1721, a primit la Roman vizita patriarhului Samuil al Alexandriei. Ca şi Hrisant al Ierusalimului, a întărit şi el aşezămîntul «breslei mişeilor».

Către sfîrşitul anului 1722 episcopul Gheorghe a fost trecut în scaunul mitropolitan, iar la Roman a fost ales ieromonahul *Atanasie* de la mînăstirea Putna. La 23 februarie 1723, acesta întărea aşezămîntul sau «catastiful» breslei de meseriaşi din Roman (care cuprindea pe blănari, croitori, cojocari, bărbieri şi alţii). Se cunosc mai multe hrisoave date de Mihail Racoviţă şi de Grigorie II Ghica (1726—1733), prin care erau reînnoite vechile scutiri şi drepturi ale Episcopiei.

Nu cunoaştem motivele pentru care Atanasie a fost înlăturat din scaunul de la Roman, căci la 26 august 1731 semna ca «proin epis-

>. A fost înlocuit cu *Daniil,* venit din mînăstirea Solea, men-
at într-un act din 20 martie 1731. Păstoria lui n-a durat mult,
la 1 aprilie 1733, *Atanasie* era din nou în scaun. N-a păstorit
; nici el, fiindcă la începutul anului 1734 a trecut la cele veşnice
:-a retras la Putna.

In locul său a fost ales episcopul *Ghedeon* de la Huşi, cu metania
ecu, pomenit prima oară la 1 iunie 1734. în acelaşi an confirma
ămîntul breslei mişeilor, iar domnitorul Constantin Mavrocordat
na domnie 1733—1735) i-a dat un hriso\' pentru scutirea de dări
eoţilor şi posluşnicilor Episcopiei. în 1739 primea de la doi ră-
moşia lor din Giurgeni «ca să aibă Sfinţia Sa a-şi face schiticel
osia aceasta».

Episcopul Ghedeon se bucura de o preţuire deosebită din partea
nitorului Grigorie II Ghica (1735—1741, a doua domnie) şi a mi-
jlitului Antonie. Despre aceasta ne încredinţează un hrisov al
itului domn, din noiembrie 1739, prin care dădea episcopului Ghe-
dreptul de-a purta cîrjă argintată atît în eparhia sa, cît şi în
ala ţării. Ca şi înaintaşii săi, este pomenit ca martor în diferite
de proprietate sau ca membru în divanul **tării.**

Jar ceea ce trebuie să ne reţină atenţia în chip deosebit este
1 că Ghedeon a ctitorit schitul *Sihăstria,* situat în apropiere de
. A ridicat aici o biserică din lemn prin 1734, desigur pentru
ştri» veniţi în aceste locuri retrase. Se vede că era şi el un
jar cu viaţă îmbunătăţită, ca şi Pahomie. Fiind arsă de turci în
ii Eteriei, s-a ridicat în locul ei o biserică de zid (1824), exis-
şi azi.

Episcopul Ghedeon a păstorit la Roman pînă în a doua jumătate
ilui 1743. în locul său a fost mutat episcopul *Teoîil* de la Huşi.
ta a făcut un rînd de chilii şi un zid împrejmuitor la mînăstirea
iţ, unde fusese călugăr şi egumen. A păstorit puţin, pînă la 1
mbrie 1747, cînd a trecut la cele veşnice.,. A fost îngropat în
orul bisericii mari de la mînăstirea Neamţ,- deasupra mormîn-
punîndu-se **o** piatră cu o inscripţie în limbile română şi sla-

-a urmat în scaun episcopul *Ioanichie,* cu o păstorire mai lungă
ii bogată în fapte, despre care ne vom ocupa în altă parte.

piscopia Rădăuţilor. După Ghedeon, ridicat în a doua jumătate
ilui 1708 în scaunul mitropolitan, a urmat episcopul *Calistru,*

fost egumen al mînăstirii Putna. Ca şi contemporanii săi de la celelalte eparhii moldovene, este pomenit ca membru în divanul domnesc, precum şi în multe hrisoave domneşti, mai ales ca martor în acte de vînzare-cumpărare, semn că era preocupat mai mult de probleme gospodăreşti. S-a îngrijit şi de refacerea unor vechi lăcaşuri de închinare. De pildă, împreună cu Dimitrie Macri, staroste de Cernăuţi, a acoperit biserica mînăstirii Pătrăuţi, ctitoria lui Ştefan cel Mare, în care a aşezat din nou călugăriţe, dobîndind pe seama ei două sate. Tot cu acel Dimitrie Macri a refăcut biserica din Bălineşti, ctitoria logofătului Ion Tăutu. O grijă deosebită a arătat faţă de mînăstirea Putna, căreia i-a dăruit mai multe moşii. în mai 1728, episcopul Calistru s-a retras din scaun, aşezîndu-se la Putna. A murit curîncl după aceasta, fiind îngropat tot acolo.

Urmaşul său, *Antonie,* îşi avea metania tot la Putna, apoi a petrecut un timp în mînăstirea Horecea. A păstorit foarte puţin la Rădăuţi, căci spre sfîrşitul anului 1729 a fost ales mitropolit.

In scaunul vacant a ajuns un nou călugăr putnean, *Misail,* fost şi egumen al mînăstirii. Alegerea lui ca episcop s-a petrecut, probabil, în ultima parte a anului 1729. A păstorit pînă pe la începutul anului 1735, cînd s-a retras la mînăstirea Putna, unde a îmbrăcat marea schimă monahală, sub numele de Mina. A murit după 1751, cînd era pomenit pentru ultima oară.

în cursul lunii februarie 1735, a fost mutat la Rădăuţi episcopul *Varlaam* de la Huşi, cu metania la Neamţ. în această nouă slujire este pomenit în mai multe acte de vînzare-cumpărare, în acte de hotărnicie sau ca membru în divanul domnesc. Spre deosebire de înaintaşii săi care au avut mai mult preocupări gospodăreşti, episcopul Varlaam n-a neglijat nici activitatea culturală. Astfel prin îndemnul şi cheltuiala sa, meşterul tipograf Barbu Bucureşteanul a pus bazele unei tiparniţe în Rădăuţi, în anii 1743—1744. Ajutat de acesta • apoi de tipografii Grigorie Stan Braşoveanul şi Sandu fiul lui Ieremia din Iaşi — vlădica Varlaam a dat la lumină cîteva cărţi de slujbă: *Catavasierul* (1744), Cectslovui (1745) şi *Antologhionul* (1745).

Nu e sigur dacă s-a retras ori a murit în scaunul vlădicesc în vara anului 1745 (o însemnare din 21 septembrie 1745 îl arăta ca «răposat»). Prin scurta activitate tipografică pe care a desfăşurat-o, episcopul Varlaam s-a ridicat cu mult peste înaintaşii şi contemporanii săi, făcînd din Rădăuţi un centru cultural.

urmat în scaun *Iacob Putneanul,* fostul egumen de la Putna ist 1745). Ca episcop de Rădăuţi, a tipărit *Liturghierul* slavo-lin 1745, iar în 1747 a înfiinţat o şcoală pe lîngă Episcopie, îoiembrie 1750 a fost ales mitropolit al Moldovei, în locul Nichifor.

«copia Huşilor. Pupă retragerea lui *Varlaam* (1689—1708) la Brădiceşti, în cursul lunii ianuarie 1709 a fost ales *Serva* de araţi. Alegerea lui s-a făcut «cu tot soborul sfintei Biserici» tot sfatul domnesc», — deci de o adunare formată din feţe şti şi boieri —, după cum ne încredinţează o scrisoare a dom-i Mihail Racoviţă (1707—1709) adresată locuitorilor din Huşi, nuarie 1709. In ziua următoare, domnul scria protopopului din poruncindu-i să trimită pe toţi preoţii din ţinut la Huşi, pen-noul episcop «să-i vadă şi să-i cerce pentru vrednicia preo-ji carele nu va fi vrednic de cinul preoţesc, să aibă a-1 judeca im va scrie sfînta pravilă». Noul ierarh a găsit Episcopia într-o e ruină, datorită nepăsării înaintaşului său Varlaam, care, în celor două decenii de păstorire, s-a îngrijit numai de schitul la Brădiceşti. Cerînd sprijinul domnitorului, acesta i-a dat «scutelnici» (posluşnici) cunoscînd că Episcopia era «arsă şi şi căzută la mare slăbiciune... cît au rămas numai peatra ; >e, nici ogradă, nici chilii şi mai ales neavînd nimica nici din-nici pe dinafară». Acelaşi hrisov a fost întărit apoi şi de Di-Cantemir (1710—1711). Dar tot ce începuse să refacă episcopul fost din nou distrus în cursul războiului ruso-turc din 1711. •ia fiind situată în apropiere de Stănileşti, unde turcii au do-victoria, a fost din nou arsă şi prădată de tătari. Vlădica Sava nevoit să ceară ajutor şi de la primul domn fanariot Nicolae :ordat (1711—1715). Un sprijin însemnat i-a venit prin anu-sstamentului lui Varlaam, după care averea schitului Brădiceşti t în proprietatea Episcopiei, îneît a putut începe lucrările de e a bisericii episcopale şi a incintei. Dar la sfîrşitul anului >ava a fost trecut în scaunul episcopal de la Roman, în locul omie, care s-a retras atunci.

masul său a fost *Iorest,* mult timp egumen la mînăstirea Secu. IOSC mai multe hrisoave domneşti care dovedesc interesul şi pările sale pentru bunăstarea materială a Episcopiei şi refa-ci. A păstorit pînă către sfîrşitul anului 1727.

I-a urmat episcopul *Ghedeon,* cu metania tot la Secu, ctitorul Sihăstriei. Şi el a fost preocupat de problemele materiale ale Episcopiei, obţinînd felurite hrisoave domneşti de întărire a unor proprietăţi (de pildă, întărirea drepturilor Episcopiei asupra schitului Bradiceşti). La începutul anului 1734 a fost trecut în scaunul vlădicesc de la Roman.

In locul său a fost ales *Vailaam,* venit din mînăstirea Neamţ, unde se pare că a fost egumen. A păstorit doar cîteva luni, fiind trecut în scaunul vlădicesc de la Rădăuţi.

O păstorire mai lungă a avut episcopul *Teotil,* fost egumen la mînăstirea Neamţ, ales prin februarie 1735. Sub el, Episcopia şi schitul Bradiceşti, metocul ei, au suferit o nouă pustiire, în cursul războiului ruso-turc de atunci. Vlădica Teofil a cerut şi a obţinut de la domnitorii Grigorie II Ghica (1739—1741) şi Constantin Mavrocordat (a doua domnie 1741—1743) reînnoirea vechilor drepturi ale Episcopiei.

Probabil în a doua jumătate a anului 1743, Teofil a fost trecut la Roman, iar la Huşi a fost ales *Ierotei,* de la Putna. Ca şi înaintaşii săi, este pomenit şi el în mai multe hrisoave domneşti hărăzite Episcopiei. Mai mulţi credincioşi au lăsat Episcopiei felurite imobile. Ierotei a participat la cîteva şedinţe ale divanului domnesc, alături de ceilalţi ierarhi ai ţării, care au luat hotărîri de o însemnătate deosebită pentru ţară (de pildă, la divanul din 25 decembrie 1747 prin care se hotăra înfiinţarea cîte unei şcoli pe lîngă fiecare episcopie). La 10 mai 1752, Ierotei s-a retras din scaunul vlădicesc, «fiind cuprins de slăbiciune şi neputinţă». A murit la scurt timp, căci în cursul anului 1753 apare în acte ca răposat. Probabil a fost îngropat la Putna, mînăstirea sa de metanie.

Concluzii. *Cercetind* şirul *episcopilor de Roman, Rădăuţi* şi *Huşi* în *prima jumătate a secolului al XVIU-lea, ne putem* convinge că între ei au fost unii care au *depăşit cercul îngust al* preocupărilor *lor administrativ-gospodăreşti. Unii dintre ei* au *fost oameni cu aleasă viaţă duhovnicească şi ctitori* de *lăcaşuri* sfinte, *ca Pahomie şi Ghedeon de la Roman sau Calistru de la Rădăuţi, iar Varlaam şi Iacob Putneanul* de *la Rădăuţi* au *sprijinit mişcarea culturală, prin tipărirea de cărţi in prima tiparniţă a acestei Epis-*

copii. Activitatea tuturor acestor ierarhi a contribuit la propăşirea vieţii culturale şi bisericeşti din cuprinsul eparhiilor pe care le-au cîrmuit.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale,* voi. V, 1701—1720, Bucureşti, 1975, XIV -f- 357 p.

Lucrări. Episcopia Romanului. MELCHISEDEC (ŞTEFANESCU), *Crolica Romanului şi a Episcopiei de Roman, partea Intîia,* Bucureşti, 1874, IV -f- 352 p. f mrtea a doua, Bucureşti, 1875, VI *q*- 239 p. (poate fi socotită şi ca un izvor documentar); SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Romanului,* Bucureşti, 1984, 415 p.

C. BOBULESCU, *Pocrovul,* Craiova, 1943, 66 p. (extras din *Revista de istorie isericească,* Craiova, 1943, nr. 1, p. 53—81 şi nr. 2, p. 18—51); IRINEU CRĂCIUNAŞ, *piscopul Pahomie al Romanului,* în «MMS», an. XXXV, 1959, nr. 9—12, p. 627—635 ; ONSTANTIN VOICESCU, *Viaţa şi activitatea episcopului Pahomie al Romanului,* . «B.O.R.», an. XC, 1972, nr." 5—6, p. 596—611.

Episcopia Rădăuţilor. DIMITRIE DAN, *Cronica Episcopiei de Rădăuţi,* iena, 1912, VIII + 264 p. + 21 fig.; PETRU REZUŞ, *Vechea tipografie din Rădăuţi,* «MMS», an. XXXV, 1959, nr. 5—6, p. 298—302.

Episcopia Huşilor. MELCHISEDEC (ŞTEFANESCU), *Cronica Huşilor şi Episcopiei,* Bucureşti, 1869, X + 463 + 175 p. (poate fi socotită şi ca un izvor cumentar); ARTUR GOROVEI, *Ierothei episcopul Huşilor,* în «An. Acad, Rom. ■m. Sect. Lit.», s. III, t. VI, 1932—34, p. 437—469 (şi extras. Buc, 1934, 33 p.; cu. a inacceptabilă că s-ar trage din familia nobilă Borş din Transilvania); SCARLAT RCESCU, *Episcopia Huşilor. Pagini de istorie,* Roman, 1990, 183 p.

LIV

EPISCOPUL INOCHENTIE MICU

L/upă moartea neaşteptată a lui Ioan Giurgiu Patachi, sinodi electoral al protopopilor uniţi s-a întrunit la Alba Iulia, la 4 iuni 1728, sub preşedinţia episcopului romano-catolic al Transilvaniei Jc nos Antalffy, ca reprezentant al guvernului, fiind de faţă şi Adai Fitter, rectorul colegiului iezuit din Cluj. Sinodul a propus ca episco pe *Ioan Mica,* numit apoi de împăratul Carol VI şi confirmat de pap (ceilalţi doi candidaţi erau : Iosif Hodermarszky, fost episcop unit d| Muncaci şi preotul Vasile Hataş din Făgăraş).

Noul ales s-a născut în 1700, în Sadu, lîngă Sibiu, dintr-o fe milie de ţărani liberi. învăţase la Colegiul academic iezuit din Ciul (studiile gimnaziale propriu-zise şi cele de Filozofie), apoi a fost tril mis să studieze Teologia la Universitatea din Tirnavia în Slovacia Era încă student în anul al treilea cînd a fost ales episcop unit a Transilvaniei. A rămas în continuare în seminar, pînă în luna i 1729, cînd a intrat în mînăstirea unită ruteană Sfîntul Nicolae dir Muncaci (azi Mukacevo, în Ucraina). A fost hirotonit preot în acelaşj an, călugărit sub numele de înochentie, iar la 25 octombrie 1730, fost hirotonit arhiereu de către episcopul rutean Gheorghe Ghenadie Bizanczy al Muncaciului. împăratul 1-a ridicat la rangul de baror (1730) şi 1-a numit membru al Dietei Transilvaniei (1732).

Tînărul episcop şi-a dat seama încă de atunci ce însemna să fiii conducătorul spiritual al unui popor ajuns, prin vitregia vremurilorJ lipsit de drepturi în propria sa ţară. El observase că din toate pro-| misiunile făcute în 1698—1701 celor ce vor accepta uniaţia nu s-c făcut nimic, iar înaintaşii săi în scaun n-au îndrăznit să ceară împli-l nirea drepturilor făgăduite. Acest lucru îl va face înochentie Mica prin acţiuni de mare răsunet, desfăşurate în tot cursul păstoriei sale..

aceea, îndată după hirotonie a plecat la Viena, pentru rîn-
treburilor eparhiei şi pentru dobîndirea de drepturi pe seama
şi a poporului său, potrivit celor făgăduite în a doua diplomă
ină. în cei doi ani petrecuţi la Viena, a înaintat împăratului
morii, în care arăta toate nedreptăţile pe care le îndurau cle-
aporul său, precum şi doleanţele sale.
ars de la Viena, Inochentie a fost instalat în scaunul vlădi-
> Făgăraş, la 28 septembrie 1732. îndată după instalare, a în-
iinodul protopopilor (20—22 octombrie 1732), în care s-au sta-
tre altele, veniturile epitrahilului. ma lui acţiune de mare
răsunet, după înscăunare, a fost con-
sau recensămîntul românilor transilvăneni din anul 1733 *(Re-*
i *universorum in Transyivania saceidotum ei incolarum Vala-*
•*m).* Acest recensămînt era izvorît din raţiuni politice, voind
,e că românii populau întreagă Transilvania, că întreceau nu-
pe unguri, saşi şi secui şi că aduceau statului venituri mai
ecît restul locuitorilor ţarii. Pe de altă parte, el a căutat să
deze unirea, să-şi impună autoritatea asupra tuturor români-
în felul acesta să poată obţine drepturi pe seama întregului
român, nu numai pentru preoţii şi credincioşii uniţi. Cu alte
;, el socotea uniaţia numai ca un mijloc pentru obţinerea de
■i pe seama poporului său (aşa se explică şi faptul că recenţi
său cuprinde date inexacte, uniţii figurînd în număr mult are
decît ortodocşii : 2742 de preoţi uniţi şi numai 453 or-
)•
toamna anului 1734, a plecat din nou la Viena, unde a rămas
i vara anului următor. Şi de data aceasta, a înaintat noi me-
împăratului Carol VI, cerînd felurite drepturi pe seama clerului
ales a poporului român. Cel mai însemnat purta data de 8
1735.

majoritatea memoriilor înaintate, | vlădica Inochentie relata
de înapoiere în care era ţinut poporul român şi condiţiile
in care trăia : proprietarii de pămînt opreau de la învăţătură
iobagilor şi chiar ai preoţilor ; românii nu aveau dreptul să
e meşteşuguri şi să facă comerţ ; nu erau primiţi în funcţii pu-
nu aveau dreptul să cumpere şi să moştenească pămînt. în
), erau încărcaţi cu biruri şi alte sarcini, erau obligaţi să dea
preoţilor de alt neam şi de altă credinţă, contribuind în plus şi
eţinerea preoţilor proprii. Arăta, de asemenea, starea de infe-
te în care se afla clerul român, care suferea aceleaşi nedrep-
era supus aceloraşi abuzuri din partea autorităţilor de stat şi

a proprietarilor de pămînt ca şi păstoriţii lor. Aceştia nu se bucurau de drepturile preoţilor catolici, cum li s-a făgăduit prin diplomele împăratului Leopold din 1699 şi 1701, ci dimpotrivă, plăteau dijmă, împreună cu credincioşii lor, pînă şi pastorilor luterani şi calvini.

înfaţişînd starea tristă a clerului şi a poporului său, Inochentie Micu cerea şi satisfacerea multor revendicări în folosul acestora. în primul rînd, el cerea ca poporul român să fie recunoscut ca a patra naţiune în Transilvania şi să i se acorde egalitate deplină cu cele trei naţiuni recepte, deci ridicarea românilor la treapta de «stat» (status, «stare»). El este primul român la care apare această concepţie superioară, care va deveni apoi un program de luptă şi de gîndire pentru toţi conducătorii politici ai românilor transilvăneni. Bazat pe această concepţie, el cerea împăratului să-i acorde un loc în , guvernul Transilvaniei, pentru a susţine drepturile «naţiunii» române. Cerea de asemenea ca această naţiune să fie reprezentată în viaţa publică (în guvern, în dietă, la tabla regească, în comitate, districte, scaune, comunităţi). Cerea ca alături de el să fie numiţi în Dietă şi cei doi vicari ai săi", notarul soborului mare, precum şi reprezentanţi mireni, să fie înnobilaţi şi unii români. Blajul — noua sa reşedinţă — să fie declarat oraş, cu dreptul de a avea reprezentanţi în Dietă.

Dar revendicările lui Inochentie se extindeau asupra întregului popor român, cerînd să fie incluşi între «stări» şi cei de jos (plebei), potrivit articolului al treilea din diploma leopoldină din 1701. Cerea, de pildă, limitarea robotelor pentru iobagii de pe moşiile nobiliare Ia două zile pe săptămînă (în loc de trei-patru, uneori chiar mai multe), dreptul la învăţătură pentru copiii români, inclusiv pentru fiii iobagilor, cu posibilitatea, pentru cei capabili, să urmeze şcoli mai înalte, dreptul, pentru iobagi, de a se muta de pe o moşie pe alta şi de a-şi testa bunurile, admiterea meseriaşilor români în bresle, înlăturarea tuturor sarcinilor iobăgeşti şi egalitatea de drept între toţi •locuitorii din «pămîntul crăiesc» (scaunele săseşti) — unde, de fapt, toţi locuitorii erau consideraţi oameni liberi, dreptul, pentru românii de aici, de a folosi liber pădurile, munţii şi apele. în sfîrşit, cerea ca dijmele luate de la români pentru preoţii altor confesiuni — fapt care se practica peste tot, dar mai ales în pămîntul crăiesc — să se dea numai preoţilor români, iar aceştia să fie scutiţi de orice taxe şi de judecăţile impuse de proprietarii de pămînt.

în sprijinul revendicărilor sale, vlădica Inochentie invoca, înainte de toate, faptul că poporul român depăşea, din punct de vedere numeric, pe toate celelalte naţiuni ale Transilvaniei (cum a dovedit şi cu conscripţia din 1733). El invoca, de asemenea, originea sa ro-

vechimea şi existenta sa neîntreruptă pe aceste meleaguri. Prin Inochentie cumpărase de la Viena o copie după *Hronicul ve-* | *romano-moldo-vlahilOT* a lui Dimitrie Cantemir, din eare-şi va > apoi argumente de oi din istoric pentru susţinerea doleanţelor Zerea drepturi pe seama naţiunii sale şi în virtutea faptului că îţia românească suporta cele mai multe sarcini publice, plătea nai multe contribuţii şi da statului cei mai mulţi soldaţi. Deci, el, este cu totul nedrept ca naţiunea română să fie cea dinţii :ini şi nici măcar cea din urmă la beneficii.

Memoriile episcopului român au fost trimise de Curtea din Viena nului Transilvaniei, spre a-şi da avizul asupra lor. în răspunsul ia, din 17 iunie 1735, se scotea în relief nesinceritatea lui Ino-e precum şi a clerului său faţă de actul unirii cu Biserica Ro- «pe faţă, în adunări şi în convorbiri particulare, popii înşişi eoţii declară adeseori că ei n-au depus jurământul pentru unire tru lepădarea de la schismă, ci numai ca să poată fi liberi de ita domnilor de pămînt, de servicii şi de contribuţie ,• se vede a şi din faptul că în realitate se servesc toţi de cărţi schisma-•rtodoxe, *n.n.),* din care vorbesc poporului, slujesc Liturghia, în e neagă în chip făţiş că Sfîntul Duh purcede de la Fiul şi nu a nici în Simbolul niceean filioque ? ...absolut nici unul dintre LU învaţă şi nu instruieşte poporul, fie în mod particular, fie ;rică, despre cele patru puncte. Numai cînd se iveşte vreo cauză, litigiu, vreo contribuţie proprie de ordin lumesc, se refugiază imunitatea unirii ca la o ancoră sacră...». Se vede limpede, de ă nobilii şi clerul catolic voiau catolicizarea românilor, pe cînd i Inochentie dorea păstrarea neschimbată a «legii strămoşeşti», ivernul înaintează plîngerile episcopului român Dietei Transil-El însuşi prezintă acesteia alte noi memorii. Dar ele stîrnesc irea şi revolta reprezentanţilor celor trei naţiuni privilegiate, i 1736 resping pretenţiile «nemaiauzite» ale episcopului, pretex-i «el cere ceea ce nimeni n-a mai cerut de la străbunii noştri fa putea cere cineva nici de la urmaşii noştri f cere, în sfîrşit, e nici clerului, nici plebei româneşti, după firea sa prea bine ută, nu li se cuvine niciodată».

anul următor, în şedinţa Dietei din 30 septembrie 1737, **Ino-** *i* a prezentat un nou memoriu, în numele său şi al întregii na-români din Transilvania (suo ac totius nationis per Transylva-alachicae nomine). Reprezentanţii «stărilor» au împiedicat însă memoriului, strigînd că nu recunosc «naţiunea română», iar >ului i-au cerut să înlocuiască această expresie prin cuvintele

«valahi» sau «plebe valahă», ceea ce el a refuzat să facă. Dieta a încredinţat unei comisii — prezidată de contele Ioan Toroczkay — studierea postulatelor episcopului Inochentie. La acuza acestuia că unirea este mărturisită numai din interese materiale, Inochentie i-a răspuns : «Eu şi clerul meu ne-am unit sub condiţia de a obţine acele beneficii şi foloase de care se bucură romano-catolicii, altfel, dacă nu ni se dau, ne facem orice». Comisia n-a dat nici un răspuns doleanţelor lui Inochentie, ci s-a ocupat doar de întocmirea unui proiect de dotare a clerului, pe care vlădica a refuzat să-1 primească.

La o nouă sesiune a Dietei, Inochentie a prezentat un proiect propriu privind revendicările materiale ale clerului, în 17 puncte (27 februarie 1738). Propunea împărţirea parohiilor în trei categorii, după numărul credincioşilor, urmînd să li se dea cîte un loc pentru case parohiale. Pentru întreţinerea preoţilor, credincioşii să dea dijme, iar unde nu e posibil, să li se dea parohiilor «porţii canonice» (pămînt de arătură şi de fînaţ), iar dacă nici aceasta nu era posibil, fiecare familie să dea preotului o găleată de grîu, două ferdele de ovăz, două de porumb şi ceva legume, ori să fie răscumpărate cu 1 florin, pe lîngă veniturile stolare obişnuite. Cerea de asemenea ca preoţimea să nu mai fie supusă decît episcopului, să nu se mai săvîrşească acte abuzive împotriva ei, credincioşii să nu mai fie împiedicaţi să ia parte la slujbe în zile de sărbătoare, copiii români să primească învăţătură în case anume destinate în acest scop. S-a instituit o nouă comisie, care a redactat un alt proiect, desigur cu porţii canonice mai reduse, pe care Dieta 1-a aprobat şi 1-a înaintat Guvernului. Inochentie 1-a combătut, punct cu punct, cu o zi înainte de încheierea lucrărilor Dietei, fapt pentru care «stările» au aruncat asupra lui toată vina pentru zădărnicirea proiectului lor.

în acelaşi timp, episcopul Inochentie Micu a luptat şi pe alte căi pentru prosperarea Bisericii şi a poporului său. !n timpul celei de a doua călătorii la Viena a obţinut, în schimbul moşiilor Episcopiei de ia Gherla şi Sîmbăta de Jos, un nou domeniu, la Blaj, cu peste zece sate în jur, care aduceau un venit anual da 6000 de florini, împreună - cu un vechi castel de vînătoare al principilor Transilvaniei. în august 1737 şi-a mutat reşedinţa de la Făgăraş la Blaj. în anul următor, s-a încheiat un contract cu arhitectul Curţii imperiale din Viena, Giovanni Martinelli, privitor la ridicarea unei mînăstiri catedrale, cu hramul Sfînta Treime şi a unei clădiri pentru şcoli, precum şi pentru repararea reşedinţei. Clerul a contribuit cu peste 25.000 florini, strînşi cu multă greutate, în decurs de cîţiva ani. Piatra fundamentală a mî-

[a fost pusă în anul 1741, lucrările fiind terminate — parţial —
7.
n veniturile mînăstirii-catedrale de la Blaj cu hramul Sfînta s urmau să fie întreţinuţi 11 călugări «basilieni» (care trăiau înduielile ortodoxe ale Sfîntului Vasilie cel Mare), 20 de elevi dnarul mînăstirii care urma să se înfiinţeze şi trei studenţi în ui «De Propaganda Fide» din Roma. Primul student trimis de [a Roma a fost Petru Pavel Aron, iar după întoarcerea lui, au : Gherontie Cotorea, Grigorie Maior şi Silvestru Caliani. a gîndit şi la refacerea vechii tipografii a Mitropoliei de Alba :onştient de foloasele pe care le-ar dobîndi prin ea poporul şi :a românească din Transilvania. în 1735 şi 1741 dezvăluia, în nemorii, lipsa de cărţi româneşti, cerînd banii necesari pentru iţarea tipografiei. împrejurările l-au împiedicat să-şi transpună în faptă. A izbutit doar să înfiinţeze o bibliotecă, cu 350 de i manuscrise.

L 25 mai 1739 a convocat soborul protopopilor săi la Blaj, ară-elor prezenţi toate demersurile pe care le-a făcut în folosul îlui său, precum şi greutăţile pe care le-a întîmpinat din partea :ăţilor de stat. Sinodul a hotărît, între altele, să nu se mai dea din veniturile domeniului episcopal teologului iezuit, cu care pul era în conflict din pricina multelor abuzuri ale aceluia şi cercărilor lui de catolicizare a Bisericii româneşti. De altfel, în din memoriile sale, vlădica ceruse înlăturarea teologului iezuit acar să nu mai fie întreţinut din fondurile Episcopiei. într-un nod, în 1742, s-a cerut să nu mai fie îngăduite trecerile de la irtodox («grecesc») la cel latin, ca astfel să se împiedice cato-ea credincioşilor români.

apă moartea lui Carol VI şi urcarea pe tronul habsburgic a Ma-ereza (1740—1780), episcopul Inochentie şi-a reluat acţiunea, 0 nouă serie de memorii, adresate direct Curţii. Prin iunie 1742 a pentru a treia oară la Viena, unde a stat 15 luni, ca să obţină ri pe seama poporului său, mai ales recunoaşterea sa ca a patra e. Dintre memoriile înaintate acum, se remarcă unul intitulat [ex Libellus Precum et gravaminum Cleri populique Romano-îici per Transilvaniam». în prima parte a memoriului înfăţişa tristă în care se găseau clerul şi_ poporul român din Transil- în ciuda puţinelor drepturi pe care le obţinuseră sub calvini 5lor făgăduite prin cele două diplome leopoldine. Astfel, preoţii 1 puteau fi arestaţi, aruncaţi în închisoare, citaţi la judecată, laţi, obligaţi la felurite onorarii, taxe, încartiruiri şi dijme, iar

în caz de împotrivire erau bătuţi, maltrataţi şi chiar ucişi. Clerul său era lipsit de «porţiuni canonice», silit să muncească la cîmp pentru a-şi agonisi cele necesare traiului, iar fiii de preoţi erau opriţi de la învăţătură. Se puneau, de multe ori, piedici la ridicarea bisericilor (cita oraşul Sibiu, în care primăria n-a îngăduit ridicarea unei capele). Deşi art. 3 al Diplomei a doua leopoldine declara naţiunea română ca recepta, totuşi ea n-a fost recunoscută ca atare, nefiind admisă la slujbe şi la beneficii. Cu toate că existau districte întregi locuite numai de români, iar în unele comitate, scaune etc. formau mai mult din jumătatea populaţiei, totuşi nu aveau funcţionari din neamul lor, ci unguri, saşi sau secui.

în continuare, menţiona dările împovărătoare impuse românilor, răpirea pămînturilor lor în scaunele săseşti, inechitatea judecătorilor în cazul proceselor românilor, oprirea lor de la meşteşuguri şi şcoli, obligaţia de a da dijmă preoţilor altor confesiuni, contribuţia lor la repararea caselor parohiale, a bisericilor şi la plata cantorilor sau a învăţătorilor de alte confesiuni, obligaţia de a respecta sărbătorile acestora etc. Invoca şi cunoscutele sale argumente din memoriile anterioare : vechimea şi continuitatea poporului român în Transilvania, precum şi originea sa romană, superioritatea numerică în raport cu celelalte naţiuni.

în partea finală a memoriului, îşi rezuma postulatele în 12 articole, primele cinci fiind revendicări pentru cler, celelalte pentru popor, în sensul celor expuse mai sus. Este deosebit de important punctul 6, prin care cerea ca naţiunea română sa fie declarată recepta,, să fie admisă în guvern şi între «stări», să aibă vot în Dietă şi să fie părtaşă la beneficii, ca şi celelalte naţiuni. Credincioşii români să dea dijme şi alte venituri preoţilor lor şi nu unor străini, iar fiii românilor să aibă dreptul la învăţătură.

Cererea recunoaşterii românilor ca a patra naţiune o întîlnim şi în alte memorii înaintate în timpul şederii la Viena, ca şi cererea ca episcopul lor să fie numit consilier în Guvern. Într-un memoriu deosebit, intervenea energic în favoarea iobagilor români, cerînd înlăturarea abuzurilor proprietarilor de pămînt şi limitarea robotei la două zile pe săptămînă. Au avut loc lungi discuţii între episcop şi Cancelaria aulică transilvană asupra acestor revendicări româneşti.

Dar la 17 august 1743, Conferinţa ministerială a refuzat să recunoască poporul român ca naţiune. Singurul lucru pe care 1-a obţinut episcopul Inochentie a fost rescriptul imperial din 9 septembrie 1743, prin care se acordau preoţilor uniţi anumite îmbunătăţiri ale situaţiei materiale. împărăteasa cerea să se manifeste indulgenţă faţă de ro-

ibagii să nu fie obligaţi la prea multe robote, iar fiii lor să >priţi de la şcoală. în rest, nu era nimic concret pentru uşu-artei lor, ci dimpotrivă, împărăteasa arăta că nu intenţionează idicieze «cele trei naţiuni», iar episcopului i-a interzis să se zinte la Viena fără aprobare. Această hotărîre împărătească nmînată episcopului de către preşedintele Cancelariei aulice ia, într-un plic închis, pentru a o prezenta Guvernului Tran-

id cu indignare de cuprinsul ei şi că n-a fost luată în seamă importantă doleanţă a sa, a adresat o nouă plîngere împă- - prin agentul său — la 25 noiembrie 1743, cerîndu-i sa eli-lerul şi naţiunea română «de sub jugul despotic» al celor trei irivilegiate. Arăta că românii sînt trataţi mai rău decît evreii, ji ei, care — spre deosebire de români — nu erau obligaţi lijme preoţilor altor religii, aveau dreptul să se mute şi să lunuri şi se bucurau de oarecari favoruri. A predat Guver-;criptul imperial abia în februarie 1744, în timpul lucrărilor are aveau loc la Sibiu. Dieta din acel an avea tocmai -a întări drepturile, privilegiile, imunităţile şi prerogativele ■ politice şi religiilor recepte, mai ales ale celei catolice.
rsul acestei sesiuni, episcopul Inochentie a dat cea din urmă itru obţinerea de drepturi pe seama românilor, inclusiv re-ea ca a patra naţiune. După lungi şi violente discuţii, în :hentie a trebuit să înfrunte diferite incriminări îa adresa său, Dieta a introdus în lene Biserica unită precum şi dania ii de îa Blaj. în privinţa ţăranilor români, a hotărît ca ei primiţi în rîndul celor trei naţiuni, ci numai nobilii români, i o stare aparte, ci fiecare la naţiunea recepta pe teritoriul uia. Inochentie a prezentat un protest energic, dar, copleşit iţări şi de insulte (Samuil Micu spune că «pe fereastră era :e jos») a fost nevoit să şi-1 retragi. în schimb, a înaintat lemoriu-protest împărătesei, în care ataca hotărîriîe Dietei, dea pe români dintre «stări».
ui acestor frămîntări, Inochentie a primit ordinul Măriei Te-se prezenta la Viena. înainte de a pleca, a convocat so-î al Episcopiei la Blaj, pentru ziua de 25 iunie (6 iulie st. n.) cesta au participat aproape toţi cei 44 de protopopi, fiecare iul sau doi preoţi, dar şi mireni, printre care mulţi ţărani, cît şi ortodocşi, aproximativ 150 de persoane. în acest ii părea o adevărată adunare naţională românească. Din ţări contemporane, aflăm că sinodul a luat în dezbatere

starea poporului român din Transilvania şi refuzurile cu care au fost întîmpinate toate cererile episcopului. Sinodul şi episcopul s-au ridicat de asemenea împotriva teologului iezuit. La sfîrşit, Inochentie a pus întrebarea dacă mai voiesc să rămînă uniţi în cazul cînd nu se vor satisface doleanţele românilor. întrebarea a produs multă frămîntare, încît mulţi au strigat că .vor părăsi uniaţia chiar dacă se vor acorda acelea. Deci, la capătul atîtor strădanii de a obţine drepturi pe seama naţiunii şi a Bisericii sale, *vlădica Inochentie, clerul şi credincioşii săi şi-au dat seama că uniaţia n-a adus românilor nici un folos, ci numai necazuri şi lupte între îraţi.*

Ajuns la Viena, vlădica Inochentie a prezentat Curţii un nou memoriu împotriva ultimelor hotărîri ale Dietei privitoare la români (articolele VI şi VII), cerînd din nou satisfacerea revendicărilor pe seama clerului şi poporului român, inclusiv recunoaşterea ca a patra naţiune, ameninţînd chiar cu părăsirea unirii.

Dar în loc să fie reexaminate cererile formulate de el, vlădica Inochentie s-a văzut pus în faţa unei comisii de anchetă, care i-a cerut să răspundă la 82 de învinuiri, formulate împotriva lui pe baza denunţurilor şi a calomniilor reprezentanţilor celor trei naţiuni din Transilvania. Era acuzat că s-a făcut purtătorul de cuvînt al clerului şi poporului român, fără ca să aibă o împuternicire legală, că se ocupă mai mult de probleme laice, că a convocat fără ştirea arhiepiscopului de Esztergom şi a autorităţilor politice sinodul din 1744, la care au participat şi ortodocşi, producînd tulburare între participanţi prin ameninţarea cu părăsirea unirii, că a îngăduit folosirea de cărţi ortodoxe, că primeşte preoţi hirotoniţi de vlădici ortodocşi. Era învinuit de asemenea ca n-a luat măsuri împotriva mişcării pentru revenirea la Ortodoxie, pornită de ieromonahul Visarion Sărai, în părţile de sud ale Transilvaniei, tocmai în anul 1744. Inochentie a răspuns numai la 31 de întrebări, la 16 noiembrie 1744. A doua şedinţă era fixată pentru 7 decembrie. A refuzat însă să se mai prezinte, motivînd că anchetarea sa de către un for laic era împotriva canoanelor. Peste cîteva zile (se pare că în 9 decembrie), a părăsit în ascuns Viena, plecînd la Roma.

Acţiunea din exil. Plecînd la Roma, Inochentie Micu se gîndea că va fi sprijinit în lupta sa de papa Benedict XIV (1740—1758). Sosit aici la începutul anului 1745, el reîncepe acţiunea înaintînd noi memorii, de data aceasta papei, pe care îl ruga să mijlocească la Viena pentru recunoaşterea celor doua diplome leopoldine şi numirea unui nobil român care să reprezinte interesele poporului român în faţa guvernului şi a Dietei.

aceleaşi memorii, cerea să nu rnai plătească 300 de florini pe ogului iezuit, din domeniul episcopal de la Blaj, iar pe viitor 1 să fie ales de către episcop şi să fie de neam român. Deşi 1745, Inochentie era gata sa se reîntoarcă la Viena (avînd o ■e de drum de la Congregaţia «De Propaganda Fide»), totuşi i-a comunicat că i se interzice plecarea. Au urmat noi ,pro-n care-şi dovedea nevinovăţia, cerînd să fie date pe faţă in-calomniatorilor, ameninţînd că dacă nu i se vor satisface do-;, unirea se va nimici. înaintează memorii peste tot: nunţiului iin Viena, Congregaţiei «De Propaganda Fide», autorităţilor :e, unor personalităţi politice şi bisericeşti.

remarcă faptul că la Roma a început o acţiune şi mai susţi-mtru îndepărtarea teologului, dîndu-şi seama că situaţia sa ne-se datora mai mult intrigilor iezuiţilor. în cele mai multe memoriile înaintate acum se plîngea de toate abuzurile aces-de calomniile pe care le-au îndreptat împotriva lui.

toamna anului 1746, Inochentie a excomunicat pe teologul Iosif Balog, cerînd vicarului său Petru Pavel Aron (numit de 745) să comunice decretul de excomunicare. în sinodul proto-şi să evite orice legătură cu el. Deşi acesta a refuzat să dea re poruncii sale, totuşi clerul a aflat de excomunicarea teo-din scrierile episcopului către cîţiva protopopi care i-au ră-edincioşi.

ădica Inochentie şi-a ridicat glasul şi împotriva numirii de că-depiscopul de Esztergom a unui nou teolog, iezuitul Pallovicz. ;ea, prin mai multe scrisori trimise protopopilor săi, le cerea accepte controlul acestuia, iar prin felurite plîngeri către auto-politice şi bisericeşti protesta vehement împotriva numirii lui, msimţămîntul său. In ce priveşte excomunicarea lui Balog, arăta ' că în eparhia sa el poate să-şi exercite drepturile episcopale i întrebe Scaunul apostolic sau Curtea din Viena, apărînd ast-ependenţa Bisericii sale.

încercat în repetate rînduri să se întoarcă acasă, înaintînd, în sens, memorii la Curtea din Viena sau în alte părţi, dar fără t. în curînd şi-a dat seama că toate demersurile sale erau icate de vicarul Aron, care se aliase cu iezuiţii, împotriva sa, îiindu-l la Viena şi Roma. La 25 august 1747, Inochentie anunţa i mulţi protopopi că a excomunicat pe Aron şi a numit ca vicar 'topopul Nicolae Pop din Balomir, căruia i-a cerut să convoace 1 protopopilor.

Sinodul s-a şi întrunit la Blaj, la 8—10 octombrie 1747, sub con' ducerea lui Nicolae Pop, acceptînd — în mod excepţional — numire^ sa ca vicar pînă la reîntoarcerea episcopului. S-a hotărît să fie trimis? o delegaţie la Viena, care să ceară reîntoarcerea episcopului (ma' mulţi protopopi i-au adresat scrisori, în două rînduri rugîndu-1 să ni[1] renunţe la episcopat). Un nou sinod s-a întrunit la Alba Iulia, la 21[1] noiembrie 1747, protestînd împotriva numirii lui Petru Pavel Arbi[1] ca vicar apostolic, de către papă, ca să nu mai depindă de episcop

în faţa acestor răzvrătiri făţişe ale episcopului şi ale protopopi' lor săi, împărăteasa a dispus să se convoace un alt sinod, sub prese' dinţia episcopului unit rutean Manuil Olszavski. Sinodul s-a întruni' la 15 mai 1748 la Sibiu ; sub presiunea autorităţilor, Aron a fost re' cunoscut ca vicar apostolic, iar Nicolae Pop silit să se retragă, O[1] toate acestea, s-a cerut din nou reîntoarcerea lui Inochentie în scautf

în urma acestui sinod, s-a întocmit un lung memoriu către Curt[1]' (semnat de Silvestru Caliani, Grigorie Maior şi protopopul Gheorgf/ Pop din Dobra), prin care cereau drepturi politice pe seama roma' nilor, reproducînd, în mare, aceleaşi doleanţe şi argumente întîlnit^ în memoriile lui Inochentie : recunoaşterea poporului român ca '* patra naţiune, episcopul să fie consilier gubernial, nobilii români s^ fie. admişi în funcţii publice etc.

în toţi.aceşti ani, pe lîngă episcopul Inochentie s-au depus mal| stăruinţe de Curtea din Viena şi de papă (mai ales prin cardinal' Alessandro Albani şi Mario Millini), ca să renunţe la scaunul epif copal. In 1747 împărăteasa a interzis să i se mai trimită ajutoai[6] din veniturile domeniului de la Blaj. El a rezistat ani de zile tut^" ror încercărilor, declarînd că nu poate să-şi părăsească turma şi *i* nu este vinovat. Sînt semnificative cuvintele sale : «Mai bine să piai toate ale lumii acesteia, de'cît să-mi las poporul în veşnică servituv ' clerul, pe mine şi episcopii urmaşi în robia iezuiţilor».

Silit să rămînă la Roma, împiedicat să mai poarte corespondent cu ai săi şi să primească ajutoare, vlădica Inochentie a început *I* trăiască zile grele, împreunate cu lipsuri materiale, încît a ajuns să- ^ vîndă şi crucea de pe piept. în astfel de situaţii, a fost nevoit *f* cedeze presiunilor crescînde care se exercitau asupra lui şi să ser neze actul de retragere din scaun, la 7 mai 1751, în schimbul un fii pensii anuale de 1200 florini, plătită de Episcopia Blajului. Fost[a] episcop al românilor uniţi, luptătorul dîrz pentru drepturile poporul român din Transilvania, şi-a petrecut restul vieţii la Roma. A dus

lină de suferinţe trupeşti şi sufleteşti, căci i s-au interzis orice L cu preoţii şi credincioşii săi, încît nu putea primi de nicăieri itoare materiale, nici veşti.

si departe de ţara sa, vlădica Inochentie n-a fost uitat de ai dovedeşte faptul că la alegerea de episcop unit din anul 1764 acordat 72 de voturi. El scria atunci celor ce încercau să-1 i în scaun, că deşi este «îngreuiat cu bătrîneţele», totuşi «pen-ele de obşte iarăşi voi încinge arma mea pe coapsa mea». Dar ;easa a refuzat numirea lui ca episcop.

dorul credincioşilor săi în suflet, vlădica Inochentie s-a stins ţă la 22 septembrie 1768, după 24 de ani de exil. N-a avut nici fericirea de-a fi îngropat în catedrala din Blaj, începută sub biserica Madona del Pascolo din Roma.

Concluzii. *Inochentie Micu, considerat «cea mai puternică onalitate politică a poporului nostru în secolul al XVIII-lea» °rodan), este cel care a Început lupta pentru recunoaşterea po-lui român ca naţiune politică in Transilvania. El a pus la baza ramului său romanitatea, vechimea şi continuitatea românilor ceste meleaguri. Revendicările lui, social-naţionale priveau toa-ăturile sociale româneşti: nobilime, cler, meseriaşi, ţărani li-şi iobagi, ridiclndu-se împotriva (întreitei asupriri la care erau şi românii transilvăneni: naţională, socială şi religioasă. Ino-tie Micu este cel care a pus temeliile pe care s-a clădit mai i ideologia iluminiştilor tranislvăneni şi întreaga luptă naţio-■politicâ a poporului român, inclusiv celebrul* Supplex Libellus chorum, *care va prelua postulatele sale.*

Deşi era slujitor al Bisericii, Inochentie Micu a pus pe primul problemele naţionaî-politice. în ce priveşte uniaţiâ, el a cont-o doar ca un instrument pus în setviciul luptei sale naţionale cidecum ca o recunoaştere a învăţăturii Bisericii catolice. Faptul că ameninţa mereu cu părăsirea unirii constituie o do-l concludentă că el urmărea ca, prin ea, să obţină drepturi pe ia clerului şi a poporului său. Lupta sa împotriva teologului t sau împotriva încercărilor de imixtiune ale arhiepiscopului sztergom şi ale papei în eparhia sa nu era altceva decît o luptă ru păstrarea independenţei Bisericii sale, a doctrinei, cultului rganizării tradiţionale ortodoxe, în faţa oricăror încercări de 'icizare şi de desnaţionalizare a Bisericii şi a poporului român.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. La cele menţionate la capitolul precedent, se adaugă : NICOLAE TOGAN, *Românii din Transilvania la 1733. Conscripţia episcopului Inochentie Klein de Sadu...*, Sibiu, 1898, 45 p.; NICOLAE DOBRESCU, *Fragmente privitoare la Istoria Bisericii Române*, Budapesta, 1905, 84 p. (o parte din corespondenţa lui Inochentie) ; ZENOVIE PĂCLIŞANU, *Corsepondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein J746—1768,* Bucureşti, 1924 ,160 p.

Lucrări: GEORGE BOGDAN-DUICĂ, Procesul *episcopului Ioan Inochentie Klein,* Caransebeş, 1896, 78 p.; AUGUSTIN BUNEA, *Episcopul Inocentiu Klein,* Blaj, 1900; ZENOVIE PĂCLIŞANU, Ioan *Inochentie Micu Klein,* în «Cultura Creştină», an. XXIII, nr. 4—5, 1943, p. 201—215; NICOLAE C©MŞA, *Episcopul Ioan Inochentie Micu,* Blaj, 1943, 64 p.; TULIU RACOTĂ, *Ioan Inochentie Micu,* în «Transilvania», an. LXXV, nr. 2, 1944, p. 116—133 (şi extras, Sibiu, 1944, 20 p.) ; D. PRODAN, La *lutte de Inochentie Micu pour le revelement politique des roumains de* Transylvanie, în «Revue roumaine d'histoire», 5, 1965, p. 477—496; D. PRODAN, *Iniţiatorul luptei politice naţionale a românilor din Transilvania: Inochentie Micu,* în voi. «Supplex Libellus Valachorum», Ediţie nouă, cu adăugiri şi precizări, Bucureşti, 1984, p. i5i—198; AUREL DECEI, *Memoriul (Supplex Libellus) lui I. Inochentie* Micu *Klein către regina Măria Tereza din anul 1744,* în «Anuarul Institutului de Istorie din Cluj», X, 1967, p. 7—41 ; D. STĂNILOAE, *Lupta* şi drama *lui Inochentie Micu Clain,* în B.O.R., an. LXXXVI, nr. 9—10, 1968, p. 1137—1185; reprodus şi în voi. *Uniatismul din Transilvania* — încercare de *dezmembrare* a *poporului român,* Bucu-ieşti, 1973, p. 49—105; FRANCISC PALL, *Ştiri noi despre primii studenţi trimişi de la Blaj la Roma,* în *Apulum,* Alba Iulia, XVII, 1979, p. 469—476; FRANCISC PALL, *Formaţia şcolară a lui Inochentie Micu Klein,* în *Apulum,* XIX, 1981, p. 229—238 ; FRANCISC PALL, *Inochentie Micu Klein deschizător al luptei de emancipare naţională a românilor transilvăneni.* Cîfeva *îndreptări* şi *întregiri,* în *Apulum,* XX, 1982, p. 193—205; FRANCISC PALL, *Cele dintîi acţiuni ale lui Inochentie Micu Klein* în exiiui său *din Roma în 1745,* în *Apulum,* XXI, 1983, p. 207—230; FRANCISC PALL, Noi acfiuni *ale lui Inochentie Micu Klein pentru revenirea în patrie din exil, în 1746,* în *Apulum,* XXII, 1985, p. 145—159.

LV

LUPTA CLERULUI ŞI CREDINCIOŞILOR rRANSILVANIA PENTRU APĂRAREA ORTODOXIEI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

scurt timp **după** săvîrşirea **dureroasei** dezbinări bisericeşti a >r transilvăneni din 1698—1701, preoţii şi credincioşii care aseră uniaţia şi-au dat seama că toate cele promise în di- împăratului Leopold I nu erau decît vorbe **amăgitoare** şi că Leninţaţi să-şi piardă legea strămoşească. Drept aceea, îndată stalarea lui Atanasie Anghel ca episcop unit, a început lupta ipărarea Ortodoxiei (cazul credincioşilor din Braşov, Făgăraş, lia, Hunedoara etc). Această luptă a durat timp foarte înde- Eiind purtată cu mult curaj şi stăruinţă de preoţi şi credincioşi vă, înfruntînd bătăi, temniţă şi chiar moartea, mucenicească.

ta pentru apărarea dreptei credinţe s-a manifestat în diferite prin împotrivirea directă de a îmbrăţişa uniaţia ,• prin trimi-î memorii la Curţile imperiale din vViena şi Petersburg ori la lia ortodoxă sîrbă din Carloviţ, în care se relatau suferinţele ! de românii ortodocşi şi cereau libertate religioasă ; prin tre- nor preoţi şi credincioşi transilvăneni în Ţara Românească şi i, unde puteau să-şi mărturisească < nestingheriţi credinţa lor ă *;* prin revenirea la Ortodoxie a unor preoţi şi credincioşi eseră amăgiţi sau siliţi să primească unirea etc. mai statornici apărători ai Ortodoxiei s-au arătat credincioşii eii Braşovului. In 1701, ei au refuzat să recunoască autorita-Atanasie Anghel, devenit episcop unit, căruia însă i-au plătit T dăjdiile vlădiceşti, pentru ca să nu le poată face necazuri, aşi an, preoţii şi «gocimanii» bisericii Sfîntul Nicolae din braşovului s-au înfăţişat la mitropolitul Teodosie al Ungrovla-id o declaraţie scrisă ca doresc să atîrne «în cele sufleteşti» opolia păstorită de el. Ei au rămas în această situaţie şi **sub**

urmaşii săi, Antim Ivireanul, Mitrofan şi Daniil, care le hirotoneau preoţi, le trimiteau cărţi de slujbă sau cuvinte de învăţătură. Cu prilejul hirotonirii de preoţi noi, aceştia erau îndatoraţi să depună un jurămîrit că nu se vor abate de la credinţa ortodoxă. Uneori, întreaga obşte a credincioşilor din Braşov şi Ţara Bîrsei făcea cîte o mărturisire de credinţă publică. Aşa a fost, de pildă, cea din 5 mai 1723, prin care făgăduiau să rămînă fii credincioşi ai Bisericii Răsăritului, «de care sfîntă credinţă nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici sărăcia, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea să nu ne poată despărţi».

După instalarea lui Ioan Patachi, credincioşii braşoveni au făcut diferite intervenţii la guvernator şi la generalul-comandant al Transilvaniei şi chiar la Curtea din Viena, unde au trimis pe negustorul Cristof Voicu (1724), pentru a fi recunoscute drepturile bisericii lor. După îndelungate stăruinţe, li s-au îngăduit sa intre sub jurisdicţia Episcopiei Rîmnicului (1728), întrucît prin pacea de la Passarowitz (1718), Oltenia a fost cuprinsă între graniţele aceluiaşi Imperiu habsburgic.

Legăturile lor cu Rîmnicul au continuat — oficial — pînă prin 1739, cînd, în urma păcii de la Belgrad, austriecii au pierdut Oltenia, care a fost realipită la Ţara Românească. De acum înainte, credincioşii braşoveni se vor îndrepta mai mult spre mitropoliţii sîrbi de la Carloviţ, aflaţi şi ei sub stăpînire habsburgică. încă din 1735, episcopul Nicanor Meletievici al Cruşedolului, din încredinţarea mitropolitului din Carloviţ, a venit în Braşov unde a făcut o colectă şi a rezolvat anumite probleme administr-ativ-bisericeşti. Episcopii uniţi n-au izbutit să atragă la uniaţie nici un credincios din Braşov şi Ţara Bîrsei. în acest fel, braşo\'enii au oferit — în tot cursul secolului al XVlII-lea şi chiar mai tîrziu — o strălucită pildă de dragoste şi de ataşament faţă de Biserica Ortodoxă.

Visarion Sărai. Marile frămîntări şi lupte pentru apărarea Ortodoxiei în restul Transilvaniei au început abia în 1744, cînd a apărut călugărul Visarion Sărai, căci pînă atunci, cea mai mare parte a poporului nu ştiuse nimic de schimbarea legii sale.

Acest Visarion (din Botez Nicolae) era originar din Bosnia, părinţii stabilindu-se apoi la Kostainiţa, în Croaţia. Cei mai mulţi cercetători au susţinut că era de neam sîrb. Mai nou s-a emis ipoteza — acceptabilă de altfel — că se trage dintre românii din Bosnia, din familia Ciurcea sau Tiurcia. Chiar şi un act dat de administraţia militară din Timişoara îl numise : *eremitul valah.* Călătorise pe la Mun-

;hos şi la Ierusalim, unde a fost călugărit în mînăstirea Sfîntul jpoi s-a aşezat în mînăstirea Pakra din Slavonia. Cu un paşa-iberat de mitropolitul Carloviţului Arsenie Ioanovici Şacabent, arie 1744 a venit în Banat, iar de aici a trecut în Transilvania, d lupta pentru apărarea Ortodoxiei.»

drumul său spre Transilvania, a făcut un popas la Lipova, unde at o cruce pe culmea din apropierea oraşului (păstrată şi azi absidă exterioară a unei biserici din oraş). Din faţa acestei predica mulţimilor de credincioşi români, veniţi aici mai cu la tîrgurile săptămînale. Conţinutul predicilor sale ne este cu-din relatările protopopului cronicar Nicolae Stoica de Haţeg. astă cruce s-au făcut apoi adevărate pelerinaje, încît autori-e stat au fost nevoite, în mai multe rînduri, să ia măsuri pen-iedicarea lor.

prima jumătate a lunii martie 1744, Visarion a părăsit Lipova, îndu-se pe valea Mureşului spre Dobra (jud. Hunedoara), în-> un mare număr de credincioşi, precum şi de trei negustori din Lipova — deci macedoromâni — Dima Nino, Gheorghe şi Gavrilă Bistro. La Dobra a ţinut credincioşilor aceeaşi pre-mplă, prin care-i îndemna să nu mai asculte pe preoţii uniţi. , înconjurat de aceeaşi mulţime, s-a îndreptat spre Deva şi pînă la Sălişte. Pretutindeni era întîmpinat de mii de credin-e trăgeau clopotele bisericilor din satele prin care trecea. Iar vintele sale mobiliza mulţimile, înflăcăra credinţa ascultători-arăta ca prin unire li se schimba credinţa, îndemna pretutin-s credincioşi să alunge preoţii uniţi şi să ţină rînduielile or-Efectul predicilor sale a fost uluitor.

rămas pentru cîteva zile în Sălişte, unde a izbutit să îrită-în legea veche pe credincioşii din «mărginimea» Sibiului, care înit apoi cei mai înflăcăraţi apărători ai Ortodoxiei. Pe locui opovăduise în Sălişte, s-a ridicat mai tîrziu schitul numit «de na Foiţii», cu hramul «Izvorul Maicii Domnului». Şi-a conti-oi drumul spre Sibiu, dar autorităţile, informate de succesul or sale, au dispus arestarea lui şi a celor trei negustori care-1 *i.*

lişi la Sibiu, lui Visarion i s-a luat un lung interogatoriu, la generalului comandant al Transilvaniei, Czernin. Din relată-*it* se desprind cîteva sumare date biografice, aşa cum le^am • mai sus. La întrebările puse în legătură cu predica sa îm-uniaţiei — principala acuză care i se aducea — a refuzat să

răspundă. Cu aceasta, misiunea lui Visarion în Transilvania poate fi socotită ca încheiată.

Din Sibiu a fost trimis în închisoarea din Deva, de acolo la Timişoara, Osiek şi Raab şi, în cele din urmă, aruncat în fioroasa temniţă de la Kufstein, în Munţii Tirolului. Acolo se crede că a şi murit ca sfînt mărturisitor pentru Ortodoxie. Cei trei însoţitori ai săi au fost închişi în Sibiu şi Timişoara, de unde au fost eliberaţi numai după vreun an.

Măsuri pentru întărirea uniaţiei. Acţiunea lui Visarion a alarmai toate autorităţile de stat din Transilvania, pînă la Curtea din Viena. Drept aceea, s-au luat o serie de măsuri în vederea consolidării uniaţiei. încă din 6 mai 1744, Guvernul Transilvaniei ceruse organelor administrative în subordine să pună în vedere românilor că sînt datori şi pe viitor să cerceteze bisericile în care slujesc preoţi uniţi, căci altfel vor fi supuşi pedepselor prevăzute în cunoscuta colecţie de legi *Compilatae Constitutiones.*

După lungi consultări cu fruntaşii clerului unit, cu episcopul romano-catolic din Alba Iulia şi cu teologul iezuit, pe baza avizului favorabil al împărătesei Măria Tereza, guvernatorul Transilvaniei, contele Ioan Haller, a lansat o proclamaţie (sau patentă) către români, pentru a linişti spiritele (martie-aprilie 1745). Patenta a avut însă un efect contrar celui aşteptat de guvernator şi de sfetnicii lui. Neştiind — sau nevrînd să ştie — că marea majoritate a poporului român nu îmbrăţişase uniaţia şi nici nu ştia de ea, prin proclamaţie, autorii ei au săvîrşit marea greşeală că au adus la cunoştinţa tuturor românilor din Transilvania că trebuie sa se considere uniţi cu Biserica Romei. Se arăta apoi că «pentru fericirea şi folosul românilor», Curtea din Viena întemeiase Episcopia unită de la Blaj, cu o mînăstire şi eliberase pe preoţii uniţi de toate sarcinile iobăgeşti şi de robotele pe care le datorau proprietarilor de pămînt. Cu alte cuvinte, ţăranilor români li se vorbea tocmai de acei preoţi uniţi pe care-i alungaseră în urma predicii lui Visarion, preoţi care, pentru obţinerea unor favoruri materiale, îşi renegaseră credinţa. S-au instituit felurite *«comisii»* care să aducă la cunoştinţa românilor cuprinsul *«patentei»* lui Haller. Rezultatul a fost acelaşi în toate satele : toţi credincioşii au declarat categoric că nu primesc preoţi uniţi şi nu iau parte la slujbele săvîrşite de ei, fapt pentru care mulţi au fost arestaţi.

Eşecul proclamaţiei lui Haller a determinat autorităţile ardelene şi Curtea din Viena să ia noi măsuri pentru întărirea uniaţiei. Astfel, împărăteasa Marfa Tereza s-a văzut silită să facă apel la episcopul

n unit Manuil Olszavski din Muncaci, pe care 1-a încredinţat să 3 vizită canonică în Transilvania şi să-i înainteze un raport despre i unirii. Episcopul Manuil şi-a îndeplinit misiunea în iarna anului 46, constatînd că unirea este ameninţată în multe părţi, mai în sudul Transilvaniei, unde preoţii uniţi erau alungaţi de cre->şi.

i faţa acestei situaţii, episcopul a prezentat Curţii mai multe ţăndări : întemniţarea preoţilor ortodocşi care instigă pe credin-împotriva uniaţiei, alungarea călugărilor ortodocşi din schiturile i, Arpaş şi Porceşti (între Sibiu şi Făgăraş), întoarcerea lui Ino-:e Micu şi altele. Pe baza acestor propuneri, la care se adăugau e ale Statului catolic transilvan, împărăteasa Măria Tereza a t, la 15 aprilie 1746, trei decrete către guvernul Transilvaniei, ăteasa cerea, între altele, arestarea şi pedepsirea celor hiroto-i Ţara Românească şi Moldova, precum şi a preoţilor care s-au it de unire.

)t atunci împărăteasa a numit patru «protectori» ai unirii, în-;i cu deplină putere în sectorul lor de activitate : cancelarul ghe Pongracz, Ignatie Bornemisza, corniţele suprem al comita-rurda, şi românii renegaţi David Mariafi de Maxa, comite su-il comitatului Cluj şi Petru Dobra, «director fiscal» al Transil-Guvernul.Transilvaniei a alcătuit pentru ei o *instrucţie* în 15 , cu dispoziţii precise de pedepsire cu închisoare, bătăi şi amenzi i a preoţilor şi credincioşilor ortodocşi care ar împiedica, lude promovare a uniaţiei. Se inaugura astfel o perioadă de iţii şi mai dureroase, cu multe jertfe ale credincioşilor pentru îa credinţei strămoşeşti.

soţi şi credincioşi luptători pentru Ortodoxie. Lupta începută de nahul Visarion a fost continuată de numeroşi preoţi şi credin-ndeosebi din jurul Sibiului. Satele se împotriveau cu dîrzenie i, alungau preoţii uniţi, refuzau slujbele lor şi trimiteau «dieci» lic sau la Bucureşti, pentru a fi hirotoniţi preoţi ortodocşi. în ara anului 1745, au fost arestaţi trei ţărani din Săliştea Sibiului *Milea, Stan Borcea şi Dumitru Şteflea),* pentru alungarea preo-iţi. Au rămas în închisoare aproape patru ani.

toamna anului 1748, săliştenii au început noi acţiuni pentru a credinţei lor. Ei au trimis atunci la Viena pe consăteanul ea *Miclăuş,* pentru a prezenta Curţii un memoriu, în numele oşilor din părţile Sibiului, Miercurei, Sebeşului, Orăştiei şi Do-in care cereau să fie lăsaţi în vechea lor credinţă. Odată cu

el a plecat şi *Ioan Oancea* din Făgăraş, care ducea o plîngere în numele credincioşilor din acest oraş (în 1747, Oancea mai făcuse un drum la Carloviţ, să ceară să fie primiţi sub jurisdicţia Mitropoliei de acolo). După ce au prezentat Curţii memoriul, li s-a poruncit să se întoarcă acasă, cu promisiunea că doleanţele lor vor fi soluţionate de guvernul transilvan.

Reîntorşi acasă, au informat pe credincioşi că la Viena cererea lor se rezolvase în mod favorabil, acordîndu-se libertate credinţei ortodoxe. Aşa se face că în preajma Crăciunului anului 1748, aproximativ o sută de ţărani s-au prezentat la guvernatorul Transilvaniei în Sibiu, cerînd să publice hotarîrea împărătesei luată în cauza credinţei lor. Răspunsul S;a animat pentru o săptămînă, dar atunci au fost arestaţi Ioan Oancea şi încă un ţăran (în locul lui Oprea Miclăuş, care a izbu-•tit să fugă). Oancea a rămas închis aproape doi ani. Cîteva zile mai tîrziu, au fost arestaţi opt preoţi ortodocşi.

Cercetarea plîngerilor românilor a fost încredinţată cunoscutului prigonitor al Bisericii Ortodoxe Petru Dobra, iar în satele din «mărqinimea» Sibiului au fost încartiruite două companii de soldaţi austrieci — menţinute mai bine de un an — pentru, a împiedica orice rezistenţă împotriva uniaţiei. Comportarea celor două companii militare este viu redată într-un memoriu al preoţilor şi credincioşilor din părţile de sud ale Transilvaniei către mitropolitul din Carloviţ : «Şi ne-au trimis două companii de nemţi de ne chinuiesc. Şi de se betejeşte (îmbolnăveşte, n.n.) un om, aduc nemţii popii cei uniţi de-1 cuminecă şi de moare un om, iară aduc nemţii de-1 îngroapă şi pătimim de frica nemţilor şi de-a popilor. Şi de naşte vreun prunc, aleargă popii cu nemţii de-1 botează cu de-a sila... Şi care om nu vrea să meargă cu popii cei'uniţi la biserică, îi trage întîi cîte cincizeci de bani, a doua oară cîte un florin şi merg la circiumă şi-i beau».

Această situaţie a făcut pe credincioşii din aceste părţi să trimită o nouă delegaţie la Viena (1749), formată de data aceasta din cinci ţărani : *Oprea Miclăuş* din Sălişte, *Bucur Bîrsan* din Gura Rîului, *Moga Triîlea* din Orlat, *Coman Banu* din Poiana Sibiului şi *Constantin Petric* din Jina. Ei au înaintat Curţii două petiţii, cerînd recunoaşterea libertăţii religioase. împărăteasa a dispus ca aceşti cinci ţărani să se întoarcă acasă, cu îndatorirea de a-şi ţine şi pe mai departe preoţii uniţi. De teama autorităţilor, Oprea Miclăuş s-a aşezat în Banat, doi credincioşi s-au întors în satele lor, alţi doi au murit pe drum.

La începutul anului 1752, mai mulţi preoţi şi credincioşi s-au adunat în casa preotului Vasile din Sălişte, care a redactat, în numele lor, un nou memoriu către Curtea din Viena, cerînd libertate credinţei

cop ortodox. Memoriul a fost dus de preoţii Ioan din Poiana i şi Ioaneş din Galeş, la Becicherec în Banat, unde se găseau Miclăuş cu preotul *Moise Măcinic* din Sibiel. Aceştia doi au sărcinaţi sa ducă memoriul la Viena, după ce a fost tradus la ara în limba germană.

data aceasta, Oprea Miclăuş — sosit pentru a treia oară în a imperiului habsburgic — şi preotul Moise au fost primiţi în fă de împărăteasa Măria Tereza şi de cancelarul Kaunitz. Se răspunsurile pe care le-au dat amîndoi la un interogatoriu ce uat la 14 aprilie 1752, cu interesante date biografice. De pildă, Măcinic relata că a fost hirotonit la Bucureşti de către mitro-Neofit Cretanul, în urmă cu şase ani, că după o scurtă acti-Dastorala în Sibiel, a fost închis în Sibiu, pătimind 17 luni, pen-plul motiv că a fost hirotonit în Ţara Românească. Eliberat cu a de a nu mai săvîrşi cele sfinte, a fost expus din nou pri-: de a fi întemniţat, pentru că refuzase să depună jurămîntul ;c, în faţa lui Petru Pavel Aron, ceea ce 1-a silit să se refu-n Becicherec, unde se găsea şi Oprea Miclăuş, lăsîndu-şi fa-a Sibiel.

loc să li se dea un răspuns la memoriul pe care-1 înaintaseră cei doi trimişi ai clerului şi credincioşilor din «mărginimea» i au fost arestaţi şi aruncaţi în închisoarea de la Kufstein. Nu mic despre sfîrşitul celor doi mărturisitori ai Ortodoxiei romă-n 1756, Curtea din Viena sesiza autorităţile din Transilvania 1 din robi a fugit. Nu ştim care din ei a izbutut să evadeze, t este că nici unul nu a mai ajuns acasă. în anii următori, i din scaunul Săliştei au înaintat mai multe plîngeri către mi-ul de la Carloviţ, prin care-1 rugau să intervină pentru elibe-elor doi captivi. Iar în sinodul convocat de ieromonahul Sola 14—18 februarie 1761 la Alba Iulia, s-a cerut din nou elicelor întemniţaţi, între care figurau şi cei doi. Poate că acela adase a fost prins şi readus în închisoare ; n-ar fi exclus însă, ă fi pierit de foame prin Munţii Tirojului, iar cei de acasă i ştiut nimic de moartea lui. în 1784, deci după mai bine de ni, Stana, soţia lui Oprea, ruga pe împăratul Iosif II (1780—90) bereze soţul, măcar acum la bătrîneţe. Nu s-a mai aflat însă lespre el. înseamnă că amîndoi pieriseră în fioroasa temniţă gică, jertfindu-şi viaţa pentru apărarea credinţei ortodoxe, alei cu acţiunile lui Oprea Miclăuş şi Moise Măcinic, au lucrat Ortodoxie — independent sau în legătură cu ei — şi alţi ii credincioşi transilvăneni. Pomenim îndeosebi pe aceia care

au făcut drumuri lungi şi obositoare pînă la ţarina Elisabeta Petrovna a Rusiei (1741—1761), la Petersburg, pentru ca s-o roage să intervină în favoarea lor la Curtea imperială din Viena. între aceştia, amintim pe protopopul *Nicolae Pop din Balomir,* fostul vicar al episcopului Inochentie Micu, care a revenit la Ortodoxie. Pe temeiul memoriului său, ţarina a ordonat ministrului său din Viena să intervină la Curtea de acolo, ca să se acorde «deplină libertate» credinţei ortodoxe în Transilvania. Conferinţa miniştrilor întrunită la Viena, în toamna anului 1750, a informat pe ţarina Rusiei că întreg poporul român din Transilvania s-a unit cu Roma în 1698 (!). Nicolae Pop a rămas în Ţara Românească, unde s-a călugărit sub numele de Nichifor, ajungînd egumen al mînăstirii Argeş (în 1763 apare între cei trei candidaţi la scaunul de episcop al Buzăului).

Un alt luptător pentru apărarea Ortodoxiei a fost ieromonahul *'Nicodim,* se pare originar din părţile Albei, călugărit la Rîmnic de episcopul Grigorie Socoteanu. Reîntors apoi în Transilvania, prin 1750 a plecat la Viena, împreună cu tînărul Ioan, fiul preotului Avram din Aciliu (jud. Sibiu), mai tîrziu hirotonit el însuşi la Carloviţ. Au fost primiţi în audienţă de împăratul Francisc, soţul Măriei Tereza, căruia i-au înfăţişat doleanţele credincioşilor transilvăneni. Temîn-du-se că vor fi arestaţi, au fugit din Viena, îndreptîndu-se spre Petersburg, unde au fost primiţi de ţarina Elisabeta, căreia i-au relatat toate suferinţele românilor ortodocşi din Transilvania, rugînd-o să ceară libertate deplină pentru credinţa lor.

In 1757, Nicodim a făcut a doua călătorie în Rusia {Kiev şi Moscova), avînd scrisori de recomandare din partea mitropolitului Filaret Mihalitzis al Ungrovlahiei şi a episcopului Grigorie Socoteanu al Rîmnicului. A rămas mai mult timp în Rusia, primind aprobarea ţarinei să strîngă ajutoare pentru o mînăstire de lîngă Alba Iulia. S-a reîntors la Rîmnic, pe lîngă episcopul Grigorie, ajungînd apoi egumen al schitului Berislăveşti-Argeş. Prin 1758—1759 era în Rusia şi vechiul său tovarăş de drum, Ioan din Aciliu, acum preot. Nu se ştie în ce împrejurări a fost arestat acest preot, căci în februarie 1761, credincioşii transilvăneni cereau eliberarea lui.

După arestarea celor doi neînfricaţi luptători pentru credinţă, Oprea Miclăuş şi Moise Măcinic, rolul de conducător a revenit preotului *Cosma din Deal,* lîngă Sebeş. Fiind hirotonit la Bucureşti, de mitropolitul Neofit Cretanul, a fost în permanenţă prigonit de protopopul unit Avram din Daia (sub ascultarea căruia intra şi parohia Deal), aplicîndu-i felurite amenzi în natură şi răpiri de bunuri materiale. Prin 1751—1752, a fost întemniţat 60 de săptămîni în Alba

r tatăl său 4 săptămîni. Altă dată, neputînd să fie prins, oa-rotopopului au arestat pe preoteasa lui, cu un copil mic în are i-a degerat de frig în închisoare. Prin 1755, acest inimos rtodox, împreună cu credinciosul *Constantin Petric* din Jina, derat 42 de sate între Sibiu şi Sebeş, apoî pe Valea Mureşului răştie, redactînd peste tot «cărţi», în care se descriau suterin-urate de preoţii şi credincioşii satelor cercetate. Din cuprinsul m numele a sute de preoţi şi preotese, ţărani şi ţărance, care ucişi, închişi, jefuiţi de bunurile lor, bătuţi pînă la sînge sau iţi pentru acelaşi categoric refuz de a îmbrăţişa uniaţia. tre preoţii care au suferit închisoare, reţinem pe *Ionaş din Să*-chis 6 săptămîni la Sibiu), *Oprea din Sălişte* (11 luni împreună loi fii, unul preot şi altul diacon, cel din urmă bătut în chip încît a zăcut trei ani), *Ioan din Poiana Sibiului,* patru săptămîni, *iin Poiana,* dus la Blaj, *Avram din Cut* (trei luni), *Ioan din* şi alţii.
tre preotese, pe lîngă *soţia lui Cosma din Deal,* cele mai mari e le-a îndurat *soţia preotului Dan din Tilişca* (jud. Sibiu). A hisă în mai multe rînduri : o dată 14 săptămîni, apoi a fost i facă 50 zile robotă la protopopul din Daia (deşi era cu copil un nou arest de două ^uni, alături de alte cinci preotese. De dată, la eliberarea din închisoare, era silită să plătească sume ite de bani. De aceleaşi suferinţe s-au învrednicit soţia *pxeo-an din Poiana,* închisă 31 de săptămîni, soţia *preotului Ioan hita,* care era însărcinată, închisă două săptămîni la Sebeş, so-*tului Avram din Gugir* şi altele.
fost apoi întemniţaţi sute de ţărani români, din Sălişte, Poiana , Jina, Tilişca, Deal, Cărpiniş etc. Amintim doar cîţiva din aceşti ai legii strămoşeşti. De pildă, patru credincioşi din Jina au fost ocnele de sare din Uioara, fiind supuşi la tot felul de umilinţe : şapte săptămîni : «ziua îi punea la mlăcii şi noaptea îi băga liţă cu scara în pămînt şi-i răstignea în belciugi de fier şi le i lanţ între picioare şi punînd la capul lanţului lacăt... !». dinciosul *Oprea Petric* din Jina a fost deţinut 11 săptămîni la u chiarăle în picioare». Iar credincioşii din Deal, păstoriţi de Cosma, declarau : «Ne-au închis în cămeri, cu mari şi mici, i afumat cu paie ude, pentru că nu ne-am aplecat sub uniaţie... udele *Toma Roşea,* l-au legat cu două lanţuri de grumazi şi s în Sibiu şi l-au băgat în temniţă...». *Ioan Crăciun din Cărpiniş* opt luni în temniţa din Alba Iulia «pentru lege, tot în fiară tuşi».

In aceeaşi perioadă au fost închise 16 femei din Poiana 14 săptămîni, în timpul iernii. In ianuarie 1760, au fost închise şi apoi pedepsite cu cîte 12 sau 15 lovituri de bici în piaţa Sibiului 10 femei din Colun (jud. Sibiu).

Amenzile aplicate în bani, vite, vin şi chiar articole de îmbrăcăminte, erau deosebit de mari, contribuind la ruinarea materială a acestor oameni, care, în general, duceau o viaţă plină de lipsuri, avînd de întreţinut familii numeroase şi de plătit felurite impozite către stat.

Toate notele anchetei efectuate de preotul Cosma au fost prezentate mitropolitului sîrb Pavel Nenadovici din Carloviţ (1749—1768), un apărător şi sprijinitor statornic al românilor ortodocşi din Transilvania. Presupunem că ele au fost duse de preotul *Ioan din Poiana Sibiului* şi de credinciosul *Toma Maiei din Răhău* (jud. Alba), care în primele luni ale anului 1755 erau în Carloviţ. Amintim că la Carloviţ se prezentaseră şi alte delegaţii româneşti (Ioan Oancea din Făgăraş, protopopul Eustatie din Braşov ş.a.), iar în anul 1749, mitropolitul Pavel a trimis un om de încredere în Ardeal, al cărui nume nu-1 cunoaştem, dar presupunem că a fost român, care a cercetat 270 de sate, între Dobra şi Făgăraş, pentru a strînge date privitoare la starea bisericească a românilor ortodocşi. Pe baza informaţiilor primite, mitropolitul a înaintat Curţii mai multe memorii în cauza românilor transilvăneni, cerînd să li se acorde libertate religioasă. în ciuda unui decret imperial din 5 iunie 1756 (altele din anii următori), prin care i se interzicea mitropolitului jurisdicţia asupra bisericilor din Transilvania, ei a continuat, totuşi, să înainteze memorii Curţii, dovedindu-se astfel unul din sprijinitorii sinceri ai credincioşilor ortodocşi, rămaşi fără un cîrmuitor sufletesc.

Prin 1756, în fruntea acţiunii de apărare a Ortodoxiei în Transilvania, se afla *preotul Ioaneş (Ioan)* Vîrvorea din Galeş (jud. Sibiu), în acel an, episcopul Petru Pavel Aron informa pe magistratul din Sibiu şi guvernatorul Transilvaniei că acest preot face agitaţii împotriva unirii. în mai 1756 a fost arestat şi întemniţat la Sibiu. Rugămintea bătrînului său tată, Ioan Vîrvorea, adresată autorităţilor din Transilvania, prin care cerea eliberarea fiului său pe garanţie sau cel puţin din lanţuri, n-a fost luată în considerare. împărăteasa a ordonat să fie închis pe viaţă în temniţa din cetatea Devei. Peste un an însă, a fost mutat la Graz. Spre deosebire de ceilalţi doi tovarăşi ai săi de suferinţă, despre părintele Ioaneş avem unele ştiri din timpul şederii sale în temniţă. Astfel cronica braşoveanului Radu Duma arată că în 1776 cîţiva negustori din Braşov, aflaţi în afaceri comerciale la Graz, l-au cercetat în temniţă, unde le-a mărturisit «că mai bine va muri

decît să-şi lase credinţa sa pravoslavnică». Se pare că de la
i fost mutat la Kufstein. In anul 1780, un alt deţinut de acolo,
Ghenadie Vasici, fost pretendent la scaunul episcopal ortodox
ansilvania, a izbutit să trimită o scrisoare către Sinodul Biseri-
odoxe Ruse şi ţarinei Ecaterina a II-a, rugîndu-i să intervină
eliberarea lui. Intre altele Ghenadie scria : «Aici în fortăreaţă
un preot român din Transilvania, cu numele Ioan, care păti-
în robie de 24 de ani pentru credinţa ortodoxă». Să fie Ioan din
Ioan din Aciliu sau e un omonim ?
mieroasele nemulţumiri şi agitaţii din Transilvania au deter-
pe împărăteasa Măria Tereza să dea un decret, *la 13 iulie 1759,*
are acorda toleranţă religioasă credincioşilor ortodocşi, iar
jului unit i se interzicea persecutaiea lor. Se puneau însă şi anu-
ondiţii : revenirea la Ortodoxie nu era admisă, ortodocşii nu
să-şi reocupe bisericile luate de uniţi, iar cele pe care le reocu-
trebuiau înapoiate, erau obligaţi să nu întreprindă nimic îm-
i uniaţiei. Acest decret, în loc să mulţumească pe ortodocşi, dim-
, i-a întărîtat şi mai mult, refuzînd să primească acele condiţii.
Iul de îndrumători, de mobilizatori ai conştiinţelor, a fost pre-
i alţi preoţi şi credincioşi. Astfel, în acelaşi an, s-a început o
de organizare bisericească, cu alegeri de protopopi ortodocşi.
lă, pe valea Hîrtibaciului sufletul acţiunii erau preotul *Stan din*
aca (jud. Sibiu), din iniţiativa căruia s-au întocmit, în mai mul-
>hii, liste cu credincioşii ortodocşi* S-au ţinut noi adunări de
?i credincioşi în Glîmboaca, Rapolt (jud. Hunedoara), Orăştie,
Ludoş (jud. Sibiu) etc. Preoţii uniţi erau alungaţi, bisericile
e ortodocşi. Un călugăr, *loanichie* din Ţara Făgăraşului, a ple-
atunci la Carloviţ, «pentru folosul de obşte al patriei şi al nea-
îostru, spre sporirea şi întărirea pravoslavnicei credinţe».
chip deosebit s-a remarcat *preotul Ioan Piuariu din Sadu* (jud.
cu învăţătură la Cozia, hirotonit lş Bucureşti de mitropolitul
Mihalitizs. După ce a slujit doi ani în Sadu, a fost arestat din
ia lui Petru Pavel Aron, fiind tuns de plete şi de barbă în
ibiului împreună cu alţi preoţi ortodocşi (de aci numele de
msu). în primăvara anului 1759, a convocat o mare adunare
r la care au participat reprezentanţi ai satelor din jurul Si-
ipoi o nouă adunare în Petrilaca, pe Cîmpia Transilvaniei, cu
)0 de participanţi, în care s-a discutat problema libertăţii reli-
ii s-au redactat memorii către împărăteasă. în anul următor, a
it acţiunea de întărire a Ortodoxiei în satele de pe Cîmpia
aniei şi din părţile Clujului, ţinînd adunări şi rostind predici

în Frata, Sînpetru şi în alte sate. Către sfîrşitul lunii iulie 1760, a fost prins în satul Pogăceaua, de către doi protopopi, însoţiţi de vreo 20. de preoţi uniţi şi de 20 de husari. în *Istoria bisericească* a lui Petru Maior, găsim amănunte interesante despre arestarea sa, suferinţele îndurate din partea preoţilor uniţi, întemniţarea la Tîrgu Mureş pentru o săptămînă, trimiterea ia Viena legat de mîini şi de picioare şi escortat de o sută de soldaţi, cu opriri la Cluj, Oradea, Debreţin, Buda, Gyor (Raab). La Viena a fost anchetat de o comisie, dar spre marea lui surprindere, a fost eliberat.

Se păstrează — în traducere germană, — o scrisoare a sa cu data de 16 septembrie 1760, către tovarăşii săi de luptă din Transilvania, în care le arăta condiţiile «umane» de tratament de la Viena, recomandînd tuturor să trăiască în pace cu uniţii, să nu se mai dispreţu-.iască, să restituie uniţilor bisericile, cu alte cuvinte era un adevărat «îndreptar» de viaţă pentru credincioşii ortodocşi. Regimul avea nevoie de o astfel de scrisoare, dată în schimbul eliberării sale, căci tocmai atunci era în plină desfăşurare răscoala lui Sofronie. Deci, clerul şi credincioşii ortodocşi din Transilvania trebuiau să afle prin această scrisoare de bunele intenţii ale «milostivei Crăiese» faţă de ei şi că se pot obţine drepturi şi pe cale paşnică. Scrisoarea a ajuns la S-âdu abia în februarie 1761, cînd soţia sa Patrasia şi părinţii săi, Ioan şi Dobra, îi trimiteau două duioase scrisori, prin care-i zugrăveau, ■ tristele realităţi ale vieţii lor de acasă.

Reîntors acasă, desigur urmărit de autorităţi şi de oamenii episcopului Aron, preotul Ioan s-a aşezat în Sînnicolâul Mare din Banat, unde a păstorit pînă la moarte (1782). A avut doi fii, Petru, care i-a urmat în preoţie şi cunoscutul cărturar şi medic oftalmolog Ioan Piuariu Molnar.

Răscoala **lui** Sofronie de la Cioara. Constatînd că toate încercările şi memoriile lor rămîn fără rezultat, credincioşii ortodocşi au ales ultima cale în vederea dobîndirii libertăţii religioase, şi anume răscoala împotriva uniaţiei şi a iobăgiei. Ea a fost condusă de ieromonahul *Soironie* din satul Cioara azi Săliştea — jud. Alba. Născut într-o familie preoţească din sat, avînd din botez numele de Stan, a fost preot de mir în satul său, apoi s-a călugărit, se pare la Cozia. Reîntors la Cioara, şi-a făcut «o ţîr de schit în mijlocul codrului, mai ca la un mii departe de sat, locuind acolo şi rugîndu-se lui Dumnezeu pentru sufletul lui, în care ţinea şi cîţiva copii pentru învăţătură», cum se arăta într-o plîngere a credincioşilor către autorităţi.

)upa ce autorităţile i-au distrus schitul, a început lupta împo-
uniaţiei, îndemnînd pe credincioşi să alunge preoţii uniţi şi sa
re că vor să stea «sub porunca Bisericii din Ierusalim». La Cră-
il anului .1759, a fost arestat şi închis în satul Bobîlna lîngă
iie, dar a fost eliberat de vreo 600 de ţărani, conduşi de preotul
din Sălişte, unul din colaboratorii săi apropiaţi. De aici, Sofronie
•cat în Munţii Apuseni, îndemnînd peste tot poporul să alunge
ii uniţi şi să se întoarcă la Ortodoxie. A fost arestat din nou
brud,' dar autorităţile l-au eliberat la scurt timp, căci se temeau
răzvrătire a moţilor.

.a 10 august 1760, a convocat un «sinod» de preoţi şi credin-
la Zlatna, în Munţii Apuseni, întocmind memorii către împără-
Maria Tereza şi către guvernul Transilvaniei, prin care cereau
op ortodox, restituirea bisericilor şi a sesiilor parohiale, luate
reoţii uniţi, eliberarea celor închişi pentru credinţa ortodoxă. în
ţăranii răsculaţi au năvălit asupra Blajului, încît episcopul Petru
1 Aron a fost silit să se rufugieze la Sibiu de teama poporului.
Mişcarea s-a întins cu repeziciune în toată Transilvania, ajun-
pînă în Sătmar şi Maramureş, unde circulau proclamaţii şi
ari de la Sofronie. S-au ţinut şi aici adunări populare, în care
ii şi credincioşii hotărau întoarcerea la Ortodoxie (Santău, Do-
Cornil Gherdani, Budeşti ş.a.), încît în 1761, episcopul rutean
iii Olszavski din Muncaci a fost nevoit să cerceteze satele săt-
ne, ajutat de autorităţile de stat şi să impună credincioşilor să
Sţişeze din nou uniaţia. în Maramureş, mişcarea de revenire la
ioxie a fost condusă de preotul Ioan Marineţ, pe care autorităţile
cercat să-1 aresteze, dar n-au izbutit.

datorită acestei mişcări generale româneşti, împărăteasa Măria
sa şi autorităţile din Ardeal au fost nevoite să bată în retra-
La 20 octombrie 1760, împărăteasa înştiinţa, pentru prima dată,
a numi o comisie care să cerceteze' plîngerile românilor, iar cei
aţi pentru credinţă vor fi eliberaţi.

n urma acestei capitulări, Sofronie a început o acţiune energică
rganizare a Bisericii Ortodoxe (se intitula chiar vicar al Sfîntului
1 din Carloviţ), ajutat de preoţii Gheorghe din Abrud, Ioan din
te, Rusan din Alba Iulia, călugărul Ioanichie din Veneţia de
(Făgăraş) ş.a. Pretutindeni convoca *sinoade,* adică adunări de
i şi credincioşi, îndemnîndu-i să-şi păstreze credinţa strămo-
ă. Cel mai însemnat a fost «sinodul» de la Alba Iulia din 14—18
arie 1761. Dezbaterile «sinodului» au fost redactate de Sofro-
n 19 puncte şi înaintate guvernului. în prima parte erau expuse

doleanţele credincioşilor ortodocşi : eliberarea celor închişi (Oprea Miclăuş, cu preoţii Moise Măcinic, Ioaneş din Galeş, Ioan din Sadu, Ioan din Aciliu), încetarea persecuţiilor împotriva credincioşilor ortodocşi şi libertate deplină Ortodoxiei. In continuare, se stabileau măsuri de organizare a Bisericii Ortodoxe şi de întărire a vieţii morale a preoţilor şi credincioşilor : preoţii sa nu cerceteze cîrciumile, să se îngrijească de biserici, să cunoască rînduiala slujbelor, iar credincioşii să se spovedească, să nu înjure, să înveţe rugăciunile, să cumpere cele trebuincioase pentru biserică ş.a.

Astfel, prin conţinutul hotărîrilor luate, «sinodul» de la Alba Iulia poate fi considerat punctul culminant al răscoalei lui Sofronie şi unul din marile fapte istorice bisericeşti din secolul al XVIII-lea. De altfel, întreaga mişcare a lui Sofronie poate fi considerată ca o biruinţă deplină a Ortodoxiei în Transilvania, căci zeci de sate au părăsit uniaţia. Tot ce se lucrase timp de 60 de ani pentru înstrăinarea poporului de credinţa strămoşească era acum zdruncinat.

Misiunea generalului Bukow. în astfel de împrejurări, împărăteasa Măria Tereza a trimis în Transilvania pe generalul Nicolae Adolf baron Bukov, în calitate de comandant al forţelor militare de aici. Odată cu el au fost trimise noi unităţi de cavalerie şi infanterie. Tot atunci a venit şi episcopul ortodox sîrb din Buda, Dionisie Novacovici, care a fost instalat în biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, apoi s-a stabilit în Răşinari. Bukow avea datoria să înăbuşe răscoala românilor, să cerceteze neînţelegerile religioase şi să întocmească o statistică a preoţilor şi credincioşilor ortodocşi şi uniţi. îndată după sosirea sa la Sibiu, la începutul lui aprilie 1761, s-a prezentat la el o delegaţie de 40 de români, condusă de protopopul Ioan din Sălişte, înmînîndu-i un memoriu prin care cereau încetarea persecuţiilor religioase, eliberarea celor închişi, numirea unui episcop ortodox, scutirea preoţilor ortodocşi de contribuţii, restituirea bisericilor luate de uniţi şi îngăduinţa pentru Sofronie de a predica în toată Transilvania. La 26 aprilie, în ziua de Paşti, s-au prezentat iarăşi sute de credincioşi la Sibiu. Noul episcop, Dionisie Novacovici, sosit tocmai atunci, i-a îndemnat să se întoarcă acasă şi să aştepte în linişte cele ce se vor hotărî cu privire la credinţa ortodoxă.

Peste cîteva zile, la 1 mai, s-a înfăţişat însuşi Sofronie, care, silit de împrejurări, a ajuns la o înţelegere cu Bukow, iscălind şi o proclamaţie către credincioşii ortodocşi. Cu aceasta, misiunea lui se Încheiase. Nu ştim cînd anume a trecut munţii în Ţara Românească, unde probabil a ajuns egumen al schitului Robaia, aflat sub ascul-

înăstirii Argeş (se pare că a fost egumen şi la Vieroş). îşi rşit zilele undeva prin Ţara Românească.

ită după sosirea lui Bukow în Transilvania, prin proclamaţia 9 aprilie 1761, a dispus să se facă două «conscripţii» (statis-ensăminte) detaliate, una de către organele administrative, alta ; protopopii uniţi, dar independente una de alta, care să cu-date privitoare la numărul preoţilor şi credincioşilor, al bise-sesiilor parohiale (pămîntul arabil, fineţe, vii) şi caselor paro-tît pentru ortodocşi, cît şi pentru uniţi. Datele primite au fost elucrate de o comisie (care a lucrat pînă în 1762) formată :ow şi doi consilieri de la Tezaurariatul ţării : baronii L. B. M6-;i Fr. I. Dietrich.

toată lipsa de obiectivitate cu care s-a lucrat, din conscripţia ;ow rezultă o categorică superioritate numerică a credincioşi-sdocşi. Astfel, în exemplarul oficial apar 2250 de preoţi uniţi :23 familii, 1365 preoţi ortodocşi cu 128.635 familii, 515 bise-ite şi 1362 ortodoxe. Vom extrage numai cîteva date, care îlul în care a lucrat această comisie numită de «dezmembrare» sparare a legii». Cele 515 biserici atribuite uniţilor erau, fără ă, zidite cu cheltuiala ortodocşilor, fie înainte de 1701, fie r. Ele au fost luate de la ortodocşi şi date uniţilor, chiar şi înde aceştia erau în număr infim. De pildă, la Alba Iulia amîn-dsericile au fost date celor 7 preoţi uniţi cu 21 familii, iar cele nilii ortodoxe au rămas fără biserici şi fără preoţi ; la Chiueşti)ej, s-a dat biserica la 4 preoţi uniţi cu 10 familii, iar cele 211 ortodoxe au rămas fără biserică ,• la Răşinari, pentru cei 9 uniţi cu 51 familii, iar cele 713 familii ortodoxe au rămas fără ă ,• la Sălişte pentru 9 preoţi şi 19 familii unite, la Topîrcea abiu) pentru 3 preoţi cu" 9 familii, iar cele 226 familii ortodoxe nas fără biserică ş.a. în unele locuri, bisericile ortodoxe au ajunge în stăpînirea uniţilor numai pe baza intervenţiei tru-lui Bukow (Ocna Sibiului, Răşinari, Sadu, Sălişte, Alba. Iulia, oara lîngă Dej ş.a.). Mai mulţi credincioşi din aceste localităţi erit închisoare, amenzi, bătăi, pentru ca îndrăzniseră să-şi apere :ile zidite prin osteneala lor şi a înaintaşilor (de pildă, la Cuz-a, doi credincioşi au fost condamnaţi la moarte prin ştreang, *i* la serviciu militar pe viaţă).

mai multe parohii, credincioşii ortodocşi au fost obligaţi să că biserici sau capele noi pentru puţinii credincioşi uniţi : Bu-i Grînoasă — Alba cu 7 familii unite, Crăciunelu de Sus pe • ^e cu 5 familii, Balşa — Hunedoara cu 4 familii, Valea Nandru-

|ᴜȷ __. Hunedoara cu 4 familii şi altele. Aceleaşi abuzuri s-au făcut şi la atribuirea sesiilor şi caselor parohiale. în majoritatea cazurilor, au fost luate de la ortodocşi şi date preoţilor uniţi rămaşi fără biserică şi credincioşi ; iar după moartea lor, urmau să treacă în proprietatea comunei, a fiscului sau a proprietarului de pămînt local.

în 1172" de sate pur ortodoxe, cu 622 de preoţi, existau alţi 472 de preoţi uniţi, fără credincioşi : Bistra—Alba 3 preoţi ; Arieşul Mare—• Alba 7, Boşorod—Hunedoara 5, Sîmbăta de Jos—Făgăraş 4, Dejani—Făgăraş 3, fără să mai vorbim de zecile de parohii în care existau cîte unul sau doi preoţi fără credincioşi, sau de parohiile în care aveau cîte 2—3 familii (ex. : Tilişca—Sibiu 7 preoţi la o familie, Boholţ—Făgăraş 8 preoţi la 2 familii etc).

Mai notăm că 1337 parohii ortodoxe (cu 69.303 familii) nu aveau pteoţi. Dar aceste cifre sînt inexacte, pentru că în majoritatea scaunelor săseşti toate parohiile erau trecute fără preoţi: Sibiu, Sighişoara, Bistriţa, Miercurea, Cohalm, Nocrih, Cincu Mare, Sebeş, Orăştie, iar în scaunul Mediaş erau abia doi preoţi. Este exclus ca în aceste parohii, mai ales în cele din jurul Sibiului, „Miercurei şi Sebeşului, care au dat atîţia luptători pentru Ortodoxie, să nu fi existat nici un preot.

în ce priveşte conscrierea credincioşilor, s-au **'făcut** alte multe abuzuri, datorită cărora numărul uniţilor a crescut în chip simţitor. "De pildă, în zona Bistriţa-Năsăud, cîţiva preoţi au izbutit să înduplece pe zece români care, sub prestare de jurămînt, au declarat în faţa comisiei că românii din întregul ţirîut doresc să facă parte din Biserica unită. Protestul ulterior al românilor de aici n-a fost luat în considerare, astfel că 47 de sate de aici au fost declarate unite, reprezentînd a cincea parte din totalul credincioşilor uniţi din Transilvania. Apoi erau declarate unite satele care s-au prezentat în faţa comisiei după expirarea termenului, iar altele erau declarate unite fără nici o explicaţie sau cu menţiunea că vor fî pedepsiţi credincioşii pentru apostazie (un an închisoare cu pîine şi apă de două ori pe săptămînă). Pare suspect numărul celor 55 de parohii în întregime unite din judeţul Hunedoara, mai ales în ţara Haţegului. Profesorul Silviu Dragomir a stabilit că au fost declarate arbitrar ca unite 13.267 familii din acest ţinut.

Dar cea mai mare barbarie săvîrşită de generalul Bukow a fost *distrugerea a zeci de mînăstiri şi schituri din toată Transilvania,* cele din lemn fiind arse, iar cele din piatră şi cărămidă distruse cu tunurile. Această acţiune a început din vara anului 1761 şi a con-

în anii următori (Sîmbăta de Sus, Rîmeţ, cele din Ţara Făgă-
i etc). In felul acesta, practic, a încetat viaţa monahală orto-
lin Transilvania.

oi **mişcări pentru apărarea Ortodoxiei.** în anul 1763, s-au înre-
noi incidente în părţile Bistriţei. La propunerea lui Bukow,
iteasa a acceptat planul său de organizare a două regimente
ereşti, cu sediul în Orlat şi Năsăud, care urmau să fie alcă-
iin ţărani români şi secui de-a lungul graniţelor sudice şi es-
e Transilvaniei, de la Porţile de Fier pînă în Maramureş. Gră-
urmau să fie scutiţi de impozite, în afară de «darea capului»,
declaraţi oameni liberi, deci scoşi de sub ascultarea proprieta-
ie pămînt, urmînd să primească şi o anumită diurnă. Dar în
regimente nu puteau să fie admişi decît credincioşi uniţi, în
mpărăteasa avea încredere. în ţinutul Bistriţei au fost recru-
ăniceri din 30 de sate. Dar la 10 mai 1763, pe cînd urmau să
ă jurămîntul, lîngă comuna Salva, în faţa episcopului Aron şi
zenţa generalului Bukow, grănicerii din două batalioane de in-
ie au refuzat să-1 depună şi au ridicat armele împotriva gene-
, a ofiţerilor nemţi şi a episcopului, care au fost siliţi să fugă.
fost instigaţi de bătrînul Tănase (în unele izvoare Todor) To-
din Bichigiu, în vîrstă de peste 100 de ani, care cerea grăni-
să nu admită ca ofiţerii nemţi să le «ciufulească» (batjoco-
n.n.) legea. în urma cercetărilor făcute de o comisie aulică,
embrie 1763, au fost pedepsiţi capii mişcării : Todoran, frînt cu
Vasile Dumitru al popii din Mocod, Grigore Man din Zagra şi
Oichi din Telciu, spînzuraţi. Pentru alţi ţărani s-a dispus «să
de 10 ori în sus şi de 10 ori în jos printre loviturile de vergi
ie soldaţi».

satele din sudul Transilvaniei, în care s-a făcut grănicerizarea,
uiţi credincioşi au trecut în Ţara Românească, nevoind să pri-
ă uniaţia. De pildă, în Cugir (jud. Alba) au fost alungate 264
din sat pentru că au refuzat să se înscrie ca grăniceri şi să-şi
>e credinţa, iar în locul lor au fost aduse 99 familii din alte
n Jina (jud. Sibiu), 65 de bătrîni au fost arestaţi pentru că au
t să îndemne pe cei tineri să consimtă la grănicerizare. în
au plecat din sat 338 de pribegi. în Tohan (jud. Braşov), un
oficial arăta că o mulţime de locuitori, în frunte cu preotul
au fost scoşi din sat. Raportul relata că «mizeria şi greutăţile
pot descrie, bătrîni, oameni de vîrstă matură, părinţi şi copii
■i toţii acolo, sub cerul liber. Numai să-i vezi te îneacă mila».

Au fost nevoiţi să întemeieze satul Tohanul Nou. Ţăranii liberi **din**" Ţînţari (azi Dumbrăviţa-Braşov) au devenit iobagi. Alte emigrări au avut loc din satele Veştem-Sibiu, Breaza-Făgăraş (29 ţărani de aici au fost prinşi şi arestaţi), Şinca Veche-Făgăraş (o parte au întemeiat satul Şinca Nouă) etc.

Prin grănicerizare au devenit unite — total sau parţial — satele pomenite mai sus, la care se adaugă şi altele : Orlat-Sibiu, Copăcel, Ohaba, Bucium, Vad, Pojorta din Ţara Făgăraşului, iar satele din zona Năsăudului - au fost toate declarate unite, fără excepţie. Abia în 1783, împăratul Iosif II a îngăduit şi ortodocşilor să facă parte din regimentele de grăniceri, fără a-i sili să îmbrăţişeze uniaţia.

Au existat însă şi alte forme de trecere forţată la uniaţie. De pildă, episcopul unit Atanasie Rednic a alungat pe preoţii şi pe credincioşii ortodocşi din cîteva sate care făceau parte din domeniul Episcopiei din Blaj (Mănărade, Cergău, Ciufud, Veza şi Spătac), fiind mustrat pentru aceasta chiar de Măria Tereza. Urmaşul său, Grigore Maior, însoţit de doi comisari unguri, a trecut prin aproape 60 de sate din Sălaj, pe care le-a declarat unite. Numeroşi preoţi ortodocşi au fost arestaţi pentru ca să li se poată răpi bisericile (Petru Dib din Roşia Montană, protopopul Nicolae din Morăreni şi alţii). Prin astfel de mijloace, desigur numărul uniţilor a crescut în chip simţitor.

Edictul de toleranţă. La 29 octombrie (8 noiembrie) 1781, împăratul Iosif II a dat aşa-numitul Edict de toleranţă, prin care se interzicea asuprirea cetăţenilor pe motive de credinţă. Se îngăduia oricărei confesiuni, dacă avea 100 de familii, să-şi #zidească biserică, să întreţină preot şi învăţător. Necatolicii nu mai erau obligaţi să ia parte la slujbele catolicilor sau să plătească taxe preoţilor catolici. Era admisă şi trecerea de la o confesiune la alta. în căsătoriile mixte; dacă tatăl era ortodox, erau socotiţi ortodocşi numai băieţii, iar dacă. tatăl era unit, toţi copiii deveneau uniţi.

Dar la scurt timp (16 ianuarie 1782), dîndu-şi seama că acest edict ar duce la lichidarea «uniaţiei», împăratul a revenit asupra lui, printr-un «rescripf» care reglementa trecerile la Ortodoxie. El dispunea ca acelora care doreau sa părăsească confesiunea catolică sau unită, să li se facă o catehizare de şase săptămîni în învăţătura catolică (sau unită), plătind cîte un zlot pe zi celor care-i catehizau. Peste cîteva zile, a dat o nouă dispoziţie, prin care se prevedea să nu se ia în considerare cererile comunităţilor, ci numai cele individuale. în ciuda acestor dispoziţii, care practic făceau imposibilă revenirea românilor uniţi la Ortodoxie, s-a pornit totuşi o puternică mişcare de revenire în Ţara Haţegului, deci tocmai acolo unde parohiile au fost

Drţat la unire în 1761. Episcopul Grigore Maior a fost nevoit sprijinul guvernului şi al autorităţilor militare, pentru întoar-porului la uniaţie. Acelaşi lucru s-a petrecut şi în multe sate Făgăraşului, unde vicarul Ignatie Darabant de la Blaj a avut e sprijinul autorităţilor militare, pentru stăvilirea mişcării de e la Ortodoxie. *

s puţin timp, la 20 august 1782, împăratul Iosif II a dat aşa-nu-*entă de unire,* prin care dispunea ca fiecare Biserică să ră-credincioşii pe care îi avea şi să nu se mai facă prozelitism, măsura a fost luată numai împotriva Bisericii Ortodoxe, care i primi credincioşi uniţi. în schimb, Biserica unita şi-a con-în viitor acţiunea prozelitistă, folosindu-se de sprijinul per-ii autorităţilor de stat.

acer **care de refacere a unităţii bisericeşti în 1798. La** cîţiva i redactarea cunoscutului *Supplex Libellus Valachorum* (1791—îţiva cărturari români au înaintat împăratului Francisc I 830) un nou memoriu, cu o seamă de revendicări de ordin *}i* social, dar şi cu o serie de propuneri concrete privind a unităţii bisericeşti a românilor. A fost iniţiat de uniţii Ioan icar în Făgăraş, şi Aron Budai (fratele lui Ioan Budai De-care era secretarul Consistoriului ortodox din Sibiu (!) şi de oii ortodocşi Ioan Popovici din Hondol (vicarul Episcopiei iu) şi Radu Tempea V din Braşov, directorul şcolilor confe-ortodoxe din Transilvania. Ei propuneau ca episcopul unit ■b să fie pensionat (scaunul de la Sibiu era vacant), iar Bise-nânească întreagă să fie condusă de vicarii Ioan Para şi Ioan i, cu două consistorii, la Cluj şi la Sibiu. în felul acesta, ei, s-ar «reconcilia» clerul, iar credincioşii nici n-ar observa irea survenită. Memoriul lor a ajuns la episcopul catolic ni Ignâcz din Alba Iulia, la guvernatorul Transilvaniei Bânfi îpărat, care, în 1800, a dispus clasarea dosarului, ţinînd seama mnerea celui din urmă, că dezbinarea românilor este de folos , care poate să-i stăpînească mai uşor. Aşa s-a sfîrşit, după de studii şi propuneri, prima încercare de refacere a unităţii işti a românilor ardeleni.

Concluzii. *Lupta clerului şi a credincioşilor din Transil-i pentru apărarea Ortodoxiei reprezintă o biruinţă desăvîrşită ra eelor care voiau să-i înstrăineze de legea strămoşească, !, după cuvîntul istoricului Ioan Lupaş,* «o *biruinţă a satului >ra împăratului».*

Jertia celor trei mucenici de la Kutstein : ieromonahul Visarion şi preoţii Moise Măcinic din Sibiel şi loan din Galeş, ca şi *lupta neînfricată dusă de ieromonahul Soironie de la Cioara şi de preoţii Cosma din Deal, loan din Aciliu, loan din Poiana, loan din Sâlişte, loan Piuariu din Sadu, de preotesele din Tilişca, Deal şi Poiana, de credincioşii ţărani Oprea Miclâuş din Sălişte, loan Oancea din Făgăraş, Constantin Petric din Jina, Tănase Todoran din Bichigiu şi de numeroşi alţi preoţi* şi *credincioşi — bărbaţi, femei şi chiar copii — ucişi sau morţi în urma suferinţelor îndurate, întemniţaţi, bătuţi, maltrataţi, alungaţi din satele lor,* constituie unul din cele mai înălţătoare momente din trecutul Bisericii româneşti.

Ţiriînd seama de viaţa şi de lupta dusă pentru apărarea Orto-« *doxiei de către cuvioşii ieromonahi Visarion şi Soironie* şi de *credinciosul Oprea din Sălişte, Sfintul Sinod al Bisericii noastre, în şedinţa din 28 februarie 1950, a hotărît ca ei să fie cinstiţi ca sfinţi mărturisitori ai dreptei-credinţe, de către credincioşii ortodocşi români din mijlocul cărora s-au ridicat. Canonizarea lor solemnă s-a făcut la 21 octombrie 1955, în Catedrala» Reîntregirii din Alba Iulia. De atunci, ei sînt prâznuiţi după cuviinţă în fiecare an, în această zi, căci numai prin jertfe asemănătoare celor aduse* de ei, *credincioşii români din Transilvania şi-au putut păstra neştirbită legea lor ortodoxă strămoşească.*

BIBLIOGRAFIE

I z v o a r e . STERIE STINGHE, Documente *privitoare la trecutul românilor din Schei,* voi. I şi V, Braşov, 1901—6, XXIV + 362 p. (I) + XVI + 284 p. (V); *Plingerea sfintei mănăstiri a Silvaşului din eparhia* Haţegului din *Prislop,* la DAN SIMONESCU, Cronici şi *povestiri româneşti versificate,* Bucureşti, 1967, p. 69—90 ţ PETRU BOD, *Brevis valachorum incolentium histoiia...* (1764), copie litografiată din 1890, păstrată în mai multe biblioteci din ţară ; RADU TEMPEA, *Istoria besericei* ŞcheiJor Braşovului, ed. Sterie Stinghe, Braşov, 1899, VI + 220 p. şi ed. Octavian Şchiau-Livia Bot, Bucureşti, 1969, 225 p.

L u c r ă r i g e n e r a l e . SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal* în secolul XVIII, 2 voi., Sibiu, 1920—1930, VIII + 224 p. + 225 p. (I)+ 440 p. (II) j GHEORGHE CIUHANDU, *Călugării* Visarion şi Sofronie şi mucenicii Ortodoxiei din *Ardeal. Cuvinte de pomenire,* Sibiu, 1932, 36 p. j SILVIU DRAGOMIR, *La politique* religieuse des Habsbourgs et Ies *interventions russes* au XVIII-e *siecle,* în «Balcania», VII, 1, 1944, p. 152—172; I. LUPAŞ, Contributiuni documentare Ia *istoria satelor* transilvane, Sibiu, 1944, 148 p.; LUCIAN FLOREA, Ortodocşii din Braşov *In luptă* cu uniafia în prima jumătate a secolului *al XVUI-lea,* în «G. B.», XXVII, 1968, nr. 9—10, p. 991—1003.

Lucrări speciale. G. BOGDAN-DUICĂ, *Călugărul Visaiion Sărai,* Caransebeş, 1890, 27 p. j GHEORGHE COTOŞMAN, *Eremitul Visarion Valahul,* în M.B., an. VII, 1957, nr. 1—3, p. 99—124; BUJOR SURDU, *SUri noi despre Visarion Sărai,* în «Acta Musei Napocensis», II, Cluj, 1965, p. 695—700 ; ION B. MUREŞIANU. Gon*tributii la istoria Bisericii* bănăţene în *prima jumătate a* secolului XVIII (călugărul Visarion *Sărai),* în «M.B.», an. XVIII, 1968, nr. 10—12, p. 639—653; I. IONESCU,

Visarion Sărai în. *lumina Cronicii protopopului Nicolae Stoica din Mehadia,* an. LXXXIX, 1971, nr, 9—10, p. 1029—1036.
,UPAŞ, *Doi precursori ai lui Horia în audienţă la Curtea împărătească din iprea'Miclăuş şi Moise Măcinic,* în «An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.», s. III, m 14, Bucureşti, 1944, 92 p. + 3 pi. (şi în voi. «Studii istorice», V, Sibiu-5—1946, p. 97—128).
VW DRAGOMIR, *Relaţiile bisericeşti ale românilor din Ardeal* cu *Rusia în IV III,* Sibiu, 1914, 55 p. | I. IONAŞCU, *Ieromonahul transilvan Nicodim In năne'ască, Bucureşti,* 1943, 23 p. (extras din voi. Omagiu *lui Ioan Lupa?,* Bucu-*.3,* p. 365—385).
UPAŞ, *Părinţii şi bunicii scriitorului ardelean Ioan Piuariu Molnar,* în yol. conferinţe şi comunicări istorice», I, Bucureşti, 1928, p. 269—279;' VIRGIL **Popa Tunsul din Sad* paroh în Sinnicolaul Mare (1772—1782),* în «M.B.», , 1967, nr. 7—9, p. 473—483.
NEAMŢU, *Un raport din anul 1774 privitor la răscoala lui Sotronie (1759—* «Anuarul Institutului de Istorie din Cluj», IV, 1961, p. 253—256; CAROL R *Date noi cu privire la călugărul Soîronie,* în «Anuarul Institutului de in Cluj», V, 1962, p. 239—245; VIORICA POP, *Sinodul de la Alba Iulia din* îbruane *1761,* în «Apulum», VII, 1971, p. 120—126; I. RANCA, *Date noi mişcarea lui Sotronie (1759—1761).,* în *Apulum,* Alba Iulia, XVIII, 1980, :89.
GIL ŞOTROPA, *Contribuţii la istoria bisericească,* în rev. «Arhiva Some-ăsăud] nr. 21, 1937, p. 453—478; VIRGIL ŞOTROPA, *Iniiinţarea graniţei nă- 1762* în «Arhiva Someşană», Năsăud, 24, p. 1—129 şi 25, p. 261—375 ; VA-DTROPA, *Districtul grăniceresc năsăudean,* Cluj, 1975, 294 p.; IOAN BUNE A, *ir al *legii româneşti»* ; *Tănase Todoran din Bichigiu,* în *îndrumătorul Bi-*Cluj-Napoca, 1980, p. 272—277.
n s c r i p t i a l u i Bukow. VIRGIL CIOBANU, *Statistica românilor din îcută de administraţia austriacă la anul 1761*—1762, Cluj, 1926, 87 p. (extras N„ Cluj, III, 1924—1925); MATEI VOILEANU, Să se *iacă lumină. Biserica r din Ardeal în veacul al XVIII-led,* Sibiu, 1926, 132 p.; COSTIN FENEŞAN, *ie demografie istorică.* Voi. I. Secolul al XVIII-lea. Transilvania, Bucureşti, p. + XI tabele (cuprinde şi alte conscripţii).
i c t u l de t o l e r a n t ă . TEODOR V. PACĂŢIAN, *Contribuţiuni la istoria r ardeleni în secolul XVIII,* în A.I.I.N., Cluj, III, 1924—1925, p. 161—179 ; ILOAE, Din *urmările edictului de toleranţă din Ţara Haţegului,* în voi. «Fra-candru şi Ion I. Lapedatu», Bucureşti, 1936, p. 837—842; D. STĂNILOAE, O *itru Ortodoxie în Ţara Haţegului,* în «Anuarul XV al Academiei teologice» ne», Sibiu, 1939, p. 5—76; D. STĂNILOAE, *Din urmările edictului de tole- ţinutul Făgăraşului,* în voi. «Omagiu lui Ioan Lupaş», Bucureşti, 1943, 33.
c r e a r e a de r e u n i r e d i n 179 8. IOAN LUPAŞ, O *încercare de i Bisericilor române din Transilvania la 1798,* în voi. «Studii, conferinţe şi ri^ istorice», I, Bucureşti, 1928, p. 389—405 ;(ŞTEFAN LUPŞA, *Contribuţiuni* i *încercării de reunire a Bisericilor româneşti din Transilvania la 1798,* în lagiu lui Ioan Lupaş», Bucureşti, 1943, p. 492—509; IOAN LUMPERDEAN AUREL POP, *Consideraţii istorice asupra *Supplex>-ului de la 1798,* în <Ir 1904, p. 239—249.

LVI

MITROPOLIA UNGROVLAHIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

D.'upă moartea vrednicului mitropolit Neofit Cretanul, întîmplată la 16 iunie 1753, în locul său a fost ales episcopul *Filaret Mihalitzis* de la Buzău. Noul întîistătător al Bisericii din Ţara Românească era grec din insula Zante, din Marea Ionică. Probabil s-a călugărit la Muntele Sinai, de vreme ce a ajuns — la o dată pe care nu o cunoaştem — egumen al mînăstirii Sfînta Ecaterina din Bucureşti, închinată Muntelui Sinai. Din 1748 pînă în 1753 a păstorit la Buzău.

în cei şapte ani de păstorire la Bucureşti, a tipărit cîteva cărţi — în româneşte — unele cu cheltuiala sa: *Psaltirea* (în 1756), *Octoihul* (1756, o nouă ediţie în 1758), *Ceaslovul mic* (1759) şi două ediţii din *"Liturghier* (în 1754 şi 1759). In 1760 s-a tipărit cartea intitulată *«Lalsaicon, întru care să cuprind vieţi pustniceşti».* A murit în prima jumătate a anului 1760, fiind îngropat la Mitropolie.

Mitropolitul Grigorie II. Scaunul rămas vacant prin moartea lui Filaret Mihalitzis a fost ocupat de mitropolitul de neam român Grigorie al Mirelor. Acesta învăţase carte la Academia de la Sf. Sava, a fost egumen la mînăstirea Colţea din Bucureşti, apoi eclesiarh al Mitropoliei. La 7 aprilie 1748, a fost ales şi hirotonit mitropolit titular pentru scaunul din Mira Lichiei. în această calitate, a ajuns duhovnic al domnitorului Constantin Mavrocordat.

La 28 iulie 1760, a fost «strămutat» în scaunul de mitropolit al Ungrovlahiei, cu «ecdosis»-ul patriarhului ecumenic. Deşi a păstorit în vremuri grele, cu războaie pe pămîntul Ţării Româneşti, vlădica Grigorie, datorită aleselor sale însuşiri de cărturar, diplomat şi gospodar, a izbutit să conducă cu vrednicie Mitropolia Ungrovlahiei peste un sfert de veac.

anul 1768 a izbucnit un război între Rusia şi Turcia, în cursul Ţara Românească şi Moldova au ajuns sub ocupaţie şi admi-e militară rusă (1769—*177A).* La scurt timp după ocuparea aţelor, două delegaţii de înalte feţe bisericeşti şi de boieri idreptat spre Petersburg, pentru a prezenta ţarinei Ecaterina a Rusiei (1762—1796), doleanţele celor doua ţări româneşti. De-munteană era formată din mitropolitul Grigorie, arhimandri-îsarie, viitor episcop de Rîmnic, arhimandritul Filaret, urmaşul Rîmnic, iar mai tîrziu mitropolit, vistiernicul Mihail Cantacu-logofătul Nicolae Brîncoveanu. Delegaţia moldoveana era for-[in episcopul Inochentie al Huşilor, egumenul Benedict de la /■iţa, arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, logofătul Ioan Pa-ire a murit pe drum) şi spătarul Enache Milo. Amîndouă dele-au fost primite de ţarină la 28 martie 1770, în duminica Flo-*Z\x* acest prilej, au vorbit cei doi ierarhi. împărăteasa a pro-lilor munteni şi moldoveni că ţările lor se vor conduce şi pe «după a lor judecăţi şi rînduieli». In timp ce delegaţiile se a Petersburg, a avut loc hirotonia întru arhiereu a învăţatului ndrit Platon Levşin, printre ierarhii slujitori numărîndu-se şi îlitul Grigorie.

cînd aceste delegaţii se găseau în Rusia, în Ţara Românească eceau evenimente neprevăzute. Turcii au izbutit sa oprească un timp înaintarea rusească şi să pună un nou domn (în locul gorie III Ghica plecat în Rusia din noiembrie 1769) şi anume ui Craiovei, Manole (Emanuel) Giani Ruset (mai 1770 — oc-> 1771), care li se arătase devotat. Noul domn a dispus ca în i de mitropolit al Ungrovlahiei să fie ridicat fostul episcop de *Grigorie Socoteanii ;* a fost înscăunat la 26 iulie 1770. Se pare)st adus la Bucureşti împotriva voinţei sale, aşa cum se în-e cu o sută de ani în urmă cu vlădica Varlaam. Grigorie III a lucrat nimic în noua dregătorie în care a fost rînduit, căci >mbrie 1771, ostile ruseşti au ocupat din nou Bucureştiul, iar îl Giani Ruset cu mitropolitul său s-au retras în Oltenia. Fos-opolit şi-a reluat scaunul.

1772, mitropolitul Grigorie II a îndeplinit o nouă misiune di-că, fiind trimis în fruntea unei delegaţii la Focşani, spre a pentru «patria noastră», pe lîngă contele Orlof, reprezentantul care ducea acolo tratative cu turcii.

fapt de seamă din timpul păstoririi mitropolitului Grigorie II, recut la 13 iulie 1774, cînd generalul rus Petru Saltîkov i-a dă-aştele Sfîntului Dimitrie Basarabov, pe care le-a aşezat în cate-

drala mitropolitană din Bucureşti. S-a hotărît ca prăznuirea lui să aibă loc în fiecare an în ziua de 27 octombrie. Pînă azi, moaştele Sfîntului Dimitrie Basarabov se găsesc în aceeaşi catedrală (devenită din 1925 patriarhală).

In 1776, patriarhul ecumenic Sofronie II şi sinodul său, la cere--rea domnitorului Alexandru Ipsilanti (1774—1782), au acordat mitropolitului Grigorie şi urmaşilor săi în scaun titlul de «locţiitor al scaunului din Cezareea Capadociei». Prin acordarea acestui titlu, Mitropolia Ungrovlahiei era ridicată la rangul celui dintîi scaun între mitropoliile Patriarhiei de Constantinopol, cu alte cuvinte, dacă mitropoliţii Ungrovlahiei ar fi luat parte la şedinţele sinodului patriarhal, ar fi urmat îndată după patriarh (la început Mitropolia Ungrovlahiei ocupa locul 70, apoi a fost aşezată în acelaşi rang cu scaunele de Melitene, apoi Nicomidia, iar mai tîrziu a ocupat locul Mitropoliei de Ancira). Acordarea acestui titlu onorific era o recunoaştere a importanţei Mitropoliei Ţării Româneşti şi a aportului pe care l-au adus Biserica noastră şi poporul român la susţinerea Ortodoxiei răsăritene,

Sub mitropolitul Grigorie, au continuat legăturile şi cu celelalte Patriarhii ortodoxe răsăritene, aflate sub stăpînire otomană. Astfel, în martie 1781 mitropolitul şi domnitorul Alexandru Ipsilanti au primit vizita patriarhului Avramie II al Ierusalimului (1775—1787), care a izbutit să strîngă la noi sume însemnate de bani pe seama Patriarhiei sale.

Sînt vrednice de subliniat strădaniile cărturăreşti ale mitropolitului Grigorie II. în această privinţă este de apreciat aportul deosebit al domnitorului Alexandru Ipsilanti, om luminat, care a adus multe înnoiri progesiste în viaţa Ţării Româneşti, înfiinţînd şcoli şi spitale, micşorînd impozitele şi iniţiind felurite reforme administrative, cuprinse în *Condica* de *legi* care-i poartă numele. Acest domn a înfiinţat cîteva şcoli noi sau a reorganizat pe cele vechi, avînd şi concursul mitropolitului. Astfel, într-un hrisov din 10 ianuarie 1776, şcoala domnească de la Sfîntul Sava s-a organizat în patru cicluri, fiecare de trei ani, cuprinzînd întregul program de învăţămînt, de la cel elementar la cel superior. Erau şase profesori, iar între materiile de studiu figurau : Aritmetica, Geometria, Ştiinţele naturale, Filozofia,' Poetica, Retorica, Istoria, Geografia, Limbile latină, elină, italiană. Se prevedea recrutarea prin concurs şi întreţinerea în bune condiţii a 60 de bursieri în internatul şcolii, organizarea unei biblioteci şcolare. Conducerea şcolii era încredinţată unei Eforii, formată din mitropolit şi cei doi episcopi sufragani şi din marii boieri. întreţinerea ei cădea în seama

năstirilor neînchinate, la care se adaugă taxa de 3 lei pe care o iea fiecare preot (jumătate din ei erau folosiţi la «cutia milelor»; a jumătate pentru întreţinerea şcolii). în schimb, atît mînăstirile şi preoţii erau scutiţi de orice obligaţii faţă de vistieria ţării.

Prin acelaşi hrisov se menţiona că a înfiinţat două şcoli elemen-3, la Craiova şi la Buzău. S-a ocupat apoi şi de şcoala slavonească la Sfîntul Gheorghe vechi din Bucureşti. Prin hrisovul din ianua-1776, de care am pomenit mai sus, Alexandru Ipsilanti rînduia şi dascăl la Mitropolie, care să înveţe pe cei ce doreau să intr-e în . Nu avem însă ştiri asupra modului cum s-a organizat acest curs ogic şi ce rezultate a dat. Şi aceste şcoli se bucurau de subvenţii din ea mînăstirilor, iar ierarhii ţării, în frunte cu mitropolitul, aveau rol însemnat în îndrumarea lor, în calitate de membri ai Eforiei. ■opolitul era preocupat şi de gîndul întemeierii unei şcoli de psal-ie în Bucureşti, pentru pregătirea cîntăreţilor de strană.

Rezultate şi mai remarcabile s-au obţinut în privinţa tipăriturilor. îi peste 25 de ani de păstorire ai mitropolitului Grigorie II s-au ti-: aproximativ 40 de cărţi româneşti, fie de slujbă, fie de învăţătură. cărţile de slujbă se numără : *Evanghelia* (1760, 1775), *Antolo-lul* (1762, 1766, 1777, 1786), *Ceaslovul* (1767 şi alte cinci ediţii), *tvelnicul* (1764), *Penticosiarul* (1768, 1782), *Triodul* (1768), *Oc-\l* (1774), *Apostolul* (1774, 1784), *Psaltirea* (1775, 1780), *Slujba Cu-ilui Diwitrie Basarabov* (1779), *Liturghierul* (1780), *Catavasierul*) ş-a.

Mntre cărţile de învăţătură tipărite acum, consemnăm lucrarea îlui Simion al Tesaîonicului : *Voroavă de întrebări şi răspunsuri* 570 p.), în traducerea arhimandritului Chesarie, viitorul episcop mnic şi *Omiliile Sfîntului Macarie Egipteanul* (1775), în traduce-nui ieromonah Macarie. în 1768 s-a tipărit *Cazania* (reproduce Chiriacodromionului de Bucureşti din 1732, care este, în mare, iitare a Cazaniei lui Varlaam). S-au retipărit şi lucrările lui An-areanul *învăţătură bisericească foarte folositoare obştii preoţi-a tot creştinescului norod* (1774) şi *Capele de poruncă la toată besericească* (1775). în 1774, s-a tipărit pentru preoţi broşura ată *Prăvilioară cu învăţătură besearicească de taina ispoveda-*tipărită în 1781, cu unele adăugiri. în 1776 însuşi mitropolitul i o foaie volantă cu felurite «sfaturi în post». Majoritatea aces-rţi s-au tipărit cu cheltuiala mitropolitului Grigorie, fapt men-în înseşi foile de titlu. Multe au prefeţe semnate de el.

Mitropolitul Grigorie II a avut un rol însemnat şi în lucrarea d« traducere şi tipărire a *Mineielor* de la Rîmnic, între anii 1776—1780 de către ucenicii săi, episcopii Chesarie (1773-1780) şi Filaret (1780> 1792).

Se înţelege că toate aceste bogate roade ale tipografiei Mitropoj liei din Bucureşti nu s-au putut dobîndi decît prin munca mai multoi «ucenici» ai mitropolitului, care i-au stat în ajutor la tălmăcirea, tu părirea şi «diortosirea» lor. între ei trebuie pomeniţi arhimandritu Chesarie, viitor episcop de Rîmnic, traducătorul cărţii Sfîntului Simior al Tesalonicului, şi arhimandritul Filaret, viitor episcop de Rîmnic şi apoi mitropolit, cu cheltuiala căruia s-au tipărit *Omiliile Siîntula Macarie Egipteanul* şi care semna una din prefeţele *Octoihului* dir ■ 1774 şi a *Slujbei Cuviosului Dimitrie* din 1779. în chip deosebit trebuie să ne reţină atenţia ieromonahul Grigorie, mai tîrziu arhimandrii şi egumen la Dealu, iar din 1783 mitropolit titular de Sidis. Acesta e lucrat întîi ca tipograf şi gravor *(Triodul* din 1768 ş.a.), apoi a dai îndemnul — moral şi material — la tipărirea unora din cărţile pomenite mai sus *(învăţătura bisericească* din 1774, *Slujba Sfîntului Dimitrie Basarabov* în 1779, cele două ediţii- din *Prăvilioara de taina ispovedanii).* în 1784 a «diortosit» *Apostolul,* semnînd şi prefaţa, iar *Ceaslovul* din 1785 şi *Antologhionul* din 1786 s-au tipărit «prin îndemnarea şi osteneala» sa. Acest Grigorie Sidis a redactat în 1795 o minunată «diată», asemănătoare cu a lui Antim Ivireanul, prin care-şi lase sume însemnate de bani Mitropoliei,, unor mînăstiri, celor patru Patriarhii răsăritene, mînăstirilor din Athos şi Sinai, pentru răscumpărarea de robi şi întemniţaţi, pentru spitalele Colţea şi Pantelimon, pentru înzestrarea a cinci fete sărace etc. (din acelaşi testament reiese că avea o frumoasă bibliotecă).

Un alt ostenitor a fost ieromonahul *Macarie,* traducător al *Omiliilor Sfîntului Macarie Egipteanul* şi «diortositor» al *Octoihului* din 1774 şi al *Psaltirii* din 1775 (aci arăta că este din «sfînta mănăstire Dragomirna»). La mai multe tipărituri apare ca «ostenitor» ieromonahul Ioachim, «chivernisitorul tipografiei» care a continuat să lucreze apoi la Rîmnic. Tot între «ucenicii» săi se numără şi episcopul Cosma al Buzăului, care i-a urmat apoi în scaun. Pe lîngă aceştia nu trebuie trecuţi cu vederea nici numeroşii tipografi care au dat la lumină cărţile amintite: Iordache Stoicovici (un fiu al preotului tipograf Stoica Iacovici, din prima jumătate a sec. XVIII), preotul Constantin Rîmniceanul, Dimitrie Petrovici, Stanciu Tomovici şi alţii. Observăm, deci, că în jurul său se. formase o adevărată «şcoală» de instruire a clerului prin cartea tipărită.

Sub păstoria lui Grigorie au apărut şi cîteva cărţi în secţia gre-
ească a tipografiei mitropolitane (înfinţată în 1690), dotată acum cu
laterial nou, adus din «Francia», fapt pentru care era socotită ca o
iipografie de curînd înfiinţată a neamului ortodox al romeilor». în-
e acestea se numără : *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Petru Movilă
767), *învăţătura creştinească a credinţei noastre ortodoxe* (greceşte
turceşte, 1768), *Învăţătura ortodoxă a patriarhului Meletie Pigas*
769) şi altele. Aproape toate s-au tipărit cu cheltuiala patriarhului
rem al Ierusalimului. Meşterii tipografi erau români (de pildă car-
a lui Meletie Pigas a tipărit-o Grigorie, viitorul mitropolit de Sidis).
reste tipărituri constituie încă o mărturie a ajutorului pe care I-au
t ţările noastre Bisericilor de limbă greacă aflate sub dominaţie
Dinană.

v

Vlădica Grigorie este ctitorul a două biserici din Bucureşti : *Obo-
Vechi,* ridicată prin 1768 şi *Sfîntul Nicolae Vlădica,* demolată la
rşitul secolului trecut. A acordat ajutoare şi pentru ridicarea altor"
erici. Ca şi alţi vlădici ai ţării, s^a îngrijit şi de sporirea patrimo-
Iui material al Mitropoliei, fie prin acte de cumpărare, fie prin iii.

După o atît de bogată şi îndelungată activitate, mitropolitul Gri-
ie şi-a dat obştescul sfîrşit, în ziua de 18 septembrie 1787, fiind
ormîntat în curtea Mitropoliei, A lăsat în urma sa realizări de
nă, între care se impun tipăriturile româneşti, bisericile ctitorite
Bucureşti şi formarea de ucenici, care i-au continuat ostenelile
urăreşti.

Mitropolitul Cosma. După moartea lui Grigorie, scaunul Ungrovla-
a fost ocupat de episcopul *Cosma Popescu* al Buzăului. Era ro-
de neam, fiu de preot, născut în Flămînzeşti—Argeş, numin-
e din botez Mihai. Unul din fraţii săi, căpitanul Tudor Popescu,
jărit sub numele de Teodosie, a .ctitorit biserica din Ursoaia
Buzău).

D însemnare contemporană arată că viitorul ierarh a fost «cres-
;i educat» de mitropolitul Grigorie II. Poate acesta 1-a şi tuns în
ihism la mînăstirea Colţea, unde era egumen, căci îl întîlnim
> ca ierodiacon. Se pare că a fost un timp egumen la Dealu. în
s-a tipărit la Bucureşti o *Psaltire,* «prin îndrumarea şi nevoinţa
ei ermonahul, eclisiarhul Sfintei Mitropolii» ,• în curînd a ajuns
osinghel» al Mitropoliei (un fel de vicar). în 1763 a fost ales în
ui episcopal de la Buzău, rămas vacant prin demisia episcopu-

lui Rafail. Desigur, la alegerea lui va fi contribuit şi «dascălul» săi mitropolitul Grigorie.

în timpul celor 24 de ani de păstorire la Buzău, a tipărit cîtev cărţi, s-a îngrijit de cele două şcoli din oraş, a contribuit la sporire bunurilor Episcopiei, la efectuarea unor înnoiri în incinta ei, precuri şi la refacerea unor lăcaşuri de închinare. După o activitate atît d îndelungată, a fost chemat la cîrma Mitropoliei, în urma morţii mi tropolitului Grigorie II, probabil în ultimele zile ale lunii septembrii 1787. înscăunarea la Bucureşti i s-a făcut în ziua de 9 octombrie 1787 de către Partenie, fost mitropolit al Dristrei.

Arhipăstorirea lui a căzut în vremuri grele pentru Ţara Roma nească, în urma războiului care a izbucnit în 1787 între turci şi ruş şi în care va intra, în anul următor, şi imperiul habsburgic. Ţărik române au devenit teatrul operaţiunilor militare. în noiembrie 1789 austriecii au ocupat Ţara Românească. Prinţul de Coburg a format un divan, din înaltul cler şi marii boieri, din care făcea parte şi mitropolitul Cosma. Abia prin pacea de la Sviştov, dintre turci şi austrieci (24 iulie 1791), s-a restabilit liniştea în ţară. în 1792, s-a tipărit *Octoihul Mare,* «prin silinţa, cheltuiala şi îndreptarea smeritului mitropolit Sidis chir Grigorie» pe care l-am mai amintit. Este de fapt singura tipăritură din timpul păstoririi mitropolitului Cosma. în toamna aceluiaşi an, fiindcă bîntuia ciuma, s-a retras, de teama ei, la mînăstirea Giuleşti, metocul Mitropoliei, în apropierea Bucureştilor. N-a scăpat însă nici aci, căci a fost răpus de cumplita boală, la 3 septembrie 1792. Aşa s-a săvârşit din viaţă după numai cinci ani de păstorire ,• a fost adus şi îngropat la Mitropolie.

Mitropolitul Filaret. La numai trei zile după moartea lui Cosma, deci la 6 septembrie 1792, domnul ţării,.Minai! Şuţu (1791—1793) şi cu boierii din divan au hotărît să ridice la vrednicia de mitropolit al ţării pe episcopul Filaret al Rîmnicului.

Despre noul mitropolit s-a spus mereu că a fost grec de neam, părere pusă în circulaţie de episcopul Ghenadie Enăceanu al Rîmnicului (însuşită apoi şi de alţii), bazat pe faptul că petrecuse o vreme — în tinereţe — pe lîngă mitropolitul Partenie al Tîrnovei, împreună cu viitorul patriarh ecumenic Neofit. Dar acest argument nu ne poate convinge că a fost grec, pentru că şi unii tineri de neam român se puteau ataşa pe lîngă ierarhii greci care veneau în ţările noastre. Din cercetarea izvoarelor vremii, dar mai ales a activităţii sale, ne putem convinge că el a fost român de neam. (poate se trăgea dintr-o familie de macedo-români). într-un pomelnic al său sînt trecute mai

multe rude, toate cu nume româneşti : Dimitrie, Sandu, Ioan, Zamfira, Măria, Sanda (cf. M.O., nr. 5—6, 1975, p. 377). Se ştie apoi că era ucenic al mitropolitului Grigorie II. Presupunem că a învăţat carte la Academia de la Sfîntul Sava, din moment ce cunoştea temeinic limba şi cultura grecească. Probabil şi-a avut metania la Căldăruşani, unde a fost un timp şi egumen, mănăstire pe care a restaurat-o prin 1778. Notăm ca aceasta nu se număra printre cele închinate la Lo- :urile Sfinte, care erau conduse de greci; deci încă un argument că ;ra român. în anul 1770, a făcut parte din delegaţia munteană, con- lusă de mitropolitul Grigorie, care a plecat la Petersburg spre a în- ăţişa doleanţele ţării în faţa ţarinei Ecaterina a Ii-a, iar în 1772 a acut parte din delegaţia trimisă la contele Orlof, la Focşani. Dacă ra grec, cu greu i s-ar fi încredinţat asemenea misiuni.

Cercetînd tipăriturile de la Bucureşti şi Rîmnic, ne încredinţăm ă a fost unul din cei mai apropiaţi colaboratori ai mitropolitului Gri- 3rie. De pildă, în 1774 a apărut «prin osîrdia şi sîrguinţa» sa *Octoi- il* de la Bucureşti (semna şi o prefaţă închinată mitropolitului), iar în ml următor au apărut *Omiliile Simţului Macarie Egipteanul,* «prin ;îrdia şi cheltuiala» sa. în foile de titlu ale ambelor cărţi se arata pe atunci era «arhimandritul sfintei Mitropolii în Bucureşti». în 76, a fost ridicat la treapta de mitropolit titular al Mirelor. în aceas- calitate, semna prefaţa cărţii *Slujba Cuviosului Dimitrie Basarabov,* lărita la Bucureşti în 1779.

iîn 1780, a fost ales episcop la Rîmnic, în locul lui Chesarie, un ucenic al mitropolitului Grigorie. Aici a tipărit peste *25* de lucrări între care se remarcă *Mineiele* pe lunile aprilie-septembrie, toate arite în 1780.

O activitate atît de bogată 1-a impus în ochii tuturor, încît în sep- tbrie 1792, cînd a murit mitropolitul Cosma, a fost chemat să-i ia ii. A păstorit la Bucureşti abia un an, tipărind o singură carte, un *avasier* (1793), cu cheltuiala sa. S-a^ păstrat de la el o corespon- ţă pe care a purtat-o— ca mitropolit — cu patriarhii di-n Constan- pol şi Ierusalim şi cu alţi oameni de seamă — clerici şi laici — din ml sau. Ca mitropolit, a ajutat şcoala patriarhală din Constanti- >1. în Bucureşti, a ridicat o cişmea pe unul din dealurile oraşului, au primit apoi numele său, cişmeaua şi dealul Filaret.

fn septembrie 1793, şi-a dat demisia din scaunul mitropolitan. Se e că a fost silit să facă acest pas datorită unor neînţelegeri pe care fi avut cu noul domn Alexandru Moruzi. Poate la aceasta să fi ibuit şi episcopul Buzăului, Dositei, care dorea să-i ia locul. La

11 octombrie 1793 — din încredinţarea patriarhului ecumenic — însuş: Filaret *a:* făcut înscăunarea urmaşului său în scaun, Dositei Filitti S-a retras la mînăstirea Căldăruşani — de care se îngrijise şi îna-1 inte de a ajunge la Rîmnic — unde a şi murit în anul următor, fiind îngropat tot acolo. Prin testamentul său, a lăsat, între altele, fonduri pentru «întreţinerea şi educaţia copiilor orfani».

Din prezentarea vieţii şi activităţii lui Filaret reiese că el înscri o pagina luminoasă în istoria Bisericii şi a culturii româneşti, ca ş marele său dascăl, mitropolitul Grigorie II.

Concluzii. *Strădaniile cărturăreşti în cuprinsul Mitropolie Ungrovlahiei au fost continuate, în a doua jumătate a secolului a XVIII-lea, de vlădicii de atunci. între ei se impune figura luminoas de cărturar, patriot şi cîrmuitor sufletesc a mitropolitului Grigori II. Nu mai puţin vrednice de pomenire sînt şi ostenelile urmaşilor săi, Cosma Popescu şi Filaret, atît ca episcopi cît şi ca mitropoliţi.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. GHENADIE (ENACEANU) CRAIOVEANU, *Condica Siîntă,* Bucureşti, 1886, XXVI + 418 + XIV p. (retipărire din B.O.R., VII, (1884), an. IX (1885) şi an. X, (1886); ILIE CORFUS, *Însemnările Androneştilor,* Bucureşti, 1947 ; IOAN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliografia românească veche,* tomul II (1716—1808), Bucureşti, 1910, 571 p. şi tomul IV, *Adăogiri şi Îndreptări,* Bucureşti, 1944, XII -j- 375 p.

Lucrări generale. GH. M. IONESCU, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei,* voi. II (1708—1787), Bucureşti, 1914; NICULAE ŞERBĂNESCU, *Mitropoliţii Ungrovlahiei,* în B.O.R., LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. '793—807; MIHAI MANOLACHE, *Biserica din Ţara Românească in timpul domnitorului Alexandru Ipsilanti (1774—1782),* în B.O.R., an. LXXXIV, 1966, nr. 7—8, p. 808—835.

Lucrări speciale. IOAN RĂUŢESCU, *Două acte priyitoare la mitropolitul Filaret I,* în B.O.R., XLIV, 1926, nr. 2, p. 69—71 ; IOAN RĂUŢESCU, O *carte de judecată a mitropolitului Filaret,* în B.O.R., XLIV, 1926, nr. 4, p. 179—181.

GHEORGHE SOARE, *Titlul de «locţiitor al Cezareei Capadochieh purtat de mitropolitul Ungrovlahiei,* în S.T., an. XII, 1960, nr. 5—6, p: 369—380; LUCIAN FLOREA, *Activitatea culturală a mitropolitului Grigorie al H-lea,* în S.T., an. XV, 1963, nr. 3—4, p. 220—231.

I. C. FILITTI, O *lămurire despre mitropolitul Munteniei Cosma Popescu şi biserica din Ursoaiâ* (Buzău), în B.O.R., an. LI, 1933, nr. 5—6, p. 200—205; IOAN VASILE VOINEA, *Cosma Popescu mitropolitul Ungrovlahiei,* în B.O.R, XCIII, 1975,. nr. 3—4, p. 447—455.

MELCHISEDEC (ŞTEFĂNESCU), *Schiţe biografice din viaţa mitropolitului Ungrovlahiei Filaret II (1792) şi ale altor persoane bisericeşti contemporane cu dînsul.* Roman, 1886, 69 p. (şi Bucureşti, 1887, 59 p.); N. IORGA, *Viaţa unui mitropolit de altă dată : Filaret al H-lea. După registrul său inedit de scrisori,* în «Convorbiri Literare», an. XXXV, 1901, p. 999—1009 şi 1101—1137.

T. G. BULAT, *Monahul bucureştean Grigorie ajuns mitropolit al Sidiei şi candidat la întiiul scaun bisericesc al Ţării Româneşti,* în B.O.R., LXXXVII, 1969, nr. 5—6, p. 573—583 ; T. G. BULAT, *Tipografia Mitropoliei Bucureştilor în a doua jumătate a secolului al XVIII-1'ea,* în B.O.R., LXXXVII, 1969, nr. 7—8, p. 791—816.

LVII

MITROPOLIA UNGROVLAHIEI N ULTIMELE TREI DECENII ALE REGIMULUI FANARIOT

In ultimele trei decenii ale regimului fanariot în Ţara Românească, île trei scaune vlădiceşti au fost ocupate numai de ierarhi greci: mi-opolitii Dositei Filitti, Ignatie şi Nectarie la Bucureşti ,• episcopii ectarie şi Galaction la Rîmnic şi Costandie Filitti la Buzău. Româ-zarea acestora începe abia in anul 1819, cînd doi ierarhi greci au st nevoiţi să se retragă din scaunele lor. Tot în această perioadă observă un amestec vădit al autorităţilor ţariste ruse în problemele >astre bisericeşti, în timp ce Ţara Românească şi Moldova se aflau b ocupaţie militară rusă (1806—1812). Ca fapt pozitiv, notăm în-nţarea unei noi Episcopii, la Argeş, în 1793, primul ei titular fiind L român, Iosif, ierarh cu o aleasă formaţie cărturărească.

Mitropolitul Dositei Filitti. După retragerea mitropolitului Filaret a scaun, membrii Divanului domnesc au ales în locul său pe epis-pul Dositei Filitti al Buzăului (25 septembrie 1793). Alegerea s-a fă-t desigur la dorinţa noului domn Alexandru Moruzi, pe care Dositei, episcop la Buzău, îl întîmpinase la intrarea în ţară. Obţinîndu-se :unoaşterea patriarhului Neofit VII, noul întîistătător al Bisericii din ra Românească a fost înscăunat la 11 octombrie 1793, de către fos-. mitropolit Filaret.

Dositei Filitti se trăgea dintr-o familie preoţească din Pogdoriana irului, tatăl fiind grec, iar mama albaneză sau — după unii — vlahă iscută Curt sau Curţi). S-a călugărit în mînăstirea Mîntuitorului i locul său natal, sub numele de Dositei, de unde a trecut la mînăsti-i Proorocul Ilie din Ziţa. A studiat la Ziţa şi în oraşul învecinat ina, ambele fiind vechi centre de cultură grecească.

A venit apoi în Ţara Românească, aşezîndu-se la mînăstirea Sfîn-Ioan cel Mare din Bucureşti (azi dispărută), închinată mînăstirii ntul Ilie din Ziţa, ajungînd de tînăr arhimandrit şi egumen (c. 1764).

pregătirea sa cărturărească şi activitatea sa l-au impus curînd nu nu-•rnai în faţa compatrioţilor săi, ci şi a românilor. Astfel, în timpul războiului ruso-turc din anii 1768—1774, a îndeplinit anumite misiuni diplomatice pe lîngă autorităţile ruseşti. în ultimii ani ai vieţii lui Griqorie II, a îndeplinit slujba de «logofăt» (director) al cancelariei Mitropoliei Ungrovlahiei.

Datorită îndelungatei sale activităţi în Ţara Românească, arhimandritul Dositei a fost socotit vrednic să fie ridicat pe scaunul vlădiresc de la Buzău, în urma alegerii episcopului Cosma ca mitropolit (1787). în această nouă demnitate, deşi a păstorit în împrejurări grele, tocmai în timpul războiului ruso-austro-turc din 1787—1792, a izbutit să se impună ca un bun organizator şi cîrmurtor. în 1793 a fost ales mitropolit, în împrejurările pe care le-am arătat.

La 18 octombrie 1793, s-a hotărît în Divan înfiinţarea unei noi Episcopii, la Argeş, cu jurisdicţie peste judeţele Argeş şi Olt. Mitropolia a rămas cu judeţele Ilfov, Ialomiţa, Prahova, Dîmboviţa, Vlaşca, Teleorman şi Muscel.

Dintre multiplele aspecte ale activităţii mitropolitului Dositei, vom reţine, în primul rînd, grija sa necontenită pentru îmbunătăţirea situaţiei materiale a preoţimii de mir. Era obiceiul ca la venirea în scaun a unui nou mitropolit sau episcop, preoţii din eparhia respectivă să plătească o dare, numită «ploconul cîrjei», ajungînd cu timpul la 13 lei, sumă destul de mare pe atunci. Dositei a hotărît — îndată după înscăunare, — să fie redusă la jumătate.

Datorită abuzurilor care se făceau la hirotonii, mitropo^tul a obţinut, se pare tot în acelaşi an, un hrisov de la domnitorul Alexandru Moruzi, prin care se prevedeau anumite restricţii privitoare la hirotonii, spre a nu spori în chip inutil numărul preoţilor. Astfel, se prevedea ca de aici înainte candidaţii la preoţie «să aibă adeverinţă de la toţi sătenii lui, cum că este trebuinţă de preot la acea biserică». Credincioşii erau îndatoraţi să dea mărturie şi asupra moralităţii candidatului la preoţie şi a soţiei sale.

în anii următori, a luat alte măsuri pentru disciplinarea şi instruirea clerului, rînduind inspectori (proistoşi), care să cerceteze starea bisericilor şi pregătirea preoţilor, fie pentru Bucureşti, fie pentru restul ţării. îndatora pe preoţi să întocmească registre de naşteri şi decese.

Deşi era grec, Dositei Filitti a căutat sa pună capăt numeroaselor abuzuri ale egumenilor greci. Astfel, în 1794 ruga pe domn să interzică închinarea mînăstirii Vieroş la Muntele Athos, iar în 1798, cerea lui Constantin Hangerli (1797—1799) să se întocmească o «catagra-

» a tuturor călugărilor străini veniţi în Ţara Românească, urmînd egumenii să-şi ia răspunderea pentru cei din mînăstiri, iar cei fără Dătîi să fie trimişi la locurile de unde au venit.

Mitropolitul Dositei s-a dovedit un ierarh cu multă înţelegere ă de nevoile păstoriţilor săi. Astfel, în 1794, fiind foamete în Ţara mânească, a semnat, în fruntea membrilor divanului, refuzul de a mite «zahareaua» cerută de înalta Poartă. Pentru că anii 1793 şi *H* au fost secetoşi, mitropolitul a adresat preoţilor, o pastorală prin e-i sfătuia să arate credincioşilor că în. acele vremuri de foamete nplită aveau datoria de-a veni în ajutorul celor aflaţi în lipsuri suferinţe. Prin aceeaşi pastorală, dezlega pe cei săraci de ţinerea stului Patimilor din acel an, cu excepţia primei şi ultimei săptă-ni, precum şi a zilelor de miercuri şi vineri. în 1798, a avut curajul se împotrivească deschis intenţiei lui Constantin Hangerli de a ie noi dări asupra poporului oropsit.

A fost şi un bun gospodar, îngrijindu-se de refacerea catedralei ropolitane din Bucureşti şi a vechii «Mitropolii» din Tîrgovişte, cum şi de refacerea unor mînăstiri din cuprinsul eparhiei.

Ca om de cultură, mitropolitul Dositei s-a interesat de şcoli. în itate de preşedinte al Eforiei şcolilor, a stăruit pentru refacerea ilii de la biserica Sfîntul Gheorghe Vechi din Bucureşti, la care îumit doi dascăli. A refăcut apoi clădirile de la biserica Domniţa aşa, în care fusese mutată şcoala de la Sfîntul Sava încă din 1791, punînd ca în cazul cînd aceste clădiri nu vor fi îndestulătoare, ala să>#poată folosi şi clădirile de la biserica Măgureanu, metocul iropoliei. A ajutat pe profesorii şcolii de la Sfîntul Sava, care îi de-au unele din lucrările lor.

în acelaşi timp, s-a îngrijit de pregătirea clerului. Jncă din primii de păstorire hotărîse ca aceia care vroiau să primească taina hi-oniei, să înveţe cel puţin o jumătate de an la Mitropolie. Iar în ii 1797, printr-un hrisov al lui Alexandru Ipsilanti, se hotăra ca la îăstirea Tuturor Sfinţilor (Antim) din Bucureşti, «să fie şcoală de ăţătură pentru cei ce vor fi ca să intre în templu preoţiei din toate rhiile ţării». Presupunem, însă, că a lucrat pentru obţinerea hri-ului respectiv episcopul cărturar Iosif al Argeşului, care primise îăstirea Antim drept metoc pentru Episcopia sa. Şcoala a funcţionat ă prin 1847, cînd a fost desfiinţată printr-un «ofis» domnesc.

Mitropolitul Dositei a sprijinit şi activitatea tipografică din Bucu-ti, de sub teascurile căreia au ieşit mai multe cărţi de slujbă şi de re sufletească. între cărţile de slujbă menţionăm : *Molitvelnicul* 34), *Psaltirea* (1796 şi 1806), *Liturghierul* (1797), *Triodul* (1798), *Pen-*

ticostarul (1800), *Slujba Siîntului Dimitrie Basarabov* (1801), *Ceaslovul* (1801 şi 1806), *Evhologhionul* (1808) şi *Orînduiala sfinţirii bisericii* (1809). Iar dintre cărţile de învăţătură creştinească pot fi amintite : *Pravoslavnica învăţătură* (1794, tradusă din greceşte — fără să se precizeze după cine — de vel clucerul Dimitrie Fălcoianu), *Carte folositoare de suflet* (1799 şi 1800, tradusă din greceşte de călugării nemţeni Gherontie şi Grigorie), *Chiriacodromionul la Evanghelii* al lui Nichifor Theotochis, arhiepiscopul Astrahanului (1801, tradus din greceşte, (de aceiaşi călugări). S-au tipărit apoi mici catehisme pentru folosul credincioşilor (1794 şi 1809). Prefeţele unora din aceste tipărituri sînt semnate de mitropolit, altele de traducători sau diortositori. La toate cărţile se precizează, în însăşi foaia de titlu, că s-au tipărit cu cheltuiala mitropolitului. Aşadar, ca şi mulţi dintre înaintaşii săi, Dositei a lăsat o bogată moştenire culturală.

Din foile de titlu şi din prefeţele acestor tipărituri, ne putem da seama că mitropolitul Dositei a ştiut să strîngă în jurul său oameni de valoare, pe care i-a pus să lucreze şi să tipărească felurite cărţi, între ei se remarcă arhimandritul Grigorie Rîmniceanul, — viitor episcop de Argeş — (care semna prefeţele unor cărţi), călugării Gherontie şi Grigorie (cel din urmă devenit mai tîrziu mitropolit), şi alţii.

Ca meşteri tipografi au lucrat acum Dimitrie Petrovici Bucureşteanul, Dimitrie Mihailovici Rîmniceanul şi mai ales Stanciu Tomovici Bucureşteanul.

Păstorind într-o vreme de mari frămîntări politice-sociale, mitropolitul Dositei n-a rămas străin de acestea. Astfel, prin anii 1801-1802, cînd trupele lui Pasvan-Oglu, paşa din Vidin, făceau numeroase incursiuni de jaf în Oltenia şi chiar peste Olt, mitropolitul s-a refugiat în două rînduri la Braşov, împreună cu ceilalţi ierarhi şi cu o parte din boieri. De aici, ei au adresat mai multe memorii ţarului Rusiei şi împăratului Austriei, prin care le aduceau la cunoştinţă jafurile şi atrocităţile turcilor, cerîndu-le sprijinul. . Devotamentul mitropolitului faţă de poporul pe care-1 păstorea s-a văzut şi în 1806, cînd trupele ruseşti au intrat din nou în ţările noastre, rămînînd aici pînă în 1812. în astfel de împrejurări, un grup de ostaşi turci voiau să dea foc Bucureştilor. Atunci «ca prin minune» — scria cronicarul Zilot Românul (c. 1780 — c. 1850) — mitropolitul Dositei, «cu duh pentru patrie bun», ajutat şi de nepotul sau, episcopul Costandie al Buzăului, a scăpat capitala de pustiire, «mai cu vorba mai împărţind bani». La 18 februarie 1808, s-a instituit o «căimăcă-mie», care să conducă ţara în lipsa domnului, din care făceau parte şi mitropolitul, împreună cu episcopii de Buzău şi Argeş. Peste o lună,

st numit în comitetul de patru persoane care să prezideze lucră-
Divanului ţării.
înlăturarea şi «paretisisul» lui Dositei. Ocuparea Principatelor Ro-
e de armatele ţariste a avut urmări şi asupra situaţiei Bisericii
itre. Printr-un ucaz al ţarului Alexandru I (1801—1825) — adre-
Sinodului rus din Petersburg la 27 martie 1808, — mitropolitul
riil Bănulescu-Bodoni era numit «exarh al Moldovei şi Valahiei»,
îdinţîndu-i-se şi conducerea efectivă a Bisericii din Moldova, fi-
ă mitropolitul Veniamin Costachi se retrăsese din scaun tot atunci.
Noul exarh era român de neam, născut in Bistriţa Transilvaniei,
-o familie originară din Câmpulungul Moldovei, avînd o aleasă
ătire şcolară, dobîndită în diferite centre culturale ruseşti şi gre-
. A fost, succesiv, profesor la Iaşi şi la Poltava, episcop-vicar de
Ier şi Akerman (Tighina şi Cetatea Albă), pentru cîteva săptămîni
>polit al Moldovei (în 1792, în timpul unei ocupaţii militare ruse),
jpolit al Poltavei, apoi al Kievului. Din 1808 pînă în 1812 a con-
Biserica din Moldova şi Ţara Românească în calitate de «exarh»
opolia Moldovei a şi condus-o efectiv, de la Iaşi). După pacea de
icureşti dintre ruşi şi turci, din 1812, s-a retras din nou în Rusia,
dinţîndu-i-se apoi conducerea noii Arhiepiscopii a Chişinăului şi
îului (1813—1821). Prin numirea lui Gavriil ca exarh al Bisericii
neşti «din Moldova, Valahia şi Basarabia», mitropolitul Dositei
să lucreze sub «povăţuirea şi ascultarea» acestuia. Noul exarh
făcut o vizită la Bucureşti, în cursul lunii iulie 1808. Se înţelege
întru bătrînul mitropolit o asemenea numire era supărătoare aşa
la scurt timp, a ajuns la neînţelegeri cu exarhul Gavriil, dar şi
itorităţile militare ruse în problema veniturilor mînăstirilor în-
te, precum şi în urma refuzului mitropolitului de a înfiinţa o
;istorie duhovnicească», aşa cum înfiinţase Gavriil şi la Iaşi ■—
u judecarea abaterilor clerului ş.a.

n cele din urmă, printr-un ucaz *dl* ţarului, din 22 noiembrie
citit în divanul ţării la 15 ianuarie 1810, mitropolitul Dositei
nlăturat din scaun şi înlocuit cu *Ignatie,* mitropolitul Artei, în
Numirea acestuia era contrară vechilor rînduieli ale ţării cu pri-
la alegerea ierarhilor şi constituia un amestec direct al Rusiei
e în treburile Bisericii Ortodoxe Române. în ianuarie 1810, Ga-,
i organizat «duhovniceasca consistorie» sau dicasteria şi la Bucu-
în cursul lunilor ianuarie şi februarie, s-a întocmit o catagrafie
iror bunurilor Mitropoliei, iar la 3 martie Dositei a dat în pri-
Mitropolia, cu toată averea ei, exarhului Gavriil. După cîteva
a fost trimis la mînăstirea Dobrovăţ, în Moldova, dar în cursul

aceleiaşi luni, i s-a îngăduit să se aşeze la mînăsirea Aninoasa din Muscel, apoi la schitul Tîrgşor, în Prahova.

La sfîrşitul anului 1812 — probabil la intervenţia Austriei — .i s-a permis să se stabilească în Braşov. Refuzînd chemarea ce i se făcuse de a-şi relua scaunul, bătrînul mitropolit răspundea noului domn Joan Caragea în decembrie 1812, că face «paretisis» de bună voie, fiind prea bătrîn şi slăbit ca să mai cîrmuiască Mitropolia. Şi-a petrecut restul vieţii la Braşov, unde şi-a dat obştescul sfîrşit la 14/26 decembrie 1826 — în vîrstă de peste 90 de ani — fiind îngropat în curtea bisericii «greceşti» de acolo.

Mitropolitul Dositei Filitti a înscris o pagină luminoasă în istoria Bisericii noastre şi prin testamentul său, întocmit la Braşov, cu puţin înainte de moarte. O parte din bunurile sale imobile şi din bani erau lăsate unor rude şi slujitori devotaţi, iar restul era lăsat la diferite aşezăminte bisericeşti, şcolare şi filantropice. Trebuie remarcat însă că Dositei a lăsat cea mai mare parte a bunurilor sale compatrioţilor săi. Astfel, erau testate felurite sume — destul de mici de altfel — unor aşezăminte din Braşov : azilului de orfani, spitalului militar, şcolii greceşti, bisericilor romano-catolică, luterană, ortodoxă grecească şi ortodoxă românească din Şchei (numai 10 galbeni, dar şi aceştia cu îndatorirea de a fi pomenit). Alţi bani lăsa mînăstirilor din Grecia, în primul rînd bisericii Sf. loan Teologul, unde erau îngropaţi părinţii săi, pentru răscumpărarea grecilor robiţi, pentru măritarea de grecoaice sărace. Noului spital Filantropia din Bucureşti îi lăsa 12.000 de galbeni, iar restul--pentru diferite opere de binefacere, după, cum va socoti Epitropia instituită de el (formată numai din greci). Lăsa apoi 8.000 de galbeni pentru cumpărarea unor proprietăţi (moşii) în Ţara Românească, din venitul cărora să se plătească doi profesori la şcolile din Pogdoriana şi Ziţa, precum şi pentru acordarea de burse unor tineri de neam grec. In sfîrşit, 3.000 de galbeni erau destinaţi pentru cumpărarea unei moşii, ca din venitul ei să se trimită tineri la studii în Apusul Europei «pentru folosul general al naţiei». Nu se preciza despre care naţie era vorba, însă desigur în intenţia lui a fost cea grecească. Se vede că el urmărea ridicarea poporului grec prin cultură, ca astfel să se ajungă -şi la emanciparea sa politico-naţională.

Epitropia a cumpărat, în 1829, o moşie cu 11.000 de galbeni (deci cei 8.000 şi 3.000), la Lunguieţii în judeţul Dîmboviţa, din veniturile căreia s-au acordat burse la numeroşi tineri pentru studii, fie greci, fie români. Toţi au ajuns oameni de seamă în Grecia şi România (miniştri, profesori universitari şi secundari, medici, jurişti, ofiţeri etc). Timp de o sută de ani au beneficiat de burse peste 250 de tineri,

lentru studii medii, fie superioare, recrutaţi din toate păturile so-
. Cu timpul, s-au acordat ajutoare şi bisericilor şi şcolilor din
|uleţu, precum şi unor tineri de neam român din Epir, ceea ce,
te, nu era prevăzut în testament. Aşezămîntul cultural al mitro-
ului Dositei — care a existat pînă în prima jumătate a secolului
•u — a contribuit astfel la ridicarea unor oameni de seamă şi
rijinirea unor instituţii de asistenţă socială.

Mitropolitul Ignatie. Arătam mai sus că prin ucazul ţarului din 22
nbrie 1809, Dositei era înlocuit cu mitropolitul grec Ignatie de
, un sprijinitor al politicii ruseşti în Balcani, aflat atunci în Pe-
urg. A sosit la Bucureşti pe la mijlocul lunii februarie 1810,
participa pentru prima oară la şedinţele «duhovnicescului con-
riu» înfiinţat de exarhul Gavriil. Noul ierarh era originar din
ii Mytilene, din insula Lesbos, din Marea Egee. Călugărit de
, sub numele de Ignatie (ca mirean era Ioan Babalos), a făcut
i la «marea şcoală» de pe lîngă Patriarhia din Constantinopol,
u ca la vîrsta de 29 de ani (1794) să fie ales mitropolit al Artei
aopac'tului, în Grecia apuseană, cu reşedinţa în Arta. In 1805 a
nevoit să-şi părăsească eparhia, din pricina unui conducător lo-
ranic Ali-Paşa din Ianina, refugiindu-se în insulele Mării Ionice, pe
:i ocupate de trupele ţariste. Cînd acestea ş-au retras din insule,
politul Ignatie a plecat la Petersburg, ca apoi să fie numit mi-
'lit al Ungrovlahiei.

n această calitate, a fost un sprijinitor al şcolii greceşti de la
si Sava (numită acum «liceu»), pe care a înzestrat-o cu aparate
borator şi cu o bibliotecă. A lucrat pentru înfiinţarea unei «So-
;i literare» greceşti la Bucureşti şi a sprijinit pe cărturarii greci
noi sau din alte părţi (cu încurajarea lui s-a editat acum un
grecesc la Viena). Sub el s-a întocmit, în 1810, o «catagrafie»
•ohiilor din cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei, cu indicarea bi-
lor, a preoţilor şi diaconilor, precum şi a numărului familiilor,
himb, tipografia n-a lucrat nimic. în 1811 s-a pus problema înfi-i
unui seminar la Snagov, dar Ignatie a dat mînăstirea unui arii
grec.

'esigur, numirea unui grec în scaunul mitropolitan, necunoscă-
1 limbii române şi al obiceiurilor ţării, a produs nemulţumiri
e preoţi şi credincioşi. De aceea, în februarie 1811, o parte din
i ţării au cerut înlocuirea lui cu un român, motivînd că pradă
itirile şi pe preoţi, că prigoneşte pe călugări şi că protejează
mult pe greci. Memoriul lor n-a avut atunci nici o urmare.

După pacea de la Bucureşti din 16 mai 1812, Ignatie, care în timpu războiului se arătase devotat ruşilor, nu mai putea rămîne în Ţari Românească, reintrată sub suzeranitate otomană. De aceea, prin au gust-septembrie în acelaşi an, a plecat la VTena care, în secolul a XVIII-lea devenise cel mai însemnat centru al elenismului în întreag Europa. Aici a stat timp de trei ani, împreună cu marele luptătd pentru independenţa Greciei Ioan Capodistria, mai tîrziu primul **prd** şedinţe al Republicii Greceşti (1827). Amîndoi au desfăşurat o ac ţiune intensă pentru ridicarea poporului grec prin cultură. Intre a: tele, au înfiinţat la Viena «Societatea iubitorilor de muze», sprijinit şi de unii români, ca Alexandru Scarlat Sturza, moldovean stabil în Rusia, publicist cu alese preocupări teologice şi Zenovie Pop, fii cunoscutului negustor sibian Hagi Constantin Pop.

în 1815, Ignatie a părăsit Viena, aşezîndu-se la Pisa, în marel ducat al Toscanei. De aici a sprijinit lupta poporului său pentru 1 bertate şi independenţă naţională începută în 1821. A murit la 3 august 1828, la Pisa, fiind înmormîntat în biserica grecească din L vorno (în 1962, rămăşiţele pămînteşti i-au fost duse în Mytilene). î Biserica Ortodoxă Greacă Ignatie este socotit ca un mare ierarh, u cărturar iluminist de seamă şi un luptător neînfricat pentru emane părea socială şi naţională a poporului său.

Mitropolitul Nectarie. întrucît Dositei Filitti a refuzat să-şi reocup scaunul, Divanul domnesc a ales ca mitropolit, la 16 decembrie 181 pe Nectarie al Rîmnicului, înscăunat în ziua de 18 ianuarie 181

Acesta era grec din Moreea, fost econom şi arhimandrit al Epi: copiei Rîmnicului, iar din 1792 pînă în 1812 episcop tot acolo. într-păstorire atît de îndelungată a tipărit doar cîteya cărţi, purtînd gri; mai mult de cele gospodăreşti. Se spune ca pentru alegerea de m tropolit ar fi oferit domnitorului Ioan Caragea o suma enormă de bai (750.000 lei) ; nepotul său Galaction a fost şi el ales tot atunci episec de Rîmnic.

O primă măsură luată de el ca mitropolit a fost aceea de a urc la 13 lei «ploconul cîrjei», pe care Dositei îl redusese la jumăta (dintr-un izvor contemporan aflăm că Nectarie strîngea bani penti a-şi îmbogăţi rudele şi pentru ca să ajute Eteria). Alţi bani încă! de la preoţi pentru şcoli, deşi n-a sprijinit şcoala superioară de Sfîntul Sava, întemeiată de Gheorghe Lazăr în timpul păstoririi sa (1818). La Bucureşti n-a tipărit decît o singură carte, un *Molitveln bogat* (1819). Mai mult chiar, Nectarie a renunţat la vechile dreptu ale tipografiei mitropolitane de-a tipări orice fel de cărţi, inclusiv c

er laic. Urmarea a fost că la 3 noiembrie 1817, Ioan Caragea un hrisov pentru înfiinţarea unei noi tipografii din Ţara Ro-Lscă. Era tipografia «privilegiată» «de la cişmeaua lui Mavro-» (lîngă biserica cu acelaşi nume), prima cu caracter laic în Românească, întemeiată de doctorul Constantin Caracas, stol-Răducan Clinceanu şi slugerul Dumitrache Topliceanu.

emulţumirile împotriva lui l-au determinat să se retragă din în primăvara anului 1819, cu condiţia să i se dea venitul mî-i Sadova, cîte 1.000 de taleri pe lună, precum şi cîţiva «scu-». Evenimentele din 1821 l-au silit să se retragă la Braşov, unde pîna la moarte (-j- 13 septembrie 1825) ,• a fost înmormîntat la a Sfîntul Nicolae din-Şchei.

itropolitul Dionisie Lupu. Dacă în viaţa politică epoca turco-fana-L luat sfîrşit în 1821, în urma mişcării revoluţionare cu carac-rial-naţional condusă de Tudor Vladimirescu, în viaţa Bisericii area grecilor din ierarhia superioară începe cu doi ani mai ie. Acţiunea de «românizare» în viaţa bisericească era o ur-irească a numeroaselor abuzuri pe care le săvîrşiseră ierarhii ;i mai ales egumenii mînăstirilor închinate, căci scaunele vlă-şi mînăstirile închinate erau numai mijloace de îmbogăţire greci. După paretisisul lui Nectarie, alegerea în scaunul mi-:an a românului *Dionisie Lupu* apare ca un eveniment deose-o piatră de hotar între două lumi.

ui ales s-a născut în 1769, în casa clucerului Costache Lupu jani (Buzău). Nu se ştie unde a învăţat carte (poate la şcoala Buzău), nici în ce mînăstire şi-a avut metania. In 1795 era sgumen la mînăstirea Dealu, căreia i-a făcut, în două rînduri, ii radicale, după cum a refăcut şi biserica Sfînta Vineri din şte. în 1801, a fost hirotonit episcop titular de Sevastia. A ăturat abuziv din egumenia Dealului, dar numit apoi egumen ă la Tismana, pe care de asemenea a refăcut-o şi a cîrmuit-o Inicie.

:eperea sa în treburile gospodăreşti, dragostea de carte şi mai ntimentele sale româneşti l-au impus în ochii boierilor din naţională, care, la 1 mai 18.19, în urma demisiei lui Nectarie, >pus noului domn Alexandru Şuţu (1818—1821), spre a fi ridi-scaunul -de mitropolit al Ungrovlahiei. La înscăunare s-a citit nt festiv întocmit de Gheorghe Lazăr şi un alt cuvînt, rostit aiul de cîntări, ieromonahul Macarie.

Dionisie Lupu şi-a început activitatea ca întîistătător al Biseric
din Ţara Românească cu acte de mare reformă, urmărind româniza
rea clerului şi înlăturarea numeroaselor rele şi abuzuri introduse su
înaintaşii săi. O problemă dintre cele mai dificile era aceea a date
riilor lăsate în seama Mitropoliei de Dositei, Ignatie şi Nectarii
Pentru achitarea lor, Dionisie a fost silit să ceară protopopilor strîn
gerea «ploconului cîrjei» şi a celorlalte dări la care erau îndatora
preoţii faţă de Mitropolie. Pentru a se opri orice abuz pe viito
Dionisie a prezentat domnului o «anafora», cu propunerea ca p
viitor mitropoliţii şi episcopii să nu mai aibă voie să facă împrumi
turi pe seama eparhiilor, propunere pe care domnul a întărit-o.

A arătat o deosebită grijă faţă de starea materială a clerulu
Astfel, a încercat să oprească abuzurile care se făceau cu prileji
hirotoniilor, a înlăturat abuzurile protopopilor la încasarea dărilor d
la preoţi, a intervenit pentru scutirea de dări a fiilor de preoţi şi
preoteselor văduve. în acelaşi timp, s-a ocupat de disciplina preot
lor. Uneori chema la Mitropolie pe preoţii din Bucureşti, dîndu-]
îndrumări în legătură cu îndeplinirea îndatoririlor lor. îndruma ţ
protopopi să fie cu luare-aminte la săvîrşirea cununiilor, căci s
întîmpla că de multe ori se cununau a doua oară oameni din aii
părţi, care erau căsătoriţi. în acelaşi timp, a luat măsuri pentru îi
dreptarea vieţii monahale.

A manifestat un deosebit interes pentru problemele şcolare-cu
turale. în calitatea sa de preşedinte al Eforiei şcolilor, a sprijinit i
Gheorghe Lazăr şi şcoala de la Sfîntul Sava, incereînd să înlătur
pe dascălii greci. A deschis la_ Mitropolie o şcoală de muzică bis<
ricească, în limba română, punînd în fruntea ei pe ieromonahi
Macarie, căruia îi încredinţează predarea cîntărilor bisericeşti în re
mâneşte, dîndu-i ca ajutor pe Anton Pann. N-a uitat însă nici şcc
Iile din vestul ţării. De aceea scria protopopilor că a hotărît deseh
derea de şcoli în fiecare oraş, poruncindu-le să caute în fiecai
plasă «un dascăl cu bună ştiinţă şi adăpat atît la învăţătura cărţ
rumâneşti şi la condei, socoteli, cît şi la oareşce psaltichie», urmîn
ca ei să fie plătiţi de Mitropolie. Din cauza păstoririi sale pre
scurte, îndrăzneţul său plan n-a putut fi realizat. Un alt merit <
mitropolitului Dionisie Lupu este acela că a fost primul ierarh mui
tean care a trimis tineri la studii în Apus şi anume la Universitate
din Pisa, spre a deveni profesori. Aceştia erau : Constantin Moroi[1]
Simion Marcovici, ieromonahul Eufrosin Poteca şi Ioan Pândele..]
erau îndatoraţi să-şi termine studiile în decurs de patru ani şi ap<

ujească timp de opt ani ca profesori la orice şcoală ar fi fost ti-

Vceeaşi grijă a arătat şi tipăriturilor româneşti. La 29 iulie 1819, politul Dionisie înainta domnului un memoriu, protestînd că s-a Mitropoliei — în timpul lui Nectarie — privilegiul tipografic al, precum şi dreptul de a aviza asupra cărţilor laice sau bise- i care se tipăreau în Ţara Românească. Prin acelaşi memoriu, mea ca «tipografia de la Cişmea» să nu aibă îngăduinţa de a cărţi bisericeşti, iar cele laice să fie înaintate Mitropoliei spre are. Dacă aceste pretenţii erau într-un fel neîndreptăţite — des ultima — în schimb, mitropolitul făcea o nouă propunere, îl punea într-o lumină foarte favorabilă, arătîndu-1 ca un om izonturi largi, dornic de emanciparea poporului său. Solicita să îcorde permisiunea să tipărească la" Mitropolie o gazetă «poli- că şi filologhicească», în româneşte şi greceşte (el îi spunea ;ridă» după numele celui mai vechi ziar grecesc, tipărit la , în 1790—1797 : 'Ecpijfiept?). Mitropolitul cunoştea desigur rolul lal-cultural îndeplinit de ziarele greceşti în lupta de eliberare b jugul otoman (la unele era şi abonat) şi considera că acelaşi ir putea îndeplini şi un ziar românesc. Dacă ar fi izbutit încer- mitropolitului de-a înzestra cultura românească cu un ziar, toc- i preajma mişcării revoluţionare din 1821, desigur viaţa poli- ocială şi culturală a Ţării Româneşti de atunci ar fi avut cele nefăcătoare urmări.

cursul păstoririi sale, au apărut mai multe lucrări, fie în ti- ia Mitropoliei, deşi nu era în bună stare de funcţionare, dar \es în cea «de la cişmea». Cu binecuvîntarea lui au văzut lu- iparului : *Apostolul* (1820), *Penticostarul* (1820), *Psaltirea* (1820), ître lucrările teologice şi moralizatoare : *Viaţa Sîîntului Vasi- Nou* (1819), tradusă de monahul Isaia din mînăstirea Neamţ, e *şase pentru preoţie* de Sfîntul Ioan Gură de Aur (1820) şi *pentru preoţie* al Sfîntului Grigorie de Nazianz (1821), în tra- a ierodiaconului Grigorie, viitorul mitropolit ş.a. Cu binecuvîn- li s-au tipărit şi cîteva cărţi în limba greacă.

ija lui Dionisie pentru cartea tipărită rezultă şi din faptul că is la Buda trei tineri, care să înveţe meşteşugul tiparului la fia universităţii de acolo, sub îndrumarea lui Zaharia Carca- :unoscut editor de cărţi.

ată această activitate — am zice cu adevărat reformatoare — întreruptă de evenimentele din anul 1821. Dionisie Lupu a •arte din «Comitetul provizoriu de cîrmuire» instituit de Ale-

xanclru Şuţu, la 15 ianuarie, cu numai patru zile înainte de moartea sa. întrucît noul domn impus de turci, Scarlat Callimachi, JIU şi-a ocupat tronul, Comitetul a condus în continuare treburile ţării. Cînd Tudor Vladimirescu cu pandurii săi s-au apropiat de Bucureşti, mitropolitul, însoţit de cîţiva boieri, s-au prezentat în tabăra sa de la Cotroceni, îndemnîndu-1 să se împace cu boierii, fapt care a determinat pe acesta să ajungă la un acord cu boierii rămaşi în Bucureşti. Mai tîrziu, mitropolitul s-a arătat favorabil mişcării, fapt care rezultă dintr-un jurămînt de credinţă semnat împreună cu sufraganii săi.

La începutul lunii aprilie, zvonindu-se că se apropie turcii, mitropolitul, cu unii boieri, intenţionau să fugă din ţară. Au fost opriţi însă de Tudor şi închişi în casele lui Dinicu Golescu din Bucureşti, spre a-i semna actele politice. De aici, mitropolitul şi ceilalţi boieri au adresat Porţii un memoriu, cerînd restabilirea privilegiilor ţării, arătînd că mişcarea lui Tudor era îndreptată numai împotriva fanarioţilor care au jefuit ţara. La intrarea turcilor în ţară, Tudor eliberează pe mitropolit, pe episcopul Gherasim de la Buzău şi pe ceilalţi boieri, trimiţîndu-i spre Tîrgovişte. Ei izbutesc să se refugieze la Braşov, părăsind astfel pe Tudor într-unui din momentele cele mai grele ale mişcării sale. Din Braşov, mitropolitul, cu cei doi episcopi şi boieri pribegi au trimis mai multe memorii Rusiei, Austriei şi Turciei, cerînd retragerea trupelor turceşti din ţară şi domn «pămîntean».

După înăbuşirea răscoalei, caimacamul Constantin Negri scria tuturor emigranţilor să se înapoieze în ţară. Frămîntările s-au potolit însă abia după 30 iunie 1822, cînd a fost numit primul domn român, Grigorie IV Ghica. Acesta a adresat trei chemări mitropolitului Dionisie, spre a se reîntoarce în scaun. Neîncrezîndu-se în noul domn (de care avea motive să se teamă, căci refuzase să-1 despartă de soţie, pe cînd era mare boier), Dionisie i-a răspuns că nu se poate înapoia din pricina bolii sale şi a creditorilor care nu-1 lasă să plece pînă nu-şi plăteşte datoriile. în urma acestor refuzuri, divanul ţării, în decembrie 1822, a cerut domnului să aprobe alegerea unui nou mitropolit. La 4 ianuarie 1823, era ales ierodiaconul Grigorie de la Căldăruşani, un smerit călugăr, dar neobosit şi priceput cărturar.

Dionisie s-a reîntors în ţară abia în februarie 1827, iar în anul următor i s-a dat egumenia pe viaţă a mînăstirii Dealu, «spre întîmpinarea cheltuielilor casei sale». A administrat mînăstirea printr-un iconom, iar el a rămas să trăiască în casele sale din Bucureşti. Aici 1-a ajuns sfîrşitul la 5 februarie 1831, fiind îngropat «înlăuntrul bisericii Sfintei Mitropolii». La înmormîntare a vorbit Constantin Moroiu, unul din bursierii săi din Italia.

C o n c l u z i i . *După perioada de mari irămintări din cursul toririi ultimilor trei mitropoliţi greci din Ţara Românească (Do- i, Ignatie şi Nectarie), la care s-a adăugat şi amestecul ţarist afacerile noastre bisericeşti, păstoria lui Dionisie Lupu* — deşi. *rte scurtă — ne apare ca o perioadă nouă, cu reforme indrăz- e menită să zdruncine adine vechile rînduieli. Prin toate înlăp- ile sale, el a pregătit drumul urmaşului său, marele mitropolit gorie Dascălul*

BIBLIOGRAFIE

v o a r e . GHENADIE (ENĂCEANU) CRAIOVEANU, *Condica siîntă,* Bucu- S86, XXVI + ^18 + XIV p. (retipărire din B.O.R., VIII (1884), an. IX (1885) 1886) ; IO AN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliografia românească veche,* [I (1716—i808), Bucureşti, 1910, 571 p. ; tomul III, fasc. I—II (1809—1817) ti, 1912, VIII + 192 p.; IOAN BIANU şi DAN SIMONESCU semnează tom, . 'ni—VIII (1817—1830), Bucureşti, 1936, p. 193—780 şi tomul IV, *Adăogiri şi ui,* Bucureşti, 1944, XII + 375 p. ; NICULAE M. POPESCU, *Catagrafia Epar- grovlahiei in anul 1810,* Bucureşti, 1914, 84 p.; ILIE CORFUS, *Însemnările An 'lor,* Bucureşti, 1947, 145 p.

i c r ă r i g e n e r a l e . NICULAE ŞERBĂNESCU, *Mitropoliţii Ungrovlahiei,* în an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 793—807 ; MIHAI MANOLACHE, *Biserica din imânească în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Ipsilanti* (3796— n S.T., XIX, 1967, nr. 5—6, p. 347—358.

i c r ă r i s p e c i a l e . IOAN C. FILITTI, *Aşezămîntul cultural al mitropoli- ositei Filitti de la înfiinţare pînă astăzi 1827—1910,* Bucureşti, 1910, 200 p. ; IRILEANU, *Mitropolitul Dositei Filitti (1734—1826) şi aşezămîntul său pentru e studii (1827—1937),* în «Convorbiri Literare», mai-aug. 1927 (şi extras, Bucu- 137, 4 p.); ŞTEFAN LUPŞA, *Destituirea şi petrecerea în Ardeal pînă la moarte oolitului Ungrovlahiei Dositei Filitti,* în R.T., an. XX, 1930, nr. 9—10, p. 318—

G. BULAT, *Precizări cu privire la detronarea mitropolitului Dositei Filitti lunaiea lui Ignatie de Arta de către ruşi (1809),* în «Arhivele Basarabiei», 1930, nr. 2, p. 159—176; CONSTANTIN N. TOMESCU, *Iarăşi despre detro- nitropolitului Ungrovlahiei Cositei Filitti,* în «Arhivele Basarabiei», an. IV, ■. 3, p. 169—178; I. C. FILITTI, *Şapte scrisori păstoreşti de la mitropolitu: Filitti din anii 1793—1795,* în B.O.R., an. LII, 1934, nr. 9—10, p. 632—645 îs, Bucureşti, 1934, 15 p.) ; IANCU ANASTASESCU, *Date noi despre fericitul omenire marele ierarh Dositei Filitii, mitropolit al Ungrovlahiei 1793—1810* XXVII, 1968, nr. 9—10, p. 1019—1028.

iNSTANTIN N .TOMESCU, *Exarhul Gavriil şi mitropolitul Ignatie al Ungro- 1810,* în «Arhivele Basarabiei», an. II, 1930, nr. 2, p. 177—185. IORGA, Mişcarea *naţională munteană contra mitropolitului grec Ignatie. Un lin luptele noastre naţionale,* în B.O.R., an. LIV, 1936, nr. 11—12, p. 657—667! 3ULAT, O *conspiraţie boierească contra 'mitropolitului Ignatie Grecul al ahiei (1811),* în «Arhivele Basarabiei», an. VII, 1936, nr. 2—3, p. 1—20; an. IX, ■ 1—4, p. 55—70; an. X, 1938, nr. 1—4, p. 81—96; ALEXANDRU ELIAN, *Pri-itropolitului Ignatie al Ungrovlahiei la Viena,* în «Almanahul parohiei ortodoxe din Viena», pe anul 1965, p. 55—63 ; EMANUEL G. PROTOPSALTIS, *Ignatie itul Ungrovlahiei (1765—1828),* 2 voi., Atena, 1959—1961 (în greceşte) j *Lesbianul mitropolit al Ungrovlahiei (1765*—7828). *Volum omagial,* Atena, '6 p. (în greceşte) ; IACOBOS, mitropolitul Mitilenei, *Iqnatie din Lesbos itul Ungrovlahiei,* în M.O., an. XXII, 1970, nr. 7—8, p. 621—633.

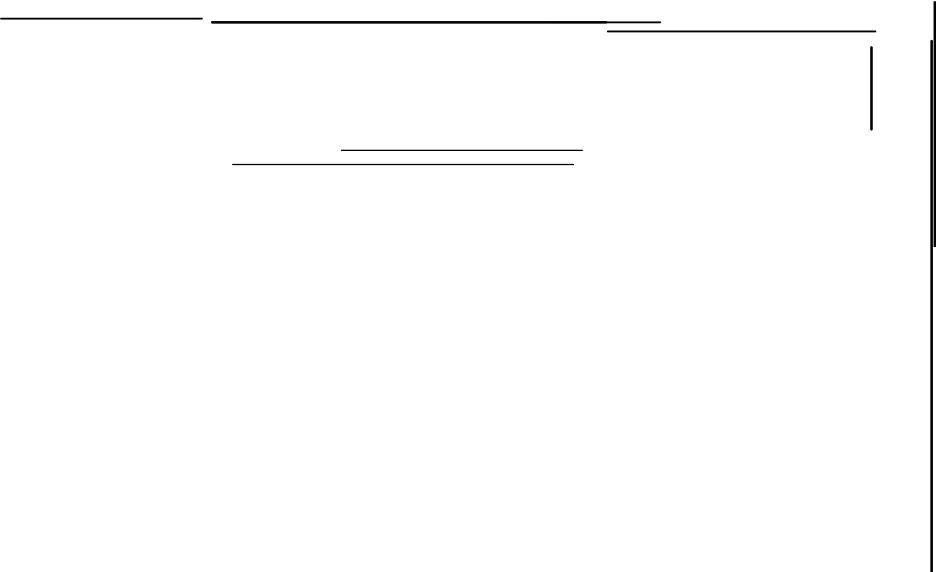
G. REGLEANU, *Dionisie Lupu egumen la Dealu şi Tismana şi arhiereu 'e Sevastia,* în «Revista de Istorie Bisericească», Craiova, an. I, 1943, nr. 2, 4 (si extras Craiova, 1943, 15 p.) ; EMIL VIRTOSU, *Din viaţa şi activitatea* «u/ui *Dionisie Lupu,* în M.O., an. VIII, 1956, nr. 4—5, p. 187—199; ILIE '. *Ştiri noi din timpul pribegiei mitropolitului Dionisie Lupu (1821*—7825/, . an. X, 1958, nr. 3—4, p. 234—239; R(EGLEANU) MIHAIL, *Mitropolitul* ^upu, în M.O., an. XX, 1959, nr. 5—6, p. 255—285.

Ttd/C *v

5
IUA.CUU

Semnături de ierarhi moldoveni şi munteni din secolul al XVIU-lea.

Ruinele mînăstirii Sîmbăta de Sus, în Ţara Făgăraşului, ctitoria lui Dnstantin Brîncoveanu, distrusă de Habsburgi în a doua jumătate a secolului XVIII-lea.

Anfimis de la mitropolitul Leon Gheucă al Moldovei (1786) găsit tr-o bisencă din Transilvania. Azi în colecţia Bibliotecii Institutului teologic uversitar din Sibiu.

Biserica Sf. Gheorghe din Iaşi (vechea Mitropolie), ridicată între anii 1761-176
în timpul păstoririi mitropolitului Gavriil Callimachi, de plan dreptunghiular, fără turl
în planul al doilea actuala,reşedinţă (1902-1907).

Mitropolitul Gavriil Callimachi al Moldovei (1760-1786), gravură în lemn.

Mitropolitul Iacob Stamati al Moldovei (1792-1803), tablou în ulei în biserica Banu din laşi.

iin Valea Danului, ctitoria episcopului Iosif al Argeşului, în plan triconc, cu o turlă scundă pe naos, cu un turn clopotniţă la intrarea în incintă (1811).

Mînăstirea Cemica - j. Ilfov, vedere generală (sfîrşitul secolului XVIII - începumi secolului XIX).

Stareţul Paisie de la Neamţ (1722-1794), gravură în lemn din 1817.

Stareţul Gheorghe de la Cernica (fi806), tablou în ulei păstrat în Muzeul mînăstirii Căldăruşani.

Minăstirea Neamţ. Intrarea in incintă {partea **inferioară de la Alexandru cel Bun) şi clădirile ei (secolul al XlX-lea).**

Biserica Cuvioasa Paraschiva din Răşinari (1755), de plan dreptunghiular, cu un turn-clopotniţă pe latura de vest şi cu picturi exterioare.

pucopul Constandie Filitti al
> 0793-1819), tablou în ulei.

Mitropolitul Dositei Filitti al
Ungrovlahiei (1793-1810), tablou în

LVIII

EPISCOPIA RIMNICULUI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Î,

In prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Episcopia Rîmniq lui a cunoscut vremuri de zbucium, datorită ocupaţiei Olteniei către austrieci, ca şi războaielor austro-turce duse pe pămîntul Totuşi, prin strădaniile vrednicilor episcopi Damaschin Dascălul, Inj chentie şi Climent, Rîmnicul a devenit un înseninat centru cultura] tipografic.

în a doua jumătate a secolului, în ciuda deselor războaie pui tate pe pămîntul Ţării Româneşti şi a ocupării ei de trupe străin] activitatea cultural-bisericească din Episcopia Rîmnicului a cunosci un mers ascendent, datorită, episcopilor cărturari Grigorie Socoteam Partenie, Chesarie şi Filaret. Abia în ultimul deceniu al secolului XVIII-lea şi în primele două decenii ale celui următor, această actil vitate a scăzut în chip simţitor, datorită lipsei de interes a celo| doi vlădici greci — unchi şi nepot — ajunşi la cîrma eparhiei.

Episcopul Grigorie Socoteanu. După retragerea lui Climent dir scaun, în locul său a fost ales Grigorie Socoteanu, egumenul mînăs] tirii Cozia, unul din «ucenicii» episcopului demisionat. Alegerea avut loc în ziua de 8 mai 1748, cînd şi-a înaintat Climent paretisisulj

Se trăgea dintr-o familie boierească din Oltenia. Tatăl sau, pi-j tarul Gheorghiţă, a avut vreo şase copii, din care unii s-au preoţit ori călugărit. Viitorul episcop se numea în mirenie Radu şi îndepli-j nise felurite slujbe publice, între care şi aceea de logofăt la vistierie în Rîmnic. A fost căsătorit, avînd patru copii. Radu şi soţia s-au despărţit de bună voie şi au intrat în monahism. Noul monah, Grigorie, a rămas pe lingă episcopul Climent al Rîmnicului, ajungînd eclesiarh la Episcopie, apoi egumen şi arhimandrit la Cozia.

spiscop, s-a arătat ca un bun gospodar şi ctitor de lăcaşuri
ridicat paraclisul Episcopiei, păstrat pînă azi, cu fresce ex-
şi cu portretul său mural şi al altor ctitori, în interior. Se
printre ctitorii bisericilor Bunavestire şi Toţi Sfinţii din Rîm-
ultima, alături de Hagi Constantin Matache şi ieromonahul
egumenul Dobruşei). A ajutat, de asemenea, schitul Sară-
;i s-a îngrijit de efectuarea unor înnoiri la Govora, rea
Episcopiei a crescut sub el prin numeroase danii, ca şi
npărări.. De pildă, a cîştigat pe seama Episcopiei «casele bă-
in Craiova, urmînd ca biserica alăturată, Sf. Dumitru — pe
tualei catedrale mitropolitane — să poarte numele de «Epis-

lizări remarcabile a obţinut mai ales în privinţa tipăriturilor,
nd frumoasa tradiţie a înaintaşilor săi. Astfel, sub el au apă-
urghieml (1750 şi 1759), *Octoihul* (1750 şi 1763), *Catavasierul*
753 şi 1759), *Psaltirea* (1751, 1764), *Antologhionul* (1752), *Car-
bită a Sf. Grigorie Decapolitul* (1753), *Ceaslovul* (1753), Mo-
:ul (1758), *Triodul* (1761). Tot sub el s-a tipărit o *Bucoavnă*
«pentru cea dintîi îndrep'tare a coconilor», precum şi două
ologice. Prima se intitulează *Sveştenstva adecă Preoţia, in* ce
^ *datoria preotul* şi *diaconul să săvirşească tainele bisericeşti
trebuie să se gătească mai nainte spre lucrarea sfintelor, iar
s spre dumnezeiasca Liturghie...* (32 foi, 1749), iar a doua era
re polemică a lui Nil arhiepiscopul Tesalonicului, *Carte sau*
cu *drepte dovediri pentru Vavilonul cel tăinuit carele iaste
zani* (1760). în sfîrşit, la stăruinţa mitropolitului Pavel Nena-
de la Carloviţ, s-a tipărit o *Gramatică slavonă* (1755),. iar la
iţea episcopului Sinesie Jivanovici de la Arad (şi cu bine-
rea lui Pavel Nenadovici), s-a tipărit *Pravila* de *rugăciuni a
r luminătorilor sîrbi* (1761, tot în slavoneşte). înseamnă că
ui Grigorie era în legătură cu mitropoliţii sîrbi de la Carloviţ
iii din sufraganii lor.
re colaboratorii săi, la tipărirea acestor cărţi, se număra iero-
il Lavrentie de la Hurezi, care lucrase şi în timpul lui Climent.
ocupat cu diortosirea tuturor cărţilor tipărite pînă în 1759
J, iar la Molitvelnicul din 1758 se menţionează că «pre alo-
este tălmăcirea lui. Semna şi prefeţele cîtorva tipărituri. între
i tipografi trebuie amintiţi preoţii Mihai, Constantin şi Gheor-
anasievici, fiii preotului Atanasie Popovici.
alt aspect al activităţii lui Grigorie îl constituie ajutorul său
ic acordat preoţilor şi credincioşilor ortodocşi din Transilva-

nia, rămaşi fără un cîrmuitor duhovnicesc timp de 60 de ani (1701—1761). Astfel, episcopul Grigorie a hirotonit preoţi ardeleni, a trimis scrisori de încurajare credincioşilor din Şcheii Braşovului, a adăpostit la Rîmnic pe unii dintre preoţii şi călugării transilvăneni trecuţi în Ţara Românească (între alţii pe ieromonahul Nicodim, căruia i-a dat o scrisoare de recomandare, cînd a plecat în Rusia). însuşi Grigorie, în timpul unei «răzmeriţe» (probabil în cursul războiului austro-turc din 1736—1739), a stat o jumătate de an în casa preotului Man din Răşinari lîngă Sibiu. După numirea lui Dionisie Novacovici ca episcop ortodox al Transilvaniei (1761), întreţinea corespondenţă cu acesta.

La 21 mai 1764, probabil din motive politice, episcopul Grigorie s-a retras din scaunul vlădicesc. S-a aşezat la Craiova de unde, în 1770, noul domn Manole (Emanuel) Giani Ruset — pus de turci — a aşezat pe Grigorie Socoteanu în scaunul mitropolitan din Bucureşti în locul lui Grigorie II, aflat în fruntea unei delegaţii la Petersburg. în octombrie 1771, cînd trupele ruseşti au ocupat pentru a doua oară Bucureştiul, Manole Ruset şi Grigorie Socoteanu s-au retras în Oltenia. A murit la 28 decembrie 1777, fiind îngropat în catedrala episcopală din Rîmnic.

Episcopul Partenie. A fost ales după retragerea din scaun a lui Grigorie. Se pare că era originar din Mihăieşti-Vîlcea, fost eclesiarh la Episcopie, apoi egumen la Tismana. S-a dovedit un vrednic ierarh, căci sub el s-au cumpărat mai multe bunuri pe seama Episcopiei, i s-au închinat mai multe moşii şi metoace (între care şi biserica Obedeanu din Craiova, ctitorită cu puţin timp înainte de boierul Constantin Obedeanu).

S-a continuat, de asemenea, activitatea tipografică : *Antologhio-nul* (1766), *'Penticostarul* (1767), *Slujba Simţului Nicodim* (1767, tradusă de episcop din slavoneşte), *Liturghierul* (1767), *Molitvelnicul* (1768) şi *Catavasierul* (1769). Ca meşteri tipografi au lucrat fraţii Constantin şi Gheorghe Atanasievici.

Episcopul Chesarie. Locul lui Partenie (-j- 1771) a fost ocupat, — întîi ca vicar, apoi ca episcop eparhiot —, de arhimandritul Chesarie, eclesiarhul Mitropoliei din Bucureşti, unul din cei mai străluciţi vlădici români din trecutul Bisericii noastre. S-a născut probabil în Bucureşti, la o dată pe care nu o cunoaştem, ca fiu^al zarafului Anghelachi Halepliu. Acest patronim ne duce la presupunerea- ca strămoşii săi erau originari din Alepul Siriei (bunicul sau străbunicul său, hagi Gheorghe Halepliu, amintit în acte începînd cu anul 1693, semna la

■put cu litere arabe). Un frate al său era State Halepliu, ajuns er de arie. A învăţat carte la şcoala domnească din Bucureşti, e şi-a însuşit temeinic limbile greacă, latină, rusă şi franceză. Orientarea sa intelectuală, interesul cu care urmărea ideile iluiste din Apus, rezultă din corespondenţa pe care a purtat-o — ca cop'— cu negustorul sibian Hagi Constantin Pop, căruia îi cerea procure un *Dictionnaire raisonnee des sciences, des arts et* des *iers,* precum şi publicaţiile : *Mercurre historiquc, litteraire et poue, Journal encyclopedique du libre propagande philosophique* etc. Călugărit probabil la vreuna din mînăstirile din Bucureşti, — poate Mitropolie — a ajuns în curînd protosinghel şi eclesiarh al Mioliei, dar şi unul din colaboratorii lui Grigorie II în acţiunea ipărire a cărţilor româneşti. In 1765 traducea în româneşte voluaasa lucrare a lui Simion al Tesalonicului, *Voroavă de întrebări ispunsuri,* tipărită la Bucureşti, avînd două prefeţe, una a mitrotului, alta a lui Chesarie. în 1769 făcea diortosirea cărţii patriilui Meletie Pigas, *învăţătura ortodoxă,* tipărită în greceşte, la ireşti.

în 1770 a făcut parte din delegaţia Ţării Româneşti — condusă nitropolitul Grigorie — care s-a dus la curtea ţarinei Ecaterina ■a la Petersburg, spre a-i prezenta doleanţele ţării. în timpul şei delegaţiei în capitala Rusiei, mitropolitul Platon Levşin al "Tvei a rugat pe arhimandritul Chesarie să traducă din ruseşte în este o cuvîntare a lui-, pe care o rostise la mormîntul lui Petru Mare.

La scurt timp după reîntoarcerea delegaţiei din Rusia, episcopul enie al Rîmnicului a trecut la cele veşnice. Mitropolitul Grigorie credinţat atunci conducerea acestei eparhii arhimandritului Che-;, în calitate, de locţiitor de episcop. Datorită războiului ruso-turc 1768—1774, cînd ţările noastre au fost teatrul operaţiunilor milialegerea de episcop s-a făcut abia' la 26 decembrie 1773. Felul a condus eparhia de peste Olt, timp de doi ani, l-au impus în i tuturor, încît arhimandritul Chesarie a fost ales atunci episcop hiot.

Ca episcop, s-a remarcat mai ales prin activitatea sa culturală, n-a nesocotit nici problemele gospodăreşti. Astfel, sub el averea :opiei a crescut prin felurite danii din partea unor credincioşi sau cumpărări. Prin îndemnul şi cu cheltuiala lui, s-au refăcut ori pictat unele lăcaşuri de închinare (schitul Dobruşa, biserica Gău din Craiova, al cărei pomelnic spune că episcopul «au plătit u zugrăvit şi au înfrumuseţat tîmpla bisericii»). S-au închinat

Episcopiei Rîmnicului biserica Sfinţii Patruzeci de Mucenici din Bucureşti, biserica Gănescu din Craiova şi altele.

A înfiinţat două şcoli : una la metocul Episcopiei din Bucureşti, «cu un dascăl de învăţătură românească pentru 12 copii», şi una la metocul Obedeanu din Craiova, cu un dascăl de limbă slavonă şi altul de limbă greacă.

Dar toate aceste realizări sînt cu mult depăşite de cele de ordin cultural-tipografic. înainte de a începe munca de tipărire a Mineielor şi a altor cărţi de slujbă, Chesarie a refăcut vechea tipografie rîmniceană, aducând materialul trebuitor (plumb, cositor, ulei de in ş.a.) de la Sibiu, prin mijlocirea prietenului său, negustorul şi mecenatul Hagi Constatin Pop. De sub teascurile tipografiei renovate au ieşit *Octoihul* (1776), *Triodul* (1777), *Ceaslovul* (1779) şi *Psaltirea* (1779). Dar opera de căpătîi a lui Chesarie o constituie *Mineiele* pe octom-brie-martie, tipărite pentru prima oară în româneşte, între anii 1776— 1779 (pe octombrie în 1776, noiembrie 1778, iar celelalte patru în 1779). Restul Mineielor ■— pe aprilie-septembrie — au apărut sub urmaşul său Filaret, toate în 1780.

în legătură cu traducătorii acestor şase Mineie s-au formulat pînă acum mai multe păreri, cea mai acreditată fiind aceea că traducerea ar aparţine înşişi episcopilor Chesarie şi Filaret, aşa cum se arată în foile de titlu. Cercetările profesorului Gabriel Ţepelea au stabilit că este vorba de mai mulţi traducători şi că s-au folosit şi o serie de traduceri mai vechi. O primă traducere fragmentară, după Mineiele greceşti, a făcut Dosoftei al Moldovei, căci *Viaţa şi petrecerea sfinţilor* (Iaşi 1682—.1686) nu cuprindea altceva decît textele vieţilor de sfinţi din fiecare zi, luate din Minei (sinaxare). Traducătorii *Mineielor slavo-române* de la Buzău din 1698 (Radu Greceanu şi alţii, pe care nu-i ştim) au preluat o mare parte din textele sinaxarelor traduse de Dosoftei, cu schimbările de limbă necesare, în 1737, a apărut în Rîmnic un *Antologhion,* în limba română, care era un Minei prescurtat, cuprinzînd cîntările, vieţile de sfinţi şi tipicul slujbelor din Mineie, dar numai pentru zilele de duminici, sărbători (reeditate la Rîmnic în 1745 şi 1766 şi la Iaşi în 1755). în acest Antologhion au apărut şi cîntările în limba română (în Mineiele de la Buzău erau în slavoneşte). Traducerea acestora se datora episcopului Damaschin, care n-a izbutit să le tipărească în cursul vieţii, ci au rămas în manuscris, lucru pe care-1 mărturisea şi ieromonahul Lavrentie în prefaţă. De aici au fost preluate — cu foarte mici modificări — de Mineiele de la Rîmnic din 1776—1780. înseamnă că în acestea a apărut pentru prima dată în româneşte numai rîndu-

slujbelor (cîntările) din zilele de peste săptămînă. Presupunem i acestea vor fi fost reproduse tot după traducerea lui Damaschin, moment ce traducătorii Mineielor au utilizat din plin Antologhio- de la 1737. Cercetînd foile de titlu, prefeţele, dar mai ales indi- le de la sfîrşitul fiecărui Minei, se pot cunoaşte numele celor au lucrat la revizuirea traducerilor anterioare şi eventual la rşirea unor noi traduceri. Astfel, prefaţa Mineiului pe octom- face precizarea că însuşi mitropolitul Grigorie II a colaborat la icerea Mineielor pe octombrie, noiembrie şi decembrie : «N-am tit nici osteneală la tălmăcire, nici cheltuială la tipărire ,• ci la ăcire cînd se putea uşura de grijile duhovniceşti, *însuşi silin-* 3 *şi printr-ai săi ucenici după datorie ajutîndu-se,* iar la cheltu- însuşi singur încărcîndu-se». Rezultă limpede că a fost ajutat nii dintre subalternii săi (poate de Chesarie şi de Filaret, care tunci era arhimandrit la Mitropolie).

D însemnare de la sfîrşitul Mineiulur pe octombrie prezintă ca îător la cuvintele limbii româneşti» pe monahul Rafail din mî- rea Hurezi. Note asemănătoare, la sfîrşitul celorlalte 11 Mineie, ată ca «ostenitoriu la scris cu mîna, tocmitoriu şi aşezătoriu sluj- precum se vede după izvoadele celor ce au fost tălmăcitori», ^rodiaconul Anatolie de la Episcopie, iar ca. «diortositoriu şi toc- "iu la îndreptarea cuvintelor limbii româneşti» pe acelaşi Rafail i Hurezi. Incepînd cu Mineiul pe februarie, pînă în septembrie, ;i doi «ostenitori» se mai adaugă unul, după cum arată notele i sfîrşit: «s-au îndreptat tălmăcirea acestui Minei din limba eli- :ă pre limba românească de dumnealui Iordan biv vel gramma- Capadochianul». La ultimul Minei, pe septembrie, se preciza că care «au îndreptat tălmăcirea acestui Minei» au fost noul epis- "ilaret şi ierodiaconul Anatolie. «Purtător de grijă» (director) al rafiei era ieromonahul Ioachim de la Mitropolie. Meşterii tipo- au fost Constantin Mihailovici şi (Dimitrie Mihailovici, fiii lui ii Atanasievici şi unchiul lor Constantin Atanasievici.)in cele de mai sus, rezultă că deşi foile de titlu (cu excepţia iului pe octombrie) menţionează ca traducători pe episcopii Che- şi Filaret, adevărul este altul. Din cuvintele ierodiaconului Ana- care «a scris cu mîna... după izvoadele celor ce au fost talmă- », reiese că a existat un grup de traducători. Pe lîngă mitropolit iiele pe octombrie-decembrie) şi episcopul Chesarie, apoi epis- Filaret (Mineiul pe -septembrie), greul tălmăcirii şi al revizuirii cerilor anterioare a fost dus de *«grămăticul» Iordan Capado-* ui, precum şi de călugării *Anatolie ierodiaconul* şi *Raiail mo-*

nahul. Aceştia au folosit traducerile anterioare ale lui Dosoftei, Radu Greceanu şi mai ales ale lui Damaschin, adaptîndu-le şi completîndu-le. Aşa cum am arătat mai sus, partea originală a traducerii de la Rîmnic o constituie cîntările din zilele de rînd (care nu apar în Antologhionul din 1737), dar nu putem şti în ce măsură s-au folosit traducerile lui Damaschin — de vreme ce nu s-au păstrat — şi în ce măsură au făcut traduceri noi «ostenitorii» menţionaţi mai sus

Toate acestea nu scad cu nimic meritul episcopilor Chesarie şi Filaret, care trebuie consideraţi, înainte de toate, ca iniţiatori şi îndrumători ai acestei prime ediţii integrale a Mineielor, care a stat apoi la baza Mineielor de la Buda, din 1804—1805. Aceste Mineie au făcut să se audă pentru prima oară în biserică, în zilele de rînd, slujba românească în totalitatea ei, ceea ce este o realizare de mare însemnătate în viaţa Bisericii noastre.

O altă contribuţie preţioasă a episcopului Chesarie — ca şi a urmaşului său Filaret, de altfel —, o constituie prefeţele celor 12 Mineie. în cele şase prefeţe semnate de Chesarie, el lămureşte însemnătatea lunii respective, pe temeiuri istorice şi mitologice, înfăţişează datinile religioase de obîrşie romană păstrate de poporul nostru, întîmplările biblice mai de seamă, precum şi sărbătorile ortodoxe din fiecare lună.

In unele prefeţe făcea scurte incursiuni în istoria poporului român, aducînd dovezi asupra originii latine a poporului şi a limbii noastre, precum şi asupra continuităţii noastre în Dacia. Aceasta dovedeşte că, deşi ne aflam în plină epocă fanariotă, conştiinţa naţională nu dispăruse, ci mai mult chiar, se urmărea întărirea ei în rîndul maselor largi ale poporului. De pildă, în prefaţa Mineiului pe noiembrie, constata că există trei epoci în istoria Ţării Româneşti : 1. Epoca războaielor, pe care «locuitorii dachi şi gheţi» din «Dachia» le-au purtat cu «împăraţii rîmleni» ; 2. Epoca zidirii mînăstirilor, care începe cu Radu Negru Vodă, pe care-1 consideră întemeietorul ţării şi 3. Epoca culturii sau a tălmăcirii cărţilor «de pe slavonie pre limba românească», începînd cu Matei Basarab, continuînd cu Şerban Cantacuzino şi ajungînd «la desăvîrşită podoabă» sub Constantin Brîncoveanu. El aduce şi unele mărturii materiale din fiecare epocă, şi anume : urmele podului lui Traian de la Turnu Severin şi ale turnului de la Cerneţi, mînăstirile ţării, între care aminteşte cu numele pe cele din Cîmpulung şi Argeş, precum şi unele tipărituri (Pravilele lui Matei Basarab, Biblia lui Şerban şi tipăriturile lui Brîncoveanu), arătînd că numai cărţile asigură în timp strălucirea popoarelor.

mai interesantă şi cea mai lungă prefaţă are Mineiul pe
tălmăcit «în limba patriei». Citind pe istoricii antici Dio
u Meletie Geograful, Chesarie aminteşte de războaiele lui
x Decebal, de colonizarea Daciei cu elemente romane, pă-
prin toţi aceştia tradiţiile şi obiceiurile romane, — ajungînd
zia că românii sînt urmaşii acelor colonişti. De pildă, schim-
i slujba sau de dregători care se săvîrşeau în Ţara Romă-
1 prilejul anului nou, erau socotite de autor ca o perpetuare
şi obiceiuri romane la începutul anului. De aceea, el exclama
ie şi fără echivoc : «însă eu dintru aceasta descoperii lucruri
: aflu linia neamului românesc din vechi trăgîndu-se, din
am al romanilor (vlahi numindu-se după limba slovenească),
slavă au strălucit împreună unde ş-au întins şi soarele ra-
eea continuităţii este exprimată prin cuvintele : «Iar de la -
au supus dachii, plătind ei dajdie la rîmleni... întru această
: rîmlenească s-au oblăduit pînă la Radu Vodă Negru...». în
Mineiului pe martie românii sînt numiţi «strănepoţii rîmle-

e puse în lumină de ierarhul rîronicean au pătruns în scurt
toate ţinuturile locuite de români, fiind apoi dezvoltate de
ii transilvăneni. Trebuie subliniat că deşi ideea originii ro-
poporului şi a limbii noastre, cît şi cea a continuităţii le
şi în scrierile cronicarilor, ele n-au pătruns decît într-un cerc
de cititori, întrucît aceste scrieri au rămas inedite.

toate că este vorba de texte traduse, Mineiele de la Rîmnic
tă o sinteză a eforturilor de creare a unei limbi bisericeşti
pe baza limbii populare. în adevăr, deşi limba lor are un
Lracter popular, totuşi este unitară, căci se evită regionalis-
losindu-se cuvinte de largă circulaţie, remarcabile prin natu-
'arietate şi plasticitate. Se remarcă fraze armonioase, natu-
topică şi construcţii arhaizante, specifice graiului bisericesc.
ţe, se remarcă însă numeroase neologisme, de origine greacă
i, dintre care, unele s-au şi impus în limba română modernă :
, armonie, autonomie, energie, epocă, monarhie, planetă, ti-
(de origine grecească), austru, istoric (recte istoriograf), pa-
soană, principat, probă, reformă, sferă ş.a. (de origine latină).
acesta, pe lîngă ideile înaintate din prefeţe, Mineiele de la
reprezintă un adevărat monument de limbă românească, o
iţie de seamă în procesul de formare, de îmbogăţire şi de
e a'limbii române literare.

Prin multiplele aspecte ale activităţii sale, episcopul Chesarie s-a dovedit un reprezentant de seamă al iluminismului românesc, receptiv la ideile înaintate ale epocii sale. Iar prin accentuarea originii latine a limbii şi a poporului român, precum şi a continuităţii sale în Dacia, Chesarie s-a arătat ca un precursor al corifeilor Şcolii Ardelene, militînd — în plină epocă fanariotă — pentru formarea unei conştiinţe naţionale româneşti.

Chesarie a murit pe neaşteptate în Bucureşti, la 9 ianuarie 1780, fiind îngropat în biserica Sf. Patruzeci de mucenici de la metocul Episcopiei Rîmnicului.

Episcopul Filaret. In scaunul vacant a fost ales mitropolitul titular *Filaret al Mirelor.* în acest scop, domnitorul Alexandru Ipsilanti a cerut. încuviinţarea patriarhului ecumenic Sofronie, pentru a se putea face «mutarea» unui mitropolit la un scaun de episcop. Patriarhul Sofronie şi-a dat consimţămîntul la 3 martie 1780, după care a urmat înscăunarea sa la Rîmnic.

Ca şi înaintaşii săi în scaun, s-a îngrijit de, starea materială a Episcopiei, prin diferite cumpărări, danii de moşii, închinări de metoace, obţinerea de hrisoave domneşti prin care Episcopia era scutită de unele dări. S-a preocupat de soarta şcolilor Episcopiei de la Bucureşti şi Craiova. A fost unul din sprijinitorii harnicilor cărturari Grigorie Rîmniceanu, Chiriac Rîmniceanu, Dionisie Eclesiarhul şi Naum Rîmniceanu.

Episcopul Filaret şi-a cîştigat merite- deosebite prin activitatea sa cărturărească, fiind, în această privinţă, un vrednic urmaş al lui Chesarie. Chiar în anul înscăunării sale ca episcop, a izbutit să tipărească celelalte şase Mineie, pe lunile aprilie-septembrie. Tipărirea a şase cărţi mari într-un an, am putea spune într-un timp record, ne face să credem că traducerea şi revizuirea Mineielor era terminată încă din timpul vieţii lui Chesarie. Am arătat mai sus că între «ostenitorii» la îndreptarea tălmăcirii Mineiului pe septembrie era menţionat şi Filaret. N-ar fi exclus ca Filaret să fi făcut parte dintre acei «ucenici» care l-au ajutat pe mitropolitul Grigorie II la traducerea şi la revizuirea vechilor traduceri ale Mineielor pe octombrie-decembrie, căci pe atunci era arhimandrit la Mitropolie. Filaret a scris şi prefaţa la Mineiele tipărite în timpul său. în general, merge pe linia înaintaşului său, arătînd însemnătatea lunilor respective, sărbătorile mai însemnate şi datinile religioase legate de fiecare. în ce priveşte originea noastră romană, ea nu mai este subliniată cu atîta limpezime şi căldură ca în prefeţele lui Chesarie. Doar în prefaţa Mineiului pe mai

m afirmaţia : «limba noastră românească se trage din cea lati-
i». în orice caz, are şi el, marele merit de a fi continuat edi-
acestor şase Mineie, contribuind la românizarea totală a sluj-
bisericeşti.

afară de acestea, în cursul păstoririi sale s-au mai tipărit ur-
rele cărţi de slujbă : *Molitvelnicul* (1782), *Triodul* (1782 şi 1784),
ea (1784 şi 1787), *Evanghelia* (1784), *Catavasierul* (1784), *Aca-*
(1784), *Ceaslovul* (1781, 1784 şi 1787), *Penticostarul* (1785), *An-*
ionul (1786), *Liturghierul* (1787), *Slujba Sf. Stelian* (1787, inclu-
ediţie greco-română), *Octoihul* (1782 şi 1788). Prin osteneala
au tipărit apoi cîteva cărţi de învăţătură şi unele traduceri din
Părinţi. Astfel în 1781 şi 1792 s-a retipărit *Cazania* (pe baza
ii lui Varlaam şi a ediţiilor următoare). în 1783 a apărut car-
Ide filozofeşti, o retipărire a ediţiei de la Tîrgovişte din 1713.
laşi an a apărut o traducere din Sf. Atanasie cel Mare, sub ti-
:*nopsis, adică «cuprindere în scurt a ceii vechi şi a cei noao*
iri», tradusă după o versiune slavonă de Iosif, protosinghelul
piei, viitor^ episcop de Argeş. în anul următor, au fost date la
Cuvintele'Sf. Dorotei şi *Cuvintele Sf. Teodor Studitul,* amîn-
«tălmăcite de pre limba cea proastă grecească şi îndreptate»
scopul Filaret. în sfîrşit, o altă carte de seamă tipărită acum
Gramatica lui Ienachiţă Văcărescu, vistiernic şi dicheofilax al
hiei Ecumenice, sub titlul *Observaţii sau băgări dă seamă asu-*
gulelor şi onnduielilor gramaticii româneşti (1787; în acelaşi
ipărut o nouă ediţie la Viena). în însăşi foaia de titlu se men-
:ă lucrarea s-a tipărit «cu porunca şi blagoslovenia» episcopului
, căruia îi era şi «hărăzită» (dedicată). într-o lungă prefaţă, pe
mulţumirile de rigoare adresate episcopului, Ienachiţă Văcă-
aminteşte şi cîteva din momentele de seamă din istoria popo-
omâh. De pildă războaiele lui Traian cu dacii, cînd «au pierit
nostru Decheval, căruia i-au dus tfapul la Roma şi au supus
îoastră la schiptrurile romaniceşti», apoi colonizarea făcută de
«în toată Crăia dacilor». Spre deosebire de iluminiştii transil-
, Văcărescu arăta că acei colonişti erau oameni «proşti (sim-
•) şi ţărani şi nu cu ştiinţă», care vorbeau latineşte «fără gra-
», cum de altfel vorbeau şi dacii limba lor. în orice caz, me
ii Filaret este acela că a încurajat pe Ienachiţă Văcărescu şi
imprimat cartea în tipografia sa eparhială. De altfel, cu toate
acţiunile lucrării, ea reprezintă, totuşi, o manifestare impor-
e la începuturile lingvisticii româneşti. . ,

Din cele expuse, rezultă că păstoria lui Filaret a fost deosebit de rodnică în ce priveşte tipăriturile. în numai nouă ani a tipărit aproximativ 30 de cărţi, toate cu cheltuiala sa. De menţionat că în 1788 activitatea tipografică a încetat, din pricina războiului ruso-austro-turc din anii 1788—1791, fiind reluată abia în 1792, cînd s-a pus sub tipar o nouă ediţie a *Ceaslovului* şi o nouă ediţie din Cazanie (în cursul tipăririi acesteia, Filaret a fost ales mitropolit).

între colaboratorii lui Filaret trebuie pomeniţi : ierodiaconul (din 1787 ieromonahul) Grigorie Rîmniceanu, «diortositorul» celor mai multe tipărituri, care semnează şi cîteva prefeţe (se pare că a luat locul lui Rafail monahul), protosinghelul Iosif, viitor episcop de Argeş, precum şi meşterii tipografi din familia Atanasievici (preotul Constantin Atanasievici, care a lucrat şi mai înainte şi nepoţii săi, fraţii Dimitrie şi Constantin Mihailovici, apoi Gheorghe, fiul celui din urmă), precum şi un ieromonah Climent.^

După o activitate atît de bogată, Filaret a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei la 6 septembrie 1792. Dar după o păstorire de abia un an, a fost nevoit să se retragă din scaun, dîndu-şi obştescul sfîrşit în 1794, la mînăstirea Căldăruşani. Prin toată activitatea sa el şi-a înscris numele între marii vlădici care au păstorit în străvechiul scaun de la Rîmnic.

Episcopii Nectarie şi Galaction. Urmaşul lui Filaret a fost Nectarie, grec din Moreea, înainte de alegere iconom şi arhimandrit al Episcopiei. Deşi a păstorit 20 de ani, totuşi nu s-a ridicat la înălţimea înaintaşilor săi. S-au tipărit sub el numai cîteva cărţi : *Molitvelnicul, Penticostarul* şi *Psaltirea* în 1793, *Apostolul* şi *Evanghelia* în 1794 (poate pregătite pentru tipar încă din timpul lui Filaret). Abia în 1809 a apărut o *Panihidă,* prin osîrdia lui Dionisie Cozianu, eclesi-arhul Mitropoliei, iar în 1811 un *Octoih,* prin îndemnul şi cheltuiala episcopului Iosif al Argeşului (Nectarie nici nu era pomenit în foile de titlu ale ultimelor două tipărituri). în 1806 s-a tipărit la Rîmnic un *Chiriacodromion* în limba bulgară modernă, tradus din slavoneşte şi greceşte de episcopul Sofronie de Vraţa. Era prima carte tipărită în limba bulgară. în decembrie 1812, a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei, oferind o însemnată sumă de bani domnitorului Ioan Caragea şi lăsînd Episcopia Rîmnicului cu mari datorii.

;himbul acestor bani, a reuşit să asigure alegerea la Rîmnic lui său *Galaction,* fost egumen al mînăstirii Govora. Sub el rit totuşi cîteVa cărţi : *învăţătura pentru ispovedanie* (1813), *rul* (1813 şi 1817), *Ceaslovul* (1814), *Bucoavna* (1814), *Viaţa e cel Nou* (1816), tradusă de protosinghelul Rafail, *Psaltirea* 1819), *Acatistul* (1819) şi *Minunile Sf. Fecioare Măria,* de Hriteanul ,în traducerea aceluiaşi Rafail (1820). i 1819, ajungînd la conducerea Mitropoliei Ungrovlahiei Dio-3U, a încercat sa-1 înlăture pe Galaction. Dar acesta, prin iriţi domnitorului Alexandru Şuţu (1818—1821), a izbutit să nă în scaun (în 1821, cînd Galaction s-a refugiat la Sibiu, el ria împăratului Austriei şi cancelarului Metternich că a fă-rii pe seama Episcopiei, întrucît domnul i-a pretins o mare bani). Reîntors la Rîmnic după înăbuşirea mişcării din 1821, î a mai păstorit trei ani, în ciuda curentului naţional care tot mai simţit în viaţa ţării. Probabil, determinat de noua iin ţară, şi-a prezentat demisia, la 12 aprilie 1824, motivînd juns «vîrsta bătrîneţelor şi slăbiciunea» şi că nu mai poate isi» eparhia.

o nc 1 u z ii. *In a^doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a Rimnicului a cunoscut o perioadă de maximă strălucire ila, datorită strădaniilor episcopului Chesarie, vrednic păs-• suflete, priceput diplomat şi om de aleasă cultură, propo-or al crezului naţional intre credincioşii săi. Această epocă ălucire a iost continuată şi sub urmaşul său Filaret, ierarh ^leaşi preocupări.*

in episcopii cărturari care au păstorit aci, prin colaboratorii *aducători, diortositori, meşteri tipografi), prin cărţile tipărite feţele lor originale, prin şcolile pe care le susţinea, Rîmnicul enit acum cel mai însemnat centru cultural al Ţării Romă-îndeplinind un rol asemănător celui al minâstirii Neamţ în* da *sa de maximă înflorire, sub stareţul Paisie, şi în anii ime-'.rmători. Toată această prodigioasă activitate a decăzut apoi timii ierarhi greci care au păstorit aici.*

BIBLIOGRAFIE

I z v o a r e . Aceleaşi ca la capitolul: *Mitropolia Ungrovlahiei* în *ultimele trei decenii ale regimului ianariot.*

L u c r ă r i g e n e r a l e . *Simtă Episcopie a Rlmnicului Noul Severin,* Bucureşti, 1906, CXXXIV + 395 p.; NICULAE ŞERBÂNESCU, Episcopii *Rîmnicului,* în «M.O.», an. XVI, 1964, nr. 3—4 p. 171—212; AURELIAN SAqERDOŢEANU, Tipo*graiia Episcopiei Rîmnicului (1705*—3825J, în «M.O.», an. XII, 1960, nr. 5—6, p. 291—349; ALEXANDRU DUŢU, Coordonate *ale culturii româneşti în secolul XVIII (1700—1821). Studii şi texte,* Bucureşti, 1968, 398 p. ; I. D. LĂUDAT, *Contribuţia tipografiei din Rîmnicu Vîlcea la promovarea cărţii în veacul al XVIIl-lea,* în «M.O.», an. XXVIII, 1976, nr. 5—6, p. 360—369.

L u c r ă r i s p e c i a l e . GABRIEL COCORA, O precizare în *plus referitoare la genealogia episcopului Grigorie Socoteanu,* în «M.O.», an. XVIII, 1966, nr. 11—12, p. 999—1002; NICOLAE POPESCU-CĂPRENI, *Despre familia episcopului Grigorie Socoteanu,* în «M.O.», an. XXIV, 1972, nr. 1—2, p. 16—25.

MIHAI MANOLACHE, *Viaţa şi activitatea episcopului Chesarie al Rîmnicului (1773—1780),* în «B.O.R.», an. LXXXIV, 1966, nr. 1—2, p. 129—151 ; GABRIEL ŢEPELEA, *Mineiele de la Rîmnic,* în «B.O.R.», an. LXXXIV, 1966, nr. 3—4, p. 369—387 (şi în voi. *Studii de istorie şi limbă literară,* Bucureşti, 1970, p. 76—102); MIRCEA BASARAB, *Prefeţele Mineielor de la Rîmnic (1776—1780). Problema originei latine a poporului şi a limbii române,* în «M.O.», an. XIX, 1967, nr. 9—10, p. 763—768; NICULAE ŞERBĂNESCU, Un *cărturar iluminist muntean din secolul al XVUI-lea : episcopul Chesarie al Rîmnicului,* în «B.O.R.», an. XCIX, 1981, nr. 1—2, p. 87—106.

N. IORGA, Două *plîngeri ale episcopului de Rîmnic Galaction (1821),* în «An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.», s. II, t. XXXV, 1912—13, p. 159—164.

M e ş t e r i t i p o g r a f i . DIMITRIE CORAVU, Meşteri *tipografi de la Rîmnic din a doua jumătate a secolului al XVIIl-lea şi primul pătrar al secolului al XlX-lea,* în «M.O.», an. XIX, 1967, nr. 3—4, p. 247—260.

LIX

EPISCOPIA BUZĂULUI
A. DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

ipă moartea episcopului Metodie (23 martie 1748), scaunul de a a fost ocupat de trei vlădici de neam grec, apoi de un pentru ca în ultimele trei decenii ale epocii fanariote să fie le alţi doi greci. Aşadar, dintre cinci episcopi care au păsto-i anii 1748—1819, deci mai bine de şaptezeci de ani, numai 'ost român. Se înţelege că în astfel de condiţii, scaunul epis-i la Buzău a pierdut din strălucirea de altădată, mai ales sub ultural-tipografic.

iaşii lui Metodie, Primul a fost *Filaret Mihalitzis.* Era egu-mînăstirea Sfînta Ecaterina din Bucureşti, închinată Muntelui înd a fost ales episcop al Buzăului, în martie 1748. A păstorit vara anului 1753, cînd a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei, lui Neofit Cretanul.

scaunul vlădicesc de la Buzău a fost ales egumenul *Antim* de istirea Mărgineni, pe valea Prahovei, închinată tot Muntelui ii acesta era grec de neam, cu metania la mînăstirea Sfînta ia din Sinai, care 1-a trimis ca egumen la Mărgineni ; în aceas-ite, a refăcut mînăstirea.

aă o păstorire de [1] aproximativ trei ani, a fost silit să facă :is» din scaunul vlădicesc. La 31 august 1756, s-a întrunit la iti un sinod, în frunte cu mitropolitul Filaret Mihalitzis, îm-cu alţi şase arhierei titulari greci şi cu episcopul Grigorie So-i al Rîmnicului, care au luat în cercetare cazul episcopului de Cei prezenţi au întocmit un lung «raport» în româneşte, în au consemnate toate abaterile lui Antim, precum şi pedepsele ite de canoane pentru acestea.

baza învinuirilor din raportul respectiv, — desigur cu încu-sa domnitorului Constantin Mavrocordat — a fost chemat în

faţa acestui sobor de judecată. în situaţia dată, «socotind că nu va putea sta împotrivă», Antim nu s-a prezentat la judecată, ci «dintr-a luişi bună voe şi priiminţă s-au lăsat de episcopie...». Se vede că abaterile erau reale, de vreme ce şapte ierarhi de neam grec — cu încuviinţarea unui domn grec — au înlăturat din scaun pe un conaţional, în felul acesta, Episcopia Buzăului a scăpat de nevrednicul Antim, ajuns pe scaunul vlădicesc împotriva voinţei clerului şi credincioşilor. Antim s-a retras la mînăsttrea Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai, mai tîrziu a revenit în Bucureşti.

[1] Cel de-al treilea episcop grec de la Buzău a fost *Raiail,* pînă atunci iconom al Mitropoliei ales abia la 12 aprilie 1757. A păstorit la Buzău pînă la 4 septembrie 1763, cînd s-a retras din scaun, «nu însă şi din slujba arhierească». în aceeaşi lună, participa — ca «proin Buzău» — la alegerea urmaşului său Cosma, iar în 1764, la alegerea lui Partenie al Rîmnicului.

Episcopul Cosma Popescu. Viaţa sa am înfăţişat-o în capitolul privitor la activitatea mitropoliţilor Ungrovlahiei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Fiind protosinghel al Mitropoliei, a fost ales episcop de Buzău, la 30 septembrie 1763.

în cei 24 de ani de păstorire, a izbutit să-şi lege numele de o seamă de realizări, care-1 aşază printre marii episcopi ai Buzăului, în primul rînd, a reluat activitatea tipografică, întreruptă sub cei trei episcopi greci. Astfel, în anul 1767 s-a tipărit b *Psaltire,* iar în 1768 un *Liturghier* şi un *Catavasier.* Foile de titlu ale tuturor arată că s-au tipărit «prin osîrdia şi cheltuiala iubitorului de Dumnezeu chir Cosma, episcopul Buzăului».

S-a îngrijit de cele două şcoli de la Episcopie, cea în limba greacă şi cea slavo-română. Ultima a fost reorganizată în timpul său, devenind şcoală românească.

Pe tărîm gospodăresc, a contribuit la sporirea averii Episcopiei, prin felurite cumpărări sau danii de moşii, prin mile domneşti (veni tul anual al tîrgului Drăgaica de la Buzău, din 24 iunie, acordarea vinăriciului domnesc de la diferite podgorii ş.a.), prin închinări de schituri. >

Sub episcopul Cosma, s-au făcut însemnate lucrări de restaurare în incinta Episcopiei, care era «foarte rău stricată şi dărăpănată», în urma devastărilor turceşti din timpul războiului ruso-turc din 1768—1774. Cu ajutorul domnitorului Alexandru Ipsilanti, episcopul Cosma a zidit un nou paraclis, a refăcut casele arhiereşti şi chiliile, a ridicat un corp nou de chilii şi diferite dependinţe. In acelaşi timp, a

estrat catedrala cu numeroase obiecte de cult, majoritatea donaţii sonale. A terminat lucrările de refacere a mînăstirii Cislău, încee de înaintaşul său Metodie, a refăcut schitul Bobocii din fostul eţ Saac. El a ctitorit şi «bisericuţa... ce easte dinaintea caselor inteşti» din Flămînzeşti-Argeş, înzestrînd-o cu toate cele trebuire.

Toate aceste strădanii ale episcopului Cosma au fost unanim ariate, încît, la 9 octombrie 1787, a fost ridicat pe scaunul mitrotan, văduvit prin moartea lui Grigorie II.

Episcopul **Dositei Filitti.** După alegerea lui Cosma ca mitropolit, mul de ia Buzău a fost ocupat de Dositei Filitti, egumenul grec al ăstirii Sfîntul loan Mare din Bucureşti. Alegerea a avut loc la 11 imbrie 1787, împotriva voinţei domnitorului Nicolae Mavrogheni 6—'1790). A păstorit în împrejurările grele pricinuite de războiul '-austro-turc din anii 1787—1791. Din noiembrie 1789 pînă în iunie , deci în timp ce Ţara Românească se găsea sub ocupaţie şi admi■aţie-austriacă, a făcut parte din Divanul ţării, care la 10 mai 1791 resat delegaţiilor rusă şi austriacă, aflate la Şviştov, un memoriu, care se cerea autonomia şi neutralitatea ţării, sub garanţia Aus-şi Rusiei, alegerea domnului de reprezentanţii ţării, desfiinţarea elor turceşti ş.a.

în pofida împrejurărilor politice nefavorabile în care a păstorit, tei a izbutit, totuşi, să lase în urma lui cîteva realizări. Astfel, din)ziţia lui s-a alcătuit o condică de documente a Episcopiei, salde la pieire aceste preţioase mărturii ale trecutului. A refăcut ica de la «viile Episcopiei», — despre care azi nu se mai ştie ni— cu case de locuit lîngă ea. A contribuit, de asemenea, la refai unor chilii de la Episcopie şi a unor metoace ale ei. A dovedit lităţi de bun gospodar, îngrijindu-se de averea Episcopiei, făcînd chiziţii de moşii sau alte bunuri.

îpiscopul Costandie Filitti. După alegerea lui Dositei în scaunul 'politan (25 septembrie 1793), s-a străduit să-şi lase ca urmaş la a un nepot de soră, Costandie Filitti, fost protosinghel de Milie. Cu ajutorul domnitorului Alexandru Moruzi (1792—1796), a iles episcop, la 29 octombrie 1793, fiind hirotonit a doua zi. La 1 ibrie, domnul înştiinţa pe ispravnicii din judeţele Buzău, Saac şi ■Rîmnic, aflate sub jurisdicţia bisericească a Episcopiei de Bu:ă a fost ales un nou episcop, «care s-a arătat împodobit cu proală de învăţătură şi practică»., cerîndu-le să-i acorde sprijin şi tare.

Noul episcop s-a născut la Ziţa, în Grecia, ca al treilea fiu al lui Constantin Cremidi şi al soţiei sale Haido, sora lui Dositei. După dorinţa acestuia, toţi cei opt copii ai lor au luat numele său de familie, Filitti. A învăţat carte la şcoala de pe lîngă mînăstirea Sfîntul Ilie din Ziţa, unde s-a şi călugărit sub numele de Costandie, în locul celui de Constantin, primit la botez. De altfel, mai mulţi membri ai familiei saie intraseră în cinul călugăresc. A fost adus apoi în Ţara Românească de unchiul său, care era pe atunci egumen la mînăstirea Sfîntul Ioan Mare, închinată Lavrei Sfîntul Ilie. De aci a ajuns protosinghel al Mitropoliei.

In cursul păstoririi sale la Buzău, care a durat mai bine de un sfert de veac, episcopul Costandie a desfăşurat o activitate multiplă, gospodărească, socială, politică şi culturală.

Dintre lucrările sale gospodăreşti, trebuie să menţionăm, în primul rînd, reparaţiile făcute la catedrala şi reşedinţa episcopală. în cuprinsul eparhiei, a terminat biserica din *Săseni,* începută de înaintaşul său, cu case şi dependinţe ,• cu ajutorul lui Dimitrie şi Costache Ghica, a refăcut schitul *Găvanele,* metocul Episcopiei, dărîmat de un cutremur. A ctitorit apoi o bisericuţă de lemn la *Găvaneşti,* pe moşia Episcopiei. în 1819 a început rezidirea bisericii *Sî. Dumitru* din Bucureşti, — metocul Episcopiei Buzăului — lucrarea fiind continuată de urmaşii săi Gherasim Rătescu şi Chesarie. O serie de danii — în obiecte de cult — a făcut catedralei episcopale, mînăstirii Sfîntul Ioan Mare din Bucureşti şi mînăstirii din Ziţa natală.

Pe tărîm cultural, merită să fie notat faptul că episcopul Costandie a sprijinit toate manifestările culturale şi artistice ale vremii, prin şcoală, tipar, muzică, teatru, pictură etc. în 1814, domnitorul Ioan Caragea (1812—1818) 1-a numit în fruntea Eforiei şcolilor, alcătuită în scopul reorganizării şcolii domneşti greceşti. S-a îngrijit de asemenea de şcoala grecească de la Episcopie, care era sub directa sa îndrumare. Printr-o «anafora» a Eforiei şcolilor, din 10 decembrie 1817, se cerea să se rînduiască învăţători români în toate oraşele şi în cele 12 judeţe ale ţării, cu îndatorirea ca mitropolitul şi sufraganii lui să găsească dascălii trebuitori. Sub supravegherea episcopului de Buzău se aflau şcolile din oraşele • Focşani, Rm. Sărat, Mizil, Urlaţi şi Vălenii de Munte. Alături de alţi cărturari greci, a contribuit la înfiinţarea unui teatru în limba greacă.

Datorită faptului că tipografia de la Buzău nu mai funcţiona de aproape o jumătate de veac, a tipărit la Rîmnic două cărţi de slujbă : *Psaltirea* şi *Liiurghierul,* în 1817. ;

Iu poate fi trecută cu vederea nici activitatea sa socială, prin rărea celor săraci sau ajunşi în nenorocire. Se numără printre eietorii spitalului Filantropia din Bucureşti — alături de doc- Constantin Caracas, Constantin Darvari şi fratele său Silvestru _ fiind unul din primii efori. O grijă deosebită a purtat faţă dtalul Gîrlaşi din Buzău (fondat în 1792 de Măria Minculescu), ama căruia a adus un medic italian, apoi unul german, piscopul Costandie a manifestat o atitudine filo-rusă, ajutînd [e ruseşti aflate în Ţara Românească în cursul războiului ruso-din 1806—1812. Pe lîngă spitalul cu 50 de paturi pentru ostaşii întreţinut de el, trupele ruseşti în trecere prin Buzău erau hră-;ot din banii săi. Fiind grec de neam, era firesc să ia parte la de eliberare a poporului său de sub jugul otoman, făcînd parte omitetul revoluţionar elenic cu sediul în Bucureşti. In 1794 era e semnatarii refuzului ţării de a trimite zăhărele la Constanti-, în timpul foametei care bîntuia atunci. în anii 1801—1802, în 1 domniei lui Mihail Şuţu, era pribegit la Braşov, de unde îna-nemorii către ţarul Rusiei, către împăratul Francisc al Austriei :re consulul rus Luc de Kirico, prin care cerea înlăturarea lui în 1806, alături de mitropolitul Dositei, a scăpat Bucureştii, de foc, pe care-1 pregăteau turcii.

i 1818 scaunul Ţării Româneşti a fost ocupat de ultimul domn iot, Alexandru Şuţu *(f* 19 ianuarie 1821). Acesta a pus pe cîţiva :i să semneze o plîngere împotriva lui Costandie, învinuindu-1 lurite abateri şi cerînd «a lipsi din duhovniceasca ocîrmuire a Dpiei pe acest om cu rea vieţuire» (27 iulie 1819). în aceeaşi imnul poruncea marelui logofăt Alexandru Ipsilanti să facă ha-rul întregii averi mişcătoare şi nemişcătoare a Episcopiei şi a astandie, care urma să fie dus la Tismana, «unde să se ţie sub pază». Surprins de un astfel de procedeu, Costandie şi-a îna-demisia în aceeaşi zi şi s-a refugiat la Mehadia (a şi construit o bisericuţă).

xtul samavolnic al ultimului domn fanariot a fost reprobat nu i de cler şi credincioşi, ci şi de consulii puterilor străine aflaţi ra Românească. Consulul Rusiei a intervenit în favoarea epis-ni, încît, la sfîrşitul lui august, sentinţa a fost anulată, permi-■i-se să se întoarcă la Bucureşti. Scaunul nu i s-a mai putut da, i doua zi după demisia sa, deci la 28 iulie 1819, s-a făcut ale-unui nou episcop.

upă retragerea din scaun, Costandie a stat un timp la Chişinău, la Braşov, lîngă unchiul sau Dositei, şi în sfîrşit, s-a stabilit în

Bucureşti. Aici a murit, la 8 septembrie 1827, fiind îngropat în biserica Sfîntul Dumitru, metocul Episcopiei Buzăului. Din toate acestea, rezultă că episcopul Costandie a desfăşurat o activitate multilaterală, pusă în slujba păstoriţilor săi din eparhia Buzăului.

Locul său a fost ocupat de episcopul *Gherasim Rătescu,* fost slujitor al «Mitropoliei» din Tîrgovişte, apoi trăitor la mînăstirea Sinaia, ca arhimandrit, «pămîntean, cuvios, cercat în ocîrmuire».

Păstoria sa a căzut tocmai în împrejurările grele ale anului 1821, cînd a fost nevoit să se refugieze cu mitropolitul Dionisie Lupu la Braşov. Acesta 1-a trimis în 1822 în ţară, căci în luna noiembrie a acelui an îl întîlnim ca «epitrop» al Mitropoliei. în scurta sa păstorire la Buzău, s-a îngrijit atît de catedrala episcopală şi clădirile din jur, dar mai ales de schitul Răteşti, căruia i-a făcut mai multe danii. în ianuarie 1824 s-a retras la mînăstirea Căldăruşani, de unde a refuzat să răspundă la chemările noului mitropolit Grigorie Dascălul (1823—1834) de a-şi relua scaunul vlădicesc. («Paretisisul» demisia propriu-zisă a înaintat-o la 31 martie 1825). Şi-a petrecut restul vieţii la mînăstirea Căldăruşani, trăind în post şi rugăciune, ca un adevărat paisian, pînă în ianuarie 1844, cînd şi-a dat obştescul sfîrşit.

C o n c l u z i i . *Rezultă că Episcopia Buzăului intr-o perioadă de peste* 70 de *ani (1748—1819), a fost păstorită de un singur ierarh de neam român, restul fiind greci. între vlădicii de acum s-au remarcat Cosma Popescu şi Costandie Filitti, amîndoi sprijinitori ai activităţii cultural-tipografice şi gospodăreşti.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoarele sînt aceleaşi ca la capitolul privind Mitropolia Ungrovlahiei în ultimele trei decenii ale regimului fanariot.

L u c r ă r i . T. G. BULAT, *Titularii Episcopiei Buzăului in secolul al XVIH-Iea,* în «G.B.», an. XXXIII, 1974, nr. 7—8, p. 706—721 (Filaret şi Antim); nr. 11—12, 1974, p. 1156—1192 (Rafail şi Cosma); an. XXXIV, 1975, nr. 3—4, p. 358—384 (Dositei, Costandie, Gherasim); T. G. BULAT, *Caterisirea unui episcop de Buzău în secolul XVIII,* în «GB», an. XVT, 1957, nr. 8—9, p. 586—592 ; GABRIEL COCORA, *Episcopul Cosma al Buzăului,* în GB, an. XXII, 1963, nr. 7—8, p. 714—731.

ION C. FILITTI, *Averea episcopului Costandie Filitti,* în «Revista Arhivelor», 4, 1927, p. 156—162; ION C. FILITTI, *Inventarul Episcopiei de Buzău, metoacelor sale şi bisericii Si. Dumitru din Bucureşti Ia 1819 şi 1825,* în «BOR», an. LIII, 1935, nr. 1—2, p. 6—42;' GABRIEL COCORA, *Episcopul Costandie Filitti,* în «GB», an. XIX, 1960, nr. 9—10, p. 824—841 ; GABRIEL COCORA, *Gherasim Rătescu, episcop al Buzăului,* în «GB», an. XX, 1961, nr. 3—4, p. 250—256. A se vedea şi GABRIEL COCORA, *Episcopia Buzăului,* o *vatră de spiritualitate şi simţire românească,* Buzău, 1986, 450 p.

T i p ă r i t u r i . GABRIEL COCORA, *Tipografia şi tipăriturile de la Episcopia Buzăului,* în «BOR», an. LXXVIII, 1960, nr. 3—4, p. 286—331 ; GABRIEL COCORA, *Tipografia de la Episcopia Buzăului,* în voi. *Tipar şi cărturari,* Bucureşti, 1977, p. 9—105.

LX

ÎNFIINŢAREA EPISCOPIEI ARGEŞULUI. EPISCOPUL IOSIF

titr-o «anafora» a divanului către domnitorul Alexandru Moruzi — 1796), cu data de 18 octombrie 1793, se arăta că noul mitro- Dositei a făcut «problimă... cum că pentru ocîrmuirea biseri- ă şi duhovnicească găseşte cu cale de a se mai adaogă o epis- scaunului sfintei noastre mitropolii, la care să se dea doao ju- Argeşul şi Oltul, şi să aibă scaunul de la sfînta mănăstire şi rănd după episcopul Buzăului». In acelaşi timp, făcea pro- ea de a se încredinţa conducerea noii episcopii arhiereului ti- *losif Sevastias,* un ales cărturar, român de neam. Membrii Diva- au fost de acord cu propunerea mitropolitului, cerînd, la rîn- >r, domnului să aprobe înfiinţarea noii episcopii «pentru folosul îSC al obştii» şi pentru «podoaba» scaunului mitropolitan. In ?i zi, domnul a întărit anaforaua mitropolitului şi a divanului, astfel naştere o nouă Episcopie, cu reşedinţa la Argeş, ca suia a Mitropoliei Ungrovlahiei.

n toate că în propunerea mitropolitului se invoca depărtarea nare a judeţelor Argeş şi Olt de scaunul mitropolitan, adevă- motive care au stat la baza înfiinţării noii Episcopii erau al- Vm arătat în altă parte că mitropolitul Dositei voia sa lase în său la Buzău pe nepotul său Costandie Filitti, protosinghelul)oliei din Bucureşti, ceea ce a şi izbutit. Dar numeroşi boieri imeni, însufleţiţi de sentimente naţionale, voiau ca pe acest să fie ridicat episcopul titular Iosif Sevastias, mult apreciat îtemporani. Se adăuga apoi faptul că şi celelalte scaune vlă- erau ocupate tot de ierarhi greci' (Dositei Filitti la Bucureşti tărie la Rîmnic). Pentru a da satisfacţie clerului şi credincioşi- mâni — dar în acelaşi timp şi lui Iosif Sevastias — Dositei a înfiinţarea unui nou scaun episcopal pentru el, izbutind, tot-

odată, să asigure şi alegerea nepotului său Costandie ca episcop de Buzău.

Deci, ziua de 18 octombrie 1793 trebuie considerată drept data înfiinţării Episcopiei de Argeş. S-a cerut apoi aprobarea Patriarhiei Ecumenice pentru înfiinţarea noii eparhii şi «strămutarea canonică» a lui Iosif de la scaunul Sevastiei la cel al Argeşului, pe care patriarhul Neofit VII a şi dat-o, la 17 noiembrie 1793. La 13 decembrie 1793, s-a făcut «alegerea canonică» a lui Iosif, cînd a semnat şi mărturisirea de credinţă, obişnuită în astfel de ocazii, în *Condica Sfîntă* de hirotoniri arhiereşti.

Gîteva luni mai tîrziu, la 23 februarie 1794, Alexandru Moruzi dădea un hrisov solemn de înfiinţare a noii eparhii, cu indicarea tuturor privilegiilor cu care a fost înzestrată. în hrisov se făcea un scurt istoric al înfiinţării Episcopiei, cu aprecieri deosebit de elogioase la adresa primului ei întîistătător, episcopul Iosif. între altele, se preciza că, deşi noua Episcopie urmează în rang după a Buzăului, «aflîndu-se mai veche aceea», totuşi, cu Iosif se face excepţie, acordîndu-i «rînd mai sus» faţă de episcopul Costandie de la Buzău «şi pentru vîrsta sa şi pentru căci au fost hirotonisit mai înainte episcop Sevasti şi mai vîrtos pentru politia şi slujbele sale, atît cele bisericeşti, cit şi cele politiceşti cu care ne-am înştiinţat că s-au urmat».

Noul ales era român de neam, născut în satul Malaia, în părţile Vîlcii. Părinţii lui s-au călugărit spre batrîneţe, mama sfîrşindu-şi viaţa în schimnicie, la schitul Turnu, ucisă de tîlhari. De mic a intrat în schitul Turnu, ctitoria mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei, unde se pare că a şi fost călugărit, apoi a trecut la Cozia, să înveţe carte. Probabil 1-a avut dascăl pe Rafail, cunoscutul «diortositor» al cărţilor tipărite la Rîmnic pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, de la care va fi învăţat şi greceşte. Remarcat de episcopul Chesarie al Rîmnicului, 1-a luat pe lîngă sine, fiind hirotonit de mai înainte întru diacon, ajutîndu-1 probabil şi în lucrarea sa de tipărire a cărţilor bisericeşti. Urmaşul acestuia, Filaret, 1-a hirotonit ieromonah şi 1-a ridicat la treapta de protosinghel. în acelaşi timp, i-a încredinţat şi egumenia mînăstirii Sfîntul Dumitru din Craiova, care era metoc al Episcopiei Rîmnicului.

S-a remarcat, încă din această perioadă a vieţii sale, prin. preocupările sale cărturăreşti. Astfel, în prefaţa lucrării Sfîntului Atanasie cel Mare, apărută la Rîmnic în 1783 sub titlul de *Sinopsis,* se spunea că se tipăreşte pentru prima oară în româneşte, «prin aducerea aminte a sfinţiei sale protosinghelului episcopiei chir Iosif». La îndemnul său au fost traduse şi alte lucrări teologice, rămase în manuscris; de

cartea *Cămara dreptei credinţe* a lui Teofil, episcopul Campa-un ucenic al lui Evghenie Vulgaris, tradusă din greceşte de Gri-Rîmniceanu, viitor episcop de Argeş, sau *Tilcuirea Psalmilor* Teodoret al Cirului, tipărită mai tîrziu la Buzău, xtivitatea sa 1-a impus în ochii tuturor, încît, spre sfîrşitul anu--91, a fost propus — probabil de episcopul Filaret — să fie ri-la treapta arhieriei. Patriarhul ecumenic şi-a dat consimţămîntul ales episcop titular pentru scaunul Sevastiei, la începutul anu-mător. A rămas de-acum înainte la Bucureşti, pe lingă mitro-1 Filaret. După mai bine de un an, în 1793, a ajuns episcop ai ului, în împrejurările pe care le-am relatat.

in multipla sa activitate ca episcop de Argeş trebuie să reţi-;n primul rînd realizările cărturăreşti-tipografice. Neavînd o ti-fie proprie la Argeş, — deşi încercase să înfiinţeze una prin —, şi-a tipărit cărţile sale în alte centre, din toate cele trei ţări lo-de români. Era şi aceasta o formă ele manifestare a conştiinţei litate naţională românească. Pentru tipărirea unora din cărţile a purtat o bogată corespondenţă cu negustorul Hagi Constantin in Sibiu — ctitorul unei biserici în acest oraş —, din care aflăm ile ştiri privitoare la întreaga sa activitate de episcop. Hagi Pop ieten şi cu fostul episcop Chesarie al Rîmnicului, căruia îi-.tri-material tipografic, iar acesta îi oferea, la rîndul său, unele din urile sale, inclusiv Mineiele. Probabil, după pilda **lui** Chesarie, Pop scria mitropolitului Filaret, prin 1793, că intenţiona să reti-ică Mineiele. Dar Filaret şi-a dat demisia din- scaunul mitro^ î în toamna aceluiaşi an, aşa că nu s-a mai realizat nimic.

1795, Hagi Pop îi scria lui Iosif al Argeşului, revenind asupra ierii sale de a retipări Mineiele «pentru folosul sufletesc al lui nostru». Planul acestor doi buni români s-a realizat abia >4—1805, cînd au fost retipărite cele *12* ***Minele*** la Buda, «în :a tipografie a Universităţii de la 'Pesta» (după ediţia de la : din 1776—1780), prin purtarea de grijă a medicului oculist 'iuariu-Molnar, fiul preotului Ioan Piuariu zis Tunsu din Sadu >ibiu), cunoscutul luptător pentru apărarea Ortodoxiei în Tran-a. S-au tipărit două rînduri de exemplare, unele pentru Ţara iească, altele pentru Transilvania. Erau diferite doar numele :ătorului ţării şi al mitropolitului, pe foile de titlu (în unele i Filitti, în altele Ştefan Stratimirovici de la Carloviţ). Erau re-:e şi prefeţele din Mineiele de la Rîmnic. Din «înştiinţarea» **serale** episcopul Iosif al Mineiului pe septembrie, reiese că toate le de traducere sau de tipar strecurate în ediţia de Rîmnic

s-au îndreptat «prin oameni cu ştiinţa amîndurora limbilor, elineşti şi româneşti, şi mai mult prin osteneala unui prea cuvios părinte, ce au stătut şi ucenic al acelor doi fericiţi arhierei» (Chesarie şi Filaret). Pare să fie însuşi episcopul Iosif. După ediţia de la Buda s-au retipărit *Mineiele* la mînăstirea Neamţ, în anii 1830—1832 şi la Sibiu în 1853—1856.

Tot prin colaborarea episcopului Iosif al Argeşului cu Hagi Constantin Pop, s-a tipărit la Sibiu, în 1796, cartea numită *Alegere din toată Psaltirea,* tradusă după Neofit Peloponezianul, «ca să fie pentru folos neamului românesc».,în 1806 au tipărit — tot în Sibiu — *Slujba SI. Niion,* cu prefaţa lui Iosif, din care reiese că el a revizuit o traducere mai veche pe care o tipărea acum.

Unele din proiectele lor nu s-au putut însă realiza. Astfel în 1796, episcopul Iosif propunea lui Hagi Pop să tipărească *Tîlcul Evangheliei,* a lui Teofilact al Ohridei, care era tradusă de doi călugări **din** Moldova (cunoscuţii cărturari Gherontie şi Grigorie). Hagi Pop i-a răspuns că nu crede că va putea tipări o asemenea carte în Ardeal, căci în ea «sînt multe cuvinte împotriva latinilor, după cum singur Prea Sfinţia Ta îmi scrii...» (s-a tipărit la Iaşi în 1805). Peste cîţiva ani, episcopul îi propunea să tipărească *Antologhionul,* dar nici aceasta nu s-a făcut. Corespondenţa lor a continuat, totuşi, în anii următori, mai mult în probleme de ordin economic-comercial, căci Hagi Pop era principalul furnizor al episcopului Iosif cu felurite produse meşteşugăreşti, stofe, alimente, seminţe, vopsele (necesare pentru zugrăvitul schitului Sfîntul Nifon şi al bisericii mari a lui Neagoe) şi altele.

în 1811 a apărut la Sibiu lucrarea *învăţătură de multe ştiinţe folositoare copiilor creştineşti celor ce vor să înveţe şi să ştie dumnezeiasca Scriptură* (ed. greacă, Viena, 1806), tradusă din greceşte de arhimandritul Nicodim Grecianu, cu «cercetarea» episcopului Iosif. Avea şi două prefeţe-scrisori ale amîndurora, ce şi le adresau reciproc'.

în acelaşi an, episcopul Iosif a tipărit *Octoihul* «în crăiască tipografie a Universităţii din Pesta». La tipărire i-a stat într-ajutor şi doctorul Ioan Piuariu Molnar. în prefaţa episcopului, se arăta că traducerea Octoihului mic a făcut-o episcopul Damaschin al Rîmnicului, iar a slujbelor din zilele de rînd (deci Octoihul, Mare), un arhimandrit Ghenadie, egumen la Cozia, fiind tipărit apoi în mai multe rînduri. Textul noii ediţii era îndreptat de «oarecari părinţi din mănăstirea Neamţu... procopsiţi la învăţătura elinească şi asemenea rîvnitori pentru folosul de obşte». Desigur este vorba de călugării Gherontie şi Grigorie. Din aceeaşi prefaţă reiese că Octoihul era tipărit

trebuinţele bisericilor din toate cele trei ţări româneşti. In rele pentru Transilvania, prefaţa lui Iosif era înlocuită cu mnată de Ioan Molnar «purtătorul cheltuielilor Octoihului

icelaşi an a tipărit o altă ediţie a *Octoihului,* la Rîmnic, «prin la îndreptarea tîlcuirii şi cu toată cheltuiala sa». Prefaţa avea - himbări neînsemnate faţă de cea din ediţia de la Buda. în uta cu 200 de taleri pe monahul Rafail de la Neamţ să tipă- a Braşov cartea intitulată Uşa *pocăinţei.*

inii care au urmat, a contribuit la tipărirea cîtorva cărţi la ea Neamţ. De pildă, în 1816 s-a tradus din greceşte şi a ti- i, «prin osârdia şi silinţa» sa, o carte masivă (cu peste 500 ni), cu cîteva traduceri, avînd un lung titlu : 'ETCIIOJXTJ tS\p dsttov adecă *Arătare sau adunare pre scurt a dumnezeieştilor dog- credinţei... a lui Atanasie de la Păros ...*şi *întrebările cu răs- <e cele theologhiceşti ale Siîntului Athanasie celui Mare...* şi *oentru împărechiarea şi pentru purcederea Prea siîntului Duh...* gofan Procopovici arhiepiscopul Novgorodului şi *Cuvînt pen- zederea Prea Sfîntului Duh...* a ieromonahului Macarie Macri. faţa episcopului Iosif rezultă că traducerea s-a făcut de către onul Grigorie (viitorul mitropolit al Ungrovlahiei, revăzută Tiandritul Grigorie Rîmniceanul, mai tîrziu episcop de Argeş). *Tîlcuirea pe scurt la antifoanele celor 8 glasuri,* tipărită la în 1817, era tradusă din greceşte, la îndemnul său, de iero- 1 Gherontie, după cum se arată în prefaţa semnată de priete- stuia, ierodiaconul Grigorie.

orefaţa *Noului Testament* de la Neamţ, din 1818, se menţiona tipărit «cu ajutorul episcopului Iosif şi al altor iubitori de hristiani». In 1819 se tipărea la Bucureşti, «prin îndemnarea» F, o nouă ediţie din *Apologia* tradusă de Gherontie monahul i Neamţ, în 1816). Traducerea celor *Şase cuvinte pentru preo-* ierea Sfîntului Ioan Gură de Aur, de către ierodiaconul Gri- ipărită la Bucureşti, în 1820) s-a făcut tot «prin osîrdia» epis- Iosif. în sfîrşit, tot la îndemnul său a fost tipărit *Penticosta-* îucureşti, în 1820, după «izvodul cel tălmăcit de episcopul Da- L», făcîndu-se îndreptările necesare «prin osîrdia şi silinţa» sa. >ervăm deci că episcopul Iosif a fost un adevărat îndrumător 'ităţii tipografice din Ţara Românească, într-o vreme cînd ti- le de la Bucureşti, Rîmnic şi Buzău nu mai funcţionau din *i* interes a ierarhilor greci care cîrmuiau eparhiile respective.

Acelaşi interes a manifestat şi faţă de şcoli. Astfel, în 1797 a înfiinţat o şcoală pentru pregătirea candidaţilor de preoţie la mînăstirea Antim din Bucureşti, care fusese hărăzită, la 22 martie acelaşi an, Episcopiei Argeşului, spre a-i sluji ca metoc. In 1812 a încercat — împreună cu Costandie de la Buzău — să deschidă o şcoală de muzică psaltică la Mitropolie, urmînd să aibă ca dascăl pe renumitul psalt, ieromonahul Macarie. Planul lor însă nu s-a putut realiza. Avea şi o şcoală pe lîngă Episcopie, la Argeş, la care învăţau şi copii din Transilvania. Alte două şcoli — patronate de Episcopie — funcţionau la Piteşti, probabil ia schitul Buliga şi la Slatina.

Dar episcopul Iosif n-a nesocotit nici problemele gospodăreşti. O preocupare însemnată a sa a fost aceea de a restaura şi a pune în lumină vechea ctitorie a lui Neagoe Basarab, admirată încă de atunci nu numai de români, ci şi de feluriţi călători străini care ne vizitau ţara. Biserica mînăstirii a fost renovată pe la începutul secolului al XlX-lea. Tot atunci s-au ridicat case noi în jur, două cişmele, precum şi un nou paraclis, cu hramul Sfîntului Nifon, în amintirea fostului patriarh de Constantinopol, care contribuise la reorganizarea vieţii bisericeşti din Ţara Românească (pe atunci se păstra la Argeş capul şi o mînă a Sfîntului Nifon). Biserica şi noul paraclis au fost înzestrate apoi cu numeroase obiecte de cult. Toate acestea s-au făcut prin strădaniile episcopului şi ale devotatului său iconom Meletie. O mare parte din materialul de construcţie le-a fost furnizat de Hagi Constantin Pop din Sibiu.

Episcopul Iosif a arătat o grijă statornică şi faţă de alte biserici din cuprinsul eparhiei sale. Încă înainte de a ajunge episcop, ctitorise o biserică de lemn în satul Brezoi (jud. Vîlcea). Cu ajutorul unui credincios, Ioniţă Taftu, a refăcut biserica zisă Bătuşari (sau[1] Botuşari) din Curtea de Argeş, ctitoria domnitorului Petru Cercel. A refăcut apoi schitul Corbii de Piatră (jud. Argeş), o ctitorie de pe la începutul secolului al XVI-lea, a monahiei Magdalena, fosta soţie a lui Hamza banul, metoc al mînăstirii Argeş, apoi al Episcopiei. A ctitorit două biserici de lemn, una în Galeş, alta în Sălişte (ambele în jud. Argeş), întemeiate de ciobani din satele cu aceleaşi nume din judeţul Sibiu. In 1807, a ctitorit o biserică în satul său natal, la Malaia, pe apa Lotrului (jud. Vîlcea), cu hramul Sfîntul Ierarh Nicolae şi Cuvioasa Paraschiva.

Cea mai însemnată ctitorie a sa este însă biserica din Valea Danului, lîngă Curtea de Argeş, cu hramul Sfîntul Nicolae, ridicată

1 1811. A fost ajutat la zidirea ei şi de Meletie, iconomul Epis- A mutat aici şi vechiul iconostas al bisericii episcopale de eş. In pisania bisericii, episcopul-ctitor interzicea înmormîntă- biserică, precum şi în jurul ei la o distanţa de patru paşi, 1 şi jocurile, ospeţele şi judecăţile în curtea ei. •

L binecuvîntarea şi îndemnul său, s-au ridicat — în eparhie — imeroase biserici, între care se remarcă mînăstirea Stînişoara, ă pe la începutul secolului al XlX-lea, de cîţiva călugări din Sibiului. Acestei mînăstiri i-a făcut apoi mai multe danii în sa'şi schitului Turnu). Starea materială a Episcopiei s-a îmbu- prin felurite cumpărări sau danii de moşii.

ntre celelalte activităţi ale sale, amintim catagrafia bisericilor, irilor, preoţilor şi călugărilor din eparhia Argeşului făcută în n urma dispoziţiei date de exarhul Gavriil Bănulescu. în 1809, Gavriil a numit pe Iosif «efor» al mînăstirilor din Ţara Româ- , iar în anul următor, după retragerea lui Dositei Filitti din i s-a încredinţat averea Mitropoliei. După plecarea lui Ignatie a din ţară, Iosif a cîrmuit Mitropolia Ungrovlahiei, în calitate tiitor de mitropolit, pînă la alegerea lui Nectarie (c. aug.— . 1812). . .

anul 1818, i s-a dat mînăstirea Cozia, cu toate metoacele ei. ui domnesc preciza că aceasta era o răsplătire a strădaniilor srsonale în slujba Bisericii şi a ţării. In schimb, episcopul Iosif idatorirea să depună 550 de taleri pe an în folosul şcolilor şi 00 la «cutia milosteniilor» şi să ţină mînăstirea în rînduială.

1819, după demisia mitropolitului Nectarie, mulţi doreau să-1 pe Iosif în scaunul mitropolitan. Vîrsta sa înaintată i-a făcut i- şi îndrepte gîndurile spre Dionisie Lupu, care a şi fost ales. in an, la 27 octombrie 1820, o însemnare de pe o veche carte ibă ne dă ştirea că «s-au pristăvif Prea Sfinţia Sa părintele > Iosif al Argeşului şi s-au îngropat în mînăstirea Toţi Sfinţii , n.n.) metoh al Sfintei Episcopii Argeş».

iscopul Iosif ne apare astfel ca un mare ierarh, care a lăsat a sa o bogată moştenire culturală-bisericească. Fiind singurul de neam român, a fost, de fapt, adevăratul îndrumător al vieţii le din Ţara Românească, în ultimele trei decenii al regimului t, continuînd tradiţiile cărturăreşti de la Rîmnic. Mai mult iatorită faptului că între anii 1796—1811 scaunul vlădicesc de a era vacant, episcopul Iosif a venit şi în sprijinul credincio-

şilor ortodocşi de aici, prin tipărirea de cărţi bisericeşti la Buda şi la Sibiu, unele în ediţii speciale pentru Transilvania, cum erau Mi*neiele* din 1804—1805 retipărite după ediţia de la Rîmnic. în acelaşi timp, şi-a îndreptat atenţia şi spre noua tipografie de la mînăstirea Neamţ, ajutînd la imprimarea cîtorva cărţi şi acolo.

Bun cunoscător al oamenilor, episcopul Iosif s-a ajutat, în strădaniile sale cărturăreşti şi gospodăreşti, de «ucenici» şi colaboratori devotaţi, originari din toate «ţările» româneşti. între ei, trebuie pomeniţi în primul rînd bunii şi vrednicii români şi creştini Hagi Constantin Pop, fiul său Zamfir (Zenovie), care a urmat la conducerea casei de comerţ (căruia episcopul i-a purtat de grijă pe cînd învăţa carte, la Domniţa Bălaşa, la Bucureşti), şi doctorul Ioan Piuariu-Molnar, toţi din Sibiu. în conducerea treburilor gospodăreşti la centrul eparhial era ajutat de un arhimandrit Dorotei, originar din Transilvania, de iconomul Meletie, se pare tot un transilvănean, şi de alţii. Iar în **privinţa** traducerilor unor lucrări teologice din greceşte în româneşte i-au stat în ajutor cei doi călugări nemţeni : Gherontie (moldovean) şi Grigorie (muntean). Deci, prin tipăriturile sale, ca şi prin colaboratorii săi apropiaţi, episcopul Iosif a contribuit la întărirea conştiinţei de unitate naţională-bisericească a românilor de pretutindeni, pregătind astfel calea pentru înlăturarea elementului «grec» din viaţa ţării.

Personalitate complexă, iscusit îndrumător al vieţii culturale-bisericeşti, ctitor de lăcaşuri de închinare şi priceput organizator, înflăcărat patriot, episcopul Iosif a fost unanim apreciat de contemporanii săi. De pildă, Gheorghe Şincai scria despre el : «Numai doi români cunosc ştiind scrie româneşte : Samuil Clain şi Iosif al Argeşului». Iar cronicarul vremii, Zilot Românul, scria că Iosif era «îmbunătăţit şi cu daruri ca acelea potrivite la un arMpăstor».

Pentru toate acestea, credem că nu greşim dacă-1 aşezăm pe episcopul Iosif alături de marele său contemporan, mitropolitul Veniamin Costachi, şi — implicit —■ în rîndul străluciţilor ierarhi din trecutul Bisericii noastre.

BIBLIOGRAFIE

Izvoarele sînt aceleaşi ca la capitolul privind Mitropolia Ungrovlahiei în ultimele trei decenii ale regimului fanariot.

Lucrări. IOAN PANŢURESCU, *Înfiinţarea Episcopiei* de *Argeş. Iosit, primul* ei *episcop,* Bucureşti, 1904, 60 p.; NICOLAE IORGA, *Contribuţii la istoria literaturii*

în veacul al XVIII-lea şi al XlX-lea. Scriitori bisericeşti, în «An Acad Rom » s. II, t. XXVIII, 1905—1906, Bucureşti, 1906, p. 183—240; ŞT BERECHET"' *Ha Episcopiei Argeşului în 1808,* în «BOR»,, an. XL, 1922, nr 9 p 678—68fi •' * BRĂTULESCU, *Biserica din Valea Danului,* în «MO». an XII lOfin !, p. 88-93 , T. G. BULAT, *Din trecutul Episcopiei Argeş',* în «GB» an XXI , 5-6, p. 494-505, VICTOR BRĂTULESCU, *Hrisovul lui Alexandru* M<ÎS *îniiinţarea Episcopiei Argeş şi numirea lui Iosit ca titular al noii enarhii* în an. XV, 1963, nr. 11-12, p. 931-936; GEORGE POTRA, *Din corespon ledită a unor ieţe bisericeşti din Ţara Românească cu Transilvania în veacu XVIII-lea, XlX-lea,* în «BOR», an. LXXXVII, 1965, nr 1—2 n 125—1RR *; 12, p. 1097-1146; NICULAE ŞERBANESCU, *Episcopii'Argeşului* în «MO I 1965 nr. 7-8, p 602-630; GABRIEL COCORA, O *iniţiativă â episcopuiui Argeş de a înfiinţa tipograiie,* în «M.O.», XVIII, 1966, nr 7—8 p 691—693 • MOLIN, O *acţiune editorială comună între Buda şi Rîmnic. Tipărirea a două entice a Octoihului din 1811,* în «M.O.», an. XXVI, 1974, nr 1—2 p 15—24-JLAT, *Mărturii de la losil, intîiul episcop de Argeş (1793—1820)'* în «MO»' /II 1975, nr. 3-4, p. 264-268; GEORGE POTRA, *Din activitatea culturala pulw Iosii al Argeşului,* în «B.O.R.», an. XCIV, 1978, nr. 9—10, p. 1164—1171.

LXI

MITROPOLIA MOLDOVEI ÎN ULTIMELE PATRU DECENII ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA

Ui

' ltimele patru decenii ale secolului al XVilI-lea au fost tulburate de îndelungatele războaie ruso-turce din anii 1768—1774 şi 1787—■ 1791, în cursul cărora ţările române au avut mult de suferit, ele fiind ocupate de trupele ruseşti şi devenind teatrul operaţiunilor militare. Pe lîngă aceste nenorociri, inevitabile în cursul oricăror războaie, se înregistrează şi o însemnată pierdere teritorială, şi anume partea de nord a Moldovei (Bucovina), anexată la Imperiul habsburgic în 1775. Domnii fanarioţi sînt schimbaţi şi acum foarte des de turci, media unei domnii fiind de trei ani. în ciuda acestor instabilităţi a domnilor, mitropoliţii ţării rămîn în scaun pînă la moarte, unul din ei, Gavriil Callimachi, avînd o păstorie neobişnuit de lunga (26 de ani). Activitatea tipografică este în creştere, e adevărat nu în ritmul înregistrat în Ţara Românească. Viaţa monahală cunoaşte un avînt îmbucurător, datorită strădaniilor călugărilor nemţeni şi ale stareţului Paisie.

Mitropolitul Gavriil Callimachi. După retragerea lui Iacob Putneanul, domnitorul Ioan Teodor Callimachi (1758—1761) a aşezat în scaunul vacant pe fratele său Gavriil Callimachi, fost mitropolit al Salonicului. Acesta se trăgea dintr-o veche familie de răzeşi români, Călmaşul, fiind fiul lui Toader Călmaşul, stabilit în Cîmpulung, unde ridicase o biserică din lemn. Tînărul Gheorghe Călmaşul a învăţat carte şi s-a călugărit la Putna, sub numele de Gavriil. Fratele său, Ioan Teodor, după o şedere îndelungată la Constantinopol, s-a grecizat, schimbîndu-şi numele în Callimachi, ajungînd mare dragoman al Porţii, în această calitate, a ajutat pe fratele său Gavriil să ajungă arhidiacon al Patriarhiei Ecumenice, iar în aprilie 1745, mitropolit al Salonicului. După ce a ajuns domn al Moldovei şi a silit pe Iacob Put-

ui să-şi dea demisia, a sfătuit pe Gavriil să accepte scaunul de jpolit al Moldovei.

[n acest scop s-a cerut şi consimţămîntul patriarhului ecumenic, la 15 aprilie l'76O a aprobat mutarea lui de la scaunul mitropo-al Salonicului la cel din Iaşi. în felul acesta, Gavriil Callimachi ms din nou în ţara sa de origine, lucrînd de acum înainte pentru e Bisericii şi al ţării sale.

Jnul din motivele înlăturării lui Iacob Putneanul din scaun a fost ui de-a aproba reintroducerea văcăritului. Deşi domnitorul şi ma-regatori — mai ales grecii — se aşteptau ca noul mitropolit iii să dezlege blestemul, totuşi, spre surprinderea tuturor, a re-şi el. Din această pricină, a căzut în dizgraţia fratelui său care, spusele Cronicii atribuite lui Enache Kogălniceanu, «îl căuta ţa posomorită». Opoziţia mitropolitului şi a unor boieri l-au făcut jmn sa renunţe la repunerea văcăritului, introducînd, în schimb, L numită «ajutorinţă».

n cursul războiului ruso-turc din 1768—1774, mitropolitul Gavriil ovedit, de asemenea, un bun patriot, legat de nevoile şi sufe-e poporului său. Ca unul care trăise între turci şi cunoscuse atarea nemiloasă turco-fanariotă din ţările noastre, a avut o ati-e filo-rusă. în repetate rînduri, mai ales în cazul unor situaţii ple, a apărat cu demnitate interesele poporului şi ale «patriei» cuvînt pe care-1 foloseşte foarte des. A cerut, de pildă, dărîmarea lor Brăila şi Bender, principalele baze de atac ale tătarilor din te împotriva locuitorilor Moldovei. A întreţinut o permanentă Dondenţă cu comandanţii armatei ruse şi chiar cu împărăteasa rina a Ii-a.

pre sfîrşitul anului 1769, a fost trimisă o delegaţie moldoveana tersburg, în frunte cu episcopul Inochentie al Huşilor, spre a nta doleanţele Moldovei în faţa împărătesei. Cam în acelaşi timp, >e şi o delegaţie munteană, în frunţş cu mitropolitul Grigorie II, louă fiind primite de Ecaterina a Ii-a, în Duminica Floriilor din 1770.

i cursul celor 26 de ani de arhipăstorire, mitropolitul Gavriil a rezent şi în viaţa culturală a ţării, încurajînd şcolile şi activi-tipografică. Astfel, dintr-un act domnesc din 1762, aflăm că era «a avea purtare de grijă şi necontenită cercetare asupra dască-ca să puie nevoinţa asupra ucenicilor să înveţe şi să-i procop-i cum se cade...», iar pe cei săraci «a-i ocroti, a-i chivernisi de va trebui; pe unii cu leafă, pre alţii cu încălţăminte şi pre alţii mă, ca nu cumva pentru lipsa lor să lase învăţătura». în 1765—

1767, cînd domnitorul Grigorie III Ghica a reorganizat Academia grecească de la Iaşi, mitropolitul a fost pus în fruntea epitropilor ei. In timpul ocupaţiei ruseşti, a căutat să îmbunătăţească sistemul de învăţămînt clin Moldova, purtînd, în acest scop, o corespondenţă cu generalul Rumianţev.

N-a fost neglijată nici activitatea tipografică, deşi a fost mult mai slabă decît cea desfăşurată la Bucureşti şi Rîmnic, în aceeaşi perioadă. Cum era şi firesc, s-au tipărit mai multe cărţi de slujbă : *Evanghelia* (1762), *Ceaslovul* (1763, 1773, 1777), *Molitvelnicul* sau *Evhologhionul* (1764, 1774, 1785), *Catavasieml* (1778). Pe lîngă acestea, s-au tipărit şi cîteva cărţi pentru luminarea preoţilor : *Îndreptarea păcătoşilor adecă învăţătură cătră cel ce se pocăieşte, cum se cade să se ispovăduiască* (1768), tradusă din greceşte, *învăţătura creştinească pentru cei care voiesc a lua vreun cin din cele sfinţite şi dumnezeieşti slujbe* (1770), lucrarea polemică *Alcătuire 'mamită* (1771, traducere din greceşte a lucrării rabinului Samuil), *Catihisis sau în scurt Pravoslavnică Mărturisire* (1777), *Prăvilioara, în care să cuprind cele şapte taine bisericeşti cu care să se deprindă preoţii, mai ales duhovnicii...* (1784) şi altele.

în 1781 s-a tipărit o *Pastorală împotriva luxului,* ca urmare a măsurilor de ordin duhovnicesc şi social luate de vlădicii ţării, în frunte cu patriarhul Avramie al Ierusalimului, aflat, atunci în Moldova. In 1765 a apărut la Iaşi — în slavoneşte şi româneşte — cartea intitulată *îndreptarea păcătosului cu duhul blîndeţelor.* Cartea s-a tipărit cu binecuvîntarea mitropolitului sîrb Pavel Nenadovici al Carloviţului, fiind «aşezată» în cele două limbi de episcopul Vichentie Ioanovici Vidac al Timişoarei, care semna şi o prefaţă. Se pare că sub mitropolitul Gavriil s-a tipărit la Iaşi şi o *Gramatică românească* (1770).

Dintre tipografii de acum menţionăm pe Grigorie Stan Braşoveanul, care a lucrat şi sub Iacob Putneanul, dar mai ales pe protopopul Mihail Strilbiţchi, care se intitula şi «exarh» al Mitropoliei Moldovei. Acesta se trăgea dintr-o veche familie poloneză de gravori, rusificată la venirea sa în Moldova. Apare pentru prima oară ca gravor într-o carte grecească tipărită la Iaşi în 1756. După 1777 apare ca meşter tipograf, continuînd să lucreze pînă cătfe sfîrşitul secolului al XVIII-lea, deci şi după moartea mitropolitului Gavriil. In 1785 Strilbiţchi a înfiinţat o tipografie proprie, înzestrată cu caractere ruseşti, în care a tipărit — în româneşte — felurite lucrări : un *Calendar pe 112 ani* (1785), cărţi pentru învăţarea limbii ruse, cărţi populare etc.

O altă latură din activitatea mitropolitului Gavriil care trebuie denţiată este cea gospodărească. Sub îndrumarea lui, s-a ridicat îouă catedrală mitropolitană în Iaşi, cu hramul Sfîntul Gheorghe mită azi «mitropolia veche»), începută încă din anul 1761. Lucră- de construcţie au durat aproape zece ani. în interiorul bisericii se păstrează, din timpul lui Gavriil, numai catapeteasma. Preocupă- obişnuite de ordin gospodăresc întregesc multipla activitate deş- iraţă de mitropolitul Gavriil Callimachi.

Mai amintim şi faptul că în cursul păstoririi sale, în 1775, partea lord a Moldovei (Bucovina) a ajuns în stăpînirea Imperiului habs- jic. In urma acestei pierderi teritoriale, Episcopia Rădăuţilor a de- it sufragană a Mitropoliei sîrbeşti de la Carloviţ. In 1781 s-a :edat la un schimb de parohii între Mitropolia din Iaşi şi Episcopia lădăuţi, potrivit cu modificările de graniţă survenite. Nu trebuie uitat nici faptul că mitropolitul Gavriil a fost un cald jinitor al cunoscutului stareţ Paisie. în 1763 cî.nd acesta a venit a Athos cu cei 64 de ucenici ai săi, i s-a dat mînăstirea Drago-1a. Iar în 1775, după ocuparea Moldovei de nord de austrieci, ie, cu cei 350 de fraţi, au primit binecuvîntarea mitropolitului riil să se aşeze în mînăstirea Secu, pentru ca în 1779 să i se idinţeze şi egumenia mînăstirii Neamţ, pe care a izbutit ca în rs de numai 15 ani, să o ridice pe culmi noi de viaţă duhovni-*za* şi culturală.

Vlitropolitul Gavriil a murit foarte înaintat în vîrstă, la 20 fe- rie 1786, după ce a condus Biserica din Moldova timp de 26 de lucru rar pe atunci. A fost îngropat în biserica Mitropoliei cu ui Sfîntul Gheorghe, ctitoria sa. Piatra care-i acoperă mormîntul a inscripţie, în care sînt prezentate, pe scurt, viaţa şi faptele El rămîne în istoria Bisericii moldovene ca un ierarh de seamă, agoste faţă de păstoriţii săi, pe care a ştiut să-i apere de exploa- propriului său frate, ca un patriot 'luminat, ca un priceput cîr- T al Bisericii în fruntea căreia a fost rînduit.

litropolitul Leon Gheucă. Moartea lui Gavriil Callimachi a avut "i neplăcute pentru Biserica Moldovei. Bunurile rămase de la el st luate de domnitorul Alexandru II Mavrocordat (1785—1786). elaşi timp, patriarhul ecumenic Procopie, — bucurîndu-se de iul sultanului şi al domnitorului fanariot amintit — voia să im- ca mitropolit pe grecul Iacob, egumenul mînăstirii Barnovschi îşi, care era închinată Sfîntului Mormînt. împotriva acestei în- i, reprezentanţii Moldovei au trimis un protest la Poartă. în

cele din urmă, moldovenii au izbutit să aleagă în scaunul mitropolitan pe episcopul Leon Gheucă de la Roman. Dar la stăruinţele domnului şi ale patriarhului, grecul Iacob a ajuns totuşi episcop de Roman.

Leon Gheucă se trăgea dintr-o familie de boieri, fusese călugăr la Putna, apoi protosinghel al Mitropoliei. Desigur, cu ajutorul lui Gavriil Callimachi a fost ales episcop de Roman în 1769, urmîndu-i apoi în scaunul mitropolitan, în martie 1786. Ca episcop şi apoi ca mitropolit, a fost preocupat mai mult de probleme cărturăreşti, fiind bun prieten al învăţatului sîrb Dositei Obradovici, care 1-a şi vizitat la reşedinţa sa din Roman.

Se pot spicui cîteva aspecte din activitatea sa. Astfel, în 1786, a avut loc o răscoală a celor 10.000 de ieniceri aflaţi în Moldova, în cursul căreia au început să prade satele şi pe locuitori. îndreptîndu-se spre palatul domnesc din Iaşi, mitropolitul Leon a poruncit sa se tragă clopotele bisericilor, chemînd poporul la lupta împotriva agresorilor. Atitudinea patriotică a mitropolitului a fost relatată şi în corespondenţa diplomatică a vremii.

Vlădica Leon a încurajat şi activitatea tipografică, desfăşurată pe atunci de protopopul Mihail Strilbiţchi şi fiul său Policarp, care au tipărit, la Mitropolie, un *Octoih mic* şi o *Pastorală* a mitropolitului, ambele în 1786. Merită să fie reţinut faptul ca in primele pagini ale Octoihului se află un grupaj de maxime referitoare la rolul învăţăturii şi la comportarea la curtea domnească, luate după Pildele filosof eşti traduse şi tipărite de Antim Ivireanui în 1713.

A murit în ultimele zile ale lui 1788, fiind îngropat în catedrala Sfîntul Gheorghe («mitropolia veche»), ctitoria înaintaşului său în scaun. Se pare că după moartea sa, treburile Mitropoliei au fost conduse de cei doi episcopi sufragani, Antonie al Romanului şi Iacob Stamati al Huşilor, căci în prefaţa *Molitvelniculai* slavon al lui Mihail Strilbiţchi, ieşit de sub tipar în august 1789, aceştia sînt numiţi «vicarii Mitropoliei moldoveneşti» (sau locţiitorii nameasnici).

Curînd după aceasta, pe cînd Moldova era ocupată de trupe ruseşti, a fost rînduit ca «ocîrmuitor» *Ambrozie Serebrenicov,* mitropolitul Ecaterinoslavului (cu reşedinţa la Poltava), membru al Sfmtului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse. în foile de titlu ale tipăriturilor lui Mihail Strilbiţchi din această perioadă *(Psaltirea* 1790, *Apostolul* 1791, *Catavasierul* 1792 şi cîteva cărţi româno-ruse), Ambrozie era numit «ocîrmuitoriu», «ţiitor de loc» sau «locţiitori, iar Strilbiţchi se intitula «protoereu al Moldovei, Valahiei şi Basarabiei». în 1790 Ambro-

vizitat mînăstirea Neamţ, acordînd stareţului Paisie rangul de andrit.

i 26 decembrie 1791, Ambrozie a hirotonit pe arhimandritul *îl Bănulescu-Bodoni* ca episcop-vicar de Cetatea Albă şi Ti- Pentru că a trebuit să se retragă tot atunci din Moldova, odată ipele ruseşti, 1-a lăsat pe Gavriil la Iaşi ca mitropolit, cu apro- Guvernului şi Sinodului rus. Dar noul domn Alexandru Mo- i ridicat pe mitropolitul Gavriil şi 1-a trimis la Constantinopo] doar prin intervenţia consulului rus, a scăpat de pedeapsa pe yoiau să i-o aplice turcii, pentru că ocupase un scaun mitropo- ntr-o ţară supusă lor, cu ajutorul ruşilor.

txtropolitul Iacob Stamati. La 10 aprilie 1792 patriarhul ecumenic a o gramată celor doi episcopi din Moldova, Antonie al Roma- şi Iacob al Huşilor, prin care erau îndrumaţi să aleagă un nou polit, în locul lui Leon Gheucă. înseamnă că şi Patriarhia Ecu- :ă împărtăşea acelaşi punct de vedere cu ţara, că prin moartea îon s-a întrerupt şirul canonic al mitropoliţilor Moldovei. Gra- respectivă a fost adusă în ţară de însuşi noul domn, Alexandru zi. A fost ales episcopul Iacob Stamati a,l Huşilor, înscăunat la nie 1792. Se spune că la alegerea lui a contribuit şi sultanul III, care voia să-1 răsplătească pentru că în cursul ultimului i, răscumpărase cu banii săi (32 de pungi) 500 de prizonieri pe care i-a trimis la Constantinopo].

•espre noul mitropolit avem date preţioase în cartea prietenului dicului său, sasul Andreas Wolf, tipărită ia Sibiu în 1805. Toate le tipărite sau inedite, privitoare la viaţa sa, arata că era ori- din Transilvania, din părţile Bistriţei. O însemnare pe o cruce schitul Pocrov îl arată ca nepot al episcopului Pahomie al Ro- lui. Se trăgea dintr-o familie de ţărani sau de preoţi, născut în (probabil iniţial se numea Strămătiiră). Numele de Stamati se că 1-a luat mai tîrziu — poate ca episcop sau mitropolit. A avut mulţi nepoţi, unul din ei fiind paharnicul Toma Stamati (care unele cărţi din dispoziţia lui Iacob) şi fiul acestuia, poetul Cos- Stamati (c. 1786-—1869). S-a aşezat de tînăr la mînăstirea Neamţ, a făcut ucenicie pe lîngă un călugăr cu viaţă aleasă, ieromo- Ioasaf, fost egumen la Neamţ, apoi la alte mînăstiri. A fost ărit sub numele de Iacob (în locul celui de Ioan din botez), la i de 15 ani. Nu peste mult timp a ajuns econom al mînăstirii, — timp de 8 ani — dichiu (econom) la Mitropolie. Apreciat de politul Gavriil Callimachi, .pe care 1-a ajutat în administrarea

bunurilor Mitropoliei, ieromonahul Iacob a fost ales episcop la Huşi, la 9 decembrie 1782. în cei aproape zece ani de păstorie, a ridicat aici o nouă reşedinţă episcopală şi a refăcut clădirile din incintă. S-a ocupat de refacerea stării materiale a eparhiei, sărăcită în urma jefuirii ei de către domnitorul fanariot Alexandru Mavrocordat Delibei. S-a interesat de asemenea şi de ridicarea vieţii religios-morale a păstoriţilor săi.

în ce priveşte activitatea sa ca mitropolit al Moldovei', aceasta poate fi privită sub două aspecte : administrativ-gospodăresc şi cultural. Ca şi la Neamţ şi Huşi, Iacob Stamati a dovedit şi la Iaşi aceleaşi calităţi de bun gospodar. Astfel, a ridicat o nouă reşedinţă mitropolitană, care a slujit în acest scop pînă în primii ani ai secolului nostru, cînd a fost refăcută radical. Aici a făcut şi un paraclis, cu hramul Tuturor Sfinţilor, isprăvit in 1798. încă din primii ani de arhipăstorire a făcut reparaţii celor două biserici din incinta Mitropoliei : Stretenia (întâmpinarea Domnului), care exista din 1682, şi Sfîntul Gheorghe, ctitoria lui Gavriil Callimachi. A cumpărat mai multe moşii pentru Mitropolie, unele chiar din banii săi. Dobîndeşte alte moşii de la unii credincioşi, pentru altele se judecă sau le stabileşte hotarele, împreună cu vecinii. într-una din prăvăliile zidite de el lîngă Mitropolie, a deschis o farmacie, ceea ce era un lucru **nou** în acele vremuri.

. Mitropolitul Iacob Stamati este ctitorul bisericii Banu din Iaşi, numită şi «biserica mişeilor» sau a «calicilor», după breasla cu acest nume. Biserica a fost ridicată — înainte de 1800 — pe locul uneia mai vechi, din lemn. Se mai păstrează şi azi în biserica sa felurite obiecte de cult dăruite de mitropolit, precum şi un tablou al său, lucrat în ulei (e zugrăvit şi la locul ctitorilor, la intrarea în naos). în testamentul mitropolitului, întocmit cu două săptămîni înainte de moarte, se preciza că biserica a fost zidită din temelie «...atît cu cheltuiala şi osteneala noastră, cît şi cu cheltuiala şi ajutorul a multe obraze cinstite, din boieri şi dintr-alţi pravoslavnici creştini iubitori de faptă "bună şi plăcută lui Dumnezeu». Intre cei' care l-au ajutat mai mult la ridicarea bisericii, testamentul menţionează, nominal, pe nepotul său, paharnicul Toma Stamati, şi pe logofătul Luca Banul. în continuare, arăta că a înfrumuseţat biserica «atît de lăuntru cît şi din afară cu toate cele trebuincioase podoabe şi lucruri», înzestrînd-o cu «felurite proprietăţi». Ultima voinţă exprimată de Iacob Stamati în testament a fost ca biserica ridicată de el să nu fie închinată niciodată Mitropoliei, vreunei episcopii, sau vreunei mînăstiri greceşti, ci «să rămîie a patriei», spre a sluji ca lăcaş de închinare credin-

din cartierul respectiv. Hotăra apoi ca la biserică sa slu- ,atru preoţi, care să fie scutiţi de orice «dajdie preoţească», cordat un ajutor bănesc substanţial pentru refacerea schitului

aici trebuie să consemnăm grija sa părintească faţă de preo- ograful său, medicul Andreas Wolf, scria că multor preoţi î ierta ploconul vlădicesc, altora le dădea ajutoare. Credin- saraci, văduvelor şi orfanilor ie făcea multe milostenii. «Mai ite de văduve în mizerie şi orfani — scria Wolf — au fost ie la inaniţie prin generozitatea sa. Fiice de boieri sărace, uoase, au primit de la el daruri de nuntă, de la 10 la 20 de :ără acest sprijin ele trebuiau să rămînă necăsătorite. Oriunde nefericiţi îi ajuta. Cîţi flămînzi n-a hrănit şi cîţi goi n-a îm- Toate acestea le-a făcut fără zgomot, fără a-şi da aerul unui tor, fără a avea nevoie de mulţumirea celui pe care-1 sal-)esigur că Iacob şi-a găsit cea mai,înaltă satisfacţie în bine- t anume ca niciodată sa nu ştie stînga ce face dreapta». ltă latură a activităţii mitropolitului este cea culturală. Fără ʳut pregătire superioară, totuşi a îndrumat şi sprijinit activi- Dografică şi s-a îngrijit îndeaproape de şcolile româneşti din i, Numele cunoscutului tipograf şi gravor Mihail Strilbiţchi este întîlnit în foile de titlu ale tipăriturilor ieşene ca în lui Gavriil Callimachi şi al urmaşilor săi. Probabil nu s-a iţelege cu noul mitropolit (care, de altfel, nu s-a arătat favo- iliticii ruseşti), căci după 1794 a tipărit cîteva cărţi dincolo ru, la Dubăsari (un *Bucvar românesc* 1792, un *Bucvar slavon ■easlov românesc* în 1794). apoi la Movilău *{Istoria lui Ale-cel Mare,* în româneşte, 1796, *Psaltirea,* în româneşte, 1796 şi *ar românesc,* 1800).

primii ani de păstorire, Iacob Stamati a făcut tipografia mi- mă din laşi, astfel că in 1794 a ieşit de sub teascurile ei ro- noralizator al scriitorului spaniol Balthasar Gracian (sec. XVII), *Andronius,* tradus din greceşte.

anii următori au apărut felurite cărţi de cult sau de învăţă- *iturghierul* (1794), *Psaltirea* (1794), cu o listă cronologică a r Moldovei, cu indicarea anilor de domnie, *Ceaslovul* (1797), *ară adică Molitvelnic în scurt* (1802), *Psaltirea* (1802) şi al-i ajutorul mitropolitului au fost tipărite trei cărţi ale epis- Amfilohie al Hotinului, în 1795 : *Gramatica theologhicească,* e *geografie,* şi *Elemente aritmetice.*

între meşterii tipografi notăm pe un ierodiacon Gherasim (pînă în 1795 inclusiv), căruia i se datorează o bună parte din cărţile consemnate aici. Din 1795 apare şi un Pavel Petrov (sau Clopotarul), iar în 1802 un ieromonah Macarie. La cărţile tipărite în anul 1794 e trecut ca meşter tipograf un «popa Mihalache tipograf». Presupunem că este Mihail Strilbiţchi, angajat de Mitropolie mai mult pentru supravegherea şi îndrumarea celorlalţi tipografi pe care i-am amintit, formaţi desigur tot de el şi care de aci înainte vor lucra singuri. în orice caz, prin munca de tipograf şi gravor pe care a desfăşurat-o, Mihail Strilbiţchi rămîne personalitatea centrală, în domeniul tiparului, în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVTII-lea.

Mitropolitul Iacob s-a interesat şi de şcolile existente atunci. Astfel, la 28 aprilie 1800, împreună cu trei boieri —■ în calitatea sa de preşedinte al Epitropiei şcolilor —, a prezentat domnitorului Constantin Ipsilanti un raport asupra învăţămîntului din Moldova, cunoscut sub numele de «ponturile asupra şcolilor», sau «anaforaua mitropolitului Iacob pentru şcoli». în cele nouă puncte ale raportului, se arăta starea învăţămîntului din Moldova şi se făceau felurite recomandări didactico-pedagogice şi practice în legătură cu procesul instructiv-educativ, mai ales în Academia de la Iaşi, înfiinţată şi organizată între anii 1765—1767 în clădirea anume zidită de domnitorul Grigorie Alexandru Ghica.

Din anaforaua respectivă reiese că şcoala domnească, precum şi alte şcoli din Moldova se întreţineau din cei 4 lei pe care-i plătea anual fiecare preot şi diacon. Se prevedea ca limba de predare să fie greaca, folosită şi în şcoli din Europa (sau limba franceză). In ce priveşte obiectele de învăţămînt, acestea erau foarte variate sub raportul conţinutului, fiind prevăzute discipline umaniste (inclusiv latina), dar şi cele exacte. Recrutarea elevilor se făcea din toate păturile sociale. Cei săraci beneficiau de întreţinere gratuită, «avînd în vedere silinţa la învăţătură». Pentru' învăţarea limbilor străine se recomanda asimilarea gramaticii aplicate la texte. «După ce va învăţa copilul oareşce gramatică», se vor preda fabulele lui Esop şi apoi alte texte literare şi «aşa merg înainte de la cele ştiute şi-i învaţă şi pre cele neştiute...». Combătea excesul de memorizare, precum şi bătaia, folosită ca mijloc de educaţie în şcolile greceşti. Pentru cei silitori se recomandau recompense, iar pentru cei nesilitori, îndepărtarea din şcoală. «Douăzeci şi patru de ucenici cari şăd în şcoală şi sânt scrişi în izvod vor lua leafă pe toată luna, unii câte cinci şi alţii câte zaci lei... Iar din cei ce şăd în şcoală căţi vor fi

aeiubitori de învăţătură să scot afară şi sa pun alţii în locul ăţării ; căci niciodată şcoala nu iaste hrănitoare de săraci, >are de învăţătură şi pentru aceasta, pre cel ce are trebu-Lvăţătură îl şi hrăneşte pîn' la o vreme şi-1 şi învaţă ; iar pre e trebuinţă numai de milă, îl trimite la cutia milelor». Du-iilor era de şase ani, după care urma o nouă serie de elevi. e se prevedeau din şase în şase luni, vacanţa numai o lună, verii. Elevii bolnavi urmau să fie trataţi de «doftorii poli-ă plată». Propunea, de asemenea, ca şcoala domnească să trată cu bibliotecă, iar fiecare negustor care va aduce în i nou apărute va fi îndatorat să dea un exemplar pentru ă. Toate acestea ni-1 prezintă pe Iacob Stamati ca un mili-seamă pentru progresul cultural al ţării sale, preconizînd pedagogice şi metode de învăţămînt luate din pedagogia ilu-de atunci.

opolitul Iacob a trecut la cele veşnice în noaptea de 11/12 803, fiind în vîrstă de 54 de ani. Potrivit vechii tradiţii, trupul ost îngropat şezînd în scaun in catedrala Sfîntul Gheorghe . Pe frumoasa piatră de marmoră care-i acoperă mormîntul iată o inscripţie cuprinzătoare, cu indicarea principalelor date a sa.

moartea lui, Mitropolia era datoare cu 300 de pungi. Devenise iţă ca ierarhii sa lase datorii la moarte, pentru ca domnii i să nu mai aibă ce jefui, aşa cum se întîmplase la moartea ;rarhi de pe urma cărora rămăsese o oarecare agoniseală.

Concluzii: *încheind aceste sumare consideraţii asupra ac-iţii celor trei ierarhi moldoveni din ultimele patru decenii ale lului al XVIII-iea — Gavriil Callimachi, Leon Gheucă* şi *Iacob mti* — se *poate reţine că toţi* au *ibst preocupaţi de ridicarea irală a poporului lor, entuziaşti apărători ai celor obidiţi, pri-iţi gospodari* şi *ctitori de lăcaşuri slinte.*

BIBLIOGRAFIE

v o a r e. DR. ANDREAS WOLF, Beifiâge zur *einer statistische-historischen bung des FiXrstenthums Moldau, Hermannstadt,* 1805, 2 voi. (tradusă frag-de Tudor Pamfile, *Pagini vechi din viaţa moldovenească,* Chişinău, 1919); \NTIN ERBICEANU, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi* Sucevei şi a *catedralei litane* din Iaşi, Bucureşti, 1888, XGVIII $ 548 p. + LVI p. *i* N. IORGA, Con-*hiratonii a Mitropoliei Moldovei,* în «Buletinul Comisiei Istorice a Romă-ol. III, Bucureşti, 1924, p. 1—42; IOAN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Biblio-omânească veche,* tomul II {1716—1808), Bucureşti, 1910, 571 p. şi tomul IV, i şi Îndreptări, Bucureşti, 1944, XII + 375 p.

L u c r ă r i s p e c i a l e. V. LAURENT, *L'election de Gabriel Callimachi â la metropole de Moldovalachie. Date et* circonstances, în «Bulletin de la Section Historique de 1'Academie Roumaine, XXVI, 1, 1945, p. 139—159 (şi extras, Buc. 1947, 21 p.); SCARLAT CALLIMACHI şi VLAD GEORGESCU, Mitropolitul *Gavriil Callimachi şi Rusia,* în «B.O.R.», an. LXXIX, 1961, nr. 9—10, p. 791—813 s CONSTANTIN MOSOR, Aspecte *principale din viaţa şi activitatea mitropolitului Moldovei Gavriil Callimachi (1760—1786),* în «B.O.R.», an. LXXXVIII, 1970, nr. 7—8, p. 764—777.

ALEXANDRU CIUREA, *Figuri de ierarhi moldoveni* ■ Leon Gheucâ, Chişinău, 1942, 48 p. (extras din «Luminătorul», an. LXXV, 1942, nr. 1—2).

ŞTEFAN BERECHET, *Iniormaţii noi* despre *activitatea arhiepiscopului* Ambrozie Serebrenicov *ca exarh şi a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni,* ca vicar al *Principatelor române după călătoria mittopolitului* Iona Gruzinul, în «B.O.R.», an. XLI, 1923, nr. 13, p. 956—960.

ALEXANDRU I. CIUREA, *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacob Stamati (1749—*3803), Iaşi, 1946, XXIV + 256 p.*;* I. LUPAŞ, Cum *iniăţişează* o carte *tipărită la Sibiu în anul* 3805 *personalitatea mitropolitului Iacob Stamati,* în «M.A.», an. IV, 1959, nr. 11—12, p. 850—858; N. C. ENBSCU, Data *anaioralei mitropolitului Iacob II Stamati privitoare la şcolile din Moldova,* în «M.M.S.», an. XLVII, 1971, nr. 3—4, p. 192—203.

A c t i v i t a t e a c u l t u r a l ă - t i p o g r a f i c ă. EMILE PICOT, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail* Sfrilbisky, graveur et imprimeur a Jassy, â *Mogilev en Podolie et* d Dubossar, Paris, 1905, 31 p. ; DIM1TRIE DAN, Mihail *Strilbiţchi,* în «Candela», an. XXXI (1912), p. 225—231 şi 281—288 (şi extras, 16 p.) s T. G. BULAT, *Tiparniţele moldoveneşti de carte bisericească de la mitropolitul Var-laam la mitropolitul* Veniamin Costachi (3643—1803), în «M.M.S.», an. XLVII, 1971, nr. 5—6, p. 349—361 ; ALEXANDRU DUŢU, Coordonate *ale culturii româneşti* în .secolul XVI17 *(1700—1821),* Bucureşti, 1968, 398 p. (îndeosebi p. 213—289).

LXII

EPISCOPIILE ROMANULUI, HUŞILOR ŞI RĂDĂUŢILOR IN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

C. şi în cazul Mitropoliei în aceeaşi perioadă de timp, se ob-
/ă o mai mare stabilitate a episcopilor sufragani în scaunele lor,
păstoriri mai îndelungate şi destul de rodnice. Preocupările vlădi-
>r de-acum sînt aceleaşi ca şi ale înaintaşilor lor, adică probleme
podăreşti sau ridicarea şi restaurarea unor lăcaşuri de închinare.
anii fanarioţi, dacă nu-i mai înlătură pe vlădici din scaun, după
ui lor plac, în schimb le jefuiesc bunurile rămase după moarte,
fapt deosebit de dureros a fost ocuparea părţii de nord a Mol-
ei (Bucovina) de către austrieci, care a dus şi la mutarea scau-
li Episcopiei de Rădăuţi la Cernăuţi, devenind acum Episcopia
ovinei, pusa sub jurisdicţia Mitropoliei ortodoxe sîrbe din Carlo-
Aşa se face că după 1775 (oficial din 1781) Mitropolia Moldovei
imas numai cu două eparhii sufragane : a Romanului şi a Huşilor.

Episcopia Romanului. Episcopului Teofil, trecut la cele veşnice la
^ptembrie 1747 şi îngropat la Neamţ, i-a urmat tot un călugăr
obştea acelei mînăstiri, egumenul *Ioanichie,* ales la 15 septem-
1747. La scurt timp după alegerea sa, a semnat — alături de
alţi vlădici ai ţării — hrisovul lui Qrigorie II Ghica, prin care se
ira deschiderea de şcoli pe lîngă cele trei Episcopii (25 decembrie
). Desigur, va fi purtat grijă «a găsi dascăli învăţaţi la slovenie
şi la românie, ori din cei eşiţi din şcoalele de la Iaşi, ori dintr-
...» care «să fie datori a se sili cu învăţătura copiilor», aşa cum
edea hrisovul de întemeiere.

Episcopul Ioanichie împreună cu fratele său, ieromonahul Nicolae,
:titorit schitul *Vovidenia,* în apropierea mînăstirii Neamţ, numit
după hramul său, Intrarea Maicii Domnului în biserică (slav.
idenia). Era o biserică de lemn construită în anul 1749, pe locul

căreia s-a ridicat, mai tîrziu, biserica de zid, existentă şi azi. Dec Ioanichie este al treilea vlădică de Roman care a ctitorit schituri, îi apropierea mînăstirilor de metanie (după Pahomie, ctitorul Pocrovu lui, şi Ghedeon, ctitorul Sihăstriei). Din actul de întemeiere a schitu lui, cu data de 15 august 1751 (reînnoit în 1754), aflăm că i-a dărui o moşie la Davideni, vii, o moară, trei prisăci, vite cornute, cai <j oi, două case, un heleşteu lîngă schit, apoi cărţi, veşminte, vase \ alte obiecte de cult, toate «făcute din dreaptă osteneală şi agonisit noastră ce am avut-o mai dinainte vreme pîn'a nu veni la scaunvj Episcopiei Romanului». Prin acelaşi act rînduia ca după moartea Iu: egumenul de la Neamţ «să fie nacealnic şi purtător de grijă şi aces tui schit». Mai tîrziu a făcut Vovideniei şi alte danii. Mînăstirii Neam i-a dăruit o prisacă, vii, o casă în Iaşi, care să-i slujească drept me toc şi altele.

A doua ctitorie a episcopului Ioanichie a fost biserica *Precist Mare din Roman.* Este vorba de o biserică rezidită «de iznoavă» ş declarată mînăstire, pe locul vechii ctitorii a doamnei Ruxandra, so; ţia lui Alexandru Lăpuşneanu, din 1569. La 25 martie 1756, Constan tin Racoviţă a asistat la Liturghia săvîrşită în această biserică,' fiim în drum spre Iaşi, după ce primise pentru a doua oară domnia ţări Moldovei. Impresionat de frumuseţea noului lăcaş de închinare, dom nul i-a dăruit moşii, precum şi felurite obiecte de cult. Acelaşi dom nitor a încredinţat pe episcopul Ioanichie să ridice o nouă biseric din piatră, cu hramul *Sfintul Prooroc Samuil,* în *Focşani,* în locul cele din lemn, pe care o ridicase în cursul primei sale domnii, ca o mul ţumire lui Dumnezeu că 1-a ajutat să recapete scaunul domnesc. *1* ctitorit, de asemenea, o biserică din lemn în satul *Vulpăşeşti, u* apropiere de Roman, căreia i-a dăruit mai multe cărţi de slujbă.

Ca şi alţi vlădici de Roman, a primit de la domnii ţării nume roase hrisoave pe seama Episcopiei (scutirea de dări a preoţilor dil Roman, dreptul de a judeca feţele bisericeşti din eparhia sa, întă rirea unor proprietăţi etc). Mulţi credincioşi au făcut danii Episco piei, mai ales proprietăţi imobile. De multe ori a fost rugat să rezolv felurite probleme de hotărnicie a unor moşii.

Ca membru în Divanul ţării, a luat parte la rezolvarea unora dii cele mai însemnate acte din viaţa poporului nostru (dezrobirea veci nilor, în 1749, desfiinţarea vădrăritului, numit şi năpaste, în 1756 — act reînnoit în 1764 —, desfiinţarea văcăritului, în 1757).

Ca o recunoaştere şi apreciere a bogatei sale activităţi, la 1 aprilie 1756, mitropolitul Iacob Putneanul, în înţelegere cu domnito iul Constantin Racoviţă au hotărît să acorde episcopului Ioanichi

de a sluji în capitala ţarii — ca şi în eparhia sa — cu sacos i, drept pe care nu-1 aveau episcopii sufragani. Deşi cartea litului preciza că această cinste se da numai lui loanichie, to-3-a extins apoi şi la urmaşii săi.

>ă o activitate bogată — mai ales gospodărească şi de ctito-mor lăcaşuri sfinte — vlădica Toanichie a trecut la cele veş-15 ianuarie 1769, fiind îngropat în biserica mare de la Neamţ, ie înaintaşul său Teofil.

naşul lui loanichie a fost călugărul putnean *Leon Gheucă,* pro-ălul Mitropoliei din Iaşi, ales la 2 februarie 1769. Chiar în egerii şi înscăunării sale la Roman, au plecat la Petersburg uă delegaţii ale Ţării Româneşti şi Moldovei, pentru a pre-irinei Ecaterina a Ii-a doleanţele celor două ţări. Fiindcă de-moldoveană era condusă de Inochentie al Huşilor, lui Leon icredinţat şi cîrmuirea acelei eparhii în lipsa titularului ei.

episcop de Roman, Leon Gheucă a reînnoit catapeteasma bi-episcopale, a făcut parte din felurite comisii de hotărnicie a r. Am arătat şi cu alt prilej, că a fost un bun prieten al ves-cărturar sîrb Dositei Obradovici, care a petrecut, un timp la Părăsind Moldova, acesta s-a îndreptat spre ţările germanice, d la Halle, unde s-a înscris la Universitate şi a purtat grijă doi bursieri ai episcopului romaşcan : nepotul său Alexandru şi un ierodiacon Gherasim. într-o scrisoare, Obradovici arăta 1 lui Leon «către învăţătură şi iubire de patrie nu se poate pe deplin» şi că «fiind episcop, a învăţat limba franceză, a cu mare cheltuială o foarte aleasă bibliotecă, a dat a se tra-5 limba sa felurite cărţi şi acum şi-a propus a da în tipar, cu îla sa, *Teatrul politic* al lui Ocsensterna şi *Telemachul* şi a le >atriei sale». Este vorba de lucrarea *Theatron Politicon* a lui :ius Marlianus, mult apreciată în cultura greacă, de *Cugelă*-edezului Gabriel de Thureson Oxenstiern, din secolul al a şi de romanul mitologic al prelatului francez Francois Fe-\ventuiile lui Telemac,* din 1699. A tradus el însuşi din filo-itici Platon, Epictet, Socrate, Cicero (după o versiune fran-Traducerile respective nu au fost tipărite, ci au circulat în :ris.

îndemnul episcopului Leon, un logofăt Toma a tradus din e romanul lui Heliodor, *Etiopica,* din secolul III («A lui Iliodor ethiopicească sau Ethiopica»). Era un roman erotic, în care ia pentru o iubire curată şi o credinţă statornică a soţilor, cu

alte cuvinte scotea în evidenţă sfinţenia căsătoriei, aşa cum o înţelege învăţătura creştină.

O însemnare pe un manuscris, — fără titlu — copiat în 1814, arăta că s-a tradus de episcop din franţuzeşte în româneşte. Era o lucrare moral-filozofică, unde se trata despre fericire, moarte, existenţa lui Dumnezeu şi viaţa oamenilor, despre filozofia lui Seneca, Platon, Cicero, Epictet etc.

Am arătat în alt loc greutăţile pe care le-a întîmpinat Leon, după moartea lui Gavriil Callimachi, cînd patriarhul ecumenic voia să pună în scaunul mitropolitan vacant pe grecul *Iacob,* egumenul mînăstirii Barnovschi. în cele din urmă, patriarhul a fost nevoit să ţină seama de voinţa ţării şi astfel Leon a urcat pe scaunul mitropolitan, prin martie 1786. Dar la stăruinţele domnului şi ale patriarhului ecumenic, grecul Iacob a izbutit totuşi să ajungă episcop al Romanului. Mitropolitul Leon a refuzat să ia parte la hirotonia sa, săvîrşită desigur de arhierei greci, în biserica mînăstirii închinate, Dancu din Iaşi. Deşi a rămas în scaunul de la Roman numai cîteva luni, grecul Iacob a fost o adevărată nenorocire şi o ruşine pentru Biserică. A aşezat în slujbe la Episcopie numai greci, pe care i-a însărcinat să strîngă darea cîrjei (care se plătea la instalarea unui nou chiriarh), ploconul vlădicesc şi darea pentru şcoli, ca să-şi poată plăti nenumăratele datorii făcute în vederea ocupării scaunului episcopal. Din cauza jafului lui Iacob, «mulţi preoţi au fugit şi alţii şi-au tăiat părul şi s-au făcut ţărani», cum arăta un raport oficial contemporan, în acelaşi scop, a vîndut sau a zălogit o parte din bunurile Episcopiei. Dumnezeu a scăpat însă curînd eparhia de acest om nevrednic, căci a murit subit în Focşani, în octombrie acelaşi an.

îndată după moartea sa, mitropolitul Leon a dispus să se facă o cercetare asupra datoriilor lăsate de Iacob. Toţi slujbaşii greci de la Episcopie au fost destituiţi. Cercetările au continuat la Iaşi, în prezenţa mitropolitului Leon, care a dat o carte de blestem împotriva celor care refuzau să facă mărturisiri. S-a constatat acum că au fost mituite zeci de persoane, începînd cu domnitorul şi continuînd cu diferiţi boieri, domniţe şi boieroaice şi chiar cu- un portar, fie cu bani, fie cu obiecte de preţ (inele, cercei, ceasuri de aur şi de argint, tabachere etc). Toate cheltuielile lui se ridicau la peste 90.000 de lei, o sumă enormă în acel timp, din care el a plătit numai 20.000 lei. Episcopia urma să achite aceste datorii zeci de ani, căci venitul ei era de abia 7.500 de lei anual, din care trebuia să facă faţă şi cheltuielilor curente.

ţi episcopi de Roman. Starea tristă în care a adus Episcopia ului nevrednicul Iacob a făcut ca alegerea urmaşului său să cu nouă luni, căci nici un călugăr nu mai voia o eparhie cu iea datorii. Abia în vara anului 1787 a fost ales ieromonahul e, originar din Rădăuţi, călugărit la Putna, de unde plecase a ocupării Bucovinei de austrieci. Ca episcop, a izbutit să plă-0 parte din datoriile înaintaşului său. în timpul păstoririi sale, iul Gherasim Putneanul, de la mînăstirea Precista Mare din a refăcut biserica acesteia (1787), punînd şi bazele unei

murit la 17 mai 1796, iar la 1 iunie locul său a fost ocupat de *lin Costachi,* pînă atunci episcop la Huşi. Acesta a continuat ească datoriile lui Iacob, a ajutat unele biserici din oraş, dar ;s pe arhimandritul Vartolomeu Putneanul, egumenul mînăstirii a Mare. Acesta a transformat bolniţa făcută de egumenul Ghe-Putneanul într-un adevărat spital, — prima instituţie de acest Roman —• avînd o clădire proprie şi o farmacie («spiţerie»), şi personal medical, urmînd să deservească şi pe locuitorii ii. Intrucît aceste lucrări n-au putut fi realizate cu banii lăsaţi stament de Gherasim şi nici din veniturile mînăstirii, episcopul lin i-a venit în ajutor cu 80 de pungi de bani (40.000 lei vechi). 1 acesta, egumenii Gherasim şi Vartolomeu, precum şi epis-Veniamin, pot fi consideraţi adevăraţii ctitori ai «ospitalului)r din tîrgul Romanului».
i îngrijit, de asemenea, şi de preoţii din eparhie, adresîndu-le irală, la scurt timp după înscăunare, cu felurite îndrumări pri- la misiunea lor. La 18 martie 1803, tînărul episcop Veni amin Ies.în scaunul de mitropolit al Moldovei. iscopia **Huşilor.** După retragerea episcopului Ierotei, în scaunul
a fost ales tot un călugăr putnean, *Inochentie,* originar dintr-o de răzeşi din Bahna, ţinutul Neamţ, intrat de tînăr în mînăs-eamţ, de unde a trecut la Putna. Remarcat de Iacob Putneanul, făcut dichiu la Episcopia din Rădăuţi, în timp ce păstorea Probabil tot la recomandarea sa, a fost ales episcop al Huşilor, 1752. în cei 30 de ani de păstorire, vlădica Inochentie s-a i nu numai un priceput gospodar, ci şi un bun patriot şi un istor de suflete. O însemnată faptă a sa a fost rezidirea din a catedralei episcopale de la Huşi, ctitorită de Ştefan cel -are ajunsese în stare de degradare. Din smerenie, nu şi-a pus său de ctitor şi nici pe al domnitorului Matei Ghica, cel care tat, ci a aşezat la locul de cinste vechea pisanie a lui Ştefan

cel Mare. Lucrările de construcţie au fost isprăvite la începutul anului 1756. A urmat apoi refacerea caselor din incinta Episcopiei, pre cum şi a schitului Brădiceştî, metocul eparhiei.

Episcopul Inochentie s-a numărat printre cei care l-au îndemnat pe domnitorul Constantin Racoviţă Cehan să înfiinţeze spitalul Sfîntul Spiridon din Iaşi, lucru pe care-1 recunoaşte însuşi domnul în hrisovul de întemeiere al spitalului din 1756 («sfătuindu-ne, în cîteva rînduri, cu ai noştri duhovniceşti părinţi, sfinţia sa chir Inochentie, episcop Huşului...»).

Bun gospodar, vlădica Inochentie s-a îngrijit de averea Episcopiei. Astfel, a reînnoit în mai multe rînduri hrisoavele domneşti de scutiri, a cumpărat sau a primit zeci de danii în bunuri imobile (moşii, vii, păduri, un loc pentru metoc în Iaşi etc), a făcut schimburi ele proprietăţi, a restabilit hotarele moşiilor. în administrarea bunurilor Episcopiei, a avut un nepreţuit ajutor în persoana dichiului (administratorul, economul), Iorest Danu. Deşi s-ar părea, la prima vedere, ca toate acestea n-ar corespunde cu menirea sa de pastor de suflete, totuşi, pe atunci moşiile erau singurele mijloace de susţinere a Episcopiei. Veniturile lor l-au ajutat să-şi refacă reşedinţa şi catedrala, jefuite în 1767, cînd Inochentie s-a retras la Bradiceşti, din cauza ciumei.

Ca unul care descindea din pătura răzeşilor, a înţeles toate ne- . voile şi suferinţele acestora. Episcopul Melchisedec a consemnat o «tradiţie», care spunea că Inochentie umbla călare, cu desagii la şa, intra în casele răzeşilor, vorbea cu ei despre treburile gospodăreşti, îneît toţi alergau la el, spre a primi ajutor şi povaţă. Mai amintim că în 1756, Inochentie, alături de ceilalţi vlădici ai ţării, a luat parte la divanul sau adunarea în care s-a hotărît desfiinţarea dării vădră-ritului (numită năpaste), iar în anul următor a văcăritului.

Inochentie s-a dovedit şi un luminat patriot. Astfel, în 1769—1770, deci în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, a condus delegaţia moldoveana în Rusia, la curtea ţarinei Ecaterina a Ii-a, pentru a-i prezenta doleanţele ţării şi a-i cere sprijinul împotriva stăpînirii otomane. Alături de Inochentie, din delegaţie mai făceau parte egumenii Vartolomei Măzăreanu de la Solea şi Benedict Teodorovici de la Moldoviţa, precum şi boierii Ioniţă Paladi, fost mare logofăt, şi Enache Milu, fost mare spătar. In lipsa sa, conducerea eparhiei a fost încredinţată episcopului Leon Gheucă al Romanului. Delegaţia moldoveana a plecat în decembrie 1769, avînd trei scrisori către împărăteasă (în prima expuneau doleanţele ţării cu privire la abuzurile şi jafurile făcute de ostile străine aflate în Moldova, prin a doua se

a sprijinul Rusiei pentru aducerea moaştelor Sfîntului Ioan cel de la Zolkiew •— unde au fost duse de poloni — la Suceava, iar a treia, cîteva văduve cereau unele scutiri), două scrisori către dul rus, tot în legătură cu aducerea moaştelor Sfîntului Ioan cel şi alte două către înalte personalităţi politice din Rusia. Sosiţi etersburg, după aproape trei luni de călătorie, membrii delegaţiei lovene au fost primiţi de împărăteasă, în Duminica Floriilor (28 ie 1770), împreună cu delegaţia munteană, condusă de mitropo- Grigorie II. Inochentie a vorbit cel dintîi, prezentînd scrisorile partea ţării, apoi a vorbit mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei. în timpul şederii la Petersburg, Inochentie a îndemnat pe arhi-dritul Vartolomei Măzăreanu să traducă din slavoneşte în romă-s *Liturghia arhierească,* după cum arată o însemnare a tradu-rului.

La 17 iulie 1770, Inochentie a pornit spre ţară, iar cei doi egu-i au mai rămas zece zile pentru a primi din partea împărătesei linte, obiecte liturgice şi cărţi de slujbă. Episcopul primise un de odăjdii arhiereşti. Sosit în ţară, Inochentie a raportat dom-i şi mitropolitului cum şi-a îndeplinit misiunea, apoi s-a reîntors parhia sa. Toate aceste lucruri le cunoaştem din descrierea călă-■i delegaţiei moldovene la Petersburg, făcută de arhimandritul ;olomei Măzăreanu.

Inochentie şi-a dat obştescul sfîrşit la 10 octombrie 1782, fiind)rmîntat în catedrala episcopală, refăcută de el din temelii, cu a ani în urmă. Urmaşul său, Iacob , Stamati, i-a aşezat pe mor-o lespede de marmură, cu inscripţie săpată de jur împrejur. doar cîteva din faptele episcopului Inochentie, care-1 aşază prin-erarhii de vrednică pomenire de la Huşi.

După moartea lui Inochentie, domnitorul fanariot de atunci, Ale-Iru Mavrocordat Deli-bei, a luat toţi banii rămaşi de la bătrînul :op, o parte din averea mişcătoare* şi nemişcătoare, precum şi lomiile şi lucrurile de valoare depuse de credincioşi spre păs-*i,* la Episcopie. Prin acest jaf, Episcopia a rămas cu o datorie [7]*5* de pungi, o sumă însemnată, pe care a trebuit s-o plătească îşul său. Obiceiul jefuirii eparhiilor moldovene după moartea chi-lului lor a fost urmat şi de alţi domni fanarioţi.

Episcopul Iacob Stamati. A fost ales la 9 decembrie 1782 şi hi-nit în ziua următoare, în biserica Curţii domneşti din Iaşi. Gra-i mitropolitului Gavriil pentru noul ierarh poartă data de 18 de-brie 1782, cînd i s-a făcut înscăunarea. Aşezat la Huşi, a găsit copia într-o stare de plîns. Revoltat de jaful domnului fanariot,

episcopul Iacob a poruncit să se întocmească un pomelnic al episcopilor de Huşi şi al domnilor ţării care au ajutat Episcopia, lucrat în lemn, de dimensiuni mari, în formă de triptic, în care era înfierată şi fapta acelui domn.

îndată după înscăunare, Iacob Stamati a ridicat o nouă reşedinţă episcopală, clădire existentă pînă azi, precum şi o serie de dependinţe. Biserica episcopală a fost înzestrată cu veşminte, icoane şi vase liturgice, iar catapeteasma a fost zugrăvită. Cîţiva ani mai tîrziu, a cumpărat o mînă din moaştele Sfintei Chiriachi. De asemenea, a cumpărat, a primit în dar sau a arendat numeroase moşii, izbutind să refacă starea materială a Episcopiei. In 1789, un ieromonah Sofronie, ctitorul schitului Avereşti, şi-a închinat ctitoria — cu toate bunurile — Episcopiei de Huşi.

Pentru ridicarea vieţii religios-morale a credincioşilor, episcopul Iacob a trimis în 1785 o scrisoare pastorală către preoţii din eparhie plină de îndemnuri privitoare la îndeplinirea slujbei lor. Cele 7 «ponturi» ale pastoralei cuprindeau îndrumări privitoare la purtarea preotului faţă de enoriaşi, la curăţenia şi înfrumuseţarea bisericii etc. Tot aici erau arătate şi sancţiunile care urmau să fie aplicate preoţiloi nevrednici, dar şi credincioşilor care nu acordau respectul cuvenit preoţilor şi rînduielilor bisericeşti.

După o activitate rodnică de zece ani, episcopul Iacob a fost ales în scaunul mitropolitan de la Iaşi, la 21 iunie 1792.

Urmaşii lui Iacob Stamati. Peste cîteva zile, în 26 iunie, a avut loc alegerea, iar a doua zi hirotonia noului episcop de Huşi, *Veniamin Costachi,* pînă atunci egumen al mînăstirii Sfîntul Spiridon din Iaşi. în cei patru ani de păstorire la Huşi, s-a ocupat cu înzestrarea catedralei episcopale cu felurite obiecte de cult, precum şi a reşedinţei eparhiale. Mitropolitul Iacob 1-a însărcinat să slujească la înmormîntarea stareţului Paisie la Neamţ (4- 15 noiembrie 1794), dar a ajuns după îngropare. A rămas atunci la Neamţ aproape o lună, participînd la alegerea urmaşului lui Paisie.

La 1 iunie 1796, Veniamin a fost ales episcop al Romanului. în ziua următoare, a fost ales la Huşi ieromonahul *Gherasim Clipa Barbovschi,* dichiul Mitropoliei. Acesta era fiu de preot din Vicovu de Sus, în părţile Rădăuţilor ,- călugărit la Putna, a plecat de acolo la Slatina, unde a ajuns dichiu, iar mai tîrziu a avut aceeaşi slujbă la Mitropolie. Ca episcop la Huşi a fost preocupat mai mult de probleme gospodăreşti, sporind averea Episcopiei prin daniile unor credincioşi. Reprezentant al iluminismului, a sprijinit traducerea unor lucrări în româneşte. Cu toate acestea, Episcopia a ajuns sub el la

itorii. Se pare că acestea s-au făcut cu gîndul nemărturisit ca nu mai poată fi jefuită la moartea ierarhului de către domnii ţi, aşa cum se întîmplase în cazul lui Inochentie. La 25 martie Jherasim Clipa Barbovschi i-a urmat lui Veniamin Costachi în [episcopal de la Roman.

scopia Rădăuţilor. In această perioadă, Episcopia Rădăuţilor a ntr-d situaţie deosebită, datorită schimbărilor teritoriale sur- în 1775, fapt pentru care ne ocupăm de ea aci, după Episcopia i, deşi în ordinea canonică a scaunelor era înaintea acesteia, urma alegerii lui Iacob Putneanul ca mitropolit al Moldovei, nul vlădicesc de la Rădăuţi, a fost ales *Dosottei Herescu.* Noul se trăgea dintr-o familie de mici boieri, părinţii săi călugă-e la bătrîneţe. Îşi avea metania la mînăstirea Putna, unde a ntru scurt timp egumen. Hirotonit şi înscăunat la Rădăuţi în rie 1750, a avut o păstorire extrem de lungă şi rodnică, **dar** şi igitata. Ca şi înaintaşii săi, a sporit averea eparhiei, prin cum- ie moşii sau prin daniile unor credincioşi. E întîlnit ca membru nul domnesc, atunci cînd s-au, luat măsuri de mare însemnă- ntru viaţa politică şi socială a ţării pe care le-am menţionat oc. Actele vremii îl amintesc mereu facînd felurite hotărnicii, xînd hotarele unor moşii, fie singur, fie cu unii dregători ti.

idica Dosoftei a fost şi ctitor de locaşuri sfinte, căci din banii i ridicat biserica din *Vadul Vlădicii* lingă Rădăuţi (1773), bi- cu hramul *Sfînta Treime din Cernăuţi,* ctitorită împreună cu său, Ilie Medelnicerul (1774, mutată mai tîrziu la Clocucica) ica din *Vicovu de Jos* (1777, mutată mai tîrziu la Bahrineşti). îrau biserici modeste din lemn. In 1781 — cu banii săi — a o clopotniţă lîngă biserica episcopală «Sfîntul Nicolae» din , existentă şi azi. Mînăstirii sale *dq* metanie, Putna, i-a făcut ilte danii. în 1771, deci în timpul războiului ruso-turc din 774, parohiile fostei eparhii a Hotinului au fost trecute sub rea duhovnicească a episcopului Dosoftei Herescu. Au rămas isdicţia Episcopiei din Rădăuţi pînă în 1775, cînd au trecut la >lia Proilaviei. Se cunosc de la vlădica Dosoftei zeci de anti- spîndite'în bisericile din eparhia sa.

ui 1775 a adus schimbări însemnate în viaţa politică şi, impli- cea bisericească a Moldovei. După războiul ruso-turc din 774, încheiat cu pacea de la Kuciuc-Kainargi (10 aprilie 1774), a cerut Porţii partea de nord a Moldovei, drept recompensă

pentru ajutorul dat în cursul războiului. S-a susţinut că era vorba doar de «o rectificare de frontieră în sudul Galiţiei», care le era necesară pentru trecerea în Transilvania, prezentînd în acest scop la Poartă o hartă falsă, în care teritoriul revendicat era redus la o fîşie îngustă. Pe baza unei convenţii turco-austriece, din 7 mai 1775, Poarta a cedat Imperiului habsburgic acest teritoriu, cunoscut de-acum înainte sub numele de Bucovina. Protestele domnitorului Grigorie III Ghica au avut ca urmare uciderea sa, din ordinul sultanului (1777). Prin acest act politic, istoria eparhiei Rădăuţilor a intrat într-o nouă fază.

In 1781, s-a făcut un schimb de parohii, între -mitropolitul Gavriil Callifnachi şi episcopul Dosoftei Herescu, în sensul că Suceava şi parohiile din jur, care aparţineau Mitropoliei, au fost cedate Episcopiei de Rădăuţi, întrucît intraseră în hotarele Imperiului habsburgic, iar Mitropolia primea în schimb ţinutul Dorohoi, neocupat de austrieci, aparţinător pînă atunci de Rădăuţi.

Pe baza unei hotărîri a împăratului Iosif II (1780—1790), din 12 decembrie 1781, reşedinţa Episcopiei a fost mutată din Rădăuţi la Cernăuţi. Instalarea lui Dosoftei în Cernăuţi s-a făcut la 30 ianuarie (19 febr. st.n.) 1782, de către generalul comandant al Bucovinei, Enzenberg, care i-a dăruit atunci o cruce de aur, ca dar al împăratului. De acum înainte şi-a luat titlul de «episcop al Bucovinei» sau «episcop exempt al Bucovinei». Prin aceasta, a încetat jurisdicţia Mitropoliei Moldovei asupra fostei Episcopii de Rădăuţi, inclusiv asupra primei sale reşedinţe de la Suceava. Episcopia Bucovinei a fost subordonată — în problemele spiritual-dogmatice — Mitropoliei ortodoxe sîrbe din Carloviţ. în problemele administrative era pusă sub controlul Guvernului imperial din Viena. In 1786, cînd s-a făcut reorganizarea Bisericii din Bucovina, Episcopia a fost pusă sub jurisdicţia Carlovițului şi în problemele administrative, iar titularii ei urmau să facă parte din Sinodul mitropolitan de la Carloviţ. în acelaşi an s-a publicat un regulament al noii eparhii, aşa-numitul «Plan de organizare bisericească», de care ne vom ocupa în alt loc.

După lungi tratative cu autorităţile, episcopul Dosoftei a izbutit să aducă la 13 septembrie 1783, în biserica cu hramul «Sfîntul Gheorghe» de la mînăstirea Sf. Ioan din Suceava, moaştele Sfîntului Ioan cel Nou, duse în Polonia în urmă cu aproape un veac de către mitropolitul Dosoftei.

Bătrîmil episcop Dosoftei a murit la 22 ianuarie (2 februarie st. n.) 1789, după o păstorire de aproape patru decenii, timp în care, pe lîngă multe bucurii, a avut şi nefericirea de-a vedea răpită o parte

rupul ţării şi alipită Imperiului habsburgic. Prin activitatea sa tă, dar mai ales prin dîrzenia cu care s-a împotrivit multor mă- de înnoire şi înstrăinare pe care voia să le introducă noua stă- 3, episcopul Dosoftei apare ca unul din ierarhii de vrednică po- re din trecutul Moldovei.

)upă moartea lui Dosoftei, s-au produs schimbări tot mai pro- > în viaţa bisericească a Episcopiei Bucovinei, care de-acum îna- nu mai avea legături cu Mitropolia din Iaşi. Din această pri- istoria ei ulterioară o vom trata într-un capitol aparte.

Concluzii: *Cercetînd istoria Episcopiilor moldovene în a ua jumătate a secolului al XVIH-lea, constatăm că ele au iost storite de ierarhi vrednici, ca Ioanichie, Leon Gheucâ şi Venia- n Costachi la Roman, Inochentie şi Iacob Stamati la Huşi, pre- m şi Dosoftei Herescu la Rădăuţi. Istoria a Înregistrat şi numele igurului episcop grec din Moldova, simoniacul Iacob, în 1786, ecum şi jafurile domnitorilor fanarioţi Alexandru I Mavrocordat di-bei, care şi-a însuşit întreaga agoniseală a lui Inochentie al işilor, şi Alexandru II Mavrocordat Firaris, care a încasat mari me de bani de la acel Iacob grecul. Tot acum, Austria a izbutit răpească Bucovina, fapt care a avut urmări nefaste asupra vie- bisericeşti din eparhia Rădăuţilor.*

BIBLIOGRAFIE

Ipiscopia **Romanului.** MELCHISEDEC (ŞTEFANESCU), *Cronica Ro- ui şi a Episcopiei de Roman,* partea a doua. Bucureşti, 1875, VI + 239 p. fi socotită şi ca izvor documentar)*;* ALEXANDRU I. CIUREA, figuri *de î moldoveni: Leon Gheucă,* Chişinău, 1942, 48 p. (extras din «Luminătorul», CXV, 1942, nr. 1—2) j SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Romanului,* Bucureşti, 115 p.

ipiscopia Huşilor. MELCHISEDEC (ŞTEFANESCU) *Cronica Huşilor şi copei,* Bucureşti, 1869, X + 463 + 175 p. (poate fi socotită şi ca un izvor do- tar) (ANTON POPESCU, *Inochentie, episcopul Huşilor,* In «M.M.S.», an. LXIII, nr. 3—4, p. 275—287} ALEXANDRU I. CIUREA, *Piguri de ierarhi moldoveni: Stamati (1749—1803),* Iaşi, 1946, XXIV + 256 p.; GH. VLAD, *Veniamin Cos- episcop la Huşi şi Roman,* în «M.M.S», an. XLIII, 1967, nr. 1—2, p. 18—23; LAT PORCESCU, *Episcopia Huşilor. Pagini de istorie,.* Roman, 1990, 183 p. restul bibliografiei la cap. Veniamin Costachi, mitropolit). Ipiscopia Rădăuţilor. TEODOR NOVAC, *Dositei Herescu. Viata Şi atea sa ca episcop de Ia 1750—1789,* Bucureşti, 1901, 107 p. | DIM1TRIE DAN, *a Episcopiei de Rădăuţi,* Viena, 1912, VIII + 264 p. + 21 fig.; ION NISTOR, *Bisericii din Bucovina,* Bucureşti, 1916, XX + 295 p. i TIT SIMEDREA, *Cata- de hirotonii al Episcopiei Rădăuţilor pe anii 1757—1782,* Cernăuţi, 1943, 28 p.

LXIII

MITROPOLIA PROILAVIEI
ŞI EPISCOPIA HOTINULUI

În afară de eparhiile cunoscute în Ţara Românească şi Moldova (Mitropolia Ungrovlahiei, cu Episcopiile sufragane de la Rîmnic şi Buzău, şi Mitropolia Moldovei, cu Episcopiile sufragane de la Roman, Rădăuţi şi Huşi), în cele două ţări româneşti extracarpatice au existat şi unele eparhii efemere, pentru perioade de timp mai scurte sau mai îndelungate. Aşa a fost Episcopia Strehaiei, creată de domnitorul Grigorie Ghica, pentru prietenul său Daniil, între anii 1672—1679. De o viaţă mai îndelungată s-a bucurat o altă eparhie care a existat pe pămînt românesc şi pentru credincioşi români, şi anume Mitropolia Proilaviei. Alături de aceasta — uneori în legătură cu ea — şi-a dus viaţa, pentru scurt timp, o Episcopie la Hotin.

Mitropolia Proilaviei sau a Proilavului şi-a primit numele de la oraşul Brăila, unde îşi avea, de obicei, scaunul de reşedinţă. Grecii numeau Brăila IlpaîXopov, din care s-a făcut HpotXaŞov, formă sub care apare mai des, pînă în timpurile moderne, iar turcii, Ibrail sau Ibraila. Prin urmare, este vorba de o «Mitropolie a Brăilei». Cum s-a ajuns la înfiinţarea acesteia ?

La 1417 au ajuns sub stăpînire otomană cetăţile Giurgiu şi Turnu, fiind transformate în raiale (turceşte: «gloată», «turmă», «popor de adunătură»). In Moldova, vechile cetăţi Chilia şi Cetatea Albă (numită de turci Akkerman) au căzut sub dominaţie otomană în anul 1484, toate încercările lui Ştefan cel Mare de a le recuceri fiind sortite eşecului.

După marea ofensivă turcească din 1538 împotriva lui Petru Rareş, condusă de însuşi sultanul Soliman II Magnificul, a fost anexat întreg Bugeacul, împreună cu cetatea Tighina (numită de turci Bender), deci zona sudică a teritoriului dintre Nistru şi Prut. întreg teritoriul a fost transformat în raia, sub denumirea de raiaua Tighinei.

două secole, a devenit raia şi cetatea Hotinului cu hinterlandul :tiv (1713).

rin anul 1539, Radu Paisie, domnul Ţării Româneşti, a trebuit părăsească scaunul şi să fugă peste Dunăre din pricina unui ident, banul Şerban, înrudit cu boierii Craioveşti. Radu Paisie îîntors cu ajutor turcesc, reluîndu-şi tronul domnesc. Dar în bul acestui ajutor, turcii au obţinut Brăila şi ţinutul înconjură- - prin 1539—1540 — care au fost transformate în raia (1542). ui raialei se întindea din dreptul Hîrşovei spre nord-vest, pînă ropierea rîului Buzău, continua spre nord-est, paralel cu Buzăul, pre est, adică spre Dunăre, paralel cu Şiretul.

i astfel de împrejurări, ţinuturile respective s-au rupt de Ţara nească şi de Moldova, trecînd sub administraţie otomană. In le respective au fost aşezate trupe turceşti de pază, care consti- un permanent pericol pentru ţările noastre. Dar odată cu stă- a poltică turcească, aceste teritorii au fost scoase de sub ju- ţia ierarhilor munteni sau moldoveni şi constituite într-o uni- usericească aparte, condusă de ierarhi greci, sub jurisdicţia di- a Patriarhiei Ecumenice, sub numele de Mitropolia Proilaviei. ;ta apare în locul al 55-lea, între mitropoliile supuse Patriarhiei, at după a Dristrei (vechiul Durostorum, Dorostolon), care avea 54.

oua Mitropolie a Proilaviei era menţionată într-o listă alcătuită sfîrşitul secolului al XV-lea (dar nu figurează într-una alcătuită triarhul Nil, în secolul XIV), fapt pentru care istoricul Demos- ilusso a susţinut că s-a înfiinţat «înainte de 1500». în acest caz, »emna ca la început ea cuprindea teritoriile din jurul Chiliei şi i Albe, poate chiar din nordul Dobrogei. Nu ar fi exclus ca ea luat fiinţă ca o continuatoare a Mitropoliei Vicinei. eşedinţa mitropolitană era în Brăila (în catedrala cu hramul

Arhangheli Mihail şi Gavriil, existentă pînă pe la mijlocul se- ii trecut). Din diferite cauze, mitropolitul stătea uneori la Ismail, Galaţi sau în satul Căuşani, lîngă Tighina. Hotarele eparhiei . fost aceleaşi în decursul istoriei sale, ci au suferit schimbări, îcţie de cuceririle ruseşti sau turceşti din timpul deselor răz- dintre aceste două puteri. In mod obişnuit, ea cuprindea raiaua i (cu teritoriul înconjurător, rupt de la eparhia Buzăului), te- le raialelor Giurgiu şi Turnu, luate de la Mitropolia Ungrovla- precum şi regiunile din nordul Mării Negre, — cu Ismailul, şi Cetatea Alba —, iar în nordul acestora, aşa-numitul Bugeac aua Tighina. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea au intrat în

componenţa ei unele teritorii din nordul Dobrogei, luate de la Mitropolia Dristrei.

Uneori se întindea şi peste Nistru, înspre Bug, în aşa-numita «Ucraina Hanului» (stăpînita un timp de Gheorghe Duca Vodă al Moldovei, 1668—1672 şi 1678—1683), cu peste 40 de sate de români ortodocşi şi cîteva orăşele (Balta, Dubasari, unde sta uneori şi hanul ş.a.). Dar nu numai hotarele au suferit modificări, ci însăşi existenţa Mitropoliei era în funcţie de stăpînirea politică a teritoriilor din care era alcătuită.

Iată principalele ştiri pe care le avem despre Mitropolia Proilaviei şi întîistătătorii ei. în 1580, «smeritul mitropolit al Proilavului *Gavriil»,* în calitate de membru al Sinodului Patriarhiei Ecumenice, semna un act, prin care fostul domn al Moldovei Petru Şchiopul dăruia Patriarhiei o casă. Dar un alt editor al actului respectiv îl dă pe Gavriil drept mitropolit al insulei Hios. Deci, păstoria lui la Brăila este îndoielnică.

în actul sinodal din mai 1590, prin care Patriarhia Ecumenică aproba înfiinţarea Patriarhiei Ruse, între cei peste o sută de semnatari, întîlnim şi pe *Nectarie* «fost al Proilavului» şi pe *Antim,* mitropolitul în funcţiune. înseamnă că Nectarie a păstorit înaintea acestuia la Brăila, facînd paretisis din motive pe care nu le cunoaştem.

După unii editori ai actelor sinodului Patriarhiei de Constantinopol, între semnatarii actului de alegere ca patriarh a lui Chirii Lucaris, în 1621, s-ar fi numărat şi *Grigorie* al Proilavului. Alţi editori îl dau însă ca mitropolit al Preslavului, în Bulgaria.

Ştiri sigure şi directe avem abia despre mitropolitul *Meletie* (confundat de unii istorici cu renumitul teolog grec Meletie Sirigul). Se cunoaşte chiar actul de alegere ca mitropolit, din mai 1639. în noiembrie 1643, patriarhul ecumenic Partenie I zis cel Bătrîn a declarat stavropighie patriarhală biserica Adormirea Maicii Domnului din Isrriail, metoc al Sfîntului Mormînt, refăcută din temelie de marele paharnic Gheorghe, fratele lui Vasile Lupu. în gramata patriarhală respectivă, se preciza că nici mitropolitul de atunci al Proilaviei, Meletie nici urmaşii lui, nu aveau dreptul să se amestece în cîrmuirea acelei biserici. Ea era îndatorată să dea 10 ocale de icre pe an Patriarhiei «ca semn de supunere». în 1699, patriarhul Calinic II reînnoia calitatea de stavropighie a acestei biserici, care, fiind distrusă de un incendiu, a fost refăcută de Constantin Brîncoveanu.

în 1644 mitropolitul Meletie al Proilavului — însoţit de un arhimândrit Ioanichie — a făcut o călătorie la Moscova, pentru a cere ajutor pe seama eparhiei sale, de la ţarul Rusiei Mihail Feodorovic

-1645). Avea scrisori de recomandare din partea patriarhului lie I, a lui Matei Basarab şi a «fraţilor» din mînăstirea Sf. Nicolae ăila. In cea de a treia scrisoare, preoţii şi credincioşii din Brăila îturile înconjurătoare se plîngeau de greutăţile pe care le în-sub stăpînire turcească, arătînd că biserica lor, cu hramul Sfîn-colae, precum şi «mitropolia cea mică» au ars pînă la temelie au mijloace pentru refacere. Ţarul a primit pe mitropolitul Me-;i i-a acordat un ajutor pentru restaurarea bisericilor sale. sspre acelaşi Meletie mai ştim că în anul 1649, purta discuţii jovişte cu Arsenie Suhanov, un călugăr rus din mînăstirea Sfînta 3 de lîngă Moscova, aflat în trecere prin ţările române. Prin brie 1655, mitropolitul Meletie a fost caterisit, fiindcă nu şi-a >scut semnătura în faţa unui tribunal turcesc.

locul său a fost ales, în aceeaşi lună, *Gherasim,* ca mitropolit oilavului şi Ismailului». După o păstorire de trei ani, a fost Litropolit al Tîrnovei, în Bulgaria. Într-o scrisoare a patriarhului :ie al Ierusalimului din 1664, se făcea amintire de un mitropolit irînd ales» al Proilavului, fără a i se da numele. Se pare că între sim şi cel pomenit în 1664 a mai fost unul.

obabil în 1668, patriarhul ecumenic Metodie III a oferit Mi-la Proilaviei, pentru întreţinere, fostului patriarh *Partenie IV* (a it de cinci ori, între 1657 şi 1685). Presupunem că a stat aici i 1671, cînd 1-a înlocuit pe Metodie III. în noiembrie-decembrie apoi la 1 ianuarie 1672, se întîlneşte în actele Sinodului patri-din Constantinopol mitropolitul *Lavrentie* al Proilaviei. La 15 brie 1680, era amintit *Nectarie,* ales în locul unuia care a fugit îla Creta. într-o Listă a scaunelor supuse Patriarhiei de Con-opol aflăm numele lui *Calinic,* înainte de 1700, iar un mitro-*Irigorie* al Proilavului este întîlnit în această listă sau semnînd acte ale Patriarhiei Ecumenice, din aprilie 1700 pînă în iulie

i ierarh cu o păstorire foarte lungă la Brăila a fost mitropoli-*michie.* Este întîlnit pentru prima oară la 29 septembrie 1715, ejul unei neînţelegeri între el şi episcopul Iorest al Huşilor, cu la hotarele eparhiilor lor, mai cu seamă în privinţă păstoririi :ioşilor din tîrgul Dubăsari şi din două sate aflate pe hotarul Moldova şi stăpînirea turcească din Bugeac. Ioanichie a venit şi s-a plîns primului domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, care cazul în judecata Divanului domnesc, prezidat de patriarhul al Alexandriei, aflat în Moldova. Divanul a hotărît ca biseri-credincioşii din Dubăsari să rămînă sub cîrmuirea duhovni-

ceaşcă a mitropolitului brăilean, întrucît se aflâ pe teritoriul stăpînit de turci, iar cele două sate să rămînă în grija episcopului de Huşi. Cei doi vlădici şi-au dat în scris unul altuia că primesc hotărîrea Divanului. Înclinăm să credem că Ioanichie a rămas în scaun pînă în anul 1743, cînd un ierarh cu acest nume şi-a dat demisia, motivînd că este bătrîn şi neputincios şi că a voit de mult sa se retragă din scaun, dar a amînat mereu din pricina feluritelor evenimente.

La 24 septembrie 1743 era hirotonit ca mitropolit al Proilaviei *Calinic.* Despre acesta avem şi cîteva date biografice. Născut în 1713, în oraşul Zagora din Tesalia, a studiat la Constantinopol, fiind hirotonit preot şi mare protosinghel. A cîrmuit Mitropolia Proilaviei din 1743 pînă în 1748, cînd şi-a prezentat demisia din scaun. La 16 ianuarie 1757, a fost ales patriarh ecumenic, sub numele de Calinic IV. Dar numai după şase luni, a fost înlăturat din scaun şi exilat în insula Lemnos, apoi la Muntele Sinai. De acolo, i s-a îngăduit să se retragă la Zagora, unde a murit în 1791. A fost un bun cărturar, rămînînd de la el cîteva scrieri, în manuscris. între altele, a luat parte activă la disputa care a tulburat Biserica din Constantinopol pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, privitoare la rebotezare. El susţinea că acei creştini (eretici sau schismatici) care vin la Ortodoxie, dacă au fost botezaţi, nu mai trebuie botezaţi a doua oară, ci numai unşi cu Sfîntul Mir (în schimb, trebuiau botezaţi cei care, înainte de a veni la Ortodoxie, aparţinuseră unei credinţe care nu admitea Sfînta Treime şi botezul). Din cele spuse, rezultă că mitropolitul Calinic a fost figura cea mai reprezentativă între vlădicii de la Brăila.

I-a urmat mitropolitul *Filotei,* ales la 28 septembrie 1748. Istoricul D. Russo crede că acest Filotei a fost «caterisit» în 1751. Iată cum s-au petrecut faptele. Mitropolitul Proilavului (probabil Filotei) a obţinut un firman din partea sultanului, prin care raiaua Hotinului era anexată la eparhia sa. Boierii din Divan şi vlădicii Moldovei au stăruit pe lîngă domnitorul Constantin Racoviţă să ceară întocmirea unui nou firman, în sensul ca ţinutul Hotinului să rămînă alipit la Mitropolia Moldovei, cum era din timpuri străvechi. La rezultatul pozitiv al acestei intervenţii, mitropolitul Filotei a aruncat anatema asupra celor care i-au împiedicat planurile de anexare a Hotinului. Acest lucru a dus la «caterisirea» sa. Totuşi, între anii 1753—1767, îl întîlnim semnînd în numeroase acte ale Patriarhiei, ca «fost al Proilavului».

în anul 1751 a fost ales ca mitropolit al Proilaviei *Daniil,* fost de Sidis. De la el au rămas mai multe cărţi de hirotonie, în care se intitula : «Daniil, din mila lui Dumnezeu, mitropolitul Proilavului, Toma-

Reni, *n.n.),* al Hotinului, al întregului ţărm al Dunării şi al Nis- şi al întregii Ucraine a hanului». Din aceste cărţi de hirotonie că îşi avea reşedinţa în Ismail.

cunosc şase biserici zidite cu binecuvîntarea mitropolitului Da- sfinţite de el. A ctitorit el însuşi o biserică în tîrgul Căuşani, ;-a pictat chipul său şi al mamei sale. In 1768, era închinată oliei Proilaviei şi lui Daniil «de la sfînta mînăstire Renii, ce *a* ţara turcească», biserica Sfinţii 40 de mucenici din Iaşi (cti- de hatmanul Vasile Roset), «ca să fie metoh pentru odihna sa veni în Iaşi, sa şază şi să se odihnească ; dar şi sfinţia sa să purta de grijă pentru toate trebile ce va avea această mănăsti- Pe temeiul celor expuse mai sus, înclinăm să credem că Daniil neam român.

tre sfîrşitul păstoririi sale, apar evenimente neprevăzute. între 68—1774 are loc un lung război între Rusia şi Turcia, iar între ?69—1774 amîndouă Principatele (inclusiv raialele turceşti de Prut şi Brăila) s-au aflat sub ocupaţie şi administraţie militară n aceste împrejurări, la 10 ianuarie 1771 mitropolitul Gavriil achi al Moldovei hotărăşte trecerea teritoriilor aparţinătoare oliei Proilaviei la eparhiile ţării, şi anume : Hotinul la Episcopia ilor, iar celelalte teritorii din stînga Prutului (Ismail, Reni, Chi- tatea Albă, Tighina), la Episcopia Huşilor. Acelaşi lucru 1-a ho- mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei, rînduind ca parohiile din Brăila să fie trecute la Episcopia învecinată a Buzăului. Obţi- probarea autorităţilor ruseşti, abia în aprilie 1773, mitropolitul Callimachi a adresat o scrisoare pastorală către credincioşii nga Prutului, prin care-i înştiinţa că au trecut sub oblăduirea îicească a episcopului de Huşi. Dar toate strădaniile acestea îvedit zadarnice, deoarece în urma păcii de la Kuciuc-Kainargi rilie 1774), ruşii au fost nevoiţi să părăsească ţările româneşti, :ii au ocupat vechile raiale de la Dunăre.

această conjunctură, şi-a continuat existenţa şi Mitropolia Proi- Murind Daniil în primele luni ale anului 1773, în septembrie s ca mitropolit *loachim,* care a păstorit pînă către sfîrşitul anu- 0. Numele său este întîlnit în mai multe acte de hirotonie în ile de dincolo de Prut, inclusiv în părţile Hotinului (într-o le hirotonie din 1775 se intitula «mitropolit al Proilavului, To- ilui, Hotinului şi a toată Basarabia şi Ucrainei»), aprilie 1781, are loc alegerea lui *Chirii* ca mitropolit al Proila-i locul răposatului loachim. Este întîlnit şi el în numeroase *i* hirotonie ale unor preoţi, iar în 1783 i s-a întărit închinarea

bisericii cu hramul Sfinţii Patruzeci de Mucenici din Iaşi. în 1786 era invitat de patriarhul ecumenic ca, împreună cu ceilalţi ierarhi moldoveni sau aflători în Iaşi, să procedeze la alegerea şi înscăunarea lui Leon Gheucă ca mitropolit al Moldovei. A făcut mai multe vizite canonice dincolo de Nistru şi în Ucraina hanului, săvîrşind slujbe şi hirotonii.

In 1787 a început un alt război ruso-turc, în cursul căruia ţările române au fost din nou teatrul operaţiunilor militare. Din octombrie J787 pînă la sfîrşitul anului 1791, Moldova a ajuns din nou sub ocupaţie şi administraţie militară rusă, în timp ce Ţara Românească se afla sub ocupaţie austriacă (1789—1791). Se înţelege că şi teritoriile de peste Prut, care constituiau raiaua Tighinei, au fost ocupate de ruşi.

în această situaţie, se produc multe schimbări şi în viaţa bisericească. Murind mitropolitul Leon Gheucă, în 1788, este adus la cîrma Mitropoliei Moldovei, ca exarh, arhiepiscopul Ambrozie Serebrenicov al Ecaterinoslavului, avînd ca vicar şi preşedinte al Consistoriului mitropolitan pe arhimandritul Gavriil Bănulescu-Bodoni. O parte din fostele teritorii stăpînite de turci în stînga Prutului au fost date episcopului de Huşi, iar în sud s-a format, în 1791, o eparhie nouă numită a Cetăţii Albe şi Nistrului, sub conducerea lui *Gavriil Bănulescu-Bodoni,* în calitate de episcop-vicar. Dar la 29 decembrie 1791, prin pacea de la Iaşi, se revine la situaţia anterioară. Ţările române ajung din nou sub suzeranitate otomană. Graniţa dintre împărăţia rusească şi cea turcească se fixează de-acum înainte pe Nistru. Se înţelege că s-a revenit şi la vechile rînduieli bisericeşti.

Condica de hirotonii a Patriarhiei Ecumenice ne dă ştirea că în februarie 1793, rămînînd eparhia Proilaviei fără păstorul ei, din cauză că mitropolitul Chirii «s-a făcut nevăzut», a fost ales altul cu numele *Partenie.* Presupunem că mitropolitul Chirii s-a aşezat în Dubăsari, unde mai făcea hirotonii în anii următori. Date fiind legăturile sale cu Moldova, înclinăm să credem că era român de neam.

Partenie este pomenit în foarte multe acte şi hotarîri ale Sinodului Patriarhiei Ecumenice, fie în probleme teologice, fie administrative, fie la alegerea unor patriarhi răsăriteni. Toate acestea arată că era un membru marcant al Sinodului. Din această pricină, la 24 septembrie 1806 a fost ales, pentru scurt timp, locţiitor al patriarhului ecumenic, iar la 30 noiembrie 1810 a fost promovat pe scaunul de mitropolit al Dramei, în nordul Greciei.

In locul său, în decembrie 1810, a fost ales mitropolitul *Calinic,* iar în aprilie 1813, un alt mitropolit cu numele *Calinic,* care a păstorit

a martie 1821. Intre anii 1806—1812, a avut loc un nou război ire, cu ocuparea ţărilor noastre de trupele ţariste. La 27 martie printr-un ucaz al ţarului adresat Sfîntului Sinod al Bisericii ru- Gavriil Bănulescu a fost numit «exarh al Moldovei, Valahiei şi biei».

;sfiinţîndu-se raialele Hotinului şi cele din părţile de sud, s-a s şi cîrmuirea duhovnicească a Mitropoliei Proilaviei numai la Brăila, cu ţinutul ei şi la celelalte cetăţi şi oraşe ocupate de >e malul stîng al Dunării: Călăraşi, Olteniţa, Giurgiu, Zimnicea, Măgurele, Bechet, care serveau drept garnizoane pentru tru- tomane. In aprilie 1813, ea s-a contopit cu Mitropolia Dristrei ui Durostorum). Calinic şi-a avut în cotinuare reşedinţa fie la fie la Silistra. N-a mai rămas mult timp aici, căci în martie a făcut un schimb cu mitropolitul *Antim,* trecînd în locul aces- 3 scaunul Didimotihului din Grecia.

ntim a păstorit ca «mitropolit al Dîrstei şi Proilavului şi exarh ţilor de lîngă Dunăre» pînă în 1828. La 29 august 1822, a primit îrica şi reşedinţa sa din Silistra pe primii domni pămînteni — 1821, Ioniţă Sandu Sturza al Moldovei şi Grigorie Ghica al Ţării ieşti, care se întorceau de la Constantinopol.

1828, a izbucnit al patrulea război ruso-turc. Trupele ţarului rutul, ocupă Iaşii şi Bucureştii şi asediază Brăila, a cărei cetate cucerită cu greu şi apoi distrusă în întregime. Pe locul ei şi al ui, se ridică un oraş nou. Mitropolitul Antim, compromis în ircilor, s-a retras în Rusia şi a murit la Odesa. Cu aceasta, »olia Proilaviei dispare pentru totdeauna din istorie. Prin pacea Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829, toate cetăţile din stînga ii, cu ţinuturile înconjurătoare, au fost restituite Ţării Romă- Bisericile din raialele Turnu şi Giurgiu au fost alipite la Mitro- Jngrovlahiei, iar cele din raiaua Brăila la eparhia Buzăului.

ilscopia Hotinului. O urmare imediată a luptei de la Stănileşti, din- ?i şi turci (1711), a fost ocuparea Hotinului — străveche cetate veană — de către turci, în 1713. In anul următor, ei au ocupat . înconjurător, cu acelaşi nume, şi cîteva sate din ţinuturile So- i Iaşi, iar în 1715, o porţiune la nord de Prut, în ţinutul Cer- >r. Din aceste teritorii s-a constituit, în anul 1715, o nouă raia, nului.

i toate că administraţia moldoveana părăsise aceste ţinuturi, cioşii români rămaşi pe loc au continuat să fie cîrmuiţi duhov-î de episcopii din Rădăuţi. Abia către mijlocul secolului al

XVIII-lea se produce o tulburare în vechile rînduieli bisericeşti. Am arătat şi mai sus că mitropolitul Pilotei al Proilaviei (ales la 28 septembrie 1748) a ridicat pretenţii de jurisdicţie asupra Hotinului. Putem presupune că acest conflict a stat la baza înfiinţării unei noi eparhii pentru ţinuturile disputate de ierarhul brăilean şi cei moldoveni, şi anume *Episcopia Hotinului,* ca sufragană Mitropoliei Proilaviei. Se adăuga şi prea marea depărtare a ţinutului Hotin de centrul conducerii duhovniceşti a mitropoliţilor Proilavului, care ajungeau la Hotin trecînd prin regiuni aparţinătoare la două alte episcopii: Huşi şi Iaşi. în afară de aceasta, eparhia Proilaviei era şi prea întinsă, greu de cîrmuit de un singur ierarh. Nu ştim cine a hotărît înfiinţarea noii eparhii. în orice caz, s-ar putea ca sugestia pentru înfiinţarea ei să fi pornit din Moldova, dar mai degrabă de la mitropolitul Daniil al Proilavului, pe care l-am socotit de neam român.

Nu se cunoaşte nici timpul înfiinţării ei, dar presupunem că acest fapt s-a petrecut înainte de 4 august 1758, cînd se vorbea de «mitropolia» Hotinului. Lipsa unor episcopi de Hotin pîna în anul 1767 se poate explica prin aceea că se găsea cu greu o persoană dispusă să păstorească tocmai în ţinuturile Hotinului, sărace, îndepărtate şi «în calea tuturor răutăţilor». Că este aşa o dovedeşte următorul fapt. în 16 februarie 1766, mitropolitul Daniil al Proilaviei trimitea o scrisoare ieromonahului Neofit, «efimeriu» la biserica Sfîntul Gheorghe Nou din Bucureşti, chemîndu-1 la hirotonia întru arhiereu pentru scaunul Episcopiei Hotinului. Din cuprinsul scrisorii, aflăm că alegerea lui s-a făcut «cu voia prea înălţatului domn a toată Moldova» (pe atunci Grigorie III Ghica), cu încuviinţarea patriarhului ecumenic şi a sinodului său. Dar ieromonahul Neofit, grec din Moreea, deşi făgăduise să meargă la Hotin, n-a mai dat ascultare invitaţiei ierarhului brăilean, ci a preferat slujba de preot al «companiei greceşti» din Sibiu (a murit foarte bătrîn la începutul secolului al XlX-lea -, se cunoaşte o parte din corespondenţa sa cu episcopul Iosif al Argeşului şi cu alţi clerici din Ţara Românească).

Amîilohie Hotiniul. Renunţînd Neofit, scaunul de episcop ai nou-înfiinţatei eparhii a Hotinului s-a încredinţat unui învăţat călugăr de neam român, Amfilohie, hirotonit în anul 1767. Desigur alegerea lui s-a făcut cu încuviinţarea domnului Moldovei Grigorie Callimachi (1767—1769), poate şi ca să dea o satisfacţie boierilor români că s-a ales un ierarh, din neamul lor. într-o scrisoare a lui Amfilohie către arhimandritul Zosima, stareţul Lavrei Pecerska din Kiev, din 10 ianuarie 1768, găsim mai multe ştiri despre el şi eparhia pe care o

ea. Arăta, de pildă, că fusese prin Rusia, inclusiv prin Kiev, ;-a închinat la moaştele de acolo, iar acum s-a învrednicit de arhieriei, prin punerea mîinilor mitropoliţilor : Anania al Se-

Partenie al Dristrei şi Daniil al Proilaviei. Pe cel din urmă îl i «stăpînul meu», ceea ce înseamnă că era sufraganul acestuia, că nu arată locul hirotoniei. în privinţa eparhiei sale scria: i încredinţat această puţină eparhie di păstorie, a roabei cetăţi nului, între care oaia petrece dimpreună cu lupu... fiind eparhie Dare cu cinci mii de lei din trecutele vremi, pentru birul stăpî-or». Relatîndu-i sărăcia în care se zbătea, îl ruga să-i trimită veşminte arhiereşti «din cele ce vei fi avînd mai vechi». într-un criptum îl ruga pe stareţul kievean să se intereseze de un frate i care de cinci ani învăţa meşteşugul zugrăviei «la zugravul alomei în şcoala mănăstirii». Se pare că-şi avea metania la pentru că într-un pomelnic al acestei mînăstiri era trecut şi lohie Secul», înaintea a trei ierarhi din prima jumătate a se-i al XlX-lea. Va fi învăţat mai întîi carte în această mînăstire, mînd la Academia duhovnicească din Kiev, de vreme ce-a ajuns n învăţat, cunoscător al multor limbi străine : greacă veche şi latină, slavă, rusă şi italiană. O notiţă în limba italiană, aflată scoarţă de carte care-i aparţinuse, arată că în anul 1772 făcuse torie la Roma.

e la Amfilohie se păstrează o gramată de hirotonie (singhelie), rta de 5 decembrie 1772, în care arăta că a hirotonit pe un >sie, «aici în sfînta noastră episcopie în Hotin, în biserica unde iramul sfîntului şi marelui Grigorie Bogoslov», ceea ce dovedeşte ista o biserică episcopală în Hotin.

astoria sa a fost însă grea, căci în 1768 izbucneşte războiul urc. în ultimele luni ale anului 1769, amîndouă ţările româneşti st ocupate de trupele ruseşti. în împrejurările date, episcopul tei al Rădăuţilor a început — din i770 — sa facă hirotonii de

pentru fosta Episcopie a Hotinului. Am arătat şi mai sus că la îuarie 1771, mitropolitul Gavriil Callimachi al Moldovei a adre-scrisoare clerului şi credincioşilor din ţinuturile Bugeacului, prin le aducea la cunoştinţă desfiinţarea Mitropoliei Proilaviei şi tre-

lor în grija duhovnicească a episcopului de Huşi. în aceeaşi are se spunea că «eparhia Hotinului s-au dat sub ocîrmuirea fră-ale episcopului de Rădăuţi chir Dosoftei». Cu aceasta, se încheie mţa Episcopiei de Hotin şi a singurului ei titular, vlădica Am-e. Teritoriul fostei eparhii a intrat sub jurisdicţia canonică a opului Dosoftei al Rădăuţilor pînă în 1775, la ocuparea Moldovei

de nord (Bucovina) de austrieci. După această dată, ajunge sub jurisdicţia mitropoliţilor Proilaviei, care, cum am arătat, se intitulau, din 1775, şi «ai Hotinului», cu excepţia anilor 1788—1792, cînd Hotinul şi ţinutul din jur a fost cucerit de austrieci, iar conducerea duhovnicească s-a dat din nou episcopului din Cernăuţi (fostul scaun de Rădăuţi), pe atunci Daniil Vlahovici. In 1813 teritoriile respective au intrat în componenţa noii «Arhiepiscopii a Chişinăului şi Hotinului», cîrmuită de Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Coborît în rîndul numeroşilor arhierei fără eparhie, Amfilohie s-a retras la schitul Zagavia de lîngă Hîrlău. De aici, mai apare uneori în viaţa bisericească a ţării sale. De pildă, în decembrie 1782, participa la ipopsifierea şi hirotonia lui Iacob Stamati ca episcop de Huşi. De multe ori era chemat de episcopul Antonie al Romanului să facă slujbe, în locul său, în catedrala episcopală din Roman. Desigur săvîrşea slujbe şi în Iaşi. A murit în schitul Zagavia, în jurul anului 1800, fiind îngropat tot acolo.

Dacă în calitatea sa de episcop al Hotinului nu a izbutit să desfăşoare o activitate rodnică, în schimb Amfilohie şi-a înscris cu cinste numele în istoria culturii româneşti. Alesele sale cunoştinţe de carte le-a pus în slujba poporului său, prin tălmăcirea şi tipărirea unui Catehism şi a două manuale şcolare. Desigur el sprijinise şi şcoala românească din Hotin, unde, în anul 1788, cînd raiaua a fost ocupată de austrieci, funcţiona o şcoală cu 300 de elevi, condusă de dascălul Ilie de la Putna. N-ar fi exclus ca însuşi Amfilohie să fi înfiinţat şcoala.

Pentru preoţii din Moldova, Amfilohie a tradus şi prelucrat Catehismul lui Platon Levşin, mitropolitul Moscovei. L-a tipărit în 1795 la Iaşi, sub titlul *Gramatica teologhicească scoasă in limba moldovenească* de pe *Bogoslovia lui Platon, arhiepiscopul de Moscova.* In acelaşi an a tipărit, tot la Iaşi, două manuale didactice : De *obşte geograiie* şi *Elemente aritmetice,* ambele prelucrate din limba italiană. Alte lucrări i-au rămas în manuscris. Din toate acestea, rezultă că Amfilohie a fost o figură reprezentativă în istoria culturii româneşti. Prin călătoriile şi studiile sale în Italia, a putut lua contact cu ideile înaintate ale iluminismului apusean, prelucrînd, în spiritul înnoitor al acestora, cărţile didactice pe? care le-ain amintit.

Preoţii şi credinciosul celor iouă eparhii erau în marea lor majoritate de neam român %ii numai pdţini din ei erau ucrainieni, greci sau bulgari. Acest lucru *sfe:*pozate constata din diferitele acte de hirotonie care au ajutir jţînă ha noi, în care sînt consemnate nume de preoţi

Ini şi de sate româneşti. Limba liturgică din aceste biserici a fost românească. Dovadă sînt multe cărţi păstrate în bisericile eparhiei, este un Minei dăruit de un domn român şi o Evanghelie tipărită ida în 1812, amîndoua la biserica mitropolitană din Brăila.

Concluzii. *Deşi se afla sub jurisdicţia directă a Patriarhiei n Constantinopol, Mitropolia Proilaviei* — ca *şi sufragana ei de Hotin — era o eparhie românească, fiind socotită, după cuvîntul storalei lui Gavriil Callimachi din 10 ianuarie 1771: «dintru ceput a fi din hotarul pămîntului şi din păstoria* Moldovei», fiind *cotite eparhii româneşti, Mitropolia Proilaviei şi Episcopia Hoţi-dui, cu bisericile lor, au fost ajutate mereu de domnii români.*

Deşi cei mai mulţi ierarhi care au păstorit la Brăila — Ismail au de neam grec, unii cu rosturi înseninate în cadrul Patriarhiei umenice, totuşi, considerăm că unii din ei au putut fi de neam mân (Daniil şi Chirii). Singurul episcop de la Hotin a fost tot i *român, cărturarul şi poliglotul Amfilohie.*

Amîndoua eparhiile au avut un rol însemnat nu numai în întă-ea sentimentelor religioase ale credincioşilor, ci şi în formarea întărirea conştiinţei de unitate naţională românească.

BIBLIOGRAFIE

titropolia Proilaviei. MELCHISEDEC (ŞTEFĂNESCU), *Cronica Huşilor piscopiei,* Bucureşti, 1869, p. 152—167 (în apendice); A. STADNIŢKI, *Episco-oUavo-Izmailului,* în «R.S.I.A.B.», t. XIV, 1922, p. 23—40; IUSTIN ŞT. FRÂ->I, *Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilavia (Brăila),* Chişinău, 1923, i ŞTEFAN BERECHET, *Documente noi privitoare la Mitropolia Proilaviei,* 3.I.A.B.», t. XV, 1924, p. 87—98; ŞTEFAN BERECHET, *Noi materiale pentru olia Proilaviei,* în «B.O.R.», XLII, nr. 5, 1924, p. 263—269; ŞTEFAN BERE-*Schiţă istorică a Mitropoliei Proilaviei,* în «B.O.R.», XLII, nr. 7, 1924, p. 404 VENIAMIN POCITAN, *Istoria Mitropoliei Proilaviei (Brăilei),* în «B.O.R.», nr. 5, 1931, p. 385—396, nr. 9, p. 481—493, nr. 10, p. 577—587, nr. 11, p. 697— extras); I. R. BOUNEGRU, *însemnări de pe cărţile vechii Mitropolii a Pro-* în «Analele Brăilei», IV, 1932, p. 94—100; I. MANAFU, *Mitropolia Proila-* i «Analele Brăilei», nr. 1, 1936, p. 48—54 şi nr. 1, 1939, p. 5—17; N. IORGA, *mitropolia raialei turceşti,* în «B.O.R.», LVI{, nr. 5—6, 1939, p. 275—276; DE-ÎNE RUSSO, *Mitropolia Proilavului,* în voi. *Studii istorice greco-române,* I, >ti, 1939, p. 247—306; DEMOSTENE RUSSO, *Meletie Sirigos şi Meletie al ului sînt două persoane deosebite,* în acelaşi volum, p. 237—246. Se poate a şi CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoricul oraşului Brăila din cele mai mpuri pîrtă azi,* Bucureşti, 1968, 373 p. + 60 pi. + 2 h.

piscopia Hotinului. ŞTEFAN BERECHET, *Episcopia Hotinului,* în >, XLII, nr. 12, 1924, p. 709—717 şi nr. 1, 1925, p. 35—42; VENIAMIN PO-*Vechea Episcopie a Hotinului,* în «B.O.R.», L, 1932, nr. 1 p. 14—22, nr. 2, -118, nr. 3, p. 198—208, nr. 4, p. 295—299, nr. 6, p. 401—408, nr. 9, p. 577— 11, p. 712—720; an. **LI 1933,** nr. 1—2, **p.** 31—42 (şi extras); TIT SIMEDREA, *Episcopie a Hotinului,* în «B.O.R.», LXI, nr. 1—3, 1943, p. 11—32.

- PAPADOPOL-CALIMACHI, *Amiilohie Hotiniul,* în «Revista pestru isto-leologie şi filologie», III, voi. V, fasc. II, Bucureşti, 1885, p. 319—330; IE STADNIŢKI, *Amiilohie episcop al Hotinului,* în «R.S.I.A.B.», voi. XIV, n, 1922, p. 41—56. A se vedea şi bibliografia de la capitolul LXXII.

LXIV

VIAŢA BISERICEASCĂ A ROMÂNILOR DIN DOBROGEA. MITROPOLIA DRISTREI

In urma expediţiei din 1417 împotriva lui Mircea cel Bătrîn, Dobrogea a fost cucerită de turci, rămînînd sub stăpînire otomană pînă după războiul de independenţă din 1877—1878. După cucerirea otomană şi mai ales după cruciada din 1444, s-a făcut aici o colonizare masivă — îndeosebi în interior — cu turci şi tătari, populaţia românească fiind împinsă spre Dunăre şi Marea Neagră.

în cursul celor 460 de ani de stăpînire otomană, pe teritoriul Dobrogei s-au creat cîteva eparhii ortodoxe, sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice. Deşi titularii acestora erau greci, marea masă a credincioşilor o constituiau românii autohtoni, la care se adăugau şi puţini credincioşi ortodocşi de alte neamuri. Se pare că încă de la începutul dominaţiei otomane, întreagă Dobrogea depindea, din punct de vedere bisericesc, de Mitropolia din Dristra (vechiul Dîrstor — Durostorum sau, cu numele turcesc, Silistra). Primul mitropolit cunoscut cu numele a fost *Calist,* care a participat la lucrările Sinodului de unire de la Ferrara—Florenţa (1438—1439). Eparhia Dristrei apare apoi la sfîrşitul secolului al XV-lea, într-o listă a eparhiilor aflate sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice, pe locul 54. Abia în 1564 se cunoaşte un nou ierarh, cu numele *Partenie,* care semna sentinţa de înlăturare din scaun a patriarhului ecumenic Ioasaf. în 1581, era amintit la Silistra «un episcop de rit grec», fără ca să i se dea numele.

în secolul al XVII-lea, ştirile despre Mitropolia Dristrei sînt ceva mai bogate. Astfel, în prima jumătate a secolului, sînt cunoscuţi cu numele mitropoliţii *Ioachim* (la 19 mai 1615) şi *Antonie* (1638 şi 1 iulie 1639, la alegerea patriarhului ecumenic Partenie). A urmat *Măcar ie,* trimis în august 1653 să instaleze pe Ignatie Sîrbul ca mitropolit al Ungrovlahiei. în timpul său, domnitorul Grigorie Ghica al Ţării Roma-

(1660—1664 şi 1672—1673) a ridicat o nouă catedrală mitropo- în Dristra, cu hramul Tăierea Capului Sfîntului loan Botezăto-Joul mitropolit *Mctodie* era de faţă, la 15 aprilie 1679, la adu- convocată de Şerban Vodă Cantacuzino la Bucureşti, în care otărît reaşezarea mitropolitului Teodosie în scaunul Ungrovla-^ fost urmat de *Partenie* (1680).

î anii următori, mai mulţi mitropoliţi ai Dnstrei semnează actele jgere a unor ierarhi — români sau greci —, aflate în *Coridica* a Mitropoliei Ungrovlahiei. De pildă, mitropolitul *Ghenadie,* al Dristrei», semna actul de alegere a mitropolitului Teofil al ilvaniei (1692) şi a episcopului Ilarion al Rîmnicului (1693). în 1706, apare în acte mitropolitul *Athanasie,* care, cu prilejul Cră-ui, Anului nou şi Bobotezei din 1706—1707, se găsea la curtea Histantin Brîncoveanu ,• în 1710 a tipărit la Tîrgovişte lucrarea ithimie Zigabenul, *Panoplia dogmatică,* în greceşte, rmaşul său a fost cunoscutul cărturar *loan Ierotei Comnen.* Năs- Heracleea Traciei, a studiat la marea şcoală a Patriarhiei din mtinopol, apoi la Universitatea din Padova, dobîndind o aleasă ire enciclopedică, fiind considerat un «iatro-filozof», adică me-jiditor şi scriitor. După terminarea studiilor, a venit în Ţara Ro-,scă, unde a fost medic la Curtea lui Constantin Brîncoveanu şi lin principalii mesageri ai spiritului Renaşterii italiene în ţările e. A desfăşurat şi o intensă activitate literară. De pildă, au de la el felurite imne închinate lui Constantin Brîncoveanu pe e foi ale unor cărţi tipărite cu cheltuiala acestuia şi cîteva iţii pe mormintele unor cărturari greci. In 1701 a tipărit la *v,* în greceşte, *Proschinitarul Sfîntului Munte al Athosului* (it- fiind Antim Ivireanul). Cîteva lucrări scrise de el au rămas în cris *(Viala împăratului loan Cantacuzino,* scrisă pentru Constan-Qtacuzino Stolnicul, traducerea *Tîlcuirii Evangheliilor* a lui Teo-tl Ohridei, în greaca vulgară, pentru Constantin Brîncoveanu ş.a.). ainte de 27 octombrie 1711, a ajuns mitropolit al Dristrei, sub 3 de *Ierotei.* în această calitate, este întîlnit în mai multe rîn- Bucureşti. Se cunoaşte o bogată corespondenţă pe care a pur-u patriarhul Hrisant Notaras al Ierusalimului şi cu primul domn >t Nicolae Mavrocordat. între altele, se plîngea de sărăcia epar-ile, de necazurile pe care i le făceau ienicerii, de greutăţile straţiei eparhiale. Tot din această corespondenţă aflăm că epar-primea de mult timp o danie anuală de sare, din partea dom-rării Româneşti, precum şi alte ajutoare. Din cîteva acte ale hiei din Constantinopol, reiese că vlădica Ierotei participa

adeseori la lucrările Sinodului patriarhal. A murit prin 1719, la Bucureşti, la curtea domnitorului Nicolae Mavrocordat.

In secolul al XVIII-lea, sînt amintiţi alţi mitropoliţi ai Dristrei, cei mai mulţi în *Condica Sfîntă* a Mitropoliei Ungrovlahiei, prezenţi la alegerea unor mitropoliţi şi episcopi din Ţara Românească. Aşa au fost : *Serafim* (1720/21—1724), *Calinic* (1732), *Constandie* şi *Vartolo-meu* (1739—d. 1757). în timpul păstoririi celui din urmă, Grigorie II Ghica al Ţării Româneşti (1748—1752) a rezidit biserica mitropolitană din Dristra, construind şi un zîd înconjurător, precum şi clădirile anexe trebuitoare. Au urmat *Chirii* (1764) şi *Partenie* (amintit între 1768 şi 1779). în 1777, Alexandru Ipsilanti al Ţării Româneşti reînnoia Mitropoliei Dristreî o danie mai veche de 500 bulgări de sare pe an, care puteau fi vînduţi sau transportaţi uriunde, fără oprelişti şi fără obligaţia de a plăti vamă. în 1783, Alexandru Moruzi sporea dania la 650 de bulgări de sare anual. Se pare că dania era reîntărită la fiecare schimbare de domn. Un act din 8 iunie 1793 amintea de vechiul drept al Mitropoliei de a-şi trimite oile la păscut în stînga Dunării, în judeţul Ilfov. Din acelaşi act aflăm că Mitropolia avea dreptul să strîngă anual cîte 50 de oameni din Ţara Românească, neimpozabili, care să-i păzească oile din judeţul Ilfov şi să-i lucreze terenurile agricole pe care le avea în Dobrogea.

în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, au păstorit la Silistra mitropoliţii *Chirii* (amintit în 1780) şi *Calinic* (amintit în 1784, apoi în 1787). Probabil către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, eparhia Dristrei a rămas un timp vacantă. în 1812 se afla în Bucureşti «fostul» mitropolit de Dristra *Chirii* (se pare că nu este identic cu cel din 1780), refugiat aici în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812.

în 1813 Mitropolia Dristrei (Silistrei) s-a contopit cu a Proilaviei (Brăilei), noul mitropolit *Calinic* avîndu-şi reşedinţa la Brăila. în martie 1821, a făcut un schimb de eparhii cu Antim al Didimotihului (azi în Grecia), trecînd în locul acestuia. (Calinic s-a împuşcat la Tîrgovişte, la 29 mai 1832). *Antim* a păstorit — ca mitropolit al Dristrei şi Proilavului, cu reşedinţa la Brăila, — pînă în 1828, cînd eparhia Proilaviei s-a desfiinţat, reîntîlnit, totuşi, la Silistra, pînă în 1736, cînd s-a retras la Odesa, unde a şi murit. în noiembrie 1836 a fost ales ca mitropolit de Silistra *Grigorie* (-j- 1839), urmat, în ianuarie 1840, de *Ieronim.* Urmaşul acestuia a fost un alt *Grigorie,* român transilvănean.

Mitropolia de la Tulcea. După desfiinţarea Mitropoliei Proilaviei, s-a înfiinţat o nouă Mitropolie (Arhiepiscopie), cu sediul la Tulcea,

i teritoriile din nordul Dobrogei, aflată sub jurisdicţia Patriar-icumenice, condusă tot de ierarhi greci. Primul titular cunoscut *Panaret,* pînă atunci episcop al Eumeniei (în Anatolia), care, în sfinţea biserica românească din Nalbant, jud. Tulcea. Urmaşul fost *Dionisie,* ales la o dată pe care nu o cunoaştem. în jurul 1877/1878 acesta a încredinţat conducerea eparhiei fostului >p din Creta, *Nichifor,* iar el a plecat în Apusul Europei pentru igriji sănătatea.

upă 1860, a început lupta pentru separarea Bisericii bulgare de rhia din Constantinopol, acţiune care făcea parte integrantă din poporului bulgar pentru independenţa naţională. La 11 martie printr-un firman al sultanului Abdul Aziz, s-a aprobat crearea «exarhat bulgar», scos de sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice, exarhat n-a fost recunoscut însă de Patriarhie, producîndu-se o ;mă» între cele două Biserici, care a durat pînă în 1945. a 17 octombrie 1874, Sinodul patriarhal din Constantinopol a at înfiinţarea unei episcopii româneşti cu reşedinţa la Macin, nii dobrogeni s-au adresat mitropolitului primat Calinic Miclescu ucureşti, cerîndu-i sprijinul în vederea organizării noii eparhii, rările care au început în Imperiul otoman în 1875, terminate cu iul ruso-turc din 1877—1878, au împiedicat punerea în aplicare stei hotărîri. După Congresul de la Berlin, din 1878, România nit cele două judeţe dintre Dunăre şi Mare, Tulcea şi Constanţa, nd astfel dominaţia otomană, care durase aproape o jumătate leniu. Din punct de vedere bisericesc, cele două judeţe au in-i componenţa eparhiei Dunării de Jos, înfiinţată în 1864, care-şi acum sediul la Galaţi.

lte aspecte ale vieţii bisericeşti din Dobrogea. Datorită coloni-teritoriului dintre Dunăre şi Mare cu turci şi tătari, a apărut nouă religie, cea mahomedană. Deşi cuceritorii otomani au re-cut oficial religia creştină şi organizarea ei bisericească, auto-e locale din diferite părţi ale Imperiului au întreprins acţiuni i trecerea forţată la islamism a autohtonilor. Aşa s-a întîmplat ivii din Bosnia, Herţegovina şi regiunea Munţilor Rodopi, cu o parte din albanezi.

i în Dobrogea s-au făcut presiuni, însoţite de silnicii, pentru ea unor români la mahomedanism. Vor fi fost cazuri izolate, anumiţi români, prin căsătorie, din interese materiale sau prin au fost nevoiţi să îmbrăţişeze această religie, care, practic, la ieşirea din rîndurile poporului român, la turcizarea lor. Marea a credincioşilor români nu s-au abătut însă de la credinţa creş-

tină. Din ultimele decenii de stăpînire otomană se cunosc chiar numeroase cazuri de români din Dobrogea care au fugit în nordul Dunării ca să nu fie siliţi să-şi schimbe credinţa. în felul acesta, Biserica Ortodoxă a fost un factor important în lupta pentru păstrarea fiinţei naţionale a românilor dobrogeni.

Arătam mai sus că mitropoliţii greci de la Dristra-Silistra stăteau mai mult la Bucureşti, în preajma Curţii domneşti. In tot cursul existenţei sale, Mitropolia s-a bucurat de numeroase danii din partea domnilor Ţării Româneşti, însăşi catedrala mitropolitană fiind zidită, apoi refăcută, cu bani primiţi din partea domnilor munteni. Alte ajutoare au fost acordate bisericilor din Cernavodă (ridicată în 1669 de un Jipa Logofătul) şi din Babadag (1777, de Alexandru Ipsilanti). Cărţile de slujbă folosite în bisericile româneşti erau tipărite la Bucureşti, Rîmnic, Iaşi, Neamţ, Sibiu, Blaj, Buda etc. Multe din ele au dispărut din cauza distrugerilor şi jafurilor provocate de başibuzici şi cerchezi, în secolul al XVIII-lea, dar mai ales în cel următor, numeroşi ciobani din părţile Sibiului şi Braşovului — cunoscuţi sub numele de «mocani» — au trecut cu turmele în Dobrogea şi s-au stabilit definitiv acolo, punînd bazele unor noi aşezări româneşti, întărind astfel elementul românesc şi ortodox. Alţi români veniseră din Ţara Românească, Moldova, Banat, din sudul Dunării. De aceea, pe bună dreptate spunea în 1850 cunoscutul agronom Ion Ionescu de la Brad (1818—1891) ca «nu este sat în care să nu vezi în miniatură Dacia şi înfrăţirea tuturor românilor». Aceste permanente legături ale credincioşilor dobrogeni cu fraţii lor din stingă Dunării au contribuit la păstrarea fiinţei naţionale a populaţiei româneşti de aici.

Mitropoliţii greci din Dristra şi apoi din Tulcea încasau de la fiecare credincios căsătorit o taxă anuală de 6,50 lei, numită *jitia* sau *vlădicia.* Preoţii aveau o situaţie' materială foarte grea, fiind nevoiţi să muncească alături de păstoriţii lor. De regulă, la intrarea în preoţie, făceau un contract cu satul (parohia), fixînd taxele pentru diferitele slujbe. Fiecare familie da preotului o dajdie anuală în natură (2—3 baniţe de bucate), numită hac (cuvînt turcesc : sumă, plată). Preoţii nu aveau nici o pregătire teologică, ci numai cunoştinţe elementare de scris şi. citit. Abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, se ştie de existenţa unor şcoli româneşti în localităţile mai mari: Cernavodă, cu dascălul Ioan, înainte de 1766, Turtucaia, cu dascălii olteni Mihai (1775) şi Gheorghe (1790). La începutul secolului-al XlX-lea, se cunosc alte şcoli, la Silistra, cu dascălul Petrică Mihail, apoi cu fiul său Costache Petrescu, Hîrşova, Macin, Turtucaia, iar în a doua jumătate a secolului la Rasova, Aliman, Seimeni ş.a. La Dăeni (jud. Tul-

dascăl cu numele Cosma pregătea cîntăreţi, dar şi viitori ainte de 1878 au lucrat pentru propăşirea învăţămîntului ro-in Dobrogea călugărul cărturar Nifon Bălăşescu, originar din)iu (1806—1880), fost profesor la Seminariile din Bucureşti care a înfiinţat peste 20 de şcoli, preotul Dimitrie Chirescu avodă (1842—1897), tatăl cunoscutului compozitor şi dirijor Chirescu şi alţii.

ricile se ridicau numai cu aprobare specială din partea auto-turceşti, credincioşii fiind siliţi să plătească o anumită taxă. neau însă unele restricţii: să nu fie cu turle, să nu aibă clo-L bisericile din Istria—Constanţa, Baia—Tulcea) etc. Aşa se pînă în 1878 s-au construit foarte puţine biserici din zid, i multe fiind din chirpici. Dintre bisericile de zid menţionăm din Nalbant (1839, reclădită în 1880—1891), Topalu (1840), -Hîrşova (1857), Sulina (1866), Tulcea (1857—1883), Babadag, Dăeni, Cernavoda etc.

începutul secolului al XlX-lea s-au întemeiat şi două mînăs-nâneşti: Taiţa şi Cocoş. Desigur, înaintea acestora au fost şi ezări monahale, mai modeste. Mînăstirea Taiţa situată la poa-ăcinului, între oraşele Macin şi Isaccea, a fost întemeiată de ci moldoveni, la care s-au adăugat şi alţii, veniţi din toate ile româneşti Probabil a dispărut în ultimii ani ai stăpînirii ae, prin 1876, cînd mai multe sate româneşti din nordul Do-au fost prădate de cerchezi (prin 1862—1863), iar bisericile tate şi distruse.

L 1833, trei călugări veniţi de la Athos, făgărăşanul Visarion un timp tipograf la Neamţ), Gherontie şi Isaia, au pus bazele bisericuţe fără turlă — pe dealul Cocoşului, în apropiere de Ni-1 (jud. Tulcea), care, cu refacerile efectuate în 1846, a dăinuit în 1910. Mînăstirea s-a dezvoltat, atrăgînd numeroşi monahi din ţinuturile locuite de români. în 1841, autorităţile turceşti au nînăstirii aprobare de funcţionare legală. In 1853 s-a ridicat o biserică, din piatră şi cărămidă, prin strădania primului stareţ, nandritul Visarion, şi din dania lui Nicolae Hagi Ghişe, un cioban Poiana Sibiului, care, călugărindu-se aici, a lăsat mînăstirii în-ga avere (15.000 de galbeni, 500 de oi şi 15 cai). Urmaşul lui Vi-)n, stareţul Daniil, tot un transilvănean, a ridicat o clopotniţă, un de clădiri şi a primit numeroase danii în bani, terenuri, hanuri, nale şi alte bunuri, din partea credincioşilor. Actuala biserică a ăstirii s-a ridicat între anii 1911—1913.

Pe la mijlocul secolului al XlX-lea s-a întemeiat mînăstirea Cilic-Dere, situată la aproximativ 20 km de Cocoş. Actuala biserică . monumentală, etajată — a fost începută în 1901 şi sfinţită abia în 1932. In 1846 a luat fiinţă schitul Saon, metoc al mînăstirii Cilic-Dere, apoi de sine stătător. Biserica mare s-a ridicat între anii 1909—1914.

Concluzii. *Rezultă că in decursul celor peste patru veacuri şi jumătate de stăplnire otomană in Dobrogea, românii, care reprezentau elementul autohton şi majoritar, şi-au păstrat nealterate limba, credinţa şi obiceiurile strămoşeşti. La aceasta au contribuit desigur legăturile neîntrerupte pe care le-au auvt* cu *fraţii lor din toate celelalte teritorii româneşti. Iar Biserica* — în *speţă Mitropolia Dristrei, vechiul Durostorum-Dirstor* — a *supravieţuit datorită ajutoarelor materiale ale domnilor Ţării Româneşti.*

Titularii eparhiei erau intilniţi mereu la Bucureşti, care putea fi socotit ca a doua *lor reşedinţă. Bisericile şi minăstirile româneşti de aici — majoritatea de dimensiuni reduse* şi *din material inferior* — ca şi *preoţii şi călugării lor au contribuit la păstrarea credinţei ortodoxe,* a *limbii* şi a *fiinţei noastre naţionale m acest străvechi pămînt românesc dintre Dunăre* şi Mare.

BIBLIOGRAFIE

C. TEODORESCU, *Istoricul şcoalelor române din Dobrogea sub turci,* în «Convorbiri Didactice», Bucureşti, an. III, nr. 3, 1897; IOAN N. ROMAN, *Pagini din istoria culturii româneşti în* Dobrogea înainte de 1877, în «Analele Dobrogei», an. I, nr. 3, 1920, p. 355—398; ALEXANDRU P. ARBORE, O încercare de reconstituire a românilor din Dobrogea, în «Analele Dobrogei», an. III, nr. 2, 1922, p. 237—291 ; C. BRĂTESCU, Populaţia Dobrogei, în «Analele Dobrogei», an. IX, voi. I, 1928, p. 201—257; ALEXANDRU P. ARBORE, Noi iniormafiuni etnografice, *istorice* şi *statistice asupra Dobrogei,* în «Analele Dobrogei», an. XI, fasc. 1—12, 1930, p. 65—94; VICTOR SLĂVESCU, Corespondenta *dintre* Ion fonescu de ia *Brad şi Ion Ghica, 1846—1874, publicată* de... Bucureşti, 1943, 171 p.; D. ŞANDRU, Mocanii în Dobrogea, Bucureşti, 1946; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Ştiri despre populaţia românească* a *Dobrogei în hărţi medievale şi moderne,* Constanţa, 1966, 64 p. + 2 h. j TUDOR MATEESCU, Documente *privind istoria Dobrogei (1830—1877),* volum întocmit de..., Bucureşti, 1975, 344 p. + 8 fasc.

Viaţa bisericească. GH. RĂDULESCU, *Starea religioasă a Dobrogei în decursul vremurilor,* Bucureşti, 1904, 141 p.; ROMAN SORESCU, *Mănăstirile dobrogene,* Bucureşti, 1914, VI + 157 p.; IOAN DRAGOMIR, Citeva documente turceşti necunoscute *privitoare la mănăstirea Cocoş,* în «B.O.R.», an. LXXXII, nr. 11—12, 1964, p. 1110—1120; TUDOR MATEESCU, *Les dioceses ortodoxes de la Dobroudja* sous *la domination ottomane,* în «Balkan Studies», Tesalonic, voi. XIII, nr. 2, 1972, p. 279—300 (cu îndreptările făcute de noi într-o recenzie din «B.O.R.», XCIII, 1975, nr. 3—4, p. 472—475; TUDOR MATEESCU, Un aşezdmînt moldovenesc în Dobrogea .- Mînăstirea *Taiţa,* în «M.M.S.», XLIX, 1973, nr. 1—2, p. 121—125; TUDOR MATEESCU, Date *despre viaţa bisericească a Dobrogei* înainte de 1877, în «B.O.R.», XCII, 1974, nr. 9—10, p. 1256—1260; TUDOR MATEESCU, *Din legăturile culturale ale Dobrogei* cu *Ţara Românească* în *secolul al* XVIiT-iea, în «B.O.R.», XCIII, 1975, nr. 9—10, p. 1124—1128; TUDOR MATEESCU, *Dragostea de glie şi lege strămo-*

românilor din Dobrogea în *timpul stăpânirii otomane (1417*—3877J, în CCIV, 1976, nr. 3—4, p. 356—361 i TUDOR MATEESCU, Un *aşezămlnt ransilvânean în Dobrogea (Contribuţii la istoria mînăstirii* Cocoşii *pini* i «M.A.», XXI, 1976, nr. 1—3, p. 114—124; TUDOR MATEESCU, Organi-*ţiastică* a *românilor din Dobrogea* în *timpul stăpînirii otomane,* în «B.O.R », *1* nr, 9—12, p. 971—975; TUDOR MATEESCU, *Biserica şi* şcoala *la ro-Dobrogea In timpul stăpînirii otomane,* în «B.O.R.», XCVI, 1978, nr; 3—4, 2 į Voi. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice* şi de *artă creştină,* Galaţi, p. (îndeosebi ultimele trei studii); CONSTANTIN CIOROIU şi AUREL *Cartea românească in Dobrogea înainte de* 1877, Constanţa, 1978, 123 I «G.B.», an. XXXVII, 1978, nr. 9—12, p. 1075—1096); MIHAI MAXIM, Le *ridique des chretiens dans Ies ports roumains sous l'administration otto-* r/.e — *XVIl-e siecles,* în *Analele Universităţii din Bucureşti,* XXIX, 1980, : TUDOR MATEESCU şi NATALIA TRANDAFIRESCU, *Ştiri noi despre* ■*x Dristrei (secolele XV-III—XIX), in îndrumătorul bisericesc, misionar* şi al Arhiepiscopiei Tonusului şi Dunării de Jos, 3, 1987, p. 72—92; TUDOR 2U, *Biserica Ortodoxă Română din Dobrogea* în *timpul stăpînirii otomane* 77), în voi. *Monumente istorice şi izvoare creştine. Mărturii de străveche i şi de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos şi al Dobro*-aţi, 1987, p. 149—187; TUDOR MATEESCU, *Ajutoare acordate Mitropoliei ui şi unor Biserici din Dobrogea de către domnii Ţării Româneşti,* în B.O.R., I, 1990, nr. 5—6, p. 110—119.

itru Ierotei Comnen să se vadă: TOMA G. BULAT, *Ioan Comnen tiatro->, profesor la Academia domnească şi mitropolit al Dristrei (*\ 1719), în , LXXXIV, 1966, nr. 3—*i,* p. 356—368; CORNELIU DIMA DRĂGAN, Le te *Chrysanthe Notaras et* le *docteur Jean Comnene ţtudiants ă Padoue,* în .E.», VII, 1969, nr. 4, p. 691—693; OLGA CICANCI şi PAUL CERNOVO-, *Contributions ă la connaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean xee) Comnene (1658—1719).* în <*Balkan Studies*. Tesalonic,* XII, 1971, nr. 1, -186.

LXV

BISERICA ORTODOXĂ DIN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Numeroasele memorii ale clerului şi credincioşilor ortodocşi români din Transilvania către Curtea din Viena şi către mitropolitul sîrb Pavel Nenadovici din Carloviţ (1749—1768), în care cereau stăruitor numirea unui episcop, au determinat Curtea şi pe împărăteasa Măria Tereza să dea o nouă orientare politicii religioase. Această schimbare era determinată şi de «războiul de şapte ani» (1756—1763). în care Austria lupta, alături de Rusia şi Franţa, împotriva Prusiei, Saxoniei şi altor state germane, care erau aliate cu Anglia.

în această conjunctură politică defavorabilă, trebuiau menajate atît relaţiile cu Rusia, cît şi ale românilor ortodocşi transilvăneni, dintre care mulţi luptau în armatele habsburgice, pentru o cauză care le era cu totul străină.

în şedinţele Consiliului de miniştri din 17 iulie şi 19 august 1758, cei mai influenţi şi mai luminaţi oameni de stat ai vremii, cancelarul W. A. von Kaunitz şi ministrul pentru problemele sîrbeşti, Iosif Bartenstein, au propus încetarea persecuţiilor religioase din Transilvania, acordarea unei toleranţe tacite şi limitate şi numirea unui episcop pentru românii ortodocşi. Bartenstein propunea chiar înfiinţarea unei Mitropolii, coordonată cu cea sîrbă din Carloviţ, pentru a diviza pe ortodocşii din Imperiu şi a-i stăpîni mai uşor, dar Kaunitz a propus numirea unui episcop exempt, adică scos de sub jurisdicţia oricărui mitropolit şi supus direct guvernului, părere care a fost acceptată.

Mitropolitul Pavel Nenadovici al Carlovitului intenţiona să trimită ca episcop în Transilvania pe Partenie Pavlovici, originar din Silistra — poate chiar de neam român —, un om învăţat, fost paroh al comunităţii sîrbe din Viena, iar din 1751 arhiereu-vicar al Mitropoliei

>viţ. Dar acesta nu întrunea simpatiile Curţii, care voia un levotat, dispus sa-i menajeze prozelitismul uniat şi să îm-îfluenţa mitropolitului din Carloviţ.

opul Dionisie Novacovici. După părerea sfetnicilor împărătesei, ndicat era episcopul sîrb al Budei, Dionisie Novacovici, dis-ică orice concesii şi — în aceiaşi timp — neagreat de Pavel ici. Acest Dionisie era originar din Dalmaţia, călugărit în ;a Sfîntul Sava din Cattaro, cu studii la gimnaziul şi Aca-îhovnicească din Kiev, după care a fost profesor de teologie iad, iar din 1748 predicator în eparhia sîrbească a Budei. Va--se scaunul vlădicesc de aici, a fost cerut cu multe stăru-cler şi credincioşi, ca episcop. A fost hirotonit de Pavel aci la 24 iulie 1749, dar instalarea i-a făcut-o abia la 15 î 1751, nemulţumit că dobîndise scaunul vlădicesc cu sprijini. toate încercările lui Nenadovici de a împiedica numirea lui, Dnferinţa miniştrilor din 12 njartie 1761 — care a luat măsuri re la misiunea generalului Bukow — a decis să trimită în ania şi pe episcopul Dionisie Nbvacovici. După ce a primit iuni la Viena, s-a îndreptat spre Sibiu, unde a sosit cam la tămîni după Bukow, în săptămîna Paştilor anului 1761. îi ziua i, o mulţime de români din toate părţile Ardealului s-a pre-*n* Sibiu, pentru a primi răspunsul lui Bukow la memoriul pe înaintase la 7 aprilie o delegaţie de 40 de credincioşi orto-n frunte cu protopopul Ioan din Sălişte. In faţa acestei mul-ense, Bukow n-a mai tratat cu ei. în schimb, Dionisie i-a însă se întoarcă acasă şi să aştepte în linişte lucrările comi-itituite de Bukow pentru efectuarea acelei conscripţii a cle-credincioşilor, ortodocşi şi uniţi. t

lunile următoare, Dionisie a însoţit pe Bukow în cîteva din iile sale :. la Braşov, apoi la Alba Iulia, unde a fost silit să ie pe credincioşi să lase cele două biserici uniţilor. Pastorul it Petru Bod relatează în Cronica sa că acum au slujit în Alba nîndoi episcopii : Petru Pavel Aron, într-una din bisericile luate ortodocşi, fără nici un credincios, iar Dionisie într-o grădină, zenţa unei mulţimi imense de români ortodocşi.

)ia la 13 iulie 1761 a fost emis decretul imperial pentru insta-lui Dionisie ca episcop ortodox în Transilvania. Dar el avea umai o delegaţie, oricînd revocabilă, era un «administrator»

al Episcopiei ardelene, continuînd să-şi păstreze şi scaunul său de episcop «al Budei şi Cîmpiilor Mohaciului».

Instalarea i-a făcut-o Bukow, cu onoruri militare, dar în prezenţa a prea puţini preoţi şi credincioşi, în biserica Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului la 4 septembrie 1761. Generalul a citit decretul de numire în limba latină, iar episcopul a răspuns tot în latineşte, înainte de instalare, credincioşii braşoveni l-au obligat pe Dionisie să depună un jurămînt că va păzi «credinţa cea pravoslavnică a mărturisirii Răsăritului după legea grecească neunită cu a Romei».

La 6 noiembrie 1762, împărăteasa a emis un nou decret (patentă), prin care se acorda românilor ortodocşi o toleranţă condiţionată, ca şi în anul 1759. Noului episcop i se impuneau 11 restricţii, toate grupate în jurul aceleia de a nu împiedica propagarea unirii. Se preciza că preoţimea ortodoxă, fiind numai tolerată, nu se putea bucura de drepturile pe care le avea clerul altor confesiuni din Transilvania.

Fiind primit cu neîncredere de credincioşii din Şcheii Braşovului, vlădica Dionisie nu s-a stabilit aici, ci a venit în Sibiu, care era atunci capitala Transilvaniei (din 1717). Şi-a fixat aici reşedinţa, în mod provizoriu, închiriind o casă, pe doi ani, dar avînd multe necazuri cu magistrul poştal, care s-a introdus în ea, în absenţa lui. Nu ştim unde slujea în Sibiu, poate în vreo capelă, căci abia către sfîrşitul secolului al XVIII-lea s-au zidit aici trei biserici ortodoxe, existente şi azi.

După expirarea contractului de închiriere a casei, Dionisie s-a mutat într-o modestă casă ţărănească din Răşinari. La stăruinţele protopopilor săi, în 1764 a cerut guvernului ardelean îngăduinţa de a cumpăra un teren corespunzător pentru reşedinţă, la Vad, Sebeş sau Orăştie. Cererea a rămas fără răspuns.

Episcopul Dionisie a făcut mai multe vizite canonice în eparhia sa transilvană. A învăţat româneşte şi a scris aici chiar şi unele lucrări, în româneşte şi sîrbeşte, de combatere a uniaţiei : Despre *deosebirile fundamentale dintre Biserica Răsăritului* şi *cea* de *Apus, Despre purgatoriu, Despre purcederea Siintului Duh.* în 1766 a făcut o statistică a clerului şi credincioşilor săi. Tot atunci au făcut o conscripţie şi organele de stat, cu unele diferenţe faţă de a episcopului. Potrivit acesteia din urmă, existau atunci 635.454 credincioşi ortodocşi, în 1767, s-a întocmit o statistică a preoţilor eparhiei sale, cu indicarea anului hirotoniei şi a arhiereului hirotonisitor. Din cei 1224 de preoţi, împărţiţi în 44 de protopopiate, 198 au fost sfinţiţi de el

restul în Ţara Românească şi Moldova, sau de vlădici sîrbi ; iu ardeleni, ceilalţi de dincolo de Carpaţi.
nit cu neîncredere de cler şi credincioşi, îngrădit de atîtea umilitoare, care-1 puneau în imposibilitatea de a-şi apăra episcopul Dionisie şi-a înaintat demisia încă din 1762, făcînd meroase memorii ca să-i fie acceptată. I s-a primit abia în e 1767, dar numai pe data de 1 octombrie acelaşi an, pînă ma să i se numească succesorul. Dionisie însuşi a făcut — în lte rînduri — propuneri asupra succesorului său, cerînd ca ;ă fie instalat în prezenta sa, pentru a nu se produce noi tul- Desigur, nu s-a ţinut seamă de recomandările sale. La 1 oc- 1767, a părăsit Transilvania, stabilindu-se la Sîntandrei lîngă nde a şi murit la scurt timp (8 decembrie 1767). ăsînd nici un testament, averea sa a fost luată de stat. Din ia Măriei Tereza cea mai mare parte a ei a fost dăruită orfe-i romano-catolic din Sibiu, numit Theresianum, iar o altă sminarului unit de la Blaj. Deci, din banii unui episcop orto-înşi de la credincioşii săi, urmau să fie pregătiţi preoţi uniţi lucreze împotriva Bisericii Ortodoxe !
urmat lungi discuţii şi propuneri cu privire la numirea unui r al lui Dionisie. De pildă, episcopul unit Atanasie Rednic >a să nu fie numit nici episcop şi nici administrator episco- să-i fie supuşi lui şi credincioşii ortodocşi. Propunea ca hi- 3 preoţilor ortodocşi să le facă episcopii sîrbi din Arad, Ti- şi Buda, dar numai cu aprobarea sa. Propunea de asemenea i protopopului Ioan Popovici din Hondol (jud. Hunedoara) ca Dtopop, care — în calitate de preşedinte — să vegheze ca în iriul din Sibiu să nu se ia nici o măsură împotriva uniaţiei. le asemenea să nu se restituie nici o biserică ortodocşilor, ;ingură cedare ar atrage altele, ceea ce ar fi în paguba «sfintei

schimb, noul general comandant al Transilvaniei, O'Donell, ;a numirea unui nou administrator, în persoana episcopului *'orgievici* al Caransebeşului şi Vîrşeţului, care să vină în Tran- numai primăvara şi vara şi căruia să i se impună aceleaşi i ca şi lui Dionisie. Abia la 7 octombrie 1768, împărăteasa a t propunerea, numind ca administrator pe episcopul Ioan Geor- Dar peste o lună (19 noiembrie), a fost numit administrator opoliei din Carloviţ, iar în 27 august 1769 a fost ales mitro- i urma morţii lui Pavel Nenadovici, încît nici nu a venit în

Sofronie Chirilovicl. în această nouă demnitate, Georgievici s-a îngrijit de alegerea unui episcop pentru românii ortodocşi transilvăneni.^ Astfel, Congresul naţional-bisericesc sîrb, convocat în decembrie 1769, a ales noi episcopi la Arad şi Buda, dar şi pentru Transilvania, anume pe *Sofronie Chirilovici,* fostul vicar al lui Dionisie la Buda. împărăteasa a anulat însă alegerea lui Sofronie, intrucît Congresul naţional-bisericesc sîrb nu avea dreptul de-a alege episcopi pentru români, ci numai pentru sîrbi. Dar prin aceeaşi rezoluţie (12 ianuarie 1770), împărăteasa numea ca episcop al Ardealului tot pe Sofronie, despre care primise referinţe favorabile din partea consilierilor săi. Noului episcop i-au fost impuse aceleaşi condiţii ca şi lui Dionisie, la care se adăugau încă două : să nu întreţină legături cu preoţii săi (vizite canonice, sobor etc.) fără aprobarea guvernului şi să nu primească preoţi hirotoniţi în afara Transilvaniei, iar pe cei pe care-i va găsi, să-i denunţe guvernului spre pedepsire.

Tot în 1770, s-au luat două măsuri noi pentru întărirea uniaţiei în Transilvania. Astfel, s-a dispus înfiinţarea unei tipografii «illirice» în Viena, în care să se imprime cărţi de slujbă pentru credincioşii ortodocşi din Imperiul habsburgic (sîrbi, ruşi, greci şi români). Tipograful vienez Iosif Laurenţiu Kurzbâk a primit dreptul de a tipări astfel de cărţi (protestul episcopului unit Atanasie Rednic împotriva tipografiei, înaintat guvernului, n-a fost luat în considerare). Prin aceasta, se urmărea împiedicarea aducerii de cărţi de slujbă din Ţara Românească şi Moldova în Transilvania. Tot atunci, s-a reînnoit dispoziţia mai veche, potrivit căreia credincioşii ortodocşi români erau obligaţi să primească în bisericile lor şi pe episcopul unit cînd făcea vizite canonice şi să-i asculte predicile.

Sofronie a fost instalat la Sibiu, întrucît aici putea fi mai uşor supravegheat de guvern. Neavînd aici biserică (după cum n-avea nici locuinţă, căci sta în chirie), în toamna anului 1771, a izbutut, cu ajutorul guvernului, să pună sub ascultarea sa şi pe «grecii» din Sibiu, care aveau aici un lăcaş de cult.

In cursul scurtei sale păstoriri, Sofronie a avut de îndurat multe neajunsuri din partea episcopilor uniţi Atanasie Rednic şi Grigorie Maior. Aşa de pildă, în 1772 a fost luată cu forţa militară biserica ortodoxă din Roşia Montană de la ortodocşi şi dată uniţilor, iar preo-tul-paroh Petru Dib a fost arestat. Necazuri de acest fel, la care se adăugau unele mai mărunte (necunoaşterea limbii, lipsa unei reşedinţe), l-au făcut pe Sofronie să ceară, în septembrie 1773, să fid numit la una din eparhiile ortodoxe sîrbe. El recomanda, ca în locufl său, la Episcopia Ardealului, să fie numit braşoveanul Dimitrie Eusta-J

m cult, cu studii la Kiev, care funcţionase ca secretar şi in- său şi al lui Dionisie Novacovici.

atunci au înaintat un memoriu şi protopopii ortodocşi tran- >rin care cereau scutirea lor, a preoţilor şi a sesiilor paro- dijme şi de impozite şi acordarea dreptului de a avea bise- ;ase de rugăciune în toate localităţile în care nu aveau pînă [emoriul n-a primit nici un răspuns, mie a izbutit să plece din Ardeal abia în 1774, cînd a fost

Curte titular al scaunului episcopal sîrb de la Buda, ceea vocat nemulţumirea Congresului naţional bisericesc sîrb din care voia să completeze scaunul prin alegere (în 1781 So- ost ales la Timişoara).,

rma numirii sale ca episcop la Buda, conducerea eparhiei ui a fost încredinţată protopopului Ioan Popovici din Hondol, te de vicar. Sofronie a primit totuşi dreptul de a hirotoni seama acestei eparhii, pînă la numirea unui episcop propriu.

rmat o lungă sedisvacanţă, în cursul căreia episcopul unit Maior a putut lucra nesupărat de nimeni la trecerea unor ortodoxe la uniaţie. Era favorizat nu numai de dispoziţiile e, ci şi de cele din 1774, potrivit cărora mirenii care pararea urmau să fie aruncaţi în închisoare şi catehizaţi acolo i uniţi, iar preoţii uniţi nesincer, trimişi de el însuşi în tem-lin Blaj. De pildă, în 1776, a cercetat, însoţit de doi comisari iproape 60' de sate din Sălaj, pe care le-a declarat unite, poruncea să fie arestaţi protopopi şi preoţi ortodocşi, încît ivernul a „fost nevoit să-i tempezere zelul unionist, irecare îmbunătăţire a situaţiei Bisericii Ortodoxe din Tran-s-a observat după ce a urcat pe tron Iosif II, fiul Măriei 1780—1790), adept al «absolutismului luminat», în spiritul că- îfectuat numeroase reforme : secularizarea unor averi mî- , desfiinţarea iobăgiei, iar la 29 octombrie 1781 a dat cu- edict de toleranţă.

leon Nichitici. Încă din 1781, împăratul consulta Cancelaria ansilvană daca nu se simţea nevoia numirii unui episcop pe >mânilor ortodocşi din Transilvania. Cancelaria a cerut avi- :opului romano-catolic din Alba Iulia, Batthâni, care, după de aşteptat, a fost negativ. Tot atunci a înaintat Curţii un şi episcopul unit Grigorie Maior, care propunea desfiinţarea lor ortodoxe care mai existau, lăsarea credincioşilor ortodcşi >cop şi fără biserici şi combaterea — prin edict — a zvonu-

lui că împăratul ar admite revenirea la Ortodoxie. însuşi protopopul loan Popovici din Hondol, obişnuit de aproape zece ani cu slujba de vicar, care îi aducea şi profituri, era de părere că nu este necesară numirea unui episcop. Cu toate acestea, împăratul Iosiî II, la recomandarea mitropolitului Moise Putnic al Carlovițului, a numit ca episcop ortodox al Ardealului pe arhimandritul *Ghedeon Nichitici* (6 noiembrie 1783). în acelaşi an, Episcopia ortodoxă românească a Transilvaniei a fost pusă sub ascultarea Mitropoliei sîrbe din Carloviţ, în probleme spiritual-dogmatice (aceeaşi dispoziţie s-a dat tot atunci şi pentru Episcopia românească a Bucovinei). La 8 decembrie 1786, amîndouă aceste Episcopii româneşti au fost puse sub jurisdicţia Mitropoliei din Carloviţ şi în problemele administrative. Episcopia Transilvaniei a rămas în această situaţie pînă în anul 1864.

Noului episcop i s-a fixat un salariu de 4000 fi. pe an, dintr-o taxă instituită atunci sub numele de *sidoxie,* de două coroane şi jumătate pe an, pe care o plătea fiecare familie ortodoxă, pentru nevoile Bisericii. Din această sidoxie urmau să fie plătiţi şi vicarul Episcopiei, precum şi directorul şcolilor primare ortodoxe din Transilvania cu cîte 400 florini pe an (au fost numiţi ca directori ai.,-şcolilor primare româneşti : Dimitrie Eustatievici pentru cele ortodoxe şi Gheorghe Şincai pentru cele unite).

Ghedeon Nichitici cunoaşte realităţile din Transilvania, căci funcţionase aici ca diacon, sub Dionisie Novacovici, apoi ca protopop în Abrud. Mai tîrziu, a fost numit egumen al mînăstirii sîrbeşti din Şişatovaţ, iar la începutul anului, 1783 a fost numit vicar al episcopului Dosoftei Herescu al Bucovinei. Instalarea lui la Sibiu s-a făcut abia la 1 iulie 1784. A locuit, ca şi înaintaşii săi, într-o casă cu chirie. La scurt timp, guvernul 1-a trimis în Munţii Apuseni, să lucreze pentru potolirea răscoalei lui Horea.

Cu toate că a păstorit numai patru ani, şi era sîrb, Ghedeon Nichitici a fost unul din cei mai activi vlădici din trecutul Bisericii ortodoxe transilvane. La scurt timp după instalare, a făcut o «conscripţie» (statistică) a eparhiei sale, găsind 120.552 familii ortodoxe.

La începutul anului 1786 a făcut a treia arondare a eparhiei, împărţind-o în 31 de protopopiate, cu 981 de parohii. împăratul a apro bat împărţirea făcută, cu dispoziţia de a nu se mai face hirotoniri pînă nu vor fi plasaţi cei 76 de preoţi supranumerari, în aşa fel încît să fie un preot la 130 case (familii), doi la 250 şi trei preoţi la mai multe. La Duminica Tomii din anul 1785, Ghedeon a convocat soborul mare al protopopilor la Sibiu, apoi a trimis parohiilor formulare tip de condici-matricole, inventar şi socoteli. •

V

Pentru a face rînduială în viaţa bisericească şi a cunoaşte felul
cane-şi îndeplineau preoţii slujba, episcopul Ghedeon şi-a
etat eparhia între 19 mai 1787 şi 20 iunie 1788. Se păstrează o
e din însemnările făcute cu prilejul acestei vizite, de către se-
irii săi Dimitrie Cernovici, urmat de Ioan Predetici. Nu era o
ă canonică în sensul obişnuit al cuvîntului, ci într-o zi convoca
oţi preoţii la sediul protopopiatului lor, spre a le cerceta singhe-
şi protocoalele. La fiecare protopopiat, dădea preoţilor felurite
jmări cu privire la misiunea lor pastorală şi cu privire la admi-
aţia parohială. Preoţii supranumerari erau unduiţi să se mute în
hii vacante. In multe locuri, episcopul Ghedeon a constatat că
preoţi nu ştiau să scrie bine, nu aveau nici un fel de registru
ocol) al bisericii, încît a fost silit să aplice şi anumite pedepse.

Episcopul Ghedeon Nichitici a fost preocupat şi de problema pre-
ii viitorilor preoţi. încă din primul an de păstorire (7 septembrie
, a decis ca orice candidat la preoţie să aibă cunoştinţe de
citit, cîntare şi catehism. A fost primul care a pus problema
:ţării unui seminar ortodox în Transilvania. In acest scop, a ce-
iprobarea Guvernului pentru majorarea sidoxiei în vederea sa-
irii viitorilor profesori şi a cumpărării unei reşedinţe. Curtea
Alena n-a admis cererea, motivînd că s-a hotărît prin decret im-
[(1 august 1785) înfiinţafea unui «seminar central» pentru pre-
;a preoţilor ortodocşi, plan care nu s-a realizat. Cu toate aces-
n anul 1786, s-a deschis la Sibiu un curs pedagogic, pentru pre-
:a viitorilor învăţători, sub conducerea lui Dimitrie Eustatievici,
îl director al «şcoalelor naţionale neunite» din Transilvania.

iar Eustatievici pregătea aici şi pe viitorii preoţi, după cum re-
din anumite «atestate de calificaţiune preoţească» şi din proce-
/erbale ale şedinţelor «Consistoriului» sibian din primul dece-
l secolului al XlX-lea. După moartea lui (1795), conducerea şco-
i fost încredinţată protopopului braşovean Radu Tempea V, care
na în acelaşi timp şi modestul curs teologic-pedagogic din Si-

hedeon Nichitici a păstorit pînă la moartea sa, survenită la 20
brie 1788; avea numai 52 de ani. A fost îngropat în biserica
asa Paraschiva din Răşinari. Toată agoniseala lui a lăsat-o pen-
lirea unei biserici în Sibiu (cartierul Maieri) şi pentru înfiinţarea
ohd de ajutorare a preoţilor săraci. Se spune că însuşi împăratul
I s-ar fi exprimat despre el că «a trăit puţin, dar cu totul pentru
obştesc».

Gherasim Adamovici. Conducerea treburilor eparhiei a fost din noii încredinţată protopopului Ioan Popovici din Hondol, în calitate dej vicar, pînă la 10 iunie 1789, cînd împăratul — la propunerea mitro-: politului din Carloviţ — a numit ca episcop pe arhimandritul *Gherasim, Adamovici,* egumenul mînăstirii Bezdin (jud. Arad), instalat la Sibiu, la 13 septembrie 1789, de guvernatorul Gheorghe Bânfi.

Ca şi înaintaşul său, Gherasim Adamovici s-a identificat cu aspi-raţiile păstoriţilor săi, căutînd să cîştige anumite drepturi pe seama » poporului român. Astfel, în 1790 a luat parte la Congresul naţional-bi-sericesc sîrb, ţinut la Timişoara, rugind să se intervină la Curte pentru a se acorda şi românilor aceleaşi drepturi pe care le aveau sîrbii din imperiul habsburgic. In 1791 s-a redactat şi trimis la Viena cunoscutul *Supplex Libellus Valachorum,* cu colaborarea multor cărturari români, de ambele confesiuni: Iosif Meheşi, funcţionar la Cancelaria aulică, Ignatie Darabant, episcopul unit al Oradiei, protopopul unit Ioan Para, vicar la Năsăud, medicul oculist Ioan Piuaru Molnar (fiul preotului Ioan Piuaru zis Tunsu din Sadu), Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior etc. El relua vechile postulate, întocmite cu jumătate de veac în urmă de Inochentie Micu, între care pe primul plan era recunoaşterea românilor ca a patra naţiune în Transilvania, egală în drepturi cu celelalte trei. Memoriul a ajuns în discuţia dietei Transilvaniei la Cluj, în iunie-august 1791, fiind respins în şedinţa din 9 august. S-a admis, prin articolul de lege 60, doar liberul exerciţiu al cultului ortodox.

în septembrie 1791, întrunindu-se la Sibiu sinodul protopopilor or-todocşi, pentru a depune jurămîntul de credinţă către împăratul Leo-pold II (1790—1792) şi aflînd de soarta memoriului naţiunii române, a încredinţat pe episcopul Gherasim să prezinte împăratului protestul românilor ortodocşi împotriva celor hotărîte de dietă, motivînd că *Supplexul* «iaste lucru a tot neamului rumănesc».

Din împuternicirea clerului şi credincioşilor, episcopul Ghera-sim Adamovici cu colegul său unit Ioan Bob de la Blaj au plecat în decembrie 1791 la Viena, pentru a prezenta doleanţele naţiunii române, într-un memoriu către împărat, episcopul ortodox îşi exprima indig-narea că naţiunea română, cu un milion de oameni, nu era recunos-cută, spre deosebire de alte naţiuni, mult mai mici (săsească, armeană). La 10 februarie 1792, amîndoi episcopii au înaintat împăratului un memoriu, prin care solicitau cîteva funcţii pentru români în Cance-laria aulică, Tabla regească şi Guvern.

el mai de seamă memoriu înaintat împăratului, cu acelaşi titlu *pplex,* purta data de 30 martie 1792, fiind semnat de ambii epis- "uprindea aceleaşi postulate ca şi cel dintîi, dar într-o formă mai â, apoi combătea, în 17 puncte, opiniile Dietei Transilvaniei şi aiile la adresa poporului român. Pentru a-şi justifica memoriul, pii aminteau vechimea românilor, originea şi numărul lor (2/3 pulaţia Transilvaniei), făceau apel la felurite izvoare istorice (da- anexe), spre a demonstra că românii sînt îndreptăţiţi să fip şo- ca a patra naţiune în stat. Pentru Biserica Ortodoxă se cerea :oţii ei să se bucure de aceleaşi Hrepturi şi beneficii pe care le preoţii celorlalte confesiuni.

urma discuţiilor şi propunerilor făcute împăratului asupra nou- *pplex,* cei doi episcopi au fost mustraţi pentru că îndrăzniseră zinte doleanţele întregii lor naţiuni (de fapt li s-a admis să se te numai ca «suplicanţi privaţi»), fiind îndrumaţi să se întoarcă îdinţele lor. într-un nou memoriu, ei se dezvinovăţeau de acu- duse şi cereau ca măcar una din doleanţele lor să fie admise, ca să poată linişti poporul, care altfel, s-ar putea răzvrăti. Abia a răspuns Curtea, cu promisiuni vagi de rezolvare a doleanţelor eşti în viitor. Dar, odată cu moartea lui Leopold II (t 1 martie sub urmaşul său Francisc I (1792—1830) s-a inaugurat o politică de reprimare a oricăror mişcări naţionale şi sociale, ivernatorul Transilvaniei, Gheorghe Bânfi, a propus chiar muta- i Adamovici la una din episcopiile sîrbeşti din Ungaria, mai i întreţinea legături prea strînse cu sîrbii şi încercase să ob- pe seama românilor drepturile «naţiunii illirice» (sîrbe), între convocarea unui congres naţional românesc, după chipul celui n *Supplexul* din 30 martie 1792).

că în anii următori, episcopul Gherasim n-a mai putut participa a pentru obţinerea de drepturi politice din motivele arătate mai Bnţia lui s-a îndreptat numai spre problemele bisericeşti. Astfel, a să trimită de sărbători pastorale credincioşilor săi, pe care le citeau în biserică. Din banii lăsaţi de Ghedeon Nichitici şi inul său direct, s-a zidit în Sibiu o biserică în cartierul Maieri, a şi fost îngropat (t 13 aprilie 1796).

b Ghedeon Nichitici şi Gherasim Adamovici, au apărut cîteva 5 slujbă şi de învăţătură în tipografia «ilirica din Viena» (niu- 1795 la Buda) şi în tipografia sasului Petru Barth din Sibiu : ea *Cazaniilor, Ceaslov, Psaltire,* — toate la Viena, în 1793 ş.a. ,• *sau îndreptarea preoţilor* (1789), *Ceaslov* (1790 şi 1794), Dez- î *şi tîlcuitele Evanghelii* (1790), *Sinopsis adică cuprinderea în*

scurt a Bibliei (1791), *Psaltirea* (1791), *Acatist* (1792), *Alegere din toată Psaltirea* (1796), toate la Sibiu, unele cu binecuvîntarea celor doi episcopi.

După trecerea din viaţă a episcopului Gherasim Adamovici, Curtea din Viena. n-a mai întregit scaunul vacant timp de 14 ani, pentru ca, în felul acesta, acţiunea prozelitistă-uniată sa poată fi reînviată, cu sorţi de izbîndă. La memoriile repetate ale clerului de a se numi un episcop nou, se pretexta că fondul sidoxial prezintă restante mari, încît acela n-ar putea fi salarizat.

In cursul acestei îndelungate sedisvacanţe, conducerea treburilor bisericeşti o avea «consistoriul eparhiei», format dintr-un vicar, şase asesori, numiţi dintre protopopii mai de frunte, de regulă din jurul Sibiului, şi un secretar. Primul vicar a fost bătrînul Ioan Popovici din Hondol, iar după moartea sa (t 1805), a urmat protopopul Nicolae Huţovici din Hunedoara. în lipsa lor (căci ei n-au renunţat nici la protopopiat), conducerea Consistoriului o avea cîte un «interimal prezeş», ales dintre «asesori». Notarul (secretarul) Consistoriului era Aron Budai, fratele lui Ioan Budai-Deleanu. Candidaţii la preoţie erau îndrumaţi la episcopul Pavel Avacumovici al Aradului, în vederea hirotonirii. In tot acest răstimp, autorităţile de stat s-au amestecat sub felurite forme în afacerile noastre bisericeşti. Acţiunea prozelitistă unită, de asemenea, s-a putut desfăşura nestînjenită. Potrivit unei statistici întocmite în anul 1805, în eparhia ortodoxă a Transilvaniei existau 1478 parohii, 1128 biserici, 1295 preoţi şi 128.279 de familii.

In timpul sedisvacanţei, credincioasa Stana a lui Hagi Petru Luca a ctitorit o biserică în Sibiu, în anii 1788—1789, distrusă de un cutremur, apoi rezidită în 1802 de negustorul sibian Hagi Constantin Pop («biserica din groapă»).

In 1797—1800 negustorii macedo-români din Sibiu (din aşa numita «companie grecească de comerţ») au ridicat o nouă biserică, pe locul actualei catedrale mitropolitane (numită mult timp «biserica grecească»).

Tot Hagi Pop a deschis o «şcoală de normă» în cartierul «Iosefin» din Sibiu, la care a funcţionat dascălul făgărăşan Simion Jinarm (1807). Acesta a fost apoi încredinţat de preotul Gheorghe Haines, noul director al şcolilor ortodoxe româneşti din Transilvania, cu conducerea cursului pedagogic de şase săptămîni şi a celui teologic (în locul lui Radu Tempea V). Jinariu a funcţionat doar cîţiva ani, căci în martie 1811, pregătirea candidaţilor la pxeoţie a fost încredinţată tînărului cărturar Gheorghe Lazăr, care studiase teologia la Viena cu o bursă oferită de Consistoriul din Sibiu.

:ărţile de cult necesare Bisericii Ortodoxe româneşti se tipăreau la Buda şi la Sibiu. Dintre cărţile de la Buda merită să ne re-itenţia noua ediţie a *Mineielor* (1804—1805), după cele de la Rîm-in 1776—1780, sub îngrijirea doctorului Ioan Piuariu Molnar (tot ărise acolo o *Retorică în 1798).* Cărţile tipărite de Petru Barth la *(Psaltirea,* în mai multe ediţii, *Ceaslovul* şi *Penticostarul* în 1805, *jhierul* în 1807 şi 1809, *Ceaslovul* în 1807 şi 1809, ş.a.) erau, de *i,* cercetate, înainte de tipărire, de unul din asesorii Consis-ui.

i decursul îndelungatei sedisvacanţe, mitropolitul sîrb Ştefan mirovici (1790—1836), ca şi reprezentanţii clerului ortodox ro-au făcut mai multe demersuri la Curtea din Viena pentru com-ea scaunului vacant, dar fără rezultat. Se adăugau şi cererile per-3 ale unor candidaţi, care se recomandau Curţii pentru a fi nu-n acest post. Alegerea a avut loc abia la 19 septembrie 1810, la , cînd protopopii au propus trei candidaţi, dintre care împăratul nit pe preotul-ajutător Vasile Moga din Sebeş, instalat la Cluj, ii următor.

Concluzii. *în a doua jumătate a secolului al XVIH-lea, odată încheierea marilor lupte pentru apărarea Ortodoxiei, Biserica Or-oxă Română din Transilvania a intrat într-o nouă fază, aceea a rganizării, sub cei patru vlădici sîrbi care au păstorit la Sibiu, tru a împiedica deplina ei consolidare şi în acelaşi timp, pentru a lita propaganda unită, Curtea din Viena a numit administratori ■copeşti şi apoi episcopi de neam sîrb, cărora le-a* impus o serie - *estricţii, între care, la loc de frunte, figura şi aceea de a nu îm-iica răspîndirea uniaţiei, ori a lăsat scaunul episcopesc vacant în şir. In ciuda acestor dificultăţi, în ultimul deceniu al seco-i al XVIH-lea, a început lupta comună a reprezentanţilor celor ă Biserici româneşti — cler şi credincioşi — pentru dobîndirea irepturi politice şi sociale pe seama poporului român, luptă care continua, sub diferite forme, pînă in 1918. Totodată, se remarcă trăduinţele clerului ortodox de-a ieşi de sub ascultarea Bisericii eşti, cerînd alegerea unui episcop de neam român, ca în felul tta să se pună bazele unei ierarhii naţionale-româneşti.*

BIBLIOGRAFIE

v o a r e. ILARION PUŞCARIU, *Documente pentru limbă şi istorie,* 2 voi., 889—1897, XVI + 396 p. (I) + 384 p. (II); STERIE STINGHE, Documente *re la trecutul românilor din Şchei,* voi. I (1700—1783 şi voi. II (1784—1810), 1901—1902, XXIV + 363 p. (I) + XL + 374 p. (II); MATEI VOILEANU, e *din viaţa bisericească a românilor ortodocşi din Transilvania 1780—1787,*

Sibiu, 1902 ; NICOLAE IORGA, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene,* voi. I—II, Bucureşti, 1906, LXVIII + 302 p, (I) + 336 p. (II) (voi. XII + XIII din colecţia «Studii şi documente cu privire la istoria românilor») j EUGEN GAGYI de ETED, *Documente istorice. Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805,* în «Transilvania», Sibiu, an. XLVII, 1911, nr. 1, p. 38—61, nr. 2, p. 147—161 şi nr. 3, p 26,5—294; MATEI VOILEANU, *Contribuţiune la istoria bisericească din Ardeal,* Sibiu! 1928, 184 p. ; IOAN M. NEDA, *Din circulările episcopatului neunit al Ardealului la siîrşitul secolului XVIII,* în «Ţara Bîrsei», Braşov, an. X, 1938, nr. 4—6, p 388—399; KEITH HITCHINS şi IOAN BEJU, *Documente privitoare la trecutul Biseiicii Ortodoxe Române din Transilvania după 1761,* în «M.A.», XIX, 1974, nr. 1—3, p. 13—46; KEITH HITCHINS şi IOAN BEJU, *Statistica românilor ortodocşi din Transilvania din anul 1766,* în «M.A.», an. XXII, 1977, nr. 7—9, p. 505—551 ; KEITH HITCHINS şi IOAN BEJU, *Conscripţia clerului ortodox transilvan din 1767,* în «M.A.», an. XXIX, 1984, nr. 7—8, p. 534—568.

Lucrări generale. IOAN LUPAŞ, *Contribuţiuni la istoria românilor ar* deleni 1780*—3792. *Cu 48 acte şi documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu şi Braşov,* în «An. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist. s. II, t. XXXVII, Bucureşti, 1915, 207 p.; I. MATEI, *Vacanţele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII. Documente inedite,* Cluj, 1922, 143 p. ; EMILIAN CIORAN, Reşedinţa *episcopească din Răşinari în veacul al XVIII-Iea,* în «R.T.», an. XIII, 1923, nr. 11, p. 379—387 ; I. MATEI, *Ştiri privitoare la dobîndirea unei reşedinţe episcopeşti în Ardealul ortodox din veacul al XVIII-lea,* în «Revista istorică», an. XI, 1925, nr. 10—12, p. 278—281 ; MATEI VOILEANU, /coane din *viaţa Bisericii.* Anul 1804, Sibiu, 1926, 136 p.; ŞTEFAN LUPŞA, *Ştiri* şi *documente despre Biserica Ortodoxă Română din Ardeal după 1761, culese din Arhiva Consiliului de Stat şi* a *Cabinetului Imperial din Viena,* Sib"iu, 1945, 72 p.

Lucrări speciale. AUGUSTIN BUNEA, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 la 1764...,* Blaj, 1902, XIX + 498 p. j ŞTEFAN LUPŞA, *începutul arhipăstoriei ardelene a lui Dionisie Novacovici,* în voi. «Biserica şi problemele vremii», Sibiu, 1947, p. 25—44; ŞTEFAN METEŞ, *Episcopul Dionisie Novacovici (în anii 1761*—1767), în «M.A.», XVIII, 1973, nr. 5—6, p. 553—571.

ŞTEFAN LUPŞA, *Biserica ardeleană în anii 1767*—Î774. Dezvottarea ei *politică şi confesională,* în *Anuarul XXIII (V) al Academiei teologice Andreiane,* Sibiu, 1947, p. 22—52.

SILVIU DRAGOMIR, *Corespondenţa episcopului Gherasim Adamovici şi mişcarea de emancipare* a *clerului şi poporului românesc în anul 1791,* în «R.T.», an. V, 1911, p. 400—423 (şi extras: Sibiu, 1911, 26 p.); IOAN LUPAŞ, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792,* Sibiu, 1912, 45 p. (şi în voi. «Studii, conferinţe şi comunicări istorice», IV, Sibiu, 1943, p. 318—352).

LXVI

BISERICA ORTODOXA DIN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. EPISCOPIILE TIMIŞOAREI ŞI CARANSEBEŞULUI

R.
războiul austro-turc din anii 1683—1699 — cu înfrîngerile succe-
e ale turcilor sub zidurile Vienei (1683), la Mohâcs (1687), la Zenta
97) — a dus la eliberarea treptată a teritoriilor Ungariei, Serbiei
nord, Crişanei, mai tîrziu şi a Banatului, de sub dominaţia otomană,
este teritorii au intrat apoi în stăpînirea Imperiului habsburgic. Aşa
pildă, dieta de la Pojon (Bratislava), întrunită între 18 octombrie
7 şi 25 iunie 1689, a recunoscut Ungaria ca regat ereditar al Habs-
gilor. Ei au reuşit să-şi întindă stăpînirea şi asupra Transilvaniei,
3 a primit o nouă organizare, prin Diploma leopoldină din 4 decem-
i 1691. Prin tratatul de pace de la Carloviţ, din 1699, Poarta recuza
trecerea Ungariei, Transilvaniei, Croaţiei şi Sloveniei în stăpî-a
Imperiului habsburgic.

Deşi în anii 1688—1689, imperialii au ocupat teritorii întinse din
>ia şi Bulgaria cu o seamă de oraşe (Belgrad, Niş, Vidin, Sofia etc),
:urt timp, turcii au pornit o contraofensivă, care a dus la pierde-
acestor regiuni şi oraşe (inclusiv cBanatul). Această schimbare
evăzută a silit pe împăratul Leopold I (1658—1705) să solicite
inul popoarelor slave ortodoxe din Balcani, aflate sub dominaţia
ană, printr-un manifest cu data de 6 aprilie 1690. în faţa primej-
tot mai ameninţătoare a turcilor, patriarhul sîrb Arsenie III Cer-
aci din Ipek a convocat o mare adunare naţională sîrbă la Bel-
(18 iunie 1690), care a hotărît să trimită la Viena pe episcopul
Diaconovici al Ienopolei, ca să. trateze cu împăratul problema
arii sîrbilor din teritoriile ocupate de turci în Ungaria, stăpî-
ie Habsburgi. Rezultatul tratativelor s-a concretizat în Diploma
ită de împăratul Leopold I la 21 august 1690, prin care se acor-

dau sîrbilor emigraţi o seamă de privilegii politice şi bisericeş numitele «privilegii ilirice»). Patriarhul sîrb devenea cîrmuito/TM1 litic şi bisericesc al tuturor ortodocşilor din Imperiul habsbur^1 dreptul de a hirotoni episcopi şi preoţi, de a sfinţi biserici, de? a pini felurite bunuri, de a se folosi de calendarul vechi fprev e diplomei au fost reînnoite la 11 decembrie 1690).

Pe baza acestor prevederi, care acordau sîrbilor o largă autc/ naţională-bisericească, în toamna anului 1690 sau în primăvara a~n următor, grupuri însemnate de emigranţi (între 30—40.000 de *i*^ în frunte cu patriarhul Arsenie s-au aşezat în Srem (Sirmi * Slovenia şi diferite părţi din Ungaria, mai ales în ţinutul dintre *w* un şi Tisa, unde s-au constituit într-o organizare militară grănicer din care făceau parte şi numeroşi români băştinaşi (grupuri ma^ sau mai mici de sîrbi s-au aşezat în aceste regiuni şi mai înain^ e' din pricina turcilor, cum am arătat şi în altă parte).

După 1716, au înaintat spre Arad, Timişoara şi spre sud, *py*na Vîrşeţ. Ultimul exod sîrbesc a avut loc în 1737, condus de patr/a Arsenie IV Ioanovici Şacabent, cînd grupuri însemnate de sîrbi " aşezat în districtele bănăţene sudice : Panciova, Becicherec şi Bi^ Albă. Trebuie să precizăm însă, că între emigranţi se aflau şi *rr* in roşi macedoromâni (cunoscuţi la noi sub numele de «greci»), care S" . stabilit mai ales în oraşe, ca negustori (însuşi Arsenie III semn a' ' 1706, ca «arhiepiscop şi patriarh al sîrbilor, rutenilor şi valahi/

Aşezarea sîrbilor în aceste părţi a avut urmări însemnate /u^ vieţii bisericeşti a românilor din Banat, Arad, Bihor şi chiar din *y* [, silvania, căci ei au ajuns, sub jurisdicţia Mitropoliei ortodoxe *v* de la Carloviţ, constituind — împreună cu credincioşii sîrbi — o ternică unitate bisericească ortodoxă. Unii mitropoliţi sîrbi de la lovit au încercat să extindă «privilegiile ilirice» şi asupra credir^ şilor de neam român. în acelaşi timp însă, Curtea din Viena a lirr treptat aceste privilegii, mai ales ale mitropolitului, care a să fie considerat numai cîrmuitor bisericesc.

Patriarhul Arsenie Cernoievici a fost preocupat, în tot cursul \ toririi sale, de organizarea Bisericii Sîrbe din Ungaria, Croaţia şi ^„ venia. Prin diploma imperială din 4 martie 1695, au fost confirmat* scaunele lor şapte episcopi, în oraşele : Timişoara-Ienopole, Karlst^* Seghedin, Buda, Mohaci, Vîrşeţ şi Oradea. Ulterior, episcopia din ghedin a devenit de Bacica, cea de Mohaci de Pacraţ, iar în locul lei de Oradea a fost recunoscută cea de la Arad.

In fruntea celor şapte episcopii se afla patriarhul Arsenie, care ^ aşezat în mînăstirea Cruşedol (în Sirmiu) şi în Sîntandrei lîngă Bu^

aşii săi — cu titlul de arhiepiscopi şi mitropoliţi — s-au stabilit 1713, la Carloviţ, care a devenit cel mai însemnat centru cultural ricesc al sîrbilor din Imperiul habsburgic. **Episcopiile Timişoarei şi Caransebeşului în prima jumătate a seco-**
XVIII. Am arătat în altă parte că în secolul al XVII-lea sînt ates- documentar mai mulţi «mitropoliţi» la Timişoara şi la Ienopole- va. în secolele XVI—XVII unii dintre ierarhii pomeniţi la Vîrşeţ veau reşedinţa şi în Caransebeş. Cele două eparhii bănăţene — şoara şi Caransebeş — au cunoscut o stare înfloritoare, mai ales i 1716, anul eliberării Banatului de sub dominaţia otomană. în a faptului că majoritatea credincioşilor ortodocşi din Banat erau ini, totuşi cîrmuitorii lor au fost — cu rare excepţii — sîrbi. Din diploma împăratului Leopold I din 4 martie 1695, aflăm că : *Diacovici* a fost numit «episcop al Timişoarei şi Ienopolei şi ar- mdrit al mînăstirii Cruşedol». Datorită faptului că Timişoara era turci, iar el era unul clin organizatorii exodului sîrbesc spre nord, ;-a putut stabili în acest oraş, ci a stat în Ineu, poate chiar în :herec, cum socotesc unii istorici, şi desigur, în mînăstirea Cruşe- pe lîngă patriarhul Arsenie III Cernoievici. Prin 1706, el a mu- rechiul scaun episcopal din Ienopole la Arad, unde a rămas pînă

tn aceeaşi diplomă a lui Leopold I era confirmat ca episcop de îţ *Spiridon Ştibiţa,* care, după nume, pare să fie un macedo-român un albanez refugiat în timpul marelui exod din 1690. El a fost hi- lit de patriarhul Arsenie III Cernoievici. Cei mai mulţi istorici ideră că el şi-a stabilit reşedinţa în Caransebeş. Păstoria lui a foarte zbuciumată, căci în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea nsebeşul a trecut cînd în mîna turcilor, cînd a imperialilor. După a de la Carloviţ, cînd turcii au devenit din nou stăpîni peste cea mare parte a Banatului, Spiridon Ştfbiţa a fost nevoit să-şi pără- :ă oraşul de reşedinţă şi eparhia. Mai tîrziu, a ajuns episcop de)var.

După plecarea lui Arsenie III Cernoievici din Tpek, turcii au numit cui său un alt patriarh, pe Calinic. Acesta, prin 1692, a numit ca >polit la Timişoara — aflată tot sub stăpînire turcească — pe un care a păstorit pînă prin 1703. în anul următor, acelaşi Calinic Ipek a numit ca mitropolit la Timişoara pe *Constantin,* poate grec sam, care a păstorit pînă către anul 1712. Probabil tot Calinic va imit un nou episcop de Caransebeş, pe *Gherasim* (Gherasie), în ni deceniu al secolului al XVUI-lea.

In decembrie 1713, patriarhul Moise Raiovici din Ipek a hirotonit doi episcopi pentru eparhiile bănăţene — aflate încă sub turci —, şi anume pe : *Ioanichie Vladislavlievici,* la Timişoara şi pe *Moise Stanoievici,* la Caransebeş. înseamnă că după 1690, anul exodului sîrbesc şi pînă în 1716, cînd a fost eliberat Banatul de sub turci, Biserica Ortodoxă din părţile de vest ale ţării noastre (Banat, Arad şi Crişana) a stat sub jurisdicţia a a două centre ierarhice sîrbeşti : Ipekul şi Carloviţul.

Regiunile vestice, de-a lungul Tisei, ocupate de imperiali, se găseau sub jurisdicţia patriarhului Arsenie şi a urmaşilor săi, iar Banatul — inclusiv cele două scaune vlădiceşti de la Timişoara şi Caransebeş —- aflate sub ocupaţie otomană, erau sub jurisdicţia patriarhilor de la Ipek.

în 1716, cînd a început un nou război austro-turc, trupele austriece, comandate de generalul Eugeniu de Savoya, au ajuns pînâ sub zidurile Timişoarei, care a fost asediată două luni. Vlădica Ioanichie, primarul Nicolae Muncea, probabil un macedoromân, şi ceilalţi locuitori ai oraşului, s-au înţeles să predea cetatea trupelor imperiale. Episcopul, primarul şi alţi cîţiva locuitori s-au strecurat în tabăra lui Eugeniu de Savoya, descriind părţile vulnerabile ale cetăţii. Arestaţi de turci, au fost eliberaţi de austrieci, care au izbutit să cucerească cetatea. Prin tratatul de pace austro-turc de la Passaroviţ, din 21 iulie 1718, Banatul, Oltenia, nordul Serbiei (cu Belgradul) şi nordul Bosnei au fost cedate de turci Austriei. Banatul a fost organizat ca domeniu al Coroanei, pus sub conducerea unei administraţii militare, în frunte cu un guvernator militar — cu sediul în Timişoara. întreg Banatul era împărţit în 11 districte, fiecare condus de un administrator. Comunele erau conduse de primari, numiţi «chenezi». în 1751, s-a constituit o administraţie civilă, în frunte cu un preşedinte —• german — ajutat de 6 consilieri. în 1779 întreg Banatul a fost alipit la Ungaria, fiind împărţit în trei comitate : Caras, Timiş şi Torontal, cu o administraţie maghiară.

După 1718 au fost aduşi în Banat numeroşi colonişti (germani, italieni, francezi, spanioli, bulgari, croaţi, slovaci, maghiari), cărora li s-au acordat terenuri dintre cele mai fertile. în 1726, s-a hotărît să nu fie colonizaţi decît catolici. Odată cu coloniştii aduşi în Banat, şi-au făcut apariţia şi călugării iezuiţi, franciscani etc, în scopuri prozelitiste. S-au creat numeroase parohii romano-catolice (Caransebeş şi Vîrşeţ ş.a.). în 1724 Episcopia catolică de la Cenad a fost mutată la Timişoara. în 1735, episcopul Falkenstein propunea împăratului Carol VI înfiinţarea unei Episcopii unite în Banat şi salarii de la stat pentru preoţii uniţi. La 10 mai 1738, împăratul a semnat un decret pentru înfiinţarea acestei Episcopii, cu reşedinţa în comuna Moldova sau în Palanca Nouă şi cu jurisdicţie în

\rad, Serbia şi Oltenia. Pacea de la Belgrad (1739) a împiedicat inţarea Episcopiei. Dar în 1741, noul episcop latin din Timişoara, Stanislavici a reluat problema, propunînd înfiinţarea unei episite la Lugoj. Cu toate acestea, episcopia n-a luat fiinţă. Datorită ilor episeopilor ortodocşi din Timişoara şi Caransebeş — Vîrşeţ n-a putut pătrunde în Banat în secolul al XVIII-lea. Primul preot Banat, Petronie, fost crîsnic (paracliser) la biserica romano-catomană din Timişoara, a fost hirotonit la Muncaci şi instalat la ra în 1735. în tot cursul secolului al XVIII-lea, n-au existat în lecît două parohii unite, cu un număr infim de credincioşi, la ra şi Zăbrani (azi jud. Arad).

arma acestor schimbări teritoriale, în imperiul habsburgic exisă mitropolii sârbeşti : cea din Carloviţ şi cea din Belgrad. Prima iea peste Ungaria, Croaţia şi ţinuturile de frontieră ungaro-croa-. doua peste Serbia, Banatul timişan şi Oltenia (cu eparhiile Va-Lmişoara, Caransebeş şi Rîmnic). In acest fel, mitropolitul Moise 1, care păstorea atunci la Belgrad, şi-a întins jurisdicţia şi asupra ni. în toamna anului 1719, organele administrative i-au permis teze eparhiile «sîrbeşti» (adică ortodoxe) din Banat şi să-şi încaele vlădiceşti. Pentru a-şi putea desfăşura în cît mai bune conivitatea, dar mai ales pentru a lucra împotriva acţiunii prozeliolice, care eja firesc să se desfăşoare în imperiul catolic al Habs-, mitropolitul Moise Petrovici a cerut împăratului să accepte muaunului la Timişoara, motivând că Belgradul era la extremitatea Mitropoliei şi prea aproape de turci. Primind aprobarea, a fost cu mare solemnitate în Timişoara, la 22 aprilie 1721, de către or-idministraţiei militare, în prezenţa celor doi episcopi (Ioanichie nişoara şi Moise de la Caransebeş), însoţiţi de protopopii şi preoţii , precum şi de «chenezii» satelor româneşti. Peste cîteva zile, s-a t la Timişoara, un sinod (adunare) al clerului ortodox român, la participat mitropolitul Moise, cei doi episcopi, protopopii şi o i preoţii lor, în prezenţa a doi iezuiţi, primind ordinul Guvernului puncte — de a nu se pune piedici răspândirii unirii şi de a se inăvoinţă faţă de romano-catolicii care începeau să fie aduşi în

726, Moise Petrovici a fost ales mitropolit la Carloviţ, continuînd nistreze şi Mitropolia din Belgrad. După moartea sa (1730), cele tropolii s-au unit, având reşedinţa în Belgrad, prin alegerea unui îitropolit, în persoana episcopului Vichentie Ioanovici de la Arad Iar în 1735, Congresul naţional-bisericesc sîrb a hotărît mutarea li de la Belgrad la Carloviţ. După războiul austro-turc din 1736

--1739, încheiat cu pacea de la Belgrad (18 septembrie 1739), Austria a pierdut Oltenia, Serbia (inclusiv Belgradul) şi Bosnia de nord, păstrînd numai Banatul timişan. Unitatea Bisericii ortodoxe sîrbeşti se destrăma din nou, căci mitropolitul sîrb de Carloviţ nu mai putea să-şi extindă jurisdicţia peste sîrbii rămaşi sub turci. Patriarhia de Ipek, condusă un timp de ierarhi greci, **a** fost desfiinţată în 1766. Episcopiile de Timişoara şi Caransebeş au rămas deci sub jurisdicţia Mitropoliei din Carloviţ.

Să revenim, însă, la cîrmuitorii acestor două eparhii bănăţene. Episcopul Moise Stanoîevici al Caransebeşului a cauzat multe nemulţumiri printre preoţii săi prin pedepsele şi amenzile pe care le aplica, precum şi prin taxele excesive cerute la hirotonie (cîte 50 de leonini), la hram, ca plocon anual, încît la moarte (1724) a lăsat o mare avere în urma sa. Mitropolitul Moise Petrovici a hirotonit ca episcop de Caransebeş pe arhimandritul *Nicolae Dimitrievici,* venit din Herţegovina (1725). Dar în februarie 1726, sinodul episcopilor sîrbi a hotărît să fie mutat la Timişoara, pe lîngă bătrînul episcop Ioanichie Vladislavlievici, care a şi murit, la 8 octombrie 1727. Nicolae Dimitrievici i-a urmat în scaun (se intitula uneori «mitropolit al Timişoarei şi Lipovei»), păstorind pînă la moartea sa.

Acelaşi sinod a ales ca episcop de Caransebeş pe *Maxim Nestorovid,* care a păstorit pînă la moarte, în 1738. I-a urmat *Eftimie Damianovici,* cu o păstorire foarte scurtă. în 1738, oraşul de reşedinţă, Caransebeşul, a fost pustiit de turci, mulţi locuitori fiind siliţi să-şi caute adăpost în alte părţi. In acelaşi an a fost arsă Timişoara, căzînd pradă focului atît catedrala cît şi reşedinţa episcopală.

După moartea lui Eftimie, Curtea din Viena a numit pe episcopul *Isaia Antonovid* al Aradului ca «administrator» (locţiitor) al eparhiei vacante a Caransebeşului (24 ianuarie 1741). Această împreunare nefirească a două eparhii, atît de distanţate geografic, a durat pînă la 27 august 1748, cînd Isaia Antonovici a fost ales mitropolit de Carloviţ. Probabil că prin menţinerea vacanţei scaunului de Caransebeş, Curtea din Viena urmărea continuarea acţiunii prozelitiste uniate.

Eparhiile bănăţene în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La Timişoara, după moartea lui Nicolae Dimitrievici, a fost numit ca administrator ieromonahul *Sinesie Jivanovid,* viitorul episcop de Arad (1744—1745). Congresul naţional bisericesc sîrb a ales ca episcop al Timişoarei pe fostul mitropolit al Nişului *Gheorghe Popovici,* român de neam, poate vlah din Serbia. Acesta fusese tuns în monahism la Ipek, apoi a păstorit la Niş (1735—1737), dar din cauza-războiului austro-turc, s-a re-

; în imperiul habsburgic, trăind la Carloviţ, ca arhiereu fără eparhie, aa slujire, se intitula «mitropolit al Timişoarei şi Lipovei». n cei 12 ani de păstorire, vlădica Gheorghe a izbutit să ridice — 1745—1748 — o nouă catedrală cu hramul înălţarea Domnului, şi ă reşedinţă, în locul celor distruse de foc cu cîţiva ani în urmă (azi ti). Primise chiar aprobarea pentru deschiderea unui seminar. Urmaşul său, *Vichentie Ioanovici Vidac,* «pravoslavnic episcop al Te-rului şi al Lipovii şi al altor districturi care să cuvin», a păstorit i (1759—1774). O conscripţie (statistică) a eparhiei, din 1767, arată număra atunci 273 de parohii, păstorite de cel puţin 380 de preoţi ii, dintre care 51 originari din Transilvania, 45 din Ţara Romå-*i* şi aproximativ 280 din Banat. în anul 1765, episcopul Vichentie a pe mitropolitul Gavriil Callimachi al Moldovei să-i imprime, în ti-Eia Mitropoliei din Iaşi, cărticica intitulată *îndreptarea păcătosului hui blîndeţelor,* cu text slavonesc şi românesc. Este o carte care ză despre pocăinţă şi duhovnicie. O notiţă finală arată că a fost ită» de episcopul Vichentie. Nu se ştie dacă traducătorul în slavo-şi româneşte al ediţiei din 1765 a fost Vichentie sau vreun teolog din aa sa. în orice caz, episcopul Vichentie semna o prefaţă, în care se a de starea morală a păstoriţilor, pe care a constatat-o cu prilejul or sale canonice.

L 1774, Vichentie a fost ales mitropolit de Carloviţ (t 1780) — ur--i la Timişoara episcopul *Moise Putnic* (1774—1781), care i-a ur-)oi şi în scaunul mitropolitan de la Carloviţ (t 1790). . timpul păstoririi lui reţinem faptul că, printr-un decret imperial 76, s-a stabilit ca în toate satele din Banat locuite de ortodocşi să iinţeze şcoli primare,, sub îndrumarea preoţilor parohi ; aceştia a-)bligaţia să le cerceteze lunar, protopopii la trei luni, iar episcopul pe an. Prin 1779 s-a deschis un curs de pedagogie la Timişoara, i de dascălul Mihail Martinovici Roşu, care a funcţionat vreo 15 ani. i 17 iulie 1779 împărăteasa Măria Tereza a promulgat un fel de t bisericesc», foarte detaliat (70 de articole) pentru eparhiile orto-jparţinătoare Mitropoliei de Carloviţ. Erau fixate norme privind îa mitropolitului şi a episcopilor sufragani, drepturile şi datoriile e protopopilor şi ale preoţilor parohi, numărul preoţilor (unul la case, doi la 250 de case, trei la mai multe), obligaţiile credincio-aţă de Biserică, dispoziţii cu privire la mînăstiri şi altele.

1781, împăratul Iosif II a mutat la Timişoara pe episcopul Budei *ie Chirilovici* (1781 — -j- 28 februarie 1786). Acesta cîrmuise Epis-

copia Sibiului (1770—1774), iar după transferarea la Buda şi Timişoara continua să hirotonească preoţi şi pentru Transilvania.

Ultimul episcop de Timişoara în secolul al XVIII-lea a fost *Petru Petrovici* (1786—1800), fost egumen la mînăstirea Racovaţ, episcop la Karlstadt şi apoi la Arad (în 1790 a fost, pentru cîteva luni, administrator al Mitropoliei din Carlovit). Ca om de carte, vlădica Petrovici s-a îngrijit de ridicarea nivelului de pregătire al preoţimii sale, prin organizarea de cursuri periodice la centrul eparhial în anii 1790—1794 (conduse de Mihail Martinovici Roşu) şi de înfiinţarea de şcoli elementare la sate. S-a ocupat de asemenea de înfrumuseţarea catedralei sale episcopale.

După alegerea lui Isaia Antonovici ca mitropolit de Carlovit, în scaunul vacant de la Caransebeş a fost ales episcopul *Ioan Georgievici* (1749—1769). La scurt timp după înscăunare, episcopul Ioan a cumpărat două vii în hotarul Vîrşeţului, apoi o grădină şi o casă în acelaşi oraş. In mai 1757, a pus piatra fundamentală a unei noi reşedinţe şi a unei capele în oraşul Vîrşeţ, terminate după doi ani, ridicîndu-se apoi şi ziduri înconjurătoare. Potrivit tradiţiei, episcopul Georgievici a silit pe preoţii români să lucreze cîte şase săptămâni vara — cu carul sau cu braţele — la zidirea noii reşedinţe, iar cei nesupuşi erau pedepsiţi. în 1767 eparhia avea 389 de preoţi, (din care peste 70 erau originari din Ţara Românească). Ridicarea noii reşedinţe dovedeşte că episcopul era preocupat de ideea mutării scaunului său la Vîrşeţ. El n-a mutat însă definitiv scaunul episcopal de la Caransebeş la Vîrşeţ, deşi va fi petrecut mai mult acolo, în reşedinţa nouă şi între conaţionalii săi sîrbi (în 1759 se intitula «episcopul Caransebeşului, Vîrşeţului, Lugojului, Palancei, Bisericii Albe, Orşovei şi Mehadiei»).

In toamna anului 1768, i s-a încredinţat şi administrarea Episcopiei Ardealului (Sibiu), dar cu condiţia să facă vizite canonice primăvara şi vara şi cu restricţiile impuse lui Dionisie Novacovici. Spre sfîrşitul aceluiaşi an a fost numit administrator al Mitropoliei de Carlovit, în urma morţii lui Pavel Nenadovici, iar în septembrie 1769 a fost ales mitropolit.

După el, scaunul episcopal a rămas vacant timp de cinci ani, pînă în 1774, cînd împărăteasa Măria Tereza a recunoscut alegerea arhimandritului *Vichentie Popovici,* egumenul mînăstirii Şişatovaţ. El a mutat definitiv scaunul episcopal de la Caransebeş la Vîrşeţ, unde a zidit o impu-^ nătoare biserică, cu hramul Sfîntul Nicolae, lîngă reşedinţa episcopală. Desigur, el va fi stat şi în vechea reşedinţă din Caransebeş, mai ales în timpul vizitelor canonice făcute în satele din jur.

Congresul naţional-bisericesc sîrb din 1776 a făcut o arondare a protopopiatelor şi parohiilor fiecărei eparhii. în eparhia Vîrşeţului-Caranse-

■şului numărul protopopiatelor a fost redus la şase : Caransebeş, Vîrşeţ, ehadia, Lugoj, Vărădia şi Biserica Albă, cu 239 de parohii şi 29 filiale, ajoritatea erau locuite de credincioşi români. Tot atunci s-a redus şi nuîrul protopopiatelor din eparhia Timişoarei la zece. Curtea din Viena uat măsuri şi pentru reducerea numărului mînăstirilor, desfiinţînd, în nat, cele de la Părtaş, Săraca, Srediştea Mică, Cusici şi Baziaş.

In 1777, aceleaşi autorităţi habsburgice au impus un nou «Regulant iliric», prin care se reduceau în chip simţitor privilegiile şi dreptui acordate «naţiunii ilirice» prin Diploma leopoldină din 1690 (reducesârbătorilor, tipărirea cărţilor de slujbă numai la Viena, reducerea nărului parohiilor şi al mînăstirilor etc). Pentru că Regulamentul a fost ?ptat de Congresul naţional-bisericesc şi de sinodul episcopilor sîrbi, i iscat mari nemulţumiri între credincioşii români şi sîrbi. S-a pornit ir o răzmeriţă împotriva episcopului Vichentie, la Vîrşe{, înăbuşită înge de husarii aflaţi acolo.

După moartea sa (1785), în scaunul de Vîrşeţ-Caransebeş a fost ales : *Ioanovici Şacabent* (1786—1805), fost episcop de Pacraţ, apoi de ca, nepotul de frate al patriarhului de Carloviţ Arsenie IV Ioanovici bent, armeni de origine. în noua sa demnitate, se intitula — ca şi înaintaşi — «episcop al Vîrşeţului, Caransebeşului, Lugojului, Or- •Mehadiei şi al celorlalte părţi».

Za şi colegul său de la Timişoara, Petru Petrovici a deschis, la reşesa din Vîrşet, cursuri de pregătire a viitorilor preoţi, care n-au însă continuitate. A înfiinţat şi un gimnaziu în Vîrşeţ, în care au ît nu numai sîrbi, ci şi români. între profesori s-a numărat şi cărturomân Paul Iorgovici (1764—1808). Tot sub el s-a restaurat fosta ~ală şi reşedinţa din Caransebeş, precum şi mînăstirea Mesici.

'u vlădica Iosif Ioanovici Şacabent a început o etapă nouă în istoria iei Caransebeşului şi Vîrşeţului, aceea a creşterii influenţei sîrbeşti. narea majoritate a credincioşilor din eparhiile Timişoarei, şi mai Caransebeşului, erau români, totuşi' ele au fost păstorite — cu excepţii — de ierarhi de neam sîrb, aleşi — de regulă — în Con- *i* naţionale bisericeşti de la Carloviţ. După statisticile oficiale ausefectuate îndată după ocuparea Banatului, cam 80 % din populconstituiau românii. Iar în 1740 erau, în ambele eparhii, 183.000 tâni şi numai 23.000 de sîrbi. Dacă vlădicii sîrbi au fost un reazim ic pentru clerul şi credincioşii din Banat, ca să-şi păstreze cre- >rtodoxă, către sfîrşitul secolului au survenit şi adversităţi, mai eparhia Caransebeşului, al cărei sediu a fost mutat la Vîrşeţ.

îbuie să precizăm însă că preoţii şi credincioşii români de aici, Ju cîrmuiţi de vlădici sîrbi, n-au întrerupt legăturile cu fraţii lor

din Ţara Românească şi Moldova, de unde îşi procurau cărţi de slujbă şi de învăţătură în româneşte şi le veneau copişti de manuscrise, dascăli zugravi etc.

Concluzii. *La începutul secolului al XVIII-lea, episcopiile Timişoarei şi Caransebeşului au ajuns sub cîrmuirea duhovniceascc a unor vlădici sirbi, aliaţi sub jurisdicţia Patriarhiei de Ipek, iai după 1716 sub a celei din Carloviţ. Despre unii din ei ştim că av fost români (de pildă mitropolitul Gheorghe al Timişoarei). Credincioşii acestor două eparhii bănăţene erau — In marea lor majoritate (cam 80%) — de neam român. Episcopii sirbi din Banat, la adăpostul «privilegiilor ilirice», au putut să lucreze cu mub curaj pentru apărarea credinţei ortodoxe, incit, în întreg Banalul la stirşitul secolului de care ne-am ocupat, nu erau decît două parohii româneşti unite. Spre sîîrşitul aceluiaşi secol, cîrmuitorii bisericeşti sîrbi au început să lucreze pentru deznaţionalizarea românilor şi pentru reprimarea oricăror manifestări cu caracter naţio-nal-românesc. Această stare nefirească a dus la multe nemulţumiri în rîndurile românilor, incit, la începutul secolului următor, vot începe lupta pentru emanciparea lor bisericească-naţională de sub ierarhia sîrbească.*

BIBLIOGRAFIE

Izvtfare. I. D. SUCIU şi RADU CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului,* 2 voi. Timişoara, 1980, 1148 p.

NICOLAE TINCU-VELIA, *Istorioară biseiicească politico-naţională a românilor peste tot...,* Sibiu, 1865, XXIX + 326 p.; GEORGE POPOVICIU, *Istoria românilor bănăţeni,* Lugoj, 1904, XV + 424 p.; ŞTEFAN POP, *Din trecutul diecezei Caransebeşului,* „ voi. I, Caransebeş, 1932, 110 p. t GHEORGHE COTOŞMAN, *Din trecutul Banatului. Studiu introductiv de istorie naţional-bisericească,* Timişoara, 1934, 132 p. i NICOLAE CORNEANU, *Monografia Eparhiei Caransebeş,* Caransebeş, 1940, VIII + 664 p.; GHEORGHE COTOŞMAN. *Episcopia Caransebeşului pînă in pragul secolului al XlX-Iea,* Caransebeş, 1941, VIII + 202 p.; GHEORGHE COTOŞMAN, *Din trecutul Episcopiei Ţimişorii,* Timişoara, 1943, 32 p.; SLOBODAN COSTICI, *Slrbii in Banatul românesc. Privire istorică, economică şi demograiică,* Timişoara, 1940, 150 p. (în limba sîrbă, trad. rom. parţială de preot Radenco Stoicovici, în manuscris) ; ŞTEFAN LUPŞA, *Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriac din 1683—1699,* în «M.B.», an. VIII, nr. 7—9, 1958, p. 183—200; GHEORGHE COTOŞMAN, *Isaia Antonovici (1731—1748) episcopul Aradului şi Caransebeşului, încorporarea Eparhiei Caransebeşului la eparhia Aradului, ca urmare a revoluţiei de la 1738,* în «M.B.», an. VII, 1957, nr. 1—3, p. 82—98; GHEORGHE COTOŞMAN, *Antimisele Mitropoliei Banatului,* în «M.B.». an. XV, nr. 10—12, 1965, p. 7V8—V40 şi an. XVII, nr. 4—6, 1967, p. 263—289;' GHEORGHE COTOŞMAN, *Singheliile sau gramatele Mitropoliei Banalului,* în «M.B.», an. XVI, nr. 4—6, 1966, p. 307—338; GHEORGHE COTOŞMAN, *Preoţi din Oltenia şi Ţara Românească la parohiile din Banat,* în «M.O.», an. XXV, nr. 5—6, 1973, p. 466—476; ION B. MUREŞIANU, Un *document din 1767 privind aspecte ale vieţii bisericeşti din Banat.* în «M.B.», an. XXVI, nr. 5—8, 1976, p. 522—547 (I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului,* Timişoara, !977, 81& p. j SILVIU ANUICHI, *Un episcop uitat: Vichentie Popovici* (1774—1785) în «M.B.», an. XXIX, nr. 1—3, 1979, p. 57—70.

LXVII

BISERICA ORTODOXĂ DIN ARAD ŞI BIHOR ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

area emigraţie sîrbească din 1690, condusă de patriarhul Ar-
I Cernoevici al Ipekului, a avut urmări nu numai pentru viaţa
ască a românilor din Banat, în, secolul al XVIII-lea, ci, în mod
ator, şi pentru aceea a românilor ortodocşi din Arad şi Bihor,
:urînd după acest eveniment sub cîrmuirea duhovnicească a
liscopi sîrbi, care au mutut străvechiul scaun vlădicesc de la
nopole) la Arad.

e cei şapte episcopi confirmaţi de împăratul Leopold I la
e 1695, întîlnim şi pe *Isaia Diacovici* al Timişoarei şi Ieno-
pe *Efrem Banianin* al Oradiei şi Agriei. Datorită faptului că
ra, pentru care fusese numit în 1695, era încă sub stăpînire
î, Isaia Diacovici n-a putut să-şi stabilească reşedinţa aici. Pro-
stat în mînăstirea Cruşedol, pe lîngă patriarhul Arsenie, saiî
a Becicherec, unde împăratul îi dăruise o moară şi o pădure,
ales în Ineul Aradului (Ienopolea).

supunem că Isaia şi-a avut reşedinţa aici, chiar înainte de
L urmaş al vechilor episcopi de Ineu, Matei, Sava şi Longhin.
, în faţa ameninţării turceşti, a devenit unul din organizato-
îlui exod sîrbesc, alături de patriarhul Arsenie, în ţinuturile
s. Poate ca o recunoaştere a acţiunii sale, împăratul 1-a con-
m numai ca episcop de Ienopole, ci şi de Timişoara, babil
datorită revoluţiei lui Francisc Râkoczy împotriva Habs-
(1703—1711), Isaia Diacovici şi-a mutat scaunul de la Ineu i,
unde se simţea mai sigur, sub protecţia trupelor imperiale
fiind privilegiaţi de Habsburgi, erau alături de imperiali). El
ise în Arad o moşie, cu doua vii şi patru prăvălii încă din
î pare că s-a mutat în Arad numai în 1706, cînd proprietăţile

sale au fost întărite de împărat (15 aprilie 1706). S-a început tot atunci zidirea unei reşedinţe, pe terenul cumpărat.

în acest fel, s-au pus bazele Episcopiei de Arad, care trebuie considerată ca o continuatoare a vechii Episcopii româneşti a Ineului (Ienopolei). In 1702—1704, pe lingă biserica veche românească s-a mai ridicat una, cu hramul Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel. Oraşul Arad a devenit un însemnat centru bisericesc ortodox şi — în mare parte — românesc, pentru că ţinutul înconjurător era locuit aproape numai de români. Sîrbi erau foarte puţini, în Arad şi în comunele din jur. Episcopia însăşi era un însemnat centru de rezistenţă împotriva uniaţiei, care, în aceste părţi, nu s-a putut răspîndi (răscoala antifeudală şi antihabsburgică, condusă de Pero Seghedinaţ,. originar din Pecica, din anul 1735, la care au participat sîrbi şi români, era îndreptată şi împotriva încercărilor de atragere a sîrbilor la uniaţie). Jurisdicţia Episcopiei se întindea peste judeţul Arad şi părţi din judeţele Ciongrad, Cenad şi Bichiş.

Isaia Diacovici a păstorit prea puţin la Arad, căci murind patriarhul Arsenie (27 octombrie 1706), a fost ales mitropolit în locul său (soborul n-a vrut să-1 aleagă patriarh, căci mai exista unul la Ipek, Calinic, succesorul legitim al lui Arsenie III). Confirmat de împăratul Iosif I, n-a avut norocul să fie instalat, căci a murit la Viena, la 21 iulie 1708, fiind înmormîntat la mînăstirea Cruşedol.

Gare era situaţia Bisericii româneşti în Bihor ? Am arătat în altă parte că în 1664 era amintit un episcop la Oradea, — trimis de patriarhul ecumenic — fără să-i ştim numele. După alungarea turcilor din Bihor şi-a stabilit reşedinţa în Oradea episcopul romano-catolic Augustin Benkovits, (1692), deşi avea credincioşi foarte puţini. Din diploma imperială de la 4 martie 1695, rezultă că exista şi un episcop ortodox la Oradea, *Eiiem Banianin,* hirotonit de patriarhul Arsenie. Dar el sta mai mult la Buda, unde — în 1698 — a fost atras la unire de iezuitul Ioan Gabeltici, fiind numit de cardinalul Kollonich vicar unit peste sîrbii uniţi aşezaţi în Ungaria. în urma acestui fapt, patriarhul sîrb şi credincioşii l-au alungat din casa lui din Pesta.

La începutul secolului al XVIII-lea, se cunoaşte o nouă ştire despre un episcop ortodox în Bihor, cu numele Petru *Hristotor* (c. 1708—1712). El pare să fie originar dintr-o familie de macedoromâni («greci») aşezaţi în Oradea (în 1784, familia de «greci» Cristof se număra printre ctitorii bisericii «cu lună» din acela oraş). N-ar fi exclus să fi ajuns episcop în frămîntările revoluţiei lui Francisc Râkoczy.

727, un credincios din satul Chişlaz (jud. Bihor) relata că roluţia lui Râkâczy «a venit pe aici un episcop *român* şi a şi bătut pe popii calvinizaţi». Iar în 1752, preotul Ioan Pop miş (jud. Arad) îl informa pe arhiereul-vicar unit Meletie că a fost hirotonit, în urmă cu 40 de ani, de episcopul Petru - din Oradea. Pe baza acestor mărturii, putem presupune că itorit la Oradea în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, re 1712.

ă el, Bihorul n-a mai avut un episcop propriu pentru mai două veacuri, ci va ajunge sub cîrmuirea duhovnicească a lor de la Arad, care aveau la Oradea — Velenţa un vicar ic), fie arhimandrit, fie protopop. Episcopii sîrbi de la Arad un rol foarte însemnat în viaţa bisericească a Bihorului, căci, idaniile lor, au fost împiedicate toate încercările autorităţilor şi bisericeşti — patronate îndeosebi de episcopul catolic din care era şi prefect al judeţului, — de-a atrage la uniaţie pe osii români din aceste părţi.

iaşii lui Isaia Diacovici la Arad. Abia în aprilie 1710, «poporul ruga pe împăratul Austriei să confirme pe nou-alesul episcop ului *Vasile Raici*. Nu ştim motivele pentru care n-a fost nu-***i*** *Ioanichie Martinovici,* în acelaşi an.

dica Ioanichie (cunoscut în popor sub numele de Ionică sau a făcut mai multe vizite canonice în Bihor, hirotonind preoţi, biserici, împărţind antimise. Bine primit de cler şi credincioşi, chiar un legămînt cu peste 300 de preoţi bihoreni, care fă- să-i fie supuşi şi să-i plătească obişnuitul taler vlădicesc tn 1714, în timpul unei astfel de vizite, a fost arestat şi dus indantul militar din Oradea. Cu acest prilej, vicarul Episcopiei ! din Oradea, Kebell Mihâly, a promis lui Ioanichie să-i strîngă 100 de taleri de la preoţi şi să-i trimită în Arad, recunoscîn- dreptul de a hirotoni preoţi **şi** de a împărţi antimise pentru le din Bihor, cu condiţia de a renunţa la vizitele canonice >r şi de-a face, în bisericuţa cetăţii, o mărturisire tainică de

nstrîns, vlădica a fost nevoit să iscălească o mărturisire în ro- e şi sîrbeşte, pe care Kebell a trimis-o arhiepiscopului de om. Acesta a cerut o mărturisire oficială de unire, în limba pe care Ioanichie n-a mai dat-o. Totuşi, a primit din partea tului dreptul de jurisdicţie în comitatele Arad, Bichiş, Zarand >r (22 iunie 1715). Ca «mitropolit de Inău, Arad, Oradea, Hăl-

magiu şi altele», Ioanichie a păstorit pînă la moartea sa (^ 25 octombrie 1721). înseamnă că mărturisirea sa de credinţă a fost pur formală, dată tocmai în scopul de a putea apăra el însuşi Bihorul şi celelalte judeţe aflate sub jurisdicţia sa, de acţiunea prozelitistă catolică.

A urmat în scaun episcopul *Sofronie Ravanicianin* (decembrie 1722—. -j- 1726) A purtat şi el grijă de credincioşii din Bihor, pentru a opri prozelitismul desfăşurat de vicarul latin din Oradea, Mihail Rebeli, şi de canonicul Pavel Lâszlo din Beiuş. Avea în Oradea un vicar, pe egumenul Arsenie, iar episcopul hirotonea preoţi bihoreni în Arad, le împărţea antimise şi le trimitea scrisori de încurajare. De pildă, într-o scrisoare către «cinstitul protopop Gheorghe, de la vidicul Beiuşului», din 1724, îi îndemna «a să ţinea în credinţa cea pravoslavnică a Bisericii Răsăritului, a Ierusalimului şi în legea creştinească, precum aţi fost mai înainte, şi moşii voştri şi strămoşii şi părinţii voştri, aşişderea şi voi». A înaintat Curţii din Viena memorii ale credincioşilor bihoreni împotriva uniaţiei.

Aceeaşi luptă energică pentru apărarea Ortodoxiei a dus şi urmaşul său, *Vichentie Ioanovici* (septembrie 1726 — martie 1731), «episcop pravoslavnic Ioanopoliei, Aradului, Hălmagiului, al Oradiei cei mari şi al varmegii Zarandului şi a Bihăriei şi altora». Deşi a păstorit numai cinci ani, a desfăşurat o acţiune viguroasă în Bihor, împotriva încercărilor prozelitiste ale episcopului prefect Csâki Emerik din Oradea şi a vicarului său Kebell Mihăly.

In 1726, Consiliul de război din Viena i-a admis jurisdicţia bisericească şi în Bihor, făgăduindu-i sprijin militar în cursul vizitelor canonice. In urma plîngerilor trimise de el şi de înaintaşul său la Viena, în iulie-august 1727 a fost trimisă o comisie de anchetă, pentru a stabili numărul credincioşilor ortodocşi şi uniţi. Comisia a constatat că toţi românii erau ortodocşi şi că doreau să aparţină de episcopul din Arad. La 21 septembrie 1727, protopopii bihoreni îi jurau credinţă, înaintînd tot atunci un memoriu comitatului, prin care cereau îngăduinţa de a avea legături cu episcopul de Arad, menţionînd că «în timpuri fericite am avut şi noi episcopi de legea noastră» şi că «de legea noastră şi de domnul episcop al nostru nu ne lăsăm cît trăim», încurajat de aceste succese, episcopul Vichentie a cercetat mai multe sate din Bihor în prima jumătate a anului 1728. Ajungînd pe domeniul Episcopiei catolice, în părţile de sud ale Bihorului, slujitorii domeniali i-au înjunghiat caii, silindu-1 să se întoarcă din drumul său, fără ca să cerceteze Beiuşul.

Cu toate acestea, la 4 martie 1728, Vichentie a încheiat, în satul Sîmbătşag, un act — în româneşte — prin care credincioşii bihoreni

noşteau autoritatea vlădicească şi se obligau să-i plătească ve-î care i se cuveneau (se intitula aici : «episcop pravoslavnic oliei, Aradului, Hălmagiului, a Orăziei cei mari şi a varmegii ui şi a Bihăriei şi a altora»). Plîngîndu-se împăratului de sama-ile episcopului latin, a fost sfătuit să ajungă la o împăcare cu 1730, au şi încheiat o înţelegere, Vichentie dobîndind dreptul ţine vicar în Oradea şi de-a vizita Bihorul, dar numai cu ştirea pului catolic.

es mitropolit de Belgrad-Carloviţ în 1731 (păstorind pînă în n-a uitat pe credincioşii săi din Arad-Bihor, ci a stăruit la din Viena pentru numirea unui nou episcop. Acesta a fost \ntonovici, care a păstorit din 1731 pînă în 1748. Din ianuarie înă în 1748, Isaia a condus ca locţiitor şi eparhia Caransebeşu-iea ce a fost în detrimentul vieţii bisericeşti din aceste părţi, de cîrmuit două eparhii atît de întinse. El a rezidat atît la Arad, la Caransebeş, avînd în amîndouă oraşele cîte o cancelarie con-ală unde ţinea şedinţe cu asesorii (consilierii) şi cu protopopii ei. La Oradea-Velenţa avea un vicar.

cursul păstoririi lui, a trecut prin eparhia sa călugărul Visarion care, la începutul anului 1744, era în Lipova, unde a ridicat o din faţa căreia predica. La această cruce s-au făcut apoi ade-pelerinaje, încît autorităţile au fost nevoite să ia măsuri pentru licărea lor, cu ameninţări de pedepse corporale şi în bani.

Bihor a întîmpinat multe neajunsuri din partea episcopilor ro-catolici din Oradea, dar mai ales a vicarului lor Forgâch Pâl). încă în preajma Paştilor anului 1732, Isaia trimitea, din Bel-o pastorală preoţilor şi credincioşilor beiuşeni, cu felurite în-ri cu prilejul marelui praznic şi cu făgăduinţa că îi va cerceta. indul său de a vizita Beiuşul n-a putut fi înfăptuit din pricina pilor catolici din Oradea. Astfel, la 1 august 1733, episcopul le Oradea, Ştefan Lujinski (1733—1734), a arestat pe protopopul lui Gheorghe, împreună cu mai mulţi preoţi din jur, strînşi în Drăgeşti, unde aşteptau pe episcopul lor de la Arad. Aruncaţi iniţa din Beiuş, protopopul şi preoţii au fost siliţi să semneze : de supunere către episcopul catolic. Cu toate acestea, vlădica a făcut vizita canonică, ajungînd pînă la Beiuş, unde a fost de administratorul domeniului Episcopiei catolice, însoţit de mţi înarmaţi şi silit Să se reîntoarcă la Arad.

cursul sedisvacanţei care a urmat după moartea lui Lujinski , vicarul Forgâch a adresat un apel către preoţii şi satele roti din domeniul Beiuşului, făgăduindu-le că aceia care se vor

supune Episcopiei catolice vor fi scutiţi de toate taxele pe care le încasau de la ei episcopii ortodocşi ai Aradului. în anul următor, a fost lansat un alt apel, în numele noului episcop Okolicsâny Jânos (1734—1736), Dar satele nu ţineau seama de aceste apeluri, ci de ale lui lsaia. De pildă, la 25 iunie 1734, acesta le trimitea o frumoasă carte pastorală, în româneşte, întărindu-i în dreapta credinţă.

în urma plîngerilor sale şi ale mitropolitului din Carloviţ, Curtea din Viena a instituit o nouă comisie de cercetare sau de anchetă în Bihor, în vederea stabilirii confesiunii căreia voiau să-i aparţină românii de aici. Comisia a lucrat la Oradea-Velenţa din 21 februarie pînă la 12 martie 1737. Au fost audiaţi numai oamenii din satele domeniului Episcopiei, care, fiind aleşi şi instruiţi de administratorii de moşii, declarau că doresc să asculte de episcopul latin. Astfel comisia a trecut ca unite toate satele domeniului episcopesc, în ciuda protestelor lui lsaia, care a părăsit şedinţele. Comisia a raportat apoi guvernului că întreg Bihorul este unit, iar episcopul de la Arad nu are credincioşi decît în Oradea-Velenţa, propunînd să nu i se mai admită trecerea în Bihor, ceea ce s-a şi aprobat.

Pentru menţinerea românilor în dependenţă faţă de Episcopia catolică din Oradea, noul episcop Csâky Miklos (1737—1748), ca şi vicarul Forjâch, au recurs la ademenirea preoţilor prin felurite avantaje de ordin material : bani şi materia] pentru reverende, cărţi, veşminte şi vase liturgice, material de construcţie, pe seama unor biserici, ba chiar şi salarii protopopilor (15—30 fi.) şi preoţilor (5—8 fi. pe an). în Oradea s-a zidit o capelă românească unită şi s-a deschis o şcoală, cu banii Episcopiei. Este adevărat că preoţilor nu li se cerea nici o schimbare de lege, ci numai ascultare de episcopul latin. Cu toate acestea, lsaia hirotonea preoţi bihoreni în Arad şi le împărţea antimise şi mir.

Pentru a opri cu desavîrşire legăturile cu Aradul, în 1738 preotul celib Vasile Hataş din Făgăraş a fost numit «protopop suprem» al românilor din Bihor, cu reşedinţa în Oradea, unde Episcopia catolică i-a zidit şi o casă. în 1746, s-a cerut aprobarea pentru hirotonia sa întru arhiereu unit. Murind în acelaşi an, a izbutit să dobîndeasca această demnitate fostul paroh al coloniei «greceşti» din Diosig, Meletie Kovacs, el însuşi un macedoromân. A funcţionat, din 1748 pînă la moartea sa, în 1775, ca episcop sufragan sau ca vicar unit al episcopilor romano-catolici din Oradea. El a făcut multe necazuri mai ales urmaşilor lui lsaia, care, în vara aceluiaşi an, a fost ales mitropolit la Carloviţ. Ca şi lsaia Diacovici, n-a avut nici el norocul să fie în-

căci a murit la 22 ianuarie 1749, pe cînd se afla la Viena ca ă obişnuitul jurămînt de credinţă.

iaunul vlădicesc de la Arad a fost numit (1748) episcopul *Pa-adovici,* fost pînă atunci la Karlstadt, care i-a urmat lui Isa-rloviţ, ca mitropolit (1749). în această nouă calitate, a adminis-hia vacantă a Aradului, pînă în vara anului 1751.

copul Sinesie Jivanovici. Cu prilejul Congresului naţional-bise-rb care a ales mitropolit pe Pavel Nenadovici, comisarul (dele-nperial trimis să asiste la lucrări a cerut — în numele Guver-• desfiinţarea Episcopiei Aradului, motivînd că ea nu are mij-> întreţinere şi că nu era prevăzută în diploma imperială din 4 1695. Adevăratul motiv trebuia căutat însă în acţiunea ei de a Ortodoxiei din Arad şi Bihor. Datorită strădaniilor lui Pa-Ladovici, care a înaintat un memoriu împărătesei Măria Tereza, vlădicesc de la Arad a fost menţinut, fiind numit ca episcop, anului 1751, *Sinesie Jivanovici,* cu jurisdicţie în Arad, Bihor, iu. Acest Sinesie a fost cel mai vrednic episcop de Arad din al XVIII-lea, căci de numele său se leagă biruinţa definitivă ioxiei în regiunile amintite, precum şi o seamă de realizări ireşti şi cărturăreşti.

pă cum era şi firesc, episcopul Sinesie a ajuns chiar de la în-păstoririi sale la neînţelegeri cu arhiereul unit Meletie Ko-; la Oradea şi cu noul episcop latin de acolo Pavel Forgach 1759), dar şi cu vicarul (apoi episcopul) unit Petru Pavel Aron Siaj. In 1733, o parte din districtul Hălmagiului a fost ataşată cipatul Transilvaniei (comitatul Zarand), iar o altă parte la a. Episcopul Isaia Antonovici a căutat să-şi păstreze jurisdicţia teritoriilor hălmăgene anexate la Transilvania, încercînd să facă vizită canonică, dar a fost împiedicat de autorităţile locale. -La a lui Sinesie ca episcop, i s-a acoitiat jurisdicţie asupra Hăl-ui, dar fără dreptul de a face vizite canonice. în aceste condiţii [jiul a fost cercetat de vicarul Petru Aron din Blaj (în 1749 şi i oară, în 1752), însoţit de doi preoţi atraşi la uniaţie, precum reprezentanţii autorităţilor. Au cercetat mai multe biserici, si-î credincioşi să ia parte la slujbe, iar trei preoţi au fost arun-L închisoare. Tot pe atunci, administratorul domeniului statului îlmagiu a izbutit să obţină un act semnat de 35 de români de pe domeniu, prin care declarau că vor să fie puşi sub ascultarea pului unit de la Blaj. Preoţii şi credincioşii de acolo au protes-potriva acestor abuzuri, înaintînd memorii mitropolitului Pavel

Nenadovici şi episcopului Sinesie, cerînd să-i ia sub oblăduirea sa duhovnicească.

Două comisii de anchetă au înaintat Curţii rapoarte tendenţioase, în care aproape toţi românii din Hălmagiu erau declaraţi uniţi. Cu prilejul acestor cercetări, s-au săvîrşit" numeroase arestări în rîndurile credincioşilor. Memoriile mitropolitului Pavel Nenadovici la Curtea din Viena au dat rezultatul dorit, căci s-a instituit o nouă comisie, pentru conscrierea tuturor preoţilor şi credincioşilor, formată din doi reprezentanţi ai guvernului, doi preoţi — un unit şi un ortodox — şi un secretar (mitropolitul a delegat pe arhimandritul Moise Putnic, viitor episcop de Timişoara, apoi mitropolit de Carloviţ, iar vicarul Aron, pe cunoscutul prigonitor al ortodocşilor, protopopul Avram Pop din Daia).

în luna mai 1754, s-au prezentat în faţa comisiei preoţii şi credincioşii din Hălmagiu şi satele din jur. Rezultatul a fost uluitor. *S-au declarat uniţi numai trei preoţi, iar dintre credincioşi abia patru iobagi.* Împărăteasa a luat act de voinţa clerului şi credincioşilor de aici, hotărînd ca biserica din Hălmagiu să fie dată celor trei preoţi uniţi, care primeau leafă de la stat (doi cîte 150 fi. pe an, unul cîte 50 fi.). Cei 35 de credincioşi care semnaseră actul de unire în 1751, deşi au cerut revenirea la Ortodoxie, au fost consideraţi şi pe mai departe ca uniţi. Preotul Gheorghe Popovici din Hălmagiu, care se împotrivise «sfintei uniri», a fost aruncat în închisoarea din Sibiu, de unde apoi a fost eliberat, cu condiţia să se mute în alt ţinut. în schimb, episcopului Sinesie i se acorda dreptul de a vizita districtul Hălmagiului. în felul acesta, Ortodoxia a înregistrat o biruinţă desăvîrşită asupra celor care încercau să înstrăineze poporul român de Biserica sa.

Dacă în Hălmagiu lupta pentru Ortodoxie a fost purtată mai mult de mitropolitul Pavel, în Bihor ea s-a desfăşurat sub directa îndrumare a episcopului Sinesie. Cu aprobarea Curţii din Viena, în primăvara anului 1753, a venit în Bihor, instalîndu-se în reşedinţa sa din Oradea-Velenţa, apărat de ostaşii sîrbi din cetate. Timp de două luni, a strîns informaţii de la delegaţii satelor, privitoare la situaţia Bisericii Ortodoxe din Bihor. Pe baza acestora, a cerut Curţii să-i recunoască dreptul de a vizita oricînd Bihorul, motivînd că aproape toate satele erau ortodoxe. împărăteasa a numit o comisie (a treia, după cele din 1727 şi 1737), formată din arhiepiscopul de Calocea, ca preşedinte, şi doi generali, cu îndrumarea ca preoţii şi credincioşii să fie întrebaţi'despre cele patru puncte florentine şi să declare cărei Biserici doresc să aparţină. Comisia a lucrat din decembrie 1754 pînă în

756. Din toate satele Bihorului, doar trei (Poceiu, Leta Mare şi irei) au fost declarate unite, pe baza răspunsurilor la întrebările ce care le-au fost puse. Celelalte au fost declarate ortodoxe jse episcopului din Arad. Episcopia catolică a făcut de îndată taţie împotriva hotărîrilor luate, încît Curtea — nemulţumită şi un astfel de rezultat — a numit o nouă comisie (fără generali), a verifice actele celei dintîi. Noua comisie a lucrat în anii 1757 silind la unire alte cîteva sate : opt pentru că aveau biserici e de «domnii de pămînt», zece pentru că în faţa comisiei nu ?clarat categoric pentru nici un rit.

acest timp, vlădica Sinesie avea ca vicar la Oradea («episco-îamestnic») pe ieromonahul Metodie. Prin mijlocirea acestuia, cioşii bihoreni primeau pastorale din partea episcopului şi chiar rtea mitropolitului Pavel Nenadovici. La începutul anului 1759, în Oradea-Velenţa, aşteptînd să primească aprobarea pentru canonică în Bihor. în sfîrşit, i-a fost dată, dar cu anumite res-(să fie însoţit de un reprezentat al autorităţilor, să nu încerce itoarcă pe uniţi la Ortodoxie etc). între 25 martie şi 25 august episcopul Sinesie a cercetat 271 de sate. Peste tot a fost primit iltă dragoste, dar mai ales cu multă dărnicie, primind felurite în bani sau în natură. El însuşi, precum şi secretarul său au în-un «protocol», în care notau felurite date asupra bisericilor, or şi satelor cercetate (păstrat azi la Carloviţ). Lucrările comisiei :hetă din 1754—1756, ca şi vizita canonică a lui Sinesie din 1759, intă o biruinţă a Ortodoxiei în Bihor, încheindu-se un capitol bogat în fapte şi în strădanii pentru apărarea credinţei >şeşti. in banii strînşi în cursul vizitei sale în Bihor, vlădica Sinesie a să creeze eparhiei sale o bună stare materială. A zidit o nouă aţă episcopală, precum şi o mînăstire în Arad-Gai, cu hramul l Simion Stîlpnicul (cu o moşie de $00 jugăre), care a devenit, gropniţa vlădicilor din Arad, a înzestrat Episcopia cu odoare, i şi cărţi. A purtat un proces îndelungat pentru recîştigarea ilor înstrăinate după moartea lui Ioanichie Martinovici. **In urma** surilor sale, s-a aprobat zidirea bisericii din Oradea-Velenţa.

otăm că şi în Bihor şi Arad întîlnim cîţiva credincioşi care au : temniţă şi chiar moartea pentru credinţa lor, aşa cum se în-se şi în Transilvania. De pildă, prin 1749, credinciosul Petru ţa din Pocola, lîngă^Beiuş, pentru că fusese la Carloviţ să ceară re, a fost ţinut în închisoare, în lanţuri, 13 săptămîni, apoi a zgonit din sat, murind în urma suferinţelor îndurate. Un ere-

dincios din Comlăuş-Arad, Antonie Habata zis «Neamţu» (tatăl era neamţ, iar mama română), a robit aproape trei ani, pentru că n-a acceptat să părăsească credinţa ortodoxă. în temniţele din Arad şi din Siria erau pe atunci şi alţi credincioşi închişi pentru «apostasie».

în mai multe rînduri a hirotonit preoţi pentru Maramureş, încît autorităţile de stat au fost silite să intervină şi să-1 oprească. în judeţul Arad, a vegheat în permanenţă ca preoţii şi credincioşii săi să nu se îndepărteze de Ortodoxie. Era foarte aspru cu preoţii vinovaţi de felurite abateri. Notăm că în urma demersurilor sale, împărăteasa a dat dispoziţii ca administratorul domeniului ducelui de Modena —• care avea multe sate în judeţul Arad — sa nu mai încaseze dări de la preoţii români.

A avut legături şi cu vlădicii români de peste Carpaţi. Astfel, în 1761, episcopul Grigorie Socoteanu a dat la tipar, la Rîmnic, cartea numită *Pravila de rugăciuni a sfinţilor sirbi,* cu binecuvintarea lui Pavel Nenadovici şi cu cheltuiala lui Sinesie.

A murit la 14 martie 1768, fiind îngropat în ctitoria sa din Arad-Gai. Prin testamentul său, întocmit cu două luni înainte de moarte, ruga pe mitropolitul Pavel Nenadovici (mort şi el în acelaşi an), «să fie cu ochii deschişi asupra eparhiei Aradului, dar mai ales peste ţinuturile Orăzii şi Hălma3iului şi să poarte de grijă ca creştinii pravoslavnici şi credincioşii acestei eparhii să nu se clatine». Astfel, prin toate strădaniile sale pentru apărarea Ortodoxiei, vlădica Sinesie se înscrie printre cei mai străluciţi ierarhi care au păstorit la Arad.

Ultimii episcopi sîrbi de la Arad. După o sedisvacanţă de doi ani, ia conducerea eparhiei a fost numit episcopul *Pahomie Cnejevici* (1770—1783), un ierarh învăţat, cu studii la Halle. în cursul celor 13 ani de păstorire, Pahomie a continuat lupta înaintaşului său pentru apărarea Ortodoxiei, nu numai în Bihor, ci şi în Arad. în 1776, un avocat, Ştefan Magyar, a obţinut aprobarea împărătesei să ridice un paraclis unit în Arad, dăruind ea însăşi 2600 fi. pentru zidire^ precum şi salariu unui preot şi cîntăreţ unit, urmărindu-se, prin aceasta, începerea prozelitismului unit şi în Arad (a doua parohie unită în aceste părţi era cea din Macău, azi în Ungaria). Conducerea comitatului (judeţului) Arad i-a făcut lui Pahomie multe neajunsuri (de pildă, silea pe ortodocşi să ţină sărbătorile catolice), încît a fost nevoit să înainteze memorii Curţii din Viena şi sa se plîngă în Congresul naţional-bisericesc sîrb. Cu toate acestea, în 1785 erau în Arad numai 138 de credincioşi uniţi, iar în cele patru filii, 18 credincioşi.

>leaşi necazuri le avea şi în Bihor, unde făcea vizite canonice, ni de-a rîndul, în ciuda denunţurilor episcopului romano-ca- ale primului episcop unit de la Oradea, Moise Dragoş (din

un real ajutor aici i-a fost vicarul său, arhimandritul Ghenadie i, care, în 1783, era îndepărtat din slujba sa de împăratul fiind considerat prea bun ortodox. Intre anii 1769—1779, osii din Oradea-Velenţa şi-au ridicat o biserică, fiind invitat re însuşi mitropolitul Carlovițului. După edictul de toleranţă 1, s-au refăcut şi s-au ridicat o serie de alte biserici, atît în :t şi în Bihor.

>ă moartea lui Pahomie, scaunul vlădicesc de la Arad a fost de *Petru Petrovici,* care, după o păstorire de numai doi ani [786), a fost mutat la Timişoara. Sub el, a avut loc răscoala *ia,* cu ramificaţii şi în Arad şi Bihor. A fost trimis, împreună ieon Nichitici de la Sibiu, să liniştească pe răsculaţi. In timpul în ciuda numeroaselor proteste ale episcopilor uniţi — a fost atra fundamentală a bisericii «cu lună» din Oradea (1784), ter- în 1790, a bisericii din Beiuş şi a altora, la sate. mul episcop sîrb la Arad a fost *Pavel Avacumovici* (1786— fost egumen la Bezdin, apoi episcop la Pacraţ. Notăm că în 791, Dieta Ungariei, întrunită la Pojon (Bratislava), a acordat credincioşilor ortodocşi din Ungaria şi din părţile afiexate ei drepturi cetăţeneşti, inclusiv recunoaşterea legală a Bisericii mai de seamă eveniment petrecut în timpul îndelungatei sale i a fost deschiderea unei şcoli pedagogice (preparandii) rola Arad, în 1812, la care au fost numiţi ca profesori cunos-rturari Constantin Diaconovici-Loga, Dimitrie Ţichindeal, Iosif :i şi alţii, iar peste 10 ani s-a deschis şi Institutul teologic, ni de studii (din 1824, cu trei ani).

inul 1814, s-a zidit o nouă catedrală episcopală, cu hramul [oan Botezătorul, în locul vechii biserici româneşti, existente dnte de mutarea scaunului episcopal la Arad. Vlădica Pavel 'nit mulţi candidaţi la preoţie din Transilvania în cursul în- tei vacanţe a scaunului vlădicesc de la Sibiu, între anii 511.

:e priveşte Bihorul, menţionăm înfiinţarea unui Consistoriu snt (pe baza unei rezoluţii imperiale din 28 februarie 1792, î la 2 ianuarie 1793), format dintr-un preşedinte-vicar şi trei — de regulă protopopul din Oradea şi doi preoţi din jur — >tar (secretar). Avea, deci, aceeaşi organizare şi aceleaşi atri-

butii ca oricare alt consistoriu (consiliu) eparhial, cu deosebirea că — în lipsa unui episcop propriu — era pus sub ascultarea episcopului de Arad, care avea dreptul să facă hirotonii de preoţi şi sfinţiri de biserici în Bihor.

Primul preşedinte a fost protopopul *Teodor Arsici* din Oradea (care funcţiona ca vicar pentru Bihor din 1783), urmat de protopopul' român *Mihail Manuilovici* (1805—1829), care a ajuns episcop al Vîrşeţului, mai apoi al Timişoatrei, sub numele de Maxim. Bihorul a rămas în această situaţie pînă în anul 1920, cînd în locul Consistoriului s-a creat Episcopia existentă şi azi.

Multele abuzuri ale episcopului Pavel Avacumovici (distrugerea reşedinţei episcopeşti de la mînăstirea din Gai, abuzul cu taxele pentru hirotonie şi singhelie etc.) au atras nemulţumirea românilor nu numai împotriva sa, ci împotriva întregii ierarhii sîrbeşti. Dacă în secolul al XVIII-lea, vlădicii sîrbi de la Arad au fost un sprijin pentru credincioşii români, cătra sfîrşitul secolului şi mai ales în primele decenii ale celui următor, cîrmuirea lor s-a prefăcut într-o dureroasă oprimare, în dauna vieţii bisericeşti a românilor. Acestea au fost motive care au generat o largă mişcare a clerului şi credincioşilor români din părţile Aradului, pentru alegerea unui episcop din neamul Ier, ceea ce au reuşit după aproape două decenii de lupte, în 1829.

Concluzii. *Aşezarea sîrbilor ortodocşi în părţile Aradului şi Banatului a avut urmări însemnate asupra vieţii bisericeşti a ro mânilor din aceste părţi. Datorită episcopiloi de la Arad, românii* de *aici n-au fost supuşi persecuţiilor religioase pe care le îndurau, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, fraţii lor din Transilvania propriu-zisă. Episcopii sîrbi «ai Aradului, Ienopolei, Oradiei Mari şi Hălmagiului» s-au identificat cu năzuinţele preoţilor şi credin cioşilor români pe care-i păstoreau, ajutîndu-i să-şi păstreze credin ţa strămoşească. Ei au învăţat limba română, după cum* dovedesc *pastoralele şi scrisorile lor, unele singhelii şi antimise, scrise în româneşte*; se *pare că sltfjeau, şi în româneşte, căci pe toile unui Liturghier arhieresc slavon (tipărit la Moscova în 1721) păstrat la Episcopia Aradului, au fost intercalate, pe file separate, ecfonisele şi binecuvîntările de la Liturghie, în româneşte. Dintre episcopii de la Arad, se impune marele apărător al Ortodoxiei Sinesie Jivanovici, care, prin energia şi curajul său, a izbutit să înlăture orice încercări menite să-i risipească turma.*

BIBLIOGRAFIE

l i s c o p i a   A r a d u l u i . SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase iilor din Ardeal în secolul XVIII,* voi. I, Sibiu, 1920 (cap. VI, p. 226—259 ; in districtul Hălmagiului); GHEORGHE CIUHANDU, *Schițe din trecutul ro-arădeni din veacul XVIII,* Arad, 1934, 84 p.; GHEORGHE CIUHANDU, *din Cîmpia Aradului de acum două veacuri.* Cu *un excurs istoric pînă la însemnări istorice-politice ulterioare,* Arad, 1940, 256 + 320 p.; EDUARD A.NESCU, *Mărturii româneşti din eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea,* 940, 163 p.; TEODOR BODOGAE, *Contribuţii documentare la istoria Bise-ida'ne în veacul XVIII,* în «M.B.», an. XVII, 1967, nr. 1—3, p. 122—138; ANUICHI, *Relaţii bisericeşti româno-sîrbe in secolele al XVII-lea şi al a,* Bucureşti, 1980, 192 p. (extras din B.O.R., 1979, nr. 7—8, p. 869—1057). UIA (— ŞTEFAN POP), *Episcopul unit al Aradului Ioanichie Martinovici,* », an. VIII, 1914, nr. 13—22, p. 290—295; GHEORGHE COTOŞMAN, *Isaia 'ici (1731—1748), episcopul Aradului şi Caransebeşului,* în «M.B.», an. VII, 1—3, p. 82—98 i MARIN MĂLINAŞ, O *circulară inedită a episcopului Sine-novici al Aradului,* în «M.B.», an. XXVI, 1976, nr. 1—4, p. 243—249 ; GHEOR-RCUŞ, *Un document din anul 1753, privind irămmtările religioase din ţinu-magiului,* în «M.B.», an. XXXII, 1982, nr. 7—9, p. 538—550. GHEORGHE *storia eparhiei Aradului,* în voi. *Episcopia Aradului. Istorie, viaţă culturală,* nre *de artă,* Arad, 1989, p. 30—49.

hor ui. GHEORGHE ALEXICI, *Pagini din trecut. Cum s-a propovăduit* in *părţile bihorene?,* Sibiu, 1903, 43 p.; GRUIA (= ŞTEFAN POP), *Din tre-isercii bihorene,* în «R.T.», an. I, 1907, nr. 4, 5, 6, 9—10, 11; an.-II, 1908, , 3, 4, 5, 6; NICOLAE FIRU, *Biserica Ortodoxă Română din Bihor în luptă ea, 1700—1750. Schiţă istorică,* Caransebeş, 1913, 74 p.; ŞTEFAN LUPŞA, *bisericească a românilor bihoreni,* voi. I, *Pînă la 1829,* Oradea, 1935, 144 p.; I LUPŞA, *Istoria parohiei Stei. Cu ştiri şi documente despre istoria veche nilor bihoreni, luptele lor religioase în secolul al XVIII-lea...,* Beiuş, 1942, GHEORGHE LITIU, O *vizitaţie canonică în Bihor în secolul XVIII,* în voi. î I.P.S. Sale Dr. Nicolae Bălan mitropolitul Ardealului, la cincizeci de ani citate .bisericească», Sibiu, 1955, p. 374—381 ; GHEORGHE LITIU, *Eşecul* 2» şi *reacţia românilor ortodocşi din Bihor, în secolul al XVlII-lea,* în , an XCIII, 1975, nr. 9—10, p. 1114—1123; IOAN GODEA, Din *istoria Bise-todoxe Române în Bihor,* în «M.A.», an. XXIII, 1978, nr. 4—6, p. 259—274; IU BODEA, *Luptele românilor bihoreni împotriva unirii cu Biserica Romei, '50,* în ms. 93 p. dact.

UIA (ŞTEFAN POP), *Trei episcop! vechi ai Orăzii Mari,* în «R.T.», an. IX, ". 9—12, p. 147—150; $TEFAN LUPŞA, *Eirem Banianin episcop titular al '695—1698,* în «B.O.R.», an. LIV, 1936, nr. 11—12, p. 756—757.

LXVIII

BISERICA UNITĂ DIN TRANSILVANIA, BIHOR ŞI MARAMUREŞ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Urmaşii episcopului Inochentie Micu au fost numiţi de către împărat — în calitatea sa de «patron suprem» al Bisericii unite din Transilvania — dintre trei candidaţi, propuşi de soborul protopopilor alegători (ţinut în prezenţa unui «comisar» al Guvernului), potrivit prevederilor art. 12 din diploma a doua leopoldină. în 1777, s-a înfiinţat o nouă Episcopie unită, cu sediul la Oradea, pentru credincioşii români din părţile «ungurene». Toţi vlădicii uniţi au fost oameni cu carte, dobîndită la şcolile teologice din Tirnavia, Viena şi Roma, unii din ei sprijinitori ai culturii româneşti şi ai aspiraţiilor naţionale ale credincioşilor pe care-i păstoreau. Trebuie să consemnăm însă şi un fapt dureros, şi anume că unii episcopi uniţi au încercat să fie prea zeloşi propovăduitori ai «unirii» printre români, silind, cu ajutorul autorităţilor sau în alt chip, multe parohii ortodoxe să treacă la uniaţie.

Petru Pavel Aron. La 4 noiembrie 1751, sinodul electoral a propus Curţii trei candidaţi: Petru Pavel Aron, Grigorie Maior şi Silvestru Caliani, toţi cu studii în Colegiul «De Propaganda Fide» din Roma (deşi împărăteasa dorea să-1 numească pe episcopul rutean Manuil Olszavski). Dintre aceştia a fost numit Pavel (din botez Petru) Aron, originar dintr-o familie preoţească din Bistra (Munţii Apuseni), fostul vicar al lui Inochentie Micu (din 1745), apoi vicar apostolic (din 1747). în această calitate, în 1750 a întocmit o conscripţie (statistică) a clerului şi credincioşilor Transilvaniei (de ambele rituri), cu exagerări prea evidente (533.657 de uniţi şi abia 4.065 de ortodocşi). îndată după numirea ca episcop, Aron a fost chemat la Viena, unde i s-a cerut să accepte mai multe condiţii, neobişnuite pînă atunci, care

îs la pierderea totală a independenţei Bisericii sale. Cea mai mai umilitoare era aceea a ţinerii, în continuare, a teologului [se cerea apoi ca, înainte de a lua vreo măsură în eparhie, ă încuviinţarea teologului iezuit, a episcopului romano-catolic r din Alba Iulia şi a comisiei catolice din Guvernul transilvan, d să semneze asemenea condiţii, Curtea s-a văzut silită să re- a unele din ele cu excepţia celei privitoare la teolog. împă- însăşi a scris papei, cerînd să nu-1 recunoască decît cu con- ;ceptării teologului. Papa Benedict XIV, în bula sa de recu- 5, îi impunea teologul iezuit, numit de Curte sau de arhiepis- e Esztergom, salarizat însă de stat, care, în calitate de «ge- auditor causarum», trebuia să «ajute» pe episcop în condu- :parhiei. Plîngerile adresate de Aron papei au rămas zadar- mînîndu-i-se bula papală de recunoaştere de către cancelarul ansilvan, în vara anului 1753, Aron a refuzat să semneze un primire a ei, întrucît cuprindea condiţii umilitoare pentru el ica sa. A semnat acest act abia în primăvara anului următor, mgi stăruinţe depuse pe lîngă el chiar de papa şi de alţi re- mţi ai Bisericii catolice şi ai Curţii, încît se punea chiar pro- ilegerii unui nou episcop. In acelaşi an, a înaintat un memoriu esei, apoi o «promemorie» în care susţinea drepturile Biseri- âneşti unite. în urma acestora, i s-a pus în vedere să pără- /iena şi să se întoarcă la reşedinţa sa.

'ost hirotonit de episcopul rutean Manuil Olszavski şi apoi la Blaj, la 12 noiembrie 1754. în zilele următoare a întrunit protopopilor, aşezînd ca vicar pe Gherontie Cotorea, trei ase- igorie Maior, Silvestru Caliani şi Atanasie Rednic), precum rotopopi, ca membri în consistoriu. în tot timpul păstoririi fost în relaţii încordate cu teologii iezuiţi Mihail Salbeck, Pallovicz şi Ştefan More.

episcopul Pavel Aron s-au deschis primele trei şcoli din 1 noiembrie 1754: «şcoala de obşte» sau elementară, condusă ălul Constantin Dimitrievici, venit din Ţara Românească (de rămas o copie a *Hronicului* lui D. Cantemir), şcoala «lati- sau a «limbilor şi ştiinţelor» (iniţial cu două, apoi cu trei lin care se va dezvolta gimnaziul, condusă de Grigorie Maior, la de preoţie» sau seminarul (cu două clase), în care se pre- viitorii preoţi, condusă de Silvestru Caliani şi Atanasie Red- icopul Aron a întocmit şi anumite norme sau regulamente pen- mizarea şi funcţionarea şcolilor respective. Numărul elevilor t în anii şcolari următori la 300, între care şi ortodocşi. Epis-

copul Pavel Aron a rînduit să se dea elevilor pîine gratuită (iar în zile de sărbători şi mîncare caldă).

Pe lîngă mînăstirea-catedrală cu hramul Sfînta Treime, care, potrivit diplomei împărăteşti din 1738, urma să întreţină 11 călugări, 20 de elevi la seminar şi trei studenţi la colegiul «De Propaganda Fide», Aron a mai înfiinţat o mînăstire, cu hramul «Buna Vestire», în curtea reşedinţei sale (1760). în această mînăstire, pusă sub directa sa răspundere şi îndrumare, a deschis un nou seminar, în anul 1760, cu 12, apoi cu 24 de elevi-călugări, care să trăiască după ritul «grecesc» (ortodox). Conducerea acestui seminar a încredinţat-o lui Atanasie Rednic. Pentru întreţinerea seminarului său, Aron i-a hărăzit veniturile noii tipografii eparhiale, precum şi ale moşiei Cut, cumpărată de el cu 30.000 fi. (8.000 strînşi de la cler, iar 22.000 oferiţi de el). între clericii acestui seminar s-a numărat şi marele cărturar de mai tîrziu Samuil Micu. Regimul aspru de viaţă din mînăstire, cu post şi cu rugăciuni zilnice, a făcut ca el să nu dea rezultatele dorite, căci mulţi elevi s-au retras. în 1765, guvernul transilvan a interzis fiilor de iobagi să mai urmeze cursurile celor două seminarii. Grija deosebită a lui Aron faţă de seminarul său se vede şi din faptul că la moarte i-a lăsat întreaga avere. Cîţiva tineri au fost trimişi la studii la alte şcoli din Transilvania sau la colegiul «De Propaganda Fide» din Roma. Tot Aron a înfiinţat o mînăstire în Alba Iulia-Maieri.

Pavel Aron s-a îngrijit şi de înfiinţarea unei tipografii în Blaj, transpunînd în faptă gîndul marelui său înaintaş Inochentie Micu. înfiinţarea ei era cerută şi de considerentul că împărăteasa oprise, încă din 1746, aducerea de cărţi din Ţara Românească şi Moldova. Tipografia a luat fiinţă în 1747, pe cînd Aron era numai vicar, din vechile teascuri ale tipografiei mitropolitane din Alba Iulia. Primul tipograf care a lucrat la Blaj a fost Dimitrie Pandovici, care lucrase înainte la Rîmnic şi la Bucureşti, urmat de un Ioan Rîmniceanul, un Vlaicu (probabil venit tot din Ţara Românească) şi alţii. Prin 1755, s-a adus material tipografic nou de la Cluj. A tipărit mai ales cărţi de slujbă, dintre care amintim: *Ceaslovul* (1751), *Strastnicul* (1753), *Liturghierul* (1756), *Evhologhionul* (1757), *Octoihul* (1760), *Catavasierul* (1762), *Acatistierul* (1763), *Psaltirea* (1764) etc. Toate aceste cărţi liturgice aveau un conţinut curat ortodox. De pildă, Strastnicul din 1753 reproducea slujba din săptămîna Patimilor din Triodul de Rîmnic din 1731, iar Liturghierul, pe cel tipărit de mitropolitul Antim Ivireanul la Tîrgovişte, în 1713 (s-au reprodus chiar şi greşelile de tipar ale acestuia). Pe lîngă aceste cărţi de slujbă, Aron a tipărit şi cărţi cu alt conţinut, fie în româneşte, fie în latineşte : *învăţă-*

nească (ed. I, 1755, ed. II, 1756), *Păstoriceasca datorie* (1759), *isca poslanie sau dogmatica învăţătură* (1760), o *Bucoavnă prinderea pruncilor la cetanie şi la temeiul învăţăturii creş*-?59) ş.a. în 1763 a tipărit părţi din opera Sfîntului Ioan Da-[în latineşte *(Opera philosophica et theologica)* în două

i Petru Pavel Aron a rămas o traducere a *Bibliei* (se pare gata), în manuscris. El va fi fost ajutat de mai mulţi cola- după cum arată grafia diferită întîlnită în manuscris.

pentru Biserica unită din Transilvania Pavel Aron s-a ară- păstor vrednic, în schimb a fost un prigonitor al Bisericii şi cioşilor ortodocşi. în timpul păstoririi sale, au avut loc ma- ări populare ţărăneşti pentru apărarea Ortodoxiei, care au cu răscoala condusă de ieromonahul Sofronie de la Cioara, 759—1761. Episcopul a dat tot sprijinul autorităţilor de stat ;primarea acestor mişcări, cum am arătat într-o altă parte. la 9 martie 1764, în cursul unei vizite canonice în nordul niei, fiind îngropat la Blaj.

asie Rednic. Sinodul electoral, întrunit la 30 iunie 1764, şi-a :ile mai multor candidaţi : Grigorie Maior 90 de voturi, Ino- vlicu 72, Silvestru Caliani 16 şi Atanasie Rednic 9. Curtea a a înlăturat din lista candidaţilor pe fostul episcop Inochen- neavînd încredere în primii doi — a numit tocmai* pe Ata- dnic, care primise cele mai puţine voturi. Era originar din Vlaramureş, făcuse studii de teologie la Viena, apoi a fost la Blaj, asesor consistorial şi vicar al lui Pavel Aron. înscău- în noiembrie 1765, după ce fusese hirotonit la Muncaci, L pornit de îndată la prigonirea foştilor săi contracandidaţi ui episcopal, care protestaseră împotriva numirii sale. Ei au işi de generalul comandant al Transilvaniei, Hadik, în mînăs- niţilor din Sibiu, iar de aici, Gherontre Cotorea a fost trimis iun la mînăstirea Strîmba, Silvestru Caliani în mînăstirea Mă- erior a revenit la Blaj, ca portar la mînăstirea Sfînta Treime),)rie Maior în mînăstirea ruteană Sfîntul Nicolae din Muncaci, ămas mai mulţi ani.

spiscop, Rednic s-a arătat un zelos propovăduitor al uniaţiei, multe neajunsuri ortodocşilor. De pildă, credincioşii din sa- gău Mare, Ciufud, Veza, Spătac şi Mănărade, din domeniul ei Blajului, s-au plîns în mai multe rînduri împotriva sa la căci, fiind ortodocşi, le-a alungat preoţii, le-a răpit odoarele

bisericeşti, a poruncit să fie bătuţi, încît mulţi au fost siliţi să fugă în alte sate. In urma acestor fapte, guvernatorul Transilvaniei şi apoi însăşi împărăteasa l-au mustrat, cerîndu-i să lucreze cu mijloace mai blînde. Petru Maior, în *Istoria sa bisericească,* îl prezenta pe Rednic ca «om închis, netocmit spre a îmblînzi şi a trage norodul cătră sine ; pre neuniţi cu cătane (= soldaţi, n.n.) îi silea să se adune a auzi propovăduirea lui». în tot cursul păstoriei sale, a avut multe neînţelegeri cu călugării din cele două mînăstiri din Blaj, mai ales cu cei de la Sfînta Treime. A murit în 1772, lăsîndu-şi toate bunurile seminarului episcopal din mînăstirea Buna Vestire.

Grigorie Maior. Urmaşul său, Grigorie Maior, era fiu de preot din Sărăuad (jud. Satu Mare), cu studii în colegiul «De Propaganda Fide», unde a obţinut doctoratul în teologie, fiind hirotonit preot tot acolo. Reîntors la Blaj, a fost asesor consistorial, prepozit (egumen) al mînăstirii Sfînta Treime şi profesor la şcoala latinească. Din cauza protestului său împotriva alegerii lui Atanasie Rednic, în 1771 a fost trimis la Muncaci, iar după cîţiva ani numit cenzor al cărţilor româneşti şi slave care se tipăreau la Viena pentru credincioşii uniţi din-Imperiul habsburgic. A fost hirotonit arhiereu la Viena, în capela Curţii, de. un episcop unit croat, în prezenţa Măriei Tereza. îndată după hirotonie, a luat parte la o conferinţă a episcopilor uniţi din imperiu (ai croaţilor, rutenilor şi românilor), ţinută la Viena, între 1 martie şi 23 aprilie 1773. S-a stabilit, între altele, ca Simbolul credinţei să fie rostit fără «filioque» şi să se păstreze neschimbată tradiţia Bisericii răsăritene. Conferinţa a întocmit o listă a cărţilor care urmau să fie tipărite la Viena pentru credincioşii uniţi, a vechilor ediţii care puteau fi folosite şi schimbările ce trebuiau introduse în cuprinsul lor. Este de reţinut faptul că între Liturghierele recomandate să servească drept model erau şi cele apărute la Bucureşti în 1747, Iaşi în 1759 şi Blaj în 1756, ceea ce constituie o dovadă evidentă că Biserica unită din Transilvania folosea, în continuare, cărţi de cult de cuprins ortodox. Un fapt îmbucurător, petrecut chiar la începutul păstoririi lui, a fost desfiinţarea ordinului iezuit, la 21 iulie 1773. în acest fel, episcopii de la Blaj au scăpat de controlul supărător al teologului iezuit impus de Curte (împotriva lui făcuse un memoriu către papa chiar şi Grigorie Maior, îndată după numire).

Ca episcop, a fost preocupat de şcolile din Blaj şi de elevii lor. Astfel, a rînduit ca domeniul episcopal şi mînăstirea Sfînta Treime să contribuie cu o cantitate însemnată de grîu, din . care să se dea pîine gratuită pentru 200 de elevi din Blaj (aşa numiţii «ţipai»), obicei

it pînă aproape în zilele noastre. Sub el, au fost contopite cele seminarii din Blaj (1781), rămînînd numai cel de pe lingă mî-rea Sfînta Treime, pentru pregătirea viitorilor preoţi, jifiinţîndu-se la Viena un «seminar» (internat) pentru tinerii uniţi, urnele Sfînta Barbara, Grigorie Maior a izbutit să obţină 9 lo- pentru tinerii din eparhia sa şi 6 locuri pentru cei din eparhia a Oradiei (ulterior seminarul a fost mutat la Agria, în Ungaria, la Lvov, unde s-a desfiinţat în 1792). în afară de bursierii de iena, Grigorie Maior a trimis alţi tineri la studii în Roma (între şi Gheorghe Şincai, Petru Maior), în Tirnavia etc. ^a şi Pavel Aron şi Atanasie Rednic, episcopul Grigorie s-a do-un zelos propovăduitor al uniaţiei printre români. Au devenit numeroase sate, mai ales în părţile Sălajului, unde făcea vizite aice, însoţit de comisari maghiari.

n 1781, în urma publicării Edictului de toleranţă al împăratului II (1780—1790), numeroase sate din Ţara Haţegului şi Ţara Fă-;ului au revenit la Ortodoxie, încît Grigorie Maior a fost nevoit ;ară ajutor militar pentru reprimarea mişcării. Din cauza strădaa■ sale de a atrage pe ortodocşi la uniaţie, a ajuns în conflict cu nobili maghiari protestanţi, chiar cu guvernul Transilvaniei. Se că aceste neînţelegeri — la care se adăugau cele cu călugării ni — au determinat Curtea din Viena să-i ceară demisia din scaun, etras oficial cu ocazia sinodului din 15 august 1782? aşezîndu-se Inăstirea din Alba Iulia-Maieri, unde a mai trăit trei ani (-j- fe-ie 1785). Prin testament a rînduit să se pună bazele unei fun- din care să se acorde premii şi ajutoare elevilor săraci şi meii de la şcolile din Blaj.

ub episcopii Atanasie Rednic şi Grigorie Maior a continuat cu rezultate şi activitatea tipografică. Menţionăm că aproape toate turile lor erau numai cărţi de cult[1]: *Evanghelia* (1765 şi 1776), *>ghionul* (1766), *Apostolul* (1767), *Penticostalul* (1768), *Catava-* (1769 şi 1777), *Octoihul* (1770), *Triodul* (1771), *Psaltirea* (1773 10), *Strastnicul* (1773), *Acatistierul* (1774), *Liturghierul* (1775), *Ar-liconul* (1777), *Ceaslovul* (1778), *Minologhionul* (1781) etc. Menii că toate aceste cărţi păstrau în întregime rînduielile liturgice oxe (de pildă Arhieraticonul era «tălmăcit de pre limba eli-ă»). Cărţi cu alt conţinut s-au tipărit foarte puţine : *Vieţile Stin-Pahomie, Dorotei şi Teodor Studitul* (1768, în latineşte), o *Buia* (1777), cîteva instrucţiuni date de autorităţile de stat şi de p.

Mai amintim şi faptul că meşterii tipografi care au lucrat în această perioadă sînt veniţi tot din Ţara Românească şi Moldova. Cel mai iscusit ostenitor a fost meşterul tipograf Petru Papavici Rîmniceanul, al cărui nume — ca tipograf şi gravor — este întîlnit aproape în toate tipăriturile înşirate aici. Apare de asemenea numele tipografului şi gravorului Sandu din Iaşi (care lucrase înainte la Rădăuţi şi Iaşi). Astfel şi aceşti smeriţi meşteri tipografi şi-au adus aportul lor la strîngerea legăturilor culturale-bisericeşti dintre românii de pretutindeni, la întărirea ideii de unitate naţională.

Ioan Bob. După retragerea lui Grigorie Maior, sinodul electoral a propus trei candidaţi, dintre care împăratul Iosif II a numit pe cel cu voturi mai puţine (cum se întîmplase şi cu At. Rednic), pe protopopul celib *Ioan Bob* din Tg. Mureş, numit în 1782 şi instalat în 1784. Numirea lui se explică şi prin aversiunea pe care împăratul o avea faţă de monahism. A avut o păstorire neobişnuit de lungă, pînă la moarte (2 octombrie 1830), fiind atunci în vîrstă de 91 de ani. Numele episcopului Ioan Bob este pomenit mai ales în legătură cu neînţelegerile pe care le-a avut cu cei trei mari iluminişti ardeleni, Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior. Ei şi-au desfăşurat o parte din activitatea lor la Blaj în timpul păstoririi lui Bob (Şincai era şi directorul şcolilor unite din întreagă Transilvania), dar apoi au fost nevoiţi să plece în alte părţi, din cauza neînţelegerilor avute cu el.

Cu toate acestea, în timpul lui Bob au continuat să se imprime alte cărţi de slujbă şi de învăţătură în tipografia de la Blaj, deşi multe cu un conţinut catolicizant. Intre ele se numără aproape toate cărţile de slujbă, unele în mai multe ediţii.

Ca şi colegul său de la Sibiu, Gherasim Adamovici, n-a fost străin de cunoscutul *Supplex Libellus Valachorum* înaintat Curţii din Viena în martie 1791. Fiind trimis spre cercetarea Dietei Transilvaniei, episcopul Ioan Bob, care era singurul român în Dietă (ca regalist), avea datoria să susţină doleanţele naţiunii sale. A avut însă o atitudine condamnabilă, declarînd că el n-a fost de acord cu multe din revendicările Supplexului, cerînd doar ca românii să se bucure, potrivit stării lor, de drepturile naţiunilor în mijlocul cărora trăiesc, dar fără să pretindă ca ei să constituie a patra naţiune.

In toamna anului 1791, la presiunea făcută asupra lui de membrii sinodului său întrunit atunci şi de cărturarii români, a plecat la Viena împreună cu Gherasim Adamovici, pentru a prezenta doleanţele naţiunii române. La începutul anului următor, au prezentat Curţii mai

ie memorii, între care şi un nou *Supplex Libellus,* mai scurt decît iul, cu data de 30 martie 1792.
Sub episcopul Ioan Bob s-au introdus cele mai multe înnoiri ca-izante în Biserica unită din Ardeal. De pildă, n-a mai convocat irul cel mare al protopopilor, ci conducea treburile eparhiei după ii său plac, n-a mai îngăduit desfacerea căsătoriei (ca în Biserica ;eană), a încurajat celibatul preoţilor, a introdus obiceiul de a se apel în cauze matrimoniale la Arhiepiscopia romano-catolică de srgom, a încercat să limiteze, pe toate căile, drepturile protopo-■ şi să concentreze întreaga conducere a eparhiei în mîna sa. El a idus în Biserica unită aşa numiţii viceprotopopi, inspectori, admi-alori şi notari, «titule streine de legea grecească şi de datina Bi-:ii românilor» (P. Maior). în 1807, a organizat un capitlu (un fel de iliu eparhial în accepţiunea de azi), din şapte canonici, care să-1 î în conducerea eparhiei, aleşi numai dintre preoţii celibi. Prin sta, a redus cu totul rolul mînăstirii Sfînta Treime, ai cărei cari îndeplineau, în trecut, atribuţiile canonicilor. Petru Maior osîn-3 unele inovaţii liturgice, introduse fie sub Ioan Bob, fie mai îna-(învăţătura că prefacerea darurilor are loc la «Luaţi, mîncaţi», îiul de a nu împărtăşi pruncul după botez, inovaţia de a împăr-*oe* credincioşi cu miride etc). De altfel, întreg clerul unit era nemulţumit de păstoria lui Ioan
împotriva căruia au înaintat mai multe plîngeri la autorităţile tat şi bisericeşti, prin care i se aduceau acuzaţii deosebit de 3 : neglijarea vizitelor canonice, indiferenţă faţă de nevoile cle-şi credincioşilor, nepotism, preocupare exagerată faţă de cele Ddăreşti în dauna propovăduirii etc, cerînd chiar «lepădarea» lui lădicie. foate «înnoirile» lui Bob au fost aspru condamnate de Samuil
(în voi. IV al lucrării sale *Istoria, lucrurile şi întlmplările romă-),* de Gheorghe Şincai (în *Hronica 'românilor),* dar mai ales de . Maior, în lucrările sale istorico-canonice : *Procanonul* (1783) şi *ipapadichia* (1795), amîndouă rămase în manuscris, apoi în *Istoria icii românilor,* tipărită la Buda, în 1813. Toţi trei (dar mai ales Micu iior) au militat pentru păstrarea rînduielilor ortodoxe tradiţionale, agînd orice schimbare şi orice adaos catolic. Aceşti învăţaţi dat însă seama că toate inovaţiile şi toate încercările de învrăj-şi dezbinare a românilor în două Biserici au rămas zadarnice. Maior, de pildă, scria că românii din Transilvania ţineau «legea ască întreagă întreguţă... nici la aceea n-au fost niciodată siliţi adauge la Simbolul credinţei: şi de la Fiul purcede, nici să po-

menească pe papa la Liturghie, ci fieşte carele preot singur pe arhiereul eparhiei întru care este, îl pomeneşte». Date fiind acestea, continua Maior, preoţii ortodocşi şi uniţi «cu prietenie frăţească petrec laolaltă, ba şi la îngropăciunea morţilor şi la maslu şi întru alte tocmele duhovniceşti şi bisericeşti se adună laolaltă, cîntă, slujesc împreună, fără a se sfii unii de alţii... ce e mai mult, fără osebire se ispoveduesc uniţii mireni la preoţii neuniţi şi neuniţii la preoţi uniţi • ba şi însuşi preoţii fac aceiaşi. Pre multe locuri nici nu mai auzi acum vorbă de unire şi de neunire, numai cît pre unii îi chiamă uniţi şi pre alţii neuniţi, după feliul arhiereului căruia sînt supuşi...». Iată, dar, care era rezultatul politicii de dezbinare a românilor transilvăneni dusa timp de 100 de ani : menţinerea neştirbită a legii strămoşeşti şi a unităţii românilor ardeleni ! Această convieţuire frăţească a făcut cu putinţă, în anul 1798, prima mare încercare de refacere a unităţii bisericeşti a românilor transilvăneni.

Trebuie să menţionăm şi faptul ca în timpul lui Ioan Bob, — apoi sub urmaşul său — Biserica Ortodoxă a pierdut zeci de parohii, care, cu amăgiri şi cu ajutorul autorităţilor de stat, au ajuns unite.

Ioan Lemeni. Alegerea noului episcop a avut loc abia la 15 mai 1832. Dintre cei propuşi, împăratul a numit pe Ioan Lemeni, fost profesor la Blaj, protopop în Cluj, canonic şi apoi vicar episcopesc la Blaj.

încă din 1831, cursurile gimnaziului s-au ridicat de la cinci clase la şapte (clasele numite «de filozofie»), încît şcoala se numea acum «lyceum», iar cursurile de teologie s-au ridicat de la trei la patru ani de studii. în anul 1850, liceul s-a completat la 8 clase, sub denumirea de «gimnaziu superior». Dintre profesorii care au activat în acest timp la gimnaziu s-au remarcat Simion Bărnuţiu, Timotei Cipariu (director între anii 1854—1875), Aron Pumnul ş.a., care au ridicat nivelul general al şcolii, frecventată atît de tineri uniţi, cît şi de ortodocşi, între anii 1835—1837, s-a refăcut şi s-a mărit catedrala episcopală, cu hramul Sf. Treime, din Blaj.

Sub raport politic, episcopul Lemeni a întreprins cîteva acţiuni împreună cu colegul său Va sile Moga de la Sibiu, în vederea obţinerii de drepturi pe seama naţiunii române. Astfel, în 1834 au înaintat împreună un memoriu către Curtea din Viena, prin care reînnoiau cererile naţiunii lor, formulate în anii 1791—1792 şi mai înainte, de Inochentie Micu, pentru recunoaşterea ei ca a patra naţiune. în 1842, cei doi vlădici români au semnat un nou memoriu comun, cu privire la acordarea de drepturi politice şi bisericeşti românilor de pe «pamîntul crăiesc» *(iundus regius).* Tot în 1842, episcopul Lemeni şi Consistoriul său au trimis un memoriu-protest la Curtea din Viena,

itriva proiectului de lege privitor la introducerea limbii maghiare mbă oficială în Transilvania.

Jltimii ani ai păstoriei lui Lemeni au fost tulburaţi de multele :elegeri avute cu profesorii seminarului şi gimnaziului din Blaj. iu fost provocate de profesori — îndeosebi de Simion Bărnuţiu, — ilţumiţi de abuzurile şi neregulile existente în Blaj, mai ales de rea nevrednica a lui Vasile Raţiu, rectorul seminarului teologic pricina căruia au fost eliminaţi 39 de elevi). Profesorii au înaintat ite plîngeri împotriva episcopului şi a oamenilor săi de încredere ate autorităţile de stat, inclusiv la împăratul Ferdinand V (1830— . Dar aceste neînţelegeri aveau şi un alt substrat, căci Simion iţiu — ca odinioară Petru Maior — se ridicase şi întru apărarea lor rînduieli ale Bisericii româneşti din Transilvania. De pildă, in articol publicat în *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* de la iv, ceruse să se revină la vechile sinoade, formate din protopopi, i şi mireni, «spre a se sfătui asupra trebilor bisericeşti». Se ridica semenea împotriva absolutismului ierarhic, pe care căuta să-1 iucă episcopul, «care cu tocmeala Bisericii noastre nu se potri- ». Se~plîngea de drepturile pe care le-au avut altădată teologii i în Biserica unită (numindu-i «dictatori») şi de schimbarea drep- canonic «ce se zice pravila» cu cel catolic. Neînţelegerile, care irat mai mulţi ani, s-au terminat abia în 1845, cînd s-a făcut o ■tă din dispoziţia guvernului. Mai mulţi profesori — în frunte cu ţiu —■ au fost înlăturaţi din învăţămînt. Tot aşa, au fost eliminaţi nulţi elevi din ultima clasă «de filozofie» şi 12 seminarişti.

1 cursul revoluţiei din 1848, deşi Lemeni a prezidat — împreună idrei Şaguna — lucrările marii adunări naţionale româneşti de mpia Libertăţii din 3/15 mai şi a fost delegat să prezinte hotărîrile /ernului şi dietei din Cluj, totuşi a avut o atitudine filomaghiară. iunie 1848, adică exact la o lună după marea adunare de la a dat o circulară, prin care ataca hbtărîrile acesteia, poruncind lor să îndemne poporul «a sta în unirea credinţei, nici să se îască cum că doară prin adunarea din Blaj, s-ar fi hotărît ca um înainte în treaba religiei tot una să fim... că mai voioşi am de romanul (papa *n.n.),* decît de ţărigrădeanul...» (patriarhul wc, *n.n.).* loan Axente Sever (eliminat din seminar în 1845), it prefect de legiune pe Tîrnave, a împiedicat întoarcerea lui ii de la Cluj la reşedinţa sa din Blaj. împreună cu Bărnuţiu, icitat organelor militare austriece să-i ceară demisia din scaunul esc. Suspendat în noiembrie L848, şi-a dat demisia în 1850, plecat la Viena, unde a trăit într-o mînăstire dominicană, apoi

într-una franciscană, pînă la moarte (*f* 1861). In noiembrie 1848, au fost arestaţi şi închişi mai mulţi din oamenii săi de încredere din timpul procesului.

Rezultă ca Biserica unită a trecut, în timpul lui Lemeni, prin grave frămîntări, pricinuite în primul rînd de dorinţa sa de a concentra întreaga putere în mîna sa şi de neînţelegerea năzuinţelor de libertate naţională şi dreptate socială ale credincioşilor săi.

înfiinţarea Episcopiei unite a Oradiei. Uniaţia în părţile Bihorului a avut o istorie diferită de cea din Transilvania propriu-zisă. Cîtă vreme în Transilvania în 1698—1701 au lucrat pentru unire iezuiţii şi statul catolic, iar în 1760—1761 Curtea din Viena şi armata, în Bihor acţiunea de trecere la uniaţie era patronată de Episcopia romano-catolică maghiară din Oradea. Îndată după izgonirea turcilor din Bihor (1692), şi-a stabilit reşedinţa în Oradea episcopul romano-catolic Augustin Benkovits. Dar în cuprinsul eparhiei sale restaurate, el nu avea biserici, parohii, preoţi şi credincioşi, pentru că majoritatea acceptaseră calvinismul. Aşa se explică de ce episcopii latini au încercat să-şi sporească numărul de credincioşi prin atragerea românilor la unirea cu Biserica Romei. Episcopul latin de la Oradea era de regulă şi prefectul judeţului (fişpan), fiind, în acelaşi timp, cel mai mare latifundiar, cu un domeniu de peste 300.000 de jugăre, pe care munceau iobagi ortodocşi români. în ciuda puterii şi a mijloacelor de care dispunea episcopul-prefect, pe atît de slabe au fost rezultatele.

Prin 1692, episcopul unit Iosif Camillis al Muncaciului a numit ca vicar pentru Bihor pe ieromonahul *Isaia,* venit din Muntele Athos. Din pricina propagandei sale uniate, a fost ucis în Bixad, în 1701. în 1695, Camillis a făcut o vizita canonică în Bihor, cerînd, în adunarea comitatului, scutirea de iobăgie a preoţilor uniţi, pe temeiul diplomei date de împăratul Leopold I în 1692, pentru preoţii ruteni uniţi. Adunarea a hotărît să scutească de iobăgie pe preoţii români care dovedeau că sînt sub jurisdicţia episcopului de Muncaci. Acesta a dispus ca ei să asculte de vicarul catolic de la Oradea, Farkas Istvân, iar candidaţii la hirotonie să meargă la Muncaci.

La 17 ianuarie 1700, împăratul Leopold I a trecut pe toţi românii bihoreni, fie uniţi, fie «schismatici», sub ascultarea episcopului Augustin Benkovits, iar la 8 octombrie 1701, a decis ca «schismaticii» să fie supuşi acestuia, dar să nu fie tulburaţi în credinţa lor. în decembrie 1702, împăratul a numit ca episcop de Oradea şi prefect al judeţului pe contele Emerik Csâki, dar răscoala lui Francisc Râkoczy 1-a împiedicat o vreme să-şi ocupe cele două demnităţi. în acest timp, credincioşii ortodocşi din Bihor au avut episcop pe *Petru HristofoT*

!—1712). După el, în ciuda piedicilor puse de episcopul-prefect dea, episcopii sîrbi de la Arad şi-au întins jurisdicţia biseri-şi asupra credincioşilor ortodocşi români din Bihor. Emerik ajuns episcop de Eger, apoi de Kalocsa şi cardinal, a trimis ca i Oradea pe Mihail Kebell, care încerca să-i supună pe credin->rtodocşi bihoreni. Pe credincioşii din Beiuş, de pildă, i-a pus ! sub ascultarea parohului romano-catolic secui de acolo, Pa-izlo, în calitate de «protopop suprem». A lucrat printre români moarte (1729), dar fără rezultate.

3 urmaşii lui Csâki Em. : Lujinski Istvăn (1733—1734), Oko-Janos (1734—1736) şi Csâki ' Miklos (1737—1748), acţiunea ;tă a fost dirijată mai ales de vicarul lor, Forgach Pâl, care ur-prin aceasta, să fie promovat episcop. Dar rezistenţa preoţilor incioşilor ortodocşi a fost deosebit de puternică. De pildă, în ujinski a arestat pe protopopul Gheorghe din Beiuş, cu mai jreoţi, strînşi în satul Drăgăneşti, unde aşteptau pe episcopul *K* Isaia Antonovici de la Arad. Acesta a fost împiedicat să facă canonică, dar nici preoţii n-au vrut să cedeze în faţa presiuni-rcitate asupra lor.

1738, episcopul Csâki Miklos a numit ca protopop suprem al ro-• din întregul Bihor — cu sediul în Oradea — pe Vasile Hataş, :elib în Făgăraş, contracandidatul lui Inochentie Micu la epis-iar protopopii în funcţie au fost retrogradaţi la treapta de vice-}pi. Pentru a atrage pe preoţii bihoreni la unire, £sâki le da ie cîte 6—8 florini pe lună şi îmbrăcăminte. în Oradea, a cum-> casă pentru Hataş, a făcut o capelă unită şi a deschis o şcoală ;ască, iar la sate ajuta cu bani şcolile româneşti. Scopul ur-era uşor de întrevăzut: atragerea credincioşilor ortodocşi ro-a uniaţie. în 1746, a cerut de la papa aprobarea de hirotonie Lrhiereu pentru Vasile Hataş. El a murit însă în acelaşi an, iar său de protopop suprem 1-a obţinut preotul celib Meletie Ko-un macedoromân, fost paroh al coloniei ortodoxe «greceşti» lo-române) din Diosig (jud. Bihor), atras la uniaţie. în 1748, e a izbutit să dobîndească şi arhieria, ca titular al scaunului din hirotonit de Manuil Olszavski din Muncaci, prin amăgirea pro-lui Vasile din Beiuş, care 1-a ajutat cu bani, refuzînd apoi să-i ie. Cu acest prilej, făgăduise ascultare lui Forgach Pal ajuns p (1748—1759), în urma lui Csaki Miklos (ajuns arhiepiscop de a> apoi de Esztergom). Era, deci, un episcop sufragan sau, mai spus, un vicar al lui Forgach şi al urmaşilor săi în scaunul pal latin de la Oradea pentru credincioşii români uniţi (însuşi

Meletie se intitula : «în ritușul grecesc sufraganeuș și în cele sufletești vicariul general» al episcopului latin). In orice caz, între ei au apărut mereu disensiuni. Datorită încercărilor sale de a răspîndi uniația în Bihor, cu sprijinul Episcopiei romano-catolice și al autorităților, a ajuns, cum era și de prevăzut, la neînțelegeri cu episcopul ortodox sîrb Sinesie Jivanovici de la Arad și cu mitropolitul Pavel Nenadovici de la Carloviț, cu plîngeri de ambele părți pînă la Curtea din Viena.

Am arătat și în altă parte că în 1754—1755, a lucrat aici o comisie, instituită de împărăteasa Măria Tereza, care a ascultat delegații (preoți și mireni) tuturor satelor bihorene, constatînd că toate voiau să rămînă ortodoxe. Cu toate acestea, trei sate au fost declarate unite, în ciuda voinței lor. Raportîndu-se împărătesei abuzurile săvîrșite de Forgach, a fost amendat și mutat în scaunul episcopesc de Vâcz. Episcopului Sinesie i s-a recunoscut tot atunci jurisdicția peste parohiile ortodoxe din Bihor și dreptul de a face vizite canonice. O nouă comisie, cerută de Episcopia romano-catolică, a trecut la uniație alte opt sate. Dar cu tot sprijinul Episcopiei latine și al Curții din Viena, unirea făcea slabe progrese. într-un raport al lui Meletie apar 33 de parohii, 36 de preoți și 6381 de suflete, ceea ce ar putea fi exagerat (tot atunci episcopul latin Patachich dădea numai 21 parohii cu 4000 suflete).

După moartea lui Meletie Kovacs (1775) a fost numit ca vicar pentru credincioșii uniți (pe lîngă episcopul latin), protopopul Moise *Dragoș* din Oradea. In urma demersurilor sale la Curtea din Viena, el a obținut aprobarea Măriei Tereza pentru înființarea unei noi episcopii la Oradea, pentru credincioșii români uniți, în ciuda protestelor episcopului latin Adam Patachich (1759—1776), urmașul lui Forgach, care pierdea astfel jurisdicția asupra românilor uniți din Bihor.

Noua Episcopie — cu un capitlu de cinci canonici — a fost înființată prin hotărîrea împărătesei Măria Tereza, obținînd aprobarea papei la 16 iunie 1777 (prin bula numită «Indefessum personarum»). Spre deosebire de eparhia Blajului, al cărui sinod electoral avea dreptul să propună Curții trei candidați, din care era numit unul, la Oradea s-a prevăzut, pentru împărăteasa Măria Tereza și urmașii ei, în calitate de «patroni», dreptul de a numi și prezenta papei pe titularii Episcopiei. Încă de la înființare, papa a subordonat-o Arhiepiscopiei romano-catolice maghiare din Esztergom. în anul 1781, împăratul Iosif II a înzestrat noua Episcopie cu un domeniu de 136.000 jugăre (locuri arabile, vii, livezi și mai ales păduri și pășuni), luate de la Episcopia romano-catolică din Oradea, care rămînea cu un do-

de 180.000 jugăre. Acest domeniu era situat în jurul Beiuşu-
mt curat românesc şi ortodox. In schimbul acestui domeniu,
tul şi papa au cerut episcopului să lucreze pentru trecerea la
: a ortodocşilor din acele părţi. Toate încercările s-au dovedit
ice, pentru că întregul ţinut a rămas în credinţa ortodoxă, deşi
români ortodocşi erau siliţi să muncească pe moşiile celor două
pii de la Oradea. în ciuda faptului că episcopii uniţi erau con-
i că fac parte din Biserica apuseană, ei au fost mereu supra-
iţi şi urmăriţi de colegii lor romano-catolici din acelaşi oraş,
irin dispoziţii ale autorităţii de stat.
tolicizarea Bisericii unite, mult accentuată faţă de Blaj, era
prin preoţii, în mare parte celibi, crescuţi în mediul înstrăinat
ilor catolice din Pesta, Lvov, Eger (Agria) şi Viena, dar mai
Seminarul romano-catolic maghiar din Oradea, căci Episcopia
iu avea o şcoală teologică proprie. Primind salarii de la stat,
rină o situaţie materială bună, ei s-au înstrăinat încetul cu în-
e credincioşii lor. S-au introdus multe inovaţii liturgice în cult.
'mii *episcopi.* Şirul episcopilor uniţi de la Oradea începe cu
Dragoş fi 777—1787), pînă atunci preot, protopop şi vicar tot
dea. El a organizat noua eparhie, a primit ajutoare pe seama
3r şi învăţătorilor uniţi, precum şi pentru şcolile româneşti, pa
moartea lui, împăratul Iosif II a numit ca episcop pe ru-*Mihail Savniţki,* rectorul Seminarului unit din Lvov (Lemberg). pitlul
din Oradea, precum şi unii cărturari români %u înaintat ilte
memorii împăratului, prin care solicitau înlocuirea lui cu ian.
în urma multor stăruinţe, împăratul a revenit asupra de-ale,
numind ca episcop pe *Ignatie Darabant,* vicarul general al)iei
din Blaj, propus de două ori ca episcop al acestei eparhii,
iscopul Ignatie a fost un sincer sprijinitor al marilor cărturari
Micu şi Gheorghe Şincai (trimişi la studii prin stăruinţa sa, pe
[r]a vicar la Blaj). Şincai a găsit chiar adăpost la reşedinţa sa,
; a fost alungat de Ioan Bob din Blaj. în 1792, episcopul Ignatie a
fosta clădire a călugărilor iezuiţi din Oradea, în care a pus
unui internat pentru elevii români care învăţau în şcolile de
deţinuţi gratuit.
noiembrie 1790, reprezentanţii clerului şi ai credincioşilor ro-
in părţile de nord ale Transilvaniei (Sătmar, Maramureş), aflaţi
isdicţia Episcopiei unite rutene (cu tendinţe de maghiarizare)
luncaci, au ţinut o consfătuire la Derşida (Sătmar, azi jud. Să-
tocmind un memoriu către împăratul Leopold II (1790—1792),
re cereau înfiinţarea unei Episcopii româneşti unite la Baia

Mare. Se urmărea deci scoaterea bisericilor româneşti de aici de sub jurisdicţia unor vlădici de neam străin. Cererea lor nu a fost însă aprobată. în anul 1791, Ignatie Darabant a fost unul din sprijinitorii *Supplexului,* contribuind chiar şi la redactarea sa.

La Oradea, a început zidirea catedralei episcopale, terminată numai sub urmaşul său. A lăsat, prin testament, 34.000 florini, pentru continuarea lucrărilor de construcţie. S-a îngrijit de soarta clerului său, cumpărînd cinci case pentru canonici şi obţinînd un salar de cîte 150 florini pe an pentru preoţii de mir.

Episcopul Samu.il Vulcan. După moartea lui Ignatie Darabant (1805) în locul său a fost numit *Samuil Vulcan,* originar din Blaj, cu studii la Viena. A păstorit din 1807 pînă în 1839, fost prefect de studii la seminarul din Viena (mutat apoi, cu seminarul, la Eger (Agria) şi Lvov), canonic, apoi vicar în Oradea.

In timpul păstoririi sale, s-au terminat lucrările de construcţie a catedralei episcopale. în 1824 au fost alipite la eparhia sa 72 de parohii unite din părţile Sătmarului, luate de la eparhia ruteană de la Muncaci. în felul acesta, s-au realizat — dar numai în parte — doleanţele formulate în 1790 de reprezentanţii clerului şi credincioşilor români aflaţi sub ascultarea episcopilor ruteni de a se crea o eparhie proprie pentru români. Păstorirea noilor parohii a fost destul de grea datorită faptului că ele aveau mulţi credincioşi ruteni maghiarizaţi.

Cu cheltuiala lui Samuil Vulcan s-a tipărit cunoscutul *Dicţionar* de la Buda din 1825 («Lexicon românesc-latinesc-unguresc-nemţesc»), la care au lucrat mai mulţi cărturari ai vremii (Samuil Mi cu, preotul Vasile Coloşi, canonicul Ioan Corneli, Petru Maior şi preotul Ioan Teodorovici). Samuil Vulcan mai are meritul ca a pus bazele liceului român din Beiuş în anul 1828, întîi ca gimnaziu inferior (numit «Pedagogicum seu Gymnasium Minus»), iar în 1836 ca gimnaziu complet. A creat, pe seama acestuia, o fundaţie de 75.000 florini, precum şi o donaţie pentru pîine pe seama elevilor săraci, aşa cum se făcuse şi la Blaj. In acest liceu, care există pînă azi, au studiat mii de tineri români, atît ortodocşi cît şi uniţi, mai ales din părţile Bihorului şi Aradului.

Dacă episcopul Samuil a fost un sprijinitor al învăţămîntului românesc, el a fost şi un propovăduitor neobosit al uniaţiei, ajutat de organele de stat, în dauna Bisericii Ortodoxe, în Bihor, Arad şi Banat (în 1806 în toată eparhia erau numai 63 parohii, cu 26.232 suflete). Acţiunea lui prozelitistă s-a desfăşurat în comitatul Arad, în anii 1834—1835, cînd scaunul vlădicesc de aici era vacant. Deşi a izbutit să atragă — prin bani şi promisiuni — 19 parohii ortodoxe, cu timpul

evenit la Ortodoxie (în Bihor a atras 15 sate, iar în Banat 9).
că a început această acţiune numai pentru a se reabilita în
arităţilor de stat, nemulţumite de el, mai ales pentru înfiinţa-
îlui.
iaşul său a fost *Vasile Erdelyi* (1843—1862), cu studii la Pesta
ia, fost canonic al Episcopiei.
îţia în Maramureş. Dacă Vasile Tarasovici şi ucenicul său Pe-
enie, episcopi uniţi la Muncaci pe la mijlocul secolului al
i, nu au putut cîştiga adepţi printre credincioşii români, ac-
jrozelitistă uniată a înregistrat succese dup ătrecerea Tran-
i în stăpînirea Imperiului habsburgic. Acţiunea de atragere a
>r maramureşeni la uniaţie era condusă acum de episcopul
la Muncaci, grecul Iosif Camillis (1689—1706), şi de fostul că-
onit Isaia, stabilit în mînăstirea Bixad în Sătmar, ucis în 1701.
Ortodoxă a găsit însă un apărător puternic în persoana epis-
Iosif Stoica (c. 1690—1705). Abia după întemniţarea acestuia,
pă înlăturarea lui *Iov Ţirca* (septembrie 1709), Episcopia Mun-
a putut să-şi reia acţiunea prozelitista.
1711, noul episcop *Seiatim* — fostul protopop Ştefan din Petro-
îcînd un drum la Alba Iulia, la episcopul Atanasie Anghel, însă
treacă la uniaţie, probabil numai ca să-şi consolideze si-iiind
urmărit atît de calvini, cît şi de Episcopia ruteană unită
Muncaci. Dar nobilii români din Maramureş au înaintat un'
solemn împotriva acestei încercări de a-i trece la uaiaţie fără
: şi «de a introduce inovaţii împotriva legii şi a credinţei lor
în faţa unui protest ^.tît de categoric, Serafim a trebuit să re-i
planurile sale. In primăvara anului 1714, a fost arestat şi în-
Hust, din dispoziţia episcopului unit Iosif Hodermarszki din i-
)ă moartea acestuia, noul episcop rutean Ghenadie Bizânczi a
:a vicar în Maramureş pe Procopie(Hodermarszki, fratele lui
cesta a făcut multe neajunsuri episcopului ortodox din Mara-
Oosoftei Teodorovici, care hirotonea numeroşi preoţi, nu numai
eparhia sa, ci şi pentru parohiile ,dm Transilvania. La stăruin-
Ghenadie Bizânczi, la 22 august 1720, împăratul Carol VI (1711
i-a interzis lui Dosoftei să-şi desfăşoare activitatea de episcop,
Maramureşul sub jurisdicţia Episcopiei rutene de la Muncaci.
, a venit însuşi Bizânczi în Maramureş, izbutind să atragă la
cîţiva preoţi. în astfel de împrejurări, preoţii şi credincioşii
mar şi Maramureş au fost nevoiţi să se împace cu ocîrmuirea
or ruteni uniţi de la Muncaci, mai ales că în 1732 comitatele

Maramureş, Ugocea, Sălaj, Sătmar şi Bihor au fost alipite la Ungaria. Aceştia îşi trimiteau în Maramureş vicari, stabiliţi de regulă în Sighet. Şirul episcopilor ortodocşi din Maramureş se încheie, în anul 1739, cu *Gavriil* din Bîrsana.

Intr-o astfel de conjunctură, în pofida numeroaselor legături culturale-bisericeşti ale românilor maramureşeni cu fraţii lor din Moldova şi chiar din Ţara Românească, uniaţia a făcut aici progrese însemnate, în tot cursul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui de al XlX-lea. Mişcarea antiuniată condusă de Sofronie de la Cioara s-a extins şi aici. S-au ţinut mai multe adunări (soboare) în satele din Sătmar şi Maramureş, prin care credincioşii declarau că revin la Ortodoxie (Dorolţ—Satu Mare, Dengheleg—Satu Mare, Budeşti—Maramureş şi altele). Corniţele Sătmarului a luat măsuri energice pentru oprirea mişcării de revenire la Ortodoxie. între altele, a ordonat să fie închisă graniţa spre Transilvania, aducînd unităţi militare de-a lungul ei. Numeroşi credincioşi au fost arestaţi şi întemniţaţi, preoţii uniţi alungaţi din parohiile lor de credincioşi au fost rechemaţi, dîn-du-li-se din nou bisericile. In mai 1761 a venit în Sătmar episcopul unit Manuil Olszavski din Muncaci. pentru a face o vizită canonică şi a îndemna credincioşii români să îmbrăţişeze din nou unirea. La 21 mai 1761, a convocat la Cărei pe toţi preoţii, primarii şi curatorii satelor româneşti din Sătmar şi Maramureş, apoi, însoţit de comite, a cercetat toate satele sătmărene, silind pe credincioşi să semneze o declaraţie prin care făgăduiau că vor respecta unirea cu Biserica Romei. Cei din Baia Mare şi Oaş au semnat-o numai cu condiţia că îşi vor păstra ritul răsăritean. Au avut loc împotriviri faţă de încercările autorităţilor de a-i trece pe români cu forţa la uniaţie. în fruntea celor nemulţumiţi se afla preotul maramureşean Ioan Marineţ. S-au făcut numeroase arestări şi întemniţări. Aceste acţiuni au făcut ca în 1769, aşa numita «Universitate nobilă» din Maramureş să declare că aici nu mai existau ortodocşi, ci numai catolici şi calvini. Afirmaţia era exagerată, căci lupta pentru Ortodoxie a continuat încă mult timp, deşi fără sorţi de izbîndă. Uniaţia s-a întărit sub episcopul Andrei Bacinski (1772—1809), care a mutat sediul Episcopiei de la Muncaci la Ungvar (Ujgorod).

în 1776, împărteasa Măria Tereza a înfiinţat Vicariatul greco-catolic al Maramureşului, cu reşedinţa în Sighet, care a fost condus de vicari români şi ruteni. Episcopii şi vicarii ruteni au contribuit nu numai la întărirea uniaţiei din Maramureş, ci au încercat şi deznaţionalizarea românilor trimiţînd adeseori preoţi ruteni în parohiile româneşti. Tinerii români erau trimişi la şcoli teologice maghiare sau

:. Sub Bacinski, s-a început şi o acţiune de maghiarizare a cre-
şilor ruteni din eparhia Muncaciului (s-au tradus cărţile de
în ungureşte etc). Sătmarul a rămas sub dependenţa Episcopiei
de la Muncaci pînă în 1824, cînd au fost trecute la Episcopia
i Oradiei 72 de parohii româneşti din aceste părţi. în schimb, cre-
şii din Maramureş şi Sălaj au rămas sub ascultarea acelei epis-
îtrăine pînă în 1853, la înfiinţarea Episcopiei române unite din

Concluzii. *Biserica unită a trecut prin situaţii destul* de ce în *toată perioada de care ne-am ocupat. Dreptul de «patronat» aparatului a împiedicat de atltea ori promovarea în cele două ne vlădiceşti a unor oameni capabili, doriţi de clerul şi credin^ ii români. Spre deosebire de marii teologi blăjeni (Samuil Micii, u Maior), care cereau menţinerea doctrinei, cultului şi organizării aceşti tradiţionale, unii episcopi (Ioan Bob, Ioan Lemeni) au în-it să introducă diferite înnoiri catolicizante, care au nemul-t clerul şi pe credincioşii lor. La Oradea, situaţia era şi mai , datorită faptului că unii episcopi şi chiar canonici şi preoţi i cu catolicizarea înlesneau şi acţiunea de maghiarizare a cre-'oşilor români. Este de remarcat activitatea şcolară şi editorială işurată la Blaj, în a doua jumătate a secolului XVIII.*

BIBLIOGRAFIE

oare. PETRU MAIOR, *Istoria Bisericii românilor aiît a ceator dincoace celor dincolo de Dunăre,* Buda, 1813, 392 p. (şi fragmentul inedit publicat 'ILIU TEODOR, *în jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior. Contribuţie cărţii româneşti vechi,* în «An. Inst. Ist.-Cluj», IX, 1966, p. ,271—281); CIPARIU, *Acte şi fragmente latine şi româneşti pentru istoria Bisericei nai ales unite,* Blaj, 1855, XVI + 280 p.; IOAN MICU MOLDQVAN, *Acte ale Bisericii române de Alba Iulia şi Făgăraş,* 2 voi., Blaj, 1869—1872, VI + M p.; NICOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae in terris coronae S. Stephani, 2* voi. Oeniponte (Innsbruk), 1885, 1088 p.

rări generale. ALEXANDRU GRAMA, *fstoria Bisericii româneşti unite* , Blaj, 1884, VIII + 223 p.; *Şematismul veneratului cler al Arhidie-Hropolitane greco-catolice române de Alba Iulia şi Făgăraş,* Blaj, p.; ZENOVIE PÂCLIŞANU, *Din istoria bisericească a românilor' ardeleni.* ► *vlădicilor uniţi,* in «An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.», s., III, t. I, Bucureşti, 149—192 (şi extrasul: 44 p.); NICOLAE (MLADIN), *Biserica Ortodoxă na şi aceeaşi în toate timpurile,* Sibiu, 1968, 309 p.; DUMITRU STĂNILOAE, ⁽ *din Transilvania, încercare de dezmembrare a poporului român,* Bucureşti, p.

rări speciale. AUGUSTIN BUNEA, *Episcopii Petru Paul Aron şi lovacovici sau istoria românilor transilvăneni de Ia 1751 la 1764...,* Blaj, + 498 p.; V. STANCIU, *Episcopul Petru Pavel Aron,* Blaj, 1943, 63 p. ; ^COTĂ, *Petru Pavel Aron,* în rev. «Transilvania», an. LXXVII, 1946, . 32—44.

>VIE PÂCLIŞANU, *Vechi vizitafiuni canonice în Ardealul veacului al* în «Cultura Creştină», an. XVI, 1936, nr. 1, p. 22—26; 1936, nr. 2,

p 92_ 99 şi 1936, nr. 3, p. 153—159 ; ŞTEFAN METEŞ, *Contribuţii la istoria Bisericii româneşti transilvane din veacul XVIII,* în «MA», an. XVI, 1971, nr. 7—8, p. 5jg _528 i MICHAEL LACKO, *Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum* ex *antiqua Hungaria* Vindobonae *a. 1773 celebrata,* Roma, 1975, 320 p.

NICOLAE LUPU, *Consideraţii asupra demisiei episcopului Grigorie Maior,* în rev. «Blajul», an. I, 1934, p. 24—32.

''''''''' IO AN LUR&.Ş, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792,* Sibiu, 1912, 45 p. (şi în voi. Studii, *conferinţe şi comunicări istorice,* IV, Sibiu, 1943, p. 318—352) ; Z. PÂCLIŞANU, Un *vechi* proces *literar. Relaţiile lui Ioan Bob* cu S. *Klein, Gh. Şincai şi P. Maior,* în «An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.», s. III, t. XVI, 1935, p. 221—255 şi în «Revista Fundaţiilor Regale», an. II, voi. III, 1935, p. 87—121; NICOLAE LUPU, *Episcopul Ioan Bob,* Blaj, 1944, 64 p.; OCTAVIAN BÂRLEA, Ex *historia romena: Ioannes Bob episcopus Fogarasiensis (1783—1830),* 2 voi., Freiburg, 1951.

I. LUPAŞ, Acte *relative la procesul dintre episcopul Lemeni şi profesorii din Blaj,* în «Anuarul Inst. Ist. Naţ. Cluj», III, 1924—1925, p. 573—584; CORIOLAN SUCIU, *Preambule la procesul lemenian,* în «Cultura Creştină», Blaj, an. XVIII, 1938, nr. 6—7, p. 384—388, nr. 8—9, p. 501—520, nr. 10—11, p. 639—663, nr. 12, p. 730—745 şi an. XIX, 1939, nr. 1—2, p. 56—69.

Activitatea tipografică. IOAN BIANU şi NERVA HODOŞ, *Bibliografia românească veche,* tom. II (1716—1808), tom. III (1809—1830), tom. IV. Adăogiri şi îndreptări, Bucureşti, 1910, 1936, 1944, 571 p. (II), VIII + 780 p. (III), XII + 375 p. (IV) ; AL. LUPEANU-MELIN, *Xilograiii care au lucrat în tipografia veche din Blaj,* 1750—1800, Blaj, 1929, 24 p. + 19 pi. şi în «Almanahul Graficei Române», Craiova, 1931, p. 121—134; IOAN GEORGESCU, *Tipografia Seminarului din Blaj,* în rev. «Boabe de grîu», an. V, 1934, nr. 1, p. 1—21 (şi completările lui Z. Pâclişanu în nr. 2, p. 105—108); IOSIF E. NAGHIU, *Tipărituri blăjene între 1750—1800,* în rev. «Cultura Creştină», an. XXIV, 1944, nr. 5—6, p. 309—320; VIRGIL MOLIN, *Xilogralul Petru Papavici Rîmniceanu, inovatorul artei de a ilustra cărţi bisericeşti,* în «MO», an. XX, 1968, nr. 3—4, p. 199—210; IOAN PLEŞA, *Tipărituri* şi *publicaţii româneşti pe teritoriul comitatului Alba Inferioară,* în «Apulum», X, 1972, p. 777—796; ZSIGMOND JAKO, *începuturile tipografiei de la Blaj,* în voi. *Sub semnul lui* Cli'o. *Omagiu Acad. Prot. Ştefan Pascu,* Cluj, 1974, p. 492—503 ; I. MIRCEA, *Tipărituri apărute la Blaj în primii* 25 de *ani de activitate a tipografiei (1747—1771), relevate de un document de epocă,* în *Apulum,* XX, 1982, p. 207—213; C. TATAI BALTĂ şi T. SMERICINSCHI, *Din activitatea tipografică din Blaj (1787—1821),* în *Apulum,* XIX, 1981, p. 239—258.

Şcolile din Blaj. ZENOVIE PÂCLIŞANU, Documente *privitoare la istoria şcoalelor din Blaj,* Bucureşti, 1930; IOAN GEORGESCU, *Şcolile din Blaj,* în rev. «Boabe de grîu», an. IV, 1933, nr. 6, p. 334—360 ; ŞTEFAN MANCIULEA, *Ctitorii şcoalelor din Blaj,* Blaj, 1938, 42 p.; NICOLAE COMŞA, *Dascălii Blajului. Ordinea lor cronologică cu date bio-bibliogralice,* Blaj, 1940, 151 p.; CORIOLAN SUCIU, *Arhiereii Blajului ctitori de şcoli naţionale,* Blaj, 1944, 108 p.; IACOB MARZA, *Şcoală şi naţiune* (Şcolile din Blaj în epoca renaşterii naţionale), Cluj-Napoca, 1987, 238 p.

Episcopia Oradiei. IOAN ARDELEANU, *Istoria diecesei româno-greco-catolice a Oradiei Mari,* 2 voi. Gherla-Blaj, 1883—1888, 175 + 137 p.; IACOB RADU, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari,* Oradea, 1930, 241 p. + 16 pi.

Unirea în Bihor. GRUIA (= ŞTEFAN POP), *Din trecutul Bisericii biho, rene,* în «RT», an. I, 1907, nr. 4, 5, 6, 9—10, 11; an. II, 1908 nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6; ŞTEFAN POP, *Din istoria bisericească a Bihorului,* în «Cultura Creştină», an. IU, 1913, nr. 12, p. 363—369; NICOLAE FIRU, *Biserica Ortodoxă Română în Bihor în*

unirea, Caransebeş, 1913, 74 p. i ŞTEFAN TAŞIEDAN, Icoane din *viaţa român din Bihor (1726—1748),* în «Cultura Creştină», Blaj, an. III, 1913, 13—18; nr. 2, p. 49—54; nr. 3, p. 81—86; nr. 4, p. 110—115; nr. 5, 7; ŞTEFAN TĂŞIEDAN, *Unirea Bihorului în 1737,* în «Cultura Creştină», 5, nr. 10, p. 291—300; nr. 11, p. 329—340 şi nr. 12, p. 369—380; ŞTEFAN *itoria bisericească a românilor bihoreni,* voi. I, *Pînă la 1829,* Oradea,

P-

AN TĂŞIEDAN, *Din viaţa şi activitatea primului episcop sufragan* român a Mare *Meletie Kovacs,* în «Cultura Creştină», an. IV, 1914, nr. 9, p. 259— 10, p. 302—310; an. VI, 1916, nr. 9, p. 270—278; nr. 10, p. 291—300 şi 333—339 ; ŞTEFAN LUPŞA, Cum a *ajuns Meletie Kovacs episcop,* în «BOR», 37, nr. 3—4, p. 214—220.

)B RADU, *Samuil Vulcan episcopul român unit al Orăzii Mari (1806—1839) i Ortodoxă Română,* Oradea, 1925, 105 p.; GHEORGHE CIUHANDU, *Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ. Pagini mai ales din istoria românilor cri-t—1840),* Arad, 1935, XXX + 702 p.; VASILE BOLCA, *Episcopul Samuil Orăzii,* Oradea, 1938, 111 p.

tru Maramureş să se vadă bibliografia capitolului: Viafa *biseri- românilor din Maramureş în sec. XVII*—XVI/7, îndeosebi lucrările lui JKA, AL. CZIPLE şi SIMEON RELI.

LXţX

MĂNĂSTIRILE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA ŞI TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

i

In această perioadă s-au ridicat noi aşezăminte mînăstireşti în Ţara Românească şi în Moldova. Se înregistrează însă foarte puţine ctitorii domneşti. Lucrul este explicabil, dacă ne gîndim că domnii fanarioţi erau puţin legaţi de ţările pe care le cîrmuiau, iar domniile înseşi erau nesigure şi de scurtă durată. Se fac noi închinări de mînăstiri, pe lîngă cele din secolele anterioare, în care au venit călugări greci. S-au ridicat numeroase schituri, multe din lemn, din osteneala şi daniile unor călugări şi credincioşi români, în care se ducea o viaţă duhovnicească superioară, potrivit pravilei călugăreşti şi în care s-a desfăşurat şi o activitate culturală (copieri de manuscrise, traduceri din Sfinţii Părinţi etc).

Mînăstirile din Ţara Românească. Dintre ctitoriile domnilor fanarioţi consemnăm mînastirea *Văcăreşti* din Bucureşti, ridicată de Nicolae Vodă Mavrocordat, între anii 1716—1722, în care s-a păstrat renumita bibliotecă a ctitorului. A fost distrusă în timpul regimului comunist.

In Bucureşti, domnitorul Constantin Mavrocordat (a patra domnie, 1744—1748) a refăcut din temelie mînastirea *Si. Spiridon Vechi* — cu toate clădirile din jur — închinînd-o Patriarhiei de Antiohia, cu toate moşiile şi veniturile ei. Şi acesta a fost demolată sub comunişti.

In apropiere de Bucureşti, Grigorie II Ghica a ridicat mînastirea şi aşezămîntul spitalicesc *Sîîntul Pantelimon,* terminate în 1750. Alături de spitalul de boli cronice, iniţial cu 12 paturi, s-a mai ridicat un altul pentru izolarea ciumaţilor, cu o bisericuţă proprie, avînd hramul Sfîntul Visarion. Scarlat Ghica (1758—1761 şi 1765—1766) a ctitorit mînastirea *Sfîntul Sphidon* Nou din Bucureşti, cu o biserică monumentală, în care a fost îngropat, terminată de fiul său Alexan-

'1756—1768). Prin testamentul său, Scarlat Vodă i-a lăsat o mare 3, o parte din venituri fiind hărăzite pentru unele opere de asis- sociala (maritarea de fete sărace etc). Tot în Bucureşti se poate ti mînăstirea (azi biserica) *Stavropoleos,* ctitorită în 1724 de un îandrit grec Ioanichie, devenit mitropolit titular de Stavropo- A ajuns una din cele mai bogate mînăstiri ale ţării, stăpînind un case, prăvălii, intravilane în Bucureşti, moşii, vii etc. A fost în- ta apoi unei mînăstiri din Epir, de unde era originar ctitorul. *Aai* multe mînăstiri, schituri şi biserici de mir au fost ctitorite şi în secolele anterioare — de marii dregători ai ţării. De pildă, cui Preda Bujoreanu — călugărit sub numele de Pahomie — a it schitul *Comanca* (jud. Vîlcea) şi bisericile din *Coasta* (Pauşeşti- îşi-Vîlcea) şi *Stîntul Dumitru* din Rîmnicu-Vîlcea. Matei Morun- a ctitorit mînăstirea *Şerbăneşti-Morungl&vu* (jud. Vîlcea), pa- :ul Constantin Obedeanu, mînăstirea ce-i poartă numele — *eanu* — din Craiova, vornicul Badea Ştirbei, schitul *Drăgâ-* (jud. Olt), Dumitrachi Hagi Marcu, fost mare paharnic, schitul *ileşti Flăminda* din Cîmpulung.

Jte mînăstiri şi schituri — de proporţii reduse şi mai puţin în- te — au fost ridicate de mici dregători şi chiar de unii negustori. Idă, biserica mică a mînăstirii *Zamfira* a fost ctitorită, în 1743, mfira, soţia starostelui negustorilor din Bucureşti, Manuil Apos- - de la care i-a rămas şi numele — şi de nora ei Smaranda Bă- m. Schitul *Buliga* din Piteşti a fost ridicat de Martiri Buliga cu- în 1745 (azi demolat).

L prima jumătate a secolului al XVUI-lea, episcopul Climent al "ului a refăcut din temelie *catedrala episcopală* din Rîmnic, la i adăugat o *bolniţă* nouă, a ridicat schiturile *Pietrarii de Jos, isa, Colnic* şi cîteva biserici de mir, toate în judeţul Vîlcea. -au continuat viaţa vechile aşezări sihăstreşti din Munţii Bu- Coziei şi Vîlcii. Sihăstriile din perioada de care ne ocupăm ;t ctitorite de episcopi, egumeni, călugări şi călugăriţe. De o ţie deosebită se bucura schitul *Poiana Mărului* (la NV de Rîm- >ărat), ai cărui, sihastri erau îndrumaţi de cunoscutul stareţ şi *Vasile,* traducător din literatura teologică ascetică greacă şi •usă.

iUmenul Nicodim de la Tismana a ridicat schiturile *Cioclovina de de Jos,* lîngă Tismana ; un monah Pahomie ridică schitul *Izvo- imos* (jud. Vîlcea), un altul, Vasile, schitul *Puţuri* (jud. Dolj) ; fii Ilarion şi Ştefan au ridicat schitul *Frăsinet* sau *Frăsinei* (jud. biserica schitului zidită în 1762—1763 de doi credincioşi). Mî-

năstirea *Suzana* (jud. Prahova) a fost ridicată de maica Suzana Arşic, originară din Săcelele Braşovului, împreună cu alte călugăriţe din acele părţi. Ea a stat în fruntea mînăstirii ca stareţă 30 de ani, fiind urmată de alte ardelence. Sub una din ele, Suzana Albuleţ, s-a ridicat a doua biserică, din zid. Mînăstirea *Berislăveşîi-Argeş,* începută de Sandu Bucşănescu, a fost isprăvită în 1762 de egumenul Nicodim, identificat cu protopopul Nicolae Pop din Balomir, cunoscutul luptător pentru apărarea Ortodoxiei în Transilvania.

In a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-au ridicat schitul *Cheia* sau *Teleujen* (azi jud. Prahova), din lemn, ctitorit de călugări transilvăneni, reclădit mai tîrziu din zid, schitul *Pisculeşti* (jud. Argeş), 'ridicat de călugăriţa Eupraxia, schitul *Predeal,* făcut din nuiele, apoi din lemn de brad, de un ieromonah Ioanichie, schitul *Cheia* (jud. Vîlcea), ridicat de preoţii Radu şi Preda, schitul *Br&tăşeşti-Arqeş,* ctitorit de un Ioan Vîlsănescu, a fost refăcut de egumenul Partenie, tar ejumenul Sofronie de la Cozia a refăcut *Cotmeana.* în sfîrşit, amintim de refacerea mînăstirii *Ce mică,* în 1781, de către stareţul Gheorghe, unul din marii «părinţi duhovniceşti» ai vremii. Fiind avariată de un cutremur în 1802, arhimandritul Tirnotei a ridicat — între 1809—1815 — actuala biserică Sfîntul Nicolae, pe locul celei vechi, a lui Cernica Ştirbei. Paraclisul *Siintul Gheorghe* a fost ctitorit de un Dan Braşoveanu, iar biserica *Sfîntul Gheorghe* din Ostrov de stareţul Calinic cel Sfînt, cu ajutorul arhiereului Ioanichie Stratonichias. în 1799, ieromonahul Nicodim Grecianu — originar dintr-o familie boierească — a refăcut mînăstirea Babeie-Vlaşca, ctitoria lui Vlad Vodă Călugărul, de la sfîrşitul secolului al XV-lea.

La începutul secolului al XlX-lea, vistiernicul Constantin Samurcaş a ridicat mînăstirea *Ciorogîrla* (numită şi Samurcăşeşti), în apropierea Bucureştilor (1808), iar marele ban Radu Goîescu, arhimandritul Dositei de la Căldăruşani şi logofătul Gheorghe Florescu ridică biserica mare de la mînăstirea *Ţigăneşti* .(1812), tot în apropierea Capitalei (exista din secolul al XVIII-lea ca mînăstire de călugăriţe).

în 1813, arhimandritul Timotei de la Gsrnica a ridicat mînăstirea *Pasărea,* în apropierea Bucureştilor, pentru călugăriţe. Fiind distrusă de un cutremur, a fost rezidită de arhimandritul Calinic cel Sfînt de la Cernica. Un egumen Arsenie — ajutat de familia Rucăreanu — a ridicat mînăstirea *Ghighiu,* lîngă Ploieşti, în 1814. O călugăriţă Calistrata — ajutată de unii credincioşi — a ridicat biserica de zid a s nitului *Lainici,* în trecătoarea cu acelaşi nume (exista încă din secolul al XVIII-lea). Tot în primele două decenii ale secolului a fost refăcută mînăstirea *Stînişoara,* prin strădaniile călugărilor Sava, sîvb

Teodosie din Săliştea Sibiului (biserica mică a schitului
tă de Gheorghe, clucer de arie, în 1747).

biserici de mir din Bucureşti au fost ridicate de domnii
e marii dregători. Marele logofăt Constantin Văcărescu
serica *Schitu Măgureanu,* isprăvită de girierele său, marele
iai Cantacuzino. Acesta din urmă a ctitorit şi biserica
le Mucenici de pe podul Mogoşoaiei, metoc al-Episcopiei
(pe locul unde este acum Ateneul). în 1720—1722 marele
iache Creţulescu —împreună cu soţia Safta, fiica lui Qon-
icoveanu, — au ridicat biserica ce este cunoscută pînă azi
s de *Creţulescu.* Biserica «Ienii» a fost zidită între anii
de marele logofăt Pană Negoescu (pe locul uneia mai
secolul al XVII-lea, ctitoria strămoşilor săi). în 1744 dom-
i, fiica lui Constantin Brîncoveanu, şi soţul ei Manolache
au ridicat o biserică cu hramul *Botezul Domnului,* iar în
, Bălaşa singură a ridicat o nouă biserică cu hramul *înăl-î
inului,* — numită apoi «Domniţa Bălaşa» — înzestrată cu
tal şi, se pare, cu un «xenodohion», adică azil pentru săraci
(în 1835 s-a înfiinţat lîngă ea Spitalul brîncovenesc). Bise-
ogheni a fost ridicată între anii 1785—'1787 de Nicolae Vodă
ni şi soţia sa Măria.

biserici de mir au fost ridicate de vlădicii ţării. De pildă,
ui Daniil a ctitorit biserica *Vergului* şi *«Cu sfinţi»,* amîndouă
sşti; episcopul Climent al Rîmnicului a ctitorit biserica din
îlcea ; urmaşul său Grigorie Socoteanu — biserica *Toţi Sfin-*
nnicu-Vîlcea etc. k

iţi egumeni şi călugări se îngrijesc de ridicarea unor bise-
Lir, în diferite oraşe şi sate. De pildă, o călugăriţă Tatiana,
ineasă Smaranda au ridicat «Schitul Maicilor» din Bucureşti
le 1726), egumenul Dionişie Bălăcescu de la Hurezi a ridicat
ă în Teleşti-Gorj (1743—1747), alta în Baia" de Fier-Gorj, ie-
ul Atanasie, eclesiarhul de la Hurezi şi logofătul Matei Do-
au ridicat biserica din Dobriceni (jud. Olt) ; egumenul An-
la Bistriţa a ctitorit biserica din Costeşti-Vîlcea ; egumenul"
de la Brădet a ctitorit biserica din Costeşti-Argeş ; o sta-
>raxia, biserica din Dăeşti-Vîlcea. Exemplele se pot înmulţi.
iserici din satele mînăstireşti erau ridicate cu cheltuiala mî-
espective sau a egumenilor.

'te multe biserici de mir au fost ridicate de mici boieri şi ne-
altele erau zidite de diferiţi meşteşugari, ajutaţi cîteodată de

unii boieri. Aşa sînt: biserica din *Bengeştii de Mijloc-Gox]*, ridicată de Stoica Bengescu ; biserica *Sfîntul Ştefan din Preajba-Dol]*, de Hagi Stan Jianu paharnicul, cea mai frumoasă biserică-culă din Oltenia ,• biserica *Mîntuleasa sau Adormirea din Craiova*, ctitorită de vornicul Barbu $tirbei împreună cu Ioan, vătaful de croitori, şi tot «rufetul» croitorilor din oraş; biserica *Stîntul Ioan Botezătorul din Caracal* ridicată .de cojocarii din oraş ; *Si. Gheorghe Nou din Craiova*, de starostele Milcu Stoenescu ,• biserica *Gănescu din Craiova* de stolnicul Barbu Zătreanu; bisericile *Negustori, Mîntuleasa, Udricani, Oţetari, Olari, Batiste, Siîntul Elefterie vechi, Icoanei, Lucaci, Bucur, Flăminda* (de breasla croitorilor), Manea *Brutaru* (după numele vătafului de brutari, ctitorul ei care avea şi un orfelinat), Mânu *Cavafu* (de breasla cavafilor = cizmari), *Tabacu* (a breslei «tabacilor»), toate în Bucureşti; biserica *Ghlaşi* sau *Toţi Stinţii din Buzău* de medelnicerul Mihail Mincu, CaJvini-Buzău de vătaful de plai Ţudor Săseanul, *Cărbuneşti*-Gorj de polcovnicul Mihai Colţescu, *Urşani, Horezi-Tirg, Bogdăneşti, Slătioara,* toate în jud. Vîlcea, ridicate de vătaful de plai Ion Urşanu, Preajna-Mehedinţi, de slujerul Tudor Vladimirescu, şi altele.

Numeroase biserici de mir— şi chiar schituri — au fost ridicate cu cheltuiala unor preoţi de mir sau a credincioşilor pe care-i păstoreau. Aşa -sînt bisericile *Popa Dîrvaş* (numită azi «biserica Albă»), Popa *Nan, Popa Soare, Popa Chiţu,* — ca şi bisericile mai vechi : Popa *Berea, Popa* Ivaşcu (sau Pitar Moş) ş.a. din Bucureşti, *Siintul Nicolae*, ctitorită de preotul Gheorghe, şi *Siînta Vineri* (de preoţii Oancea şi Ion), ambele în Cîmpulung, *Sîintul Nicolae din Slatina* (de preotul Andrei), *Peştişani-Gorj* (de preoţii Alexandru şi Roman), *Mihăeşti*-Vîlcea (de preotul Constantin, ieromonahul Oprea), *Zorleşti*-Gorj (de protopopul Barbu Zorilescu şi fratele său căpitanul Mihai), *Sfinţii Apostoli din Craiova* (de popa Cristea şi enoriaşii), *Câlineşti*-Vîlcea (de preotul Ioan), Osfrovehi-Dolj (de protopopul Oprea, preotul Manea, Dobre Măciucă, Florea Ciobanu şi alţii) etc.

Mînăstirile din Moldova. Ca şi în Ţara Românească, în timpul domniilor fanariote s-au ridicat puţine mînăstiri mari. Majoritatea erau mînăstiri mici — mai degrabă schituri — ridicate de modeşti slujitori ai altarului : episcopi, egumeni, călugări, preoţi de mir, mici dregători sau chiar din daniile credincioşilor de rînd. între mînăstirile mari se numără *Precista* din Focşani, ctitoria primului domn fanariot Nicolae Mavrocordat. Alta este mînăstirea *Frumoasa* (azi în Iaşi), vechea ctitorie a hatmanului Melentie Balică, de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, refăcută de Grigorje II Ghica, în prima jumătate a secolului al

[I-lea. Pe lîngă refacerea bisericii, inclusiv zugrăvirea ei, noul r a ridicat ziduri înconjurătoare, un turn-clopotniţă, case dom- şi chilii. In urma acestei restaurări, a primit numele de *Frumoasa* nouă refacere aparţine arhimandritului Ioasaf Voinescu, în - 4839).

O mînăstire ieşeană care a îndeplinit apoi un însemnat rol filan- c a fost *Simţul Spiridon,* ridicată de Ştefan Bosie între anii _1763 (refăcută la începutul secolului următor, întrucît vechile iri au fost distruse de un cutremur). La 1 ianuarie 1757, domnitorul ;tantin Racoviţă a dat un hrisov pentru înfiinţarea unui spital icinta ei. Tot el a ridicat o mînăstire cu hramul *Profetul Samuil* ocşani, -declarată metoc la Sfîntul Spiridon din Iaşi, avînd şi ea ipital, şi schitul *Măgura Ocnei* (lîngă Tg. Ocna), alt metoc la piridon.

D mînăstire cu rosturi însemnate în viaţa bisericească şi culturală oldovei a fost *Vâratecul* (Văratic). Prima aşezare monahală de a luat fiinţă prin strădania maicii Olimpiada, venită de la schitul :inat Topoliţa, care a ridicat o biserică în poiana numită Văratec >), fiind aduse aici şi maicile de la Topoliţa, In 1808—1812 s-a at biserica actuală, prin strădania stareţei Olimpiada şi a duhov- ui Iosif. Mînăstirea a primit numeroase danii din partea cîtorva oaice, unele călugărite aici (Elena Paladi, Elisabeta Balş, Safta :oveanu), încît a, ajuns să devină una din cele mai înzestrate e mînăstirile Moldovei. La începutul secolului al XlX-lea, maicile nai multe schituri învecinate au fost aduse la Vătatec. în 1811 197 de maici şi 78 de surori, cu următoarea provenienţă socială : ice de boieri, 58 de negustori, 1J35 de ^ăjani, 23- de mazili, 51 de :i, una de dascăl (cîntăreţ), una de cioban, una de altă religie, tă la Ortodoxie. în 1850 un călător străin scria că erau pe atunci iratec ca la 800 de călugăriţe şi surori.

)intre numeroasele schituri ridicate (în secolul al XVIII-lea, con- ăm doar pe cele care au avut rosturi mai de seamă în viaţa icească a Moldovei : Horecea, lîngă Cernăuţi, era ctitoria epis- lui Antonie al Rădăuţilor, iar biserica de zid a fost făcută de enul Artemdn mai tîrziu, Giurgeni-Roman, ridicat de un călugăr eon, *Brâteşti,* «din codrul Paşcanilor», ridicat de Iordache Can- ino medelnicerul, - mînăstirea Garovei-Dorohoi, ridicată de doi [ări prin anii 1740—1742, *Vovidenia* de lîngă mînăstirea Neamţ, ia episcopului Ioanichie al Romanului (1749—1751), *Horaiţa*- iţ, A/maş-Neamţ {schit de maici, ridicat de Ecaterina, soţia *spă*- ui Iordache Gantacuzino), *Cozla* sau *Draga,* azi în Piatra Neamţ,

ridicată de schimonahul Vasile şi monahia Varvara de la Soveja în 1764, schitul *Doamna,* tot în Piatra Neamţ, ridicat de un ieromonah Mitrofan, în ultimele decenii ale secolului, *Valea Neagră*-Vrancea, ridicat de un preot Matei, Doiyeşri-Roman, ctitorit de Vasile Ruset hatmanul şi ieromonahul Dionisie Hudici, *Poiana Pralii,* în părţile de sud ale Moldovei, ctitorit de Vasile Tudoran, mazil din Hîrlău, *Vladnic*-Bacău, de Constantin Costachi, refăcut de unul din urmaşii 'săi, spătarul Matei, Voro/ia-Botoşani, ctitorie boierească din 1793, pe locul unei aşezări mai vechi, iar la începutul secolului al XlX-lea mînăstirea Mogoşeşfi-Dorohoi, ctitoria monahului Sava, fostul clucer Ştefan Holban şi altele.

Dincolo de Prut consemnăm mînăstirile Hîrbovâ/-Orhei, ctitoria lui Constantin Carpuz (1730), *Hîrjauca-Oihei,* ctitorită de Mihu Bulat (pe la mijlocul secolului), Hîncu-Lăpuşna, (reconstruită în 1772), *Suruceni*-Lăpuşna, Dobruşa-Soroca, cu mai multe biserici, cea mai mare cu hramul Sfîntul Nicolae, fiind ctitoria banului Toma Cozma, *Rughi,* ridicată de căpitanul Andronache Rudea şi negustorul Simion Donciu, *Curchi* (de Iordache Curchi), *Condriţa* (de un ieromonah Iosif), *Răchita,* de preoţii Andrei şi Ion Roşea (1797), *Vărzăreşti* (reclădită în 1796).

Viaţa sihăstrească a continuat şi în acest secol. S-au ridicat acum o serie de schituri în jurul cărora trăiau sute de pustnici sau sihastri, în peşteri, în chilii de lemn, în bordeie săpate în pămînl. Aşa au fost schiturile : *Pocrov,* în apropierea mănăstirii Neamţ, ctitorit de fostul episcop Pahomie al Romanului, în care a introdus rînduielile vieţii sihăstreşti ale Sf. Dimitrie, mitropolitul Rostovului, *Agaiton* (jud. Botoşani), întemeiată de un sihastru care purta acest nume, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, *Sihastru* în apropiere de Tecuci, întemeiat de Sebastian sihastrul, pe la mijlocul secolului, *Sihăstria Secului,* ridicat de episcopul Ghedeon al Romanului în 1734 i^iserica actuală ridicată de stareţul Dometian de la Neamţ, în 1824—re25), iar în apropiere *Sihla,* din prima jumătate a secolului (refăcut în 1813 de stareţul Benedict de. la Secu), amîndouă pentru trebuinţele sufleteşti ale numeroşilor sihastri din Munţii Neamţului, *Rarău,* în munţii cu acelaşi nume, ctitorit de Sisoe sihastrul, *Tarcău,* pe apa cu acelaşi nume, la sud de oraşul Bicâz, ctitorit de ieroschimpnahul Avramie de la Neamţ (1828—1833), pentru numeroşii călugări care sihăstreau în acele locuri, *Durau,* la poalele Ceahlăului, pe locul unei străvechi aşezări sihăstreşti (biserica actuală ridicată în 1835 de călugărul Ghervasie şi trei negustori) şi altele. După o statistică din anul 1809, cerută de Gavriil Bănulescu Bodoni, situaţia aşezărilor monahale din Moldova se prezenta. astfel : în cadrul Mitropoliei: 12 mînăstiri şi

le schituri de călugări, 10 schituri de călugăriţe (în afară de pia, Văratec şi cele din ţinutul Iaşi, încît totalul lor trecea de 200), 738 de călugări, călugăriţe, fraţi şi surori; în eparhia Romanului e mînăstiri şi 76 de schituri, cu un număr de 565 vieţuitori; în hia Huşilor o mînăstire (Căpriana) şi .16 schituri (majoritatea alo de Prut), cu 261 călugări, 114 călugăriţe. Din acestea, 10 mî-iri şi un schit erau închinate Sf. Mormînt, 4 mînăstiri şi un schit iului, 23 mînăstiri şi 8 schituri Muntelui Athos (în 1810 în Ţara ânească erau înregistrate 203 mînăstiri şi schituri). Din *bisericile* oraşelor ţării, unele erau ctitorite de boieri, altele lădici, altele de preoţi şi credincioşi. De pildă, biserica *Adormirea* Cernăuţi a,, fost ridicată de domnitorul Nicolae Mavrocordat, bise-*Banu* din Iaşi a fost zidita de Savin Zmucilă banul în 1705, apoi ută, în jurul anului 1800, de mitropolitul Iacob Stamati, biserica *ii 40 de mucenici* tot din Iaşi, de Vasile Ruset hatmanul, biserica *ui Nicolae* din Cîmpulung de domnitorul Ioan Teo.dor Callimachi 1—1761), biserica *Precista Mică* din Roman de un preot Ioniţă, i mijlocul secolului, biserica *Adormirea Maicii Domnului* din ani-Tighina de mitropolitul Daniil al Proilaviei (1765). In Chişinău >st zidite bisericile *Sfinţii împăraţi,* de marele spătar Constantin anu, *Sfîntul Ilie,* refăcută în 1806 de Toader Sabău, *Naşterea Maicii iului,* ridicată de serdarul Vasile Mazarachi (1812) ş.a. Foarte î biserici din oraşe erau ridicate de meseriaşi, servind ca lăcaş rchinare pentru breasla respectivă (bisericile *Curelari* şi *Sfîntul \ae Şusă,* ale ciubotarilor, *Sfîntul Pantelimon* a pitarilor, *Sfînta ichiva* din Păcurari a croitorilor, *Sfîntul Ştefan* din Ţicău a băca-, toate în Iaşi, *Siîntul Ilie* din Bîrlad şi *Siîntul Ilie* din Botoşani ale rilor, *Sfîntul Gheorghe* din Bîrlad a abagerilor, *Sfîntul Nicolae* loman a negustorilor braşoveni şi lipscani.

■ *9*

n ce priveşte bisericile de mir din parohiile rurale, unele erau ii ale boierilor, ridicate pe pfppriile lor moşii, dar cele mai multe ctitorite din daniile preoţilor şi ale credincioşilor, biserici mici, smn, din nuiele, uneori din piatră şi cărămidă.

lata mînăstirească. După cum am putut constata, numărul aşeză-monahale, îndeosebi schituri, a fost în continuă creştere, cu toate perioada de care ne-am ocupat au fost zidite prea puţine mînăs-lari, de domnii celor două ţări sau de dregătorii lor. Se înţelege numărul vieţuitorilor era destul de ridicat. In mînăstirile închi-numărul călugărilor greci, veniţi să le administreze, era redus. sroasele închinări de mînăstiri — făcute în cursul secolului pre-

cedent, care au dus la înlăturarea călugărilor români din marile ctitori voievodale româneşti — au favorizat înfiinţarea de schituri noi în care vieţuiau numai călugări de neam român. De multe ori, noile schituri erau închinate celor două Mitropolii sau Episcopiilor de pe teritoriul cărora se găseau.

Ca şi în secolele precedente, şi în perioada de care ne ocupărr s-au abătut mai multe nenorociri asupra mînăstirilor româneşti. Multe din ele au fost distruse de turci în cursul deselor războaie care s-av purtat în ţările noastre între Rusia şi Turcia sau între Austria ş Turcia. De pildă, în 1737—1738 a fost arsă catedrala episcopală dir Rîmnic cu reşedinţa şi chiliile din jur, în 1777 a fost distrus schitu Cheia de pe Teleajen, în 1788 schitul Stînişoara, în 1821 — în timpu Eteriei — mînăstirile Secu, Agapia, Slatina şi altele. A fost nevoie de cheltuieli enorme pentru refacerea lor.

Viaţa monahală din Oltenia a suferit perturbări în cursul ocu paţiei acesteia de către austrieci (1718—1739). S-au luat totuşi unele măsuri pozitive, în sensul că s-au interzis închinările la Locurile Sfinte şi numirea de egumeni străini.

După ocuparea părţii de nord a Moldovei-de Habsburgi (1775) a urmat desfiinţarea a peste 20 de mînăstiri şi schituri şi prefacerec lor în biserici de mir. Au rămas în fiinţă numai trei : Putna, Suceviţ< şi Dragomirna, ultima avînd ca metoc şi mînăstirea Sfîntul Gheorghe din Suceava, unde erau moaştele Sfîntului Ioan cel Nou, cu un număr de cel mult 25 de călugări fiecare. Din această pricină, sute de călugări au trecut în Moldova, aşezîndu-se ,în mînăîstirile de aici

Mînăstirile mari şi-au păstrat întinsele proprietăţi — funciare sau altele — primind alte danii, din partea unor credincioşi cu stare Schiturile mici, înfiinţate acum, aveau pămînt mai puţin, în juru lor, pentru hrana vieţuitorilor.

Mînăstirile se bucurau şi acum de numeroase scutiri din partec domnilor ţării. De pildă, la 7 februarie 1741, Constantin Vodă Mavrocordat, pe atunci domn în Ţara Românească, a dat un nou hriso\ prin care acorda scutire de dajdie mînăstirilor, clerului şi mariloi boieri. Tot atunci a numit 10 «epitropi» aleşi dintre egumenii mînăstirilor mari, în faţa cărora toţi ceilalţi egumeni erau obligaţi să pre zinte un raport anual asupra veniturilor şi cheltuielilor lăcaşului p« care-1 cîrmuiau, hotărînd ca din o parte a veniturilor să se întreţin£ mînăstirea, iar restul «să se dea la felurite facen de bine, după glăsuirea testamentelor Ctitoriceşti».

în ce priveşte administrarea averilor mînăstireşti, se semnaleazc numeroase "abuzuri. De multe ori, egumeniile unor mînăstiri — ma

linate —. erau arendate unor călugări pe un anumit termen.
de condiţii, era firesc sa nu se înregistreze nici un progres duhovnicească şi culturală a mînăstirii respective, nii celor două ţări au fost nevoiţi în mai multe rînduri să ia entru o mai bună chivernisire a averilor mîriăstireşti. De pildă, Alexandru Vodă Ipsilanti, pe atunci în Ţara Românească, a :a mîhăstirile să nu mai poată face împrumuturi decît cu în■ea ierarhului locului, nici să nu mai cumpere moşii, ci «mai le îngriji pe cele ce au şi să dreagă cele stricate ale mînăsti-
1798, Constantin Hangerli al Ţării Româneşti a luat noi mătru o mai bună organizare a mînăstirilor : să se numească gumeni români, care să nu fie schimbaţi decît cu aprobarea itului, să nu se trimită Locurilor Sfinte mai mult decît era se interzicea egumenilor să facă împrumturi fără ştirea itului, călugării greci nu puteau să se aşeze în mînăstirile ît cu ştirea domnului, bunurile egumenilor morţi fără testalau să intre în posesia mînăstirilor respective ş.a.
în anul următor, Alexandru. Moruzi, în urma stăruinţei călujreci, a schimbat aceste hotărîri. între altele, s-a stabilit ca i mînăstirilor închinate să fie trimişi de la Locurile Sfinte, poziţii priveau administrarea averilor mînăstirilor închinate, mai mulţi domni fanarioţi jefuiau- mînăstirile ţării, pentru a > parte din banii necesari pentru plata cheltuielilor făcute la i domniei. Astfel, ei încasau sume însemnate de bani la nuumenilor, la moarte le luau agoniseala, iar uneori ^rau alunmînăstire, pentru a le putea lua banii. Pe lîngă mînăstirile ! în secolele anterioare, s-au făcut noi închinări. Egumenii mişi să le administreze săvîrşeau multe abuzuri, în dauna igioase şi spre nemulţumirea clerului şi a credincioşilor ro-

iuda condiţiilor vitrege prin care au, trecut mînăstirile românchinate- au fost şi în acest secol însemnate centre de *viaţă* şi de *asistenţă socială.* în toată perioada de care ne-am ntîlnun numeroşi călugări traducători de cărţi teologice 'din şi ruseşte, tipografi, copişti, zugravi de biserici. Din rîndul or s-au ridicat cărturari de seamă, cum au fost Vartolomei iu în Moldova, Grigorie Sidis, Naum Rîmniceanu, Nicodim i în Ţara Românească, fără să mai vorbim de cei ridicaţi pe vlădiceşti (Filaret şi Chesarie de la Rîmnic, Iacob Putneanul, sucă, Amfilohie Hotiniul, Veniamin Costachi în Moldova ş.a.). tînăştiri posedau biblioteci cu numeroase manuscrise şi ţipă-

rituri (Neamţ, Putna, Văcăreşti, Cernica, Căldăruşani etc). Pe lîngă mînăstirile Hurezi, Bistriţa Olteniei, Tismana, Cozia, dar mai ales la Cernica şi Căldăruşani, erau adevărate «şcoli» de copişti, scriindu-se în româneşte. în Moldova, s-a desfăşurat o rodnică activitate de copiere de manuscrise în mînăstiriie Dragomirna, Putna, Neamţ, Secu, Brăteşti etc. în unele mînăstiri s-au înfiinţat şcoli româneşti, unele pentru pregătirea preoţilor. între acestea, la loc de cinste trebuie sa pomenim şcoala teologică superioară de la Putna, înfiinţată de mitropolitul Iacob Futneanul şi arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, după modelul Academiei din Kiev. A funcţionat numai patru ani. In 1775 s-a înfiinţat o şcoală pregătitoare pentru preoţi la mmăstirea Obedeanu din Craiova, despre care nu ştim cît a funcţionat, iar în 1797 s-a deschis o altă şcoală la mînăstiîea Antim din Bucureşti, metocul Episcopiei Argeşului, care a funcţionat mai multe decenii.

în alte mînăstiri existau şcoli elementare pentru călugări şi călugăriţe, altele au deschis şcoli pentru copiii din satele mînăstirii (sau în oraşe), cum a fost şcoala înfiinţată de mînăstirea Neamţ în Tg. Neamţ.

în prima jumătate a secolului al XlX-lea la Cernica şi la Căldăruşani, existau şcoli de zugravi bisericeşti (în cea din urmă s-a pregătit cunoscutul pictor de mai tîrziu Nicolae Teodorescu).

în acest secol, pe lîngă bolniţele mînăstireşti întîlnite în secolele anterioare, s-au înfiinţat *primele spitale moderne* în *ţările româneşti,* pe lîngă unele mînăstiri din .oraşe. în 1704, de pildă, spătarul Mihai Cantacuzino a înfiinţat spitalul de pe lîngă mînăstirea *Colţea* din Bucureşti, cu 24 de paturi — 12 pentru bărbaţi, 12 pentru femei, — precum şi o farmacie. Era destinat «bolnavilor săraci» şi «străinilor bolnavi». Grigorie II Ghica a ridicat, între 1735—1750, mînăstirea *Pantelimon* din Bucureşti, avînd în jurul ei un spital cu 12 paturi, «pentru cei ce ar pătimi de boale cronice», în 1750, Grigore Ghica a început construirea unor «osebite spitaluri», pentru bolnavii de ciumă şi de «"ngoare» (febră tifoidă), avînd şi o biserică cu hramul Sf. Visarion. îngrijirea medicală era gratuită. Spitalul se întreţinea din veniturile moşiilor mînăstirii, dăruite de domn sau de alţi binefăcători, ca şi din contribuţiile mai multor mînăstiri şi schituri — metocuri ale aşezămîntului Sfîntul Pantelimon.

în Moldova s-a înfiinţat un spital pe lîngă mînăstirea *Sfîntul Spiridon din Iaşi,* prin hrisovul lui Constantin Cehan din 1 ianuarie 1757. Printr-un alt hrisov, cu data de 22 decembrie 1759, se hotăra : «să se facă spital, adică bolniţă, pentru căutarea şi buna odihnă a celor mulţi bolnavi şi neputincioşi şi săraci ce se află din pămînteni şi streini...».

itinuare se menţionau daniile hărăzite mînăstirii, «pentru trebu-olniţii, ca să aibă cheltuială în destul pentru hrana acelor bol-jentru aşternutul şi îmbrăcămintea lor, cum şi pentru plata docto-a spiţerului şi a girahului (= chirurgului) şi pentru alţi oameni r mai fi trebuincioşi de grija şi slujba bolniţii...». Din această i (spital), s-a dezvoltat cu timpul actualul spital orăşenesc de din Iaşi.

a alt spital funcţiona pe lîngă mînăstirea Sfîntul Prooroc Sa-in Focşani, metoc la Sfîntul Spiridon din Iaşi.

1787, egumenul-Gherasim Putneanul a pus bazele unui spital pe mînăstirea *Precista Mare din Roman,* acţiune desăvîrşită de ur-său Vartolomeu Putneanul, în 1798 (Gherasim lăsase prin testa-500 lei «bani gata» şi 4000 daţi cu zapiser din care să se constru-un local pentru spital). S-a construit un local adecvat, s-a or-t o farmacie şi a fost angajat un medic şi personal ajutător şnici). Ajutoare băneşti substanţiale a oferit şi episcopul de al Romanului, Veniamin Costachi. Din acest spital s-a dezvol-)i actualul spital orăşenesc din Roman.

areţul -Paisie de la mînăstirea Neamţ a organizat, pe lîngă-bol-eche existentă mai de mult, o bolniţă aparte (ospiciu) pentru ţi. între anii 1847—1852, mînăstirea Neamţ, prin rîvna stareţului [, a construit actualul spital din fg. Neamţ, deschis" oficial la 16 arie 1852. în prima jumătate a secolului al XlX-lea, medicul' ie arhimandritul a tradus din greceşte *Medicina practică,* în do-ume, tipărită în 1848. Călugărul Nicanor, «bolnicerui» de la Cer* ! alcătuit o *Carte doftoricească* (1854), rămasă în manuscris.

toate spitalele pe care le-am menţionat bolnavii primeau tare şi asistenţă medicală gratuită, fiind primiţi mai ales oameni de mijloace materiale, care nu aveau posibilitatea de a fi în-la domiciliu. Personalul medical şi de îngrijire era plătit din rile mînăstirilor respective. în acest fel, Biserica a îndrumat o iată acţiune filantropică.

inăstirile româneşti din Transilvania. Am prezentat într-un alt puţinele ştiri pe care le avem despre mînăstirile româneşti ansilvania şi Banat în secolele XIV şi XV. Ele şi-au continuat iţa şi în secolele XVI şi XVII. ,

secolul al XVIII-lea cea mai însemnată mînăstire ortodoxă ăască din Transilvania a fost *Sîmbâta de Sus,* ctitoria lui Con* Brîncoveanu (bunicul său, vornicul Preda, ridicase o biserică in în satul Sâmbăta de Sus, în 1657). Mînăstirea a fost zidită

înainte de 1701, în stilul specific epocii brîncoveneşti, fiind înzestrată de ctitor cu toate cele trebuitoare (Brîncoveanu a mai ctitorit în Transilvania bisericile din Făgăraş şi Ocna Sibiului).

. Dar, în Transilvania au existat aproximativ 200 de schituri româneşti, ridicate din evlavia şi dărnicia călugărilor, preoţilor şi credincioşilor de aici. Erau aşezări modeste, în apropierea satelor, cu o bisericuţă şi o casă ţărănească în jur, uneori numai o simplă «chilie», toate din lemn, în care vieţuiau doi-trei călugări, cîteodata şi unul singur, uneori şi cîteva călugăriţe bătrîne.

In unele sate existau mai multe schituri (de plidă în hotarul satelor *Drăguş*—Făgăraş, şi *Chiueşti* — lîngă Dej erau pomenite cîte trei «mînăstiri», iar în *Şinca Veche* — Făgăraş, cinci. De aceea, numele ce' li s-a dat uneori, de «mînăstire», este impropriu, ele fiind doar schituri. De pildă, în 1726, era pomenită o «mînăstire» în *Arpaşu de Jos* ("Făgăraş), în care trăiau o călugăriţă, cu fostul ei soţ, lipsit de vedere. Aceste schituri erau foarte sărace. Unele primeau felurite danii din partea credincioşilor ţărani.

Ctitorii lor erau de regulă călugări, preoţi de mir sau chiar credincioşi ţărani. De pildă, schitul din *Chiheru de Jos,* pe valea inferioară a Mureşului, era ctitorit de un ieromonah Partenie şi de nepotul său, dascălul Gligoraş ,• schitul *Sîngeorz* (jud. Bistriţa-Năsăud) de ieromonahul Climent, fost preot de mir în sat, sub numele Constantin; un Urs Broina — zugrav, se pare şi preot, — a ridicat un schit în *Stoboru* (jud. Sălaj), distrus de autorităţi în 1787. în hotarul satului *Cioara* (azi Săliştea — jud. Alba) exista o «mînăstire» numită Afteia «din plăişorul Cioara». Se pare că este ctitoria cunoscutului luptător pentru •Ortodoxie, ieromonahul Sofronie,- căci dintr-o plîngere a credincioşilor ortodocşi transilvani din 1757, reiese că el şi-a făcut «o ţîr de schit în mijlocul codrului...», pe care i l-au distrus autorităţile. Doi negustori macedoromâni din Cluj, Pavel şi ginerele său Cristofor Literatul, au zidit o mînăstire în satul *Mănăştur,* din apropierea Clujului. Alte schituri erau ctitorite de credincioşi transilvăneni : *Urmenişu* (jud. Bis--triţa-Năsăud), de Andrei Călbaze, la 1673, *Zagra* (jud. Bistriţa-Năsăud) 'de ţăranul Vasile Rai, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, *Rîpa de Jos* (jud. Mureş) de Petrică Pintea etc.

Iată principalele schituri româneşti ortodoxe atestate documentar în primele şase decenii ale secolului al XVIII-lea (în afară de cele pomenite în secolele anterioare) : *Abrud, Cioara, Daia Română, Mă-gina, Lupşa* în jud. Alba ,• *Plosca, Cerna,* în jud. Hunedoara ? *Sâlişte, Sibiel, Porceşti* (Turnu Roşu), *Racoviţa, Sacadate, Săsăuş, Sâsciori,*

de *Jos şi de Sus, Berivoiu Mare, Breaza, Bucium, Comana de Jos us; Cuciulata, Dejani, Drăguş, Lisa, Mărgineni, Ohaba, Porum- i Jos şi de Sus, Scorei, Sinea Veche, Recea de" Jos şi de Sus, de Sus, Viştea de Jos şi de Sus,* toate în Ţara Făgăraşului ,• de *Cîmpie, Urmenişu, Rîciu,* în «Cîmpia» Transilvaniei ; *Chiheru şi de Jos, Deda* (din secolul XVII), *Moglăneşti Topliţa* (din XVII), *Solovăstru, Ruşi-Munţi, Hodac, Ibăneşti, Rîpa de Jos,* pe Valea inferioară a Mureşului; *Petridu de Sus*, lîngă Turda, *le Jos, Chiueşti, Strîmba, Fizeşului, Nicula* (după unii din secolul pă alţii din XVII), *Mintiu Român,* în părţile Dejului; *Rebra 'ebra Mică, Feldru, Zagra,* în jud. Bistriţa-Năsăud ; *Someşeni, r, Morlaca,* în Cluj ,- *Treznea, Popteleac,* în Sălaj etc.

Maramureş, exista o mînăstire de lemn la *Moisei*, sfinţită încă !, de mitropolitul Sava Brancovici. Alte mînăstiri existau la (unde-1 întîlnim pe episcopul Iosif Stoica în 1695), *Birsana, hea, Budeşti, Săcel* şj altele.

ofida condiţiilor grele de viată prin care au trecut, în schitu- Ineşti din Transilvania s-a desfăşurat şi 6 oarecare activitate -şcolară, căci în unele din ele se copiau manuscrise şi se al- ucrări originale. De pildl^" în anul 1716 s-au copiat aici —• în e — un *Apostol* şi o *Evanghelie* «prin osteneala întru iero- îedestoinicul Eustatie Rus, în svîrita mînăstire a Feleacului» r onah Varlaam, venit din Moldova, copia un *Triod slavo-io-* mînăstirea» de la Sibiel, în anul 1716.. La mînăstirea Bucium Făgăraşului, un ieromonah Ambrozie copia *Vieţile^ sfinţilor,* 3 remarcabilă activitate a desfăşurat logofătul Matei Voilea- iticul (originar din Voila) stabilit la mînăstirea Drăguş, unde : felurite predici şi istorioare morale, a copiat vieţi de sfinţi ui Vasile din Sîmbăta de Sus, călugărit sub numele de Visa- juns egumen al mînăstirii lui Constantin Brîncoveanu, a în- :rarea polemică *întrebări şi răspunsuri pentru legea a treia ivodit şi s-au numit adecă uniia in ţara Ardealului.* Ieromo- em de la Prislop a alcătuit *Plingerea Stintei mjnăstiri a Sil* rislopului).*

ilte mînăstiri au funcţionat şcoli, în care se pregăteau tineri n satele din jur : Sîmbăta de Sus, Prislop, Rîmeţ, Cioara, upşa, Feleac, Strîmba Fizeşului ş.a. Multe din mînăstirile pe i amintit au avut un rol însemrfat în lupta purtată de clerul şi ii ortodocşi din Transilvania pentru apărarea Ortodoxiei, încercărilor de atragere la uniaţie. Intre călugării luptători todoxie trebuie să-i pomenim pe Sofronie de la Cioara, Vi-

sarion de la Sîmbăta de Sus, Ioanichie din Veneţia de Sus, Teodosie de la Plosca, Efrem de la Prislop şi alţii.

Cele mai multe dintre mînăstirile din Transilvania propriu-zisă au fost incendiate sau dărîmate din ordinul generalului Bukow în 1761 — 1762. Au căzut jertfă urgiei acestuia aproape toate schiturile pe care le-am amintit în Ţara Făgăraşului, care fiind din lemn, au fost arse. Tot atunci au fost distruse mînăstirile de la Sîmbăta de Sus; Rîmeţ, Geoagiu, Cerna, Plosca, cîteva din părţile de nord ale Transilvaniei (Chiueşti, Mintiu Român, Treznea ş.a.).

O parte din ele s-au refăcut în anii următori, dar au fost din nou distruse. De pildă, mînăstirea Sîmbăta de Sus a fost refăcută de egumenul Visarion, ajutat de fraţii Manolache şi Nicolae Brîncoveanu, urmaşii ctitorului, clar a fost din nou distrusă în noiembrie 1785. A rămas în ruină pînă în prima jumătate a secolului nostru. Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu mînăstirea BRmeţ : a fost distrusă în 1762,' refăcută şi apoi distrusă pentru a doua oară, în 1785 decembrie (ulterior a fost refăcută). In^ urma acestor distrugeri, pămîntul schiturilor respective a fost luat de proprietarii locali («domnii de părnînt»), uneori de ţărani. Bunurile mobile ale unora au fost duse la Blaj.

După întărirea uniaţiei de către generalul Bukow, mînăstirile şi schiturile ortodoxe care au rămas mai ales din Transilvania de nord şi din Maramureş — au ajuns sub oblăduirea Bisericii unite. în scurt timp ele s-au desfiinţat, din lipsa de călugări. Unele din ele au fost demolate şi duse în satele învecinate, pentru a servi ca biserici parohiale. Dintre cele rămase în fiinţă, ca mînăstiri «nite, pomenim : *Prislopul* (în 1810 a murit ultimul călugăr), *Măgina* (pînă pe la 1871), *Strimta Fizeşului* (pînă în 1848), *Nicula* (a funcţionat neîntrerupt ca mînăstire, pînă azi), *Bixad* (în jud. Satu Mare, înfiinţată de călugărul grec Isaia de la Athos, trecut la uniaţie, în ultimul deceniu al secolului XVII).

In afară de cele pomenite mai sus, s-a mai ridicat o mînăstire-catedrală unită la *Blaj,* cu hramul Sfînta Treime, prin strădaniile episcopilor Inochentie Micu şi Petru Pavel Aron. Ea avea un domeniu întins, cu 13 sate, care-i aducea un venit anual de 6000 fi., din care jumătate erau pentru episcop, iar restul pentru întreţinerea a 11 călugări «baziliani de rit grecesc», 20 de elevi în seminar şi trei ieromonahi în colegiu «De Propaganda Fide» din Roma. Pjimii călugări ai niînăstirii au fost şi profesori ai celor trei şcoli înfiinţate în 1754. în afară de aceasta, episcopul Petru Pavel Aron a înfiinţat o nouă mînaştire, cu hramul Bunavestire, chiar în curtea reşedinţei sale avînd şi un seminar în care învăţau numai tineri călugări, supuşi la uri re-

m de post aspru. In 1777 călugării de aici au fost trecuţi în mînăs-ea Sfînta Treime, iar în 1781 s-au contopit şi cele două Seminarii. t Petru Pavel Aron a înfiinţat o nouă mînăstire pe lingă biserica î *Alba lulia — Maieri.*

în tot cursul secolului al XVIII-lea, au existat permanente legături re călugării ortodocşi din Transilvania şi cei din Ţara Românească Moldova. Mulţi călugări transilvăneni erau tunşi în monahism în îăstirile de peste Carpaţi, apoi reveneau în schiturile din satele

Mjnăstirea Moisei era închinată Putnei. In 1759 egumenul Calis-: de la Putna înştiinţa clerul şi pe credincioşii din Maramureş de-3 numirea ieromonahului Teofan ca egumen la Moisei, făcută cu Bcuvîntarea mitropolitului Iacob Putneanul al Moldovei. Mai mulţi igări — mai ales moldoveni — sînt întîlniţi prin satele şi schitu-- Transilvaniei, în calitate de copişti, zugravi de biserici, dascăli etc.

După distrugerea mînăstirilor ortodoxe din ordinul generalului ow, cînd practic a încetat viaţa monahală ortodoxă în Transilvâ-se înregistrează o prezenţă masivă a călugărilor de aici în mî-irile din Ţara Românească şi Moldova. Intre ei se numărau cu-uţii călugări transilvăneni luptători pentru Ortodoxie: Nicolae Nichifor, Nicodim, Sofronie de la Cioara etc. Episcopii Pahomie amanului şi Misail al Buzăului, mitropolitul Iacob Stamati, stareţul >rghe de la Cernica şi Căldăruşani, arhiereul Ioanichie Stratoni->, arhimandritul Eustatie Popovici de la Brăteşti-Paşcani, protosin-îl Naum Rîmniceanu, maica Suzana Arşic, care a ctitorit mînăs-ce<d poartă numele, ieromonahii Ioanichie de la Precleal, Teodosie i Stînişoara, Visarion de la Cocoş şi atîţia alţii erau originari in Transilvania. în 1815, s-a ivit-chiar o neînţelegere la Căldă-i, pricinuită de faptul că «ungurenii» adică transilvănenii deţi-«toată ocîrmuirea mînăstirii». La Neamţ, în prima jumătate a ilui XIX, călugării «ungureni» întreceau cu număruF pe moldo-în acest fel, mînăstirile rroastre au avut un însemnat rol în întă-"onştiinţei de unitate naţională. "

[înăstirile din Banat. O situaţie aparte prezintă mînăstirile bănă-*Hodoş-Bodrog, Bezdin, Lipova,* fosta reşedinţă vlădicească în 1 anterior, restaurată în 1732, *Săraca* (Şemliug), refăcută în 1730 iurişco Lazarevici şi fiii săi Nica şi Jivan, cu o stare materială *Partoş* (biserica mare refăcută în 1750—1743 de Marcu Muţiu, rge, *Voiloviţa, Cebza, Caransebeş, Baziaş, Ciclova, Lugoj, ma Veche (Mrăcunea), Mesici, Srediştea Mică, Vărâdia, Zlatiţa,*

Cusici ş.a. In Arad-Gai episcopul Sinesie Jivanovici a ridicat mînăstirea *Stîntul Simeon stîlpnicul* devenită apoi gropniţă a episcopilor arădeni.

Acestea aveau nu număr redus de călugări, fie români, fie sîrbi. Dintre români, mulţi erau din Ţara Românească — îndeosebi din Oltenia — sau din Transilvania. In unele existau şcoli, cum a fost cea de la Partoş, înfiinţată de .judele Gheorghe Laiu din Ciacova.

Şi asupra acestor mînăstiri s-a abătut urgia regimului habsburgic. în ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea, cele mai multe dintre ele au fost desfiinţate din dispoziţia Măriei Tereza şi a lui Iosif II : Partoş, Săraca, Baziaş, Cusici, Sredîştea Mică, Mrăcunea etc. Multe au devenit biserici parohiale.

Datorită faptului că scaunele vlădiceşti de la Arad, Timişoara şi Caransebeş-Vîrşeţ erau ocupate de ierarhi de neam sîrb,„vechile mî năstiri româneşti rămase în fiinţă au ajuns în stăpînirea Bisericii sîrbe. Astfel în fruntea mînăstirilor Bodrog, Bezdin, Mesici şi Sîngeorge au ajuns egumeni de neam sîrb, care au contribuit la înlăturarea lim bii române din slujbe şi la întărirea elementului etnic sîrb din mînăstirile respective. După 1864—1865, cînd a avut Foc reînfiinţarea Mitropoliei Ortodoxe Române a Transilvaniei, a urmat un dureros proces între cele două Biserici — sîrbă şi română — aflate între gra niţele Imperiului habsburgic, judecat pînă la Tabla regească (Tribuna lul suprem) din Budapesta. Biserica românească n-a putut dobîndi decît mînăstirea Hodoş-Bodrog.[3] .

Concluziile *care se desprind din cele de mai sus sînt evidente. Domnii fanarioţi şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova au ridicat puţine mînăstiri. în schimb, unii ierarhi, egumeni, călugări, preoţi de mir şi credincioşi au ctitorit numeroase schituri şi sihăstrii, în care s-a născut o adevărată mişcare de înnoire a vieţii duhovniceşti şi culturale.*

In Transilvania, Maramureş şi Banat de asemenea se cunosc numeroase aşezări monahale, ridicate prin jertfele materiale ale preoţilor şi credincioşilor de aici. Cele mai multe au fost dârîmaîe sau incendiate din ordinul generalului Bukow, altele desfiinţate şi transformate în biserici'de mir, aşa cum s-a întîmplat şi cu mînăstirile din Bucovina.

BIBLIOGRAFIE

laToarele sînt cele indicate pentru istoria Mitropoliilor Ungrovlahiei şi Moldovei în secolul al XVI-lea.

Pentru bibliografia tuturor mînăstirilor din acest secol se pot consulta : NI-COLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al monumentelor teudale din Bucureşti,* Bucureşti, 1961, 363 p'.'j NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor leudale din România. I. Ţara Românească,* 2 voi. (Bucureşti), 1970, 800 p

Aoldova, Craiova, 1971, 426 p. ; NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic ocalităţilor şi monumentelor medievale din Moldova,* Bucureşti, 1974, 984 p.
L u c r ă r i g e n e r a l e . *Mînăstirile din Ţara Românească.* AL. ŞTEFULESCU, *al istoric şi pitoresc,* Tg. Jiu, 1904, LXIX -f 421 p. -f 42 pi. + 1 h. ; ROMAN ESCU, *Mănăstirile dobrogene,* Bucureşti, 1914, 164 p. ; DOMINIC IONESCU, *'uri şi biserici de sat,* Bucureşti, 1931, 128 p. (regiunea Argeş-Vîlcea); 1. C. FI-1, *Biserici şi ctitori,* Bucureşti, 1932, 48 p. (extras din «BOR», L, 1932, biserici •hituri buzoiene); I. IONAŞCU, *Biserici, chipuri şi documente din Olt, 1,* Cra-1934, VII + 272 p. ; V. BRĂTULESCU şi R. ILIE, *Mănăstiri şi biserici din Ilfov,* ireşti, 1935, 80 p. + 1 h. ; I. DONAT, *Fundaţiile leligioase ale Olteniei,* partea I-a. *ştiri'şi schituri,* Craiova, 1937, 96 p. (extras din Arhivele Olteniei, XVI, 1(537"); iPESCU-CILIENI, *Biserici, tfrguri şi sate din jud. Vilcca,* Craiova, 1941, 138 p. + -f- 1 h.; N. A. CONSTANTINESCU, *Acte şi documente buzoene,* partea I, 'eşti, 1941, VI + 60 p. ; G. CIULU, *Biserici craiovene'ctitorite de brcslaşi,* în an. XXVII, 1975, nr. 7—8, p. 506—519.
C VOICESCU, *Mănăstirea şi aşezăm'mtul spitalicesc Siîntul Pantelimon de Bucureşti,* în «BOR», an. XCI, 1973, nr. 11—12, p. 1295—1312.
M î n ă s t i r i l e d i a Moldova (u l t i m e l e c e r c e t ă r i) . T. G. BU-0 *ctitorie tirzie : mănăstirea Doljeşti-Roman,* în «MMS», XLI, 1965, nr. 11—12, [—629; EPIFANIE COZĂRESCU, *Biserica Precista Mare din oraşul Roman,* în ;», an. XLV, 1969, nr. 3—4, p. 224—231 ; CONSTANTIN TURCU, *Despre schitul ;ti «din codrul Paşcanilor, însemnat centru cultural-şcolar din secolul al -lea* în «MMS», an. XLV, 1969, nr. 10—12, p. 628—634; CONSTANTIN-VOI-*J, Schitul Focrov şi importanţa Iui pentru viaţa şi cultura bisericească din 'va 'm secolul al XVIII-lea,* în «BOR», an. XC, 1972, nr. 7—3, p. 819—832. 'entru bolnitele mînăstireşti să se vadă bibliografia citată la «Mînăstirile din 1 al XVI-lea». Se va adăuga, şi .- GH. BÂILEANU, *Evoluţia juridică a epitropiei iridon de la 1757 la 1800, '4* voi., Iaşi, 1929—1932; V. RAŞCANU, şi GH. BAI-*J, Istoricul spitalului orăşenesc de adulţi din laşi,* I, Bucureşti, 1965;' NESTOR ICESCU, *Instituţii pentru îngrijirea sănătăţii patronate de mănăstirea Neamţ,* MS», en. XXXVIII, .1962, nr". 5—6, p. 442—450; T. G. BULAT, *Biserica Mol-şi aşezămintele spitaliceşti în prima jumătate a secolului al XlX-leo,* în ,. an. XC, 1972, nr. 11—12, p. 1227—1237; SCARLAT PORCESCU, IOAN ş.a., *Mănăstirea Văratec* (Bucureşti), 1936, 274 p.
f î n ă s t i r i l e d i n T r a n f i l v a n i a. ZENOVIE PACLIŞANU, . *Vechile maro muneşti din Ardeal,* în «Cultura Creştină», Blaj, an. VIII, 5919, nr. 7—8, -170; D. ANTAL, *Schituri şi mănăstiri în protopopiatul RegMnului;* în «RT», X 1926, nr. 4, p. 91—96; IOSIF E. NAGHfU, *C^va despre mănăstirile din Ţara 'ului,* în «Arhiva Someşeană», Năsăud, 1936, nr. 19, p. 85—100; G. MÂNZAT,. t *mănăstiri din ţinutul Someşului,* în «Cultura Creştină», Blaj, an.- XVI, 1936, -591 ; ŞlEFAN METEŞ, *Mănăstirile româneşti din Transilvania Şi Ungaria,* 936, CXXVIII + 364 p.; VENIAMIN TOHĂNEANU, *Mănăstirea Brjncoveanu,* », an. X, 1965, nr. 7—8, p. 521—546; ANDREI GlLEA, Zece *documente inedite fosta mănăstire de lingă Sacadate* (Sibiu), în «MA», an. XII, 1967, nr. 8—9, -714; MIHAI MANOLÂCHE, *Istoricul mănăstirii Rîmet din Transilvania,* în an. XIV, 19C9, nr. *7—8,* p. 499—517; DR/iGOSIN OANĂ, *Schitul * Alteia*,* uium», XI, 1973, p. 851—855 ; NICOLAE STOICESCU, *Mănăstirea Brinco-, 'in Sîmbăta de Sus,* în MA, an. XXXI, 19'>6, nr. 1 şi 2, p. 77—91 şi 208—226; *. PĂCURARIU, *Istoria mănăstirii Prislop,* Arad, 1986, 190 p. RCEA PĂCURARIU, *Vechile mănăstiri din Maramureş,* în *Îndrumătorul 'c,* Cluj-Napoca, 1979, p. 237—244. '
în ăs firi le d i n Banat. NTCOLAE STOICESCU, *Bibliografia localită-monumentelor medievale din Banat,* în «MB», XXII, 1972, nr. 10—12, 618 şi XXIII, 1973, nr **.1—3, p. 16—105** (şi extras: Timişoara, 1973, **192** p.); VLĂDUCHANU, *Mănăstiri bănăţene,* Timişoara, 1947, 144 p.; ION B. MU-*'J. Mănăstiri din Banat,* Timişoara, 1976, 174 p.; IOACHIM MlkOIA, Mă-*Săraca, centru de cultură şi artă bănăţeană,* în «Analele Banatului», an. IV, •2—4, p. 85—105; LONGIN I. OPRIŞA, Un vecW *monument de artă româneasca f: mănăstirea Săraca,* în «MB», an. XVI, 1966, nr. 10—12, p. 702—708; iHE COTOŞMAN, *Mănăstirea Cebza,* în «MB», **XIX, 1969, nr. 7—9,** i35.

LXX

VIAŢA MONAHALĂ ÎN ŢARA ROMÂNEASCA ŞI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. ' STAREŢUL PAISIE ŞI UCENICII SĂI

Î, In veacurile trecute, mînăstirile româneşti erau adevărate focare de cultură şi artă, în care se scriau cronici, se caligrafiau manuscrise, se lucrau veşminte şi vase liturgice, se pregăteau tineri pentru slujba de dieci la curtea domnească, de copişti şi de preoţi, dar, în acelaşi timp, erau şi lăcaşuri de înaltă trăire duhovniceasca. Cu timpul însă, această viaţă cultural-artistică şi duhovnicească a început să decadă, mai ales în mînăstirile pe care domnii români le închinaseră la Locurile Sfinte din Răsărit (Muntele Athos, Constantinopol, Alexandria, Ierusalim, Muntele Sinai etc).

în secolul al XVIII-lea, deşi ţările noastre se aflau sub cîrmuire fanariotă ■— epocă de regres în multe laturi ale vieţii politice, economice, sociale, culturale şi bisericeşti — se observă totuşi o înviorare a vieţii duhovniceşti în anumite mînăstiri româneşti. Această , schimbare s-a petrecut mai ales sub influenţa vieţii ascetice din anumite mînăstiri ruseşti, care trăiau după rînduielile marelui teolog, ascet şi reformator al vieţii monahiceşti, Sfîntui Dimitrie, mitropolitul Rostovului (1651—1709). Unul dintre «ucenicii» săi a fost *episcopul Pahomie al Romanului,* ctitorul schitului Pocrov de lîngă mînăstirea Neamţ, în care a trăit o vreme — după retragerea din scaunul episcopal —-, potrivit rînduielilor ascetice ale dascălului său.

Un alt mare ascet şi călugăr cu viaţă îmbunătăţită a fost *stareţul Vasile de la Poiana Mărului.* Acesta a trăit un timp la mînăstirea Dălhăuţi (jud. Vrancea), pe care a cîrmuit-o vreo 20 de ani. De aci, găsind un alt loc potrivit pentru o aşezare pustnicească, s-a stabilit la Poiana Mărului (la 50 km. de Rîmnicu-Sărat), unde a ridicat o biserică şi chilii, pentru el şi o parte din părinţii de la Dălhăuţi.

a dus o viaţă duhovnicească superioară, cu rugăciune, muncă udiu.

Pe lînga aleasa sa viaţă duhovnicească-ascetică, stareţul Vasile şi un bun cunoscător al scrierilor patristice şi postpatristice, din a făcut anumite traduceri. A scris şi cîteva lucrări teologice-tice, în limba slavonă, rămase în manuscris : *întrebătoare răsuri adunate din Sf. Scriptură pentru depărtarea de bucatele cele e făgăduinţei călugăreşti cei de bună voie* (tipărită mai tîrziu la nţ, în 1816), *Cuvlnt înainte la cartea fericitului Nil de la Sorska lăogire sau cuvînt pe urmă la cartea fericitului Nil de la Sorska,* t, teolog şi filozof rus, stareţ la Sorska, 1433—1508), *înainte cu-ire spre capetele fericitului Filotei Sinaitul, Cuvînt înainte sau 'te călătorie la cartea lui Grigorie Sinaitul* ş.a.

Stareţul Vasile a trecut la cele veşnice la 25 aprilie 1767, după butise să ridice pe o treaptă înaltă viaţa sihăstrească de la Po-Mărului şi de la cîteva schituri învecinate (Dălhăuţi, Trăisteni» ii).

itareţul **Paisie.** în aceeaşi vreme a trăit şi marele înnoitor al mona-ilui românesc — şi într-o măsură oarecare şi al celui rusesc — *î Velicicovschi.*

1-a născut în oraşul Poltava din Ucraina — fapt pentru care se dera el însuşi «malorusian», — primind la botez numele Petru. 1 11-lea din cei 12 copii ai preotului Ioan, slujitor la catedrala îia (Adormirea) din Poltava şi al soţiei sale Irina, călugărită spre ui vieţii în mînăstirea Pocrov din acelaşi oraş.

unicul şi străbunicul său fuseseră tot preoţi în Poltava, iar alte ii intraseră în călugărie. Rămas orfan de tată la vîrsta de patru fost crescut de mama sa şi de fratele său mai mare, Ioan, preot erica la care slujise şi tatăl lor. A învăţat la şcoala parohială :i, iar după moartea fratelui său a fost înscris la Academia du-cească din Kiev, înfiinţată de mitropolitul de neam român Petru ă. Cursurile Academiei erau împărţite pe atunci în trei cicluri : clase inferioare, în care se învăţau limbile latină, greacă, slava onă, cu gramatica şi sintaxa, două clase medii (poetica şi reto-care se făceau într-un singur an şi Academia propriu-zisă, cu secţii : filozofia, cu doi' ani de studii şi teologia, cu patru ani. iat aici numai primele patru clase, apoi a părăsit şcoala, spre ichina viaţa trăirii duhovniceşti. în toamna anului 1740, a intrat îăstirea Liubeţchi, pe Nipru, iar după trei luni a trecut la mî-;a Medvedovschi, situată în Ucraina din dreapta Niprului, aflată

atunci sub stăpînire polonă. Aici a fost tuns rasofor, la praznicul Schimbării la Faţă din anul 1741,' primind numele de Platon.

Viaţa bisericească a preoţilor, călugărilor şi credincioşilor ortodocşi din Ucraina ocupată de Polonia catolică era deosebit de grea. De multe ori mînăstirile ortodoxe erau închise sau prefăcute în uniate, călugării şi preoţii ortodocşi alungaţi, întemniţaţi, siliţi să treacă la uniaţie. Abăiîndu-se prigoana şi asupra mînăstirii Medvedovschi, monahul Platon s-a reîntors la Kiev, inţrînd în cunoscuta Lavră a Peşterilor, unde a fost pus să sculpteze icoane în aramă.

Din dorinţa unei vieţi duhovniceşti cît mai înalte, în 1742 a trecut în ţările noastre, stabilindu-se pentru cîţiva ani la schiturile *Dăl-hăuţi* şi *Poiana Mărului* (jud. Vrancea), *Trăisteni* şi *Chnul* (jud. Buzău), cel din urmă ctitorit de Mircea Ciobanul şi refăcut de Matei Basarab. Aici a avut prilejul să cunoască pe schimonahul Vasile de la Poiana Mărului, pe schimonahul Onufrie de la Cîrnul şi alţi părinţi cu viaţă aleasă. în aceste patru schituri româneşti, influenţa vieţi monahale de la Muntele Athos era deosebit de puternică, fapt care a determinat pe monahul Platon să părăsească Ţara Românească, unde vieţuise patru ani şi să se îndrepte spre Muntele Athos, nădăjduind să-şi găsească un povăţuitor, care să-1 îndrume pe căile unei vieţi duhovniceşti şi mai alese.

Dar în acest timp, Muntele Athos se găsea, totuşi, într-o stare tristă. Mînăstirile erau robite de turci şi silite să se răscumpere cu sume însemnate de bani, multe din ele erau într-o stare de ruină şi neorînduială, călugării — de neamuri felurite — se învrăjbeau^ între ei, viaţa duhovnicească nu mai era în starea de altă dată. Călugărul Platon, s-a aşezat într-o chilie în jurul mînăstirii Pantocrator. Pe la începutul anului 1750, a venit la Athos stareţul Vasile de Ja Poiana Mărului, care 1-a îmbrăcat în mantie, dîndu-i numele de Paisie..

Ridicîndu-se pe o înaltă treaptă a desăvîrşirii morale, monahul Paisie a ajuns să fie preţuit de fraţii săi de călugărie, încît, încetul cu încetul, au început să se strîngă ucenici în jurul său. Cînd s-a înmulţit numărul ucenicilor şi s-a simţit nevoia unui preot-duhovnic, fraţii au stăruit pe lîngă povăţuitorul lor să primească a fi hirotonit preot. Şi astfel, după multe stăruinţe, Paisie a fost hirotonit preot (ieromonah)-duhovnic de către un episcop Grigorie, în anul 1758. Tar cînd numărul fraţilor a sporit şi mai mult, s-au mutat în chilia Sfîntul Prooroc Ilie, care atîrna tot de mînăstirea Pantocrator. Aici au zidit din temelie o biserică, chilii şi alte clădiri trebuitoare oricărei gospodării. Ucenicii se ocupau cu lucrul cîmpului şi cu alte îndeletniciri potrivite

agmei călugăreşti, iar stareţul a început să revizuiască vechile traduceri slave din scrierile Sfinţilor Părinţi după originalul grecesc. Lipsa de chilii pentru cei 64 de fraţi, 1-a determinat pe Paisie să lărăsească Sfîntul Munte — în 1763 — şi să vină undeva în ţările omâneşti, pline de mînăstiri mari, vechi ctitorii ale evlavioşilor noştri omni. S-au aşezat pentru început în schitul Vărzăreşti (Rm. Sărat). >e aci, s-au îndreptat spre Iaşi, unde au fost primiţi de mitropolitul iavriil Callimachi, care le-a oferit mînăstirea Dragomirna, ctitoria litropolitului Anastasie Crimca, cu toate moşiile ei. Şi astfel, din nul 1763, la Dragomirna, care era pînă atunci aproape pustie, a însput o viaţă nouă, de muncă şi de rugăciune. De îndată s-au îndreptat >re Dragomirna noi vieţuitori, români, ruşi şi ucrainieni.

Stareţul Paisie a ■ întocmit un «îndreptar», sau un «aşezămînt» 28 de puncte, cu felurite rînduieli privitoare la viaţa călugărească ; aici. El a introdus pravila folosită în schitul Sfîntul Ilie, ale cărei ■rinţe de căpetenie erau : viaţa de obşte, ascultarea, smerenia, săcia, munca, slujbele după tipic, respectarea pravilei călugăreşti, mărrisirea gîndurilor în faţa duhovnicilor etc. în această mînăstire, ireţul a continuat traducerea scrierilor unor mari duhovnici din eceşte în slavoneşte şi româneşte (Antonie cel Mare, Isaia Pustnicul, tru Damaschin, Marcu Ascetul, Teodor Studitul ş.a.). în acelaşi timp, fost corectate vechile tălmăciri slavone din lucrările cuvioşilor Mărie cel Mare, Casian Romanul, Filotei Sinaitul, Grigorie Sinaitul, neon Noul Teolog şi alţii. Pe lîngă aceste traduceri, stareţul Paisie întocmit o lucrare despre *Rugăciunea mintii,* în şase capitole şi o nbatere a învăţăturii care se răspîndise pe atunci în mînăstirile i Ucraina de către un monah care nega această rugăciune. Stareţul ea fraţilor cuvîntări în fiecare zi, într-una româneşte, în alta sla-îeşte. Slujba se făcea alternativ, slavoneşte şi româneşte, dat fiind nărui mare de călugări slavi.

Dar în anul 1775, toată această inimoasă activitate cărturărească, >reună cu o aleasă viaţă duhovnicească, a luat sfîrşit, căci în ia ocupării Moldovei de nord (Bucovina) de austrieci, stareţul cu eaga obşte au fost nevoiţi să părăsească Dragomirna. Gu aprobarea ropolitului Gavriil Callimachi, stareţul, cu 200 din cei 350 de fraţi, i aşezat la mînăstirea Secu, unde au fost chemaţi de egumenul mie şi ceilalţi fraţi. S-a continuat şi aici pravila de la Dragomirna 3 de patru ani, cu rugăciune, felurite cuvîntări şi traduceri din ţii Părinţi şi marii asceţi răsăriteni. Au fost ridicate noi chilii, tru ca să poată fi adăpostiţi toţi călugării de la Dragomirna.

In anul 1779, la dorinţa domnitorului Constantin Moruzi (1777—1782), lui Paisie i s-a încredinţat egumenia mînăstirii Neamţ, cea mai veche şi mai luminoasă vatră a monahismului din Moldova. Duhovnicul Ilarion a fost încredinţat cu conducerea mînăstirii Secu, în numele lui Paisie, iar el, cu o parte din fraţi, s-au mutat la Neamţ. Aici, a întărit rînduielile de la Athos, cu viaţă de obşte, slujbe după tipic, predici, grijă pentru bolnavi, bătrîni şi călători, mărturisirea gîndurilor către părinţii duhovniceşti, muncă la cîmp sau diferite meserii. S-au ridicat noi chilii, o casă de oaspeţi şi un spital. Numărul vieţuitorilor nemţeni a ajuns la 700, între care erau moldoveni, munteni, transilvăneni, ruşi, ucrainieni, bieloruşi, greci, bulgari, sîrbi şi chiar foşti necreştini trecuţi la Ortodoxie. S-au continuat şi aici traducerile din scrierile Sfinţilor Părinţi şi ale marilor asceţi, în limbile română şi slavonă. Numărul manuscriselor păstrate din timpul lui Paisie se ridică la aproape 300, dintre care aproximativ 40 au fost scrise de el însuşi. El a format o adevărată «şcoală» de traducători din limba greacă. Unii călugări tineri au fost trimişi la Academia de la Sfîntul Sava din Bucureşti, pentru învăţarea acestei limbi. Mitropolitul Gavril Petrov al Petersburgului şi Novgorodului a stăruit pe lîngă Paisie să-i trimită traducerea *Filocaliei* în slavo-rusă, pe care a tipărit-o apoi la Petersburg, în anul 1793. Astfel, prin strădaniile stareţului Paisie, mînăstirea Neamţ a ajuns cel mai însemnat centru de cultură teologică-ascetică din ţările române.

în anul 1791, în timp ce Moldova era ocupată de trupe ţariste, arhiepiscopul Ambrozie Serebrenicov al Ecaterinoslavului — numit locţiitor de mitropolit al Moldovei — a venit la Neamţ şi a ridicat pe stareţul Paisie la vrednicia de arhimandrit.

Presimţindu-şi sfîrşitul, Paisie a început să-şi scrie autobiografia, dar a rămas neterminată, căci a trecut la cele veşnice la 15 noiembrie 1794, în vîrstă de 72 de ani. A fost îngropat în biserica mare a mînăstirii Neamţ, unde i se vede şi azi mormîntul.

Rînduielile urmate de stareţul Paisie în schitul Sfîntul Ilie şi mai ales în cele trei mînăstiri moldovene pe care le-a cîrmuit, au avut o influenţă binefăcătoare asupra altor mînăstiri şi schituri, nu numai din ţările române, ci şi din Rusia. Ucenici de-ai săi — ruşi, bieloruşi şi ucrainieni — pregătiţi de el pentru îndrumarea vieţii duhovniceşti, s-au răspîndit în peste o sută de mînăstiri ruseşti, ducînd pretutindeni acelaşi duh nou de viaţă călugărească. In părţile de nord ale Rusiei, tradiţiile paisiene s-au răspîndit în mînăstirile Valaam, Solovăţ, Alexandru Sfirski şi lavra Alexandru Nevski din Petersburg ,• în centrul Rusiei, la sihăstria Optina, în mînăstirile Briansk, Pesnoşa, Si'monov

Novospask, ultimele două în Moscova ,• iar în sud, la mînăstirile jşteansk, Lavra Pecerska din Kiev, Noul Athos din Caucaz şi multe ele (la acestea se adaugă numeroase mînăstiri de maici). Mişcarea Rituală «paisiană» din Rusia a influenţat şi pe unii din marii gîn-ori ruşi din secolul al XlX-lea (F. Dostoievski, A. Homiakov ş.a.).

După cum era şi firesc, influenţa paisiană a fost deosebit de pu-nică în mînăstirile Moldovei. învăţăturile şi rînduielile paisiene :U răspîndit mai ales prin ucenicii direcţi ai stareţului, dintre care intim pe următorii : Visarion, primul său ucenic de la Sf. Ilie 1766), Ilarion, apreciat traducător din Sfinţii Părinţi şi dascăl de tnba elinească», Sofronie, urmaşul lui Paisie în stăreţia mînăstirii amţ, Gherontie şi Dorotei, trimişi de stareţ la studii la Bucureşti, ducători de cărţi din limba greacă, Onoriu, îngrijitorul spitalelor la Dragomirna şi Neamţ, Iachint de la Pocrov, mai tîrziu egumen Vorona, Platon, cel care a scris *Viaţa lui 'Paisie* şi a alcătuit o egere din scrierile sale ascetice, ierodiaconul Ştefan, care a tra-3 din slavo-rusă *Vieţile sfinţilor* în 12 volume, ierodiaconul Gri-ie, mai tîrziu mitropolit al Ungrovlahiei, care a tradus zeci de lu-ri teologice din greceşte, Neonil, ucenic al lui Sofronie şi stareţ la amţ, păstrător credincios al tradiţiilor paisiene şi mulţi alţii. în iul lui Paisie a trăit şi marele mitropolit al Moldovei Veniamin stachi, deşi nu i-a fost ucenic direct. Notăm aici şi faptul că în ie 1988, Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a trecut pe stareţul sie în rîndul sfinţilor.

>

Stareţul Gheorghe de la Cernica şi Căldăruşani. Cel mai de seamă mic al lui Paisie, care i-a făcut cunoscute învăţăturile în Ţara Romă-scă, a fost stareţul Gheorghe. Era un transilvănean, trecut de tî- în Ţara Românească, unde a intrat în slujba unui arhiereu grec, care a plecat apoi la Muntele Athos. Acolo a ajuns «ucenic» al Paisie, la schitul Sfîntul Ilie, urmîpdu-1 apoi la mînăstirile Dra-lirna, Secu şi Neamţ. în 1781, s-a îndreptat din nou spre Muntele os, dar în Bucureşti, prezentîndu-se la mitropolitul Grigorie II, sta i-a încredinţat conducerea şi refacerea vieţii monahale din ăstirea Cernica. Astfel şi-a întrerupt drumul spre Athos şi a intrat nînăstirea Cernica, împreună cu alţi doi călugări bătrîni. Pînă atunci, p de 30 de ani, mînăstirea fusese părăsită şi pustie, de aceea sta-il Gheorghe ne apare ca un reîntemeietor al ei. Cu ajutoare pri-î de la domnitorul Nicolae Mavrogheni (1786—1790) şi de' la alţi Jtini, a început lucrarea de refacere a bisericii şi a chiliilor. Sta-il Gheorghe a izbutit să refacă nu numai starea materială a mî-

năstirii, ci să o ridice la o viaţă duhovnicească superioară, cu slujbe zilnice, citiri din Sfînta Scriptură şi din Sfinţii Părinţi, muncă, ascultare, sărăcie, mărturisirea gîndurilor. In 1794, i s-a încredinţat şi conducerea mînastirii Caldăruşani, unde a dus o parte din călugării de ia Cernica, făcînd început vieţii de obşte şi aici. El a povăţuit călugării din amîndouă mînastiriie pînă la moarte (3 decembrie 1806). La Caldăruşani a putut statornici mai temeinic rînduielile monahale, căci era o mînăstire mult mai înzestrată şi mai bine organizată cînd a ajuns în fruntea ei.

încă din 1785, stareţul Gheorghe îşi întocmise o «diata», care reprezenta o frumoasă icoană a vieţii duhovniceşti trăite de călugării români la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Cuprindea învăţături din Sfînta Scriptură, din Sfinţii Părinţi şi din cărţile de slujbă. Fiind mult preţuită, a circulat în numeroase copii în manuscris.

Mulţi dintre călugării cu viaţă aleasă din mînastiriie cîrmuite de Paisie şi de stareţul Gheorghe erau originari din Transilvania, ei depăşind uneori cu numărul pe moldoveni şi pe munteni. In felul .acesta, mişcarea de înnoire monahală a contribuit şi la întărirea .conştiinţei unităţii de neam în mînastiriie româneşti cu viaţa ds obşte.

între cei mai de seamă colaboratori şi ucenici ai stareţului Gheorghe trebuie să-i pomenim pe ieromonahul *Macaiîe,* unul din marii cărturari din secolul XVIII, care a stat cu Paisie la schitul Sfîntul îlie şi la Dragomirna, traducător al multor cărţi şi lucrări din greceşte în româneşte, rămase în manuscris *(Omiliile Sfîntului Macarie Egipteanul,* tipărite în 1775 la Bucureşti, erau traduse tot de el), ieromonahul *Dorotei,* urmaşul lui Gheorghe în stareţia mînastirii Caldăruşani, care a alcătuit o *Povăţuire* către călugării de acolo, -ieromonahul *Pxotasie,* care a scris o *Povăţuite* în versuri către monahii de la Cernica, precum şi viaţa stareţului Gheorghe şi alţii.

Dintre călugării cu viaţă îmbunătăţită care au trăit la Cernica şi Caldăruşani, în prima jumătate a secolului al XlX-lea, trebuie menţionat stareţul *Calinic* de la Cernica (1818—1850),- mai târziu episcop de Rîmnic, trecut, în 1955, în rîndul sfinţilor. La Caldăruşani au trăit uri timp ierodiaconul *Grigorie,* ucenicul direct al lui Paisie, care în 1823 a fost ridicat în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei, ieromonahul *Macarie,* dascălul de cîntări şi alţii. Dintre copiştii de manuscris? .de la Cernica şi Caldăruşani pomenim pe *Rafail, Acachie, Ciprian* şi mulţi alţii.'

Unii dintre ucenicii stareţului Gheorghe au dus rînduielile sale ,în alte mînăstiri din Ţara Românească: *Chiriac Rîmniceanul* la Călu;,

în Oltenia, schimonahul *Arsenie,* care a ctitorit mînăstirea Ghighiu, lingă Ploieşti, cîtiva ucenici ai lui Gheorghe aşezaţi în schitul Robaia (Argeş) etc.

Notăm că între ucenicii stareţului Gheorghe se număra şi un fost rabin, botezat şi călugărit de el sub numele *Neofit,* care a scris apoi două catehisme şi unele lucrări moralizatoare (în 1803, s-a tipărit la Iaşi cartea sa intitulată *Înfruntarea iudeilor).*

Trebuie remarcat şi faptul că ucenicii stareţului Gheorghe, mai cu seamă cei din prima jumătate a secolului al XLX-lea, au fost conduşi în munca lor de spiritul românesc, nu de cel grecesc, — deşi nu se încheiase epoca fanariotă — şi nici de cel slavon, promovat de jcenicii ucrainieni şi ruşi ai lui Paisie.

Concluzii. *Privind la viaţa şi la faptele stareţului Paisie, putem spune, pe bună dreptate, că el a fost un priceput îndrumător al vieţii călugăreşti în Biserica Ortodoxă Română. A fost un călugăr cu viaţă îmbunătăţită, bun organizator al vieţii de obşte, bun povăţuitor al numeroşilor săi ucenici, pe care i-a îndrumat la rugăciune, muncă, ascultare, traduceri din literatura patristică, creînd în jurul său o adevărată «şcoală» de ascetism ortodox. Mişcarea de înnoire a vieţii monahale din mînăstirile româneşti, din secolul al XVIH-lea, în care s-a încadrat şi stareţul Paisie, reprezintă ultima şi cea mai însemnată încercare de reînviorare a vieţii călugăreşti de la noi. Numeroasele nevoinţe ale călugărilor trăitori în duhul isihast de la Athos au dus la ridicareg prestigiului monahismului românesc şi la înviorarea vieţii moral-religioase a credincioşilor. Dar mai presus de toate, prin numeroasele tălmăciri din scrierile Sfinţilor Părinţi, ale marilor dascăli şi asceţi ai Bisericii Ortodoxe, scrisul patristic a cunoscut o mai mare răspîndire printre vieţuitorii din mînăstirile noastre.*

BIBLIOGRAFIE

Stareţul Vasile. HORIA CONSTANTINESCU şi GABRIEL COCORA, *Poiana irului,* în GB, an. XXIII, 1964, nr. 5—6, p. 466—500; PAUL MIHAIL, *Schitul dana Mărului, un centru ortodox cărturăresc,* în voi. *Spiritualitate şi istorie la 'orsură Carpaţilor,* I, Buzău, 1983; DARIO RACCANELLO, *La preghiera di Gesu gli scritti di Basilio di Poiana Mărului.* Disertatio ad lauream in Facultate S. Theo-jie... Alessandria, 1986, 270 p.

Stareţul Paisie. Izvoare.[1] SCHIMONAHUL PLATON, *Viata stareţului Paisie,* id. de ieromonahul Chiriac, Mînăstirea Neamţ, 1836, 4 + 60 foi, retipărită de IEORGHE RACOVEANU, *Viaţa şi nevoinţele fericitului Paisie, stareţul sfintelor măstiri Neamţul şi Secul, Rm.* Vîlcii, 1935, 115 p.; ŞTEFAN BERECHET, *Autofgraiia stareţului Paisie Velicicovschi,* Iaşi, 1918.

Lucrări. EUGEN PROCOPAN, *Paisie Velicicovschi 1722—1794. Schiţă isică despre viaţa şi opera sa,* în RSIAB, an. XXIII, 1933, p. 101—162 (şi extras; 13, 102 p).; SERGHIE CETFERICOV, *Paisie, stareţul mănăstirii Neamţu din Mol-*

dova. Viața, învățătura și iniluența lui asupra Bisericii Ortodoxe. Traducere rusește de Nicodim (Munteanu), Neamț, 1933, 431 p. și ed. II, Neamț, 1943;] RION V. FELEA, *Paisie și paisianismul,* Cluj, 1940, 53 p.; NICULAE M. POPES 360 *de ani de ia moartea lui Paisie Velicicovschi,* în «M.O.», VII, 1955, nr. 1 p 4i—47. PAUL MIHAIL, *Starețul Paisie de la Neamț, Înnoitorul monahismi* în «M.M.S.», an. XXXVIII, 1962, nr. 5—6, p. 409—417; PAUL MIHAIL, *Tradu patristice ale starețului Paisie,* în «M.O.», XXIV, 1972, nr. 3—4, p. 217—', P. I. DA VID, *Cuviosul Paisie cel Mare (Velicikovski), un desăvîrșit monah ron Noi cercetări și ipoteze,* în «B.O.R.», XCIII, 1975, nr. 1—2, p. 162—193 (și exj 32 p.); ERNST CHR. SUTTNER, *Kloster Neamț als Vermittler byzantinischer X ratur an der* Wende vom *18. zum 19. Jahrhundert,* in *Ostkirchliche Studien, yj* burg, 23 Bând, 1974, p. 311— 317; SERGII CETVERIKOV, *Moldavskii stareț P Velicikovskii, Bgo jizni, ucenie i vlijanie na pravoslavnoe monașestvo,* Paris, Yîi Press, 1976, 307 p. (ediție engleză, 1980); CUTHBERT D. HAINSWORTH, *Sta Paisy Velichkovsky (1722—1794). Doctrine of Spiritual Guidance.* (Excerpta e sertatione ad Lauream, Pont. Inst. Orientale), Roma, 1976, 89 p.; ANTHONY-E N. TACHIAOS, *The revival oi byzantine mysticism among Slavs and Romanian the XVIII th century,* Thessaloniki, 1986, LV -f 296 p. Paisij Velickovskij, A biografia di uno starcts. Introduzione, traduzione e note a cura della comv dei Fratelli Contemplativi di Gesii, Abazia di Praglia, 1988, 208 p.

Starețul Gheorghe. Casian Cernicanul, *Istoriile siintelor mănăstiri* Cernici *Căldărușani,* București, 1870, p. 1—84 (și ediția nouă, București, 1988, p. 43—1: DUMITRU FURTUNĂ, *Ucenicii starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Că rușani. București,* 1927, 175 p.; ATANASIE GLADCOVSCHI, *Gheorghe arhimand} starețul mănăstirii Cernica,* în «G.B.», XV, 1956, nr. 12, p. 716—724; ANDREI TIMIE, *Iniluența paisiană în mănăstirile românești,* în «M.A.», an. XI, 1966, nr. *4* p. 331—348; ERNST CHR. SUTTNER, Paisi; *Velicikovski) im Spiegel des geistlu Testaments seines Schillers Gheorghe de la Cernica,* în *Ostkirchliche Stuc* Wiirzburg, 22 Bând, Heft 2—3, 1973, p. 184—189; I. L. GEORGESCU și ROIv IALOMIȚEANUL, *Starețul Gheorghe și mănăstirea Cernica,* în BOR, an. C, 1 nr. 3—4, p. 332—339;' CHESARIE GHEORGHESCU, *Cuviosul arhimandrit Gheor, starețul mănăstirii Cernica,* în GB, an. XLVI, 1987, nr. 5, p. 63—81.

LXXI

PREOŢIMEA ORTODOXA ROMÂNA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

in această lungă perioadă de timp, izvoarele istorice ne oferă ri interesante despre viaţa preoţimii de mir sub toate aspectele ei : agătirea şcolară, starea materială, mijloacele de trai, moravurile, işamentul faţă de credinţa ortodoxă strămoşească, asupririle pe care îndura din-partea celor puternici, participarea la răscoalele ţară-' >ti etc. Vom urmări, pe rînd, cîteva aspecte esenţiale din viaţa :oţilor de mir de acum două veacuri.

Preoţimea **din** Ţara Românească şi Moldova. Numărul preoţilor a tinuat să fie foarte ridicat şi în perioada de care ne ocupăm. De ă, la începutul secolului XIX, la cele două biserici din Sămara-eş slujeau 5 preoţi şi 16 diaconi. Din catagrafia preoţilor din cu-sul Mitropoliei, făcută în 181.0, aflăm că în satul Stănislăveşti-ica, cu 11 case, existau 2 preoţi, 5 diaconi şi 3* ţîr.covnici, în gurile-Vlaşca, la 13 case erau 3 preoţi şi 5 diaconi.
împotriva abuzurilor care se făceau-cu hirotoniile, domnii fana-au luat măsuri în mai multe rînduri, fiind ei înşişi interesaţi să e redus numărul contribuabililor. ■,-.

3 statistică a clerului întocmită d?n .dispoziţia exarhuîui Gavriil lescu, în anul 1810, este foarte'edificatoare : în Ţara Românească iu 24 de oraşe, 2417 sate, 204 mînăstiri şi schituri, 3105 biserici ir, 1034 călugări, 45 protopopi, 5794 preoţi şi 2823 diaconi. în 3va (cu excepţia Bucovinei, fireşte) erau : 29 de oraşe, 2193 de i şi sate, 203 mînăstiri şi schituri, 2313 biserici de mir, 1860 m, 45 protopopi, 4229 preoţi şi 733 diaconi.

■eoţimea alcătuia o tagmă închisă, moştenindu-se, de obicei, din î fiu. Este interesantă o nota din 1806, făcută de- un preot din Siţa-Dîmboviţa, pe un exemplar din *Îndreptarea Legii:* «Să se *i* am scris eu popa Gheorghe... pă această pravilă, că mi-au

rămas de la tată-mieu şi tată(lui) mieu i-au rămas de la răposat Ioan, moşu mieu, iarăşi moşului mieu i-au rămas de la stră Dobre duhovnicul». Fiii de preoţi aveau scutire de dările ţarc pînă la majorat. In 1777 Alexandru Ipsilanti, domnul Ţării R neşti, a supus la un bir mai uşor decît pe' ţărani pe acei fii de f care se pregăteau pentru hirotonie. Numai în lipsa acestora, cerea hirotonia unor fii de ţărani, dar şi aceştia numai după cj jire mai îndelungată ca dascăli (cîntăreţi) sau ţîrcovnici (paracli Desigur, erau preferaţi la hirotonie şi ginerii de preoţi.

în general, preoţii duceau acelaşi trai ca şi credincioşii ţ pe care-i păstoreau. Locuiau în case modeste, din lemn, cei mulţi se îmbrăcau în haine obişnuite ţărăneşti, lucrate de preot lor,: Episcopul Inochentie al Rîmnicului a obligat pe preoţii s poarte haine negre de postav şi cizme. Dar acum se introduce preoţii de mir şi portul reverenzii (rasa), luată de la greci. în preoţii din Bucureşti au fost obligaţi să poarte potcap. Preoţii m< vîrstă, care se bucurau de un prestigiu deosebit în faţa celoJ preoţi şi diaconi, precum şi a credincioşilor, erau hirotesiţi duhov| numai ei avînd dreptul, să spovedească. Preoţii satului judecau -J regulă duminica-, după terminarea slujbei — diferite neînţelegeri tre credincioşi.

De obicei, bisericile erau întreţinute de, proprietarii satelor ieri), care adeseori dădeau preoţilor pămînt de cultivat, lemne construcţii şi de foc etc. Preoţii trăiau din veniturile pe care le cea propria lor gospodărie ţărănească şi din ofrandele benevole credincioşilor (în bani sau în natură). Ca şi în secolele anterio aceştia făceau preotului cîte o zi sau două de clacă. Oarecari v turi aveau şi din scrierea unor acte juridice ale credincioşilor (< de vînzare-cumpărare, cărţi de mărturie, foi de zestre, testamente *e*

Din documentele timpului, aflăm că în afară de slujba la alte de munca în gospodăria lor, mulţi preoţi aveau şi alte îndeletnii Exista, de pildă, o categorie de preoţi şi diaconi «posluşnici», care invoiau cu Mitropolia sau cu Episcopiile să le facă anumite serv urmînd să primească, în schimb, scutirile de dările tagmei preoţe preoţi pogonaşi, care lucrau viile Mitropoliei, preoţi postăvari, se obligau să lucreze anual, pentru Mitropolie sau Episcopii, o mita cantitate de postav, preoţi lumînărari şi cerari, care lucrau minări şi ceară, preoţi călăraşi, care serveau în calitate de curi transmiţînd ordinele Mitropoliei sau Episcopiilor, preoţi şi diaconi z cii sau vătăşei, care strîngeau dările preoţeşti.

Averea preoţilor şi a diaconilor, mai ales a celor care se trăgeau familii de răzeşi sau moşneni, consta din pămînturi, vii, prisăci, şi case. Mulţi dintre ei, călugărindu-se la bătrîneţe, îşi lăsau ea mitropoliilor, episcopiilor, unor mînăstiri şi chiar unor biserici iir. Unii dintre ei erau ctitori de lăcaşuri sfinte.

Nivelul de pregătire al preoţilor munteni şi moldoveni era tot de scăzut ca şi în secolele anterioare, cu toate măsurile luate de domni şi mitropoliţi. In 1714, cînd Ştefan Cantacuzino a scutit (irnea de dări, a cerut ca ierarhii să nu mai hirotonească «fiece îeînvăţat». In acelaşi an, mitropolitul Antim Ivireanul, în *Capete aruncă,* înştiinţa că nu va mai hirotoni decît pe aceia care vor sta 1 întreg la Mitropolie, ca să înveţe cele ale preoţiei. Dispoziţiile a rămas fără urmări. Ierarhii ţării au tipărit, în mai multe rînduri, te pastorale şi cărţi de învăţătură pentru preoţi, pentru a suplini, r în parte, lipsa unei pregătiri corespunzătoare.

e lîngă învăţătura primită în casa părintească — în cazul unor preoţi — aspiranţii la hirotonie (numiţi «ţîrcovnici, grămătici, li, dieci sau candidaţi») se pregăteau în mînăstiri, în şcolile de tropolie, de la episcopii, de pe lîngă unele biserici (Sfîntul ghe-Vechi, Colţea, Văcăreşti, Domniţa Bălaşa, Schitu-Măgureanu icureşti etc). Dar în acest secol se fac şi primele încercări de are a unor şcoli speciale pentru pregătirea viitorilor preoţi. De în 1764, Ştefan Racoviţă al Ţării Româneşti a înfiinţat o şcoală gă biserica Sfîntul Dumitru din Craiova în care să înveţe şi aţii la preoţie, iar în 1775 s-a înfiinţat o şcoală «ie acest gen lăstirea Obedeanu din Craiova. în 1776, Alexandru Ipsilanti a un dascăl pe lîngă Mitropolia din Bucureşti, care să instruiască ce voiau să ajungă preoţi. Nu ştim cît timp şi în ce chip au nat aceste şcoli. Abia în martie 1797, la stăruinţele vrednicului) Iosif al Argeşului s-a deschis o şcoală «de grămătici», de nici» sau «de candidaţi» la mînăstirea Antim din Bucureşti, :ă metoc al noii Episcopii a Argeşului. Şcoala a dăinuit pînă 7.

Moldova, domnitorul Constantin Mavrocordat a organizat în rsuri de cîte 40 de zile la reşedinţele eparhiale, în care preoţii — am zice azi — o completare a puţinelor lor cunoştinţe :e. Candidaţii la preoţie din Moldova aveau posibilitatea de a ui pe lîngă şcolile de la centrele eparhiale, înfiinţate în 1747 şcolile de pe lîngă anumite biserici (Sfîntul Sava, Sfînta iva şi Sfîntul Nicolae Domnesc din Iaşi etc). Acelaşi Constantin ardat a numit preoţi cu învăţătură care să facă inspecţii la

sate, să constate nivelul de pregătire al celorlalţi preoţi, iar pe din Iaşi îi aduna la Mitropolie, pentru învăţătură, încît — după spune o cronică — «se apucau la bătrîneţe să înveţe carte».

O şcoală specială pentru pregătirea viitorilor preoţi — c modelul celei de la Kiev — s-a înfiinţat în 1774 la mînăstirea Pij prin strădaniile fostului mitropolit lacob Putneanul şi ale arhimai tului Vartolomei Măzăreanu. Dintr-un certificat şcolar din anul] eliberat tînărului Isaia Baloşescu (mai tîrziu episcop' al Bucovi rezulta că aici se studiau : Ceaslovul, Psaltirea, Octoihul, Catehi: (româneşte şi ruseşte), Muzica psaltică, Gramatica, Geografia (c prelucrarea lui Amfilohie al Hotinului), Retorica, Istoria bisericec «Scurtata teologie platonească» (deci Catehismul lui Platon al Mc vei) ş.a. Şcoala de la Putna a funcţionat puţin timp (la 19 septern 1782 era menţionat ca dascăl de latină şi greacă un călugăr Ilar In 1786 s-a înfiinţat o «şcoală clericească» la mînăstirea Sfîntul de lîngă Suceava, mutată ulterior la Cernăuţi.

Cunoaştem numeroşi preoţi cu preocupări culturale-artistice. N din ei erau tipografi, cum a fost preotul Stoica Iacovici din Bucur în prima jumătate a secolului, care a editat aproximativ 30 de d majoritatea în româneşte, unele cu prefeţe semnate de el şi cai pregătit pentru meşteşugul tipografiei pe proprii săi fii (Ioan Stoico] Iordache Stoicovici şi Ghinea diaconul Stoicovici au lucrat un 1 la Buzău), diaconul transilvănean Ioan Simeonovici la Iaşi, prej Constantin Rîmniceanul la Bucureşti, preotul Constantin Atanasi^ de la Rîmnic, care de asemenea şi-a pregătit pentru munca tipoj fică o parte din membrii familiei şi alţii.

Se cunosc apoi numeroşi preoţi zugravi de biserici şi de ic< (de pildă Simeon din Piteşti, care a lucrat mai mult în Transilva sculptori în lemn, copişti de manuscrise etc.

Preoţii merituoşi primeau anumite distincţii din partea chiriarh luate după numele demnitarilor bisericeşti de la Patriarhia Ect nică : hartofilax, sachelar, protonotar, referendar, exarh, protec iconom. Unii din ei primeau vrednicia de protopopi —• cîte unu plasă (plai), fiind, în această calitate, cei mai apropiaţi colabon ai ierarhilor.

Abaterile clerului erau judecate de ierarhi. La 16 martie 1 Nicolae Mavrocordat împuternicea pe Pahomie al Romanului să juj — personal sau prin protopopi — tot personalul clerical, precui problemele privitoare la căsătorii. Acest drept l-au reînnoit şi domni fanarioţi. în Ţara Românească, Mihail Racoviţă a dat un hr asemănător în 1742. în regulamentele judecătoreşti date de Conste

cordat, preoţii aveau o situaţie specială, judecata lor fiind în-ţată reprezentanţilor Bisericii. De pildă, în cazul unei judecăţi in preot de mir sau un călugăr cu un mirean, pedeapsa pentru — în caz că era vinovat — o dădea chirîarhul locului, iar pentru ispravnicul ţinutului.

tropolitul (sau episcopii) judecau «în sobor», avînd alături de arhierei titulari, fie călugări şi preoţi de mir, de regulă din :il catedralei eparhiei respective. Uneori, abaterile clerului din le sufragane erau judecate tot la Mitropolie, urniţi domni fanarioţi (mai cu seamă Alexandru Moruzi, în omânească) se amestecau uneori în aceste atribuţii care reve-e drept chiriarhilor, judecînd ei înşişi anumite abateri ului.

la începutul secolului al XlX-lea, instanţa de judecată de la ■ eparhiale apare sub numele de «consistoriu», «dicasterie» castarie duhovnicească». Aceste instanţe au fost reorganizate hui Gavriil Bănulescu Bodoni, în 1808 în Moldova şi în 1810 Românească, devenind acum instanţe permanente, cu personal anume instituit (arhimandriţi, protopopi, ieromonahi şi unul mulţi logofeţi mireni), fiind însărcinate cu judecarea proce-sericeşti propriu-zise şi a celor matrimoniale.

spsele variau de la caz la caz. Abaterile mai grave (hirotonii ' ice, recăsătorire) erau pedepsite cu caterisirea, altele cu arest tisoare («opreală»), pe diferite termene, fie la centrele epar-i la unele mînăstiri (în Mitropolia Ungrpvlahiei, pjeoţii vino-*i* închişi, de regulă, la Snagov, uneori la Cernica şi Căldă-cu «bătaie la falangă» (mai ales pentru beţie) etc. Cei cate-u trecuţi în rîndul ţăranilor şi puşi îndată la plata birului i se tundeau părul şi barba, în satul lor, «spre pildă şi altora»).

era *regimul fiscal* al preoţilor munteni în secolul al XVIII-lea opului celui următor ?' Am arătat întrVun capitol anterior că în ?an Vodă Cantacuzino a scutit tagma preoţească de toate dă-vistierie. Deşi a fost reînnoită de Nicolae şi Ioan Mavrocor-nii următori, scutirea n-a fost respectată de ceilalţi domni Preoţii din Oltenia, în timpul primilor ani ai ocupaţiei aus-fost impuşi la dări ca şi ceilalţi locuitori, dar în 1725, ad-a locală i-a scutit. S-a constatat însă că în acest fel se adu-pagube vistieriei, fapt pentru care, în anul următor au fost o dare de doi florini anual. în 1730 au fost din nou scutiţi, • i locuitorii să plătească în locul **lor.**

Prin «constituţia» dată Ţării Româneşti de Constantin Mavrocordat, în 1741, se stabilea, între altele, şi scutirea preoţilor de dări. Nici această scutire — ca de altfel şi celelalte măsuri de organizare preconizate de el •— n-au fost respectate de urmaşii săi în domnie. O nouă scutire de dări a acordat Alexandru Ipsilanti (1774—1782). Fiecărui preot i s-a impus însă o contribuţie anuală de trei taleri, din care jumătate erau pentru întreţinerea şcolilor, cealaltă jumătate pentru casa milelor (uneori se trimitea o parte din ei pentru întreţinerea unor şcoli şi mînăstiri greceşti). Această obligaţie a rămas în seama preoţilor de mir pînă la Regulamentul organic, deşi a crescut mereu (în 1815 era de 8 taleri, dar peste cîţiva ani a scăzut).

în Moldova, Nicolae Mavrocordat a acordat preoţilor o scutire generală de dări în 1715, măsură revocată la scurt timp de Grigorie II Ghica în prima domnie (1726—1733). După pilda tatălui său, Constantin Mavrocordat, la 30 mai 1734, a scutit din nou pe preoţi de dări, socotind că «iaste lucru necuvios şi mai vîrtos nedrept ca cinul preoţesc să fie supus dăjdiilor şi supăraţi de mîna mirenilor». Scutirea lui a fost din nou revocată de Grigorie II Ghica, impunînd pe preoţi la «dăjdii grele» pentru întreţinerea şcolilor. Dar acelaşi Constantin Mavrocordat, revenit în domnia Moldovei pentru a doua oară (1741—1743), a scutit iarăşi pe preoţi de dări, urmînd 'a fi impuşi numai cei hirotoniţi necanonic, precum şi cei care nu ştiau carte. Aceasta a fost ultima scutire de dări acordată preoţilor din Moldova în secolul al XVIII-lea.

Din a treia domnie a lui Grigorie II Ghica (1747—1748), toţi preoţii şi diaconii au fost impuşi la o contribuţie de un galben anual pentru întreţinerea şcolilor din Moldova (din ceea ce prisosea, urma să se dea 100 de lei pentru şcolile greceşti de la Sfîntul Mormînt, iar restul «să fie de chiverniseală copiilor străini şi săraci, pentru îmbrăcămintea şi hrana lor»). Timp de cîteva decenii şcolile din Moldova au fost susţinute numai din această contribuţie a preoţilor.

în afară de aceste dări obişnuite pentru şcoli, preoţii munteni şi moldoveni erau impuşi la felurite alte contribuţii, mai ales în timpul războaielor ruso-turce. De pildă, în 1810, preoţii şi diaconii din Moldova au fost siliţi să plătească 76.640 lei pentru întreţinerea trupelor ruseşti de ocupaţie, iar cei din Muntenia 150.000 de taleri.

în ce prive$te dările pe averea personală, preoţii aveau o situaţie mai bună, în comparaţie cu restul contribuabililor.

Dările către .ierarhi. în afară de dările către vistieria domnească, preoţii de mir aveau o serie de alte obligaţii către mitropoliţi, episcopi şi protopopi. Se plătea, de pildă, o taxă de hirotonie. în 1747, deci în timpul lui Neofit Cretanul, un candidat plătea la hirotonie 12 taleri,

anul următor taxa a fost urcată la 17 taleri. «Străinii ungureni», transilvănenii, plăteau numai 12. In a doua jumătate a-secolului III-lea, taxa de hirotonie era mult mai mare. Alexandru Vodă ;i stabilea, în 1794, să se plătească 40 de taleri de hirotonia în-acon, iar cel care urma să fie ridicat tot atunci la treapta preo-*l* dea 50 de taleri pentru amîndouă hirotoniile (în cazul cînd nia întru preot se făcea mai tîrziu, mai plătea o dată 40 de ta-

jpă intrarea în cler, preoţii şi diaconii erau impuşi la felurite Lxe către chiriarh şi către protopop. Astfel, la înscăunarea unui itropolit toţi preoţii şi diaconii plăteau darea sau «ploconul cîr-"ei din eparhiile Rîmnicului şi Buzăului mai plăteau o dare a şi la înscăunarea propriului **lor** chiriarh. Nu era o dare fixă, ci de la ierarh la ierarh. De pildă, Cosma Popescu a cerut cîte 14 lei alarea^ca episcop de Buzău şi cîte 10 lei la instalarea ca mitropolit ;ă însă tuturor preoţilor din Muntenia). Dositei Filitti, la insta-lui în scaunul mitropolitan în 1793, a redus darea cîrjei de la ileri la 6,50 taleri, dar Nectarie, în 1813, a pretins cîte 13 taleri, ite două costande pentru cei care-i încasau.

afară de acestea, fiecare preot şi diacon plătea o dare anuală hului său (mitropolit sau-episcop), numită «ploconul obişnuit»)loconul canonicesc». La începutul secolului al XVIII-lea acest era de o ughie (circa un galben).

hramul catedralei mitropolitane (Sfinţii Împăraţi Constantin şi sau al celor două catedrale episcopale (Sfîntul Nicolae la Rîm-Adormirea la Buzău), toţi preoţii şi diaconii plăte*au «ploconul :ului». Sub Dositei Filitti era de doi taleri şi jumătate, sub Nec-rei şi jumătate.

eoţii şi diaconi de mir erau impuşi apoi la aşa-numita «dare a ului», plătită protopopului. în Ţara Românească era cîte un proto-• fiecare «plai» (plasă). Deşi această ţdare era în tot cursul seco-[VIII de un zlot (sau 45 de creiţari austrieci) pe an, totuşi proto-ăceau multe abuzuri la încasarea ei. In 1815, unii luau cîte 12 încît mitropolitul Nectarie a fixat-o la 5 taleri, sumă foarte >e atunci. Ei mai încasau taxe pentru recomandarea la hiroto-ntru «cercetarea» bisericilor, pentru sfinţiri de biserici etc. Aveau

cotă din dările pe care le strîngeau de la preoţi şi diaconi, ma ierarhului locului. Alte venituri ale protopopilor proveneau credincioşi, fie din taxele pentru obţinerea «peciului» sau răva-le cununie, fie din «gloabele» aplicate în caz de nerespectare a iilor moralei creştine (căsătorii între rude, răpiri de fete, **con-**

cubinaje, femei imorale). Tot protopopii pronunţau şi sentinţele de divorţ, în numele chiriarhului lor.

Dări asemănătoare plăteau şi preoţii din Moldova : o taxă la hirotonie, darea cîrjei (cîte 4 lei, pe la mijlocul secolului XVIII), ploconul vlădicesc (uneori chiriarhii scuteau pe anumiţi preoţi de acesta), apoi darea pentru şcoli, de care am pomenit mai sus. Nu avem ştiri că s-ar fi plătit o «dare a praznicului», cum se obişnuia în Ţara Românească.

Protopopii — cîte unul de «ţinut» — aveau aceleaşi drepturi ca şi cei din Ţara Românească, pe care le-am menţionat mai sus.

O situaţie bună aveau şi «preoţii domneşti» din amîndouă ţările, deci aceia care slujeau la bisericile Curţii, la bisericile şi mînăstirile ctitorite de domnii ţării sau la bisericile din oraşele-reşedinţă ale judeţelor, în afară de faptul că nu plăteaţi nici o dare către vistierie (nici după averea personală) sau către chiriarh, mai primeau şi felurite ajutoare din partea domnilor (de pildă, dreptul de a încasa vinăriciul din-tr-o anumită regiune), precum şi o leafă sau «simbrie» din partea vistieriei domneşti (în 1797, preoţii de la biserica domnească din Bucureşti aveau cîte 250 de taleri anual), diferite daruri la Paşti şi la alte sărbători (postavuri, încălţăminte, bani etc). De acelaşi favoruri se bucurau preoţii şi diaconii care slujeau la mînăstiri sau la catedralele episcopale şi mitropolitane, socotiţi tot «preoţi domneşti». în unele cazuri, chiar şi unii preoţi de ţară primeau scutiri de toate dările — către vistierie şi chiriarh — în urma intervenţiei vreunui mare boier, ctitor al bisericii din satul respectiv.

Preoţimea din Transilvania. Spre deosebire de fraţii lor din Ţara Românească şi Moldova, preoţii români din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş au avut de înfruntat, în cursul acestui secol, urgia stăpînirii habsburgice şi a misionarilor iezuiţi care voiau să-i înstrăineze de credinţa strămoşească. Din rîndul preoţilor transilvăneni s-au ridicat acum marii luptători pentru apărarea Ortodoxiei : Moise Măcinic din Sibiel şi Ioan (Ioaneş) din Galeş, morţi în închisoarea de la Kufstein, Cosma din Deal, Nicolae Pop din Balomir, Ioan din Aciliu, Ioan Piuariu din Sadu, Ioan şi Maniu din Poiana Sibiului, Ionaş şi Oprea din Sălişte, Avram din Cut, Ioan din Răchita, Stan din Glîmboaca, protopopul Eustatie Grid din Braşov şi atîţia alţii. Această simplă înşirare de nume ne arată de ce credinţă puternică erau însufleţiţi aceşti smeriţi slujitori ai altarelor strămoşeşti de acum mai bine de două veacuri şi ce pildă frumoasă de urmat puteau oferi păstorilor lor.

Jumarul preoţilor era destul de ridicat. Conscripţia din anii 1761
2, făcută din ordinul generalului Bukow, a găsit numai în Tran-
îia 2250 de preoţi uniţi şi 1365 de ortodocşi. Numărul mare de
i uniţi (la credincioşi mai puţini : 25.223 familii, faţă de 128.635
ii ortodoxe) se explica prin favorturile de ordin material de care
curau cei ce îmbrăţişau uniaţia.

'regătirea preoţilor din Transilvania şi celelalte ţinuturi romă-
vestice era tot atît de redusă ca şi a celor din Muntenia şi Mol-
Ei se pregăteau pe lîngă preoţii mai vîrstinici şi cu oarecare în-
ură în mînăstirile şi scriiturile de aici, pînă la distrugerea lor de
generalul Bukow, cei din Braşov şi Ţara Bîrsei la şcoala de pe
biserica Sfîntul Nicolae din Şchei, alţii la mînăstirile de peste
i. De pildă preotul loan Piuariu din Sadu învăţase la Cozia, alţi
i ardeleni învăţaseră la şcoala mînăstirii Colţea din Bucureşti, la
Le de pe lîngă Episcopiile Rîmnicului, Argeşului etc. Se cunosc
i călugări din Moldova care copiau manuscrise liturgice în Tran-
nia şi părţile învecinate în tot cursul secolului al XVIII-lea. N-ar
dus ca unii dintre aceştia să fi pregătit pentru preoţie tineri din
e în care şedeau mai mult timp. Acest lucru 1-a putut face mai
cunoscutul copist Vasile Sturze Moldoveanul, care a copiat peste
e manuscrise în diferite sate din judeţele Hunedoara, Bihor, Arad
miş, aproape trei decenii.

O catagrafie a eparhiei Timişoarei din anul 1758 ne arată că unii
ţi de aici învăţaseră carte la mînăstirile din Oltenia (Tismana$_f$
îzi) şi la cele din Banat, alţii pe lîngă preoţi mai bătrîni sau chiar
milii de laici.

în 1786, s-au înfiinţat la Sibiu cursuri de pregătire a viitorilor
ţi şi învăţători ortodocşi, conduse de directorul şcolilor din Tran-
mia, Dimitrie Eustatievici, urmat în 1796 de protopopul Radu
pea V din Braşov. In 1779, s-a înfiinţat un «curs de normă» (pedago-
iar în 1790 unul de teologie la Timişoara, conduse de Mihail
tinovici Roşu. Către sfîrşitul secolului XVIII şi începutul celui ur-
)r, unii dintre viitorii preoţi din Banat şi părţile Aradului înva-
în seminarul sîrb de la Carloviţ (înfiinţat în 1794) şi la cursurile
icale de la Vîrşeţ, la care se preda şi în româneşte, în ciuda pregătirii
lor insuficiente, mulţi preoţi din Transilvania ărţile învecinate erau
copişti de manuscrise, zugravi de biserici şi icoane sau cu alte
îndeltniciri cultural-artistice. Astfel, protopo-braşovean Radu
Tempea II a scris *Istoria bisericii Sf. Nicolae din iii Braşovului,*
între anii 1484—1742, care face trecerea de la cro-> bisericească
la istoria propriu-zisă, iar preotul Sava Popovici din

Răşinari copia, pe la sfîrşitul secolului XVIII, numeroase lucrări teologice şi istorice, rostea predici cu acelaşi conţinut. Preotul bănăţean Minai Popovici din Sînnicolaul Mare (jud. Timiş) făcea o călătorie la Locurile Sfinte şi în Rusia, lăsînd şi o descriere a celor văzute. «Versurile la morţi», atît de răspîndite şi azi în Transilvania, erau întocmite de preoţi modeşti de la ţară şi chiar de cîntăreţii bisericii, oameni fără multă învăţătură.

Notăm şi faptul că în cursul acestui secol se întîlnesc mulţi preoţi transilvani hirotoniţi în Muntenia şi Moldova sau plecaţi acolo să cumpere cărţi de slujbă, veşminte sau icoane pe seama bisericilor]or. Exista astfel o strînsă legătură sufletească cu cei de peste munţi, care contribuia la întărirea ideii de unitate naţională românească. Preoţii ardeleni erau şi acum singurii îndrumători ai poporului, în lipsa unor cîrmuitori politici. Fiind, în cele mai multe cazuri, singurii ştiutori de carte, ei erau adeseori învăţătorii copiilor din satul lor. Neînţelegerile dintre credincioşi, ca şi abaterile de la rînduielile obşteşti erau judecate de preoţii satului, cu cîţiva ţărani mai de frunte, de regulă duminica, după terminarea slujbei.

Starea materială a preoţilor ortodocşi din Transilvania — ca slujitori ai unei Biserici tolerate — era foarte tristă. Ei plăteau aceleaşi contribuţii către stat ca şi restul locuitorilor, în timp ce preoţii uniţi erau scutiţi — cîte unul în satele mai mici, cîte doi în cele mai mari. Abia în timpul lui Dionisie Novacovici au fost scutiţi de «darea capului» (capitaţie). Mulţi erau iobagi, ca şi credincioşii. Existau însă şi preoţi liberi sau chiar trecuţi în rîndul nobilimii (nemeşi).

Toţi preoţii ortodocşi erau obligaţi să plătească o dare episcopilor sîrbi de la Sibiu, numită «dajdie vlădicească». Plăteau apoi alte taxe la hirotonie (în Ţara Românească, la Sibiu, sau la episcopii sîrbi de la Arad, Timişoara şi Buda), taxă pentru singhelie (cartea de preoţie). Erau obligaţi apoi să achite numeroase taxe protopopului : o piele de vulpe la instalarea în parohie, o «dajdie» anuală de 3 florini, apoi numeroase daruri în natură.

îşi întreţineau familia din pămîntul proprietate personală, din pămîntul bisericii (sesia parohială) — dacă era — şi din feluritele ofrande de la credincioşi, numite «stole» sau «venituri stolare». Uneori acestea au fost reglementate de autoritatea bisericească sau de stat, pentru a se împiedica orice abuzuri. De pildă, în 1783 autorităţile de stat au stabilit ca pe viitor să funcţioneze un preot ortodox la 130 de familii (mai tîrziu, unul la 125), doi la 250 şi trei la mai multe. Tot atunci s-au stabilit şi obligaţiile în natură ale credincioşilor faţă de preoţi. Reamintim că tot în 1783 s-a impus o taxă anuală de doi cru-

şi jumătate de fiecare familie ortodoxă, numită «sidoxie», pentru ginerea Episcopiei de la Sibiu şi a Consistoriului ei. La 23 septembrie 1784, sub episcopul Ghedeon Nichitici, s-a fixat numita «Normă, adică rînduiala veniturilor patrahirului» (tipărită celaşi an, la Sibiu), cu indicarea exactă a taxelor pentru orice >ă. Cunoaştem anumite angajamente sau contracte făcute între ţi şi credincioşii unui sat (numiţi, în Transilvania, «poporeni») la irea în parohie, cu indicarea veniturilor lor stolare. Desigur, aceste ide ale credincioşilor nu erau suficiente pentru întreţinerea preo-; şi a familiei lui, daca ne gîndim că satele ardeleneşti, în genere, mici (majoritatea sub 130 de familii), că în unele existau mai mulţi ţi, iar în altele, o parte din credincioşi trecuseră la uniaţie. Din aceste motive principalul mijloc de trai pentru preotul or-x era tot gospodăria sa ţărănească, în care muncea el şi familia Se mai păstrează pe alocuri case ţărăneşti, care serveau odinioa-rept case parohiale. îmbrăcămintea preoţilor de sate era aceeaşi i a "ţăranilor români, cu deosebirea că purtau barbă şi plete. Pro-pii purtau reverenzi, după modelul sîrbesc de la Carloviţ. De o situaţie materială mai bună se bucurau preoţii de la biseri-fîntul Nicolae din Şcheii Braşovului. Mulţi aveau turme mari de entru care primeau adeseori dreptul de păşunat şi scutire de oie-in partea domnilor Ţării Româneşti. Existau aici adevărate «di-i» preoţeşti cum au fost cei şase preoţi — din tată în. fiu —- Radu 3ea, aproape toţi cărturari de seamă.

Spre deosebire de preoţii ortodocşi, cei uniţi av^au o situaţie mai bună. Deşi prin diploma întîi leopoldină din 16 februarie apoi prin a doua, din 19 martie 1701, se acordau preoţilor uniţi fransilvania toate scutirile şi privilegiile de care se bucurau preo- >mano-catolici, aceste promisiuni au rămas fără urmări. Numeroa- memorii înaintate, de episcopul Inochientie Micu fie Curţii din a, fie guvernului şi dietei Transilvaniei pentru îmbunătăţirea stă- ateriale a preoţilor săi, de asemenea, au rămas fără rezultat. Abia septembrie 1743, împărăteasa Măria Tereza a dispus ca preoţii să primească pămînt (porţiuni canonice) şi cereale din partea ncioşilor.

3upă lungi amînări, guvernul Transilvaniei a trimis comisari prin iiile unite, să dea pămînt preoţilor, dar prea puţini au fost cei s-au învrednicit de această «milă» împărătească (de pildă, în dis-il Făgăraş şi în scaunele săseşti n-au primit nimic). Unora din cei au primit pămînt pînă acum, le-a fost luat cu forţa mai tîrziu, de

către «domnii de pămînt». Pentru pămîntul proprietate personală —■ moştenit sau cumpărat — nu plăteau nici o dare către stat.

In 1748, printr-o circulară a guvernului se prevedea ca acolo unde preoţii nu aveau «porţii canonice» să primească o plată în natură din partea credincioşilor.

In 1754 s-â introdus un nou regim fiscal pentru preoţii uniţi. De-acum înainte erau scutite de dări numai «porţiunile canonice», pentru cel mult trei preoţi într-un sat, ceilalţi fiind obligaţi să plătes-că. De asemenea, erau impuse la dare proprietăţile personale. Dat fiind însă numărul mare de preoţi uniţi, prea puţini s-au mai putut bucura de scutiri. Iată, deci, că uniaţia, despre care mulţi preoţi crezuseră că le va aduce o uşurare a stării materiale, n-a folosit la nimic (în 1765, autorităţile habsburgice au interzis fiilor de iobagi să urmeze cursurile celor două seminarii din Blaj).

Preoţii uniţi plăteau apoi felurite taxe către episcopii de la Blaj : la hirotonie, o dare anuală de un florin (numită «dajdie», «porţie vlădicească» sau «catedratic»), o taxă pentru «notarul» (notăraşul) şi logofătul Episcopiei. Satele plăteau Episcopiei — pînă la Petru Pavel Aron — anumite daruri în natură (cereale, cunoscute sub numele de «pominoace»).

Ca şi preoţii ortodocşi, primeau felurite ofrande de la credincioşi (stole), pentru slujbele făcute, şi o plată anuală în natură. Le încasau însă cu mare greutate, din pricina atitudinii ostile pe care o aveau credincioşii faţă de ei.

'Protopopii — ortodocşi şi uniţi — se bucurau de drepturi foarte mari şi de o situaţie materială mulţumitoare. «Puterile» şi «cădinţele» lor sînt cunoscute din *Istoria bisericească* a • lui Petru Maior. între altele, erau îndatoraţi să cerceteze pe preoţi şi pe credincioşii protopopiatului pe care-1 conduceau. Cu acest prilej, trebuiau să inspecteze bisericile, să constate dacă preoţii respectă învăţăturile dogmatice, liturgice şi canonice ale Bisericii. Cu aceste ocazii, trebuiau sa împărtăşească credincioşilor cunoştinţe religioase, să se intereseze de viaţa lor religios-morală, de felul cum îşi îndeplinesc îndatoririle către Biserică. O altă îndatorire a protopopilor era acea de «a cerca viaţa şi petrecerea preoţilor, adecă de nu sînt înjurători sau sfadnici sau bătaci (= bătăuşi *n.n.)* sau beţivi» şi a «canoni» pe cei vinovaţi de asemenea abateri. Ei erau aceia care dădeau recomandare de hirotonie şi făceau instalarea preoţilor în parohie.

Protopopii judecau şi «cauzele cele de căsătorie», adică dădeau «cărţi de cununie», fără de care nici un preot nu putea oficia taina nunţii, oprindu-se astfel căsătoriile în grade de rudenie sau prin răpiri

ete. Divorţurile («deschilinirile») le pronunţa tot protopopul, asistat ;îţiva «asesori» (care alcătuiau aşa-numitul «scaun protopopesc»). Pe lîngă taxele şi daniile pe care le primeau de la preoţi şi pe ă «venitele» din propria lor parohie, protopopii primeau- şi danii latură din partea parohiilor. Ca şi în celelalte două ţări româneşti, opopii încasau «gloabe» pentru constatarea unor cazuri de imora-e în rîndul credincioşilor (răpiri de fete, cununii în grade apro-e de rudenie), pentru acordarea de dispense de cununie şi pentru lunţarea divorţurilor.

In *Banat,* preoţii ortodocşi români aveau obligaţii către fisc şi e episcopii sîrbi de la Timişoara sau de la Caransebeş-Vîrşeţ. în [administraţia Banatului i-a scutit de dări şi robote, dar peste doi Dieta Ungariei a restrîns scutirea numai la sesiile parohiale. Epis-ilor le plăteau taxe pentru hirotonie, singhelie, o dare anuală şi plocon la hram (satul plătea episcopului o dare anuală numită niţă, cîte 5 cruceri de casă). Prin aşa-numitul «Regulament iliric» anul 1770, toţi preoţii din părţile «ungurene» (Banat, Arad, Bihor) 1 supuşi proprietarilor de pămînt şi comitatelor. Dacă murea un }t fără urinaşi, bunurile cîştigate ca preot le lua episcopul, iar cele linte de hirotonie moşierul. Preoţii plăteau o dare anuală epis-ului, cîte 30 cruceri de parohian. Veniturile episcopilor au fost ise, putînd să încaseze o sumă anuală de la fiecare sat, cu apro-;a Curţii din Viena, 9 galbeni pentru sfinţirea bisericii, 3 galbeni tru antimis. Taxele de vizite canonice şi pentru «peciurile» de unie au fost desfiinţate.

Preoţii din *Arad* au fost scutiţi de comitat de toate dările' şi sar- • le iobăgeşti, în 1746, cînd li s-au stabilit şi veniturile : bir anual rîu sau porumb, zile de clacă pentru lucrarea sesiei parohiale, lemne :oc, la care se adăugau ofrandele obişnuite pentru fiecare slujbă.

Starea preoţimii din *Bihor,* supusă multor nedreptăţi din partea ierilor locului, este înfăţişată cu atlîncă tristeţe într-o scrisoare reotului Ioan din Husasăul de Criş, adresată episcopului Isaia onovici, în 1734 : «In afară de dări, sîntem întocmai ca ţăranii, ituri şi stole din care să trăim avem foarte puţine, sesia bisericească lai arătură de două mierţe (ferdele) şi fînaţ de două care... şi încă ici să dau şi dijme ,• dacă n-aş roboti, cum mi-aş hrăni soţia şi patru ii ? Nu ştiu încotro să alerg mai degrabă : la biserică să fac rugă-li şi slujbe poporului, la cîmp să-mi cîştig pîinea sau la robota inilor să slujesc cu slăbănogul meu trup ?».

In cursul secolului al XVIII-lea, preoţimea transilvană a luat ;e, în mai multe rînduri/ la *luptele poporului pentru eliberare naţio-*

nală şi dreptate socială. De pildă, la 4 august 1717, preotul Lupu *Şandru din Boişa Maramureşului,* în fruntea ţăranilor din satele învecinate, a nimicit — în Strîmtura Borşii — o oaste de tătari care prădase Maramureşul, eliberînd cîteva mii de robi din mîinile lor.

în răscoala ţăranilor din Banat din 1738—1739, au participat şi cîţiva preoţi, care au fost apoi ucişi şi sfîşiaţi în furci (preotul Damaschin Brenca din Comorîşte, preotul din Topolovăţ şi alţii).

Răscoala lui *Soironie de la Cioara* n-a avut numai un caracter bisericesc, ci şi unul social, căci el cerea, între altele, «alungarea uniaţiei şi iobăgiei din ţară».

O participare masivă a preoţilor se înregistrează în răscoala condusă de *Horea, Cloşca* şi *Crişan* în toamna anului 1784. Este adevărat că episcopii Ghedeon Nichitici de la Sibiu şi Petru Petrovici de la Arad au lucrat — din dispoziţia autorităţilor — pentru stăvilire, îndemnînd pe ţăranii răsculaţi la supunere. Dar ei, fiind străini de neamul nostru, de aspiraţiile şi nevoile lui, instalaţi în scaunele episcopale abia cu cîteva luni înainte de izbucnirea răscoalei, nu puteau cunoaşte adevăratele cauze care au dus la ridicarea ţărănimii. La fel au făcut şi unii protopopi şi preoţi, în dorinţa de a evita vărsările de sînge şi represiunile autorităţilor de stat. Aproape 80 de preoţi au fost alături de răsculaţi. Astfel, în a treia călătorie a lui Horea la Viena a fost însoţit de preotul *Dumitru din Certege* (jud. Alba), închis după 1782. Cu ocazia înscrierilor pentru regimentele de grăniceri («cătane»), în vara anului 1784, preoţii au avut un rol însemnat. La adunarea ţinută în satul Mesteacăn-Hunedoara, sub conducerea lui Crişan, cînd ţăranii au hotărît sa pornească spre Alba Iulia pentru a se înscrie ca grăniceri, preotul satului, *lanăş Cazan,* a făcut rugăciuni pentru izbînda celor hotărîte acolo.

După începerea răscoalei, între cei ce au îndemnat pe ţăranii iobagi să se ridice împotriva nobililor asupritori, se numărau şi preoţii : *Constantin Turciu zis Costan din Crişcior,'* care a ridicat la luptă ţărănimea din Zarand, *Avram din Uibăreşti,* care îndemna pe răsculaţi să atace pe nobilii din' Ribiţa, *Dânilă din Crişcior,* în casa căruia nobilii trebuiau să aducă răspuns la un ultimatum al lui Horea, *Gheorghe din Bucureşci, Zaharia din Bretea Mureşană, Mihai din Gelmar* (toate localităţile menţionate sînt în jud. Hunedoara), *Gheorghită Nicula* din Albac, unul din căpitanii lui Horea, *Ioan Hagi Crişânuţ din Bistra,* unul din oamenii săi de încredere, *Ioan Cocan* din Pîclişa, care a dus tratative cu un colonel austriac, în numele răsculaţilor, cerînd înlăturarea iobăgiei şi distrugerea nobilimii, *Gavriil Sular* din Mogoş, care mergea în fruntea răsculaţilor (căruia Cloşca

sat prin testament o sumă de bani pentru a-i face pomenirea), *Iancu din Lupşa, Ilie din Galda, Petru zis Rotogol* din Abrud, L botezat foarte mulţi nobili şi oameni înstăriţi în «legea romă-i», întrucît răsculaţii credeau că în acest fel se înlăturau deo-e sociale şi naţionale (toate localităţile sînt în jud. Alba), din *Pintic-Cluj,* care îndemna la răscoală pe ţăranii din părţile ui, *Gheorghe din Bedeleu-Cluj, Ioan din Leheceni-Bihor* şi alţii. 1 *Nicolae Raţiu din Alba Iulia-Maieri* a scris testamentele lui şi Cloşca, i-a spovedit şi împărtăşit înainte de fioroasa lor re cu roata (sub îndrumarea acestuia s-a ridicat, în 1783, bise-î hramul Bunavestire din Alba Iulia).

oroape toţi aceştia au fost închişi, anchetaţi sau alungaţi din i după înăbuşirea răscoalei. Numeroşi alţi preoţi au fost întem-anchetaţi, maltrataţi sau ucişi, chiar şi în regiunile care n-au aprinse de focul răscoalei. între cei condamnaţi cu decapitarea nara şi preotul Costan din Crişcior. *Ioan Crişănuţ* din Bistra a mdamnat la moarte, dar împăratul Iosif II i-a schimbat pedeapsa ani de închisoare. Aşadar, preoţii români au fost alături de iţii lor în lupta acestora pentru înlăturarea exploatării şi pentru i mai bună. .

Concluzii. *Rezultă că in cursul secolului al XVIII-lea, preo-;a românească de pretutindeni a dus o viaţă grea, plină de lipsuri u multe asupriri din partea domnilor fanarioţi în mŢara Romă-icâ şi Moldova, precum şi din partea autorităţilor habsburgice marii nohilimi în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, astă viaţă grea, cu nimic deosebită de a păstoriţilor, a făcut pe Hi să se identifice întru totul cu năzuinţele acestora şi să sprijine a lor de eliberare socială şi naţională. în chip deosebit trebuie iniat faptul că în această perioadă s-au ridicat din rîndul preo- de mir transilvăneni, cîţiva mari apărători ai Ortodoxiei, care irimit cununa muceniciei.*

BIBLIOGRAFIE

voare. THEODOR CODRESCU, *Uricariul,* voi. I—XXV, (26 voi.), Iaşi, p5! V. A. URECHIA, *Istoria românilor... după documente inedite...,* 13 voi., i, 1891—1902; N. IORGA, *Studii şi* documente *cu privire la istoria romă-*. 1 voi., Bucureşti, 1901—1916; CONSTANTIN TOMESCU, *Ştiri catagrafice rica Moldovei la 1809,* în *Arhivele Basarabiei,* III, 1931, nr. 2, p. 73—90 şi 174—205 ; CORNELIU ISTRATI, *Statistici eclesiastice efectuate In Moldova i 1808 şi 1812,* în AIIAI, XXV, 1988, p. 331—355. ttru Transilvania să se vadă şi : ILARION PUŞCARIU, *Documente pentru istorie,* voi. I, Sibiu, 1889, XVI + 400 p. ; STERIE STINGHE, Documente e *la trecutul românilor din Şchei,* 5 voi., Braşov, 1901—1906 ; RADU TEM-

PEA, *Istoria slintei beserici a. Scheilor Braşovului,* ed. Sterie Stinghe, Braşov, 1899, VI + 220 p. şi ed. Oct. Schiau şi Livia Bot, Bucureşti, 1969, 225 p.

Lucrări: D. FURTUNĂ, *Preofimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală şi materială,* Văleni de Munte, 1915, 263 p.; C. BOBULESCU, *Feţe bisericeşti în războaie, răzvrătiri şi revoluţii,* Chişinău, 1930, VI + 118 p.; G. I. BREABĂN, *Starea culturală şi morală a preoţimii din Muntenia şi epoca fanariotă,* Cernăuţi, 1935, 19 p.; SIMEON RELI, *Originea şi evoluţia istorică a costumului preoţesc la români,* în «Candela», an. XLVI, 1935, p. 71—116 (şi extras); ŞTEFAN BERECHET, *Dreptul vechilor noştri ierarhi la judecarea mirenilor,* în BOR, an. LVI, 1938, nr. 11—12, p. 741—761 (şi extras, 23 p.); NICULAE M. POPESCU, *Preoţi de mir adormiţi în Domnul,* Bucureşti, 1942, 224 p.; ŞTEFAN LUPŞA, *Clerici români meşteşugari,* în «S.T.», an. II, 1950, nr. 7—8, p. 395—426; NICULAE ŞER-BĂNESCU, *Atitudinea preoţimii tată de dreptele năzuinţe ale poporului,* în «BOR», an. LXXV, 1957, nr. 3—4, p. 220—242 ; ION IONAŞCU, *Despre judeţele Olt şi Argeş în catagraiia din anii 1773*—1774 de *la Moscova,* în «MO», an. X, 1958, nr. 3—4, p. 243—292; MIRCEA PACURARIU, *Dicasteria şi consistoriul Mitropoliei Ungro-vlahiei,* în «BOR», an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 961—979; IOAN COVERCÂ, *Protopopii în trecutul Bisericii Ortodoxe Române,* în «GB», an. XXI, 1962, nr. 7—8,. p. 756—778 ; STELIAN MARINESCU, *Competenţa şi atribuţiile juridice ale clericilor în secolele al XVI-lea al XVM-Iea,* în «BOR», an. LXXXVIII, 1970, nr. 7—8, p. 796—811 ; N. SŢO1CESCU, *Regimul fiscal al preoţilor din Ţara Românească şi Moldova pînă la Regulamentul Organic,* în «BOR», an. LXXXIX, 1971, nr. 3—4, p. 335—354; GHEORGHE CRONŢ, *Instanţele de judecată ale Bisericii din ţările române în secolele XIV—XVIII,* în «MMS», an. LII, 1976 ,nr. 5—6, p. 338—359.

SIMEON RELI, *Viaţa religioasă şi morală românească în* sec. *XVIII* şf X/X *după scriitorii străini,* Cernăuţi, 1935, 17 p. ; IOAN SPIRU, *Biserica şi satul românesc,* în «BOR», an. XCVII, 1979, nr. 3—4, p. 511—525.

Pentru preoţimea din Transilvania să se vadă şi lucrările : NICOLAE IORGA,, *Sate şi preoţi din Ardeal,* Bucureşti, 1902, 349 p.; EMILIAN CIORAN, O *familie* de *preoţi în Răşinari, 1740—1879,* în «RT», an. VI, 1912, nr. 4—5, p. 124—130; ŞTEFAN METEŞ, *Lămuriri noi privitoare la revoluţia lui Horia,* Sibiu, 1933, 62 p. (participarea preoţimii) ; CANDID C. MUŞLEA, O *dinastie de preoţi şi protopopi Radu Tempea. Şase generaţii de preoţi şi protopopi din aceeaşi familie,* Braşov, 1939, 117 p.; CANDID C. MUŞLEA, *Istoria bisericii Si. Nicolae din Şcheii Braşovului,* 2 voi., Braşov, 1943—1946, 427 + 455 p.; D. PRODAN, *Răscoala lui Horea,,* voi. I—II, Bucureşti, 1979, 602 + 766 p. (ed. II, Bucureşti, 1984, 622 + 774 p.)..

LXXII

LITERATURA TEOLOGICĂ ÎN ŢĂRILE ROMÂNE IN SECOLUL AL XVIII-LEA

upă perioada de maximă activitate culturală **din secolul al** ea, mai ales din timpul lui Constantin Brîncoveanu, în secolul 'III-lea se înregistrează oarecari progrese sub raport cultural-ic. Vom prezenta succint principalele aspecte privind viaţa ilă din ţările româneşti.

jpişti de manuscrise teologice. în perioada de care ne ocupăm, culat mii de manuscrise româneşti cu felurite lucrări teologice, Ies opere patristice. S-au făcut traduceri din Sfinţii Vasile cel Ioan Gură de Aur, Efrem Şirul, Isaac Şirul, Ioan Scărarul, ! Mărturisitorul, Teodor Studitul, Ioan Damasqfciin, Sirneon Teolog, din Comentariile **lui** Teofilact al Ohridei la cărţile Scripturi, din învăţăturile marilor asceţi, din Sfinţii Simeon alonicului şi Grigorie Palama, din teologii mai noi : Ilie Miniat, ar Theotochis, apoi din Nil de la Sorska, Sfîntul Dimitrie al 'ului şi alţii. La acestea se adaugă copii de cronici şi alte lu-storice, de cărţi populare etc. în Transilvania — mai ales în ile din vestul României de azi — au fost copiate o seamă ţi liturgice, lucru explicabil dacă ne' gîndim la greutatea procu-3r din Ţara Românească şi Moldova. Aşa se face că în Bihor irut acum adevărate «şcoli» de copiere a manuscriselor litur-i limba română. Copiştii acestora erau mai ales călugări — atît narile mănăstiri cît şi de la unele schituri —, preoţi de mir şi mireni.

n numărul sutelor de copişti din acest secol (numai în Biblio-cademiei se păstrează manuscrise de la aproape 400 de copişti), i doar numele unora care au desfăşurat o activitate mai bogată, a Românească, notăm pe *preotul Stanciu.* de la biserica Toţi

Sfinţii din Bucureşti (diferite cronici româneşti, apoi din comentariile lui Teofilact al Ohridei ş.a.), *proegumenul Ilarion* de la Bistriţa (din Efrem Şirul, Teodor Studitul, Simeon al Tesalonicului), *arhimandritul-egumen Ghenadie* de la Cozia şi alţii.

în deceniile şase-şapte a desfăşurat o prodigioasă activitate de copist şi miniaturist preotul *Fior,* «dascăl slovenesc» la şcoala bisericii Sf. Gheorghe Vechi din Bucureşti, care a realizat o copie după cunoscuta lucrare iconografică a lui Antim Ivireanul *Chipurile Vechiului şi Noului Testament,* a copiat cîteva *Psalttyi cu tîlc* şi o serie de alt lucrări teologice şi istorice.

în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, consemnăm pe *Gtigore Rîmniceanu,* viitorul episcop de Argeş, monahul *Rafail* de *ia Hurezi,* cunoscutul «diortositor» al cărţilor tipărite la Rîmnic (cu aproximativ 15 manuscrise), ieromonahii *Chirii* şi *lachint* de la Cernica, *Acachie* de la Căldăruşani, monahul *Teoiil* (cu 27 manuscrise) — fără să ştim din ce mînăstire era —, ieromonahul *Ioachim Bărbâtescu* de la Bistriţa (fost preotul loan din Bărbăteşti-Vîlcea), *arhimandritul Nicodim Grecianu* care a tradus cîteva lucrări moralizatoare din greceşte în primii ani ai secolului al XIX-lec şi alţii.

între copiştii moldoveni, o activitate rodnică au desfăşurat călugării *Sava ieromonahul* de la Mitropolie (venit de la Secu), care a copiat mai multe Letopiseţe moldoveneşti în primele trei decenii al secolului, *Cosma de la Neamţ* (prima jumătate a secolului) şi *Teoîan de la Secu,* ieroschimonahul *loan de la Rişca,* schimonahia *Migdonia,* schimonahia *Singlitichia* de la Agapia, toţi către sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor. Tot în Moldova a activat arhimandritul ardelean *Eustatie Popovici* din Abrud, aşezat în schiturile Brăteşti-Paşcani şi Măgura Ocnei, unde a copiat aproape zece manuscrise liturgice sau teologice *(Leastvi[.a Sfîntului loan Scararul, Descoperirea Sfîntei Liturghii ş.a.).*

în vestul Transilvaniei, cel mai de seamă copist al vremii a fos" .moldoveanul *Vasile Sturze.* Aproximativ 30 de ani — în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea şi primele, două ale celui următor — V sile Sturze a zăbovit în mai multe sate din judeţele Hunedoara, Arac şi Timiş, dar mai mult în Bihor, copiind peste 20 de manuscrise ro mâneşti, îndeosebi cărţi de slujbă *(Cele şapte Taine,* după cartea Iu Varlaam, în mai multe exemplare, *Liturghiere, Ceasloave, Octoihuri Molitvelnice, Minele* etc). O activitate tot aşa de intensă au desfăşura şi popa *Flore, Pavel Muncăcianul, loan Muncăcianul, Gavriil din Ma ramureş, Alexandru Rîmniceanul, Simion din Seghişte, loan din Hăl*

iu ş.a., care au copiat mai multe manuscrise liturgice pentru paro-bihorene, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, consemnăm pe logofătul *Ma~ /oileanu,* aşezat în «schitul» de la Drăguş-Făgăraş, apoi în două (Vieţi de sfinţi, «pilde filosofeşti», texte «apocrife») ,• un ieromo-*Ambrozie* de la schitul Bucium (un manuscris cu *Vieţi de sfinţi),* ălii *Ioan Duma* şi nepotul său *Radu Duma* din Braşov, în o doua itate a secolului, care au copiat felurite manuscrise cu lucrări teo-e, istorice şi literare. I^e la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi înce-[celui de al XlX-lea, preotul *Sava Popovici* din Răşinari a copiat multe lucrări teologice şi istorice *(Mărgăritarele Sf. Ioan Gură ur* etc.)r iar în 1792 a rostit o predică în care vorbea despre ori-i poporului român şi continuitatea sa în Dacia. La aceştia se adau-imeroşi alţi copişti proveniţi din rîndurile clerului rural.

Taducători. în cadrul «şcolii» de traducători formaţi sub îndrumarea (ului Paisie merită să fie reţinute cîteva nume. Ieromonahul *Ma-* (se pare un transilvănean), cu studii la Academia domnească iucureşti, a însoţit pe Paisie la Athos şi la Dragomirna, iar după a trecut în slujba Mitropoliei din Bucureşti ca «dascăl al Evan-îi», probabil încredinţat cu pregătirea candidaţilor la preoţie şi ea de predici. Pe lîngă *Omiliile Sfîntului Macarie Egipteanul,* pe le-a tipărit în 1775, au rămas de la el o serie de lucrări în manu-ca : *Vieţile sfinţilor* după Sf. Dimitrie al Rostovului (se păs-*i* 6 volume), traduceri din Teodoret al Cirului (comentarii la >lele paulîne ş.a.), din Sf. Ioan Scărarul, Vieţi de sfinţi şi altele. ătuit şi trei lucrări originale : o *Gramatică românească* (1772), un J/î *slavo-român* cu circa 20.000 de cuvinte şi cu aproape 800 de r78), o *Bucoavnă sau Buchernită* (1779).

n alt călugăr paisian, ieromonahul *Ilarion,* un muntean cu stu-Academia domnească din Bucureşti, a însoţit pe Paisie Ia Dra-na, Secu şi Neamţ, mînăstiri în car 4 a desfăşurat o remarcabilă ate ca traducător şi «dascăl de limbă elinească». A făcut tradu-in Sfinţii Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Maxim Mărturisi-ava Thalasie şi alţii. Cea mai importantă este traducerea *Hexai-ului* Sfîntului Vasile cel Mare, însoţit de un lung comentariu al, cu peste 500 de note (peste 200 de pagini), pregătit pentru Acest comentariu cuprinde primul tratat de cosmografie în lim-aâna.

rodiaconul *Şteian* de la Neamţ, alt ucenic al lui Paisie, a tradus jia Sfîntului Dimitrie al Rostovului (Iaşi, 1803) şi *Vieţile Sfinţi-*eamţ 1807—1815), în 12 volume, după acelaşi Dimitrie.

Arătam într-un alt capitol că spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea printre personalităţile mişcării iluministe de la noi se numără şi cîţiva| ierarhi munteni şi moldoveni. Chesarie al Râmnicului, de pildă, cunoş-l tea *Enciclopedia franceză,* iniţiată şi redactată de Diderot, iar Leon Gheucă, Iacob Stamati şi Gherasim Clipa încurajau traducerea şi difuzarea unor opere din literatura moral-filosofică iluministă, ori se! numărau ei înşişi printre traducători. De pildă, la îndemnul lui Leon Gheucă s-au făcut traduceri din Francois Fenelon *(Aventurile lui Telemac),* din opera *Teatrul politic* al lui Ambrosius Marlianus, din *Cugetările* suedezului Gabriel Thureson Oxenstiern, *Istoria etiopiceascc* a lui Heliodor şi altele.

Episcopul Amfilohie al Hotinului cunoştea cultura şi arta italiane a făcut călătorii la Roma —■ se pare două —, a tradus şi prelucrat manuale şcolare din italieneşte.

în felul acesta, spiritul nou, iluminist, îşi făcea drum şi în rîndurile cărturarilor români de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui următor.

Un reprezentat de seamă al iluminismului în Moldova a fost ur arhimandrit cu numele *Gherasim,* care a tradus *Istoria craiului Sieziei Carol 12, a* lui Voltaire, după textul ediţiei princeps din 1731. După versiune greacă a tradus opera *El criticon,* roman cu caracter filosofic şi moral-educativ al spaniolului Baltasar Graciany Morales ; părţi dir traducere s-au tipărit la Iaşi, în 1794, sub titlul *Critil* şi *Andronius* iar restul a circulat în manuscris. Prin 1793 a făcut prima traducere românească (din limba franceză) a unui roman picaresc, *Viaţa domnului Heruvim de la Ronda,* apoi *Bacalaureatul de Salamanca* de francezul Alain Rene Lesage, iar prin 1795 a tradus *Istoria Americii,* îr două volume, după lucrarea în 6 volume a francezului Andre d'Orville

In deceniul al doilea al secolului al XlX-lea, arhimandritul *Lazăi Leon Asachi,* tatăl lui Gheorghe, marele cărturar de mai tîrziu, a făcu[1] o serie de traduceri, îndeosebi din limba franceză rămase în manuscris : *Jucăria norocului sau istorisirea pentru prinţipul Menşcicov* (tipărită la Iaşi în 1816, după cartea lui P. J. B. Nougaret), *Nopţile,* opera de căpetenie a poetului englez Edward Young sub titlul complet *Plîngerea sau gîndurile cele de noapte pentru viaţă, moarte şi nemu. rire,* tradusă din ruseşte), *Bordeiul indienesc* al francezului Berdardir de Saint-Pierre, *Logica* abatelui francez Etienne Bonnot de Condillac o traducere din *Epictet («Scriere pentru stoiceasca iilosofie şi pentn viaţa lui Epictit»), Istoria Bisericii,* pentru seminarii, după Filaret Droz dov, mitropolitul Moscovei, o *Tîlcuire a Sfintei Liturghii,* probabi

din greceşte, diferite povestiri — traduse sau prelucrate, stea se adaugă 48 de predici originale (la duminici, sărbători, lîntări, ocazionale), care îl aşază în rîndul marilor cuvîntători ;şti de la noi.

tori de lucrări istorice. în Transilvania au activat cîţiva preoţi ri, ale căror lucrări au rămas în manuscris. De pildă, preotul *empea II* din Braşov (1691—1742), al doilea din cei şase preoţi ^aşi nume de la biserica Sfîntul Nicolae din Şchei, a alcătuit *sfîntei beserici a Şcheilor Braşovului,* cu date din viaţa comu-româneşti de aici între anii 1484—1742. Vorbeşte despre 44 de ie la această biserică, de zidirea şi refacerile ei, de numeroa-nii primite din partea domnilor de peste munţi, despre dezbi-iin 1701, despre luptele braşovenilor pentru apărarea drep-linţe. îşi întemeiază expunerea nu numai pe tradiţia locală, ci ocumentele istorice păstrate în arhiva bisericii, încît lucrarea trecerea de la cronică la istoria propriu-zisă. călugăr de la mînăstirea Prislop, ieromonahul *Efrem,* a alcă-ronică rimată sub titlul *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşuluf* ului), scrisa în urma distrugerii mînăstirii din ordinul genera-ikow. Probabil a fost scrisă unde se va fi refugiat autorul — ic.

Banat, protopopul Mehadiei *Nicolae Stoica de Haţeg* (1751— scris mai multe manuale didactice, cronici (în limbile română, a şi sîrbă), între care şi *Cronica Banatului,* rămase în manuscris. 3 lucrări istorico-teologice, rămase inedite, au fost scrise în a şi Ţara Românească. Astfel, arhimandritul *Vartolomei* Mo-de la Putna (c. 1720—c. 1780), bun cunoscător al limbii ruse gur al celei slavone), a lăsat numeroase traduceri, dar şi lu-'iginale, cu care a îmbogăţit literatura noastră teologică şi Dintre traducerile sale din ruseştş amintim : . *Apaftegmata uvinte filosofeşti, Proloagele* (vieţile sfinţilor), pe lunile sep-— mai, *Leastviţa Sfîntului Ioan «Scârieşul», învăţătura prea 'ui părintelui nostru Dorotei, învăţătura dulce sau livada in-Viaţa prea cuviosului Macarie Egipteanul, Catihisis in scurt învăţătura copiilor celor mici* după mitropolitul Platon, slujbe ie sfinţi, cuvîntări etc.

radus şi cîteva lucrări profane, între care : *Ithica ieropolitica,* ■ *lui Esop,* un *Letopiseţ de la zidirea lumii,* un *Calendar mare mi* etc. Le acestea se adaugă lucrările originale, de istorie, şi *Istoria pentru sfînta mănăstire Putna, Domnia lui Ştefan voe-*

vod cel Viteaz ctitorul sfintei mănăstiri Voronețului *și a altor multe mănăstiri și biserici, Arătare pentru Ștefan Tomșa voievod, ctitorul sfintei mănăstiri Soleai, Letopisețul Țării Moldovei* (compilaţie după Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin, Ion Neculce), *Condici de documente* ale mînastirilor Putna, Solea, Voroneţ, Humor ş.a.

înseamnă că arhimandritul Vartolomei Măzăreanu a fost o figură reprezentativă a monahismului românesc, care a adus un aport preţios la îmbogăţirea literaturii noastre teologice şi istorice cu felurite traduceri şi lucrări originale.

Arhimandritul Vartolomei, ca şi mitropolitul Iacob Putneanul, au fost promotorii unui adevărat curent cultural în mînăstirea Putna, vădit prin mulţimea traducerilor făcute în acest timp. Intre traducătorii şi copiştii de acum se numără : *Evloghie monahul,* «dascălul slovenesc», care a tradus *Vieţile Sfinţilor, ieroschimonahul Natan* şi alţii.

în Ţara Românească, a desfăşurat o activitate asemănătoare, la Rîmnic, Bucureşti şi Craiova, *Dionisie Eclesiarhul* (c. 1750—1820), apreciat caligraf, traducător şi cronicar. A tradus din slavoneşte şi a transcris mii de documente, în 25 de «condici», între care ale Episcopiei Rîmnicului (3 voi.), Mitropoliei din Bucureşti (2 voi.), Mitropoliei din Tîrgovişte (2 voi.), ale unor mînăstiri din Oltenia. A alcătuit peste 20 de «pomelnice ctitoriceşti» ale unor mînăstiri, schituri şi biserici de mir din Oltenia, cu interesante date istorice. Opera sa principală — cu caracter istoric şi memorialistic — este *Cronograful Ţării Româneşti,* pentru perioada 1764—1815, scris în ultimii ani ai vieţii.

O menţiune specială trebuie să facem asupra protosinghelului *Naum Rîmniceanu* (1764—1838), de la care au rămas mai multe manuscrise — în greceşte şi româneşte — cu lucrări teologice, istorice şi literare, fie originale, fie traduse sau prelucrate. între ele amintim : un *Poemation,* în versuri greceşti, despre originea românilor, un *Cronograf* grecesc în proză despre evenimentele petrecute în Ţara Românească între anii 1768—1810, *Istoricul Zaverei în Valahia,* în greceşte şi *Adunarea hronologiei domnilor ţării noastre,* cu un lung cuvînt înainte, în care vorbeşte despre originea noastră romană şi despre continuitatea noastră în Dacia. A tradus în româneşte *Istoria bisericească* a mitropolitului Meletie al Atenei. A copiat, de asemenea, cîteva manuscrise de lucrări teologice.

Lucrări teologice tipărite. După perioada de maximă activi tate tipografică din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, îr cursul epocii fanariote merita să na reţină atenţia doar tipogra fiile de la Bucureşti şi Rîmnic, care au funcţionat fără întrerupere ş

arat o activitate apreciabilă. Tipografiile de la Buzău, Iaşi, nfiinţate la Rădăuţi şi cea particulară a lui Duca Sotiriovici, rziu a lui Mihai Strilbiţchi de la Iaşi, au funcţionat pentru ;curte de timp, tipărind un număr redus de cărţi.

ansilvania, Biserica Ortodoxă nu mai avea nici o tipografie. 2 slujbă ortodoxă au apărut în tipografia lui Laurenţiu ;i a lui Ştefan Novacovici din Viena, în cea «crăiască» din Bu- ui Petru şi Ioan Barth din Sibiu. Biserica unită a izbutit să-şi o tipografie la Blaj, pe la mijlocul .secolului al XVIII-lea, Lcţionat fără întrerupere aproape două veacuri.

irul lucrărilor teologice — originale sau traduse — a fost redus, accentul punîndu-se pe cărţile de slujbă bisericească sşte (sînt vrednice de reamintit, în această privinţă, străda- copilor de Rîmnic, îndeosebi ale lui Chesarie şi Filaret).

tipărit cîteva traduceri din Sfinţii Părinţi şi scriitori post- : *întrebările bogosloveşti ale Sî. Atanasie cel Mare* (Bucu- 1), *Mărgăritarele Sî. Ioan Gură de Aur* (Bucureşti, 1746, după 1691 a lui Radu şi Şerban Greceanu), *Voroavă de întrebări suri a Si. Simion al Tesalonicului* (Bucureşti, 1765), *Omiliile* ■*ie Egipteanul* (Bucureşti, 1775), traduse de ieromonahul Ma- *rintele Cuviosului Doroiei* (Rîmnic, 1784), *Cuvintele Sf. Teodor* Rîmnic, 1784), amîndouă după traduceri mai vechi, «îndrep- îpiscopul Filaret al Rîmnicului ş.a. Din teologii gredî moderni us *Cazaniile lui Ilie Miniat* (Bucureşti, 1742), iar la începu- ului XIX traduceri după *Chiriacodromionul* arhiepiscopului Theotochis. De altfel, în .prima jumătate a secolului XIX, e din greceşte — din literatura patristică, postpatristică şi — au cunoscut un avînt deosebit, datorită , strădaniilor mi- >r Veniamin Costachi al Moldovei şi Grigorie Dascălul al îâneşti. Le vom înfăţişa în alt loc.

:oldova s-au tradus cîteva lucrări teologice din ruseşte : *în- creştinească a lui Platon al Moscovei* (Iaşi, 1790, româneşte 5), *Gramatica theologhicească* a aceluiaşi mitropolit, prelu- episcopul Amfilohie Hotiniul (Iaşi, 1795), sub formă de în- răspunsuri şi cu împărţirea obişnuită, după cele trei virtuţi , *Apologia* (Iaşi, 1803) şi *Vieţile Sfinţilor* (12 voi. Neamţ 15), amîndouă traduse de un ierodiacon Ştefan, după Sfîntul al Rostovului ş.a.

tai multe rînduri s-a retipărit *Cazania,* avînd la bază ediţia tului Varlaam din 1643, la Bucureşti (1732 sub titlul de Chi-

riacodromion, 1765 şi 1768) -şi Rîmnic (1748 **şi 1792). S-au retipărit,** de asemenea, *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă (Bucureşti, 1745) şi mai multe cărţi cu un conţinut moralizator (de Iacob Putneanul şi alţii).

In Transilvania şi Banat consemnăm următoarele cărţi : *Prea scurtă arătare pentru Dumnezeu...* a lui Teoîan Procopovici, după o versiune sîrbă (Viena, 1784) şi *învăţături creştineşti* (Viena, 1785), — tradusă din greceşte —, amîndouă tipărite «cu osîrdia şi cheltuiala» preotului ortodox Constantin Şuboni din Timişoara, *Preoţia sau îndreptarea preoţilor,* tălmăcită din «limba sloveneascâ» şi greacă de dascălul Radu Duma din Braşov (Sibiu, ed. II, 1789), *Desvoaltele şi tîlcuitele Evanghelii a duminicilor, a sărbătorilor şi a oareşcărora zile,* spre *trebuinţa catehe ţilor şi a dascălilor neuniţi* (Sibiu, 1790) şi *Sinopsis adecă cuprindere în scurt a Bibliei* (Sibiu, 1791), amîndouă de Dimitrie Eustatievici, directorul şcolilor ortodoxe româneşti din Transilvania (fiul preotului Eustatie Grid din Braşov), *Adunarea Cazaniilor* (3 volume, Viena, 1793), *Altavita sufletească* (Sibiu, 1803) ş.a.

Dintre cărturarii mireni care au scris lucrări teologice pomenim pe medicul oculist *Ioan Piuariu Molnar* (1749—1815), fiul cunoscutului apărător al Ortodoxiei, protopopul Ioan Piuariu din Sadu, autorul primului manual de Omiletică în româneşte, tipărit sub titlul: *Retorică adecă învăţătura şi întocmirea frumoasei cuvîntări* (Buda, 1798). Doctorul Piuariu a ajutat pe episcopul losif al Argeşului să retipărească *Mineiele* de la Rîmnic la Buda, în 1804—1805, în două serii, una pentru Ţara Românească, alta pentru Transilvania şi Banat.

Lucrări teologice şi istorice în Biserica unită. în a doua jumătate a secolului al XVIIl-lea, în noua tiparniţă a Episcopiei unite de la Blaj au apărut cîteva lucrări teologice (pe lîngă numeroase cărţi de sluj-, bă). între acestea consemnăm : *Păstoriceasca datorie* (1759), o lucrare pastorală, *Păstorească poslanie sau dogmatica învăţătură a Besearicii Răsăritului cătrâ cuvîntătoarea turmă...* (1760), *Teologia Dogmatică pentru învăţătura clerului celui tînăr...* a profesorului Dimitrie Caian «cel tînăr» (3 voi. 1804—1811) etc, lucrări care nu se îndepărtau cu nimic de învăţătura Bisericii Ortodoxe.

Numeroase lucrări teologice au fost scrise de cunoscuţii reprezentanţi ai iluminismului transilvănean. Gheorghe *Şincai* (1754—1816) a întocmit o singură lucrare teologică —• cu caracter didactic — *Catehismul cel mare cu întrebări şi răspunsuri* (Blaj, 1783, apoi alte ediţii, pînă pe la mijlocul secolului trecut). în prefaţă arăta că a scris despre «toate dogmele şi încheiturile credinţii cei adevărate, toate

e creştineşti şi toate *obiceiurile Bisericei Răsăritului».* A o serie de manuale didactice : *ABC sau Bucoavnă* (1783), *către aritmetică* (1785) ş.a. _^

anarml *Samuil* Mi cu (1745—1806) a lăsat o moştenire litegică mult mai bogată. La Viena a tipărit o *Carte* de *rugătru evlavia omului creştin* (Viena, 1779, cu litere latine) şi Lri în latineşte : *Disertatio canonica de matrimonio juxta disciaecae Orientalis Ecdesiae* (Dizertaţie canonică despre căsăi obiceiul Bisericii Ortodoxe, 1781) şi *Disertatio de jejuniis Jrientalis Ecclesiae* (Dizertaţie despre posturile Bisericii Or?82 şi trad. rom., Buda 1828). La Blaj a tipărit o carte de pretlul : *Propovedanie sau învăţături la îngropăciunea oameni-* (Blaj, 1784, ed. II, Sibiu, 1842), un *Acatist şi rugăciuni* (Sibiu 5va lucrări de teologie sistematică : *Teologia moralicească* sJavia (2 voi. Blaj, 1796), *Teologie dogmatică şi moralicească line preste tot* (1801), apoi şapte lucrări despre cele şapte ;care cu titlul *Teologie dogmatică şi moralicească despre* 801—1802).

Derioada şederii sale la Blaj, au rămas şi cîteva manuscrise :eri din Sfinţii Părinţi răsăriteni : *Cuvîntări ale St. Vasile cel ivîntări şi Cartea despre preoţie a Si. loan* .Gurd de *Aur, Ca-Sf. Chirii al Ierusalimului, Cartea despre fugă a Sf. Grigorie n%, Viaţa şi scrierile Părinţilor apostolici,* apoi tracjuceri din rem Şirul, Atanasie Sinaitul, Andrei Criteanul, loan Scara-Damaschin, Teodor Studitul şi alţii. A tradus şi cartea *Urmairistos* a lui Thomas a Kempis, tipărită numai după moartea

ipoi cîteva lucrări dogmatice şi canonice originale, tot în mariu-*arte despre descoperirea cea dumnezeiască, De datoriile călugăreşti, Carte despre căsătorie, Canoanele săboarelor a nea şi a celor nameasnice şi ale Sfinţilor Părinţi, cele primite ca Răsăritului, Cuvîntări bisericeşti sau predice.* Tot în manuramas şi cîteva lucrări de istorie bisericească: *Cunoştinţă a istoriei bisericeşti, Istoria bisericească pe scurt, Istoria împăintre Biserica Răsăritului şi a Apusului.* A tradus o parte din *bisericească* a abatelui catolic francez Claude Fleury (1640— unul din reprezentanţii de seamă ai galicanismului —, tipărită 3 volume, care expunea faptele petrecute pînă în anul 1414. Micu a tradus numai 12 cărţi, în cinci volume, cuprinzînd issericii creştine pînă la mijlocul secolului IV. Volumul IV din

. sa *Istoria, lucrurile si mtimplările românilor* era intitulat *îs-*

toria bisericească a Episcopiei româneşti din Ardeal. Trebuie, subliniat faptul că în întreaga sa concepţie teologică, Samuil Micii merge pe linia tradiţiei ortodoxe, ridicîndvi-se împotriva încercărilor de catolicizare ale episcopului Ioan Bob de la Blaj.

Cea mai însemnată operă tipărită acum este *Biblia* din 1795, la traducerea căreia a ostenit tot Samuil Micu, pe atunci ieromonah în mînăstirea Sfînta Treime din Blaj (tipărirea a început încă din 1 noiembrie 1793). In prefaţa semnată de el, arăta că această nouă ediţie - integrală a Sfintei Scripturi se datora faptului că cea de la Bucureşti din 1688 era o traducere necorespunzătoare, cu multe cuvinte greu de înţeles, cît şi pentru că a devenit o carte foarte rară. Este adevărat că episcopul Petru Pavel Aron a făcut o nouă traducere, dar fără să-i dea o formă definitivă. După moarte, unele fragmente din traducerea lui s-au pierdut. Dar Samuil Micu n-a folosit traducerea lui Aron, voind «ca stilul şi aşezarea graiului întru aceiaşi Biblie să nu fie osibit, puin-du-se unele din acea tîlmăcire (a lui Aron, n.n.), altele dintru a altuia», ci a socotit «ca toată Biblia, de unul cu asemenea stil şi aşezare a graiului să se tălmăcească». Drept aceea, el a «îndreptat graiul» Bibliei de la 1688, dar o bună parte din Vechiul Testament — «mai mult de nou, de pre cel elinesc a celor şapte zeci de dascăli (Septuaginta n.n.), l-am tălmăcit». Noua ediţie cuprindea şi unele note explicative (glose), locurile paralele, scurte rezumate la fiecare capitol, precum şi consideraţii introductive (isagogice) pentru fiecare carte. Ea a fost folosită de ediţiile de mai tîrziu ale Bibliei româneşti : Petersburg (1819), Buzău (1,854—1856)-şi Sibiu (1856—1858).

O activitate teologică remarcabilă a desfăşurat şi *Petru Maior* (c. 1756—1821). In perioada cît a funcţionat ca profesor în Blaj a scris opera canonico-istorică — rămasă în manuscris — intitulată *Procanonul,* în care combătea primatul papal, pretinsa infailibilitate a papei («nesmîntnicia») şi dorinţa acestuia de stăpînire universală, susţinînd învăţătura ortodoxă despre puterea bisericească şi despre infailibilitatea Bisericii. In altă lucrare rămasă în manuscris, *Protopapadichia adică puterea,' drepturile sau privileghioanele protopopilor celor româneşti in Ardeal,* Petru Maior cerea respectarea drepturilor protopopilor români în conducerea bisericească, pledînd pentru reintroducerea sinodalităţii în Biserica unită (soborul mare şi soborul mic), împotriva absolutismului ierarhic introdus de episcopul Ioan Bob.

în cursul celor 24 de ani de păstorire ca protopop şi paroh în Reghin, Petru Maior a desfăşurat o însemnată activitate omiletică. Predicile sale au fost tipărite la Buda în trei volume : *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi* (1809, cu 40 de predici şi 11 «iertă-

), *Didahii, adică învăţături pentru* ***creşterea fiilor*** — ia *îngropă-i pruncilor morţi* (1809, cu 15 cuvîntări) şi *Prediche sau învăţături te duminicile şi sărbătorile anului* (1810, în trei părţi, cu 63 de :i). Prin acestea s-a făcut, în Transilvania, trecerea de la cazanie idica propriu-zisă, rostită liber. Deşi erau prelucrate după iezui-ilian Paul Segneri, predicile lui Maior erau adaptate la realită-in Transilvania, fiind, în acelaşi timp, în conformitate cu învă-
şi tradiţiile Bisericii Ortodoxe, ca şi în celelalte lucrări (de nu cita nici un teolog apusean, ci numai pe Părinţii bisericeşti rimele veacuri creştine). De aceea, predicile sale au fost solici-u numai de preoţii uniţi, ci şi de cei ortodocşi, otăm şi faptul că Petru Maior este autorul primei istorii a Bise-■omâneşti de pretutindeni care a văzut lumina tiparului (a lui
scrisă înaintea lui, a rămas în manuscris). A apărut sub titlul *î Besericei românilor, atit acestor dincoace, cit şi a celor din*-ie *Dunăre* (Buda, 1813). în partea întîia Maior se ocupa de creş-a românilor, iar ia partea a doua de episcopiile româneşti, mai :ele din Transilvania. Deşi era unit, Petru Maior se arată ca un : obiectiv, înfăţişînd adevăratele sentimente ale clerului şi cre-îşilor faţă de uniaţie şi înfierînd încercările de catolicizare ale)pilor Ioan Patachi şi Ioan Bob, dar mai ales ale teologilor iezuiţi. tă dar că, în lucrările lor teologice, aceşti reprezentanţi ai ilu-nului transilvănean au mers pe linia învăţăturilor «şi tradiţiilor 5xe, deşi aparţineau Bisericii unite.

:olile Bisericii. în acest secol,, întîlnim tot mai multe ştiri în le-i cu şcolile înfiinţate pe lîngă centrele eparhiale şi pe lîngă di-mînăstiri şi biserici parohiale. în afară de şcolile întreţinute de [i]le eparhiale la Bucureşti, Rîmnic, Buzău, Argeş, Iaşi, Roman, iţi, Huşi, au funcţionat o seamă de şcoli mai vechi, ori s-au în-: altele, pe lîngă mînăstiri şi biserici parohiale — mai ales în —, întreţinute de mînăstirile şi parohiile respective. Aşa au fost : ; de la mînăstirile Sf. Gheorghe Vechi (atestată încă din secolul Cplţea (înfiinţată prin 1703—1707, odată cu spitalul), Toţi Sfin-ntim), Văcăreşti, de la bisericile Domniţa Bălaşa şi Batiste, toate cureşti, şcoala de la Pătroaia, înfiinţată de mitropolitul Neofit iul, de la biserica Sf. Dumitru din Craiova, de la biserica dom-ă şi schitul Buliga din Piteşti, de la bisericile Sfîntul Sava, Sfîn-icolae, Sfînta Vineri şi mînăstirea Barnovschi din Iaşi etc. Cu-5m şi numele unor dascăli ai acestor şcoli care aparţineau cle-
«popa» Fior de la şcoala de la Sfîntul Gheorghe Vechi din Bu-

cureşti, Iosif ieromonahul şi Evloghie de la şcoala slavonească din Iaşi şi alţii.

Am amintit în alt loc de cursurile de pregătire a preoţilor organizate de Constantin Mavrocordat pe lîngă centrele eparhiale din Moldova, în 1741, de «şcoala duhovnicească» de ia Putna (1774), de «şcoala clericească» de la Sf. Ilie din Suceava (1786), de şcolile de pe lîngă biserica Sfîntul Dumitru (1764) şi mînastirea Obedeanu (1775), ambeje în Craiova şi de la mînastirea Antim din Bucureşti (1797).

Pe seama acestor şcoli s-au tipărit o serie de manuale didactice, cum au fost *Bucoavnele* lui Grigorie Socoteanu (Rîmnic, 1749) şi Iacob Putneanul (Iaşi, 1755) ş.a. în 1795 învăţatul episcop Amfilohie Hotiniul a tipărit la Iaşi două manuale didactice. Primul se intitula «De *obşte Geograiie* pe *limba moldovenească, scoasă* de pe *Geografia lui Buftier».* Această carte — cu 230 pagini — este mai mult o prelucrare după Geografia universală a lui Claude (it. Claudio) Buffier (1661—■ 1737, — călugăr iezuit francez, născut în Polonia, stabilit la Paris, scriitor, filozof şi teolog). Lucrarea s-a tradus după o versiune italia-' nă. Amfilohie a adus însă şi cîteva elemente noi, şi anume o însemnare despre domnii Moldovei, începînd de la Dragoş Vodă pînă în 1795, apoi un capitol «despre Moldova», prelucrat dintr-o greografie publicată la Timavia în 1704. Geografia episcopului Amfilohie continuă drumul deschis de D. Cantemir cu *Descrierea Moldovei.* Ea era folosită încă în manuscris, în şcoala duhovnicească de la Putna, după cum aflăm dintr-un certificat de absolvire a cursurilor acesteia, din anul 1-778. De ea s-au folosit şi alţi alcătuitori de manuale didactice (de pildă Nicola Nicolau, care a tipărit o *Geografie* la Buda (2 voi., 1814 —1815).

în sfîrşit, în decembrie 1795, ieşea de sub tipar cartea intitulată *Elemente aritmetice...,* cu 168 pagini, în 18 capitole, sub formă de dialog între dascăl şi elev. Era o prelucrare după Aritmetica italianului Alessandro Conţi, tipărită în 1730. în cuprinsul cărţii sînt introduse şi cîteva unităţi de măsură folosite numai de români, iar printre modalităţile de numărare aminteşte şi «răbuşul».

în manuscris a rămas de la el o *«Gramatică de la învăţătura* fizicii, scoasă de pe limba italienească pre limba moldovenească» (1796). Manuscrisul are patru părţi : 1. «somologhie» (un fel de anatomie) ; 2. «cosmologhie, care cuprinde o vedere de obşte pentru toată lumea mai întîi, pentru soare, pentru lună, pentru planeţi, pentru cometi au steli cu coadă, pentru stelile statornice au întărite» ; 3. «aerolo^hie şi mai întîi pentru atmosfera ori pentru aer, pentru vînturi, pentru meteore, pentru ivirile cereşti» ; 4. «gheologhie». în predoslovia mânu-

lui se pot citi şi aceste cuvinte : «cel ce nu are iubire şi dragoste i către patria sa, pentru ţara şi pămîntul şi limba în care s-a t, păcatu este ca şi cel ce trece cinstea părinţilor săi», n alt manuscris atribuit lui Amfilohie era intitulat : «A *toată Iu-ălătorie sau înştiinţare de lume cea vechi şi ce noi,* adică istorie ite pămînturile ce sunt pînă acum ştiute la 4 părţi alo lumii, date Lba franţuzească de abatele I. Beleport. S-au tălmăcit pe limba ;că în Sanct Petersburg la leat 1780, s-au scos pe româneasca la leat 1785... în Iaşi».

[enţionăm că în manualele sale întîlnim o serie de termeni noi, fici, din care unii au rămas pînă azi : arithmetică, cfadrat, cifră, ;er, glob, horografie, orizont, perpendicular, sferic, est, sud ş.a. i Transilvania, pe lîngă vechea şcoală românească de la biserica 1 Nicolae din Şcheii Braşovului, care, avea ca dascăli cărturari amă (cum au fost Ioan şi Radu Duma), funcţionau o seamă de coli româneşti pe lîngă mînăstiri (Prislop, Rîmeţ, Sîmbăta de Sus, a, Şinca Veche, Hodoş-Bodroy, Moisei etc), în care se preda scri-ititul, aritmetica, muzica bisericească. în secolul de care ne ocu-s-a înfiinţat o şcoală elementară («de obşte») pe lîngă mînăstirea Treime din Blaj, condusă de dascălul Constantin Dimitrievici, ar din Ariceşti—Romanaţi (1754). în ultimele decenii ale secolu-XVIII-lea, s-au înfiinţat cîteva sute de şcoli «poporale» în paro-româneşti din Transilvania, Banat, Bihor şi Maramufeş, puse sub narea Episcopiilor de la Sibiu, Blaj, Timişoara, Caransebeş—Vîr-Arad, care numeau în fruntea lor un «director». stfel, şcolile primare unite din Ardeal au avut timp de 12 ani ca or pe Gheorghe Şincai (1782—1794), care a reuşit să înfiinţeze pe 300 de şcoli. Cele ortodoxe din Transilvania au fost conduse, 5iv, de Dimitrie Eustatievici (1786—1795), protopopul Radu Tem-′ (1796—1808), preotul Gheorghe Haines (1808—1812) şi protopo-toise Fulea (1814—1838), care au înfiinţat aproape 300 de şcoli re ortodoxe (în 1843 numărul lor era de 298). în Banat, între di-ii şcolilor ortodoxe româneşti s-a numărat Constantin Diacono-oga (1831—1850) şi alţii.

ceşti directori, ca şi alţi cărturari români, au publicat felurite ile didactice pe seama elevilor sau chiar a învăţătorilor. De pil-imitrie Eustatievici a scris *prima Gramatică românească* în 1757, rămas în manuscris, Gheorghe Şincai a tipărit : *Abecedarul, Ca-nul mare, îndreptare către aritmetică,* toate în mai multe ediţii, Tempea V o *Gramatică românească* (Sibiu, 1797), C. Diaconovici

I.oga *Ortografia sau dreapta scrisoare* (Buda, 1818) şi *Gramatica românească* (Buda, 1822), fără să mai vorbim de numeroasele *Abecedare,* cunoscute atunci sub numele de *Bucoavne* sau *Bucvare.* Unii dintre dascălii acestor şcoli erau preoţi, dar cei mai mulţi erau «diecii», sau «cantorii» parohiilor respective (în mai multe sate din Transilvania dntăreţul este numit şi azi «diac»).

în acest secol s-au înfiinţat primele cursuri de pregătire a viitorilor preoţi. In 1786 s-a deschis la Sibiu un curs pentru pregătirea viitorilor preoţi şi învăţători, condus de Dimitrie Eustatievici, iar mai tîr' ziu de protopopii Radu Tempea V şi Gheorghe Haines. Ca manuale se foloseau *Preoţia sau îndreptarea preoţilor* (1789), *Desvoaltele* şi *tîlcuitele Evanghelii a duminecilor, a sărbătorilor* şi a oareşcărora *zile spre trebuinţa cateheţilor* şi a *dascălilor neuniţi* (1790), ambele Ici Sibiu.

în 1766, protopopul Petrovici al Hisiaşului (jud. Timiş) a înfiinţat cursuri de «preparandie» (pedagogie) pe lingă protopopiat. Cîţiva ani mai tîrziu, în 1779, dascălul Mihail Martinovici Roşu din Jadani (azi Corneşti—Timiş) a deschis un «curs de normă» (pedagogie), de cîteva luni, la Timişoara. în 1790, acelaşi Mihail Roşu a deschis un curs de teologie la Timişoara, care a funcţionat pînă în 1794.

Biserica unita a înfiinţat un seminar teologic sau «şcoală de preoţie» la Blaj, odată cu şcoala «de obşte» şi cea «a limbilor şi ştiinţelor» (gimnaziul), în 1754. Primii profesori ai seminarului au fost ieromonahii Silvaestru Caliani, Atanasie Rednic, viitorul episcop, apoi Gherontie Cotorea.

Concluzii, fn ciuda *condiţiilor grele prin care au trecut trei ţări româneşti în secolul al XVIH-lea, s-au tipărit totuşi cîteva cărţi teologice. De asemenea, au circulat sute de manuscrise* cu *traduceri din Sfinţii Părinţi şi scriitori postpatristici sau din teologii moderni greci şi ruşi. Unii din preoţii cărturari ai timpului aveau alte preocupări : istorice, lingvistice, literare. Tot în acest secol s-au deschis o serie de şcoli româneşti, precum şi primele cursuri de pregătire a viitorilor preoţi.*

BIBLIOGRAFIE

Lucrări generale. N. IORGA, *Contribuţii la istoria literaturii române >" veacul al XVIU-lea şi al XlX-lea. Scriitorii bisericeşti,* «An. Acad. Rom. Mei"-Secţ. Lit.», s. II, XXVIII, Bucureşti, 1906, p. 183—240; D. POPOVICI, *La literaţii^ roumaine ă l'epoque des lumieres,* Sibiu, 1945, VII 4- 516 p.; (a se vedea i[1] : D. POPOVICI, Stud/i *literare, I. Literatura română în epoca «luminilor».* Cluj, 19[72]' 522 p.); ALEXANDRU DUŢU, Coordonate *ale culturii româneşti în secolul XVt" (1700—1821),* Bucureşti, 1968, 398 p.; MARIO RUFFINI, *Aspetti della cultura* [h]

sa ortodossa romena medievale (secoli XIV—-XVIII), Roma—Milano, 1980, 250 p. ; . *Contribuţii transilvănene la teologia ortodoxă,* Sibiu, 1988, 408 p.

Lucrările teologice aleiluminiştilor transilvăneni. IOAN LAN, *Biblia de la Blaj,* în «Cultura Creştină», Blaj, an. IV, 1914, nr. 5, p. 133—141, 6, p. 176—182 şi nr. 7, p. 197—202; GHEORGHE MOISESCU, *Samuil Micu in. 150 de ani de la moartea sa,* în «BOR», LXXIV, 1956, nr. 10—11, p. 1057—*7;* NICOLAE MLADIN, *Samuil Micu Clain teologul,* Sibiu, 1957, 143 p. ; IOAN •4EA, *Scrieri patristice traduse de Samuil Micu Clain,* în «BOR», an. XCIV, 1976, 9—12, p. 985—993 ; MIRCEA PĂCURAR1U, *150 de ani de la moartea lui Gheor-Şincai,* în «BOR», an. LXXXV, 1967, nr. 1—2, p. 95—114.

GRIGORIE MARCU, *Procanonul lui Petru Maior,* ediţia II, îngrijită de..., Sibiu, !, XXIV + 154 p.; GRIGORIE T. MARCU, *Lupta lui Petru Maior împotriva papa-ii. Însemnări în legătură cu actualitatea Procanonului său,* în «Ortodoxia», IV, 1952, nr. 3—4, p. 488—515; ALEXANDRU ARMÂND MUNTEANU, *Opera mică a lui Petru Maior,* în «BOR», an. LXXVIII, 1960, nr. 9—10, p. 791—816; tEL RADU, *Opera omiletică a lui Petru Maior,* în «ST», an. XIX, 1967, nr. 9—10, 56—673,- D. STĂNILOAE, *Comemorarea a 150 de ani de la moartea lui Petru u,* în «BOR», an. LXXXIX, 1971, nr. 1—2, p. 174—186; MIRCEA PĂCURARIU, *iideraţii asupra Istoriei bisericeşti a lui Petru Maior,* în «MA», an. XVI, 1971, 5—6, p. 386—408; MIRCEA PÂCURARIU, *Un precursor al Reîntregim Bisericii doxe Române din Transilvania : Petru Maior,* în «MB», an. XXI, 1971, nr. 10—12, 34—549; MĂRIA PROTASE, *Petru Maior: un ctitor de conştiinţe,* Bucureşti, 413 p. (cu o bogată bibliografie).

Alte lucrări scrise în Transilvania. STERIE STINGHE, *Istoria iricei Şcheilor Braşovului* (manuscript de la Radu Tempea), Braşov, 1899, VII + + 7 + 15 p.; RADU TEMPEA, *Istoria slintei beserici a Şcheilor Braşovului.* s îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Schiau via Bot, Bucureşti, 1969, 225 p. Pentru preoţii Tempea să se vadă: CAN-C. MUŞLEA, O *dinastie de preoţi şi protopopi Radu Tempea. Şase generaţii eoţi şi protopopi din aceiaşi iamilie,* Braşov, 1939, 117 p.

G. ISTRATE, *Gramatica lui Radu Tempea,* în «Analele Univ. Al. I. Cuza, Iaşi, e Sociale», VI, 1960, p. 17—34; DUMITRU BELU, *Cea dinţii Omiletică în limba ia («Retorica* de la 1798),* în «MA», an. VIII, 1963, nr. 9—10, p. 709—737. GHENADIE ENĂCEANU, *Uniaţia sau legea a treia. Întrebări şi răspunsuri i legea a treia ce s-au izvodit adică uniia în Ţara Ardealului,* în «B.O.R.», ʳII, 1883, p. 496—515; EMILIAN CIORAN, O *familie de preoţi în Răşinari - 1879),* în «R.T.», an. VI, 1912, nr. 4—5, p. 124—130; IOAN LUPAŞ, *Chestiu-riginii şi continuităţii românilor într-o predică de la 1792,* în voi. *Studii, con-*; şi *comunicări istorice, 1,* Bucureşti, 1928, p. 375—388; TEODOR BODOGAE, » *cunoştinţele teologice ale preoţilor noştri de acum 200 de ani. Semniicaţia manuscris din 1765,* Sibiu, 1944, LXX + 70 p. (Extras din «Anuarul XX al miei teologice Andreiane», Sibiu, 1944, p. 177—306).

Lmfi1ohie al Hotinu1ui. AL. . PAPADOPOL-CALIMACH, *Amlilohie tul,* în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie,* III, voi. V, fasc. II, sşti 1885, p. 319—330;'ARSENIE STADNIŢSI, *Amlilohie episcop al Hotinului,* S.I.A.B.», voi. XV, 1922, p. 41—56; ŞTEFAN BERECHET, *Activitatea literară a oului de Hotin Amlilohie,* în «B.O.R.», an. XLIII, 1925, nr. 12, p. 734—737; SĂCHESCU, *Aritmetica vlădicii Amlilohie,* în «B.O.R.», an. XLIV, 1926, nr. 1, - 23; CLAUDIU ISOPESCU, *// vescovo Amlilohie Hotiniul e 1'Italia,* Roma, i6 p. (extras din *1'Europa Orientale,* fasc. IX—X, 1933; retipărit în volumul şi: *Saggi romeno-italo-ispanici,* Roma, 1943, p. 27—56); DINA CĂPLESCU, *oria terminologiei aritmetice româneşti,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul rii a 70 de ani,* Bucureşti, 1958, p. 155—157; N. A. URSU, *Formarea termino-jeografice in limba română, in acelaşi volum,* p. 871—876.

. A. URECHIA, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, în* «An. Acad. Rom. Secţ. Ist.», s. II, t. X (1887—1888), p. 183—233; DIMITRIE DAN, *Arhiman-Vartolomei Măzăreanu. Schiţă biografică şi bibliografică, cu mai multe anexe,* . Acad. Rom. Mem. Secţ. Lit.», t. XXXIII, 1910—1911, p. 243—347.

ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Lazăr Leon Asachi în cultura română,* Sibiu, 198£ 524 p.; N°' *informaţii despre viaţa Bisericii noastre strămoşeşti în secolele XVIII—XIX,* în «M.M.S.», an. LXIII, nr. 1, 1987, p. 113—120 (cîteva nume de cărturari).

Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful Ţării Româneşti de Ia 1764 p'mt la 1815, scris de...,* în *Tesaur de monumente istorice,* tom. II, Bucureşti, 1863, p j59—236; *Cronogralul Ţării Româneşti,* ed. C. Nicolăescu-Plopşor, Rm. Vîlcea, 1934 XIX + 215 p.; ION DONAT, *Dionisie Eclesiarhul. Constatări şi observaţii noi, u* «Arhivele Olteniei», nr. 74—76, 1937, p. 286—301 (şi extras) ; ION VÎRTOSU, *Daţi noi despre Dioiiisie Eclesiarhul,* în «B.O.R.», an. LV, 1937, nr. 5—6, p. 328—349 OCTAVI'VN PĂUN, *Dionisie Eclesiarhul. Cronograiul Ţării Româneşti,* în «Analele Universităţii Parhon-Filologie», VIII, 1959, p. 159—165; D. BĂLAŞA, *Contribuţii cronicarului Dionisie Eclesiarhul la îmbogăţirea Molitlelnicului românesc,* în «BOR» an. LXXXVI, 1968, nr. 1—2, p. 209—221 ; D. BĂLAŞA, *Cronicarul Dionisie Eclesiar hui,* în «M.O.», an. XXXIV, 1982, nr. 1—3, p. 89—112 şi nr. 7—9, 1982, ,p. 559—58; (cu bogată bibliografie); RADU CONSTANTINESCU, *Dionisie din Pietrari, mini-atuiist şi caligraf,* Bucureşti, Meridiane, 1982, 67 p. + XL planşe ; A. VERESS *Tipografia românească la Buda,* în rev. *Boabe de grîu,* an. III, 12, 1932, p. 593—612 IOAN GEORGESCU, *Tipografia Seminarului din Blaj,*,s în *Boabe de grîu,* an. V, 1934 nr. 1, p. 1—31.

Naum Rîmniceanu. CONSTANTIN ERBICEANU, *Cronicarii greci car au scris despre români în epoca fanariotă. Textul grecesc şi traducerea româneas că,* Bucureşti, 1888, LXXII + 361 p. (lucrările sale scrise în limba greacă, cu tra ducerea în româneşte); CONSTANTIN ERBICEANU, *Viata şi activitatea literară protosinghelului Naum Rîmniceanu,* Bucureşti, 1900, 97 p. (Acad. Rom. Discursur: de recepţie, XXII); ŞT. BEZDECHI, *Protosinghelul Naum Rîmniceanu despre originea neamului şi a limbii noastre,* în rev. «Transilvania», Sibiu, an. LXX1V, 1943 nr. 3—4, p. 231—237; ŞT. BEZDECHI, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelulu. Naum Rîmniceanu,* partea I. Text însoţit de un studiu introductiv, Cluj-Sibiu, 1944 107 p.,- G. CĂLINESCU, *Naum Rîmniceanu, în* «S.C.I.L.F.» ,1960, p. 22—33; SEBAS-TIAN BARBU BUCUR, *Naum Rîmniceanu,* în «Studii de Muzicologie», voi. IX Bucureşti, 1973, p. 149—192.

Manuscrise slave. P. P. PANAITESCU, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei* ***R.S.R.*****, Bucureşti,** 1959, **XX + 406 p.** ; **PAUL** MIHAIL şi ZAMFIRA MIHAIL, *Manuscrise slave în colecţii din Moldova, în* Romanoslavica, XIX, 1979 p. 33—76.

Manuscrise româneşti. D. FECIORU, *Manuscrisele de la Neamţ. Traduceri din Sfinţii Părinţi şi din scriitorii bisericeşti,* în «S.T.», "an. IV, nr. 7—8, 1952, p. 459—487; D. FECIORU, *Catalogul manuscriselor româneşti din Biblioteca Patriarhiei Române,* în «S.T.»,-an. XI, 1959 ,nr. 5—6, pînă la an. XVI, 1965, nr. 9— 10 ; G. ŞTREMPEL, *Copişti de manuscrise româneşti p'mă la 1800,* voi. I, Bucureşti, 1959, XLIII + 351 p.; GAB'RIEL ŞTREMPEL, *Catalogul manuscriselor româneşti,* (3 voi.), Bucureşti, 1978—1987, 431 + 503 p...+ 494 p.

Copişti din Transilvania şi Banat. VIRGIL MOLIN, *Copişti moldoveni In Banat la începutul secolului al XVlJI-lea,* în «M.B.», an. XIV, 1964, nr. 4—6, p. 210—221 ; ATANASIE POPA, *Cărturar bihorean din secolul al XVII-lea : Vasiie Sturze Moldoveanul, în* «M.M.S.», an. XLII, 1966, nr. 1—2, p. 54—69; ATANASIE POPA, *Copişti moldoveni în Transilvania în secolele XVII şi XVIII, în* «M.M.S.», an. XLV, 1969, nr. 7—9, p. 458—467; MARIN MĂLINAŞ. *Manuscrise liturgice din Bihor, în* «B.O.R»., an. XCIII, 1975, nr. 9—10, p. 1129—1138; ATANASIE POPA, *Copişti şi manuscrise în Bihor în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea,* în Crisia, Oradea, 9, 1979, p. 323—336; FLORIAN DUDAŞ, *Manuscrisele româneşti din bisericile Bihorului, 2* voi. I. *Începuturile scrisului românesc în Ţara Crişurilor.* II. *Literatura medievală şi catalogul manuscriselor,* Oradea, 1985—1986, 272- p. + 75 lig. (I) + 370 p. + 20 fig. (TI); FLORIAN DUDAŞ, *Manuscrisele româneşti medievale din Crişana,* Timişoara, 1986, 250 p.

Şcolile înfiinţate de Biserică. I. IONAŞCU, *Şcoala de la Colţea,* în «B.O.R.», an. LVI, 1938, nr. 11—12, p. 810—822; GEORGE POTRA, *Şcoala domnească de slovenie de la biserica Sf. Gheorghe Vechiu din Bucureşti,* în «G.B.», an. XX, 1961, nr. 9—10, p. 837—878; **MARIN** M. BRANIŞTE, *Cîteva Ştiri despre*

şcolile din oraşul Piteşti, înliinţate pe lingă biserici înainte ele Regulamentul Organic, în «M.O.», an. XVII, 1965, nr. 3—4, p. 173—185; CONSTANTIN A. STOIDE, *Contribuţii la istoria învătămintului în şcolile clin laşi în secolul al XVlIl-lea, în voi. Contribuţii la istoria învălămîntului românesc,* Bucureşti, 1970, p. 86—114; GH. PÎRNUŢĂ, *Şcolile din oraşele Ţării Româneşti (secolele XVI—XVIII)* în *Ibidem,* p. 115—148; FLORENŢA IVAN1UC, *Mănăstirile bucureştene — importante centre de cultură în veacul al XVIII-lea,* în «B.O.R.», an. XCVIII, 1980, nr. 7—8, p. 810 —821.

PETRU REZUŞ, *Din istoria învătămintului teologic în Moldova de nord. Şcoala duhovnicească de la Putna,* în «M.M.S. an. XXXVII, 1961, nr. 1—2, p. *IZ—22;* PETRU REZUŞ, *Din istoria învătămintului teologic în Moldova,* în «M.M.S.», an. XLV, 1969, nr. 3—4, p. 166—180; M. I. AVĂDANII, *Academia domnească — treaptă nouă •n dezvoltarea învăţăturilor înalte din Moldova in secolul al XVHI-Iea,* în «MMS», in. LII, 1976, nr. 7—8, p. 478—493.

NICOLAE ALBU, *Istoria învătămintului românesc din Transilvania pînă la* 800, Blaj, 1944, 367 p.; ILEANA BOZAC şi POMPILIU TEODOR, *Invăţămîntul românesc din Transilvania în secolul al XVlIl-lca şi începutul secolului al XlX-Iea,* .1 voi .«Din istoria pedagogiei româneşti», II, Bucureşti, 1966; LUCIA PROTOPO-ESCU, *Contribuţii la istoria învătămintului clin Transilvania 1774—1805,* Bucu-îşti, 1966, 354 p.

AUREL COSMA, *Cursuri romane de teologie în Timişoara la 1790,* în «M.B.», i. XXV, nr. 7—9, 1975, p. 406—408; PETRU RADU şi DIMITRIE ONCIULESCU, *ontribuţii la istoria invătămlntului din Banat,* ed. II, Timişoara, 1976, VIII + 343 p. :togr.) ; ed. II, Bucureşti, 1977, 336 p. ; VICTOR ŢÎRCOVNICU, *Istoria învătă-întului din Banat pînă la anul 1800,* Bucureşti, 1978,' 247 p. ; NICOLAE BOCŞAN, *mtribuţii la istoria iluminismului românesc,* Timişoara, 1986, 427 p.

A se vedea şi voi. *Contribuţii la istoria învătămintului românesc. Culegere studii,* Bucureşti, 1970, 205 p. şi N. IORGA, *Istoria 'invătămîntului românesc,* icureşti, 1971 (reeditare); *Istoria învătămintului din România,* I, Bucureşti, 1983, **2 p. + 52 pi.**

LXXIII

ARTA BISERICEASCĂ IN ŢĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

poca fanariotă reprezintă o perioadă de declin şi în istoria tei româneşti. Se înregistrează doar cîteva biserici monumentale Ţara Românească şi mai multe picturi, care urmează tradiţiile pictur brîncoveneşti, puţine realizări sculpturale, miniaturistice sau din lelalte ramuri ale artelor decorative.

In toate ramurile artei se constată o influenţă a barocului, m răspîndit atunci în toate ţările Europei, iar către sfîrşitul veacului începutul celui următor influenţe ale neoclasicului. în schimb, în t< te ţările româneşti s-a dezvoltat o artă «populară» autentic ron nească, realizată de constructori, zugravi, iconari, ieşiţi din med ţărănimii şi al preoţimii de mir.

Arhitectura. Dezvoltarea arhitecturii a fost în mare măsură eoni ţionată de instaurarea regimului turco-fanariot în Ţara Românească Moldova şi de guvernarea habsburgicja. în Transilvania. La începui perioadei, se mai realizează cîteva monumente de seamă ridicate domni şi marea boierime, dar ele dispar treptat, încît locul marii mînăstiri voievodale de odinioară a fost luat de schituri şi biser modeste, ctitorite de boieri mici, de negustori, de meşteşugari org nizaţi în bresle, de călugări şi preoţi de mir şi de credincioşi-ţărai

Mînăstirea Văcăreşti (1716—1722) reprezenta cel mai de sean complex arhitectural din prima jumătate a secolului şi, în ac laşi timp, ultima dintre marile ctitorii domneşti din Ţara Româneasc Biserica mare a mînăstirii — impunătoare prin dimensiunile ei şi pr bogăţia decoraţiei sculptate — relua planul mînăstirii Argeş.

O altă realizare majoră a arhitecturii munteneşti din această perj oadă este biserica Stavropoleos din Bucureşti cu o decoraţie pictural şi sculpturală excepţională, în interior şi exterior, impresionînd m. ales pridvorul cu coloane de piatră şi bogate sculpturi, inspirat duţ palatul brîncovenesc de la Mogoşoaia.

Mai pot fi menţionate bisericile Creţulescu, *Si.* Elefterie Vechi din acureşti, schitul Balamuci-Ilfov, bisericile din Calvini-Buzău, Rîfov-■ahova, Pietroşiţa-Dîmboviţa, biserica de largi dimensiuni cu hramul jţi Sfinţii din Rîmnicu Vîlcea, ridicată de episcopul Grigorie Soco-anu, cu ajutorul unor credincioşi, toate cu frumoase pridvoare brîn-veneşti şi cu o decoraţie bogată.

Ctitoriile preoţilor, ale tîrgoveţilor şi ale poporului de jos au con-uat tradiţiile stilului brîncovenesc, pe care le-au adaptat, prelucrat dezvoltat, dînd naştere unor noi creaţii în arta medievală romă-îscă. Se observă tendinţa spre simplificare a procedeelor, cu puţină :oraţie sculptată, cu spaţii rezervate pentru zugrăveală, ca urmare osibiiitatilor materiale reduse ale ctitorilor.

Spre deosebire de Ţara Românească, în Moldova, în prima jumă-s a secolului al XVIII-lea, nu întîînim monumente de artă biseri-scă mai reprezentative. La unele biserici din această .perioadă se srvă o puternică influenţă venită din Ţara Românească (structură rioară, plan, plastică arhitecturală şi decorativă), cum sînt biseri-Precista şi Proorocul Samuil din Focşani.

Dar în ultimele patru decenii ale secolului, meşterii locali au în-t să caute anumite formule proprii, combinînd cîteva elemente arhitectura Ţării Româneşti cu altele, de provenienţă locală şi cu ente de decor baroc şi clasic, venite prin intermediul Rusiei şi al liei. Este semnificativă biserica Sfinţii Teodori din Jaşi (1761), cu ii triconc, avînd la intrare un pridvor (exonarţex) închis, pe care altă un turn clopotniţă (o altă turlă e deasupra naosului), avînd terior pilaştri uşor proeminenţi, cu baze şi capiteluri de factură ă, neodorică, cu mici frontoane etc. Este deci o faţadă barocă în Goliei. în acelaşi gen sînt bisericile Curelari şi Tălpari din Îălăneşti-Neamţ, Răducanu din Tg. Ocna, Berzunţi-Tg. Ocna, Dol-îoman etc. Alte biserici diferă de cele menţionate doar prin că nu au turlă pe naos (Sfîntul Gh&orghe sau Mitropolia veche şi, Sfîntul Nicolae din Tg. Ocna ş.a.).

u fost studiate aproximativ 60 de biserici de lemn din Muntenia din Oltenia cît. şi peste 160 din Moldova, marea majoritate din I de care ne ocupăm. Cele mai multe biserici au un plan drept-lar, cu absida altarului poligonală — în mai multe variante, — aparţin planului trilobat, cu abside laterale, cu trei sau cinci Se remarcă şi pridvorul deschis, amplasat pe latura de sud sau . Puţine dintre ele au turle, scunde. Cele mai multe se disting prin ia lor sculptată (mai ales prin brîul median în formă de frîn-

ghie, decorarea nişei, a soclului, chenarele uşii de intrare — cu de ne geometrice, motive florale, rozete etc). Pictura este extrem rară. Biserici mai reprezentative sînt cele din Răpciuni (sat dispă[1] de pe Valea Bistriţei), azi în Muzeul Satului din Bucureşti, Soci-Baţ Răchitoasa-Bacău, Starchiojd-Parhova (una din 1749, alta din 17£

Bisericile-bordeie. în Cîmpia Olteniei şi Munteniei (actualele deţe Mehedinţi, Dolj, Olt — partea cuprinsă în fostul judeţ Roman — şi Teleorman — partea dinspre Olt) existau şi aşa numitele «bi rici-bordeie», necunoscute în altă parte a ţării, atestate documen încă din prima jumătate a secolului al XVIIÎ-lea. Deşi nu se mai p trează astfel de biserici, au fost totuşi identificate 45, la Salcia-]V hedinţi, Calafat, Maglavit, Fîntîna Banului, Dobridor, Galicea Ma Băileşti, Poiana Mare, Amărăştii de Jos (jud. Dolj), Vădastra, Cilie Hotaru, Celei (jud. Olt), Gîrla, Islaz, Segarcea din Deal, Segarcea c Vale (jud. Teleorman) ş.a. Ele erau ctitorite de preoţii şi credincio satelor respective.

Sub raport arhitectonic şi decorativ, aceste biserici nu erau alte va decît o adaptare la nevoile cultice a locuinţei tradiţionale din zo respectivă. Erau construite pe jumătate în pămînt (1,50—2 m adî cime), pe jumătate afară. Pereţii lor erau îmbrăcaţi cu lemne de st jar (răzlopi), uneori cu nuiele împletite, lipite cu pămînt şi văruite, m rar cărămidă. De regulă, erau de dimensiuni reduse (8—10X4—5 n în formă de navă, cu cele trei încăperi tradiţionale, altar, naos pronaos, ca prestol servind o buturugă mare de stejar.

Acoperişul era format dintr-o împletitură de nuiele peste care ; aşezau paie şi apoi pămînt. Multe biserici-bordeie aveau la intrare gîrlici sau o tindă, adăpostind uneori şi clopotul. în loc de ferestre foloseau piei de viţel sau băşici de porc.

în *Transilvania,* arhitectura bisericească ia o dezvoltare îmbuci lătoare. în locul numeroaselor biserici ajunse în stăpînirea uniţilor-mai ales în urma conscripţiei lui Bukow — ortodocşii au fost nevoi să-şi ridice alte biserici, fie de lemn, fie din zid, în funcţie de posibil tăţile lor materiale. Numeroase biserici din acest secol sînt ctitorite < negustorii români, ca o .expresie a năzuinţei lor de afirmare socială naţională.

Meşterii locali îmbină elemente venite din Ţara Românească (pridvor deschis, brîu, arcade oarbe etc.) cu cele de provenienţă ai tohtonă, dînd naştere unui stil artistic propriu. Predomină şi acum st Iul arhitectonic autohton, adică planul dreptunghiular, cu absida d< croşată, poligonală sau semicirculară, cu un turn clopotniţă la faţad

jseană. Intre bisericile reprezentative de plan dreptunghiular pot fi intite : Alba Iulia Maieri, Calbor-Făgăraş, Grui-Sălişte, în prima jutate a secolului, Cuvioasa Paraschiva din Răşinari (1755, zugrăvită interior şi exterior în 1785), Avrig, Sibiel, Sadu, Tălmăcel, Orlat, >îrcea, toate în jurul Sibiului, Ighiel-Alba, Geoagiu de Sus-Huneîra, Şimon-Braşov, toate în a doua jumătate a secolului.

în aceeaşi perioadă, în părţile Braşovului şi Sibiului îşi face apaî planul triconc de tradiţie bizantină, împrumutat din Ţara Româscă. între bisericile aparţinătoare acestui stil se numără cele din eciul de Jos (ctitorită de negustorul Mihai Alexandru Vilara), Prej■ (de negustorul Ioan Vlad), Tohanul Nou şi Ghimbav (amîndouă Drite de jupînul Ioan Boghici), bisericile Adormirea Maicii Domnudin Braşov (de negustorul Nicolae Ştefan), Si". Treime din Braşov;te (de negustorii Mihai Vilara, Gheorghe Pop Radu, Răuţ Leca ş.a.), tul Nicolae din Covasna, bisericile din Cernatu, Satulung, Turcheş, ieşti, toate în jurul Braşovului, apoi bisericile înălţarea Domnului Săliştea Sibiului, din Tilişca-Sibiu, Corneşti-Sighişoara ş.a. Pridil deschis pe arcade, obişnuit în Ţara Românească, apare la bise*3* din Măieruş-Braşov (ctitoria fraţilor negustori Leca), Feldioaraov ş.a.

Odată cu stăpînirea Habsburgilor catolici în Transilvania, a pă3 aici şi stilul baroc, fie în arhitectura laică, fie în cea bisericească. a construcţie românească de acest gen a fost catedrala unită din (1738—1765), al cărei proiect a fost întocmit de italianul Giovanni inelli. Slabe influenţe ale stilului baroc se observă la biserica ■ (1783) şi cele două ortodoxe din Sibiu, una zidită de episcopul asim Adamovici (1787), alta de negustorul Hagi Constantin Pop, ta «din groapă» (1802), la biserica ortodoxă Sf. Treime din Branumită şi «grecească», ridicată de mai mulţi negustori macedoni între anii 1786—1787, la biserica «din deal» din Cluj (1790— şi la cea «a lui Bob» din acelaşi oraşul803) ş.a.

n arhitectura bisericească ortodoxă din părţile de ,vest ale ţării, :nţa stilului baroc s-a manifestat mai ales în Banat. Aşa este bii «mare» sau Adormirea clin Lugoj (1759—1766), inspirată după raia romano-catolică din Timişoara, apoi cele din Mehadia şi :olaul Mare. în stil baroc s-a construit şi biserica mînăstirii Sf. >n Stîlpnicul din Arad-Gai, în 1760—1762, sub episcopul Sinesie avici. în Bihor, deşi se menţine planul bisericii-sală cu un singur 5e observă totuşi unele influenţe ale barocului (biserica din Oraelenţa, biserica «cu lună» din Oradea (1784—1790), cea din Beiicată tot atunci.

Alături de acestea, s-au ridicat numeroase biserici de lemn, specific româneşti, pe tot cuprinsul teritoriilor intracarpatice. Potrivit ultimelor evaluări, repartiţia numerică a bisericilor de lemn cu \raloare de monument istoric este următoarea : 238 în Transilvania, 29 în Maramureş, 109 în Crişana şi 21 în Banat. De regulă sînt construite într-un plan simplu, dreptunghiular, alcătuit din încăperi simple, dispuse în lungime: pronaos, naos şi altar (absida de est).'Elemente variabile se observă doar la forma absidelor ^dreptunghiulară, mai îngustă decît naosul şi pronaosul, sau poligonală), la forma şi locul pridvorului (latura vestică sau sudică).

în ce priveşte bisericile din Maramureş şi Ţara Lăpuşului, se caracterizează prin acoperiş înalt, cu streaşină largă, turn cu verticalitate accentuată deasupra pronaosului şi un coif-săgeată. Unele au şi patru turnuleţe, la baza coifului. De regulă, acoperişul, construit în patru ape, este unul singur pentru toata biserica, la altele apare unul mai jos pentru absidă, altul mai înalt pentru restul bisericii. Bisericile din judeţele Sălaj şi Cluj se remarcă prin prispele lor.

între bisericile de lemn din Maramureş, consemnăm pe cele din Ieudj Cuhea (azi Bogdan-Vodă), Dragomireşti (azi în Muzeul Satului din Bucureşti), Bîrsana, Onceşti, Rozavle, Şieu, Botiza, Poienile Izei,, Sîrbi-Susani, Budeşti, Deseşti, Ciuleşti, Năneşti, Călineşti, Moisei,. Săliştea de Sus, Borşa ş.a.

în Ţara Lăpuşului se remarcă bisericile din Şurdeşti, Plopiş, Vad, Văleni, Răzoare (toate din secolul al XVIII-lea, cu turnuri monumentale şi cu patru turnuleţe la baza coifului), Rogoz, Libotin, Lăpuş,. Cupşeni, Dobric, Stoiceni ş.a.

Dintre cele peste 70 de biserici din Sălaj (toate din secolele XVII-XIX), nu putem trece cu vederea pe cele din Cizer (azi în Muzeul Etnografic din Cluj), la care a lucrat şi Horea, cunoscutul luptător din 1784, Petrindu (azi în acelaşi muzeu), Chieşd, Zalnoc, Cehei, Poarta Sălajului, Sînpetrul Almaşului, Zirnbor, Nadiş, Letca, Domnin, Fildu de Sus, cu un turn impresionant şi cu patru turnuleţe la baza coifului etc.

în părţile Clujului, amintim bisericile din Păniceni, Aghireşu, Argîrbiciu, Nadăşu, Finişel, Ceaba, Bica, Mănăstireni ş.a. Peste 50 de biserici de lemn se află în judeţul Hunedoara, între care Bretea Mureşană şi Tîrnăviţa, din sec. XVII, Brănişca, Mintia, Bej an, Alun, Muncelu Mare ş.a. Sînt foarte impresionante, prin arhitectura şi pictura lor, cele din jud. Bihor (Rieni, Brădet, Stînceşti, Brusturi, Cîmpani de Pomezău, Lazuri de Beiuş, Delureni, Tilecuş etc).

;ericile din Topliţa-Harghita, Bilbor-Harghita, Reghin, Răstoliţa-Călineşti-Maramureş ş.a. prezintă influenţe ale arhitecturii în ;pecifică bisericilor de pe Valea Bistriţei, în Moldova. In Banat Lai puţine (la Poieni, Povîrgina, Cebza, Crivina de Sus, Zolt, Leşti, Margina etc), ca şi în părţile Aradului.

uite din bisericile de lemn sînt zugrăvite de către feluriţi i -populari. Atît prin arhitectura lor, cît şi prin pictura lor, bise-româneşti din lemn constituie o mărturie grăitoare a geniului ; creator al poporului nostru.

ctura bisericească. Secolul al XVHI-lea şi începutul celui de al ■a reprezintă ultima fază a picturii medievale româneşti. în Ţara lească, s-au continuat mult timp tradiţiile şcolii brîncoveneşti :tură bisericească (şcoala de la Hurezi şi alte centre), care au şi în Transilvania.

» lingă acestea, în toate «ţările» româneşti s-a dezvoltat acum L cu caractere populare, care constituie unul din fenomenele îai originale ale creaţiei picturale româneşti de la sfîrşitul evului . Meşteri zugravi ridicaţi clin rîndul călugărilor şi preoţilor de l tîrgoveţilor şi al ţăranilor, au împodobit cu zugrăveli, — uneori e adevărat —, mai ales biserici de mir. Pînă către sfîrşitul seco-al XLX-lea, în Ţara Românească au fost zugrăvite în exterior 250 de biserici de mir, un adevărat «fenomen artistic». Zugravii ericî — ca şi iconarii de altfel — folosesc numeroase elemente aţa contemporană. De pildă, sînt redate portrete de ctitori ţărani,, goveţi, de preoţi, instrumente muzicale, unelte de muncă. Pe le unor pridvoare sînt redaţi ţigani ursari, scene de vînătoare, din fabulele lui Esop sau din legende. O temă des pictată în carele deschise ale bisericilor în stil brîncovenesc este Judecata oi, în care asupritorii ţărănimii apar între cei păcătoşi (turci, strîngători de biruri etc). Unele persoane biblice sau sfinţi îfăţişaţi în portul românesc specific regiunii respective, igravii de biserici — numiţi «de subţire», pentru a se deosebi gravii de case — lucrau singuri sau în grupuri, uneori cîte 7—9, i de mai mulţi ucenici. Ucenicia dura de obicei cîte şase ani, .a deprinderea deplină a meşteşugului. De cele mai multe ori, şugul zugrăviei se moştenea din tată în fiu, încît de multe ori m cîteva generaţii de zugravi din aceeaşi familie. în 1776, -un hrisov al lui Alexandru Ipsilanti al Ţării Româneşti (1774— zugravii şi-au organizat o breaslă a lor, cum obişnuiau şi ceilalţi Sugari.

De la sfîrşitul acestui secol datează primele manuale de pictură bisericească, numite *erminii* (îndrumare, în limba greacă), traduse din qreceşte sau prelucrate de anumiţi zugravi cu- experienţă. De obicei, o erminie avea două părţi. Prima cuprindea felurite îndrumări date zugravilor despre modul în care sa pregătească culorile, pîhza, peretele şi pensulele, înainte de-a începe lucrul, despre tehnica zugrăvirii, a poleirii, modul în care se zugrăvea trupul omenesc cu toate părţile lui. In partea a doua a erminiilo-r se dădeau îndrumări despre modul în care trebuiau să fie^ repartizate feluritele scene sau personaje din Vechiul şi Noul Testament sau din istoria Bisericii.' Unele erminii descriau amănunţit scenele sau chiar persoanele care trebuie zugrăvite, reproduceau schiţe, modele etc. Erminiile nu erau oficiale, nu cuprindeau reguli fi^e impuse de Biserică, ci izvorau din necesităţile practice ale unor zugravi, care sintetizau rezultatele muncii şi experienţa înaintaşilor lor. Din această pricină, erminiile şi caietele de modele nu aveau acelaşi conţinut, căci multe cuprindeau numai desene, altele aveau şi texte explicative de cuprins diferit.

■ In Biblioteca Academiei se păstrează mai multe asemenea, erminii şi caiete de- modele, fie din secolul- al XVIII-lea, fie din cel- următor. U,na din cele mai cunoscute erminii • greceşti era a lui Dionisie de Furna, tradusă în româneşte de un arhimandrit Macarie de la Căldărtişarii, în 1805,-apoi de alţii.

O enumerare a tuturor zugravilor şi a bisericilor împodobite în - această perioadă sau măcar o alegere a - celor mai reuşite din punct de vedere' artistic este cu neputinţa de făcut. De aceea, ne vom limita doar la enumerarea cîtorva nume de zugravi şi de biserici.'

In *Ţara Românească,* în prima jumătate a secolului al XVHMea,' au lucrat meşteri formaţi în şcoala de zugravi de la Hurezi. Nu cunoaştem numele zugravilor care au lucrat frescele bisericilor «Cu Sfinţi», Stavropoleos, Creţulescu şi de la mînăstirea" Văcăreşti, toate în Bucureşti. Un cunoscut zugrav din prima jumătate a secolului a fost Grigorie Hrănite, care a zugrăvit cîteva biserici din judeţul Gorj $i a refăcut zugrăveala bisericii mînăstirii Tismana. Probabil este identic cu Grigore care. a zugrăvit paraclisul Episcopiei din Rîmnic şi biserica schitului Crasna—Gorj.. N-ar fi exclus ca el să fi fost fiul zugravului Hrănite, activ în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu. Un preot Gheorghe a zugrăvit bolniţa Episcopiei din Rîmnic (cu diaconul Badea), precum şi biserica mînăstirii Şerbăneşti—Morunglavu, în 1753 (împreună cu fratele său Andrei şi alţii).

Echipe întregi, de cîte 3—7 meşteri, uneori şi mai mulţi, au împodobit cu zugrăveli numeroase mînăstiri, schituri şi biserici din

De pildă, biserica Sf. Dumitru din Craiova a fost zugrăvită în nouă meşteri între care şi unii care au lucrat la Hurezi. Schitul a fost zugrăvit, între 1771—1774,- de preoţii Dragomir şi ;ău Nicolae, ierodiaconul Rafail, diaconul Dumitraşcu şi uce- Petru.
ă 1775 un zugrav Ieremia — desigur călugăr — a împodobit e, în interior şi exterior, biserica din Calvini, jud. Buză*. din Racoviţa—Argeş (fost Muscel) a fost zugrăvită în 1790 in diaconul cu fiii săi Radu diaconul şi Ion.
Anele părţi ale ţării se întîlnesc şcoli sau centre de zugravi se formau numeroşi ucenici. O astfel de şcoală se presupune stat la schitul Bune'a (jud. Dîmboviţa). Se păstrează o culegere de schiţe lucrate aici, un fel de antologie cu cele mai repre- e icoane, operă a trei sau patru generaţii de zugravi: Mihai), dascălul de zugravi Radu sin Mihai, elevul acestuia Ioniţă fîrşit, un «Avramie ot Tîrgovişte», care a preluat şi cfufs mai seria desenelor, pînă în anul 1862. Radu lucrase alături de u la zugrăvirea bisericilor mînăstirilor Cornet şi Brădet, apoi ta biserica din Gura Văii — jud. Vîlcea, pe a cărei faţadă de şi-a lăsat autoportretul. Tot el a repictat parţial şi ansamblul :e de la biserica Sfîntul Nicolae Domnesc din Curtea de Argeş, olul al XlV-lea.
proscomidierul bisericii din Ţigănia — Sărindar, azi în Bucureşti, rează şi această duioasă inscripţie : «Cucernice preot, să po- i şi pe robii lui Dumnezeu care au zugrăvit această biserică, he zugrav, sin erei Ioan, răposat zugrav, Radul zugrav 7272 noiembrie 15». N-ar fi exclus să fie acelaşi Radu.
1778, s-a deschis o şcoală de zugravi la Căldăruşani, sub vUtropoliei, pusă sub conducerea lui Ivan Rusul, venit cu ar- ruseşti şi rămas la noi. In 1785 a luat fiinţă o şcoala de acelaşi lîngă Episcopia Rîmnicului, condusă de Ioan Zugravul, sub în- ■*ea* episcopului Filaret (probabil Filaret iniţiase şi şcoala de la uşani, fiind un timp egumen acolo). De la acest Ioan «dascăl de i» se păstrează cîteva icoane la Cozia, Bistriţa şi Tismana." ii el a refăcut şi întregit zugrăvelile bisericii domneşti din iste. Diutre ucenicii săi, s-a afirmat în mod deosebit Mincu' zu- , originar din Gărdeşti—Vîlcea. El a lucrai la noua Episcopie sşului, la cea din Buzău şi, în sfîrşit, s-a stabilit la Bucureşti, a deschis o şcoală de zugravi sub egida Mitropoliei. în 1800, i Filitti cerea lui" Alexandru Vodă Moruzi să scutească de dări ncu, pentru că «a învăţat copiii meşteşugul zugrăviei, slujind

Sfintei Mitropolii şi Sfintelor Episcopii Argeş şi Buzău cu meşteşugul zugrăviei sale foarte cu bună plăcere».

O activitate remarcabilă a desfăşurat zugravul de icoane *Giigorie Frujinescu,* fiul preotului zugrav Tudor din Frunzăneşti (Frunzineşti) de-Ungă Bucureşti. A învăţat meşteşugul zugrăviei timp de şase ${}_{t}$aru\ de la un «dascăl Io-an» sau Iancu, lucrînd apoi împreună cu el la zugrăvirea mînăstirii Lipovina în Croaţia. întors. în ţară după 1776, Grigorie a lucrat mai multe icoane (foarte multe din ele sînt păstrate în diferite biserici şi muzee din Bucuueşti, la mînăstirea Cernica etc), precum şi un caiet cu schiţe şi desene, început încă de cînd era ucenic, cu însemnări româneşti, greceşti, sîrbeşti şi nemţeşti. Trebuie reţinut mai ales faptul că Grigorie Frujinescu a făcut trecerea de la zugrăveala în stil bizantin, împămîntenită la noi de mai multe secole, la stilul realist, influenţat de Renaşterea italiană..

In *Moldova,* ştirile pe care le avem asupra zugravilor din acest secol sînt destul de sărace. Este adevărat că nici nu s-au realizat opere remarcabile, ca în secolele anterioare. Din felurite acte, ca şi din inscripţiile lăsate în unele biserici, cunoaştem cîteva nume de zugravi. De pildă, un Anastasie, care a zugrăvit- cîteva biserici în părţile Sucevei, Dumitrache dascălul, Anania din Suceava, un preot Vasile cu biserici pictate în zona Botoşani ş.a. Nifon Udrescu şi-a desfăşurat activitatea în mînăstirea Secu, pe care a cîrmuit-o ca stareţ, la schitul Pocrov şi la Neamţ, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Prin.el s-a creat o «şcoala» de zugravi în mînăstirea Secu, Un alt zugrav moldovean a fost călugărul Veniamin, fiu al protopopului Velişco de la biserica. Albă din Iaşi şi frate cu episcopul Amfilohie al Hotinului, care,, în anul 1763, învăţa zugrăvia în Lavra Pecerska din Kiev, la călugărul Vartolomeu, iar în 1769 pleca într-D călătorie de studii în Italia, iar de acolo, la Muntele Athos.

Către sfîrşitul secolului, la recomandajea generalului Potemkin, comandantul trupelor ruseşti de ocupaţie din Moldova,, a. fost trimis la studii de picturala Viena tînărul *Eustatie Altini,* originar din sudul Dunării. El va introduce,stilul apusean realist în pictura bisericească din Moldova, prin lucrările realizate la felurite biserici din Roman şi Iaşi, înjurai anului 1800. *

în *Transilvania* au lucrat mulţi zugravi din Ţara Românească şi Moldova, făcînd cunoscut şi aici stilul picturilor brîncoveneşti. De pildă, în 1737 *Grigorie Hrănite* din Craiova a zugrăvit paraclisul cu hramul Bunavestire de la biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului,, iar în 1741 a lucrat la împodobirea altarului bisericii mînăstirii Rîmeţ....

Inochentie Micu a angajat pe" zugravul *Ştefan* din Ocnele Mari să lucreze iconostasul capelei sau al bisericii sale episcopale, folosită pînă la zidirea catedralei cu hramul Sf. Treimi (se mai păstrează 14 icoane, în muzeul din, Blaj). Peste vreo trei decenii, un alt craiovean, *Simion Opiovici,* a zugrăvit unele biserici în părţile Sibiului (Poiana Sibiului, Apoldu de Jos, probabil biserica din Orlat şi altele). Men ţionăm apoi trei zugravi din Piteşti." Astfel, un" zugrav cu numele *David* a lucrat la mai multe biserici din judeţul Bihor, *Nicolae* din Piteşti a reînnoit zugrăveala bisericii din Gurasada (Hunedoara), îm preună cu ierodiaconul *Ioan* din Deva şi a zugrăvit biserica din Ghelar (Hunedoara), iar preotul *Simeon,* din acelaşi oraş, a desfăşurat o remarcabilă activitate artistică în Ţara Haţegului şi Valea Jiului 'inclusiv mînastirea Prislop). -

Dar în Transilvania se întîlnesc şi numeroşi meşteri populari, :are au zugrăvit biserici mai ales în părţile Braşovului, Sibiului şi 'ăgăraşului, unde existau parohii mai înstărite şi unde s-a desfăşurat i cunoscuta acţiune de apărare a Ortodoxiei, împotriva uniaţiei.

în primele decenii ale secolului şi-a desfăşurat activitatea unul in cei mai productivi zugravi, *popa Ivan zugrav* din Răşina/i, re■ezentâht al curentului brîncovenesc în Transilvania[1]: bisericile din arpiniş-Hunedoara, Poiana Mărului-Braşov, Sfinţii Arhangheli din :na Sibiului, Geoagiul de Sus, Cuvioasa Paraschiva din Răşinari ş.a, i cete două din urmă a lucrat şi Nistor zugravul, din Răşinari).

Alţi zugravi răşinăreni cu o activitate apreciabilă, desfăşurată t în Transilvania cît şi în Ţara Românească, aii fost *Iacov şi Stan,* preotului Radu Man, unii din cei mai cunoscuţi pictori ai vremii. ândoi au lucrat la biserica mînăstirii Argeş, în 1761. De la Iacov păstreaz-ă numeroase icoane în diferite biserici din Transilvania (a nat şi cîţiva «ucenici», între care şi fiul său" Gheorghe), iar Stan jgrăvit o serie de icoane în Transilvania şi Banat, precum şi ■ anblurile murale din Sibiel (1775), Mesentea-Alba (1781), Turdaş-Hu)ara (1782), Cristian-Sibiu (1790). Un Ioan zugravul, tot din Răşi-, zugrăveşte bisericile din Sălişte, Fîntînele şi Cristian (aici îmnă cu Stan), sate din «Mărginimea Sibiului». Deci în Răşinari a. o adevărată «şcoală» de zugravi, fn tot cursul secelului al I-Iea, care a continuat tradiţiile picturii postbrîncoveneşti. ,

Siserica din Avrig, ca şi biserica mînăstirii de la Sîmbăta de Sus' >sf zugrăvite de meşterii *Pană şi lonaşcu.* Un Oprea din Poplaca *ntelimon* au lăsat o amplă lucrare iconograf/ca în biserica din Jc'el-Sibiu. - ' *:

Un zugrav Stan «ot Oraştie» a lucrat cîteva icoane care se pă: in schitul Alteia din plăişorul Cioarei (jud. Alba). Probabil de] a învăţat zugrăvia şi *călugărul Chirii* din schitul Afteia, de la se păstrează icoane în schitul respectiv şi în biserica nouă din Orq

In satele aparţinătoare azi judeţului Mureş a lucrat *Toaderl gravul* în a doua jumătate a secolului. * '

In Munţii Apuseni au lucrat, pe la sfîrşitul secolului al XVIII şi începutul' celui următor, *Simion Silaghi* din Abrud (foarte mj biserici şi icoane], *Teodor Ciungariu, Ioan Cuc, Gheorghe Şpan* şi

în părţile Clujului şi Sălajului a desfăşurat o activitate rer cabilă *Nechita zugravul,* în a doua jumătate a secolului. Probabil avut'ca ucenic pe *Nistor din Feleac,* care a zugrăvit mai multe bi| rici şi icoane în satele din jurul'Clujului. în Sălaj cel mai aprec zugrav din secolul al XVIII-lea a fost *Ioan Pop din Română şi. Teoc Gherleanu* zugrăveşte numeroase biserici în părţile Năsăudului.

în Maramureş, anumiţi zugravi ridicaţi din mijlocul ţărănimii înfrumuseţat numeroase biserici de lemn de acolo. Este adevărat nefiind datate, zugrăvelile acestor biserici ar putea să aparţină alt] secole. Ele sînt executate-pe pînză, lucrate din cînepă. de bună .cal' tate, acoperite cu un strat subţire de var amestecat cu caseină. Pînz era aplicată direct pe grinzile de construcţie ale monumentului pectiv. In cîteva cazuri, zugrăveala s-a făcut chiar pe grinzile d| lemn. Culorile, puţine la număr şi neamestecate, erau preparate aplicate în «temjiera». Ca şi în bisericile din Transilvania[1], zugrăvit^ acum, scena principală înfăţişează în pronaos Judecata din urme ilustrată cu vervă şi umor. între cei. osîndiţi la chinurile iadului apar mincinoşii, beţivii, desfrîhaţii, fumătorii, morarii, cîrciumarii, meşteri^ care lucrează rău etc. Este interesant şi faptul că atît în Transilvanie „propriu-zisă, dar cu osebire*în Maramureş, zugravii bisericeşti au «lo-l calizat» ori au adaptat la specificul transilvănean multe scene biblice (paginii sînt înfăţişaţi sub chipul nobililor maghiari ori al turcilor şi tătarilor, iar unele personaje apar în costume ţărăneşti etc).

'

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, consemnăm pe *Alexandru '(Alexa) zugravul din Berbeşti,* care a stat probabil în fşuntea unui grup de zugravi ce se deplasau dintr-un sat în altul zugrăvind biserici sau iconostase. *Radu Munteanu* din Ungurenii Lăpuşului a zugrăvit mai multe[1] biserici din Maramureş şi din Ţara Lăpuşului. In aceeaşi perioadă au activat în Maramureş *Ştefan zugravul din Şişeşti* (în jurul oraşului Baia Mare), *Nicolae'Man, Zaharia zugravul, Filip zugravul, Gheorghe Vişovan, Grigore zugravul* şi alţii.

Banat, pictura bisericească a fost dominată timp de o jumătate . ; de puternica persânalitate a lui *Neăelcu Popovici* zugravul [779). El a lucrat la bisericile din Lipova, Ostrovo-Iugoslavia, două împreună cu zugravii Şerban şi Radu, biserica din Hodoş ivia)ila care se adaugă numeroase icoane, pentru diferite bi-omâneşti. 6 parte din icoanele sale se păstrează la Vicariatul sîrb din Timişoara şi în Colecţia de arta -bisericească a At->piei Timişoarei. Neâelcu Popovici a lăsat o operă iconogra-Dreşionantă, în tehnici diferite, predominînd însă stilul brînco-cu elemente de baroc. -

zugrav muntean care a activat în Banat a fost diaconul *Vasile 'ici,* care lucrase la zugrăvirea mînăstirii Tismana. Plecat din Gorjului, împreună cu vreo 50, de familii, s-a aşezat în Şre-4ică, unde a pregătit o seamă de tineri bănăţeni în meşteşugul eif împreună cu fiul său Gheorghe şi alţi ucenici a zugrăvit din Glopodia. Fiul său, *Gheorghe Diaconovici-Loga,* a zugră-şricile din Rîtişor, Şemlacui Mare, Povîrgina, Bujor, Căvărari, (cu zugravul Ştefan Popovici), Vasiova (cea din urmă, cu mai cenici, între care şi o femeie), la care se adaugă numeroase icoane şi prapori (la zugrăvirea unor .biserici a fost ajutat de uj. * _ ' ' ı . ;

a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, putem pomeni şi alţi ; unii' din ei formaţi în şcoala de la Srediştea Mică : Ioan :i din Oraviţa, Ştefan Popovici din Oraviţa, Stancu Raicu din Ioan din Lugoj şi alţii. La începutul secolului al XlX-lea Ni-lădău din Lupşa Mare (Munţii Apuseni) zugrăvea mai multe pe valea inferioară a Mureşului. * - '■•

ele decorative. Faţă de secolele anterioare, au fost în'vădit încît piesele realizate acum nu mai pot fi puse alături de cele :ut. în ce priveşte *sculptura în lemn,* s-au păstrat cîteva piese lare valoare artistică : iconostasuri, strane, scau-rie arhiereşti, ide, sfeşnice, uşi de biserici, lucrate în stilul şcolii brîncove-*i* sculptură. Piesele cele mai reprezentative se găsesc în'bise-rvropoleos din Bucureşti : iconostasul, scaunul domnesc (cu ste-nite ale Moldovei şi Ţării Româneşti), scaunul arhieresc ş.a. ilpturi valoroase în piatră în stilul specific epocii brîncoveneşti la mînăstirile Văcăreşti şi Pantelimon (azi demolate), la bise- . reţulescu şi Stavropoleos din Bucureşti, foişorul lui Dionisie de •zi (unde a lucrat pietrarul Iosif), biserica din Baia de Fier ş.a.

Pe lîngă repertoriul de motive cunoscut, mai ales vegetale, apar de-acum înainte şi unele motive baroce (scoica sau cornul abundenţei ş.a.). Către sfîrşitul secolului apare o sculptură în lemn de factură populară, cu motive geometrice străvechi şi' unele florale, în culori deosebit de armonioase. Meşterii provin din popor, de puţine ori din rîndul preoţilor de mir şi al călugărilor.

în Moldova nu avem piese de valoare deosebită. Remarcăm şi aici împletirea elementelor tradiţionale" cu cele de artă barocă, mai ales în a doua jumătate a secolului. In Transilvania merită să ne reţină atenţia tîmpla fostei catedrale unite din Blaj, lucrată în stil baroc.

Broderia este de asemenea în declin. Se remarcă tendinţa, de-a înlătura tematica religioasă, luîndu-i .locul ornamentul vegetal-floral, cu influente ale barocului şi ale artei orientale, în dauna oricărui element figurativ. Artiştii secolului al XVIII-lea sînt .în primul rînd decoratori, astfel că esteticul ia locul spiritualului.

în Moldova se pot aminti doar două piese lucrate în tehnica şi cu iconografia tradiţională : un văl liturgic din 1734, la biserica Barnovschi-Iaşi, şi un aer din 1738, din mînăstirea Putna. De pe la mijlocul secolului, figuraţia broderiilor începe să dispară, fiind evidenţiat elementul decorativ, de multe ori de factură orientală sau occidentală. De la sfîrşitul acestui secof şi în cel următor, se adapta tehnica şi iconografia apuseană, iar figuraţia este pictată în ulei, fiind brodate doar inscripţia şi rare ornamente. Cu alte cuyinte, broderia devine acum un" simplu meşteşug. Piese de broderie în aceasta manieră din secolele XVIII—XIX se păstrează în muzeele mănăstirilor Neamţ, Secu, Agapia şi Văratec. De pildă, epitaful dăruit d^e Iacob Stamati mînăstirii Neamţ, un alt epitaf lucrat de Smaranda Neculce, apoi o serie de veşminte preoţeşti, toate la Văratec.

Argintăria în stil brtncovenesc s-a menţinut şi în secolul al XVIII-lea. Se. cunosc mai mulţi meşteri locali (Gheorghe zlătarul fiul lui Răducan zlătarul, Filip Nicolau argintarul ş.a.). Către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, exista o breaslă a meşterilor argintari, la Bucureşti, în frunte cu un vătaf. Unele piese vor fi fost lucrate desigur de meşteri saşi clin Transilvania. Obiectele de cult lucrate în acest timp nu-şi mai menţin însă trăsăturile unui stil propriu. între piesele mai însemnate pomenim o candelă dăruită de Alexandru Ipsilanti mînăstirii Sf. Ecaterina din Muntele Sirîai, ferecaturile a trei icoane împărăteşti dăruite de Nicolae Mavrogheni mînăstirii din insula Patmos, anafornița dăruită de Constantin Ipsilanti bisericii vechii Curţi- domneşti din Bucureşti şi altele.

ica *manuscriselor* bogat împodobite, care slujeau drept cărţi de a pe sfîrşite, căci manuscrisele copiate acum (Neamţ, Cernica te părţi) aveau puţine frontispicii şi podoabe, fără o valoare t deosebită. Putem menţiona, în prima jumătate .a secolului doar pe popa Fior «dascăl slovenesc» la şcoala de la biserica Gheorghe vechi din Bucureşti, talentat copist şi miniaturist. A mai multe manuscrise (Psaltiri cu tîlc, Cazanii etc,), precum scuta operă iconografică a mitropolitului Antim Ivireanul(i *Chi-fechiului şi Noului Testament.*

inţîndu-se noi tipografii şi sporind numărul cărţilor tipărite, voltat meşteşugul *xilogravurii* (iîAov — lemn, Ţpâaxo = scriu ,• :u de gravură care consta' în săparea unui desen pe o placă n şi imprimarea lui pe hîrtie). Renumiţi xilografi au activat îic (Mihail Rîmniceanul), la Blaj (Petru Papavici Rîmniceanul, , ui gravuri au apărut în tipăriturile blăjene aproape o jumă-veac, la Iaşi (Vlaicu, Sandu) ş.a. O activitate remarcabilă a rat în acest domeniu protopopul Mihail Strilbiţchi, care a îm-; cu xilogravuri cărţile tipărite de el la Iaşi, Dubăsari şi Mo-

anele pe *sticlă.* Relevăm şi cîteva date asupra icoanelor zugră-sticlă, meşteşug popular practicat în Transilvania. începutu-estui meşteşug în tara noastră n-au putut fi determipate cu 3. S-ar putea să fi apărut în a doua jumătate a secolului al ?a, deşi cele mai vechi icoane de acest gen datează din a doua-te a secolului următor. Cel "mai vechi centru de pictură —■ şi i aşi timp cel mai important — a fost,. Nicula, sat în -apropiere ;rla. De aici au pornit iconari şi în părţile de sud ale Tran-**îi.**

a doua jumătate a secolului XVIII pictura pe sticlă era prac-şi în Şcheii Braşovului (unde lucra Ioniţă zugravul), apoi în m (se cunoaşte o icoană lucrată de Nicolae zugravul), Laz (unde ează neîntrerupt din 1790 pînă azi), Alba Iulia-Maieri, Răhău a lucrat Simion Bîscă-Ciortan), toate In jud. Alba, Poiana Si-Miercurea, Boita, Sacadate în jud. Sibiu. In secolul al XlX-lea ă acestea, vor lua naştere alte centre.

toate că pictura pe sticlă a fost preluată —: ca tehnică, şi meş-— de la alte popoare, ea a, cunoscut Ia români o dezvoltare ă proprie, avînd un specific românesc; Astfel, sînt redate case >ti şi. biserici din regiunea respectivă, personajele biblice apar Ite ori în costume româneşti etc. Arta zugrăvirii de icoane pe se învăţa pe lîngă un meşter mai priceput. De regulă, ea se

transmitea din tată în fiu. Lucrate pentru credincioşii de la ţară (care le-cumpărau fie pentru,casele lor, fie pentru biserica satului), icoanele pe sticlă erau vîndute adeseori de înşişi autorii lor prin tîrguri sau prin satele din regiunea respectivă. De multe ori treceau cu ele în Ţara Românească şi Moldova.

Tot în secolul al XVIII-lea au apărut în Transilvania numeroase *xilogravuri,* lucrate de meşteri ţărani. Originea acestora trebuie căutată în cărţile bisericeşti tipărite în Ţara Românească şi Moldova. Tipografii şi gravorii de aici lucrau clişee din lemn cu felurite personaje sau scene religioase, pe care se imprima apoi hîrtia. Unii din aceşti tipografi-gravori au lucrat şi în Transilvania, cum a fost cazul numeroşilor meşteri rîmniceni care a_u lucrat la Blaj, în a doua jumătate a secolului XVIII. Apoi, la mînăstirea Neamţ a existat o adevărată pleiadă de călugări gravori, care au lăsat o mulţime de icoane pe hîrtie, -în afară de cele imprimate în cărţile de slujbă răspîndite apoi şi în Transilvania. Pe aceste căi, au izbutit să înveţe ţăranii din anumite sate din Transilvania meşteşugul de a face clişee-gravuri şi de a imprima pe ele stampe (icoane) pe hîrtie. Cel mai însemnat centnl de xilogravură a fost satul *Hâşdate,* de lîngă Gherla, în apropiere de Nicula. Această artă va" ajunge la apogeu în secolul al XlX-lea, centrul ei fiind tot în H'âşdate.

Muzica bisericească. Acţiunea de cultivare şi de românizare a muzicii psaltice a continuat în tot cursul secolului al XVIH-lea. Amîhtim, între alţii, pe *Şărban,* fost cîteva decenii psalt, apoi protopsalt la biserica Curţii domneşti din Bucureşti. Altul eră *Ioan,* fiul lui Radu Duma din Braşov, de- la care a rămas a doua *Psaltichie românească* cunoscută, scrisă la Bucureşti, în 1751, probabil cînd era acolo la învăţătură. In mare, era o copie a Psaltichiei lui Fiîotei, la care a adăugat alte bucăţi. In 1788 cunoscutul călugăr cronicar *Naam Rîmniceaţiu* copia o *Psaltichie sau meşteşugul cîntărilor bisericeşti* .pe *glasuri.* în acelaşi secol sînt pomeniţi şi alţi psalţi renumiţi,/cum" au fost *Constantin,* psalt la Episcopia Rîmnicului* ieromonahul *Arsenie Cozianul, Calist,* protopsaltul Mitropoliei din Bucureşti, *Ioan psaltuh* de la care au rămas o serie de manuscrise muzicale în româneşte, şi alţii.

' în 1776, Alexandru Ipşilanti, în cadrul acţiunii sale de reorganizare a învăţămîntului în Ţara Românească, a înfiinţat cursuri speciale pentru pregătirea cîntăreţilor bisericeşti («şcoală de muzichie»), Ta Bucureşti, dar n-au dat rezultatul aşteptat (a fost desfiinţată în 1795). La şcoala de la mînăstirea Antim, înfiinţată în 1797, desigur

se făcea şi muzică psaltică. In Moldova, se învăţa la şcoala duhovnicească de la Putna, înfiinţată de Vartolomei Măzăreanu. Un *Iosil monahul protopsaltul* a creat o adevărată «şcoală muzicală»' la mînăstifea Neamţ, continuată de *Visarion monahul,* pînă la mijlocul secolului al XlX-lea. La Braşov, pe lîngă biserica Sfîntul Nicolae din Şchei, se runosc mai mulţi dascăli de psaltichie din familia *Duma.*

După aprecierea muzicologilor, pînă pe la' începutul secolului al <:VIII-lea s-a folosit şi în Transilvania şi Banat tot muzica psaltică. această unitate muzicală-artistică este explicabilă, dacă ne gîndirn, la initatea limbii şi a- credinţei românilor, ca şi la legăturile atît de frecente care au existat între românii de pretutindeni-.în tot decursul itoriei. Trecerea Transilvaniei şi a Banatului • în stăpînirea Habsburilor, ca şi dezbinarea* bisericească din 1698—1701 — cu împiedijrea circulaţiei cărţilor şi manuscriselor, inclusiv a celor muzicale, î distrugerea mînăstirilor în care se cultiva muzica tradiţională — *i* -zdruncinat această unitate. S-a vorbit mereu de o influenţă a mu:ii sîrbeşti asupra celei din Transilvania şi Banat. Cercetarea rnanuriseloi muzicale scrise la începutul secolului al XVIfl-lea a dus concluzia că atît la români cît şi la sîrbi s-a practicat aceeaşi muă bisericească de,origine bizantină. Acest lucru a dus la o altă istatare, şi anume că asemănările dintre muzica bisericească şîrbă a românilor din Transilvania, şi mai ales din "Banat, Crişana, nu explică prin influenţa primei, ci prin păstrarea — în teritoriile in:arpatice — a muzicii bizantine postmedievale, cu unele modifii, inerente circulaţiei orale şi influenţei cîntecului popular local.

Concluzii. *Arta românească în toate formele ei de maniestare — arhitectură, pictură, sculptură, broderie, argintărie, midatură, xilogravură etc.* — a *intrat într-o fază de decadenţă, fiind Itima fază a artei româneşti medievale. Aproape toate aceste gemi de artă se îndepărtează..,de modţlele tradiţionale din secolele . nterioare, căutînd forme noi, prin adaptarea unor elemente venite in afară, mai cu seamă din stilul baroc.*

Pe lîngă .monumentele şi piesele mai semnificative aparţinăare artei «culte», nu trebuie trecute cu vederea produsele artei >pulare româneşti ■' bisericile şi sculpturile în lemn, ştergarele roîneşti, icoanele pe sticlă şi xilogravurile.

BIBLIOGRAFIE

a r h i t e c t u r a . Vezi lucrările de sinteză de la capitolul «Arta în sec. XIV

• BALŞ, *Bisericile şi mînăstirile moldoveneşti din veacul" al XVlI-lea şi al lea,* Bucureşti, 1933, 655 p. + 1 h - 1036 fig. în text; N. GHICA-BUDEŞTI,

Evoluţia arhitecturii în Muntenia, IV, Noul stil din veacul al XVHI-lea, în «BC fasc 87—90, 1936;' IOANA CRISTACHE^ PANAIT, *Consideraţii privind arhitec românească de zid din Transilvania, secolul XVIII,* în «BCMI», an. XLII, 1973J ■ 2, p. 37—40; VICTOR STANCU, *L'architecture dans Ies pays roumains ă iepA phanariote et Ies monuments represeMatiis Ies plus importants de cette epo* în «Symposium — l'epoque phanariote», Thessaloniki, 1974, p. 265—294; RĂZy THEODORESCU, *Civilizaţia românilor între medieval şi modern,* voi. 2, Bucur 1987/228 p. • - . . '

Pentru bisericile de' lemn să se vadă : RADU CREŢEANU, *Bisericile de l\ din Muntenia, Bucureşti,* 1968, 48 p. + 40 ilustr. + 1 h. ; IOANA CR1STACHE NĂIT, *Bisericile de lemn din Moldova,* în «MMS», an. XLV, 1969, nr. 7—>9, p. 498; IOANA CRISTACHE PANAIT şi TITU ELIAN, *Bisericile de lemn din dova,* în «BCI», an. XLI, 1972, nr. 2, p. 39—59; DORINEL ICHIM, *Monumente] arhitectură populară din judeţul Bacău. Bisericile de lemn* (Roman), 1984, 420

ATANASIE POPA, *Biserici vechi din lemn româneşti din Ardeal,* în «ACMIT», 1930—1931, Cluj,*1932, p. 161—314; ATANASIE POPA, *Biserici de lemn din Ard* în «ACMIT», IV,' 1932—1938, Cluj, 1938, p. 55—154; CORIOLAN PETRANU, *B\ 'ricile de lemn din judeţul Arad,* Sibiu, 1928, 25 p. + 55 ilustr.; CORIOLAN PETF NU, *Monumentele istorice ale judeţului Bihor,* Sibiu, T931, 68 + CXXIII p.; VIC1 BRATULESCU, *Biserici din Maramureş,* Bucureşti, 1941, 165 p. ; I. D. ŞTEFĂNESd *Arta veche a Maramureşului,* Bucureşti, 1968, 160 p. + 73 pi; IOANA CRISTAC PANAIT, *Bisericile de lemn din Sălaj,* în «BCI», an. XL, 1971, nr. 1, p. 31—\ IOANA CRISTACHE PANAIT, *Bisericile de lemn ale Banatului,* în «MB», an. X •1971, nr. 10—12, p. 550—564 (şi extras, 20 p. + 20 fig.) ; SABIN ŞAINELIC, Ari *tectura bisericilor de lemn din Ţara Chioarului,* în «Marmatia», -II, 1971, p. 273 317 r DANA TARNAVSCHI-SCHUSTER, *Biserici de lemn din Ţara Lăpuşului,*- «BMI», an. XLII, 1973, nr; 2, p. 41—57;-. IOANA CRISTACHE PANAIT şi ION SCf LETTI, *Monumentele de lemn din judeţul Bistfiţa-Năsăud, în* «RMM», seria MI) an. 44, nr. 1, 1975, p- 63—73; IO AN GODEA, *Monumente de arhitectură popula din nord-vestul României.* Voi. I. *Biserici de lemn din zona Barcău-Cfasna,* Orâdd 1972, 79. p. + 60 pi. + 1. h.; Voi. II. *Biserici de lemn din Valea Grisului Reped* Oradea, 1974, 132 p. + 69 pi. ; ALEXANDRU AVRAM şi IOAN GQDEA, *Monume\ te istorice din Ţara Crişurilor,* Bucureşti, 1975, 63 p. -P ilustr. în "text; IOAN Gfl DEA, IOANA CRISTACHE PANAIT ş.a., *Monumente istorice bisericeşti din eparli Oradiei,* Oradea, 1978, 528 p. ^ 3 h. + ilustr. ; IOANA'CRISTACHE PANAIT şi IO[1] SCHELETTI, *Monumentele de lemn din judeţul Bistriţa Năsăud în lumina istoriei,* «RMM», 44, nr. 1975, nr. 1, p. 63—73; Voi. *Monumente istorice şi de artfi religioai din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului,* Cluj-Napoca, 1982, 347 p. (îndj osebi p. 97—248) j IOANA CRISTACHE PANAIT, *Biserici de -lemn monumente işti rice din Episcopia Alba luliei, mărturii de continuitate şi creaţie 'româneaseţ* Alba Iulia, 1987, 387 p. + ilustr. + LXIV pi. color. ^

C, NICOLAESCU-PLOPŞOR, *Biserici-bordeie în Oltenia,* Craiova, 1940; SPIRU, *Biserici-bordeie,* în «GB», an. XXXVI, 1977, nr. 10—12, p. 937—955.

P i c t u r a. Vezi lucrările de sinteză de la ■" capitolul «Arta în secolul XV-lea».

C. SĂNDULESCU-VERNA, *Zugravul Grigore, începătorul curentului realist îl pictura românească,* în «BOR», an. LV, 1937. nr. 7—10, p. 487—491; I. POPOVICj *Un zugrav român necunoscut în veacul al XVIlI-lea,* în «BCMI», an. XXXUL fasc] 105, 1940, p. 39—48 ; VICTOR BRĂTULESCU, *Zugravi de biserici din secolul XVIII-lea şi al XlX-lea,* în «GB», an. XVIII, 1990, nr. 3—4, p. 269—281 ; BĂRBI BREZIANU, *Rudimente de învăţămînt artistic ta «zugravii de subţire» 'din Moldovi şi Ţara Românească,* în «SCIA», an. IX, ,1962, nr. 1, p. 79—105; VICTOR BRATUj LESCU, *Dascălii de zugravj Ioan şi Mincu de Ia Rîmnic şi Argeş,* în «MO», ani XIX 1963, nr. 11—12, p. '859—871 ; N. STOICESCU, *Cum se zugrăveau bisericii^ în secolul al XVIII-lea si în prima jumătate a secolului -al XlX-lea,* în «MO», ar XIX, 1967, nr. 5—6, p. 408—429- TEODORA VOINESCU, *Intre «ţărănesc» şi «popuA iar» în pictura românească de la slîrşitul evului mediu,* în «SCIA», Seria Artă- Plas-J tică, tom. XX, 1973, nr. 1, p. 21—28; ANA DOBJANSCHI, ■ *Icoanele lui Radu Dia-i conu Zugrav,* în «RMM» 1975, 1, p. 52—56; ANA DOBJANSCHI, *Nume de zugravii*

steni din secolul al XVIII-lea identificaţi în colecţia de artă veche a Muzeu-artă al RSR, în «RMM», 1977, nr. 7, p. 57—63; TEODORA VOINESGU, *Radu u* Bucureşti,' 1978, 78 p. + 103 ilustr.; ANDREI PALEOLOG, *Pictura exte-d'in Ţara Românească* (secolele XVIII—XIX), Bucureşti, 1984, 108 p. + 75 ii-

•ntru erminii să se vadă : VASILE GRECU, *Versiunile româneşti ale erminii-pictură'bizantină,* Cernăuţi, 1924 (extras din *Codrul Cozminului,* I, 1924, p. 4); VASILE GRECU, *Cărţi de pictură bisericească bizantină.* Introducere şi -ritica a versiunilor româneşti... Cernăuţi, 1936, 426 p. + 6 pi. (extras din \ an XLIII—XLVI, 1932—1935) ; VASILE GRECU, *Erminiile de pictură bi-* ' Cernăuţi, 1942, 27 p. (extras din *Candela,* an. XL—XLII, 1939—1941); TEO-VOINESCU, *Modele tradiţionale şi observaţiile din realitate, în pictura mun-i a veacului al XVIII-lea : Caietul de modele al lui Radu Zugravu,* în «SCIA», rtă Plastică, t. XIV, 1967," p. 57—70; TEODORA VOINESCU, Un *caiet de de pictură medievală românească,"* în voi. *Pagini de veche artă româneas-* Bucureşti, 1974, p. 149—276. . ' «

ninia picturii bizantine, ediţie îngrijită de O Săndulescu-Vema, Timişoara, 17 p.; DIONISIE DE FURNA, *Carte* de *pictură.* în rom. de Smaranda Bratu şerban Stati,\Bucureşti, 1979, 280 p. .

c t u r a în T r a n s i l v a n i a . GELU HĂRDĂLĂU, *Zugravii din secolele I-lea. şi al XlX-Iea în judeţul Alba,* în *Apulum, XIX,* **1981, p.** 395—413; : PORUMB, *Contribuţii la cunoaşterea unui meşter zugrav din veacul al a, Nistor Zugrav din Feleac,* în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai,* 1, *1968,* < 10 + 6 fig.; IOANA CRISTACHE PANAIT, *Un zugrav din ŢaraRomă-n Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea,* îh «SCIA», Se-Plastică, t. XVI, 1969, nr. 2, p. 325—327; MARIUS PORUMB, *Ştefan Zu-iutow.1 tîmplei comandate de Indchentie Micu Clain,* în voi. *Sub semnul Omagiu Acad. Prof. Ştefan Pascu,* Cluj, 1974, p. 486—491 ; MARIUS !, *Zugravi şi centre româneşti de pictură din Transilvania secolului al i,* în «AHA», Cluj-Napoca, XIX, 1976, p. 103—125 + 38 fig.; MARIUS i, *Răşinari, un centru de pictură 'din secolul al XVIII-lea,* în «AIINC», 83—1984, p. 377—391. -

t u r a în Maramureş. AUREL SOCOLAN şi ADAiBERT TOTH, *ai unor biserici de l#mn din nord-vestul României,* în «Marmaţia», I, 1969, 7; MARIUS PORUMB, *Contribuţii la cunoaşterea unor zugravi din Tran-' în veacul al XVIII-lea,* în «AMN», VIII, 1971 ; MARIUS PORUMB, *Icoane mureş,* Cluj, 1975, 48 p. + 50 pi. ;'ANCA POP BRATU, *Precizări în legătură atea unor zugravi de tradiţie post bizantină în Maramureşul istoric,* jn *Pa-iche artă românească,* voi. IV, Bucureşti, 1981, p. 89—126.

t u r a in -Banat. AUREL COSMA, *Pictura românească în Banat de P'mă azi,* Timişoara, 1940, 76 p. ; VICTOR BRĂTULESCU, *Izvoarele pic-fanat. Pictura mînăstirii Tismana,* în «MB», an. XI, 1961, nr. 5—6, p. 22— fS PASCU, *Din începuturile picturii bănăţene,* în «MB», an. XV, 1965, rir. !51— 361 ; CAIUS PASCU, *Stancu Raicu — Un zugrav bănăţean din se-II,* în «MB», an. XVII,-1967,. nr. 10—12, p.' 733—736; VIOREL ŢIGU, Zu-*-delcu Popovici,* în «BMI», an. Xi, 1971, nr. 2, p. 67—72 (reprodus cu dificări în «MB», an. XXIII, 1973, nf. 4—6, p. 266—274) ; IOANA CRIS-'ANAîT, *Contribuţii la cunoaşterea picturii bănăţene din bisericile de Ia sfîrşitul secolului al XVIH-lea şi începutul secolului al XlX-lea,* în eria Artă Plastică, an. XIX, 1972, nr. 1, p. 122—127; IOANA CRISTACHE *Prezenţa zugravului Nicolae de la Lupşa Mare în pictura bisericilor de* e *valea Mureşului de jos,* în «MB», an. XXVII, 197.7, nr.'l—3, p. 157—160.

s i e d e c o r a t i v e . S c u l p t u r a . Vezi, lucrările de sinteză de la" *^rta în secolul* XV/.- FLORENTINA DUMITRESCU, Un *exemplar repre-s sculptură în lemn din Moldova în secolul al XVIII-lea,* în «SCIA», an. . nr. 1, p. 247—253; FLORENTINA DUMITRESCU, *Aspects de la decora-?onostas de Valdchie ă la fin du XVIII-e siecle,* în «RRHA», 5, 1965, p. LORENTINA DUMITRESCU, *Etape din evoluţia ariei vechi româneşti în ornamentică,* în «SCIA», an. XII, 1965, nr. 1, p. 115—129.

M i n i a t u r a . I. BARNEA, *Un miniaturist român din seçoluLXVUl': Popa Fior,* în «B9R», an. LXVI, 1,948, nr. 11—.-12, p. 584—607; EMIL LĂZĂRESCU, *Cîtevadate cu privire la ilustraţia manuscriselor româneşti în secolul al -XVIII-lea.* Ruperea *de tradiţie,* în ,«SCIA», III, 1956, nr.. 3—4, p. 73—86.

X i l o g r a v u r a . EMILE PICOT, *Notice bibliographique sur le protopope Hihail Strelbisky, graveur et imprimeur ,ă Iassi, ă Mogilev de Podolie et ă Dubos-.sar,* Paris, 1905, 31 p.; DIMITRIE DAN, *Mihail Strelbiţchi,* în «Candela», ap. XXXI, 1912, p. 225—231 şi 281—288 (şi extras, 16 p.); ALEXANDRU LUPEANU-MELIN, ^*Xilografii cate* au *lucrat în tiparniţa veche de la Blaj,* Blaj, 1929, 24 p. + 24 pi.; VIRGIL MOLIN, *Xilogratul Petru Papavici Rîmniceanul, inovatorul artei de a itustia cărţi bisericeşti,* în «MO», an. XX, 1968, nr. •■ 3—4, p. 199—210; CORNEL TATAI-BALTÂ, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750—1830),* în Apulum, Alba Iulia, XII, 1974, p_v 629—641 ; XIII,. 1975, p. 719—745; XV, 1977, p. 705—727 şi XX, 1982. p. 221—239; CORNEL TATAI-BALTĂ, *Incursiune -în xilogravnr$_a$ românească (sec. XVI—XIX),* în *Apulum, XVII,* 1979, p. 441—467. r

I c o a n e l e pe s t i c l ă şi a l t e c r e a ţ i i populare. ION MUŞLEA, *Pictura pe sticlă la românii din Şcheii Braşovului, în.rev. Ţara Bîrsei,* Braşov, an. 1, 1929, .p. 35—52; ION MUŞLEA, *Xilogravurile ţăranilor români din' Transilvania,* în Aria *şi tehnica grafică,* nr. 8, Bucureşti, 1939, 24 p. -f 45 fig.; I. C. IOANIDU şi G. G. RĂDULESCU, *Icoane pe sticlă,* în «BCMI», an. XXV, fasc. 113—114, 1942, p. 151—156 + 16 fig.; GH. PAVELESCU, *Pictura pe sticlă la români,* în «Revista Fundaţiilor», Bucureşti, an. *X}1,* nr. 3, 1945, p. 634—647 + 16 fig.; VASILE V. NICULESCU; *Contribuţii Ia* cunoaşterea icoanelor pe sticlă şi a xilogravurilor ţăranilor români din Transilvania,* în «SCIA», an. IV, nr. 3—4, 1957, p. 297— 315; ŞTEFAN METEŞ, *Zugravii şi icoanele pe hîrtie (xilogravuri-stampe) şi sticlă din Transilvania,* în «BOR», an. LXXXII, nr. 7—8,- 1964, p. 730—774; ION MUŞLEA, *Iâoanele-* pe *sticlă şi xilogravurile ţăranilor români din Transilvania,* în *«Steaua»,* Cluj, nr. 11, 1968, p. 70—77 şi nr. 12, 1968", p. 70—89; I. 'A. POPESCU, Arfa *icoanelor* pe *sticlă de la Niculq,* Bucureşti, 1969 ; CORNEL IRIMIE şi MARCELA POCŞA, Icoane pe sficlă, Bucureşti, 1971, 54 p. + 49 ilustr.; ROMUL GRECU, *Un centru- de pictură pe sticlă din Transilvania rămas necunoscut: Răhău (jud. Alba), in* «MA», an. XVII, 1972, nr. 1—2, p, 71—82; ROMUL GRECU, *Fenomenul picturii pe sticlă în Tar$_a$ Sebe,şulu,i* în «MA», an. XX, 1975, nr .1—2, p. 66—87 ; IULIAN DAN-CU şi DUMITRU DANCU, *Pictura ţărănească pe sticlă,* Bucureşti, 1975, 256 p. + 150 planşe.

A se vedea şî volumul: *Arta populară românească,* Bucureşti 1669, 669 p. (cu date şi despre arta bisericească, îndeosebi icoanele pe sticlă, la p. 567—590).

Muzica b i s e r i c e a s c ă : IO AN POPESCU, *Invăţămîntul muzical în* Biserica Ortodoxă Română, în «BOR», an. LXXXVII, 1969, nr. 9—10, p. 1027—1061; NICU MOLDOVEANU, Izvoare *ale cîntării psaltice în Biserica Ortodoxă Română. Manuscrise muzicale vechi bizantine (greceşti, româneşti şi* romdno-greceşiij din *România pină ia începutul secolului al* XlX-Jea, în «BOR», an. XCII, 1974, nr. 1—2, p. 131—280 (şi extras 151 p.); SEBASTIAN BARBU BUCUR, Toan sin *Radului Duma Braşoveanul,* în «BOR», an. XCIII, 1975, nr. 3—4, p. 377—388 + XVI pi. (şi în *Studii de Muzicologie, an.* X, 1974, p. 161—221); SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Manuscrise psaltice româneşti şi bilingve în notaţie cucuzelinnă* în *manile biblioteci din România, în* «BOR», ,$_a$n. XCIV, 1976, nr. 9—12, p. 1005—1038 + 22 anexe; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Invăţămîntul psaltic pînă 'la reforma lui Hrisant. Şcoli şi pro-pedii,* în «BOR», an. XCVIII, 1980, nr. 3—4, p. 481—509; SEBASTIAN BARBU BUCUR, Acţiunea-, de «românire» a cînfăriior *psaltice şi determinările ei social-patriotice. Filothei sin agăi Jipăi şi alţi autori din secolul al XVIII-lea,* în «BOR», an. XCVIII, 1980, nr.. 7—8, p. 836—856 + 20. texte cu note; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *«Şărban, protopsaltul Ţării Româneşti» (1689—1765),* în «GB», an. XLVII, 1988, nr. 5, p. 118—147.

A se vedea şi OCTAVIAN LAZĂR COSMA, *Hronicul muzicii româneşti,* voi.
I şi II, Bucureşti, 1973—1974, 480 + 238 p. "

LXXIV

LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU CELELALTE BISERICI ORTODOXE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

legăturile interortodoxe, atit de complexe în secolul al XVII-lea, >t mai puţin însemnate în cursul epocii fanariote. Datorită nume-- or proprietăţi pe care le aveau la noi cele patru Patriarhii tene, de Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, îtorii lor nu mai sînt nevoiţi să vină decît rar în ţările noastre ajutoare. In schimb, mulţi ierarhi, egumeni, preoţi şi dascăli greci ză- la noi, fără să mai vorbim de şirul nesfîrşit al grecilor veniţi oţitori ai domnilor fanarioţi, ridicaţi în diferite dregătorii.

i perioada de care ne ocupăm a sporit în chip neobişnuit-numărul eilor titulari hirotoniţi şi stabiliţi la noi pe lîngă n*înăstirile în- e, care de multe ori pricinuiau neajunsuri ierarhilor Tocului, prin oasele hirotonii pe care le săvîrşeau pe bani. Cîţiva arhierei i sau egumeni au fost ridicaţi — cu ajutorul domnilor fanarioţi scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei sau pe cele episcopale de mic şi Buzău. Mitropoliţii greci ai Ungrovlahiei : Mitrofan de originar din Tassos, Neofit Cretanul, Filaret Mihalitzis, din Zante, Dositei Filitti din Podgoriana (Pogoniana) Epirului, toţi olul al ,XVIII-lea, au desfăşurat o ■ activitate apreciabilă, în păstoriţilor lor români, care le face un loc de cinste între mitropoliţi, de neam român.

Lcă în Ţara Românească scaunele vladiceşti au fost mult timp e de greci, în Moldova n-au putut păstori decît mitropolitul)r, originar d,in Peloponez, şi — caz cu totul excepţional — Iacob Roman, pentru cîteva luni. Păstorirea lui Nichifor, —■ deşi cu entimente faţă de ^români —, a determinat pe mitropolitul Iacob nul şi pe boierii «pămînteni» să ra atitudine hotărîtă împotriva ierii ierarhilor de neam străin, prin cunoscutul «aşezămînt»

din 1752. In schimb, avem şi un ierarh originar din Moldova, Gavriil Callimachi, care a păstorit 15 ani ca mitropolit la Salonic, fiind adus apoi de fratele său, domnitorul Ioan Teodor Callimachi, în scaunul mitropolitan de la Iaşi, în 1760.

In sfîrşit, menţionăm şi faptul că mitropoliţii greci ai Proilaviei (Brăila de azi) aveau sub cîrmuirea lor duhovnicească şi pe credincioşii români din cuprinsul acestei eparhii.

Legăturile cu Patriarhia de Constantinopol, în secolul al XVIII-lea, se vădesc în recunoaşterea alegerilor de mitropoliţi şi episcopi făcute în ţară — sau în recunoaşterea strămutării ([As^d&sai?) unor arhierei titulari în scaunele de la noi (de pildă Mitrofan de Nissa, Neofit Cretanul, Grigorie II, Filaret episcop de Rîmnic şi apoi mitropolit,' toţi trei foşti mitropoliţi titulari.ai Mirelor Lichiei ş;a.).

Patriarhii de Constantinopol au făcut apel în repetate rînduri la vlădicii noştri şi domnii fanarioţi pentru a le acorda ajutoare materiale. Eparhiile româneşti plăteau o contribuţie anuală (Mitropolia Ungrovlahiei 70 de groşi,. Episcopia Buzăului 35 ;. probabil'cele din Moldova la fel), la care se adăugau alte ajutoare băneşti în cazuri excepţionale. De pildă, prin 1739, ecumenicul Neofit VI făcea un apel la mitropolitul Neofit Cretanul, cerînd ajutor pentrti Patriarhie, care ayea o datorie de 850 de pungi.

Se cunosc şi unele scrisori schimbate între mitropoliţii noştri şi patriarhii ecumenici, chiar în unele probleme teologice. De pildă, Neofit Cretanul, în 1741, cerea ecumenicului Paisie II lămuriri cu privire la botezul sau mirungerea luteranilor şi calvinilor trecuţi la Ortodoxie şi la recunoaşterea validităţii hirotoniilor romano-catolice.

Recunoscînd rolul deosebit pe care-1 deţinea Mitropolia Ungrovlahiei în marea familie a Bisericilor Ortodoxe, patriarhul ecumenic Sofronie II (1774—1780) — la solicitarea domnitorului Alexandru Ipsilanti — a acordat mitropolitului Grigorie II şi urmaşilor săi în scaunul Ungrovlahiei, titlul onorific de «locţiitor al scaunului din Cezareea Capadociei», prin scrisoarea sa din 10 octombrie 1776.

Legăturile cu Patriarhia' Alexandriei nu mai cunosc amploarea celor din secolul precedent. Primul patriarh alexandrin care a cercetat acum ţările noastre a fost *Samuil Capasulis* (1710—1723), care le mai vizitase şi înainte de urcarea în scaunul patriarhal. Călătoria lui în ţările noastre a durat mai bine de trei ani (1715—1-718). Cu acest prilej, au fost închinate Patriarhiei pe care o cîrmuia cîteva mînăstiri şi biserici' cu toate proprietăţile lor : Hangu-Buhalniţa în Moldova, ctitoria lui Miron Vodă Barnovschi, cu două. sate, mînastirea Sfîntul Arhanghel

din Rîmnicu-Vîlcea. Mînăstirea Cernica, deşi era închinată de ctitor Mitropoliei; a fost declarată metoc aî mînăstirii Zlătari, din Bucureşti, închinată Alexandriei (în 1750 a fost redată Mitropoliei). Urmaşii săi imediaţi n-au mai călătorit prin ţările noastre, ci au purtat doar corespondentă cu domnii fanarioţi, mai ales în problema mînăstirilor închinate.

- în 1746, în urma stăruinţelor lui Constantin • Mavrocordat, pe atiuici în Ţara Românească, a fost ales ca patriarh al Alexandriei mitropolitul Libiei *Matei Psaltul {1746*—1766), fostul său duhovnic şi egumen al mînăstirii Zlătari. Din dispoziţia - patriarhului ecumenic Paisie II, mitropolitul Neofit Cretanul ă făcut, la Bucureşti, învestirea şi instalarea Jui Matei ca patriarh de Alexandria. Era d dovadă a prestigiului deosebit'de care se bucura Mitropolia Ungrovlahiei în cadrul Bisericii Ortodoxe. In 1766, după ce şi-a dat demisia din scaunul patriarhal, Matei Psaltul a venit iarăşi în ţările române, unde a primit noi danii (în 1766 a fost închinată Patriarhiei Alexandriei biserica Sfîntul Uie din Iaşi). .El. a fost ultimul patriarh de Alexandria care a călătorit în ţările române. Urmaşii săi au purtat însă -corespondentă cu domnii şi mitropoliţii din Ţara' Românească şi Moldova în privinţa, administrării averilor mînăslirilor închinate Alexandriei.

O menţiune deosebită trebuie să facem asupra **legăturilor cu Patriarhia Antiohiei.** După moartea lui Atanasie III Dabbas fn 1724, Nicolae Mavrocordat (a doua domnie în—Ţara Românească, 1719—1730) a. intervenit pentru alegerea lui *Silvestru Cipriotul,* ucsenic şi-fost protoîinghel al patriarhului răposat. El a avut de luptat nu numai cu greuăţile materiale ale Patriarhiei, ci şi cu acţiunea prozelitistă catolică în 1724 papa a confirmat pe primul patriarh unit de Antiohia, Ciril). i făcut două călătorii în ţările noastre, în 1729—1730 şi 1744—1749. . întreţinut corespondenţă cu mulţi domni, vlădici şi boieri de la ?i, din care rezultă că a primit mereu ajutoare din. ţările noastre, cea de a doua călătorie, a izbutit să întemeieze o nouă tipografie aba la mînăstirea Sfîntul Sava din Iaşi, mutată apoi la Bucureşi. re deosebire de Atanasie, care a tipărit mai mult cărţi de cult, vestru a fost nevoit să dea la lumină cărţi de apărare a Ortodoxiei aotriva propagandei catolice, traduse din greceşte *îrs* limba arabă, d, în aceasta privinţă, un continuator al patriarhului Dositei al isalimului. Prima carte era *Arbitrul adevărului şi expunerea drep-i ,a* patriarhului Nectarie al Ierusalimului — tradusă de Silvestru ['şi — care avea ca anexă un *Manuai Împotriva infailibilităţii papei,* ui Eustrâtie Argentis, tradus în arabă de preotul Masaad Naşu r 1746). Au urmat: *Cina cea divină,* prescurtată după o lucrare

despre Sfînta Euharistie a aceluiaşi Eustratie Argentis, făcută tot patriarh (Iaşi, 1746—1747) şi *Colecţia hotărîrilor a două sinoade vocate la Constantinopol despre catolicismul* în *Siria* (Iaşi, 1747).! *cunosc,* şi două cărţi de cult tipărite de el : *Liturghierul greco-c* (o nouă ediţie a celui din 1701, Iaşi, 1745) şi *Psaltirea ari* (Bucureşti, 1747).

în 1747, a fost închinată Patriarhiei de Antiohia mînăstirea Sfînj Spiridon Vechi din Bucureşti, refăcută atunci din temelie de Constar Vodă Mavrocordat (inscripţia bisericii era în greceşte şi arăbeşil în această biserică se păstra o icoană a Sfîntului Spiridon pictată însuşi patriarhul Silvestru, cu o lungă inscripţie în limba arabă, care relata împrejurările" venirii sale la noi şi ale închinării mînăstiJ Desigur, la rugămintea lui Silvestru, a fost închinată Antiohj mînăstirea Popăuţi din Botoşani, ctitoria lui Ştefan cel Mai în anul 1751.

Cu Silvestru Cipriotul *(f* 1766) s-a încheiat şirul patriarhii! antiohieni care au călătorit în ţările noastre în trecut (de altfel, duj: moartea lui, Patriarhia de Constantinopol a izbutit să impună scaunul antiohian patriarhi de neam grec). De aci încolo, Patriarhi de Antiohia a păstrat legături cu cele două mînăstiri închinate, car aveau mari proprietăţi la noi : terenuri agricole, vii, hanuri prăvălii etc. Unii din egumeni erau greci, alţii arabi. Unii credincios din Siria —■ mai ales negustori — se stabileau în ţările noastre. însuş episcopul Chesarie al Rîmnicului se trăgea din familia Haleplii probabil originar ădin Alep. în 1814 întîlnim un prpfesor de muzici bisericească la Mitropolia din Iaşi, Nichifor Cantuniari, arhidiaconu| Patriarhiei din Antiohia.

Dintre patriarhii Ierusalimului trebuie să ne reţină atenţia *Hrisanl Notaras* (1707—1731), pe care l-am amintit şi în altă parte. El a făcuj o ultimă vizită în ţările, noastre în 1727—1728, cînd s-a ocupat de reorganizarea mînăstirilor închinate Patriarhiei de Ierusalim. în 1722 se închinase Sfîntului Mormînt mînăstirea Văcăreşti, ctitoria Mavro-| cordaţilor — care avea ca metoc schitul Barbu (jud. Buzău).

Urmaşii lui nu s-au mai ridicat la înălţimea sa şi a unchiului săul Dositei, încît importanţa Patriarhiei va scădea treptat. Ei au veniţi foarte rar în ţările noastre, fie pentru ajutoare, fie pentru a se îngriji personal de starea mînăstirilor închinate. între cei care au călătorit prin ţările noastre pomenim pe *Meletie* (1731—1737), *Partenie* (1737—1766), *Ehem* (1766—1771), *Avramie* (1775—1787) şi *Antim* (1788—1808), ultimul patriarh ierusalimitean care a trecut prin ' ţările noastre.

.. ∝ IUI // /
iui tlrem s-a îngrijit de tipărirea mai multor cărţi în limba greacă, la Bucureşti, între anii 1767—1769, pe care le, vom menţiona mai jos. Gel care a stat mai mult la noi a fost Avramie, — între anii 1780—1784 — izbutind să obţină închinarea mînăstirii cu hramul Naşterea Maicii Domnului (sau Asănichioaia) din Rîmnicu-Sărat. . . Pe Jîngă veniturile mînăstirilor închinate, Patriarhia din Ierusalim a primit şi' alte danii din partea românilor. De pildă, doamna Marica, văduva lui Constantin Brîncoveanu, lăsa prin testament 10 pungi de bani «pentru ca să se dreagă ce va fi stricat la Vitleem, ca să pomenească sufletul răposatului dumnealui şi al meu». Numeroase obiecte de artă, manuscrise şi cărţi de provenienţă românească pot fi văzute şi azi la Ierusalim.

Numărul călugărilor şi al credincioşilor români care cercetau Ierusalimul şi Ţara Sfîntă era în continuă creştere (după reîntoarcere purtau numele de «hagi» sau «hagiu»). De pildă, după 1718, a făcut un pelerinaj la Locurile Sfinte cunoscutul zugrav Pârvu Mutu cu doi din fiii săi. Dintre călugării transilvăneni care au cercetat aceleaşi locuri, pomenim pe ieromonahul Nicodim, luptătorul pentru Ortodoxie, îgumenul Visarion de la Sîmbăta de Sus, călugării Avram de la Şinca /eche-Făgăraş, Isaia Tempea de la Bucium-Făgăraş şi alţii. Pe o •iblie de la 1688, aflată în mînăstirea Sf. Sava, sînt trecute numele nor închinătorroriginari din Braşov.

Legăturile cu Muntele Athos. Cu toate că domni* care s-au perin-it la cîrma Ţării Româneşti şi a Moldovei erau gîeci d,e neam, totuşi utoarele lor către mînăstirile din Sf. Munte Athos şi către celelalte ezăminte bisericeşti din[1] Răsăritul ortodox au fost mult reduse fată ale domnilor români din secolele anterioare.- Pe îîngă închinările pînă acum, s-au mai închinat cîteva mînăstiri, dar sărace şi fără emnătate în viata bisericească a celor două tari. In Ţara Român-iscă au fost închinate acum : biserica "Adormirea din Slatina, la opotamu, biserica Sfîntul.Spiridon Nou din Bucureşti la Grigoriu, Tica Slobozia din Bucureşti la Hilandar, închinare făcută de cti-1 ei, Alexe, care s-a şi retras aici, pe la începutul secolului XIX. /foldo\ra, biserica Precista (Adormirea) din Focşani şi mînăstirea litoasa-Bacău au fost închinate la Vatoped, mînăstirea Vizantea Vrancea la Grigoriu, mînăstirea Răducanu din Tg. Ocna la Iviron, ui Berzun*ti-Bacău la Marea Lavră.

n 1760, loan Teodor Callimachi al Moldovei închina mînăstirii ii Pantelimon sau Rusicon biserica Bogdan,Serai din Constanti-, cu casele şi dependinţele ei. Aceeaşi mînăstire a fost refăcută

temelie de Scarlat Callimachi al Moldovei, între anii 1842—1 Egumenul Teodorit de la Esfigmenu ceruse mitropolitului Veniar Costachi un ajutor anual pe seama ei, urmînd ca ea să devină «mînl tire moldovenească». Probabil greutăţile materiale care apăsau asup Mitropoliei au împiedicat pe Veni amin să dea urmare acestei solicite închinînd în schimb Esfigmenului, în 1806, mînăstirea Floreşti, din pil ţile Bîrladului, care fusese refăcută de strămoşul său, marele vorr Gavriil, pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea.

Alte aşezăminte atonite s-au bucurat de felurite danii anuale d partea domnilor fanarioţi, mai ales mînăstirile Marea Lavră, Ivire Hilandar, Xiropotamu, Filoteu, Xenofon, Grigoriu, Sfîntul Pantelimc sau Rusicon ş.a. Se cunosc şi daniile unor credincioşi din popor. As fel, doi negustori braşoveni, **Radu** şi Leca, au zidit un paraclis, hramul Sfîntul Dumitru, la mînăstirea Xiropotamu, iar 'Radu a plăti zugrăveala paraclisului cu hramul Sfînta Cruce, din aceeaşi mînăstird ridicat cu bani strînşi de egumenul Partenie în Principatele Române

Egumenii greci trimişi să cîrmuiasca mînăstirile închinate se îngri! jeau prea puţin de refacerea lor, trimiţînd toate veniturile la Atho sau folosindu-le ei înşişi. Numeroşi egumeni erau hirotoniţi ca arhiere «titulari» pe seama unor eparhii de mult dispărute. Unii dintre egu menii mînăstirilor închinate au fost ridicaţi pe scaunele vlădiceşti dir Ţara Românească.

Legături cu alte Biserici greceşti. *Mînăstirea Sfînta Ecaterina dir Muntele Sinai* a continuat să se bucure de veniturile pe care le^aduceau mînăstirile româneşti închinate în secolele XVI şi XVII. în 1731, membrii familiilor Cantacuzino şi Filipescu au închinat Muntelui Sinai mînăstirea Mărgineni (azi în ruine) care, la rîndul ei, avea ca metoc mînăstirea Verbila, amîndouă pe valea Prahovei.

O biserică cu hramul Sfîntul Haralambie a fost zidită în mînăstirea' *Sfîntul Ştefan din Meteore,* de către egumenul Arsenie, care cîrmuise un timp mînăstirea închinată Butoi, desigur cu bani şi cu daruri din Ţara Românească. Mînăstirile Banu şi Adormirea din Buzău erau închinate la mînăstirea *Rusicon* de lîngă Tricala. Mînăstirile din *Ianina* au beneficiat de asemenea de sprijinul românilor, mai ales datorită mitropolitului Dositei Filitti. Mînăstirea Stavropoleos din Bucureşti, ctitoria călugărului Ioanichie din Ostaniţa Epirului, devenit mitropolit titular, beneficiara ,unor danii oferite de mai mulţi domni fanarioţi şi boieri, era închinată mînăstirii Gura din Ostaniţa.

O mînăstire care 's-a bucurat în acest secol de însemnate ajutoare româneşti a fost *Mega Spileon din* provincia Ahaia, în Pelopo-

:. Paraclisul ei, cu hramul Sfîntul Luca, a fost refăcut în 1725, de imenul Iona, cu ajutorul domnitorului Constantin Mavrocordat. iva ani mai tîrziu, Grigorie II Ghica, pe atunci în Ţara Românească, rda mînăstirii Mega Spileon contravaloarea a 180 de bolovani de 3, danie întărită şi de domnii următori, continuată şi de unii din Idova. în 1769, Grigorie III Ghica, pe atunci în Ţara Românească, nchina străvechea biserică românească de la Vlah-Serai din Con-îtinopol «cu. casele şi cuprinsurile din jurul ei şi toate daniile au căpătat...». In 1798, patriarhul Grigdtie V a declarat mînăstirea *ja* Spileon ca stavropighie, adică supusă direct Patriarhiei, obligată dea anual 300 de groşi. Odată cu ea, a trecut sub ascultarea Pâ-ʳhiei biserica şi casa din Vlah-Serai, asupra căreia Patriarhia avu-■ un drept mai vechi de stăpînire.

Au fost ajutate şi cîteva biserici din insula Cipru-. De pildă, în rica *Faneromeni din Nicosia* se păstrează o icoană dăruită de un \ Mo.ldovlahul, care ar fi zidit o biserică aici. acum ruinată. Gri-e II Ghica, domn în ambele Principate, în prima jumătate a se-lui al XVIII-lea, a hărăzit un ajutor anual de 500 de groşi mî-irii *Chicu.* Mînastirea *Mahera,* nu departe de Nicosia, a primit aju-*s* însemnate din amîndouă Principatele, strînse de călugării Ciprian tîrziu arhiepiscop, spîftzurat de turci) şi Haralambie, în ultimul niu al secolului al XVIII-lea. Domnitorul Mihail Şuţu al Moldovei dăruit o sută de groşi, iar pe Ciprian 1-a pus să studieze în Aca-'a din Iaşi. Se păstrează pînă azi în mînăstire mai multe obiecte nit, şi mai ales manuscrise de muzică psaltică, aduse din călătoria)recnm şi portretele lor, lucrate la Iaşi.

\lexandru Vodă Ipsilanti, domn în. Ţara Românească (1774—1782 ʳ96—1797) şi in Moldova (1786—1788), a ridicat o, mînăstire la *oetra,* în insula Rodos. Iar în mînastirea *Ecatontapiliani* din insula » se păstrează cîteva obiecte de cult de provenienţă românească, mai niulte de la Nicolae Mavrogheni, domnul Ţării Româneşti —1790) : un Evangheliar, un sacos, o bederniţă; un epitrahil, cî-icoane. Tot Mavrogheni a oferit banii necesari pentru construirea i cişmele în această insulă. Mînastirea *Sfîntul Ioan din insula os,* a primit o danie anuală de 400 de aspri, aproape' în tot 1 epocii fanariote. Mînastirea *Silivri,* la 50 km vest de Constan-Jl, pe coasta Mării de Marmara, a primit ajutoare din partea ocordaţilor (200 bolovani de sare = 25.440 kg).

elurite obiecte de cult, manuscrise şi cărţi aflate îii mînjstirile ericile greceşti ori în bibliotecile lor, fie la Athos, fie în alte provin din Principatele Române. *Ele* stau mărturie asupra per-

rnanentului ajutor acordat acestor^ aşezăminte în cursul veacului al XVIII-lea. Citam, de pildă, potirul de la Mihail Racoviţă, din prima iumătate a secolului, în biserica Arhanghelul Mihail din Arnăutchioi-Constantinopol, zecile de hrisoave româneşti, precum şi cărţile şi manuscrisele de la noi, aflate în metocul Sfîntului Morriiînt din Constantinopol, omoforul de mătase albă de la Mihail Şuţu, din 1795, la Patriarhia ecumenică, o candelă de la Alexandru Ipsilanti şi soţia sa Ecaterina la mînăstirea Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai, o icoană a ■ Mîntuitorului de la mînăstirea Spilia din Munţii Pindului, lucrată de zugravul Teodor din Bucureşti, în 1717, o Evanghelie dăruită de mitropolitul Daniil al Ungrovlahiei în mînăstirea Sf. Ioan din insula Patmos cîteva cruci de la Dositei şi Costandie Filitti, la Ziţa. Obiecte de provenienţă românească se păstrează în Muzeul Etnografic, în Biblioteca Naţională şi în alte aşezăminte culturale din Atena.

De ajutoarele româneşti au beneficiat peste 50 de şcoli greceşti din Peninsula Balcanică şi Orientul Apropiat, fie prin subvenţii anuale pentru plata corpului didactic şi ajutoare pentru elevii săraci, fie prin subvenţii pentru construirea sau refacerea clădirilor "şcolare. Se adaugă şi faptul că unele cărţi greceşti tipărite la noi au slujit ca manuale didactice în şcolile respective.

în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, unul din dregătorii lui Constantin Brîncoveanu, Gheorghe Castriotul — originar din Castoria, din Munţii Pind —, acorda Patriarhiei din Ierusalim 2650 de ducaţi, din care să fie plătiţi preoţii din şase localităţi din Palestina ' (Ierusalim, Gaza, Rama ş.a.), care să înveţe pe copiii creştini de acolo în greceşte şi arăbeşte. Acelaşi Gheorghe Castriotul lăsa prin testamentul său din 1708 suma de 13.124 ducaţi, depusă la Veneţia, ur-mînd ca din veniturile ei să fie plătiţi doi dascăli la şcoala pe care o întemeiase în Castoria.

De o deosebită atenţie s-a bucurat «şcoala cea mare» a Patriarhiei din Constantinopol (sau «Academia din Fanar»), care a primit subvenţii din partea multor, domni fanarioţi. De pildă, sub Constantin Moruzi al Moldovei (1777—1782), subvenţia se ridica la 2400 lei anual, din care jumătate pentru burse la 12 elevi săraci şi silitori. Restul de 1200 de lei reprezentau venitul moşiei^'Hotărniceni, cumpărată» de mitropolitul Gavriil Callimachi şi închinată marii şcoli din Constantinopol. Subvenţiile Ţării Româneşti erau tot atît de însemnate, oferite de Scarlat Ghica (1759), Ştefan Racoviţă (1764), Alexandru Ipsilanti, Alexandru Moruzi (3000 lei pe an), mitropolitul Grigorie II şi mai mulţi boieri.

Au mai fost ajutate alte şcoli din Constantinopol : cea de la îrica Megaliotisa, cea din Muhlio, lîngă Fanar, şi «şcoala de musi-3»,, apoi cîteva din localităţile înveciiîate, pe Bosfor: Terapia leosebi de Alexandru Moruzi), Mega Revma (Arnăutchioi), Kuru-me, Neohorion (Jeni-kioi, în româneşte Satul Nou), Biiyiik-Dere, româneşte Valea Mare, Silivria, apoi gimanziul din Smirna ltele.

Şcoala din oraşul Trapezunt (Trebizonda) — de unde au venit şi dascăli la Bucureşti —, ca şi şcoala mînăstirii Sumela, în apro-ea Trapezuntului, de asemenea au fost ajutate de mai mulţi domni :elor două ţări româneşti. In Grecia, au fost ajutate şcolile de la os, din Seres, în apropiere de Tesalonic, din Zagora, în Thesalia, Vitina în Peloponez, iar în Albania de azi şcolile din Coriţa şi sfor. Mitropolitul Dositei Filitti a sprijinit şcolile din Pogdoriani iţa, în Epir, iar episcopul Costandie Filitti a înfiinţat două şcoli iţa natală, înzestrîndu-le cu o bogată bibliotecă şi plătind salariile ei profesori, între anii 1814—1825. Numeroase ajutoare au primit le din "insulele greceşti : din Patmos, înfiinţată de Mavrocordaţi, 713 şi susţinută de domnii următori, Andros, Hios, Păros, Naxos, 3nos ş.a. La fel au fost ajutate cele trei şcoli ale Patriarhiei din andria, pentru tineri ortodocşi greci şi arabi, lucru ce-1 aflăm corespondenţa patriarhului Ciprian cu egumenul Meletfe i Zlătari. în Bulgaria de azi, au fost ajutate şcolile din Arbănaşi anitohori), în apropiere de Tîrnovo, Drăgoi-chioi şi Pivatele.

De lîngă aceste şcoli din afara hotarelor celor două Principate, iii fanarioţi s-au îngrijit şi de Academiile domneşti din Bucureşti şi, în care se preda în limba greacă, cu dascăli greci. în aceste emii studiau nu numai tineri români, ci şi tineri din alte ţări, beneficiind de burse. Toate aceste şcoli sprijinite de români Hitribuit la cultivarea spiritului naţional grecesc şi la pregătirea ului spre marele război de eliberare naţională din 1821—1829, a dus la dobîndirea independenţei poporului grec (1829).

lumeroşi cărturari greci — unii membri ai clerului — şi-au şurat activitatea în ţările noastre : Nicolae Chiparissa, Petru sta Peloponezianul, medicul lui Constantin Mavrocordat, Atanasie en Ipsilanti, tot medic, călugărul Constantin Chesarie Daponte, ■u lucrări privitoare la români şi la evenimentele petrecute la i secolul XVIII (de pildă Chesarie Daponte a scris lucrarea în ri Aaxixal ecpvjfAspiSe? ... *sau Cronicul războiului de 4 ani* — -2739, un *Catalog istoric al grecilor însemnaţi* ş.a.). Nichifor

Theotochis, originar din insula Corfu, cu studii la Padova, Bologna şi Leipzig, a fost profesor şi director al Academiei domneşti din Iaşi în două rînduri (1764—1765 şi 1776—1777) ; este autorul unor lucrări ştiinţifice (de pildă, *Elemente de Fizică,* în două.volume, tipărită în greceşte la Leipzig şi dedicată lui Grigorie III Ghica al Moldovei). Mai tîrziu a ajuns arhiepiscop al Astrahanului, în Rusia (-j- 1800). Principala sa operă teologică, *Chiriacodromionul* — la Apostoli şi Evanghelii —, s-a tradus şi tipărit în româneşte de mitropolitul Veniamin Costachi. Din opera prietenului său. Evgheniu Vulgaris, originar tot din Corfu, va traduce tot mitropolitul Veniamin. La începutul secolului al XlX-lea, s-au ocupat de istoria şi geografia ţărilor noastre doi cărturari greci : Dimitrie Daniil Philippide (Filipidis) *(Istoria şi Geografia României* publicată la Lipsea, în 1816, în care foloseşte pentru prima oară numele de azi al ţării noastre), şi Dionisie Fotino sau Fotinos *(Istoria vechii Dacii, acum a Transilvaniei, Valahiei şi Moldovei,* -în trei volume, tipărită la Vieiia, în 1818—1819).

Zeci de cărţi în limba greacă au văzut lumina tiparului, în tot cursul secolului al XVIII-lea şi la. începutul celui de al XlX-lea, la Bucureşti şi la Iaşi. In orice caz, activitatea tipografiei în limba greacă în cursul acestui secol, deşi patronată de domni veniţi din Fanar sau de ierarhi greci, nu mai cunoaşte amploarea cel£i desfăşurate sub Constantin Brîncoveanu. Menţionăm cîteva cărţi greceşti mai însemnate apărute la Bucureşti : *Manual despre purcederea Simţului Duh* a ieromonahului Hristofor Emborocomitu din Ianina (1728), *Manual despre superioritatea Ierusalimului şi a Sîintului Mormint,* a patriarhului Hrisant (Bucureşti, 1728; ediţia II tipărită de patriarhul Efrem, în 1768), *Mreaja apostolică* (cuvîntări în postul Paştilor şi Crăciunului a lui Nicolae Mauroedies, Iaşi, 1756). între 1767—1769 s-au tipărit mai multe cărţi la Bucureşti, sub îndrumarea patriarhului Efrem al Ierusalimului. Conducătorul tipografiei — care a «îndreptat» şi textul multor cărţi — era Gheorghe Constantinu din Ianina. Acum s-au tipărit: *Mărturisirea Ortodoxă* (1767), *învăţătura creştinească* cu text grecesc şi turcesc (traducerea în turceşte făcută de ieromonahul Partenie Mataxopulos din Trebizonda, 1768), un *Comentar la Gramatică* (1768) şi *Alegere din toată psaltirea* (1769), amîndouă de ierodiaconul Neofit Peloponezianul, *învăţătura ortodoxă a patriarhului Meletie Pigas,* îndreptată de protosinghelul Chesarie, viitorul episcop de Rîmnic (1769).

în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, continuînd pînă la sfîrşitul epocii fanariote, s-au tipărit mai multe cărţi cu caracter laic, cele mai multe în «noua tipografie de la Izvorul tămăduirii de la Cişmea» : Mic *manual de legi,* al lui Alexandru Ipsilanti, în greceşte

îâneşte (1780), *Abecedarul mare* (1783), *Descrierea Valahiei,* ă după lucrarea în limba franceză a generalului Bauer (1789) etc. •ii care au îndreptat şi tipărit ultimele două cărţi erau Nicolae Lazăr din Ianina, desigur vlahi din Epir.

începutul secolului al XlX-lea, s-au tipărit cîteva cărţi greceşti : *Sinopsă mare a slujbei* (1813), *Chiriacodromionul lui Nichiior >chis* (2 voi. 1816), *Slujba Sfintei Paraschiva* (1817) etc, la care ugă şi cîteva lucrări cu conţinut laic. Cîteva cărţi de slujbă în este şi greceşte au apărut la Buda şi la Sibiu, pentru bisericile ir şi macedoromânilor din Viena, Buda, Sibiu, Braşov şi. din alte din Austria, Ungaria şi transilvania : *Catavasier greco-român* 1803, 1812 şi 1817), *Rinduiala simţirii apei,* în româneşte,-sla-e şi greceşte (Buda, 1816), *Catavasier greco-român* (Buda, 1818). .1 acesta, renaşterea elenismului este indisolubil legată de per-tul sprijin material şi moral românesc.

gaturile cu Biserica Ortodoxă Bulgară. Ajutoarele româneşti că-. îastă Biserică, în timpul regimului fanariot, sînt mai puţin în-:e, ele îndreptîndu-se mai mult spre bisericile de limbă greacă, mii credincioşi au acordat ajutoare sporadice bisericilor din sşti sau din alte localităţi învecinate cu Ţara Românească. Bise-. Arhangheli din Arbăneşti a fost împodobită cu fresce de zu-Mihail din Salonic şi Gheorghe din Bucureşti, în 1760.

anul 1774, mitropolitul Grigorie II al Ungrovlahief a primit de îralul rus Petru Saltîcov moaştele Sfîntului Dimitrie zis cel nou, cu aleasă viaţă duhovnicească, originar flin satul Basarabov, L Lomului în Bulgaria. Moaştele au fost aşezate în catedrala alitană din Bucureşti. Prăznuirea Sfîntului Dimrtrie se face în an la 27 octombrie. > .

mînăstireâ Neamţ, care a devenit — prin stareţul Paisie — un at centru monahal interortodox, au vieţuit numeroşi călugări m bulgar. Intre ei se număra şi monahul *Spiridon,* unul-din gătorii renaşterii bulgare pe pămînt românesc, care a scris aici, 1 anului 1790, o *Istorie slavo-bulgară.*

rol însemnat în întărirea legăturilor româno-bulgare a avut iul *Sofronie de Vraţa* (Vraceanschf în mirenie Stoiko Vladis-«apostolul» renaşterii politice şi culturale a bulgarilor. Din regimului de teroare a lui Pasvan-Oglu, paşa de Vidin, a în 1803, la Bucureşti, unde a fost primit «ca un frate», după "Uvîntul său, de mitropolitul Dositei Filîtti (la mijlocirea aces-a domnitorului Constantin Ipsilanti, patriarhul ecumenic i-a

acceptat retragerea din scaunul episcopal de Vraţa). A rămas mai mulţi ani în Bucureşti, săvîrşind felurite slujbe şi peste patru sute de hirotonii.

în anul 1806 a apărut la Rîmnic *prima carte în limba bulgară,* Ne*delnicul sau Chiriacodromionul,* care cuprindea cazanii la toate duminicile, sărbătorile împărăteşti şi ale sfinţilor mari, traduse din slavoneşte şi greceşte de Sofronie însuşi. Cartea s-a tipărit cu ajutorul mitropolitului Dositei Filitti, al episcopilor Costandie de la Buzău şi Iosif de la Argeş şi al altor români. Tot în perioada şederii la Bucureşti, episcopul Sofronie a scris şi alte lucrări, care au rămas în manuscris : *Învăţături duminecale,* un *Catehism, o Autobiografie* ş.a. A tradus în bulgăreşte Sistemul religiei mahomedane a lui Dimitrie Cantemir (cu unele schimbări). In timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, a desfăşurat o rodnică activitate politică, în calitate de membru, apoi de preşedinte al Comitetului bulgar din Bucureşti, în vederea eliberării ţării sale de sub dominaţia turcească (în 1810 a tipărit la Bucureşti'o *«Proclamaţie către poporul bulgar»,* în.care cerea conaţionalilor hii să ajute trupele ruseşti). Şi-a sfîrşit zilele în 1813 la mînăstirea Mărcuţa, lîng'ă Bucureşti.

Legăturile cu Biserica Ortodoxă Sîrbă au fost ceva mai bogate în timpul ocupaţiei Olteniei de austrieci. în 1719, Episcopia Rîmni-cului a fost . pusă sub jurisdicţia Mitropoliei sîrbeşti din Belgrad. «Ipopsifiul» Ştefan a fost înscăunat la Craiova, în martie 1727, de către episcopul Nicolae Dimitrievici al Timişoarei, delegatul"mitropolitului Moise Petrovici. Episcopul Inochentie a fost hirotonit la Belgrad de acelaşi Moise Petrovici, apoi instalat la Rîmnic tot de Nicolae Dimitrievici, iar episcopul Climent a fost hirotonit de mitropolitul Vichentie Ioanovici de la Carloviţ, dar instalarea i-a făcut-o administraţia austriacă.

Legăturile care s-au creat între mitropoliţii de Belgrad-Carloviţ şi episcopii de Rîmnic în perioada ocupaţiei Olteniei de austrieci au continuat şi după 1739, anul realipirii ei la Ţara Românească, în tiparniţa de la Rîmnic s-au imprimat acum cîteva lucrări pentru credincioşii sîrbi aparţinători Mitropoliei de Carloviţ. Astfel, la rugămintea lui Moise Petrovici, în anul 1726 s-a tipărit un scurt catehism — care servea şi ca manual şcolar — intitulat *întîia învăţătură pentru tineri,* în româneşte şi slavoneşte. Era o traducere după marele teolog rus, arhiepiscopul Teofan Procopovici al Novgorodului (după ediţia de la Moscova, din 1¥23). Traducerea şi diortosirea a făcut-o egumenul Ştefan de la Govora, ales episcop în acelaşi an. în 1727, s-a

irit ediţia a doua, iar în 1734 a treia, numai în slavoneşte (ultima binecuvîntarea noului mitropolit sîrb Vichentie loanovici).

în anul 1755, marele mitropolit Pa vel Nenadovici al Carlovitului părit la Rîmnic o *Gramatică slavonă,* iar în 1761 s-a tipărit *Pravila rugăciuni a sfinţilor sîrbeşti,* întocmită de episcopul sîrb Sinesie movici de la Arad, care a şi finanţat imprimarea. Episcop la Rîm-era acum Grigorie Socoteanu, care s-a îngrijit şi de expedierea tnplarelor din ultima carte la Arad.

în 1765 s-a tipărit la Iaşi — în slavoneşte şi româneşte —• lu-ea *Îndreptarea păcătosului cu duhul blîndeţelor,* scrisă de episcopul Vichentie loanovici Vidac al Timişoarei. A apărut cu binecuvîn-a mitropoliţilor Pavel. Nenadovici al Carlovitului şi-Gavriil Calli-hi al Moldovei. Urmaşul acestuia, Leon Gheucă, a întreţinut strînse turi de prietenie cu marele cărturar sîrb Dositei (Dimitrie) Obra-" ci, — el însuşi născut la Ciacova, în Banat, — care 1-a şi cercetat oman, pe'cînd era episcop acolo.

Legăturile Bisericii Ortodoxe româneşti din Transilvania cu cea i s-au accentuat în acest secol. în urma dezbinării din anul —1701, preoţii şi credincioşii ortodocşi -transilvăneni au rămas un cîrmuitor duhovnicesc timp de şase decenii. întrucît acum ■ iii fanarioţi din Ţara Românească şi din Moldova nu mai acordau tare Bisericii Ortodoxe din Transilvania, cum fuseseră domnii mi din secolele anterioare (de altfel, autorităţile habsburgice nici fi îngăduit acest lucru), privirile preoţilor şi ale credincioşilor locşi din Transilvania se îndreptau mai stăruitor spre Mitropolia ioxă sîrbă de la Carloviţ, aflată acum în acelaşi imperiu hab-jic. De la" Carloviţ a venit la Braşov episcopul Nicanor Meletie-în 1735, pentru întărirea şcheienilor în dreapta credinţă, trimis itropolitul Vichentie loanovici (secretarul acestuia era un român ivean, Vlad Mălăiescu, aflat de mult timp în slujba Bisericii sîrbe). ie la Carloviţ a venit călugărul Visarîon Sărai — desigur cu ştirea irhului Arsenie IV Şacabent — care a produs marea mişcare ară de revenire la Ortodoxie din primăvara anului 1744. Spre polia din Carloviţ s-au îndreptat numeroasele memorii ale preo-şi credincioşilor români, luptători pentru Ortodoxie, amintiţi în ic. Mitropolitul sîrb Pavel Nenadovici a înaintat plîngerile lor - din Viena, cerînd încetarea prigoanei religioase. Numeroşi .ti-trdeleni au fost hirotoniţi la Carloviţ, iar către sfîrşitul secolului :eputul celui următor de episcopii sîrbi din Buda, Arad şi Ti-ra.

După 1761 a început un nou capitol al relaţiilor bisericeşti romano-sîrbe, prin cei patru episcopi de neam sîrb de la Sibiu, care au stat în fruntea Bisericii Ortodoxe româneşti din Transilvania : Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici şi Gherasim Adamovici. în 1783, Episcopia ortodoxă română din Transilvania a fost pusă sub jurisdicţia Mitropoliei din Carloviţ în probleme spirituale-dogmatice, iar peste trei ani jurisdicţia s-a extins şi asupra problemelor administrative, situaţie care s-a menţinut pînă în 1864. Aceleaşi măsuri s-au aplicat şi pentru Episcopia ortodoxă română din Bucovina, cu sediul la Cernăuţi, rămasă sub jurisdicţia Carlovitului pînă în anul 1873. Episcopia Bucovinei a fost cîrmuită de un singur ierarh de neam sîrb, Paniil Vlahovici.

Nu mai stăruim asupra legăturilor preoţilor şi credincioşilor din Banat, Arad şi Bihor cu Biserica sîrbească, pentru că în tot cursul secolului de. care ne ocupăm ei au fost cîrmuiţi de ierarhi sîrbi de la Caransebeş-Vîrşeţ, Timişoara şi Arad. Aceşti vlădici — între care se reliefează chipul luminos al lui Sinesie Jivanovici de la Arad — au avut o contribuţie de seamă în menţinerea Ortodoxiei şi în cîrmuirea duhovnicească a credincioşilor de neam român din aceste părţi. Unii tineri români din aceste părţi au primit învăţătură în şcolile clericale sîrbeşti de la Carloviţ şi apoi de la Vîrşeţ. Preotul' cărturar Dimitrie Ţichindeal (1775—1818) traduce unele din lucrările lui. Dositei (Dimitrie) Obradovici.

Legăturile cu Biserica Ortodoxă Rusă. In ultimul deceniu al secolului al XVII-lea şi în primii ani ai secolului următor, întîlnim călugări români în Rusia, mai ales moldoveni, care au primit ajutoare pentru mînăstirile lor de la ţarul- Petru cel Mare (1682—1725).

Egumenul Pahomie de la Bisericani plecase în Rusia prin 1709, pentru a cere sprijinul ţarului în vederea readucerii moaştelor Sfîntului Ioan cel Nou din Polonia la Suceava. După părerea unor cercetători, el ar' fi ajuns mai tîrziu mitropolit al Voronejului. Acolo a fost cercetat, prin 1722, de egumenul Antim de la Bisericani.

Dar în primul deceniu al aceluiaşi secol, întîlnim în ţările noastre cîţiva călugări ruşi, în drumul lor spre Locurile Sfinte. De pildă, stareţul Leontie, călugării Macarie şi Silvestru din Novgorod, care au trecut prin Moldova, ieromonahul Ipolit Vîşinschi din Cernigov, cârd a trecut prin Moldova şi Ţara Românească, în drum spre Ierusalim In notele sale de călătorie, Vîşinski relatează pe larg întîlnirea sa c\ patriarhul Hrisant al Ierusalimului, la Iaşi, primirea la Roman, d< către episcopul Lavrentie, apoi la Bucureşti, unde a fost găzduit 1<

înăstirea Sfîntul Saya şi a fost primit de mitropolitul Teodosie, căruia î înmînat o scrisoare din partea arhiepiscopului Ioan al Cernigo-Oui. Descrie cîteva din slujbele la care a participat la Iaşi şi la Lcureşti.

In iunie 1711 era la Iaşi însuşi ţarul Petru cel Mare, primit de mitrie Vodă Cantemir şi de mitropolitul Ghedeon. Ion Neculce ia în *Letopiseţul* său că «au îmbiat prin toate mînăstirile împăratul le-au vădzut şi din toate i-au mai plăcut mînastirea Golia, dzicînd are trei feluri de meşteşuguri : leşesc, grecesc şi moschicesc». în îlaşi an, în urma luptei de la Stănileşti, Dimitrie Cantemir a fost *roit* să se refugieze în Rusia. Intre alte preocupări cărturăreşti, nnul moldovean a scris în -Rusia o lucrare cu titlul loca *obscura Zathechisi...*, rămasă în manuscris, în care critica lucrarea religioasă-actică a lui Teofan Procopovici, *Intîia Învăţătură pentru tineri* arută şi în traducerea românească la Rîmnic, în 1726). A ctitorit iserica în mînastirea Sfîntul Nicolae din Moscova, cu hramul Sfinţii istantin şi Elena, în care a fost îngropat, împreună cu o parte membrii familiei ,- a ajutat multe biserici şi schituri în părţile covului şi Poltavei.

Tot în prima jumătate a secolului al XVIII-lea trei ierarhi români 1 părăsit scaunele lor, retrăgîndu-se pentru totdeauna în Rusia. iul a fost episcopul Pahomie al Romanului. El mai fusese în a, în primii ani ai secolului âl XVIII-lea, în timp ce era egumen eamţ, atras de învăţăturile ascetice ale Sfîntului Dimitrie al Ros-Iui. A adus din Rusia felurite cărţi (între care şi *Rostul de aur* intului Dimitrie), icoane, veşminte, pe care Ie-a dăruit apoi mr-rii Neamţ sau Episcopiei Romanului. După retragerea din scaunul opal, a făcut a doua călătorie în Rusia, prin 1717, aşezîndu-se ivra Pecerska din Kiev, unde a şi murit şi a fost îngropat în

In toamna anului 1739 episcopul Misail al Buzăului şi mitro-il Antonie al Moldovei au plecat cu ostile ruseşti, în urma războ-ruso-austro-turc din 1736—1739. Misail a murit la Kiev în 1740, ntonie a ajuns mitropolit de Cernigov, apoi de Bielgorod unde a it pînă la moarte (1748).

rimul cleric român transilvănean care a călătorit în Rusia în secol se pare că a fost protopopul braşovean Eustatie Vasi-în 1743—1744. Ţarina Elisabeta Petrovna (1741—1761) i-a îit să jStrîngă ajutoare în marile oraşe ruseşti timp de trei luni, du-i ea însăşi 2500 de ruble, precum şi foarte multe cărţi de Jnele din ele se mai păstrează şi azi în biblioteca $i muzeul ii Sfîntul Nicolae din Şchei. Protopopul s-a întors acasă prin

Moscova şi Kiev. Din banii strînşi în Rusia (13.000 florini) a biserica, aşezînd şi un ceas în turn, cu o pisanie care amintea i ajutorul Elisabetei Petrovna. Fiul său, —• viitorul cărturar Dimiti Eustatievicî — şi-a făcut studiile la Academia movileană din Kii (un Leontie «dascălul şi'ritorul» de la Tismana de asemenea «au î văţat la şcolile latineşti în vestita cetate a Kievului»).

în anii următori şi-au îndreptat paşii spre Petersburg mai mu trimişi ai preoţilor şi credincioşilor ortodocşi din Transilvania, pe tru a solicita intervenţia ţarinei Elis^beta pe lîngă împărăteasa Mai Tereza, în vederea încetării prigoanelor împotriva Bisericii Ortodox

Am amintit şi în alte pagini de marii luptători pentru Ortodox care au făcut drumuri lungi şi obositoare în Rusia : protopopul Nicol Pop din Balomir, ieromonahul Nicodirn (de două ori), preotul Io; "din Aciliu (tot de două ori) ; Nicodim primise şi aprobarea sa strînţ ajutoare pe seama unei mînăstiri de .lîngă Alba Iulia.

Am arătat şi în altă parte că în 1769—1770 — deci în timp războiului ruso-turc din 1768—1774 — au plecat .la Petersburg doi delegaţii din Ţara Românească şi Moldova, pentru a prezenta ţarin Ecaterina II (1762—1796) omagiul de credinţă şi doleanţele celor doi ţări. Delegaţia munteană era condusă de mitropolitul Grigorie II din ea mai făceau parte arhimandriţii Chesarie şi -Filaret şi cîţh boieri, iar cea moldoveana era formată din episcopul Inochentie la Huşi, arhimandriţii Benedict de la Moldoviţa, Vartolomei Măzi reanu de la Solea şi alţii. Cele două delegaţii au fost primite în aud enţă de împărăteasă în Duminica Floriilor din anul 1770, vorbind o doi ierarhi şi cerînd sprijinul Rusieţ în vederea eliberării ţărilor 1(de sub dominaţia otomană. Vârtolomeu Măzăreanu mai fusese în Ruşi în 1757, pe cînd era egumen la Putna, împreună cu alţi doi ierc monahi, aducmd de acolo cărţi, icoane, obiecte de cult, rase penti călugări. Şi de data aceasta, Vartolomei — ca şi colegul său Bene dict — au primit bogate daruri pe seama mînăstirilor lor din parte ţarinei. Amîndoi au lăsat însemnări asupra călătoriei lor în Rusia a monumentelor vizitate. Ei au cunoscut, la Petersburg un alt prec român, bănăţeanul Minai Popovici din Sînnicolaul Mare (jud. Timiş plecat în Rusia pentru a se plînge ţarinei de asupririle la care era expuşi credincioşii ortodocşi din Transilvania. Acesta mai făcuse călătorie la Muntele Athos şi la Locurile Sfinte, lăsînd interesante îr semnări asupra tuturor celor trei călătorii. La plecarea din Rusia^ arh mandritul Vartolomei Măzăreanu a adus multe cărţi ruseşti, tracjucîn apoi o parte din ele în -româneşte. Trebuie subliniat şi faptul că octombrie 1770, la hirotonia întru arhiereu a marelui teolog rus Pic

/•şin, a slujit şi mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei. Tot pe arhimandritul Chesarie a tradus în greceşte un panegiric rostit ;on Levşin lîngă mormîntul lui Petru cel Mare, în biserica >etru şi Pavel din Petersburg.

făturile bisericeşti romăno-ruseşti s-au întărit şi prin stareţul ^i prin unii. monahi ruşi care au vieţuit în mînăstirile romă-1 a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; în schimb, rîndu-aisiene s-au introdus într-o serie de mînăstiri din Rusia, con- la renaşterea vieţii monahale de acolo.

Potemkin, viitor arhiepiscop de Ecaterinoslav, a fost egumen îstirile moldovene Horodiştea-Dorohoi şi Slatina, timpul ocupaţiei Moldovei de trupele ruseşti din 1788—1791, :rea Mitropoliei a fost încredinţată arhiepiscopului Ambrozie nicov al Ecaterinoslavului şi Poltavei (sfîrşitul anului 1789 — ui lui 1792). La 26 decembrie 1791, a hirotonit pe arhimandritul Bănulescu-Bodoni (fost o vreme profesor în Poltava) ca epis-ar de Cetatea Albă şi Tighina, pe care — în februarie 1792 — t la conducerea Mitropoliei, dar a păstorit mai puţin de două avriil a fost numit mai tîrziu mitropolit al Poltavei, apoi al i.

nărui cărţilor traduse din ruseşte a sporit în perioada de care.)ăm. Au apărut chiar cîteva ediţii bilingve romăno-ruse.' Alte ri din literatura teologică rusii au rămas în manuscris. Un xaducător a fost arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, de care)cupat în altă parte. Numeroşii ucenici ai stareţului Paisie au te traduceri din Nil Sorski, Dimitrie al Rostovului (îndeosebi *fostul de aur)* şi din alţi mari asceţi şi teologi ruşi. Episcopul ie al Hotinului prelucrează *Gramatica iheologhicească* a mi-ilui Platon aJ Moscovei (Iaşi, 1795), iar ierodiaconul Ştefan ăstirea Neamţ traduce *Vieţile sfinţilor,* după Dimitrie al Rosto-2 voi., Neamţ, 1807—1815).

alt cărturar care a contribuit la strîngerea legăturilor cu Bi-usă a fost protopopul de origine poloneză Mihail Strilbiţchi, tul tipograf şi gravor. El a tipărit cîteva cărţi bisericeşti şi Iaşi, multe în ruseşte şi româneşte: *Dialoguri casnice ruseşti oveneşti* (un manual de conversaţie), *în scurtă arătare a nu-întru folosul celor ce vor vrea a învăţa limba rusească şi inească*— care era un prim dicţionar ruso-român, cu aproape cuvinte, un *Molitvelnic slavon,* toate în 1789, *învăţătura creş-a lui Platon Levşin* — ruseşte şi româneşte, în 1790, diferite

cărţi de slujbă în româneşte etc. Mai tîrziu şi-a mutat tiparniţa la Dubăsari şi la Mavilău.

Se pot menţiona şi neînsemnate *legături româno-gruzine* (georgiene). Astfel, între anii 1790—1792, a trăit în Moldova, la Iaşi, mitropolitul Iona Ghedevanişvili de Ruissa sau Mroveli, căruia generalul Grigorie Alexandrovici Potemkin i-a încredinţat egumenia mînăstirii Pîngăraţi, pentru ca să aibă cu ce trăi. El a lăsat cîteva însemnări în limba gruzină asupra celor văzute şi trăite în Moldova.

Concluzii. *Acţiunea de sprijinire a Bisericilor Ortodoxe surori ■ ailate sub stăpînire otomană,, din partea ţărilor române, a continuat in tot cursul «epocii-fanariote». Ajutorul românesc venea mai ales din partea numeroaselor minăstiri închinate Locurilor Sfinte, dar şi din partea unor domni, a unor ierarhi şi a maltor credincioşi.* Se observă *însă o sporire a legăturilor cu Biserica Ortodoxă Rusă. Biserica Ortodoxă din Transilvania, asuprită de Habsburgi şi lipsită de ierarhi timp de şase decenii, a fost sprijinită de Biserica Ortodoxă Sîrbă* — mai *ales de mitropoliţii de la Carloviţ şi, într-o oarecare măsură, de Rusia.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoarele sînt cele indicate pentru capitolele privitoare la secolul XVII.

Cultura greacă în ţările române. CONSTANTIN ERBICEANU, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă. Textul grecesc şi traducerea românească,* Bucureşti, 1888, LXXII ^ 361 ţx; CONSTANTIN ERBICEANU, *Bibliografia greacă sau cărţile greceşti imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă şi dedicate domnitorilor şi boierilor români. Studii literare,* Bucureşti, 1903, VIII + 210 p.; CONSTANTIN ERBICEANU, *Bărbaţi culţi greci şi români şi profesori din Academiile de Iaşi şi Bucureşti din epoca zisă'- fanariotă (7650—1821),* Bucureşti, 1905, 42 p. *(An. acad. Rom.,* Mem. *Secţ. Ist.,* s. II, t. XXVII); N. BĂNESCU, *Viaţa şi opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide, Cartea sa despre pămîntul românesc : Tza>fpa<pif.b* fîjî 'Pooiiavîa?, Leipzig, 1816, în AIIN, Cluj, II, 1923, p. 119—204; NICOLAE IORGA, Byzance *apres* Byzance. *Continuation de* I'Histoire de la vie byzantine, Bucarest, 1935, 272 p. i£ 22 pi. (şi ediţia rom.: *Bizanţ după Bizanţ,* Bucureşti, 1972, 300 p.); D. RUSSO, *Studii istorice greco-române* — Opeje *postume,* tom. I—II, Bucureşti 1939, «IX + 692 + 52 pi.; ŞTEFAN BlRSANESCU, *Academia domnească din Iaşi, 1714*—1827, Bucureşti, 1962, 206 p. + 26 pi.; GH. CRONŢ, *L'Academie de Saint Sava de Bucarest, au XVIU-e siecle. Le* conienu de *l'enseignemen't,* în RESEE, IV, 1966, nr. 3—4, p. 437—473 şi în *Studii, revistă de istorie,* XVIII, 1965, nr. 4, p. 833—848 ;< ION IONAŞCU, *Academia domnească de la Şfîntul Sava din Bucureşti, factor de propagare a culturii în Peninsula Balcanică* în *Analele Univ. din Bucureşti, Seria Şt. Sociale, Istorie,* XVI, 1967, p. 39—54 ; ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi,* Bucureşti, 1971, 328 p. i CLEOBULE TSOURKAS, *Les historiographes grecs'de l'epoque phanariote et Ies problemes fondamentaux de l'histoire roumain,* în Symposium. *Vepoque phanariote,* Thessaloniki, 1974, p. 447—465; CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU şi LIDIA DEMENY, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (secolele XVII—XIX),* Bucureşti, 1985, 264 p. (îndeosebi cap. V: Tiparul în limba greacă în ţările române). :

Pentru tipărituri să se vadă şi IOAN BIANU, NERVA HODOŞ şi DAN SIMONESCU, *Bibliografia românească veche,* tom. 11,-1717—1808, Bucureşti,

), 571 p.; tom. III (1809—30), Bucureşti, 1912—36, VIII + 780 p.; tom. IV, *logiri şi îndreptări,* Bucureşti, 1944, XII + 375 p.

L e g ă t u r i cu P a t r i a r h i a de C o n s t a ntinopol. ALEXANDRU \N, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi cu lal'te Biserici Ortodoxe de Ia întemeiere pînă la 1800,* în B.O.R., an. LXXVII, 1959, 7_io, p. 904—935 ; ALEXANDRU I. CIUREÂ, *Citeva aspecte esenţiale ale regi-ui tu'rco-fanariot în istoria Bisericii' din România,* în B.O.R., LXXXIX, 1971, 7—8, p. 838—843.

L e g ă t u r i cu P a t r i a r h i a de A l e x a n d r i a. DIMITRIE G. IONESCU, *iţiile Ţărilor Române cu Patriarhia de Alexandrfa,* Bucureşti, 1935, 68 p.; IOAN PE A RĂMUREANU, *legăturile Patriarhiei de Alexandria cu ţările române,* în an. VIII, 1956, nr. 1—2^ p. 50—80.

L e g ă t u r i cu P a t r i a r h i a de A n t i o h i a. VASILE RADU, *Mănăstirea Spiridon şi patriarhul Silvestra al Antiohiei,* în R.I.R., III, 1933, p. 11—31 (şi iis : Bucureşti, 1933, 23 p.) ; DAN SIMONESCU şi EMIL MURACADE, *Tipar jo-csc pentru arabi în secolul al XVIII-lea,* în *Cercetări Literare,* III, Bucureşti,), p. 1—32 (şi extras) ; ILIE GHEORGH1ŢĂ, *Tipografia arabă din mănăstirea >ava şi venirea lui Silvestru patriarhul Antiohiei la Iaşi,* în M.M.S., an. XXXIV, I nr. 5—6, p. 418—423; MIRCEA PÂCURARIU, *Legăturile ţăriloc române cu iarhia Antiohiei,* în S.T., XVI, 1964, nr. 9—10, p. 593—621; DAN SIMONESCU, / *arabe tipărite de români în secolul al XVIII-lea (1701—1747),* în B.O.R., an. XII, 1964, nr. 5—6, p. 524—561 ; DAN SIMONESCU, *Impression de livres arabes ■aramanlis en Valachie et en Moldavie en XVIH-e siecle,* în *Studia et Acta ■ntalia,* V—VI, Bucarest, 1967, p. 40—75 (şi extras).

L e g ă t u r i cu P a t r i a r h i a de . I e r u s a l i m. NlCOLAE IORGA, Ceva *legăturile domniilor româneşti cu Ierusalimul,* în *An. Acad. Rom.,* iMem. *Sccţ.* s. III, t. XIII, Bucureşti, 1932—1933, p. 109—129 (şi extras); PAUL MIHAILOVICI, *'strele actelor moldoveneşti din arhiva de la Constantinopol* B *Sfîntului Mormînt,* SIAB t. XXIV, 1934, p. 361—416 (şi extras : Chişinău, 1934, 56 p.) ; I. POPESCU-ENI, *Patriarhul Avramie al Ierusalimului şi legăturile lui* cu *ţările române —1787,* în *Arhivele Olteniei,* an. XXI, 1942, nr. 119—124 (şi extras: Craiova, 55 p.) ; ILIE GEORGESCU, *Legăturile ţărilor române ou Ierusalimul. Patriarhii ;alimului în ţările române* (veac. XVII—XVIII), în S.T., an. VIII, 1956, nr. 5—6, 19—362. Să se vadă şi: IOAN IVAN, *Patriarhi ortodocşi în Moldova,* în M.M.S., 975, nr. 9—12, p. 668—698.

L e g ă t u r i cu Muntele Athos, N. IORGA, *Muntele Athos în legă-. cu ţările noastre,* în *An. Acad., Rom. Mem. Secţ. Ist.,* s. II, XXXVI, 191^—1914, 17—517 (şi extras : Bucureşti, 1914, 71 p.) ; *G.* CIORAN, *Legăturile' ţărilor ro-* "■ ; *cu Athosul şi îndeosebi cu mănăstirile Cutlumus, Lavra, Dohiariu şi Si, Pan-lon sau Rusicon,* Atena, 1938 (în greceşte) ; TEODOR BODOGAE, *Ajutoarele Jneşti la mănăstirile din Stîntul Munte Athos,* Sibiu, 1940, LII + 354 p.; DA-NI P. BOGDAN, *Despre daniile româneşti la Athos,* în *Arhiva Românească,* ^1, 1941, p. 263—309 (şi extras: Bucureşti, 1941, 47 p.) ; GHEORGHE I. MOI-'U, *Contribuţia românească pentru susţinerea Muntelui Athos în decursul veacu*-în «Ortodoxia», an. V, 1953, nr. 2, p. 238—278; ALEXANDRU ELIAN, *Biserica 'ovei şi Muntele Athos Ia începutul veacului al XlX-lea,* în S.T., an. XIX, 1967, —8, p. 391—402.

L e g ă t u r i cu a l t e B i s e r i c i de l i m b ă g r e a c ă. N. IORGA, *Dole româneşti pentru Mega Spileon şi Vlah-Sarai,* în «An. Acad. Rom. Mem. Sect. s. III,'t. XIII, Bucureşti, 1932—193,3, p. 159—166 (şi extras); N. IORGA, *Legături neşti cu Muntele Sinai,* în An. *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., s.* III, t. XIII, Bacu-1932—1933, p. 335—346 (şi extras) ; GHEORGHE I. MOISESCU, *Legăturile >r române* cu *mînăştirile Mega Spileon şi Slînta Lavră din Peloponez,* în B.O.R., -II, 1934, nr. 1—2, 'p. 20—37; MARCU BEZA, *Urme româneşti în Răsăritul Or-z,* ed. II, Bucureşti, 1937, 211 p. ; T. G. BULAT, *Danii pentru Orientul creştin ooca fanariotă tîrzie (1774—1821), din ţara noastră,* în B.O.R., an. XCII, 1974; -4, p. 412—424; MĂRIA NYSTAZOPOULOU-PELEKIDIS, *Ades de princes pha-tes en iaveur du couvent de Patmos,* în voi. *Symposium — l'epoque phanariote,* tfloniki, 1974, p. 419—437; ARIADNA CAM ARI ANO-CIORAN, *Contributions*

aux relations roumano-chypriotes, în RESEE, XV, 1977, nr. 3, p. 493—508 ; MIRCEA PĂCURARIU, *Legăturile bisericeşti ale ţărilor române cu insula Cipru,* în M.O., an. XXXI, 1979, nr. 10—12, p. 685—694.

Alte probleme. GH. PĂRNUŢĂ, *Documents concernant Ies aides accordees par Ies Pays Roumains aux ecoles grecques de Vetranger,* RESEE, VII, 1969, nr. 4, p. 647—655 ; CONSTANTIN C. GIURESCU, *L'aide accordee par Ies pay's roumains ă l'enseignement de la Peninsule Balkanique et du Prochc Orient* în R.R.H., 1970, nr. 5, p. 823—836; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Ţările româneşti sprijinitoare ale învăţămîntului din Peninsula Balcanică şi Orientul Apropiat,* în voi. *Contribuţii la istoria învăţămîntului românesc. Culegere de studii,* Bucureşti, 1970, p. 7—18; V. MOLIN, *Cărţi şcolare tipărite în ţările româneşti pentru popoarele învecinate: sîrbi, bulgari şi greci,* în voi. *Contribuţii la istoria învăţămîntului...,* p. 19—50; ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Aides pecuniaires* fourn/es *par Ies* pays *roumains aux ecoles grecques,* în RESEE, XVII, 1979, nr.' 1, p. 123—151.

Legături cu Biserica bulgară. VICTOR HIN. BUNEA, *Slîntul Soironie de la Vraţa,* în MA, an. XI, 1966, nr. 1—2, p. 56—67; NICOLAE V. DURĂ, *Noi descoperiri privind viaţa şi activitatea episcopului Solronie* Vraceanschi *(1739—1813) în patria sa adoptivă — Ţara Românească,* în B.O.R., an. CVII, 1989, nr. 7—10, p. 190—211..

Legături cu Biserica sîrbă. RADU FLORA, *Din relaţiile sîrbo-ro-mâne. Privire de ansamblu,* Pancevo, 1961, 235 p.; TOMA G. BULAT, O *carte bisericească pentru Banat tipărită la laşi în anul 1765,* în M.B., an. XX, 1970, nr. 1—3, p. 138—144; VIRGIL MOLIN, *Cărţi bisericeşti tipărite la Rîmnic pentru Mitropolia de la Carloviţ,* în M.O., an. XX, 1968, nr. 7—8, p. 548—559; RADU FLORA, *Comu-nitatea ierarhică sîrbo-română sub jurisdicţia Mitropoliei din Sremski Karloviţ,* în M.B., an. XIX, 1969, nr. 10—12, p. 655—662; AUREL JIVI, *Relaţiile Mitropoliei de Carloviţ cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIlI-lea,* în B.O.R., an. LXXXVIII, 1970, nr. 5—6, p. 587—596; VICTOR ŢlRCOVNICU, Dos/fei *Obradovici în Moldova,* în *Actele Simpozionului dedicat relaţiilor sîrbo-(iugoslavo)-române,* Vrs-ac, mai 1970, .Pancevo, 1971, p. 425—430; voi. *Tipografia din Rîmnic şi reluarea tipăririi cărţilor sîrbeşti la* 2726, Novi Sad, 1976, 118 p. (text sîrbo-român); SILVIU ANUICHI, *Relaţii bisericeşti româno-sîrbe în secolele al XVIl-lea şi al XVIlI-lea,* Bucureşti, 1980, 192 p. (extras din B.O.R., an. XCVII, 1979, nr. 7—8, p. 869—1057).

Legături cu Biserica rusă. NICOLAE IORGA, *Călătoriile în Rusia ale preotului bănăţean Mihail Popovici (1770—1771),* Arad, 1901, 48 p.; SILVIU DRAGOMIR, *Relaţiile bisericeşti ale românilor din Ardeal cu Rusia in veacul XVIII,* Sibiu, 1914, 55 p.; ŞTEFAN BERECHET, *Informaţii noi despre activitatea arhiepiscopului Ambrozie Serebrenicov ca exarh şi a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni ca vicar al Principatelor Române, după călătoria mitropolitului Iona Gruzinul, din 1791,* în B.O.R., an. XLI, 1923, nr. 13, p. 956—960; PAUL MIHAILOVICI, *Legături culturale bisericeşti dintre români şi ruşi in secolele* XV—XX, în RSIAB, t. XXIT, 1932 p. 199—276 (şi extras : Chişinău, 1932, 78 p.); G. BEZVICONI, *Călători ruşi* 5n *Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, 464 p.; T. DAMIAN (DAMIAN P. BOGDAN), *Răspîndirea cărţii bisericeşti ruse în Oltenia,* în M.O., an. VII, 1955, nr. 3—4, p. 145—162 şi an. XII, 1960, nr. 3—4, p. 152—170; MIRCEA PĂCURARIU, *Traduceri româneşti din literatura teologică rusă pînă la sfirşitul secolului XIX,* în S.T., XI, 1959, nr. 3—4, p. 182—212; ALEXANDRU ELIAN, *Din legăturile mitropolitului Moscovei Platon cu clericii români,* în Ortodoxia, XII, 1960, nr. 2, p. 179—196; G. BEZVICONI, *Contribuţii la istoria relaţiilor romăno-ruse,* Bucureşti, 1962, 347 p.; AUREL BUGARIU, *Însemnările unui preot bănăţean călător prin Rusia în anii 1770 Si 1771,* în MB, an. XIII, 1963, nr. 11—12, p. 539—550; PAUL CERNOVODEANU, *Cronograful mitropolitului Dimitrie al Rastovului* în *ţările române,* în M.O., an. XXII, 1970, nr. 7—8, p. 692—704; P. I. DAVID, *Dimitrie Cantemir in Rusia, exemplu de demnitate şi patriotism,* în B.O.R., an. XCII, 1974, nr. 7—8, p. 928—955 (şi extras : Bucureşti, 1974, 30 p. + 22 pi.).

VALERIAN MACIARADZE, *Călătorul gruzin Iona Ghedevanişvili din secolul al XVIII-lea despre Moldova şi Ţara Românească,* în RESEE, VIII, 1970, nr. 3, p. 435—459 ; PAUL MIHAIL, *Mitropolitul gruzin Iona Ghedevanişvili şi Biserica Moldovei între 1790—1792,* în B.O.R., an. XCII, 1974, nr. 5—6, p. 711—720.

INDICE DE NUME

A

D

F

G

H

K

M

N

U

V

W

INDICE DE LOCURI

A

IV

H

N

O

R

U

INDICE DE LUCRĂRI

B ,

D

E

F

G

H

M

N

O

R

T

TABLA DE MATERII

PERIOADA A TREIA

(continuare : secolele XVII—XVIII)